

Cilt/Volume: 61 | Sayı/Number: 2 | Aralık/December 2021

ISSN 2459-0150

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Cilt: 61 • Sayı: 2 (Aralık) • Yıl: 2021

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi

Baş Editör

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editörler Kurulu

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Üniversitesi, cakicib@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com

Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, hak.er@hotmail.com

Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,

Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Doç. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Trevor HOPE, Yaşar Üniversitesi, trevor.hope@yasar.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Funda HAY, Ankara Üniversitesi, gkati@ankara.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli Elmler Akademisi, Azerbaycan

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Üniversitesi,

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus Üniversitesi

Doç. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas

Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Trevor HOPE, Yaşar Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Funda HAY, Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Azerbaycan
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI, Université de Rouen, Fransa
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Aysu ATA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Evangelia BALTA, Atina Ulusal Araştırma Merkezi, Yunanistan
Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE, Atılım Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ, Haliç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN,
Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. İsmet ÇETİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmet EMRE, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali EROL, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Feyzi ERSOY, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. H. Nalan GENÇ, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dragi GEORGIEV, Üsküp Üniversitesi, Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu, Türkiye
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaron HAREL, Bar-Ilan Üniversitesi, İsrail
Prof. Dr. Ahmet İNAM, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kamil İŞERİ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK, University of Leeds, İngiltere
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Nihat KARAER**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk Üniversitesi, Güney Kore
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, ABD
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, Kopenhag Üniversitesi, Danimarka
Prof. Dr. Bernard LORY,
Institut national des langues et des civilisations orientales, Fransa
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, Veliko Tırnova Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, Güney Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Uli SCHAMILOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara Üniversitesi, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, Tebriz Üniversitesi, İran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Fransa
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Rusya
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan Üniversitesi, İran
Doç. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi, Ukrayna
Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
Doç. Dr. Sevtap DEMİRCİ, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Dritan EGRO, Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
Doç. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV,
Dövlətməmmət Azadi Türkmən Milli Dünya Dilləri Enstitüsü, Türkmənistan
Doç. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Tatjana KATIC, Belgrad Tarih Enstitüsü, Sırbistan
Doç. Dr. Erdoğan KUL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State University, Rusya
Doç. Dr. Kateryna TELESUN,
Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi, Ukrayna
Dr. Öğr. Üyesi Çağrı EROĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, İngiltere
Dr. Edel Maria PORTER, Universidad de Castilla-La Mancha, İspanya
Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, ABD

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr

E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Volume: 61 • Number: 2 (December) • Year: 2021

Owner on behalf of the Faculty of Languages and History-Geography

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara University, Turkey

Editor in Chief

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

(Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97)

Editors

Assoc. Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara University, cakicib@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, dalkilicleyla@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, hak.er@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,

Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Assoc. Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Gülден TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, altayli@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, trevor.hope@yasar.edu.tr

Res. Assist. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, gkati@ankara.edu.tr

Res. Assist. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Res. Assist. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Editorial Board

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, Turkey

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,

Nicolaus Copernicus University, Poland

Assoc. Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, the USA

Assoc. Prof. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Gülден TÜM, Çukurova University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, Turkey

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, Turkey

Res. Assist. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, Turkey

Res. Assist. Dr. Funda HAY, Ankara University, Turkey

Res. Assist. Dr. Derya PERK, Ankara University, Turkey

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, Turkey

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ,**
Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN,** Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI,** University of Rouen Normandy, France
- Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Aysu ATA,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Evangelia BALTA,** National Hellenic Research Foundation, Greece
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR,** Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE,** Atılım University, Turkey
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ,** Haliç University, Turkey
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN,** Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN,** Gazi University, Turkey
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ,** Kafkas University, Turkey
- Prof. Dr. İsmet EMRE,** Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ,** Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Ali EROL,** Ege University, Turkey
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY,** Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ,** On Dokuz Mayıs University, Turkey
- Prof. Dr. Dragi GJORGIEV,**
Ss. Cyril and Methodius University of Skopje, North Macedonia
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN,**
Ege University and The Turkish Language Association, Turkey
- Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY,** On Dokuz Mayıs University, Turkey
- Prof. Dr. Yaron HAREL,** Bar-Ilan University, Israel
- Prof. Dr. Ahmet İNAM,** Middle East Technical University, Turkey
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ,** Dokuz Eylül University, Turkey
- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK,** University of Leeds, the UK

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Enrique JIMENEZ**, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Turkey
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Turkey
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu University, Turkey
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk University of Foreign Studies, the Republic of Korea
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, the USA
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, University of Copenhagen, Denmark
Prof. Dr. Bernard LORY, University of Languages and Civilizations, France
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi University, Turkey
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, University of Zagreb, Croatia
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu University, Turkey
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA,
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi University, Turkey
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli University, Turkey
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Turkey
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Viorel PANAITE, University of Bucharest, Romania
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, University of Southern California, the USA
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU, Nazarbayev University, Kazakhstan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe University, Turkey
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara University, Turkey

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Ömer TURAN**, Middle East Technical University, Turkey
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Assadollah VAHED, University of Tabriz, Iran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, France
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Russia
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Comrat State University, Moldova
Assoc. Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ, Boğaziçi University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Dritan EGRO, University of Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV,
Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages,
Turkmenistan
Assoc. Prof. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Tatjana KATIC, Historical Institute in Belgrade, Serbia
Assoc. Prof. Dr. Erdoğan KUL, Ankara University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA,
St. Petersburg State University, Russia
Assoc. Prof. Dr. Kateryna TELESHUN,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assist. Prof. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara University, Turkey
Assist. Prof. Dr. Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara University, Turkey
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, the UK
Dr. Edel Maria PORTER, University of Castilla-La Mancha, Spain
Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, the USA

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Turkey

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

ISSN 2459-0150

Cilt | Volume: **61** • Sayı | Number: **2** (Aralık | December) • Yıl | Year: **2021**

İçindekiler | Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

ZİYA GÖKALP'İN BİLİM ANLAYIŞI <i>ZIYA GOKALP'S UNDERSTANDING OF SCIENCE</i> Vural BAŞARAN, Remzi DEMİR	612-628
KÜLTÜR EMPERYALİZMİ: BİR KAVRAMIN TÜRKİYE'DEKİ TARİHİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1960-1980) <i>CULTURAL IMPERIALISM: AN EXAMINATION OF THE HISTORY OF A CONCEPT IN TURKEY (1960-1980)</i> H. Seçkin ÇELİK	629-675
ITALIANS AND SOME EUROPEAN ARTISTS IN THE SHADOW OF ABDULHAMİD KHAN <i>ABDÜLHAMİD HAN'IN GÖLGESİNDE İTALYANLAR VE BAZI AVRUPALI SANATÇILAR</i> Nevin ÖZKAN, Raniero SPEELMAN	676-705
SUBHİ EDHEM'İN BEŞER VE TABİAT DERGİSİNDEKİ BİLİMSEL VE ELEŞTİREL YAZILARI <i>SCIENTIFIC AND CRITICAL ARTICLES OF SUBHI EDHEM IN THE MAGAZINE OF BEŞER VE TABİAT</i> Bilal YURTOĞLU	706-746
AKİF PAŞA'NIN YARGILANMASI: TANZİMAT'IN UYGULANMASI MI, SİYASİ BİR HESAPLAŞMA MI? <i>THE TRIAL OF AKIF PASHA: IS THIS THE IMPLEMENTATION OF THE TANZIMAT OR A POLITICAL SHOWDOWN?</i> Ebubekir KEKLİK	747-773
KARL MARX'IN YABANCILAŞMA KAVRAMININ EPİK TİYATRO MÜZİĞİNE ETKİSİ <i>KARL MARX'S CONCEPT OF ALIENATION INFLUENCE ON EPIC THEATRE MUSIC</i> Ayşegül DİNÇ	774-788

<p>TARİHSEL YÜCE VE POSTMODERN ROMAN: ÜST-TARİHSEL ROMANS OLARAK JOHN BANVILLE'İN DENİZ ADLI ROMANI <i>HISTORICAL SUBLIME AND POSTMODERN NOVEL: JOHN BANVILLE'S THE SEA AS A METAHISTORICAL ROMANCE</i> Baysar TANIYAN</p>	789-816
<p>THE POTTER OF A STORY: MAZHAR UL ISLAM (BASIC STYLISTIC FEATURES IN THE STORIES OF MAZHAR UL ISLAM) <i>BİR ÖYKÜ ÇÖMLEKÇİSİ: MAZHAR UL ISLAM (MAZHAR UL ISLAMIN ÖYKÜLERİNDE TEMEL ÜSLUP ÖZELLİKLERİ)</i> Davut ŞAHBAZ, Angelica D'ALESSANDRI</p>	817-840
<p>BREAKING THE SILENCE: WOMAN AS A SUBJECT IN PAT BARKER'S THE SILENCE OF THE GIRLS <i>SUSKUNLUĞU BOZMAK: PAT BARKER'IN KIZLARIN SUSKUNLUĞU ROMANINDA ÖZNE OLARAK KADIN</i> Merve ALTIN</p>	841-863
<p>PETRA DELICADO POLİSİYE ROMAN SERİSİNDE İSPANYOL FEMİNİZMİNİN İZLERİNİ SÜRMEK <i>TRACING SPANISH FEMINISM IN PETRA DELICADO DETECTIVE NOVEL SERIES</i> Zeliha DURAN</p>	864-883
<p>MARİ KRALİYET BELGELERİNDE SU TAŞKINLARI İLE BARAJ/BENT YAPIMI VE TAMİRATINA İLİŞKİN KAYITLAR <i>RECORDS RELATED TO FLOODS AND DAM CONSTRUCTION AND REPAIR IN ROYAL DOCUMENTS OF MARI</i> İrfan ALBAYRAK, Esmâ ÖZ KİRİŞ, Hakan EROL</p>	884-903
<p>PASSAGES OF ECONOMIC MIGRANTS IN CARYL PHILLIPS' THE FINAL PASSAGE AND TÜRKLER ALMANYA'DA BY BEKİR YILDIZ <i>CARYL PHILLIPS'İN THE FINAL PASSAGE VE BEKİR YILDIZ'IN TÜRKLER ALMANYA'DA ROMANLARINDA EKONOMİ GÖÇMENLERİNİN YOLCULUKLARI</i> Abdullah Nejat TÖNGÜR, Yıldırım ÇEVİK</p>	904-919
<p>KLASİK YA DA MODERN? DÜRRENMATT'IN DEDEKTİFİ KOMİSER BÄRLACH <i>CLASSICAL OR MODERN? DÜRRENMATT'S DETECTIVE COMMISSAR BÄRLACH</i> Betül YALÇINKAYA AKÇİT</p>	920-938

**OSMANLI DEVLETİ'NİN TORPİDOLAR HAKKINDA WHITEHEAD VE SIMS
ŞİRKETLERİ İLE YAPTIĞI YAZIŞMALAR**

*THE NEGOTIATIONS OF OTTOMAN STATE WITH THE WHITEHEAD AND SIMS
COMPANIES ABOUT TORPEDOES*

939-970

Derya GEÇİLİ

**DR. B. R. AMBEDKAR'IN HAYATI VE HİNDİSTAN SİYASİ TARİHİNDEKİ
ÖNEMİ**

*THE LIFE OF DR. B. R. AMBEDKAR AND HIS ROLE AND IMPORTANCE IN INDIAN
POLITICAL HISTORY*

971-987

Esra KÖKDEMİR

**MODERN ÇİN EDEBİYATI YAZARI YE SHENGTAO'IN “BAY PAN SIKINTI
İÇİNDE” ADLI HİKÂYESİNİN İNCELEMESİ**

*AN ANALYSIS ON YE SHENGTAO'S “BAY PAN IN DISTRESS” STORY IN MODERN CHINESE
LITERATURE*

988-1006

İsmigül CANTÜRK

FROM ECOPHOBIA TO ECOSOPHY IN CHANTAL BILODEAU'S *SILA*

*CHANTAL BILODEAU'NUN *SILA* ADLI OYUNUNDA EKOFOBİDEN EKOZOFİYE*

1007-1026

İşıl ŞAHİN GÜLTER

ANKYRA ÇEVRESİNDE ROMA DÖNEMİ İZLERİ

TRACES OF THE ROMAN PERIOD AROUND ANKYRA

1027-1053

Çiğdem GENÇLER GÜRAY

**THE SEDUCTIVE FEMININE BEAUTY IN DANTE GABRIEL ROSSETTI'S
SONNET “LILITH” AND PAINTING *LADY LILITH***

*DANTE GABRIEL ROSSETTI'NİN “LILITH” ADLI SONESİNDE VE *LADY LILITH* ADLI
TABLOSUNDA BAŞTAN ÇIKARICI KADIN GÜZELLİĞİ*

1054-1068

Arzu ÇEVİRGEN

**ENVAİÇEŞİT ÜRÜNLER: *İBRET* VE *HADİKA* GAZETELERİNDE REKLAMLAR
VE BU GAZETELERİN OKUYUCU KİTLESİ**

*A WIDE ARRAY OF PRODUCTS: ADVERTISEMENTS IN *İBRET* AND *HADİKA* AND THEIR
READING PUBLIC*

1069-1100

Gül KARAGÖZ KIZILCA

BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK AKIMININ TAŞRADA İZLERİ: CUMHURİYETİN DEMİRYOLU ANITLARINDAN “KAYSERİ İSTASYONU 31 PLAN NUMARALI LOJMAN”

TRACES OF THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURAL STYLE IN PROVINCE: 31 PLAN NUMBER LODGING BUILDING OF REPUBLIC'S RAILWAY MONUMENTS IN KAYSERİ STATION

1101-1122

Serkan SUNAY

TÜRKİYE TOPONİMİ ÇALIŞMALARINDA SEMANTİK TASNİF SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON SEMANTIC CLASSIFICATION PROBLEM IN TURKEY TOPONYMY STUDIES

1123-1161

Sevil TOP YILMAZ

MEKÂN OLARAK MUTFAĞIN SOSYAL KULLANIMI VE MUTFAK PRATİKLERİ: ANKARA ÖRNEĞİ

SOCIAL USE OF KITCHEN AS A SPACE AND KITCHEN PRACTICES: THE CASE OF ANKARA

1162-1198

Ercan GEÇGİN

AKADEMİK ARAŞTIRMALARDA OKUL TEMELLİ VERİ TOPLAMA SÜREÇLERİ: TÜRKİYE İÇİN YÖNTEMSSEL ÖNERİLER

SCHOOL-BASED DATA COLLECTION PROCESSES IN ACADEMIC RESEARCH: METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR TURKEY

1199-1221

Huri Gül BAYRAM GÜLAÇTI, Ayşe Büşra İPLİKÇİ

ÇOCUK YAZINI ÇEVİRİSİNDE SES YANSIMALARI

ONOMATOPOEIAS IN TRANSLATED CHILDREN'S LITERATURE

1222-1245

Dilek TURAN

AKADEMİDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK SÖYLEMİNİN TEZAHÜRLERİ

MANIFESTATIONS OF SUSTAINABILITY DISCOURSE IN ACADEMIA

1246-1274

Ozan UŞTUK, Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: 1942-2020

THE BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ANKARA UNIVERSITY THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGE AND HISTORY-GEOGRAPHY: 1942-2020

1275-1313

Nevzat ÖZEL, Zeynep Zeren ATAYURT FENGE, Çağrı EROĞLU, Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Fatoş SUBAŞIOĞLU, H. Derya CAN

ZİYA GÖKALP'İN BİLİM ANLAYIŞI

ZIYA GOKALP'S UNDERSTANDING OF SCIENCE

Vural BAŞARAN

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı,
vbasaran@ankara.edu.tr

Remzi DEMİR

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı,
rdemir@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 1 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 1 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Ziya Gökalp; Plüralizm; Monizm;
Pozitivizm; Materyalizm

Keywords

Ziya Gokalp; Pluralism; Monism;
Positivism; Materialism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.1

Öz

Doğanın yapısını araştırma ve bilgi edinmenin yolları bilim felsefesinin önemli problemleridir. Bu problemlerin bir kısmını ontolojik, epistemolojik ve metodolojik monizm ve plüralizm konuları oluşturur. Monistler varlık ve bilgi alanlarını teke indirme amacı güderken plüralistler bunun tam tersi olarak çokcu bir varlık ve buna mukabil epistemik alan ortaya koymaya çabalarlar. Biz de çalışmamızda öncelikle monist ve plüralist bilim anlayışlarının genel özelliklerini kısaca ortaya koymaya çalıştık. Bunun için evvela XX. yüzyılda tartışmanın seyrini belirleyen filozofların görüşlerini ve bu görüşlerin birbirleri ile olan irtibatı ele aldık. Problemin tarihsel boyutlarını ele aldıktan sonra güncel durumu özetledik. Daha sonra Türk düşünce hayatının önemli isimlerinden birisi olan Ziya Gökalp'in bilim anlayışını 1918 yılında Yeni Mecmua adlı dergide yayınladığı "Muhtelif İlim Telakkileri" adındaki makalesini göz önünde bulundurarak inceledik. Ziya Gökalp altı sayfalık bu kısa metninde plüralist bilim anlayışını savunmaktadır. Burada hem metodolojik hem de ontolojik olarak plüralist bir yaklaşımı kabul ettiği görülmektedir. Sosyoloji metodunu Émile Durkheim'dan ödünç alan Ziya Gökalp, genel bilim algısı bakımından hem pozitivizmden hem de monist materyalizmden hayli uzaklaşan bir felsefe ortaya koymaktadır. Bu bilimsel kavrayışın oluşmasında Fransız filozofu Émile Boutroux'nun çalışmalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızdaki bu bulgu neticesinde Türk düşüncesini biçimlendiren felsefe öğretisinin tek başına pozitivizm olduğu yönündeki sava ihtiyatla yaklaşılması gerektiği açığa çıkmıştır.

Abstract

The study of the structure of nature and the ways of acquiring knowledge are important problems of the philosophy of science. Some of these problems are ontological, epistemological and methodological questions of monism and pluralism. While monists aim to unify the fields of existence and knowledge, pluralists, on the contrary, represent a pluralistic existence and corresponding epistemological field. We discussed the views of the philosophers who determined the course of the debate in the nineteenth century, and the connection between these views. After looking at the historical dimensions of the problem, we summarized the current situation. We then examined Ziya Gokalp's understanding of science, one of the most important names in Turkish intellectual life, by looking at his article entitled "Various Concepts of Science," published in the journal Yeni Mecmua in 1918. Ziya Gokalp defends the pluralistic understanding of science in his short text of six pages. Here, it becomes apparent that he accepts a pluralistic approach both methodologically and ontologically. Following Emile Durkheim's sociological method, Ziya Gokalp presents a philosophy that deviates from both positivism and monistic materialism with regard to general scientific perception. It is understood that the work of the French philosopher Émile Boutroux had an influence on the development of this scientific understanding. As a result of this finding in our study, it has become clear that the argument that the philosophy that shapes Turkish thinking is exclusively positivism should be treated with caution.

Giriş

Bilimin ve bilimsel etkinliğin ne olduğu tartışması Antik Yunan Dönemi'nde yürütülen felsefi soruşturma ile başlamıştır. Bu dönemde bazı temel sorunlar ortaya konmuş ve bunlara cevaplar aranmıştır. Mesela, Sokrates öncesi İyonya Dönemi filozofları maddi varlıklara temel bir öz bulmaya çabalamışlardır. Yazımızın esasını oluşturan plüralizm-monizm tartışmasının tohumları da bu dönemde atılmıştır. Maddi varlıklara tek bir öz bulma çabasını tanımlayan özcü ya da metafizik monizm Thales (y. 624–620 MÖ—y. 548–545 MÖ) ile birlikte ortaya çıkmıştır. Thales'in her şeyin ondan türediği ilk arkhe olarak “su”yu önermesi özcü monizmin Yunan felsefesindeki başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra öğrencisi Anaksimandros (MÖ 6. yy) arkhe olarak somut bir ilke olan su yerine soyut ve sonsuz anlamına gelen apeiron fikrini öne sürmüştü¹ ve böylece “özcü plüralist” yolun taşlarını da döşemeye başlamıştır.

Plüralizm-monizm tartışması Sokrates'ten sonra gelen filozoflarla beraber sadece ontolojik sahada kalmamış epistemolojik meselelere de sirayet etmiştir. Yunanların büyük filozofu Platon bilimin idealindeki düsturun çokluğu teklige indirgemek (Bertrand, 2020, s. 271) olduğunu söyleyerek epistemolojik olarak monist bir yaklaşım ortaya koyar. Buna karşın formların çokluğu bakımından kendisi bir plüralist addedilebilir ve yine temel form öğretisi ile metafizik monistler içine alınabilir (Schaffer, 2018). Onun öğrencisi Aristoteles ise hem dört unsur teorisi ile hem de tümdengelim-tümevarım yöntemiyle (Losee, 2001, s. 14) metodolojik plüralist bir yaklaşım sergiler. Antik Yunan Dönemi ile başladığımız bu girişin sebebi monizm-plüralizm tartışmasının köklerinin Antik dönemlere kadar gittiğini göstermek ve her iki yaklaşımın da ontolojik ve epistemolojik unsurları olduğunu ifade etmektir. XX. yüzyıl tartışmaları ise daha çok Auguste Comte'un kurduğu pozitivist felsefe temelinde şekillenir.

Monizm ve Plüralizm

XX. yüzyılın ilk yarısında hâkim bilimsel yaklaşım olan monizme bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren epistemolojik ve metodolojik açılardan gelen eleştiriler kuvvetlenmeye başlamış ve plüralist bilim anlayışına olan ilgi artmıştır. Antropoloji ve sosyolojide ortaya çıkan bu akım daha sonra felsefenin ontoloji ve epistemoloji

¹ Thales ve Anaksimandros'un André Laks ve Glenn W. Most'un edisyonuna dayalı *Fragmanlar*'ı için bkz: (Laks ve Most, 2019).

alanlarında da kendini göstermiştir. Bilim felsefesinde gerçekleşen bu dönüşüm post-pozitivist bilim anlayışı ile karakterize edilmiştir (Vagelli, Loison, ve Moya-Diez, 2021).

Bu sürecin temelinde Auguste Comte (1798-1857) tarafından pozitif felsefenin ortaya konulması yatar. Comte'un bilimleri sınıflandırma biçiminden yola çıkarak onun bilim anlayışının hem plüralist hem de monist bir bilim anlayışa sahip olduğu yorumları getirilebilir. Evvela bilimlere ayrı birer gerçeklik alanı sunduğu görüşü onun plüralist bir yorumunu sunmaya olanak tanır (Vagelli vd. 2021). Bununla beraber Comte'un bilimler hiyerarşisinde bir tabilik ilişkisinin olması ve bunun bunun dayandığı temel bilim matematik olması monizme de kapı aralamaktadır. Bu yüzden Comtçu bilim anlayışının monist ve plüralist yorumları mümkün hale gelir.

Comte, altı temel bilim tanımlar. Söz konusu bilimler yalnızca karmaşığa doğru olmak üzere şunlardır: 1- Matematik, 2- Astronomi, 3- Fizik, 4- Kimya, 5- Biyoloji ve 6- Sosyoloji (Bertrand, 2020, s. 301). Temel tartışmamız Comte'un epistemolojik olarak monist mi ya da plüralist mi olduğu konusunda bir hüküm vermek olmadığından bunu başka çalışmalara bırakıyoruz. Ancak pozitivist felsefenin her iki yorumuna da olanak sunacağını düşünüyoruz.

XIX. yüzyılda gelişen pozitivist yaklaşımları ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi yukarıda adını zikrettiğimiz Comte ve onun hocası Saint Simon (1760-1825) tarafından nihai nokta olarak sosyolojiyi gören sosyal pozitivist yaklaşım ve diğeri de daha çok doğa bilimcilerinin çalışmaları sonucunda ortaya çıkan evrimci pozitivist yaklaşımdır. Bu ikincisi doğa bilimlerinin gelişimine paralel olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. İlk büyük temsilcisi Herbert Spencer'dir (1820-1903). Evrimci pozitivist kanadın diğeri bir önemli temsilcisi Ernst Haeckel (1834-1919), Almanya'da monist hareketin kurucularındandır. Haeckel, madde ve enerjiyi temel varlığın iki özelliği olarak görür. Yani temel madde bu ikisinin birleşiminden oluşur (Ural 2012, s. 61). Dinî ya da felsefi karakterde olup olmamasına bakmaksızın her türlü plüralist ve düalist varlık anlayışına karşı çıkan Haeckel, bütün varlıkların maddi bir öz olan esirden türediğini söyler. Bu türeyişi açıklamak için Kant-Laplace teorisi, atom teorisi ve maddenin korunum ilkesi gibi doğa bilimlerinin teori ve ilkelerinden faydalanır (Demir ve Yurtoğlu 2014, s. 12). Aşağıda göreceğimiz üzere XIX. yüzyıl plüralizminin en önemli temsilcilerinden ve Ziya Gökalp'in bilim anlayışında önemli bir etkisi olan Boutroux, Haeckel'in evrimci monizm fikrini şiddetle eleştirir.

Erken dönem pozitivistizmde görülmeye başlanan bilimsel monist yaklaşım XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Viyana Çevresi'nin felsefi yaklaşımında iyice belirgin bir hale gelmiştir. Çevre üyeleri arasında birtakım görüş ayrılıkları olsa da Viyana Çevresi'nin temel amacı bilimi "tek"leştirmeyi başarmaktı. En nihai hedefleri tüm bilimleri birleştirmek ve bunu da "fizikalist" bir biçimde yapmaktı. Rudolf Carnap'ın (1891-1970) tümevarımcı mantığı, Carl Gustav Hempel'in (1905-1997) hipotetik tümdengelimciliği ve Karl Popper'ın (1902-1994) tümdengelimci yanlışlamacılığının hepsi bu iddia üzerine temellenmiştir. Hempel, özellikle doğal ve "mental", kültürel ya da sosyal alanlarda gerçek bir farklılık olmadığını savunmuştur (Vagelli vd., 2021). Özellikle Carnap ve Otto Neurath (1882-1945) felsefeyi bilimsel dünya anlayışıyla ya da bilimlerin ansiklopedik bir biçimde birleşmesiyle eksiksiz olarak bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Çevre'nin kurucularından Moritz Schlick (1882-1936), deneycilik ve rasyonalizm gibi klasik felsefi düşünce sistemlerinin mantık ve matematikle birleştirilebileceğini ancak felsefe ve bilimin ayrı birer alan olduğunu savunmuştur. Buna karşın, Çevre'nin üyelerinde Neurath radikal bir fizikalist bakış açısıyla *Uluslararası Bilimler Birliği Ansiklopedisi* adındaki kolektif projeyi gerçekleştirerek felsefe alanını aşmayı hedeflemiştir (Stadler 2020, s. 86). Carnap, bütün deneysel süreçlerin tek bir dille ortak bir metotla açıklanabileceğini düşünmüştür. Ona göre netice itibarıyla bilimsel bir sorunun yalnızca bir cevabı olduğundan bilim bu soruya cevap verdiğinde bu nihai cevap olmalıydı (Vagelli vd., 2021).

Viyana Çevresi'nin mantıkçı-pozitivist felsefesi ve bu yaklaşımın kabul ettiği bilimsel monizm ve bilim algısı XX. yüzyılın ortalarından itibaren eleştiriye uğramaya başlamıştır. Mantıksal-pozitivist bilim anlayışı bilimin gerçekte ne olduğundan ziyade, bilimin nasıl çalışması gerektiğini tespit etmeye dair bir fikir üzerine inşa edilmiştir. Mantıksal deneyciler bilimsel faaliyetin işleyişine ve tarihine çok az dikkat etmişlerdir. 1970'lerde metodolojik ve epistemolojik monizme karşı eleştiriler gelmeye başlamıştır. Bu eleştirilerde bilimin kültürel ve tarihi yönüne daha çok vurgu yapılmıştır (Vagelli vd., 2021). 1975 yılında kaleme aldığı *Yönteme Karşı* adlı kitapla anarşist bir epistemoloji kurduğunu ifade eden Paul Feyerabend (1924-1994) monist bilim anlayışına en radikal eleştirilerden birisini yapmıştır. Onun ortaya koyduğu radikal metodolojik² ve epistemolojik plüralizm (Saygılı, 2011) XX. yüzyılın ikinci yarısında bilim felsefesini etkilemiştir.

² Feyerabend'in metodolojik göreciliği o kadar radikaldir ki Alan Sokal'a göre bir noktadan sonra kendi kendini çürütmeye başlamıştır (Sokal ve Brickmont, 2013, s. 107).

XX. yüzyılın belirgin tartışmalarından birisi olduğu anlaşılan monizm-plüralizm sorununu tanımlayabilmek için iki görüşün iddialarına bakmak gerekir. “Bilimsel tarzlar” kavramı ile birlikte plüralist bir yaklaşım sergileyen çağdaş filozoflardan Ian Hacking bilimsel monizmi üçe ayırır:

1- Tek bir gerçeğin, tek bir doğrunun ve tek bir bilimsel dünyanın olduğu inancına dayalı metafizik monizm;

2- Farklı türden kuvvetler arasındaki bağlantı sayesinde fenomenler arasında bir bağ kurmanın mümkün olduğunu savunan pratik monizm;

3- Bütün zamanlarda ve disiplinler arasında uygulanması gerekli olan tek bir rasyonel standardın varlığına olan inançla hareket eden metodolojik monizm (Vagelli vd., 2021).

Hacking’in yukarıda verdiğimiz önerileriyle kısmen örtüşen bir şekilde Stephanie Ruphy üç tarz plüralizm belirlemiştir. Bunlar:

1- Gerçekliği sorgulamak için birden fazla metodun kullanılabilmesi ve birçok durumda kullanılmasının bir gereklilik olduğunu ifade eden dil, nesne ve metod düzeyindeki plüralizm. Bu tarzdan bir plüralist, bilginin farklı “tarz” ya da “bölgeler”den geldiğini ve böylece her birinin kendine özgü rasyonalite standartlarının olduğunu iddia eder.

2- Birden fazla teorinin aynı gerçeklik bölgesinin bazı yönlerini yakalayabileceğini düşünen teorik plüralizm. Bunlar da bu teorilerin bir diğerine indirgenemeyeceğini ve her birinin aynı gerçeklik alanının farklı bölgelerini yakalayabileceğini öne sürer.

3- Taksonomi tabloları ya da bilgisayar simülasyonları gibi aynı fenomenlerin temsil edilebileceği teknik araç ve cihazların çeşitliliğini kabul eden temsil düzeyinde plüralizm (Vagelli vd. 2021).

Bu tarz monistik ve plüralistik görüşlerin kendilerine has doktrinleri vardır. Stephen H. Kellert, Helen E. Longino, C. Kenneth Waters, editörlüğünü üstlendikleri *Scientific Pluralism* adlı eserde monistlerin beş temel doktrinini ve plüralistlerin bunlara cevaplarını şu şekilde vermişlerdir (2006, s. x-xi):

1- Bilimin en temel amacı, doğal dünyanın (ya da dünyanın bilim tarafından araştırılan bir parçasının) tek bir temel ilke dizgesine dayalı olarak tek, eksiksiz ve kapsamlı bir betimlemesini oluşturmaktır;

- 2- Dünyanın doğası, en azından ilkesel olarak, böylesi bir betimlemeyle tanımlanabilir;
- 3- Yine en azından ilkece eğer doğru bir şekilde takip edilebilirse böyle bir betimleme getirilebilecek araştırma yöntemleri mevcuttur;
- 4- Araştırma yöntemleri böyle bir betimlemeyi yapıp yapamayacağına bağlı olarak kabul edilir;
- 5- Bilimdeki tikel teoriler ve modeller temel ilkelere dayanan kapsamlı ve eksiksiz bir betimleme sunup sunamadıklarına göre değerlendirilir.

Plüralistler, monistlerin bu iddialarını şöyle eleştirmişlerdir:

Bilimsel plüralistler, monistlerin aksine monizm için tanımlayıcı bir argüman olmadığını ve şu anda birçok bilimsel araştırma alanını karakterize eden yaklaşımların çokluğunun bir eksiklik teşkil etmediğini savunur. Bir plüralist olarak dünyanın, ilkece, tamamen tek bir düzenli betimlemeyle tanımlanamayacağını varsaymıyoruz, bundan daha ziyade, bu şekilde açıklanıp açıklanamayacağını ampirik bir sorun olduğuna inanıyoruz. Sıklıkla “dünya” yazıyor olmamıza rağmen aynı zamanda farklı bilimler tarafından araştırılan dünya parçalarının (örneğin dünya ekonomisi ya da organizma içindeki bir sistem) tamamen tek ve kapsamlı bir teori ile betimlenip betimlenemeyeceğini de sorguluyoruz. Monizmin bu doktrinini (yukarıda 2. Madde) metafiziksel bir doğru olmaktan ziyade tartışmaya açmak monizmin diğer doktrinlerinin de altını oyuyor. Bu dünyanın tek ve kapsamlı bir betimlemeyle tasvir edilip edilemeyeceğini bilmediğimizi söylediğimizden 1. maddenin de altını oyuyoruz. Bundan dolayı bilimin nihai amacının böyle bir betimlemeye uymak olduğunu savlamak da mantıksız görünüyor. Eğer dünya tek ve kapsamlı bir betimleme ile açıklanamıyorsa o zaman böylesi bir betimlemeyi ortaya çıkaracak araştırma yöntemleri de olmaz. Bundan ötürü 3. maddenin de doğru olduğunu savlayamayız. Ve eğer biz dünyanın tek ve kapsamlı bir betimleme ile açıklanıp açıklanamayacağını bilemiyorsak öyleyse böyle bir betimleme (4. Madde) üretip üretmeyeceğine göre bilimsel yöntemleri kabul veya reddetmek ya da bilimsel teorilerin tam ve kapsamlı bir betimlemeyi sağlamaya ne kadar yaklaştıkları açısından (5. Madde) değerlendirmek de mantıksız görünüyor (Kellert vd., 200, s. x-xi).

En genel hatları ile bilimsel monizm ve plüralizmin iddialarını ifade etmeye çalıştık. Ziya Gökalp, kısaca serimlediğimiz bu güncel tartışmalardan bir asır önce meseleye dair görüşlerini beyan etmiştir. Şimdi biz bilim felsefesinin bu problemine dair tartışmalarda Ziya Gökalp’in kimden etkilendiğini ve görüşlerini ele alalım.

Émile Boutroux ve Plüralizm

Ziya Gökalp'in bilimsel plüralizm fikrine geçmeden önce yüksek olasılıkla plüralizm fikrini ödünç aldığı Fransız filozof Émile Boutroux'dan (1845-1921) ve felsefesinden kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. XIX. yüzyılda bilimcilik hâkim bir düşünsel doktrin halini almıştı. Herbert Spencer ve Ludwig Büchner (1824-1899) gibi birtakım düşünür ve bilim insanları evrendeki olayların kesin kanunlarla birbirlerine sıkıca bağlı olduğu konusunda hemfikirlerdi. Bu da evrende zorunluluk olduğu fikrinin sahiplenilmesine neden olmuştur. Buna karşın, âlemde zorunsuzluğun olduğunu savunarak kendi bilim ve din felsefesini inşa eden Boutroux (Katipoğlu, 1997, s. XIII), kapsamlı öğretisiyle takipçilerinden oluşan bir çevre kurmuş ve dünyadaki felsefi gelişmelere tesir etmiştir. Buradaki amacımız onun plüralistik bilim anlayışını ortaya koymak olduğu için zorunsuzluk ve din felsefesi konularına ihtiyaç duymadıkça müracaat etmeyeceğiz.

Boutroux, plüralist bilim yaklaşımını hemen bütün çalışmalarında ortaya koymuştur. 1895 yılında kaleme aldığı *Çağdaş Bilim ve Felsefede Doğa Yasası Fikri Hakkında* adlı kitapta bilimsel yasaları mantıksal yasalardan³ başlayarak sırasıyla, matematik yasalar, mekanik yasalar, fiziksel yasalar, kimyasal yasalar, biyolojik yasalar, psikolojik yasalar ve sosyolojik yasalar olmak üzere birbirinden farklı alanlara ayırmıştır (Boutroux, 1914).

Boutroux, varlık tabakalarını yani gerçeklik sahalalarını ve bu sahalara koşut bir biçimde kanun çeşitlerini birbirinden ayırır. Yukarıda verdiğimiz tabakalarda mantık sahasından sosyoloji sahasına giderken zorunsuzluk giderek artar. Böylece zorunsuzluk fikrinden plüralist bir tabiat ve kanun anlayışına ilerler. Sonuçta monist bilim anlayışını eleştirerek plüralist bilim anlayışını savunur (Bolay, 1982, s. 168).

Boutroux, 1908'de yayınlanan *Çağdaş Felsefede İlim ve Din* adlı kitabında din felsefesini de plüralist bilim anlayışı açısından yorumlamıştır. Bu kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda tabiatçılık eğiliminde olan felsefeler ele alınır. Bunlar da "Auguste Comte ve İnsanlık Dini", "Herbert Spencer ve Bilinemezlik" ve "Haeckel ve Monizm" alt başlıklarına ayrılır. Eserin ikinci kısmında ise spiritualist eğilimler incelenmektedir. Burada da "Ritschl ve Radikal Dualizm", "İlmin Sınırları ve Din", aksiyon felsefesi başlığı altında "Pragmatizm" ve "William James ve Dini Tecrübe" gibi alt konulara yer verilmektedir (Boutroux, 1997).

³ Burada hemen dikkati çeken nokta en temel ve kesinliği en yüksek bilim olarak mantıksal yasaları ortaya koymasıdır. Zira Auguste Comte için en temel ve kesin yasalar matematiksel yasalardır.

Boutroux, pozitivistimin hem doğa bilimlerine hem de sosyal bilimlere dayanan iki hattını da tabiatçılık başlığı altında ele alır ve ikisini de bazı bakımlardan tenkit eder. Ancak bilim anlayışı bakımından Comte ile çok problem yaşamaz. Aşağıda göreceğimiz gibi Ziya Gökalp'in de ifade ettiği üzere Comte'un bilimler sınıflamasında plüralizme yakın olan noktalar mevcuttur. Her iki yaklaşımda da bilimler kategorik olarak yöntem ve usuller bakımından bir diğerinden ayrılır. Ancak Boutroux, Haeckelci monizmi detaylıca incelediği *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*'de onun monist yaklaşımını tamamıyla eleştirir. Boutroux, Haeckel'in bu felsefesini evrimci monist felsefe olarak adlandırır. Bunun diğer bir adını da bilimsel felsefe olarak verir (Boutroux, 1997, s. 148).

Haeckel, XIX. yüzyılın bilimsel başarılarından etkilenerek gerçeğe ulaşmada kullanılacak tek yolun bilim olduğunu düşünmüştür. Boutroux, Haeckel'in bu yaklaşımının ortaya çıkardığı bilimsel felsefenin iki kelimedede özetlenebileceğini söylemiştir. Bunlar 1) Monizm ve 2) Evrimciliktir (Boutroux, 1997, s. 146). Birinci madde yani monizm bütün varlıkların tek bir tabiatından olduklarını söylerken ikincisi varlığın değişmez değil aksine bir değişme ilkesine sahip olduğunu ifade etmektedir (Boutroux, 1997, s. 146). Varlıklar bütünüyle tabii bir yaratılışın ürünüdür. Bu da dinin meşgul olduğu meseleleri bilimin bu felsefe ışığı altında incelemesi gerekliliğini ortaya koyar (Boutroux, 1997, s. 146).

Boutroux, evrimci monist felsefenin geldiği son noktayı ise şu şekilde ifade eder:

İnsan zihninin kendisinden vazgeçilmesi imkânsız olan ihtiyaçlarından biri, varlıkların tabiatını ve menşeyini açıklamayı hedef edinmiş olmasıdır. Şüphesiz ki ilim, yalnız olayları kaydetmek ve ayrıntılarla ilgili kanunları incelemekle uğraştığı zaman, bu soruya cevap vermeyi ihmal ediyordu. Fakat bundan böyle ilmi felsefe, ilme bütün genişlik ve şümülünü veriyor; onun deneye dayalı keşifleriyle, kâinatın büyük muammalarının çözülebileceği sonucunu çıkarıyor. Teorik açıdan dinin bertaraf edilmesi konusu, artık bir emrivaki durumundadır (Boutroux, 1997, s. 157).

Boutroux çok dindar bir adamdı ve felsefesi onun Hıristiyanlığı ile de yakından irtibatlıydı (Nye, 1979, s. 116). Bundan dolayı yukarıda belirtilen evrimci monist felsefeyi ve onun bilim algısını kabul edemezdi. Bunun karşısına plüralist bir yaklaşım koydu:

“Bu nedenle, çeşitli bilimlerin nesnelere matematik tarafından tamamen nüfuz edilmez ve her bilimin temel yasalarına, zihnin matematiği ve deneyimi bir araya getirmek için bulmayı başardığı en az hatalı uzlaşmalar olarak bakarız. Dahası, matematikle kolayca birleşen fizik bilimleri ile bu birliğin çok daha yapay olduğu biyolojik bilimler arasında ayırım yapmalıyız. İlkinde, insanın kendisi araştırma alanını sınırlar; doğanın yalnızca ölçmeye ve numaralandırmaya ve geri kalanını ihmal etmeye yatkın olan belirli bir dışavurum sırasını dikkate almayı amaçlar. Bu kısmen keyfi sınırlandırmadan dolayı, matematiksel belirlemeyi mantıklı bir şekilde kabul eden bir şeyle uğraşmak zorundayız. Biyolojik bilimlerde bu yöntem hala kullanılabilir; ama burada, açık bir şekilde, olgunun en iyi ve en karakteristik kısmını araştırmamızın dışında bırakıyoruz. Varlığı somut gerçekliğinde kavramaya veya anlamaya ne kadar çok karar verirsek, gözlemekten ve çıkarımda bulunmaktan o kadar memnun olmalı ve matematiksel analizi kullanmaktan kaçınmalıyız. Böylece matematiksel biçim bilimlere belirli bir soyutlama karakteri verir. Somut canlı orada sınırlanmayı reddeder.” (Boutroux, 1914, s. 213).

Görüldüğü üzere Boutroux, gerçeklik alanlarının birbirlerinden farklı olduklarını ortaya koyarak plüralist bir bilim anlayışı inşa etmeye çabalamıştır. Özellikle insan bilimleri ya da ahlak bilimlerinin diğer gerçeklik alanları gibi anlaşılamayacağını göstermek istemiştir. Ziya Gökalp de bu plüralist yaklaşımdan etkilenerek kendi bilim anlayışını kurmuştur.

Ziya Gökalp’in Plüralizmi

1876’da Diyarbakır’da doğan Ziya Gökalp, 1890 yılında Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi’nden mezun olmuştur. 22 Ekim 1908’de Meşrutiyet’in ilanından sonra yıllardır taraftarı olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Diyarbakır şubesini kurmuştur ve 18 Eylül 1909’da Selanik’te toplanan kongreye Diyarbakır delegesi olarak katılmıştır. Selanik İttihat ve Terakki Sultanisi’nde, 1911’de Türkiye’de ilk defa kendi teklif ettiği programa göre sosyoloji dersleri vermeye başlayan Gökalp, Balkan Savaşlarının başlamasını müteakiben İstanbul’a dönmüştür. 1913-1919 seneleri arasında İstanbul’daki farklı okullarda sosyoloji dersleri vermiş ancak I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesinin hemen akabinde tutuklanmıştır. Serbest kaldıktan sonra bir müddet Diyarbakır’da bulunmuş, II. Büyük Millet Meclisi’ne 1923’de Diyarbakır

vekili olarak katılmıştır. Daha sonra sağlığı bozulmuş ve 25 Ekim 1924'de hayata gözlerini yummuştur.⁴

Çalkantılı bir dönemde hareketli bir hayat yaşayan Gökalp, Türk düşünce tarihini derinden etkilemiş bir mütefekkindir. Sosyolojinin Türkiye'de gelişmesinin öncülerinden olmuş ve özellikle Emile Durkheim'ın (1858-1917) "sosyal olgu sosyal sonuçlarıyla ilişkisi açısından araştırılmalıdır" sözü ile özetlenebilecek metodolojisini kendine kaynak edinmiştir. Toplumsal ve siyasal problemleri Durkheim'ın bu metoduna uygun olarak tahlil etmeye çabalamıştır (Anar, 1996).

Gökalp, 1913-1919 yılları arasında altı yıl Darülfünun'da Edebiyat Fakültesi'nde dersler vermiştir. Bu dönemde Darülfünun eğitimi üzerine tesiri olmuştur. Bu etkilerden bir kaçını Dölen şu şekilde tespit etmiştir (Dölen, 2009, s. 364-65):

1- İlk kez Darülfünun eğitiminin bir sistem içinde ele alınmasını sağlamış, milli bir amacın gerekli olduğunu savunmuştur.

2- Milli kültür kavramının Edebiyat Fakültesi'nde biçimleneceğine inanmış ve bu fakültenin güçlenmesi için önemli katkılar yapmıştır.

3- Darülfünun yayınlarının, fakülte dergilerinin ve ders kitaplarının yayımlanmasına büyük destek vermiştir.

4- Gençlerin lisansüstü eğitim görebilmeleri için yurtdışına gitmelerine destek vermiştir.⁵

Ziya Bey'in bir biyografisini kaleme alan Ahmed Ağaoğlu'na göre "...Ziya'nın Türklüğe en büyük ve en mühim hizmeti Türk mütefekkiresinde yaptığı inkılâbtır. Ziya, bizde Menkulât ve İskolastik Tefekkür Tarzı'na en ağır darbeyi indirmiş ilk mütefekkindir" (2020, s. 7). Yine bu eserde Ağaoğlu, Ziya Gökalp'in Türkçülük, İslamcılık ve Garpcılık fikirlerine olan bağlılığını da ifade etmiştir (2020). Birbirleri ile bazı bakımlardan uyuşmayan ve çelişen bu üç görüşün hepsinin birden yılmaz bir savunucusu olması ilk bakışta bir çelişki olarak görülebilir. Ancak onun birazdan detayları ile inceleyeceğimiz bilim anlayışına bakıldığında bu yaklaşım kabul edilebilir. Çünkü Ziya Gökalp, bir bilimsel plüralist olarak her bir gerçeklik sahasının kendine has özellikleri olabileceğini iddia eder ve öyle görünüyor ki bu yaklaşımı siyasal ve kültürel alana da uygular.

⁴ Biyografisi için bkz: (Okay 1996).

⁵ Ayrıca bkz: (Kalaycıoğulları, 2016, s. 154-55).

Gökalp'in bilim yaklaşımını nereden aldığı sorusuna verilecek yanıt Türk düşünce hayatının gelişim sürecini irdeleyenler için önemlidir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Gökalp'in düşünceleri yukarıda kısaca bahsettiğimiz Boutroux'nun görüşlerine yakındır. Gökalp'in sosyolojisinin ana hatlarını oluşturan Durkheim da işe esasen Boutroux'nun plüralist fikirleri ile başlamıştır.

Gökalp, 1918 yılında *Yeni Mecmua* adlı dergide “Muhtelif İlim Telakkileri” adlı bir makale yayımlamıştır. Altı sayfalık bu kısa makalede XX. yüzyılın başındaki bilim algılarını özet bir biçimde ortaya koyan Gökalp, makalenin sonunda da kendisinin bulunduğu konumu açıkça ifade etmiştir. Şimdi bu metni değerlendirelim.

“Muhtelif İlim Telakkileri”

Gökalp, “bilim” kavramı etrafında şekillenen ve bilim hakkında görüşlerde bulunan dört farklı anlayış olduğunu ileri sürer. Bunlar: 1) Skolastik anlayış, 2) Monist anlayış, 3) Pragmatist anlayış ve 4) Plüralist anlayış (1918, s. 382).

Bu anlayışlardan ilki olan skolastik anlayışa göre bilim, daha önceleri sezgiyle/sağduyuyla (hissi) kabul edilmiş hakikatleri aklın çıkarma oyunları ile ispat etmektir. Orta Çağ'a hâkim olan bilim anlayışı genellikle bu haldeydi. Gökalp, “bizde de hâlâ birçoklarının nazarında bilim, genel bir mantıktan ibarettir” diyerek çağdaş bilim insanlarına eleştiri getirir. Bunlara göre bilimin temel görevi henüz bilinmeyen hakikatleri deney ve gözlem yoluyla bulmak değil, buna karşın herkesin açık bir biçimde bildiği inandığı olayları akıl yoluyla bir düzene koymaktır (Gökalp, 1918, 382).

Gökalp'e göre madde-bilimleri ve yaşam-bilimlerinin ortaya çıkmasından sonra belirgin hale gelen monist bilim yaklaşımı bilimin bir olduğunu iddia edenlerin anlayışıdır. Bunlara göre bilim ya madde-bilimlerinden ya da yaşam-bilimlerinden ibarettir. Sözlükte “bircilik” anlamına gelen monizm anlayışını savunan bilim insanları gerçekliğin bire indirgenmesini talep ederler. Monistler deney ve gözleme önem verirler. Bu deney ve gözlem daha çok “alçak gerçeklik” alanına uygulanır. Daha sonra bu “alçak gerçeklik”ler keşfedildi mi bunlar “yüksek gerçekliklere”e tatbik edilir ve silsile böyle devam eder. Monistler gerçekliğe ait alanların ayrı kanunları olduklarını kabul etmezler (Gökalp, 1918, s. 382-83).

Monistlerin bu yaklaşımı netice itibarıyla bilimsel yaklaşımların üçüncüsü olan pragmatist anlayışa neden olur. Pragmatistlere göre pratik yararı olan her fikir hakikattir. Bir fikrin doğruluğu ortaya çıkardığı pratik sonuçlarla değerlendirilir. Pragmatistler bilimin sonuçlarına bir amaç atfeder. Gökalp, pragmatistlerin “bir fikir,

faydalı olduğu için hakikattir” söylemini hastalıklı bir anlayış olarak ifade ederken, bunun nedeninin monizmin hastalıklı bilim anlayışı olduğunu söyler (Gökalp, 1918, s. 383).

Ziya Gökalp, monist ve pragmatist yaklaşımların hatalı olduğunu göstermek için ahlakla ilgili örneklerle başvurur. Ahlaka dair konular da diğer olaylar gibi kendilerine ait bir gerçeklik sahasına sahiptirler. Ancak ona, tıpkı maddi ya da ruhi saha ile aynı kanunları tatbik edersek ahlaki gerçeklik sahası yıkılmaya başlar. Çünkü ahlaki beyinsel maddenin bir mekanizmasına, organizmanın bir içgüdüsüne, ferdi ruhun haz yahut menfaat duygusuna indirgemek onu öldürmektir. Ahlaki sahanın kendisine has bir gerçeklik alanı vardır. Burada Gökalp, “Auguste Comte ve Spencer gibi pozitivist filozofların bile pozitif bilimlerin diğer gerçeklik sahasını istila etmeleri karşısında ahlaki vicdanın yıkıldığını hissederek bilimin dışında bir iman dairesi olmak üzere anlaşılmasız bir gerçekliği kabul edip “agnostik” olmuşlardır” iddiasını dile getirir. Hem pozitivist hem de netice itibariyle agnostik olmaları onların çelişkisi olmakla beraber bu monizmin zaruri bir sonucudur. Gökalp’e göre monist yaklaşım iyiyi hazza ya da menfaate, güzeli hoşsa, din duygusunu da korku ya da ümide indirgemeye çalışarak hataya düşer. Bu indirgemeci yaklaşımdan kaçınmak gerektiğini düşünür (Gökalp, 1918, s. 383).

Monizmin doğurduğu diğer tehlikeler bilim aleyhtarlığı, zihin aleyhtarlığı, agnostisizm, pragmatizm, içgüdücülük ve sezgicilik gibi akımlardır. Gökalp, bunların hepsini monist bilim yaklaşımının yanlışlığı sebebiyle ortaya çıktığını savunur (Gökalp, 1918, s. 383).

Bilimin bu monist anlayışının ortaya çıkardığı hastalığı çözecek tabip felsefe değil yine bizzat bilim kendisi olmalıdır. Bunda da öncelikle bilimden değil de bilimlerden bahsetmek gerekir. Comte bunu sezmişse de bu öneri esasen Boutroux gibi bir filozof ve Grassé gibi biyologlar tarafından öne sürülmüştür. Felsefede ise Durkheim, Boutroux’dan ödünç aldığı plüralizm fikriyle işe başlamıştır. Kelime anlamı olarak çokçuluk anlamına gelen plüralizmde “madde, hayat, ruh ve toplum” birbirinden ayrı gerçeklik alanları olarak tanımlanır. Her ne kadar bu gerçekliklerin her biri kendinden önceki gerçekliklerden doğmuş olsa da tamamıyla orijinal bir mahiyette vücut bulmuşlardır. Plüralistler, monistlerin aksine her gerçekliğin kendisine has bir belirlenmişliği (determinizmi) olduğunu iddia eder. Bu dört gerçeklik sahasına ait dört bilim vardır. Ayrıca bu dört gerçekliğin niceliklerinden bahseden bir de matematik bilimi vardır (Gökalp, 1918, s. 384).

Bu dört gerçeklik alanından her biri diğerinden bariz farklarla ayrılmış hususi konuları ele alır. Cansız maddenin özü “kimyasal bünye”, canlı maddelerin özü “uzvi bünye”, kişisel ruhun özü “zihinsel bünye” ve toplumsal vicdanın özü “toplumsal bünye”dir (Gökalp, 1918, s. 384).

Böylece sosyoloji bilimi, din, ahlak, estetik gibi bütün yüksek gerçeklikleri bilimsel bir surette açıkladığından pozitivizmle bir araya gelemeyecek olan agnostisizm tuhaflığına da ihtiyaç kalmaz. Gökalp bu durumu şöyle özetler: “Bilimlerin istiklali fikri kabul edilerek, yüksek bilimler bu esasa göre teşekkül edince, felsefenin ortadan kaldırmaya çalıştığı birçok buhranlar kendiliğinden yok olur” (1918, s. 385).

Bu anlayışlar arasında en çetin tartışma monistler ve plüralistler arasında gerçekleşir. Çünkü monistler hakiki bilimi aramak ve incelemelerini gözlem ve deneye dayandırmak iddiasında buldukları için, kendilerini diğer bilim adamlarından ayırmak istemezler. Monistlerle tartışmaya girildiği zaman konuyu daha çok “pozitivizm”, “agnostisizm” ya da “materyalizm” gibi farklı konulara getirirler. Burada da Gökalp zımnen monistlerin, plüralistlerin iddiasına cevap veremediklerini belirtmektedir (Gökalp, 1918, s. 385).

Gökalp, monistlerin de yöntem bakımından zaman zaman plüralist gibi davranabileceğini ifade etmiştir. Bunun için intihar örneğini vererek monist bir sosyoloğun intiharların nedenini araştırırken önce toplumsal meselelere bakacağını bundan bir sonuç çıkaramaz ise intiharın sebeplerini iklim, ırk, genetik taklit gibi ruhi meselelerde arayacağını söyler. Bu bakımdan monistler metot bakımından bu plüralist ilkeye bağlı kalmak zorundadır. Bununla beraber plüralistler hem metot hem de esas olarak bu kaideye bağlıdır. Bilimin plüralist olması esasında evrim sürecinin doğal bir sonucudur. Çünkü tabiat evrim sonucu farklı gerçeklik alanları ortaya çıkarmıştır. Doğal olarak bilim de bunları anlayabilmek için plüralist bir tarz benimsemelidir. Bu doğru görüşün sonucu olarak plüralistlerin bilimsel yöntemi, monistlerin de uymak zorunda olduğu en doğru yöntemdir (Gökalp, 1918, s. 385).

Sonuç

Bilim felsefesinin Türkiye’ye girmesi ve yerleşmesi uzun bir sürece yayılmış ve farklı kaynaklardan beslenmiştir. Reichenbach öncesi dönemde pozitivist bilim algısının mutlak bir egemenlik kurduğu savı, artık inandırıcılığını yitirmiş görünmektedir; çünkü bilim tarihi kadar bilim felsefesi alanının da kurucularından birisi olarak görülebilecek Darülfünun Emmini Salih Zeki Bey’in Poincaré çevirileri, Boutroux’nun

düşünürler üzerindeki tesirleri, materyalist bilimcilerin bilim felsefesi konularına sıkı bir biçimde eğilmeleri sorunun daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesini zaruri kılmaktadır.

Nitekim, Darülfünun'un çağdaşlaştırılmasında ve Durkheim sosyolojisinin Türk toplumuna uyarlanmasında büyük katkıları bulunan Ziya Gökalp'in "Muhtelif İlim Terakkileri" adlı makalesinde Émile Boutroux'dan yararlanmak suretiyle savunmuş olduğu bilimsel plüralizmde daha Cumhuriyet öncesi Türk aydınlarının bilimsel monizmle ve buna dayanak teşkil eden pozitivizm ve materyalizm anlayışlarıyla araya belirli bir mesafe koyduklarını kanıtlamaktadır. En azından Ziya Gökalp gibi Türk düşünürlerinin üzerindeki etkisi bilinen bir filozofun bilimsel plüralizmi çok açık bir biçimde savunması bizi bu görüşe sevk etmektedir.

Bu durumda, bundan önceki birçok araştırmacıyı yanıltan ve Cumhuriyet'in pozitivist temeller üzerinde yükseldiğini iddia etmelerini sağlayan etmen ne olmuştur?

Pozitivizm, materyalizm, evölüsyonizm gibi felsefi öğretilerin ortaya çıktığı ve geliştiği XIX. yüzyılın bilim tarihi açısından en büyük önemi, bilime duyulan saygı ve güvenin başka hiçbir dönemde bu kadar yüksek olmayışıdır. Gerek Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ve gerekse Cumhuriyet Dönemi Türk aydınlarını etkileyen, esasen felsefi öğretilerden çok bilime duyulan bu saygı ve güven olmuştur. Yukarıda sözünü ettiğimiz felsefi öğretilerin de bu dönemde çıkması ve bilimi koşulsuz sahiplenmesi böyle bir karışıklığın doğmasına ve araştırmacıların aldanmasına yol açmıştır.

Bu konuda ileride yapılacak araştırmalar, öyle tahmin ediyoruz ki bu iddiamızı pekiştirecek sonuçlar üretecektir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2020). *Ziya Gökalp Türk Düşünce Tarihindeki Yeri*. (R. Demir, Editör). İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Anar, S. (1996). "Ziya Gökalp Sosyolojisi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 24.08.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gokalp-ziya#3-egitim-anlayisi>
- Bertrand, A. (2020). *Mebadi-i Felsefe-i İlmiyye*. (Salih Zeki Bey, Çev.). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Bolay, S. H. (1982). "Zorunsuzluk Doktrininde Tabiat Kanunlarının Mahiyeti Yeri ve Önemi". *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5, 167-85.

- Boutroux, E. (1914). *Natural Law in Science and Philosophy*. New York: The Macmillan Company.
- Boutroux, E. (1997). *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*. (H. Kâtipoğlu, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Demir, R., B. Yurtoğlu. (2014). "Vahdet-i Mevcûd: Baha Tevfik ve Ahmed Nebî'in Haeckel'den Bir Tercümeleri". s. 7-16 içinde *Vahdet-i Mevcûd Bir Tabî'at Âliminin Dîni*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi 1, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1920*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1918). "Muhtelif İlim Telakkileri". *Yeni Mecmua*, 2 (46), 382-85.
- Kalaycıoğulları, İ. (2016). "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bilim ve Düşünce Hayatı". *Historia 1923*, 1, 146-61.
- Katipoğlu, H. (1997). "Emile Boutroux'da Din Felsefesinin Dayandığı Temel Fikirler ve Ana Çizgileriyle Din Felsefesi". s. XIII-XXXI içinde *Çağdaş Felsefe'de İlim ve Din*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kellert, S. H., H. E. Longino, C. K. Waters, (2006). "Introduction". s. vii-xix içinde *Scientific Pluralism*. Minnesota: University of Minnesota.
- Laks, A., Most G. W. (2019). *Fragmanlar: Thales, Anaksimandros, Anaksimenes*, (Şar, G, ve Y. G. Sev, Çev.).. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Losee, J. (2001). *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Nye, M. J. (1979). "The Boutroux Circle and Poincaré's Conventionalism". *Journal of the History of Ideas*, 40 (1), 107-20. doi: 10.2307/2709262.
- Okay, O. M. (1996). "Ziya Gökalp". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 24.08.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gokalp-ziya#1>
- Saygılı, S. (2011). "Paul K. Feyerabend'in Bilim Anlayışı: Çoğulcu Bilim Kuramı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 83-94.
- Schaffer, J. (2018). "Monism". içinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (E. N. Zalta, Editör.). Metaphysics Research Lab, Stanford University.
- Sokal, A., Brickmont J. (2013). *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi İstismar Etmesi*. İstanbul: Alfa.

Stadler, F. (2020). "Viyana Çevresi: Moritz Schlick, Otto Neurath ve Rudolf Carnap". içinde *Bilim Felsefesi*, (J. R. Brown, Editör.). Ankara: Fol Yayınları.

Ural, Ş. (2012). *Pozitivist Felsefe*. İstanbul: Alfa.

Vagelli, M., Loison L., Moya-Diez I. (2021). "Thinking Crossroads: from Scientific Pluralism to Pluralist History of Science". *Journal for General Philosophy of Science*. doi: 10.1007/s10838-020-09550-2.

Summary

The monism-pluralism debate is one of the important problems in the philosophy of science. This issue came to the fore with the study of natural philosophy of the Ionian school. Of course, the viewpoint on monism-pluralism debates in the natural sciences has differed with the development of science in different epochs of history. Especially in the 17th and 18th centuries developments of physics and astronomy led to the opening of a new phase in the research of the philosophy of science. Then, in the 19th century, the emergence and progress of sciences such as sociology, psychology and chemistry also varied the problems of the philosophy of science. The emergence of new sciences also led to the emergence of new methodological problems. The development of the social sciences and humanities brought with it the problem of what their methods should be.

Methodological monists agreed that all disciplines should apply the methods of the natural sciences. But, philosophers who follow the pluralistic approach have remarked that each field of being has different fields of reality. Therefore, they stated that each discipline has different methods. The monist approach of science has generally been supported by positivist or materialist scholars. Comte's positivism can be considered monist because it reduces the sciences to sociology. In addition, Ernst Haeckel, who is regarded in Germany as the founder of monism, persistently defended scientific monism. According to him, all beings are derived from a material essence, called ether. To defend this view, Haeckel used contemporary scientific data such as the Kant-Laplace theory, the atomic theory and the principle of conservation of matter.

Pluralists also developed their own ideas against monist approaches. Haeckel's materialistic monism has been sharply criticized by some thinkers. For example, the French philosopher Boutroux criticized both Comte positivism and Haeckel's materialistic monism.

According to Ian Hacking, there are three types of scientific monist approaches: 1) Metaphysical monism that claims there is only one reality, one truth and one scientific world; 2) Practical monism, which states that it is possible to establish a connection between phenomena through the connection between forces of different kinds; and 3) Methodological monism driven by the belief in the existence of a single rational standard that must be applied always and across disciplines. Although scientists or philosophers are, for example, methodical monists, they can support pluralism from an ontological point of view. However, the general assertion of the pluralists, in contrast to the monists, is that there is no single reality, there is no single truth, and it is not possible to rationally create a single standard for all sciences. These discussions spanned the entire 20th century.

Turning to the situation in Turkey, it is possible to deal with some phenomena in parallel with developments in Europe in the 19th century. First of all, the new sciences that emerged in Europe and their results began to be studied by people like Munif Pasha in the middle of the century. Later, thinkers and scientists with materialist, positivist and spiritualist tendencies discussed the philosophical and sociological results of these disciplines.

As a thinker, Ziya Gökalp, who had a profound influence on the Turkish Revolution of 1923 and Turkish intellectual life, was also interested in the philosophy of the scientific questions outlined above. As a social scientist, he was also interested in one of the main issues

of the philosophy of science and wrote a short article on this topic in the journal *Yeni Mecmua* in 1918, entitled "Various Concepts of Science."

Ziya Gokalp notes that there are three types of scientific understanding: the first is the scholastic understanding that dominated the Middle Ages. According to Ziya Gokalp, some of his contemporaries still defend this view by reducing science to logic; the second is the approach of the monists who reduce reality to "one." According to them, science consists of either matter sciences or life sciences; monists rejects that areas have separate laws; according to them, everything can be explained by a single law.

Ziya Gokalp states that monists' erroneous conception of science leads to pragmatism. For pragmatists, any idea that has practical utility is truth. Gokalp explains that this erroneous idea is the result of monism. The faulty side of these views can be seen most clearly in moral matters. Because contrary to what monists claim, the field of moral reality has a different reality from other realities.

Ziya Gokalp says that scholasticism, monism and pragmatism have made mistakes in the definition of sciences. In his opinion, the most correct understanding of science is the approach of the pluralists. He borrows this approach from the French philosopher Boutroux. In this context, Gokalp defines four different areas of reality: "matter, mind, life and society." Four sciences belong to these four fields of reality. There is also a science of mathematics that is about the quantities in these four sciences. With this understanding, Ziya Gokalp explains that he is both ontologically and methodologically a pluralist.

As a result, the introduction of the philosophy of science in Turkey spread over a long period of time. In this process, Turkish thinkers were fed from various sources. Buchnerian materialism, and Poincare's conventionalism are some of these sources. The above presentation shows us that another of these sources is Boutroux. Ziya Gokalp accepted this idea of Boutroux and made pluralism known to the Ottomans. Thus, the argument that the positivist perception of science had an absolute dominance in Turkey before Reichenbach came to Istanbul seems to have lost its credibility. Because the perceptions of science which differ from each other, such as materialism, monism, evolutionism and pluralism, and whose relations to positivism are complex, were defended by Turkish thinkers, a living philosophy of the scientific environment emerged before Reichenbach. We believe that further studies will show the correctness of this claim.

KÜLTÜR EMPERYALİZMİ: BİR KAVRAMIN TÜRKİYE'DEKİ TARİHİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1960-1980)

CULTURAL IMPERIALISM: AN EXAMINATION OF THE HISTORY OF A CONCEPT IN TURKEY (1960-1980)

H. Seçkin ÇELİK

Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, seckincelik2@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 7 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 7 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Kültür Emperyalizmi; Emperyalizm;
Sömürgeleşme; Kültür; Türk
Düşünce Tarihi; Milliyetçilik;
Sosyalizm; İslamcılık

Keywords

Cultural Imperialism; Imperialism;
Decolonization; Culture; History of
Ideas in Turkey; Nationalism;
Socialism; Islamism

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.2

Öz

1960'tan önce kültür emperyalizmi kavramının kullanıldığı az sayıdaki metni bir yana bırakırsak Türkiye'de bu kavramın bilimsel ve popüler düzeyde yaygın kullanıma girmesi 1960-80 döneminde gerçekleşmiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak tanımlanan ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kültür-emperyalizm ilişkilerine yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkması, bu kavramın popülerleşmesinde en belirleyici etkeni. Türkiye'de kültür emperyalizmi kavramına ilişkin yaklaşımlar farklı, siyasal söylemlerdeki farklılıklarla paralellik gösteriyordu. Ancak söylem içi farklılıklar da söz konusuydu. Kültür emperyalizmi kavramını tamamen reddeden entelektüeller dışarıda bırakılırsa, sol söylemde kültür emperyalizmi büyük ölçüde, ekonomik ve siyasal emperyalizmi destekleyici bir unsur olarak görülmüş ve kültürel bir dayatmayla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte Üçüncü Dünya ve Batı karşıtı sol yaklaşımlar ile Batı hümanizmini insan uygarlığına çok önemli bir katkı olarak gören sol yaklaşımlar arasında bu kavramın nasıl ele alınacağı noktasında farklar ortaya çıkmıştır. Batı, emperyalizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiler ne ölçüde dolaysız sayılıyorsa, Batılı kültür ürünlerine yönelik eleştirelilik de o ölçüde artmıştır.

Sağ söylemde ise farklılaşma milliyetçi-muhafazakâr yaklaşımla İslamcı yaklaşım arasındaydı. Ağırlıklı olarak kültür emperyalizmi; Batılılaşma, hümanizm ve materyalizmle ilgili zaten mevcut olan eleştirilere uygun düşen bir kavram olarak algılanmış ve dolayısıyla mevcut söyleme kolayca adapte edilmiştir. Bununla birlikte milliyetçi-muhafazakâr söylemde kültür emperyalizminin ana hedefi ve dolayısıyla ona karşı çıkılacak temel olarak milli kültür görülürken, İslamcı çevrelerde din bu anlamda ön plana çıkıyordu.

Abstract

Aside from the few texts in which the concept of cultural imperialism was used in Turkey before 1960, the concept became widely used at the scientific and popular level in the period of 1960-80. The emergence of new approaches to culture-imperialism relations in the post-World War II period, when the countries defined as Third World Countries gained their independence, was the most decisive determinant in the popularization of this concept. Differences in approach to the concept of cultural imperialism in Turkey showed parallelism with differences in political discourse. However, there were also intra-discourse differences. In left-wing discourse, if some intellectuals who completely rejected this concept are placed aside, cultural imperialism was largely seen as a supporting element of economic and political imperialism and associated with a cultural imposition. However, in terms of how this concept should be addressed, there were differences between Third Worldist and anti-Western left-wing approaches and left-wing approaches that consider Western humanism as a significant contribution to human civilization. The more the relations between the West, imperialism and capitalism were considered direct the more Western cultural goods were criticized.

In right-wing discourse, differentiation was between the nationalist-conservative approach and the Islamist approach. Cultural imperialism was predominantly perceived as a concept that is suitable with the already existing criticisms of Westernization, humanism, and materialism, and therefore it was easily adapted to the current discourse. However, while nationalist-conservative discourse regarded the national culture as the main target of cultural imperialism and therefore the basis for opposing it, in Islamist circles, religion took the same position.

Giriş

“(…) geçmişten miras aldığımız kavramların tarihsel köklerini ve düşünsel gelişimini nadiren sorgularız.” (Aydın, 2021, s. 13)

“Kültür emperyalizmi tezi’, hiçbir yerde orijinal biçimiyle mevcut değildir, onun sadece versiyonları vardır.” (Tomlinson, 2020, s. 25)

Kültür emperyalizmi kavramı, günümüzde dilimize iyice yerleşmiştir; kullanıldığında genellikle dinleyicinin ya da okuyucunun ona belli bir anlam verdiği varsayımıyla, artık fazlaca açıklamaya muhtaç bir kavram olarak görülmez. Sanki çok uzun zamandır kullanılıyor gibi görünen bu kavramın Türkiye’de yaygın kullanıma girmesinin yaklaşık 50 yıllık bir mazisi vardır. Söz konusu kavram 1960-80 döneminde Türkiye’nin yoğun entelektüel tartışmalarının içinde kendine yer bulmuş ve ona farklı farklı anlamlar yüklenmiştir.

Tomlinson’ın (2020, s. 14) belirttiğinden farklı olarak Batı dünyasında “kültür emperyalizmi” (cultural imperialism) kavramı 1960’lı yıllardan önce kullanıma girmişti. Ancak yazarın haklı olduğu nokta 1960’lı yıllarda emperyalizm üzerine yürütülen tartışmaların canlanmasıyla birlikte kültür emperyalizmi kavramının da yoğun bir biçimde kullanıma sokulduğudur. Bununla birlikte 1960’tan önce Türkiye’de, bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla, bu kavram Osman Yüksel Serdengeçti (1950, s. 3) tarafından¹ 1950’de kullanılmıştır. Ancak, tespit edemediğimiz başka kullanımlar olduysa bile, 1960’tan önce Türkiye’de bu kavramın yaygın bir kullanımı olmadığını güvenle söyleyebiliriz. Kuşkusuz bu, kültür emperyalizmiyle ilişkilendirilecek hususların başka şekillerde dile getirilmediği anlamına gelmemektedir. Her dönemin kendine has bir söylemi olduğunu düşünürsek, Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’nde, entelektüellerin emperyalist nüfuzu anlatmak için kullandıkları ve bu süreçte özel bir anlam kazanmış sözcükler olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Atatürk’ün Türkçeyi yabancı dillerin “boyunduruğundan” kurtarmaktan bahsetmesi (Kocatürk, 2007, s. 260) ya da Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemsettin Günaltay’ın milleti “fikir kapitülasyonları”ndan kurtaracak tarih çalışmalarının yapılması gerektiği üzerinde durması (*Dördüncü Türk Tarih Kongresi*, 1948, s. 4), bu bakımdan örnek olarak gösterilebilir. Özellikle Batı emperyal nüfuzu ile kapitülasyonlar arasında kurulan

¹ Serdengeçti, bu yazısından önce de 1947’de sözünü ettiğimiz yazıyla hemen hemen aynı içerikte bir yazıyı manevi emperyalizm başlığı altında kaleme almıştı. Esasen Serdengeçti, manevi emperyalizmle kültür emperyalizmini daha sonra da aynı anlamda kullanacaktır. Bkz. (Serdengeçti, 1947, s. 3).

güçlü bağlantı, bu kavramın çok yönlü kullanımında esaslı bir sebep teşkil etmiş görünmektedir.

“Kültür emperyalizmi”nin 1960’lı yıllarda Türkiye’de tartışılan ve böylece yaygın kullanıma giren bir kavram olması, dünyadaki gelişmelerle koşuttur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra daha sonra “Üçüncü Dünya Ülkeleri” olarak adlandırılacak ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmaya başlamaları ve 60’lı yılların bu bakımdan özel bir dönem olması, kısacası bağımsızlık savaşları-emperyalizm karşıtlığının tüm dünyada yeni tartışmaları ateşlemesi (Tomlinson, 2020, s. 14,36), Türkiye’de de yankı bulmuştur. Aslında 1960’lı yıllarda Türkiye’de sağ veya sol eğilimli çeşitli kesimler, dünyada esen emperyalizm karşıtı söylemin rüzgârı içinde kendi dillerini kurmak için daha “yerli” denebilecek kavramsal denemelere girişmişlerdir. Hepsi de terminolojik olarak “Kurtuluş Savaşı” döneminden ilham alan bu girişimlere milliyetçi-mukaddesatçı, anti-komünist İkinci Kuva-yı Milliye Derneği’nin² kurulmasını, Hikmet Kıvılcımlı’nın (1965, s. 63) 1960’taki askeri darbeyi “İkinci Kuvayı Milliye Devrimi” olarak görüp kendisinin lideri olduğu Vatan Partisi’nin 50’li yılların ortasında kullanıma soktuğu “İkinci Kuvayı Milliye” kavramını 60’lı yıllarda yeniden gündeme taşımasını, Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar’ın (2014, s. 294-295) 1966’da “İkinci Kurtuluş Savaşı”nın başladığını ilan etmesini ve 1967’de Mücadele Birliği’ni kuran, yoğun İslami tonlar taşıyan milliyetçi-mukaddesatçı bir ideolojiye sahip “Mücadeleciler”in çıkardıkları dergiye *Yeniden Milli Mücadele* adını vermelerini (Selçuk, 2018, s. 46-54) örnek olarak gösterebiliriz.

Kültür emperyalizmi kavramı işte böyle bir düşünsel ve politik iklimde kullanıma girmişti. Tomlinson’ın (2020, s. 15-25) belirttiği gibi her ikisi de tanımlanması zor olan iki kavramın birleşmesinden meydana gelen “kültür emperyalizmi” melez kavramı konusunda üzerinde anlaşmaya varılan bir tanımdan değil ancak çeşitli “söylem”lerden bahsedilebilir. Türkiye’de “emperyalizm” kavramı, 1960’lı yıllarda yoğun bir biçimde kullanılmaya başlandığı gibi, Güvenç’in (1971, s. 42) de belirttiği üzere entelektüeller “kültür” kavramı üzerine de çeşitli tartışmalar yapmışlardır. Emperyalizm kavramı, gıda emperyalizmden eğitim emperyalizmine

² Bu dernek hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadık. Sadece yayımladıkları 5 numaralı bildiriye ve çıkardıkları gazetenin bir nüshasını inceleme şansını bulduk. Tanımlamamızı da buralardan edindiğimiz bilgilere göre yaptık.

kadar daha önce görülmemiş bir genişlikte kullanıma sokulurken³ kültür emperyalizminin gündeme gelmemesi şüphesiz oldukça şaşırtıcı olurdu. Ancak göreceğimiz üzere ne bu kavrama verilen anlamlar ne de ona karşı takınılan tutumlar bakımından bir tek tiplikten bahsetmek mümkündür.

Bu çalışmada Cemil Aydın'ın uyarısını dikkate alarak, gündelik kullanımda doğallaşan ve kökenleri araştırılmayan, bir kavramın, "kültür emperyalizmi"nin, yaygın kullanıma girdiği 1960'lı yıllardan iyice yerleştiği ve dönemin fikri tartışmalarında anahtar kavramlardan birine dönüştüğü 1980'e kadar olan dönemdeki serüvenini inceleyeceğiz.⁴ Kavramın ancak sağ ve sol söylemlerin bir parçası olarak ele alınmaya müsait olduğunu düşündüğümüz için sağ ve sol eğilimli entelektüeller ve yazarlar arasında bu kavramın nasıl tartışmalar yarattığını ayrı başlıklar altında ele alacağız. Cevaplamaya çalışacağımız sorular ise şunlardır: Kültür emperyalizmi kavramı, sağ ve sol eğilimli entelektüeller tarafından nasıl tanımlanmıştır? Bu kavram mevcut söylemlerine nasıl eklemlenmiştir? Mevcut söylem, bu kavramın kullanıma girişinden nasıl etkilenmiştir? Sağ ve sol eğilimli entelektüellerin kendi içlerinde ve diğer tarafla bu kavrama yönelik tavırlar ve kavrama yüklenen anlamlar konusunda benzeştikleri ve ayrıştıkları noktalar nelerdir? Kültür emperyalizmi kavramının sistematik bir incelemesinden mi yoksa ona yönelik bazı tavır alışlardan mı bahsedebiliriz? Nihayet kültür emperyalizmi üzerine yapılan tartışmaların Türkiye'nin genel düşünsel ve siyasi iklimine belirleyici etkileri olmuş mudur ve bu etki/etkiler nelerdir?

Kuşkusuz kültür emperyalizmi üzerine söylenen her şeyi kaydetmek bu makalenin amaçlarından biri değildir. Ancak dönemin önde gelen entelektüellerinin, özellikle bu kavramı kullanmayı tercih edenlerin görüşlerinin incelememize temel oluşturduğunu söylememiz gerekir. Bu çerçevede, dönemin düşünce dergileri, konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının bünyesinde gerçekleşen tartışmalar, ele aldığımız konuya eğilen önde gelen entelektüellerin kitap, makale ve köşe yazıları taranarak kültür emperyalizmi kavramına ilişkin yukarıda belirttiğimiz sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede bu makale hem bir kavramın Türkiye'deki

³ Fethi Naci'nin (1965, s. 7) yazdıkları, emperyalizmin farklı hususlarla ilişkilendirilerek kullanılmasına ilişkin tüm örnekleri kapsamamakla birlikte, kapsamın genişliği konusunda oldukça fikir vericidir: "Emperyalizm, bankalara dolardır, okullarda süt tozudur, stadyumlarda ciklettir. Emperyalizm radyolarda 'Memlekette Sana'dır yağların en güzeli' nakaratıdır, sofralarda soya yağıdır, limanlarda törenlerle karşılanan buğdaydır. Düne kadar emperyalizm bunlardı. Ama bugün, emperyalizm sattırılmayan zeytin yağıdır, en sıkışık zamanlarda jet uçaklarımıza verilmeyen yakıttır, ay çiçeğinin düşük fiyatıdır, petrolün yüzde 35 yüksek fiyatıdır..."

⁴ Bu dönem, sağ ve sol söylemlerin şekillenmesi ve rekabeti bakımından da bir bütünlük arz etmektedir.

tarihini aydınlatmak hem de söz konusu döneme ilişkin düşünce tarihine bir katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Sol Görüşlü Entelektüel ve Yazarların “Kültür Emperyalizmi”ne Yönelik Yaklaşımları

Solcu entelektüellerin “kültür emperyalizmi”ne bakışı denilince, akla hemen Pertev Naili Boratav, Abidin Dino, Güzin Dino ve Ferit Edgü’nün diyalog şeklindeki tartışmalarından oluşan ve ilk basımı 1967’de yapılan *Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar* adlı kitap gelir. Büyük bir olasılıkla kitaplaştırılmış olmasından ötürü böyle merkezi bir yer edinen bu çalışmayı doğurduğu anlaşılan tartışma ise *Yön* dergisi tarafından başlatılmış görünmektedir. Dolayısıyla aslında göreceğimiz üzere kimi yazarlarca hatalı olarak -zira sol içindeki ideolojik yaklaşımlar arasındaki farkları göz ardı etmektedir- “solun kültür emperyalizmine bakışı” olarak yorumlanan bu kitaptan önce, bu kitabı “doğuran” tartışmayı ele almamız gerekiyor.

Yön dergisi bağımsızlığına yeni kavuşan ve “sosyalist” bir rotayı benimseyen ülkelere büyük bir önem atfediyordu. Bu ülkelerin başında ise Cezayir gelmekteydi. 130 yıl süren Fransız sömürgesi olma durumundan yeni kurtulan bu ülkede aydınlar arasında Fransız kültürünün etkisi üzerine yapılan tartışmalar Fethi Naci’nin çevirisiyle *Yön*’ün sayfalarında yer bulmuştu. Derginin 123. sayısında başlayıp dört sayı devam eden bu tartışmanın, Türk aydınları tarafından büyük bir ilgi ile karşılandığını belirten Fethi Naci, 126. sayıda *Yön*’ün bu kez Türk aydınları tarafından cevaplandırılacak yeni bir soruşturmaya girişeceği haberini veriyordu. Derginin 127. Sayısından itibaren başlayacak soruşturmanın konusu, “milli kültür ve Batı kültürü ile ilişkiler”di. Başlık doğrudan kültür emperyalizmine gönderme yapmıyordu; ancak yazarlara yöneltilecek sorulara verilecek cevaplarda, kültür-emperyalizm ilişkilerine yönelik değerlendirmelerde bulunulacaktı.

Fethi Naci’nin çevirdiği, kültür sorunlarına ilişkin Cezayirli aydınlar arasındaki tartışmaların yer aldığı son sayıda, E. Tüfekçi takma adıyla Mihri Belli’nin⁵ bir yazısı da yer almıştı. Soruşturmada sol görüşlü entelektüellerin en az Cezayirli aydınlar arasındaki tartışmalarda dile getirilen görüşler kadar bu yazıda savunulan görüşler karşısında da bir konum aldıkları söylenebileceğinden, ilk olarak kısaca Belli’nin yazdıklarına değinmek yerinde olacaktır.

⁵ Metin içinde yazıyı kaleme alan kişi olduğumu bildiğimiz için ilgili makaleye referans verirken Belli soyadıyla gönderme yapacağız. Müstear isim kullanan yazarlarda bundan sonra da bu yöntemi takip edeceğiz. Kaynakçada ise asıl metne sadık kalarak her iki ismi de kullanacağız.

Belli, “Batı Nedir Artık Bilmeliyiz!” başlıklı makalesinde Türk sosyalistlerini⁶ Batı ve Batılılaşma sorunu karşısında farklı bir pozisyon almaya davet ediyordu. Belli’ye göre pek çok insanın imrenerek baktığı Batı’daki “refah adası” başka ülkelerin sömürülmesi ve soyulmasıyla meydana getirilebilmişti. Batı uygarlığı ise girdiği her ülkeyi kanlı yollarla sömürmüş ve soymuştu. Dolayısıyla Belli’ye göre Batı uygarlığı demek kapitalizm, sömürü ve soygun demekti. Bertrand Russell ve Jean Paul Sartre gibi entelektüellerin varlığı kimseyi yanıltmamalıydı: Onlar Batı uygarlığının gerçek temsilcileri değillerdi. Batı’nın gerçek temsilcileri ABD Başkanı Johnson’ın söylevlerini yazanlardı. Emperyalizme dayanan Batı’nın varlığını sürdürmesi, ulusal kurtuluş savaşlarının ve sosyalizmin başarısız olmasına bağlıydı. Öyleyse Doğulu bir ulus olan Türklerin ve Türk sosyalistlerinin safı da Batı’ya karşı mücadele edenlerin safı olmalıydı. Türk sosyalizmi ile Batıcılık bağdaşmaz şeylerdi. Bu, Batı’nın hümanizme katkılarının inkârı demek değildi; ancak Batı’nın hümanist değerlerine sahip çıkarken dahi emperyalizmin tuzaklarına düşmemek gerekirdi (Tüfekçi, 1965, s. 8-9).

Bir sonraki sayıda Fethi Naci, *Yön*’ün soruşturmasını şu sorularla başlatıyordu:

1- Türk sanatçısı geçmişimizin kültürel ve sanatsal değerlerinden yararlanabilir mi? a) Yararlanabilirse bu yararlanma nasıl olmalı? Edebiyatta, resimde, müzikte, tiyatrodada? b) Yararlanamazsa, sanatını neye dayandırmalı?

2- Batı kültürü ile ilişkilerimizde göz önünde bulundurulması gereken noktalar sizce nelerdir? a) Batı kültüründe “zararlı-yararlı” şeklinde bir ayırma yapmayı doğru buluyor musunuz? Doğru bulmuyorsanız, nedenleri? b) Böyle bir ayırmayı doğru buluyorsanız, sizce Batı kültürünün hangi yanlarını almamız, hangi yanlarını almamamız gerekir?

Soruşturma altı sayı sürecekti ve dergi dönemin tanınmış on iki entelektüelinin cevaplarına yer verecekti. Bu kişiler şunlardı: Sabahattin Eyüboğlu, Niyazi Berkes, Mehmet Seyda, Melih Cevdet Anday, Ferit Edgü, Memet Fuat, Demir Özlü, Orhan Duru, Turgut Uyar, İlhan Berk, Abidin Dino ve Pertev Naili Boratav.

Özellikle ikinci soru, kültür emperyalizmine ilişkin değerlendirmeleri davet edecek bir nitelikteydi. Soruşturmaya katılan entelektüellerin çoğu, Mihri Belli’nin temsil ettiği pozisyona karşı bir duruşu benimsemişti. Bu entelektüeller özellikle Batı uygarlığının hümanizme/Rönesans’a dayanan evrensel bir nitelik gösterdiği

⁶Belli, yazısında “toplumcu” ifadesini kullanmaktadır. Sosyalist/sosyalizm yerine toplumcu/toplumculuk demenin daha az tepki çekeceği/yadırganacağı varsayımıyla söz konusu dönemde birçok kişi bilinçli olarak bu kelimeyi kullanmayı tercih ediyordu.

kanaatindeydiler. Örneğin Eyüboğlu'na göre Batı kültürü “milletler, devletler, dinler üstü” evrensel nitelik gösteren hümanizme dayanıyordu. Bu kültürün özünü kavramak Türkleri taklitçi olmaktan kurtaracaktı. Eyüboğlu, Batı kültürünün Batı emperyalizminin aleti olduğu fikrine ise katılmıyordu. Batı, sömürgeciliği ve emperyalizmi en üst düzeyde uygulamış olmakla birlikte, ona karşı çıkan fikirler de yine Batı dünyasında üretilmişti. Dolayısıyla Batı uygarlığının gerçek temsilcileri, kültürü sömürü amacıyla kullananlar değildi. Mustafa Kemal'i fazla Batı hayranı görerek eski Doğu kültürü alışkanlıklarına yüzlerini dönen devrimci liderler er geç yanıldıklarını anlayacaklardı. Bu sebeple kültür konularında “yararlı-zararlı” ayrımı yapmak politikadaki “asıp kesme”den farksızdı; bilmeden bindiğiniz dalı da kesiyor olabilirdiniz. Aslında bu tür bir ayırmayı da ancak Hitler gibi “kültür yoksunları” yapabiliirdi (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-I*, 1965, s. 14)⁷.

Melih Cevdet Anday da kültürde “içe kapanma”nın tehlikelerine dikkat çekiyordu. Anday'a göre Atatürk, Türk toplumunu Batı dışında görmekten kaynaklanan ve Gökalt'inde de görülen “kültürünü kaybetme korkusu”nu Türkiye'yi Batı içinde görerek aşmıştı. Ancak yeniden Batı sözcüğü etrafında bir “sinirlilik”, “kuşku” ve “çekingenlik” ortaya çıkmıştı ve eski soruya tekrar dönüp “Batılı mıyız değil miyiz” diye tartışılmaya başlamıştı. Anday'a göre üstelik taklitçilik eleştirisi yapanların yanında düpedüz “Doğuluyuz” diyenler de çıkıyordu. Bu kişilerin görüşüne göre kapitalist ve emperyalist olan Batı'nın kültürü de emperyalizmin buyruğundaydı. Anday da Batı'nın kültür ürünlerini emperyalizm aracı olarak kullandığını kabul ediyordu; ancak bu, Batı kültürünün bundan ibaret olduğu anlamına gelmezdi. Anday, “biz galiba bazı doğrulardan zamanla bıkiyoruz” diyordu; Batı emperyalizmine ve kapitalizmine karşı çıkan güçler de Batı'da doğmuştur deyince, bazı kişiler bu cevaplardan sıkılıyorlardı. Oysa doğaya dönmek, insanı değerlendirmek, akla önem vermek, bilime ve tekniğe yönelmek bizi nasıl Batı'nın boyunduruğuna sokabilirdi? Aksine ondan kurtulmanın yolunu bunlar sunmuyor muydu? Anday'a göre Türkiye'nin pozisyonunu Cezayir'e benzetmek de büyük bir hata olurdu. Batı emperyalizmine ilk dersi veren, güçlü bir kültürü ve sanatı olan bir ulusa, Cezayirli aydın gibi Molière'e çatmak yakışmazdı.⁸ Türkiye'nin Cezayir'e ayak

⁷ Eyüboğlu'nun hümanizme yönelik vurgusunda onun Mavi Anadolu'cu yaklaşımı benimsemiş olmasının etkisi şüphesiz büyüktür. Mavi Anadolu'luluk için bkz. (Karacasu, 2009, s. 334-343).

⁸ Fethi Naci'nin çevirdiği tartışmada, Ahmet Azegag, Cezayirli edebiyatçı Malek Haddad'ın “Cezayirli yazarlar için en korkunç sömürgeci Bugeaud değil Molière'dir” sözüne eleştirel bir atıfta bulunmuştu (*Yön* [125], 1965, s. 15). Malek Haddad, 60'lı yıllarda Cezayir'in kültür politikalarında çok etkili olmuş bir kişiydi. 1968'de Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'nda Kültür Müdürlüğü'ne getirilmişti. Bkz. (“Malek Haddad”, 2021).

uydurmaya çalışması bunca yıllık kazançları sıfıra indirmek anlamına gelirdi (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-II*, 1965, s. 14).

Ferit Edgü de Cezayir'in sorunlarıyla Türkiye'yi karşılaştırmanın doğru olmadığı kanaatindeydi. 130 yıllık sömürge geçmişinden sonra Cezayirli aydınların kültür alanında da sömürgeciliğin kötü etkilerine karşı bir tartışma yapmaları normaldi. Örneğin onlar bu dönemde eserlerini Fransızca kaleme almışlardı. Ancak Türkiye'de böyle bir sorun yoktu. Kültür alanında yararlı-zararlı ayrımı ise bir toplumu ancak durgunluğa ve fanatizme götürebilirdi (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-II*, 1965, s. 14-15).⁹

Turgut Uyar, Cezayirli aydınlarda görülen telaşın Türk aydınları için “yersiz” olduğunu düşünen bir diğer isimdi. Uyar'a göre Türkiye'deki devrim süreci devam ediyordu ve zamanla Türkiye'nin tarihine ve yapısına daha uygun bir kültür yaratma şansı vardı. Toplum, ulus bilincine yeni kavuşuyordu; dil ve yazı devrimleri bu hususta önemli bir rol oynamıştı.

Batı deyince Uyar da Rönesans'tan itibaren sürüp gelen bir çizgiyi anlıyordu. Yararlı-zararlı ayrımı, vereceği sonuçlar düşünülünce, Türk kültürüne esas zarar verecek olardı. Ancak Batı kültürü ile ilişkiye girerken Doğulu olduğumuzu unutmamız gerekiyordu. Onun dışında kişilik kazanmış bir ulusal kültür, kendine zararlı olanı zaten ayıklardı (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-IV*, 1965, s. 14).

Mehmet Seyda da Cezayirli aydınların farklı duyarlılıklara sahip olmalarını ülkenin sömürge geçmişine bağlıyordu. Molière'i tehlikeli saymaları bu tür bir geçmişin sonucuydu (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-I*, 1965, s. 15).¹⁰

Memet Fuat, Demir Özlü ve Abidin Dino ise Batı uygarlığının farklı bir boyutuna dikkat çekiyorlardı. Batı uygarlığı emperyalizm ve kapitalizme karşı olan sosyalizmi de bünyesinde barındırıyordu. Batı uygarlığından kopmak demek, gelişen sosyalist kültürden de kopmak demektir. Memet Fuat'a göre burjuva ile halk arasındaki bağ çözüldükçe Batı kültürü, halk kültürü olma yoluna girmişti. Dolayısıyla Batı kültürü deyince artık sadece “büsbütün çürümüş” olan burjuva kültürü değil; ama

⁹ Edgü, ulusal kültür kavramının artık geçerliliği olmadığını düşünüyordu. Ona göre bir ulusal kültür evrensel kültüre katkı yaptığı ölçüde değer kazanırdı; zaten bu gerçekleştiği anda da ulusal olmaktan çıkardı.

¹⁰ Mehmet Seyda Cezayirli aydınların tartışmasını okurken Ahmet Azegag'ın ifadelerini yanlış anlamış olmalı ki, bu görüşü ona atfediyor.

emperyalizme karşı savaşıyan halk kültüründen de bahsetmek gerekmekteydi. Evrenselliğe yönelen bu kültür, dünya halklarının da bilinçlenmesini sağlayacaktı.

Özlu, Batı kültürünün değil teknolojinin Batı emperyalizminin hizmetinde olduğu kanaatindeydi. Oysa Rus ve Çin Devrimi'ni yapanlar da ulusal kurtuluş hareketlerini yürütenler de Batı kültürüne dayanıyorlardı. Dolayısıyla emperyalizmle Batı kültürünü bir tutmak ancak ırkçı bir düşünceye dayanabilirdi. Üstelik Batı kültürünün etkinlik merkezi sosyalist ülkelere kayıyordu ve ırkçılık yapmak Türkiye'yi sosyalizme giden yoldan alıkoyabilirdi. Burjuva kültürü de artık Türkiye'de fazla etki yapacak bir güce sahip değildi (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-III*, 1965, s. 14).

Abidin Dino da emperyalizmin “gediksiz bir dağ” olmadığını ve emperyalist ülkelerin gerçek sanatçılarının “emperyalizmin uşağı” olmadıklarını savunuyordu. Ancak bazı kişilerde emperyalizmden tikslenme o dereceye varmıştı ki onlar bir tür içe kapanmayı savunur hale gelmişlerdi. Oysa emperyalist ve kapitalist ülkelerin sanatçılarının hepsini aynı kefeye koymak doğru olmazdı. Üstelik “direnme kardeşleri”nden kopmuş bir kültür, emperyalizm karşısında daha kolay yenilirdi (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-V*, 1965, s. 14).

Berkes ve Boratav ise Türkiye'de Batı'nın yanlış anlaşılması üzerinde durmuşlardı. Berkes'e göre “Doğu kültürü-Batı kültürü” gibi ayrımlar ancak kültürsüz toplumların okumuşlarının kafasında mevcuttu. Batı kültürü diye olmuş bitmiş bir şeyden söz edilemezdi. Tanzimat'tan beri Batı konusunda doğru bir kavrayış geliştirilememiş, Batı sisteminin temelinde ekonomi olduğu anlaşılammıştı. Bu yanlış kavrayış yüzünden alınacak ve alınmayacak şeyler tartışması yapıyordu. Oysa esas önemli olan sanatçının toplumla bağ kurabilmesiydi. Türkiye'de Batı ile kurulan ilişkileri hâkim sınıflar yönlendirdiği için bu ilişkiler bir uydulaşmayı beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla Berkes'e göre Türkiye'nin bu konudaki esas sorunu, Batı kültürü ile temasını kapitalizme dayalı bir ekonomiyle yapıyor olmasıydı (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-I*, 1965, s. 14-15).

Pertev Naili Boratav, Batı ve Doğu'nun tariflerine sadece Türkiye'de değil; dünyada da yeterince eğilinmediğini düşünüyordu. Örneğin Doğu sözcüğü Türkiye'de Batı'nın onu sömürge olarak gören anlayışına göre anlam kazanmıştı. Buna göre Doğu'nun kültürü donup kalmıştı. Batı'nın bilim ve tekniği ona hiç de lazım değildi. Batılı yazarların süsleyip püsleyerek bir masal gibi anlattıkları bu “Doğu cenneti” dünya durdukça değişmemesi gereken bir nizama sahipti. Aydınlarımız Batı'yı ise sorunlarını çözeceği şeyleri ondan bulmaya çalışan bir “define avcısı” gibi anlamaya

çalışıyordu. Onu bilimsel yöntemle anlamaya çalışmamışlardı. Batı'ya nasıl yaklaşması gerektiğini Türk ulusuna öğreten de bu yüzden bir bilim adamı değil bir eylem adamı olan Mustafa Kemal olmuştu. Belki Türk Tarih Tezi bilimsel değildi; ama Atatürk'ün Türkleri evrensel insanlık ailesine katma özlemini yansıtıyordu. Yapılması gereken de Doğu-Batı karşıtlığına düşmeden, Anadolu uygarlıklarının mirasından da yararlanarak yeni bir ulusal senteze yönelmekti (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-VI*, 1965, s. 14).

Buraya kadar ele aldığımız entelektüellerin tamamı, farklı gerekçelerle de olsa Batı uygarlığını zararlı olarak tanımlamaktan veya onun ürünlerine yönelik tedbirler alınması gerektiği fikrinden uzak bir yaklaşımı benimsemişlerdi. Ancak Orhan Duru ve İlhan Berk, daha farklı ve katı bir yaklaşımı savunuyorlardı.

Orhan Duru'ya göre güçlü ülkeler, kendi kültürel üstünlüklerinin propagandasını yapmaktaydılar. Bu sebeple kültür bir endüstriye, başka toplumlar üzerinde egemenlik kurmanın bir aracına dönüşmüştü. Dolayısıyla bunun zararlarına karşı koymanın yolları aranmalıydı (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-III*, 1965, s. 15).

İlhan Berk ise Türk aydınlarının Batı'yı anlayışlarını Rusya'da eskiden var olan duruma benzetiyordu. Orada da kurtuluşu Batılılaşmada bulanlar ve Rus gerçeğine inananlar¹¹ vardı. İlk grup Batılılaşmış bir sınıf yaratmış ve sömürge ahlakına yol açmıştı. Dostoyevski işte bu duruma karşı çıkmıştı. Türkiye'ye gelince, Batı, buraya da sınıf ayrımını getirmiş ve kendisini halkından koparmıştı. O sebeple Batı hem kendine hem de Türkiye'ye zararlıydı (*Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-IV*, 1965, s. 14). Anlaşılan odur ki, İlhan Berk, kapitalizmle özdeşleştirdiği Batı uygarlığını tümüyle zararlı kabul ediyordu.

¹¹ Berk, Slavseverleri (Slavofiller) kaydediyor olmalı. Slavseverlik, Batıcılığa karşıt bir akımdı ve Slavseverler Rusya'yı Batı'nın temeli olarak görülen Antik Yunan-Roma mirasının dışında değerlendiriyorlardı. Onlara göre bu durum bir nimetti. Rusya'nın Batı'dan farklı evrimine odaklanan bu akımın savunucuları, Petro'nun yaptığı reformlara da karşıydılar; bu reformların halkla seçkinler arasındaki bağlantıyı kopardığını düşünüyorlardı. Dostoyevski'nin fikirleri ise Slavseverlerle büyük bir paralellik gösteriyordu; hatta Rus halkının dünya çapındaki kurtarıcı rolüyle ilgili Mesihçi fikirler Dostoyevski'de daha güçlüydü. Bu doğrultuda Dostoyevski, Rus aşırı sağıyla sıkı ilişkiler içerisinde de girmişti (Walicki, 2009, s. 159-190, 477-478). Ele aldığımız solcu entelektüellerin Batı uygarlığının temeli olarak gördükleri Antik Yunan ve Roma mirasına dayalı Hümanizme dair bir hayli olumlu fikirleriyle karşılaştırınca, Berk'in yaptığı atıflar, aradaki yaklaşım farkını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekici olduğu gibi, bu tür bir yorumun Batı karşıtlığı paydasında çeşitli sağ akımlarda görülen yaklaşımlarla yakınlaşabilme eğilimi hakkında da fikir vericidir ki bu konuya ileride tekrar döneceğiz.

Dikkate değerdir, Fethi Naci'nin Türk solunun önde gelen entelektüelleriyle yaptığı bu görüşmelerin *Yön*'de yayımlandığı günlerde, onun yeni bir kitabı da okuyucuyla buluşmaya hazırlanıyordu¹²: *Emperyalizm Nedir?* Fethi Naci, bu kitapta emperyalizmin farklı boyutlarına ilişkin türlü örnekler getirmesine ve Cezayirli aydınların tartışmalarını çevirmesi örneğinde olduğu gibi, sömürgeciliğin kültürel boyutlarına dair tartışmalardan haberdar olmasına karşın, kültür emperyalizminden hiç bahsetmemişti. Bu da kültür emperyalizmi kavramının sol söylemin temel bir ögesi haline henüz gelmediğini gösteriyordu. Ancak kültür-emperyalizm ilişkisine dair sol çevrelerde bir görüş birliği olmadığı Fethi Naci'nin *Yön*'deki soruşturmasıyla ortaya çıkmıştı. Özellikle Batı karşıtı ya da Üçüncü Dünya Sosyalizmi yanlısı görüşlerle Batı uygarlığını "evrensel nitelikteki" hümanizme dayandıran, kapitalizme ve emperyalizme karşı olan sosyalist kültürü de bu uygarlığın bir parçası -hatta bazılarına göre gerçek Batı uygarlığını temsil eden parçası- olarak gören entelektüellerin görüşleri arasındaki farklılık belirgindi. Bu görüş ayrılıkları kültür emperyalizmini tartışılması gereken bir kavram olarak solcu entelektüellerin, yazarların ve eğitimcilerin gündemine soktu ve 1967'de bu kez dolaylı yollardan değil doğrudan doğruya kültür emperyalizmini ele alan ve bu başlıkla yayımlanan bir kitap ortaya çıktı.

Kitapta yer alan tartışmalar aslında ilk olarak sosyalist çizgideki *Ant* dergisinde yayımlanmıştı; Ferit Edgü'nün bu dergi için Mart 1967'de Paris'te düzenlediği sekiz oturumda ortaya atılan fikirler, aynı formatta kitap haline getirilmişti. Tartışmanın ilk bölümü *Ant*'in 25 Nisan 1967 tarihli 17. sayısında son bölümü 20 Haziran 1967 tarihli 25. sayısında yayımlanmıştı. Bu sayılar arasında sadece 20. sayıda, Cannes Film Festivali üzerine Abidin Dino'nun yazısına yer verildiği gerekçesiyle söz konusu tartışmasının yayımlanmasına ara verilmişti (*Ant* [20], 1967, s. 15). Bununla birlikte Ferit Edgü, siyasi şartlardan ötürü zorunlu olarak Paris'te ikamet eden ve ulusalcı¹³ Marksist bir görüşü savunan dönemin önde gelen Mısırlı sosyologlarından Anouar Abdel Malek ile konu üzerine yaptığı bir söyleşiyi de kitabın sonuna eklemişti.

Kitaba yazdığı önsözde Ferit Edgü, aslında niçin böyle bir tartışmaya gerek duyulduğunu açıklamıştı. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerde yükselen milliyetçilik akımı, kendini Batı'ya karşı olmakla tanımlıyordu. Yüzyıllardır devam

¹² Yeni çıkan bu kitabın önsözü *Yön*'de yayımlanmış ve kitaptan okuyucu haberdar edilmişti. Bkz. (*Yön* [123], 1965, s. 8).

¹³ Abdul Malek, Fransızca "nationalitarisme" terimini kullanıyordu. Edgü, bu kelimeyi ulusalcılık olarak çevirmişti (Edgü, A.Dino, G. Dino, Botatav, Abdel-Malek, 1967, s. 3).

eden Batı sömürücülüğüne karşı haklı olarak duyulan bu düşmanlığın Türkiye’de “monolitik kültür özlemi”ni yansıtan ve Batı’ya karşı “cihat açmayı” andıran bir düşünsel karşılık bulması Edgü’nün moderatörlüğünde böyle bir “müdahale” yapılmasının esas sebebi olarak görünüyor.¹⁴

Tartışmaya katılanlar bir kültür emperyalizminden bahsedilip bahsedilemeyeceği, eğer bahsedilebilirse bunun sınırlarının nerede başlayıp bittiği, buna karşı ne gibi önlemler alınabileceği, Türk aydınının kültür emperyalizmi karşısında nasıl bir duruş sergilemesi gerektiği ve bu duruş çerçevesinde izlenebilecek bir eylem planı üzerinde durmuşlardır. Ancak bütün tartışma boyunca temel kaygının, bu kavramın Türk solunda kullanıma girmesinin Edward Said’in (2021, s. 15) ifadesiyle söylersek “kültürü karantina altına alan” bir yaklaşıma yol açmasının önüne geçmek olduğunu vurgulamamız gerekiyor.¹⁵

Tartışma, bir ölçüde formattan ötürü, kültür emperyalizmi kavramını incelemeye yönelik çok sistematik bir içeriğe sahip değildir. Abidin Dino, kültür emperyalizmini yabancı bir kültürün -o kültürün hazmedilmesine imkân vermeden- başka bir ulusa zorla dayatılmasıyla ilişkilendirirken, bu kavramı ayrıntılı bir tanımlama çabasının yalnızca Boratav’da görüldüğünü ve Boratav’ın önermelerine karşı tartışmayı açan yeni öneriler/itirazlar yükselmediğini söyleyebiliriz. Boratav’a göre emperyalizm kavramı kültür alanına aktarılabilir. Zira “politik emperyalizm”, yeni kılıklara bürünerek devam etmektedir. Öyleyse emperyalizmin denetimi altında tuttuğu yerlerde, mevcut düzenin yürütülmesi için kültür alanını da emperyalistler denetlemek isteyeceklerdir. Dolayısıyla kültür emperyalizmi, sömürgelerde ortaya çıkabilir. Emperyalizmin bu yüzü kendini okulda, basın ve yayın organlarında, edebiyat ve sanat kollarında gösterebilir. Özellikle basın alanında büyük tirajlı basın sosyalist olmayan ülkelerde büyük monopollerin elinde olduğu için, bunlar emperyalizmin buyruğunu yürütmesine hizmet edecektir.¹⁶

¹⁴ Burada Edgü, Abidin ve Güzin Dino ile Boratav’ın görüşlerinin incelemesi, farklı bir kaynak belirtilmedikçe tümüyle *Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar* adlı kitaba dayalı olarak yapılacaktır. Düşünsel bütünlüğün kurulması açısından konuşmaların yeniden ele alınarak daha sistematik bir hale getirilmesi gerektiğinden tekrarlar referans verilmeyecek, tartışmanın sistemli bir özeti sunulacaktır.

¹⁵ Söz konusu düşünsel müdahalenin ortaya çıktığı tartışma format olarak *Yön*’de yayımlandığından bahsettiğimiz Cezayirli aydınlar arasındaki tartışmayla aynıdır. Bu da Edgü ve arkadaşlarının, kültür-emperyalizm ilişkilerine ilişkin bu tartışmanın Türkiye için “daha uygun” versiyonunun yapılması gerektiği inancına dayalı olarak böyle bir oturumu düzenleme ihtiyacı duyduklarını düşündürecek niteliktedir.

¹⁶ Abidin Dino, emperyalizme hizmet eden devlet görevlileri, aydın ve sanatçılara “kültür kompradorları” adını vermişti.

Kültür emperyalizminin görülebileceği ikinci tür ülkeler, “emperyalist bir dış politikanın uyruğu” olan hükümetlerin başta olduğu ülkelerdir.

Emperyalizmin etki alanları bakımından en karmaşık olanlar tiyatro, sinema, edebiyat, müzik gibi sanatla ilgili alanlardır; bir yandan politik olarak denetlenmesi en zor alanlar bunlardır, öte yandan etkilerinden ötürü emperyalizmin bu alanlara sızması durumunda en yıkıcı sonuçlar da bu kültür kollarından gelecektir.

Bu noktada Türkiye’yi ele alan Boratav, Osmanlı döneminde Batı’nın kültür emperyalizmine maruz kaldığını ancak Atatürk’le birlikte anti-emperyalist ulusçuluk temelinde bir direnişin başladığını belirtmiştir. Atatürk’ün ortaya attığı dil ve tarih tezleri, bu anti-emperyalist tepkinin ürünüydüler.

Ferit Edgü Boratav’ın görüşlerinden yalnızca Atatürk’ün anti-emperyalist tepkisine dair olumlamayı eleştirmiştir. Edgü’ye göre bu tezler bilimsel değildi ve üstelik romantikti. Boratav, Edgü’nün romantizm ve zararlarıyla ilgili itirazına katılsa da, tartışma boyunca Boratav’ın Atatürk’ün duruşuna olumlu yaklaşımlarıyla Edgü’nün olumsuz bakışı arasındaki fark göze çarpmaktadır. Bu Edgü’nün daha önce bahsettiğimiz “ulusal bir kültür” görüşüne pek inanmamasıyla ve ulusçuluk temelinde herhangi bir direnişe sıcak bakmayışıyla ilgili görünüyor. Nitekim Edgü, Abdel Malek’in ulusalcı Marksist yorumuna da katılmadığını belirtme gereği duymuştur. Boratav ise halkçılık temeline oturmak kaydıyla Türkçülüğün olumlu bir rol oynayacağını savunuyordu.

Bununla birlikte tartışmacıların ortaklaştıkları diğer bir konu da, emperyalizme karşı direnmekle Batı/yabancı düşmanlığını karıştırmamaktı. Üstelik Batılı bilim insanları ırkçı önyargılara dayalı eski teorileri terk etmişlerdi; dolayısıyla Batı bilimine yönelik eski güvensizlik gerçekçi olmazdı.

Görüldüğü üzere kültür emperyalizminin kaynağı olarak görülen ülkeler, “gerçekçi olmayan” bir Batı karşıtlığına eleştiri yöneltmekle birlikte, Batılı ülkelerdi ki bunların başında da ABD geliyordu. Diğer Batılı ülkelere farklı bir konuma yerleştirilen ABD’nin bu özelliği, Ferit Edgü tarafından onun henüz kendi hümanist kültürünü yaratamamasına bağlanıyordu. Güzin Dino’ya göre de Amerikan kültürünün bir geçmişi yoktu. Ne var ki ABD kültür emperyalizmi, sadece az gelişmiş ülkeleri değil fakat gelişmiş Batı ülkelerini de tehdit ediyordu. Abidin Dino, özellikle ABD kaynaklı kovboy ve bilim-kurgu filmlerinin, ABD’de üretilen oyuncakların, bu ülkenin propagandasında kullanıldığını ve saldırganlığı doğallaştırdığını belirtiyordu. Boratav’a göre yayının devletleştirilmediği ülkelerde buna direnmenin tek yolu,

emperyalizmin kullandığı kültür ürünlerinin ulaştığı her yere olumlu, gerçek kültürü götürmekti.

Emperyalizmin kaynağı olan ülkeler gibi “gerçek kültür” konusu da Türkiye’de sol ve sağ eğilimli entelektüellerin temel bir farklılaşma noktasını oluşturmaktaydı. Sağ görüşlü entelektüellerin yorumlarını ele aldığımız zaman bu farklılık daha açık hale gelecektir; ancak “sansür”, emperyalizme karşı direnmede uygun bir yöntem değilse, bu durumda ona ancak “gerçek kültür”le karşı çıkılabildi. Gerçek kültür ise tartışmacılara göre hümanizmdi. Öyleyse Türkiye kendi Hümanizmini yaratmalıydı.

Bunun yöntemi konusunda tartışmacılar arasındaki fark yine Kemalizm’e ve Atatürk döneminde yapılanlara yönelik bakışta toplanıyordu. Tüm tartışmacılar, Türk toplumunun geçmişine dair yeterince bilgi sahibi olunmadığı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahiptiler. Hatta Güzin Dino, Osmanlı İmparatorluğu bu kadar uzun süre ayakta kalabildiğine göre mutlaka bir Hümanizme dayandığını, bunun ortaya çıkarılması gerektiğini öne sürüyordu. Bununla birlikte Boratav, ortaya çıkacak yeni sentezde Osmanlı ve Selçuklu mirası gibi Anadolu medeniyetlerinin mirasının da rol oynaması gerektiği kanaatindeyken Edgü, geçmişin iyi bilinmesi gerektiğine katılmakla birlikte bu “tez”den uzak durmayı sürdürüyordu. Edgü’ye göre bu kültürleri diriltmeye çalışmak hiçbir olumlu sonuç vermezdi. Esas yapılması gereken, geçmişin bilgisine iyice sahip olmak ve onu diyalektik materyalist görüş çerçevesinde ele almaktı. Edgü’nün bu müdahalesi, tartışmanın odağını tüm tartışmacıların ortaklaştıkları diyalektik materyalist yönetime çekmişti.

Batı, diyalektik bakış açısıyla ele alınırsa, onda emperyalist kültür unsurları bulunduğu gibi öyle olmayan, faydalı kültür ürünlerinin bulunduğu da anlaşılırdı. Abidin Dino’ya göre, çağdaş diyalektiğe Doğu’dan da katkılar yapıldığı için yeni oluşuma artık “Batılılaşma” denmeyecekti. Boratav’ın ortaya attığı ve genel kabul gören yaklaşıma göre hem eski kültürden hem de Batı kültüründen emperyalist unsurların ayıklanmasında diyalektik yöntem kullanılacaktı. Yeni sentez ortaya çıkarılırken emperyalist olmayan her şey benimsenecekti.

Yeni oluşuma Batılılaşma adı verilmeyecekti belki ama, tartışmayı esas başlatan soruna tekrar bir vurgu yapma gereği duyulmuştu. Edgü’ye göre Türkiye’deki mevcut tartışma, 19. yüzyılın ortalarındaki Batıcılık-İslavcılık tartışmalarına çok benziyordu. Bu konunun da bir aydınlığa kavuşturulması lazımdı. Edgü, başka bir noktada da Batıcılara karşı tarımla uğraşan Rus köylülerinin bozulmamış değerlerini savunan Rus popülistlerini ve Lenin’in onlara karşı çıkışını hatırlatarak Batıcılığa karşı

Slavseverlerin tutumuna benzeyen yaklaşımların diyalektik materyalizm bakımından yanlışlığına işaret etmişti. Dolayısıyla Doğucu, Batı karşıtlığına dayanan, Güzin Dino'nun "üstün körü sosyalizm" dediği "yanlış"a düşülmemesi gerekiyordu.

Yöntem de belirlendikten sonra, konu kültür emperyalizmine direnişe kimin öncülük edeceğine gelmişti. Abidin Dino'nun ortaya attığı ve kabul gören ortak görüşe göre bu, devletten beklenemezdi. Tartışma boyunca özellikle Boratav'ın emperyalizme karşı "devlet denetimi"nden bahseden ve itiraz görmeyen düşünceleri göz önünde bulundurulunca, bu bir çelişki gibi görünse de herhalde "öncü" ile ilgili bu görüş Türkiye'de diyalektik materyalizme göre kültür politikaları belirleyecek sosyalist bir devlet olmamasıyla ilgiliydi. Ancak Abidin Dino'ya göre 27 Mayıs'ın açtığı çığırda bu işi ilerici aydınlar ve ilerici gençlik üstlenebilirlerdi. Dino, özellikle "örgütlü gençlik" üzerinde duruyordu. Güzin Dino, aydınlar çok fazla görev yüklendiğini söylemiş; buna karşı Abidin Dino, Tanzimat nesline göre mevcut aydınlar diyalektik yöntemin sağladığı avantajı öne sürmüştü. Güzin Dino da bunun bir "nazari bir üstünlük" sağladığı kanaatindeydi. Ferit Edgü'nün, bu "nazari üstünlüğün" işe yarar hale gelmesi için ne yapılması gerektiği yönündeki sorusuna Abidin Dino'nun verdiği yanıt, eylem planında ilk etapta yapılabileceklerle dönüktü. Buna göre ilk adım, bir ilerici aydınlar kurultayının toplanmasıydı. Aydınlar sadece eleştiri değil yaratıcılık alanında da katkıda bulunabilirlerdi. Bunun için de bir planlama yapmak gerekirdi. Ferit Edgü, mevcut çekememezliklerin bir araya gelişi güçleştireceğine dikkat çekmişti ancak tartışma "küçük kavgalar"dan sıyrılarak ilerici aydınların bir araya gelmesi umuduyla sona ermişti.

Ant dergisinde Edgü'nün düzenlediği oturumların, ileride daha verimli tartışmalara yol açacağı ümidiyle yayımladığını belirtilmişti. Ancak kültür emperyalizmi üzerine ele aldığımız dönemde tekrar hiçbir kitap yazılmadı. Edgü ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri tartışma, bu kavrama ilişkin derinlemesine bir inceleme değil, bir tavır belirleyişti ve son derece güncel endişelerden besleniyordu. Düşünce hayatındaki tembelliğe yapılan göndermelere karşın, tartışmanın katılımcıları dahil kimse, kültür-emperyalizm ilişkilerini bu kavramları tanımlayarak, Türkiye ve dünyadaki örneklerini bir analiz çerçevesinde somutlaştırarak açıklamaya girişmemişti. Ancak üzerinde genel uzlaşma olan bir durum ortaya çıkmıştı: Kültür emperyalizmi diye bir şey vardı ve ona karşı sosyalist akımın farklı kolları, kendi söylemleri çerçevesinde bir tavır geliştireceklerdi. Artık kültür emperyalizmi kavramı için yaygın kullanım döneminin başladığı söylenebilirdi.

Bu tartışmaya yönelik Yön ve Mihri Belli'nin öncülük ettiği, Milli Demokratik Devrim hareketinin sözcüsü niteliğindeki *Türk Solu* gibi dergilerin bir karşı hamlesine rastlamadık. Belki de bu yüzden göreceğimiz üzere bazı yazarlarca Türk solunun kültür emperyalizmi hakkındaki görüşü olarak algılanmıştı; ancak aslında farklılıklar varlığını sürdürüyordu.

Örneğin söz konusu kitaptan bir sene sonra yayımlanan *Türk Solu* dergisinin 49. sayısının başyazısı “kültür emperyalizmi” başlığını taşıyordu ve Suphi Karaman tarafından kaleme alınmıştı. Karaman'a (1967, s. 2) göre kültür emperyalizmi “ulusal bağımsızlığı tehlikeye sokan baş etken”di. Milli Demokratik Devrim'in amacıysa ulusal kültürü egemen kılmaktı. Kurtuluş Savaşı günlerinde Amerikan ve İngiliz mandasını savunan ve “Osmanlıcılığın en seçkin temsilcileri” de olan “Batıcı peykçiler”e dikkat çekerek yazısını sürdüren Karaman, bu kişilerin hep yabancı okullarda yetiştiğini vurguluyordu. Üstelik feodal ve teokratik toplum yapısı uluslaşmayı geciktirdiği için sömürüye de elverişli bir ortam yaratıyordu. Bir ülkede yaratılan ve yabancılardan yana olan peşin yargılar hep kültür ve eğitimdeki emperyalist etkilerin sonucuydu. Bu etkilerin yayılması, Batılı emperyalist devletlerin pazar arayışları sonucu gerçekleştirdikleri yabancı sermaye yayılmasıyla paralel ilerliyordu. Geri kalmış ülkelerde açılan yabancı okulların hepsi, emperyalistlerle çalışacak yerli işbirlikçileri yetiştirmek üzere açılırdı. Aldıkları “burjuva kültürü” ile halkına yabancılaşan bu insanlar, kapitalizmin isteklerine uygun birer kişi haline dönüşüyorlar ve böylece kültür emperyalizmi başarıya ulaşıyordu.

Görülebileceği üzere Karaman, yazısında kültür emperyalizmini sosyalizmin kurulmasında anti-feodal ve anti-emperyalist (dolayısıyla anti-kapitalist) mücadeleyi öncelikli sayan Milli Demokratik Devrim stratejisinin (Belli, 1970, s. 9-23) benimsediği söyleme uygun bir biçimde konumlandırmıştı. Kültür emperyalizmini “ulusal bağımsızlığı tehlikeye sokan baş etken” şeklinde tanımlamak, oldukça yeni bir yaklaşımdı ve kültür emperyalizminin var olup olmadığı tartışmasından oldukça farklı bir aşamaya gelindiğini gösteriyordu. Aynı zamanda kültür emperyalizmini ele alış biçimi, Edgü ve arkadaşlarının incelediğimiz yaklaşımlarından dikkate değer farklılıklar gösteriyordu.

Edgü ve arkadaşlarının kitabına yönelik bir başka dikkate değer değerlendirme Özdemir Nutku tarafından kaleme alınmıştı. Nutku'ya (1968, s. 528-531) göre son yıllarda Türkiye'deki aydınları en çok düşündüren konuların başında kültür emperyalizmi geliyordu. Ne var ki tarihsel gelişimi iyi anlaşılmamış ve açık seçik bir görüş açısıyla ortaya konulmamış her meselede olduğu gibi bu konuda da

gecikmeyle de olsa- ilk bilinçlenmenin verdiği coşkudan ötürü, duygusallıkla hareket ediliyordu. Nutku'ya göre yine de kültür emperyalizmi konusu zaman içinde “duygusal şamata”dan arınarak bilimsel bir şekilde incelenecekti. Bunun ilk habercisi de Edgü ve arkadaşlarının tartışmalarının yer aldığı kitaptı. Kitapla ilgili görüşü oldukça olumlu olmakla birlikte Nutku, Abidin Dino'nun kültür emperyalizmi tanımını çelişkili bulmuştu. Nutku'ya göre yabancı bir kültürün hazmedilmemesi daha çok söz konusu ülkenin durumuyla ilgiliydi. Burada esas sorun, ulusal kimliğin yozlaşmış olmasıydı; dolayısıyla kültür emperyalizmi aslında gelen değil çağrılan bir şeydi.

Nutku, kültür emperyalizmiyle ilgili kendi görüşlerini de bu makalesinde açıklamıştır. Nutku'ya göre evrensel bir dehayı farklı bir milletten olduğu için kültür emperyalizminin aracı olarak görmek sakınılması gereken “yobazca” bir hareketti. Bu dehalarla etkileşimin verimli olması için yapılması gereken, onları taklit etmeden ulusal kültür içinde onlardan yararlanmaktı. Sadece taklit etmek kendi üstümüzde bir baskı kurmamız sonucunu verirdi. Bununla birlikte Shakespeare'i kendi başına bir kültür emperyalizmi aracı olarak görmek o yazara kendinden bir şey katamamakla ilgiliydi. Evrensel dehaların eserlerine bir şeyler katarak onlardan yararlanma yeteneğin kazanılması da ulusal bilinçle mümkün olurdu.

Bu bilincin toplumda zayıf olmasını “sanatçılarımın hâlâ içgüdüsel evreyi aşamamış” olmasında gören Nutku, bu sebeple sanatçıların “görevci sanat” anlayışını benimseyerek toplumsal bilinci uyandırmaları gerektiğini öne sürmüştür.

Kültür emperyalizmi kavramının sol söylemde yer bulmaya başlaması, eğitimciler arasındaki tartışmalarda da gözlenebilmektedir. Abidin Dino'nun düşündüğü şekilde bu konuyu ele almak için bir kongre toplandığına dair bir bilgiye rastlamadık; ama 1965'te kurulan sosyalist çizgideki Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) 1968'de gerçekleştirdiği Devrimci Eğitim Şûrası'nın bir bakıma böyle bir rol üstlendiği söylenebilir; çünkü bu şûrada en çok üzerinde durulan konuların başında emperyalizmin eğitimdeki etkileri geliyordu. Şûrada emperyalizmle ilgili pek çok bildiri sunulmuştur; ancak tam olarak kültür emperyalizmini ele alan bildiri aynı zamanda TÖS Başkanı olan Fakir Baykurt'a aitti.

Baykurt, “Türk Kültür ve Eğitiminde Emperyalist Etkiler” başlıklı bir bildiri sunmuştu. Baykurt'un bildirisinde hem Edgü ve arkadaşlarının hem de Nutku'nun konuya ilişkin yazdıklarından etkilendiğini görüyoruz. Bu isimler anılmamakla birlikte, pek çok yerde onların tanımlarının kullanılması ya da görüşlerinin

desteklenmesi, bu bakımdan dikkate değerdir. Bu hususu hatırd tutarak şimdi Baykurt'un bildirisindeki görüşleri ele alabiliriz.

Baykurt, bildirisine yanlış bulduğu iki yaklaşımı saptayarak başlamıştır. Buna göre Türkiye'deki bazı aydınlar kültür ve emperyalizm sözcüklerinin yan yana getirilmesine içerler ve "kültür emperyalizmi" kavramını reddederlerken, bazıları da Shakespeare, Molière ve Herman Melville'i emperyalizmin bir ögesi olarak görüyorlardı. Baykurt'a göre böylesine çelişik görüşler arasında bu konuda halkı doğru bir biçimde bilgilendirmek zordu. Ancak Baykurt yine de bu kavramı bir açıklamaya kavuşturmaya çalışacağını belirtmişti.

TÖS Başkanı'na göre kültür emperyalizmi denilen şey, emperyalizmin yeni bir yüzüydü. O, ekonomik ve politik sömürüyü sürdürebilmek için kullanılan ince bir yöntemdi. Amaç, ulusal kültürü yozlaştırmak, insanları kendi değerlerine yabancılaştırıp bir "gevşeklik" yaratmak ve direnenleri "nötralize etmek"ti. Dolayısıyla Baykurt'a göre kültür emperyalizmi, ekonomik ve siyasal emperyalizmden ayrılmayan, onların hizmetindeki bir araçtı.

Kültür emperyalizmi çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalardan biri, emperyalist ülkelerin kendi propagandalarını yaparak "beyin göçü"nü gerçekleştirmesini sağlamaktı. Böylece bilgi ve zekâ gücü azaltılan ülkeler yoksulluğa mahkûm ediliyorlardı. Ayrıca bu ülkelerde eğitim ve kültür kurumları ele geçirilerek bunlar emperyalist ülkelerin birer "kültür üssü" haline getiriliyorlardı. Bu doğrultuda Baykurt, bir noktada Nutku'dan ayrılıyor ve kültür emperyalizminin kendiliğinden belirmediğine inanmanın saflık olduğunu ileri sürüyordu. Beyaz ırktan üstün insanı temsil eden ve Kızılderilileri kovalayan kovboy filmleri, içerik olarak bilimsel gelişmeleri okuyucuya aktarmaktan uzak, kapakları çıplak kadın fotoğrafları ve tabancalı gangster resimleriyle dolu dergi ve kitaplar da bu "hesabın" bir parçasıydılar.

Ne var ki bütün bunlara bakarak ve emperyalizmden korkarak içe kapanmak doğru olmazdı. Ülkeler birer "ada" ya da "kapalı kutu" değillerdi. Ulusal hesapların üstünde bir hümanist anlayış geliştirmek için karşılıklı kültürel etkileşim elzemdi. Ancak bu kültür ilişkileri kültür ürünlerinin toplumlarca sindire sindire, zorlamaya maruz kalmadan içselleştirilmesiyle hümanist sonuçlara varabilirdi. Bunun aksi, kültür emperyalizmi olarak adlandırılabilirdi.

Baykurt'a göre kültür emperyalizmi Batı'nın, en başta da ABD'nin kullandığı bir yöntemdi. Bazı kişiler Rusya'dan da söz etmelerini istiyordu; ancak Sovyetlerin Türkiye'nin eğitim ve kültür hayatında emperyalist etkileri yoktu. Şöyle diyordu Baykurt: "Sovyetler Birliği'nin okullarımızda süttozu, barış gönüllüsü yoktur. Sovyetler Birliği, Milli Eğitimi planlama işlerimize karışmıyor."

Kültür emperyalizmine karşı alınacak önlemlere de değinen TÖS Başkanı, ulusal bağımsızlığın ancak kültür bağımsızlığı ile gerçekleşebileceği kabulünden hareketle, yapılması gerekenin halkı bu mücadeleye dahil ederek ulusal kültürü "canlı ve gürbüz" hale getirmeye çalışmak olduğunu ileri sürüyordu. Zira "halkın katkısıyla yaratılmış iyi kültür, yabancı, bozuk kültürü her zaman zararsız hale getirir ve kovar"dı (Baykurt, 1969, s. 52-74).

Şûrada, Öğrenci Örgütleri Dayanışma Kurulu ve Ankara Yüksek Okullar Talebe Birliği de ortak bir bildiri sunmuştu. Bildirinin doğrudan kültür emperyalizmiyle bir ilgisi olmamakla birlikte, Şûradaki genel havanın bir parçası olarak, burada da emperyalizm konusu ele alınmış ve bu bağlamda çeşitli emperyalizm türleri üzerinde durulmuştu. Buna göre emperyalist ülkeler az gelişmiş ülkeleri önce ekonomik yönden kendilerine bağlıyorlar; sonra da kültürlerini, dünya görüşlerini bu ülkelere sokarak o ulusun kültürünü yozlaştırıyor ve aydınlarını da halktan koparıyorlardı ("Türk Toplumunun İhtiyaç Duyduğu Yeni Eğitim Kurumları", 1969, s. 161).¹⁷

TÖS, 1971 Askeri Darbesi sonrası kapatılınca, onun devamı niteliğinde olan Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) kurulmuştu. TÖB-DER de 1977'de Demokratik Eğitim Kurultayı'nı gerçekleştirmişti. Bu kurultayda da kültür emperyalizmine değinen¹⁸ bildiriler sunulmuştu; ancak artık kavramın neyi ifade ettiğini okuyucunun/dinleyicinin biliyor olduğu varsayıldığından ayrıca tanımlanmıyor veya ona dair farklı tezlerin varlığından yakınılmıyordu. Söz konusu kavramın belli bir söylem içerisinde belli bir yeri olduğu söylenebilirdi.

¹⁷ Şûrada çeşitli eğitimci ve entelektüellerin yanı sıra öğrenci birliklerinin de genel olarak emperyalizm ve özelde kültür emperyalizmiyle ilgili görüşlerini dile getirmiş olmaları, Abidin Dino'nun ileri sürdüğü kongre fikrini bir bakıma TÖS'ün gerçekleştirmiş olduğunu söylemeye imkân verecek niteliktedir.

¹⁸ Bu kurultaydan önce, Devrimci Demokratik Birlik (1976, s. 17-18) tarafından TÖB-DER'in programı için bir öneri getirmek amacıyla yayımlanan kitapçıkta, kültür emperyalizmi yerine "emperyalizmin kültürü" ifadesinin tercih edilmesi de dikkate değerdir. Göreceğimiz üzere sağ çevrelerde kültür emperyalizminden bahsederken kültürün vurgulanmasına karşılık sosyalist çevrelerde vurgunun kapitalizmin bir sonucu olarak görülen emperyalizme yapılması, böyle bir terminolojik farklılaşma düşüncesini beslemiş görünmektedir. Ancak bu çaba sol literatürde pek bir karşılık bulmamıştır.

Bu kurultayda da kültür emperyalizmi konusuna en doğrudan temas eden kişi Fakir Baykurt'tu. TÖB-DER'in başkanı olmasa da kuşkusuz eski TÖS Başkanı olarak ağırlığını koruyordu. Bu defaki bildirisinde Baykurt, kültür emperyalizminin çocuk edebiyatı üzerindeki etkilerini ele almıştı. Buna göre Türkiye'de emperyalistler ve onlarla iş birliği içindeki egemen sınıf, çocuk edebiyatını kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendiriyorlardı. Aslında emperyalizm kapitalizmden doğduğu için bu tür kitaplarda çocuklara iletilen mesajlar, emperyalist ülke halkları için de zararlı bir nitelik gösteriyorlardı. Zira bu kitaplarda kadere karşı gelinmeyeceği, güçlünün yanında yer almak gerektiği, insanların eşit olmadığı, çalışkan ve itaatli olmak gerektiği, düzeni değiştirmek için çabalamanın anlamsız olduğu, sömürge ülke insanların haksız, beyazların haklı olduğu propaganda ediliyordu. Dolayısıyla bir toplumda çocuk edebiyatı yayınlarını çeviri kitaplara dayandırmak, kültür emperyalizme yol açar ve bu da dünyanın kötülükle dolmasını beraberinde getirirdi. Yapılması gereken, çalışmayı, emeği, değer üreten insanı sevdirci, bağımsızlık savaşlarında halkların yenilmezliğini kanıtlayıcı, barışçı, eşitlik ve özgürlükten yana çocuk edebiyatı yapıtları ortaya çıkarmak için sanatçıların çalışmasıydı (Baykurt, 1977, s. 3-8).

Kurultayda bildiri sunan bir diğer isim, Hüseyin Beysülen (1977, s. 22) ise, doğrudan kültür emperyalizmi kavramını kullanmamış; ancak emperyalist ülkelerin sömürülerini sürdürmek amacıyla "emek düşmanı kültürü" halkı "afyonlamak" için basın-yayın organları ve eğitim kurumları aracılığıyla yaymaya çalıştıklarını belirtmişti.

Sol eğilimli entelektüel, yazar ve eğitimcilerin kültür emperyalizmi kavramıyla ilgili yazdıklarını genel olarak değerlendirdiğimizde, kültür emperyalizmini ekonomik ve siyasi emperyalizmi destekleyici bir unsur olarak görme ve onu kültürel bir dayatmayla ilişkilendirme konusunda hâkim bir kanaat olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu, kültür emperyalizmi konusunda sol çevrelerde farklı yaklaşımlar olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine, farklı sosyalist yaklaşımlar kültür emperyalizmine yönelik farklı tutumları beraberinde getirmiştir. Özellikle Üçüncü Dünyacı ve Batı karşıtı sol ile Batı Hümanizmini insan uygarlığına çok önemli bir katkı olarak gören sol yaklaşımlar arasındaki fark, doğal olarak bu kavramın nasıl tanımlanacağını, kültür emperyalizmi tehdidinin kaynağının nasıl saptanacağını belirlemiştir. Ağırlıklı olarak kültürde hümanizmin yaratıcılığa götüreceği kabulünden ötürü Batılı kültür ürünlerine yönelik düşmanlık olumlu görülmemiştir. Ancak Batı kültürü/uygarlığı,

emperyalizm ve kapitalizm arasındaki ilişki ne ölçüde dolaysız sayılıyorsa, Batılı kültür ürünlerine yönelik eleştirelilik de o ölçüde artmıştır.

Sol çevrelerde genel kabul gördüğünü söyleyebileceğimiz bir diğer nokta, kapitalist olmayan ülkelerin kültür emperyalizmiyle ilişkilendirilmemesidir. Kültür emperyalizmiyle en çok ilişkilendirilen ülke ise, ABD'dir.

Üretilen metinlere baktığımız zaman, 1967'deki çağrıya karşın, kültür emperyalizmi üzerine derinlikli bir eserin ortaya çıkmadığını görüyoruz. Ancak özellikle 1970'lerde bu kavram artık iyice kabul görmüş, yerleşmiş durumdaydı. Kavramın sosyalist söyleme girmesinin beraberinde getirdiği dikkate değer yenilik, emperyalizme ilişkin sol literatürde ekonomiye verilen ağırlığın yanında kültür konularına da artık eskisinden daha geniş oranda yer verilmesi olmuştur.

Kavramın yukarıda açıkladığımız sol söylemdeki yeri, 1970'lerde yani kavramın yerleşmesinden sonra sol içerisinde bazı eleştiriler almıştır. Melih Cevdet Anday, solun kültür emperyalizmini tanımlayışı ile sağın tanımlayışı arasındaki benzerliklere yönelik eleştirel yazılar kaleme almış, bu benzerlik iddiasına İslamcı bir dergide cevap verilmiştir. Ancak Anday'ın yazdıklarının anlaşılabilmesi için, öncelikle sağ söylemde kültür emperyalizmi kavramının nasıl bir yer bulduğunu ele almak gerekmektedir. Sonrasında Anday'ın eleştirileri ve ona gelen itiraz çerçevesinde iki söylem arasındaki benzerlik tartışması ele alınacaktır.

Sağ Görüşlü Entelektüel, Yazar ve Eğitimcilerin “Kültür Emperyalizmi”ne Yönelik Yaklaşımları

Osman Yüksel Serdengeçti'nin “Kültür Emperyalizmi” başlıklı makalesi, Serdengeçti dergisinin 9. sayısında yayımlanmıştı. 1963 yılında, aynı makalenin biraz değiştirilmiş haline, milliyetçi-muhafazakâr *Fedai* dergisinin 1. sayısında da yer verilmişti. Bu makalelerde işlenen ana fikir aynı olduğu için, her iki metinden de yararlanacağız; ancak aradaki bazı farklara da işaret edeceğiz.

Serdengeçti'ye göre bir milletin kültürünün yabancı bir kültürün istilasına uğraması dış istilalardan daha tehlikeliydi. Çünkü dış istilalar bir milleti yok edemezdi. Oysa kültür emperyalizmi sonucunda benliğini yitiren milletler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu zamanında bu imparatorluğa bağlanan milletler, Osmanlı tarafından temsil edilmedikleri (asimilasyon) için varlıklarını korumuşlar, nihayet Osmanlı'dan ayrılıp kendi devletlerini kurmuşlardı. İmparatorluk I. Dünya Savaşı'nın sonunda çökmüştü. Artık yapılması gereken “Kuvayı Milliye ruhu(nun) muhafaza edilmesi şartıyla”, Batı'nın

bilim ve tekniğinden yararlanmaktı. Ancak gerçekleşen böyle olmamıştı. Siyasi işgale kapatılan kapılar, “kültür istismarına”, “manevi emperyalizme” sonuna kadar açılmıştı. Çanakkale’yi geçemeyen kuvvetler, başka yollardan onu kolayca geçmesini bilmişlerdi.

Serdengeçti, isim vermemekle birlikte, Atatürk döneminde başlayan “kültür devrimi”ni ve genel olarak Batılılaşmayı bu durumun esas sebebi olarak görüyordu. Ona göre kitapçıların vitrinleri yabancı kitaplarla dolmuştu ve sinemalarda Hollywood filmleri gösteriliyordu. Radyodaki müzik yayınlarında “Amerika’nın, Afrika zencilerinden alınmış cazlarının, rumbalarının” istilasını söz konusu yapıyordu. Serdengeçti’ye göre bunlar kültür emperyalizminin göstergeleriydiler.

Yazar, yaptığı eleştirilerin yanlış anlaşılmasına adına, Türk-Amerikan dostluğuna kesinlikle karşı olmadığını birkaç kez vurgulamıştı. Zamanın siyasi, askeri ve ekonomik şartlarından ötürü, bu dostluk zorunluydu. Bunun aksini ancak komünistler isteyebilirdi. Serdengeçti, sadece Anglosaksonları kast etmediğini de belirtme gereği duymuştu; kültür emperyalizmi deyince “asrilik ve modernlik perdesi arkasında garptan memleketimize ithal edilen rezaletlerin, maskaralıkların cümlesi” bu kapsama giriyordu. Dolayısıyla ABD ile dostluk siyasi, iktisadi ve askeri alanlarla sınırlanmalıydı. Yazar bunu şöyle formüle etmişti: “Truman’ı¹⁹ sever ve sayarız. Noel Baba’yı asla!” (Serdengeçti, 1950, s. 3; Serdengeçti, 1963, s. 12, 16).²⁰

Serdengeçti’nin iki farklı tarihte kültür emperyalizmini ele aldığı hemen hemen aynı içerikteki makaleleri, sağ eğilimli entelektüel ve yazarların metinlerinde bu kavramın yerleşmesine ve kapsamlı bir tartışma yapılmasına yol açmış görünmüyor. Söz konusu çevrede ele aldığımız dönemde kültür ve eğitimle ilgili kaleme alınmış eserlerde, “kültür emperyalizmi”nden bahsetmeksizin, bu kavramın içine yerleştirilebilecek konular ele alınmıştı. Örneğin Necip Fazıl, *Sahte Kahramanlar*’da (1976) Tanzimat’tan itibaren devam eden Batılılaşma sürecinin aktörlerini eleştirirken, *Türkiye’nin Manzarası* (1968) adlı kitabında da Türkiye’deki aydın kesimi yüzeysellik ve taklitçilikle suçlamış, Tanzimat’tan beri yapılanların “iç yüzü”nün II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıktığını belirtmişti. Ona göre (1968, s. 70) Türkiye’deki eğitim-öğretim kurumları hiçbir kademesinde “bandrollü bilgi konserveleri”nden başka bir “ruh gıdası” verebilecek durumda değildi. Kültür ve

¹⁹ ABD Başkanı Harry Truman.

²⁰ Serdengeçti, makalenin 1963’teki versiyonunda Truman örneğine yer vermemişti. Ne var ki bu durum, bir fikir değişikliğinden ziyade Truman’ın bu tarihte başkanlık süresinin bitmiş olmasıyla ilgili görünüyor.

medeniyet konularını yazılarında sık sık ele alan Nurettin Topçu da, “kültür emperyalizmi” kavramını kullanmaksızın, sağ eğilimli yazar ve entelektüellerin onu tanımlarken belirttiği noktalara temas ediyordu. Necip Fazıl Kısakürek ve Sâmîha Ayverdi gibi isimlerle birlikte Cumhuriyet dönemi kültür politikalarına en sert eleştirileri yöneltenlerden biri olan Topçu’ya (2020, s. 90) göre, Batılılaşma politikalarından ötürü “millet (...) mazisiyle, dil ve edebiyatı ile örfleri ve ahlakı ile bütün yaşatıcı kuvvetleri ile” ortadan çekiliyordu. Artık gözde olanlar şunlardı: “Yabancı okul, yabancı kelimeler, yabancı örfler, yabancı zevkler, yabancı kıyafetler, yabancı sermaye, işyeri olarak yabancı ülke”. Topçu (2020, s. 108), yabancı okullarda eğitim alan çocukları da “sömürge çocuğu” olarak nitelemişti.

Sâmîha Ayverdi de doğrudan kültür konularını ele alan bir kitabı incelediğimiz dönemde yayımlanmış olmasına karşın, bu kitapta “kültür emperyalizmi” kavramından bahsetmemişti. Ancak o da bu terimi kullanmadan konuyla ilgili görüşlerini başka sözcüklerle ifade eden yazarlardandı. Kültüralist bir yaklaşımı olan Ayverdi, milli kültürle ilgili meseleleri tüm meselelerden daha önemli görüyor, dolayısıyla Türkiye’nin tüm sorunlarının çözümünde de milli kültür politikasını temel alıyordu. Ona göre mevcut eğitim-kültür siyaseti, “kendimizi inkâra” dayalıydı. Yapılması gereken “eski medeniyetimizin” restore edilmesi ve “yabancı hayranı” kılınan nesillere tüm ihtişamı ile anlatılmasıydı. Bu bir “ölüm-kalım meselesi”ydi. Ayverdi, emperyalizm kaynağı olarak sol kesimden tamamen farklı olarak Sovyet Rusya’yı birinci sıraya koyuyordu. İzlenen yanlış eğitim-kültür politikalarından ötürü gençliğin “komünistlerin eline düştüğü” kanaatinde olan Ayverdi’ye göre “Türklüğün sınır bekçisi olan dil, din, tarih, sanat ve her çeşit kültür sahası” komünizmle “meydan muharebesi”ne girişilen “kanlı savaş alanları” haline gelmişlerdi. “Türk ve Rus kuvvetleri” diye yazıyordu Ayverdi, “mektepler tiyatrolar, radyolar, televizyonlar, sinemalar”da yaka yakaya cenk ediyorlardı. Bu savaşta başarılı olmak için üniversite yeniden fethedilmeli, Türk eğitimine yeni bir yön verirken buna köstek olacak sol eğilimli kişiler “maarif bünyesi”nden uzaklaştırılmalıydı (Ayverdi, 1976, s. 11-23, 33, 52). Batı emperyalizmini “komünizm ve Siyonizm”den sonra bir tehlike olarak gören Ayverdi (1976, s. 52), Türkiye komünizmin yayılmasına karşı Batı ile birlikte mücadele ederken ve Batı’nın başında Sovyetler gibi bir dert dururken Batılıların hâlâ Türkiye ile uğraşmalarına da sitem ediyordu. Ayverdi’nin en çok şikâyet ettiği konulardan biri, Anadolu’daki Antik Yunan ve Roma kalıntılarının ortaya çıkarılmasını destekleyen Katoliklerin emperyalist motivasyonlara dayalı olduğunu düşündüğü yaklaşımlarıydı (Ayverdi ve Kabaklı, 1969, s. 3-13).

Eğitim-kültür konularıyla ilgili önde bilim insanlarından biri şüphesiz ki Mümtaz Turhan'dı. Ancak *Kültür Değişmeleri* (1972) ile *Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri* (1964) kitaplarında yer alan yazılar 1960'tan önce kaleme alınmışlardı ve beklenebileceği gibi bu kitaplarda kültür emperyalizminden bahis yoktu. Ancak Turhan'ın yazdıkları ile ilgili değinmemiz gereken dikkate değer bir husus, onun Batılılaşma'ya karşı olmadığını söylemesi ve aşağılık duygusu verdiğini düşündüğü “yanlış Garplılaşma” yerine “hakiki Garplılaşma”yı savunmasıydı. Turhan'a (1964) göre Batı'nın esası “ilim zihniyeti”, “kanun fikri” ve “ferdi mesuliyet”ten oluşuyordu. Başka eserlerinde bu konuda bir miktar değişen fikirler öne sürdüyse de Turhan için Batılılık ile “ilim zihniyeti” arasındaki bağlantı diğerlerine göre ön plandaydı. Zorunlu kültür değişmeleri yerine serbest kültür değişmelerine taraftar olan Turhan, kültürle ilgili konularda da “ilim zihniyeti”ne sahip bilim insanlarının belirleyici bir rol oynaması gerektiğine inanıyor ve “inkılâpçılar” ve “ilericileri” bu zihniyete sahip olmadıkları halde bu politikaları belirlemeye çalışmakla eleştiriyordu.

Türk Kültürü dergisindeki yazılarını *Türk Milliyetçiliği'nin Meseleleri* adlı kitapta bir araya getiren İbrahim Kafesoğlu da kültür-egitim konularıyla ilgili çok sayıda makale kaleme almış isimlerden biriydi. Batı ile kültürel ilişkiler konusunda Serdengeçti, Kısakürek ve Ayverdi'ye göre ılımlı bir tutuma sahip olan Kafesoğlu, milliyetçiliğin “milli kültür” temeline dayanması gerektiğini düşünüyordu. Ancak kültür milliyetçiliğinden bahseden makalesinde dahi kültür emperyalizmi kavramına yer vermemişti. Bununla birlikte Kafesoğlu'na göre 150 yıldır gittikçe şiddeti artan bir şekilde Avrupa kültürünün propagandası yapılıyordu ve Batı medeniyetinin temellerine inmek kisvesi altında²¹ Antik çağ anlayışı ile hiçbir ilgisi olmayan Türk milleti kendi kültüründen uzaklaştırılıyordu. Kafesoğlu da Ayverdi gibi Antik Yunan ve Roma kalıntılarının “Türk parası ve emeği” ile çıkarılmasını bu kapsamda eleştiriyordu. Kafesoğlu'na göre Türkiye'nin bu tür yabancı fikir cereyanlarının mücadele sahası haline gelmesi, bir “milli kültür barajı” bulunmamasından kaynaklanıyordu (Kafesoğlu, 1970, s. 83-84, 185-191).

Serdengeçti haricinde buraya kadar ele aldığımız sağ düşüncenin Türkiye'deki önde gelen temsilcilerinin hiçbiri, yabancı kültürel nüfuzla ilgili eleştirilerinde kültür emperyalizmi kavramını tanımlayarak onun üzerinden bir analiz geliştirmeye çalışmamışlardı. Ancak yazdıkları, sağın kültür konularıyla ilgili söyleminin ana

²¹ Kafesoğlu, burada hümanizmi savunanları kastediyor.

hatlarını ortaya koyuyordu ve göreceğimiz gibi kültür emperyalizmiyle ilgili söylenecek hemen her şeyi aslında ortaya koymuş bulunuyorlardı.

Serdengeçti, sol eğilimli entelektüel ve yazarlardan daha önce konuya temas etmesine karşın kültür emperyalizmi kavramının sağ literatürde yerleşmesini sağlayan kişi olmamıştı. Bu konuda belirleyici etkiyi sol çevrelerin bu konuyu tartışmaya açmasından sonra *Türk Yurdu*'nda kültür emperyalizmi üzerine iki makale kaleme alan ve daha sonra bu makalelerde öne sürdüğü fikirleri genişleterek kitaplaştıran Ahmet Kabaklı yapmış görünmektedir. Nitekim dönem boyunca kültür emperyalizmi üzerine sağ eğilimli bir entelektüelin/yazarın konuyla ilgili yazdığı tek kitap da Kabaklı'ya aittir. Kabaklı'nın kültür emperyalizmiyle ilgili ilk makalesi *Türk Yurdu* dergisinin Ocak-Şubat 1968 sayısında yer almıştır (Kabaklı, 1968, s. 33-35). Kabaklı'nın bu yazının devamı niteliğindeki ikinci makalesi bir sonraki sayıda yer almıştır; ancak *Türk Yurdu* bir süre yayımlanmadığı için bu makale derginin Mart 1970'teki sayısında yer alabilmiştir (Kabaklı, 1970, s. 33-38). Ancak biz, Kabaklı'nın burada ifade ettiği görüşler tümüyle ve genişletilerek ilk olarak 1971'de yayımlanan *Kültür Emperyalizmi (Manevi Sömürgecilik)* adlı kitabında ele alındığı için, bu kitabı temel alarak yazarın konuyla ilgili görüşlerini inceleyeceğiz.

Kabaklı'ya göre emperyalizm ilk çağlardan beri var olmuştur; ancak onun bilincine varılarak hukuk ve iktisat literatürlerine girişi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Söz konusu literatürde emperyalizm çeşitli adlarla anılmıştır: Askeri emperyalizm, iktisadi emperyalizm ve yeni emperyalizm gibi. Yazar, bu emperyalizmlere Türkiye'de yeni yeni bilincine varılan ve "tesirini bütün eziciliği ile hissettiren" başka bir emperyalizm türünü eklemek gerektiğini, buna da kültür emperyalizmi dendiğini ifade etmiştir.

Kabaklı, kültür emperyalizminin sol eğilimli entelektüel ve yazarlar tarafından ele alınmış olduğunun farkında olarak, bu kavrama "Marksist"lerin verdiği anlamdan tamamen farklı bir anlam verdiğinin altını çizmiş ve kültür emperyalizmini "manevi sömürgecilik"²² ile aynı anlamda ele alacağını belirtmiştir. Yazara göre kültür emperyalizmi askeri, siyasi ve iktisadi emperyalizmlerden çok daha tehlikeli ve "öldürücü"dür. Bu tespitine ilişkin örnekler veren Kabaklı, 200 sene süren İngiliz hegemonyasına rağmen Hindistan ve Pakistan adları ile iki yeni milletin²³ sahneye çıkmasını askeri emperyalizmin milletleri yok etmediğine örnek olarak göstermiştir.

²² Serdengeçti'nin kültür emperyalizmini manevi sömürgecilikle aynı anlamda kullandığını daha önce göstermiştik. Kabaklı, burada Serdengeçti'nin tanımını benimsemiş görünüyor.

²³ Yazar bu ülke adlarını milletleri temsilen kullanmıştır.

Siyasi emperyalizm ise Kabaklı'ya göre “ağır bir gölgedir. Milletlere maddi ziyanı dokunmaz, onları ezmez, yok etmez, kafes işkencesine maruz tutmaz. Yalnız bir hayli incidir.” (Kabaklı, 1971, s. 9-15). İktisadi emperyalizm, sömürgeciliğin “en sinsisi” bir türü olmakla birlikte Batılı büyük devletler bu alanda artık gerilemiş durumdadırlar. Artık askeri ve iktisadi emperyalizmi yalnızca Rusya ve Kızıl Çin uygulamaktadır. Komünistlerin “barış, dostluk, sosyalizm ülküsü” sözleri altında gizlemeye çalıştıkları, işte bu emperyalizmdir (Kabaklı, 1971, s. 15-16).

Kültür emperyalizmi ise bu emperyalizm türlerinden farklıdır. Kabaklı kültür emperyalizmini şöyle tanımlar: “Kültür emperyalizmi, asırlar içinde, uzun bir tarih zarfında geliştirilen ‘milli şahsiyeti’ meydana getiren manevi ve mukaddes unsurların birer birer harcanıp tüketilerek başka kültür şahsiyetlerinin işgal ve istilasına terk edilmesidir.” (Kabaklı, 1971, s. 18-19). Bu tanımları çerçevesinde manevi ve mukaddes unsurlardan ne anlaşılmasını gerektiğini de açıklayan Kabaklı'ya göre bu unsurlar dil, din, devlet, devlet adamı, kumandan ve padişahlar, ilim müesseseleri, edebiyat, sanat, örf ve adetler ile giyim-kuşamdır. Dolayısıyla kültür emperyalizmi, bu alanlarda oluşan milli kimliği tahrip etme amacına yönelmektedir. Kabaklı, kültür emperyalizminin diğer emperyalizmlerden farklı olarak dışarıdaki kuvvetlerin parası veya zoruyla değil “yabancı ruhlu ve kaysak zihniyetli şahsiyetsiz liderlerin, idarecilerin, para şımarığı zenginlerin ve ana millete layık olmayan aydınların” gayretleri sonucu bir ülkeye geldiğini ileri sürmüştür. Solun kompradorlukla ilgili eleştirisini tersine çeviren Kabaklı'ya göre “hakiki komprador” işte bu kişilerdir (Kabaklı, 1971, s. 19-21).

Kültür emperyalizmini bu şekilde kavradığı için Kabaklı, onunla ilgili olarak yabancı devletleri suçlamaz; ona göre bir devletin kültür emperyalizmine başvurması, kendi “ordusunu, parasını, ilmini, modasını, hippilerini, sinemasını, radyosunu” kullanarak “kültür şahsiyetini” başka milletlere yaymak istemesi çok doğaldır. Nitekim bir dönem Türkler de Balkanlara, Ortadoğu'ya ve Akdeniz'in her kıyısına kendi kültürünü yaymaya çalışmıştır. Öyleyse esas kabahat “işin kompradoru olan milli değerlerine nedretle yetişmiş şursuz yabancı veya menfaatçi azlıklar”dadır (Kabaklı, 1971, s. 22-23).

Kendi kültürüne yabancılaşmış bu grupların ortaya çıkması, Kabaklı'ya (1971, s. 27) göre “kültür ihtilali furyası altında bizi millet yapan her şeyi rüzgârda savurmak”tan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Kabaklı'ya göre kültür emperyalizminin

ülkeye girmesinin daha derindeki sebebi “kültür ihtilali”nin²⁴ manevi ve mukaddes unsurlar olarak saydığı alanlar üzerinde tahrip edici bulduğu etkisidir. 1960-80 döneminin sağ söyleminde dil, ahlak, sanat, edebiyat, din gibi alanların özellikle sol-Kemalist ve sosyalistlerce tahrip edilmesi temasının yoğun bir biçimde işlendiği düşünüldüğünde kültür emperyalizmi kavramının dışarıdan çok içerisi ile ilişkilendirilmesi daha anlaşılabilir olmaktadır; çünkü kültür emperyalizmi kavramı, zaten yapılmış tüm tanımlamaların üstüne monte edilmiş bir görünüm arz etmektedir.²⁵

Kabaklı'nın kültür emperyalizmi üzerine yazdığı makaleler ve kitaptan sonra, bu kavramın sağ söylemin içine yavaş yavaş yerleşmeye başladığını görüyoruz. Bunun en belirgin göstergesi, milliyetçi muhafazakâr hatta bazı İslamcı eğilimli bilim adamı ve yazarları bünyesinde toplayan²⁶ Aydınlar Ocağı'nın *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*²⁷ adlı kitapta kültür emperyalizmi sorununa yer vermiş olmasıdır.

Kitapta, kültür-emperyalizmi meselesi Türkiye'ye tehdit oluşturduğu düşünülen üç akımla ilişkilendirilir: Hümanizm, materyalizm ve komünizm. Zaten *Meseleler*'de (1973, s. 177) komünizm tehlikesinin hümanizmin açtığı çığırdan Türkiye'ye girdiği savunulduğundan, bu üç akım birbiriyle doğrudan bağlantılı görülmüştür.

Aydınlar Ocağı'nın görüşünü yansıtan bu kitaba göre Türkiye'de komünizmin üç safhası vardır. 1938'e kadar olan birinci safhada komünistler görüşlerini yaymaya çalışmışlarda da Atatürk'ün engellemesiyle bunda başarı sağlayamamışlardır. Bu, deneme safhasıdır. Hazırlık safhası denilen ikinci safha Atatürk'ün ölümünden sonra başlamıştır ve bu safhada Türkiye'yi doğrudan doğruya ele geçirmenin mümkün olmadığını anlaşılmasından ötürü milli kültürü tahrip etmek ve böylece “kaleyi içeriden yıkmak” amaçlanmıştır. *Meseleler*'de (1973, s. 160-161) savunulan görüşe

²⁴ Kabaklı (1971, s. 40, 43), “kültür ihtilali” eleştirisinden Atatürk'ü ayrı tutan bazı ifadeler kullanmışsa da ona göre sorun iki yüzyıldır aydınların halka ve değerlerine yabancılaşmasıyla ilgili olduğundan, temelde Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde hızlanan Batılılaşma hamlelerine karşı bir eleştiri yönelttiği, yazıları ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde görülmektedir.

²⁵ Kabaklı'nın kitabı 334 sayfa olmasına karşın kültür emperyalizmi kavramının kitaba yayılacak şekilde, sistematik tarzda işlendiğini söyleyemeyiz. Kitabın büyük çoğunluğunu yazarın konuyla ilgili olduğunu düşündüğü, aydın eleştirisine dayalı gazete yazısı niteliği gösteren yazılar oluşturmaktadır.

²⁶ 1970'te faaliyete geçen ve Türk-İslam Sentezi görüşünü savunan Aydınlar Ocağı'nın kurucuları arasında Ekrem Hakkı Ayverdi, Z. Fahri Fındıkoğlu, Nihat Sami Banarlı, İbrahim Kafesoğlu, Oktay Aslanapa, Fethi Gemuhluoğlu, Muharrem Ergin, Ahmet Kabaklı, Faruk Kadri Timurtaş, Sabahattin Zaim, Süleyman Yalçın, Necmettin Hacıeminoğlu, Ayhan Songar, Salih Tuğ, Mustafa Kafalı gibi söz konusu dönemde sağ çevrelerde oldukça etkili olan çok sayıda isim vardır. Bkz. (“Kurucular”, 2021).

²⁷ Bundan sonra kısaca *Meseleler* diyeceğiz.

bakılırsa bunda başarılı olunmuş, “milli kültür engeli ortadan kaldırılarak bütün tesir ve telkin sahaları ve kilit noktaları ele geçirilmiş, milli olan her şey, kültürün bütün dalları rayından çıkarılmış, edebiyat, şiir, roman, tiyatro, dil, diğer güzel sanatlar, inanışlar, dünya görüşü” başkalaştırılmıştır. 1960’tan sonra ise bu başarının üstünde temellenen bir patlama safhası ortaya çıkmıştır.

Meseleler’in yazarlarına göre Türkiye’de milli kültüre yönelik saldırı hümanizm adı altında ortaya çıkmıştır. Avrupa’da Antik Yunan ve Latin kaynaklarına dayalı olarak gelişen ama sadece Avrupa sınırları dahilinde milli kültürlerin gelişiminde olumlu bir rol üstlenen bu akım, dışarıya karşı emperyalizmin bir aracından ibarettir. Nitekim Avrupa, hümanizm sayesinde emperyalizmden vazgeçmiş değildir. Avrupa emperyalizmine karşı sömürge ülkelerinde başlayan milli uyanış, emperyalizmin hiç olmazsa iktisadi ve kültürel emperyalizm olarak devam etmesi için Avrupalıları yollar düşünmeye itmiştir. Bunun için Antik-Yunan ve Latin değerlerine dayalı Avrupa’nın insani değerlerini evrensel değerler olarak sunmuşlar, karşı taraftan gelen her milli kıpırdanışı ise insancılığa aykırı bularak bastırmaya ve boğmaya çalışmışlardır. Bundan ötürüdür ki “hümanizm Avrupa ve (B)atı dünyası dışında tamamiyle emperyalizmin bir vasıtası durumundadır.” Burada Batılı hümanist-emperyalist karşısındaki yerli hümanist ise kozmopolit olarak adlandırılabilir. Öyleyse hümanizm de Batı beynelmileliyetçiliği ile aynı şeydi. Hümanizmin Türkiye’ye bulaştırılması da Atatürk’ten sonra olmuştu ve bu bakımdan Atatürk doktrininin tasfiyesi anlamına da gelmekteydi (*Meseleler*, 1973, s. 178-183). Bu niteliklerinden ötürü hümanistler ne ilerici ne gerici fakat “emperyalizmin kompradorları, işbirlikçileri” olarak ele alınabilirlerdi: “Bütün işleri de (B)atı taklitçiliğini körüklemek, milleti başkalaştırmağa çalışmaktır.” “Milli kültür düşmanlığı”, beynelmilelcilik ve materyalizm konularındaki ortaklıklarından ötürü de hümanistlerle sosyalist-komünistler çok kolayca yan yana gelebilmekteydiler (*Meseleler*, 1973, s. 190).

Aydınlar Ocağı çevresinin savunduğu Türk-İslam Sentezi görüşüne göre, Grek medeniyeti hümanist ve materyalist değerlere dayanmakta ve bu bakımdan Türk-İslam medeniyetine tamamen zıt bir karakter göstermekteydi (Kafesoğlu, 1985, s. 176-178.). Bu görüşten hareketle tamamen Türk-İslam kültürüne karşıt bir kültürü savunmak demek olan hümanizm, Türkiye için başlıca bir tehditti ve kültür

emperyalizmini davet eden bir nitelik gösteriyordu (*Meseleler*, 1973, s. 191).²⁸

Meseleler'de (1973, s. 179) savunulan görüşe göre kültür emperyalizminin varlık göstermesinin sorumluları da yine Türkiye'deki yöneticiler ve aydınlardı. Kendi ülkesinde insancılığı uygulayan Batı'nın diğer ülkelere taklitçiliği ve köleliği takdim etmesi bir dereceye kadar normaldi. Çünkü aslında milletler arasında hümanizm diye bir şey söz konusu olamazdı."²⁹

Sâmiha Ayverdi'nin kültür ve eğitim sorunlarıyla ilgili iyi bilinen kitabında kültür emperyalizmi kavramını kullanmadığına daha önce işaret etmiştik. Ancak Ayverdi'nin öncülüğünde kurulan ve ele aldığımız konuyla ilgili Aydınlar Ocağı tarafından savunulan³⁰ düşüncelerle bir hayli örtüşen görüşlerin Kubbealtı Cemiyeti³¹ ile Türk Kadınları Kültür Derneği'nde³² verilen konferanslarda, üstelik bu kavram kullanılmak kaydıyla dile getirildiğini görüyoruz.

1960'ların ikinci yarısında ülke gündemine oturan başlıca bir konu olan gençlik sorunlarıyla ilgili olarak 1969 senesinde -tam da küresel 68'in etkilerinin Türkiye'de etkilerini güçlü bir şekilde gösterdiği bir zamanda- Türk Kadınları Kültür Derneği'nde bu konuya ilişkin bir dizi konferans verilmiştir. Konferansçılardan biri de Ayverdi'dir.

²⁸*Meseleler*'de kültür emperyalizmi daha çok Sovyetlerle ilişkilendirilmişti. Aydınlar Ocağı'nın kurucularından olan Metin Eriş tarafından kaleme alınan bir kitapta, ABD ve Sovyetlere bu hususta eşit ölçüde yer verildiğini görüyoruz ki kitabın bu bakımdan milliyetçi-muhafazakâr çevrelerdeki hâkim söylemden bir miktar farklılaşan bir içeriğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eriş (1978, s. 387-519) çalışmasında her iki ülkenin de ekonomik, siyasi, ideolojik ve kültürel araçlardan faydalanarak hâkimiyet kurmaya çalıştığını belirtmiş, ABD'nin emperyalizminin daha ziyade ekonomik çıkarlara dayandığını vurgulamıştır. Kitapta kültür emperyalizmi konusuna ayrılan yer oldukça kısa olsa da, diğer emperyalizm metotları konusunda olduğu gibi kültür emperyalizmine ilişkin olarak da bazı istatistiksel veriler sunularak sorunun ele alınması bakımından bu eser diğer metinlerden ayrılan bir özelliğe sahiptir. Ancak Eriş'in çalışması da Soğuk Savaş dönemindeki milliyetçi-muhafazakâr söylemden içerik olarak pek farklılık göstermemiştir ve kültür emperyalizmi üzerine ayrıntılı bir bilimsel inceleme olarak da değerlendirilemez.

²⁹Aydınlar Ocağı çevresinden olmasına karşın Erol Güngör'ün 1975'te yayımlanan *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* adlı eserinde kültür emperyalizminden bahsedilmemiştir. Savunulan görüşler hemen tamamen aynı olmakla birlikte, bazı entelektüellerin/yazarların bu kavramı kullanmayı tercih etmedikleri görülüyor. Güngör, "istilacı kültür" ifadesini kullanmıştır ki örneğin Kabaklı'nın kültür emperyalizmi tanımıyla tümüyle örtüşen görüşler bu ifade üzerinden ortaya konulmuş, Turhan'ın etkisiyle serbest kültür değişimleri normal karşılanırken, zorunlu kültür değişmesine sertçe karşı çıkmıştır (Güngör, 1975, s. 66-68, 108).

³⁰Not etmek gerekiyor ki, Sâmiha Ayverdi, Aydınlar Ocağı'nın kurucularından olan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin kardeşidir. Kubbealtı Cemiyeti tarafından çıkarılan *Kubbealtı Akademi* dergisinin yazarları incelendiğinde, Aydınlar Ocağı çevresinden pek çok kişinin makalelerinin bu dergide yayımlandığı da görülmektedir.

³¹Cemiyet 1970 senesinde kurulmuş, 1978 senesinde Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı adını almıştır. Vakıf Hakkında bilgi için bkz. ("Vakıf Hakkında", 2021)

³²Dernek, Ayverdi'nin öncülüğünde 1966'da kurulmuştur. Dernek hakkında bilgi için bkz. ("Hakkımızda", 2021).

Ayverdi (1969, s. 5-26), eğitim-kültür sorunlarının Türkiye'nin en büyük sorunu olduğu ve milli müdafaanın da "kültür davasının bir parçası" olduğunu savunduğu bu konferansında da yabancı kültür ve ideolojilerin etkisine temas etmesine karşın kültür emperyalizmi kavramını kullanmamıştır. Ancak Ayverdi'nin iyi bilinen takipçilerinden biri olan İsmet Binark, konferansında kültür emperyalizmi meselesini ele almıştır. Ahmet Kabaklı'nın makalelerinden sonra bu kavrama yer veren erken çalışmalardan biri olması bakımından da önemli olan bu metinde Binark, Türkiye'de yaşanan eğitimle ilgili sorunların "milli varlığın temeli olan manevi hayat ve kültürün ihmali" sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Gençlik, "milli şuur ve kültürden" yoksun olduğu için yabancı akımlara kapılmaktadır. Bu anlamda Türkiye'de "korkunç bir kültür buhranı" vardır ve yapılması gereken Türk milletini eskiden "efendi millet" yapan değerleri canlandırmaktır.

Bu değerler çerçevesinde oluşturulacak bir milli kültür politikasını savunmanın yabancı kültürlerden hiçbir surette yararlanmamak anlamına gelmediğini belirten Binark'a göre karşı çıkılan şey milli kültürü gölgede bırakan kültür emperyalizmidir. Kültür emperyalizminin iki kanaldan geldiği görüşünde olan Binark, bu kanallardan birini yıkıcı sol, Marksizm yani "kültür bolşevizmi" olarak adlandırmış diğerine ise klasik kullanıma sadık kalarak Batı taklitçiliği adını vermiştir. Binark, kültür emperyalizminin etkilerini göstermesi bakımından da iki kanaldan bahsetmiştir. Bunlardan biri dıştan gelen etkilerdir; diğeri ise bu propagandaların etkisinde kolayca kalan "zayıf karakterli yerli propagandacılar"dır. Binark da Ayverdi gibi kültür alanıyla ilişkilendirdiği sorunları bir milli savunma, beka meselesi olarak görmüştür (Binark, 1969, s. 108-113).

Kubbealtı Cemiyeti de 1970'li yıllarda sağ eğilimli entelektüel ve yazarların pek çok konferans verdiği bir platform olmuştur. Bunlardan bir tanesi, doğrudan kültür emperyalizmi üzerinedir ve konferansçı da aynı zamanda Aydınlar Ocağı'nın kurucularından olan Necmettin Hacıeminoğlu'dur.³³

Hacıeminoğlu'nun konferansı ilginç bir iddia ile başlar: Ona göre son on yılda "emperyalizme hayır", "emperyalizm kahrolsun" gibi Türkiye'de en çok dillendirilen sözlerin sahiplerinin bir kısmı, kültür emperyalizminden hiç bahsetmemektedirler. Oysa emperyalizme gerçekten karşı olanların kültür emperyalizmine ağırlık vermesi gerekmektedir. Çünkü kültür emperyalizmi, diğer tüm emperyalizmlerden daha tehlikelidir.

³³ Konferans kitapçığının kapağında yazarın ismi Necmeddin olarak verilmiştir.

Hacıeminoğlu kültür emperyalizmini incelerken önce emperyalizm meselesini ele almıştır. Yazara göre insanlık tarihi bir milletler arası mücadele tarihidir ve bu mücadele üç nedenle yapılır: Bir milletin varlığını korumak, büyüme mücadelesi ve dünyaya hakim olma mücadelesi. Emperyalizmle ilişkilendirilebilecek sonuncu mücadele, kendi başına kötü olmak zorunda değildir. Çünkü bazı milletler bu mücadeleyi dünyayı tahakküm altına almak için yaparlarken bazıları da dünyaya “hakkı, hukuku, adaleti ve ilahi nizamı hakim kılmak” için böyle bir mücadeleye girişmektedirler.

Hacıeminoğlu'nun ikinci tür dünya hakimiyeti gayesiyle ilgili görmediği için emperyalist olarak tanımladığı devletler, dünyaya askeri, siyasi ve iktisadi emperyalizm aracılığıyla hakim olmaya çalışmışlardır. Ancak milletlerin kültürleri yaşadıkça bunun mümkün olmadığı görülmüştür. Kültür emperyalizmi, işte bu noktada devreye girmiştir.

Hacıeminoğlu'na göre kültür, “bir milleti başka milletlerden ayıran manevi değerler manzumesidir.” Hacıeminoğlu da tıpkı Ahmet Kabaklı gibi bu unsurları saymıştır ve bu unsurlar Kabaklı'nın söyledikleriyle hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla Hacıeminoğlu'nun anladığı şekliyle kültür emperyalizmi, askeri veya iktisadi yolla başka bir milleti uzun süre sömürmenin mümkün olmadığını hesap ederek o milletin kültür unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik yeni bir emperyalizm yöntemidir.

Hacıeminoğlu da buraya kadar ele aldığımız yazarlarla benzer bir biçimde, kültür emperyalizmine Türkiye'nin açık hale gelmesini, Tanzimat döneminden itibaren başlayan Batılılaşma sürecine bağlamıştır. Bu süreç, Türkiye'de bir kültür yıkımı ortaya çıkarmıştır. Hacıeminoğlu'nun görüşüne göre, 20. yüzyılın başına değin kültür emperyalizmini bir araç olarak kullanan emperyalist devletler, bu safhadan sonra ideolojik emperyalizme girişmişlerdir ve bu da emperyalizmin dördüncü bir türüdür. Ancak ideolojik emperyalizm ancak kültür emperyalizminin açtığı kapıdan girebilmiştir. Türkiye'de ideolojik emperyalizmin -ki yazara göre bu Marksizm'dir- etkili olabilmesi, ondan önce gelen kültür emperyalizminin başarısıyla ilgilidir. Nitekim Hacıeminoğlu'na göre, “yerli ve milli olmayan spor dallarıyla meşgul olanların, Batı müziği ile iştiğal edenlerin, Batı müziği sazları çalanların komünizme daha fazla açık, yabancı ideolojilere daha açık” olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu noktada Hacıeminoğlu da kültürü milli güvenlik meseleleriyle ilişkilendirmiş ve önüne geçilmesi gerektiğini düşündüğü kültürel yıkımı vatanın istila edilmesinden bile daha tehlikeli görmüştür (Hacıeminoğlu, t.y., s. 2-16)

Hacıeminoğlu, milli kültürle ilgili meseleleri Türk siyasetinin ilgilenmesi gereken en önemli mesele olarak görme ve onu milli güvenlikle ilişkilendirme konusunda yalnız değildi. Kurulan bu bağlantı, kültür emperyalizmiyle ilgili yazıların artması sonucunu verdiği gibi, siyasi alanda da yansımalar buldu. “Milliyetçi Cephe” Hükümetleri döneminde Kültür Bakanlığı Müsteşarı olarak Emin Bilgiç’in öncülüğünde 1976’dan itibaren çıkarılan ve Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Millî Kültür* dergisinde kültür emperyalizmine yer veren birçok yazının yer alması bu bakımdan şaşırtıcı değildir.

Millî Kültür’de kültür emperyalizmiyle ilgili yayımlanan yazılardan biri derginin Kültür Bakanlığı adına sahibi olan Emin Bilgiç’e aittir. Bilgiç’in yaklaşımı, kültür emperyalizmine yönelik klasik milliyetçi-muhafazakâr yaklaşımla tamamen örtüşmekteydi. Emperyalizmin farklı çeşitlerinin çok eski tarihlerden beri var olduğu, çeşitli imparatorlukların başka milletler üzerinde egemenlikler kurarak onları hürriyetten yoksun bıraktıkları; ama Osmanlı İmparatorluğu’nun buna bir çeşit istisna teşkil ettiğine yönelik girişten sonra kültür emperyalizminin niçin ortaya çıktığı üzerinde durulmuştur. Bilgiç’in saptadığı sebep, ele aldığımız diğer yazarların da saptadığı sebeple aynıdır: İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra emperyalizme karşı milliyetçi bir uyanışın gerçekleşmesiyle siyasi emperyalizm çöküşe geçmiş ve emperyalist devletler nüfuzlarını ekonomik ve o da yeterli olmayınca kültürel emperyalizmle sürdürmeye çalışmışlardır (Bilgiç, 1977, s. 2-3). Dolayısıyla sosyalist olanlar dâhil tüm devletler dünyada varlık gösterebilmek için milliyetçi bir politika yürütmektedirler. Kültür bakımından bu politika ikiye ayrılabilir. Birincisine kültür milliyetçiliği diyen Bilgiç’e göre (1977, s. 3) kültür milliyetçiliği “insanlığın bir yığın bâdire ve tecrübelerden geçtikten sonra, bugün vâsıl olduğu realist ve sosyoloji ilminin benimsediği, ilmi bir anlayış merhalesidir.” Kültür emperyalizmi ise, “siyasî ve iktisadî emperyalizmde umdukları, diğer milletleri şu veya bu yoldan sömürme imkânı bulamayan, bu emellerini sürdürmeğe muvaffak olamayan” devletlerin yeni emperyalizm metodu, bu amaçlarına ulaşmak adına yeni umutlarıdır. Yazıda kültür milliyetçiliğine kültür emperyalizmine dönüşmediği sürece olumlu bir değer atfedilirken kültür emperyalizmi büyük güçlerin yeni bir emperyalizm metodu olarak görülüp olumsuzlanmıştır.

Bilgiç de kültür emperyalizmi konusunda içeride zaaf yaratan gruplar arasında Batılılaşmacıları ve sosyalistleri saymıştır. Kültür emperyalizmi konusundaki en büyük tehdit kaynağı olarak da Sovyetler Birliği gösterilmiştir (Bilgiç, 1977, s. 3).

Millî Kültür dergisinde kültür emperyalizmi konusunu ele alan bir diğer isim Yılmaz Öztuna'dır. Bu konuda birbirinin devamı niteliğinde iki makale kaleme alan ve kültür emperyalizmini totaliter ülkelerle demokratik ülkeler arasındaki “kültür savaşı”nın bir parçası olarak değerlendiren Öztuna'ya göre (1977a, s. 8) “en gerçek savaş”, ordularla yapılan savaş değil; eğitim, sanat ve propagandayla yani dil ve kalem üzerinden yapılan savaştır. Öyleyse milli savunma bakımından kültür savaşı hayati bir öneme sahip olmuştur.

Peki, bu kültür savaşı nasıl gerçekleşmektedir? Bu konudaki düşüncelerini anlaşılır kılmak için Öztuna, öncelikle kültürün niteliği üzerinde durmuştur. Ona göre (1977a, s. 6) kültür “dâima ve kesin şekilde millidir. Millî olmayan, milletler arası veya hümanist, kozmopolit veya gayri millî bir kültür yoktur.” Daha önceki dönemlerde Avrupalılar, kendi kültürlerini medeniyet diye Doğu'ya “yutturmak” istemişlerdi. Avrupa'nın kültür emperyalizmiyle mücadele eden toplumlar, dolayısıyla bu türden çabalara karşı bir nevi “aşılı” hale gelmişlerdi. Artık esas kültür emperyalizmi Sovyetler Birliği ve Çin'den gelmekteydi; Batı daha ziyade savunma pozisyonundaydı (Öztuna, 1977b, s. 6).

Bu bağlamda komünizmin Türkiye'deki faaliyetlerini ele alan Öztuna, milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde ısrarla üstünde durulduğunu belirttiğimiz hümanizm ve öz-Türkçecilikle komünizmi ilişkilendiren yorumu yazısına taşımış ve Türkçe'yi öz-Türkçecilik yoluyla bozma konusunda Moskova'nın planlar yaptığından bahsetmiştir (Öztuna, 1977a, s. 7-8; Öztuna, 1977b, s. 6-7).

Kültür savaşının unsurlarına da değinen Öztuna'ya (1977b, s. 7) göre bunlar “eğitim, sanat, edebiyat, basın, radyo, televizyon, propaganda”dır.

Millî Kültür'de yayımlanan ele alacağımız son yazı, Reha Oğuz Türkkkan'a aittir. Türkkkan, kültür emperyalizminin psikolojik temlerini inceleme amacı taşıyan yazısında, yabancı bir kültürün milli kültürün yerini almasındaki ilk psiko-sosyal mekanizmanın taklit olduğunu ileri sürmüştü. Bu sebeple başka milletlerin örf ve adetlerini taklit etmeye başlayan insanların sayısı arttığı ölçüde kültür emperyalizmi amacına ulaşmış demektir. Türkkkan'ın yazısının dikkat çeken tarafı, sol yayınlara bu bağlamda eleştiri yöneltmekle birlikte, kültür emperyalizmi tehdidinin kaynağı olarak Batı'yı görmesi ve daha önce Çin ve Arap-Fars emperyalizmlerinin de Türkler üzerinde etkili olduğunu düşünmesidir. Türkkkan'a göre bu eski emperyalizmler hatırlandığında, bazı sol çevrelerin kültür emperyalizmi kavramına “omuz silkmeleri”nin yanlışlığı da ortaya çıkmaktadır. Türkkkan, kültür emperyalizminin geçmişte olduğundan daha tehlikeli hale geldiğini; zira iletişim araçlarının arttığını

da belirtme gereği duymuştu. Çeşitli çocuk dergileri ve televizyon programları, kovboy filmleri, modanın etkisi, Batı taklitçiliği eğilimini besleyen araçlardı. Türkkan'a göre Batı'nın kültür emperyalizmine karşı çözüm yolu milli kültürü kitap ve dergilerin yanı sıra sinema ve televizyon gibi araçları da kullanarak savunmaktı (Türkkan, 1977, s. 6-8).

Milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde kültür emperyalizminin nasıl anlaşıldığına değindikten sonra, bu çevreden farklılaşan tanımlamalar geliştirdikleri için İslamcı söylemde kültür emperyalizminin nasıl anlaşıldığını da incelemek gerekiyor. Ancak konunun daha açık hale gelmesi için bir tespitle başlamak yararlı olacaktır: İslamcı eğilimleri olan çevreler içinde kültür emperyalizmi söylemi, söz konusu çevre milliyetçi görüşlere yakınlık gösterdiği ölçüde milliyetçi-muhafazakârlarınkiyle benzeşmekte bu çevrelerin milliyetçilikle mesafesi açıldıkça da farklılaşmaktadır. Aynı şekilde, milliyetçi-muhafazakâr çevrede yer alanların da İslamcı eğilimleri ne derece yüksekse, kültür emperyalizmiyle ilgili kavrayışları da İslamcı çevrelerle benzerlik göstermiştir.

Makalemizin başında işaret ettiğimiz *Mücadeleciler*, milliyetçi görüşler de dile getirmekle birlikte kuvvetli bir İslamcı eğilim de taşımaktaydılar. Bu sebeple sağ-sol, emperyalizm ve kültür emperyalizmi gibi konulardaki yaklaşımlarının İslamcı çevrede paylaşılan bazı özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz. Mücadele Birliği Başkanı Necmeddin Erişen'in 1969'da yayımlanan *Gerçek Emperyalizm* kitabı, bu yaklaşım hakkında oldukça fikir vericidir.

Erişen'e (1969, s. 10-11) göre komünizm ve kapitalizm dünyada çarpışmaktaysa da aslında bunlar sağ ve sol görüşleri temsil etmemekte; her ikisi de solu temsil etmekteydiler. Çünkü ikisi de "homo economicus" fikrine, materyalizme dayanmaktaydı. Emperyalizm ise ancak sol ideolojilerden çıkabilirdi. Yazar emperyalizmi ise şöyle tanımlamıştır: "Emperyalizm, bir milletin zorla, başka milletlere (rızası hilâfına) bir sistemi kabul ettirip bir beynelmilel siyasi yapı kurması demektir." (Erişen, 1969, s. 10). Erişen'e göre (1969, s. 10) bu tarife tam uyan devlet, Sovyetler Birliği'dir. Fransa ve Almanya, daha önce bu tür bir emperyalizm kurmuşlardır. ABD'nin ise kültürel ve iktisadi bir emperyalizm kurduğundan söz edilebilir. Erişen , yapmış olduğu emperyalizm tanımına göre, sağ ideolojiden emperyalizm doğamayacağını iddia etmiştir; zira sağ ideoloji "insanın bütün varlığı üzerinde Hakk'ın hâkimiyetini kurar."

Solun emperyalizm tarifini tam tersine çeviren yazar, emperyalizmin sol ideolojilerin hakimiyetinin son noktası olduğunu ileri sürmüştür (Erişen, 1969, s. 11). Bu ideolojinin temelinde de “bütün dünyayı saran Judeo-Grek kültür ve ideoloji” yatmaktaydı; tüm bu görüşlerin sevk ve idarecisi uluslararası Siyonizm ve Hıristiyanlık’tı. Komünizm, kapitalizm, Batı medeniyeti gibi kavramların hepsi söz konusu egemenliği sağlamak için kullanılan maskelerden başka bir şey değillerdi. Avrupa medeniyeti demek “kültür Judaizmi” demekti. Dolayısıyla Avrupa medeniyetini kabul eden ülkeler, Siyonist emperyalizmin avı haline geliyorlardı (Erişen, 1969, s. 12-16). Türkiye’de de Osmanlı’nın son döneminden itibaren bu hakimiyet kurulmuştu ve Türkiye’deki basın ve kültür araçları Masonların ve Siyonizmin emrindeydiler (Erişen, 1969, s. 53-56).³⁴

Mücadeleciler’in kültür emperyalizmi yorumlarında milliyetçi-muhafazakâr çevrelere göre farklılıklar görülse de onlar da kültür emperyalizmi kavramını kullanıyorlardı. Üstelik, Tanzimat’tan itibaren başladığı iddia edilen yabancılaşma ile kültür emperyalizmini birleştiren yaklaşım bu çevrede de görülmektedir (“Yabancı Okulların Kültür Emperyalizmi Devam Ediyor”, 1974, s. 8).

Milliyetçiliğe mesafeli olmakla birlikte kültür emperyalizmi kavramını kullanan İslamcı yazarlardan da söz edilebilir. Mustafa Özçelik’in İslamcı *Mavera* dergisinde kültür emperyalizmi üzerine kaleme aldığı yazı bu tipe girmektedir. Özçelik de aslında milliyetçi-muhafazakârlarla benzeşen biçimde materyalist ahlakın toplumda yayılması teması üzerinden kültür emperyalizmini ele almıştır. Ancak milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle farklılaştığı önemli bir nokta, milliyetçi muhafazakârların Batı’nın bilim ve tekniğini olumlamalarına karşılık Özçelik’in (1979, s. 10-13) Batı’nın kültürünün yanı sıra bilim ve tekniğiyle de hesaplaşılması gerektiği yönündeki görüşüdür. Zira söz konusu yaklaşıma göre Batı’nın bilim ve tekniği de Batı kültürüne, Batı zihniyetine dayanmaktaydı.³⁵ Özçelik (1979, s. 12), milliyetçi-muhafazakârları da dâhil ettiği laik görüşlerin tamamını da kültür emperyalizmine zemin hazırlamaları bakımından eleştiriyordu.

³⁴Milliyetçi-muhafazakâr çevreden olan İsmail Hakkı Yılanlıoğlu’nun (1977) Türkiye’deki manevi değerlerin tahribi ile ilgili kitabında Masonlara ve Siyonistlere verdiği rol, yine Ayverdi’nin bu konudaki yazdıkları, bazı farklar içermekle birlikte, Erişen’in yazdıklarıyla örtüşen yönleri sahiptir. Bununla birlikte Yılanlıoğlu kültür emperyalizmi kavramını kullanmamıştır.

³⁵*Mavera* dergisini çıkaran isimlerden biri olan Rasim Özdenören’in 1980’de kendisiyle yapılan bir söyleşide söyledikleri bu bakımdan açıklayıcıdır. Özdenören’e göre Batıcı zihniyet terk edilip Müslümanların yaklaşımı kabul edilince, Türkiye’deki sanayileşmede Batı’da görülen sorunlar görülmeyecektir. Bkz. (Gürdoğan, 1987, s. 51-61).

Milliyetçiliğe oldukça olumsuz yaklaşan bazı İslamcı çevrelerde ise kültür emperyalizmi sorunu çok farklı biçimde ele alınmıştır. İslamcı *Tevhid* dergisinde Hüsnü Aktaş'ın kaleme aldığı iki makale bu yaklaşımı oldukça iyi yansıtmaktadır. Aktaş'a göre (1979a, s. 7) klasik-laik sağ çevrelerde ve milliyetçi-mukaddesatçı yayınlarda kültür emperyalizmine karşı olunduğu sürekli tekrarlanmaktadır. Oysa bu yayınların hiçbirinde kültür emperyalizmi açık bir tanıma kavuşturulmamıştır. Aslında yapılan, solun emperyalizmi kapitalizmin son aşaması olarak niteleyen yaklaşımına karşı sağın “kültür emperyalizmi” tezi ile çıkmasından ibarettir. Sadece Cemil Meriç³⁶ bu kavramın hiçbir işe yaramayacağını ifade etmişti. Aktaş'a göre şayet kültür bir yaşam biçimi olarak görülüyorsa, kültür emperyalizmine karşı çıkanlar bu yaşam biçimini terk edebilirlerdi. Batı'nın bilimi de kültürüyle ilişkilendiriliyorsa, aynı çevreler Batı'nın tüm bilimini reddedebilirlerdi. Ancak hem sağ hem de solun iktidar dönemlerinde sadece yakınmalar olmuştu. Sağ çevrelerin de bu tutumu sürdürmelerinin nedeni kendilerine benimsetilmiş “ideal insan tipi”nden bir türlü vazgeçememeleriydi.

Makalesinin ikinci kısmında Türk-İslam sentezi görüşüne karşı çıkan yazar, milliyetçilikle İslam'ın yan yana getirilmesine olumsuz yaklaşıyordu. Manevi tahrip tartışmasıyla ilgili milli kültürü değil, dini esas alan yazar bunun tarihini Batınlıkla ilişkilendirmiş ve Tanzimat sonrası gelişmelere dayalı anlatı yerine Şeyh Bedrettin'den İttihat ve Terakki'ye uzanan bir çizgiden bahsetmiştir. Yazara göre Türk-İslam sentezinin kökü de bu zincire bakılarak anlaşılabilir.

Laik ve milliyetçi görüşlerin yabancı hakimiyetini kültür emperyalizmi ile ilişkilendirmelerini yerinde bulmayan Aktaş'a göre (1979b, s. 7) kültür emperyalizminden değil, ancak “şirkin galibiyeti”nden söz edilebilirdi.

Bu başlık altında son olarak sağ çevrelerde hâkim olan yaklaşımın dışında bir duruş sergileyen Cemil Meriç'in görüşlerini ele alacağız.

Meriç (1978, s. 2) dışarıdan gelme olduğunu düşündüğü için kültür emperyalizmi kavramını bir “taklit”, ya da “heves” olarak görmüştür; ancak makalesinde “aydınlarımız” ifadesini kullansa da “Avrupalılaştırma”, “Amerikanlaştırma”, “çağdaştırma” gibi kavramlar yerine “kültür emperyalizmi” kavramını kullanmaya başlamanın esas sorumlusu olarak sol entelektüelleri ele almış ve solun görüşü olarak da sol literatürdeki farklılaşmaların üstünde durmaksızın Edgü ve arkadaşları tarafından yayımlanan kitaba odaklanmış ve ona adeta belli bir sağ yaklaşım adına

³⁶Meriç'in yaklaşımını el alacağız.

cevap vermiştir. Meriç'in, Edgü ve arkadaşlarının son zamanlarda Batı'yı inkâr etme eğiliminin ortaya çıkmasından bahsetmesine ilişkin olarak -asında gördüğümüz üzere sağ ve soldan geniş bir kesime yöneltilen bir eleştiriydi bu- söz konusu eleştiriyi belli bir görüşün temsilcilerine özgüleyerek ona karşı çıkması bu açıdan çok açıklayıcıdır: "Avrupa'ya toptan düşman olan kim? 'Ben-i âdem âzâ-yı yekdigere'nd' diyen bir medeniyetin çocukları uluslararası insanlık değerlerine nasıl düşman olabilir?" (Meriç, 1978, s. 3).

Makale boyunca Meriç, Edgü ve arkadaşları arasında yapılan tartışmalara eleştirel notlar düşerek kitabı incelemeye çalışmıştır.

Örneğin Meriç'e göre (1978, s. 3) Boratav'ın arkeoloji yağmasıyla kültür emperyalizmini ilişkilendirmesi doğru değildir; zira Hitit ve eski Yunan eserlerinin korunması emperyalizmle savaşta Türkiye'ye bir katkı sunamazlar. Atatürk'ün zamanında ortaya atılan Türk Tarih Tezi'nin emperyalizme karşı çıkışla ilişkilendirilmesiyle Edgü'yü bile isyan ettirmiştir.

Boratav'a yönelik oldukça sert bir dil kullanan ve onu "masal uzmanı"³⁷ olarak niteleyen Meriç, Boratav'ın kültür emperyalizminin 1946-1960 döneminde yoğunlaştığı ve Sovyetlerin emperyalist sayılamayacağı yönündeki görüşlerine de karşı çıkmıştır. Zira Meriç'e göre kültür emperyalizmiyle ilgili "facia", Tanzimat'tan beri yaşanmaktadır ve gözlenmekte olan tepki bu sürecin bir sonucudur. Geneline bakıldığında Meriç'in Edgü ve arkadaşları arasındaki tartışmayı pek ciddi bulmayarak hicvettiği makalede "Jön Türklerimiz" olarak nitelediği ve ülkesinden ve tarihinden koptuğunu düşündüğü tartışmacılara, *Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar* adlı kitabın sonunda görüşlerine yer verilen Abdel Malek'in ulusalcı itirazları örnek gösterilmiştir. Ayrıca Meriç, "solun namuslu temsilcisi" olarak nitelediği Kemal Tahir'in de bu yaklaşımı savunduğunu belirterek Edgü ve arkadaşlarının sol anlayışını ve kültür emperyalizmine ilişkin kavrayışlarını tamamen olumsuzlamıştır (Meriç, 1978, s. 3-9).

Sağ söylemde kültür emperyalizmi kavramının nasıl ele alındığına dair genel bir değerlendirme yaparsak, milliyetçi muhafazakâr çevrelerde kültür emperyalizminin, emperyalist ülkelerin egemenliklerini sürdürmek için kullandıkları yeni bir yöntem olup emperyalizm türleri içerisinde en tehlikelisi olarak değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Sol söylemin tamamen aksine kültür emperyalizminin komünist

³⁷Meriç bu tür ifadeleri diğer tartışmacılar için de kullanmıştır.

ülkelerden kaynaklandığı³⁸ yönünde hâkim bir kanaat mevcuttur. Ancak kültür emperyalizmi eleştirilerinde komünizmin Türkiye’de etkili olabilmesinin sebebi olarak Tanzimat’tan itibaren başlayan Batılılaşma süreci, hümanist ve materyalist akımlar gösterilmiş, dolayısıyla kültür emperyalizmiyle mücadele de bu akımlarla mücadele olarak anlaşılmıştır. Belirtmemiz gereken bir diğer önemli husus, bu yaklaşımda kültür emperyalizminin hedefi ve ona direnilecek temel “milli kültür” olarak tanımlanmıştır.

İslamcı yaklaşımlarda ise tüm laik ideolojilerin kültür emperyalizmine yol açan kaynaklar olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. İslamcı ideolojik yönelim arttıkça, kültür emperyalizmini milli kültürü değil dini tahrip eden -ve dolayısıyla ancak din temelinde direnilebilecek- bir emperyalizm türü olarak görme eğilimi de artmıştır.³⁹

Sağ eğilimli entelektüel ve yazarların yoğun bir biçimde kültür emperyalizmiyle ilgili yazılar kaleme almış olmalarına karşın, bu konuyu derinlemesine inceleyen eserlerin ortaya çıkmadığını, bunun yerine kültür emperyalizmine karşı güncel politik mücadele ekseninde birtakım tavır alışların ortaya çıktığını saptamak da yerinde olacaktır.

Yapmamız gereken bir başka saptama, tıpkı sol çevrelerde görüldüğü gibi, sağ çevreden de bazı entelektüel ve yazarların kültür emperyalizmi kavramını tamamen reddettikleridir.

Kültür emperyalizmi kavramını reddeden entelektüel ve yazarlar olmakla birlikte bu kavram 1970’lerde hem sağ hem de sol literatürde iyice yaygınlaşmıştı. Bu da bu ortaklığın nereden kaynaklandığına dair sorgulamaları beraberinde getirmişti. İşte böyle bir ortamda Melih Cevdet Anday kaleme aldığı bir yazıyla bu konuya ilişkin bir tartışma başlatmıştı. Şimdi Anday’ın başlattığı bu tartışmayı kısaca ele alacağız.

³⁸Sovyetler Birliği’nin sadece Türkiye’ye karşı değil genel olarak kendisine bağlı Türk Cumhuriyetlerine yönelik siyasetini de kültür emperyalizmiyle açıklayan yazarlar mevcuttu. Bkz. (Kocaoğlu, 1971, s. 498-502).

³⁹İslamcı yazarların kitaplarını çevirmesiyle meşhur Hilâl Yayınları tarafından yayımlanan Abdussabür Merzuk’un (1980) kitabı tam olarak bu görüşü temsil etmektedir. Merzuk, kısaca Rabita olarak bilinen Rabitatu’l Âlemi’l-İslamî adlı kuruluşun müdürüydü.

Melih Cevdet Anday ve Kültür Emperyalizmi Söylemlerinin Benzerliği Tartışması

1961 Anayasası gerek siyasi partileri düzenleyen hükümleri gerekse sosyal ve ekonomik haklarla ilgili devlete yüklediği ödevlerden ötürü, sol çevrelerde oldukça olumlu karşılanmıştı. 27 Mayıs'ı destekleyen önde gelen hukukçulardan biri de İsmet Giritli'ydi. Ancak Giritli sosyalist akımlara oldukça mesafeliydi. Giritli, sosyalist eğilimli *Yön* dergisinin en önemli yazarı Doğan Avcıoğlu'nun "Batı taraftarlığı ve emperyalizm uşaklığı"nı gericilik, "kravatsız Nurculuğu" ise ilerencilik olarak tanımladığını iddia eden ve Avcıoğlu'na çatan bir yazı yazınca konu *Yön*'ün sütunlarına taşınmıştı. *Yön*, Giritli'nin Avcıoğlu'nun söylediklerini tahrif ettiğini ileri sürüyordu; *Yön*, laikliğe sıkı sıkıya bağlıydı. Bununla birlikte bu açıklamanın altına Giritli'nin yazısı ve Serdengeçti'nin "Kültür Emperyalizmi" yazısı konulmuş ve "hangisi gerici?" diye sorulmuştu. Bu kuşkusuz çarpıcı bir örneklendirmeydi ("Hangisi Gerici?", 1966, s. 2).

1970'lerin ortalarına gelindiğinde, belirttiğimiz üzere kültür emperyalizmi kavramı hem sağ hem de sol literatürde iyice yaygınlaşmıştı. Üstelik siyasi alanda da daha önce olması beklenmeyen gelişmeler yaşanıyordu: 1974'te sosyal demokrat CHP ile İslamcı Milli Selamet Partisi koalisyon kurmuşlardı. Melih Cevdet Anday, tam da 1974'te bu gelişmelerin etkisi altında, sağ ve sol söylemdeki yakınlaşma olarak gördüğü hususlar üzerine *Cumhuriyet*'te bir yazı kaleme almıştı.

Anday (1974a), yazısında, sağ ile sol yazın arasında beğeni açısından uçurumlar olduğuna yönelik hakim kanaatin kendisinde de var olduğunu; ancak konuyu daha yakından inceleyince uçurumlarla değil "inanılmaz benzerliklerle" karşılaştığını ifade ediyordu. Örneğin sağcı gençlerin çıkardığı *Edebiyat*⁴⁰ dergisinde Batılılaşma ile yabancılaşma aynı anlamda kullanılıyor, Tanzimat'tan beri devam eden bir kültürel yozlaşmadan bahsediliyordu. Nuri Pakdil de *Batı Notları* adlı gezi kitabında "1923'ten beri boynumuz ağrıdı Batı'ya bakmaktan" diye yazmıştı. Anday'a göre kimi solcuların "Batı öykünmeciliği" ve "kültür emperyalizmi" diye yakındıkları şey de bu değil miydi? Kemal Tahir gibi yazarlar da Osmanlı'yı övüp Tanzimat'tan beri gelen bütün yenileşme akımlarını yermiyorlar mıydı? Anday, çözüm konusunda farklı fikirler öne sürülse de, Batı karşıtlığı konusunda bir ortaklık olduğu kanaatindeydi. Bu ortaklığın sebebini sorgulayan Anday, önce kimin kimi etkilediğini tespit edemediğini,

⁴⁰ Nuri Pakdil ve arkadaşları tarafından çıkarılan İslamcı bir dergi. Pakdil'in bu dergide birçok yazısı yer almıştı. ("Nuri Pakdil", 2016).

muhtemelen aynı koşullar içinde olmanın bu benzeşmeyi yarattığını ileri sürüyordu. Esasen Anday'a göre esas karşıtlık, sağcılarla solcular arasında değil, burjuva kapitalist görüşü savunanlarla solcular arasındaydı. Ancak öyleyse bu gençler niçin kendilerine sağcı diyorlardı? Dinci bir toplum kurma eğilimi "sol" sayılabilir miydi? Anday sonuç olarak benzer koşulların dayattığı gerçeğin bu ortaklaşmayı yarattığı kanaatindeydi. Mevcut hükümetin sağlamlığı da bu gerçekliğin bir sonucuydu. Anday'ın ülkedeki siyasi gelişmeler ve kültür emperyalizmi kavramının yaygınlaşmasından etkilenerek bu yazıyı kaleme aldığı anlaşılıyordu.

Anday'ın bu yazısından yaklaşık iki ay sonra *Edebiyat* dergisinde bir cevap yazısı yayımlandı. Yazarın adı Emin Ziyaioğlu'ydu; ancak bu aslında Nuri Pakdil'in kullandığı bir takma addı.⁴¹ Pakdil'e göre Anday'ın görüşleri yerinde değildi. Öncelikle sağ ve sol kavramlarına Anday'ın verdiği anlamlarda aralarında bir uzlaşma yoktu. Pakdil'e göre sağcı, İslami dünya görüşünü savunan kişi demekti. Anday'ın solun kültür emperyalizmine ve Batı öykünmeciliğine karşı söylemiyle İslamcıların Batıcılığa karşı direnişini karıştırmaması da bir başka hatasıydı. İslamcılar, Müslüman oldukları için kültür emperyalizmine ve Batıcılığa karşıydılar. Oysa solcuların Batıcılığa karşı çıkmaları için bir sebepleri yoktu. Marx da Batı'nın bir ürünü değil miydi? Üstelik solculuğun Türkiye'de ortaya çıkabilmesi ancak Batılılaşma sonucu kendi kültürümüzden uzaklaşmamızla mümkün olmuştu. Bu sebeple arada bir benzerlik yoktu. Benzerlikten söz edilemeyince, aynı koşullar içinde bulunmaktan da söz edilemezdi (Ziyaioğlu, 1974, s. 4-6).

Anday (1974b), bu yazıya yine *Cumhuriyet*'teki köşesinden birkaç gün içinde cevap vermişti. Bu yazısında Anday, daha ziyade uzattığı fikrinde olduğu zeytin dalının reddedilmesini garipsemişti. Anday'a göre Türkiye'de Batıcılık, Batı'ya karşı oluş, Batı'yı anlayış hep karmaşa içinde olmuştu. Oysa tek bir Batı uygarlığından söz edilemezdi. Anday'ın benimsediği Batı "kilise ile savaştan doğmuş bilimi, despotlukla çarpışan özgürlüğü, sömürücü düşünce ve düzenlere karşı çarpışan ilerici anlayışları" temsil ediyordu. Bu anlayıştaki kişilere göre emperyalist kültür diye bir şey olamazdı: "Çünkü o zaman tümümüzün İslamcı görüş altında birleşmemiz ve Batı'dan gelecek her şeye kapılarımızı kapamamız gerekir." di.⁴²

⁴¹ Pakdil'in *Batı Notları* adlı kitabı da *Edebiyat* Dergisi Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

⁴²Anday Ziyaioğlu'na/Pakdil'e verdiği cevaba *Sosyalist Bir Dünya* adlı kitabında da yer vermiştir. Bkz. (Anday, 1975, s. 26-31).

Ne var ki Anday'ın kültür emperyalizmi kavramını reddeden ve sol ve sağ söylemler arasında kültür emperyalizmini ele alış konusunda ciddi benzerlikler olduğunu iddia eden yaklaşımı fazla rağbet görmeyecekti.

Sonuç

Kültür emperyalizmi kavramı, 1960'tan önce Batı literatüründe kullanıma girmişti; ancak II. Dünya Savaşı sonrasındaki sömürgeleşme süreciyle birlikte çok daha yaygın biçimde kullanılır hale geldi. Türkiye'de ise, 1960 öncesinde kültür emperyalizmi, neredeyse bilinmeyen ve kullanılmayan bir kavramdı. 1960'lı yıllarda dünya genelinde kültür-emperyalizm ilişkilerinin tartışmaya açılmasıyla birlikte kültür emperyalizmi üzerine Türkiye'de de tartışmalar yaşandı.

Kültür emperyalizminin nasıl tanımlanacağı, kaynağı ve yöntemleri üzerine derinlikli bilimsel incelemeler yerine, bu konuda temelde sağ ve sol söylemler arasındaki ayrışmaları yansıtan kısa tanımlama girişimleri ve tavır alışlar ortaya çıktı. 1960'lı yıllarda geliştirilmeye başlanan bu tanımlar ve tavır alışlar, 1970'li yıllarda kavramın literatürde iyice yerleşmesini beraberinde getirdi.

Sol söylemde ağırlıklı olarak kültür emperyalizmi, en başta ABD olmak üzere Batılı emperyalist devletlerin ulusal bağımsızlık hareketleri ve sosyalizm karşısında emperyalist düzeni sürdürmek amacıyla geliştirdiği incelikli bir yöntem olarak görüldü. Ancak kültür ile emperyalizm kavramlarının yan yana getirilmesine, körlemesine bir Batı karşıtlığına, fanatizme ve içe kapanmaya yol açacağı gerekçesiyle tamamen karşı çıkanlar olduğu gibi, aynı gerekçelerle bu kavramı dikkatli bir biçimde kullanmayı önerenler de oldu. Buradaki temel farklılaşma, Üçüncü Dünyacı ve Batı karşıtı sol akımlarla, hümanizmi Batı uygarlığının temeli olarak gören ve ele aldığımız dönemde Batı'nın esas temsilcilerinin sosyalistler olduğuna inanan sol akımlar arasındaydı. Kültür emperyalizmine yaklaşım konusunda, milliyetçi ve Batı karşıtı eğilimler güçlendiği ölçüde, kültür emperyalizmi tanımları da sağ söylemdeki tanımlarla benzeşme gösteriyordu. Sol söylem açısından kültür emperyalizmi kavramının getirdiği bir yenilik, emperyalizmle ilgili daha çok ekonomi ve siyaset üzerine odaklanan bu söylemde kültür konularının da tartışmaya açılması oldu.

Sağ söylemde ise kültür emperyalizmi siyasi ve iktisadi emperyalizmi sürdürmek amacıyla geliştirilen ve bu emperyalizm türlerinden daha tehlikeli yeni bir yöntem olarak görülmekle birlikte, onun kaynağı olarak Sovyetler Birliği ve Çin

ön plana çıkarıldı.⁴³ Batı ülkeleri ise daha ziyade eski emperyalistler olarak görüldü ve Türkiye'nin bu ülkelerle sosyalist ülkelere karşı dayanışma içinde olduğu vurgusu yapıldı. Kültür emperyalizmi kavramının sağ literatürde yer bulması sol literatüre göre biraz daha gecikmeli gerçekleşti; ancak daha önce zaten var olan Batılılaşma, hümanizm ve sosyalizm eleştirilerine dayalı söyleme kültür emperyalizmi kavramının birkaç ufak müdahale ile dahil edilmesi zor olmadı. Dolayısıyla kültür emperyalizmi kavramının sağ çevrelerde yeni tartışmalar başlatmasından ziyade, sağ söylemdeki mevcut savlara uygun bir kavram olarak görülüp istihdam edildiğini düşünmek yerinde olacaktır.

Emperyalizmin kaynağı olarak görülen sosyalist/komünist ideolojinin, ancak Batı'nın kültür emperyalizminin başarılı olmasından ötürü Türkiye'de etki gösterebildiği düşüncesi, Batı ile sosyalizme/komünizme karşı dayanışma desteklenirken, hümanizm, materyalizm gibi Batı kaynaklı görülen akımların ve bir bütün olarak Batılılaşma serüveninin bu kavram çerçevesinde açıklanmasına olanak tanıdı. Aynı zamanda sosyalizm/komünizm bir ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımlandığı için, kültür emperyalizmiyle ilişkilendirilen akımların da bir ulusal güvenlik ve beka sorunu yarattığına dair siyasi yansımaları olan bir tez geliştirildi.

Bununla birlikte sağ söylemde de söylem içi ayrılıklar söz konusuydu. Bu ayrım, temelde milliyetçi-muhafazakârlarla İslamcılar arasındaydı. İslamcı tez, kültür emperyalizminin temel hedefi ve dolayısıyla ona direnecek temel olarak "milli kültür"ü değil, dini ön plana çıkarmıştı. Ancak milliyetçi muhafazakâr söylemin içinde kalmakla birlikte İslamcı söyleme yaklaşan yazarlar ya da İslamcı söylem içinde kalmakla birlikte milliyetçi muhafazakâr söyleme yaklaşan yazarlar arasında, kültür emperyalizminin tanımına ilişkin benzerlikler söz konusuydu.

Araştırmamız sonucunda her iki söylem arasındaki benzerlik fikriyle ilgili de şu saptamada bulunabiliriz: Sağ ve sol söylemler arasında ilk bakışta görülen bazı benzerlikler Batı karşıtı eğilimlerle ilgiliydi. Ancak sağ ve sol söylemlerde "Batı"nın anlaşılış biçimi birbirinden farklıydı. Dolayısıyla kültür emperyalizmiyle ilgili yaklaşım farklılıkları ancak bu kavramın içinde yer bulduğu söylem bir bütün olarak incelendiğinde anlaşılır hale gelmektedir. Görünürdeki benzerliklerin bazı dikkate değer farklılaşmaları gözden kaçırmaması, kültür emperyalizmi kavramının Türkiye'deki serüveninin anlaşılması bakımından önemlidir.

⁴³Sağ ve sol söylemde kültür emperyalizmi yapan ülkeler konusundaki bu farklılaşmada, hiç kuşkusuz Soğuk Savaş dönemindeki düşünsel atmosferin büyük bir etkisi vardır.

Kaynakça

- Anday, M. C. (1974a, 25 Nisan). Bir Karşılaştırma. *Cumhuriyet*, 2.
- . (1974b, 7 Haziran). Sağ mı Sol mu?. *Cumhuriyet*, 2.
- . (1975). *Sosyalist Bir Dünya*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Aktaş, H. (1979a, Nisan). Mitolojik Zorbalar veya Kültür Emperyalizmi-1. *Tevhid*, 19, 7.
- . (1979b, Mayıs). Mitolojik Zorbalar veya Kültür Emperyalizmi-2. *Tevhid*, 20, 7.
- Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, C. (2021). *İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması* (H. Aksakal, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Ayverdi, S. (1969). Gençlik Mes'eleleri ve Mes'ulleri. *Türk Kadınları Kültür Derneği Seri Konferansları XIII-XVI içinde* (s. 5-26). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- . (1976). *Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ayverdi, S., Kabaklı A. (1969). *Millî Kültürümüzde Gaflet Mihrakları/İzmir, Vatikan'ın Sömürgesi midir?*. İzmir: Endüstri Basım ve Yayımevi.
- Baykurt, F. (1969). Türk Kültür ve Eğitiminde Emperyalist Etkiler. *Türkiye Öğretmenler Sendikası Devrimci Eğitim Şûrası içinde* (s. 52-74). Ankara: TÖS Yayınları.
- . (1977). *Çocuk Edebiyatı*. (TÖB-DER Demokratik Eğitim Kurultayı). Ankara: Halkevleri Basımevi.
- Belli, M. (1970). *Yazılar 1965-70*. Ankara: Sol Yayınları.
- Beysülen, H. (1977). *Az gelişmiş Ülkelerde Eğitim*. (TÖB-DER Demokratik Eğitim Kurultayı). Ankara: Halkevleri Basımevi.
- Bilgiç, E. (1977, Şubat). Kültür Milliyetçiliği ve Kültür Emperyalizmi. *Millî Kültür*, 2, 2-3.
- Binark, İ. (1969). Eğitim ve Kültür Politikamızda Kitap ve Kütüphanenin Yeri. *Türk Kadınları Kültür Derneği Seri Konferansları XIII-XVI içinde* (s. 94-113). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Devrimci Demokratik Birlik (1976). *TÖB-DER İçin program Taslağı ve İlkelerimiz*. Ankara: Ünal Matbaası.

- Dördüncü Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler* (2010). İkinci Baskı (Tıpkıbasım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Edgü, F., Boratav, P. N., Dino, A., Dino, G., Abdel-Malek, A., (1967). *Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar*. İstanbul: Ataç Kitabevi.
- Eriş, M. (1978). *Amerikan/Rus Emperyalizmi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erişen, N. (1969). *Türkiye’de Altıncı Filo Hadiseleri ve Gerçek Emperyalizm*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Güngör, E. (1975). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Gürdoğan, E. (1987). *Kültür ve Sanayileşme*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Güvenç, B. (1971, Şubat). Kültür Sorunu Üzerine Tartışmalar. *Mimarlık*, 88, 42-46.
- Hacıeminoğlu, N. (t.y.). *Kültür Emperyalizmi*. Kubbealtı Seri Konferanslarından. y.y.: yayl. y.
- Hakkımızda. (2021). Türk Kadınları Kültür Derneği. Erişim adresi: <https://turkkad.org/hakkımızda/>
- Hangisi Gerici?. (1966, Ağustos). *Yön*, 177, 2.
- Kabaklı, A. (1968, Ocak-Şubat) Kültür Emperyalizmi. *Türk Yurdu*, 343-344, 33-35.
- . (1970, Mart). Kültür Emperyalizmi II. *Türk Yurdu*, 345, 33-38.
- . (1971). *Kültür Emperyalizmi (Manevi Sömürgecilik)*. y.y.: Toker Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- . (1985). *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Aydınlar Ocağı.
- Karacasu, B. (2009). “Mavi Kemalizm”: Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Cilt2/Kemalizm* içinde (s. 334-343). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaman, S. (1968, Ekim). Kültür Emperyalizmi. *Türk Solu*, 49, 2.
- Kısakürek, N. F. (1968). *Türkiye’nin Manzarası*. y.y.: Toker Yayınları.
- . (1976). *Sahte Kahramanlar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (1965) *İkinci Kuvayi Milliyeciliğimiz (M.B.K.ne iki açık mektup)*. İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (Mart, 1971) Esir Türk Ülkelerinde Kültür Emperyalizmi ve Millî Uyanış. *Türk Kültürü*, 101, 498-502.

- Kocatürk, U. (2007). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kurucular. (2021). Aydınlar Ocağı. Erişim adresi: <http://aydinlarocagi.org/kurucular/>
- “Malek Haddad.” (2021). Encyclopaedia Britannica. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Malek-Haddad>
- Meriç, C. (1978, Ocak). Sol'a Göre Kültür Emperyalizmi. *Pınar*, 73, 2-9.
- Merzûk, A. (1980). *Kültür Emperyalizmi: Hedef ve Metodları* (A. Arı, Çev.). İstanbul: Hilâl Yayınları.
- Millî Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-I.* (1965, Eylül). *Yön*, 127, 14-15.
- Millî Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-II.* (1965, Eylül). *Yön*, 128, 14-15.
- Millî Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-III.* (1965, Eylül). *Yön*, 129, 14-15.
- Millî Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-IV.* (1965, Eylül). *Yön*, 130, 14.
- Millî Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-V.* (1965, Eylül). *Yön*, 131, 14.
- Millî Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler-VI.* (1965, Ekim). *Yön*, 132, 14.
- Naci, F. (1965). *Emperyalizm Nedir?*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- “Nuri Pakdil”. (2016). Edebiyat Dergisi Yayınları. Erişim adresi: <http://www.edebiyatdergisi.com/yazarlar/pakdil.asp>
- Nutku, Ö. (1968, Ağustos). Kültür Emperyalizmi Üzerine. *Türk Dili*, 208, 528-531.
- Özçelik, M. (1979, Şubat) Kültür Emperyalizmi Sürüyor. *Mavera*, 27, 10-13.
- Öztuna, Y. (1977a, Ocak). Kültür Savaşı. *Millî Kültür*, 1, 6-9.
- . (1977b, Şubat). Kültür Savaşı (II). *Millî Kültür*, 2, 4-7.
- Said, E. W. (2021). *Kültür ve Emperyalizm* (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Selçuk, E. K. (2018). *“Mücadeleciler”: Mücadele Birliği (1964-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serdengeçti, O. Y. (1947, Mayıs). Manevi Emperyalizm. *Serdengeçti*, 2, 3.
- . (1950, Şubat). Kültür Emperyalizmi!. *Serdengeçti*, 9, 3.
- . (1963, Ağustos). Kültür Emperyalizmi. *Fedai*, 1, 12, 16.

- Tomlinson, J. (2020). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş* (E, Zeybekoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Topçu, N. (2020). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Turhan, M. (1964). *Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- . (1972). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tüfekçi, E. [Mihri Belli] (1965, Ağustos). 'Batı' Nedir Artık Bilmeliyiz!. *Yön*, 126, 8-9.
- "Türk Toplumunun İhtiyaç Duyduğu Yeni Eğitim Kurumları: Üniversite ve Yüksek Okullar." (1969). *Türkiye Öğretmenler Sendikası Devrimci Eğitim Şurası* içinde (s. 155-175). Ankara: TÖS Yayınları.
- Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri (Aydınlar Ocağı'nın Görüşü)* (1973). İstanbul: Garanti Matbaası.
- Türkkan, R. O. (1977, Mayıs). Kültür Emperyalizminin Psikolojik Temeli ve Sızma Yolları. *Millî Kültür*, 5, 6-8.
- Walicki, A. (2009). *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*. (A. Şenel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vakıf Hakkında. (2021). Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. Erişim adresi: <https://www.kubbealti.org.tr/vakif-hakkinda>
- Yabancı Okulların Kültür Emperyalizmi Devam Ediyor. İktidarda Ses Yok!. *Yeniden Milli Mücadele* (1974, Temmuz), 230, 8.
- Yılanlıoğlu, İ. H. (1977). *Manevi Değerlerimiz ve Yapılan Tahribat*. İstanbul: Adak Yayınları.
- Ziyaioğlu, E. [Nuri Pakdil] (1974, Haziran). Değınmeler. *Edebiyat*, 9, 4-6.

Summary

The concept of cultural imperialism was used by Western writers and scientists before 1960, but this concept was introduced into widespread use in scientific and popular texts after 1960. Aside from the few texts in which the concept of cultural imperialism was used in Turkey before 1960, the concept became widely used at the scientific and popular level in the period of 1960-80.

The emergence of new approaches to culture-imperialism relations in the post-World War II period, when the countries defined as Third World Countries gained their independence, was the most decisive determinant in the popularization of this concept. Differences in approach to the concept of cultural imperialism in Turkey showed parallelism with differences in political discourse. Thus, the definition of cultural imperialism in left-wing and right-wing discourses and the goals of this new imperialist method were discussed in different frameworks. However, there were also intra-discourse differences.

It can be said that there was a consensus in the left-wing discourse to see cultural imperialism as a supporting element of economic and political imperialism and to associate it with a cultural imposition, if some intellectuals who completely rejected this concept are placed aside. However, different left-wing approaches have led to different attitudes towards cultural imperialism. In particular, the difference between Third-Worldist and anti-Western left-wing approaches and left-wing approaches that viewed Western humanism as a very important contribution to human civilization determined how to define this concept and appoint the source of the threat of cultural imperialism. Hostility towards Western culture wasn't seen as positive, mainly because of the acceptance that humanism will lead to creativity in culture. However, the more the relations between the West, imperialism and capitalism were considered direct the more Western cultural goods were criticized. Another point, generally accepted in the left-wing circles, was that non-capitalist countries were not associated with cultural imperialism. The country that was most associated with cultural imperialism was the United States. Many articles were written by left-leaning intellectuals, writers and educators on cultural imperialism, but this didn't result in the emergence of scientific research based on in-depth studies on cultural imperialism.

The concept of cultural imperialism largely took place in the right-wing discourse in the 1970s. Differences in approach to cultural imperialism in the right-wing discourse prevailed among nationalist-conservatives and Islamists. In nationalist-conservative circles, it can be said that cultural imperialism was seen as a new method used by imperialist countries to maintain their hegemony and was considered as the most dangerous type of imperialism. In contrast to the left-wing discourse, there was also a prevailing belief that cultural imperialism was the tool of the communist countries. On the other hand, in criticisms of cultural imperialism, the process of Westernization, which began from the Tanzimat Era, and the humanist and materialist movements, were shown as the reason why communism could be effective in Turkey. Thus, the struggle against cultural imperialism was also considered as the struggle against these movements. Another important aspect of the nationalist-conservative discourse was that national culture was seen as the main target of cultural imperialism and therefore seen as the basis to resist it. In Islamist approaches, almost all secular ideologies were seen as channels that led to cultural imperialism. Islamist writers also claimed that cultural imperialism could only be resisted on the basis of religion.

Just as can be seen in the left-wing circles, some intellectuals and writers in the right-wing circles completely rejected the concept of cultural imperialism. Many articles were also written by right-leaning intellectuals and writers on cultural imperialism, but this didn't result in the emergence of scientific research based on in-depth studies on cultural imperialism.

The emergence of the concept of cultural imperialism in the left-wing literature paved the way for left-wing/socialist intellectuals and writers, who previously focused largely on economic issues, to focus on cultural issues. In the right-wing discourse, cultural imperialism was perceived as a concept that corresponds to the already existing criticisms of Westernization, humanism, and materialism, and therefore it was easily adapted to the existing discourse. Some of the similarities which can be seen at first glance between right-wing and left-wing discourses were related to anti-Westernist tendencies. However, differences in approach to cultural imperialism become clear only when the discourse in which this concept finds its place is examined. In this sense, cultural imperialism in the left-wing discourse was associated with the culture of capitalist-imperialist countries, while in the right-wing discourse it was associated with socialism, materialism, and humanism, which were considered more destructive in terms of national culture and religious beliefs.

ITALIANS AND SOME EUROPEAN ARTISTS IN THE SHADOW OF ABDULHAMID KHAN

ABDÜLHAMİD HAN'IN GÖLGESİNDE İTALYANLAR VE BAZI AVRUPALI SANATÇILAR

Nevin ÖZKAN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İtalyan Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ozkann@ankara.edu.tr

Raniero SPEELMAN

Assoc. Prof. Dr., Utrecht University, Dep. Talen, Literatuur en Communicatie, barisyucesan@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 2 Aralık 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 September 2021
Date accepted: 2 December 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

De Amicis; İstanbul; İstanbul'da İtalyanlar; Osmanlı Sarayı'nda Modern Avrupa Kültürünün Doğuşu

Keywords

De Amicis; Constantinople; Italians in Stamboul; Birth of a Modern European Culture at the Ottoman Court

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.3

Abstract

Shortly after Abdulhamid II had become padişah, a book that would prove to be highly influential would be published by the Milanese Treves publishing house: Constantinople by Edmondo De Amicis. This travel account that shows the influence of earlier French writing (Lamartine, Flaubert, Nerval and others) may be considered one of the Italian key texts on the formative years of Abdulhamid during the reign of Abdulaziz. Not only Italian travelers would be strongly influenced by his impressions and descriptions, but also many European tourists would look at the Ottoman court and capital through his eyes. It can be supposed that the sovereign himself showed a great interest in foreign travel accounts. He certainly did as far as the Italian presence in his state is concerned. He well knew that the Italian presence in Constantinople/Istanbul (Pera, Galata) preceded the city's Ottoman conquest, this making it the oldest ethnic group – if it is allowed to speak of Venetians, Genoese and many others as a nation, while in reality they had quite recently joined in a process of nation building – after the original Greek population. Not only that: the Italian states had been business partners from the Late Middle Ages (as well as military antagonists). The sympathetic Italian outlook on Constantinople/Istanbul will have contributed in a notable way to the Sultan's benevolence vis-à-vis the Italian culture. Orientalist tendencies in Italian art such as represented by some of Verdi's operas or Donizetti Pasha's musical creations, excellent painters such as Zonaro, architects as D'Aronco, tailors as Parma were much welcomed and supported by the Sultan whose keen interest in European culture and technical know-how would be unjustly overshadowed by his political conservatism and his struggle for autonomy as a world leader. Thanks to his efforts, contemporary Ottoman culture has found its place among the nations. In this article we will examine some prominent Italian artists and their creations for the Ottoman court.

Öz

II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden kısa süre sonra Milanolu Treves Yayınevi çok önemli bir kitap yayınladı: Edmondo De Amicis'in İstanbul adlı eseri. Lamartine, Flaubert, Nerval ve başkalarının erken dönem Fransız yazın örneklerinin etkilerini gösteren bu seyahatnameyi, Sultan Abdulaziz tahttaiken II. Abdülhamid'in kültürel formasyon yıllarını oluşturan ana İtalyan metinlerinden addetmek, yanlış olmaz. Yalnızca İtalyan seyyahlar De Amicis'in izlenim ve tasvirlerinin etkisi altında kalmaz, pek çok Avrupalı turist de Osmanlı Sarayı'na De Amicis'in gözleriyle bakmaya başlar. Bizzat Padişah'ın seyyah raporlarına büyük ilgi duyduğu söylenebilir. Özellikle ülkesindeki İtalyan varlığı konusunda seyyahların kaleme aldıklarına ilgi ile yaklaşır. Padişah, Pera/Galata'daki İtalyan varlığının şehrin Osmanlı egemenliğine geçmesinden önceye dayandığının bilincindedir. Nitekim İstanbul'daki İtalyanlar - Venediklilerle Cenovalılar gibi farklı şehirlerin sakinleri tek bir millet olarak düşünülürse - Yunan nüfusun ardından şehirdeki en eski etnik topluluğu oluşturur. Gerçekte söz konusu dönemde İtalya daha yeni birliğine kavuşmuş olsa da İtalya Ortadoğusundaki pek çok şehir devletinin Geç Ortaçağ'dan beri gerek iş gerek askeri alanda beraber hareket ettikleri görülür. İstanbul'a İtalyanların olumlu bakışı kuşkusuz Padişah'ın İtalyan kültürüne olan yaklaşımını etkilemiştir. İtalyan sanatında Oryantalist yaklaşımlar, başka bir deyişle Verdi'nin operaları veya Donizetti Paşa'nın müziksel yaratıları, Zonaro gibi ressamların tabloları, D'Aronco gibi mimarların eserleri, Parma gibi ustaların icraatı bizzat Padişah tarafından desteklenmiştir. Aslına bakılırsa II. Abdülhamid'in Avrupa kültürüne ve teknik donanımına ilgisi siyasi muhafazakarlığı ile dünya lideri olarak bağımsızlık mücadelesi tarafından haksız biçimde gölgelenmiştir. Zira onun çabaları sayesinde çağın Osmanlı kültürü diğer milletlerin kültürleri arasında önemli bir yer edinmiştir. Bu yazıda İtalyan ve bazı yabancı sanatçıların Osmanlı Sarayı'na ilişkin yaptıkları icraatlar incelenecektir.

Introduction: Time For A Revision?

The general image of Abdülhamid II has been unjustly and negatively influenced by various factors: his conservative attitude, not very attractive looks – an element destined to become more and more important with the diffusion of photography, an unmerciful art that forced an unnatural pose on the figure –, the destitution of his brother whom he rarely visited in the Çırağan Palace, his way of dealing with the Constitution and its promoters, Europe’s tendency to see the Ottoman Empire as the “sick man of Europe”, and biographers such as Joan Haslip, who accentuated erroneously the portrait of an overly authoritarian ruler.

We hope as most of those present with us, that it is time for a thorough revision of this image. We will not analyze Abdülhamid II’s political choices and their impact, nor express preference for one type of behavior rather than another. But we may certainly state that Abdülhamid II never ignored the importance of relations between the enormous Empire entrusted to him and the Western world, its culture and its peoples dwelling in his presence. We will here mainly look at the Italians living and working in Istanbul and those writing about the Ottoman Empire and its capital. We are forced to limit ourselves to Istanbul, knowing though that also Selanik presents beautiful examples of buildings we can still admire, even though mostly on postcards.

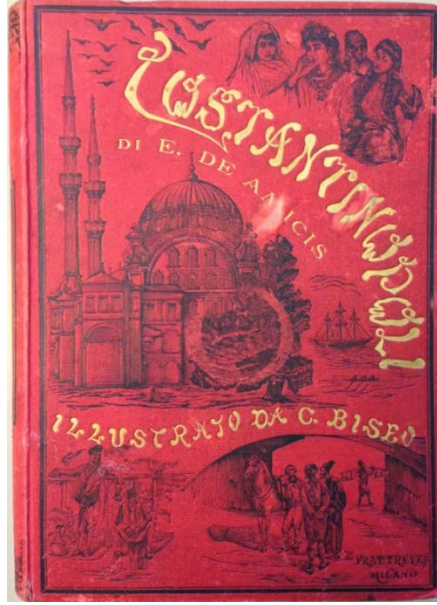
A point that is often ignored by Western critics is the traditional difference between private and public functions in Ottoman life. The Sultan and *Khalif* as head of State and Ruler of the Believers was a different person from the wealthy father of a royal family, the modern first citizen of the Empire who didn’t refuse the identity of a nobleman and who was also what we’d call an intellectual person, well educated, with a good knowledge of various languages and literature, art and music. For the West, it was seductive to recur to the stereotype at the expense of reality.

Some Italian painters played an important role in the artistic life of Istanbul in the middle of the XIXth century. They should be seen as followers of the French Orientalists that had been pioneers in the field and would still, thanks to their political role in the Maghreb, pursue this tradition till far in the XXth century (Matisse and others in Morocco). Italy had practically no colonies of its own before the conquest of Libia (1910), but had always had a keen interest in the Near East. Venetians considered themselves as heirs to various Byzantine traditions and territories. Naples and other states as well had been involved in long-standing contacts with the Eastern Mediterranean, as some of famous XIVth century Italian

writer Boccaccio's stories illustrate. The category of artists who would be most sensible to these influences prove to be painters and writers. Not a few of their works are still present in the Dolmabahçe Palace, the place they had been made for.

Influential Literary Texts: De Amicis and his “Costantinopoli”

Soon after Abdulhamid II had become *padişah*, a book that would prove to be highly influential would be published by the Milanese Treves publishing house: *Costantinopoli* by Edmondo De Amicis (1877).

Costantinopoli by Edmondo De Amicis

It may be considered one of the Italian key texts on the formative years of Abdülhamid II during the reign of Sultan Abdülaziz. De Amicis was a prolific author of travel accounts: having been sent for a reportage to Paris, he also traveled to London, Holland and Morocco, all in the same period. The length and season of his travels are not always clearly stated and in some works even exaggerated. It may be deduced, though, that the voyage took place in 1874. The book was prepared in the years following his stay in Istanbul and the original title proposed to the publisher was *Un mese a Costantinopoli* (“A Month in Constantinople”). This travel account shows the strong influence of earlier French writing (Lamartine, Flaubert, Gauthier, Nerval and others. In the years to come on the same topic will also write in French Claude Farrère; Anna De Noaielles, a Levantine poet of Greek-Romanian origin, whose grandfather was linked to the Ottoman Court; Marie Lera also known as Marc Hélys, a feminist writer). As for De Amicis, he revisited Istanbul in 1877. In his previous voyage to the Islam world the writer had been accompanied by the young

painter Enrico Junck, who died in 1878. Probably this was the reason why the publisher Treves asked the Roman painter Cesare Biseo to take his place and visit Istanbul with the printed book and draw some sketches for the second edition of the travel account (Fusco, 1996, p. 140) that was to appear a year later (1878) (De Amicis, 1996, p. CV)¹.

Photo of a woman painted by Cesare Biseo for *Costantinopoli* by De Amicis, in *Uno sguardo ad Oriente*, intr. by Rossanna Bossaglia, Istituto Italiano di Cultura, Istanbul, 1996, p.192.

Not only Italian travelers would be strongly influenced by the impressions and descriptions of De Amicis, but many European tourists would look at the Ottoman Court and capital through his eyes and impressions. There are, of course, many other descriptions of the Ottoman capital. From the same years as De Amicis' book is Antonio Stoppani's much less known but equally interesting *Da Milano a Damasco*.

Antonio Stoppani (1824-1891) was a progressive catholic priest who became a well-known geologist, palaeontologist, as well as a travel writer. His book on the Near East *Da Milano a Damasco* (first edition: Milan, Cogliati, 1888) is entirely dedicated to the Ottoman Empire (Turkey, Siria, Lebanon) and contains several chapters on Constantinople/Istanbul. It may not surprise us that much of the information provided, such as descriptions of the Bosphorus, the Grand Bazar and the whirling Dervishes had been already given in other travel accounts. Besides, the author is

¹ See also Yücesan, B. (2017). Edmondo De Amicis'in Gözüyle İstanbul. In *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Yüzyıl Dönümü* (pp. 469-483) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

conscious of the force of commonplaces, that may be regarded as a warning against looking for too much originality in books on the Ottoman capital:

If you like it or not, risking to become conventional, baroque or kitschy, who talks about the first impression produced by Constantinople/Istanbul from the sea feels impelled to use an imaginative and poetic language. (...) The blame for it should be entirely put on that famous queen of the East, this great rival of Rome, whose sight is so charming and attractive that one should be insensitive not to be bewitched by her (Stoppani, 1989, p. 133).

Still, there are some interesting chapters we would like to mention. The chapter titled “Primi passi verso una Giovane Turchia” (First Steps Towards a Young Turkey) is dedicated to the reforms that have been introduced during the *Tanzimat* period, and especially to the appearance and clothing of women. Another chapter, “Le Meduse” (The Jellyfish) expresses Stoppani’s interest in natural sciences and is certainly original. But also the Bosphorus is seen with the eyes of a scientist:

The Bosphorus is evidently, in the language of geology, a ‘chiusa’, a word which indicates valleys and ravines that sink to a very deep level with nearly vertical cliffs in a mountain system. The origin of such a sluice is always that of a rift: and the Bosphorus seemed to me a great rift in the plateau between the Dead Sea and the Marmara Sea, that may be the origin of the conjunction of the Black Sea with the Mediterranean (Stoppani, 1989, pp. 189-190).

In the same way, Stoppani pays attention to toponomastics: the village of Arnautkenti in Greek is called “Megarena, that is Big flow. Here I saw, nearly touching the coast, when the sea was perfectly calm, long rows of waves rolling one after each other on the surface, and the sea becoming a stream that descended, with the impetus of a torrent, towards the Sea of Marmara.” (Stoppani, 1989, p. 193).

The major success of De Amicis’ book compared to Stoppani’s is maybe due to the fact that De Amicis was already well known to the Italian public and would later become even more famous thanks to his novel *Cuore*, a “classic” of juvenile literature that, by the way, is the Italian book most translated in Turkish (at least seven translations have been made of it until now). His descriptions of Istanbul are indeed striking and have influenced many writers and painters also because of his ability to depict the city’s beauty with artistic connotations:

And before anything else, the light! One of my biggest joys in Istanbul was to watch the sunrise and the sunset from the Valide Sultan Bridge. [...] In a few minutes, from hill to hill, from mosque to mosque, until the end of the Golden Horn all minarets, one by one, become red, all cupolas, one after the other, take a silvery colour [...] and Istanbul appears pinkish and bright on the hills, bluish and purplish on the shores, [...] fresh, as if it has just emerged from water (De Amicis, 1997, pp. 87-88).

Two general remarks should be made on travel literature: firstly, the accounts often include Greece as well, being the country or region through which the capital was accessed and secondly, the descriptions are rarely limited to the author's actual experience, including instead information from hearsay and from the past. An example is Stoppani's account of the consultation of an Italian physician, Mongeri, at Abdülmecit's last days (Stoppani, 1989, pp. 204-206). He is asked to come to the palace with other doctors but is not introduced to His Majesty. After several days, he learns that the sultan is actually dying. This event dates from 1861, long before Stoppani's journey. It also provides an excellent proof of the changes that had taken place in the later decades of the XIXth century in relation to the promotion of Western science in the Age of Abdülhamid II who awarded Pasteur in 1886 for his invention of the anti-rabies vaccine with the Order of Medjidie (1st class) and 10.000 Ottoman liras. Travel literature is much more concerned about the general atmosphere: landscape, ongoing traffic on the water, market places, graveyards, men and women on the streets or in their houses, food, trade and culture clashes between East and West. The actual information on politics and government is much limited. Whatever is narrated is mostly linked to first-hand experience. The sauce with which this dish is served is not rarely exotic and sensual. In a certain way, many descriptions try to rival with visual arts, describing light and colours just as a photograph or painting would do. Or postcards, that became popular just in this period, presenting the city from a variety of viewpoints through the lenses of Abdullah frères, Kargopulo, the Armenian Phebus *Efendi*, Pascal Sébah who took over the Abdullah Atelier (Germaner and İnankur, 2002, p. 73) in 1899 and others (Pinguet and Gigord, 2014). Abdülhamid II had a keen interest in the new medium, had his picture taken and allowed an atelier of photography to be opened in the Palace. He also had *Topçu* Miralay Ali Sami *Bey* teach his son Burhaneddin photography. A similar remark can be made for cinema: in 1896, just one year after the Lumière brothers' invention, the Sultan invited their apostle Alexandre Promio to the *Saray* to make registrations

(Pinguet and Gigord, 2014, p. 142). The instrument called “cinematograph” esteemed by the Ministry of Foreign Affairs as “scientifically useful to humanity” became quite popular and Pierre-Victor Continsouza was awarded for his idea and invention with money and an order (the medal of *Sanayi-i Nefise*) (Yüksel, 2017, pp. 287-288).

In a certain sense, De Amicis’ *Costantinopoli* substituted the Italian public leading texts in French and would reclaim an important role for Italian, the language a long time used in diplomatic accounts, trade and banking, the postal services and many other sectors of public life. That French had gradually prevailed on Italian was due to the greater importance given to France and the international position of the language (everyone will remember its role, for instance, in Russian literature, *War and Peace*). In the latter XIXth century, many Italian protagonists of local culture were known and mentioned by a French version of their names, e.g. Philippe Bello for Filippo Bello (the same could be easily said for Ottoman citizens of Greek origin). But the ‘Levantine’ Italians were there, conscious of a long-standing relationship with the hosting country, active in many fields such as construction, music and art, and not too much inclined to emigrate to the young Kingdom of Italy which would grant them citizenship. Indeed, till this day the Italian community in Istanbul is florid and active, with elementary and secondary schools, churches, a hospital and social organizations such as the *Società operaia di mutuo soccorso*, an association many Italians joined, as did the famous architect D’Aronco in 1903. In this respect, the presence of the Italian Embassy in the mentioned years should also be remembered.

Società operaia in Istanbul

We will examine Sultan Abdülhamid's relationship with some Italian residents and others – Levantines, permanent or temporary immigrants. The reason why the Sultan seems to have preferred Italians to other Europeans could be attributed to more than one issue. The principal motive might have been the fact that France and Great Britain were strong colonial powers, whose interests did not concur with the Ottomans' interests and sometimes were straightly opposed to them. As mentioned before, Italy just like Germany was a young country without colonies and was less dangerous as a competitor. Germaner and İnankur (Germaner and İnankur, 2002, p. 39) suggest that the French orientalist artists' discourse, at least in the first half of the century, often had an ideological (and colonialist) background. British artists perhaps preferred their 'own' and more exotic Orient, the Subcontinent. The Dutch formed a small group and almost the same observation could be made for Dutch East India (now Indonesia), even though the well-known artist Marius Bauer stayed in Istanbul and wrote about this interesting city which appears in his meticulously made sketches. A secondary advantage of Italian painters was the Ottoman preference for battle scenes, which by chance were a favourite subject in the young Italian state, the reason why many painters had to work in this genre.

Istanbul and Anatolia in Literature: Some Examples

Constantinople/Istanbul has always been a city strongly connected with Italy and especially with Venice. It was from here, where they had established their firm, that Marco Polo's father and uncle set forth on their travels to the reign of Berke Khan and later to Kubilai Khan's China. The Italian, formerly Venetian colony of Pera is extant to this day. There is a long tradition of Italian travelogues and other activities in the Ottoman capital and Anatolia. We would like to mention some of them. It should be remembered that it was through the eyes of the Venetian diplomats that Western Europe saw the Ottoman world. The famous accounts of Ambassadors and "baylos" often were translated and spread within educated circles in Europe (Clerici, 2008, CVI). It would take us too far to give an extensive overview of these texts.

The Roman nobleman Pietro Della Valle (1586-1652) after a disappointment in love, left his fatherland on a long voyage to the Ottoman Empire and subsequently to the Persian Empire. He wrote on the places where he sojourned or which he visited in a long series of letters to his Napolitan friend Mario Schipano, the first part of which deals with Constantinople/Istanbul, a city he described in detail paying much attention to the life of ordinary people as well as to the court, the army, etc. The *Viaggi* of Pietro Della Valle appeared after his return in Italy from 1650 onward and was an

enormous success in England, France and the Dutch Republic. Della Valle also wrote a grammar book of the Turkish language presently in course of publication by the Accademia della Crusca in Florence. Much of the information we have on Ottoman culture around 1620 is based on Della Valle, such as the coffee and *şerbet* he first mentioned, and the Turkish cats. Della Valle used to learn local languages and dress as local gentlemen did in order not to strike the attention of local authorities. He married a Christian lady from Bagdad, Sitti Maani, who followed him to Persia and passed away when the couple was on the point of leaving the country. Henceforward, Della Valle carried the mummified body of his beloved wife with him until his definite arrival in Italy where she could be buried in the family chapel in S. Maria in Aracoeli in Rome.

A text written by a person travelling with the newly appointed baylo Foscarini on his way to Constantinople/Istanbul in 1788, is Giambattista Casti's *Relazione del mio viaggio fatto da Venezia a Constantinopoli nel 1788* (Account of my voyage from Venice to Constantinople in 1788), published in Milan in 1802. Casti was a productive writer of poems, short stories and travelogues and would eventually become poet laureate at the Austrian Imperial Court. Casti's descriptions are lively, full of admiration for the natural harbours of Constantinople/Istanbul but not blind for the dingy streets of a city stricken by fires and epidemics. Lots of information are given on the *Saray* and its inhabitants during the reign of Selim III.

The Milanese princess Cristina Trivulzio di Belgioioso (1808-1871) joined in the Carbonari conspiracy and in the anti-Austrian as well as anti-Papal revolts in 1849 and had to leave the country when the Roman Republic came to an end. She found refuge in the Ottoman Empire, where she was given a farm in the Kastamonu region by the *padişah*. On the occasion of her daughter Maria's coming of age she took her to Jerusalem for her religious confirmation in a journey over land she extensively covered in her Jerusalem travelogue written – as most of her works - in French (*Asie Mineure et Syrie*, Paris, 1858), and translated in 1862 in English. Belgioioso's viewpoint is clearly a proto-feministic one. Just as she did in a narrative trilogy written in the same period (*Scènes de la vie turque*, Paris, 1858), Cristina focuses on the life and position of women both Muslim and Christian, of all ethnic groups in Anatolia and Syria. She does so with great power of analysis and even greater empathy. Her descriptions are the more precious since as a woman she had access where men had not: in the world of the *Harem*.

“I may perhaps have to destroy some illusions”, Cristina warns (Belgioioso, 1862, p. 27). In fact, it is much of the Romantic myth of the *Harem* as an erotic *topos* that she demolishes in her journal. The delightful bower familiar to readers of Orientalist books in reality is a shabby, dirty place where there is a lack of window panes and mirrors and the women are unable to take proper care of their appearance. They make large use of paint as make-up and the result is horrible, as Cristina describes with much sense of humour (Belgioioso, 1862, pp. 28-30). Daylight mostly comes in through the large chimney, not through the windows, that are generally covered with paper.

The following passage describing young girls may give an idea of Belgioioso’s style:

I had scarcely reached this spring, when a procession of young girls, issuing from the neighboring houses, approached it with their water-jars. They wore wide blue trowsers², gathered at the ankle, and a small red petticoat, open on the sides and long behind, but raised and tied up with cords of various colors; a red scarf, wound several times around the figure, separated the red petticoat from a jacket of similar color, with close sleeves descending to the elbow, and open on the breast, a chemise of fine material alone protecting the latter. (...) When the girls reached the fountain, there immediately arose a charming concert of laughter, singing, and the merriest talk. My presence at first restrained their glee, but it finally served to excite it. Some timidly approached me, and examined the manner in which my hair was fastened, breaking out into exclamations of astonishment at the sight of my comb, while others more bold ventured near enough to place their fingers on the cloth of my cloak, and then ran off laughing, as if they had done something very brave (Belgioioso, 1862, pp. 60-62).

During Sultan Abdülaziz’s reign, many French writers visited the Ottoman capital. This would not change when his nephew Abdülhamid II took over. He became ruler of a great empire where Western influence did not limit itself to economics and finance but – especially in the capital – was present in art and gave Istanbul an important role in literature. Until today, works by Chateaubriand, Lamartine, Flaubert, Nerval, Loti and Le Corbusier on Constantinople/Istanbul are read as classics and have been translated in other languages. The same can be said for De Amicis and a wide range of Italian travelers and authors in the Early Modern and

² In these citations we follow the original spelling.

subsequent periods, such as the well-known Roman traveler Pietro Della Valle (Özkan, Speelman and Çiçekler, 2011)³. One could also suggest that the XXth and XXIth century imagery on the Ottoman capital is still under this influence to a certain extent.

Lamartine, wondering why the beauty of Istanbul hasn't been rightly expressed - in literature or in painting - by previous authors and artists, concludes that perhaps it is due to the fact that words would not be sufficient in front of such a magnificent sight. As for him, he describes his entrance to the Bosphorus and the view of Galata and Pera as follows:

This is where God and humans, nature and art have placed or created the most spectacular view upon which man can set his eyes in this world. I uttered an involuntary cry, I forgot for good the Gulf of Naples and all its enchantments; to compare anything to this magnificent and gracious view would mean to offend creation. [...] The hills of Galata, of Pera and three or four other hills stretch out towards the sea from my feet, covered with differently coloured towns; some have houses painted in strong red, others in black with blue cupolas [...] in between there are green spaces of sycamore trees, fig trees and cypresses forming little gardens belonging to each house (De Lamartine, 1869, p. 159 and p. 187).

Pierre Loti who had a rather visceral and thus unusual relation with Istanbul gives a more accurate but not less picturesque description of the city in his poetic and elegiac writings, focusing also on social life:

[...] And this is a typical practice in Turkey, these very democratic mixtures: *paşas*, *beys* seated at café's among poor people, talking with them or explaining them the news - and the dignity is not at risk at all, since between Muslims, one never tries to force his influence on the other (Loti, 1985, p. 579).

Loti who felt himself perfectly at home in Istanbul, furthermore notices that the number of tourists increased in the last two years thanks to the newly-built railways connecting the capital to the West, mentioning, of course, the Orient Express (Loti, 1985, p. 9) Emblematic in this context is the construction of the Pera Palas Hotel in the years around 1892, destined to receive travelers and celebrities from all over the

³See also Ayyıldız, B., Yücesan, B. (2020). Osmanlı Topraklarında Bir Poliglot: Pietro Della Valle. *Journal of Turkish Studies*, 53, pp. 33-45.

world, which indicates a major opening of the minds towards foreign countries and cultures.

The Sultan and the Arts

It can be supposed that the sovereign showed a strong interest in foreign travel accounts or residents' writings such as Loti's. He certainly did, as far as the Italian presence in his state is concerned. He well knew that their presence in Istanbul (Pera and Galata) preceded the city's Ottoman conquest, this making the Italians the oldest ethnic group after the original Greek population - if it would be right to speak of Venetians, Genoese and many others as a real nation, keeping in mind that Italy is founded only from 1860 onwards.

Abdülhamid II, a man of fine literary and artistic taste, had a distinct knowledge of Italian literature and opera. He advocated to Arturo Stravolo, an Italian composer who started to work at the Yıldız Palace's theatres (to be precise, there were two of them: one for the winter and one for the summer), the production of operas based on Italian tales, for instance of Boccaccio, and even engaged in the translation of operas and arias he loved. Italian actors and artists were often invited to perform at the Palace (Yüksel, 2017, p. 286).

The sympathetic Italian outlook on Istanbul will have contributed in a notable way to the Sultan's benevolence vis-à-vis the Italian culture. Indeed, it is easy to see that a country like Italy, where architectonical or pictorial traditions are heterogeneous (Naples being different from Milan and Veneto from Tuscany), would be less dogmatic in its approach to other countries:

This tendency started very early in the Ottoman Empire: from the period of Mehmet II, whose portrait has been made by Gentile Bellini⁴. The tradition of having a Sultan's portrait made is characteristic for the separation of the secular and religious

⁴ "The painting in the National Gallery has all the characteristics of an imperial portrait. It is a work full of symbols which may have a precise place in a program of glorification and deification of Mehmed II. It may be considered the visual representation of that imperial idea expressed by laws and ceremonies in the *kanunname*, by the architecture of the Topkapı and in the new urbanistic plan of Istanbul, by epic tradition in the legends of Oğuz's sons and Osman's dream of universal glory." Maria Pia Pedani, *The Portrait of Mehmet II: Gentile Bellini, The Making of an Imperial Image*, in *Art Turc/Turkish Art*, 10 th International Congress of Turkish Art/ 10 e Congrès international d'art turc, Genève-Geneva, 17-23 September 1995/ 17-23 Septembre 1995, Actes-Proceedings, Fondation Max van Berchem, Genève, 1999, p. 558. See also T. Parlak, Özge. (2019). *Traces of an Italian Artist in the Ottoman Palace: Gentile Bellini*. AICMSE-AICSSH University of OXFORD Conference Series/August 2019 Conference Proceedings, FLE Learning, ISBN: 978-1-913016-44-9 (12th-14th August, 2019): 136-145.

functions of the sovereign, and so, contributed to a more European identity of the *padişahs*. In his monumental paintings now in the Accademia Museum in Venice, Gentile Bellini represented Ottoman subjects, recognizable from their *türebans*, amongst the Venetian personages as normal witnesses to holy scenes and ceremonial events. The moment of Gentile's presenting the portrait to Mehmet II became the subject of a painting by the famous romantic and Orientalist Venetian painter Francesco Hayez (1834) (Bossaglia, 1998, p. 73).

Vice versa, other European nations displayed these Sultan's portraits as well, as can be seen in the Uffizi Gallery in Florence. Indirectly, this prepared the way for the future *Tanzimat* attitude vis-à-vis painting. It is indeed well documented that Sultan Abdülhamid II encouraged his children to take lessons and was involved in the new phenomenon of the "Salons", major exhibition activities (also known as *Istanbul Sergileri* or "Expositions Universelles") that started in France and afterwards were organized in Istanbul too. During Abdülhamid II's reign, three of these exhibitions were organized: in 1901 (with important Ottoman and Italian artists participating in a prevalently Orientalist atmosphere; number of paintings unspecified), in 1902 (with 325 works) and in 1903 (with 283 works).

The poster made by Fausto Zonaro for the Istanbul exposition in 1902 in *Uno Sguardo ad Oriente*, intr. by Rossanna Bossaglia, Istituto Italiano di Cultura, Istanbul, 1996, p. 251.

The exhibitions in these “Salons” were not limited to paintings but included architectural sketches and handicrafts as well. On these occasions, Ottoman artists such as Osman Hamdi Bey, perhaps the greatest painter of his time, worked together with Western artists. To put things clearly, Ottoman artists were not only of Turkish origin, but frequently of various ethnic background and as a matter of fact, many of them had taken lessons from European artists (Renda, 1988, p. 88). The artistic fusion created with their collaboration would lead to styles where local influences would be seen in European art and, on the other hand, Western approaches and elements as the celebration of female beauty (virtually absent in previous Oriental art) as well as irony (as in the “Turtle trainer”) would enter in Ottoman painting. It might be observed here that Osman Hamdi Bey was in the habit of painting his works twice: one work was destined for local collections and the other for the Paris “salons” (Lemaire, 2000, p. 267).

Italian Painters in Istanbul and their Impact

As can be seen, an important aspect of Sultan Abdülhamid’s relationship with Italian culture is painting. In the slow but steady revolution that turned Ottoman outlook away from the prohibition of figurative painting, Italian artists cannot be ignored. Germaner and İnankur distinguish between artists invited by the authorities (the Palace and the embassies), artists travelling with their own means who opened ateliers in the city, preferably in Pera, and ‘real artists’ (the renowned ones) passing by the capital. By consequence, the fortune of Orientalist painting provoked in a way its downfall due to overproduction (Germaner and İnankur, 2002, p. 63). In also happened that artists started giving lessons in their ateliers, like the case of Mr. Guillemet, who like many colleagues worked also in the *Saray* (Germaner and İnankur, 2002, p. 68).

G.-G. Lemaire writes in *Orientalismus*:

In the beginning of the 19th century the *nakaş*, who were the Court painters at that time, disappeared and together with them the typical miniature painting. The Ottoman Empire was ready to welcome influences from European countries. Painting was no exception (Lemaire, 2000, p. 266).

This characterizes the revolution in painting as typical for *Tanzimat*. Abdülhamid II would prove to be instrumental in speeding up this process. We might call it emblematic that many artists of Turkish origin chose the gardens of Yıldız

Palace as the subject for their paintings, as if to pay homage to the great man that created them (Renda, 1988, p. 89-100)⁵.

The Sultan also founded a museum in Yıldız Palace, where portraits of *padişahs* and panoramas – one of his favourite genres – were exhibited. Besides, manuscripts, coins, medals, weapons, models and gifts were displayed in this museum (Yüksel, 2017, p. 280), described in detail by Renda (Germaner and İnankur, 2002, p. 107).

Genua born Luigi Acquarone (1800-1896) settled in the Ottoman capital in 1841 and would have three different ateliers in the city, painting portraits, still lifes and landscapes in an academic style in addition to teaching and receiving many official honours and medals. He was named Senior Court painter (with the title of *Serressam-ı hazret-i şehriyarı*) in 1881 - he had already delivered several portraits to the Court - and would hold this title until his death in 1896. We might presume that the function of the old maestro was rather honorary.⁶ After his death, the Sultan generously had his wife given a salary.

Amadeo Preziosi came from Malta to Istanbul in 1842 and in 1880-1881 was named Court painter by Abdülhamid II. He cruised the streets of the city making sketches of which two folders of lithographies still remain. In his works the idyllic aspects of family life, the activities in the city and landscapes are stressed (Lemaire, 2000, p. 196). He would remain in the city until his death and occasionally serve as a guide for distinguished visitors (Germaner and İnankur, 2002, p. 68).

In the above-mentioned years Salvatore Valeri, another Italian artist, arrived in the Ottoman capital. In 1883 he joined the newly founded local Academy of Fine Arts (*Sanayi-i Nefise*) where he worked until 1913. The Academy, based on the model of the Paris schools, had three programs: Painting, Sculpture and Architecture, reflecting Vasari's classic division of the arts. He was appealed both by landscape and people's daily life. As a medium, differently from most colleagues, he preferred water colour with which "he reflects the physiognomy of the spirit and the sentiment" (Thalasso, 1907, p. 51). Valeri, who rather than group pictures preferred painting

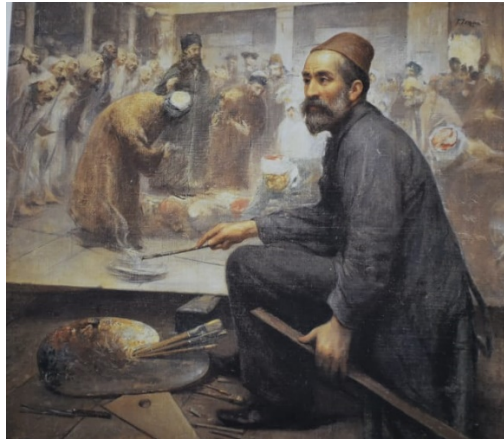
⁵ Turan Erol gives examples of Şevki, Ahmed Ragıp, Mustafa, Salih Molla Aşkı and other painters.

⁶ A Court painter at the Ottoman court from Abdülmecit's time, he is also described as a kind of secretary or adjutant (*yaver*) to the Sultan, an important position as far as the protocol and the relations with foreign dignitaries were concerned. The function was given to both Ottoman (Şeker Ahmed Paşa and after him Hüseyin Zekai Paşa) and European artists, but gradually decreased in importance due to budget cuts and the popularity of photography. Cf. Germaner and İnankur, op. cit., p. 107. Similarly in Western Europe, since the Renaissance, there had been so-called *Hofkünstler* in the palaces.

portraits, was appointed teacher to the Imperial princes (*Şehzades*) beside teaching at the Academy of Fine Arts.

Moreover, in the same period (1883) Istanbul welcomed the Barletta born Leonardo De Mango after his visit to Egypt, Syria and Libia. He specialized in city and street views without being able to get away from a certain Levantine provincialism (Fusco, 1998, p. 36). He lived in the city until 1930, participating in four “Salons”. It is his merit to have played an essential role in founding the oil painting department of the Academy of Fine Arts where he also gave lessons. His preferential techniques were crayon and feather pen. His painting “Night at Fener” was bought by one of the Princes. De Mango also made group paintings.

The Venetian Pietro Bellò arrived in Istanbul in 1831. He worked in the field of theater decoration (set design) and at the above-mentioned Academy of Art as assistant professor of architecture until 1909, also specializing in water colour. He worked together with Vallauray and should perhaps mainly be considered an architect. Bellò joined the “Salon” twice (1901 and 1903). Both men were involved in the creation of the Imperial museum (today the Archeology Museum of Istanbul). Both were to work under the same director, the famous Osman Hamdi Bey, who had an excellent reputation as a painter (Barillari and Godori, 1996, p. 20).

The self portrait of Fausto Zonaro, in *Osmanlı Sarayı Ressamı Fausto Zonaro*, Osman Öndeş – Erol Makzume, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. p. 290.

After Preziosi, the Paduan artist Fausto Zonaro, who settled in Istanbul in 1891 probably inspired by reading De Amicis’ book with his young wife, received in 1896 – after Acquarone’s death - the position and honours of a Court Artist. As such, he enjoyed the firm protection of the Grand Visier *Avlonyalı Ferid Paşa*. In an interview for the review “Caffaro”, Zonaro stated that he would like to make the Sultan’s portrait. The ruler instantly liked the idea and posed three times for him. Abdülhamid

II enabled him to open an atelier on the Bosphorus, which meant that he could work for other clients as well. The Sultan permitted him to paint the inmates of the *Harem*, by allowing Zonaro's wife Elisa, who had studied the technique of photography in Paris, to make photos of them: these photos would later be elaborated into painted portraits. This was not only unusual for the *Saray*, but matched perfectly the latest European ways of working. For instance, Hendrik Breitner became famous in the Netherlands for using preparatory photography in order to enhance the lively characters of his paintings.

Şehzade Abdürrahim (1891-1910), in *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, Osman Öndeş – Erol Makzume, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. p. 300.

Salvatore Valeri also made portraits of *harem* ladies, but we do not know if he worked from photographs as well. Other subjects Zonaro loved were dervishes and letter writers (*katipler*) in an interesting outlook on Turkish society (Lemaire, 2000, p. 196). He also had three personal exhibitions in the city: in 1894, 1895 and 1905. On the occasion of the Sultan's 31st year of reign, Zonaro participated with 8 paintings to the celebrations. Starting from 1896, he presented the Sultan yearly with one painting, mostly with historic subjects like Fatih Sultan Mehmed's victorious entrance to Istanbul and other scenes of the Conquest. Ömer Faruk Şerifoğlu, according to the memoirs conserved at the Maritime Museum Collection of Hüsnü Tengüz which bear the title of *My Art Life*, claims that the paintings of this cycle have been originally made by Hasan Riza Bey (who studied art in Italy for 12 years) and were afterwards copied by Fausto Zonaro.

“Fatih Sultan Mehmed’s Entrance to Istanbul” (1903) by Fausto Zonaro in *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, O. Öndeş-E. Makzume, YKY, İstanbul, 2002, p. 255.

The relation with the Sultan didn’t prevent the Zonaro couple from nourishing friendly relationships with the upcoming *Jöntürkler* and from painting Enver Paşa’s portrait. Probably, Zonaro was not much interested in politics and would have probably naively welcomed any effort of social and political renewal. He was very versatile, painting not only portraits, but landscapes, city views, and people, often in boats.

Other Italian artists in Istanbul include Luigi Querena, author of a nice painting of Dolmabahçe (1875); Terenzio Consoli, who painted a battle scene reflecting the war between the Ottomans and the Venetians in the XVIIth century - as mentioned, a typical genre that the Sultan loved and promoted and preferably committed to Western artists that thus made this kind of painting known to local artists (Germaner and İnankur, 2002, p. 109); Giovanni Brindesi and Philippe Bello, among others.

Italians in Architecture in the Ottoman Capital during Abdülhamid II’s Reign

It is a fact that also in the building sector, the Ottoman government preferred Italian architects to their European colleagues: in Istanbul in the period that interests us here and the decade before, no nation matched the Italians for their contribution

to the building sector. Laurence Ammour writes that Italians, in the first place, helped reshaping the city after the great fires of the '50s and '60s, constructing administrative buildings like ministries, commercial buildings and banks (Ammour, 1995, pp. 3-7). Initially, the Western influence was notable in neo-baroque and similar styles that were sometimes criticized by Western specialists (e.g. the Dolmabahçe Palace) (Germaner and İnankur, 2002, p. 44)⁷, but this tendency would soon give way to more modernly constructed buildings.

Of the Italian architects, Fossati and Barborini were even entrusted with responsible functions in public administration in Pera, which allowed them to play a direct role in construction works in the city and an indirect one as counselors. It is strongly possible that they might have exercised their influence to let the Ottoman Empire join the prestigious exhibition in Chicago in 1893 and the one in Paris in 1900 and thus participate in the international industrial world. Montani and Rigotti, Valeri, Semprini, Seminati, Caivano, Agertter and others were active as architects of both private and public buildings in Istanbul; Nervi and Astengo should not be forgotten either. From Ammour's article we can conclude that more than 140 Italian architects were working for the Ottomans in the first decade of Abdülhamid II's reign. Montani compiled an important work: *Usûl-i mimârî-i Osmanî (Architecture ottomane)* which, being prepared for the 1873 Vienna "exposition universelle" in three languages, developed theoretical concepts of contemporary architecture. Among Montani's works should be mentioned Valide Sultan's mosque at Aksaray, built in 1871, still an important landmark on the central axis of the city. Montani achieved this work together with Cociffi, who was given an official project by the Ottoman governor and had an office in Pera. A silver model of the mosque was exposed in Vienna in the above-mentioned exposition. Montani's work, which does not lack neo-gothic elements (typical for the XIXth century), enabled him to put together Western elements with Oriental ones (mostly Ottoman and Indian), thus preparing in a certain way the road for D'Aronco. Other Italians were well-know decorators, for instance Calligari, Passega, and Davanzo. Some of the Italians in the Ottoman Empire worked together in contractor firms, e.g. Beccherelli, Mantero Bros., Semprini and Mongeri. Ercole Michellini specialized in wooden construction.

⁷ Viconte Renais Vigier (1885) can be taken as an example regarding this matter.

In the end, the Sultan chose D'Aronco, whom he invited in 1893, to prepare designs for the Istanbul Exhibition of Agriculture and Industry to be held in 1896. The project had been completed, but was never realized due to an earthquake in 1894. Abdülhamid II appointed him later as his personal and Court architect as well as “general inspector” for the restoration works in the city. This was not a decision without consequences: after the great fires in the Ottoman capital many parts of the city had to be rebuilt and not a few buildings restored. It was in the first place as a restoration specialist that D'Aronco was employed. Restoration was a work that Abdülhamid II took seriously, we dare say, in a symbolic way as well. The Sultan was seriously concerned for the restoration of his authority and the prestige of the Empire that was plagued by the problems of the national debt and foreign interference. Not rarely, the Friuli born architect worked together with French or Ottoman colleagues, such as Alexandre Vallaury, e.g. in the Public Debt building (*Düyûn-u Umûmiye*). He was tempted by a variety of styles and could therefore be called eclectic. For instance, in the Haydarpaşa Military Imperial Medicine School (1894-1903, again with Vallaury, whose contribution is discussed by Batur and by Can, the latter remarking that Vallaury educated young builders for 25 years) and the slightly later constructed Tophane Fountain (1896-1901) he made use of Islamic Baroque combined with Indian elements, as he would later do in the Hamidiye Etfal Hospital at Şişli (1906-1907). D'Aronco worked also on the renovation and extension of the damaged Imperial Porcelain Factory at Yıldız (1894) and doubled the pavilion of the Şale Kiosk for the second visit of Wilhelm II to Istanbul (1898).

“Dolmabahçe rıhtımında Kaiser Wilhelm II” (1891-1910) in *Osmanlı Saray Ressamı Zonaro*, Osman Öndeş – Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. p. 277.

Models were fused by D'Aronco into creations that were coherent and universally Islamic rather than only Turkish. They display Central Asian, Egyptian and Indian elements but also incorporate some other Oriental sources, being

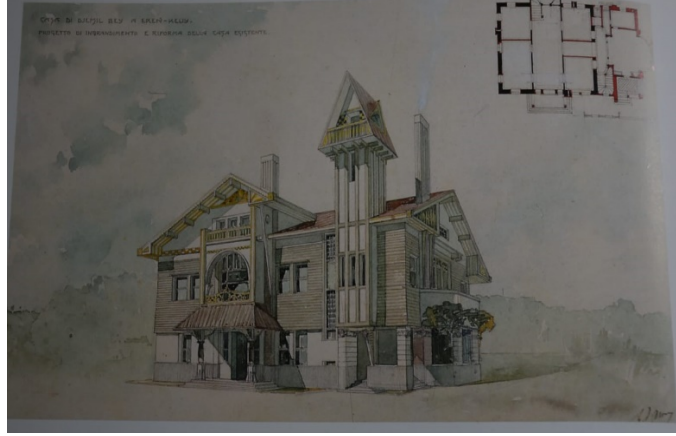
transformed in “phantastic products” (Alfieri, 1987, pp. 142-153) which refuse the “idolatry of the Ancients”.

In a later phase, D’Aronco created many buildings he is today justly famous for: for instance, the “new” Italian Embassy building in Terapia and the Şeyh Zafir *Türbesi* (1905-6) in the Yıldız Palace neighbourhood. As the Sultan had a great interest for architecture, he personally supervised the plans of the Şeyh Zafir *Türbesi* and followed the phases of its construction (Yüksel, 2017, p. 278).

“The *Türbe* of Şeyh Zafir” (1903-1904) in *Istanbul 1900. Art Nouveau Architecture and Interiors*, Diana Barillari & Ezio Godoli, Rizzoli, New York, 1996, p. 95.

The question has of course arisen how D’Aronco could introduce Secession buildings, buildings seemingly European, in an Islamic environment. Here we should face the fact that Art Nouveau (also known as *secese*, *liberty*, *nieuwe kunst* or *stile floreale*) in many cases was completely new, not based on other movements (and certainly not on so-called ‘neo-styles’) and its decoration was often abstract, geometrical or floral, not always using human forms. Especially the Austrian school, that D’Aronco knew very well, did not serve itself frequently of this kind of ornament.

“Design for the extension and reshaping of the Cemil Bey House” (1904) in *Istanbul 1900. Art Nouveau Architecture and Interiors*, Diana Barillari & Ezio Godoli, Rizzoli, New York, 1996, p.112.

And this was much welcome to the taste of the Sultan who had a religious and a modern identity at the same time. But D’Aronco did more: it has been demonstrated by Barillari (1995, p. 21) that he used the element of the Ottoman central hall (*sofa*) as an essential feature of his architecture, uniting the Islamic, Vitruvian and Palladian traditions of a central space serving as the principal room of a house. In could be suggested that in this respect the Italian architect managed to eliminate the difference between East and West in an elegant way that did justice to both. This was what Abdülhamid II needed. And it was not essentially different from his own shift (almost six months after he ascended the throne) from the heavy Dolmabahçe architecture to the elegant surroundings of Yıldız, that we can still admire. By the by, we should maybe reconsider the mythical Sultan’s walk in the garden where he enjoyed his coffee paying for it, in a different light: a symbolic lesson to his contemporaries. The sultan was introvert, he could trust few people and his cultural statements should not be ignored. If we accept to see the relationship with D’Aronco both as a willingly political act and as a manifestation of aesthetic taste, we might well understand his personality better. We consider it as a sort of commitment to European culture but from a different position. D’Aronco can be regarded as *Khalif* Abdülhamid’s ideal choice, creator of the style that incarnates his Panislamist ideals of union between the great cultures of Islam: the Ottoman Empire, Egypt, the Subcontinent and others.

On the occasion of the XXth year of Abdülhamid’s reign, splendid feasts were organized to which D’Aronco contributed among other works with fountains and water supply systems (*Hamidiye*). We shouldn’t forget to mention that gardens play an important role in D’Aronco’s architecture: he creates a fusion of Ottoman gardens

with Italian and British garden and landscape architecture. In this respect Yıldız Palace, of course, is his most important achievement and can be admired even today.

Another (Levantine) Italian architect who has to be mentioned is Giulio Mongeri, (son to the afore-mentioned physician Luigi), who taught at the Academy of Fine Arts. He contributed to the formation of various Ottoman architects and became architect to the Italian Embassy in 1907. In 1903 he had been present at the third edition of the *Istanbul sergileri* with various projects, among which a church in the Lombardic style, a house in Renaissance style, a mausoleum in ancient Greek style and a *han* in modern style (Çinici, 2015, p. 23). Later, Mongeri would be much more known as the architect of important Ankara buildings of the Republican Era.

Bianca Maria Alfieri (1987, pp. 142-153) compares the two major Italian architects, observing differences of style but also of clients: D'Aronco's were wealthy bourgeois and the court, whereas Mongeri's mainly consisted of the political bodies linked to the New Ottomans (*Yeni Osmanlılar*) and later to the Young Turks (*Jöntürkler*).

Another Italian architect active in Istanbul during Abdülhamid's reign was the Turinese Annibale Rigotti, who followed D'Aronco in Turkey in 1894 to collaborate with him on the already mentioned project of the exhibition that was never realized. He worked on the restoration of Yıldız Palace after the earthquake (Wikipedia, 2018).

A Music Lover's Choice: Italian Composers and Operas

Orientalist tendencies are furthermore to be seen in other forms of Italian art such as represented by some of Verdi's operas (first of all, in *Aida*) or Donizetti *Paşa's* musical creations. Donizetti's successor, the Parmesan composer Callisto Guatelli, was appointed as conductor to the Music Academy (*Muzika-i Hümayûn*) by Abdülhamid II and worked for the Court both as a composer and a musician, adapting the *makams* of Turkish music to the ceremonial use made of it (Fesch, 1999, p. 139). Guatelli, also known as Guatelli *Paşa*, trained many Turkish composers, such as Mehmed Zati and Mehmed Emin and composed marches, one of which being the *Aziziye* March.

Joan Haslip notes that approximately until 1909 the orchestra of the Palace had more than three hundred musicians and that the Sultan liked them to play *Madame Angot* and *La belle Hélène* frequently. Even Sultan Abdülhamid's stepmother Peresto used to play on the piano motives by Offenbach and Meyerbeer to the sultan

who was kind, gentle, premurous and affectionate in the *Harem* towards his women and children (Haslip, 1958, p. 306, p. 124, p. 110).

Let us indulge now, even if shortly, in the accounts of some eye witnesses of Sultan Abdülhamid's times: Paul Fesch, who was a member of the French Embassy group assisting at a Friday ceremony on 25 October 1906, informs us that the Sultan liked the *Viennoise* March of the Hungarian composer Johann N. Král, and that his horses were trained with this music. When the Sultan came out of the Mosque, the *Hamidiye* march would be performed (Fesch, 1999, p. 137).

Elisa Zonaro, "Sultan Abdülhamid on a Friday Prayer Procession", in "Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, Osman Öndeş - Erol Makzume, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, p. 40.

At this point we would like to quote some interesting fragments from Marc Hélys' description of a public appearance at a *Bayram* evening in the years 1901-1903:

Cannon shots announced the beginning of the *bayram*, the solemn end of the Ramazan. [...] Bayram night is a great feast when people do scarcely sleep in Istanbul (Hélys, 2001, p. 388).

Though except for the diplomatic community, the Western public is not admitted in the Yıldız Palace, Hélys is admitted and describes the ceremony into some detail. This is how she beholds the Sultan and what kind of music is being played:

There followed a long, immobile silence. Then the palace band started playing the *Hamidiye* march, and in the middle of this feast of sound and splendor appeared a man with a sad look, wearing a simple soldier's coat. It was the Sultan. All heads bowed.

The sovereign halted. The *kadı* of Istanbul came forward to receive him and invited him to a short prayer that both men performed with raised hands. Then the Sultan walked to his throne and the ceremony of hand-kissing began. [...]

Suddenly, the orchestra started playing passionately Chopin's Grand Polonaise. Simultaneously, a triumphal sunray fell through a high window, touching the uncovered scimitar that the Sultan clutched in his fist. [...] This glittering blade was Islam and conquest. The Polonaise, that resounded furiously, immersed the gilded crowd in all memories Chopin had gathered in the solitude of the steppes. [...]

I admired the evocative art of these Turks, when the Tannhäuser March broke this harmony of impressions. Suddenly a heavy silence fell upon this hall where thousands of hearts were beating, where thousands of souls perhaps were thinking and remembering. Then a loud cry resounded, produced by mighty voices: "O my Sultan, do not forget that you are nothing before the greatness of Allah!" (Hély, 2001, pp. 38-390).

We find this quote very interesting. From our viewpoint, it shows Abdülhamid II in his difficult and often not well understood situation both as Emperor and *Khalif*, standing between East and West, son of both and to both loyal in his own way.

It is maybe less known that the Sultan played the piano and had a big collection of musical scores. According to princess Ayşe, her father not rarely preferred Western music to Turkish music, saying: "Turkish music is beautiful, but nevertheless, causes sorrow. Western music is different: it gives joy" (Germaner and İnankur, 2002, p. 170). When Western musicians came to Istanbul, embassies could recommend them to the *Saray* and they would often perform for the Sultan. Furthermore, foreign musicians would perform operas and operettes at the *Muzika-i hümayûn*. According to the documents, Abdülhamid II wasn't very fond of *alaturka* music; in his time *orta oyunu* was not much welcome in the Palace anymore and was only performed during the *bayram* (Germaner and İnankur, 2002, p. 107).

But there are also other fields of arts, where Italians are seen at the service of the Sultan: tailors such as Paolo Parma were much welcomed and supported by the Sultan whose keen interest in European culture and technical know-how has been unjustly overshadowed by his political conservatism and his struggle for autonomy as a world leader. Parma was given the award of the rosette "Grand Officer of the Order of Osmanie" for his good service and merits.

Conclusion

All these facts allow us to state that the Italian – and French - contribution to the artistic existence of the city throughout the Age of Abdülhamid II has been impressive. This contribution was undoubtedly very important to the Sultan and his policy of opening to Western culture, technique and science without renouncing at his responsibility of ruler of a huge empire and *Khalif* of the Believers. Unfortunately his sending art students with scholarships abroad, the promotion of archeological excavations during his reign and the protection of the findings which represent the rich cultural heritage of the country by a special law (*Âsâr-ı Âtîka Nizamnamesi*) (Yüksel, 2017, p. 278) are not always listed among his achievements. An artist and an art collector himself, he may be called a true maecenas of arts and science, not only because he encouraged painters, actors and photographers all around the country by donating them medals and orders, but also because he recompensed them generously sometimes even by means of his own treasury (*hazîne-i hâssa*), acting as a “sponsor” and giving a good example of how art should be promoted. This quality of the Sultan was enhanced by his frequent use of paintings as a gift, a habit that helped the diffusion of Western-style painting even more. The Sultan’s daughter Ayşe (Osmanoglu) writes that her father was an amateur painter and draughtsman, and made a pencil drawing of her mother (Yüksel, 2017, p. 104). This written remark and many others such as may be found in Stravolo’s still unpublished papers might throw a new light on the solitary Emperor who embraced Western culture while being wisely and prudently reluctant to change in other fields. The intimate relationship with Italian culture and artists will probably emerge still stronger from further study of the long downplayed aspects of this fascinating Sultan.

References

- Alfieri, B. M. (1987). D’Aronco and Mongeri: two Italian architects in Turkey, Amate sponde... Presences of Italy in the Architecture of the Islamic Mediterranean. *Journal of The Islamic Environmental Design Research Centre*, no. 9-10, 142-153.
- Ammour, L. (1995). Pour un répertoire de l’Architecture italienne à Istanbul: piste de recherche et questionnements. In *Architettura e architetti italiani a Istanbul tra il XIX. e XX. secolo (Istanbul)* (p. 3-7). Istanbul: Istituto Italiano di Cultura di Istanbul.
- Ayyıldız, B., Yücesan, B. (2020). Osmanlı Topraklarında Bir Poliglot: Pietro Della Valle. *Journal of Turkish Studies*, 53, pp. 33-45.

- Barillari, D. (1995). Genius loci e modernismo: le ville di Raimondo d'Aronco tra architettura ottomana e mitteleuropea. In *Architettura e architetti italiani a Istanbul tra il XIX. e XX. secolo* (p. 23-32). Istanbul: Istituto Italiano di Cultura di Istanbul.
- Barillari, D., Godoli, E. (1996). *Istanbul 1900. Art Nouveau Architecture and Interiors*. New York: Rizzoli.
- Batur, A. (1987). Italian Architects and Istanbul, Amate sponde... Presences of Italy in the Architecture of the Islamic Mediterranean. *Journal of The Islamic Environmental Design Research Centre*, no. 9-10, 134-141.
- Belgioioso, C. T. (1858). *Scènes de la vie turque: Emina, Un prince kurde; Les deux femmes d'Ismail-Bey*. Paris.
- Belgioioso, C. T. (1862). *Oriental Harems and Scenery*, translated from the French of the Princess Belgioioso. New York: Carleton Publisher.
- Bossaglia, R. (1998). *Gli orientalisti italiani*. Venezia: Marsilio.
- Bossaglia, R. (1996). *Introduzione al Uno sguardo ad Oriente*. Istanbul: Istituto Italiano di Cultura.
- Bull, G. (1989). *The Pilgrim. The Travels of Pietro Della Valle*. London: Hutchinson.
- Can, C. (1995). Levantine architects in post-Tanzimat Istanbul Architecture. In *Architettura e architetti italiani a Istanbul tra il XIX. e XX. secolo* (p. 55-60). Istanbul: Istituto Italiano di Cultura di Istanbul.
- Çinici, D. (2015). Başkent Ankara'nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü. *Koç Üniversitesi-VEKAM Ankara Araştırma Dergisi*, 3 (1), 13-41.
- De Amicis, E. (1997). *Costantinopoli*. Milano: Touring Editore.
- Clerici, Luca. (ed.) (2008). *Scrittori italiani di viaggio I. 1700-1861*. Milano: Mondadori.
- Fabris, A. (ed.) (2010). *Cristina Trivulzio di Belgioioso. An Italian Princess in the 19th century Turkish Countryside*. Venezia: Filippi Editore.
- Fesch, P. (1999). *Abdülhamid'in Son Günlerinde 'Istanbul'* (Erol Üyepazarcı, Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Tic. A.Ş.
- Germaner, S., İnankur, Z. (2002). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürol, Ü. (1987). *İtalyan Edebiyatında Türkler*. Ankara: İmge.

- Haslip, J. (1958). *Il Sultano*. Milano: Longanesi & C.
- De Lamartine, M. (1869). *Voyage en Orient, tome deuxième*. Paris: Furne, Jouvet & C,-L.Hachette & C,- Pagnerre.
- Lemaire, G.-G. (2000). *Orientalismus*. Köln: Könenmann.
- Loti, P. (1985). Les Capitales du monde, Constantinople. Jean-Claude Berchet (Edited by). In *Le voyage en Orient*. Paris: Éditions Robert Laffont.
- De Bosphore, R. (2001). *Istanbul*. (Edited by Timour Muhidine and Alain Quella-Villéger). Paris: Omnibus.
- Öndeş, O., Makzume, E. (2002). *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Özkan N., Speelman, R. (2016). Marius Bauer: Oryantalistler ve Hollanda. (Edited by Çağatay Özdemir and Yunus Emre Tekinsoy). In *Yabancı Seyahatnamelerde İstanbul* (p. 307-323). Ankara: Türk Yurdu.
- Özkan, N., Speelman, R. and Çiçekler, M. (2011). *Osmanlı Topraklarında bir İtalyan Gezgini: Pietro Della Valle'nin Çalışma Defteri/Un viaggiatore italiano nelle terre ottomane: Pietro Della Valle, un quadernetto di studi*. Ankara: TDK.
- Pedani, M. P. (1999). The Portrait of Mehmet II: Gentile Bellini, The Making of an Imperial Image. In the *Art Turc/Turkish Art, 10 th International Congress of Turkish Art* (pp. 555-558). Genève: Fondation Max van Berchem.
- Pinguet, C., De Gigord, P. (2014). *İstanbul Fotoğrafçılar Sultanlar*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Renda, G., et al. (1988). *A History of Turkish Painting*. Seattle/London: Palasar SA & University of Washington Press.
- Stoppani, A. (2006). *Da Milano a Damasco*. Milano: Messaggerie Pontremolesi.
- Taşdelen, Ö., Baytar, I. (2006). *Osmanlı Sarayı'nda Oryantalistler*. İstanbul: TBMM Milli Sarayı.
- Thalasso, A. (1907). *L'art ottoman. Les peintres de Turquie*. Paris: Librairie Artistique Internationale.
- Yücesan, B. (2017). Edmondo De Amicis'in Gözüyle İstanbul. In *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Yüzyıl Dönümü* (pp. 469-483) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yüksel, A. E. (2017). Sultan II.Abdülhamid'in Sanat Hâmiliği. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI, 261-293. Doi: 10.29135/std.297623

Summary

The image of Abdülhamid II has been negatively influenced by his conservative and authoritarian attitude, his severe appearance, the destitution of his brother Murat V, his way of dealing with the Constitution and its promoters, and not in the last place, by Europe's prejudicial view of the Ottoman Empire as the "sick man of Europe", an image unjustly confirmed by biographers such as Joan Haslip.

We think it is time for a thorough revision of this image. To this purpose, we will analyze Abdülhamid II's cultural policy of opening to contemporary Western culture that he successfully tried to integrate in the giant Empire he ruled.

Among our literary sources and testimonials, the travel account "Costantinopoli" by Edmondo De Amicis (1877) has been highly influential. This work, influenced by earlier French writing (Lamartine, Flaubert, Nerval and others) may be considered the Italian key text on the formative years of Abdulhamid.

The most famous French author, who considered Istanbul as his second fatherland and was a great friend of the Ottomans, would be Pierre Loti. Abdulhamid II seems to have shown interest in foreign travel accounts.

The sympathetic Italian and French outlook on Constantinople will have contributed to the Sultan's benevolence towards Italian culture. Orientalist tendencies in Italian art and music were much welcomed and supported by the Sultan. Thanks to his efforts, contemporary Ottoman culture as a mixture of local, Western and Eastern culture found its place among the nations. We must not forget in this context that the sultan was *Khalif* as well and his sincere piety and desire not to forget the Muslim populations living outside his Empire made him open for Indian and African influences in addition to the prevailing Near Eastern and European culture, especially in the fields of architecture and decoration.

But we should not forget either that the authoritarian Sultan was a cultured man and a loving family father keen on educating his wives and many children, encouraging them to take drawing and painting lessons. And he was a promotor of science. It was Abdülhamid II who awarded Pasteur in 1886 for his invention of the anti-rabies vaccine with the Order of Medjidie and a considerable amount of money. Whoever visits the Saray Koleksiyonları Müzesi in Istanbul may be surprised by the state-of-art medical equipment, the dentist chair and telephone equipment in the Imperial Palaces. Besides, the Sultan introduced cinema in the Saray in 1896 and had a well-known photographer to teach his son Burhaneddin photography.

Our article examines Sultan Abdülhamid's relationship with some Italian residents and others – Levantines, permanent or temporary immigrants. The reason why Abdulhamid seems to have preferred Italians to other Europeans may be attributed to various circumstances, but the principal motive might have been the fact that France and Great Britain were strong colonial powers, whose ambitions rarely concurred with the Ottomans' interests. Italy, however, just like Germany, was a young country without colonies and was less dangerous as a competitor.

As a patron of arts, the Sultan was involved in the new phenomenon of the "Salons", major exhibition activities based on the French model. During his reign, three of these exhibitions were organized, in 1901, 1902 and 1903. These exhibitions were not limited to paintings, but included architectural sketches and handicrafts as well. Ottoman artists such as Osman Hamdi Bey, perhaps the greatest local painter, collaborated in this context with Western artists. Ottoman artists were not only of Turkish origin, but frequently of various ethnic backgrounds such as Armenians or Greeks, and had often taken lessons from European artists. The Sultan also founded a museum in Yıldız Palace, where portraits of padişahs and panoramas – among his favourite genres – were exhibited.

Many Italian painters worked both for the Court and as independent artists, often teaching as well. They were rewarded with official honours like the function of Court Painter. Luigi Acquarone settled in the Ottoman capital in 1841 and would have three different ateliers there, painting portraits, still lifes and landscapes in an academic style in addition to teaching and receiving many medals. Amadeo Preziosi came from Malta to Istanbul in 1842. In his works the idyllic aspects of family life, the activities in the city and landscapes are stressed. Salvatore Valeri joined the newly founded local Academy of Fine Arts in 1883 where he worked until 1913. The Academy, based on the model of the Paris schools, had three programs: Painting, Sculpture and Architecture. Valeri was attracted to painting both landscape and humble people's daily life. As a medium, he preferred watercolour. In 1883 Istanbul welcomed Leonardo De Mango, who specialized in city scapes and street views. Pietro Bellò arrived in Istanbul in 1831. He worked in the field of theatre decoration and at the above mentioned Academy of Art as assistant professor of architecture until 1909, also specializing in watercolour, and should perhaps mainly be considered an architect. Bellò joined the 'Salon' twice (1901 and 1903). Together with Alexandre Vallauray, he was involved in the creation of the Imperial museum (today's Archeology Museum of Istanbul). Maybe the most acclaimed painter was Fausto Zonaro. The sultan allowed his wife Elisa to make photos in the Harem. A similar overview can be given of Italian architects, the most famous among them being probably Raimondo D'Aronco, who was invited to Istanbul by Abdulhamid II for restoration purposes and eventually created an astonishing fusion of liberty with Eastern influences.

Istanbul continues to host many of the above mentioned artists' works, presented in various museums and palaces.

SUBHİ EDHEM'İN BEŞER VE TABİAT DERGİSİNDEKİ BİLİMSEL VE ELEŞTİREL YAZILARI

SCIENTIFIC AND CRITICAL ARTICALS OF SUBHİ EDHEM IN THE MAGAZINE OF BEŞER VE TABİAT

Bilal YURTOĞLU

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, byurtoglu@kastamonu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 20 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 September 2021
Date accepted: 20 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Kültürü; Subhi Edhem;
Beşer ve Tabiat Dergisi; İsmail Hakkı Çelebi; Dârülfünûn

Keywords

Ottoman Culture; Subhi Edhem;
Beşer ve Tabiat Journal; İsmail Hakkı Çelebi; Dârülfünûn

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.4

Öz

Beşer ve Tabiat, işgal altındaki Osmanlı Türkiye'sinde 7 Ağustos-11 Eylül 1919 tarihleri arasında, haftalık olarak beş sayı yayınlanabilmiş popüler bir bilim dergisidir. Dergi, son dönem Osmanlı bilginlerinden Subhi Edhem tarafından çıkarılmış olup onun son eseridir. Dergide doğabilimleri, felsefe, sosyoloji, ekonomi, coğrafya, hukuk, sanat, müzik, antropoloji, dil, biyografi ve dönemin Osmanlı bilim, eğitim ve kültür hayatına yönelik haber ve eleştiriler gibi çok farklı alanlara ilişkin yazılar bulunmaktadır. Resim ve fotoğraflar içeren dergi, işgal altındaki Osmanlı Türkiye'sindeki düşünce ve kültür hayatını göstermesi açısından önemli bir tarihsel belgedir. Dergideki yazıların önemli bir kısmı Subhi Edhem'e aittir. Askeri veteriner olan Subhi Edhem, başta doğabilimleri olmak üzere bilimlerin her dalına ilgi duymuştur. Felsefeyle de ilgilenen Subhi Edhem, çağdaş bilimsel ve felsefi görüşleri popülerize eden çok sayıda eser kaleme almıştır. Döneminin çok yazan, çok okunan yazarlarından olduğu anlaşılan Subhi Edhem bazı bilimsel-felsefi dergiler de çıkarmıştır. Uzun ömürlü olmayıp kısa süre sonra kapanan bu dergilerden sonuncusu Beşer ve Tabiat'tır.

Bu makalede dergi ve içeriği tanıtıldıktan sonra Subhi Edhem'in çeşitli dallarıyla doğabilimleri, bu bilimlerin İslâm dünyası, Osmanlılar ve Avrupa kültüründeki tarihi, doğabilimlerin okullarda nasıl öğretilmesi gerektiği, dönemin önemli eser ve bilginlerinin yanı sıra Darülfünûn'un konusundaki çok önemli bilimsel eleştirilerini içeren makaleleri incelenip değerlendirilerek zihniyetinin çeşitli yönleri ortaya çıkarılmaktadır.

Abstract

Beşer ve Tabiat was a popular scientific journal that only five issues were published weekly between 7 August and 11 September 1919 in the occupied Ottoman's Turkey. The magazine was published by Ottoman scholar Subhi Edhem and was his latest work. The journal contains articles on many different areas such as natural sciences, philosophy, sociology, economy, geography, law, art, music, anthropology, language, biography and news and criticism about the Ottoman's scientific, educational and cultural life of the period. The journal containing pictures and photos, is an important historical document in terms of demonstrating the intellectual and cultural life in the occupied Ottoman Turkey. An important part of the articles in the magazine belongs to Subhi Edhem. Subhi Edhem, a military veterinarian, was interested in all branches of science, especially natural sciences. Also interested in philosophy, Subhi Edhem has written many works popularizing contemporary scientific and philosophical views. Subhi Edhem, who is understood to be one of the most read writers of his period, also published some scientific-philosophical journals. The last of these magazines, which did not last long and was closed after a short time, is Beşer ve Tabiat.

In this article, after the journal and its content are introduced, various aspects of Subhi Edhem's mentality is going to be revealed by examining and evaluating his writings about natural sciences with its different branches and their history and criticism of important works and scholars of the period, as well as very important scientific criticism about Darülfünun.

Giriş

Bilim ve düşünce tarihimizin Osmanlı'nın son döneminde yaşayan dikkat çekici kişilerinden biri Subhi Edhem'dir. Biyografik bilgileri oldukça eksik olan Subhi Edhem'in doğum tarihini 1880'ler olarak gösterip ölüm tarihini 1923 olarak tespit eden çalışmalar vardır (Odabaşı, 2006, s. 263-264). 1908'de Askerî Baytar Mektebi'nden mezun olduğu, 1919'da aynı okulda hocalık yaptığı, aynı yıl Almanya'ya gönderilip bir süre sonra döndüğü, fakat ardından tekrar geri giderek 1922'de orada öldüğü söylenmektedir (İhsanoğlu, Şeşen, Bekar, Gündüz ve Bulut, 2006, C. 1, s. 657). Bilimsel kişiliğinin oluşumunda hocaları İsmail Hakkı Çelebi (1873-1939) ve Osman Nuri Eralp'ın (1876-1940) çok önemli katkıları olmuştur. İleri düzeyde Fransızca, Almanca [ve Latince] bildiği anlaşılan Subhi Edhem, bilimlerin her dalıyla ve filolojiyle ilgilenmiş, zorlu kuramsal bilgileri herkesin rahatlıkla okuyup anlayabileceği tarzda vülgarize edebilmesi sayesinde [yaşadığı dönemde] doğa ve yaşambilimleriyle ilgilenenlerin aradıkları bir yazar haline gelmiştir (Demir, 2010b, s. 248-249).

Subhi Edhem, bir yandan Manastır Askerî İdâdisi, İstanbul Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Lisesi, Askeri Baytar Mektebi gibi okullarda tabiiyât ve tarih-i tabii yani doğa bilimleri hocalığı yaparken diğer taraftan da çok yoğun bir yayın faaliyeti içine girmiştir. Yazarın *Darvenizm* (Manastır 1327), *Ulûm-ı Tabiiye Lügati* (Manastır 1327), *Lamarkizm* (Dersaadet 1330), *Tarih ve Müverrihler* (Selanik 1328), *Sosyoloji* (Manastır 1327), *Hayat ve Mevt* (İstanbul 1329-1330), *Fen Adamları* (Dersaadet 1917), *Bergson ve Felsefesi* (Dersaadet 1919), *İlm-i Nebâtât Tarihi* (İstanbul 1917), *İlm-i Hayvânât-ı Umûmiye Medhal* (İstanbul 1918), *Tıbbî ve Ziraî İlm-i Nebatât Dersleri* (Dersaadet 1333), *Nevsâl-i Baytarî* (İstanbul 1918), *Musâhabeler* (yazarın bazı eserlerinde atıf yaptığı ancak yayın yeri ve tarihi bilinmeyen eseri) adlarında basılmış kitapları vardır. Yine farklı eserlerinde yaptığı göndermeler sayesinde *İlm-i Hayvanât Dersleri*, *Kâinatın Muammaları*, *Goethe ve Schillerin Hayat ve Kitapları*, *Dimağ ve Bünyesi*, *İlm-i Teşrih Tarihi* ve *İlm-i Hayat Tarihi* adlarında yayınlanmamış kitapları olduğu

anlaşılmaktadır (Alkan, 1989, s. 51-52).¹

Subhi Edhem, sözü edilen bu yapıtları ve diğer çalışmalarıyla Türkçe bilim tarihi literatürünü büyük ölçüde geliştirip çeşitlendirmiştir. Eserleriyle bilim tarihinin, özellikle de doğa bilimleri tarihinin bütün alanlarında Batılı tarihçilerce üretilmiş bilgi birikimini Türkçeye aktarmayı amaçlamıştır. Bilim tarihinin gerektirdiği ölçüde felsefe tarihi bilgileri de içeren eserleri Yeni Türk Alfabesi'ne aktarıldığında bugün bile kolaylıkla okunulabilir ve kullanılabilir niteliktedir.² Bilimsel gelişme ve dönüşme sürecinin kesintisel değil sürekli olduğu görüşünü savunduğu anlaşılan Subhi Edhem, yazdığı eserlerde çok önemli Fransızca ve Almanca bilim tarihi ve felsefe tarihi kaynakları kullanmış ve bunların listelerini vermiştir. Sadece genel ve özel bilim tarihleri yazmakla yetinmeyen Subhi Edhem, bir bilime giriş ancak tarih bilmekle mümkündür, diyerek tarih bilimi ve Durkheim'in (1858-1917) düşünceleri

¹ Bununla birlikte, Subhi Edhem'in 1910-1911 (1327) civarında Manastır'da formalar halinde yayımlamaya başladığı *Ulûm-ı Tabiiye Lûgati* adındaki eserini bu tarihte kitaplaştırıp kitaplaştırmadığı bilinmemekteyse de 1917'de Dersaadet'te kitaplaştırıldığı kesindir. Nitekim 1917 nüshasının "Bir İzah" başlıklı önsözünde kendisi, "bu lûgati bundan yedi sene evvel Manastır'da neşre başlamıştım. Levazım-ı tabiyenin eksikliği bir senede ancak on üç formanın basılabilmesine müsaade etti" demektedir (Fındık 2006, s. 9). Yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı nüshada *Musâhabelerim* isimli 32 sayfalık kitabın Dersaadet'teki basım tarihinin 1917 olduğu görülmektedir (Subhi Edhem, 1917). Yazarın *Sosyoloji* isimli eserine gelince, zannedildiği gibi Osmanlı Türkiye'sindeki ilk telif sosyoloji kitabının Ziya Gökalp'in Darülfünun'da verdiği derslerin notlarından derleyerek 1913'te yayımlattığı *İlm-i İctimâi* değil Subhi Edhem'in *Sosyoloji* adlı kitabı olduğunu ortaya koyan yeni bir araştırmanın gösterdiği üzere, kitabın basım tarihi 1327 tarihi değil 1328 yılıdır (Sadigova, 2020, s. 67).

² Subhi Edhem'in Osmanlıca kaleme aldığı eserler üzerine çeşitli bilimsel incelemeler yapıp tezler hazırlandığı ayrıca bazılarının latinize edilip sadeleştirilerek günümüz kültür yaşamının istifadesine sunulduğu görülmektedir. Sözgelimi *Darvenizm* adlı eseri Alkan tarafından incelenmiştir. Buna göre, Subhi Edhem, II. Meşrutiyet döneminde, toplumsal çevreden gelebilecek tehlikeleri umursamaksızın kaleme aldığı kendi tercih ettiği Osmanlıca okunuşuyla *Darvenizm* adlı kitabı ve diğer yazılarıyla birlikte Darwin'i ve Evrim literatürünü Osmanlılara tanıtan başlıca isimdir Aynı yerde tanıtılan, konuyla ilgili diğer bir eseri *Lamarckizm*, doğa felsefesiyle uğraşanların Darwin ismini bilmelerine karşın Lamarck'ın adının fazla bilmedikleri gerekçesiyle *Felsefe Mecmuası*'ndaki tefrikalarının bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur (Alkan, 2009). Subhi Edhem bu eserinde, bilim çevrelerinde fazla önemsenmediğini ifade ettiği Lamarck'ın, bu vesileyle çalışmalarını ayrıntılı tanıttığı Cuvier'le tartışmalarına değinmiş, Lamarck'ın adına adeta Cuvier'le hesaplaşmış ve "*ulûm-ı tabiyenin Auguste Comte'u*" olarak vafsettiği Lamarck'ın bilim tarihindeki yeri ve önemine değinmiştir (Kalaycıoğulları, 2013). Rehber-i İttihâdi-i Osmâni Lisesi'nde doğa tarihi öğretmenliği yaparken 1914 yılında kaleme aldığı *Hayat ve Mevt* toplam kırk sekiz sayfalık bir eserdir (Demir ve Uymaz, 2013). 1917 tarihli *Fen Adamları* adlı eserinde Rönesans döneminden itibaren Avrupa'da bilim ve felsefenin gelişimine büyük katkıları olan otuz dört bilim adamının bilimsel çalışmaları anlatılmaktadır (Demir, 2010a). Bu eser yakın tarihli bir çalışmada hem bilim tarihi bakımından değerlendirilmiş hem de latinize edilmiştir (Dinçer, 2019). Yanlışlıkla Fransız tarihçi Numa Denis Fustel de Coulanges (1830-1889) tarafından yazılan bir eserin Subhi Edhem tarafından çevirisi olduğu söylenen *Tarih ve Müverrihler* de çeşitli biyografik ve bibliyografik notlar eşliğinde günümüz Türkçesine uygun bir sadeleştirme yapılarak yayınlanmıştır (Subhi Edhem, 2021). Bir edebiyat çalışmasında, Türkiye'deki ilk yaşam bilimleri ansiklopedisi sayılabilecek ancak tamamlanamayıp çok eksik kalmış *Ulûm-ı Tabiiye Lûgati* adındaki eserinin transliterasyonu yapılmıştır (Fındık, 2006).

çerçevesinde sosyolojiyle ilgilenmiştir. Yazdığı küçük bir eserde, bilimci (*scientizm*) bir yazar olmakla birlikte bilime karşı olan Bergson öğretisini, muhtemelen hem kendisi hem de onun evrimci anlayışı dolayısıyla, Türkiye'ye tanıtmıştır (Demir, 2007, C. 3, s.149-163).³

Yazdığı kapsamlı eserlerle Türkiye'de bilim tarihi bilincinin uyanmasında ve bilim tarihinin gelişmesinde önemli rol oynayan (Demir, 2006, s. 54). Subhi Edhem'in, II. Meşrutiyet döneminin ismi bugün kolay kolay hatırlanmayan en üretken aydın yazarlarından biri olduğu görülmektedir. Çok sayıda kitabının yanı sıra çeşitli süreli yayınlarda pek çok makalesi bulunmaktadır. Bu dergilerden biri Nisan-Mayıs 1910'da yayınlanan *Hüsn ve Şiir*'dir. Burada kendisine ait olduğu kesin olarak bilinen *Ulûm-ı Tabiiye Lügati*'nin "İsmail Subhi Bey" adıyla yapılan tanıtımına bakılırsa, hangisinin asıl ismi olduğu belirlenememekle birlikte, yazarın "Subhi Edhem" dışında söz konusu adla da yazıları olduğu anlaşılmaktadır. Subhi Edhem'in bunun dışında, bazılarının yazı kurulunda yer aldığı *İzmir, Neyyir-i Hakikat, Muhit-i Mesaî, Yeni Felsefe Mecmûası, Genç Kalemler, Felsefe Mecmûası, Serbest Fikir, Zekâ, Yeni Dünya, Servet-i Fünûn, Büyük Duygu* dergilerinde yayınlanmış birçok yazısı bulunmaktadır (Odabaşı, 2007a, s. 18-20).

Subhi Edhem sadece dönemindeki dergilerde çeşitli yazılar kaleme almakla kalmamış aynı zamanda kendisi de bazı dergiler çıkarmıştır. Yukarıda anılan *Hüsn ve Şiir*'in iki kurucusundan biridir. Bunun dışında biri *Tabiat* diğeri *Beşer ve Tabiat* adını taşıyan iki dergi daha çıkarmıştır. Kurucusunun Subhi Edhem, sorumlu müdürünün Raif Hikmet olduğu belirtilen *Tabiat* dergisinin çeşitli felsefi telif yazılar ve Feurbach (1804-1872), Wundt (1832-1920), Haeckel (1834-1919), Comte (1798-1857) ve pozitivizmine ilişkin tercüme içerikli bilinen ilk ve tek sayısı 10 Temmuz 1327 tarihli (Odabaşı, 2007a, s. 21-24).

Subhi Edhem'in çıkardığı üçüncü ve son dergi, İstanbul'da 7 Ağustos - 4 Eylül 1919 tarihleri arasında Perşembe günleri haftalık olarak yayınlanmış *Beşer ve Tabiat*'tir. Bibliyografik kaynaklarda dört sayı gösterilen (Duman, 1986, s. 45) dergi gerçekte 11 Eylül 1919 tarihli son nüshasıyla birlikte beş sayıdır.⁴ İstanbul'da ilk üç sayısı Necm-i İstikbâl Matbaası'nda, son iki sayısı Matbaa-i Orhaniye'de basılıp *idârehânesi Bâb-ı Âlî Câddesi Meserret Oteli karşısında* şeklinde kaydedilen ve fiyatı

³ Subhi Edhem'in Bergson felsefesiyle ilgili bu eserinin çevriyazı ve sadeleştirme yapılmıştır (Subhi Edhem, 2014).

⁴ Teşekkür: *Beşer ve Tabiat*'in ulaşamadığım beşinci sayısının dijital nüshasını gönderme nezaketinde bulunan değerli akademisyen sayın Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı'na şükranlarımı sunarım.

yedi buçuk kuruş olan derginin *sâhibi ve muharriri* Subhi Edhem, *müdüri* ise Şevket Mehmed Ali olarak görülmektedir. Her sayısı on altı sayfa olan ve yer yer resim, fotoğraf ve şekiller içeren derginin mottosu *görmek için doğdum bakmak için doğrudum* şeklindedir. Bu makalede, daha önceki başka bir yayında çok genel olarak başarılı bir biçimde tanıtılmış olan (Odabaşı, 2007b, s. 18-32) *Beşer ve Tabiat* dergisinde kaleme aldığı bilim tarihine dair yazılarının yanı sıra eğitim ve kültür tarihimize ilişkilendirilebilecek eleştiri yazıları incelenip değerlendirilerek söz konusu yazıları bağlamında Subhi Edhem fikriyatının farklı yönleri okuyucuya gösterilmeye çalışılacaktır.

Dergi ve İçeriği: *Beşer ve Tabiat* Haftada Bir İntişâr İder Fennî “Prensip” Gazetesidir

İlk sayıda haftalık bilimsel (*fennî*) bir dergi olarak tanıtılmış olsa da derginin içeriğinin çok farklı alanlara ilişkin yazılardan oluştuğu görülmektedir. Dergide bilim ve bilim tarihi, felsefe, ahlak, hukuk, ekonomi ve politikaya ilişkin makalelerin yanı sıra bazı Batılı klasik müzisyenlerin biyografileri ve yapıtlarının anlatıldığı sanat, Avrupalı kavimlerin tarihi ve psikolojik özelliklerinin tanıtıldığı antropoloji, yetenekleri ve toplumsal yaşama katılma gereklilikleri açısından kadın sorununun ele alındığı yazılar bulunmaktadır. Bunun dışında dergide ülkemizde bilimin, bilim adamlarının, başta Darülfünun olmak üzere dönemin eğitim kurumları ve bilimsel yayınların durumuna ilişkin haberler ve özellikle eleştirilerini içeren yazılara, hatta sadece son sayıdaki tefrikayla sınırlı kalsa da okuyuculara Latince öğretmeyi amaçlayan bir bölüme de rastlanmaktadır.

Sahibi Subhî Edhem ile müdürü Şevket Mehmet Ali'nin dışında dergide yazar olarak adı geçen kişiler Tefik Remzi Bey, Henri Poincaré, Gustave Le Bon, Atif Şinasi, Edhem Nejad, Ali Baha ve Ferîdun Necdet'tir. Derginin “Mûsîkî Tettebbuları” köşesinde yer alan “Wagner ve Eserleri” (*Beşer ve Tabiat*, 4, s. 54-58) ile “Gluck ve Eserleri” (*Beşer ve Tabiat*, 5, s. 71-73) başlıklı biyografik yazılar, ikincisinin sonundaki imza/ifadeden, İşkodra dukası Duc Jean soyundan gelen ve Arnavutluğun fethiyle (1478) bir kısmı Osmanlı hizmetine girip Müslüman olan Dukakinzâde ailesinden olduğu anlaşılan (Özcan, 1994, C. 9, s. 550; Ş. Sami, 1996, C. 3, s. 2181) Dukakinzâde Feridun Necdet'indir. Ali Baha'nın derginin “Sanat ve Felsefe” köşesindeki yazıları “İnsan Olmak” (*Beşer ve Tabiat*, 4, s. 51-52) ve “Hayvan ve Felsefe” (*Beşer ve Tabiat*, 5, s. 67-69) başlığını taşımaktadır. Edhem Nejad'ın (1883-1921) sancakların ardından kazalarda da açıldığını söyleyip bir türlü beklenen faydayı sağlamadığı tespitini yaptığı dönemin öğretmen okulları (*Dâru'l-Muallimîn*) ve

özellikle de bütçe, donanım, imkân bakımından Avrupa'dakilerden farklı olmamakla birlikte “*gitgide bir dâru'l-hayr mahiyetini almağa temâyül ediyor*” dediği İstanbul Dâru'l-Muallimini hakkındaki eleştiri ve önerilerini içeren tek yazısı “Âlî ve İbtidâi Daru'l-Muallimlerimizde” (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 41-43) başlığını taşımaktadır. İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar hakkında sırasıyla “*Cerman ve Fransız istilasası ...tabındaki ...hasletleri izâle ett*”, “*seciyelerinden birisi de seriu'l-intikâl olmalarıdır*”, “*onların mükâlemeleri-conversasioni karılar hamamına benzer*”, “*boğa güleşleri kalblerinde zalim bir nüktenin mevcudiyetini irae ider*” gibi ilginç ifadelerin görüldüğü “Milletlerin Seciyeleri Hakkında Kant'ın Mülâhazaları” adlı “*Kant antropolojisinden müstahrec*” notuyla yayınlanan makalenin yazarı Atıf Şinasi'dir (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 40-41).

“Toplumların kaderini psikolojik ve ekonomik yasalar belirler, toplumun gücü üretimi kadardır, parasının değeri düşük olan toplum daha çok mal satar, ulaştırma başlı başına ekonomik zenginlik kaynağıdır, dışalım dışsatımından fazla olan ülke borca mahkûmdur, korumacılık zararlıysa da sanayisi zayıf ülkeler uygulayabilir, fakir ülkelerde çalışma saatlerinin azlığı ülkede yoksulluğu artırır” gibi ekonomik yaşamın çoğunluk ve hükümetler tarafından bilinmesi gereken temel ilkelerini on iki maddede dile getiren yazı “İlm-i İktisâd Hakkında İki Sahîfeli Küçük Bir İlm-i Hâl” başlığını taşımaktadır (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 38-39). Mütercimi belirtilmeyen bu makalenin yazarı, son dönem Osmanlı düşüncesini derinden etkilemiş, özellikle Fransa'da tanıştığı Abdullah Cevdet (1869-1931) tarafından birçok eseri Osmanlıcaya tercüme edilmiş Gustave Le Bon'dur (1841-1931) (Ülken, 2005, s. 246-256). Bilginlerin karakterleri, çalışma tarzları, zihniyetleri hakkında bizzat kendilerinin kaleme aldıkları yazıların nadir örneklerinden biri olarak “*son asrın en büyük riyâzî, alîm ve feylesoflarından*” şeklinde tanıtılan Henri Poincaré'den (1854-1912) “Âlimler” adıyla aslına dikkat edilerek yapıldığı söylenen tercüme-makalenin mütercimi Doktor Tefik Remzi [Kazancıgil] Bey'dir (1894-1964). Yazıda “*mündericâtımızın çokluğuna mebni Poincaré'nun hayâtını gelecek nüshada yazacağız*” deniyorsa sonraki sayılarda böyle bir biyografiye rastlanmamaktadır (*Beşer ve Tabiat*, 2, s. 25-28).

Dergideki yazıların bazılarında derginin müdürü Şevket Mehmed Ali'nin imzası bulunmaktadır. Yazar “Hukukun Menşe'leri” başlıklı yazısının ilk bölümünde hukuku talîlî (*deductive*) bir yöntemle mutlak ve ezeli kabul eden ve buna karşılık istikraî (*inductive*) bir yöntemle dayanarak mutlak değil ihtiyaç ve tecrübenin meydana getirdiğini ileri süren iki görüşe ayırarak, bunları “Hukukda Tasavvuf Mezhebi yahud Hukuk-i İlahiye Nazariyesi” ve “Tabîi Hukuk Mezhebi” ara başlıkları

altında tarihî bir bakışla incelemektedir (*Beşer ve Tabiat*, 2, s. 23-25). Yazının ikinci bölümünde “*tabiî hukuk nazariyesi irâdenin muhtâriyeti[görüşü]ne*” dönüştü denilerek “İrâde Nazariyeleri” alt başlığı altında teorinin on sekizinci yüzyıldaki örnekleri anlatılmaktadır (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 35-36). Yazarın Lykurgos, Dracon, Solon gibi örnekler üzerinden eski Yunan hukukunu ele alan yine aynı alanla ilgili başka bir yazısı “Hukuk Tarihinden Bir Parça Eski Yunanlılar” başlığını taşımaktadır (*Beşer ve Tabiat*, 4, s. 49-51).

Şevket Mehmed Ali'nin sonraki üç yazısı kadınlar hakkındadır. Kadın yaşamının erkeklere göre durumunun uygarlıkların ilerlemesi ve çökmesiyle ilgili olduğunu vurgulayıp İslâm uygarlığının parlak dönemlerinde İslâm kadınlarının yüksek kürsülere sahip olup meclislerde erkeklerle ilmi ve edebi tartışmalarda bulunacak kadar aynı seviyede olduklarını ileri süren, fakat çöküş devirlerinde harem dairelerine sokulduklarını belirten ilk yazısı “Kadınlar Âlemi” başlığını taşımaktadır. Kadınların hukuken erkeklerle eşitliği tartışılmaz ve bunu tartışmak suçtur. “*Beşer ve Tabiat nisvân hayâtının maddî ve manevî teâlîsi için çalışmağı ilmi ve aynı zamanda vatanî bir vazîfe telakkî ider*” denilen yazıda Dâru'l-Fünûn Hukûk Fakültesi'nin yakın zamandaki bir kararla kapılarını kız öğrencilere açması övülmekte buna karşılık Tıp Fakültesi'nin bu konudaki kararsızlığı eleştirilmektedir. Aynı sayfada “Tahattur” başlığı altında bu kez, bu makalenin dizgisinin tamamlandığı sırada Tıbb Fakültesi yönetim kurulunun olağanüstü toplanarak fakülteye kadın öğrenci alınmasını esastan ve oy birliği ile kabul etmesinden ve bu yıldan itibaren bu kararın uygulanacak olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmektedir (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 43-44). Köleliğin erkekler için kalktığını ancak kadınlar için devam ettiğini, Batı'da on sekizinci yüzyılda kadınları kölelikten kurtarmaya giden bir yolun açıldığını, Doğunun bu konuda da Batının gerisinde kaldığını, bugün kadınların ülkemizde toplumsal yaşama girmelerinin büyük bir ihtiyaç haline geldiğini söyleyen “Kadınlar Âlemi” köşesindeki ikinci yazının alt başlığı “İctimâî Hayâtda Kadın”dır (*Beşer ve Tabiat*, 4, s. 52-54). Yazarın derginin yine aynı köşesinde “Kadınlarda Kâbiliyet” alt başlığı ile yer alan üçüncü yazısında, kadınların sadece bir alanda değil diploması, politika, sanat, edebiyat, bilim hatta gerektiğinde Fransız İhtilalî gibi devrimler başta olmak üzere her alanda erkekler kadar yetenekli olduğu ve onların yaptıklarını yapma güçleri bulunduğu çeşitli tarihsel örneklerle anlatılmaktadır (*Beşer ve Tabiat*, 5, s. 69-71).

Subhi Edhem'e gelince, *Beşer ve Tabiat* dergisindeki adı açıkça belirtilen yazıları birinci sayıdaki "Bizde Tabiiyat", ikinci sayıdaki sonunda adı görülme de bu yazının devamı olan "Bizde Tabiiyat Kitâbları" ile "Ahlâk Umdeleri"; üçüncü sayıdaki "Bizde Tabiiyat Dersleri", "Hükümetin Menşei", dördüncü sayıdaki "Ahlâk Nazariyeleri" ile beşinci ve son sayıdaki "Bir Cevâb", önceki sayıdaki devamı olan "Ahlâk Nazariyeleri" ve "Latince Dersleri"nden ibarettir. Diğer taraftan derginin özellikle birinci sayısında yukarıda belirtilenlerin dışında yazar adı bulunmayan birçok önemli makale yer almaktadır. Subhi Edhem'in adı zikredilen "Bizde Tabiiyat" başlıklı yazısı dışında birinci sayının hiçbir makalesinde yazar adı bulunmadığı ve bunların derginin söz konusu sayısındaki yazıların çoğunluğunu oluşturduğu görülmektedir. Birinci sayıdaki bu yazılar şunlardır: "Tekâmül Nazariyesinin İstinâd İttiği Kânûnlar", "Hayât Mübârezesinin Kânûnı ve Siyâsî Secîyesi", "Mâddenin İndirâsı Hakkında Fikrler", "Handenin Şekli ve Sebebi", "Japonlarda Dîn", "Yol Almış Akideler: Sosyalizm", "Meşhûr Tabiiyat Âlimleri: Helmolç". Diğer sayılardaki isimsiz makalelere gelince, ikinci sayıdakiler "Târih-i Tabîi: Bel Kemikli Hayvânların Üçüncü Gözi", "Dâru'l-Fünûnumuzun Hâli"; üçüncü sayıdakiler ise, "Mühimm Bir Ziyâ: Ernst Hekkel", "Avrupa'da İlk Kavimler", "Târih Devresinde Avrupalıların Hicreti" başlığını taşımaktadır. Bunlara bazı sayılarda oluşturulan "Küçük Şeyler" köşesi içinde duyurulan basın, eğitim, kitap vb. gibi alanlara dair kimi eleştirel haber yazılarını da eklemelidir. Yazarı belirsiz yazıların çoğunluğunun birinci sayıda yer alması ve daha da önemlisi evrim teorisinin ilkeleri, parazitoloji, hayvan anatomisi, çeşitli bilginlerin biyografileri, sosyalizm vb. gibi doğrudan çalışma ya da ilgi alanları içindeki konuları içermesinden hareketle bu yazıların sahibinin Subhi Edhem olduğuna hükmedilebilir. Yine ona ait olmasına rağmen, sırasıyla ilk üç sayıda yer alan "Bizde Tabiiyat", "Bizde Tabiiyat Kitâbları", "Bizde Tabiiyat Dersleri" yazı dizisinin ikincisinin sonunda adının belirtilmemiş olması da bu hükmü destekleyici bir ayrıntı olarak kabul edebilir.⁵ Dolayısıyla bu makalede Subhi Edhem'in bilim, bilim tarihi yazıları ve eleştirilerinden söz edilirken söz konusu hükümden hareket edilecektir.

⁵ Odabaşı, bunlardan sadece, birinci sayıdaki "Tekâmül Nazariyesinin İstinâd İttiği Kânûnlar", "Hayât Mübârezesinin Kânûnı ve Siyâsî Secîyesi", "Mâddenin İndirâsı Hakkında Fikrler" ile üçüncü sayıdaki "Mühim Bir Ziyâ: Ernst Hekkel" adlı yazıların Subhi Edhem'e ait olduğu kanaatindedir (Odabaşı, 2007b, s. 22-23, 26).

Dergi Politikası: Avrupa Medeniyet Âlemini Yaratan Fenndir...Bunun Hâricinde Her Şey Tâlî ve Boşdur.

Derginin “Mesleğimizin Ana Hatları” başlığını taşıyan “muharrirler” imzalı ilk yazısı adeta bir “manifesto” gibidir ve hem derginin yayın politikasının hem de Subhi Edhem’in bilimsel ve felsefî zihniyetinin ana çizgilerini çok açık ifadelerle yansıtması bakımından oldukça önemlidir. *Beşer ve Tabiat*’ın haftalık bilimsel (*fennî*) bir “*prensip*” gazetesi olduğu cümlesiyle başlayan yazıda dergi ve yazarlarının izleyeceği politikalar (*usûl*) dilsel (*lisânî*), ilkesel (*esâsî*) ve amaçsal (*gâî*) olmak üzere üç başlık altında açıklanmaktadır.

Dilsel ilkeler, dergi dilinin “açık Türkçe” olacağı, kulağa hoş gelip hançeremize uygun gelenler ve klişeleşmiş olanlar dışında Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmayacağı, yaygınlaşmış olanlar hariç Arapça tamlamalarda “harf-i tarif” kullanılmayacağı, ayrıca yazıda imlaya özen gösterileceği şeklinde sıralanmaktadır. Bu bölümde iki önemli açıklama göze çarpmaktadır. İlkinde, kökeni Batı kültürü olan bilimsel terimlerin, özellikle yaygınlaşmış olanlarının, bir başka dile tercüme edilerek değil aynen kullanılması gerektiği ifade edilmekte bu yüzden, dergide, “antropoloji”, “fizyoloji” ve “konkilyoloji” gibi terimlerin “beşeriyât”, “gariziyât” ve “sedefiyât” şeklinde tercüme edilmeyip aynen kullanılacağı söylenmektedir. İkinci açıklama daha da önemli görünmektedir. Buna göre, dergi çeşitli bilim dallarında kullanılan teknik terimlere ilişkin küçük sözlükler yayınlayacaktır. Hatta bu sözlüklerden felsefe, doğabilimleri (*tabiiyât*), tıp, kimya, botanik ve zoolojiye ait olanlar hazırlanıp dergi müdüriyetinde ucuz bir ücret karşılığı satışa sunulmuştur. Bu durumda Subhi Edhem’in eserleri arasına, büyük ölçüde 1327’de Manastır’da yayınladığı *Ulûm-ı Tabiiye Lügati*’nden yararlanılarak hazırlandığı düşünülebilecek, söz konusu bilim dallarının terimlerine ilişkin bu sözlükleri de eklemek gerekecektir.

İlkeler (*esâs*) başlıklı dört maddelik bölüm çok önemli kültürel tezler içermektedir. Buna göre, kültürümüz tümüyle hurafeleşmiştir (*vehm u hayâl*). Kütüphanelerimiz tasavvuf, fıkıh, edebiyat, tarih kitaplarıyla doludur. Fakat bilimsel kitaplar bulunmamaktadır. Oysa toplumlar doğa bilimlerindeki başarıları sayesinde güçlenmişlerdir. Avrupa uygarlığını yaratan bilimdir (*fenn*). Bilim de doğa bilimlerine dair kuramlar ve pratiklerden başka bir şey değildir. Bunun dışında her şey önemsiz (*tâlî*) ve boştur. Bugün dünyaya egemen olan uluslar, Nobel’i (1833-1896), Darwin’i (1809-1882), Spencer’i (1820-1903) vb. doğuran ve yaşatanlardır. Hurafeler (*hayâlât*) bir toplumu ilerletmez. İngiltere’yi büyük yapan maddi dünyanın (*mâddiyât*) bilimleridir. Büyük Türkiye’yi çöküşe götüren ise hurafelerdir. Çağdaş bir toplum

olmak için hurafelerden uzaklaşmalıdır. Bu edebiyatla başarılmaz. Çünkü edebiyat bireyseldir. Bizde Muallim Naci'nin (1849-1893) *Istulâh-ı Edebiye*'sinden bir iki kural öğrenen herkes şairdir. Bunun içindir ki “*garbda edebî bizde cehlî olana edîb diyorlar*”. Oysa bilimde böyle değildir. Bu yayınlarla bu kalıtsal kusurumuzun yok edilecektir.

Dergi içeriğinin nasıl olacağı hakkında bilgi verilerek başlanan altı maddelik amaç (*gâye*) bölümünden ise, bu kez Subhi Edhem'in metafizik, din ve bilim-din ilişkisi hakkındaki görüşlerini öğreniyoruz. Buna göre, insan dik yürümeye başlayıp alet yapmaya başladığında bağlı olduğu hayvanlıktan çıkıp doğadan ayrılmıştır. Hemcinsinin boyunduruğundan kurtulmak için onun kullandığı aletlerin daha mükemmelini yapmalı ve doğaya yenilmemek için de doğa kanunlarına uymalıdır. Bu ise, metafizikten ve metafizikçilerden kaçınmakla olur. Subhi Edhem, metafiziğe karşı olmaktan çok onun şimdilik ikincil derecede bırakılmasından yana olduklarını belirtir. Din konusundaysa, dinin vicdani bir mesele olduğunu, toplumun dinsel eğilimlerine saygı duyduklarını, hiçbir kişi, inanç ve anlayışı hedef almadıklarını vurgular. Ona göre, doğa bilimlerini öğrenmek insanı dinden uzaklaştırmaz. Hatta doğadaki olağanüstülükleri kavrayınca Tanrı inancı artan çok bilgin vardır. Bilimin (*fenn*) din ile ilgisi yoktur. Amaçları bilimlerdeki son yenilikleri (*hakikat*) göstermek gelişmenin (*tekâmül*) her yerde geçerli olduğunu bildirmektir. Yoksa halkın inançlarını sarsmak, düşüncelerini değiştirmek veya alışkanlıklarıyla geleneklerini kınamak değildir. Bu, toplum hekimlerinin (*etibbâ-yı ictimâiyûn*) [yani sosyologların] işidir. Subhi Edhem son maddede marksistvari bir söylemle dönemindeki politik, dinsel, hukûksal ve ahlâksal olayların ekonomik etkenlerin sonucu olduğunu ifade ederek çağdaş toplumlarda bilimin önemsenmesinin insanın refahını sağlaması yüzünden olduğunu bu nedenle gelişmiş bir toplum olabilmek için çağdaş bilimlerle silahlanmak gerektiğini söyler ve “*eğer halkın melekât-ı akliyesinde böyle bir inkılâbın ikâna medâr olabilirsek ne mutlu bize*” sözleriyle bölümü bitirir (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 1-2).

Tabiiyât Yazıları: Bizde Tabiiyât Yoktur. Mülkümüzde Bu İlmin Başlamasıyla Sönmesi Bir olmuştur

Derginin en önemli yazılarından biri doğabilimlerine (*tabiiyât*) ilişkin olup “Bizde Tabiiyât”, “Bizde Tabiiyât Kitâbları” ve “Bizde Tabiiyât Dersleri” başlıklarıyla yayınlanan üç ardışık bölümden oluşmaktadır. Bilimsel bir eleştiri bağlamında kaleme alınan bu yazı dizisinde Subhi Edhem, doğabilimlerinin önemi, bu bilimlerin bizde nasıl öğretildiği, aslında nasıl olması gerektiği, bizde ve Batıdaki tarihçesi gibi

konulardaki görüşlerinin yanı sıra kendisini yetiştiren hocaları arasında sayılan ve döneminde şöhretinin zirvesinde olduğu anlaşılan İsmail Hakkı Bey'in zooloji eseri ve bilimsel kişiliği hakkındaki çok sert eleştirilerini aktarmaktadır.

Subhi Edhem'e göre doğabilimleri (*tabiiyât*) çok önemlidir. Öyle ki felsefeyi belirleyen bile doğabilimlerindeki gelişmelerdir. Bu nedenle eğitimin temeli de doğabilimleri olmalıdır. Çünkü doğabilimleri insana kendini, doğadaki yerini ve doğayla ilişkilerini öğretir. Oysa bizde doğabilimleri yoktur. Bunun diğer bazı ikincil olanlarıyla birlikte üç temel nedeni vardır. Birincisi, bu bilimler için çok önemli olan teşrihin günah sayılmasıdır. Buna örnek olarak Osmanlıda görev yapan Godlewsky (*Godloski*)⁶ adındaki Prusyalı baytarın bu yüzden atları ameliyat yapamamasını gösterir. İkinci neden bu bilimlerin önemsenmemesi ve üçüncüsü de bu bilimleri öğrenmenin çaba, para ve özellikle yabancı dil bilmeyi gerektirecek kadar emek gerektirmesidir.

Bizde doğabilimleri tıp, ziraat ve veterinerlik gibi birkaç alana sıkıştırılmıştır. Gerçi İdadiler ve Darüşşafaka'da fizik, botanik, zooloji, jeoloji gibi bazı doğabilim dersleri vardır, ancak bunların seviyesi rahip okullarındaki gibidir. Nuri Bekir⁷, Satı,⁸

⁶ Godlewsky, 1835-1839 yıllarında Osmanlı ordusunda görev yapan Prusyalı subay Moltke'nin (1766-1845) önerisi üzerine Prusya'dan çağrılıp İstanbul'da 1842'de ilk Veteriner Hekimliği Okulu'nu açan baytardır.

⁷ Kim olduğu bulunamadı.

⁸ Kim olduğu belirlenemedi. Darüşşafaka'da hocalık yapmasından dolayı belki de Mustafa Satı el-Husri (1880-1968) kastediliyordur.

Ali Rıza⁹, Süreyya¹⁰, Faik Sabri Siraceddin¹¹ beyler gibi yetenekli birkaç genç istisna tutulursa buralarda bu dersleri okutacak hoca bile yoktur. Bu dersler öğrencilere gerçekleri araştırmak, doğruları öğretmek için değil adeta süs olsun diye konulmuştur. Fizik karatahtada anlatılan sözel bir derse, kimya basit deneylerle eğlenceli birkaç saat geçirme dersine dönüşmüştür ve öğrencilere bilgi vermekten çok onların zekâlarını yormaktadır. Subhi Edhem “*mülkümüzde bu ilmin başlaması ile sönmesi bir olmuştur. Bakınız nasıl?*” diyerek doğabilimlerinin Osmanlıdaki, ünlü Derviş Paşa’dan kendi zamanında kadar gelen tarihçesinden bahseder. Ardında da “*biraz icmal yapayım*” diyerek doğabilimlerinin İslam Dünyasında Halife Memûn’dan (saltanatı 813-833) başlayıp bizde Hoca İshak’a kadar geçen dönemdeki gelişmelerinden kısaca söz eder.

“Orta Çağ İslam Dünyası”, “Orta Çağ İslam Uygarlığı” ya da “Müslümanlar” gibi deyimler yerine eski yazında adet olduğu üzere “Araplar” diyerek yaptığı açıklamaları, kronolojiye uygun olması için takdim tehir ederek aktaracak olursak, Subhi Edhem’e göre, her konuda olduğu gibi, Müslümanların başka kültürlerden aldıkları bilimlerden (*ulûm-ı dâhile*) sayılan doğabilimlerinde de atalarımız (*seleflerimiz*) Arap bilginlerini izlemişlerdir. Arapların doğabilimlerine pek çok katkıları (*hidmet*) olmuştur ama bu alanda herhangi bir ekol (*mezheb*) kuramamışlardır. Subhi Edhem buna yaklaşan iki kişiden birinin İbn Sina (970-1037) olduğunu söylerken diğersinin de şaşırtıcı bir biçimde, Kabalizmi sūfilik üzerinden İslâm Dünyasına sokup mistisizmin İslam kültürünün neredeyse en temel belirleyicisi olmasını

⁹ Veterinerlik, botanik, ziraat tarihimizde Ali Rıza [Erem], Ali Rıza [Ekrem], Ali Rıza [Uğur], Ali Rıza [Erten] gibi Cumhuriyet döneminde çeşitli soyadları alıp çalışmalarını sürdürmüş Ali Rıza adlı birçok bilim adamımız vardır.

¹⁰ Entomoloji eğitimi için 1909’da gönderildiği Fransa’dan 1912’de yurda dönüp Halkalı Ziraat Mektebi- i Âlisi’nde iki kürsü ve Ziraat Nezareti’nde bir laboratuvar açarak Türkiye’de ilk defa bitki koruma çalışmaları başlatan ve çalışmalarıyla adını yurtdışında da duyuran Mehmed Süreyya [Özbek] (1889-1965?) olabilir (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 2, s. 985).

¹¹ Metinde virgülsüz tek isim olarak geçen Faik Sabri Siraceddin’i Faik, Sabri ve Siracedin olarak ayırdığımızda birinci isim [Fazlı] Faik [Yeğül] olmalıdır. Fazlı Faik Yeğül (1882-1965) Selanik’te doğdu. 1903’te Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi’nden mezun oldu. 1906’da aynı okulda hocalığa başladı. 1909-1911 arası gönderildiği Berlin Üniversitesi’nde kimya öğrendi. 1916’da Darülfünun Fen Fakültesi’nde Fritz Arndt’ın (1885-1969) yardımcılığına getirildi. Burada kimya-i tahlili dersleri verdi. Mezun olduğu okulda da inorganik kimya dersi verdi. Yeni kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü’ne geçerek ordinaryüslüğe kadar yükseldi 1947’de emekli oldu (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 2, s. 983). İkinci isim Paris’e fizyoloji öğrenimi görüp sivil veterinerlik okulu ve Baytar Mekteb-i Âlisi’nde fizyoloji dersi veren Sabri [Okutman] olmalıdır. Üçüncü isim ise Siraceddin (Hasırcıoğlu) (1877-1938) olabilir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane üçüncü sınıf öğrencisiyken yurt dışına kaçıp İsviçre’de tabii bilimler okudu. 1908’den sonra bir süre gazetecilik yaptı. İstanbul Muallim Mektebi’nde ve Darüşşafaka’da nebatat ve arziyat (jeoloji) dersleri verdi. Mercan Sultanisi’nde ulum-ı tabiye hocalığı, Kabataş Erkek Lisesi’nde muallimlik ve Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti’nde üyelik yaptı (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 2, s. 816-819).

sağlayanlardan biri olan İbn Arabî (1165-1240) olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, İbn Sina jeolojide dağların, derelerin, vadilerin oluşumunu biraz anlatmış İbn Arabî ise, doğa felsefesini (*felsefe-i tabiiye*) yüzeysel olarak izlemeyi başararak bugünküne benzer görüşler ortaya atmış ama tecrübelerin eksikliği bunların bir ekol (*meslek*) kurmalarını engellemiştir. İbn Arabî'nin doğabilimlerinin İslâm Orta Çağ'ındaki öncülerinden sayılması kadar şaşırtıcı bir başka açıklama da Orta Çağ Avrupa'sında (*kurûn-ı vustâ*) Yunanistan ve Roma'daki birçok bilginin daha önceki dönemde ortaya atılan doğabilim ekollerini canlandırdıkları (*ilmî mekteblere can virirlerken*) şeklindedir. Buna karşılık Araplar arasında bunların yarısını bile geçecek bilgine rastlanmamıştır. Doğabilimleri biraz Memûn zamanında ileri gitmiştir.

Subhi Edhem'in İslâm Dünyasında doğabilimlerinin tarihçesini iki dönemde/çevrede açıkladığı görülür. İlki Memûn zamanında Beytu'l-Hikme'deki çevirilerle başlayan hareketle Miladî dokuzuncu asırdan itibaren ortaya çıkan bazı bilginlerin isimlerinin sayılıp dökülmesini içeren açıklamalardır. İkincisi de Şahrüh oğlu Uluğ Bey (1393-1449) sayesinde Semerkant'ta oluşan çevrede yetişen bazı bilginlerin adlarının sayılıp dökülmesinden ibaret bölümdür. Her iki bölümde bazı kısa açıklamalar arasında bazılarının isimleri yanlış, karışık ve özensiz sıralanıveren toplam kırka yakın bilgiden¹² söz edilmektedir.

Bu anlatılar sırasında konu, Ali Kuşçu (öl. 1474) dolayısıyla Osmanlılara bağlanarak, bu kez doğabilimlerinin Osmanlılardaki tarihçesinden bahsedilmektedir. Buna göre, Fatih devrinden sonra bu bilimlerde birkaç asır boyunca tam bir sessizlik hâkim olmuştur. Subhi Edhem, bu sessizliğin II. Mahmut (saltanatı: 1808-1839) yerine yanlışlıkla Birinci Abdülhamit (saltanatı: 1774-1789) zamanında öldüğünü söylediği Hoca İshak Efendi'nin (öl. 1834) yazdığı bir iki eserle yumuşadığını fakat bunun ardından gelen ve en sonuncusu da Kethüdazade Arif Efendi (1777-1849)

¹² Bunları metindeki sırayı ve virgül işaretini gözeterek yazarsak: "El-Memûn zamanında" denilen Muhammed el-Hasan, Muhammed b. Şâkir Abdullah Benî Mûsâ, yine aynı halifenin "beytu'l-hikmesinde" denilen Ebû İshâk, Suheyl b. Hârûn, el-Hüseyn el-Fadl; "üçüncü asırdan (hicret) itibaren" denilen İbn Semîna (ابن سمينة), İbn Sinâ, Mısırlı İbn Rıdvân, İbn Hindü, Endülüslü İbn Hayyât (ابن خياط), Ebû'l-'Alâ bin Zühr (ابو العلاء بن زهر), İbn Hayzele (ابن حيزله), İbn Baytâr, İbn Zehebî, İbn Rûmiye, hikmetşinâs İbn Sâbûnî, İbn Kernit (ابن كرنيت), Fârâbî, *Ahbâr-ı Mısır*'yi yazan 'Abdu'l-Latif bin Yûsuf ile Bâburiye pâdişâhlarından Celâleddin Ekber Hân'ın pederi Muhammed Hümâyun; "Semerkand'da birçok medreseler ve rasadhâneler vücûda getiren" denilen Uluğ Bey, Ebû Ma'sher Melihî (مليحي), Muhammed b. Mûsâ el-Harezmi, Ahmed bin Nasr Fergânî, Muhammed bin Muhammed, Ali Kuşçu, Muhammed Hamidi (حميدي), 'Alî İbn Mâhûr (ماحور) Ebûl-Hasan, Abdullah bin Süheyl el-Fergânî, Ebû'r-Reyhân el-Bîrûnî, El-Harezmi, Ali Şâh Buhârî, Muhammed bin Muhammed Ömer el-Belhî, Gıyâseddin Çemşid, Abdurrezzak Semerkandi'dir.

olarak gösterdiği birçok bilginin çabalarına rağmen durumun değişmediğini ifade etmektedir.

Metinde doğabilimlerinin Osmanlılardaki tarihçesi hakkındaki temel açıklamaların doğal olarak 1850'lerden sonraya ait olduğu ve bu dönemin Dârülfünûn'la ilişkilendirilerek ana hatlarıyla anlatıldığı görülmektedir. Buna göre, doğabilimleri ilk defa Derviş Paşa (1817-1878) sayesinde Dârülfünûn'a girmiştir. Burada astronomi Münecimbaşı Osman Saib Efendi (öl. 1864), doğa tarihi (*târîh-i tabii*) Meclis-i Tahkîk Reisi Salih Efendi (1816-1895)¹³ tarafından okutulmuştur. Ancak Şeyh Cemâleddin Afgânî'nin (1838-1897) söylemindeki serbestliği bahane eden softaların saldırısıyla Dârülfünûn kapanınca bu bilimler tamamen Tıbbiye'de okutulan derslere dönüşmüştür. Tribolite Abdullah Bey (1799-1874), Mazhar Paşa (1845-1920) ve Şakir Paşa'nın (1849-1909) çabalarıyla jeoloji, anatomi ve fizyolojinin temelleri atılmış, fizik Antranik Paşa (1819-1894), Valasidi ve Tevfik Beyler¹⁴

¹³ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den 1843 yılında mezun olan Salih Efendi henüz son sınıf öğrencisiyken hocası C. A. Bernard'la birlikte okulda botanik dersleri vermeye başlamış, Askeri Tıbbiye'den emekli olduktan sonra uzun yıllar Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de botanik hocalığı yapmış, Darü'l-muallimin'de ve Darülfünûn'da tabiiye anlatmıştır. Botanik dersleri vermenin yanı sıra hekimbaşılık gibi devletin yüksek kademelerinde görev yapmıştır. Türk hekimlerinin kurduğu ilk topluluk olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin (1866) kurucuları arasındadır. Subhi Edhem'in "târîh-i tabii" dediği, ilk Darülfünûn'un (1863) ders programında "ilm-i mevâlid" adıyla yer alıp Salih Efendi tarafından verilen derslerdir (Baytop, 2004, s. 180-181). Aralık 1862'de *Mecmua-i İber-i İntibah* adıyla yayınlanmaya başlayıp dokuzuncu sayıda adını *Mecmua-i İbretnüma* olarak değiştirerek on altıncı sayıya kadar çıkarılan Osmanlı'nın *Mecmua-i Fünûn*'dan sonraki ikinci popüler bilim dergisinin on üçüncü sayısında Salih Efendi'nin konuyla ilgili bir kitabı şöyle tanıtılmaktadır: "Beyân-ı Tercüme-i Kitâb-ı İlm-i Hayvânât ve Nebâtât ...Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne Nâzırı saâdetlu Sâlih Efendi mukaddemâ bâ-irâde-i seniye (Dârülfünûn)da umûma tadrîsine himmet eylediği (târîh-i tâbii)nin hukemâ-i müteahhirinin taksim ve tahkiki mücibince zebân-ı letâfet-i beyân-ı Türki üzere müellef bir kitâb-ı mahsûsı olmadığından ve Bavyeralı doktor (*Arnes*) nâm muallimin mevâlid-i selâse ki ilm-i hayvânât ve nebâtât ve madendir bunlara dâ'ir tasnif idub Fransızcaya dahî tercüme olunmuş olan risâlesi muhtasar ve mufid olduğundan efendi-i müşârün ileyh hazretleri tarafından Türkçeye tercüme olunarak ... Matba'a-i Amirede tab olunub mekâtib-i rüşdiyeye virilmiş olduğu gibi umûmun istifâdesi için dahî furûht olunmakda bulunmuşdur. Kitâb-ı mezbûr 89 sahifeyi şâmil ve 25 levha ve 290 şekl-i hayvânât ve nebâtât resmlerini müştemil olub... Türkce ve Fransızca isimleri dahî ta'rif ve terkîm olunmuşdur" (*Mecmua-i İbretnümâ*, 13, 2-3). Buradaki "Bavyeralı doktor (*Arnes*)", 1869'da Münih'teki Coğrafya Cemiyeti'nin kurucularından olup başkanlığını da yapan Carl Arendts'tir (1815-1881). Salih Efendi *İlm-i Hayvânât ve Nebâtât* adlı tercümesini, bu bilginin Almanca kaleme aldığı *Arendts' Naturhistorischer Schulatlas* adlı eserinin, Dr. Royer tarafından 1859'da gerçekleştirilen Fransızca çevirisinden yapmıştır. Salih Efendi'nin tercümesi, söz konusu derginin de vurguladığı üzere, Türkiye'de botanik eğitiminde kullanılmış aynı zamanda resimli olan ilk Türkçe eserdir (Günergun ve Baytop, 1998, s. 295-301).

¹⁴Tevfik Bey'den kasıt Ahmed Tevfik olmalıdır. Subhi Edhem'in sayelerinde "*fizik metânet kazandı*" dediği Valasidi, Antranik Paşa ve Tevfik Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de birbirinin yardımcılığını yapıp yerini alan üç hocadır. Dimitraki Balasides (Valasidi / Balasidi Efendi) hekim olmayıp Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 1850 yılından 1879 yılına kadar fizik dersleri vermiştir. 1865'ten bu tarihe kadar yardımcısı Antranik Gircikyan'dı. 1879'da fizik muallimi oldu. 1894'te Paşa unvanı aldı. Ahmed Tevfik bu okuldan 1873'te mezun oldu. 1882-1889 yılları arasında Antranik Gircikyan'ın yardımcılığı yaptı. Fransızca'dan tercüme ettiği iki fizik kitabı vardır (Akbaş, 2008).

sayesinde güç kazanmıştır. İlk defa Türkçe kimya terimleri kullanan Derviş Paşa (1817-1878) ve Della Suda Faik Paşa¹⁵ (1835-1913) ile kimya neredeyse tamamen kurulmuştur. Ardından İbrahim Lütü Paşa'nın¹⁶ (1838-1903) jeolojiye, Hüseyin Remzi Bey'in¹⁷ zoolojiye ve “*derin taassubuna rağmen*” Hacı Ali Paşa'nın¹⁸ (1837-1914) botaniğe ait tercümeleleriyle doğa bilimlerinin bir iki dalı daha gelişebilmiştir.

Subhi Edhem, II. Meşrutiyetle birlikte ülkemizde doğabilimlerinde yeni bir devir açıldığını ancak savaşlar nedeniyle çabaların verimsiz kaldığını söylüyor. Yeni devir açan ancak çabaları sonuçsuz kalan kişiler olarak Kemal Cenâb [Berksoy] (1876-1949), Sabrî [Okutman], Fazlı Faik [Yeğül] ve Fatin¹⁹ beylerle “doktorlar” dediği Zarnik (زارنيك), Layk (لايق), Hoş Olger (هوش اولغر), Fester (فستر) olmak üzere dört yabancı isim sayar. Metinde, “*Hoş Olger*” şeklinde tek bir isimmiş gibi yazılan ifadedeki “*Olger*” bir

¹⁵Kimyager Faik Paşa, Giorgio Della Suda veya Corci Bey Della Suda olarak da bilinir. Francesco Della Suda Faik Paşa'nın (öl. 1866) oğludur. Fransa'da öğrenim gördü. Bir süre Paris'te kimya laboratuvarlarında çalıştıktan sonra İstanbul'a döndü ve binbaşı rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kimya hocalığına başladı. 1897'de yaş haddinden emekli oluncaya dek bu görevde kaldı. 1913'te öldü (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 1, s. 472).

¹⁶ İbrahim Lütü Paşa 1866'da Mektebi Tıbbiye'yi bitirdi. Yaklaşık otuz yıl Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de ilm-i arz ve maadin (jeoloji) okuttu. Tribolite (Macarlı) Abdullah Bey'in Tıbbiye'de eğitim dili olan Fransızca ile yazdığı jeoloji kitabını yardımcı olarak Türkçe'ye tercüme etti. Eserdeki bütün jeoloji terimlerine Türkçe karşılıklar bulmuş ve bunlar 1930'lara kadar jeoloji alanında kullanılmıştır (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 1, s.187, 348).

¹⁷ 1839'da İstanbul'da doğan Hüseyin Remzi Bey 1865'te hekim, 1873'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye müfredat-ı tıp ve mevâlid-i selase muallim yardımcısı bir ay sonra da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye menafiu'l-aza (fizyoloji) hocası olmuştur. 1874'te ölen Macarlı Abdullah'ın yerine zooloji hocası yapılmıştır. Darüşşafaka'da bu dersi okutmuş ve burada Doğa Tarihi Müzesi kurup bazı eserlerini okula bağışlamıştır. 1872'de çiçek aşısı enspektörü olan Hüseyin Remzi Bey 1886'da kuduz aşısını, bulaşıcı hastalık yapan mikroskobik canlıları incelemek II. Abdülhamid'in nişanını Pesteur'e vermek ve kurulmakta olan enstitünün ilgililerine 10000 frank ulaştırmak için Paris'e gönderilen heyette yer almıştır. Burada yalnız kuduz aşısını ve bakteriyolojideki yenilikleri incelemekle kalmayıp, tıp, zooloji ve parazitoloji bilgisini de geliştirmiştir. 1886'da La Société Asiatique'e üye seçilmiştir. 38'i hayattayken basılan 58 eseri vardır. 1896'da ölmüştür (Kalaycıoğulları, 2020, C. 2, s. 190-192).

¹⁸ Salih Efendi'nin öğrencisi ve yardımcısı olan Hacı Ali Paşa veya Ali Paşa ya da Mehmed Ali Paşa Kuşadası'nda doğdu. 1864'te İstanbul'da Askeri Tıp Mektebi'nden mezun oldu. Ordu-i Hümayun'da doktorluk yaptı. 1871'de aynı okula nebatat muallim muavini olarak girdi 1876'da muallim oldu. Sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de ders verdi ve 1892'de buranın müdürlüğüne atandı. Askeri ve sivil tıp okullarında botanik bahçeleri kuran Mehmed Ali Paşa Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin üyesiydi ve Fransızcadan botanikle ilgili altı çevirisi tespit edilmiştir (Baytop, 2004, s. 262-263).

¹⁹ Aksekili Kadı Abdulgaffar Efendi'nin oğlu olan Fatin Gökmen (1877-1955) 1904'te Darulfünun Fen Fakültesi'nden mezun oldu. 1910'da getirildiği Rasadhane-i Amire müdürlüğünü 1943'e kadar sürdürdü (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 2, s. 946).

yana bırakılırsa bunlar sırasıyla zoolog Boris Zarnik²⁰, botanikçi Erich Leick (1882-1956), organik kimyacı Kurt Hoesch, sinai kimyacı Gustav Fester'dir.²¹

Subhi Edhem'in doğabilimlerine ilişkin yazı dizisinin "Bizde Tabiiyât" başlıklı bu ilk bölümü, yazarın ülkemizde (*mülkümüzde*) doğabilimlerinin mükemmel bir biçimde öğretilmesi için neler yapılması gerektiğine ilişkin görüşleriyle son bulmaktadır. Buna göre, enstitü, kitap ve hoca olmak üzere üç araca ihtiyaç vardır. Enstitüden anladığı bu bilimlere dair çeşitli örneklerin bulunduğu yerler, gözlem istasyonları, hayvanat ve botanik bahçeleridir. Bunlar sanıldığı gibi çok masraf gerektirmez. Subhi Edhem güçlüğün, çeşitli okullardaki araç gerecin özel bir binada toplanmasıyla yani günümüzdeki merkez laboratuvarları gibi bir bina oluşturularak aşılabileceğini söylüyor.

Bu laboratuvarında botanik, fizyoloji, sınıflama gibi her özel dal bir hocaya, derslerin anlatımı da başka birine verilerek uzmanlaşmaya gidilmelidir. Bizde doğabilimleriyle ilgili hocaların sayıları hem azdır hem de bunları her biri birkaç okulda bu dersleri verdiklerinden adeta birer "seyyâr memûr" dur. Hükümet bunların farklı okullardan aldıkları maaşları birleştirmeli ve tüm gün kurulacak laboratuvarında araştırma ve inceleme ile uğraşmalarını sağlamalıdır. Burada ilgili hocaların her birine araştırmalarını yapması için birer kürsü verilip ders anlatılacak bir derslik oluşturmalı ayrıca tıp, veterinerlik, ziraat ve diğer okulların öğrencilerinin buraya devamı sağlanmalıdır.

Kitaplara gelince, Hoca İshak başta olmak üzere tarihçede ismi geçen kişilerin özel çabaları ve Maarif Nezareti'nin girişimleriyle doğabilimleri, zooloji, embriyoloji, histoloji (*ilm-i ensâc*), botanikle fizik, kimya gibi madde bilimlerine (*ulûm-ı maddiye*) ait birçok kitap yazılmıştır. Ancak bunların büyük kısmı ihtiyacı karşılayacak kadar yeni kuram ve görüşleri içermemektedir. Subhi Edhem, her hafta dergide bu kitapları sırayla inceleyip ilgili yazar ya da hocanın söz konusu bilim dalına ilişkin yöntem, tarih bilgisi ve kavrayışını ortaya çıkarıp ele aldığı kitabın faydalarını ve zararlarını birer birer göstereceğini söylemektedir. Ayrıca kitap sorunun giderilmesi için,

²⁰ Sloven zoolog ve bilim adamı olan Boris Zarnik (1883-1945) Almanya'da eğitim görüp 1915-1918 yılları arasında Darülfünun'da ilm-i hayvanat müderrisliği yaptı (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 2, s. 877).

²¹ Söz konusu kişiler Türk Eğitim sistemini Fransız etkisinden çıkarıp Alman Eğitim sistemi etkisine sokmayı amaçlayan dönemin Maarif Nezareti Müşaviri Franz Schmidt'in etkisiyle 1915 Eylül'ünden itibaren beş grup halinde Türkiye'ye getirilip görevlendirilen toplam 25 bilim adamı içinde bulunuyorlardı (Dölen, 2008, s. 29-33). Egon Richard Kurt Hoesch (1882-1932) ve Gustav Anselm Fester'in (1886-1963) İstanbul'daki çalışmaları ülkemizde kimya biliminin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (Günergun, 2008, s. 47-90).

doğabilimlerinde önde olduğu bütün Dünyaca kabul edilen İngiltere ve Almanya’da bu alanlara dair yazılan eserlerin ya da bunların Fransızcalarının dilimize tercümesinin ilgili hocalara zorunlu tutulmasını önermektedir (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 3-5).

İsmail Hakkı ve *İlm-i Hayvânât-ı Tıbbiye* Adlı Eserinin Eleştirisi: *Beceriksiz Bir İntihâlcî*

Doğabilimleriyle ilgili yazı dizisinin “Bizde Tabiiyât Kitapları” başlıklı ikinci makalesi Subhi Edhem’in, “*Tıbb Fakültesi ilm-i hayvânât muallimi baytâr kâimimâkâmı Giridli İsmail Hakkı Beyin*²² *İlm-i Hayvânât-ı Tıbbiye nâmındaki üç cild üzere müretteb*” kitabına yönelik eleştirilerini içermektedir. Derginin ikinci sayısının neredeyse yarısını kaplayan son derece bilimsel ancak bir o kadar sert eleştiriler, kitaba yönelik kısa bir tanıtımın ardından, yazar tarafından numaralandırılan altı bölümde dile getirilmiştir. Buna göre birincisi “Giriş” (*Medhal*) ikincisi metin olmak üzere iki büyük bölümden oluşan üç ciltlik bu kitap, on sekiz yıl boyunca öğrencinin elinde gezen müsveddelerin hiçbir düzeltme yapılmaksızın bazı bölümlerinin genişletilmesinden ibarettir. “Giriş” Fransa’nın eski veterinerlerinden Korenven’in (قوره ن و ن)²³ çok eskiden yazdığı *Zooteknî*’sinin bazı bölümlerinin aynen tercümesidir. Metnin ana kaynağı Alfort Veterinerlik Okulu hocalarından [Louis-Joseph Alcide] Railliet’in (1852-1930) *Eléments de Zoologie Medicale et Agricola* (1885) adlı kitabıdır. Bazı bölümlere Maurice Neveu-Lemaire’in (1872-1951) *Precis de Parasitologie Humaine* (1908) ve *Parasitologie des Animaux Domestiques* (1912) adlı eserlerinden aynen tercümeler eklenmiştir.

Subhi Edhem’e göre, İsmail Hakkı Bey’in bu kaynaklara dayanarak yazdığı kitap yazım, cümle, dilbilgisi yanlışları bir yana, baştan sona “*fikrî ve fennî tenâkuzlarla*” doludur. Subhi Edhem altı grupta gösterdiği yanlışların ilk grubuna çok çarpıcı bir tespitle başlamaktadır. Buna göre, “*müderri*” unvanı taşıyan yazar en basit dilbilgisi (*kavâid*) kuralını bilmemektedir. Çünkü kitabın adı bile hatalıdır. Zira *İlm-i Hayvânât-ı Tıbbiye* değil *İlm-i Hayvânât-ı Tıbbî* olmalıydı. Kitabın adıyla içeriği arasında da bir

²² İsmail Hakkı Çelebi (1873-1939) 1890 yılında Fransa’da Alfort Yüksek Veteriner Mektebi’ne gönderildi. 1895’te [mezun olamadan] geri döndü. Mekteb-i Harbiye baytar sınıfları muallim muavini, Ticaret ve Ziraat Nezareti emrindeki Baytar Mekteb-i Âlisi ilm-i hayvânât muallimliği görevlerinde bulundu. Darülfünûn Tıp Fakültesi’nde parazitoloji dersi verdi. Ülkemizde tıbbî zooloji konusunda ilk telif kitabı yazan kişidir. 1933’te üniversiteden uzaklaştırıldı. 1939’da öldü (İhsanoğlu ve diğerleri, 2006, C. 2, s. 823).

²³ Charles Ernest Cornevin (1846-1897). Bu isim dergide bu yazılıştan başka her geçtiğinde farklı biçimde, bir kez (قوره ن و ن) bir başka kez de (قوره ن و ن) olarak yazılmaktadır.

ilişki yoktur. Yazar tıbbî zoolojiyi parazitoloji (*ilmu'l-tufeylât*) zannetmiş yani bunları birbirine karıştırmıştır. Esere yazdığı giriş gazetelere verilen ilaç reklamı gibidir. Bu gereksiz başlangıçtan sonra, çeşitli gösterişli ve gülünç ifadelerle bilgiçlik taslayarak sanki parazitolojiyle alay etmektedir. Tarım ve tıpla ilgisi olmayan hayvanların yaşamları ve özelliklerinden söz eden bu kitabın ne tıbbî zoolojiye ne de parazitolojiye bir yararı vardır.

İkinci olarak eserde yöntem ve tarih ihmal edilmiştir. Özellikle zooloji tarihi, kaynak eserlerin eskiliği ve bayatlığı nedeniyle çok yüzeysel ve karışıktır. Hakkı Bey'in zoolojiyi Lamarck (1749-1829) ve Cuvier (1773-1838), embriyolojiyi (*ilmu'r-ruşeym*) de Von Baer'in (1729-1876) kurduğunu söylemesi eksik ve hatalıdır. Zooloji bu kişilerden önce de ilerlemesinde pek çok bilim adamının katkısı olan gerçek bir bilimdi. Hakkı Bey su sıralar yalnız Almanya'da biyolojik bilimlere (*târîh-i tabîi*) ve özellikle zoolojiye ait yirmiye yakın süreli yayından haberdar olsaydı bu hataya düşmezdi. Okuttuğu dersin felsefesine, tarihine, yöntemine ilgisiz kalan bir hocanın verdiği dersten ve yazdığı kitaptan bu kadar fayda gözetilebilir. Bu tür zararlı kitaplar mesleği öğrenmeye çalışan gençleri yorar. Subhi Edhem, Osmanlıca imlaları nedeniyle bazılarını tespit etmenin oldukça güç olduğu onlarca isimden söz ettiği bu ikinci grup eleştirilerini, "*Hakkı Bey Efendi de lütfen dikkat buyursunlar*" uyarısıyla zoolojinin gelişme tarihinin, yine birçok temsilcisinin adını saydığı, "*tasnîf usûlî*", "*morfoloji mesâisi*" ve "*tekâmül nazariyesi mücâhedes*" olmak üzere üç başlık altında araştırılıp açıklanabileceğini söyleyerek bitirir.

En uzun eleştiriler üçüncü grupta yapılmıştır. Buna göre, eser her ne kadar bir biyoloji kitabı değilse de girişinde yer alan "kendiliğinden üreme" (*tenâsül-i bikrî*), evrim yasası (*tekâmül kânûnî*), kalıtım kuramları (*verâset nazariyeleri*) gibi kuramların hemen hepsi biyolojiyle ilgilidir. Ancak "*eserde son zamanlarda yol almış biyolojiye müteallik yeni nazariyeler yoktur*". Bunun nedeni İsmail Hakkı Bey'in, ünlü Alman fizyoloğu Max Verworn'un (1863-1921) *Allgemeine Physiologie* adlı ölümsüz eserinden, Hertwig'in (1849-1922) çalışmalarından, Sorbon'un gözde bilgini Delage Yves'in (1854-1920) *Zoologie Concrète*'inden habersiz olmasıdır. Olsaydı yapıtına gözden düşmüş kuramları koymazdı. Yazar biyolojinin hücrelerin bölünmesi, protoplazmanın hareketleri, türlerin oluşumu gibi konularda Batı'da yapılan inceleme ve gözlemleri anlatmak yerine "*menşe-i hayât, mahiyet-i hayât... hakkındaki mütâlaât, İslâmiyet nokta-i nazarından makbûl değildir, merdûddur*" gibi birtakım anlamsız sözler söylemektedir. Eser "*...tenâsül-i bi-nefisihi veyâ tereküb-i bi-nefisihi hâl-i hâzır için muvâfık değil [dir]...meslek-i neşv ü nemâ mütefennin herhangi bir zâtn*

en mukarrer olan efkâr-ı felsefesiyle tevâfuk ider” gibi bilgiçlik taslamalar, çelişkiler, üfürmelerle doludur. Subhi Edhem “Bir kitâb yazılırken takîb idilecek usûlde müellifin mesleği de görülür. Hakkı Bey nedir? Animist mi evolüsyonist mi mikromerist mi yâhûd organist midir?” diye sorar. Ardından birçok temsilcisi eşliğinde bu akımların ilkeleri, kavramları ve ana kolları hakkında kısa bir bilgi verir. Ona göre, Hakkı Bey zoolojinin son otuz yıldaki gelişmelerinden habersiz olduğundan hiçbir şey değildir fakat her şey görünür. Bir yandan yaşama ilişkin elde edilen bilgileri İslâmiyet ve Hıristiyanlığa aykırı diye reddederken öte yandan evreni yönetenin madde ve kuvvet olduğu söyler fakat bunları açıklamaya kalktığına tuhaf ve mantıksal çelişkilere düşer. Darwin (1809-1882) evrim kuramını, hayvan ve bitki dünyasını didik didik ederek doğadan aldığı örneklerle açıklarken Hakkı Bey “mübâreze-i hayât”ı Trablusgarb’da İtalyanlarla yapılan savaşı cami kürsüsünde (minber tadrîsinde) vaaz eder gibi anlatarak münabesetsiz bir şekilde siyasi bir sorunla açıklamaya kalkar. Subhi Edhem burada “manasız”, “lüzûmsuz” “hava kabarcıkları”, “gazete sütunlarına geçse halkı güldirecek bir mâhiyetde olan kelâl-âver sözler”, “pozitivizmin en sâde mevzularından haberi bulunmayan bir muallimin felsefeye iftirâsı” ve “münasebetsiz izâhât ve mütâlaât” gibi nitelermelerle söz konusu eserden sayfa numaralarını göstererek aynen aldığı bu gibi pek çok cümleye yer verir. Özenle seçilmiş ve isabetliliğini teslim etmemenin imkânsız olduğu bu örnekleri “...benim yazdığım kadar kısa değildir. Kitâbda sahîfeleri doludur” diyerek bitirir.

Eleştirilerin dördüncü grubunda, bazı önemli görülen örnekler eşliğinde, tercümenin sadece Şemseddin Sami’nin (1850-1904) *Kâmûs-ı Fransevî*’sine dayanarak yapılması yüzünden kitaptaki çeviri cümle ve kavramların (*tabîrât*) yerli yerinde olmadığı ileri sürüldükten sonra “*kitâbın silsile-i tertîbinde büyük bir intizâmsızlık mevcûddur. Bi’l-husûs hayvânâtın tasnîfi pek karışıkdır*” denilerek beşinci grup eleştirilere geçilmektedir. Buna göre, kitaptaki sınıflamaların karışıklığının nedeni, Railliet ve Neveu-Lemaire gibi birbirine karşı iki yazarın eserlerine dayanılmasıdır. Fransız yazarlar *protozoerleri* dörde ayırır. Oysa son araştırmalarla bunlara, Almanların “*schleimtiere*” dedikleri *miçetoezoen* (می چه تو زونه ن) adlı bir zümre daha eklenmiştir. Ayrıca Hakkı Bey, Neveu-Lemaire’den tercüme ettiği dört flajel familyasının karakterlerini yani bunların flajelinin kendinden mi, kirpiğimsi mi ya da örtük mü olup olmadığını belirtmemiştir. Oysa bu özellik patolojide (*ilm-i emrâz*) çok önemlidir ve [bilinmemesi] tıp fakültesi öğrencisi için büyük eksikliklerdir. On sekiz yıl uğraştığı bir bilim dalında, Stein’dan (شتاین) söz ettiği halde onun çok araştırdığı flajellerden olan “*dinobryon sertularia*” ve “*codonocladium umbellatum*”lar hakkında bilgi verememiştir. Kitabında, zoolojide kanaryalar,

saksağanlar, papağanlardan daha önemli olan “*serkomonas ententialis* (سه رقموناس), *megasto ma anterikum grasi* (مه غاستو مانتھ ريقوم غراسی), *tripanozama sankuiniz* (تريپانوزوما سانكوئی نيز) gibilere rastlanmamaktadır. Çünkü bunları yazmak için çok okumak, az konuşmak ve “*seyyâr memûr*”luktan vazgeçip laboratuvarda aylarca araştırmalar yapmak gerekir. Hakkı Bey’in, *nagana*, *dourine* ve *cadera* gibi hastalıklara yol açan parazitlerin coğrafi dağılımı hakkında verdiği bilgiler çok yetersizdir. Subhi Edhem, Neveu-Lemaire’in kitabında bu konuya ilişkin, bugün için oldukça eski sayılabilecek bir harita bulunduğunu ve bunu *Beşer ve Tabiat*’ın ayrı bir sayısından yayınlayacağını söylemektedir. Hakkı Bey kitabında zoolojide çok önemli olan *sporozoerleri* hem *gregarin* gibi önemsiz sınıflar üzerinden anlatıyor hem de bunları sınıflama ve yöntem bakımından bir düzen içinde sunamıyor. Sınıflamadaki dikkatsizlik ve hataları sadece mikroskopik hayvanlara özgü değildir. Böcekler, kuşlar, balıklar özellikle de yumuşakçalar da bundan payını almıştır. Sadece bir organı temele alarak yaptığı beşli yumuşakçalar sınıflaması temelden yanlıştır. Bunların en doğru ve mükemmel sınıflaması *vitellusun* bölünmesine göre yapılanıdır. Önemli bir sorun da *ekinodermlerin* hayvanlar silsilesi içindeki yeridir. Eski zoologlar bunları *yumuşakçalardan* önceye koyarlardı. Oysa bu, sorunun özüne aykırıdır. İşte Hakkı Bey zoolojinin bu ince noktasını görememiştir. Subhi Edhem bu gruptaki eleştirilerini, hayvanların evrim kuralını (*tekâmül kâidesi*) gözeterek verdiği yedili sınıflamasıyla tamamlar.

Altıncı ve son grup eleştiriler Hakkı Bey’in kitabındaki resimler ve ölçekleriyle ilgilidir. Subhi Edhem bir gün Baytar Mektebi’nde öğrencilere bu kitaptan bir *langatol* (لنگاتول) resmini gösterip büyüklüğünü sorduğunda “*solucan kadardır*” cevabını alınca çok üzülmüştür. Bunun nedeni kitapta her resmin altına ne kadar büyüklükte olduğunun yazılmamasıdır. Oysa yabancıların kitaplarında bu resimlerin yanına kaç defa büyütüldüğü ve resmin hangi kitaptan alındığı yazılıdır. Ayrıca büyüklük çizgilerle gösterilir. Nitekim Hakkı Bey’in ikinci kaynağında Neveu-Lemaire, kitabına koyduğu resimlerin çoğunu ünlü veteriner Mégnin’in (1826-1905) *les acariens Parasites* adlı eserinden kaynak göstererek alıp “*Mégnin*” adını silmemiştir. Ancak Hakkı Bey resimleri kendi malıymış gibi kitabına koyarken bu kişinin ismini de oradan kazımdan çekinmemiştir. Subhi Edhem, İsmail Hakkı Bey ve *İlm-i Hayvânât-ı Tıbbiye* adlı üç ciltlik eserine yönelik bilimsel eleştirilerini “...bir milletin en yüksek mektebinde kürsî işgâl eden bir muallimin “hiyel-i intihâlde” bile gösterdiği bu vâzıh beceriksizlik... bizim fikrî ve vicdânî zevâlimize yegâne alâmetdir” sözleriyle bitirir (*Beşer ve Tabiat*, 2, s. 17-23).

“Tıbb Fakültesi Talebe Cemiyetine Cevâb”: *Hocanız İsmail Hakkı Bey’in Diploması Bile Yoktur.*

Beşer ve Tabiat’ın beşinci sayısının “Bir Cevâb” başlıklı ilk yazısından, Subhi Edhem’in derginin ikinci sayısında İsmail Hakkı Bey ve üç ciltlik tıbbî zooloji kitabı hakkında yukarıda ana hatlarını dile getirdiğimiz eleştirilerinin, dönemin tıp fakültesi öğrencileri arasında tepkiye yol açtığını öğreniyoruz. Subhi Edhem’in *doğabilimleri (tabîiyât)* ile ilgili yazı dizisinin üçüncüsüne geçmeden, söz konusu eleştirilerle ilgili olması ve İsmail Hakkı [Çelebi] hakkında çok önemli biyografik bilgiler içermesi bakımından burada önce bu yazı ele alınacaktır. Buna göre, Hakkı Beyin tıp fakültesindeki öğrencileri o dönemdeki *İstiklâl Gazetes*’inde, eserine ve bilimsel niteliğine yönelik eleştirileri nedeniyle Subhi Edhem aleyhinde bir bildiri (*tamîm*) yayınlamışlardır. “Bir Cevâb” başlıklı yazı, Subhi Edhem’in bu bildiriye ilişkin açıklamalarını içermektedir. Bu yazıdan, öğrencilerin bildirisinin içeriğini de anlamak mümkün olmaktadır. Öğrencilerin bildiriye pek çok özelliklerini saydıkları hocalarını çok sevdikleri, Fransa’da okuduğu, Fransız hükümetinden eğitim nişanı aldığı, tıp fakültesinde hiç yoktan bir laboratuvar kurduğu, Subhi Edhem’in beş yıl önceki *Zekâ* dergisinde hocalarını ve eserini överken bugün neden yerdikleri gibi hususları dile getirdikleri anlaşılmaktadır.

Subhi Edhem, “Bir Cevâb” başlıklı yazısına, beş altı gündür kalkamayacak kadar hasta olduğunu, bildiriye hasta ziyaretine gelen bir arkadaşından öğrendiğini, doktorların okuma yazma dâhil zihin yorucu işlerle uğraşmasını yasakladığını ancak gençliğe olan aşırı sevgisi ve Tıp Fakültesine bağlılığı nedeniyle öğrencilerle içtenlikle “*hasbihâl*” edeceğini söyleyerek başlar. Öğrencilerin hocalarını sevmesi onların ahlaklılığını ve değerbilirliğini gösterir. Ancak gerçek ve doğruyu duygulara feda etmemelidir. Bir kişiyi incitmemek için bilimsel gerçeklerden vazgeçmemelidir. Ayrıca Hakkı Bey’in kitabında “*ilme, asrın terakkiyâtına zıdd o kadar çok düşünceler vardır ki bunları saymakla bitirmek kâbil olamaz*”. Subhi Edhem öğrencilere, sizin yüzünü haftada iki saat gördüğünüz hocanızı ben birlikte yaşayıp çalışıp yolculuklar yaptığımız çok eski zamanlardan beri tanır, sizin sevdiğinizden daha çok sever, nazik, görgülü, ince kişiliğine saygı duyarım, demektedir. Ancak Hakkı Bey’in yöneticilikteki yetersizlikleri, tembelliği ve iş konusundaki ihmalkârlığını dile getirmek kasten bahane bulmaya çalışmak değildir. Öğrencilerin aşırı şekilde övdükleri hocalarına, yaptığı bir istatistik nedeniyle Fransız hükümeti Blanşar (بلانشار) aracılığıyla bir eğitim nişanı vermiş olabilir. Ancak “*dört sene giceli gündüzli fakîr milletin parası ile tahsîl itdikleri Alfor Baytâr Mektebinden bir şehâdetnâme ahzına muvaffak olmadan*

memlekete avdet itmek de” bu övgüyü gölgelemektedir. Öğrencilerin “*yoktan yaratılan laboratuvar*” dediklerinin o kadar önemi yoktur. Gerekli izin alındıktan sonra Deyrol (ده يرول) ve Şölavart’ın (شولوارت) katalogundan seçilen modeller satıcılar tarafından getirilip raflara özenle dizilir. Bu konuda nicelik değil nitelik önemlidir. Hocanız ya da laboratuvar şefi size kaç gün bir küçük haşerenin kaslarını, dolaşımını, üreme ve sindirimini veya bir parazitin gelişimini diseksiyon (*teşrih*) yapıp göstermiştir? Kaç öğrenci bir sineğin gözündeki façetaları mikroskopta uygun şekilde inceleyebilmektedir? Vaktiyle merhum Baha Tevfik de Hakkı Bey’in tembelliğinden söz etmişti de yine Tıbbiye öğrencilerinin evini taşlama teşebbüsleri yüzünden zavallı fakir genç neredeyse bir hayli cam borcuna düşecekti.

Subhi Edhem, öğrencilerin, beş yıl önceki *Zekâ* gazetesinde hocalarını ve eserini övdüğü iddiasının doğru olmadığını ve dikkat edilirse o övgü yazısının altında kendi imzasının bulunmadığını belirtir. Söz konusu gazetede ifadeleri, sadece, İsmail Hakkı Bey’in fakültede parazitoloji dersi hocalığına getirildiği, bu alanda bu konuda ondan başka eser yazan olmadığı, kitapta şimdiye kadar bildirilmeyen değerlendirme ve araştırmalardan söz edildiği ve o sıralar forma forma yayınlanan eser için düşüncelerini bütün ciltler tamamlandığında dile getireceği şeklindedir. Orada bugün yaptığı eleştirilere aykırı düşen bir ifade yoktur. Hakkı Bey’in kitabının ilk olması önemlidir ancak çok eksik vardır ve anlattıkları bu alandaki ilerlemeleri yansıtmamaktadır. Tekerlemelerle dolu bin sayfalık bir ders kitabını okuyup bir şey öğrenmemek hekim olacak öğrencilerin de bildiği gibi zihni yorar.

Subhi Edhem, “*bizim genc muharrirlerin bir tek sözünü anlamadan deli diye bühtân itdikleri Almanların meşhûr feylosofî*” diye vafettığı Nietzsche (1844-1900) ile Wagner’in (1813-1833) ilişkilerini örnek göstererek İsmail Hakkı Bey’i çok eskiden beri tanıyıp çok sevmesinin kendisini uzun bir süre onu eleştirmekten alıkoyduğunu ancak zamanla büyüyüp çoğalan farklılıkları dile getirmemenin ona değil vicdanına ve ülke kültürüne ihanet olacağına karar verdiği söylüyor. Tıp fakültesi öğrencilerinin okudukları kitaplardaki yanlışlar sadece zooloji değil embriyoloji ve histoloji (*ensâc*) kitaplarında da vardır. Bunlar da baştan sona eksik ve yanlıştır. Kendini “*poplisit*” olarak betimleyip görevinin gençliği, halkı aydınlatmak olduğunu vurgulayan, kaleminin bu konuda sivri bir iğne olduğunu belirtip gençlerin bundan rahatsız olanlara kulak asmamasının tavsiye eden Subhi Edhem, bir gün gelir de Esad [Şerefeddin Köprülü (1866-1942)] Beyefendi’nin *Nebâtât-ı Saydâlâniye* adındaki kitabı hakkındaki düşüncelerini söylerse öğrencilerin üzüntüsünden kendisini okul idaresi aracılığıyla hükümete şikâyet edebilecekleri söylüyor. Öğrenci

topluluklarının, bir hoca ile bir yazar arasındaki tartışmada “*avukatlar cemiyeti*” gibi davranmaması gerektiğini, böyle davranırlarsa uğrayacakları hüsrana ağlayacağını öğrencilerin de boşa giden vakitlerine acımasını ifade ederek yazısını bitirir (*Beşer ve Tabiat*, 5, s. 65-67).

Doğabilim Dersleri Nasıl Öğretilmelidir?: *Mevcudât-ı Uzviye Dershânedeki Mütalaa İdilemez. Dershâneler Tabiiyât Tedrîsinde Dar Kasvetli ve Muzırr Birer Zindândır.*

Subhî Edhem yazı dizisinin “Bizde Tabiiyât Dersleri” başlıklı üçüncü makalesinde bu derslerin okullarda nasıl öğretilmesi gerektiği konusunu ele almaktadır. Buna göre bizde bu derslerin öğretiminde bir yöntemsizlik hâkimdir. Söyle ki söz konusu derslerde hocalar sadece küsülere çıkıp “*dinleyiniz*” uyarısının ardından bir gramofon gibi saatlerce konuşmaktan başka bir şey yapmaktadırlar. Oysa bundan daha zararlı bir yöntem olamaz. Canlı varlıkların ciddi ve gerçek gözlemlerine (*müşâhedât*) başvurmak yerine doğabilim derslerini böyle öğretmeye kalkışmak öğrenciyi uyutmak ve uyuşturmaktan dolayısıyla yorgunluktan başka bir sonuç vermez. Avrupa okullarında artık öğrencilere zorbalık içeren “*dinleyiniz*” uyarısı değil “*bakınız, tatbîk ve tecrübe ediniz*” öğüdü verilmektedir. Organizmalar, sınıflarda öğretilmez. Sınıflar doğabilim dersleri için dar, kasvetli ve zararlı birer hapishanedir. Doğabilimleri kitap okuyarak öğrenilmez. Öğrencinin bu konulara merakı ancak çıplak doğada uyandırılabilir. Bu konuda en yararlı yöntem varlıklara (*eşyâ*) dokunarak doğayı bizzat araştırmaktır. Çiçeksiz, otsuz botanik; hayvansız, topraksız zooloji ve jeoloji öğretmek zihin için helak edici bir cezadır. Öğrencileriyle başa başa laboratuvarında saatlerce çalışmayan, kırlarda taşlar arasında böcekler aramayan, taşları tırnaklarıyla ayıklamayan kendini beğenmiş bir hoca vicdan mahkemesi önünde gerçek bir suçlu konumundadır. Bu suçu izleyen hocanın derhal cezalandırılmaması da bir eğitim cinayetidir. Bu konuda hocaların “*bilimsel geziler için para ve araç temininden yoksunuz, botanik bahçelerimiz ve mikroskopik incelemeler için laboratuvarlarımız yoktur*” şeklindeki iddiaları kişisel tembelliklerini sürdürme ve savunma çabasından başka bir şey değildir. Bu olumsuz şartlar altında olmalarına rağmen öğrencisine deneysel (*tecrübî*) bilgiler veren pek çok hoca vardır. Subhî Edhem burada, daha önce doğabilimlerinin tarihçesini anlatırken övgüyle söz ettiği Kemal Cenab, Sabri, Ali Rıza, Faik[,] Süreyya adlarını tekrar saymakta ve bunları bütün yokluklara karşın düşünce ve ruh olarak genç, ilerleme arzusuyla yanıp tutuşan ve seyyar memurluktan şikâyet etmeyen hocalar olarak tekrar övmektedir.

Bu eleştirel değerlendirmelerin ardından Subhi Edhem, “*târîh-i tabîi, ulûm-ı tabîiyyeye esâsdir. Bu cihet düşünülerek mekteplerde dâimâ târîh-i tabîi sâir şubelere tercih edilmiştir*” diyerek bu bilimlerin eğitim-öğretiminin “*bizzât müşâhede, bizzât tecrübe ve bizzât koleksiyon tertîb*” olmak üzere üç temel ayağı olan bir yöntem (*usûll*) çerçevesinde okullarda nasıl yapılması gerektiğini nispeten ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır. Buna göre, doğal tarih (*târîh-i tabîi*) dersleri aritmetik ve edebiyat dersi gibi değildir, eğitim-öğretimi ayrıntılıdır. Bu derslerde hoca öncelikle vereceği dersleri zaman ve mevsimlere göre ayarlamalıdır. Örneğin zoolojide kurbağanın incelenmesi için en uygun zaman ilkbahardır ve kurbağa incelemesinde en çok önem verilmesi gereken “*metamorfoz*”dur. Sınıfta hem gözlem hem deney yapılamaz, bunun çaresi dersleri ayırmaktır. Bazı hayvanlar için büyük masraflarla akvaryum kurmaya gerek yoktur. Bunların, ilkbaharda okul bahçesinde, viranelerde, kırlarda, rutubetli duvar diplerinde, taş kovuklarında, su kenarında bitmiş ot yığınları içinde gayet sağlam pek çok örneği bulunabilir. Bunun için hoca haftada bir kez de olsa geziler düzenlemelidir. Bunların öğrenciye büyük faydası olacaktır. Bu gezilerde hoca hemen anatomi ve fizyoloji bilgileri vermeye başlamamalı, önce öğrencinin merakını uyandırmalı, bu bitki ve hayvan örneklerini özel kaplara koyup getirmeli ve incelemeleri sınıfta hep birlikte yapmalıdırlar. Hem hayvan hem bitkilerde öncelikle yerli türlere önem verilmeli, egzotik olanlar tali dereceye bırakılmalı, zooloji eğitiminde hayvanların karton örnekleri, resimleri, mulâj taklitleri, iskeletleri kullanılmalı, iskelet ve kaslar işlevleriyle açıklanmalıdır. Öğrenciler açıklamaları, kavramları hoca gittikten sonra bir kez de kitaptan okumalıdır.

Hayvanların özelliklerini belirlemenin bitkilere göre daha zor olduğunu vurgulayan Subhi Edhem, liselerde (*îdâdîler*) okutulan zooloji dersinin insan ve hayvanlardan söz eden iki kısma ayrıldığını ve insan incelemelerinin tıbbı ya da özel bir okula özgü olduğunu ifade ederek sadece îdâdîlerde değil daha alt düzeydeki okullarda (*küçük mektepler*) da diseksiyon içeren (*teşrîhî tedkîk*) bir zooloji dersinin yedi adımda nasıl uygulanması gerektiğini gösteren bir program verir. Bunun için elde edilmesi kolay köpek, tavşan gibi hayvanlar bulunarak önce solunum, sıcaklık, duyular (*hassâsiyet*) gibi canlı hayvandaki dış yaşamsal özellikler incelenmeli, ardından öldürüp ölüm sebebi, can çekişme hali gibi durumları hakkında bilgi edinmeli, sonra kan alıp kanın pıhtılaşmasının nedenlerini açıklamalıdır. Daha sonra derisini soyup şekli ve tabakaları incelenmeli, ardından göğüs, karın ve baştaki iç organları göstermeli, sonra sindirim organı, içerdiği maddeler ve bezler incelenmeli en sonunda da etleri özel olarak ele almalıdır.

Bütün bunların ardından diseksiyon yapılan bu hayvanın organlarını, kesimhane veya balıkhanelerden elde edilen hayvanların deri, kalp, ciğer, karaciğer, mide, böbrek ve beyin gibi kısımlarıyla karşılaştırmalıdır. Karşılaştırma sırasında ellerinde ustura, pens, iğne vs gibi basit aletler bulunan öğrencileri beşerli gruplara ayırmalı, öğrenciler otopsi yaparken hoca levha üzerindeki veya tahtaya çizeceği şekillerle mümkün olduğunda Türkçe terminoloji kullanmaya özen göstererek bilgi vermelidir. Doğabilim hocaları masalcılığı, gevezeliği bırakmalıdır. Bu hem hocayı hem dinleyenleri yorar ve sıkar. “*Bir göstermek bin söylemekden efdaldır*”. Öğretmenler balık, kurbağa, karides gibi çeşitli tatlı ve tuzlu su hayvanlarını büyük cam kaplar, kavanozlar veya fanuslara koyarak okullarında masraf gerektirmeyen basit akvaryumlar yapabilir ya da okul bahçelerinde bitkilerin tohumlanması vb konularda örnek olması için arı kovanları bulundurabilirler. Subhi Edhem, bunların kurulup hazırlanma tarzlarını sırası geldikçe göstereceği vaadinin ardından zoolojide basit olan bu gözlem ve tecrübelerin botanik, jeoloji, mineraloji ve astronomide daha basit olduğunu vurgulayarak “*musâhebe*” adını verdiği yazısını hocaların bu konularda çaba göstermeleri ricasıyla bitirir (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 33-35).

Parazitoloji Tarihi: Fransesko Redi Hâssaten Parazitolojinin Bânîsi Oldu.

Subhi Edhem, doğabilimleriyle (*tabiiyât*) ilgili yazı dizisinin ilkinde, ülkede bu alanda yazılmış kitapların her hafta birini ele alıp değerlendireceğini söylemişse de bu sözünü sadece ikinci bölümde İsmail Hakkı Bey’in kitabı için tutabilmiş, üçüncü bölümde ise bir kitap eleştirisi yerine ülkemizde bu bilimlerin nasıl öğretilbileceğini ele almıştır. Ayrıca kitap eleştirileriyle her hafta süreceği söylenen yazı dizisine, derginin yayınlanabilmiş son iki sayısı yani dördüncü ve beşinci sayılarda devam edilememiştir. Bununla birlikte, Hakkı Bey’in tıbbî zoolojinin yanı sıra bilgisizlikle suçlandığı alanlardan biri ile ilgili olması bakımından, derginin dördüncü sayısındaki “Fenn Târîhi” köşesinde “Parazitoloji Târîhi” alt başlığı ile yayınlanmış makale, Subhi Edhem imzası açıkça belirtilmemiş olsa da, bu serinin dördüncü tefrikası olarak kabul edilebilir.

Çok eskiden beri fark edilmesine rağmen parazitler (*tufeylât*) hakkındaki temel bilgilerin on yedinci yüzyıldan itibaren elde edilmeye başlandığı ifade edilerek başlanan yazıda bu alanın tarihinin dört dönemde ele alındığı görülmektedir. Birincisi insan bedeninde hastalık yapan parazitlerden sadece görülebilenlerinin dikkate alındığı, Hippokrat ve Galen gibi bilginlerin ilgisine karşın önemli bir gelişmenin yaşanmadığı ve nihayet Galen’in geleneksel yöntemini temelden yıkarak on altıncı yüzyılda modern anatomiye (*ilm-i teşrih*) kuran Vesalius (1514-1564) ile

sona eren ilk ve orta çağlardır. İkincisi on yedinci yüzyıldır. Bu yüzyılda özellikle mikroskobun keşfiyle hastalık yapan organizmalar ve üremeleri hakkında bilgi edinilmiştir. Parazitolojinin kurucusu insanların bağırsaklarında, memelilerin böbrek ve akciğerlerinde, kuşların hava, balıkların yüzgeç keselerinde yaşayan solucan ve benzerleri hakkında incelemeler yapan Francesco Redi'dir (1626-1697). Redi araştırmalarıyla her hayvan zümresine ait bazı parazit numunelerini gösterip böceklerin üremelerini araştırmış hatta mikroskop incelemeleriyle Diacinto Cestoni'nin (1637-1718) keşfettiği uyuz böceğinin şeklini, yumurtalarını bildirip uyuzda asıl nedenin uyuz böceği olduğunu açıklamıştır. Üçüncüsü on sekizinci yüzyıldır. Bu yüzyılda solucanların/parazitlerin (*dîdân*) parazitolojideki önemini vurgulayan Nicolas Andry'nin (1648-1742) Paris Tıp Fakültesi başkanı olmasıyla bunların bağırsakta bulunmalarının türlü hastalıklara yol açtığı kabul edilmiş oldu. Bu dönemde gözle görülemeyen mikroplara da solucan/parazit adı verilmişti. Gerçekte hastalıkların bulaşması solucanlarla değil mikroplar aracılığıyla.

Parazitolojinin dördüncü dönemi on dokuzuncu yüzyıldır. Subhi Edhem'in bu dönemdeki gelişmeleri önceki dönemlere göre daha çok isim ve kavram eşliğinde nispeten ayrıntılı anlattığı görülmektedir. Buna göre, bu yüzyılda mikroskopla görülebilen şeylere şüpheyile bakanlar ve kendiliğinden üreme kuramını savunmaya devam edenler olmakla birlikte *helminthologie* (*ilm-i dîdân*) genel zoolojiden ayrılmıştır. Eschricht (1798-1863) *sisterin* gibi olgunlaşmış parazitlerden (*dîdân*), Steenstrup (1813-1897) döngüsel üremeden (*tenâsül-i mütevâliye*), Küchenmeister (1821-1890) tenyalardan ve koyunların vücuduna girip onlarda salıncak hastalığına yol açan tenya larvalarından bahsetmiştir. Raspail (1794-1878) insan organizmasındaki parazitler, askarid ve böceklerden, bunların zararlarından nasıl korunulacağından ve yol açtıkları hastalıklara yakalananların tespitinden söz etmiştir. Pasteur'ün (1822-1895) çalışmaları parazitolojinin önemini göstermiştir. İlk kez Lambel (لامبه ل) bazı dizanteri durumlarında amiplerin etkisini göstermiş, bakteriler daha çok araştırılmaya başlanmış, pek çok parazit ortaya çıkarılıp organik gelişimleri bildirilmiştir. Gruby'den (1810-1898) önce çok ilerlemeyen bakteriyoloji, bitkisel parazitlerin incelenmeye başlanmasıyla önem kazanmıştır. Bütün hastalıkların kaynağının bakteriler olduğu düşüncesi egemenken Laveran'ın (1845-1922) *amatozaerleri* (اماتوزه نر) keşfetmesi, hastalıkların ortaya çıkmasında parazitlerin önemini göstermiştir. Subhi Edhem parazitoloji tarihine ilişkin yazısını "*meşhûr parazitologlardan İngilterede Patrick Manson'un (1844-1922) didiği gibi bakteri zümresi mertebe-i kusvâya vâsıl oldu. Şimdi huveynât-ı basîta başlamışdır*]. Bu devre

“prosotoloji”ye getirildi. Entomoloji[de] Laveran’ın keşfiyatından sonra sineklerin hayâtı da tetkike başlanmışdır” ifadeleriyle bitirir (*Beşer ve Tabiat*, 4, s. 58-59).

Evrin Yazıları: Evrim Yasaları, Toplumda Yaşam Savaşı, Maddenin Yok Olması, Gülme ve Bel Kemikli Hayvanların Üçüncü Gözü Hakkında

Derginin bazı sayılarında, yazarı belirtilmemesine rağmen, derginin hem sahibi hem muharriri olarak tanıtılması, ona ait olmakla birlikte altında imzası unutulmuş yazıları bulunması, içeriğinin uygunluğu gibi yukarıda da ifade edilen nedenlerden ötürü, sıkıntısızca Subhi Edhem’e ait olduğu düşünülebilecek, çeşitli konulara ait birçok yazı vardır. Bunlardan bilimlerle ilgili olanları birinci sayıdaki “Tekâmül Nazariyesinin İstinâd Ettiği Kânûnlar”, “Hayât Mübârezesinin Kânûnı ve Siyâsi Secîyesi”, “Mâddenin İndirâsı Hakkında Yeni Fikrler” ve “Hande” ile ikinci sayıdaki “Târih-i Tabii: Bel Kemikli Hayvânların Üçüncü Gözü” adlı yazılardır.

İlk makalede, çok sayıda gözlem ve deneyim sonucu, evrim kuramının doğurma (*tevlîd*), orantısal gelişme (*neşv ü nemânın tenâsübî*), kalıtım (*verâset*) ve Malthus ve basit yapıli organik biçimlerin devamlılığı (*bünyesinin besâtatına nazaran şeklerde devâm kânûnı*) şeklinde beş yasaya dayandığının anlaşıldığı söylenmektedir. Birinci yasa fil, deve gibi hayvanların uzun hamilelik sonucu ancak bir yavru doğurmasına karşın fare, tavşan gibi hayvanların kısa süren hamileliklerinin ardından çok sayıda yavru doğurmasında görüleceği üzere dölleme (*telkih*) yeteneğinin hayvanın büyüklüğü ile ters orantılı olmasını içermektedir. İkincisi organizmanın bölümlerinin sıkı ilişkisi nedeniyle değişen bir organın çevresinde bulunan organların da biçim, fonksiyon, ilişki vb. bakımlarından değişmesinin zorunlu olduğunu dile getirmektedir. Üçüncüsü kazanılan özelliklerin kalıtımsal olması ve sadece hayvan dünyasında değil bitki dünyasında da kalıtımsal özelliklerin sonraki kuşaklarda da daima aynı yaşlarda ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Adını Malthus’tan (1766-1834) alan meşhur dördüncü yasa türlerin çoğalmasının geometrik besinlerin ise aritmetik olduğunu ifade etmektedir. Organlardaki değişimin daima çevre ile ilgisi olduğu anlamına geldiği vurgulanan beşinci yasa ise, organlaşması ve biçimi basit canlıların yapıları basit, yaşamsal fonksiyonları tümüyle lokal iken buna karşın organizmaları karmaşık olan canlıların dönüşümlerinin hızlı ve organlarının işlevinin de kendine özgü olduğu şeklindedir (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 5-6).

İkinci yazı evrim kuramının toplumsal yaşama uygulanmasına yani Sosyal Darwinizm denilen anlayışa yönelik bir değerlendirmedir. Buna göre, edebiyatçılar ve sosyologlar yaşam savaşının toplumsal uygulamasını bir canilik gibi görmüşler özellikle Nietzsche’nin (1844-1900) üst insana (*fevk-i beşeriyet*) ulaşmanın ancak

zayıflara karşı “acımasız olunuz” ilkesiyle gerçekleştirebileceğini ileri süren görüşleriyle tartışmalar daha da artmıştır. Yazıda, türsel ayıklanmanın seksüel seçme (*cinsî istifâ*) ile gücünü kaybettiği, topluma uygulanınca ileri sürüldüğü kadar acımasız bir durum ortaya çıkmadığı, çünkü toplumda bireysellik olmadığı yani insanların hiçbir zaman tek başına değil her zaman küçük ya da büyük insan grupları içinde yaşam mücadelesi verdikleri vurgulanmakta ve *cyclisme* (سيفليزم) denilen bu durum nedeniyle insanlar arasında yaşam savaşının etkisini kaybettiği ileri sürülmektedir (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 6-7).

Üçüncü yazıda “*Lukres māddeyi felsefesine esâs ittihâz itmişdi ve onu lâ-yemût telakkî idiyordu... meşhûr Lavvazye yeni kimyâyı ibdâ itdikten sonra tabiatda hiçbir şey halk olunamaz ve hiçbir şey de mahv olamaz düstûrnu koydı*” denilerek yirminci yüzyılda bu ilkenin geçersizliğinin gösterildiği söylenmekte ve x ışınları, katot ışınları, radyoaktivite hatta termodinamik ilkelerine ilişkin açıklamalar eşliğinde maddenin varlığın son formu olmadığı anlatılmaktadır. Buna göre madde, şimdiye kadar bilinen güçlerden çok büyük bir kuvveti barındırmaktadır. Bu güçler maddenin içerdiği zerrelerin parçalanmasıyla (*inhilâl*) ortaya çıkmaktadır. Zerrelerin parçalanmasıyla madde çeşitli evrelerin ardından yok olur yani maddeliğini kaybederek esire dönüşür. Evrim yasasının sadece canlılarda değil madde de geçerli olduğu ifade edilen yazı, konuyla ilgili araştırmaların sonuçlarını yedi maddede özetlemekte ve bunların sırasıyla açıklanacağı söylenerek sona ermektedir. Derginin diğer sayılarında bu makalenin devamı olabilecek bir yazı bulunmamaktadır. “*Bu husûsı tecrübî bir sûretde ilk bildiren zât Gustave Le Bon’dur ... Bu husûsı gâyet metin tecrübeler istinâden irae iden yine Le Bon’dur*” gibi ısrarlı atıflardan söz konusu makalenin (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 8-9) Gustave Le Bon’un adları açıkça söylenmese de *L’évolution de la matière* (1905) ve *L’évolution des forces* (1907) gibi eserlerinden mülhem olarak onun fizik teorilerini anlatan bir yazı dizisi şeklinde tasarlandığı ancak tamamlanamadığı anlaşılmaktadır.

“Hande” başlıklı dördüncü yazı oldukça kısadır. “*Gülme üç noktadan tedkik olunur: 1 – Mihanikî (teşrîh ve fizyoloji) 2 – Şeklî ve Sebebî (psikoloji) 3 – Hüzni ve Surûri (ilm-i emrâz)*” diye başlayan yazıda “*canlılar arasında handeye en müsâid olan insândır*” denilerek önce söz konusu hadisenin anatomik ve fizyolojisine dair kısa açıklamalar yapılmaktadır. Ardından çeşitli şekilleri olmakla birlikte gülmenin ilkinde tebessüm ikincisine asıl gülme denilen istemli ve istemsiz iki temel biçimi olduğu söylenmektedir. Bu hadisede rol oynayan yüz kaslarının durumunu gösteren bir çizim ve hüzünlü, yalancı vb gibi çeşitli gülme biçimlerini gösteren dört resimle

desteklenen yazı, gülmenin sinir hastalıkları, histeri ve beyin zarı iltihabı gibi marazî durumlarda da görülebileceği şeklindeki ifadelerle sona ermektedir(*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 9-10). Bu makale, Subhi Edhem'in felsefesi hakkında bir kitap kaleme aldığı Bergson'un (1859-1941) *Le Rire* (1900) adlı eserini anımsatıyorsa da yazıda Aristo ve gülmede işlevi olan yüz kaslarına adı verilmiş olan Santorini (1681-1737) dışında her hangi bir isim zikredilmemektedir.

Derginin ikinci sayısındaki “Târîh-i Tabî” köşesinde yer alan “Bel Kemikli Hayvanların Üçüncü Gözi” başlıklı beşinci makalede bugün körelmiş bir organ olan kozalaksı beze (*gudde-i sanevberiyeye*) ilişkin araştırmalardan bunun vaktiyle üçüncü bir görme organı olduğu sonucuna ulaşıldığı bilgisiyle başlanmaktadır. Yazıda söz konusu bez hakkında sırasıyla anatomik, histolojik (*nescî*) ve başta bunu ruhun mekânı sayan Descartes olmak üzere çeşitli bilginlerin görüşlerini içeren fonksiyonel (*îfâ itdiği vazîfe*) açıklamalar yapıldıktan sonra “*bu uzvun nasıl zuhûr itdiğini anlamak için insân dımâğının embriyoloji nokta-i nazarından neşv ü nemâsını bilmek lâzımdur*” denilerek bu tür açıklamalara geçilmektedir. Daha sonra kozalaksı bez hakkındaki yararlı bilginin, bezleri insandan farklı olmayan memeli hayvanlar ve kuşlar üzerindeki araştırmalardan değil, aksine bu organın fazlaca gelişmiş olduğu sürüngenlerden elde edilebileceği söylenerek, dinozorlar (*jurazî*) devrindeki *ichtyosaueres* ve *plésiosaueres* gibi sürüngenlerin kafasının orta yerinde büyük birer gözlerinin olmasının, kozalaksı bezin eski ve körelmiş bir göz kalıntısı olduğu varsayımını bugün için çok makul bir fikre dönüştürdüğü ifade edilmektedir (*Beşer ve Tabiat*, 2, s. 28-29).

Dârülfünûn Haberleri ve Eleştirileri: Maârif Nâzırı Neden Dârülfünûn'un Re'isi Oluyor?

Dergide bu başlık altında topladığımız dönemin eğitim ve kültür hayatına ilişkin birçok haber-yazı ve derginin/Subhi Edhem'in bunlara yönelik çok önemli eleştirileri bulunmaktadır. Söz konusu yazılar hem ilgili alanların tarihsel ayrıntılarına ilişkin kayıtlar olması hem de Subhi Edhem'in bu konulara dair düşüncelerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Bunlar birinci sayıdaki “Tenkîd”, “Maarif Haberleri”, “Atamalar”, “Tavsiyelerimiz”, ikinci sayıdaki “Dârülfünûnumuzun Hâli”, üçüncü sayıdaki “Lozan Dârülfünûnundan Mezûn Türk Talebesi”, “Muallimlerin Gazeteciliği Hakkında Bir Karâr”, dördüncü sayıdaki “Maarif Haberleri” başlıklı yazılardır.

Dârülfünûn'la ilgili ilk yazı birinci sayıda “Maarif Haberleri” başlığı altında verilmekte ve yazıda Dârülfünûn'un bağımsız bir kurum olması için adları açıklanmayan birkaç müderris tarafından “Meclis-i Maarif”e verildiği söylenen on

maddelik dilekçenin (*lâyiha*) metni yayınlanmaktadır. Dârülfünûn'un bağımsız bir kurum olduğu vurgusuyla başlayan bu ilginç ve tarihsel değeri olan dilekçenin ikinci maddesinde üniversite hoca (*müderri*) adayının belirlenmesi, açılacak kürsü, ders ve yapılacak konferanslara fakülte kurullarının karar vermesi istenmektedir. Üçüncü maddede, hoca (*müderri*) ve öğretmen (*muallim*) şeklinde iki bilimsel unvan olması, hoca olmak için yükseköğretim diploması, otuz yaşını geçmiş olma, müstakil bir ya da birkaç bilimsel eser sahibi olma, yabancı dil bilme ve en az üç yıl hizmette bulunma şartlarından söz edilmektedir. Dördüncü maddede boş bulunan hocalıklara fakülte yönetim kurulunun bir ya da iki aday göstermesi, Dârülfünûn senatosunun (*divân*) onayı sonunda Eğitim Bakanının söz konusu kişiyi hocalığa seçip hükümete bildirmesi ve Padişah emriyle atanmasından bahsedilmektedir. Beşinci maddede Dârülfünûn başkanının (*reîs*) Eğitim Bakanı, yöneticisinin rektör (*emîn*) olması ve rektörün fakültelerce (*medrese*) iki yıllığına seçilmesi önerilmektedir. Altıncı madde bir hocanın görevden uzaklaştırılmasının hocalar kurulu ve senato üyelerinin çoğunluk kararına göre Eğitim Bakanınca yapılması; yedinci madde doğal ve seçilmiş üyelerden oluşacak senatoya Eğitim Bakanının başkanlık rektörün vekillik yapması hakkındadır. Fakültelerin dekanı (*reîs*) vardır. Her fakültede hoca (*müderri*), öğretmen (*muallim*) ve yardımcı hoca (*mukarrir*) bulunur, bunlar arasından bilimsel ve idarî yetkiye sahip bir kurul oluşturulur, şeklinde sekizinci maddeden sonra Dârülfünûn'a resmî veya özel sultânî mezunlarının sınavsız diğerlerinin sınavla alınmaları ve bu şartları taşımayanların ise sadece ders dinleyebileceklerini söyleyen dokuzuncu madde gelmektedir. Sonuncu madde yardımcı hocaların tekrar kadroya girmek istediklerinde, adları daha sonra açıklanmak üzere yazılı ve sözlü sınav yapılmalarıyla ilgilidir.

Derginin bu dilekçeyi takip eden Dârülfünûn'la da ilişkili "Atamalar" başlıklı sonraki yazısı, bilim ve kültür tarihimizde yer edinmiş bazı kişilerin biyografileri bakımından önemli görünmektedir. Buna göre "*Beyâzıd Kütübhânesi hâfız-ı kütüblüğüne Hâfız Şerefeddîn Efendî*²⁴, *Dârülfünûn ilm-i arz müderriliğine Müştâk*²⁵

²⁴ Buradaki kütüphaneci 1942-47 yılları arasında diyanet işleri başkanlığı da yapan meşhur din bilgini Ord. Prof. Dr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya'dır (1880-1947) (Kara, 2013, s. 308-310).

²⁵ Müştâk Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den mezun olan jeoloji müderri (Günergun, 2005, s. 83) Kargılı Kadizade Dr. Ahmed Şevki Müştâk Eke'dir (1865-1938) (Etker, 2005, s. 192).

ve fizik müderrisliğine Tevfik Beğler²⁶ tayin olunmuşlardır”. Haberde Dârülfünûn’un yeni yönetmeliği gereğince bir kürsüye hoca olarak atanmak için adayın bilimsel kimliğini ispatlayan bir ya da birkaç eseri olması gerektiği ancak yıllarca resmî ve özel okullarda öğretmenlik (*muallimlik*) yapan Müştâk Bey’in “belli başlı bir telif” olmadığı Tevfik Bey için de aynı “kanâat”in söz konusu olduğu ifade edilerek atamalar eleştirilmektedir. “Atamalar”, veriliş tarzından Subhi Edhem’in olumlu karşıladığı anlaşılan “Tıbb Fakültesi Tıbb-ı Kânûnı muallimliğine Doktor Vasfi Bey²⁷ birâderimiz tayin idilmiştir” haberi ile sona ermektedir (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 12-13).

Dergi/Subhi Edhem, Dârülfünûn’un özerkliği için adı açıklanmayan bazı müderrisler tarafından verilen dilekçeye (*lâyiha*) yönelik eleştirilerini ikinci sayıdaki “Dârülfünûnumuzun Hâli” başlıklı yazıda dile getirmektedir. Buna göre, eskiden beri, Eğitim Bakanı kotluğuna oturan herkes (*nâzır*) hemen ortaya bir “Dârülfünûn Islâhâtı” meselesi atar. Her defasında yeni birkaç ders, birkaç fakülte (*medrese*) açılır, bazen kişiye özel anabilimdalları (*kürsî*) kurulur ya da kapatılır. Yeni bir kanun çıkarmakla Dârülfünûn’a yeni bir hayat verileceği zannedilir. Son verilen “dillere *destan*” dilekçeyle İstanbul Dârülfünûnu’nun, manevî kişiliği olan, “*muhteris siyâsâtın gürültülerinden uzak*” Batı üniversiteleri gibi özerk olacağı söyleniyor. Oysa yakından bakıldığında bu dilekçede de, şimdiye kadar yapılan girişimlerin başarısız olmasına neden olan, bireysel çıkarlar uğruna toplumsal yararları göz ardı etme “illet”i hissedilmektedir. Subhi Edhem “*Maârif Nâzırın neden Dârülfünûn’un reîsi oluyor?*” diye soruyor. Dârülfünûn bir bilim, teknoloji (*ilm, fenn*) yuvasıdır. Oysa Eğitim Bakanı’nda olması gereken özellik bilimsel değil politik yeteneklerdir. O üyesi olduğu partinin, hükümetin politikası için bir araçtır. Bir bakan ne kadar saygın olursa olsun Dârülfünûn gibi bilimsel bir kurumun başına geçemez; geçerse kurumun bilimsel görünümüne leke sürülmüş olur. Subhi Edhem, Dârülfünûn’a atanma ve yükselme şartlarının, tarafsız uygulanmak koşuluyla ne kadar ağır olursa o kadar iyi olacağı vurgulamakla birlikte, hoca, öğretmen ve yardımcı hocaların

²⁶ Fizik müderrisi Tevfik Bey, 1910’da Dârülfünûn Fizik Şubesi muallim muavinliğine getirilip ardından hangi dalda eğitim gördüğü meçhûl olmakla birlikte Sorbonne’a gönderilen dönüşte Salih Zeki’nin asistanlığını yapıp onun Umûmî Fizik dersini okutan Temmuz 1919’da müderrisliğe yükseltilen ve üniversite reformunun ardından 1934’te emekli edilen Tevfik Subaşı’dır (1879-1954) (Baltacıoğlu, 2018, s. 157-165).

²⁷ “Birâderimiz” sözünden Subhi Edhem’in takdir ettiğini düşünebileceğimiz haberdeki bu kişi, 1905’te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’yi birincilikle bitirip 1908’de gönderildiği Paris Tıp Fakültesi Adli tıp Enstitüsündeki eğitiminin ardından 1911’de yurda dönüp 1912’de tıbb-ı kânûnî müderrisi muavini olarak göreve başlayan Dr. Vasfi Bey’dır (1884-1924). Vasfi Bey, 1916’da Tabâbet-i Adliye Müdür Muâvini, 1919’da Sıhhiye Müdüriyeti Umûmiyesi Teşkilâtı Tabâbet-i Adliye Şubesi Müdürlüğü ve Eylül 1923-Haziran 1924 arasında da Tıp Fakültesi Dekanlığı yapmıştır (Yıldırım, 2017, s. 200-210).

atamalarında veya yeni alınacak hocaların belirlenmesinde sınav yapılmasını, uygulandığı biçimiyle bu sınavların hiçbir zaman zekâ ve bilginin ölçütü olamayacağı gerekçesiyle, doğru bulmaz. Ayrıca ona göre, bu sınavı yapacak olanların, zaten yetkin olmadıkları için reform yapılan o günün Dârülfünûn hocaları olması da başka bir tuhaftır. Subhi Edhem, bu sorununun çözümü için Batıdaki üniversitelerin yöntemlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini söyleyerek, maaş almadan sadece derslerine devam edenlerin ödedikleri küçük ücretlerle yetinen, yetersiz olduğunda karşısında ders anlatacak birini bulamadığından kendiliğinden sistemden ayrılan privat doçentlik uygulamasından söz eder. Ardından ilk önce, gerçekten Dârülfünûn'a uygun bilimsel yetkinliğe sahip saygın kişilerin belirlenip bundan sonra bu şekilde oluşturulacak bir eğitim kurumuna özerklik verilmesi gerektiğini vurgulayarak “*lâyiha ile iştigâl idenlerin nazar-ı dikkatini celb ideriz*” ifadeleriyle yazısını bitirir (*Beşer ve Tabiat*, 2, s. 31-32).

“Tenkid” başlıklı yazıda Telif Tercüme Heyeti müdürü Cevâd Bey Efendi'nin Dârulmuallimîn-i İbtidâiler için yazdığı *Fizik* adlı kitabı eleştirilmektedir. Burada belirtildiğine göre, Maarif-i Umûmiye Nezâreti en çok Birinci Dünya Savaşı sırasında etkin olmuş bir iki yıl içinde Matbaa-i Âmire'de edebiyâta ait pek çok eser basılmıştır. Subhi Edhem, bu kitapların düşünce, ilke ve bilgi hatalarıyla dolu olduğunu yetkili makam ve kişilerin dikkatini çekmek için bunları birer birer göstereceğini ve bu işe Telif ve Tercüme Kütüphanesi'nin otuzuncu kitabı olarak yayınlanan söz konusu *Fizik* adlı eserden başlayacağını söylemektedir. Buna göre kitap baştan aşağı hatalarla doludur. Ayrıca kelimeler yerli yerinde kullanılmadan tercüme edilmiştir. Bu hatalar kitaptan seçilen birçok örnekle gösterilmekte ve eleştiriler “*ey dikkatli bakanlar ibret alın*” (*fa'tebiru yâ uli'l-epsâr*) ifadesiyle sona ermektedir.

“*Biz halka fâide-bahş olan herkesin minnetsiz meddâhı ve bir takdîrkârıyız. Bu tavsiyelerimiz hiçbir menfaat ve hiçbir ücret mukâbilinde değildir. İdârehânemiz ücret mukâbilinde ilân kabûl itmez*” şeklindeki ifadelerle başlayan “Tavsiyelerimiz” başlıklı bölümde dönemin İstanbul'undaki bazı kitapçı, doktor, gazetelerin ilanları görülmektedir. İkincisi daha muhtemel görünmekle birlikte, ilanlara eşlik eden övgü ve tavsiyelerin dergiye mi ilan metnine mi ait olduğu tahmin edilememektedir. Bununla birlikte yeni çıkan günlük bir gazetedir denilip “Başlarken” başlıklı başyazısı “*doğru kalplilik*”le nitelenen *Tarîk* ve “*haberlerindeki sıhhat nokta-i nazarından İstanbul halkının rağbetini kazandığını görüyoruz*” denilen *Akşâm* gazetelerine yönelik ifadelerin derginin/Subhi Edhem'in eleştirileri olduğu kuşkusuz görünmektedir. Birinci gazete, dergi politikasını bir kez daha göz önüne serecek biçimde *İnci* ve *Yeni*

Dünyâ adındaki diğer gazetelerle birlikte tiyatro piyesleri, masal ve manzumelerle dolu edebî içeriği nedeniyle eleştirilerek, dönemin şartlarını yansıtan vurucu bir ifadeyle “*ve bunların ateşler içinde yanan bir memlekete ne fâidesi görülür?*” denilmektedir. *Akşam* gazetesine yönelik eleştiri Subhi Edhem’in daha önceki örneklerde de görülen tarzını yansıtmaktadır. Buna göre, söz konusu gazetenin 18 Temmuz [1919] tarihli sayısından alınan ve okunduğunda gerçekten baştan aşağı anlamsız olduğu görülen bir ifadeye dikkat çekilerek gazeteden yayınında daha özenli olması istenmektedir (*Beşer ve Tabiat*, 1, s. 11-14).

“Lozan Dârülfünûnu’ndan Mezûn Türk Talebesi” başlıklı yazıda o yıl [1919] İsviçre’deki söz konusu üniversitenin çeşitli bölümlerinden mezun olup yurda dönecekleri öğrenilen Mazhar Nedim (hukuk), Tâhir Şekîb (siyasal bilgiler), Kâzım Behçet (mühendis), Mustafa Besim (mühendis), İsmail Fûâd (mühendis) ve Tayfur Nâzım (elektrik mühendisi) adlarındaki altı öğrenci “*dimâğlarını garb irfânıyla besliyen bu güzide gençlerin isimlerini zikr itmeği kudsî bir vazîfe telakkî idiyoruz*” ifadesiyle takdim ve bir an önce vatana hizmete başlamaları temenni edildikten sonra yurt dışına eğitim için gönderilen öğrencilerden yeteri kadar yararlanılmadığı imasıyla “*bâri bunlar kendilerinden evvel avdet iden diğer arkadaşları gibi nan-kör bir takdîrsizlik karşısında bulunmasınlar!*” denilmektedir. “Muallimlerin Gazeteciliği Hakkında Bir Karar” başlıklı yazıda Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi ile Heyet-i Umûmiyesi’nin, memur sayılmayan ücretli öğretmenlerin aksine maaşlı öğretmenlerin memur hükmünde olduklarından siyasî gazetelere sorumlu müdür olamayacakları fakat siyasî olmayan gazete ve dergilere olabilecekleri kararı duyurulmaktadır (*Beşer ve Tabiat*, 3, s. 47-48).

“Maârif Haberleri” başlıklı bölümdeki ilk haberde Maârif-i Umûmiye Nezâreti teşkilat yönetmeliğinin Meclis-i Kebîr-i Maârif’e ilişkin 20, 21, 22, 23. maddelerindeki değişiklikler bildirilmektedir. Söz konusu maddelerden Meclis-i Kebîr-i Maârif’in, ilgili bakanlığın, Dârülfünûn’da dahil olmak üzere tüm eğitim-öğretim birimlerinin bilimsel ve idarî makamı olduğu anlaşılmaktadır. Değişiklerin, söz konusu meclisin idari yapısı, üyeleri, üyelerin ve başkanının nasıl seçileceği, toplantı ve görüşmelerinin nasıl icra edileceği, eğitim öğretim bütçesi, sorumluluğu altındaki öğretim kurumlarının ders cetvelleri, ders kitapları, yönetsel düzenlemeleri, çalışanlarının işe alınma, çıkarılma, güvenlik soruşturmalarını nasıl yapacağı gibi konulara yönelik olduğu görülmektedir. Bu bölümün “Yeni Mektebler” başlıklı ikinci haberinde Aşiyân Neşriyât Tedrisât Şirketi’nce önceki yıl (1918) açılan Aşiyân İdâdîsi’nin bu kez Kadıköy’de açılan şubesinde söz edilmektedir. Üçüncü haber

“Tevfik Fikret Mükâfâtı” başlığı taşımakta ve yukarıdaki şirketin Nobel ödülüne benzer şekilde Fikret adına şimdilik yalnızca edebî eserlere özgü olsa da yine de teşekkür değer bir ödül vaat ettiği bildirilerek “*çünkü sâ’ir husûsâtda kalem tecrübesinde bulunacak veyâ ibdâ ve ihtirândan medeniyeti değilse bile hiç olmazsa Türkleri müstefid idecek dâhîlere maatteessüf henüz sâhib değiliz*” denilmektedir. Çok eser yayınlamışsa da bunlar içinde okunacak olanların bir ya da iki tane olduğu ileri sürülen “Telif ve Tercüme Dâiresi’nin Kapatılması” başlıklı son haberde, ilgili kurumun görevinin sözü geçen Meclis-i Kebîr-i Maârif’e devredildiği belirtilmektedir (*Beşer ve Tabiat*, 4, s. 64).

Latince Dersleri: *Garb Lisânları Köklerini Latineden Almışlardır.*

Subhi Edhem’in dergideki son yazısı “Yüz Sahîfede Latince Dersi” başlığını taşımaktadır. Derslere başlamadan gerekçe olarak önce Batı dillerinin köklerini Latineden aldığı, bilim, felsefe, tıp, hukuk ve gramer terimlerinin büyük kısmının Yunanca ve Latince olduğu bizim bilginlerin ise aynı yöntemle teknik terimleri bağnazlık nedeniyle Latineden değil Arapçadan aldıkları fakat yeterli bir terimsel sözlük oluşturulamadığı belirtilerek şöyle denilmektedir: “*Bugün bütün malûmâtımızın esâslarını Arab medreselerinden çıkarabileceğini iddiada unûd davranan birçok muhâfazakâr mutaassıblarımız vardır ki kitâblarının nihâyetine Fransızca birer hâşiye koymağı adet idindiler*”. Oysa Fransızca bu konuda işe yarayacak özellikte değildir. Subhi Edhem “*gazetemiz*” dediği *Beşer ve Tabiat*’ta bilimsel terimlerin Latince yazıldığını okuyucuların bunları doğru okuyup anlaması için her sayıda bir sayfalık Latince dersi vereceğini söylüyor. Bu sayede Tıp Fakültesi ve Dârülfünûn’daki bazı “*muazzam müderrisler*”in bu dilin kurallarını öğreneceklerini ve bu sayede Fransızca kitaplardan öğrendikleri Latince kelimeleri meslektaşları ve öğrenciler karşısında yanlış geveleyip durarak öğrencilerin kulaklarını tırmalayan telaffuzlardan uzaklaşmış olacaklarını söylemekten de sakınmıyor. İlk dersin dokuz madde altında Latince kelimelerin telaffuzlarına ilişkin olduğu görülmektedir (*Beşer ve Tabiat*, 5, s. 78-79).

Sonuç

“*Alevler içinde yanan bir memleket*” ifadesinin gösterdiği gibi 30 Ekim 1918’deki Mondros Mütarekesini takiben İngiltere, Fransa, İtalya ve Mayıs 1919’dan itibaren de Yunanistan tarafından işgal edilen Osmanlı Türkiye’sinde 7 Ağustos-11 Eylül 1919 tarihleri arasında, haftalık olarak beş sayı yayınlanabilen *Beşer ve Tabiat*, “*sahibi ve muharriri*” Subhi Edhem’in son eseridir. “*Fenni*” sıfatıyla tavsif edilen dergi bilim, felsefe, sosyoloji, hukuk, sanat, antropoloji, dil, biyografi ve dönemin Osmanlı

bilim, eğitim ve kültür hayatına yönelik haber ve eleştiriler gibi çok farklı alanlara ilişkin yazılar içermektedir. Resim ve fotoğraflar içeren ve taahhüdüne uygun olarak nerdeyse tümüyle bilimsel bir içeriğe sahip olan dergide işgal şartları ortamında yayınlanmış olmasına rağmen lehte veya aleyhte hiçbir siyasi yazı ya da tavır görünmemektedir. Bu yönüyle dergi, işgal ve savaş hali içinde harap olmuş bir ülkedeki düşünce ve kültür hayatını göstermesi bakımından önemli bir tarihsel bir belge olarak görülebilir.

Dergideki bilimsel yazıları, Subhi Edhem'in evrimci bakış açısının ve pozitivist bilgi ve bilim anlayışının ayrıntılarını gösteren vurgular içermektedir. Ona göre bilgi, bilimsel bilgidir. Bunun dışındaki her şey hurafe ve masaldır. Kültürümüz hurafeleşmiştir. “*Büyük Türkiye*” edebiyat ve metafizikle değil bilimle kurulur.

Subhi Edhem'in bilim anlayışında da önemli ayrıntılar göze çarpmaktadır. Bu konuda kullandığı üç kavram vardır: *ulûm-ı tabîiye/tabiiyât*, *ulûm-ı mâddiye* ve *târîh-i tabîî*. Birincisini tüm doğa bilimlerini içeren genel bir terim anlamında kullanmaktadır. İkincisiyle fizik ve kimyayı [metinde açıkça geçmese de buna astronomiyi de ekleyebiliriz] üçüncüsüyle zooloji, botanik, fizyoloji, anatomi vs.yi kastetmektedir. Çok daha önemlisi “*ulûm-ı tabîiyenin merkezi târîh-i tabûdir*” tezidir. Böylece Subhi Edhem'in doğabilimlerini (*tabiiyâtı ya da ulûm-ı tabiiyeyi*), birincisi fizik ve kimya gibi madde bilimleri (*ulûm-ı maddiye*) ve ikincisi tüm dallarıyla biyoloji ve tıptan oluşan canlı bilimleri (*târîh-i tabîî*) olmak üzere ikiye ayırdığı, ikincisini doğa bilimlerinin merkezine koyduğu ortaya çıkmaktadır. Bunu felsefi terminolojiyle söylemeye çalışırsak, Subhi Edhem fizikalist anlamda değil evrimci-biyolojist anlamda bir pozitivist görünmektedir. Böylece o, bilgi denince doğabilimlerini (*tabiiyât*) anlamakta, doğabilimlerinin merkezinde de madde bilimlerinin (*fizik-kimya*) değil biyoloji bilimlerinin (*târîh-i tabîî*) yer aldığını ileri sürmekte, dahası kültürümüzde doğabilimlerinin tüm şubeleriyle merkezi konuma getirilerek eğitim-öğretimin buna göre düzenlenmesiyle toplumun kurtulabileceğini/ilerleyebileceğini düşünmektedir.

Dergideki yazılardan son dönem Osmanlı bilim ve düşünce hayatında derin izler bırakan Batılı bilginlerden Gustave Le Bon'un etkisinin, Subhi Edhem ve dergisi üzerinde de görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin mutlaka uyması gereken temel ekonomik ilkelere ilişkin tercüme makalesi ile maddenin dönüşümüne ilişkin makalesi söz konusu yazarın Subhi Edhem üzerindeki bu etkisinin ekonomiden fiziğe kadar birçok alana ilişkin tezlerini kapsadığını göstermektedir.

Bilimsel yazılarının, ilgili alanların ilkeleri, kavramları, kuramları, temsilcileri ve tarihine yönelik pek çok ayrıntıyı içermesi Subhi Edhem'in bilgi birikiminin genişliğini ve derinliğini göstermektedir. Neredeyse her makalesinde, sözünü ettiği alana ilişkin çok sayıda kavram, görüş, bilim adamı ve eserden söz etmektedir. Dergide bu kavram ve adların Osmanlıca yazımlarının yanı sıra sık sık Latin harfleriyle de imla edildiği görülmektedir.

Subhi Edhem'in doğabilimlerinin İslam ve Osmanlı dünyasındaki oldukça fazla isim içeren tarihçesine yönelik anlatılarındaki bazı noktalar ikna edici görünmemektedir. Doğada yapılan tecrübeleri gerektiren bu alanların İslam Dünyası'ndaki bölümü için sayıp dökülen çeşitli isimlerdeki karışıklıklar bir yana, bilimsel değil mistik tecrübeleriyle maruf Muhiddin İbn Arabi'nin bu bilimlerin İbn Sina ile birlikte iki öncüsünden biri sayılması söz konusu süreç bakımından hiç de uygun görünmemektedir. Yine döneminde çok ünlü olup "*ayaklı kütüphane*" olarak tanınan ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiye'si içinde haftada iki gün felsefe dersleri veren fakat hiçbir eser kaleme almayan Kethüdazade Arif Efendi'nin, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da öğrenim görüp burada baş hocalığa yükselen ve matematik doğabilimlerine dair dört ciltlik *Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye* adlı devasa ansiklopedinin yanında ders kitabı niteliğinde birçok eser kaleme alan Hoca İshak Efendi'yle birlikte, bu bilimlerin söz konusu dönemdeki dirilticileri arasında sayılması da şaşırtıcı görünmektedir. Bununla birlikte doğabilimlerinin Osmanlıdaki tarihçesini anlatırken vurgulayarak zikrettiği pek çok ismin, söz konusu sürecin bilim ve düşünce tarihi yazılırken mutlaka dikkate alınması gereken köşe taşları konumunda olduğu söylenebilir.

Subhi Edhem'in kültürümüzde doğabilimlerinin tüm şubeleriyle merkezi konuma getirilmesi görüşü kadar bu bilimlerin eğitim ve öğretimine ilişkin dikkat çekici öneriler sunduğu da görülmektedir. Bazılarını vurgulamak gerekirse, bu bilimleri öğretirken dersler gözlem/gezi (*müşahade*) ve deney (*tecrübe*) dersleri olarak hocaları da ders anlatan ve araştırma yapan hocalar olarak ayrılmalıdır. Bu bilimlere ilişkin laboratuvarlar bir yerde toplanmalı yani merkezi laboratuvarlar oluşturulmalı ve hocalara buralarda kürsüler verilmelidir. Böylece hocalar okullara değil öğrencileri laboratuvarlara gitmelidir. Batıda üretilmiş bilim ve teknoloji terimleri Türkçeleştirilerek değil özgün şekliyle kullanılmalıdır. Öte yandan bilimsel terminoloji oluşturulurken halkın dilinden uzaklaşılmalıdır. Öncelikle yerli bitki ve hayvan türleri araştırılıp incelenmeli, bitki ve hayvan türlerinin Türkçe adları kullanılmalıdır. Üniversite hocalarına alanının en önemli kitaplarını dilimize çevirme görevi

verilmelidir. Bugün de itibar edilebilecek bu gibi önerileri onun alan yetkinliğinin işaretleri olarak görebiliriz.

Subhi Edhem'in İsmail Hakkı Çelebi hakkında, çok eskiden beri tanışmaları, birlikte uzun yolculuklar yapacak kadar yakın olmaları, ona önceleri sadece bilimsel açıdan değil her konuda hayran olması ve bir türlü eleştirememesi, fakat zamanla bunu aşması, en önemlisi de yurtdışına gönderilen öğrencilerden olmasına karşın Alfort Veterinerlik Okulunu bitirmeden yurda dönmüş olması yani bir diploması olmaması gibi verdiği önemli bilgiler, bir yandan o ve kendisi hakkında bazıları bilinmeyen biyografik ayrıntıları ortaya koyarken öte yanda da bugüne kadar gelen bazı biyografik yanlışların düzeltilmesini gerekli kılmaktadır.

Dergide vermeye başladığı Latince dersleri, her ne kadar dergi yayını sürdürmemiş dolayısıyla daha başlamadan bitmiş olsa da Osmanlılar döneminde ilk kez teşebbüs edilen bir iş olmalıdır. Bu tefrikayla en azından Osmanlı kültür hayatında ilk defa bir bilginin, popüler bilimsel bir süreli yayında halka ve akademisyenlere Latince öğretmeye giriştiği söylenebilir. Daha önemlisi, bu girişimin, akademisyenlerimizin alanlarının yabancı kökenli kavram ve bilgin adlarını doğru telaffuz edemedikleri ya da onları bildikleri yabancı dilin fonetiğine göre yanlış ifade ettikleri şeklindeki gerekçesinin, bugün bile geçerli bir sorun olmaya devam etmesidir.

Subhi Edhem'in gerçekten güncel siyasetten uzak, tamamen bilimsel zihniyetli bir kişi olduğunu gösteren benzer bir durumla Darülfünûn eleştirilerinde de karşılaşırız. Dile getirdiği intihal sorunu, günümüzde de her düzeyde akademik hayatımızın hatta basın-yayın hayatının en önemli problemidir. Akademik bağımsızlık, düzen, akademik yükselme kriterlerinin bir türlü istikrar bulamaması ve her bahaneyle değiştirilip durması, üniversite eğitiminin niteliği, üretkenliği, büyük masraflarla yurt dışına gönderilen kadrolarla amaçların ne derece gerçekleştirildiği vb. gibi sorunların Darülfünûnlu tek üniversite devrinden resmi veya özel yüzlerce üniversiteli devre geçilmiş olan günümüz Türkiye'sinde de can alıcı yükseköğretim sorunları olmayı sürdürmesi oldukça şaşırtıcı ve üzüntü vericidir. Subhi Edhem'in Darülfünûn'un dolayısıyla üniversitelerin güncel siyasetin etkisinden ve kontrolünden uzak bir iç işleyişe sahip özerk bilimsel yapılar olmasını dile getirirken söylediği şu sözler hem sorunu hem de çözümü gösteren bir düstur mahiyetindedir: "*Maârif Nâzırı neden Dârülfünûn reisi oluyor? Dârülfünûn bir ilm fenn ocağıdır, orada bir profesör yalnız ilm için çalışır. Halbûki bir Maârif Nâzırında aranılan*

şartlar ilmî değil siyâsî kabîliyetlerdir. O mensûb olduğu fırkanın hükûmetin bir aletidir...”.

Kaynakça

- Akbaş, M. (2008.) Meltem, *Osmanlı Türkiyesi'nde Modern Fizik (19. Yüzyıl)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkan, M. Ö. (2009). Osmanlı Darwinizmi. *Cogito*, 60-61, 1-26.
- Alkan, M. Ö. (1989). II. Meşrutiyet'te Doğa Felsefesi ya da Subhi Edhem Üzerine Notlar. *Felsefe Dergisi*, 29, 50-58.
- Baltacıoğlu, A. Y. (2018). Müderris Tevfik [Subaşı] 1879-1954. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 19 (2), 157-186.
- Baytop, A. (2004). *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Tübitak.
- Beşer ve Tabiat*. 1, (7 Ağustos 1919); 2, (15 Ağustos 1919); 3, (21 Ağustos 1919); 4, (4 Eylül 1919); 5, (11 Eylül 1919).
- Demir, R. (2006). Subhi Edhem Bey'in Bilim Tarihi ve Bilim Felsefesi Bilinci. *Bilim ve Ütopya*, 139, 52-57.
- Demir, R. (2007). *Philosophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi Yeni Felsefe* (C. III). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Demir, R. (2010a). Fen Adamları, İlk Bilim Tarihi Kitabımız. Y. Unat (Ed.) *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji Makaleler* içinde (s. 259-270). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, R. (2010b). Subhi Edhem Bey'in *İlm-i Nebâtât Târîhi*'nde Bilim Tarihi ve Bilim Felsefesi Bilinci. Y. Unat (Ed.) *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji Makaleler* içinde (s. 259-270). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, R., Uymaz, T. (2013). Yaşam ve Ölüm Üzerine Bir Deneme: Subhi Edhem Bey'in Hayat ve Mevt'i. *Dört Öge*, 4, 51-77.
- Diñçer, G. (2019). Subhi Edhem Bey'in *Fen Adamları* Adlı Kitabı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dölen, E. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X (I), 29-33.
- Duman, H. (1986). *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Katoloğu 1828-1928*. İstanbul: IRCICA.

- Etiker, Ş. (2005). Osmanlı Bilimi Araştırmaları, c.VI, sayı 2 (2005) için bazı düzeltmeler. *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, VII (I), 192.
- Fındık, T. T. (2006). Suphi Ethem'in Ulûm-ı Tabiiyye Lügati'nin Günümüz Türkiye Türkçesi İmlasına Aktarımı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günergun, F. (2005). Doktor Kimyager Mehmed Ziya Ülken: Sır William Ramsey'in Türk Öğrencisi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI (2), 79-116.
- Günergun, F. (2008). Darülfünun Kimya Eğitiminde Reform: I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'a Gelen Üç Alman Kimyager. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X (I), 47-90.
- Günergun, F., Baytop A. (1998). Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895) ve Botanikle İlgili Yayınları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2, 293-317.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., Bekar, M. S., Gündüz, G., Bulut, V. (2006). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi I-II*. İstanbul: IRCICA.
- Kalaycıoğulları, İ. (2020). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'sinde Bilim I-II*. İstanbul: Muhayyel.
- Kalaycıoğulları, İ. (2013). Subhî Edhem ve Lamarckizm Adlı Eseri. *Dört Öge*, (4,) 79-119.
- Kara, İ. (2013). Yaltkaya Mehmet Şerefettin. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 308-310). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mecmûa-i İbretnümâ*, 13, (Şevvâl 1282/Mart 1866).
- Şemsettin Sâmî. (1996). *Kâmusu'l-A'lâm*. C. III, Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Odabaşı, İ. A. (2006). II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Odabaşı, A. (2007a). Subhi Edhem Bey'in *Tabiatı*. *Bilim ve Ütopya*, (152), 18-25.
- Odabaşı, A. (2007b). Subhi Edhem Bey ve *Beşer ve Tabiat* Dergisi. *Bilim ve Ütopya*, (159), 18-32.
- Özcan, A. (1994). Dukakinzâde Ahmed Paşa. *İslâm ansiklopedisi* (C. 9, s. 550-551). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Sadigova, P. (2020). İlk Türkçe Telif Sosyoloji Kitabı: Subhi Edhem'in *Sosyoloji'si*. *Bilim ve Ütopya* (309), 67-73.
- Subhi Edhem. (2014). *Bergson ve Felsefesi* (L. Bayraktar ve Z. Tek, Sad. ve Yay. Haz.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Subhi Edhem. (2021). *Tarih ve Müverrihler* (Ş. Ceylan, Sad.). Kahramanmaraş: Samer Yayınları.
- Subhi Edhem. (1917). *Musahabelerim*. İstanbul: Ulum-ı Tabiiye ve İctimaiye Kütübhanesi. Erişim tarihi: 19.10.2021, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=Subhi%20Edhem&bolumsanal=001>
- Ülken, H. Z. (2005.) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yıldırım, R. V. (2017). Genç Yaşta Kaybedilen Bir Değer: Tıbb-ı Adli Müderrisi Dr. Vasfi Bey (1884-1924). *Lokman Hekim Dergisi*, 7 (3), 200-210.

Summary

The 19th century was the period of modernization in the Ottoman Empire. It is known that popular science and philosophy journals, which were started to be published after the 1860s, also played an important role in this process. One of the last examples of these magazines was *Beşer ve Tabiat*. It was a popular science journal that was published weekly in total five issues between 7 August and 11 September 1919 in Ottoman Turkey occupied by the Western states. The journal was published by Subhi Edhem, one of the last Ottoman scholars. The journal contained articles on many different fields such as natural sciences, philosophy, sociology, economics, geography, law, art, classical music history, anthropology, language, biography and news and criticisms of the Ottoman science, education and cultural life of the period. The journal, which included pictures and photographs, is an important historical document in terms of showing the intellectual and cultural life in occupied Ottoman Turkey. Despite the fact that it was published in an environment of occupation conditions, no political articles or attitudes appear in the journal for or against.

A lot of significant articles in the journal belong to Subhi Edhem. From these writings, it is understood that Subhi Edhem had an evolutionist and positivist understanding of knowledge and science. According to him, knowledge is only scientific knowledge. On the other hand, for Subhi Edhem, scientific knowledge means natural sciences. As it is understood from his articles on the subject in the journal, he divides natural sciences into two, material natural sciences that examine matter such as physics, chemistry and astronomy, and living sciences consisting of biology and medicine with all branches, and puts the latter at the center of natural sciences. According to Subhi Edhem, it is the achievements in the sciences, especially in the natural sciences, that make the West advanced and powerful in the whole world. On the other hand, he argues that our traditional culture, which was a form of medieval Islamic civilization in the later periods, has become completely superstitious and he thinks that the salvation of our country is possible with the implementation of an education program in which natural sciences are at the center.

In his various articles in the journal, Subhi Edhem explains the development-progress history of natural sciences in the West, on the one hand, and the history of these sciences in Islamic and Ottoman culture, on the one hand, and on the other hand, explains his views and suggestions on how these sciences should be taught and read in our country. Although his explanations of the history of natural sciences in the Western and Eastern worlds are short

and contain many names, it seems that some explanations of the history of these sciences in Islam and the Ottoman Empire are not very convincing on one or two points. However, it can be said that many of the names mentioned by emphasizing while describing the history of these sciences in the Ottoman Empire are the cornerstones of the process in question that must be taken into account when writing the history of science and thought.

It is also seen that Subhi Edhem offers remarkable suggestions regarding the education and training of natural sciences in our country. To highlight some of them, while teaching these sciences, the lessons should be separated as observation/trip and experiment lessons, and the instructors as lecturers and researchers. Laboratories related to these sciences should be gathered in one place, that is, central laboratories should be established and professors should be given academic chairs there. Thus, teachers should not go to schools, but students should go to laboratories. Science and technology terms produced in the West should be used in their original form, not in Turkish. On the other hand, while creating scientific terminology, the language of the people should not be avoided. First of all, native plant and animal species should be researched and examined, and Turkish names of plant and animal species should be used. University professors should be given the task of translating the most important books of their field into our language. We can see such suggestions, which are still applicable today, as signs of his field competence.

One of the practices in the Ottoman modernization movements was the students sent to Western countries to learn modern sciences. One of them was İsmail Hakkı Bey, who was also Subhi Edhem's teacher. Subhi Edhem criticizes the scientific aspects and works of his teacher, who was one of the leading figures of biological sciences in the country during his time. In these criticisms, he states that he met his teacher for a long time, that they were sincere enough to travel together, that he could not criticize his teacher because he admired his teacher not only in terms of science but also in every subject, but over time he overcame this feeling. The most important information he gave about his teacher is that although he was one of the students sent abroad by the Ottoman state, he returned home before graduating from Alfort Veterinary School. All this information, on the one hand, reveals biographical details about him and his teacher, some of which are unknown, on the other hand, it necessitates the correction of some biographical mistakes that have come up to date.

One of the important criticisms of Subhi Edhem in the magazine is about the Darülfünun, the first and only university established in the Ottoman Empire. In these criticisms, he explains his views on many problems such as plagiarism, academic independence, order, quality of university education and being productive. He objects to the changing criteria for acquiring academic titles and complains about the inefficiency of the staff sent to the West for scientific education at great expense. However, he especially opposes the fact that the Minister of Education becomes the Rector of the University, that is, the politicization of the Darülfünun, that is, the university. These criticisms show that Subhi Edhem is a completely scientific person who is far from current politics.

One of the important sections in the journal is the section that aims to teach the readers Latin. The Latin lessons that he started to give in the journal must have been a job that was attempted for the first time during the Ottoman period, although the magazine could not continue its publication, so it was finished before it even started. With this serial, at least, it can be said that for the first time in Ottoman cultural life, a scholar attempted to teach Latin to the public and academics in a popular scientific periodical. More importantly, the reasoning of this initiative that our academics are unable to pronounce the names of foreign-origin concepts and scholars correctly or mis-express them according to the phonetics of the foreign language they know continues to be a valid problem even today.

As a result, it turns out that Subhi Edhem is an scientific and philosophical figure and that his journal is an important publication in terms of understanding the late Ottoman thought, with many details mentioned and not mentioned here.

AKİF PAŞA'NIN YARGILANMASI: TANZİMAT'IN UYGULANMASI MI, SİYASİ BİR HESAPLAŞMA MI?

THE TRIAL OF AKIF PASHA: IS THIS THE IMPLEMENTATION OF THE TANZİMAT OR A POLITICAL SHOWDOWN?

Ebubekir KEKLİK

Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ebubekirkeklik@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 19 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 September 2021
Date accepted: 19 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Akif Paşa; Tanzimat; Yolsuzluk;
Kocaeli; Mustafa Reşit Paşa

Keywords

Akif Pasha; Tanzimat; Corruption;
Kocaeli; Mustafa Resit Pasha

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.5

Öz

Akif Paşa son dönem Osmanlı idarecilerinden, Sultan II. Mahmut devri bürokratlarından. Hem Osmanlı idare tarihinde hem Osmanlı-Türk edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Divan sahibi ünlü bir şairdir. Paşa pek çok edebiyat tarihçisine modern Türk nesrinin öncüleri arasında sayılmaktadır. II. Mahmut döneminde bakanlıklar kurulurken önce Hariciye Nazırından Dâhiliye Nazırına olmuştur. Dönemin önde gelen devlet adamlarından Pertev Paşa ve Pertev Paşa'nın yetiştirmelerinden Mustafa Reşit Paşa'yla rekabeti Akif Paşa'nın mesleki ve kişisel hayatında büyük bir yer işgal etmektedir. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışıyla Kocaeli sancağı müşirliğine tayin edilmiş ancak oradaki görevinden çok tartışmalı bir şekilde azledilmiştir. Kocaeli sancağından hakkındaki şikâyetler sebebiyle azledilen Akif Paşa Tanzimat'a aykırı iş yaptığı iddiasıyla görevden alınan ve yargılanan ilk devlet adamlarından. Ne var ki, Akif Paşa'nın görevinden azledilip yargılanması kimilerince eski-yeni mücadelesinin ürünü bir siyasi hesaplaşma kimilerince ise Tanzimat'ın uygulanması olarak görülmüştür. Akif Paşa'nın bir siyasi hesaplaşmaya kurban gittiğini düşünenlere göre baş sorumlu Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'dır. Ancak ortada -siyasi hesaplaşma iddialarını doğrulayacak veriler bulunmasına rağmen- Akif Paşa'ya ait bir yolsuzluk ve rüşvet dosyası bulunmaktadır. Bu makalenin amacı bütün verileri -başta arşiv belgeleri olmak üzere- değerlendirerek Akif Paşa dosyasının asıl dayanağının ne olduğunu tartışmaktır.

Abstract

Akif Pasha is one of the administrators of Ottoman last era and the bureaucrats of Sultan Mahmut II. He has an important place both in the history of Ottoman administration and in the history of Ottoman-Turkish literature. He is a famous poet who owns a divan. According to many literary historians, Akif Pasha is considered among the pioneers of modern Turkish prose. While ministries were established during the reign of Mahmut II, he became the Minister of Foreign Affairs and then the Minister of Internal Affairs. His rivalry with Pertev Pasha who is one of the leading statesmen of that period and Mustafa Reşit Pasha who is trained by Pertev Pasha occupies a great place in Akif Pasha's professional and personal life. After Sultan Abdülmecid's ascension to the throne, he was appointed to the governorship of Kocaeli Sanjak, but he was dismissed from his position there in a very controversial manner. Akif Pasha, who was dismissed from the Kocaeli Sanjak due to complaints about him, is one of the first statesmen to be dismissed and tried for allegedly doing business against the Tanzimat. However, the dismissal and trial of Akif Pasha was seen by some as a product of the old-new struggle, and by some as the implementation of the Tanzimat. According to those who think that Akif Pasha to fell victim a political showdown, the chief responsible is Mustafa Reşit Pasha who was the architect of the Tanzimat. However, even though there are data to confirm the allegations of political showdown there is a corruption and bribery file belonging to Akif Pasha. The aim of this article is to evaluate all the data, especially archival documents, and to discuss what the main basis of the Akif Pasha file is.

Giriş

Akif Paşa'nın Kısa Hal Tercümesi

[Mehmet] Akif Paşa son dönem Osmanlı idarecilerinden, Sultan II. Mahmut devri bürokratlarından. II. Mahmut devrinde nezaretler kurulunca ilk “Hariciye Nazırı” olmuştur (İnal, 1999, s. 116; Akyıldız, 1993, s. 78-79; A. Şeref, 1985, s. 16). “Dâhiliye Nezareti”nin isim babasıdır. Siyasi rakibi Pertev Paşa'nın yerine “Mülkiye Nazırlığı”na atanınca nezaretin adını ismindeki “mülkiye” kelimesinden dolayı kulluk adabına (âdâb-ı ubudiyet) uygun bulmayarak “dâhiliye”ye çevirtmiştir (Akyıldız, 1993, s. 68). Osmanlı-Türk edebiyat tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Divan sahibi meşhur bir şairdir (Gibb, 1999, s. 187).¹ Başta Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik olmak üzere Genç Osmanlılar tarafından yeni edebiyatın ve sade Türkçenin öncüsü sayılmıştır. (Findley, 2011, s. 79; A. Şeref, 1985, s. 18).² Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Fermandaki “*bundan sonra suçluların davaları şer’î kanunlar gereğince açıkça tetkik edilerek bir karara bağlanmadıkça haklarında açık veya gizli idam ve zehirleme muamelesi icrası câiz olmamak*” ilkesi çerçevesinde yargılanan ilk devlet adamlarındandır.³

Akif Paşa 25 Aralık 1787’de Bozok’ta (Yozgat) doğmuştur (Akif Efendi, 1290, s. 4).⁴ 1793’te henüz altı yaşındayken babasıyla birlikte Hacca giderek hacı unvanını almış, o zamandan itibaren isminin başında genellikle bu unvanı kullanmıştır. İlk eğitimini memleketindeki hocalardan alan Akif Paşa, bir müddet Yozgat ayanından Cabbar-zade Süleyman Bey’in kâtipliğini yapmış onun ölümü üzerine İstanbul’a gelerek o sırada reisülküttap olan amcası Mustafa Mazhar Efendi’nin yardımıyla pek çok Osmanlı idarecisinin yetiştiği, bu açıdan aynı zamanda bir okul da sayılabilecek

¹ Akif Paşa'nın şiirleri üzerine bir değerlendirme için bakınız: (Tanpınar, 2003, s. 93-100) (Kaplan, 1991, s. 20-28).

² Abdullah Uçman’a göre Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Şemseddin Sami, Muallim Naci, Abdurrahman Şeref, Gibb ve A. Alric tarafından Akif Paşa yeni edebiyat akımının kurucularından biri olarak kabul edilmekle birlikte daha yakın dönem edebiyat tarihçileri ve eleştirmenler Rıza Tevfik, Süleyman Nazif, Fuat Köprülü İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, Ağâh Sırrı Levend, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Mehmet Kaplan bu düşünceye katılmamakta Akif Paşa’yı eski tarz dil ve düşüncenin içinde görmektedir (Uçman, 1989, s. 261-62).

³ Diğerleri Koca Hüsrev, Nail ve Tahir paşalardır.

⁴ Akif Paşa'nın hal tercümesini yazan belli başlı yazarlar Paşa'nın torunu tarafından yazılan *Eser-i Akif Paşa* isimli kitaptaki tarihi esas almışlardır, bakınız: (İnal, 1999, s. 115-127) (Tanpınar, 2000, s. 195-201) (Tanpınar, 1997, s. 242-246) (Gibb, 1999, s. 487-493) (Şemseddin Sami, 1311, s. 3048) (Mehmed Süreyya, 1999, s. 227-228).

olan, Divan-ı Hümayun kalemine girmiştir (Tanpınar, 2000, s. 196; İnal, 1999, s. 155).

1813'te İstanbul'a geldiğinde henüz yirmi altı yaşındadır ve ilk işi Divan-ı Hümayun kaleminde çıraklıktır. Tanpınar'a göre, II. Mahmut devrinin bu en ileri münşisi, zeki, hırçın, kindar, didişmekten olduğu kadar sızlanmaktan da yorulmayan hırslı devlet adamı ikbal basamaklarını hızla tırmanmıştır (Tanpınar, 2003, s. 93). Bu tırmanışta amcası Mustafa Mazhar Efendi'nin nüfuzu kadar Paşa'nın yetenekli bir genç oluşu da etkili olmuş olmalıdır. Nitekim Divan-ı Hümayun kalemi o dönemin en yetenekli gençlerinin toplandığı bir merkez konumundadır (Kavaz, 2005, s. 13).

Akif Paşa, Divan-ı Hümayun kaleminde yazısının güzelliği, zekâsı ve yeteneğiyle kısa zamanda çevresindekilerin dikkatini çeker. Altı ay sonra özellikle "kitabetteki iktidarı" sebebiyle Âmedi odasına memur edilir. Burada II. Mahmut'un şahsî iltifatına mazhar olacak ve maaşı artırılabilecektir. Âmedi odasındaki on iki yıllık -emsallerine göre ayrıcalıklı bir konumda- memuriyetinden sonra nihayet 1825'te âmedci, 1827'de beylikçi ve 1832'de reisülküttap olmuştur (Tanpınar, 2000, s. 195). Paşa'nın bu yeni görevi onun siyasî kariyerinde son derece önemli bir yere sahiptir zira reisülküttap, hem Divan-ı Hümayun kâtiplerinin başıydı hem de devletin dış ilişkilerine baktığı için Hariciye Nazırı görevi üstlenmekteydi (Ahışhalı, 2007, s. 549). Nitekim II. Mahmut devrinde -yukarıda da ifade edildiği gibi- sadaret kethüdalığı Mülkiye Nezaretine, reisülküttaplık Hariciye Nezaretine dönüştürülünce (1836) Akif Paşa, kendisine vezirlik rütbesi de verilerek Hariciye Nazırı oldu (Akyıldız, 1993, s. 79).

Ancak Akif Paşa Hariciye Nazırlığında çok uzun süre kalamadı. Sadece birkaç ay kalabildiği Hariciye Nazırlığından görünüşte hastalığı, gerçekte ise Churchill olayı sebebiyle azledildi (Tanpınar, 2000, s. 196).⁵ Churchill olayı aslında üzerinde uzun boylu durulmayacak bir hadise iken İngiltere sefiri Ponsonby'nin müdahalesiyle uluslararası bir krize dönüştü. Haziran 1836'da bir İngiliz vatandaşı olan William Churchill'in⁶ karıştığı bu olay Osmanlı Hariciye Nazırının istifasıyla sonuçlanan bir dizi tartışmaya sebep oldu. İstanbul'un dış mahallerinden birinde oturan Churchill avlanırken kazara bir Türk çocuğunu yaralamış, anlaşılan halkın galeyana gelmesiyle yaka paça tutularak önce Bâb-ı Âli Tomruk Dairesine daha sonra Akif Paşa'nın

⁵ Churchill olayıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı -Ceride-i Havadis'in Öyküsü-*, Yorum Yayıncılık, Ankara, 1986; Nedim İpek, "Churchill Vak'ası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), s. 105-146.

⁶ William Churchill 1840'ta ilk yarı resmî Türkçe gazete olan "Ruzname-i Ceride-i Havadis" in kurucusu meşhur Mr. Churchill'dir.

emriyle tersane zindanına hapsedilmiştir (Findley, 2011, s. 76). Ponsonby'nin Churchill'in derhal saliverilmesi talebine Akif Paşa tarafından bunun mahkemeye çıkmadan mümkün olamayacağı cevabı verilmesi üzerine Ponsonby Osmanlı Hariciye Nazırıyla bütün ilişkilerini kesmiştir (Gibb, 1999, s. 488). Bunun üzerine baskılara dayanamayan padişah, Akif Paşa'yı Hariciye Nazırlığından azletmek zorunda kalmıştır (Kavaz, 2005, s. 17).

Hariciye Nazırlığından azledilmek Akif Paşa'yı derinden sarsmıştır. Bu azil hadisesinden dolayı rakibi Pertev Paşa'yı suçlamış, kendisini derinden yaralayan olayı *Tabsıra* isimli manzum eserinde uzun uzun anlatmıştır. Kimilerince Akif Paşa'nın "gurur ve isyan çılgılığı" (Budak, 2016) sayılan *Tabsıra* olayların Akif Paşa'nın nokta-i nazarından ele alındığı, Pertev Paşa ve damadı Vassaf Efendi'ye -başta rüşvetçilik olmak üzere- ağır ithamların yöneltildiği bir eserdir. İbnü'l-Emin'in haklı olarak dediği gibi, Pertev Paşa'nın da bir *Tabsıra'sı* veya bir *Tabsıra* reddiyesi bulunsaydı mesele daha iyi anlaşılırdı. İbnü'l-Emin'e göre yalnız Akif Paşa'nın sözlerini dinleyerek onun masum Pertev Paşa'nın suçlu olduğunu düşünmek hakkaniyete aykırı bir durumdur (İnal, 1999, s. 121). Findley'e göre ise Akif Paşa, Pertev Paşa'nın yapamadığı bir işi yapmış eylemlerini yazdığı bir eserle savunmuştur. Üstelik nispeten sade bir dille yazılan bu eser olaya hem Akif Paşa'nın bakış açısını öne çıkarmış hem de Paşa'nın edebiyatta yenilikçi olarak ün kazanmasını sağlamıştır (Findley, 2011, s. 79). Ancak Pertev Paşa'nın kendisini savunacak vakti bulamadığını vurgulamak gerekir. Zira Paşa 12 Eylül 1837'de "mülkiye nezareti"nden azledildikten hemen sonra Edirne'ye sürülmüş, Kasım 1837'de Edirne valisi Emin Paşa tarafından konağına davet edilerek boğdurulmuştur (Findley, 2007, s. 234) Tanzimat Fermanı öncesinde yargılanmaksızın idam edilen son devlet adamı Pertev Paşa olmuştur. Tanzimat Fermanı'yla -en azından resmen- bu uygulamaya son verilmek istenmiştir. Pertev Paşa'nın acıklı sonunun Tanzimat'ın kurucusu olan takipçilerini derinden yaraladığı açıktır. Ferman'ın getirdiği can ve mal emniyeti reayanın değil öncelikle padişahın kulları olarak görülen devlet görevlilerinin çıkarına uyan bir tedbirdir (Findley, 2007, s. 234) Nitekim İnalçık'a göre Tanzimat'ın bânisi olan Mustafa Reşit Paşa, müsadereye karşı, yargısız idam ve zehirleme kararlarına karşı garantiler koyarken her şeyden önce idare adamlarını düşünmüştür. Mustafa Reşit Paşa daha Tanzimat Fermanı'nın ilanından üç ay kadar önce özel bir mektubunda Pertev Paşa'nın idamını hatırlatmakta, II. Mahmut'un keyfi idaresine ve saray istibdadına çatmaktadır (İnalçık, 1996a, s. 353).

Hariciye Nezaretinden azledildikten sonra bir sene üç buçuk ay açıkta kalan Akif Paşa 12 Eylül 1837'de Pertev Paşa'nın yerine "paşa" unvanıyla "Umur-ı Mülkiye Nazırlığı"na tayin olunmuştur. İlk iş olarak, azledilmesi için aleyhinde çeşitli iddialar bulunan tezkireler sunduğu (Kaynar, 1954, s. 31-34) rakibi Pertev Paşa'nın bir buluşu olan "mülkiye" kelimesini kulluk adabına aykırı olduğu gerekçesiyle "dâhiliye"ye çevirtmiştir. Ancak Akif Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı da uzun sürmeyecek, altı ay on beş gün sonra, Paşa yine hastalığı ileri sürülerek kâfi miktarda maaş tahsisıyla azledilecektir (Kavaz, 2005, s. 20). Tanpınar, bu azil hadisesinde Pertev Paşa'nın yetiştirmelerinden Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın tesiri olduğu kanaatindedir (Tanpınar, 2000, s.196). İbnü'l-Emin de Akif Paşa'nın azledilmesinde Mustafa Reşit Paşa'nın etkili olduğuna dair rivayetler bulunduğunu ifade eder (İnal, 1999, s. 118). Bu ifadeler Mustafa Reşit Paşa'nın Akif Paşa'ya duyduğu şahsî husumet sebebiyle onun azledilmesine çalıştığını düşündürmektedir; ancak ortada bir de Sırp'lardan rüşvet alındığı iddiaları dolaşmaktadır. Akif Paşa'nın Hariciye Nazırlığından ayrılmadan önce, hatta reisülküttaplığı zamanında Sırp beylerinden rüşvet aldığına dair iddialar vardır. Mustafa Reşit Paşa padişaha sunduğu bir arızasında bu konuya değinmekte, Sırp beylerinin para ile iş gördürmeye alıştıklarından bahisle Akif ve Halil paşaların rüşvet aldıklarından bahsetmektedir (Kaynar, 1954, s. 113-114). Nitekim Kaynar'a göre, yapılan tahkikat sonucunda Akif ve Halil paşaların Sırp beylerinden rüşvet aldıkları anlaşılmış hadisenin Takvim-i Vekayi'de neşredilmesine karar verilmiştir. Ancak Halil Paşa'nın padişahın damadı olması sebebiyle Takvim-i Vekayi'de teşhir edilmesi uygun bulunmamış, yalnız Akif Paşa'nın teşhiri ise eşitliğe mugayir görüldüğü için konunun duyurulmasından vazgeçilmiştir (Kaynar, 1954, s. 114-115).

Akif Paşa Dâhiliye nezaretinden azledildikten sonra yaklaşık on dokuz ay açıkta kalmış, Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla güngörmüş, tecrübeli kişilerin herhangi bir memuriyette bulunmaksızın vakit kaybetmeleri uygun olmayacağı mukaddimesiyle 23 Eylül 1839'da Kocaeli eyaleti müşirliğine tayin olunmuştur (İnal, 1999, s. 118).

Akif Paşa'nın Kocaeli Müşirliği⁷ ve Hakkındaki Şikâyetler

Akif Paşa Kocaeli müşiri olarak atandıktan kısa bir süre sonra (26 Ocak 1840) Hüdavendigâr, Bolu, Viranşehir ve Karesi sancakları da idaresine verildi (İnal, 1999, s. 118). Bu değişikliğin sebebi Tanzimat'ın uygulanmasının bir sonucu olarak müşiriyetlerin ve sancakların yeni bir idari taksimata tabi tutulmasıydı (İnal, 1996b, s. 363).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, “âlât-ı tahribiyeden” olup hiçbir zaman yararı görülmeyen iltizam usulünün (iltizâmât usûl-i muzırrası) kaldırılması, herkesten gelire göre vergi alınması, hiç kimseden başkaca bir şey alınmaması prensibi ortaya çıkmıştır. Bu prensip çerçevesinde yeni bir vergi sisteminin kurulması gerekmektedir. Buna göre vergiye esas olan emlak ve nüfusun yazımı yapılacak, çeşitli isimler altında toplanan ve halkın öteden beri şikâyetçi olduğu vergilerin yerine herkesin gelire göre ödeyeceği belirli miktarda bir tek vergi konulacaktı (Çadircı, 1997, s. 208). İnal'ın göre, maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelini teşkil etmekteydi, idari alanda yapılan ıslahatlar daha ziyade mali merkeziyetçilik sistemini uygulamak için kullanılmıştır. Öte yandan merkezden geniş yetkili muhassılların tayini vergi tahsilatını valilerin ve ayanın elinden alarak onların sebep olduğu suiistimallere son vermek amacına matuftu (İnal, 1996b, s. 365).

Tanzimat Fermanı'ndaki temel prensip çerçevesinde çok geçmeden iltizam usulü tamamen kaldırıldı ve vergilerin merkezden görevlendirilen maaşlı memurlar tarafından toplanması uygulamasına geçildi. Böylece devlet gelirlerinin toplanmasında önemli bir görev üstlenen mültezimlerin görevi sona ermekte, halkın

⁷ Her ne kadar Akif Paşa'nın atama belgesinde “makam-ı mutasarrıfın olan İznikmid'e” ve “Kocaeli sancağının ber-vech-i muhassıllık Vezir Hacı Mehmed Akif Paşa'ya tevhibi” ifadesi bulunsa da (BOA, C.DH. 60/2954, H-29-07-1255) Akif Paşa “mutasarrıf” veya “muhassıl” değil, Kocaeli “müşir”idir. Burada bir karışıklık olduğu açıktır. Bu atama beratı, pekçok kişiyi Akif Paşa'nın Kocaeli mutasarrıfı olarak tayin edildiği düşüncesine sevk etmiştir. Ancak buradaki “mutasarrıf” kelimesi idari bir görevi ifade etmemektedir. Nitekim daha sonraki pek çok belgede Akif Paşa'dan kâh “mutasarrıf” kâh “muhassıl” kâh “Kocaeli müşiri” olarak bahsedildiği görülmektedir. Öte yandan belgelerde Akif Paşa'dan bahsedilirken “vali” de denilmemektedir. Bkz: BOA, C.DH. 62/3073, H-06-04-1256; ML.VRD.d...169; C.BH. 223/10353, H-29-12-1255; C.DH. 347/17335, H-17-03-1258; 3 Mayıs 1840 tarihli ceza kanununun ilgili maddesi: “Her bir memlekette hükümet üç nev'idir. Biri hükkam efendiler ki umur-ı şer'iyye ve kanuniyenin emin ve hâfızlarıdır. Biri müşiran ve umera-yı askeriyedir ki, memleketin asayiş ve istirahatı ve nizamının devamı uhdelere havale olunmuştur. Biri maliye işlerine memur muhassıllardır [...]. “Bazan bir bölge muhafızlığına bazı yerlerin eklenmesiyle bir eyalet teşkil edilerek buraya bir müşir tayin edilirdi. Bunların görevleri arasında eyalet, livâ, kaza ve köylerde âşarın müzayede ve ihalesini maiyetindeki defterdar aracılığıyla yaptırma, bir kısım gümrük vergisini mahallerindeki isteklilerine taahhüt ettirme, eyaletin belirlenen vergisini hazine tarafından gönderilecek tarifelere göre toplama ve bunları özel memurlarıyla hazineye teslim etme başta gelirdi. Bunun yanında müşirler buldukları bölgelerdeki asayiş ve emniyeti sağlamadan [sic] da sorumlu idi.” (Kaynar, 1954, s. 303-312).

gelir seviyesinin tespiti ve vergi toplama işi -doğrudan merkeze bağlı- muhassıllara verilmekteydi. Bu işe merkeze bağlı vilayetlerden başlandı. “Muhassıl-ı emval” de denilen bu görevlilerin yanına birer mal müdürü, nüfus ve emlak kâtibi verilecekti. Ayrıca sancak merkezlerinde muhassıllara yardımcı olmak üzere vergilerin tespiti, dağıtımı ve bu konulardaki diğer işlerin görüşülüp karara bağlanması amacıyla muhassıllık meclisleri kurulacaktı (Çadırcı, 1997, s. 209). Muhassıl tayin edilen yerlere eyalet ise müşirler, sancak ise ferikler tayin edilecek, bunlar yanlarındaki nizamî askerlerle buldukları bölgenin zaptiye işlerine bakacak, asayiş ve güvenliğini sağlayacaklardı. Bu nizamî askerlerin bir kısmı vergi toplama işleri için muhassılın emrine verilecek, nizamî asker bulunmayan yerlerde bu iş için redif birlikleri kullanılacaktı (İnalçık, 1996b, s. 363).

Osmanlı devletinin yeniden yapılandırılması, devlet nizamı ve hukukun yeniden üretilmesi açısından büyük önem taşıyan Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra eyaletlere Tanzimat’ın uygulanmasına dair iki önemli emirname gönderilmiştir. Bunlardan birincisi, “Tanzimat-ı hayriye ahkâmını tevzian” gönderilen fermanıdır. Burada, öncelikle Tanzimat Fermanı’nın sancak merkezlerinde şehrin büyük meydanlarında bütün ileri gelenlerle halk önünde büyük merasimle okunması, kazalar ve kasabalarda bilcümle ahaliye iyice anlatılarak açıklanması istenmekteydi. Devlet, fermanının halk tarafından doğru anlaşılmasına dikkat etmekte, daha önce Abdülmecid’in cülus fermanının okunduğu zaman olduğu gibi büyük yanlış anlaşılmalara mahal vermek istememekteydi. Abdülmecid’in cülus fermanı okunduğunda halk arasında padişahın vergileri tümünden kaldırdığı dedikodusu yayılmıştı. Aynı durumun Tanzimat Fermanı’nın okunmasından sonra da ortaya çıkmasından ve kargaşa meydana gelmesinden endişe duyulmaktaydı (İnalçık, 1996b, s. 361).

Tanzimat’ın uygulanmasına dair eyaletlere gönderilen ikinci belge “Tanzimat tedbirleri hakkında” eyaletlere gönderilen 1840 Ocak tarihli fermanıdır. (Kaynar, 1954, s. 226-34; İnalçık, 1996b, s. 394-95). Fermana göre, muayyen vergiler dışında ahaliden hiçbir şey alınmayacaktır. Başta iltizam usulü olmak üzere bilcümle zulüm maddeleri yasaklanmıştır. “Tayyarât” (havadan, beleştin) denilerek alınan “ceraim madde-i mekruhasının ve bî-esas olarak alınan” masrafların ve müşirler ve valiler ve sair tarafından gelen mübaşirlere verildi denilerek tahsil olunan “hizmet-i mübaşiriyenin” bunlara mümasil “nâ-be-mahal mebalig ve temattüat-ı zulmiye” kaldırılmıştır. Bunlara devam edenler cezalandırılacaktır. Ayrıca “kavvas ve tatardan vüzera-yı izama varıncaya kadar kaffe-i mekulat ve sair bahası ve menzil ve kira

hayvanatı ücretleri” tamamen kendilerinden alınarak bundan dolayı ahaliden bir akçe ve bir habbe çıkmamak üzere bu hususun dahi “ber-mantuk-ı talimat icra-yı iktizasına bakılması” istenmektedir.

Tanzimat’ın hemen uygulamaya geçirilen esaslarından biri de angaryanın ve servajın kesin olarak kaldırılmasıdır. Memur ve görevlilerin çeşitli adlar altında halktan topladıkları her türlü resim ve aidat kaldırılmıştır. Öteden beri yerleşmiş olan ve özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda köylüler için bir felakete dönüşen bu resim ve aidatların (İnalcık, 1996b, s. 367) kaldırılması Osmanlı teb’asının vatandaş hukukunun tesisi açısından önemli bir dönüşümün başlangıcı sayılmalıdır.

Tanzimat Fermanı’nın ilanı ve fermanın uygulanması için alınan tedbirler, eyaletlere gönderilen emirnameler, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemi başlattığı gibi halk arasında da uyanışa, halkın hukuku konusunda görece bilinçlenmeye yol açtı. Nitekim “ancak din ü devlet ve mülk ü milletin ihyası” amacıyla ilan edildiği ifade edilen Tanzimat Fermanı’nın imparatorluğun her tarafında duyurulması halk arasında geniş yankı uyandırdı (İnalcık, 1996a, s. 352). Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği günlerde durumu gözleriyle gören, Robert Kolej’in kurucularından Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin *Türkler Arasında* isimli kitabında (*Among the Turks*) fermanın halk arasında algılanışı hakkında şunları söylemiştir: “Gülhane Hattı reayaya, hakları için mücadele etmek cesaretini verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu” (İnalcık, 1996b, s. 362).

Akif Paşa’nın Kocaeli müşirliğini, hakkındaki şikâyetleri ve görevinden azledilerek sürgüne gönderilmesini bu bilgiler ışığında ele almak gerekmektedir. Akif Paşa, 23 Eylül 1839’da Kocaeli eyaleti müşirliğine tayin olunmuş -yukarıda ifade edildiği gibi- kısa zaman sonra Hüdavendigâr, Bolu, Viranşehir ve Karesi sancakları da idaresine verilmiştir. Ancak Akif Paşa’nın bu yeni görevi de çok uzun sürmemiş Paşa, “Tanzimat-ı hayriyeye ve kavânin-i cedîdeye mugayir hareketi” (İ.DH. 30/1475) görülmekten, “mugayir-i kanun-ı ma’delet” ve “nizamât-ı hayriyeye muhalefet”i sebebiyle Kocaeli müşirliğinden azledilmiştir (Takvim- Vekayi, 198).

Akif Paşa’nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin sebebi halkın şikâyetleridir. “Kocaeli müşiri Akif Paşa’nın idaresindeki bazı mahallerdeki binlerce kişi (binlerce kesan) haklarında hakkaniyete ve kanunlara uymayan muamele yapıldığı” gerekçesiyle İstanbul’a gelmiştir (Takvim- Vekayi, 198). Halkın Akif Paşa ve emrindekiler hakkındaki şikâyetlerini bildirmek için İstanbul’a akın etmesi Tanzimat

Fermanı'nın halk arasında uyandırdığı olumlu etkiye, kanun bilincine ve halkın hakkını aramak konusundaki kararlılığına örnek gösterilebilir.

Mustafa Reşit Paşa Tanzimat'ın uygulanmasında titizlik göstermiş, Meclis-i Vâlâ'ya gelen şikâyetleri dikkatle incelemiştir. Paşa eskisi gibi halktan kanunsuz bir şekilde para toplayan, rüşvet alan, halka angarya yükleyen idarecileri, ceza kanunnamesine göre azletmek, para cezasına çarptırmak ve hapsedtirmekte tereddüt etmemiştir (İnalçık, 1996b, s. 367). Akif Paşa hakkındaki şikâyetler Meclis-i Vâlâ'da ele alınmış, şikâyetçiler ve şikâyet edilenler meclis huzurunda ayrı ayrı dinlenerek titiz bir soruşturma yürütülmüştür (MVL.d. 566, H-28-02-1256).

Akif Paşa ve emrindeki adamlar hakkındaki şikâyetlere ve iddialara gelince: İlk olarak Yalakâbâd (Yalova) ahalisinin kazanın eski voyvodası Mehmet Ağa aleyhindeki şikâyetleriyle karşılaşılıyor. Mehmet Ağa hakkındaki şikâyetlerden dolayı İstanbul'a getiriliyor ve "reyadan birkaç söz anları" da Meclis-i Vâlâ'ya çağrılarak taraflar dinleniyor. Ahali Meclis-i Vâlâ'da İstanbul'a gelmeden önce de Mehmet Ağa'nın yaptığı zulümlerden şikâyetçi olduklarını, hak aramaya çıktıklarını ama haklarının verilmediğini beyan ediyor. Mahallinde haklarını alamadıkları için İstanbul'a geldiklerini söylüyorlar. Ahali 1829'dan 1840 Martına kadar olan döneme ait "tevziat defterlerine"⁸ göre Mehmet Ağa'nın zimmetinde 4 yük 5 bin 753 kuruş (405753) alacakları olduğunu, bu meblağı ağadan talep ettiklerini ancak Mehmet Ağa'nın söz konusu meblağı kendi zimmetinde kalmadığı, kaza işlerine sarf olunduğu gerekçesiyle ödemeye yanaşmadığını, üstüne üstlük kendilerinden zorla ibra senedi alındığını ifade ediyorlar (İ.MVL.1/21, lef 1). Dikkat çekici olan nokta Mehmet Ağa'nın ibra edilmesi için kaleme alınan söz konusu senedin Akif Paşa'nın zorlamasıyla yazılmış olduğu iddiasıdır. Mehmet Ağa hem kendisinden talep edilen meblağı ödemeye yanaşmıyor hem de muhassıl vekili olacağını söyleyerek ahaliyi "eşdürüyor"⁹ (İ.MVL.1/21, lef 2). Ancak ahali Mehmet Ağa'nın voyvodalığı müddetince zaten zulüm ve taaddisinden nefret ettiklerini beyanla -ve tabii onun yeniden bir görevle iş başına gelmesi korkusuyla-, Karamürsel muhassıllığına memur kapıcıbaşı İsmail Ağa'ya giderek kazalarına başka bir muhassıl vekili gönderilmesi için dilekçe veriyorlar.

⁸ "Halkın ödemekle mükellef oldukları örfi vergileri gösteren müfredatlı hesap hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna 'salyâne defteri' de denirdi. Her kazada ayrı ayrı olarak yapılan tevzi defterlerine o yer halkının ödemesi lazım gelen memleket masrafı, oradan gelip geçen memurların menzil ücretiyle kaldıkları müddetteki masrafları, vali, mütesellim, voyvodalarla köy muhtarlarının kezalik masrafları, hükümet konakları, kışlalar, köprüler, suyolları inşaat ve tamir bedelleri geçirilirdi [...]" (Pakalın, 1983b, s. 485-486).

⁹ "Eşdürmek", hızlı yürütmek, koşturmak, birini bir işe koşmak veya zorlamak.

Bunun üzerine muhassıl İsmail Ağa halk kimi isterse onun muhassıl vekili olacağını ifade ediyor, ahali yerliden birisinin olmaması için ayrıca talepte bulunuyor. Nihayet muhassıl İsmail Ağa, Sırrı Efendi adında birini kendisine vekil olarak göndereceğini söyleyerek, siz yarın toplanıp hazır olun diye cevap veriyor. Ertesi gün ahali (müsellem ve reaya) köylerden üçer beşer gelerek hem muhassılı karşılamak hem de Tanzimat Fermanı'nı dinlemek amacıyla Yalakâbâd'ta toplanıyor. Halkın toplandığını gören, Yalakâbâd ileri gelenlerinden Hacı Mahmud Ağa -voyvoda-i sabık Mehmet Ağa'nın arkadaşlarındadır- ahaliye “sizin bu toplantınız boşuna değil, elbet bir muradınız vardır, sizin birkaçınızı darp edip yaralamadıkça olmaz” diyerek onları korkutmaya çalışıyor. Mehmet Ağa ise hemen Akif Paşa'ya haber göndererek “ahali konağımı muhasara edip bastılar ve malımı aldılar” diyerek yalan söylüyor. Akif Paşa haberlerin yerinde tetkik edilmesi amacıyla Yalakâbâd kadı naibine hitaben bir buyuruldu yazıyor ve kavvasbaşı Ahmet Ağa'nın yanına birkaç kavvas vererek onu Yalakâbâd'a gönderiyor. Ancak işin aslını öğrenmekle görevlendirilmiş olan Ahmet Ağa, Yalakâbâd'a varınca doğruca Mehmet Ağa'nın konağına gidiyor ve geceyi orada geçiriyor. O gece Mehmet Ağa, kavvasbaşı Ahmet Ağa'yı ikna ederek mahkemeye gitmesine engel oluyor. Üstelik Ahmet Ağa köylere adam çıkararak kendisine düşman olan kişilerden birkaçını yakalatıp darp ettirerek yaralamak suretiyle Yalakâbâd'a getirtiyor ve böylece anlaşılan, ahaliye gözdağı vermek istiyor. Görüldüğü kadarıyla bu yaptıklarına karşılık olarak da Mahmud Ağa'dan hizmet karşılığı adıyla iki bin beş yüz kuruş rüşvet alıyor.

Bütün bu olup bitenler üzerine ahali “*bizim bir güne kabahatimiz yoğiken niçin böyle haksız bir muameleye maruz kaldık. Mehmet Ağa'dan kaza masrafları ve derbent hususundan dolayı alacağımız var, İstanbul'a gider halimizi ifade ederiz*” diyorlar. Ancak ondan önce Akif Paşa'ya gitmelerinin daha doğru olacağını, eğer orada da hakkımız verilmezse o zaman İstanbul'a gidelim diye kararlaştırıyorlar. Ahalinin İzmit'e Akif Paşa'ya kendisini şikâyet etmek için gittiğini öğrenen Mehmet Ağa da onların arkasından Paşa'nın yanına varıyor, Akif Paşa, Mehmet Ağa'yı hapsediriyor ve daha sonra mahallinde muhasebeleri çıkarılmak üzere onları tekrar Yalakâbâd'a gönderiyor. Kazanın 1829 senesinden itibaren tutulan muhasebe kayıtları tetkik ediliyor. Nihayet söz konusu kaza muhasebesinden ahalinin Mehmet Ağa'da “dört yük bu kadar bin” kuruş alacağı olduğu görülüyor. Bu sırada Bursa'ya gitmekte olan Akif Paşa Yalakâbâd'a uğruyor ve doğruca Mehmet Ağa'nın konağına iniyor. Akif Paşa'nın Mehmet Ağa'nın konağına indiğini gören ahali Mehmet Ağa'da olan alacaklarından ümitsizliğe kapılıyor. Ancak Akif Paşa ahaliye hitaben “sizin hesabınızı ben görürüm, hakkınızı teslim ettiririm” diyerek onları teselli ediyor. Ertesi

gün muhasebe defterine tekrar bakılıyor ve Akif Paşa'nın kâtibi Esad Efendi tarafından ahaliden üçer beşer kişi çağrılarak, defterde kayıtlı alacaklarının her birine birer vesile gösterilerek bunlardan vazgeçmeleri isteniyor. Üstelik ahaliye Akif Paşa'nın kendilerine on beş bin kuruş ihsan ettiği, Mehmet Ağa'nın kazadan alacağı olduğu söylenen yaklaşık on bir bin kuruşu tenzil ettirdiği söylenerek sulh olmaları isteniyor, kendilerinden cebren ibra hücceti ve ilam alınıyor. Dahası sabık voyvoda Mehmet Ağa Akif Paşa tarafından bir buyuruldu ile kazanın zaptiye işlerine memur ediliyor.

Akif Paşa Yalakâbâd'ta iki gece kalmıştır. Ancak “yem ve yiyecek bahası”, “bargir kirası” olmak üzere üç bin yedi yüz kuruş masrafına karşılık ve bin beş yüz kuruşu da aidat adıyla hizmetlilerinin geliri sayarak tek akçe ödemeksizin Bursa'ya gitmiştir. İşte bunun üzerine ahali sulha razı olmayarak hakkını İstanbul'da aramaya karar veriyor. Akif Paşa kaza naibine yazdığı 12 Nisan 1840 tarihli bir buyurulduda vaktiyle tarafların sulh olduklarını, ancak aralarından bazılarının tahrike kapılarak İstanbul'a gittiklerini ama endişeye mahal olmadığını söylüyor. Üstüne üstlük Paşa ahalinin şikâyetlerinin dedikodudan ibaret olduğunu, itibar edilmemesi gerektiğini belirtiyor. Paşa'ya göre, Mehmet Ağa kazada otuz senedir voyvodalık etmektedir, herkesi memnun etmesi mümkün değildir, şimdi ise ağanın zabıtlığı sebebiyle dokunduğu kimseler fırsattan istifade şikâyet etmektedirler (İ.MVL. 1/21, lef 4). Sabık voyvoda Mehmet Ağa Meclis-i Vâlâ'daki ifadesinde iddiaları reddederek, evini bastıkları, yüz on keselik akçesini yağmaladıkları, kendisini dövmek istedikleri gerekçeleriyle ahaliden şikâyetçi oluyor. Ancak ahalinin “iftiradır” demeleri üzerine Mehmet Ağa “cevaba kâdir olamıyor” ve ifadesi meclisçe itibara şayan görülüyor. Üstelik Yalakâbâd kadı naibinin olup bitenleri anlatışı da ahalininkine uygun düşüyor, naip söz konusu ibra ve sulh hüccetinin kerhen verildiğini kabul ediyor. Ahaliye İstanbul'dan siz varın memleketinize dönün, hakkınız verilir, içinizden birkaç kişi kalsın deniliyor. Ahali sabık voyvoda Mehmet Ağa'nın da kazalarına gitmesi ihtimalinden çekindikleri için dönmek istemiyorlar fakat onlara Mehmet Ağa'nın kazaya dönmeyeceğine dair teminat veriliyor (İ.MVL.1/21, lef 2). Mehmet Ağa'nın ahaliden tahsil ettiği parayı alacaklılara iade etmesine karar veriliyor.¹⁰ Akif Paşa ise, “*müşarünileyh hazretleri sâye-i ihsan vâye-i hazret-i şahanede bunca hıdemât-ı celîlede bulunarak bu refîkalara vâkıf rikâb-ı hümayun-ı mülukânede terbiye olmuş vüzera-yı fetânet-aksamdan olduğu umur-ı vâzıhadan olduğu halde*” kazadaki

¹⁰ İ.MVL.4/61, H-03-04-1256/4 Haziran 1840, Sabık voyvoda Mehmet Ağa'nın zimmetine dair dökümler mevcuttur.

masraflarını ödememiş, hizmetlilerinin “avâid” ve “hizmet” adı altında ahaliden bir akçe bile almaması gerektiği prensibine dikkat etmemiştir. Sabık voyvoda Mehmet Ağa’yı korumuş, ahalinin zarara uğratılmasına sebep olmuştur, deniliyor. Bütün bunların “nizam-ı müstahsenenin” tersine iş tutmak anlamına geldiği vurgulanıyor (İ.MVL.1/21, lef 2). Dolayısıyla “öyle yolsuz ve usulsüz harekette” bulunduğu söylenen Akif Paşa’nın artık Kocaeli müşirliğinde kalmasının uygun olmayacağı, hemen azledilerek başka bir mahalle yollanması, bütün kabahatlerine iştirak eden kâtibî Esad Efendi’nin, Paşa ikamet mahalline varınca getirtilmesinin uygun olacağı Meclis-i Vâlâ tezkiresinde belirtiliyor. Meclis-i Vâlâ tezkiresi padişaha sunuluyor, Paşa’nın “vezaretinin ref’i ile” Edirne’ye gönderilmesine, “Kanunname-i Hümayun” a müracaat edilerek yargılanmasına karar veriliyor (İ.MVL.1/21, lef 6).

Ancak Akif Paşa dosyası, Paşa’nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesiyle kapanmıyor. Paşa ve emrindekilerle ilgili daha pek çok iddia Meclis-i Vâlâ tarafından ele alınıyor (İ.MVL.7/113, lef 1) “*Mukaddemce Yalakâbâd maddesinde ol vakit Kocaeli müşiri bulunan Akif Paşa yolsuz ve hukuksuz harekette bulunmuş olduğu tebeyyün ve tahakkuk etmiş idiğünden*” diye başlayan soruşturma dosyasında ilk olarak İzmit gümrüğündeki usulsüzlükler söz konusu ediliyor. Akif Paşa kâtibî Esad Efendi’yi İzmit gümrüğü emanetinde istihdam ediyor. Öyle anlaşılıyor ki, burada Paşa’nın adamları birtakım usulsüzlüklere başvurmak suretiyle haksız kazanç elde ediyorlar. Mahalli meclislerden bu konuya dair defterler incelenmek, Akif Paşa’nın eski-yeni kethüdaları Fethullah ve Salih efendiler sorgulanmak üzere Meclis-i Vâlâ’ya getirtiliyor. Meclis-i Vâlâ’da sözü edilen usulsüzlük ve haksız kazanç konusu şahitlerin dinlenmesi, defterlerin tetkikiyle yürütülüyor ve bir yük 86.006 (186006) kuruş Akif Paşa’nın, 22882 kuruş adamlarının haksız kazanç elde ettiği ortaya çıkıyor. Ayrıca “Tanzimat-ı hayriye icabınca” zaptiye işlerinde istihdam edilmek üzere Kocaeli sancağı kazalarından daha önce tertip olunmuş olan redif birliklerinin kayıt işlemleri sırasında kâtip Esad Efendi’nin Paşa’nın adamlarından Hamdi Efendi’yi kazalara göndermiş olduğu, bu konu dolayısıyla halktan on altı bin kuruş “hizmet-i mübaşiriye” toplattığı görülüyor. Dahası İzmit’e “zahire” getirtilerek her “keyli”¹¹ üzerinden üçer beşer kuruş kârla ahaliye zorla satılmış, buradan elde edilen 31.000 kuruş Akif Paşa’nın gelirleri arasına yazılmıştır. Ayrıca Akif Paşa’nın Tersane-i Âmire kereste karşılığında dolayı zimmeti olan paradan dört yüz altmış kese akçenin¹²

¹¹ Bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte İstanbul kilesi ortalama yirmi beş kilogramdır. (Pakalın, 1983a, s. 281.)

¹² Toplam para 627982 kuruş 1 para, İ.MVL. 11/180, H-19-09-1256/14 Kasım 1840, lef 4.

kâtip Esad Efendi'nin sarrafı olan Yorgi'de bulunduğu görülmüştür. Akif Paşa'nın himaye ettiği sabık voyvoda Mehmet Ağa, haklarını talep ettikleri için toplanan ahaliden Recep'i halkı kışkırttığı gerekçesiyle hapsedtiriyor, salıvermek için iki bin beş yüz kuruş para alıyor. Akif Paşa'nın kavvasbaşı Meclis-i Vâlâ'daki ifadesinde bu bilgiyi doğrulamıştır. Asıl önemlisi Paşa'nın oğlu gibi sevdiğini söylediği kâtibi Esat Efendi de iddiaları "birer birer" tasdik etmiş, doğrulamıştır. Esat Efendi'nin her şeyi kabul eden ifadesinin esasında Paşa'nın ifadesi sayılması gerektiği, adamlarının ondan habersiz iş tutamayacakları Meclis-i Vâlâ tarafından belirtilmiştir. Bu durumda Akif Paşa'nın "*adalet ferman-ı âlisi neşr ve ilanından ve Tanzimat-ı hayriye usul-i mehâsin-şumulü icrasından sonra*" kanunsuz para alması, aldırması, konakladığı yerlerde haksız kazanç elde etmesi, masraflarını ödememesi, köprü tamirâtı için toplanan paradan 72 bin küsur kuruşu zimmetine geçirmesi, sabık Yalakâbâd voyvodası Mehmet Ağa'dan halkın talebi olan 4 yüz 5 bin 753 (405753) kuruşu 26000 kuruşa indirip tarafları sulh ettirerek, kendi kalemiyle tashih edip bir de kaza kadı naibine kerhen ibra hücceti yazdırdığı tebeyyün etmiştir. Öte yandan bu işten ötürü Akif Paşa ve adamlarının Sabık Yalakâbâd voyvodası Mehmet Ağa'dan 55.000 kuruş rüşvet aldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Akif Paşa aksini iddia etse de kâtibi Esat Efendi ve kethüdaları kaza voyvodalarından Paşa'nın bilgisi dâhilinde çok sayıda at aldıklarını ama ücretini ödemediklerini kabul etmişlerdir.¹³ Dava dosyasına eklenen -doğrudan padişaha hitaben yazılmış- bir dilekçeye göre, İzmit sancağında Pazarköy kazasına bağlı Yeniköy'den Mehmet'in, Akif Paşa'nın kâtibi Esad Efendi tarafından kavvasbaşı odasına hapsedildiğini söyleyerek, cebren altı bin dört yüz kuruşuna el konulduğunu iddia ettiği görülmektedir (İ.MVL.11/180, lef 3). Öte yandan İzmit'te oturan ve kendisini Yeğen Bey'in kız kardeşi olarak tanıtan Habibe Hanım da İstanbul'a gelerek Akif Paşa'nın adamlarından şikâyetçi olmuştur. Habibe Hanım'ın iddiasına göre Kâtip Esat Efendi ile Akif Paşa'nın hazinedârı tarafından zorla hapsedilmiş, dövülmüş ve bin kuruş parasına el konulmuştur. Üstelik Habibe Hanım yediği dayaktan ötürü kötürüm kaldığını bu sebeple 6000 kuruş doktor masrafı ettiğini, dahası bütün olup bitenlerden ar eden kocasının kendisini boşadığını iddia etmiştir. Nitekim Esat Efendi Meclis-i Vâlâ'daki ifadesinde Habibe Hanım'ın iddialarını doğrulamıştır (İ.MVL.4/16). Dikkat çekici şikâyet konularından biri de Akif Paşa'nın Yalakâbâd'tan İzmit'e giderken Yalakâbâdlı Müslüman bir ailenin çocuğunu yanına alması ve kendisiyle birlikte Bursa'ya götürmesidir. Ancak çocuk yolda Paşa'nın yanından kaçmış bir daha Yalakâbâd'a dönmemiş,

¹³ Dosyada bunlarla ilgili ayrıntılı dökümler mevcut.

kaybolmuştur. Babası çocuğu aramaya devam ederken annesi diğerleriyle birlikte İstanbul'a Akif Paşa'yı şikâyet etmeye koşmuştur (İ.MVL.1/21, lef 2). Çocuğun cinsiyeti ve âkıbetinin ne olduğu bilinmezken Akif Paşa'nın mahkeme dosyasındaki, Paşa'nın Bursa'ya giderken vezaretin şanına, insan haklarına (hukuk-ı insaniyet), Devlet-i Aliyye'nin namusuna aykırı çirkin, dile getirilemeyecek türlü işler yaptığı (İ.MVL.11/180, lef 8) ifadesiyle bu hadisenin kastedildiği tahmin edilebilir.

Akif Paşa kâtibi Esat Efendi'yi oğlu gibi sevdiğini, onun "ikrar ve tasdiki"nin kendi sözleri gibi kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (İ.MVL. 7/113, lef 4). Paşa'ya göre Esat Efendi'nin kendi başına iş yapması mümkün değildir; o her ne yapmışsa kendisinin müsaadesiyle yapmıştır. Nitekim ele aldığımız Meclis-i Vâlâ tezkiresinde bu konuya temas edilmekte Akif Paşa'nın Esat Efendi'yi oğlu gibi gördüğünden, öz evladı gibi şımarttığından bahsedilerek, onun yargılanmasının Paşa'nın yargılanması anlamına geleceği vurgulanmaktadır. Ne var ki, Akif Paşa'nın "mizacı bilindiğinden" sonradan bir diyeceği kalmaması ve bizzat yargılanması için Esat Efendi'nin her şeyi itiraf ettiği defterle birlikte Edirne'ye gönderilmesi, Paşa'nın orada, Edirne müşiri ve meclisi huzurunda, söz konusu defter kendisine gösterilmek suretiyle sorgulanması, suçlarının kendisine "itiraf ve ikrar" ettirilmesi uygun bulunmuştur (İ.MVL. 7/113, lef 4).

Akif Paşa'nın Edirne'de yargılanması işinde Divan-ı Deâvi Nezareti muavin-i evveli Selami Efendi görevlendirilmiştir; ancak Selami Efendi Edirne'ye beş on gün içerisinde gidip geleceğinden Meclis-i Vâlâ azasından Mazlum Bey'in de onunla birlikte gitmesinin münasip olacağına karar verilmiştir (İ.MVL. 7/113, lef 4).

Akif Paşa'nın Mahkeme Dosyası ve Hüküm

Akif Paşa Edirne meclisine getirilerek Edirne müşiri Osman Paşa, Edirne meclisi üyeleri, İstanbul'dan muhakemesi için gönderilen Mazlum ve Selami beyler huzurunda sorgulanmıştır.

Akif Paşa'nın mahkeme dosyası Tanzimat-ı hayriye icabınca halktan hizmet-i mübaşiriye ve diğer adlarla bir akçe bile alınmaması gerektiğinin padişahın iradesi olduğu hatırlatılarak başlar. Dosyanın başlangıç cümlelerinde bu hususların Tanzimat'ın ilanından sonra her kasaba ve kazaya ayrıntılı bir şekilde gönderilmiş olduğuna, herkesin huzurunda açılarak okunduğuna özellikle dikkat çekildiği görülür. Ancak Akif Paşa'nın bu konuda yeterli hassasiyeti göstermediği, adamlarının

hizmet-i mübaşiriye adıyla halktan para toplamaya devam ettikleri, dolayısıyla Tanzimat'a aykırı iş tutulduğuna tekraren vurgu yapılır.¹⁴

Akif Paşa'nın cevaplarını (ikrar ve tasdikini) ve mahkeme evrakını ihtiva eden defter Edirne meclisi üyelerince mühürlenerek İstanbul'a gönderilmiştir. Söz konusu defter ve Akif Paşa'nın sorgulama sırasında verdiği cevaplar Meclis-i Vâlâ'da ayrı ayrı okunarak müzakere edilmiştir (İ.MVL. 11/180, lef 7). Buna göre Akif Paşa'nın kendisine yöneltilen suçlamaları kabul ettiği görülmektedir. Meclis-i Vâlâ'da Akif Paşa ve adamlarından talep edilen meblağların tahsil edilerek sahiplerine iade edilmesine karar verilmiştir. Başta köprü tamiri masraflarından dolayı Paşa'nın zimmetinde olan ve muhassıl sandığına teslim edilmesi lazım gelen meblağ vardır. Ayrıca alacaklıların "bargir bahası ve saireden" dolayı Akif Paşa'dan talep ettikleri toplam 42779 kuruşun Paşa'dan tahsil edilerek sahiplerine geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Hizmet-i mübaşiriye olarak toplanan 73008 kuruşun sahiplerine iade edilmesi gerekmektedir. Akif Paşa'nın "dairesi muteberanından" Hamdi Efendi'nin redif tahriratından dolayı almış olduğu 16000 kuruşluk hizmet-i mübaşiriye ile kethüdası Fethullah Efendi ve kahvecibaşısının bazı hububatlardan aldıkları 1800 kuruşun kendilerinden alınarak sahiplerine teslimi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Sarraf Yorgi'de bulunan ve Kâtip Esat Efendi'ye ait olduğu iddia edilen dört yüz altmış kese akçenin Esat Efendi'ye ait olmadığı İzmit mütesellimi Şükrü Bey'den Hıfzı Paşa'ya ondan da Akif Paşa'ya intikal eden bakaya akçesi olduğunu Akif Paşa itiraf etmiştir. Esat Efendi'nin söz konusu parayı zimmetine geçirdiği görülmektedir.

Akif Paşa'nın hakkındaki iddiaların hemen hemen tamamını kabul ettiği görülmektedir. Ancak Paşa'ya göre bütün olup bitenlerin sebebi maaşsızlığı ve "Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğu"dur. Akif Paşa gerek Mazlum Bey ve Selami Efendi'ye verdiği ifadesinde gerek göndermiş olduğu tahriratında Kocaeli'ne tayininden marta kadar maaşsız istihdam edildiğinden başka 1256 Martından (Mart 1840) azline kadar alması gereken maaşından bir akçe bile verilmemiş olduğunu iddia etmiştir. Ancak maaş konusu Maliye Nezaretine sorulmuş Paşa'nın iddia ettiği gibi maaşsız olmadığı Maliye Nezaretinin Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği pusulada açıkça görülmüştür. Şöyle ki, Akif Paşa'ya Dâhiliye Nezaretinden azledildiğinde 15000 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştı ve Paşa'ya Kocaeli sancağına tayin olunduktan sonra da bu maaşı almaya devam etmesi için "müsaade-i seniyye buyurulmuş"tu (HAT 636/31377). Maliye Nezaretinin kayıtlardan çıkarılarak Meclis-i Vâlâ'ya takdim

¹⁴ Toplanan hizmet-i mübaşiriye miktarını gösteren dökümler dosyada mevcut.

edilen söz konusu pusulada Akif Paşa'ya Tanzimat'ın icrasından önce tahsis olunan aylık 15000 kuruş maaşından 4000, 1256 Martından itibaren tahsis edilen 60000 kuruşluk maaşından marttan azline kadar 76000 kuruş olmak üzere toplam 80000 kuruşun verilmediği görülmüştür. Ne var ki, söz konusu pusulanın ekinde sadece Kocaeli sancağının 1254 Mart ve 1255 Muharremi gelirlerinden halef-selef muhasebesince Paşa'nın 123900 kuruş aldığı görülmektedir. Üstelik Paşa'nın mart ayına kadar 15000 kuruşluk maaşına ilaveten, kıstü'l-yevm hesabına göre (bir aylık maaşın bir güne tekabül eden kısmı) 123000 kuruş kazancı olduğu Maliye Nezaretinin ilgili pusulasında görülmektedir. Paşa'nın maaşlarından arta kalan 80000 kuruşu alamamasının sebebiyse, bu parayı alacak zamanı bulamaması yani azledilmiş olmasıdır.

Akif Paşa'nın "Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğu" konusuna gelince, bu pek mümkün gözükmemektedir; zira hem Tanzimat Fermanı çok açıktır hem de merkezi idare tarafından Tanzimat Fermanı'nın esaslarının uygulanmasıyla ilgili olarak bizzat Akif Paşa'ya hitaben Ocak 1840'ta bir ferman gönderilmiştir (İnalçık, 1996b: 394-405). Fermana göre, muayyen vergiler dışında ahaliden hiçbir şey alınmayacaktır. Başta iltizam usulü olmak üzere bilcümle zulüm maddeleri yasaklanmıştır. Havadan, beleşten denilerek halktan "bî-esas olarak alınan" masraflar, müşirler ve valiler ve sair tarafından gelen mübaşirlere verildi denilerek tahsil olunan "hizmet-i mübaşiriye" bunlara mümasil "nâ-be-mahal mebalig ve temattüat-ı zulmiye" kaldırılmıştır. Bunlara devam edenler cezalandırılacaktır. Ayrıca "*kavvas ve tatardan vüzerâ-yı izama varıncaya kadar kaffe-i mekulat ve sair bahası ve menzil ve kira hayvanatı ücretleri*" tamamen kendilerinden alınarak bundan dolayı ahaliden bir akçe çıkmamak üzere bu hususun dahi "*ber-mantuk-ı talimat icra-yı iktizasına bakılması*" istenmektedir.

Görüldüğü üzere Akif Paşa'nın Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğu ve maaşsızlığı iddiaları mesnetsizdir. Neticede Meclis-i Vâlâ tarafından Akif Paşa'nın suçları sabit görülmüştür. Meclis üyelerinden bazıları Paşa'nın devlet hizmetinde bir daha istihdam olunmamak şartı ve paşalık unvanının kaldırılmasıyla beş seneliğine Yozgat'a sürülmesini teklif etmiştir. Ancak Paşa'nın hasta olduğu, kış mevsimi sebebiyle Yozgat'a gitmesinin mümkün olamayacağı, beş sene sürgün edilmesinin fazla olacağı dolayısıyla devlet hizmetinde bir daha istihdam edilmemek, vezareti ve paşalık unvanı kaldırılmak suretiyle iki seneliğine Edirne'ye sürülmesi uygun bulunmuş, buna dair Meclis-i Vâlâ tezkiresi padişaha sunulmuştur. Böylece Akif Paşa, devlet hizmetinde istihdam edilmemek şartıyla, vezareti ve paşalık unvanı

kaldırılarak iki seneliğine -zaten o günlerde ikamet etmekte olduğu- Edirne'ye sürgün edilmiştir (14 Kasım 1840). Paşa'nın bütün işlerinde yanında olan kâtibi Esat Efendi'nin de Edirne'de zorunlu ikametine karar verilmiştir (İ.MVL. 11/180, varak 33).

Akif Paşa'nın mahkeme dosyasındaki bazı ilginçliklere dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi, söz konusu dosyada eski hesapların açıldığını, Paşa'dan daha reisülküttaplık ve Nazırlıkları döneminin hesabının sorulmak istendiğini düşündüren ifadelerdir. Buna göre, Akif Paşa'nın daha reisülküttaplık döneminde Sırp beylerinden rüşvet aldığı, Pertev Paşa'nın katlinde oynadığı olumsuz rol ve devlete pek çok yönden zarara verdiği hatırlatılmaktadır (İ.MVL. 11/180, varak 33). İkincisi, Akif Paşa'nın belki de tek haklı olduğu konu olan Ceza Kanunnamesi konusudur. Akif Paşa sık sık -Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğuyla birlikte- Ceza kanunu hakkında bilgisi olmadığını, kanunu ilk olarak Edirne'de gördüğünü ifade etmiştir. Nitekim Ceza kanunu Akif Paşa'nın Edirne'ye gönderilmesinden sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde çıkarılmıştır. Ancak Akif Paşa kendisinin azledilmesinden sonra çıkarılan bir kanuna göre, yani hukuk geriye işletilerek cezalandırılmıştır. Üstelik Tanzimat'ın uygulanması konusunda çok önemli bir yere sahip olan Ceza Kanununun uygulanmasında da kafa karışıklığı olduğu görülmektedir. Örneğin bazı Meclis-i Vâlâ üyeleri Akif Paşa'nın beş seneliğine sürgün edilmesini teklif etmişler, fakat yürütülen müzakereler sonucunda Paşa'nın iki seneliğine sürgün edilmesinin uygun olacağı kararlaştırılmıştır (İ.MVL. 11/180, varak 33). Oysa 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunnamesinin¹⁵ rüşvet ve yolsuzlukla ilgili maddeleri çok açıktır. Kanunnamenin beşinci faslının birinci maddesine göre hangi rütbeden olursa olsun bütün devlet memurları kâfi miktarda maaşa sahip oldukları için artık rüşvet ve rüşvet addedilecek hediye alınması yasaklanmıştır. İkinci maddede rüşvet alanların rütbeleri alınmak ve bundan sonra memuriyette istihdam olunmamak şartıyla üç seneliğine sürgün edileceği söylenmektedir. Aynı hususların altınca faslın ikinci ve üçüncü maddelerinde de tekrarlandığı görülmektedir:

¹⁵ II. Mahmut döneminde de (hicri 1254) adli islahat cümlesinden olmak üzere biri "kadıasker, kadı ve kadı naiplerine", diğeri "memurine mahsus" iki ceza kanunu kabul edildiğini belirtelim. Birincisi, "Tarik-i İmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu", ikincisi, "Memurine Mahsus Ceza Kanunu"dur. Bu kanunlar hicri 1254'te Matbaa-i Âmire'de ayrı nüshalar halinde basılmıştır. "Memurine Mahsus Ceza Kanunu"nda, memurların görevlerini dürüstçe yapmalarına, devlet sırlarını ifşa etmemelerine, mübayaata memur olanların malın vasıflarına dikkat etmelerine dair hükümler vardır. (Hıfzı Veldet, 1999, s. 170-171) Kanunnamenin tam metni için bkz: (Kaynar, 1954, s. 295-301).

Kendisine devletçe tayin olunan maaştan başka hiçbir nam ve vesile ile bir yerden bir akçe alınması caiz olmaya. Şayet rüşvet ve yolsuzluk işine cesaret ederse hangi yüksek rütbede bulunursa bulunsun alenen muhakeme olunarak suçu sabit olduktan sonra rüşvet ve yolsuzlukla elde ettiği mallar elinden alınarak ve nakdi mevcut değilse yalnız o miktarda şey malından-mülkünden tamamıyla alınarak kendisi bundan böyle devlette istihdam olunmamak şartıyla rütbeleri alınmak suretiyle üç sene müddetle sürgün edilsin (Kaynar, 1954, s. 308).

Kanunnamenin bu açık hükümlerine rağmen Akif Paşa'nın niye üç yıl yerine iki yıllığına sürgün edildiğini anlamak mümkün gözüküyor. Öte yandan aynı dönemde benzer suçlamalarla yargılanan Hüsrev Paşa Meclis-i Vâlâ'da suçlu bulunmuş, maaşı kesilmiş, sekiz ayı nezaret altında olmak üzere ve bir daha devlet memuriyetinde istihdam olunmamak şartıyla iki seneliğine Tekirdağ'a sürülmüştür (İnalçık, 1997, s. 614). Nafiz Paşa ise yine Meclis-i Vâlâ'daki yargılanmasının ardından oy çokluğuyla suçlu bulunarak, üç seneliğine Kütahya'ya sürülmüştür. Her üçünün de vezaret rütbelerinin alındığını ve kendilerine bundan sonra efendi denildiğini hatırlatmak gerekir (Akyıldız, 1993, s. 197). Bu durumu Ceza Kanunnamesinin bilinmemesiyle açıklamak mümkün olmadığına göre ancak eski keyfi karar alma alışkanlığının devamıyla açıklamak gerekir. Kaynar'a göre, 1840 tarihli Ceza kanununda cezaların "gayri muayyen" bulunması kanunu uygulayanların keyfi ve şahsi duygularıyla hareket etmelerine sebep olmuştur (Kaynar, 1954, s. 301), fakat yukarıda da ifade edildiği gibi Ceza Kanunnamesinin ilgili maddeleri çok açıktır. Öte yandan yine Ceza Kanununun açık hükümlerine rağmen, bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere memuriyetten çıkarılan paşalardan Hüsrev Paşa daha sonra yeniden devlet memuriyetinde istihdam edilirken Akif ve Nafiz paşalar tekrar devlet hizmetine dönememiştir.¹⁶

Akif Paşa'nın Affedilmesi ve Son Günleri

Akif Paşa Edirne'de ve Bursa'da geçirdiği günlerde çok zorluk çekmiştir. Gözden düşmüş bir devlet adamı olarak -Tanzimat Fermanı'nın yargısız infazı yasaklayan hükmüne rağmen- hayatından endişe etmiştir. Edirne'deki ilk günlerinden itibaren İstanbul'a affedilmesini talep eden çeşitli arızalar göndermiştir. Bazıları bizzat

¹⁶ Hüsrev Paşa'nın 1841'de -yaşlılığı da göz önüne alınarak- İstanbul'a dönmesine izin verilmiş, Meclis-i hassa girmiş ve 1846'da serasker olmuştur. (İnalçık, 1997, s.615). Akif Paşa'nın kâtibi Esad Efendi de 1843 yılı başlarında affedilerek İstanbul'a dönmüştür. (İ.MVL. 46/882, H-01-12-1258/3 Ocak 1840).

padişaha gönderilen bu arizalarında Akif Paşa, sık sık hastalığından bahsetmekte, bütün suçlarını kabul ettiğini ifade ederek af ve merhamet dilemekten başka diyeceği olmadığını söylemektedir (İ.MVL. 11/180, varak 30; İ.MVL. 4/16) Ancak bütün çabaları boşa çıkacak cezasının sonuna kadar Edirne’de kalacaktır. Üstüne üstlük cezasını tamamladıktan sonra bile İstanbul’a dönmesine izin verilmeyecektir. Akif Paşa (belgelerde artık efendi denildiğini hatırlatalım) eski kapı kethüdalarından Sarım Bey’e gönderdiği bir arizasında sürgün müddetinin 1842 Nisan’ında sona ereceğini söyleyerek İstanbul’a dönmesine izin verilmesini talep etmiştir. Ancak cezasını çekmesine rağmen Akif Paşa’nın herkesçe bilindiği söylenen hal-hareketi, “küstahça tavırları” ve sabıkası dolayısıyla bundan sonra İstanbul’da bulunmasının mahzurlu olacağını ifade edildiği görülür. Akif Paşa’nın İstanbul’a dönmesi halinde yazışarak veya konuşarak ecnebler ve saire ile görüşmesi engellense bile cesur bir zat olması sebebiyle bazı uygunsuz hareketlerde bulunmasından endişe edildiği anlaşılmaktadır. İşin aslı Akif Paşa’nın İstanbul’a gelmesi “vaktin nezaketi” açısından uygun bulunmamıştır (İ.MVL. 35/635). Sonuçta Akif Paşa’ya Yozgat veya Bursa’da ikamet etmesine izin verildiği bildirilmiştir. Kendisine maaş da bağlanan (İ.MVL. 37/678) Akif Paşa, Bursa’yı tercih etmiş ve Bursa’da ikinci bir sürgün hayatı başlamıştır (Kavaz, 2005, s. 27). Ancak Paşa’nın bu ikinci sürgünü uzun sürmeyecek Şehzade Abdülhamid Efendi’nin doğumundan dolayı padişaha takdim ettiği bir şiir üzerine affedilerek -Bursa’ya gidişinden altı ay sonra- İstanbul’a dönmesine izin verilecektir (İnal, 1999, s. 119; Kavaz, 2005, s. 29).

Akif Paşa İstanbul’a döndükten sonra vaktini Süleymaniye civarındaki konağında ve Boyacı köyündeki yalısında geçirmiştir (İnal, 1999, s. 119). Öyle anlaşılıyor ki Akif Paşa İstanbul’a döndükten sonra göz hapsinde tutulmuş, ancak bir müddet sonra camiye ve sahilhânesine gitmesine müsaade edilmiştir. İstanbul’da bulunmak Paşa’nın acılarını hafifletmiş gözükmektedir. Akif Paşa bu süre zarfında bir yandan tedavisiyle meşgul olmakta bir yandan da bazı tanıdıklarına mektuplar yazmaktadır. *Münşeât-ı el-Hacc Akif Efendi* isimli kitapta toplanan bu yazılar Akif Paşa’nın çeşitli şahsi intibalarını, mektuplarını ve resmî yazışmalarını ihtiva etmektedir (Kavaz, 2005, s. 30).

İstanbul’a dönüşünden iki yıl sonra (1844) Akif Paşa hacca gitmeye niyetlenmiş mabeyne yazdığı bir arizayla surre-i hümayun eminliğini talep etmiştir. Paşa’nın talebi olumlu karşılanmakla birlikte surre eminliği o yıl başkasına verildiği için kendisine sonraki yılın eminliği vaat edilmiştir. Ne var ki Akif Paşa bir yıl beklemek istemez, Sultan Abdülmecid’le görüşür ve hemen o yıl hacca gider. İlk olarak Mısır’a

uğrayan Akif Paşa, Mehmet Ali Paşa tarafından büyük hürmetle karşılanır ve ikram görür. Hac dönüşü yeniden Mısır'a uğrar, İskenderiye'de gemiye binmek için beklerken hastalanır ve orada vefat eder (12 Mart 1845). Cenazesi İskenderiye'de Danyal peygamberin türbesi yakınlarına defnedilir (İnal, 1999, s. 119).

Tanzimat'ın Uygulanması mı Siyasi Hesaplaşma mı?

Ebuzziya Tevfik *Mecmua-i Ebuzziya*'daki "Muhakeme ve Divan-ı Âli" isimli yazısında bizde Tanzimat'tan sonra ilk defa Hüsrev, Akif ve Nafiz paşalar Tanzimat Fermanı'na aykırı iş yapmaktan dolayı yargılanmışlardır denildiğini, bunun yanlış olduğunu söyledikten sonra, paşaların mahkemesini ele alır. Ebuzziya'ya göre Akif Paşa'nın yargılanmasının Tanzimat'ın uygulanmasıyla ilgisi yoktur, -tıpkı Hüsrev ve Nafiz paşalar bahsinde olduğu gibi- mesele Mustafa Reşit Paşa'nın Akif Paşa'ya duyduğu şahsi garazdan ibarettir. Ebuzziya, Akif ve Mustafa Reşit paşalar arasındaki mesleki ihtilafa dikkat çeker. Ancak ona göre asıl sorun Mustafa Reşit Paşa'nın Pertev Paşa'nın idamından Akif Paşa'nın sorumlu olduğuna inanması ve bu sebeple ondan intikam almak istemesidir. Hâlbuki Ebuzziya, Pertev Paşa'nın idamında Akif Paşa'nın hiçbir suçu olmadığı kanaatindedir. Buna rağmen Ebuzziya'ya göre, Akif Paşa Mustafa Reşit Paşa tarafından "şanına yakışmaz bahanelerle" yargılanmış ve bir hayli felaketlere uğratılmıştır (Ebuzziya, 119). Görüldüğü gibi Ebuzziya Tevfik Bey Akif Paşa'nın mahkeme dosyasından, Paşa hakkındaki yolsuzluk/usulsüzlük ve rüşvet iddialarından, dahası Paşa'nın hakkındaki iddiaları bizzat kabul ettiğinden ya haberdar değildir ya da söz konusu dosyanın bütünüyle düzmece olduğuna inanmaktadır.

İbnü'l-Emin ve Tanpınar ise Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin sebebinin halkın şikâyetleri olduğunu söylemekle birlikte bu şikâyetlerin ne olduğuna hiç temas etmezler. Bu durum her iki yazarın Akif Paşa'yla ilgili yazılarında temel kaynak olarak bizzat Paşa'nın kaleminden çıkmış kitapları referans almalarıyla açıklanabilir. Mustafa Nuri Paşa ise *Netâyicü'l-Vukû'at*'ta Tanzimat öncesi dönemin önde gelen devlet adamlarından Tahir, Namık, Hasib, Hüsrev ve Akif paşaların Tanzimat'a aykırı iş yapmak "töhmetiyle" yargılanmalarının diğer devlet memurlarına gözdağı vermek amacına yönelik olduğunu iddia etmektedir. Mustafa Nuri Paşa'ya göre, o günlerde Hariciye Nazırı olan Tanzimat'ın müessisi Mustafa Reşit Paşa'nın bu kimselerle husumeti olduğu rivayet edilmekle birlikte asıl mesele Tanzimat'ın yerleşmesi için bu gibi tehditlere ve ibret verici yargulamalara gerek duyulmasıdır. Mustafa Nuri Paşa, Tanzimat'a aykırı iş yapmakla yargılanan söz konusu paşalarla

ilgili iddiaların ve hükümlerin Takvim-i Vekayi'de teşhir edilmesini bu düşüncesine delil olarak gösterir (Mustafa Nuri Paşa, 2008, s. 509).

Lütfi Tarihi'nde Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesine birkaç cümle ile temas edilmekle birlikte Lütfi Efendi yargılama sonucunda Akif Paşa hakkındaki şikâyetlerin doğruluğunun anlaşıldığını ve Kocaeli müşirliğinden bunun sonucunda azledildiğini ifade eder (Kaynar, 1954, s. 219). Reşat Kaynar, *Tanzimat ve Mustafa Reşit Paşa* isimli eserinde Akif ve Mustafa Reşit paşalar arasındaki rekabet ve husumete sık sık temas etmektedir. Ona göre Akif Paşa'nın Dâhiliye Nezaretinden azlinde Mustafa Reşit Paşa etkili olmuştur (Kaynar, 1954, s. 111). Ancak bununla birlikte Kaynar, Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin Tanzimat'a aykırı iş yapmasının bir sonucu olduğu düşüncesindedir (Kaynar, 1954, s. 218). Halil İnalçık ise, -Akif Paşa'dan bahsetmemekle birlikte- "Rüstem Paşa" makalesinde Tanzimatçılar ile eski dönemin idarecileri arasındaki rekabete vurgu yapmakta, Rüstem Paşa'nın rüşvet almakla itham edilerek sürgüne gönderilmesinin bir eski-yeni hesaplaşması olduğunu ima etmektedir. Nitekim İnalçık'a göre Hüseyin Paşa, başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere Tanzimatçıların önde gelenlerinin azledilmesiyle affedilerek İstanbul'a dönmüş, 1846'da yeniden seraskerliğe tayin edilince "kendisine vaktiyle rüşvet suçu bahanesiyle yapılanların intikamını almakta" gecikmemiş ve "kendisinden önceki hesapları dikkatle incelemeye tâbi" tutmuştur (İnalçık, 1997, s. 615).

Akif Paşa hakkında müstakil bir kitabı bulunan İbrahim Kavaz, Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesi ve sürgüne gönderilmesinin baş sorumlusu olarak Mustafa Reşit Paşa'yı göstermektedir. Kavaz'a göre Akif Paşa Kocaeli müşirliğinden halkın şikâyetleri gerekçe gösterilerek azledilmiştir. Kavaz'ın hem Akif Paşa'nın Takvim-i Vekayi'deki azil yazısını, hem Paşa'nın suçunu kabul ederek af dilediği mektuplarını görmesine rağmen kanaatini değiştirmemesi ilginçtir (Kavaz, 2005, s. 23-24).

Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilerek yargılanmasını en geniş biçimde ve pek çok yönden ele alan yazı Cengiz Kırcı tarafından kaleme alınmıştır. Kırcı konuyu yolsuzluk çerçevesinde ele almakla birlikte, asıl meselenin siyasi hesaplaşma olduğu fikrindedir. Zira ona göre, o dönemdeki bütün Osmanlı valilerinin mali ve idari uygulamaları mercek altına alınsaydı, Akif Paşa'yla aynı kaderi paylaşmayacak vali bulunamazdı. Kırcı haklı olarak Akif Paşa'nın mahkeme dosyasında Kocaeli müşirliğinden azledilmesiyle ve hakkındaki şikâyetlerle ilgisi olmayan konuların da

yer almasının bir siyasi hesaplaşma olduğunu düşündüğü kanaatindedir (Kırcı, 2006, s. 96-101).

Başta Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa olmak üzere, Tanzimatçılarla eski dönemin idarecileri arasında belirgin bir anlayış farkı vardır. Bu anlayış farkı hem Tanzimat Fermanı'ndan önce hem de fermanının ilanından sonra devlet yeniden yapılandırılırken taraflar arasında çeşitli mücadelelere sebep olmuştur. Ancak Mustafa Reşit Paşa ile Akif Paşa arasındaki rekabet ve husumet sadece aralarındaki anlayış farkıyla açıklanamaz. Aralarında hem bir mesleki rekabet vardır hem de Akif Paşa en büyük siyasi rakibi olan Pertev Paşa'nın yetiştirmelerinden olduğu için Mustafa Reşit Paşa'ya dış bilemektedir. Mustafa Reşit Paşa ise Akif Paşa'yı, çok sevdiği Pertev Paşa'nın katlinde baş sorumlu olarak görmektedir.¹⁷ Pertev Paşa ile Akif Paşa arasındaki rekabet o derece büyüktü ki rekabeti kaybeden tarafın mahvolacağı iki taraf arasında tarafsız kalmanın daha emin bir yol olacağını düşünen devlet ricali tarafından da görülmekteydi (Mehmed Selahaddin, 1306, s. 19). Üstelik Mustafa Reşit Paşa -Tanzimat'ın mimarı olarak- padişahın yetkilerinin kısıtlanması, keyfi idarenin sona erdirilmesi ve kanun üstünlüğü için mücadele verirken Akif Paşa'nın daha II. Mahmut döneminin son günlerinde ilan edilmesi söz konusu olan Tanzimat Fermanı'na engel olduğu söylenmektedir. Rivayete göre Akif Paşa II. Mahmut'u bu teşebbüsten "hukuk-ı şâhâne" niz sınırlandırılacak diyerek vazgeçirmiştir (Kaynar, 1954, s. 111). Akif Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığından azledilmesinde o günlerde başvekili gölgede bırakacak kadar nüfuza sahip olduğu söylenen Mustafa Reşit Paşa'nın etkin rol oynadığı bilinmektedir. Öte yandan Akif Paşa'nın Dâhiliye nezaretinden azledilmesinden sonra Mustafa Reşit Paşa'nın gücünün daha da arttığı malumdur (Kaynar, 1954, s. 111). Peki bütün bunlar Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesi ve sürgüne gönderilmesi meselesini açıklamaya yeter mi? Dahası bu bilgilerden hareketle Paşa'nın siyasi bir hesaplaşmaya hatta bir komploya kurban gittiğini söylemek doğru olur mu?

Akif Paşa'nın Mustafa Reşit Paşa ve iktidardaki diğer Tanzimatçılarla arasındaki husumet ortadadır. Ne var ki, bunun Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesini açıklamayacağı kanaatindeyim. Paşa'nın yolsuzluk dosyasının yeterli açıklıkta olduğu rahatlıkla görülebilir. Nitekim kendisi de suçlamaları kabul etmiş ancak Tanzimat'a vukufsuzluğunu ileri sürerek yaptığı şeylerin suç olduğunu bilmediğini iddia etmiştir. Oysa Paşa'nın hem Tanzimat Fermanı'ndan hem de

¹⁷ Mustafa Reşit Paşa'nın Hariciye Nazırı olarak Londra'dan İstanbul'a dönerken Dimetoka'da Pertev Paşa'nın ölüm haberini aldığı ve ağladığı söylenmektedir (Kaynar, 1954, s. 96).

Tanzimat'ın uygulanmasıyla ilgili vilayetlere gönderilen 1840 Ocak tarihli ferman habersiz olması mümkün değildir. Üstelik İnalçık'ın "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" makalesinin eklerinde yayımladığı söz konusu ferman doğrudan doğruya -İsmet Paşa ve muhassıl Kâni Bey'le birlikte- Akif Paşa'ya hitaben kaleme alınmıştı. Fermanda Tanzimat Fermanı'nın amacı iyice açıklanmış, o zamana kadar mahalli idarecilerce halktan toplanması gelenek haline gelmiş her türlü "aidat" başta halkın sırtında büyük bir yük olan "hizmet-i mübaşiriye" olmak üzere yasaklanmıştır. Bu fiillere devam edenlerin cezalandırılacağına ise açıkça vurgulandığı görülür. Üzerinde durulması gereken tek sorun cezalandırma işleminin henüz hazırlanmakta olan Ceza kanununa göre yapılacağına söylenmiş olmasıdır (İnalçık, 1996b, s. 394-405).

Ortada bir husumet olduğu gerçeği suçu ortadan kaldırmaz. Siyasi hesaplaşma iddialarına temel oluşturan husumet konusu Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin yegâne sebebi olarak gösterilemez. Bu durum olsa olsa Paşa'ya husumet besleyenlere fırsat vermiş olabilir. Paşa'nın Edirne'deki sürgün süresinin bitiminde bile İstanbul'a dönmesine izin verilmemesi bunu düşündürmektedir. Nitekim Paşa'nın kendisi de sürgün süresinin bitiminde İstanbul'a dönüşüne izin verilmemesini Mustafa Reşit Paşa'nın kendisine duyduğu şahsi husumete bağlamaktadır (Akif Efendi, 1301, s. 22). Daha önce de söylendiği gibi Akif Paşa'nın mahkeme dosyasına Kocaeli müşirliği sırasındaki yolsuzluk/usulsüzlük ve rüşvet iddialarına ilaveten başka konuların eklenmesi de bu cümledendir. Ne var ki iş burada bitmez, epey çetrefillidir. Örneğin Akif Paşa'nın maaşsızlığını ileri sürmesi ve suçlarına bunu gerekçe göstermesinin mesnetsizliği bilinmektedir. Ayrıca Paşa'nın sadece bir siyasi hesaplaşmaya veya komploya kurban gittiğini söylemek, Paşa'yı şikâyet etmek için İstanbul'a akın eden Yalakâbâd ahalisinin komplocular tarafından örgütlenerek seferber edildiğini kabul etmek anlamına gelir. Hâlbuki böyle bir şey ihtimal dâhilinde gözükmemektedir. Dahası Paşa ve adamlarından şikâyetçi olmak için defalarca İstanbul'a gelen Yeğen Bey kerimesi Habibe hanımın ve Akif Paşa tarafından çocuğu alıkonulduğu iddiasıyla İstanbul'a gelen Yalakâbâdli kadının hangi komplonun parçası olduğunu açıklamak gerekir.

Sonuç

Kısacası Akif Paşa'nın yargılanması konusunda bir siyasi hesaplaşma değil Tanzimat'ın uygulanması mevzubahistir. Uygulamada eksikler olduğu ve standart bir uygulamaya geçilemediği gerçeği Akif Paşa dosyasının siyasi hesaplaşma ürünü bir düzmece olduğu anlamına gelmez. Tabi ceza kanunun herkese aynı şekilde

uygulanmaması, Akif Paşa'yla aynı suçları işleyen bazı devlet adamlarının yeniden devlet memuriyetine dönmesine izin verilirken Paşa'nın İstanbul'a bile dönmesine izin verilmek istenmemesi kendisine duyulan husumetle ilgilidir. Öte yandan, yalnız husumet Akif Paşa gibi bir devlet adamının yukarıda sıralanan suçlarla yargılanması için yeterli değildir; ama siyasi hasımların rakiplerini tasfiye etmek için fırsat kollamaları her devirde görülebilecek bir şeydir. Siyasi hasımların birbirlerini tasfiye etmek için fırsat bulduklarında neler yapabilecekleri malumdur. Ancak sonuçta ne olduğu, fırsattan kimin ne şekilde yararlandığı, eski defterlerin ne sebeple açıldığını açıklamakla birlikte, o eski defterlerin tekabül ettiği gerçekliği değiştirmez.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- Cevdet Bahriye. (BOA, C.BH. 223/10353, H-29-12-1255).
 Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH. 347/17335, H-17-03-1258).
 Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH. 60/2954, H-29-07-1255).
 Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH. 62/3073, H-06-04-1256).
 Cevdet Dâhiliye. (BOA, C.DH. 30/1475, H-29-02-1256).
 Hatt-ı Hümayun (BOA, HAT 636/31377, H-29-12-1254)
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 35/635, H-21-02-1258).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 37/678, H-23-03-1258)
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 46/882, H-01-12-1258).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 1/21, H-17-02-1256).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 11/180, H-19-09-1256).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 4/61, H-03-04-1256).
 İrade Meclis-i Vâlâ BOA, İ.MVL. 7/113, H-27-06-1256).
 Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri (BOA, ML.VRD.d...169).
 Meclis-i Vâlâ Defterleri (BOA, MVL.d. 566, H-28-02-1256).

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekayi, Defa 198, Fi Gurre-i Ra. 1256.

Telif ve Tetkik Eserler

- Abdurrahman Ş. (1985). *Tarih Musahabeleri*. Sadeleştiren: Enver Koray. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
 Ahışhalı, R. (2007). "Reisülküttab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 34. s.546-549.
 Akif Efendi. (1290). *Eser-i Akif Paşa*. Dersaadet: Tatyos Divitciyan Matbaası.
 ---. (1301). *Muharrerat-ı Hususiye-i Akif Paşa*. Dersaadet: Matbaa-i Ebuzziya.
 Akyıldız, A. (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayınları.

- Budak, A. (2016). *Akif Paşa'nın Gurur ve İsyan Çılgılığı-Tabsıra*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ebuzziya, T. Muhakeme ve Divan-ı Âli, *Mecmua-i Ebuzziya*. adet 119.
- Findley, C. V. (2007). "Mehmed Pertev Said Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 34. s.233-235.
- . (2011). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. Çev: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*. Cilt III-V. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal. (1999). *Son Asır Türk Şairleri*. Cilt I. Hazırlayan: Müjgan Cunbur. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İnalçık, H. (1997). "Husrev Paşa", *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5/1. s.609-616.
- . (1996a). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları. s.343-359.
- . (1996b). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları. s.361-424.
- İpek, N. (2015). "Churchill Vak'ası". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 8 (1)*. s.105-146.
- Kaplan, M. (1991). *Şiir Tahlilleri-Tanzimat'tan Cumhuriyete-*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kavaz, İ. (2005). *Akif Paşa Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kaynar, R. (1954). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kırcı, C. (2006). "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*. s.45-119.
- Koloğlu, O. (1986). *Miyop Çörçil Olayı -Ceride-i Havadisın Öyküsü-*. Ankara: Yorum Yayınları.
- Mehmed Selahaddin. (1306). *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*. İstanbul: Âlem Matbaası.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Cilt I. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (2008). *Netâyicü'l-Vukû'at -Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV-*. Hazırlayan: Yılmaz Kurt. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983a). "Kile". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt II. İstanbul: MEB Yayınları. s.281.

- . (1983b). "Tevzi Defteri". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt III. İstanbul: MEB Yayınları. s.485-486.
- Tanpınar, A. H. (1997). "Akif Paşa". *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1, s.242-246.
- . (2003). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- . (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçman, A. (1989). "Akif Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2, s.261-262.
- Veldet, H. (1999). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I*. İstanbul: MEB Yayınları, s.139-209.

Summary

Akif Pasha is one of the administrators of Ottoman last era and the bureaucrats of Sultan Mahmut II. He has an important place both in the history of Ottoman administration and in the history of Ottoman-Turkish literature. He is a famous poet who owns a divan. According to many literary historians, Akif Pasha is considered among the pioneers of modern Turkish prose. While ministries were established during the reign of Mahmut II, he became the Minister of Foreign Affairs and then the Minister of Internal Affairs. His rivalry with Pertev Pasha who is one of the leading statesmen of that period and Mustafa Reşit Pasha who is trained by Pertev Pasha occupies a great place in Akif Pasha's professional and personal life.

Akif Pasha was born on 25th of December 1787 in Yozgat. In 1793, at the age of six, he went to Hajj (pilgrimage to Mecca) with his father and received the title of hadji (pilgrim), and since then he has generally used this title at the beginning of his name. His full name is Hadji Mehmet Akif. Akif Pasha received his primary education from the teachers in his hometown. For a while, he was the clerk of Cabbarzade Süleyman Bey, one of the notables of Yozgat. Upon his death, he came to Istanbul and, with the help of his uncle, Mustafa Mazhar Efendi, who was the chief at that time, entered the Divan-ı Hümayun, where many Ottoman administrators were educated and which can also be considered a school in this respect.

It is known that Akif Pasha came to Istanbul in 1813 and that time he was only twenty-six years old. His first official assignment in Istanbul was an apprenticeship at the Divan-ı Hümayun. Known for his ambitious, vindictive and tireless bickering personality, Akif Pasha quickly climbed the steps of prosperity. The influence of his uncle Mustafa Mazhar Efendi, as well as the fact that Pasha was a talented young man, must have been effective in this progress. Indeed, the Divan-ı Hümayun was a centre where the most talented youth of that period were gathered.

Akif Pasha quickly attracted the attention of those around him with the intelligence, talent and his writing skills in the Divan-ı Hümayun. Six months later, he was appointed to the Amedi chamber, especially because of his "power in the inscriptive skills". In there, he received the personal compliments of Mahmut II and his salary was increased. After twelve years as a civil servant in the Amedi chamber – in a privileged position compared to his peers – he finally became an âmedci in 1825, beylikçi in 1827 and a reisülküttap in 1832. This new task of the Pasha has an extremely important place in his political career, because the reisülküttap was both the head of the Divan-ı Hümayun clerks and the minister of foreign affairs, as he dealt with the foreign relations of the state. During the reign of Mahmut II, when the Grand Viziership was transformed into the Ministry of Civil Affairs, and the reisülküttapship into the Ministry of Foreign Affairs (1836), Akif Pasha was given the rank of vizier and became the Minister of Foreign Affairs. However, Akif Pasha could not stay in the Ministry of Foreign Affairs for a long time. He was dismissed from the Ministry of Foreign Affairs, where he stayed for only a few months, apparently because of his illness, but in reality because of the Churchill incident. While the Churchill incident was an event that would not a serious problem, it turned into an international crisis with the intervention of Ponsonby, the British ambassador of the time. The sultan, who could not stand the pressure, had to

dismiss Akif Pasha from the ministry of foreign affairs. Being dismissed from the Ministry of Foreign Affairs deeply shook Akif Pasha. He blamed his rival Pertev Pasha for this impeachment incident, and he described the incident that deeply injured him in his verse work *Tabsıra*. *Tabsıra* is a work in which the events are told from the point of view of Akif Pasha, and heavy accusations - especially about bribery - are directed against Pertev Pasha and his son-in-law, Vassaf Efendi. Moreover, this work, which was written in a relatively plain language, both highlighted Akif Pasha's point of view and made Pasha gain a reputation as an innovator in literature. After being dismissed from the Ministry of Foreign Affairs for a short time, Akif Pasha was appointed to the "Minister of Public Works" with the title of "Pasha" on 12th of September 1837, replacing Pertev Pasha. His first duty was to have the word "Mülkiye", an invention of his rival Pertev Pasha, changed into "Dâhiliye" on the grounds that it was against the morals of servitude. However, Akif Pasha's Ministry of Internal Affairs didn't last long, and Pasha was dismissed by allocating a sufficient amount of salary, again on the grounds of his illness.

After Akif Pasha was dismissed from the Ministry of Internal Affairs, he was out for about nineteen months. After Sultan Abdulmecid's ascension to the throne, he was appointed to the governorship of Kocaeli Sanjak, but he was dismissed from his position there in a very controversial manner. Akif Pasha, who was dismissed from the Kocaeli Sanjak due to complaints about him, is one of the first statesmen to be dismissed and tried for allegedly doing business against the Tanzimat. However, the dismissal and trial of Akif Pasha was seen by some as a product of the old-new struggle, and by some as the implementation of the Tanzimat. According to those who think that Akif Pasha to fell victim a political showdown, the chief responsible is Mustafa Reşit Pasha who was the architect of the Tanzimat. However, even though there are data to confirm the allegations of political showdown there is a corruption and bribery file belonging to Akif Pasha. The Pasha himself admitted a significant part of the accusations during the trial.

KARL MARX'IN YABANCILAŞMA KAVRAMININ EPİK TİYATRO MÜZİĞİNE ETKİSİ¹

KARL MARX'S CONCEPT OF ALIENATION INFLUENCE ON EPIC THEATRE MUSIC²

Ayşegül DİNÇ

Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, aysegul3005@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 27 Eylül 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 27 September 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Yabancılaşma Kavramı;
Yabancılaştırma Efektleri; Epik
Tiyatroda Müzik; Karl Marx; Bertolt
Brecht

Keywords

The Concept of Alienation; The Effect
of Alienation; Music in Epic Theatre;
Karl Marx; Bertolt Brecht

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.6

Öz

Marksizm, yabancılaşmayı; "insan emeği" ve "üretim araçlarının mülkiyeti" arasındaki ilişkinin çarpık ve eşitlikçi organizasyonu nedeniyle oluşan ve ekonomiden toplumsal hayata, toplum üzerinden kişisel alana sirayet eden ve insan doğasını yok eden bir tecrit ağı olarak yorumlar.

Bertolt Brecht'in (1898-1956), epik tiyatrosunda kullandığı tekniklerden yabancılaştırma efektinin düşünsel kaynaklarından birisi Marksizmdeki yabancılaşma kavramıdır. Epik bir oyunda yabancılaştırmayı sağlayan temel unsurların başında oyunun müzikleri gelir. Yabancılaşma kavramını merkezine almış bir müzik sayesinde, seyirciyle oyun arasına mesafe konulabilir, yani seyirci sahneye yabancılaştırılabilir ve böylece seyirci, oyunun dikkat çektiği toplumsal meselelere daha eleştirel bakabilir. Müzikler aracılığıyla oyun ile seyirci arasında aktif ve diyalektik bir ilişki kurulabilir. Bu çalışmada Marksizmdeki anlamıyla yabancılaşma kavramının, epik tiyatrodaki müzik özelinde nasıl yorumlandığı ve epik tiyatrodaki müzik-yabancılaşma kavramları arasında nasıl bir ilişki olduğu sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Abstract

Marxism interprets alienation as a web of isolation, which is formed due to the distorted and unequal organization of the relationship between "human labor" and "ownership of the means of production", which spreads from the economy to the social life and even to the personal sphere through society and destroys human nature.

One of the intellectual sources of the alienation effect, one of the techniques used by Bertolt Brecht (1898-1956) in his epic theater, is the concept of alienation in Marxism. The music of the play is one of the basic elements that provide alienation in an epic play. Thanks to a music that is based on the concept of alienation, a distance can be placed between the audience and the play, that is, the audience can be alienated from the stage, and thus the audience can look more critically at the social issues that the play draws attention to. An active and dialectical relationship can be established between the play and the audience through music. In this study, it has been tried to find answers to the questions of how the concept of alienation in Marxism is interpreted specifically in music and how there is a relationship between the concepts of music and alienation in epic theatre.

¹ Çalışma, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Doç. Dr. Elif Damla Yavuz danışmanlığında tamamlanan "Haldun Taner'in Epik Tiyatrosunda Müzik" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

² The study was compiled from the doctoral thesis titled "Music in Haldun Taner's Epic Theater" completed under the supervision of Associate Professor Elif Damla Yavuz at Mimar Sinan Fine Arts University Social Sciences Institute.

Giriş

Yabancılaşma kuramına dair söylem geliştiren ilk felsefeci Georg Wilhelm Friedrich Hegel'dir (1770-1831). Hegel yabancılaşmayı idealizme³ yakın şekilde ele alır ve kavramı insanın fiziksel çevresi ile ruhsal varoluşu arasındaki uyumsuzluklar üzerinden tanımlayarak, bireysel özgürlüğün karşısındaki bir engel olarak görür. Hegel'den sonra yabancılaşma üzerine duran başka bir düşünür ise kavramı teolojik açıdan irdeleyen Ludwing Feuerbach (1804-1872) olur. Feuerbach, Hegel'in ruh ile maddi dünya ikileminde kalan insan tasvirine eleştiri getirerek, materyalist bir okuma yapar⁴. Yabancılaşma kavramı için temel olarak bu iki kaynaktan yola çıkan Karl Marx (1818-1893) ise kuramını sosyo-ekonomik düzleme oturtarak kendinden önceki tüm söylemlere bir eleştiri getirir ve kavramı yalnızca felsefi düzlemde bırakmayarak pratik hayata entegre etmeye çalışır.

Sean Sayers, yabancılaşmanın Marksizm'in en hatalı kullanılan, yanlış anlaşılmiş kelimelerinden birisi olduğunu söyler. Gündelik dilde hoşnut olunmayan durumları anlatmak için başvurulan yabancılaşma kelimesinin, Marksizmdeki içeriğinden tamamen farklı olduğunu belirtir. Marx yabancılaşma kavramına kapitalizmin sosyo-ekonomik koşullarını açıklamak ve eleştirmek ya da pazara yönelik çıkarımlar yapmak için başvurur (2018, s. 13- 20). Dan Swain de Marx'ın, kapitalizmin neden olduğu sosyal, fiziksel, zihinsel deformasyonları anlatmak için yabancılaşma kavramını kullandığını belirtir. Swain, Marx'tan hareketle yabancılaşmanın tanımını şöyle yapar: "denetim dışındaki sistem algısı ve kendimize düşman olarak tecrübe ettiğimiz kendi faaliyetlerimiz" (2013, s. 5). Bertell Ollman ise, kapitalist üretimin insanın fiziksel ve akli durumu ile toplumsal ilişkileri üzerinde yıkıcı etkisi olan entelektüel bir yapı olduğunu belirterek, bu yıkıcı etkinin insan doğasını çarpıklaştırdığını ve bunun kişiyi yabancılaştırdığını belirtir. Ollman'a göre yabancılaşma insanın kendi yarattığı her şeyden bağının koparılmasıdır (2015, s. 213).

³ Doğu Ergil, Hegel'in, yabancılaşmaya gerçeklik kavramı üzerinden baktığını belirtir. İnsan bilincinden bağımsız olarak varolamayan "doğa dünyasının sözde nesnelliği" yabancılaşmanın kendisidir. Yabancılaşma insan öz-bilincini kavrayış eksikliğinden meydana gelir (1978, s.94).

⁴ Feuerbach, yabancılaşmayı din üzerinden değerlendirir. Dinler insanların isteklerinden ibarettir. Yabancılaşma bu noktada insanın kendinde varolan özellikleri Tanrı'ya atfederek kendinden uzaklaşmasıyla oluşur (Ergil, 1978, s.95).

Yabancılaşma kavramının odak noktasında insan emeği vardır. “Marx’a göre emek, doğal dünyanın kolektif ve yaratıcı dönüşümünü içeren herhangi bir insan faaliyetidir” (Swain, 2013, s. 30). Bu faaliyetin sebepleri, sonuçları, bu faaliyeti oluşturan ilişkiler ağı, sistemin organizasyonu ile belirlenir. İnsan faaliyeti ve sonucunda ortaya çıkan ürün üzerine düşünmek emeğin dönüşümünü anlamak açısından önemlidir.

Yabancılaşmanın ardında yatan ve üzerine yüklenen anlamları kavrayabilmek için öncelikle emeğin, emek sayesinde gerçekleşen üretimin ve üretilen şey ile üretici arasındaki ilişkinin anlaşılması gerekir. Üretilen şey onu üretenin midir? Onun ise kullanım hakkı neden ve nasıl bir başkasının olabilir? Ürettiği nesne ile üretici arasındaki ilişki hangi boyuttadır? Bu sorulara verilen cevaplar yüzyıllar boyunca yönetim şekillerini ve yöneticiler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirlemiştir. Üreticiler ve üretime katılmadıkları hâlde üretilen mal üzerinde hâk iddia edenler arasındaki ilişki toplumsal sınıfları ve bu sınıflar arasındaki çatışmaları doğurur.

Bertell Ollman, *Alienation Marx’s Conception of Man in Capitalist Society (Yabancılaşma ve Marx’ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı, 2015)* başlıklı kitabında üreticinin ürettiği şeye “türsel güçlerinin gelişmişlik seviyesinin izini” bıraktığını yazar. Ollman’a göre üretilen nesne sadece bir nesne olmaktan çıkarak üretenin yaşamını aktardığı yer hâlini alır. Böylece üreten ile üretici arasında organik bir bütünlük kurulur (2015, s. 230). Bu organik bütünlüğe rağmen kapitalizmde işveren, işçinin emek gücünü satın alırken, ürettiği mal üzerinde herhangi bir hâk talep etmesini engeller. Hatta işçi, verdiği emeğin sonunda nasıl bir ürün çıkacağı konusunda da herhangi bir fikir sahibi değildir. Bu aşamada “sadece dolaylı yoldan, emeği karşılığında aldığı ücreti harcayarak” kendi emeğinin ürünlerinin cüz’i bir kısmına sahip olmaya çalışır (Ollman, 2015, s. 231). Sermayedar, işçinin üretim sürecine dâhil olmadan zenginleşen taraftır. Bu tek taraflı zenginleşme işçinin hiçbir zaman refaha eremeyeceği kısır bir döngüyü yaratır. Sistem bu durumu o kadar normalleştirmiştir ki işçi bizzat kendi ürettiği ürünü sahiplenememenin ya da sahiplenmek için ekstradan ücret vermenin doğru olduğuna inanır. Kapitalizm “kendi emeğinin ürettiği bir şeyi kullanma hakkını ona vermez” (Ollman, 2015, s. 239). Tam bu noktada ürüne sahip olanlar ve olmayanlar arasında oldukça dramatik farklar ortaya çıkar. Mülke sahip olan, olmayan üzerinde üstünlük kurar. Son tahlilde kendi emeğine ve ürettiği ürüne yabancılaşmış bir işçi ve onu tahakkümü altına alan bir sermaye sınıfı oluşur.

Üretim döngüsünün işçiyi dışlayan organizasyonu aynı zamanda işçinin çalışma eyleminin kendisine karşı da bir yabancılaşma içerisine girmesine sebebiyet verir. Çalışmak insanın yaratıcılığını kullanarak kendi doğasını bir nesneye dönüştürme sürecidir. Oysa kapitalizmde işçi çalışarak yalnızca yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılayabilir. Çalışmak, yaşamak eyleminin öznel bir dışavurumu olmalıyken artık yaşayabilmenin zorunlu koşulu hâline dönüşür. İnsan doğasının bu en özel aktarım hâli, kapitaliste daha fazla sermaye nasıl biriktirilir sorunsalı üzerinden bir tutsaklık hâlini alır ve işçi, çalışma eylemine yabancılaşır. Bu haliyle çalışmak kişinin esasen kendi doğasına, kendi faaliyetine yabancılaşmasıdır. Artık insan, üretici olmak hâline, ürettiği ürüne ve kendi doğasına yabancıdır. Ayrıca sistemin yarattığı rekabetçi ortam ve sadece hayatta kalabileceği kadar maddi imkân onu kendi türüne karşı da yabancı hâle getirir ve onun kendini diğerlerinden soyutlamasına sebep olur. Kişi kendinden ve toplumdan bağımsız bir yaşama zorlanmıştır. Dışardan entegre edilen, genel geçer ve basmakalıp duygular tüm kültürel yaşamı sarar. İnsan bilinci tüm yabancılaşma alanlarıyla özgürlüğünden kopar, anlamını yitirir. Canlı olan, evrilen, bireyin durumlar karşısında konum alabilmesini sağlayan bilinç nesneleşir ve cansızlaşır. Bu duruma, “bilincin şeyleşmesi” (*Die Verdinglichung und das Bewußtsein*) denir (Nutku, 2015, s. 114).

Epik Tiyatroda Yabancılaştırma ve Müzik

Marksist bir yazar olan Bertolt Brecht (1898- 1956) epik tiyatro kuramında yabancılaşma kavramını yorumlar. Brecht, öncelikle kapitalist toplumun dinamosu burjuva düşüncesinin, tiyatrodaki yansıması olan Aristotelesçi tiyatro anlayışını sarsmakla başlar. Seyircinin⁵ sahnedeki olayla özdeşleşen durumunu yok etmek üzere yabancılaştırma efekti⁶ dediği bir dizi teknik geliştirir. Yabancılaştırma efektleri ile Marksizmdeki anlamıyla yabancılaşmış olan kitleleri diyalektik düşünme tarzına yönlendirmeyi hedefler. Yabancılaşma halini içselleştirmiş olan seyirci, sahne ile bir olma halinden koparılır, sahnedekilere yabancılaşır ve sahnede olup biteni sorgular. Yabancılaştırma efekti ilk kez Brecht'in Yuvarlak Kafalar ve Sivri Kafalar (*Die Rundköpfe und Die Spitzköpfe*, 1932) oyunu için yazdığı notlarda görülür. Brecht bu tekniği 1935 sonrasında yazdığı tüm eserlerinde kullanır. Yabancılaştırma, her şeyin doğal görünmesi gerekliliği düsturunu sağlar ve göze batıcı nitelikleri ortadan

⁵ Yüksel, epik tiyatro seyircisi için “soyut bir seyirci kavramından çok devrimci nitelikleri olan sınıf ve tabakalardan insanların oluşturduğu seyircileri anlamak gerekir” (2013, s. 14) der.

⁶ Verfremdungseffekt, V-Effekt, yabancılaştırma etkisi, yadırgatma efekti.

kaldırır. Seyirci bu doğallıkla, sahnede anlatılanın, birçok çözüm alternatifleriyle değişime uğrayabileceğinin ayırına varır. Nutku'ya göre yabancılaştırma efekti dört düzlemde gerçekleşir:

1. *Seyirci ile sahne arasında*: seyirci gözlemci durumunda;
2. *Sahne ile oyuncu arasında*: oyuncu, sahnede olduğunun bilincinde, yanılısamaya gitmiyor;
3. *Oyuncu ile rolü arasında*: duyguları canlandırmaz, eğilimleri gösterir (Çin Tiyatrosu);
4. *Rol ile mekân arasında*: Brecht'in anlayışında, dekorda yalnızca göstermecî bir çalışma vardır, önemli olan dekorun işlevidir (2015, s. 117).

Seyircinin sahnede olana yabancılaşmasını sağlayan bu yabancılaştırma teknikleri esas olarak seyirci ile sahnede varlık bulan tüm bileşenler arasında mesafe oluşturmak adınadır.

Epik tiyatrodaki yabancılaşma öncelikle şarkılar aracılığı ile yapılır. Şarkıların yabancılaşmaya ilk katkısı biçimsel açıdandır. Epik tiyatrodaki kullanılan biçimi ve biçim üzerinde yapılan yabancılaştırmayı anlamak, şarkıların işlevini belirlemek açısından önemlidir. Epik tiyatrodaki biçim üzerinde yapılan yabancılaştırma iki şekilde görülür. İlki biçimin epizodik yapıda olması, diğeri ise bu epizodik bütünü kendi içerisinde sürekli kesintilere uğratılmasıdır. Dramatik tiyatrodaki organik gelişmenin aksine epik tiyatrodaki kurgusal gelişme, yani epizodik yapı söz konusudur. Organik gelişme birbirine ayrılmaz şekilde bağlanmış bölümlerin kesintisiz akışıyla mümkünken, kurgusal gelişme birbiri ardına sıralanan bölümlerin kesintili akışıyla oluşur. Oyun, dekupaj⁷ ve montaj⁸ teknikleri kullanılarak birbirine sebep-sonuç ilişkisiyle bağlı olmayan art arda sergilenen tablolar hâlinde kurgulanır (Mert, 1968, s. 101-102). Böylece biçim epizodik bir yapıya dönüşür. Jameson, epik tiyatrodaki epizodik yapının mesellere dayandığını düşünür. Meseller okurun isabetli dersler çıkarması için kısa anekdotlardan oluşur. Jameson'a göre Brecht'e atfedilen epizotlandırmanın ve sistemli şekilde parçalamanın temelinde yatan şey, seyirciye oyun içerisindeki meselin doğru iletilmesi kaygısıdır (2013, s. 156). Epik tiyatrodaki sahneler çeşitli yollarla kesintiye uğratılarak tablolar oluşturulur. Kesintiler oyunda sürekliliğin bozulmasına sebep olur, paradokslar yaratır. Bu paradokslar,

⁷ Bir sahnenin kesintiye uğratılıp, yeniden düzenlenmesi.

⁸ Montaj doğrusal bir hareketle yapılmaz ve bağımsız kompartımanların birbirine eklenmesini sağlar.

düşüncenin doğrusal gidişatını bozarak yabancılaşma halindeki kişinin eleştirel hâle gelmesini sağlar (Arıkan, 2006, s. 123). Kesintili yapının en önemli sebebi seyircinin sahnedeki kurguya kapılmasını engellemek ve dikkatini açık tutmaktır. Böylece sahnede anlatılmak istenen daha net anlaşılacak ve seyirci sahne ile diyaloga girebilecektir. Tüm bu içerik, seyircinin dramatik tiyatronun⁹ neden olduğu boşalım yaratma ediminden farklı olarak düşünce edimine sahip olmasını sağlar (Yüksel, 2013, s. 133). Seyirci kesintiler aracılığıyla oyuna yabancılaşır. Kesintiler öncelikle şarkılar aracılığıyla yapılır. Oyun, yatay bir düzlemde gevşek bir doku ile hareket hâlindeyken, şarkılar bu hareketi dikey bir şekilde keser ve bu kesintili yapı, sahneleri tablolara dönüştürür. Şarkılar, tablolar arasında bekleme noktaları oluşturur ve seyirciyi bu bekleme noktalarında tutarak onlara anlatılmak isteneni idrak etme süresi tanır. Bu bekleme süreleri, şarkıların oyunun bütünü açısından sahip oldukları en önemli işlevdir. Yavuz Pekman, şarkıların kesintili yapıya başka bir katkısının da bölünmüş olan parçaları birbirine bağlamak ve kesintilerin yarattığı sahne boşluklarını doldurmak olduğunu belirtir. Hatta Brecht'in, şarkıları dokuyu sıkıştırmak amacıyla kullandığını da söyler (2005, s. 64). Kısaca şarkılar hem kompartımanları ayıran ve hareketi duraklatan, hem de bu kompartımanlar arasında bağ kuran kendi iç zamanları ve anlamsal değerleri olan yapılardır.

Yabancılaştırma efekti şarkılardaki metin ve müzik birlikteliği özelinde uygulanabilir. Epik tiyatrodaki dramatik tiyatrodaki gibi “şarkı, hiçbir biçimde, sözler duyguları anlatmakta yetersiz kaldığı için devreye girmez” (Brecht, 1998, s. 380). Şarkılar, metnin yetersizliğini bastırmak için kullanılmazlar. Aksine metinle eşit derecede önemlidirler. Metnin, sayfalarca diyalog ve sahneyle anlatmaya çalıştığı düşünceleri kompakt şekilde anlatan yoğun dokular oluştururlar. Aynı zamanda metnin oyundaki mesele dair vermek istediği özün, net bir şekilde seyirciye ulaşmasını sağlayan didaktik söylemlerdir. Metin ve şarkı arasında bağımsız bir ilişki vardır. Metin, şarkı üzerinde herhangi bir baskı oluşturmaz. Oyuncu şarkıları söylerken metindeki sözlere sadık kalmak zorunda değildir. Hatta oyuncu, şarkı metnindeki sözcükleri kullanmak zorunda da değildir; sözleri aynı anlama gelen, gündelik konuşmanın gelişigüzel, sıradan, laubali ve daha basit ifadeleriyle değiştirebilir (Brecht, 1998, s. 380). Oyuncunun şarkı üzerindeki bu hâkimiyeti, yarattığı ürün hakkında söz hakkı olmayan kapitalist düzendeki işçinin tam

⁹ Buradaki anlamıyla Aristotelesçi tiyatro, burjuva tiyatrosu, tragedya anlayışı, Wagnerci dram sanatı.

karşısındadır. Oyuncu şarkıya, yani kendi var ettiği ürüne etki ederek, onu kendine benzeterek, ürüne yabancılaşma durumunu tamamen engeller.

Hem yabancılaştırma efekti yaratan hem de burjuva müzikallerindeki zorunlulukları yok sayan bir anlayış da epik tiyatrodaki ses rengi ve şarkı arasındaki eşleşmede görülür. Öteki müzikli tiyatro eserleriyle karşılaştırıldığında epik tiyatrodaki ses rengi ve karakter eşleşmesinde görülen özgürlük ve hatta kimi zaman karşıtlık fark edilir derecededir. Klasik müzikallerde ve müzikli tiyatro eserlerinde vokal ses rengi-rol dağılımı eşleşmesinde genellikle standart bir birleşim vardır. Örneğin bas ses rengi, yaşlı erkek karakterler, otoriter ve komik karakterler ya da Don Juan rolleri için uygun görülürken, soprano ses rengi genç kız rollerinde, mezzo-soprano ses rengi ise genellikle ikincil romantik karakterlerde ya da oyundaki kötü karakterlerde kullanılır (Bilge, 2011, s. 12). Oysa epik tiyatrodaki genç bir kadın yaşlı bir sese sahip olabilir ve başkarakterlerin pürüzsüz bir söyleyişe sahip olması durumu aranmaz. Hatta mümkünse bir karşıtlığın yaratılması beklenir.

Epik tiyatro müziğinde yabancılaşma kavramıyla ilintili bir başka özellik şarkıcıların profesyonellik düzeylerine bakış açısının aykırılığındadır. Epik tiyatro, oyuncularından bir opera şarkıcısı profesyonelliğine sahip olmadıklarının altını çizerek şarkı söylemelerini ister. Her zaman amatör, profesyonele tercih edilir. Buradaki esas karşı çıkış profesyonel şarkıcıyı doğuran, yabancılaşmayı var eden sistemin sahibi burjuvaziye ve onun virtüözite gerektiren müziğindedir. Marx “burjuvazi onca zamandır onurlu sayılan ve önünde huşu ile secde edilen her faaliyetin halesini söküp atmıştır. Hekim, avukat, rahip, şair ve bilim adamını kendi ücretli işçisi yapmıştır” der (Carvey’den aktaran Koytak, 2020, s.14). Burjuvazinin ücretli işçisi olan profesyonel şarkıcı yerine halkla doğrudan ilişki içerisindeki popüler türleri söyleme kabiliyetine sahip oyuncu önem kazanır. Bu yüzden epik tiyatrodaki özellikle revü ve kabare tarzı söyleyiş tercih edilir. Benzer şekilde Ferran, Brecht’in oyuncu seçerken özellikle revü ve kabare kökenli olanlara yöneldiğini söyler (2000, s. 6). Kabare ve revü tekniği çoğu zaman konuşma ritmini baz alır ve resitatifle, doğal konuşma arasında gidip gelen bir söyleyiş tarzı sunar ve vokal sadeliğe yönelir. Bu tarz söyleyişten ilham alan karakteristik Brechtçi bir rejide oyuncular şarkıları özgün tabirle *cool* yani gösterişsiz ve dolaysız şekilde söylerler (Morales, 2008, s. 39). Brecht oyunlarının en bilindik oyuncusu Lotte Lenya “bir tek nota okuyamazdım, işte onun için de Brecht beni seçti” der (aktaran Nutku, 2015, s. 173).

Brecht kapitalizmle ilişkili olarak gördüğü, biçimsel (*absolute*) müziğe de, seyircide yabancılaştırma sağlayamadığı ve yalnızca salt, kendi müziksel varlığını ilettiği gerekçesiyle mesafelidir. Biçimsel müziğin herhangi bir programdan yoksun oluşunu ve sözsüz olmasını politik anlamda yoksulluğunun göstergesi olarak telâkki eder. Brecht bu müziğin dairesel (*cyclic*) olduğunu, müzikteki hareket devamlılığına sahip olmadığını düşünür. Biçimsel müziğin sıradan insanların temel ihtiyaçlarını görmezden geldiğini, onları edilgen hâle getirdiğini ve konser salonunun dışındaki dünyayı reddettiğini vurgular (Nadar, 1974, s. 66-68). Brecht'in eleştirisi biçimsel müziğin kendisine değil, politik amaçlar için kullanılmasının neredeyse mümkün olamayışınadır oysa sanatçının asıl görevi sosyo-politik durumları sanatında resmetmektir. Brecht'le birlikte çalışan Marksist besteci Hanns Eisler “sözsüz müzik, büyük önemini ve tam yaygınlaşmasını kapitalizmde kazanmıştır” der (aktaran Kula, 2013, s. 164). Bu müziği değiştirip toplumsal anlamda yararlı hâle getirmek ise oldukça zordur. Çünkü değişim müzik yaratıcısından, alımlayıcı çevreye kadar tüm alanları kapsamadan gerçekleşemez. Brecht salt müziğin tüm bu açmazlarına rağmen “oyuncuların müzik tarafından sağlanan ruhsal atmosfere karşıt doğrultuda oynayabilmesi” (Brecht, 1981, s. 175) durumunu sağlayabileceği takdirde kullanılabileceğini söyler.

Marksizmdeki diyalektik bakış açısı ise şarkıların söyleyiş tarzında görülür. Epik tiyatrodan oyuncunun şarkı söylerken bir karşıtlık yaratması beklenilir. Brecht oyuncuya, “melodiyi, kör değneğini bellemiş gibi söylememeli: Müziğe karşı konuşmalı(dır)” der (Brecht, 1998, s. 380). Brecht bu özelliği “rüşvet kabul etmez bir yalınlık” olarak ifade eder. Şarkıcının ritimden ve ezgiden bağımsızlaşmış ve özgür bir üslup takınmış hâlde söylemesi durumunu ifade eder (1998, s. 380). Nutku bu söyleyiş tarzını, seslerin metinden uzaklaştırılarak söylenmesi olarak yorumlar (2015, s. 172). Hanns Eisler'in *Ana* oyunundaki 1 Mayıs sahnesi için yazdığı “Bir Yoldaş İçin Cenaze Söylevi” (“Grabrede über einen Genossen, der an die Wand gestellt wurde”) isimli şarkının reçitatif benzeri söylenişinde bu tarz net bir şekilde görülmektedir. Brecht, bu söyleyiş tarzını “hem müziğe uyup hem de müziğe karşı konuşmanın, derinlikli bir öznel ton(u)” (1994, s. 72) olarak betimler. Bu şarkıda kullanılan tekniğin, resitatif tarzı söyleme biçimiyle-oyuncunun kendi ritminin çatışması olduğunu söyler (1994, s. 74). Bu çatışma kendi diyalektiğini yaratarak söyleyiş tarzında bir sentez meydana gelmesini sağlar. Brecht, bu ritimli konuşma tekniğinin rejeye de kolaylık sağlayacağını belirtir (1994, s. 86). Brecht, Eisler'in müziğinin, oyuncuyu zorlayışına dair özellikle şu noktaya dikkat çeker:

Çoğu yerde onu özellikle zora da koşuyordu ki, oyuncunun kendi ritmini müziğe karşı yakalayıp sürdürmesi gereksin. İşte bu karşıtlıktan, her noktası tam olarak çalışılmış son derece özenli bir konuşma tarzının kaçınılmazlığı doğuyor (1994, s. 86).

Yabancılaşmış bir kitleden, bilinçli toplum yaratma girişimine şarkıların isimleri de katkı sağlar. Seyirci, şarkıların isimlerini, şarkıları anons eden anlatıcı ile, bu isimlerin projeksiyon aracılığıyla sahneye yansıtılmasıyla ya da panolarla gösterilmesi sayesinde öğrenir.¹⁰ Şarkı isimleri sahneler hakkında, şarkı içeriği hakkında bilgi verebilir, ideolojik göndermeler yapabilir. Örneğin, *Üç Kuruşluk Opera*'daki bazı şarkıların isimleri şöyledir: “İnsan İlişkilerinin Güvensizliği Üzerine” (“Über die Unsicherheit menschlicher Verhältnisse”), “Cinsel Tutsaklığın Şarkısı” (“Die Ballade von der sexuellen Hörigkeit”), “Pezevenğin Şarkısı” (“Die Zuhälterballade”), “İnsan Çabasının Yetersizliği Üzerine Şarkı” (“Das Lied von der Unzulänglichkeit Menschlichen Strebens”), “Kıskançlık Düeti” (“Der Eifersuchtsduett”). Şarkıların isimleri, söylenildikleri sırada sahneye yansıtılmak zorundadır. Brecht bu durum için “tiyatro da dip not kullanabilir” (Brecht, 1981, s. 13) der. Aynı zamanda bu teknikle aniden şarkıya geçilmesinin doğal bir durum olarak görülmesi engellenir.

Epik tiyatrodaki yabancılaştırma efekti orkestrada da kullanılır. Sahnedekiyle hemhal olan bir seyirciyi talep eden burjuva operasında sahne, seyirciyi oyun içerisinde yutar. Bunun için sahnedeki eyleme karşı, dikkat dağıtacak her şey uzaklaştırılır. Hatta bu yüzden Richard Wagner, orkestra çukurunu kullanır. Orkestra gizlenir ve böylece sahne ile seyirci arasında kimse kalmaz, müzik üretilen değil, adeta kendiliğinden oluşan, ilahi olarak var olan bir hâl alır. Oysa seyirciyi oyuna yabancılaştırmak isteyen epik tiyatrodaki tam tersine orkestra, çukurdan çıkartılıp, sahne üzerine konumlandırılır. Üstelik görünürlüğünü arttırmak için ışıklarla belirginleştirilir. Walter Benjamin orkestranın çukurdan çıkıp, görünür olma hâlini şöyle değerlendirir:

Epik tiyatronun yönelimi yeni bir oyun kavramından çok, sahne kavramıyla daha kolay tanımlanabilir. Epik tiyatro çok az dikkat çekmiş olan bir sorunun üstesinden gelmeyi amaçlar. Bu sorun orkestra çukurunun doldurulmasıdır. Oyuncularla seyircileri diriler ve ölümlermişçesine birbirinden ayıran, suskunluğu tiyatrodaki yücelik duygusunu, titreşimi de operadaki sarhoşluk verici etkiyi doruklara

¹⁰ Günün teknik olanakları da bu yansıtma aracını değiştirebilir.

çıkararak, tüm sahne öğeleri içinde kutsal kökenin izlerini en belirgin biçimde taşıyan bu uçurum giderek önemini yitirmiştir. Sahne hala yüksektedir. Ama şimdi dipsiz bir uçurumdan yükselmez: Bir kürsü haline gelmiştir. Öğretici oyun ve epik tiyatro bu kürsüye yerleşme yolundaki çabalarıdır (Benjamin, 2018, s. 35).

Epik tiyatrodaki kullanılan orkestra, Brecht'in bilimsel çağın tiyatrosu anlayışına uygun, müzikte sıradanı işlemesine rağmen entelektüel yalınlığı içerisinde barındıran bir orkestradır. Bu orkestra devasa Wagner orkestrasından oldukça farklıdır. Müzisyen mevcudu düşüktür, küçük bir oda orkestrasını andırır. Ses üretimi gösteriş üzerine kurulu değildir. Elbette sadeleşmeye gitmenin sebepleri arasında ekonomik nedenler olsa da Brecht kalabalık orkestraları özellikle eleştirir. Brecht orkestraların en çok otuz kişiden oluşması gerekliliğini belirtir (1981, s. 58). Ayrıca yan yana getirilme olasılığı düşük, farklı ailelerden ve daha önce pek de birlikte kullanılmayan enstrümanlardan oluşabilir¹¹. Nutku alışılmadık çalgı çeşitliliğinin ve birleşimlerinin, sokak çalgıcılarını andıran bir görüntüye sahip olduğunu ve nicel küçülmenin yabancılaştırmayı sağladığını belirtir (2015, s. 170).

Brecht için orkestranın yapısı ve işlevi dışında başka bir nokta da orkestra elemanlarının müzik yaparken takındıkları tavır ve ideolojik duruşlarıdır. Orkestra elemanları yalnızca haz almak için değil, toplumsal bir hedef için müzik yapıyor olduklarının farkında olmalıdır. Brecht, epik bir oyun içerisinde yalnızca haz almak için müzik yapan orkestra elemanlarını "orkestradaki birkaç çocuk babası çelliste, viyolonsel çaldırarak neden, artık bir dünya görüşü değil, yalnızca haz oluyor" (Brecht, 1981, s. 61) şeklinde tenkit eder¹².

¹¹ Orkestraların çalgı çeşitlilikleri mutlak değildir. Farklı prodüksiyonlarda, farklı çalgılardan oluşan topluluklar kullanılabilir. Örneğin Hanns Eisler, *Ana* oyunu için trompet, trombon, piyano ve vurmali çalgılardan oluşan bir orkestra oluşturur, fakat oyunun 1933 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) oynanan prodüksiyonunda yalnızca piyano kullanılmıştır. 1951 yılındaki *Berliner Ensemble* prodüksiyonunda ise çalgılar zenginleştirilmiştir; flüt, Si bemol klarnet, korno, Si bemol trompet, banço, kontrbas, vurma çalgılar ve piyano kullanılmıştır.

¹² Bu bakış açısı *Lindbergh'in Uçuşu* (*Flug des Lindberghs, Der Ozeanflug*, 1929) radyo oyunu, *Evet Diyen* (*Des Jasager*, 1930) gibi okul oyunlarında Brecht'le birlikte çalışmış olan besteci Paul Hindemith'in (1895- 1963) İşlevsel Müzik (*Gebrauchsmusik*) anlayışıyla benzerlik gösterir. Bu anlayış toplumsal anlamda işlevi olan müzikleri imler. Okul operaları, bir araya gelmesi neredeyse imkânsız gözükken çalgıların oluşturduğu orkestralar, politik müzikler hatta kimi danslar, radyo müzikler bu türdedir.

Sonuç

Marx, yabancılaşma kavramını sistem eleştirisinin bir parçası olarak kapitalizm üzerinden yorumlar ve kavramın içeriğinde sosyo-ekonomik koşullar karşısında dönüşüme uğrayan insan emeği belirgindir. Emeğin konumu, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar tarafından belirlenir. Kapitalist sistemde mülk sahibi azınlık, emeği cüz'î bir maddi karşılıkla satın alarak, emek sahibinin ürün üzerinde söz hakkı olmasını engeller. İnsan emeğinin, sistem karşısındaki değersizliği, kişiyi kendisinden, emeğinden, ürettiği üründen ve yaşadığı toplumdan soyutlar. Yabancılaşma kavramı hem bu soyutlanmayı betimler ve kapsar hem de sistemin rasyonelleştirdiği eşitsizliğe karşı bir eleştiri getirir. Halihazırda diyalektik materyalist ve Marksist olan Brecht, ideolojisini, oyunlarının tüm katmanlarına aktardığı gibi yabancılaşma kavramını da yabancılaştırma efekti adını verdiği teknikleriyle oyunlarına entegre eder. Yabancılaştırma efektinin esas amacı seyircinin sahne ile ödeşleşimini kırmaktır. Özdeşleşim (katharsis) Aristotelesçi burjuva tiyatrosunun seyirci ve yaratıcı ekipten birincil beklentisidir. Sahnede kiyle özdeşleşen seyirci oyun içerisinde sürüklenir. İdeolojik argümanları olan epik tiyatro ise seyircinin sahnede ki ile özdeşleşimini değil tam tersine sahneye dışarıdan bakarak onu eleştirmesini bekler. Bunun için de yabancılaştırma efektleri ile oyun sürekli kesintiye uğratılır, epizodik yapı kullanılır. Yabancılaştırma efektleri ile sınıf bilincinden uzak, yabancılaşmış kitleler, oyunun içerisindeki eleştirilere yönlendirilir, diyalektik bir düşünme anlayışına sahip olmaları hedeflenir. Bu tekniklerin başında müzik vardır.

Epik tiyatro müzikli bir türdür. Bu türü diğer müzikli tiyatrolardan ve müzikallerden ayıran başat özelliği müziğin yabancılaştırma efekti olarak işlevsel kullanımınıdır. Şarkıların ilk işlevi oyunu parçalamaktır. Parçalı yapı oyunun içeriğindeki mesellere vurgu yapar ve bütün içerisinde kaybolmalarını engeller. Ayrıca kesintisiz akan bir bütünde seyircinin dikkatinin dağılması mümkünken, şarkıların sürekli araya girmesi ile seyirciyi uyarılır ve beklentinin dışına çekilir. Aynı zamanda şarkılar bekleme süreleri yaratır. Bu süreler düşünme araları gibidir. Şarkılar oyundan bağımsız eleştirileri de seyirciye sunabilir. Böylece seyirci hem oyundaki eleştirilere hem de şarkılardaki söylemlere eş zamanlı odaklanabilir. Şarkı metinlerinin iç yapılarında da yabancılaştırma efekti uygulanabilir. Bu anlamda şarkının sözlerinden bağımsız bir beste kullanılması önerilir. Ölümden bahseden sözlere neşeli ezgiler ya da bir marş anımsatan sözlere tango ritimleri tercih edilebilir. Oyuncu, şarkı sözlerini kendine göre değiştirebilir, kendine benzetebilir böylece

ürünü hakkında söz hakkı edinir. Kapitalist sistemde ürünü üzerinde denetimi olmayan işçinin düştüğü yabancılaşma handikapı engellenir.

Epik tiyatrodaki oyuncu seçimi yabancılaştırma efektleri baz alınarak yapılır. Klasik müziklerdeki rol eşleştirmeleri epik tiyatro için söz konusu değildir. Söz gelimi küçük bir çocuğu, bas sese sahip bir vokal canlandırabilir. Bu da seyircinin oyunla katharsisini engeller. Epik tiyatrodaki müzik öncelikle sisteme karşı söylem geliştirir. Bu da dolaylı yoldan bir yabancılaşma eleştirisidir. Brecht, burjuva temelli olduğu gerekçesiyle profesyonel şarkıcılık anlayışına karşıdır. Dolayısıyla müzikli söyleyiş halka yakın olan, halk tarafından kullanılan tarzıdır. Özellikle revü ve kabare tarzı söyleyiş, popüler türler olması sebebiyle tercih edilir. Ayrıca Brecht ve Eisler yine burjuva kültürü ve kapitalizmle alakalı olduğu, komplike bir yapısı olduğu gerekçesiyle oyunlarda biçimsel (absolute) müzik kullanılmasına istisnai durumlar haricinde karşıdılar.

Marksist sanat, “kafa işçisi” olarak adlandırdığı sanatçıdan, anlaşılabilir bir sanat talep eder. Dolayısıyla politik alt yapı gereği teknik, malzeme, biçim basit ama etkilidir. Bu müziğin yaratılması için beklenen şey halkla bestecilerin iç içe olması, sanatçının hitap ettiği kitleyi tanıması ve yaratıcı ekibin Marksizmi pratikte de kullanmasıdır. Marksist diyalektiğin pratikteki bir yorumu, oyuncunun müzikle karşıtlık yaratarak söylemesinde görülür. Epik tiyatrodaki ideoloji o denli önemlidir ki, tüm yaratıcı ekip gibi orkestra elemanlarının da müziği yaratmak dışında, ideolojik sorumlulukları vardır. Yaptıkları müziğin farkındalığında ve hitap ettikleri sınıf bilincine sahip kitlenin karşısında olduklarının bilincinde olmaları gereklidir. Orkestra üzerinden ideolojik bir söylem de yerleşimde görülür. Burjuva operasının orkestrayı, orkestra çukuruna yerleştirmesine karşı epik tiyatro orkestrayı seyirciden saklamaz ve sahneye yerleştirir, aynı zamanda ışıklandırır. Bu durum seyircide, müziğin kendiliğinden varolan ilahi bir ses olarak telakki edilmesini engeller ve yabancılaştırmayı sağlar. Sonuç olarak epik tiyatrodaki müzik, yabancılaştırma efekti olarak kullanıldığında direkt olarak, ideolojik içeriği ile de dolaylı yoldan Marksizmdeki anlamıyla yabancılaşma kavramıyla bağlantılıdır.

Kaynakça

Arıkan, Y. (2006). *A'dan Z'ye Tiyatro Kılavuzu*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Benjamin, W. (2018). *Brecht'i Anlamak*. (H. Barışcan, G. Işısağ, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Bilge, S. (2011). *Müzikal Tiyatroda Oyuncululuğun Diğer Temel Disiplinlerle Etkileşimi ve Metodolojik Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brecht, B. (1964). Rol Dağıtımını Üzerine (T. Aktürel, Çev.). *Oyun Dergisi*, 12-13.
- Brecht, B. (1981). *Epik Tiyatro*. (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Brecht, B. (1994). *Berliner Ensemble Tiyatro Çalışması*. (Y. Onay, Çev.). İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Brecht, B. (1998). *Tüm Oyunları Cilt-8*. (A. Cemal, A. Çalışlar, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Ergil, D. (1978). Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 33(3), 93-108
- Ferran, P. W. (2000). The Threepenny Songs: Cabaret and the Lyrical Gestus, *Theater*, 3, 5-21.
- Jameson, F. (2013), *Brecht ve Yöntem*. İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Koytak, E. (2020). Meslek Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar. *Journal of Economy, culture and Society*, Özel sayı, 1-27.
- Kula, O. B. (2013). *Marx, Benjamin, Adorno Sanat ve Edebiyat*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morales, R. L. (2008). *A Performer's Guide to the American Musical Theater Songs of Kurt Weill*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tucson: The University Of Arizona.
- Nadar, T. R. (1974). *The Music of Kurt Weill, Hanns Eisler and Paul Dessau in the Dramatic Works of Bertolt Brecht*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Michigan:Michigan University.
- Nutku, Ö. (2015). *Bertold Brecht ve Epik Tiyatro*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ollman, B. (2015). *Yabancılaşma, Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. (A. Kars, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Pekman, Y. (2005). Haldun Taner Tiyatrosunda Yabancılaştırma. *İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 7, 16-39.
- Sayers, S. (2018). *Marx ve Yabancılaşma*. (F. Sarı, Çev.). İstanbul: Kor Yayıncılık.
- Swain, D. (2013). *Marx'ın Teorisine Bir Giriş, Yabancılaşma*. (H. T. Urbarlı, Çev.) İstanbul: Akım Tanıtım Yayıncılık.

Yüksel, A. (2013). *Dram Sanatında Sınırları Zorlamak*. İstanbul: Mito Boyut Yayınları.

Summary

In this research article, it has been tried to determine the effect of Karl Marx's theory of alienation on epic theater music and especially focus on the use of music through alienation effect techniques in epic theatre. In order to seize the meanings behind and imposed on alienation, first of all, it is necessary to understand the labor, the production realized through labor and the relationship between the produced thing and the producer. Is the product owned solely by the one who produced it? If so, why and how can someone else have the right to use it? What is the relationship between the product and the producer? The answers to these questions have determined the management styles and the bond between the rulers and the ruled for centuries. The relationship between the producers and those who claim the goods produced even though they do not participate in production, creates social classes and conflicts between those classes. Marx interprets the concept of alienation through capitalism as part of his system critique, and human labor transformed in the face of socio-economic conditions is evident in the content of the concept. The position of labor is determined by those who own the means of production. In the capitalist system, the property-owning minority buys the labor for a small monetary return, preventing the laborer from having a say in the product. The worthlessness of human labor against the system isolates the person from themselves, their labor, the product he produces and the society in which they live. The concept of alienation both describes and encompasses this isolation and brings a critique against the inequality rationalized by the system.

Bertolt Brecht (1898-1956), a Marxist writer, interprets the concept of alienation in epic theater theory. Brecht first begins by undermining the Aristotelian understanding of theater, which is the reflection of the bourgeois thought, the dynamo of capitalist society, in theatre. He develops a series of techniques, which he calls the alienation effect, to destroy the spectator's state identified with the event on the stage. With the effects of alienation, it aims to direct the masses, who are alienated from the meaning of Marxism, to a dialectical way of thinking. The audience, who has internalized the state of alienation, is cut off from the state of being one with the stage, becomes alienated from those on the stage and questions what is going on on the stage.

Alienation in epic theater is primarily done through songs. The first contribution of songs to alienation is in terms of form. In epic theatre, scenes are interrupted in various ways, creating "tableaux" and breaking the whole. The fragmented structure emphasizes the parables in the content of the play and prevents them from getting lost in the whole. In addition, while it is possible for the audience to be distracted in an uninterrupted flowing whole, with the constant interruption of the songs, the audience is warned and drawn out of expectation. At the same time, songs create waiting times. These periods are like reflection breaks. Cuts are primarily made through songs. While the play moves with a loose texture on a horizontal plane, the songs cut this movement vertically, and this discontinuous structure turns the scenes into "tableaux". The songs create waiting intervals in between the "tableaux" and keep the audience in these waiting intervals, giving them time to comprehend what is being told.

Songs can also present independent criticisms to the audience. Thus, the audience can focus on both the criticisms in the play and the discourses in the songs simultaneously. The alienation effect can also be applied to the internal structures of the song texts. In this sense, it is recommended to use a composition independent of the lyrics of the song. Cheerful melodies can be preferred to words that talk about death, or tango rhythms to words that remind of an anthem. The actor/actress can change the lyrics according to themselves, make them look like themselves, thus gaining the right to speak about their product. In the capitalist system, the alienation handicap of the worker who has no control over their product, is prevented.

Casting in epic theater is based on alienation effects. Role matching in classical musicals is out of the question for epic theatre. For example, a small child can be played by a vocal with a bass voice. This prevents the audience from catharsis with the play. In epic theatre, music primarily develops discourse against the system. This is an indirect criticism of alienation. Brecht is against the understanding of professional singing on the grounds that it is bourgeois-based. Therefore, musical utterance is in the style used by the public, which is close to the public. Especially revue and cabaret style are preferred because of their popularity. In addition, Brecht and Eisler are against the use of absolute music in plays, except for exceptional cases, on the grounds that it is related to bourgeois culture and capitalism and has a complicated structure. Marxist art demands an intelligible art from the artist, whom it calls a "brain worker". Therefore, due to the political infrastructure, the technique, material and form are simple but effective. What is expected for the creation of this music is that the public and the composers are intertwined, the artist is aware of the addressed audience, and the creative team uses Marxism in practice. A practical interpretation of the Marxist dialectic is seen in the actor's singing in contrast to the music. Ideology is so important in epic theater that, like the entire creative team, the orchestra members have ideological responsibilities besides creating the music. They need to be aware of the music they make and that they are facing the class-conscious audience they are addressing. An ideological discourse through the orchestra is also seen in the settlement. Whereas the bourgeois opera places the orchestra in the orchestra pit, the epic theater does not hide the orchestra from the audience and places it on the stage, but also illuminates it. As a result, music in epic theatre is related to the concept of alienation in the meaning of Marxism directly when used as an alienation effect and indirectly within its ideological content.

TARİHSEL YÜCE VE POSTMODERN ROMAN: ÜST-TARİHSEL ROMANS OLARAK JOHN BANVILLE'İN DENİZ ADLI ROMANI¹

HISTORICAL SUBLIME AND POSTMODERN NOVEL: JOHN BANVILLE'S THE SEA AS A METAHISTORICAL ROMANCE

Baysar TANIYAN

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, btaniyan@pau.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 9 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 9 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Üst-tarihsel Romans; Tarihsel Yüce;
Tarihsel Roman; Postmodernizm,
John Banville; Deniz.

Keywords

Metahistorical Romance; Historical Sublime; Historical Novel;
Postmodernism; John Banville; The Sea.

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.7

Öz

Postmodern tarih kuramları, tarihin metinselliğini ve geçmişin gösteriminde dile olan bağımlılığı vurgular ve tarihsel olayları aktarma iddiasında olan metinlerin öznel, metin yazarının ideolojisinin güdümünde kurgusal metinler olduklarını öne sürer. Bunu yaparken de Aydınlanma ruhu ile yüceden ve retorikten arındırılan ve pozitivist bir bilim dalı olma hedefindeki tarihi tekrar estetikleştirir ve kurgusal alana yakınlaştırır. Geçmiş gösterilemez, ulaşılamaz ve bilinemez olduğundan tarih de yüceleşir. Ayrıca, tarih yazımı kurgusal bir eylemdir ve tarihsel metinler de edebiyat gibi bir söylem ürünüdür. Bu yüzden gerçek geçmişi nesnel, doğru ve tutarlı olarak aktarmak imkansızdır. Amy J. Elias, üst-tarihsel romans olarak adlandırdığı tarih ile ilişkili 1960 sonrasında yazılmış postmodern İngiliz romanlarının, postmodern tarih felsefesindeki bu karmaşık tartışmaları yansıttığını iddia eder. Gösterilemez tarihi göstermeye çalışırken de bu romanlar tarihsel yüce duygusunu tetikler. 21. yüzyılın ilk yıllarında ise tarih felsefesindeki tartışmaların dil ve metinsellikten uzaklaşıp travma, bellek ve deneyim gibi konulara odaklandığı görülür. Bu çalışmanın amacı, Elias'ın çalışmasının kapsamı dışında kalan bu yönelim değişikliğinin izini John Banville'in Deniz (2005) adlı romanında sürmektir. Çalışma, bu romanın üst-tarihsel romans olarak bir okumasını sunarken, başkarakterin geçmişine yaptığı uzamsal ziyaretle tetiklenen tarihsel deneyimini de F. R. Ankersmit'in kavramsallaştırdığı tarihsel yüce deneyim bağlamında açıklamaya çalışacaktır. Böylelikle çağdaş İngiliz tarihsel romanının güncel tarih felsefesi tartışmalarıyla olan ilişkisi ortaya konacak ve bu romanlara farklı bir bakış açısı getirilecektir.

Abstract

Postmodern theories of history highlight the textual and discursive nature of history and posit historical texts as subjective and fictional texts ideologically shaped by the historian. Thus, derhetoricized and desublimated history, which has aspired to be a positivist science since the Enlightenment, is aestheticized. History becomes sublime as the past is considered as unrepresentable, inaccessible and unknowable. Moreover, historiography is compared to literary writing and historical texts are categorized as discursive products, which implies that the real past cannot be retrieved accurately. Amy J. Elias claims that post-1960s English historical novels, which she classifies as metahistorical romance, reflect these discussions on history. Trying to represent the unrepresentable past, these novels invoke the historical sublime. At the beginning of the 21st century, however, philosophical discussions on history have switched to trauma, memory, and experience. This study aims to trace this change, which is temporally beyond Elias's argument, in John Banville's *The Sea* (2005). While providing a reading of the novel as a metahistorical romance, the study will also attempt to explain the protagonist's historical experience triggered by his spatial revisit to his past as a sublime historical experience drawing from Ankersmit's conceptualisation. Thus, the relationship between the contemporary English historical novels and current debates on history may be clarified and a new perspective may be brought to these novels.

¹ Bu çalışma, 16-18 Nisan 2014 tarihinde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde düzenlenen "8th International IDEA Conference: Studies in English" adlı konferansta sunulan "Historical Sublime in John Banville's *The Sea*" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

Giriş

Postmodern İngiliz romanının en belirgin ve edebiyat araştırmacıları tarafından en çok irdelenen özelliği tarih ile olan karmaşık ilişkisidir. Bu ilişkinin karmaşık olarak nitelendirilmesinin sebebi yaşadığımız dünyayı belirli bir düzen içine sokan değerlerin postmodern dünyada kesinliklerini yitirmeleri, sorgulanmaları ve sorunsallaştırılmalarıdır. Tarih biliminin de nesnelliği ve güvenilirliği masaya yatırılmış ve tarihçinin geçmişi aktardığı metinlerin kurgusal metinlerle aynı dinamiklere sahip anlatılar olduğu öne sürülmüştür. İster kurgusal ister tarihsel olsun, bütün metinlerin ortak yönü olan dil ise post-yapısal kuram etkisiyle gerçeği gösterme iddiasından soyutlanmıştır. Dahası, tarihçinin geçmiş ile ilgili metnini oluştururken ihtiyaç duyduğu tarihi dokümanların da dilin süzgecinden geçtiği ve bu sebeple geçmişe tüm gerçekliğiyle ulaşmanın imkânsız olduğu iddia edilmiştir. Buna rağmen, ister nostaljik isterse yeniden değerlendirmeye yönelik olsun hem popüler hem de akademik alanda tarihe yoğun bir ilgi olduğu da yadsınamaz. Bu kuramsal farkındalık ile tarih, tatmini imkânsız bir arzu nesnesi olur, yani yüceleşir.

Esasında tarih felsefesinin konusu olan tarihsel metinlerin doğası ve tarihsel olayların gösterimi sorunsalı postmodern edebiyatın da başlıca temalarından biri olmuştur. Bu, iki disiplin arasında kuramsal ve kavramsal etkileşimi beraberinde getirmiştir. Edebiyat kuramcıları, postmodern edebiyatın kaotik dünyasını bir nebze olsun anlaşılır kılmak için tarih felsefesinden faydalanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Amy J. Elias, *Yüce Arzu: Tarih ve 1960lar Sonrası Kurgu (Sublime Desire: History and post 1960s Fiction, 2001)*² adlı kitabında 20. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış tarihle ilintili postmodern İngiliz tarihsel romanların yine aynı dönemde tarih felsefesinde cereyan eden tartışmaları yansıttığını iddia eder. Üst-tarihsel romans (*metahistorical romance*) olarak adlandırdığı bu romanların travmatik bir bilincin yansıması olduğunu ve tarihi yüceleştirdiğini ileri sürer. Bu çalışmanın amacı ise Elias'ın tezini İrlandalı yazar John Banville'in *Deniz* (2005) adlı romanında incelemektir. Buradaki önemli husus, 21. yüzyıl başlarında, yani Elias'ın tezinin zamansal olarak kapsamı dışında kalan dönemde, tarih felsefesi tartışmalarının yöneliminin, yine tarihsel yüceyi odakta tutarak, anlatı ve dil üzerinden travma, bellek ve deneyime kaymasıdır. Çalışma, bu yönelim değişikliğinin Banville'in romanında izini sürecektir. Çalışmada ele alınan yazar olarak Banville'in tercih

² Kaynakça bölümünde başlıkları İngilizce olarak verilen eserlerden yapılan alıntıların çevirileri yazara aittir.

edilmesinin sebebi, onun, *Dr. Kopernikus* (1976) gibi romanlarında da olduğu gibi tarih üzerine olan tartışmalara hassasiyet göstermesidir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini Elias'ın üst-tarihsel romans ve önemli tarih felsefecilerinden F. R. Ankersmit'in sınırlarını çizdiği tarihsel yüce kavramları oluşturacaktır. Böylelikle çağdaş İngiliz tarihsel romanının güncel tarih felsefesi tartışmalarına nasıl yaklaştığı ortaya konacak ve hem bu tür romanların doğasının hem de günümüz tarihsel bilincin anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır.

Tarihsel Yüce

Yüce kavramı, estetik ve düşünce tarihinde sistematik olarak ilk defa, Longinus tarafından yazıldığı düşünülen *Yüce Üzerine (On the Sublime, MS. 1)* adlı eserde tartışılmıştır. Longinus, yüceyi retorik ile ilişkilendirir. Yüce, yazara sonsuz ün kazandıran “*söylemde mükemmellik*” gerektirir (2001, s. 100). Böylesi mükemmel bir söylem, dinleyicileri ikna etmekten öte onları kendilerinden geçirendir çünkü inançlarımızın kontrolü bizdeyken yüce, “*karşı konulmaz bir güç*” uygular (2001, s. 100). Kavram, 17. yüzyılda Nicolas Boileau'nun çevirisiyle tekrar gündeme gelir ve Neoklasik ve Romantik dönemlerde retorik bir teknik olmaktan öte anlamlar kazanır (İpekçi, 2020, s. 266). Özellikle Edmund Burke (1729-1797) ve Immanuel Kant'ın (1724-1804) yüce üzerine sundukları tartışmalar, kavramın Batı estetik anlayışının önemli bir parçası olmasını sağlamıştır. Burke, *Yüce ve Güzel Kavramlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma* (1757) adlı eserinde yüceyi “*zihnin hissedebileceği en güçlü duygu*” (2008, s. 42) olarak tanımlar. Bu duygu, estetik kategori olarak güzelden alınan hazzın karşısında dehşet ve acı ile ilişkili bir hazdır. Güzel, neoklasik estetik kalıpları içinde ifade edilebilir ama yüce duygusu irrasyonel ve bilinmezdir (İpekçi, 2020, s. 270-71). Yücenin kaynağı doğadaki nesnelere bulunabilir. Sanat eserlerinde de bu duyguyu uzaktan deneyimleyip yüce deneyimini yaşamak mümkündür.

Immanuel Kant ise, *Yargı Gücünün Eleştirisi* (1790) adlı eserinde “*gerçek yücelik, yargılayan öznenin zihninde aranmalıdır*”, (2007, s. 86) der. Bu şekilde Kant yüce duygusunun odağını nesneden alıp özneye taşır. Güzel, orantısal olduğu için biçimle alakalıdır ve bu onu duyumsal kılar. Fakat yüce, zihinde yer aldığı için böylesi biçimsel ve fiziksel bir sınırlamaya tabi değildir (Kant, 2007, s. 75). Kant'a göre de yüce duygusu, dehşet ve hazzı içinde barındırır. Dehşet, yüceyi tasavvur ederken, haz da mantığımızla bunun temsilini ürettiğimizde ortaya çıkar (Ayas, 2019 s. 310). Kant, zihinde tecrübe edilen bu aşkın duygunun mantık ile fark edilmesi üzerinde de durur (İpekçi, 2020, s. 267). Yüce duygusunu böylelikle mantıklı kılmaya çalışır.

20. yüzyılda, bu aşkın ve tarifi zor deneyimin en önemli kuramcılarında Jean-François Lyotard da Kant'ın yüce anlayışından etkilenmiştir. Hatta Lyotard, modern edebiyatın Kant'ın yüce estetiğine dayandırılabilirliğini ifade eder (1994, s. 51). Yüce duygusundaki haz, “öznenin yetileri kavramlaştırma yetisi ile ‘gösterme’ (présenter) yetisi arasında bir çatışma” (Lyotard, 1994, s. 51) ile hissedilen acının sonucudur. Hayal gücü gösterimde başarısız olursa gerçek yüce duygusu deneyimlenir. Lyotard işte bu noktada modern ve postmodern estetik arasında bir ayrım önerir. Modern estetik, yüce duygusuna sadece göndermede bulunur ve biçime olan bağı sebebiyle de yücedeki potansiyel kaostan uzak durup okuyucuya haz vermeye devam eder. Fakat gerçek yüce duygusu bu değildir:

Yüce, hazzın ve acının özgün bir bileşimidir; aklın her türlü gösterimi aşmasının hazzı ve imgelemin ya da duyarlılığın kavramla boy ölçüşmemesinin acısıdır. Bu durumda postmodern, modernin içinde gösterilemezi, bizzat gösterimin kendinde öne çıkarandır; uygun formların tesellisi ile imkansızın nostaljisini hep birlikte yaşamaya elveren beğeni konsensüsünü reddedendir (Lyotard, 1994, s. 57).

Postmodern sanatın ve edebiyatın, modern dünyanın totaliter ve tektipleştirici üst-anlatılarına karşı elindeki en büyük silahlardan biri bu yüce duygusu olabilir. “Gösterilemeze tanıklık” etmek adına yapılması gereken “gerçekliği sağlamak değil, gösterilemeyen kavranabilir için yeni imalar icat etmektir” (Lyotard, 1994, s. 58). Postmodern edebiyatın gösterimi sorunsallaştırması bu çağrıya bir karşılık olarak görülebilir. Postmodern edebiyat kuramcıları da bu sorunsallığa dikkat çekmişlerdir. Linda Hutcheon, *Postmodernizmin Poetikası* (1988) adlı eserinde, kurgunun gerçekliği yansıtma gibi bir yeteneğinin ve iddiasının olamayacağını söyler. Ona göre postmodern edebiyatın vurguladığı, kurgunun “gerçeklik versiyonlarımızla inşa ettiğimiz söylemlerin bir diğeri” (2020, s. 83) olmasıdır. Kurgunun bir söylem olduğunu iddia etmek aynı zamanda onun bir insan yapısı, taraflı, kısıtlı ve bağlamsal olduğunu kabul etmektir. Dahası onu dilin kabiliyetleriyle sınırlamak, belirli bir ideolojinin güdümünde olduğuna inanmaktır. Derrida'nın, dilin göndergesellik (*referentiality*) özelliğini, sözmerkezciliğin (*logocentrism*) yapıbozumu aracılığıyla post-yapısal bir oyuna çevirmesi, dilin, yani kelimelerin anlamı yakalamasını imkânsız hale getirmiştir. Bu bağlamda postmodern kurgu, öz-yansıtmacı bir biçimde anlatının sınırlarını çizen dilin çalışma sistemini vurgular. Bir söylem statüsünde olduğunun farkındalığını da metinsel üretim süreçlerini açıkça ortaya koyarak yapar. Bu şekilde, yani gösterimin kendisine dikkat çekerek paradoksal olarak gösterimin imkansızlığını işaret eder.

Postmodern kurgunun gösterimini sorunsallaştırdığı en önemli hususlardan biri geçmiş ile ilgili olandır. Bunun birçok nedeni vardır. Öncelikle tarih ve kurguyu ayıran geleneksel sınır tartışılmaya başlamıştır. Zekiye Antakyalıoğlu'na göre bu tartışma “*postmodern tarih kuramının da postmodern romanın da anatemalarından biri olmuştur*” ve “*iki kavrama birbirinden çok farklı evrenler gibi yaklaşarak onları birbirinden kesin bir dille ayırma işi bugün inandırıcılığını yitirmiştir*” (2013, s. 112). Hayden White, tarih ve kurgu ayrımı üzerinde dönen bu tartışmanın en önemli ismidir. White, *Metatarih* (1973) adlı eserinde tarihin bir bilim değil bir sanat olarak algılanması gerektiğini ifade eder. Bu yüzden kitabında tarih çalışmalarını incelerken edebi eleştiri tekniklerinden faydalanır. Tarihsel yapıtları, “*düzyazı biçimindeki bir anlatsal söylem haliyle, dilsel bir yapı olarak*” görür ve “*doğası bakımından genelde poetikayla, özelde dil ile ilgili*” olan “*derin bir yapısal içerik*” (White, 2008, s. 11-12) barındırdığını iddia eder. Burada bahsedilenin geçmişte yaşanan olayların bütünü olarak tanımlanabilecek tarih değil de bu olayların aktarılma anı olan tarih yazımı (*historiography*) olduğu vurgulanmalıdır. Hutcheon, postmodern kuram içerisinde “*her ikisinin de lengüistik yapılar*” ve “*geçmişe dair bir anlamlandırma sistemi oluşturan söylemler*” (2020, s.190-164) olarak kabul edildiklerini iletir. Serpil Oppermann’ göre “*tarih yazarı geçmişte olmuş olayları, roman yazarı hayalinde canlandırdığı olayları aynı yazınsal düzeni ve yazım yöntemlerini kullanarak yazar*” (2006, s. 7). Geleneksel görüşe göre tarih aktüel dünya ile, kurgu ise hayali olanla eşleştirilir. Fakat postmodern tarih kuramları tarihin metinselliğinden bahseder “*çünkü tarih yazılı metinler içinde biçimlenir*” (Oppermann, 2006, s. 3). Bu, merkezi yok edilmiş, dışsal ve içsel olarak gerçekliğe sadece yine başka metinler yoluyla gönderme yapabilen, yazar otoritesinden arındırılmış, anlamı sabitleyemeyen post-yapısalcı bir metinselliklerdir.

Derrida'nın meşhur “*metinden öte bir şey yoktur*” (1989, s. 962) sözü yankılanmaya devam etse bile, geçmiş yaşanmıştır. Tarihte savaşlar, imparatorlukların yükselip yıkılması, salgınlar, soykırımlar deneyimlenmiştir. Hutcheon'un da ifade ettiği gibi, tarihin metinselliği “*geçmiş olaylara, tarihteki gösterimleriyle varoluş değil anlam*” (2002, s. 82) verildiğini ima eder. Keith Jenkins de geçmiş olayların bize sadece metinler yoluyla ulaşabileceğini ve bu yüzden tarihsel anlatıların “*bir okuma*” (2005, s. 29) olarak düşünülmesi gerektiğini söyler. Bu bağlamda Gertrude Himmelfarb, postmodern tarih anlayışını “*tarihçinin keyfine kalmış tarih*” (1997, s. 159) olarak tanımlar. Roland Barthes, tarihsel söylemin “*özü itibarıyla ideolojik, daha doğrusu hayali detaylandırmanın bir biçimi*” (1981, s. 16) olduğunu iddia eder. Özetle, tarihçi, eline metinsel olarak ulaşmış ve bu yüzden

güvenirliği şüpheye açık kayıtları ve bulguları kendi ideolojisi ve bakış açısıyla inşa ettiği ve yine bu yüzden güvenirliği şüpheye açık kurgusal bir metinde bir anlatı haline getirir.

Tarihsel yapıtların kurgusallığına, metinselliğine ve de söylem ürünleri olduklarına dair tespitler elbette tarihsel gösterimin doğruluğunu, otantikliğini, nesnellliğini ve tutarlılığını da tartışmaya açmıştır. Tarih yazımı, bilinemez ve ulaşılamaz geçmişi gösterme çabasıdır. Gösterilemezi, kaotiği ve ehlileştirilemezi çağrıştıran tarih, postmodern kuram içerisinde yüceleştirilir. Aydınlanma dönemi öncesinde tarihsel yüce, var olan dünyanın düzenine dikkat çekmek amacıyla dinlerin ve mitlerin yaratılış öykülerinde kullanılmıştır. Örneğin, Hesiodos'un Yunan mitolojisindeki tanrıların soy kütüğünü sunduğu *Theogonia*'da, Zeus'un insanı yaratmadan önceki karanlık, kaotik ve insan zihninin algılayamayacağı büyüklükteki varlıkların mücadeleleri yüce duygusunu tetikler ve böylece dünya üzerinde var olan düzenli hayatı anlamlı kılar. Aydınlanma döneminde ise Vico, Hegel ve Ranke gibi düşünürlerin ilerlemeci ve diyalektik bir anlayışla tarihi rasyonel ve ampirik bir bilim dalı haline getirme çabaları tarihsel yücenin bastırılmasını gerektirmiştir. Hayden White, bu çabaların estetik ve politik bağlamlar içerisinde retorikten arınmayı (*derhetoricization*), yani tarihi kurgudan ayırmayı ve de yüceden arınmayı (*desublimation*), yani yüce kategorilerini bastırıp yazılı tarihi "güzelin" kategorilerine tabi etmeyi içerdiğini iddia eder (1987, s. 65-67). Ayrıca neyin "tarihsel çalışmanın uygun bir nesnesi" ve neyin "bu nesnenin düzgün bir gösterimi olarak sayılabileceği" (White, 1987, s. 66) de düzenlenmelidir. Bunların sonucu olarak da tarihsel imgelem kontrol altına alınmalıdır.

Tarihi akışın sonunda varılacak nokta olarak, dinler cenneti vaat ederken, Aydınlanma ile başlayan modern dönemin liberalizm ve Marksizm gibi seküler ideolojileri de mükemmel toplumu müjdelemiştir. Doğaları gereği akılcı ve pozitivist olan bu ideolojiler, tarihin akışı içerisinde yüceyi çağrıştıracak kaotik, akıldışı, beklenmedik ve mantık ile izahı mümkün olmayanı, bilimsel anlamda tarihsel bir gerçeği yansıtamayacağı gerekçesiyle yazılı tarihe dahil etmemiştir. Fakat bunun sonucu olarak, tarih, insanların hayatlarına bir anlam katabileceği, onları hayatlarıyla ilgili sorumluluk almaya davet edebileceği ve başka bir deyişle onları harekete geçirebileceği yegâne özelliği olan "anlamsızlığundan" yoksun kalır (White, 1987, s. 72). Bu bağlamda, White için tarihsel yüce hem etik hem de estetik olarak bu ideolojilere karşı koymak adına "gerekli bir ön şarttır" (1987, s. 81). Anlatının,

insanları cezbeden ama tarihsel olayları ehlileştiren neden-sonuç ilişki örüntüsüne ve nesnel gösterim iddiasına direnmek adına tarihsel yüce kurtarılmalıdır.

Yukarda kısaca bahsedilen postmodern kuramcılarının nesnel ve değişmez olarak düşünülen tarihsel bilgiyi ve bu bilginin gösterim araçlarını sorunsallaştırması ve White gibi tarihçilerin tarihe tekrar idealist bir misyon yükleme çabası yüceyi tarih çalışmalarına tekrar dahil etmiştir. Bunda, 1960 sonrası tarih felsefesi tartışmalarının anlatı ve gösterim üzerinde yoğunlaşmasının etkisi açıktır. Tartışmalar, anlatının tarihsel olayı nasıl açıkladığından başlayıp, bu anlatının zihinde nasıl idrak edildiğine ve sonrasında da tarihsel gösterimin doğası üzerine evrilmiştir. Yüzyılın sonlarından itibaren ise “*alttan tarih*” olarak nitelenen miktrotarih ve sosyal tarih gibi anlayışlar daha küçük ölçekli ve bireye indirgenen çalışmalar ile tarihsel deneyim ve bellek konusuna yoğunlaşmıştır (Domanska, 2009, s. 177). Bu odak kayması, tarih felsefesinin “*nihilizm ve siyasi etkisizlik*” ile suçlanan yapıbozucu ve post-yapısal dil felsefesi kuramından uzaklaşmasıyla eşzamanlı meydana gelmiştir (Roth, 2007, s. 72).

Tarihsel Yüce Deneyim ve Üst-tarihsel Romans

Tarih felsefecisi Franz Ankersmit, *Tarihsel Yüce Deneyim (Sublime Historical Experience, 2005)* adlı eserinde bu büyük “*kurama,*” kendi tabiriyle “*romantik*” bir başkaldırı gerçekleştirir. Ankersmit, “*geçmiş hakkında nasıl hissettiğimiz onun hakkında ne bildiğimizden daha az önemli değildir*” (2005, s. 10) der. Deneyimin en büyük düşmanı “*dilbilimsel aşkıncılık*”tır; çünkü dil varsa o yoktur. Dil bir “*kalkan*” gibi deneyimin gerektirdiği “*gerçek dünya ile temas dehşetinden*” (Ankersmit, 2005, s. 11) bizi korur. Geçmiş (deneyim) ile biz (özne) arasında bir aracıdır. Geçmiş bize aktarırken ideolojik ve kültürel filtrelerden geçirir. Paradoksal olan, deneyimi aktarmak için yine dile mecbur olmaktır.

Ankersmit de bellek, travma gibi kavramların günümüz tarihsel bilincinde bir değişime işaret ettiğini ifade eder (2005, s. 4). Bu değişim, dilin sınırlarından çıkıp özneyi ve buna bağlı olarak da deneyimi “*tekrar keşfetmeyi*” (2005, s. 2) içerir. Geçmiş, Nietzsche’nin tabiriyle dilin hapisanesinden, anlamı ise Derridacı ertelemeyi (*deferral*) kurtarmanın yolu tarihsel deneyimi incelemek olabilir. Geçmiş, şimdiki zamandan kopmuş ve kayıptır; ama insanın içinde, her ne kadar imkânsız olsa da bu kaybı geri getirme arzusu vardır:

Bütün tarih yazımı, birlikte tarihsel deneyim alemini oluşturan geçmişin yeniden kazanılmasının (aşk) ve keşfinin (kayıp) tamamlayıcı hareketleri tarafından kuşatılmış alana yerleştirilmelidir. ...Tarihsel

deneyimin yüceliği, kayıp ve sevgi duygularının bu paradoksal birleşiminden, yani geçmişle ilişki kurma şeklimizdeki acı ve zevkin birleşiminden kaynaklanır (Ankersmit, 2005, s. 9).

Tarih çalışmalarının tarihsel deneyim, bellek ve travma konularına, bunlarla da ilintili olarak yüce kavramına yönelmesinin edebiyata da yansımaları olmuştur. *Yüce Arzu* adlı kitabında, Amy J. Elias, tarihin yüceliği ve postmodern roman arasındaki bağlantıyı inceler. Elias, postmodern sanatın, her türlü tarihsel bilgiye ve de zıtlıklarla dolu, karmaşık dünyayı anlamaya çalışan veya anladığını iddia eden tarihsel anlatılara şüphe ve ironi ile yaklaştığını ifade eder (2001, s. xvii). Kitabındaki temel argüman şöyledir:

Postmodernist bilinç kendisini, pozitivist ya da stadiyalist tarihi, tarihsel yüce olarak yeniden tanımlayan travma sonrası bir bilinç olarak modeller ve bu tarihsel yüce yaşanmış varoluşun anlamını ve insan kökenlerini anlama çabalarıyla sadece yakınlaşılabilir ama hiçbir zaman ulaşılamayacak olduğu halde arzu edilen bir ufuktur. Postmodern, travma sonrası, üst-tarihsel imgelem için tarih, öğrendiğimiz ve bir kere öğrendik mi “sahipleneceğimiz” bilgi değildir; aksine, postmodern sanatlar ve bilimler, tarihin öğrenemeyeceğimizi bildiğimiz ve sadece arzulanabileceğimiz bir şey olduğunu varsayar (2001, s. xviii).

Elias, bu anlayışı yansıtan 1960 sonrası yazılmış Anglo-Amerikan romanları “*üst-tarihsel romans*” olarak adlandırır. Bu tür romanlar bir yandan romans tür özelliklerini barındırır bir yandan da tarih üzerine güncel kültürel tartışmaları ele alır (Elias, 2001, s. 23). Tarihi yabancılaştırmak (*defamiliarization*) ve tarih yazım süreçlerini de gözler önüne sermek amacıyla “*üst-kurmaca, akronoloji, popüler kültür türlerinin kullanımı ve karnivalesk*” (Elias, 2001, s. 46) gibi tekniklerden faydalanır. Bu şekilde ürettiği tarihsel ve kültürel bağlam içerisinde kimlik, sınıf, öznellik gibi politik konulara eğilir (Elias, 2001, s. 51). Aslında Elias’ın üst-tarihsel romans olarak sınıflandırdığı, tarih ile ilişkili postmodern romanları Hutcheon “*tarihyazımcı üstkurmaca*” (*historiographic metafiction*) (Elias, 2016, s. 295) olarak tanımlar. Bu tür romanlardaki “*içsel politik zıtlıkların uzlaşısına*” işaret eden Hutcheon’a ek olarak Elias, 20. yüzyıl içerisinde yaşanan büyük felaketler sonucu travmatik bir hal alan batılı tarihsel bilincin, kendi tarihini “*ruhsal, sosyal ve ideolojik bir problem*” olarak algılamaya başladığını öne sürer ve bu bilincin bir temsili olan üst-tarihsel romansı, “*değişen bir ideolojinin eklenmesi*” (2001, s. 51) olarak kabul eder. Elias ayrıca Hutcheon’dan farklı olarak, postmodern tarihsel romanı, “*klasik tarihsel romansın*

evrimsel bir formu” olarak görüp tarihle olan ilişkisini de “*yüce söylem*” (2001, s. 89) ile bağdaştırmayı önerir. Bu kavramlaştırmadaki romans vurgusu, romansın türsel olarak gerçekçiliğin karşısında olmasından, üst-tarihsellik vurgusu ise “*Tarihi estetikleştirilen yüceyi*” geri çağırmasından kaynaklanır (Elias, 2001, s. 53). Başka bir deyişle, üst-tarihsel romans, modern dönemin gerçeklerini yansıtmakta yetersiz kalan yüceden arınmış ampirik tarih anlayışına karşı travmatik bir bilincin ortaya koyabileceği parçacıklı bir anlatıya benzeyen, tarihi ehlileştirmek yerine onunla tarihsel yüce duygusu içerisinde yüzleşmeyi tercih eden, bunu yaparken de geçmişte aradığı o ana ve o andan çıkarabileceği anlama hiçbir zaman ulaşamayacağını bilen, belirsizliklerle dolu metinlerdir.

Elias’ın bir diğer argümanı hem geleneksel tarihsel romansın hem de postmodern üst-tarihsel romansın kendi dönemlerindeki tarih tartışmalarından etkilendikleridir. Elias, örneğin, gerçek anlamıyla tarihsel romanın ilk yazarı olarak kabul edilen İskoç Walter Scott’un, o dönemde Aydınlanma etkisiyle bilimselleşen tarihi yansıttığını söyler. 960 sonrası yazılan tarihsel romansları ise yukarıda değinilen Lyotard ve White’in tarih düşünceleriyle ilişkilendirir. Elias, üst-tarihsel romansın ilgilendiği alanı, “*Lyotard’ın postmodernizmi ile White’in Annales ekolu sonrası tarihi arasındaki kesişme noktası*” (2001, s. 45) olarak belirler. John Fowles’un *Fransız Teğmenin Kadını* (1969), Julian Barnes’ın *Flaubert’in Papağanı* (1984), Peter Ackroyd’un *Hawksmoor* (1985) ve Jeanette Winterson’un *Tutku* (1987) adlı romanları örnek olarak gösterdiği üst-tarihsel romanslardır.

Elias’ın argümanı 20. yüzyılın son yarısındaki tarihsel romanları kapsar. 21. yüzyılın başında ise tarih tartışmalarının yönelimi değişmiştir. Yine yukarıda bahsedilen Franz Ankersmit, Dominick la Capra gibi tarihçilerin yönlendirdiği tarih tartışmalarında deneyime, belleğe ve travma konularına olan ilgi artmış, post-yapısal felsefi düşünce sisteminin ürünü olan büyük kuram etkisini yitirmeye başlamıştır. Sonuç olarak da tartışmaların odağı anlatıdan deneyime kaymıştır. Tarih tartışmalarındaki bu yeni yönelim, 21. yüzyılın başlarında yazılan belirli bir grup romanda yansıtılmıştır. Öncüllerinin aksine, bu gruba ait romanların tarihsel olarak kapsam alanı küçük ölçeklidir. Mikro-tarih olarak da adlandırılabilir şekilde bireyin tarih deneyimine odaklanır. Yine öncüllerinin aksine, biçimle radikal bir şekilde oynamaz, ama üst-kurmaca ve özdönüşümsel özelliklerini tarih ile ilgili tartışmalarını incelemek adına kullanırlar. Öncülleri tarihsel anlatılardaki belirsizlikleri tarih yazımının kurgusallığı ile açıklamaya çalışırken, bu romanlar tarihle ilgili bu belirsizlikleri güvenilir bir anlatıcının travmatik bilincinden

yansıttığı, kaynak olarak da güvenilirlikten uzak belleğini gösterdiği anlatısının kendi içerisinde işlerler.

John Banville'in *Deniz* adlı Romanı ve Tarihsel Yüce

İrlandalı yazar John Banville'in Man Booker ödüllü *Deniz* adlı romanı 21. yüzyılın başlarında yazılan bu gruba dahil edilebilir. Romanın ana karakteri şimdiki zaman ve gelecek korkusu içinde geçmişine kaçmayı deneyen Max Morden'dır. Sanat tarihçisi olan ve Fransız ressam Bonnard üzerine bir monograf yazmaya uğraşan Max, travmatik öyküsünü kendi ağzından anlatır. Eşi Anna'nın yakın bir tarihte bir hastalık sonucu hayatını kaybetmesiyle girdiği travma ile başa çıkabilmek adına çocukken anne ve babasıyla yaz tatillerini geçirdiği bir kıyı kasabasını uzun yıllar sonra tekrar ziyaret etmeye karar verir; bir bakıma, "*dayanılmaz şimdiki zamandan, uzak geçmişe doğru bir kaçış*" (s. 69) arar. Bu kaçışın uzamsal karşılığı olan bu kıyı kasabası ve zamansal karşılığı olan çocukluk dönemi ise ironik biçimde başka bir trajik kaybı ve bu kayıp ile bağlantılı büyük bir suçluluk duygusunu barındırır. Belleğindeki yoğun ve acı veren anılar Max'ın aklından bir türlü çıkmaz. Buna rağmen geçmiş, yakalaması zor, aldatıcı ve ulaşılmaz bir hal alır. Geçmişine doğru yaptığı bu uzamsal ve zamansal yolculuk yüce duygusunu çağırıştırır ve onda hem acı hem de zevk uyandırır.

Romanın anlatı düzlemi üç farklı zamanda geçen üç farklı katmandan oluşur. Anlatıcı bu katmanlar arasında serbestçe dolaşır. İlkini, kurgusal bir kıyı kasabası olan Ballyless'te çocukluk döneminde geçirdiği bir yaz tatiline ait anıları oluşturur. Bu anılar, Cedars adlı pansiyonu bir süreliğine kiralayan varlıklı Grace ailesi ile olan ilişkisine odaklanır. Bu ailenin Chloe ve Myles adında ikiz çocukları ve ikizlerin de Rose adında bir bakıcısı vardır. Max öncelikle ikizlerin annesi Connie Grace için tek taraflı adölesan bir aşk geliştirir. Fakat sonrasında yavaş yavaş ilgisi Chloe'ye döner. Bu dönem, ikizlerin denizde intihar veya kaza olduğu anlaşılamayan trajik ölümleriyle sona erer. Bu trajedi Max'ın hayatında yaşadığı ilk travmayı oluşturur. İkinci anlatı düzlemi ise eşinin hastalığını öğrendiği ve bu hastalıktan hayatını kaybettiği, Max'ın da ikinci travmasını yaşadığı zaman aralığını kapsar. Anlatının şimdiki zamanını oluşturan üçüncü katmanı ise, eşini kaybettikten sonra Ballyless'e yaptığı ziyareti ve Cedars pansiyonunda konaklamasını içerir. Uzamsal olarak birinci katman ile paydaş olan bu üçüncü katmanda zamansal farklılıklar Max'ın travmatik bilincinin üretimi olan parçacıklı anlatının boşluklarında önemlerini yitirir ve de geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki ontolojik farklar ortadan kalkar.

Max, buraya “geçmişin yıkıntıları arasında yaşamak için” (s. 10) geldiğini söyler. Eşini kaybetmesiyle yaşadığı travmaya rağmen Max’ın, çok daha acı bir deneyimin saklandığı geçmişine dönme isteği akla cevabı zor sorular getirir: Yakın zamanda yaşadığı travmanın acısını geçmişindeki travmayla mı örtmeye çalışır? Geçmiş hali hazırda bu kadar korkutucu ve acılarla yüklü iken belirsiz bir gelecekte neden korkar? Max’ın kendisi de bu sorulara cevap veremez. Başlangıç olarak ise bir rüyayı işaret eder:

Beni buraya getiren şey bir rüyaydı. ... Kararlı bir şekilde bir yere, her ne kadar nasıl bir şey ya da nerede olduğunu bilmesem de sanırım evime gidiyordum. ...Rüyamda hem şimdiki yaşımdaydım hem de evime ya da evim olduğunu sandığım, bir zamanlar bir ev olan ve oraya vardığım zaman tanıyacağım evime gitmeye çalışan beceriksiz koca bir çocuktum. Saatlerce yol yürüme gerekiyordu, ama aldırış etmiyordum; çünkü bu, çıkmak ve bitirmek zorunda olduğum aşılması zor fakat son derece önemli bir yolculuktu. ... Kendime acıyordum. Aslında bu, rüyayı gören kişi olarak benim, akşam karanlığında önündeki karlı yolda korkusuzca ilerleyen ve eve dönme gibi bir derdi olmayan o zavallı ahmağa duyduğum merhametti (s. 22-23).

Rüya burada sona erse de Max “bir şeyin başarılmış ya da en azından başlatılmış olduğu inancıyla” (s. 23) uyanır ve nedenini bilmesede Ballyless ve Graceler aklına gelir. Bu rüya kısa bir “mutlu aydınlık,” ama daha önemlisi ona bundan sonra ne yapması gerektiğiyle ilgili fikir verir (s. 23). Elias’a göre, “*trauma sonrası düşlemsel gibi postmodern tarihsel imgelem, tarihsel yüceyi baskılamaktan ziyade onunla yüzleşir*” (2001, s. 49). Benzer bir şekilde Max, eşinin ölümüyle girdiği travma ile başa çıkabilmek adına geçmişindeki travmayla yüzleşmeye karar verir ve bu kıyı kasabasına uzamsal ve zamansal sınırları zorlayan bir ziyaret gerçekleştirir.

Max’ı harekete geçiren bu rüyayla ilgili dikkat çekici başka bir detay ise Max’ın çocukluğundaki eski benliğini görmesidir. Çocukluğuna ait bu benlik, yaşadığı travmalarla darbeler alan şimdiki benliğinin özlem duyduğu, ölüm gibi dünyevi gerçekliklerden uzak, saf ve bütünlüğü bozulmamış bir benlik olarak Max’ın arzuladığı geçmişteki bir anı gösterebilir. Hayali kurulan bu benlik yüce duygusunun da bir nesnesidir, çünkü tatmini imkânsız olan bir arzudur. Ankersmit de kişinin, bir önceki benliğine başka biriymiş gibi bakabilme şansı olması durumunda ne olacağı üzerine düşünür:

Bu, bize yüce hakkındaki bildiklerimizle uyumlu bir durum verirdi. Zira, yüce öylesine yıkıcı bir dünyanın deneyimidir ki deneyimin “normal” örüntüleri altüst olur. Yüce deneyiminin, bizi deneyimin “normal” örüntüleri içerisinde tümüyle düşünülmez olan paradokslar, karşıtlıklar ve zıtlıklarla karşı karşıya getirdiği gerçeğiyle bu durum da daha aydınlanır. Kendi içimizde veya tercihen şimdi olduğumuz kişi ile daha önceki hallerimiz arasında gösterim kalkanını inşa edersek gerçekleşmesi mümkün olacak da tam budur. İşte o zaman yücenin tanımlayıcı özelliği olan epistemolojik paradokslar için içimizde bir yer açmış oluruz (2005, s. 346-347).

Gösterim için dile mecbur olmamız bariz bir çelişki oluşturur. Ankersmit de dil ve deneyimin birbirlerinin düşmanı olduklarını iddia eder. Dilin varlığı deneyimi gereksiz kılar, çünkü dilin süzgecinden geçen deneyim bütün anlamsızlıklarından, kaotik yapısından kurtulur (Ankersmitt, 2005, s. 11). Ama Ankersmit’in arzuladığı, dilin aracılığından uzak durabilecek deneyimin “doğrudanlığıdır” (Roth, 2007, s. 67). İmkânsız gibi görünen bu işin nasıl mümkün olabileceğini de gelecekteki tarih kuramcılarına bırakır (Ankersmit, 2005, s. 14). Çıkış noktası Ankersmit’in tarihi romantikleştirmesi, özneyi öncelemesi ve bunlara ek olarak tarihle ilgili bildiklerimizden çok hissettiklerimizle ilgilenmesi olabilir.

Romanda Max da geçmişiyile ilgili bildiklerinden çok bulunduğu ana ve mekâna göre geçmişle ilgili hissettiklerini okuyucuya aktarır veya aktarmaya çalışır. Fakat anlatısında geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek birbirine karışır: “Gerçek şu ki, geçmiş, olası gelecek ve olanaksız şu an beraberce aynı anda akmaya başlamışlardı”, (s. 67) der. Dahası, aktardığı bilgilerin doğruluğunu bizzat kendisi, özellikle romanın sonlarına doğru artan sıklıkla sorgular, bazen de yalanlar. Samimiyetsizleştiğini (s. 145), yolunu kaybettiğini ve her şeyin birbirine girdiğini itiraf eder (s. 147). Bildiklerinin hafızasından “bir sağanak misali” akıp gittiğini ve kaybettiği bu bilgilerin “geri dönmesini bekleyerek, ama döneceklerinden emin olmayarak bir an için felce uğramış bir dehşet içerisinde” (s. 143) kaldığını söyler. Nasıl hissettiğimizin daha önemli olduğu bir deneyimden bahsediliyorsa sunulan bilgilerin gerçekliği veya tutarlığının da aslında bir önemi kalmaz.

Ankersmit tarihsel deneyimi üçe ayırır. Geçmişte o anı yaşamış insanların deneyimini nesnel tarihsel deneyim, tarihçilerin şimdiki zaman ve geçmişi bir araya getirdiği deneyimi ise öznel tarihsel deneyim olarak sınıflandır (Ankersmit, 2005, s. 264). Tarihsel yüce deneyimi ise “şimdiki zaman ve geçmiş arasındaki mesafenin deneyimi” olmaktan ziyade “şimdiki zamandan kopan bir geçmişin deneyimidir”

(Ankersmit, 2005, s. 265). Bu kopuş, “*tarihçinin travmatik yeni bir dünyaya girme deneyiminden ve önceki bir dünyayı telafisi olanaksız bir şekilde ebediyen kaybetmenin farkındalığından*” (Ankersmit, 2005, s. 265) meydana gelir. Bir bakıma bu yüce deneyim bir değişime işaret eder. Bu yüzden de epistemolojik, yani bilgi peşinde değildir. Aksine ontolojiktir, çünkü kişiyi değiştirir (Domanska, 2009, s. 183). Tarihsel yüce deneyiminin bu özelliği, Max’ın okuyucusuna sunduğu bilgilerin tutarlılığının neden önemsiz olduğunu da açıklar. Daha önemlisi, yaşadığı travmaları, benlik duygusunda ve kimlik inşasındaki kırılmalar ve değişimlerle ilişkilendirmemizi sağlar.

Max’ın travmalarının nesnelere olan Chloe ve Anna sadece öldüklerinde değil, onun hayatına girdikleri anda da kimliğinde ve benlik algısında değişimlere sebep olmuştur. Max’ın kendisinin de davetiye çıkardığı bu değişimler temelde sınıfsaldır. Hem Chloe hem de Anna üst sınıftandır ve onların aracılığıyla Max da kendi sınıfının getirdiği kültürel ve sosyal kimlik belirteçlerinden kurtulmak istemiştir.

İlk günlerden itibaren başka biri olmak istemiştim. ... Kendimi gayet iyi tanıyordum ve tanıdığım bu şeyi sevmiyordum. Bir kez daha belirtmeliyim. Sevmediğim şey, olduğum kişi, yani birey olarak öz benliğim değildi – her ne kadar öz ve bireysel bir kişilik düşüncesinin bile şüpheli olduğunu kabul etsem de –, sevmediğim şey, doğduğum ortamın ve yetiştirilme tarzımın bana bir kişilik kazandırmak yerine, üzerime yüklediği etkiler, eğilimler, başkalarından edinilmiş fikirler ve sınıfsal tikler yığınıydı (s. 145).

Max, çocukken yaz tatillerini geçirdiği Ballyless’teki sınıfsal ayrımı “*bir zigurat kadar değişmez ve tırmanılması zor bir sosyal yapı*” (s. 75) olarak tanımlar. Bu katı sosyal yapının dibinde yer alan ve gündelik hayata “*bulanık bir fon*” oluşturmaktan öte bir varlığı olmayan kasabanın yerlilerinden sonra Max’ın ailesi gibi, tatillerini kır üzerinde derme çatma kulübelerde geçirenler gelir (s. 75). Graceler gibi üst sınıf ailelerin Max ve ailesinin de ait olduğu alt sınıflarla bir araya gelmesi dahi düşünülemez. Max, kendi sosyal sınıfına ve dolayısıyla ailesine karşı olan nefretini de gizlemez. Örneğin, babasının, annesine ve ona denizde “*eşek şakası*” yaparken Myles ve Chloe’nin izlediğini fark edince büyük bir utanç yaşar ve “*arsız şişman*” annesini ve “*vücudu muhtemelen domuz yağından yapılmış*” babasını “*deniz suyu kabarcıkları gibi*” (s. 30) patlatmak istediğini söyler. Ailesini bayağılaştırırken, Graceleri³ yüce bir konuma getirip ilahlaştırır. Graceler, kendi ailesi dahil olmak

³ Türkçe karşılıkları ‘lütuf, incelik, zarafet’ olan *grace* kelimesi ilahi varlıklar için kullanılır.

üzere etrafındaki herkesten farklıdır. Bu yüzden onların “*kesinlikle tanrı olduklarını*” düşünür ve “*bu ilahlarla beraber görülmekten*” övünür (s. 74). Onlardan bahsederken birçok kez mitolojik tanrı ve tanrıçalara atıf yapar. Baba Carlo Grace’i bütün herkese hükmeden Poseidon olarak tanımlar (s. 84). Anne Connie Grace cinsel kimliği yeni yeni gelişen Max’ın zihninde bazen Cennet bahçesinde ona elma ikram eden Havva (s. 63), bazen Yunan tanrıçası Maya (s. 80), bazen de bir peri olarak ortaya çıkar. Ama onu her şeyden daha olağanüstü yapan bu yüceliğine ilaveten “*kanlı canlı, misk ve süt kokulu bir kadın*” (s. 62) olmasıdır. Graceler ile gittiği bir piknikte, Bayan Grace’i piknik örtüsü üzerinde uyurken gizlice uzun uzun seyrederek ve tanrıçanın tecellisi olarak tanımladığı bir ana tanıklık eder.⁴ Tam o an duyduğu karmaşık bir utançla ona karşı olan ilgisi sönümlenir ve duyguları Chloe’ye yönelir.

Chloe ile olan ilişkisini ise sınıfsal aşağılık kompleksi tanımlar. Bu ilişkide seven kişinin kendisi ve sevilenin de Chloe olacağını baştan kabul eder (s. 111). Kendisini, “*onun tapınağına gelip yakaran biri olarak*” gören Max’a göre, Chloe ile geçirdiği süre “*kendinden geçmiş küçük düşmeler dizisidir*” (s. 112). Ama her şeye rağmen ona güç veren, arzuladığı değişim için Chloe’ye ihtiyacı olmasıdır. Yine her şeye rağmen, “*sarp sosyal basamakların en altındakinden Gracelerin düzeyine kadar tırmanmayı başarmış*” olmasını, yani aile içine kabul edilmesini, “*seçilmemiş onca kişi arasından seçilmiş kişi*” (s. 75) olduğuna bir kanıt olarak gösterir. Chloe ile bu değişimin mümkün olabileceğine inancının en yüksek olduğu an ise gittikleri sinemada karanlıkta ilk kez öpüştükleri andır: “*Hem kendimdim hem de başka biriydim, tamamen başka biri, tamamen yeni biriydim*” (s. 99). Kimliğiyle beraber onu çevreleyen dünyasının da değişeceğine inancı yükselir. Fakat, “*Olympos yükseklikleriyle boy ölçüşmek*” (s. 140) o kadar da kolay olmaz. İkizlerle birlikte tartakladığı kasabalı bir çocuğun ona attığı bir bakış bu illüzyonun çökmesine yeter. O bakışta bir ihanet, suçlama veya öfke arar. Ama o bakışın sahibi, Max’ı, onca çabasına rağmen olmayı en çok korktuğu şekilde, kendi sınıfından biri olarak görür. Max, kasabalı çocuğun onu “*tanıyormuş gibi görüldüğü şekilde tanınıyor olma*” (s. 117) düşüncesine katlanamaz. İkizlerin trajik ölümü sosyal statüsünü yükseltmeye çalışan Max’ın bu hayalini ertelemesine sebep olur.

⁴ Banville, kitapta bu anı, Türkçe karşılığı “tanrılaştırma, yüceltme” olan “*apotheosis*” kelimesiyle tanımlar. Romanın Türkçe çevirisinde, çevirmen Hasan Kaya, bağlamı içinde bu kelimeyi “doruk nokta” olarak almıştır (s. 74). Devamında, Banville, Max’ın Bayan Grace uyurken elbisesinin izin verdiği derecede vücudunu izlediği anı ise Yunan tanrı ve tanrıçaların ölümlülere tüm ihtişamlarıyla görüldükleri anı tanımlayan “*manifestation of goddess*” ifadesiyle betimler. Çeviride bu ifade, “tanrıçanın bir görüntüsü” olarak yer almıştır (s. 81).

Anna'nın yaptığı evlilik teklifini, ertelediği bu hayali gerçekleştirme için bir şans olarak görür (s. 71). Aslında onu gördüğü an “[dönüşümünün] aracı olacağını hemen [anlar]” (s. 146). “Sınıfsız bir sınıfın üyesi” (s. 140) olan Anna, varlıklı babası Charlie Weiss ile “bir çift on dokuzuncu yüzyıl serüvencisi” (s. 71) gibi bir hayat yaşar. Anna ile evlendiğinde “o ana kadar [bildiği] kuralların hiçbirinin uygulanmadığı, her şeyin titrek bir parlıya büründüğü” (s. 72) bir dünyaya giriş yapar. Chloe ile olduğu gibi Anna ile de kökenlerinden ve ait olduğu sınıftan bir kaçış fırsatı yakalar ama girdiği bu yeni dünyada da bocalamaya devam eder. Anna, Max'ın yaşadığı kimlik bunalımının farkındadır. “Neden kendin olmuyorsun?” diye sorduğunda Max bu soruyu “olmak istediğin herhangi biri ol” (s. 146) olarak yorumlar. Max için kendisi olmak demek toplumun ona biçtiği rollere bürünmek, sınıfsal beklentileri karşılamak ve benliğini sınırları onun baş edemeyeceği güçler tarafından belirlenmiş bir kalıba sığdırmak demektir.

“Başından beri [kendisini] düzeltmeyi” (s. 140) aklına koyan Max, Anna'nın ölümüyle bu görünmez güçlerle olan mücadelesinde en büyük destekçisini kaybetmekle kalmaz. Anna'nın hastalığı ve ölümü kendisinin de bir gün öleceği gerçeğini ona hatırlatır. “Fakat o son, en önemli değişikliğe kadar, tamamen olmasa da her anımızda hayatımız değişmiyor mu zaten”, (s. 28) diye sorar. Zaman merhametsizce akıp giderken, kendini tanıma sorunu ile karşı karşıya kalan Max, hayat öyküsünün başarısız bir sonla noktalanmasından büyük endişe duyar çünkü “her tarafta ölümün belirtilerini” (s. 68) görür. Bilinen şimdiki zamanı çekilmez, bilinmeyen gelecek zamanı da korkunç kılan da budur. Bu sebeple Chloe ile sinemada öpüştüğü, Anna ile evlendiği “o dumanlı Londra yazı” (s. 69) gibi belirli anları şimdiye sabitlemek ister. Ama geçmiş çoktan yitip gitmiştir. Başka bir deyişle, Chloe ve Anna'nın hayatına giriş ve çıkış yaptığı anlar, Max'ın öznel tarihindeki büyük değişimlere ve kopuşlara, yani yüce anlara işaret eder. Chloe ile sınıfsal ve cinsel olarak yeni bir dünyaya girerken, çocukluğun imgesel düzlemini geride bırakır. Anna ile birlikte yine dünya gerçeklerinden uzakta bir hayal ve hayat yaşamaya başlar. Her iki durumda da elinden bir şeylerin telafisi mümkün olmayacak şekilde kaçtığına farkına varır. Ölüm korkusu ve kimlik bunalımı içinde sabitlemeye çalıştığı ama başarılı olamadığı bu travmatik tarihi anlar kasabaya yaptığı ziyaret ile birlikte yüce deneyimini tetikler:

İlgi istemiyorum. Öfke, sövüp sayma, şiddet istiyorum. Dişi çok ağrıdığı halde, dilinin ucunu tekrar tekrar zonklayan çürüğün içine deşirmekten hınçlı bir zevk alan birine benziyorum. Nereden geldiği belli olmayan bir yumruğun gelip tam suratımın ortasına vurduğunu

hayal ediyorum, neredeyse çatırtıyı hissediyor ve burun kemiğinin kırılmasını duyuyorum. Düşüncesi bile bana bir parça hüznü memnuniyet veriyor (s. 102).

Ankersmit, “*kimliğimiz geçmişimizde yatar*”, (2005, s. 318) der. Benzer bir şekilde Max de “*geçmiş içimde ikinci bir kalp gibi atıyor*”, (s. 15) der. Kızı Claire ise “*geçmişte yaşıyorsun*” (s. 45) diye şikâyet eder. Hayatına şöyle bir baktığında bütün enerjisini basit bir barınak ve teselli için harcadığını kabul eder. Aradığının da geçmişinde ikamet ettiğine inanır. Sadece Max değil Anna da kanser bedenini ele geçirip kaçınılmaz sona doğru onu sürüklerken teselliye geçmişinde arar. “*Dayanılmaz şimdiki zamandan geçmişe, uzak geçmişe doğru bir kaçış*” arayışı içinde hatıralara dalıp “*o ilk günlere*” (s. 69) dönmek isterler. Ama insan benliğinin ve bedeninin tüm izlerini dünya sahnesinden silecek olan zaman ve tüm gerçekliğiyle ölüm karşılarında durmaktadır. Kızları Claire öldükten sonra yeryüzünde hiç kimse ne Anna’yı ne de Max’ı hatırlayacaktır. Max’ın hayalindeki Anna imgesi bile şimdiden solmaya başlamıştır (s. 144). Ne kadar uğraşırsa uğraşsın, geçmişte kalmış kişileri arzuladığı gibi zihninde resmedemez. Mesela, Bayan Grace’i düşündüğünde “*geçmişin gölgeleri arasında sönük bir pırıltıyla hala parlayan onun ilahi değil de ölümlü kişiliğidir*” (s. 81). Max’ın sorguladığı, bu iki kişilikten hangisinin gerçek olduğudur. Başka bir deyişle, zihninde yaratmaya çalıştığı hayali Anna veya ilahi Bayan Grace mi yoksa onlardan “*geriye kalan toz yığını ve kurumuş kemik iliği mi*” daha gerçektir (s. 81)? Ölümden sonra imgelere dönüşen bu benlikler, farklı belleklerde farklı şekilde hatırlanacaktır. İşte bu yüzden Max’a göre “*gerçek geçmiş, bizim düşündüğümüzden daha az önemlidir*” (s. 107). Aslında Max bunu, Anna’nın ölümünden sonra kasabaya yaptığı ziyaretle kabul etmek zorunda kalır. Cedars pansiyonu için belleğinde çizdiği görüntü ile karşılaştığı gerçeklik uyuşmaz. İmgelem, gerçek geçmişi tahrif eder. Benliğin arzusuna ve iradesine göre uyarlanan farklı bir tarih versiyonu üretir. Gerçek geçmiş ulaşılmazdır.

Anna’nın ölümü Max’ın ilk travması değildir. İlk gerçek aşkı Chloe ve ikiz kardeşi Myles’in, onun gözleri önünde denizde kaybolmaları Max’ın bir diğer travmasını oluşturur. Üstelik, bu trajik olaya sebep olduğu düşüncesi Max’ı sürekli takip eden bir vicdan azabına dönüşür. Bir gün, Max, tırmandığı bir ağaç tepesinden Bayan Grace ile ikizlerin bakıcısı Rose’un duygu yüklü konuşmalarına kulak misafiri olur. Duyabildiği kadarıyla Rose’un Carlo Grace’e olan aşkını itiraf ettiğini düşünür. Bu keşfini de Chloe’ye vakit kaybetmeden iletir. İkizler ve Rose arasında gergin bir ilişki vardır. İkizler, Rose’u “*baş düşmanları, en zalim şakalarının kurbanı, hor görmelerinin ve sonsuz alaylarının nesnesi*” (s. 151) olarak görürler. Max, keşfinin

sevgilisi Chloe'ye Rose karşısında farklı bir üstünlük sağlayacağını umar. Ama ortaya çıkan yeni durumda Rose'un bakışlarında “*daha sert bir ışık*” gözlemlerken, Chloe'nin “*bu bakıştan gözü korkmuş*” (s. 158) olduğunu hisseder. Vicdan azabını körükleyen ise ikizlerin ölümleri ile bu keşfi arasında bir bağlantı olduğunu varsaymasıdır. Bu suçluluk duygusunun ve ikizlerin denizde kayboldukları günün Max'ın yaşadığı bunalımdaki önemi, daha romanın ilk paragrafında o günden bahsetmesinden anlaşılabilir:

O tuhaf gelgitin olduğu gün tanrılar ortadan kayboldu. Bütün sabah, süt beyazı gökyüzünün altında, koydaki sular görülmemiş yüksekliklere çıkararak kabarmış ve küçük dalgalar yıllardır yağmur ve tepeliklerin en diplerindeki sızıntılardan başka ıslanmak nedir bilmeyen kavrulmuş kumları yalayıp durmuştu. ... O günden sonra artık bir daha yüzmeyecektim. Ürkütücü parlaklıkta, kurşuni mavi renkli su toplamış bir kabarcık gibi şişkin ve parlak devasa su çanağının görüntüsünden ürken deniz kuşları çığlıklar atıyor ve suya ani dalışlar yapıyorlardı. O gün olağanüstü beyaz görünüyordu kuşlar. Dalgalar su çizgisi boyunca bulanık sarı köpükten bir saçak oluşturuyordu. Yüksek ufuk çizgisinde hiçbir yelkenli görünmüyordu. Bir daha yüzmeyecektim, hayır, bir daha asla (s. 9).

Max'ın o güne ait tasviri, denizi romantik anlamda yüceleştirir. Deniz, “*sinsi gelgit*” sınırlarından taşarken gök “*beyaz bir sisle tamamen*” (s. 158) kaplanır. İşte bu kasvetli günde, Max, Chloe ve Myles bir soyunma kabininde uygunsuz bir şekilde Rose tarafından yakalanır. Max'ın içeriğini duyamadığı şiddetli bir tartışma sonrası, ikizler beraberce açıklara doğru yüzüp gözden kaybolurlar.

Ankersmit'e göre yüce, travmanın felsefi eşdeğeri ama arada farklar da vardır. “*Travma kimliğimize meydan okusa da sonunda ona saygı duyarken yüce, bir önceki kimliğimizi terk etmemizi talep eder*” (2005, s. 318). Bu yüzden travmayı bellek ile, yüceyi ise unutmakla ilişkilendirir. Ankersmit'in önermeleri doğrultusunda incelendiğinde, Max'ın geçmişindeki psikolojik travmalar aslında onun yüce duygusunu deneyimlediği anlardır da aynı zamanda. Yukarıda da belirtildiği gibi, Chloe ile Anna, Max'ın kimliğini ve içinde yaşadığı dünyayı telafisi imkânsız şekilde değiştirir. Özellikle Chloe'nin Max'ın öz-benliğini keşfetmesinde ve öz-farkındalığına varmasındaki etkisi çok önemlidir:

Diğer insanların mutlak *başkalığıyla* ilgili ilk deneyimimi onunla yaşamıştım. ... Chloe'yle dünya benim için ilk nesnel varlık belirtisi olmuştu. Ne babam ve annem, öğretmenlerim, diğer çocuklar, ne de

Connie Grace'in kendisi, hiç kimse Chloe'nin olduğu şekilde gerçek olamamıştı. Ve O gerçekse ben de birdenbire gerçek oluyordum. İnanıyorum ki kendi kendimin farkında olmamın asıl kaynağı Chloe'di. Önceden sadece bir şey vardı ve ben de onun bir parçasıydım, şimdi ise ben vardım ve her şey ben değildim. Ama burada bile dolambaçlık, bir karmaşıklık var. Chloe, beni dünyadan kopararak bu soyutlanma içinde kendimi fark etmemi sağlarken, bir yandan da beni, o zamana kadar bilgisizliğin verdiği az çok mutlulukla içinde yer aldığım her şeyin her zaman, her yerde var olduğu duygusunda koparmıştı. Eskiden barınacak bir yerim vardı, şimdi ise açıktaydım, görünürde de hiçbir sığınak yoktu. O durmadan daralan kapıdan bir daha içeriye girmeyeceğimi biliyordum (s. 114).

Chloe ile ilişkisi, imgesel dönemden sembolik döneme veya yetişkin dünyaya geçişi temsil eder. Chloe ile tanışınca kadar eksiklik duygusu yaşamamış olan Max, Chloe'nin üst sınıf dünyası ile tanıştığında kendi dünyasının ve sınıfının farkına varır. Adım attığı yetişkinlik ise hayal ettiğinden çok farklıdır. Çocukken yetişkinliğin, *"her şeyin çözüldüğü, tüm gizemlerin anlam bulduğu ve zamanın son sessizliğe kadar neredeyse hissedilmeden akıp durduğu bir tür uzun pastırma yazı"* (s. 66) olacağını hayal eder. Umduğunun aksine yetişkin hayatının *"kayıp, keder, kasvetli günler ve uykusuz geceler gibi şaşkınlıklar"* (s. 66) içerdiğini öğrenmesi uzun sürmez. Yetişkin haliyle çocukluğuna dönüp baktığında ise o zamanlar mutluluğun edinilen her yeni deneyimi *"kişiliğimizin yapısını kusursuz bir biçimde tamamlayacak birer cilalı fayans gibî"* (s. 99) kimliğimize eklemekten kaynaklandığını düşünür. Yetişkinliğinde öğrendiği ise her deneyimini kimliğinin inşasında kullanamayacağı ve de kişiliğini kusursuz bir şekilde tamamlayamayacağıdır. Acı dolu birçok anı ve deneyim ruhun öz-savunma mekanizmaları tarafından istemsiz olarak bilinçaltına gönderilecektir. Basit bir ifadeyle, unutulacaktır.

Ama unutmak o kadar da basit değildir. Ankersmit unutmamanın dört tipi olduğunu öne sürer. İlki, kimliğimizle ilişkisiz geçmişteki basit olayları, ikincisi ise kimliğimiz ile ilişkilendirilebilecek olsa bile bunun farkına varmadan bilinçaltımıza gönderip unuttuğumuz olaylardır (Ankersmit, 2005, s. 321-322). Üçüncü tip unutmada ise geçmişteki olay bilinçaltımıza gönderemeyeceğimiz kadar acı vericidir ve bu deneyim paradoksal olarak hem unutulur hem hatırlanır. *"Bilinçten başarılı bir şekilde uzaklaştırılma anlamında unutulur; travmatik deneyimin öznesinin bu anı tarafından ciddi şekilde engellenmesi anlamında ise hatırlanır"* (Ankersmit, 2005, s. 322). Geçmişteki kötü anılar bilinçaltına gönderilerek unutulur. Fakat yine burada

bilinçaltı bir anı olarak kalması da “*unutmayı unutmamak olasılığını*” (Ankersmit, 2005, s. 322) mümkün kılar ki bu da sürekli olarak özneye unutulması gerektiğini hatırlatır. Dördüncü tip unutmada meydana gelen büyük dönüşümler sonrası özne “*bütünüyle yeni bir dünya*” içine girer ve bunu yapabilmesinin yegâne şartı da “*önceki dünyayı unutmak ve önceki kimliğini değiştirmek*” (Ankersmit, 2005, s. 323) olarak öne sürülür. Geride bırakılanın telafisi imkansızdır ve diğer unutmama tiplerinin aksine, bu tip unutmada travma hissinin varlığı kalıcıdır. Üçüncü tip unutmada, “*bilinçli ve bilinçsiz olarak var olan veya hatırlamak ve unutmak arasındaki gerilim,*” öznenin tarihinde bir anlatıya dönüşebilirse, başka bir deyişle, “*deneyim ile kimlik arasında bir uzlaşma*” (Ankersmit, 2005, s. 323-324) sağlanabilirse çözülür ve travma sona erebilir. Elbette bu, büyük bir çaba ve acı dolu geçmişe dönüş gerektirir. “*Ümitsiz yönelim kaybı, kültürel çaresizlik ve onarılamaz kayıp duygularının*” eşlik ettiği dördüncü tip unutmada ise böylesi bir uzlaşma mümkün değildir çünkü edinilen yeni kimlik, “*önceki kimliği kaybetmenin travması*” (Ankersmit, 2005, s. 324) üzerine kurulur. Yine bu bağlamda, Ankersmit iki çeşit travmadan bahseder. Travma₁ olarak adlandırdığını üçüncü tip unutmama ile, Travma₂ olarak nitelendirdiğini ise dördüncü tip unutmama ile ilişkilendirir. Travma₁ durumunda uzlaşma mümkün olduğu için “*olmak arzusu*” (*desire of being*), Travma₂ durumunda bu uzlaşmanın ve geri dönüşün imkânsızlığının farkındalığı ile “*bilmek arzusu*” (*desire to know*) (Ankersmit, 2005, s. 325) söz konusudur. “*Bilgi, olmak arzusunu hiçbir zaman tatmin edemez*” (2005, s. 328) ve uzlaşma bu yüzden olanaksızdır.

Max’ın içinde bulunduğu travmatik durumu bu bağlamda sınıflandırmak epey güçtür. Çünkü okuyucunun kararı Max’ın belirsizlikler, tereddütler ve kendi kendini haksız çıkardığı anlarla dolu olan parçacıklı anlatısına bağlıdır. Örneğin, Anna’nın ona “*Max*” diye hitap ettiğini duyan annesi, “*Senin adın Max değil*” (s. 142) dediğinde okuyucu, anlatıcının adını bile bilmediğini öğrenir. Başka bir açıdan, ismini de değiştirerek ailesiyle ilintili olan sınıfsal kimliğini de o zamanlar geride bırakmayı ne denli istediği vurgulanır. İronik bir biçimde, yaşadığı travmaların ardından geri dönüp yakalamak istediği de çocukluğunda bıraktığı bu benliktir. Olmak arzusuyla aradığı, Travma₁ özelinde olduğu gibi bu benlik ile şimdiki benliği arasında bir uzlaşmadır. Öznel tarihi ile korkusuzca yüzleşmek isteği bu yüzdendir. Ballyless’e dönmesi, geçmişinin izini sürmesi ve bunun için gösterdiği gayret bu anlamda açıklanabilir. Hatta, geçmişinin önemli bir parçası olan Anna, bir hayalet olarak ona “*musallat*” olmadığı için öfkelenir (s. 166). Kasaba içinde yaptığı gezilerde, pansiyondaki dolap, yatak gibi nesnelere geçmişteki o anıları harekete geçirecek bir işaret arar ama bulamaz (s. 31). Tüm gayretine rağmen, Chloe’yi kaybettiği gün

kafasında ne olup bittiğini tam olarak hatırlayamaz. “Zihnin tamamen boşaldığı” bir an olarak tanımlar o anı (s. 163). Bu kayıp parçaları bir araya getirmek için uğraştığı süre içerisinde daha fazla sorular ve boşluklarla karşılaşır. Bu arayışın doruk noktası ise Max’ın vücudunu ve ruhunu, gerçek ve hayal ayrımını iyice muğlaklaştıracak bir şekilde içki ile uyuşturup ikizlerin denizde kayboldukları plaja gittiği gecedir. Açık denizde gördüğü ya da gördüğünü sandığı ışıkların onu çağırdığını düşünür. “Denize atlayıp onlarla buluşmak” (s. 169) isteğiyle ayağa kalktığı anda dengesini kaybedip düşer ve başını bir taşa çarpar. Bundan sonrasını hatırlamaz. Aynı pansiyonda kalan Albay onu o halde bulup odasına geri getirir. Albay’ın Max’ı orada bulabilmesini sağlayan ise yine o gece pansiyondan ayrılmadan sarhoş haliyle Albay’la “boğulmanın en soylu ölüm olduğu üzerinde uzun uzadıya” (s. 170) konuşması olur. Belki de ikizlerin ‘soylu’ olarak nitelediği ölüm şeklini paylaşarak yine onlar gibi ‘olmak’ ister.

Geçmişteki benliği ile şimdiki benliğini uzlaştıramayacağını, geçmişin geri getirilemeyecek şekilde elinden kayıp gittiğini kabul etmek zorunda kalan Max, Ankersmit’in Travma₂ olarak nitelendirdiği alana girer. Çocukluğundaki Max (o zamanki adı her neyse) olamayacağını anlar ve ‘bilmek arzusu’ ile hareket etmeye başlar. Tam bu noktada, yani romanın kapanış sayfalarında, okuyucudan sakladığı bir sırrını açıklar. Romanın başından beri pansiyonu işleten kişi olarak tanıttığı Matmazel Vavasour ile Rose aynı kişidir. Ona sorular sormak ister ama cesaret edemez. Ne de olsa ikizlerin trajik sonlarına beraber şahit olmuşlardır. Hissettiği vicdan azabı ve suçluluk duygusunu onun da yaşayıp yaşamadığını merak eder. Hatta olayı, bir kaza mı ya da intihar olarak mı gördüğünü öğrenmek ister (s. 174). Bunları sesli dile getirmese de Rose ona yardım edemeyeceğini söyler ve “bunu bilmelisin”, (s. 166) diye de ekler. Ayrıca, Rose hiçbir zaman Carlo Grace’e ilgi duymadığını ve Max’ın tırmandığı ağacın tepesinden kulak misafiri olduğu konuşmada ise Connie Grace’e olan aşkını ilan ettiğini söyler.

Max, aklındaki sorulara umduğu cevapları alabilmesi durumunda vicdanını biraz da olsa rahatlatılabileceğini düşünür. Geçmişindeki boşlukları doldurup, öznel tarihini neden-sonuç ilişkisinde ilerleyen bir hikâye haline getirerek anlamlı hale getirmeyi amaçlar. Ama Rose’un bu açıklamasıyla kurguladığı geçmişin ne kadar sınırlı, hatalı ve kırılğan olduğunu anlar. İkizlerin trajik sonu ile Rose’un yasak aşkını birbiriyle ilişkilendirerek yarattığı anlatının onun için önemi, geçmişteki bu trajik deneyimi anlaşılır ve mantıklı kılmaktır. Bunu da roman içerisinde özdönüşümsel bir refleks ile “hikâyenin düzgün bir sonuca varması gerekliliğine, neden herhangi bir melodram yazarından daha duyarsız kalayım ki” (s. 158) diyerek açıklar. Bu anlatının

çöküşü, bu deneyimi, yani tarihini, yeniden anlamsızlaştırır. Albay'ın hediye ettiği “Swan” marka bir dolma kalem ile yazdığını söylediği bu sayfalar da geçmişini bu anlamsızlıktan kurtarma girişimidir. Ancak aktarmaya çalıştığı bu yüce deneyim, “benlik yitimi” (*depersonalization*) ve “gerçekliğe yabancılaşma” (*derealization*) (Ankersmit, 2005, s. 336) içerir. Ayrıca, tarihsel yüceyi deneyimleyen özne, “normal” dünya deneyiminden kopmuştur ve bu yüzden de bu yüce duygusunu tetikleyen travmatik olaya da belirli mesafede konumlanır (Ankersmit, 2005, s. 336). “Hem yüce hem de travmatik deneyim, garip bir şekilde kendilerini bizlere sanki başkalarının deneyimleriymiş gibi gösterirler” (Ankersmit, 2005, s. 336). Özne kendi öyküsünün nesnesi haline gelir. Yazının başında alıntılanan rüya örneğine ilaveten Max, roman boyunca birkaç kere daha uzaktan kendisini gözlemliyormuşçasına yazar. En kayda değer an, pansiyonda yemek yediği andır:

Bir an için kendimi masaya çökmüş geniş siyah maymun gibi bir şey, bir şey değil, hiçbir şey, daha çok odada bir delik, hissedilebilen bir yokluk, görülebilir bir karanlık olarak hayal ettim. Bu sahneyi kendimin dışından bakıyormuş gibi gördüm; iki sabit lambanın aydınlattığı loş yemek odası, eğri bacaklı çirkin masa, ... ve ben, gümüş levha üzerine çekilmiş fotoğraf banyo edilene kadar toplantıdaki kimsenin görmediği şekil gibi büyük, karanlık ve belirsiz bir şekil. Sanırım kendimin hayaleti oluyorum (s. 130-131).

Travmatik deneyim ile özne arasına mesafe koymak tarihsel yüce duygusunun bir özelliğidir. Yaşadığımız ‘normal’ deneyimler, çağrışımlar (*association*) ve anlamlandırmalarla hayat öykümüzdeki yerlerini alırken, travmatik ve yüce deneyimler anlamdan yoksun olduklarından benlikten ayrışır (dissociation). Benzer bir şekilde, normal deneyimleri işleyebilen zihin melekelerimizi baypas eden yüce deneyimi, “gerçekliğin tehditkâr olasılıklarından arındırıldığı, gerçeğe yabancılaşma hareketini teşvik eder” (Ankersmit, 2005, s. 336). Bu bağlamda tarihsel yüce deneyimi hem dolaysız hem son derece dolaylıdır. Dolaysızdır, çünkü zihnin bilinç süzgecine takılmaz; dolaylıdır, çünkü benlikten ayrıştırılmıştır ve özne konumundan nesne konumuna geçiş ile araya mesafe konmuştur (Ankersmit, 2005, s. 336). Max'ın uzamsal ve zamansal katmanlar arasında serbestçe dolaştığı anlatısının yukarıdaki cümlelerle betimlemek mümkündür. “Rüyayı uyanıklıktan ayırmanın neredeyse olanaksız olduğu alacakaranlıktaki iki dünya arasında” (s. 67) yaşadığını hisseder. Anlattığı olayların aynı anda hem içerisinde hem dışarıysındadır. Açıklığa kavuşturamadığı bazı anlarda “sırf bilinçle kaplı zarı delip geçerek ... adı olmayan, doğal yasaların işlemediği” (s. 68) tuhaf durumlarda bulur kendini. Max'ın

bütün çabası, yaşadığı işte bu tarihsel yüce deneyimini aktarmaktır. Anlatısında bunu başaramaması, yani sorularına cevap bulamaması ve şimdiki ile geçmiş benlikleri arasında uzlaşmaya ulaşamaması Max'ın beceriksizliğinden değil, tarihsel yüce deneyiminin içsel özelliğinden ve de bu deneyimin dilin alanına girerken gösterdiği dirençle alakalıdır. Başka bir deyişle postmodern bir ruh ile gösterime direnmesidir. Bu anlamda da Max'ın öznel tarih anlatısı ironik olarak başarılıdır.

Cevaplanmaya muhtaç Max'ın aklındaki en temel soru şudur: “*Geçmişin gerçekten de nasıl bir varlığı var?*” (s. 45). Elias, “*geçmiş bir mekân değil bir kavramdır; geçilecek tek sınır dilin kendisinin sınırındır*”, (2001, s. 59) der. Max geçmişle yüzleşme girişiminde bulunduğu zaman geçmişinin nasıl inşa edildiğini ve dil ile nasıl işletildiğini görür. Kaçınılmaz son olan ölüm gelecekte pusuda beklemekte, şimdiki zaman ise travma sonrası durumu nedeniyle dayanılmazdır. Ama geçmiş de bu acıları dindirmek adına tekrar tekrar ziyaret edilecek korunaklı bir ada değildir. “*Tarih dokunulamaz, nihayetinde bilinemez ve dayanılmaz derecede kışkırtıcı olduğu kadar ürkütücüdür, çünkü Gerçek oradadır*” (Elias, 2001, s. 53). Gerçek ise tam anlamıyla yakalanamaz çünkü dile bağlıdır. Pansiyonda geçirdiği bir gece, doğanın romantik anlamda yüceleştiği bir fırtına anında Max'ın anlamaya ve de anlatabilmeye yakınlaştığı şey de budur:

Müthiş bir fırtına yaşadık. ... Oda etrafımda titreyip gökyüzü kemiklerini kırarak bir aşağı bir yukarı tepinirken süslü yatağımda – deyim yerindeyse- katafalkta gibi oturarak tuhaf bir keyifle fırtınayı izledim. Sonunda, en sonunda tüm elementler benim ruhsal karışıklığıma uyacak görkemli bir alan yaratmayı başardı, diye düşündüm. Kendimi yücelmiş, Wagner'in bir fırtına bulutunun üzerinden müthiş biçimde gümbürdeyen notaları, ilahi çembaloların çarpmalarını yönlendiren yarı tanrılarında biri gibi hissettim. Konyak kokuları ve sakince köpüren bu dramatik coşku içinde, yeni ve kırılmalı bir ışığın altında durumumu gözden geçirdim. ... Yine bir tür ilahlaştırma, görkemli bir doruğa ulaşma anı gibi bir şeyi sezebiliyorum. Ölümden sonra ulaşılan bir yücelikten bahsetmiyorum. ... Benim sabırsızlıkla beklediğim şey dünyevi bir anlatım anı. İstediklerim şey tam da bu; bu şekilde tamamen ifade edilmiş olurum. Soylu bir kapanış konuşması gibi sunulabilirim. Tek kelimeyle *söylenbilirim* (s. 124-125).

Metafizik boyutu denklemden çıkarınca elde kalan dünyevi bir anlatım anı, sanatsal ifade edilişi akla getirir. Sanat tarihçisi olarak incelediği Bonnard'ın 1941-1945 yılları arası çizdiği *Baignoires* adlı serisi, özellikle bu seri içerisindeki *Banyodaki*

Çıplak ve Köpeği adlı tablosu Max'ı çok etkilemiştir. Ressam, eşi Marthe'yi ölümünden sonra bile bu seri içerisinde resmetmeye devam etmiştir. Max için bu tablolarındaki öne çıkan özellik ise Bonnard'ın Marthe'yi yaşlı haliyle değil de gençlik yıllarında tanıştıkları haliyle çizmesidir. “*Neden kendimle ilgili bir gerçeklik görüşünü büyük ve trajik sanatçıdan daha çok istemeliyim ki?*” (s. 147) diye sorar. Bu, klasik anlamda sanatın gösterim gücüne karşı bir arzudur.

Nasıl Bonnard tablolarıyla geçmişindeki belirli anları sabitleyebiliyorsa, Max da yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi yazdığı satırlarla tarihsel deneyimlerini yansıtmaya ve gösterim içine sokmaya çabalar. Bu satırlarla sonsuz bir varoluş arzular. Bununla beraber, bu satırlar Max'ın yaşadığı travmalardan önce dünya ile kendini bir bütün hissettiği zamana gitme, Chloe ile öpüştüğü, Anna ile geçirdiği yaz gibi yaşamındaki belirli anları geri getirme çabalarını da yansıtır. Travma sonrası bilincin bir temsili olarak çok katmanlı, belirsizliklerle dolu, kendini yalanlayan, sebep-sonuç ilişkisine direnen tarihsel anlatısının da ortaya koyduğu gibi geçmişteki bu anlar hem ulaşılmaz hem de gösterilemezdir; çünkü bu alan tarihsel yücenin alanıdır.

Anna'nın ölümünde yaşadığı çaresizlik ve Chloe'nin denizdeki trajik sonunda hissettiği suçluluk duygusu sürekli peşindedir. Acı çeken ruhuna bir çare olur diye ziyaret ettiği Ballyless, geçmişten, şimdiki zamandan ve gelecekte öte bir yere gitmeye zorlayan yeni hatıraları canlandırır ve acısını derinleştirir. Çaresizce şimdiki benliğinden sıyrılıp başka bir boyuta ulaşmaya çalışırcasına alkol ile bedenini ve ruhunu uyuşturup geçmiş ile son bir yüzleşme için sahile indiği an ise bütün bu çabaların doruk anını oluşturur. Gerçekten de o gece hayatını soylu olarak tanımladığı şekilde sona erdirmek isteyip istemediği sorusunun cevabı metinde yoktur. Bilinen, Max'ın alkol zehirlenmesi yaşadığı ve haberi alan kızı Claire'in onu geri, yani gerçek dünyaya götürmek için pansiyona geldiğidir. Elias, “*postmodern üst-tarihsel romanslar, romansı/hikayeleştirmeyi (fabulation) önceleme eğilimindedir ama politik hakikati beyan ederek son bulurlar*”, (2001, s. 90) der. Max da Cedars pansiyonundan ayrılmasının onun istediği bir şey olmadığını, bunu yapmaya zorlandığını söyler (s. 174). Böylece, ulaşması imkânsız geçmişini onun arzusu, yücresi olarak kalır. Bunu öğrenen Max'ın gerçek dünyaya dönmekten başka çaresi kalmaz. Ama yine de “*yaşam olanaklara gebedir,*” (s. 173) diye ekleyerek, her zaman bir umudunun olacağını vurgular.

Sonuç

Gösterimin sorunsallaştırıldığı ya da doğası gereği sorunlu olup bunun güçlü bir şekilde fark edildiği postmodern dönemde hem edebiyatta hem tarihte yüce kavramının tekrar tedavüle çıkması aslında şaşırtıcı değildir. İster retorik ister estetik anlamda olsun, tarih boyunca yüce, akıl melekelerimizin kontrolüne girmeyen, mantıksal ve matematiksel hesaplamalara direnen, tercümesi zor, yani dile aktarılamayan hem acı hem zevk ile ilişkilendirilen duyguların karşılığı olmuştur. Aydınlanma dönemiyle tarihi pozitivist bir bilim dalı haline getirme çabaları irrasyonel yücenin bastırılmasını gerektirmiştir. Bu ilerlemeci tarih anlayışı, insan tarihini aşamalı (stadiyalist) olarak algılar ve birbirini takip eden dönemler arasında neden-sonuç ilişkisi kurgular. Bu şekilde tarih 'anlaşılır' hale gelir, bilinmezliklerinden arınır, ehlileşir ve 'gösterilebilir' hale gelir.

1950 sonrası tarih felsefesi işte bu 'anamlı' kılmaya yani yüceden arınmaya karşı gelir. 20. yüzyıl ve sonrasında yaşanan ve daha öncekilerle kıyaslanamayacak ölçüde küresel yıkım, ölüm ve acı getiren büyük savaşlar, soykırımlar ve katliamlar neden-sonuç ilişkisi içine konduğu an insanlık tarafından 'makul' olarak kabul edilir. Nedensellik ilkesi bu yüzden tehlikelidir. Tarihin esas görevi bu nedensellik ilkesini aşıp tarihin rastlantısallığını (*contingency*) ve böylelikle de anlamsızlığını vurgulamak olmalıdır. Gösterilemezi göstermeye ve yüce duygusuna hitap etmeye çalışmalıdır.

20. yüzyılın son yarısında yazılmış İngiliz üst-tarihsel romanslar da tarihin tesadüflerle ilerlediğini vurgular. Bu metinler, geçmiş bir olayı nesnel ve isabetli olarak aktardığı iddiasında olan metinlerin aslında yazarlarının bakış açıları ile şekillenmiş, öznel, kısıtlı, taraflı anlatılar olduklarını kendi tarihsel kurgularında parodi, üstkurgu, özdönüşümsellik gibi teknikler ve güvenirliği şüpheli anlatıcılarla göstermeye çalışır. Gerçek geçmişin ulaşılmaz olduğunu ve ancak şimdinin perspektifi içinde tahrif edilmiş metinler olarak sunulabileceğini öncelerler. Bütün bunlara rağmen tarih bizleri cezbeder. Ulaşamayacağımızı bilsek bile ona yöneliriz. Çünkü bulunduğumuz zaman içinde neden bu halde olduğumuza, neden bu travmaları yaşadığımıza dair gerçekler orada yatmaktadır. İki büyük dünya savaşı, soykırımlar ve kolektif acıların travmasını hisseden tarihsel bilincin parçacıklı anlatıları olarak bu romanlar tarihsel yüce duygumuza hitap eder.

21. yüzyılda tarih felsefesi travma, bellek ve deneyim konularına yönelir. Mikro düzeyde öznel tarihlere ilgi duyar. John Banville'in romanı da bu yönelim değişikliğini yansıtır. Max'ın travmatik bilincinin ürünü olan, nedensellik ilkesine direnen, geçmiş ile ilgili bilgilerden ziyade o geçmişin tetiklediği duyguları aktarmaya çalışan bir

metindir. Travmasını atlatmasının yolu geçmişle yüzleşip, boşlukları doldurup hayatını anlamlı bir anlatı haline dönüştürmektir. Fakat Max geçmişine baktıkça, Caspar David Friedrich'in romantik dönemin simge tablolarından biri olan *Sis Denizi Üzerindeki Gezgin* (1818) tablosundaki, önündeki sislerle kaplı büyük vadiye bakan genç adam gibi korku, heyecan, merak ve şaşkınlık yaşar. Deneyimlediği bu yoğun duygu yüce duygusudur.

Belirsizlikler ve tutarsızlıklarla dolu çok katmanlı anlatısını okuyan okuyucuya da bu duyguyu hissettirir. Başka bir deyişle, gösterilemeyi göstermeye yakınlaşır. Yaşadığı her travmada benliğinden bir şey onarılamaz şekilde kopup gider. Her travma esasında yüce bir deneyime dönüşür ve onun yeni bir dünyaya girmesine yeni bir kimlik edinmesine sebep olur. Ama arzuladığı şimdiki zamanı içeren dünya ve kimliği değil, bu travmalarla kaybettiği, yetişkinliği tanımlayan acı ve kederden uzak, saf ve masum çocukluk dünyasıdır. Buna ulaşmak adına tüm gayretiyle yaşadığı travmaların sebep ve sonuçlarını ortaya çıkarıp acıyan ruhunu sakinleştirip geçmişle bir uzlaşma arar. Geçmişini tarihsel bir anlatıya dönüştürmek ister. Ama ne Chloe ve Myles'in denizdeki ölümlerinde ne de Anna'nın ortada bir şey yokken ortaya çıkan amansız hastalığıyla ilgili zihnini ve kalbini rahatlatacak bir açıklama bulamaz. Belirsiz geleceği de arzulamaz çünkü gelecekte de hayattaki en mutlak şey olan ölüm vardır. Chloe ve Anna'nın ona hatırlattığı ölümlüğü varoluşsal bir krizi de tetikler. Nasıl Chloe ve Anna unutulduysa o da öldükten sonra unutulacaktır. Bu yüzden benlik hissi ve dünyasının bir uyum içinde olduğunu düşündüğü geçmişindeki bazı anları sabitlemek ve sonsuza dek orada kalmak ister. Romanın sonlarına doğru vurgulandığı gibi bu güce haiz tek şey sanattır. Max'ın özdönüşümsel olarak sıklıkla okuyucusunun da dikkatini çekmeye çalıştığı gibi bu satırlar da işte bu sanatsal ifadeye erişme çabasıdır. Bu şekilde gösterilemeyi göstermeye yaklaşır ve tarihsel yüce deneyimini okuyucusuyla paylaşmayı başarır.

Kaynakça

Ankersmit, F. R. (2005). *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press.

Antakyalıoğlu, Z. (2013). *Roman Kuramına Giriş*. İstanbul: Ayrıntı.

Ayas Ö. T. (2019). Lyotard ile Avangard Sanat ve Yüce Estetiği Üzerine Düşünmek. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (27), 307-324. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/45340/534056>.

Banville, J. (2005). *Deniz*. (H. Kaya, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

- Barthes, R. (1981). *The Discourse of History*. (S. Bann, Çev.), E. S. Shaffer (Dizi Ed.), *Comparative Criticism* (Cilt 3) içinde (s. 3-20). Cambridge: Cambridge UP.
- Burke, E. (2008). *Yüce ve Güzel Kavramlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma*. (M. B. Gümüşbaş, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Derrida, J. (1989). *Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences*. D. H. Richter (Ed.). *The Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends* içinde (s. 959-971). New York: St. Martin's Press.
- Domanska, E. (2009). Frank Ankersmit: From Narrative to Experience. *Rethinking History*, 13:2, 175-195. Doi: 10.1080/13642520902833809
- Elias, A. J. (2001). *Sublime Desire: History and Post 1960s Fiction*. London: The John Hopkins University Press.
- Elias, A. J. (2016). *Historiographic Metafiction*. B. McHale and L. Platt (Ed.). *The Cambridge History of Postmodern Literature* içinde (s. 293-307). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CHO9781316492697.021
- Himmelfarb, G. (1997). *Telling It As You Like It: Postmodernist History and the Flight From the Fact*. K. Jenkins (Ed.). *The Postmodern History Reader* içinde (158-175). London: Routledge.
- Hutcheon, L. (2002). *The Politics of Postmodernism*. London: Routledge.
- Hutcheon, L. (2020). *Postmodernizmin Poetikası*. (Y. Balcı, Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Jenkins, K. (2005). *On 'What is History?': From Carr and Elton to Rorty and White*. London: Routledge.
- İpekçi, Y. (2020). The Transition from the Neoclassical 'Beautiful' to the Romantic 'Sublime': Longinus, Burke and Kant. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (65), 265-285. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniefd/issue/58201/842326>
- Kant, I. (2007). *Critique of Judgement*. (J. C. Meredith, Çev.). Oxford: Oxford UP.
- Longinus. (2001). *On the Sublime*. *Classical Literary Criticism* içinde (s. 97-158). (T.S. Dorsch, Çev.). Middlesex: Penguin Books.
- Lyotard, J. (1994). *Postmodern Nedir Sorusuna Cevap*. N. Zeka (Ed.), (D. Sabuncuoğlu, Çev.). *Postmodernizm: Fredric Jameson, Jean-François Lyotard, Jürgen Habermas* içinde (s. 45-58). Kıyı yayınları: İstanbul. 2. Basım.

- Oppermann, S. (2005). *Postmodern Tarih Kuramı*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Roth, M. S. (2007). Ebb Tide: A Review of Frank Ankersmit's Sublime Historical Experience. *History and Theory*, 46 (February), 66-73.
- White, H. (1987). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. London: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (2008). *Metatarih: Ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem*. (M. Küçük, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Summary

This article aims to examine how the historical sublime is invoked in John Banville's *The Sea* in order to determine the novel's relation to the contemporary discussions on the philosophy of history that focus on memory, experience, and trauma. Postmodern theories of history deny authenticity in any historical narration and writing history becomes an unavailing attempt to present inaccessible, unknowable past. History becomes sublime as it reminds the unrepresentable, the chaotic, the untameable. With the Enlightenment, gradual disciplining of history as a science necessarily required the repression of the historical sublime. However, the historical sublime has been released as postmodern theories problematized the historical knowledge and its means of representation. Amy J. Elias in her book, *Sublime Desire* (2001), argues that "history is sublime because it is both unknowable and unrepresentable in discourse" (p. 42). Within this understanding of history, new narrative forms for the representation of the past have appeared, which Elias identifies as "metahistorical romance." Being self-reflexive and self-parodying, and as a product of traumatic mind, the postmodern metahistorical romance is engaged with and reflection of philosophical discussions on history.

Elias limits her argument to the postmodern novels of the second half of the twentieth century. However, at the turn of the century, the focus of these discussions on history shifts from language to memory, experience, and trauma, best reflected in F. R. Ankersmit's book, *Sublime Historical Experience* (2005). Ankersmit observes that as the theory fades away and history is freed from language, the historical experience becomes paramount. For him, it is the moment of sublime historical experience that deserves analysis. He defines sublime historical experience as a moment of transformation in identity following a traumatic event. The experience becomes sublime by virtue of traumatic awareness of an irreparable break with the past and of an identity lost forever.

In *The Sea*, John Banville introduces the story of Max Morden who is terrified of the present and future and tries to escape to the past. Max revisits the seaside village where he spent summer holidays with his parents in his childhood in order to cope with the trauma he suffers in the aftermath of his wife's death. In a way, Max runs away from "the intolerable present" and seeks refuge in his "faraway past" in which also a tragic loss is hidden. Even though the dense and agonizing memories haunt him, his past becomes elusive, beguiling and inaccessible invoking both pain and pleasure in himself.

Narrated by Max himself, the novel has three settings, and the narrator freely moves from one setting to another. The first one is his childhood memories of a summer holiday in a coastal village of Ballyless, regarding his relationship with the wealthy Graces family who lives in a house called the Cedars. The family has twins, Chloe and Myles. Max first develops a platonic love for Connie Grace, the mother, mainly driven by adolescent sexuality. Gradually, he falls in love with Chloe. This period ends as the twins drown themselves in the sea, which is the first trauma Max suffers in life. The second setting is the period of time leading to his wife's death, to his second trauma. The last setting is his revisit to Ballyless and his stay in Cedars which is now a lodging house. As the closest setting to the present, Max confronts his past, the trauma he suffered when the twins drowned themselves.

Each trauma causes a transformation in Max's identity. Max spends all his efforts to reach the Edenic moment of his life before he suffered these traumas; to the time when he felt himself in union with the world. However, this point is both inaccessible and unrepresentable; it is the historical sublime. His desperateness in his wife's death and the guilt he felt in the drowning of the twins overwhelm him. Revisiting the village and his past to find a cure for his aching soul becomes a futile effort as the recollections from the past deepen the wound urging him to move beyond the past, the present and the future, which is impossible.

Max needs to confront these missing moments to be able to narrativize the traumatic experience so that he can reconcile experience and identity by which, in Ankersmit's terms, he could guarantee the harmonious existence of both. But as Max travels back to his past he only sees the discrepancies between his present self and his former selves. Informed by these discrepancies, his fragmented narrative becomes hesitant and unreliable. On the other hand, his narrative is successful as to convey to his readers the sublime feeling because what he attempts to represent is inherently unrepresentable.

THE POTTER OF A STORY: MAZHAR UL ISLAM (BASIC STYLISTIC FEATURES IN THE STORIES OF MAZHAR UL ISLAM)

BİR ÖYKÜ ÇÖMLEKÇİSİ: MAZHAR UL ISLAM (MAZHAR UL ISLAM'IN ÖYKÜLERİNDE TEMEL ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ)

Davut ŞAHBAZ

Assoc. Prof. Dr., Ankara University, Department of Eastern Languages and Literatures, Sub-Department of Urdu, Ankara, Turkey, dsahbaz@ankara.edu.tr

Angelica D'ALESSANDRI

English teacher, Journalist, Author, Researcher on Urdu-Hindi Literature, Rome, Italy, frungyf@yahoo.it

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 7 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 7 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Mazhar ul Islam; Urdu; Edebiyat;
Öykü; Pakistan.

Keywords

Mazhar ul Islam; Urdu; Literature;
Story; Pakistan.

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.8

Abstract

Mazhar ul Islam is one of the leading authors of contemporary Urdu literature. Due to the romantic, realist, surrealist, and symbolist concepts used in his works, the author's style, which allows contrasting or incompatible interpretations to be harmonized, is described as his most important feature. The events and characters in the stories of Mazhar ul Islam are generally a literary reflection of Pakistani society. At the same time, the author does not hesitate to bring the traces of his inner world to the reader. While reflecting local feelings and events in his works, Mazhar ul Islam mostly uses trend literary structures in world literature as a tool and indirectly contributes to the universalization process of Urdu literature. The main literary feature of the author is that he has a style of writing that transforms reality into mystery and then brings the real meaning of the mysterious with reality, allowing the cognitive process to begin without time and space. The works of the author are in the form of documents of his life, and therefore the emotional experiences that penetrated his soul, the stages he passed and the worldly issues he observed form the basis of his literary technique. The unconditional harmony arising from freedom, opposition and contrasts in the author's narrative is nourished by these contrasting life experiences. In this study, basic information about Mazhar ul Islam's life and career have been tried to be presented and the author's stories have been tried to be analyzed in a thematic context.

Öz

Mazhar ul Islam, çağdaş Urdu edebiyatının önde gelen yazarlarından biridir. Eserlerinde kullandığı romantik, realist, sürrealist ve sembolist kavramlardan dolayı, yazarın zıt ya da uyumsuz yorumların uyumlu hale getirilmesine olanak sağlayan üslubu, yazarın en önemli özelliği olarak tanımlanır. Mazhar ul Islam'ın öykülerindeki olaylar ve karakterler genellikle Pakistan toplumunun edebi bir yansımasıdır. Aynı zamanda yazar kendi iç dünyasının izlerini okuyucuya taşımaktan da çekinmez. Mazhar ul Islam, yerel duygu ve olayları eserlerine yansıtırken, çoğu zaman dünya edebiyatındaki popüler edebi yapıları bir araç olarak kullanır ve Urdu edebiyatının evrenselleşme sürecine dolaylı olarak katkıda bulunur. Yazarın temel edebi özelliği, gerçekliği gizleme dönüştüren ve ardından gizemli olanın gerçek manasını hakikatle buluşturan, zamansız ve mekânsız bilişsel sürecin başlamasına izin veren bir yazım tarzına sahip olmasıdır. Müellifin eserleri, hayatının vesikalarıdır ve bu nedenle, ruhuna işleyen duygusal tecrübeler, geçirdiği evreler ve gözlemlediği dünyevi meseleler onun edebi tekniğinin temelini oluşturur. Yazarın anlatısındaki özgürlük, muhalefet ve zıtlıklardan doğan ön koşulsuz uyum, bu kontrast yaşam deneyimlerinden beslenir. Bu çalışmada Mazhar ul Islam'ın hayatı ve kariyeri hakkında temel bilgiler sunulmaya çalışılmış ve yazarın öyküleri tematik bir bağlamda analiz edilmeye çalışılmıştır.

Introduction

Mazhar ul Islam is one of the new generations of Urdu literary writers who are loyal to traditional culture and literary accumulation. His works are enriched with metaphors that explore the realities of life, the mystery of emotions, and how the soul can touch and guide humanity. The author, who did not break away from the society in which he was born and observed the events that took place in his country from his childhood to the present, from his perspective, reflected these social observations in his works, sometimes with a sense of social sensitivity and sometimes with an artistic concern. Mazhar ul Islam also carefully followed the emerging literary trends in world literature and used the main features of these literary movements as a tool to express the feelings of the society and himself. The writer derives his literary strength from his life energy and his devotion to the absolute meaning in the universe. The author has merged literary movements such as Romanticism, Classicism, Surrealism, and Symbolism that flourished all over the world and influenced Urdu literature.

Mazhar ul Islam is considered as a local story writer as much as possible due to the themes he uses in his works, and as an extremely universal story writer with his style and technical structure. Thus, the author was instrumental in the molding and development of a new literary style. As can be understood from the statements of the author, there is a fundamental component of the process of shaping the style of a writer, and to do it in a way in which you can express yourself and emphasize multiplicities and contrasts, you have to rely on your own experiences. Fateeh Muhammad Malik says the following sentences about the multidimensional personality and literary style of Mazhar ul Islam:

“The style of Mazhar ul Islam has two gates, one of which opens to the outside, where social problems, political consciousness, and collective feelings are found when inside, and the other one that opens inside and when the threshold is crossed, the mystical and romantic world is discovered” (Islam, 2012, p. 182).

The period in which Mazhar ul Islam lived went through a period in which democratic administrative processes were tried to be established in Pakistan. For this reason, many military coups took place in the country and the negative impact of these military coups on society and the writers caused serious mental and physical injuries (Hussain, 2017). Due to the pressures on writers and other members of society, people have begun to imprison themselves in the imaginary worlds they have built in their imaginations. Unfortunate people who could not raise their peace in this

way, on the other hand, have experienced spiritual turmoil, the effect of which will perhaps last a lifetime, due to the pains of life. Mazhar ul Islam, who built his literary identity in these periods, wrote romantic stories, sometimes to reflect pure love and sometimes to repair the depressions of the individuals of the society with the taste of art, in the early periods of his author identity, on the one hand, he boldly reflected the traces of these coups in the society in his works. While writing these realistic stories, Mazhar ul Islam started to use symbolism in his works as a way of escaping from the systematic pressures of the military government on writers, and in this way, he formed the style of using romanticism, realism, and symbolism tendencies that form the basis of his story style. In the later stages of his literary life, Mazhar ul Islam started to reflect the new trend-theoretic tendencies of world literature in his stories and especially tended to use the conceptual principles of surrealism in his fiction.

The diversity that can be observed in Mazhar ul Islam's style also appeared in the process of producing works. The author has written a travelogue (Lok Punjab), a novel (Muhabbat: Murda Phoolon ki Symphony), a folkloric study (Foklor ki Pehli Kitab), two poems (Dua: Dukh aor Muhabbat ke Mosomon ka Phool, The Museum of Wasted Loves), an essay (Mein, Aap aor Voh) and four storybooks (Ghoron ke Şehir Mein Akela Admi, Baton ki Bariş mein Bhegti Lerki, Gurya ki Ankh se Şehir ko Deykho, Khat mein Post ki hue Dopher) in the period that has passed until today. Each of these works has been instrumental in Mazhar ul Islam's national and international success and has made significant theoretical and thematic contributions to the new era of Urdu literature.

In this study, especially the themes and stylistic features used by the author in his stories were tried to be examined. Four storybooks (Ghoron ke Shehar Mein Akela Admi, Baton ki Barish Mein Bhegti Lerki, Gurya ki Ankh se Shehar ko Deykho, Khat mein Post ki hue Dopher) written by Mazhar ul Islam until today have been analyzed and the concepts that the author has mostly included in his works have been tried to be analyzed in a thematic context.

Life and Early Writing Process

Mazhar ul Islam was born on August 4, 1949, in a small village called Piruval in the Vezirabad region of Punjab, approximately two years after the division of India and the establishment of Pakistan on 14 August 1947. Mazhar ul Islam lived his childhood in Vazirabad, and he received his primary education at home, from his father Muhammad Shafiq and mother Rashida Begum. His father, Muhammad Shafiq, who was an educated person, taught him the alphabet and the love for

literature. Mazhar ul Islam, who received his basic education from his family, completed his primary studies in the city of Gujranwala, then he enrolled in Vazirabad Mission High School, one of the best schools in the Vazirabad region. After his father passed away in 1967, he immigrated to Pakistan's capital Islamabad to establish a new life order. The author completed his master's degree in language and literature at Punjab University. He always states that during his school days he was forced to deal with loneliness and love, two of the most important themes that inspired him the most while writing his stories. About these feelings he stated the following:

“At that time I was in fourth grade at Mission High School in Vazirabad. The lady, who was the teacher of the second graders, started to return home with me after the vacation because she rented a room for herself in our neighborhood. The lady was alone and, like all our other teachers at the school, she was a Christian. In the past, I used to go to the teacher's house, usually after I finished my work at school. Sometimes I would come home first, get something to eat from my mother, and take it to the lady. When I was going home, the teacher would request to sleep here, and I would love to do so. However, my father was too authoritative, and after lying in her bed for a while, I would return home late. The time to lie in bed can be up to five minutes because the teacher used to sing to me at that time. I remember very well that most of these songs talk about loneliness. As the songs were sung, the teacher's eyes, lips, myself, and the teacher's entire presence would be enveloped in solitude. At that moment, I too fell under the spell of loneliness and tasted the first supposed loneliness in my life. Again, I encountered the love that appeared in the teacher's eyes for the first time in those days” (Islam, 2012a, p. 15).

Mazhar ul Islam performed his first important role in his business career in Islamabad, in 1971, by working in the team of a filmmaker named Safdar Mir. The author, who started his career in this way, later held various positions at the Japanese Film Company and Central Film Unite. Mazhar ul Islam worked as a program manager at the Government of Pakistan, Ministry of Culture and Tourism, National Institute of Folk and Traditional Heritage (Lok Virsa) between 1974 and 1976. Due to these activities, the first period of his civil service life was very productive; in fact, he was appointed as the administrative director of the same institution between 1976 and 1987. Mazhar ul Islam personally played a role in the establishment of Pakistan's first National Ethnology Museum, he was one of the

people who determined and directed the cultural policies of the Pakistani Government. In 1995 he became general manager of the Pakistani Literature Academy, and a year later he started to work as a member of the Pakistan Copyright Board. Mazhar ul Islam resigned from his job after serving as the general manager of Pakistani Literature Academy until 2001. He worked as a project manager in cultural events jointly organized between Norway and Pakistan in 2006, and then between 2008 and 2009 he was elected administrator of the Government of Pakistan, Ministry of Culture and Tourism, National Institute of Folk and Traditional Heritage. Mazhar ul Islam resigned from this position in 2009 and was appointed as the director of the National Book Foundation of the Ministry of Education of the Government of Pakistan. The author ended his long-term government duties in 2013.

Mazhar ul Islam has been interested in literature since childhood and wrote his first story, *Talab*, in 1967 after his father's death. After his first short story, he created many literary works in a versatile style. Mazhar ul Islam wrote a travel book, a novel, two poetry books, and an essay, as well as four short story collections. These works brought Mazhar ul Islam to many local and international successes, but it was the genre, the story, that made Mazhar ul Islam stand out and gain popularity in Urdu literature. After publishing his first book, *A Lonely Man in the City of Horses*, in 1980, Mazhar ul Islam prepared three more collections of short stories; in these works, he explores the cultural, socio-psychological situations of Pakistani society, as well as the realist, symbolic, fictional characteristics and abilities of the author's inner and outer world. Among his most famous storybooks, there is *The Girl Soaked in the Rain of Words*, published in 1987, *Watch the World through the Eyes of a Doll* published in 1988 and *The Noon Sent in Letter*, published in 1991.

Basic Stylistic Features in the Stories of Mazhar ul Islam

The main themes of Mazhar ul Islam's stories comprehend the political, social, economic, and spiritual troubles of Pakistani society, but also romantic elements such as love, affection, female-male relationships, separation, loneliness, melancholy and inner depiction, and then death, grief, anticipation, longing, and pain.

Mazhar ul Islam emphasized that the events that happened since childhood and the emotions attached to his heart are among the main factors that determine his style and narrative themes. The author affirmed that he gave meaning to every event and every emotion he felt and stated that he saw them as details of his rich literary style. Indeed, when the works of Mazhar ul Islam are examined, it is seen that many of them have a part of his own life: the author's love for a woman, the pain he felt

from the difficulties he faced, and the hopelessness he internalized due to limited possibilities. In his Works, he observed the duality of the political and social developments, and like a reflection, they often became the main subject of his writings. There are even theories stating that the only reason why Mazhar ul Islam wrote is to express himself.

Mazhar ul Islam uses the following statements that provide a clue to how important his own life experiences are in the formation and development of the story technique:

“On my way to school, and on my way back, I always had to pass by an inn... On my way to school, I often stopped in front of the potters. I would have my classmate with me, but he had a sense of discipline of his own and he would leave me there and go to school alone. I used to watch the potters knead the clay and then make pots out of it on wheels. The potter's daughters smelled to me just like clay pots. The potter would spin the wheel quickly with the help of a stick and then he would grind the clay with his hands. I learned the methods of the story technique from these potters. My existence seemed to evolve for the expression of technique, and I felt myself spinning on that wheel. My whole being was like wet clay. Even when the school bell rang, I would walk to school carrying the wet soil of my being with me, sit in the classroom, and be busy kneading my soil. Now when I imagine, I realize that I learned from those potters to reshape events, ideas, and thoughts...”(Islam, 2012a, p. 16).

Mazhar ul Islam can be described as a writer who deals with the reality of romanticism and the romantic side of reality. He is neither a rigid social utilitarian realist who has closed his soul to emotions nor a dreamer living in a world of symbols that has turned his back on society and its realities. Fateeh Muhammad Malik states that Mazhar ul Islam captures the realities of life with his conscience and imagination and puts the reality sparked by imagination into the text with a new and modern literary style without marginalizing traditionalism and argues that the author is the creator of a new style in this sense (Malik, 2013, p. 760-768). The writer, who deeply feels the political and social problems of the society he lives in and never hesitates to deal with these problems in his works, on the contrary, criticizes the persistent oppressive governments that try to prevent people to denounce these problems; his works are written with this deep social understanding, and yet he did not ignore the aesthetic aspect of literature. He succeeded in creating a new spirit and a new literary

style by adding various elements. In addition to all these literary features, Mazhar ul Islam is one of the early symbolist surrealist writers who played an important role in the diffusion of Surrealism-Symbolism into Urdu literature, especially regarding Urdu short stories. Mazhar ul Islam defines a story as a fresh reality present in all places and all times” (Nashtar, 2016, p. 286). Thus the realistic aspect of Mazhar ul Islam forms the background of his works adorned with romance, symbolism, and surrealism. In his works, the narrative of Pakistani society crosses borders by passing through the intellectual world of the author, and he gives a universal character to the individual and social cases in these stories. The characters of Mazhar ul Islam internalize realities from the external world; this internalized reality, which acquired psychological elements through individual experiences in the body it enters into, is re-externalized with the author's creative and transformative style of writing. Mazhar ul Islam has built a bridge between the past, present, and future with his devotion to traditional values. Mazhar ul Islam's story named *What is a Story?* is a great example of the author's ability to melt realist, romantic, symbolist, and surrealist concepts in the same pot and present them to the reader in a harmonious way:

“She said:

What is a story?

I said:

...A story is the fatigue tied to the feet of the farmhand returning from
the fields in the evening

...A story is the tattered dress of a lunatic

...A story is a lover who is angry

...A story is the Word uttered in love

A story is the pain of the night

...A story is the flower of the rose-seasons of desires

A story is the dream of a girl standing on the threshold of womanhood

...A story is the prisoner serving a life sentence

...A story is the unpublished kiss”(Islam, 2012b, p. 38-40).

At the same time, the author blended the imaginative power of Sufism with new narrative techniques and created his works considering Sufism heritage as much as possible in the search for truth for himself and the characters he gave life to. Narrative contents such as love, death, longing, pessimism, melancholy, internal and external

psychological situations, Sufism, social and political events, loneliness, and injustice are among the themes frequently included in Mazhar ul Islam's works. The characters in the stories usually try to find their identity with a timeless and spaceless narrative style. In contrast to the new era story trend which involves the isolation of humans from society and the world by animalizing them with images (Syed, 2013), the author strives to make non-living beings and animals a part of society and life by attributing human characteristics and spiritual values.

Christopher Schackle describes Mazhar ul Islam's unique and groundbreaking story-writing style with these words:

“Besides the quirky syntax of their titles, a striking common feature of Mazhar ul Islam’s story collections is that they are all introduced by prologues in the form of prose poem dialogues between the author and an anonymous female interlocutor. Widely recognized, even parodied, as stylistic trademarks of Mazhar ul Islam’s distinctive persona, these are represented here by the prologue to the first collection ‘What is a story?’ Within its short compass the serial definitions this offers succeed in encapsulating almost all the elements which Mazhar ul Islam uses the underpin his stories: a series of strikingly visual images, some with local folk associations alongside others original and bizarre, the international pantheon of story writers including Manto as well as Chekhov and Kafka against whom he asks to be judged; the profound acknowledgment of the formative influences of mother, father, wife, mentor, and above and around all these, the hardşy spoken and never consummated dialogue with the Other as mysterious anima, which is ever needed to define both the writer and his art: ‘A story is what you are, a story is what I am.’(Islam, 2012b, p. 16-17).

Mazhar ul Islam has a utilitarian style. As a result of this style, his works usually end with a message for individual or social good. The author builds the plot on the search for freedom, income equality, morality, justice and welfare, and ends this search with an ending that sometimes results in frustration and sometimes success. However, the ending written by Mazhar ul Islam always brings with it the connotation of new beginnings in the reader. Mazhar ul Islam himself wants these last paragraphs to cause new intellectual inquiries in the reader and generally seeks answers to this curiosity by asking the people who read his works. These open-ended endings that the author chooses for his works sometimes aim to draw the reader into the narrative, causing each reader to think of himself as the main character of the

story, and to make them write an ending for themselves. We observe this stylistic feature in his story *The Pigeon on the Shoulder*:

“He finally succeeded in climbing the Wall by clinging to it with his knees. Then with a sudden flap of its wings a pigeon landed on his shoulder. It seemed to have come from inside himself. Controlling himself, he looked into the courtyard. Amazement began to dance over his face. The watchman was sitting stiffly on a chair, with his body changed into the body of a wolf. Unable to believe what he saw, the boy passed his hand over his face and dried off the sweat. He rubbed his eyes and again looked into the courtyard. The watchman really had turned into a wolf. He was sitting on a chair. Right next to the chair a rat was gnawing something. ‘Watchman! Watchman!’ he called out in panic. The watchman roared. Mingled in his roar, the smell leapt towards him. Holding his breath, he stuffed his fingers into both ears. It felt as if the earth was quaking and gazed steadily at the wolf. ‘Was the wolf already inside the watchman?’ he thought. ‘Or did one come and get into him from outside?’ He wanted to put this question to someone else. You, who are listening and reading this story, you tell him if you know the answer”(Islam, 2012b, p. 106-107).

Although the outer structure of Mazhar ul Islam's short stories, poems, and novels have the style of traditional Urdu ones, it is observed that the internal structure of his works has its form, content, and language, as well as an individual style. The main characters in the author's works are usually from the opposing and oppressed mob. This oppression can be social, political, economic, related to social classes, or it can be internal oppression felt in the face of the burning of love and the cruelty of the lover. The characters are generally ordinary people. While the weak and desperate characters used by the author appear as a reflection of the anger and distrust towards life and the life order, the children and women in the story communicate to the reader very valuable examples of freedom, and the states of peace and happiness caused by firmly holding on to life.

“The author is on a different line in terms of style, technique, and the subjects he chooses. The characters in his stories are usually ordinary people from the working, productive part of society. The content of his stories consists of photographs that reflect the reality of the majority of society. The personality conflict that emerges as a result of various social and economic factors in social life is often the subject of his stories” (Soydan, 2018, p. 240).

Christopher Shackle also states that the heroes featured in Mazhar ul Islam's works are usually anonymous, middle-class, middle-aged, hypersensitive, extremely lonely, disappointed. And he expresses that these heroes, who generally regard honesty as the purpose of life, see the painful realities of life as a nightmare (Islam, 2012b, p. 19).

Mazhar ul Islam shows women in his works as a symbol of freedom, just as he has children, and includes women as one of the most important parts of society in his stories. The author, who is against pushing women into a situation where they have to stay in the background, always conveys examples to the reader that if there is an equal opportunity, women can be successful in whatever they undertake. A chapter in Mazhar ul Islam's story *Cild Saz (Binder)* is a reflection of the female character image in Mazhar ul Islam's stories:

“She's a bookbinding craftswoman. She has been in this business for exactly forty years. It has been about ten years since she learned this profession from her father. When her father left him alone in this world and transferred to the eternal world, she took care of all the business of the shop. Now, people who want to bind their books, even from far away, come to her. She takes big binding jobs. And she trains her apprentices and makes them masters of binding. In fact, she didn't go to school for a single day. But she can read Urdu fluently and English by spelling words. Because before starting to bind incoming books, she reads them well in the first stage. She can tell a lot about books just by reading the titles” (Islam, 1991, p. 135).

Mazhar ul Islam embraces his observations on the lives of people of the country he lives in, and in his works, he suggests solutions to social, political, and economic problems by paying attention to artistry. The author does not oppose, even supports this understanding of seeing society and everything related to society as a part of literature. Although Mazhar ul Islam does not reject this understanding, he also insists that the author's style should not become passive in the face of this orientation. According to the author, society influences the writer, but the writer also affects society, and the literary world of the writer serves as a light for society to find the way to truth (Islam, 2012c, p. 16).

Mazhar ul Islam has dealt with basic issues such as the dystopic society structure caused by totalitarian governments, social and individual corruption, superstitions, the longing for justice and equality, the traces left by martial law in society, and the rights of the poor, with social sensitivity. In his works, where the

author includes social themes, the main conflicts are constructed over the elements of rich-poor, powerful-weak, liar-honest, fair-unjust, manager-managed, progressive-regressive, and within the scope of these conflicts, the value judgments of society and individuals that are beginning to disappear are questioned. At the same time, the author's social-themed works also often contain sharp expressions about the effects of the coups in Pakistan on people's lives.

Mazhar ul Islam's story named *İnnâ Lillâhi ve İnnâ İleyhi Râciûn* presents striking examples of how the coups in Pakistan affected people's lives. The protagonist of the story loses his voice and his tongue becomes so dysfunctional that it hurts his lips. His thoughts are in a limited working condition that disturbs him. The hero begins to look for his voice everywhere, and it will not be easy to find it and bring it back. Although people and decision-makers keep telling him that his voice is no longer alive, the hero states that his voice is hidden and sadly awaits him in a corner, loudly proclaiming that hope still exists (Islam, 1989, p. 65-77).

The situation that is intended to symbolize here is the restriction of people's freedom of speech and thought in Pakistan during the military governments. While the author criticizes the distorted coup system in his society with this story, he also becomes a voice for the troubles of world societies.

Reflecting his social sensitivity in his works, Mazhar ul Islam not only conveyed what he observed but also included the conclusions he drew from his own experiences. The author never hesitated to express the great influence of his experiences on the literary life, and he frequently stated that the problems faced by individuals are also social problems since society consists of individuals. Mazhar ul Islam chose the way of presenting these realities by combining them with romance, instead of transferring their determinations in line with this understanding to works as they are. Muhammad Ghalib Nashtar uses the following statements about this aspect of Mazhar ul Islam:

“The characters in the stories of Mazhar ul Islam are not another, but Mazhar ul Islam himself. That is why the stories of Mazhar ul Islam are a collection of expectations, loneliness, death, sadness, and suicide” (Nashtar, 2016, p. 3).

Prof. Dr. A.B. Ashraf also used the following statements about this feature of Mazhar ul Islam:

“Mazhar ul Islam is a noble, straightforward, innocent, and well-behaved writer. At the same time, all these good habits are also present in the characters in their stories. It seems to me from time to time that the character in these stories who speaks truth and truth, hates lies and flattery, and always suffers in return, is Mazhar himself. The style, style, and color of each writer is a reflection of himself. However, Mazhar ul Islam is a story writer with an even more individual and literary color without imitation in this regard” (Ashraf, 2009, p. 440).

The depictions of events in the short stories present in *The Season of Love, bitter Almonds, and delayed Rains* have a surrealistic trait that captures the attention of the reader and enhances the experiences and feelings of the author. Every symbol is in place, allowing us to grasp a piece of life we didn't know existed. Mazhar ul Islam represented life as a journey that comprehends sadness, love, and growth. Mazhar ul Islam uses symbols, metaphors, and images so much in his works that this reveals that he did not see these concepts only as ornaments, but that he created his literary style by embracing the view that the main meaning of the literary work is hidden in metaphors and myths (Wellek, 1983, p. 258).

In the short story *La pozza (Talab)*, a woman struggles with herself and her family because she didn't accept marrying the man who her parents wanted for her. A social limitation is depicted, where the woman decided for her freedom and the only love she gets is from a child; he loves her as a big sister, and she stated that he's everything for her, but at the moment in which he asks if she's married, she questions her decision. She doesn't want to hurt him and instead of telling him her situation she answers: “I'm married with destiny” (Islam, 2012d, p. 83). The child gets angry and also jealous, to the point of wanting to beat up this “destiny”, clearly not knowing what it was. The woman decides to tell him that she's going to marry him instead, and he suddenly becomes happy; she blushes at his demonstration of affection. She realizes that he's the only one who can calm her mind, her running thoughts, but above all to revive her, the true being from whom she ever received love, innocent and pure (Islam, 2012e, p. 71-74).

The woman refused all the proposals and decided to stay with him to take care of his deceased aunt's child, she devoted her life to the child just like husband and wife are devoted to one another. She made a choice, and by doing so she molded her destiny just like a pot maker molds his vase (Islam, 2012d).

How social struggles are described is at the same time soft and striking as reality itself. The woman is seen like a lake, that stagnates and flows, who takes care of the others even though she's not considered by society because of her social status. She conveys her love in the nurture of a child who in the end we know she'll maybe lose anyway. She just gives him space to live his life, as we can see at the end of the story. It's a beautiful example of a platonic dedication to love.

Mazhar ul Islam dealt with the basic issues such as dystopic social structure caused by totalitarian governments, social and individual degeneration, and the traces left by martial law in the society within the scope of this style in his works. Although the texts that Mazhar ul Islam weaves around these themes are realistic in their way, they offer the reader a combination of realistic, romantic, symbolic, and surrealist styles.

The story of Mazhar ul Islam called *A Man Reviled* contains striking statements about the individual and social degeneration that emerged in Pakistan especially with the modernization period. The main character in the story has adopted honesty as a motto, but in return for this feature, he was always postponed, battered, and attacked. What Mazhar ul Islam wants to tell about the events of the main character is undoubtedly his deep concern over the injustices that have arisen in society. Therefore, while those who do not adopt these irritating concepts should be people to be appreciated, they have been despised and excluded from the game by people who feed on injustice. As a result, social degeneration has occurred, and thus, individual and political degeneration has arisen. Mazhar ul Islam opposes this situation and reveals this rebellion through the subjects and characters in his story:

“Sir, you and my father have both had a profound influence on my life. But today, I've come to tell you that I have had no happiness from anything you taught me or from any of the lessons you gave me. I've always been vexed by meanness. I've always been enraged by it. I've demonstrated against dishonesty. I've always hated falsehood. I haven't let greed and avarice come near me. I've kept all my promises. I've never deceived anyone. For thirty-seven years I have carried the cross of truth. But I became lonely. No one loved me. They called me base. They passed resolutions against me. They gave me sufferings. I constantly nurtured the disease of truth but people continued to laugh. What is it that you have taught me? I've spent my entire life searching for happiness and all I've got is miseries...” (Islam, 2012e, p. 133-136).

The author frequently uses romantic concepts such as loneliness, love, conversation, grief, joy, death, reunion, melancholy, desire, dream, nature in his works. Mazhar ul Islam differs from other romantic writers in the method of using romantic themes. The author sprinkles romantic concepts, which are generally related to emotions, into a realistic event and pushes the reader into an environment of harmony derived from the conflict between romantic and realist elements in a social or individual realistic narrative. Sometimes the works of Mazhar ul Islam consist of purely romantic themes and the above-mentioned contrast is not observed. In such works, the author usually deals with a pure love story or the inner world of a person with a melancholic soul structure that also contains psychoanalytic elements. The language used by the author in such narratives, on the other hand, is far from being vicious and dense, and is as pure and easy to understand as possible. However, there is an important detail that should be noted here. Mazhar ul Islam also sees romance as a reality of life and incorporates romantic concepts into his works as an extension of this view.

In *Un corpo in cenci* (*Tan liran liran*) the author focuses on another shred of life, this time giving us an example of lost love; a woman collects pieces of fabric and rags in a dump, where every day she tries to recollect herself; it's like her memories and broken parts are spread throughout that place, as it was her temple. She is described like a lost memory herself, like a doll thrown away by her owner. We can see how the girl interacts with the man who wants to talk to her, at first she doesn't want to deal with him, to the point of telling him to go away, but after she starts to tell her story. These works often show conversations between people, a listener and a talker ready to know and to discover what's wrong with the other person. Through connection and curiosity, an almost comforting way in which the author discloses a story, he communicates to the reader that kindness and patience are the best way to keep in touch with the human self, it creates a deep understanding of us as living beings. This is enhanced by the action of the protagonist in the story, where he tries to help her to collect a piece of fabric, by mimicking the girl. Maybe he's trying to comprehend her point of view, to enter in the same mindset as the woman, but he doesn't understand that he's acting as an invader of her space, a past personal place difficult for her to share at the moment. Just like her memories, she doesn't want to share her rugs and pieces with him. She is trying to put herself together, to maintain her dignity, in fact she said: "Leave me alone, these are my rugs[...]" (Islam, 2012d, p. 121).

A lot of people, just like the girl depicted in this story, find it difficult to talk about their past experiences, and sometimes try to avoid help from others. The protagonist listened to her and tried to assist, the best behavior to adopt towards people in difficult situations. Even though the girl doesn't want him to collect her rags, for the first time she has someone from another place, from the external world, talking to her. The author left us with the hope that someone could always reach for her and help to recollect her pieces, like tiles of a complex mosaic.

The characters created by Mazhar ul Islam always try to know and understand in the best way possible the essence of people. The man in the story respects the girl, he doesn't get angry even though he's not treated well by her, and when she tells him that all women are like rags he answers: "You shouldn't say that, you could make women angry"(Islam, 2012d, p. 120) What she tells him after it's the beginning of her story, of her essence; she says that they wouldn't get angry because women know what she's talking about. She states that before she was covered in rags, and her heart and memories are with them. At the moment in which the protagonist created a connection with her, he was rewarded with her story, something extremely important: every person has a story to tell, and to share an experience means to give a part of ourselves to the listener.

Mazhar ul Islam uses the following expressions when describing the style he used while romanticizing his works and explaining the concepts of death, loneliness, and suicide that form the basis of his romantic style:

"I love death. It fascinates me. I am not afraid of it at all. I believe death is not the end of life; rather, a new life begins after death. As for suicide, it is the only pure thing in this world...I don't want to die of any illness — I want to die for the sake of death alone. Suicide is sheer romance as I tried it, but was saved. Now, at this age, suicide has no charm for me. Suicide has great charm when one is young. Also, suicide should not be committed under any compulsion. Suicide should be for suicide's sake alone" (Asad, 2010).

Stories are part of every person, but they can also narrate something unreal, funny, and out of this world. This is the case of the short story *L'uomo solo nella città dei cavalli* (*Ghoron ke shahr men akela adm*); the story starts with a man who is reading a book about his city, an image that suddenly captures the attention of the reader because he's the one holding the book, just like the character is doing. It's a meta-story in which all of a sudden a little girl appears and everything changes. The

change is so subtle that the reader almost believes what he's reading until he understands that the crazy horse roaming through the city was just a toy, the protagonist of the child's story. It's like fading away from reality to enter a completely different world, the one created by imagination and dreams.

At the end of the short story, when the girl takes her toy horse that was resting on the book, there is another sudden change of reality; it's like two completely different worlds were united for a short period because the reality contained in the book melted with the one imagined by the girl. That's why when she takes her toy horse, we realize that sometimes children are the best storytellers. But there is also a deeper meaning to this story.

In fact this writing of Mazhar ul Islam is regarded as the most basic example of the author's symbolist style. The horse, which is determined as the main character of the story, has been symbolized as the last person who opposed social injustice. A lot of obstacles are placed in front of the horse that seeks justice, but the horse continues on its way without giving up and destroys the distorted order in the city. In the background of the story, what happened to an honest person while looking for the truth is depicted with metaphorical narratives:

"The Great Mosque was full of voices. The noise was bubbling over its walls and filling the whole neighborhood. People were running into a mosque. I quickly made my way there too, but when I got inside my astonishment was unbounded. A horse was standing near the prayer rug belonging to the Imam of the mosque. Members of the congregation were beating the horse with sticks but it stood there quietly unconcerned as though the sticks weren't touching it at all. The horse seems to have performed its intention for prayer. I'd only just finished reading the hundred-year-old history of the mosque and an account of the great people who used to pray in it. And now I was grieved by the sight of a horse standing near the imam's prayer rug... The horse now started running towards the main square. People chased after it. More people kept joining the crowd. They all wanted to run it out of the city, but the horse was running towards the city center. Falling over one another, people were making a great noise and pelting the horse with stones. Then the horse gave a leap and landed up in a shop belonging to a thick-necked man. It gave the man a couple of kicks with its hind legs and went off on its way after trampling on the notes in his purse" (Islam, 2012b, p. 87-89).

Prof. Dr. A.B. Ashraf describes the horse's crushing money by entering a wealthy person's shop as a rebellion against capitalism and praises the unique symbolic style of Mazhar ul Islam (Ashraf, 2009, p. 445).

Telling stories means dealing with different realities and possibilities, and by doing so we can analyze better some circumstances. That's what happens in *Il sogno degli impiegati* (*Kalarkon me khwab*), in which the employees, victims of their daily job routines, are trying to decode their current situation through dreams.

The moment where they start revealing their dreams is almost described as a ritual: every day the employees sit at the table before starting to work, and everyone tells what they dreamt during the night. One of them has the role to interpret the dreams, but the reader can sense that something is not right; even the interpreter of the dreams isn't sure of what he's saying, as if the man is trying to understand himself, and why they all feel so out of place (Islam, 2012d). The mood completely changes when he reveals his dream: it was about a mouse eroding his chest little by little, and he felt strange, almost abused by it, as if the animal had invaded his personal space, and was about to nibble at his memories. Then he felt a sharp pain, and the mouse came out of his chest through a hole and ran away. The others didn't speak, until they realize that their chest was hurting too, they cover their hearts with their hands, and suddenly little mice found their way out of them (Islam, 2012d).

They discovered what they were looking for, and finally acknowledge their problem. They were stuck in the same routine, that like a mouse was eroding their dignity, space, and freedom as human beings. Fortunately, after that experience they are aware, and the author states that the employees are now dreaming by day, and living their dreams.

A lot of people are stuck in their daily routine, living a life they think it's the best for them, without being aware of their happiness. Here the author is describing the same feeling; we can see how troubled the dreams of the protagonists are, almost afraid of losing their identity.

Mazhar ul Islam plays with reality and surreal elements: an animal seen in a dream becomes a sensation and then an actual element of the story, a dream coming true for the protagonists, that can finally find themselves again. These symbols become essential to his stories, reconnecting us to the image and then to the feelings of the characters.

To become a story, continuously evolving, and to grow up are three of the main themes present in these works. From the author's writings, we can see that there is a will to understand others and to translate them into a story. In two short stories in particular: *Scrivi la mia storia (Meri kahani likho)* and *Come nasce una storia (Kahani kaisi bani)*, the narration focuses on the fugacity of life and also on the desire of people to leave an imprint in this world.

In *Scrivi la mia storia (Meri kahani likho)* the protagonist asks a girl who deeply wants her story to be written to give him details about her life, but she eludes all the questions; after that, she turns into a butterfly and flies away (Islam, 2012d, p. 161).

In *Come nasce una storia (Kahani kaisi bani)* Mazhar literally tells us how he became a story; he forged himself observing the world. He found love in the eyes of a girl, and hate in the eyes of poverty. The things around him changed like a pot maker applies changes to his pot. The author tells us about this molding, how everything incorporates into his experience. He tells us we can learn from everyone, and above all that everything he lived was like a tile, useful to create the story of the writer himself. In fact in the short story various scenes are depicted, the one that a person usually notice when he's starting to grow up: first we see the mother behaving differently from before, not caring anymore if her child has dirty shoes, and then the father with a serious and angry mood (Islam, 2012d, p. 33). The author openly narrates the fact that he noticed these changes, he gathered these moments into his being, and they became part of himself: a part of his story.

As we can see in the previous short story *Scrivi la mia storia (Meri kahani likho)*, becoming a story means also to struggle. The girl clearly didn't want to narrate herself, she's on the verge of crying and yet she desperately wants to be turned into a story, but she can't tell it, and she won't. The protagonist continues to question her, almost in a need to know how should he manage to write details of a story he didn't even listen to, and then she vanished; she became a butterfly-like she was a spiritual being.

The girl could also be the personification of a story for a writer, always looking for people's experiences and observing the world, listening and absorbing their stories and let them fly away in the end.

As we all know, there are also a lot of nuances in life, experiences that can lead us to mold our being in different ways; this is what the Short story *Il serpente in casa (Sanp ghar)* is about. It takes into consideration the social struggle that leads to the

hardening of character, caused by an unsatisfied life. The serpent is constricting the souls of the people, turning them rude and inconsiderate towards the others.

In the story the animal is seen as an internal personal issue, a parasite that forces people to deal with their inner fight alone with themselves; the protagonist tries to find information, he tells people of the snake, and someone even wants to avoid talking about it. His only hope is to meet a saint man, whom he thinks will cure his problem, but when he finds him, he answers harshly, and tells him: "There's a serpent in my house too" (Islam, 2012d, p. 68). We can see that in the ending there is a hint for a spiritual way to get rid of the serpent, even though the saint man himself wasn't able to do that. The characters of the story try not to get corrupted by their daily routine or bad experiences; the first person to whom the protagonist admits his problem is a friend who tells the man to pay attention, because at the same time of the year the same serpent will come and bite him, taking his vital energy.

This short story is similar to *Il sogno degli impiegati (Kalarkon me khwab)*, even though the development is more tragic: it starts in the same environment, with the only difference that people are already hit by the effects of an unsatisfied life; they try desperately to come out of this feeling alive before it's too late and the poison took them. It's a metaphor for how we should always nourish the best part of ourselves, because the serpent could come up anytime and worsen our lives.

Sometimes stories are so much radicated into human atavic knowledge that they become part of the people all around the world. In the short story *Incontrando Hir e Ranjha (Mai Hir se mulaqat, jahan Miyan Ranjha bhi tha)* the protagonist remembers Larissa, a romanian woman he met in Washington, who reminded him of Hir; he started reciting some verses, and then he asked Larissa if she knew them. She stated that it was Pakistani folklore, that her father was a poet and he was exiled from his country for what he wrote. At some point, she said that Hir doesn't seem necessarily from Pakistan and that for her she was from Romania. The man then told her, without hesitation, that Hir doesn't have a nationality (Islam, 2012d, p. 225).

The story develops with a scene in which the protagonist goes to the grave of Hir and Ranjha, but when he saw them standing in front of him, he knew that it was the wrong grave. He says that their grave was hidden, and from that moment the reader understands that they are continuously traveling, leaving a part of themselves in every person they meet. After realizing it, the man started to notice other characters of the Pakistani folklore, and he asks himself if the woman he sees is Hir, and if the one he spotted in the crowd was Saida, the person she was forced to marry. The

protagonist transferred the situation lived by Hir in the real life, in fact, we can find a part of their experiences in many people. Hir and Ranjha make a journey that reconnects everyone. The fact that the man told Larissa that Hir hadn't a nationality is very important; people usually find common ground with a story, an experience shared together. Hir and Ranjha haven't a nationality and they pass through the soul and mind of people, speaking a language everybody can understand. That's why when talking about literature nobody is an outsider, reading a story is like knowing something more about the author, and maybe we could find a tile we weren't aware it was missing. Each person can share his own story, uniting everyone in an endless journey.

Conclusion

Mazhar ul Islam is one of the most important storytellers of modern Urdu literature. In the author's stories are present various literary movements such as realism, romanticism, symbolism, and surrealism, an aspect that makes his writings unique. Using the social realities of Pakistan as the yeast of his style, the author adds romantic, symbolist, and surreal materials to the dough and reflects the resulting product in a symbolic style. The author expresses black psychology and emotional manipulation through his characters, with pessimistic fiction and narrative structure. There are a lot of different ways to describe a style, but the one used by Mazhar ul Islam is certainly the most inspiring and difficult to find. It's a narration that leaves a mark; not only are the events depicted in a delicate and at the same time striking way, but he concentrates also on discovering the deepest parts of the human soul. What we find in the author's style and works revolves around his life, and here he gave us the possibility to dive into his mind and to show us who he was through his lenses. By reading his words we know what he experienced and learned, and by doing so, we look into ourselves. Mazhar ul Islam usually uses contradictory or thematically incompatible literary movements and concepts that are thought to belong to philosophical tendencies. He draws his inspiration from the life cycle that finds his meaning in the presence of contrasting feelings, experiences, and thoughts in the universe. Mazhar ul Islam usually chooses his story characters from ordinary people and localizes the events of the characters as much as possible and envisions a reflection of the society in the mind of the reader. However, this is not enough to make Mazhar ul Islam a local writer. Although the author chooses the characters from ordinary people and localizes the events, the technique and stylistic structure

he uses are as universal and new as possible, giving the author a unique literary style.

The author's molding of the yeast of love through separation, the pain-centered construct of the search for truth, the ability to create harmony from incompatibility, and the brilliant use of symbols by stretching the language as much as possible, analyzes his style and what he wants to say difficult to understand, by simultaneously giving the reader the feeling that he is solving a puzzle. It can be said that realism-magical realism, romance, rationalism, surrealism, and symbolism are intertwined but never intermingled in the works of Mazhar ul Islam. According to the author, the basic material of literature is life with the emotions, events, minds, and bodies it contains. In the background of the reality that Mazhar ul Islam seems to convey in his stories, there is the reality that symbolizes the hidden and real truth, which is based on the historical, political, and psychological phases of society and individuals. Therefore, to reach the real meaning expressed by the author, it is necessary to make detailed readings on the society in which the author was born. Especially when analyzing the rebellious and humorous stories written by the author during the military governments, the political, social, and social developments that took place in these periods should be meticulously examined and the deep meanings of the stories should be revealed. Every word that comes out of the pen of Mazhar ul Islam should be considered as a piece, and by combining the discoveries uncovered from them, it should come to light the absolute meaning that Mazhar ul Islam tried to communicate.

While reading the works of Mazhar ul Islam and analyzing his style, it is necessary to be versatile just like the author. The invisible face of Mazhar ul Islam behind his works is more vast, meaningful, and mysterious than it appears, and his versatility leads the reader to dive into the inner and outer depths of his writings with a wider perspective. Mazhar ul Islam acquired a literary feature from each life experience, wrote stories that formed the basis of each of these literary features, and formed his literary style and life view with the combination of these features and stories. Therefore, it is very important to start from his stories to better understand Mazhar ul Islam, and to start from the author to better understand his stories.

Mazhar ul Islam describes the formation phase of his literary technique and the choice of themes in an article with the following striking statements and offers some important clues about his mysterious and complex literary style:

“I think that if it were not for:

- The first time of love and loneliness in Miss’s eyes
- The hatred in the eyes of the Basic Democracy member
- The death sleeping in the woman’s lap
- The horse owned by Majeeda, the Wrestler
- The Wheel and the damp clay of the potters
- The knitting done by Auntie Nuran
- And the wooden chest I got shut into

Then how could the making of the story happen” (Islam, 2012b, p. 37).

References

- Asad A.H. (2010). *Interview: Mazhar ul Islam*. Date of Access: 10.03.2020, <https://newlinemagazine.com/magazine/interview-mazharul-islam/>
- Ashraf, A.B. (2009). *Shairon aor afsana Nigaroon ka Mutalia*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Ashraf, A.B. (1987). *Kuḥ Nei aor Purane Efsane Nigar*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Hussain, J. (2017). *A History of the Peoples of Pakistan Towards Independence*. Karachi: Oxford University Press.
- Islam, M. (1989). *Ghoron ke Şehir mein Akela Admi*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Islam, M. (1991). *Khat mein Post ki hue Dopher*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Islam, M. (2012a). *Baton ki Bariş mein Bhegti Lerki*. Islamabad: Leo Books.
- Islam, M. (2012b). *The Season of Love Bitter Almonds and Delayed Rains* (Christopher Schackle, Trans.). Islamabad: Leo Books.
- Islam, M. (2012c). *Mein Aap aor Voh*. Islamabad: Leo Books..
- Islam, M. (2012d). *La stagione dell’amore, delle mandorle amare e delle piogge tarde* (Sabrina Lei Chalikandi, Trans.). Jay editore.
- Islam, M. (2012e). *Gurya ki Ankh se Şehir ko Deykho*. Islamabad: Leo Books.
- Islam, M. (2012f). *Ghoron ke Şehir mein Akela Admi*. Islamabad: Leo Books.
- Malik, F.M. (2013). *Ataş-i Rafta ka Surağ*. Islamabad: National Book Foundation.

Nashtar, M.G. (2016). *Mazhar ul Islam ka Fiction*. Delhi: Kitab Dunya.

Soydan, C. (2018). *Pakistan Hindistan Öyküleri*. Ankara: Hece Yayınları.

Syed, F. (2013). *Naqoosh-e Adab*. Lahore: Sang-e Meel Publications.

Wellek, R., Warren, A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri* (Prof.Dr. Ahmet Edip Uysal, Çev.). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Summary

Mazhar ul Islam is one of the new generations of Urdu literary writers who are loyal to traditional culture and literary accumulation. His works are enriched with metaphors that explore the realities of life, the mystery of emotions, and how the soul can touch and guide humanity. Mazhar ul Islam is considered as a local story writer as much as possible due to the themes he uses in his works, and as an extremely universal story writer with his style and technical structure. Thus, the author was instrumental in the molding and development of a new literary style.

Mazhar ul Islam worked as a program manager at the Government of Pakistan, Ministry of Culture and Tourism, National Institute of Folk and Traditional Heritage (Lok Virsa) between 1974 and 1976. Due to these activities, the first period of his civil service life was very productive; in fact, he was appointed as the administrative director of the same institution between 1976 and 1987. In 1995 he became general manager of the Pakistani Literature Academy, and a year later he started to work as a member of the Pakistan Copyright Board. Mazhar ul Islam resigned from his job after serving as the general manager of Pakistani Literature Academy until 2001. He worked as a project manager in cultural events jointly organized between Norway and Pakistan in 2006, and then between 2008 and 2009 he was elected administrator of the Government of Pakistan, Ministry of Culture and Tourism, National Institute of Folk and Traditional Heritage. Mazhar ul Islam resigned from this position in 2009 and was appointed as the director of the National Book Foundation of the Ministry of Education of the Government of Pakistan.

Mazhar ul Islam emphasized that the events that happened since childhood and the emotions attached to his heart are among the main factors that determine his style and narrative themes. The author affirmed that he gave meaning to every event and every emotion he felt and stated that he saw them as details of his rich literary style. Indeed, when the works of Mazhar ul Islam are examined, it is seen that many of them have a part of his own life: the author's love for a woman, the pain he felt from the difficulties he faced, and the hopelessness he internalized due to limited possibilities. In his Works, he observed the duality of the political and social developments, and like a reflection, they often became the main subject of his writings. Mazhar ul Islam can be described as a writer who deals with the reality of romanticism and the romantic side of reality. He is neither a rigid social utilitarian realist who has closed his soul to emotions nor a dreamer living in a world of symbols that has turned his back on society and its realities.

Mazhar ul Islam has a utilitarian style. As a result of this style, his works usually end with a message for individual or social good. The author builds the plot on the search for freedom, income equality, morality, justice and welfare, and ends this search with an ending that sometimes results in frustration and sometimes success. However, the ending written by Mazhar ul Islam always brings with it the connotation of new beginnings in the reader. Mazhar ul Islam himself wants these last paragraphs to cause new intellectual inquiries in the reader and generally seeks answers to this curiosity by asking the people who read his works. These open-ended endings that the author chooses for his works sometimes aim to draw the reader into the narrative, causing each reader to think of himself as the main character of the story, and to make them write an ending for themselves.

Mazhar ul Islam has dealt with basic issues such as the dystopic society structure caused by totalitarian governments, social and individual corruption, superstitions, the longing for justice and equality, the traces left by martial law in society, and the rights of the poor, with social sensitivity. In his works, where the author includes social themes, the main conflicts are constructed over the elements of rich-poor, powerful-weak, liar-honest, fair-unjust, manager-managed, progressive-regressive, and within the scope of these conflicts, the value judgments of society and individuals that are beginning to disappear are questioned.

The author frequently uses romantic concepts such as loneliness, love, conversation, grief, joy, death, reunion, melancholy, desire, dream, nature in his works. Mazhar ul Islam differs from other romantic writers in the method of using romantic themes. The author sprinkles romantic concepts, which are generally related to emotions, into a realistic event and pushes the reader into an environment of harmony derived from the conflict between romantic and realist elements in a social or individual realistic narrative. Sometimes the works of Mazhar ul Islam consist of purely romantic themes and the above-mentioned contrast is not observed. In such works, the author usually deals with a pure love story or the inner world of a person with a melancholic soul structure that also contains psychoanalytic elements. The language used by the author in such narratives, on the other hand, is far from being vicious and dense, and is as pure and easy to understand as possible. However, there is an important detail that should be noted here. The author's molding of the yeast of love through separation, the pain-centered construct of the search for truth, the ability to create harmony from incompatibility, and the brilliant use of symbols by stretching the language as much as possible, analyzes his style and what he wants to say difficult to understand, by simultaneously giving the reader the feeling that he is solving a puzzle. It can be said that realism-magical realism, romance, rationalism, surrealism, and symbolism are intertwined but never intermingled in the works of Mazhar ul Islam.

In this study, basic information about Mazhar ul Islam's life and career have been tried to be presented and the author's stories have been tried to be analyzed in a thematic context.

BREAKING THE SILENCE: WOMAN AS A SUBJECT IN PAT BARKER'S *THE SILENCE OF THE GIRLS*

SUSKUNLUĞU BOZMAK: PAT BARKER'İN KIZLARIN SUSKUNLUĞU ROMANINDA ÖZNE OLARAK KADIN

Merve ALTIN

Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, mrvdmrts.altin@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 September 2021
Kabul edildiği tarih: 22 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 22 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Pat Barker; Kızların Suskunluğu;
Hélène Cixous; Dişil Yazı; Homeros;
İlyada Destanı; Mit; Yeniden Yazım

Keywords

Pat Barker; *The Silence of the Girls*;
Hélène Cixous; *Écriture féminine*;
Homer; *The Iliad*; Myth; Rewriting

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.9

Abstract

Pat Barker's latest novel *The Silence of the Girls* (2018) retells the events taking place in *The Iliad* from the perspective of Briseis, Achilles' bed-slave. The aim of this paper is to analyse *The Silence of the Girls* in the light of *écriture féminine*, a term coined by Hélène Cixous in her essay, "The Laugh of Medusa" first published in 1975. It is found out that in her novel, *The Silence of the Girls*, Barker foregrounds the notions of the female body, female voice, female experience, and thus, problematises the dominant and hegemonic systems of representation in language and culture. Moreover, this study asserts that the concept of bisexuality, one of the important features of *écriture féminine*, is also evident in the novel as the author also writes from the perspectives of male characters, Achilles and Patroclus. In that sense, the depiction of male perspective and experience also helps to challenge and undermine the notions of heroism and masculinity that are one of the most persisting elements in Western myths and culture. It is concluded that *The Silence of the Girls* challenges and debunks the age-old patriarchal systems of representation that subdue the female body, voice, perspective, and experience by proposing a new kind of female subjectivity that frustrates the phallogocentric representations of female characters in the works of literature drawing their sources from myths, age-old cultural assumptions, and practices.

Öz

Pat Barker'ın son romanı *Kızların Suskunluğu* (2018), *İlyada Destanı*'ni Akhilleus'un yatak kölesi Briseis'in bakış açısıyla anlatmaktadır. Bu makalenin amacı, *Kızların Suskunluğu* romanını Hélène Cixous'un ilk kez 1975'te yayınlanan "Medusa'nın Gülüşü" adlı makalesinde ortaya attığı bir terim olan dişil yazı (*écriture féminine*) bakış açısıyla incelemektir. Barker'ın *Kızların Suskunluğu* romanında kadın bedeni, kadın deneyimi ve kadın sesi kavramlarını ön plana çıkardığı ve böylece dil ve kültürde egemen ve etkili olan temsil sistemlerini sorunsallaştırdığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, dişil yazının önemli özelliklerinden biri olan biseksüellik kavramının bu romanda var olduğu, Barker'ın kadın bir yazar olarak erkek karakterlerden Akhilleus ve Patroclus'un bakış açılarına yer verildiği ileri sürülmektedir. Bu anlamda, erkek karakterlerin bakış açılarının ve deneyiminin tasviri, Batı mitleri ve kültürünün en önemli unsurlarından biri olan kahramanlık ve erkeklik kavramlarına meydan okumaya ve bu kavramları sorunsallaştırmaya yardımcı olur. *Kızların Suskunluğu* romanının, kadın karakterlerin fallus merkezli temsillerini yıkacak bir biçimde "kadın özneliği" ileri sürerek, kadın bedenini, sesini, bakış açısını ve deneyimini boyunduruk altına alan asırlık ataerkil temsil sistemlerine meydan okuduğu ve bunları çürüttüğü sonucuna varılır.

Introduction

"Silence becomes a woman" (Barker, 2019, p. 322) says Briseis in Pat Barker's recent novel *The Silence of the Girls* (first published in 2018) and by saying this, she points to the fate of women in age-old myths, epics, and such stories and accounts celebrating men's glory and valour. Briseis is Achilles' war prize, and she is best known as a woman who caused bitter rows between Achilles and Agamemnon, almost

resulting in Achaeans losing the war. For centuries, Briseis has been deemed to be the reason of Achilles' rage, which "cost[s] the Achaeans countless losses, / hurling down to the House of Death so many sturdy souls" (Homer, 1991, p. 77). Eventually, she has got to rank among the other female characters who are thought to be the reasons of devastating wars, endless quarrels, perished households, and other disasters.

The first word of *The Iliad* is μῆνιν (mēnin). It means "rage," "wrath." The opening line of the poem sets the principal theme of the whole story, the rage of Achilles. *The Iliad* begins nine years after the start of the Trojan War with the bard telling the reason of Achilles' rage and his deliberate withdrawal from the war. It is one of the most crucial stages in the course of the war as Achilles' absence from battle crippled the Achaean army very much. According to Homer's version of the story, during the Achaean army's raid on Lyrnessus, a city neighbouring Troy, Briseis, a beautiful queen of the town, is captured and given to Achilles as a bed-slave, concubine. Nevertheless, Achilles is forced to give his own prize of honour to Agamemnon as compensation for Chryseis whom Agamemnon has returned to her father. Chryseis is Agamemnon's concubine, and like Briseis, she has been awarded to Agamemnon by the Achaean army. She is the daughter of Chryses, the priest of Apollo, and it is believed that Apollo brings a terrible plague on the Achaean camp to punish Agamemnon for denying Chryses' plea for his daughter's return. On the tenth day of the plague, Achilles calls an assembly of the Achaean army and invites Calchas, a soothsayer, to reveal the cause of the plague. Offended and humiliated, Agamemnon directs his anger against Achilles and takes Briseis as a replacement for Chryseis. In return, Achilles leaves fighting.

Briseis is one of the central characters in this menacing game between Achilles and Agamemnon, two of the most prominent names in the Achaean army. Yet, the bard just mentions her name in two or three lines at most. It is apparent that her identity is very insignificant both for the bard and his potential listeners and not worth his time. Briseis takes place in this story only as an object, a war prize.

The brilliant runner Achilles lay among his ships,
 raging over Briseis, the girl with lustrous hair,
 the prize he seized from Lyrnessus
 after he had fought to exhaustion at Lyrnessus (Homer, 1991, p. 121).

From Homer, we learn that she is from Lyrnessus, she has lustrous hair, and she is the war prize of “*the brilliant runner*” Achilles. Yet, we know nothing about her life as a bed-slave in the Achaean camp, her emotions, her experiences, and her perspective in relation to the war and aforementioned heroes. As befitting the epic tradition, female characters, except the goddesses, are totally excluded from the story. They have been deemed into an eternal silence.

In *The Iliad*, in “Book 19,” we see Briseis lament over the dead body of Patroclus. In this brief scene of lamentation, Briseis talks about her parentage, how Achilles sacked the city of Mynes and killed her husband and her brothers. In her lament for Patroclus, she reveals that Patroclus has promised to make her Achilles’ lawful and wedded wife and that he has always been kind to her (Homer, 1991, p.497-498). Such a lamentation piques reader’s curiosity about women’s lives, experiences, and motives on the battlefield and under captivity. Of course, *The Iliad* never satisfies such a curiosity as the Homeric plot solely focuses on larger-than-life heroes and their honour, valour, strength, masculinity, and heroism. Nevertheless, apart from Briseis, there are countless female characters in the poem such as Chryseis, Iphis, Diomedea, Helen, Hecuba, Andromache, the women of the royal households, daughters, daughters-in-law, widows, and slaves. All suffer from murder, humiliation, abduction, rape, plague and all the other terrible consequences of wars waged by men. Yet, as female characters, they are just referred to as prizes of honour, spoils of war, concubines, objects of love or rage. Their voices, bodies, perspectives, and experiences are marginalised and deemed unworthy in the world of heroes.

Pat Barker’s latest novel *The Silence of the Girls* retells the events taking place in *The Iliad* from the perspective of Briseis. The aim of this paper is to analyse *The Silence of the Girls* in the light of *écriture féminine*, a term coined by Hélène Cixous in her essay, “The Laugh of Medusa” first published in 1975. It is found out that in her novel, *The Silence of the Girls*, Barker foregrounds the notions of the female body, female voice, and experience, and thus, problematises the dominant and hegemonic systems of representation in language and. Moreover, this study asserts that the concept of bisexuality, one of the important features of *écriture féminine*, is also evident in the novel as the author also writes from the perspectives of male characters, Achilles and Patroclus. In that sense, the depiction of male perspective and experience also helps to challenge and undermine the notions of heroism and masculinity that are one of the most persisting elements in Western myths and culture. It is concluded that *The Silence of the Girls* challenges and debunks the age-

old patriarchal systems of representation that subdue the female body, voice, perspective, and experience by proposing a new kind of female subjectivity that frustrates the phallogocentric representations of female characters in the works of literature drawing their sources from myths, age-old cultural assumptions, and practices.

Écriture Feminine

The myth of snake-haired Medusa is one of the most widely circulated myths in Western culture. There are countless versions of this myth, yet, in the most common version of it, a beautiful maiden, Medusa, is raped by Poseidon in a temple of Athena. Athena, then, directs her anger against Medusa for the violation of her temple and turns Medusa into the monstrous monster that we know today. With her monstrous appearance, snakes in place of hair, and her power to turn onlookers to stone, Medusa is feared, marginalised and forced into silence, isolation and loneliness in the ancient myth. She has always been interpreted as the symbol of sexuality, terror, wrath and punishment since ancient times. In his short essay, “Medusa’s Head”, Sigmund Freud re-reads the myth of Medusa as a symbol of the castration complex. He argues that decapitation is the synonym of castration. He says

[t]he terror of Medusa is thus a terror of castration that is linked to the sight of something. Numerous analyses have made us familiar with the occasion for this: it occurs when a boy, who has hitherto been unwilling to believe the treat of castration, catches the sight of female genitals, probably those of an adult, surrounded by hair, and essentially those of his mother (Freud, 1997, p. 264).

According to Freud, during the Oedipal Stage of psychosexual development, the male child begins to identify himself with the father on his discovery of the biological difference between the sexes. The biological difference between sexes, the mother’s genitals, conduces to the anxiety in the male child about being castrated. Upon seeing the female genitals, the male child realises that his possession of the penis cannot be taken for granted. Freud brings forth two interpretations concerning Medusa’s head. According to the first interpretation, Medusa’s head represents the female genitals. According to the second one, the snakes in Medusa’s head represent phallic symbols. Freud alludes to the two interpretations of Medusa’s head, and consequently, discusses the two contrasting effects the image produces. On the one hand, Medusa’s head represents the female genitals surrounded by pubic hairs, and this reminds woman’s lack of a penis which threatens the male child and kindles the castration

anxiety in him. Then, Medusa's head becomes "*a representation of woman as a being who frightens and repels because she is castrated*" (Freud, 1997, p. 265). On the other hand, the snakes represent the phallic symbols which "*serve actually as a mitigation of the horror, for they replace the penis, the absence of which is the cause of the horror*" (Freud, 1997, p. 264). According to Freud, Medusa's head makes the onlooker "*stiff with terror*" (Freud, 1997, p. 264). Here, Freud uses the word "stiff" as a synonym of "erection." This offers a kind of consolation to the onlookers: "*he is still in possession of a penis, and the stiffening reassures him of the fact*" (Freud, 1997, p. 265).

Following Freud, Lacan proposes that a child's psychosexual development is related to his/her relationship with language. For Lacan, there are three basic stages in the psychological development of human beings. These are the Real, the Imaginary and the Symbolic. Lacan argues that upon the separation of the child from the mother, the child enters the Symbolic phase, which also means entering language and accepting the rules of the society. At this point, the child encounters the "name of the father": "*It is in the name of the father that we must recognise the support of the symbolic function which, from the dawn of history, has identified his person with the figure of the law*" (Lacan, 2005a, p. 50). It is apparent that the Symbolic order is governed and dominated by the symbolic father, the name of the father. In this Symbolic phase, the male child denies identifying himself with the mother, and he begins to identify himself with the father, who is the representative of the Symbolic and shares the same biology with him. This identification is a path to subjectivity and individuality with the internalisation of the dominant masculine order.

The language in the Symbolic order "*is centered by the Phallus, and that language within the Symbolic Order is representational, where a single signifier is connected to a single signified*" (Klages, 2012, p. 48). For Lacan, phallus is "*not a phantasy,*" or it is not "*the organ, penis or clitoris*" (2005b, p. 218). Though Lacan claims that phallus is not synonym of penis, he foregrounds the fact that phallus is a "privileged signifier":

It can be said that this signifier is chosen because it is the most tangible element in the real of sexual copulation, and also the most symbolic in the literal (typographical) sense of the term, since it is equivalent there to the (logical) copula. It might also be said that, by virtue of its turgidity, it is the image of the vital flow as it is transmitted in generation (Lacan, 2005b, p. 220).

Lacan recalls the relation between the phallus as a signifier and the penis as a male organ by referring to its function in sexual intercourse and in reproduction. According to Lacan, the phallus has a capacity for cultural transmission. Ultimately, the phallus turns out to be a transcendental signifier both displacing and replacing the penis. It also foregrounds the presence of and desire for the penis. The phallus eventually associates the male, the father, with language and culture, the two interrelated notions for Lacan that play a crucial role in a child's becoming a subject, a member of a culture.

The importance of the phallus as a transcendental signifier and the association between the symbolic father and the individualisation make the language phallogocentric. As Cora Kaplan argues:

Lacan emphasizes the crucial importance of language as the signifying practice in and through which the subject is made into a social being. Social entry into patriarchal culture is made in language, through speech. Our individual speech does not, therefore, free us in any simple way from the ideological constraints of our culture since it is through the forms that articulate those constraints that we speak in the first place (1998, p. 56).

In Lacan's formulation, the Symbolic is governed by the symbolic father and the phallus. This makes the language of the Symbolic phallogocentric. Then, within this formulation, language turns out to be an important medium for the articulation of ideological, social, and cultural constraints ordained by the symbolic father and the phallus. As a result, Lacan has been scrutinised and criticised especially by feminist thinkers and writers. From a feminist point of view, "[e]ven though the Lacanian Phallus does not refer to the real father, or the biological organ, this term does underline the idea that the real father, penial part-object, and the phallic differential function are confused in language" (Ragland-Sullivan, 1982, p. 13). The "lack" of any signifier that can be associated with the female subject gives impetus to feminist writers and critics to find new ways that would free the feminine subject from the linguistic and cultural repression of the Symbolic order. It is because

[f]or women the Symbolic means awareness of the self as a subject constituted through an alien –because logocentric and phallogocentric discourse, which depends on pre-ordered naming and categorization. Entry into this state thus destines woman to a position in which she is linguistically marginalised, rendered inactive or mute in speech as well as in social signification. The only way to overcome this verbal

suppression is to speak through a language not dominated by the phallus (Foster, 1990, p. 66-67).

Feminist thinkers and writers, therefore, endeavour to lay bare the workings of phallogentric language that constructs individuals as gendered subjects by prioritising the one over the other, and they try to find new ways of expressing the female body and experience freed from the constraints of phallogentricism.

Hélène Cixous, French feminist critic, novelist, and playwright is one of the key figures of poststructural feminism that questions the phallogentric system of language, Western philosophy and culture. In her works, Cixous problematises Freudian and Lacanian theories of psychosexual development and language. Cixous challenges the theories of Sigmund Freud and his followers, who endeavoured to define female psychology and sexuality by making biological comparisons and with a patriarchal discourse. In “Castration or Decapitation,” first appeared in 1976, Cixous asserts that patriarchal language works in classic oppositions, and it is dualist and hierarchical in nature. Arguing that male and female dichotomy is produced by phallogentric language, and that woman becomes a negative or a complementary term, Cixous thinks that “[m]an/woman automatically means great/small, superior/inferior . . . means high or low, means Nature/History, means transformation/inertia” (1976, p. 44). According to Cixous, the notions of art, religion, family, language, in short, everything that governs us work in hierarchical oppositions, and those oppositions eventually lead us to the man and woman dichotomy.

In a similar vein, she gives the catalogue of binary oppositions in “Sorties,” originally published in 1975. Some of them are “activity/passivity, sun/moon, culture/nature, day/night, father/mother, head/heart, intelligible/sensitive, logos/pathos” (Cixous, 1996, p. 63). She claims that in language, literature, philosophy, religion, criticism, and in any kind of representation and reflection one can recognise these oppositions. One of the opposites is always favoured over the other, and Cixous calls it a “*universal battlefield*” (1996, p. 64). These hierarchical oppositions traditionally tend to associate men with the superior side of these oppositions. Cixous argues that all those hierarchised oppositions eventually lead us to the activity/passivity dichotomy. Cixous claims that “[t]raditionally, the question of sexual difference is treated by coupling it with the opposition: activity/passivity” (1996, p. 64). While man represents activity, woman represents passivity. Woman is

confined to passivity, to an eternal sleep. There is no other choice for a woman, she is either passive or she does not exist.

In “Sorties”, Cixous also criticises the myths of femininity prevalent in Western culture. She states that in those myths and fairy tales, the female characters are reduced to beautiful, but passive individuals. “*She sleeps, she is intact, eternal and absolutely powerless*” (Cixous, 1996, p. 66). Female characters have been portrayed and depicted as sleeping beauties and in need of a prince-charming to awake them. The narrative traditions have been used to confine women into silence and passivity. For Cixous, phallogentrism is responsible for such confinement:

There is phallogentrism. History has never produced or recorded anything else-which does not mean that this form is destinal or natural. Phallogentrism is the enemy. Of everyone. Men's loss in phallogentrism is different from but as serious as women's. And it is time to change. To invent the other history (Cixous, 1996, p. 83).

She argues against Lacan’s notion of phallus that governs the Symbolic order. Phallogentrism is the common enemy of women and men alike. What she calls for in “Sorties” is to bring about radical transformations in terms of behaviour, mentality, roles, politics, and in terms of our relation to our bodies. Both women and men should be aware of the stereotypically phallogentric representations.

In her seminal essay, “The Laugh of Medusa,” Cixous introduces the concept of *écriture féminine* that can be roughly translated as “feminine writing.” In this essay, Cixous puts emphasis on the female body and female sexuality as it is the body itself that has been the prime object of discussion. Consequently, she urges woman to write her self through her bodily experience to disrupt the phallogentric mechanism of language. She argues that

[w]oman must write her self: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies- for the same reasons, by the same law, with the same fatal goal. Women must put herself into the text- as into the world and into the history- by her own movement (Cixous, 1976, p. 875).

Cixous foregrounds the fact that women have been barred from writing and estranged from their own bodies by the social norms and language governed and dominated by patriarchy. She argues that a woman, in the first place, should call on

all her courage to understand, and then, to describe her own body and sexuality so as to challenge the masculine discourse.

It is impossible for Cixous to define *écriture féminine*. “*It is impossible to define a feminine practice of writing*” she argues “*and this is an impossibility that will remain, for this practice can never be theorized, enclosed, coded- which doesn't mean that it doesn't exist*” (Cixous, 1976, p. 883). Despite its indefinability, Cixous draws attention to certain characteristics of *écriture féminine*. The first of these is writing the body. Cixous believes that the sexuality of the feminine is rich and polyphonic. Feminine sexuality is not restricted to just one pleasure point, namely the penis. She argues that

[t]hough masculine sexuality gravitates around the penis, engendering that centralized body (in political anatomy) under the dictatorship of its parts, woman does not bring about the same regionalization which serves the couple head/genitals and which is inscribed only within boundaries. Her libido is cosmic, just as her unconscious is worldwide (Cixous, 1976, p. 889).

Contrary to patriarchal theories that valorise the male body and sexuality, Cixous asserts that feminine sexuality is superior as it is cosmic and has no limits. It does not suffer from a lack of a phallus. For Cixous, anatomy is no longer a restrictive force for a woman. Feminine sexuality is in touch with the unconscious. Cixous asserts that “*[h]er libido will produce far more radical effects of political and social change than some might like to think*” (1976, p. 882). In that sense, it can be argued that *écriture féminine* also brings attention to the relation between power and language; power and writing/storytelling. A feminine discourse reflecting the experiences of women in male-centred culture and language is thought to reform female identity by bringing about a political and social change. Women need to write about their feminine libidinal experiences. This kind of writing, therefore, would enable them to establish uncensored relations with their bodies, getting rid of all the shame and guilt associated with a woman’s body. Then, women would be able to take back “*her goods, her pleasures, her organs, her immense bodily territories which have been kept under seal; it will tear her away from the superegoized structure in which she has always occupied the place reserved for the guilty*” (Cixous, 1976, p. 880).

The second characteristic is the relation of feminine writing with speech and voice. Cixous urges women to speak. By breaking the silence, “*seizing the occasion to speak*” (Cixous, 1976, p. 880), a woman would be able to challenge the rules of the

Symbolic order dominated and governed by the phallus. Woman writer writes as she speaks. A woman's relations to sounds and words come from her mother. By building an analogy between language and voice, Cixous takes us back to the pre-Oedipal relation between mother and child.

It is a phase of imaginary abundance, when there seems no end to bodily extension or pleasures, no division of self and m/other so that a child is able 'to love herself and return in love the body that was "born" to her. . . This for Cixous is the 'song' of the unconscious, giving access to desire, to a repressed memory of first sensuous knowledge of the body as erotic delight, to language as rhythm, sound pattern and intimate presence. It is this song coded into the body's materiality that must inform and shape a feminine practice of writing (Morris, 1993, p. 122).

According to Cixous, the roles of the mother, child, sister, and daughter, all coexist in a woman. "*There is always within her at least a little of that good mother's milk. She writes in white ink*" (Cixous, 1976, p. 881). It is the mother "*who makes everything right, who nourishes, and who stands up against separation*" (Cixous, 1976, p. 882). Since in every woman there are these traces of mother figure, she should use them as a source of her writing; she should write in white ink in Cixous' term. This is one of the distinctive characteristics of *écriture féminine*. A woman's body is the ultimate source of feminine writing that would undermine the power and authority of phallogocentric discourse.

The third and distinctive aspect of *écriture féminine* is bisexuality. According to Freud, all humans are bisexual when they are born, yet it is thought that "*the mechanisms of the Oedipus and Castration Complexes are supposed to channel this original bisexuality into non-incestuous adult reproductive heterosexuality*" (Klages, 2012, p. 11). Cixous proposes the notion of bisexuality as an escape from a predetermined and unitary sexual identity. She believes that men can produce feminine writing since both women and men share this pre-Oedipal bisexuality. She foregrounds the notion of bisexuality against the "*the false theater of phallogocentric representationalism*" (Cixous, 1976, p. 884). She defines bisexuality as such:

Bisexuality: that is, each one's location in self (*reperage en soi*) of the presence-variously manifest and insistent according to each person, male or female-of both sexes, nonexclusion either of the difference or of one sex, and, from this "self-permission", multiplication of the

effects of the inscription of desire, over all parts of my body and the other body (Cixous, 1976, p. 884).

Bisexuality can liberate both men and women from phallogocentric dichotomies. Since producing binary oppositions is the most important aspect of phallogocentrism, then, *écriture féminine* proposes bisexuality as an effective way of getting rid of the binaries created by phallogocentric ideologies. “Besides, isn't it evident that the penis gets around in my texts, that I give it a place and appeal?” Cixous exclaims, “Of course I do. I want all. I want all of me with all of him. Why should I deprive myself of a part of us? I want all of us” (1976, p. 891). Thus, she embraces the plurality in human nature and culture.

The most important and perhaps defining characteristic of *écriture féminine* is its being a disruptive and deconstructive force. Cixous asserts that

[w]omen must write through their bodies, they must invent the impregnable language that will wreck partitions, classes, and rhetorics, regulations and codes, they must submerge, cut through, get beyond the ultimate reserve-discourse, including the one that laughs at the very idea of pronouncing the word "silence," the one that, aiming for the impossible, stops short before the word "impossible" and writes it as "the end" (1976, p. 886).

Cixous invites women writers to overcome the deterministic structures of the Symbolic order and phallogocentrism. Feminine writing is explosive and destructive in essence. Women must “shatter the framework of institutions, to blow up the law, to break up the ‘truth’ with laughter” (Cixous, 1976, p. 888) so as to undermine the deterministic structures of any kind of systems of representation on which the current psychological, philosophical, linguistic, cultural and political orders are built. For Cixous, feminine writing can fly, and she uses the French verb “voler” which means to fly and to steal at the same time. Accordingly, women writers can steal their own bodies, experiences, words, and voices from the yokes of patriarchy by making them soar high above the restraints of it. Likewise, Cixous deconstructs the myth of Medusa by alluding to Freud’s interpretation. She says

Too bad for them if they fall apart upon discovering that aren't men, or that the mother doesn't have one. But isn't this fear convenient for them? Wouldn't the worst be, isn't the worst, in truth, that women aren't castrated, that they have only to stop listening to the Sirens (for the Sirens were men) for history to change its meaning? You only have

to look at the Medusa straight on to see her. And she's not deadly.
She's beautiful and she's laughing (Cixous, 1976, p. 885).

Cixous aims to construct a new sense of female body and identity which is abundant, joyful and benevolent and most importantly a kind of identity that is freed from the age-old assumptions related to male body, sexuality, anxiety and fear. Women do not lack anything. What women must do to stop listening to the sirens, deadly creatures luring people to destruction. Contrary to the general assumptions, those sirens are men. By writing her self, about women and bringing women to writing, women will be able to reclaim their voices, bodies and experiences from the constraints of patriarchy.

Briseis as a Female Bard

The Silence of the Girls opens with a quotation taken from Philip Roth's novel, *The Human Stain* (2000):

'You know how European literature begins?' he'd ask, after taking the roll at the first class meeting. 'With a quarrel. All of European literature springs from a fight.' And then he picked up his copy of *The Iliad* and read to the class the opening lines. 'Divine Muse, sing of the ruinous wrath of Achilles... Begin where they first quarrelled, Agamemnon, the King of men, and great Achilles.' And what are they quarrelling about, these two violent, mighty souls? It's as basic as a barroom brawl. They are quarrelling over a woman. A girl, really. A girl stolen from her father. A girl abducted in a war' (qtd in Barker, 2019).

The Iliad has been passed down through generations, and it is one of the foundational texts in Western literary canon. The quotation draws our attention to the fact that the whole European literature begins with an argument between Agamemnon and Achilles over a woman amid the Trojan War which is told to begin over an elopement of beautiful Helen by Paris, the prince of Troy. In approximately 15.000 lines, there spring up countless names, heroes, the stories of their strength and valour, the images and symbols that are still used today. Along with their lives, experiences, and feelings, even the slightest gestures and mimics of the prominent characters are depicted in detail. They give long speeches. They are very good at explaining themselves, excusing or justifying their conducts and motives. They are not only good fighters but also eloquent orators at the same time. It is the "silence of the girls" in *The Iliad* that urges Barker to give them a voice to tell their own stories. Barker says "I had just read *The Iliad* and was astonished by that silence. The

eloquence of the men, the absolute silence of the women they're quarrelling about" (Barker, 2018). Today, the names of Achilles, Agamemnon, Hector, Paris are known nearly to everyone. But what about Briseis? The central figure of the rage of Achilles, the starting point of *The Iliad*. We know nothing of her experiences, her emotions, her life and her perspective. She is simply referred to as a woman, a girl, a girl abducted in a war. It is because the male bard, the representative of this patriarchal culture ignored her presence and voice.

In *The Silence of the Girls*, Barker debunks one of the most important myths of Western history, exposing its ellipses, unheroic, inhumane, and misogynistic sides by giving voice to the long-silenced, marginalised, abducted, raped, and humiliated female character. Briseis is aware of the fact that her voice will be silenced by the people who are interested in the stories of heroism instead of the brutal realities of war. She says

[w]hat will they make of us, the people of those unimaginably distant times? One thing I do know: they won't want the brutal reality of conquest and slavery. They won't want to be told about the massacres of men and boys, the enslavement of women and girls. They won't want to know we were living in a rape camp. No, they'll go for something altogether softer. A love story, perhaps? I just hope they manage to work out who the lovers were (Barker, 2019, p. 324).

She knows that her experiences in the Achaean camp which she defines as a rape camp will be masked by a love story. It is because the theme of love is one of the effective ways of masking the greed, unkindness, selfishness, and the brutality of the male characters in the epic. In Homer's story, referring to Briseis as "*the bride I love*" (Homer, 1991, p.262). Achilles explains the reason of his rage and withdrawal from the war as such:

...Any decent man,
a man with sense, loves his own cares for his own
as deeply as I, I loved that woman with all my heart,
though I won her like a trophy with my spear. ... (Homer, 1991, p. 263).

In the original story, Achilles reveals his love and affection for his "trophy" girl. It is apparent that though she is the central figure of the quarrel that shapes the whole story in *The Iliad* as well as the whole Western literature, there are no traces of her emotions and experiences in the original story. She is a trophy, a prize of

honour, or rather simply she is “the girl.” As a female bard, however, Briseis puts her self, her voice, her experiences and her body into the text and history along the lines of Cixous statement that “[w]omen must put herself into the text- as into the world and into the history- by her own movement” (1976, p. 875). Though, she follows the Homeric plot, she reveals the “other” side of the coin the bard did not prefer to tell.

In *The Iliad*, Homer uses many epithets to describe the essential qualities of the characters. Thanks to the epithets the bard uses, prominent characters can be introduced without being named. Some of the epithets used to describe Achilles are “brilliant,” “the swift runner,” “the brilliant runner,” “son of Peleus,” “lion-hearted,” “shepherd of people” and “breaking through men.” Mostly, these epithets underline the essential and favourable qualities of the heroes. Briseis begins her narration by subverting what Achilles is famed for. She says “*Great Achilles. Brilliant Achilles, shining Achilles, godlike Achilles... How the epithets pile up. We never called him any of those things; we called him ‘the butcher’*” (Barker, 2019, p. 3). In a way, Briseis invites us to look at the glorified deeds of heroes from a different vantage point, from the vantage point of the defeated and the women.

Women and children are piling up the citadel when Achilles and his men are sacking Lyrnessus. The citadel stinks from the “*smells of sweaty bodies, of milk, baby-shit and menstrual blood*” (Barker, 2019, p. 4). From this tower, Briseis watches how the male population of the town including her brothers and husband are ruthlessly slain and butchered by Achilles and his men. “*I saw Achilles*” Briseis tells “*blood-red from his plumed helmet to his sandalled feet, throw his arm across the shoulders of another young man, laughing in triumph*” (Barker, 2019, p. 14). The women are dragged out and raped repeatedly, boys, if they are near fighting age, are killed in front of their mothers. Pregnant women are also killed “*speared through the belly on the off chance their child would be a boy*” (Barker, 2019, p. 5). Briseis’ narration lays bare the brutalities of war. As a result, “[*t]he visceral immediacy of violence and the absence of compassion in the warriors performing the sacking places the reader firmly on the side of the defeated; the Iliad’s valiant men lose all their allure when shown indulging in casual brutality*” (Curyllo-Klag, 2020, p. 15). *The Iliad’s* heroes lose all their charm when their deeds are told through the eyes of women.

The women of Lyrnessus are transported to Achaean Camp where they undergo a kind of bodily examination. “*Two men, who never spoke except to each other, walked along the line of women, pulling down a lip here, a lower eyelid there, prodding bellies, squeezing breasts, thrusting their hands between our legs*” (Barker,

2019, p. 19). In the camp, the women are assessed for distribution. That is the turning point in Briseis' life as she is stripped of her rank, her title, and most importantly, she is stripped of her individuality. She is allocated to Achilles, the man who has massacred her brothers and husband, as a war prize, a concubine, a bed-slave. Nestor, an old hero of the Achaean army, advises the women to forget about their previous lives. Otherwise, they would be very unhappy. Yet, Briseis has a different plan. She says “[f]orget. So there was my duty laid out in front of me, as simple and as clear as a bowl of water: Remember” (Barker, 2019, p. 20). Remembering is an act of defiance, a revolt against her “forced” destiny. Remembering, and consequently telling her own experiences would be a way of breaking out of the boundaries of his/story. Remembering and telling her own experiences openly also associate Briseis with activity, culture, head, logos, etc., the favourable sides of the binary oppositions that have been traditionally associated with men.

As discussed earlier, Briseis begins her narration by unsettling the image of Achilles as a great, god-like warrior. Her further accounts related to her life in Achilles' hut and her “forced” sexual activities with him add to that debunking process. After being captured and handed over to Achilles, Briseis turns into a “commodity” in the eyes of this male community. She reveals that “[h]e fucked as quickly as he killed, and for me it was the same thing. Something in me died that night” (Barker, 2019, p. 28). She defines her sexual encounter with Achilles in terms of trying out a new purchase. “If his prize of honour had been the armour of a great lord he wouldn't have rested till he'd tried it out” (Barker, 2019, p. 28). She is a slave, a thing, a prize, and Achilles' bed-girl, the name she defines as “the most flattering name” (Barker, 2019, p. 71) for what she is. Briseis' accounts about her sexual encounters with Achilles also reveals the vulnerable aspects of the “great” hero. Achilles is infatuated with Briseis, because her hair smells of the sea just like that of his mother, Thetis, a sea nymph. Briseis tells that Achilles has the habit of sucking her breasts as if he were a starving baby. She mouths that Achilles' mother, the sea nymph Thetis, is angry with the gods who have condemned her to a marriage with a mortal man. Thetis thinks that her marriage and her child, Achilles, are what bind her to the land. Briseis is on the opinion that “it's left its mark on him, that imagined, or remembered, revulsion. He's never found much joy in sex, whether with men or woman. Physical relief, yes” (Barker, 2019, p. 300). It is apparent that throughout his life Achilles wants to be close to her mother and to feel a motherly affection and care. Briseis' account recalls the Oedipus Complex. “He is, first and foremost, the son of Peleus—the name he's known by throughout the army; his original, and always his

most important, title. *But that's his public self. When he's alone, and especially on those early-morning visits to the sea, he knows himself to be, inescapably, his mother's son*" (Barker, 2019, p. 300-301). Thetis deserts Achilles when he is barely seven years old, and therefore, he has never managed to make the transition from boyhood to manhood. Thus, Briseis demystifies the god-like image of Achilles by revealing that "[i]t is a flaw, a weakness; he knows to keep it well hidden from the world" (Barker, 2019, p. 301) under the guise of his armours perhaps.

Contrary to Homer's version of the story, there is no trace of love in the feud between Achilles and Agamemnon. The two men's arrogance, pride and rash behaviours are what have kindled the great quarrel.

She's his prize, that's all, his prize of honour, no more, no less. It's nothing to do with the actual girl. And the pain he feels is merely the humiliation of having his prize stolen from him—yes, stolen—by a man who's his inferior in every way that matters. The cities besieged and sacked, the fighters killed, the whole unrelenting bloody grind of war... And he takes her, just like that. That's what hurts—not the girl—the insult, the blow to his pride (Barker, 2019, p. 117).

Briseis becomes a pawn in this game of power politics. As a result, Achilles withdraws from the war to punish Agamemnon, and the Trojan army begins to drive the Achaean army back to the shore in the absence of Achilles and his men. Then, Briseis' situation has begun to be changed, but not for the better. Previously, she was invisible to all eyes, but now she becomes "the girl" who has caused this quarrel. She ironically says that "[a]nd because of that quarrel, because of me, many souls of young, brave Greek fighters had gone down to Hades—martyred youth and manhood overthrown. Or was it the gods who'd done that? I don't know, I get confused. I only know when they weren't blaming the gods, they were blaming me" (Barker, 2019, p. 124). This underlines the hypocrisy of the phallogocentric society that considers women as objects which can be abused in every possible way. Men need women when they do not want to face the results of their decisions and actions. Briseis openly reveals that Achilles shows his contempt for her when he says he wished she would die at Lyrnessus.

Priam's kissing the hands of Achilles to get Hector's corpse back is considered as one of the most moving scenes of *The Iliad*. Priam, an aged king, shows his great love and respect towards his son, Hector, the renowned hero of the Trojan army. To get his corpse back and to be able to give him a proper funeral, this old man kneels

down before the man who killed his son and kisses the very hands that took Hector's life.

my Hector! It's all for him I've come to the ships now,

to win him back from you-I bring a priceless ransom.

Revere the gods, Achilles! Pity me in my own right,

remember your own father! I deserve more pity...

I have endured what no one on earth has ever done before-

I put to my lips the hands of the man who killed my son (Homer, 1991, p. 604-605).

While reading and interpreting this scene, people have always focused on the notions of grief, suffering, sadness, rage and fatherly affection, the shared and mutual feelings of both Achilles and Priam. Now, Briseis provokes us to interpret this scene from a very different perspective. She says

I could still hear him pleading with Achilles, begging him to remember his own father—and then the silence, as he bent his head and kissed Achilles's hands.

I do what no man before me has ever done, I kiss the hands of the man who killed my son.

Those words echoed round me, as I stood in the storage hut, surrounded on all sides by the wealth Achilles had plundered from burning cities. I thought: *And I do what countless women before me have been forced to do. I spread my legs for the man who killed my husband and my brothers* (Barker, 2019, p. 267, emphasis in the original).

This scene has always been defined as a great sacrifice on the part of Priam. It is because *The Iliad* is all about the experiences, achievements and feelings of male folk composed with a highly phallogentric language. Briseis' interpretation of this scene is, therefore, highly shocking as it lays bare the great sufferings of women that have remained unrecognised and most importantly untold. It is because phallogentric language and culture have ignored women's voices, bodies, and experiences especially at times of war. When Briseis begs Priam to help her escape, Priam protests against the idea by justifying and normalising what Briseis has been enduring under the guise of the notion of war. Briseis puts her self and her body into the text to be able to tell what has been remained untold for centuries.

Throughout her captivity, Briseis has been trying to retain her individuality and her sense of worth through sisterhood and by working as a nurse in the hospital tents of the camp. *“Briseis does not give up and yield to passivity, she does not deny that she is a victim either. . . and she knows that she cannot escape or change her circumstances”* (Lanone, 2020, p. 7). Instead, she works *“within the boundary conditions to rebuild her sense of identity”* (Lanone, 2000, p. 7). She gradually befriends the other women in the camp, namely the prizes awarded by the Achaean army to the kings and heroes. Briseis’ list of women in the camp recalls the Homeric tradition of giving the catalogue of warriors. Hecamede, Nestor’s prize; Uza, Odysseus’ prize; Ritza, Machaon’s prize; Chryseis, Agamemnon’s prize; Tecmessa, Ajax’s prize; Iphis, Patroclus’ prize; and the others such as former concubines, women given to common soldiers, etc. There are countless women in the camp who have seen their sons and/or husbands killed. Their common ground is the violence and oppression they must endure. They all try to help and comfort each other. They all try to survive like the male heroes of the story. Briseis defines the days she spends in the hospital as a “happy time”. She explains: *“I lost myself in that work – and I found myself too. . . I really started to think: I can do this. And that belief took me a step further away from being just Achilles’ bed-girl – or Agamemnon’s spittoon”* (Barker, 2019, p. 140). Briseis’ struggle for representing and defining her self as a subject rather than an object is a struggle throughout the whole novel. The life as a bed-slave in the Achaean camp denies Briseis and other women to embrace the notions of selfhood, motherhood, friendship, and womanhood. Briseis, however, flouts the roles bestowed upon her by taking part in activities other than being Achilles’ bed-slave. Thus, it can be argued that *“in Barker’s revisionist tale, we see these women still making small choices and doing acts which are marks of their empowerment even in their restricted life”* (Sen, 2020, p. 53).

Briseis as a first-person narrator dominates the novel. Nevertheless, in the second and the third parts of the novel, Barker uses third-person narration focusing especially on Achilles, his feelings, and thoughts. As a female author, Barker includes the thoughts and feelings of a male character in her text. This prevents the text from becoming a purely feminine one. The author displays a bisexual mind in depicting Achilles’ thoughts and feelings. Nevertheless, since the main aim of the novel is to display the exploitation, injustice and sexism that take place in patriarchal societies, the bisexuality of the author is a very limited one. Still, the portrayal of Achilles’ grief over Patroclus, for instance, would be an injustice for Achilles if it was conveyed through the vantage point of Briseis. It would be as sexist as Homer’s depiction of

female characters in *The Iliad*. Though limited, the bisexuality of the text undermines the man and woman dichotomy.

The third-person narration, apart from contributing to the construction of the story line, helps in the thorough portrayal of Achilles, who, rather than being an outright boorish and bloodthirsty villainous male for Barker's feminist tale, is also an accomplished musician, a genuine friend, a sincere host, a frightened abandoned child, an adroit leader and a worried father (Sen, 2020, p. 50).

As a result, we have a different portrayal of Achilles than that of Homer. We also have a different Achilles than that of Briseis. Achilles in *The Silence of the Girls* is a more down to earth character who is confused and vulnerable and who has abilities to show genuine concern for his friends and his child. As Cixous argues "[m]en's loss in phallogentrism is different from but as serious as women's" (1996, p. 83). Thus, Barker's third-person narration focusing on Achilles' intimate thoughts and feelings shows glimpses of how phallogentrism reinforces gender and cultural stereotypes in women and men alike.

The notion of motherhood plays a very important role in Briseis' life in the camp. Even before realising her own unexpected pregnancy, Briseis can show motherly affection towards the others. In Chapter 34, for instance, Briseis gives the catalogue of names Achilles has just put to death to avenge Patroclus' death at the hands of Hector, just like Homer does in Book 20 in *The Iliad*. She depicts how Achilles killed Iphition, Demoleon, Hippodamus, Polydorus, Dryopos, Demuchus, Laogonus, Tros, Mulius, Echeclus, Deucalion in detail. Then, she asks a very thought-provoking question: "But you see the problem, don't you? How on earth can you feel any pity or concern confronted by this list of intolerably nameless names?" (Barker, 2019, p. 217). She says that she has met the mothers of some of those names, and she talks about the recollections of those women related to their children when they are babies or small children. After reading the recollections of those mothers, this list of "intolerably nameless names" turns out to be the "Trojan children," "the boys who'd died fighting to save Troy" (Barker, 2019, p. 218). Likewise, while wrapping Hector's dead body, Briseis puts springs of thyme and rosemary between each layer of cloth. It is because she says, "I wanted the women unwrapped him, his mother and his wife, to know that some care and reverence had gone into this, that he hadn't just been sluiced down and bundled up by indifferent hands" (Barker, 2019, p. 274). Briseis has a capacity to show similar concern even to her enemies

while she is working in the hospital tents of the Achaean camp. She sympathizes with them as most of them are very young, hardly more than boys.

Homer's version of the story was "his [Achilles'] story- his anger, his grief, his story" (Barker, 2019, p. 297), Briseis was enslaved in his story, and she had no real part to play in it. Briseis was suffering, she was angry, she was grieving but that did not matter. Now, Achilles is dead, and Briseis is pregnant with Achilles' child. By breaking the age-old silence and telling her own experiences and feelings, Briseis regains her self-esteem and confidence. Moreover, motherhood inspires her for a new beginning as she says "[b]ut then I felt my baby kick. I pressed my hand hard against my belly and I was glad I'd chosen life" (Barker, 2019, p. 323). This self-realisation of Briseis signals a new beginning. She says "[h]is story. His, not mine. It ends at his grave. . . Now, my own story can begin" (Barker, 2019, p. 324). At the end of her story, Briseis emerges as a subject, an individual and decision-maker in her own right. This is not an end to her story; it is a new beginning.

Conclusion

When read through the lens of *écriture féminine*, it is concluded that a female subject's- her voice, experience, feelings, and body- being at the centre, the language embellished with gaps, pauses and strange images, the bisexuality of the text, the notion of motherhood, the text's cyclic form display the use of *écriture féminine* in *The Silence of the Girls*. Briseis, by putting her self and her experiences into the text, aims at bringing about a personal and cultural reformation. Not only Briseis as the narrator of the novel, but also the author and the reader undergo a similar awakening process as well. She tells that when she was a young girl, she was listening to songs with her brothers. She says

The songs were all about deathless glory, heroes dying on the battlefield or (rather less often) returning home in triumph. . . . I thought all the stirring tales of courage and adventure were opening a door into my own future, though few years later- ten, eleven years old, perhaps- the world began to close in around me and I realised the songs belonged to my brothers, not to me (Barker, 2019, p. 57).

None of those songs that are composed with a phallogocentric language and about the deeds of males, the main concern of this patriarchal society, reflect the experiences, perspectives and feelings of females. By telling about "her self," Briseis is trying to walk out of his/story. Moreover, Briseis' narration lays bare the unheroic, inhumane and misogynistic side of a patriarchal society especially uncovering the

terrible consequences of war waged by man. In that sense, Barker's novel invites the reader to muse on the contemporary world. Barker foregrounds the fact that "[n]othing happens in the book that is not happening in the contemporary world. Nothing happens in *The Iliad* that isn't happening in the contemporary world, give or take changes in weaponry, which doesn't make it worse. It just makes it different" (2018). Barker rightfully argues that slavery, rape, and abuse of women were not only the problems of antiquity, but they are also the biggest problems of our contemporary world. What happens in Syria, the ISIS slave markets, sexually assaulted immigrants, etc, these issues are one way or another connected to Briseis' experiences.

References

- Barker, P. (2018). "I Just Read the *Iliad* and was Astonished by that Silence. The Eloquence of the Men, the Silence of the Women": A Conversation with Pat Barker. Retrieved from <https://www.penguin.co.uk/articles/2018/pat-barker-the-silence-of-the-girls.html>.
- Barker, P. (2019). *The Silence of the Girls*. UK: Penguin Books.
- Cixous, H. (1976). The Laugh of Medusa (K. Cohen and P. Cohen, Trans.). *Signs*, 4(1), 875-893.
- Cixous, H. (1981). Castration or Decapitation? (A. Kuhn, Trans.). *Signs*, 7(1), 41-55.
- Cixous, H. (1996). Sorties. In B. Wing (Trans.), *The Newly Born Woman* (pp. 63-129). United States of America: University of Minnesota Press.
- Curyllo-Klag, I. (2020). Of Mice and Women: Pat Barker's Retelling of the *Iliad*. *Litteraria Copernicana*, 35(3), 13-22. doi: 10.12775/LC.2020.031.
- Foster, S. (1990). Speaking Beyond Patriarchy. In H. Wilcox (Ed.), *The Body and the Text: Hélène Cixous, Reading and Teaching* (pp. 66-77). New York: St. Martin's Press.
- Freud, S. (1997). Medusa's Head. In W. Hamacher and D. E. Wellbery (Eds.), *Writings on Art and Literature* (pp. 264-268). United States of America: Stanford University Press.
- Homer. (1991). *The Iliad* (R. Fagles, Trans.). New York: Penguin Books.
- Kaplan, C. (2005). Language and Gender. In D. Cameron (Ed.), *The Feminist Critique of Language: A Reader* (pp. 54-64). London and New York: Routledge.
- Klages, M. (2012). *Key Terms in Literary Theory*. London and New York: Continuum.

- Lacan, J. (2005a). The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. In A. Sheridan (Trans.), *Écritis* (pp. 23-86). Taylor & Francis e-Library.
- Lacan, J. (2005b). The Significance of Phallus. A. Sheridan (Trans.), *Écritis* (pp. 215-222). Taylor & Francis e-Library.
- Lanone, C. (2020). Pat Barker's *The Silence of the Girls* and the State of Exception. *Literature's Exception(s)*, 58, 1-12. doi: 10.4000/ebc.8286.
- Morris, P. (1993). *Literature and Feminism: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Ragland-Sullivan, E. (1982). Jacques Lacan: Feminism and the Problem of Gender Identity. *SubStance*, 36(3), 6-20.
- Sen, T. S. (2020). Summoning the Voices of the Silenced: Pat Barker's *The Silence of the Girls*, a Feminist Retelling of Homer's *The Iliad*. *Polish Journal of English Studies*, 6(1), 43-55.

Summary

"Silence becomes a woman" (Barker, 2019, p. 322) says Briseis in Pat Barker's recent novel *The Silence of the Girls* (first published in 2018) and by saying this, she points to the fate of women in age-old myths, epics, and such stories and accounts celebrating men's glory and valour. Briseis is Achilles' war prize, and she is best known as a woman who caused bitter rows between Achilles and Agamemnon, almost resulting in Achaeans losing the war. For centuries, Briseis has been deemed to be the reason of Achilles' rage. Eventually, she has got to rank among the other female characters who are thought to be the reasons of devastating wars, endless quarrels, perished households, and other disasters. Briseis is one of the central characters in this menacing game between Achilles and Agamemnon, two of the most prominent names in the Achaean army. Yet, the bard just mentions her name in two or three lines at most. It is apparent that her identity is very insignificant both for the bard and his potential listeners and not worth his time. Briseis takes place in this story only as an object, a war prize.

Pat Barker's latest novel *The Silence of the Girls* retells the events taking place in *The Iliad* from the perspective of Briseis. The aim of this paper is to analyse *The Silence of the Girls* in the light of *écriture féminine*, a term coined by Hélène Cixous in her essay, "The Laugh of Medusa" first published in 1975. It is found out that in her novel, *The Silence of the Girls*, Barker foregrounds the notions of the female body, female voice, and experience, and thus, problematises the dominant and hegemonic systems of representation in language and culture. Moreover, this study asserts that the concept of bisexuality, one of the important features of *écriture féminine*, is also evident in the novel as the author also writes from the perspectives of male characters, Achilles and Patroclus. In that sense, the depiction of male perspective and experience also helps to challenge and undermine the notions of heroism and masculinity that are one of the most persisting elements in Western myths and culture. It is concluded that *The Silence of the Girls* challenges and debunks the age-old patriarchal systems of representation that subdue the female body, voice, perspective, and experience by proposing a new kind of female subjectivity that frustrates the phallogocentric representations of female characters in the works of literature drawing their sources from myths, age-old cultural assumptions, and practices.

Hélène Cixous, French feminist critic, novelist, and playwright is one of the key figures of poststructural feminism that questions the phallogocentric system of language, Western philosophy and culture. In her works, Cixous problematises Freudian and Lacanian theories of psychosexual development and language. In her seminal essay, "The Laugh of Medusa," Cixous introduces the concept of *écriture féminine* that can be roughly translated as "feminine writing." In this essay, Cixous puts emphasis on the female body and female sexuality as it is the body itself that has been the prime object of discussion. Consequently, she urges woman to write her self through her bodily experience to disrupt the phallogocentric mechanism of language. It is impossible for Cixous to define *écriture féminine*. Despite its indefinability, Cixous draws attention to certain characteristics of *écriture féminine*. The first of these is writing the body. Cixous believes that the sexuality of the feminine is rich and polyphonic. Feminine sexuality is not restricted to just one pleasure point, namely the penis. Feminine writing has no desire to reach the end, it knows no limits. Feminine writing welcomes plurality. As it knows no enclosure or death, then, it becomes repetitious, circular, and open-ended. Feminine body and sexuality present limitless opportunities and sources of inspiration for women writers. The second characteristic is the relation of feminine writing with speech and voice. Cixous urges women to speak. Woman writer writes as she speaks. A woman's relations to sounds and words come from her mother. By building an analogy between language and voice, Cixous takes us back to the pre-Oedipal relation between mother and child. Since in every woman there are these traces of mother figure, she should use them as a source of her writing; she should write in white ink in Cixous' term. This is one of the distinctive characteristics of *écriture féminine*. A woman's body is the ultimate source of feminine writing that would undermine the power and authority of phallogocentric discourse. The third and distinctive aspect of *écriture féminine* is bisexuality. Cixous proposes the notion of bisexuality as an escape from a predetermined and unitary sexual identity. She believes that men can produce feminine writing since both women and men share this pre-Oedipal bisexuality. Bisexuality can liberate both men and women from phallogocentric dichotomies. Since producing binary oppositions is the most important aspect of phallogocentrism, then, *écriture féminine* proposes bisexuality as an effective way of getting rid of the binaries created by phallogocentric ideologies. The most important and perhaps defining characteristic of *écriture féminine* is its being a disruptive and deconstructive force. Cixous invites women writers to overcome the deterministic structures of the Symbolic order and phallogocentrism. Feminine writing is explosive and destructive in essence.

In *The Silence of the Girls*, Barker debunks one of the most important myths of Western history, exposing its ellipses, unheroic, inhumane, and misogynistic sides by giving voice to the long-silenced, marginalised, abducted, raped, and humiliated female character. When read through the lens of *écriture féminine*, it is concluded that a female subject's- her voice, experience, feelings, and body- being at the centre, the language embellished with gaps, pauses and strange images, the bisexuality of the text, the notion of motherhood, the text's cyclic form display the use of *écriture féminine* in *The Silence of the Girls*. Briseis, by putting her self and her experiences into the text, aims at bringing about a personal and cultural reformation. Not only Briseis as the narrator of the novel, but also the author and the reader undergo a similar awakening process as well. By telling about "her self," Briseis is trying to walk out of his/story. Moreover, Briseis' narration lays bare the unheroic, inhumane, and misogynistic side of a patriarchal society especially uncovering the terrible consequences of war waged by man. In that sense, Barker's novel invites the reader to muse on the contemporary world. Barker rightfully argues that slavery, rape, and abuse of women were not only the problems of antiquity, but they are also the biggest problems of our contemporary world. What happens in Syria, the ISIS slave markets, sexually assaulted immigrants, etc, these issues are one way or another connected to Briseis' experiences.

PETRA DELICADO POLİSİYE ROMAN SERİSİNDE İSPANYOL FEMİNİZMİNİN İZLERİNİ SÜRMEK¹

TRACING SPANISH FEMINISM IN PETRA DELICADO
DETECTIVE NOVEL SERIES

Zeliha DURAN

Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
İspanyol Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
zaturan@windowslive.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 28 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 28 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Polisiye Roman; İspanyol Edebiyatı;
Alicia Giménez Bartlett; Petra
Delicado; Feminizm

Keywords

Detective Novel; Spanish Literature;
Alicia Giménez Bartlett; Petra
Delicado; Feminism

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.10

Öz

İspanyol edebiyatında polisiye roman, diğer ülke edebiyatlarında olduğu gibi erkek yazarların kaleminden doğar ve erkek bakış açısıyla gelişimini sürdürür. XX. yüzyılın ortalarında tam anlamıyla tanınırlık kazanır. 1970'li yıllarda önce siyasi bir kimlikle varlık gösterir. 1975 yılında Franco'nun ölümünün ardından kadın yazarlar da polisiye roman türünde eserler vermeye başlarlar. 1980'li yıllarda feminist hareketin İspanya'da etkinliğini arttırmasıyla birlikte polisiye romanın cinsiyetçi yapısı, kadın yazarlar tarafından kurgulanan kadın dedektiflerle kırılmaya başlar. Kurguladığı Petra Delicado polisiye roman serisiyle Alicia Giménez Bartlett bu yazarlardan biridir. Alicia Giménez Bartlett tarafından ilki 1996 yılında yazılan Petra Delicado polisiye roman serisi, İspanyol edebiyatında police procedural alt türünde kadın kahramanın yer aldığı ilk polisiye roman serisidir. Serinin kahramanı kadın polis dedektifi Petra Delicado karakteriyle dedektiflik figürünün erkek cinsiyetle özdeşleştiği ve erkekliğin yüceltildiği polisiye roman geleneğinde bir kırılma yaşanır. Bu kırılma, karakterin, dönemin feminist ideolojileri çerçevesinde kurgulanmasından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle bu makalede Petra Delicado polisiye roman serisinde İspanyol feminizminin izlerini sürmek amaçlanmıştır. Bu çalışmada belirli bir dönemi (1996-2009 tarihleri arasındaki dönem) incelemek hedeflendiği için günümüzde de yazılmaya devam eden serinin birinci romanı Ritos de Muerte (Ölüm Ayınları) (1996), üçüncü romanı Mensajeros de la Oscuridad (Karanlığın Habercileri) (1999), dördüncü romanı Muertos de Papel (Kâğıttan Ölümler) (2000), beşinci romanı Serpientes en el Paraíso (Cennetteki Yılanlar) (2002), altıncı romanı Un Barco Cargado de Arroz (Pirinç Yüklü Gemi) (2004), yedinci romanı Nido Vacío (Boş Yuva) (2007) ve sekizinci romanı El Silencio de los Claustros (Manastırların Sessizliği) (2009) inceleme nesnesi olarak kullanılmıştır.

Abstract

Detective novel in Spanish literature arises from the pen of the male writers as in other countries' literature and continues to develop from a male gaze. In the middle of the XXth century it gains properly recognition in the literary world. In the 1970s it principally appears with a political identity. After the death of Franco in 1975 female writers also begin to write detective novels. In the 1980s with the increasing effectiveness of the feminist movement in Spain, the sexist structure of detective novel begins to be broken with female detectives produced by the female writers. With Petra Delicado detective novel series Alicia Giménez Bartlett is one of these writers. The Petra Delicado detective novel series, written first in 1996 by Alicia Giménez Bartlett, is the first detective novel series in Spanish literature that include a female hero in the police procedural subgenre. Detective novel tradition, which identifies the detective figure with male gender and exalts masculinity, is subverted with the character female police detective Petra Delicado. This subversion derives from the creation of the character within the framework of the feminist ideologies of the period. From this point of view, this article aims to trace Spanish feminism in the Petra Delicado detective novel series. As this study aims to cover a specific period (the period between 1996-2009), the first novel Ritos de Muerte (1996), the third novel Mensajeros de la Oscuridad (1999), the fourth novel Muertos de Papel (2000), the fifth novel Serpientes en el Paraíso (2002), the sixth novel Un Barco Cargado de Arroz (2004), the seventh novel Nido Vacío (2007) and the eighth novel El Silencio de los Claustros (2009) of the ongoing series are analyzed in this study.

¹ Bu makale, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, İspanyol Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı bünyesinde, Dr. Öğr. Üyesi María Antonia Panizo danışmanlığında tamamlanan “Çağdaş İspanyol Polisiye Romanında Kadın Kimliğinin Oluşumu” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Batı edebiyatında XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve XX. yüzyılın ilk yarısında altın çağını yaşayan polisiye roman türü, erkeği akılla, kadını bedenle özdeşleştirmesinden dolayı cinsiyete dayalı bir yapıyla gelişim gösterir. Türün bu cinsiyetçi tutumu, 1960'larda ortaya çıkan ikinci dalga feminizmle birlikte kırılmaya başlar. İspanyol edebiyatında bu kırılma ancak diktatör Franco'nun 1975 yılında ölümünün ardından gerçekleşir. 1936-1939 yılları arasında yaşanan İç Savaş sonrasında yönetime gelen ve kırk yıla yakın devam eden diktatörlük rejimi süresince baskıcı bir tutumun hüküm sürdüğü İspanya'da polisiye roman türü, Enrique Jardiel Poncela, Joaquín Belda, Wenceslao Fernández Flórez, Mario Lacruz ve Francisco García Pavón gibi erkek yazarların türe kattığı minör yenilikler dışında tam anlamıyla bir başarı sağlayamaz. Kadın yazarlar açısından uzak durulan bir tür olan polisiye, ancak diktatörlüğün son dönemleri olan 1970'li yıllarda siyasi bir kimlik kazanarak kültürel edebiyat kategorisine çıkabilir. 70'li yıllarda Manuel Vázquez Montalban, Eduardo Mendoza, Jorge Martínez Reverte, Andreu Martín ve Francisco González Ledesma gibi erkek yazarlar türü, İspanya'daki olumsuzlukları eleştirmek için bir araç olarak kullanırlar. 1975 yılında diktatör Franco'nun ölümünün ardından yazarların, ülkenin sosyopolitik durumuyla ilgili söylemek istediklerini söyleyebildikleri ve eleştiri yapabildikleri ana türlerden biri haline gelen (Godsland, 2007, s. 1)² polisiye roman türüne yine bu tarihten sonra kadın yazarlar da dâhil olur. 80'li yıllardan itibaren kadın yazarlar, kurguladıkları dedektif figürleri üzerinden cinsiyet politikalarını sorgulamaya açarlar. Böylece türün cinsiyetçi yapısı kırılır ve süregelen erkek dedektif miti bozguna uğramaya başlar. 1996 yılında kurguladığı polis dedektifi Petra Delicado ile tür içinde radikal yenilikler yapan ve türün İspanyol edebiyatındaki gelişimine yön veren yazarlardan biri Alicia Giménez Bartlett'tir. Yazar, kadınları ilgilendiren birçok konuyu merkeze aldığı romanlarının ana karakteri Petra Delicado üzerinden dönemin feminist ideolojilerini yansıtır.

² Bu makalede aksi belirtilmediği müddetçe İngilizceden ve İspanyolcadan Türkçeye yapılan bütün çeviriler tarafıma aittir.

Petra Delicado Polisiye Roman Serisinin İncelenmesi

Petra Delicado karakterinin yer aldığı polisiye roman serisi İspanyol edebiyatında *police procedural* (polis yöntemi)³ alt türünde kadın kahramanın yer aldığı ilk polisiye roman serisidir. Bu alt türde soruşturmayı yürüten kişi Polis Teşkilatı'nın bir üyesidir ve belirli prosedürleri izleyerek olayları çözüme kavuşturur. İspanya'da kadınların Polis Teşkilatı'na ilk defa 1979 yılında dâhil olmaya başladıkları ve bir kadın polisin ilk defa 1997 yılında komiserlik rütbesine yüксеlebildiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Alicia Giménez Bartlett'in 1996 yılında Polis Teşkilatı'nın içinde soruşturmaları yürüten bir kadın karakter kurgulamış olması İspanyol edebiyatında polisiye roman tarihi açısından önemli ve radikal bir yeniliğe dönüşmektedir. Gerçek hayatta bile kadınların sayıca az yer bulabildiği, erkeklerin denetiminde ve yönetiminde olan Polis Teşkilatı'nda erkek dedektife denk bir kadın dedektif kurgusuyla Petra Delicado serisi, dönemi için büyük bir girişim olarak değerlendirilir.⁴

Otodiyejetik anlatıcının kullanıldığı seride olaylar, Petra Delicado'nun bakış açısından değerlendirilir ve onun ağzından aktarılır. Serinin başlarında Petra, kırklı yaşlarında, yalnızlığı çok seven, iki evlilik yapmış, özgürlüğüne düşkün, klasik müzik tutkunu, kültürlü bir kadın olarak karşımıza çıkar. Petra, on dört sene avukatlık yaptıktan sonra radikal bir kararla polis olmak istemiş ve Barselona Polis Teşkilatı'nda belge işlem bölümüne atanmıştır. Olaylar, Polis Teşkilatı'nda o an yaşanan personel azlığından dolayı bir tecavüz vakasının Petra'ya verilmesiyle başlar. Soruşturma sırasında Petra'ya yardımcı olması için Fermín Garzón adında bir erkek polis görevlendirilir. Fermín Garzón, Salamanca'dan yeni gelmiş, emekliliği

³ Bu alt türün İspanyol edebiyatında kullanılması diğer ülke edebiyatlarına göre daha geç bir dönemde gerçekleşir. Bunun sebebi ordu gibi polisin de Franco rejimiyle ilişkilendirilen olumsuz imajıdır. Dolayısıyla bu alt türün İspanyol edebiyatına girmesi demokrasiyle birlikte polis imajının değişmeye başladığını gösterir. Aynı zamanda bu alt türün kullanımı, polisler hakkındaki kötü imajın olumluya çevrilmesi yolundaki gerçekliğe katkıda bulunur.

⁴ Petra Delicado serisi, on beş farklı dile çevrilir. Serinin başarısı ülke sınırlarının dışına çıkar; İtalya'da, Amerika'da, Almanya ve Fransa'da büyük bir okur kitlesine kavuşur. Seri, 1999 yılında Raymond Chandler ödülünü, 2014 yılında Pepe Carvalho ödülünü kazanır.

yaklaşmış, elli yedi yaşında, göbekli, yemek yemeyi çok seven, geleneksel fikirleri olan bir adamdır.⁵

Petra-Fermín ikilisi arasında bir karşıtlık ilişkisi vardır. Petra, söylemleriyle, fikirleriyle ve yaşam şekliyle modernliği temsil ederken, bir kadının emri altında çalışmak konusunda zorlanan Fermín, kadınlar hakkında kalıplaşmış fikirleriyle gelenekselliği temsil eder. Petra'nın kendisinden yaşça büyük ve tecrübeli bir erkeğe amirlik yaparak soruşturmalarını yürütmesi, polisiye roman türünün süregelen cinsiyetçi yapısını ters yüz eder. Klasik polisiye roman geleneğinde bedene indirgenip kurban olarak ölümlerle özdeşleştirilen veya *femme fatale*, sekreter, erkeğin yardımcısı gibi olumsuz stereotiplerle sınırlandırılan kadın, bu seride olumsuz stereotiplerden sıyrılarak erkek dedektife denk bir kadın dedektif figürüne dönüşür.

Petra-Fermín ikili ilişkisine benzer şekilde bir diğer karşıtlık ilişkisi de ana karakterin adı ve soyadı arasında kurulmuştur. Petra kelimesi İspanyolca *taş gibi, sert* anlamına gelirken, Delicado kelimesi *hassas, narin, kırılğan* anlamına gelmektedir. *Taş gibi sert* anlamıyla Petra kelimesiyle “erkeklik” çağrıştırılırken, *hassas, narin, kırılğan* anlamıyla Delicado kelimesi üzerinden “kadınlık” çağrıştırılmaktadır. Bu bağlamda Petra Delicado'nun erkeklere ait bir alan olarak görülen dedektiflik ve kadınlık kimliğinin sentezlenmesi üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Petra Delicado kurgusu, erkek yazarların kaleminden doğan ve erkek hegemonyasında gelişen polisiye roman geleneğinin içinde kadının kendine bir yer bulma mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Petra, kullandığı küfürlü dili, silahıyla olan bağı, fiziksel şiddeti, alkol ve sigara tüketimi ve özgürce yaşadığı cinsel hayatıyla erkek meslektaşlarına benzeyerek bir *erkek fatmaya*⁶ dönüşse de diğer yandan kadınlık kimliğini de sürdürmeye çalışır. Petra Delicado'nun adı ve soyadı

⁵ Petra Delicado ve Fermín Garzón ikilisi, Cervantes'in dünyaca ünlü kahraman ikilisi Don Quijote ve yaveri Sancho Panza'yı akla getirmektedir. Don Quijote ve Sancho Panza'nın birlikte çıktıkları çeşitli maceraları içeren yolculuklara benzer şekilde Petra ve Fermín de farklı davaları çözmek üzere maceradan maceraya atılırlar. Cervantes'in ikilisine benzer şekilde serinin ilerleyen romanlarında Petra ve Fermín de sıkı bir bağ kurarlar ve birbirlerinin hayatlarını etkilemeye başlarlar. Özellikle Sancho Panza gibi göbekli ve yemek yemeye düşkün Fermín Garzón, Petra'nın hayatına girmesiyle birlikte geleneksel çizgisinin dışına çıkarak farklı bir kimliğe dönüşür.

⁶ *Erkek fatmalık*, erkeklerin hareketlilik ve özgürlüklerine karşı duyulan doğal bir arzuyla ilişkilendirilir ve genellikle bağımsızlık ve iç motivasyon işareti olarak yorumlanır (Halberstam, 1998, s. 6). Petra da aynı şekilde gücünü kanıtlamak, bağımsızlığını korumaya devam etmek ve Polis Teşkilatı içinde yer edinebilmek için *erkek fatmalığa* soyunur. *Erkek fatmalık*, ideal anne, harika eş, zayıf veya duygusal gibi tanımlamalar çerçevesinde erkek bakışıyla belirlenmiş kadın kimliğine karşı bir eleştiri getirir. Dolayısıyla Petra, *erkek fatmalık* maskesiyle ataerkil zihniyetin kurguladığı, sınırları belirli kadın kimliğinin ötesine geçer. Petra'nın *erkek fatmalığı*, İspanyol toplumunda profesyonel alanda kadınların yaşadıkları anomaliye de vurgu yapar (Godsland, 2007, s. 54).

arasındaki karşıtlık ilişkisiyle işaret edilen, erkek cinsiyelikle özdeşleşmiş dedektiflik mesleği ve kadınlık kimliğini uzlaştırma mücadelesi, o dönem İspanyol kadınının toplum içindeki konumunun muğlaklığıyla da örtüşmektedir. İspanyol toplumunda çağdaş dönemde feminist mücadele farklı söylemler arasında kalır ve olması gerektiği gibi ilerleyemez, çünkü Franco sonrasında politik kurtuluş, feminist kurtuluştan çok daha fazla ön planda olur (Martín Alegre, 2002, s. 420).

1979 yılında üç binden fazla katılımcıyla Granada'da gerçekleşen feminist konferanslar, İspanyol feminizminin çöküşünün başlangıcı olur. Bu konferanslarda eşitlik feministleri ve farklılık feministleri arasında bölünmeler yaşanır ve bu kriz, 1979-1982 yılları arasında devam eder. Ana Rubio Castro, 1979 yılından sonra İspanya'nın, eşitlik feminizminin detaylarını çok kavrayamadan radikal farklılık feminizmini seçtiğini ve hızlı bir şekilde yapılan bu seçimin zaman zaman karışıklığa sebep olduğunu belirtir. Rubio Castro, feminizmle ilgili seçimin hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin yasal, politik ve toplumsal olayların hızından kaynaklandığını ifade eder (1990, s. 204).

Aydınlanma önermelerine ve evrensellik ilkesine dayanan eşitlik feministleri, bütün insanların birer özne olduğunu ve ortak bir doğaya sahip olduğunu, bu nedenle herkesin eşit olduğunu savunurlar. Erkeklik ve kadınlığın toplumsal cinsiyet rolleri olduklarını belirtirler. Erkeklerin bu farklılıktan yola çıkarak kadınları ikincilleştirdiklerini öne sürerler. Dolayısıyla kadınların dişilik özünün taşıyıcısı olduğu fikrine, yaradılış olarak iyiliğin ve barışın taşıyıcıları olarak tanımlanmalarına karşı çıkarlar. Bunun gerçekten böyle olup olmadığını bilinemeyeceğini, kadınlara seçme şansı tanınmadan bu sıfatların doğuştan onlara yakıştırıldığını ileri sürerler (Amorós, 2001, s. 58).

Domestik, politik, profesyonel ve ekonomik anlamda özgürlük elde etmek için savaştan eşitlik feministleri, kendilerine rol model olarak erkekleri seçtikleri, dolayısıyla erkekleştikleri iddia edilerek farklılık feministleri tarafından eleştirilirler. Farklılık feministleri de eşitlik feministleri gibi kadınların eşit haklara sahip olmaları için mücadele etseler de bunu farklı yöntemler izleyerek yaparlar. Erkeklerle eşitlik değil, erkek ve kadın için eşitlik mücadelesi verirler. Cinsel farklılığı yok saymayarak eşit iş, eşit ücret, eşit fırsatlar talep ederler. Erkeklerin farklılığı kullanarak kadınları baskı altına aldıklarını kabul ederler, fakat bu farklılıkları eşitsizlik lehine kullandıklarını belirtirler. Farklılığın eşitsizlikle bir ilgisinin olmadığını, eşitlik fikrinin gerçekte eşitsizliğe karşı çıkılması gerektiğinde farklılık ile bir zıtlık oluşturduğunu ileri sürerler. Dolayısıyla eşitlik için farklılığın önemine vurgu

yaparlar ve farklılık ortadan kalkarsa tek bir modelin, tek bir düşüncenin baskın ve egemen olacağını ifade ederler. Bu nedenle kadınların, erkeklerin olduğu veya sahip olduğu şeye göre hedeflerini tanımlarlarken erkek kimliğine bürünmelerini eleştirirler. Onlara göre özgürleşme, *kadın kimlikli olma*, *kadın kimliğiyle yaşama* anlamına gelir (Heywood, 2013, s. 243).

Petra Delicado, serinin başlarında eşitlik feministlerinin savundukları düşüncelerin somut bir örneği olarak ortaya çıkar. İroni dolu cümleleriyle erkek egemenliğindeki Polis Teşkilatı'nda meslektaşlarına karşı feminizmin sözcülüğünü yapar. Onlarla eşit olduğunu göstermek için erkeklerin kullandığı gibi küfürlü bir dil kullanır.⁷ Duygusal birlikteliklerden uzak durur ve sadece cinsel birliktelikler yaşar. Aile ve annelik kavramlarına uzaktır. Aileyi "*angarya*" olarak görür (Giménez Bartlett, 2015, s. 170). Sherlock Holmes gibi klasik müziğiyle ve yalnızlığıyla mutludur. İki kere evlenip boşanmıştır ve seçimlerinde özgürce hareket etmektedir. Davranışları ve konuşmalarıyla sert bir kadındır. Mesleğini başarıyla yapabileceğini, ona "*entelektüel mücevher*" diyerek dalga geçen erkek meslektaşlarına kanıtlamak için uygun zamanın gelmesini bekler. Sonunda fırsatı yakaladığında tüm gücüyle bu amaç için mücadele eder. Fakat serinin ilerleyen romanlarında farklılık feministlerinin düşüncelerine karşılık gelen bir figüre dönüşür. Serinin başlarında yalnız olmaktan duyduğu mutluluk yerini mutsuzluğa ve sorgulamalara bırakır ve serinin üçüncü romanı *Mensajeros de la Oscuridad*'da şu ifadelerle yer verir:

⁷ Toplumdilbilim alanında çalışan araştırmacıların üzerinde durdukları konulardan biri de aynı dili konuşan kadın ve erkekler arasında dil kullanımı konusunda bir farklılık olup olmadığı sorusudur. Amparo Tusón Valls, konuyla ilgili çalışmasında aynı dili konuşan kadın ve erkeklerin dili kullanımlarında farklılıklar olduğunu ve bu farklılıkların kişilerin toplumsallaşma süreçlerinde kazandıkları edinimlerden, diğer bir deyişle toplumsal pratiklerden kaynaklandığını belirtmektedir (2016). Tusón Valls, Batı Akdeniz kültürünü örnek göstererek bu coğrafyanın kadınlarının genellikle ev ve aile kavramlarıyla ilişkili olduklarını; buna karşılık erkeklerin evin dışıyla, kamusal alanla ilişkilendirildiklerini ifade eder. Kadın ve erkek arasındaki bu değişik toplumsallaşma sürecinin, kadın söylemi ve erkek söylemi olmak üzere iki farklı söylem türünün ortaya çıkmasına yol açtığını belirtir. Buna göre kadınların daha çok evin içiyle ilişkili kelimeleri, nüansları belirten kelimeleri ve küçültme eklerini kullanırken erkeklerin politika, spor veya iş gibi daha çok kamusal alana özgü kelimeleri, küfür ve kadınların aksine daha çok büyültme eklerini kullandıklarını ileri sürer (Tusón Valls, 2016, s. 140-142). Tusón Valls'ın ve farklı araştırmacıların ortaya koydukları bu sınıflandırmalar genellikle bu şekilde olmakla birlikte her kadın veya her erkek için geçerli değildir. Petra Delicado da bunun örneklerinden biridir. Erkek egemen Polis Teşkilatı'nın bu roman serisinde ataerkil İspanyol toplumunun metaforu olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulursa Petra'nın erkeklere özgü dili tercih etmesini, mevcut sisteme bir saldırı olarak değerlendirmek mümkündür. Petra, erkek meslektaşları gibi olabileceğini ve bir kadın olarak kamusal alanda onlarla birlikte var olabileceğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Erkeksi alan olarak çizilen sınırı söylemsel olarak aşındıran Petra, öte yandan erkeksi söylem tarzıyla polisiye romanın dil üzerinden sürdürülen cinsiyetçi yapısına ortaklık ederek katkıda bulunmaktadır.

Mutluluk ifadeleriyle herkese veda ettim. Tamamen yalandandı. Mutsuzdum. Eve dönüş yolum ağır ve yorucuymuş. Düşünüyordum. Geçmiş, aşk ve tutku uçarıkları. Birden hayatımın tamamını düşündüm; yıkıcıydı. Başka türlü olabilir miydi? Evet, diğer her şeyde olduğu gibi hayatım da başka türlü olabilirdi, hatta tam tersi bile olabilirdi (Giménez Bartlett, 2015, s. 84-85).

Serinin beşinci romanı *Serpientes en el Paraíso*'da Juan Espinet'in cinayetini soruşturdukları sırada şehrin eteklerindeki lüks sitelerden biri olan El Paradís'ten ayrılırken, Malena Puig'in evinde gördüğü manzara Petra'ya aile özlemini ve anneliği hatırlatır. Serinin üçüncü romanı *Mensajeros de la Oscuridad*'da "angarya" olarak nitelendirdiği ailenin eksikliğini hissetmeye başlar ve serinin beşinci romanı *Serpientes en el Paraíso*'da gördüğü sıcak aile tablosunun etkisiyle bir sohbet sırasında evliliğin çok da kötü bir şey olmadığını söyler (Giménez Bartlett, 2002, s. 230). Aslında ne istediği konusunda kendi içinde sorgulamalar yaşar ve kendisiyle yüzleşerek başladığı noktaya geri döner: "Hayatım hakkında düşünmekten asla vazgeçemedim. Bütün vakitlerini araştırmaya adanmış bilim insanlarından biri olmak için her şeyimi verdim. Sanırım bunun için avukatlığı bırakıp polis oldum. Bu mesleğin aklımı tamamıyla meşgul edeceğini sandım ama gördüğün gibi öyle olmadı" (Giménez Bartlett, 2017a, s. 228).

Petra, Malena Puig'in küçük kızının kendisine sarılmasından çok etkilenir ve hissettiği sıcaklığın etkisinden uzunca bir müddet çıkamaz. Ailenin yanından ayrıldıktan sonra çocuğa karşı içinde beliren sevgiden yardımcısı Fermín Garzón'a da bahseder: "İstediyin kötü şeyi söyleyebilirsin ama gerçek şu ki aile olmanın bir sürü güzel yanı var. Pijamalı o küçük çocuğu gördün mü? Bir dağ gibi, nehir gibi doğal, saf bir güzellik değil miydi?" (Giménez Bartlett, 2002, s. 49). Petra'nın yardımcısı Fermín, Petra'nın birçok konuda olduğu gibi annelik konusunda sergilediği tutarsızlığı eleştirir:

—Sürekli prensiplerinizden ayrılıyorsunuz! Beş dakika tatlı bir kız çocuğu gördünüz diye hemen garip bir annelik içgüdüünüz ortaya çıkıyor.

—Garip mi? Nesi garip? Benim de diğerleri gibi bir kadın olduğumu size hatırlatırım. Eğer annelik içgüdüünüz diye bir şey varsa ben niye onu hissetmeyecekmişim?

....

Garzón, sebepsiz yere asi bir şekilde davranırken ben de annelik gibi bana çok uzak kalmış bir konuyu savunuyordum (Giménez Bartlett, 2002, s. 49).

Petra, kendi içinde yaşadığı sorgulamaların ardından serinin yedinci romanı *Nido Vacío*'da Marcos ile evlenerek üçüncü evliliğini gerçekleştirir (Giménez Bartlett, 2017b). Böylece bir adamın eşi kimliğine, üvey annelik yaparak da annelik kimliğine kavuşan Petra, dönemin farklılık feministlerince arzulanan kadın figürüne daha çok yaklaşır. İspanya'da 2000'li yıllarda hem kadınların hem de erkeklerin ortaya koyduğu kültürel ve politik söylemde arzu edilen kadın modeli, kamusal alanda aktif olsa bile özel alanı özleyen, evlilik, evcimenlik ve annelik gibi geleneksel kadınlık değerlerini yeniden keşfeden kadındır.⁸ Bu değerler, kadınlar için özgürleşmenin ve bütünleşmenin yolu olarak görülür (Cruz ve Zecchi, 2004, s. 11).

Serinin birinci romanı *Ritos de Muerte*'de Petra, erkekliği simgeleyen “aksiyon” arzusundan dolayı avukatlığı bırakıp polis olduğunu belirtir. Kullandığı dil, davranış ve yaşam şekliyle erkeklerle eşitlik mücadelesi adı altında bir *erkek fatmaya* dönüşür. Ama aynı zamanda roman, Petra'nın bir ev satın alarak domestik alana dönmeye çalışmasına işaret ederek başlar:

İkinci boşanmamdan bir süre sonra kendime şehir içinde bahçeli küçük bir ev bulmak için borca girdim. Zor bir istekti ama başardım. Bu bir hevesten daha fazlasıydı diye düşünüyorum. Basit birkaç eşya ve büyük bir dondurucuyla apartmanlarda geçen onca yıl. Bu bana sakin bir yerde yalnız yaşama fırsatı sunuyordu. Bu da başka bir değişim şansı olarak düşünülmeliydi. Bu işin felsefesinde bir düzene sahip olmayı istemek, bahçenin arka tarafında bitkiler yetiştirmek ve sıcak yemek var sanıyordum; fakat bu kararın iç yüzünde daha derin dürtüler yatıyordu. Bitkileri olan bir eve sahip olmak bir halata ip atmak, toprağa bağlanmak, kök salmak gibiydi (Giménez Bartlett, 1996, s. 7).

Ev yuvayı, bahçe doğaya dönmeyi, hayat vermeyi sembolize eder. Dolayısıyla Petra, erkekliği çağrıştıran aksiyon/hareketlilik ve dişliliği çağrıştıran yuva/toprak ana/kök salma/hayat verme arasında konumlanır; bu iki zıtlık arasında muğlak bir duruş sergiler (Thompson Casado, 2002, s. 75). Petra, ev almak istemesinin

⁸ Örneğin, 1999 ve 2000 yılında *El País* gazetesinin haftalık ekinde “Anneler Savaşçısı” veya “Yuvalarının Gladatörleri” gibi başlıklara rastlanır. Bu başlıklardaki kahramanlık, güç ve cesaret çağrışımları yapan niteleyiciler, frankist söylemin süslediği pasif fedakârlık ve adanmışlığı kabul etmeyecek bir kuşak için annelik ve ev işini arzu edilen fikirlere dönüştürür (Cruz ve Zecchi, 2004, s. 12).

materyalist sebeplerden değil, aslında içgüdüsel sebeplerden kaynaklandığını belirterek, farklılık feministlerinin fikirlerine sözcülük yapar.

Erkeklik kişisine bürünerek Polis Teşkilatı'nda kendine bir yer edinme mücadelesi veren Petra, bir yandan da evini özler, düzenli bir ev hayatına kavuşmayı arzular. Daha önce sıradanlaştırdığı ve göz ardı ettiği domestik alan, artık onun için anlamını değiştirmeye başlar:

Bu lanet olası olay sayesinde bir gerçeklik banyosu yaptım. Şu an sadece yalnız olmayı, sardunyalarımı sulamayı ve düzenli bir hayatımın olmasını istiyorum. Küçük, sıradan ayrıntılar benim için birer ayrıcalık olmaya başladı. Sanırım ilk defa niyetimi değiştirmek istemiyorum; bunun şimdiye kadar aldığım en doğru karar olduğunu düşünüyorum. Yanılmadığımı anladım (Giménez Bartlett, 1999, s. 294).

Petra, ev almakla en doğru kararı verdiğini düşünür ve soruşturma sayesinde aslında ne istediğinin farkına varır. Özel hayatı ve mesleği arasında gidip gelmekte, birine sahip olurken diğerini kaybetmektedir. *“İçine gömüldüğüm soruşturma, tekrarlayan bir takıntı halini almıştı; evim, hayatım, özel yaşamım umurumda değildi”* (Giménez Bartlett, 1996, s. 151). Ancak soruşturma bittikten sonra evine vakit ayırabilmekte, domestik alana geri dönebilmektedir:

Bütün pazarı ev işiyle geçirdim. Evim, harap olmuş bir bölge ya da ıssız sömürge toprakları gibiydi. Parkeleri parlattım, camları sildim, kitapları yerleştirdim (Pepe'ye gerek kalmamıştı) ve telefon rehberinden yuvamı haftada bir temizletmek için bir temizlik şirketi numarası araştırdım. Aylar önce yapmam gerekeni yapıp, evimi düzene soktum (Giménez Bartlett, 1996, s. 296).

Öne çıkan İspanyol feministlerinden biri olan Lidia Falcón, 1970'li yıllarda erkeksi saldırganlık karşısında kadınlık özlerini ve özgüllüklerini bahane ederek yuvalarını ve aşkı seçen farklılık feministleri gibi, 1990'lı yıllarda özel hayatı seçen feministlerin bu sefer de *“mahremiyetin korunması”* olarak adlandırdıkları feminist değerleri savunduklarını belirtir (2000, s. 243-244). Seçtikleri yeni hayatı yaşayabilmek için öncelikle ihtiyaç duydukları şey ise, uzun çalışma saatlerinden sonra sadece uyumak için kullandıkları virane apartman dairelerinden kurtulup bir ev, bir yuva edinmek olur: *“Mahremiyet feministlerine satılan daire sayısını hesaba katarsak 90'lı yıllar inşaatçılığın zirve yaptığı yıllardır”* (Falcón, 2000, s. 245). Falcón'un bahsettiği bu feministler, 90'lı yıllarda birçok bahçeli daire ve ev satın alırlar. Bunları satın alabilmek için de önceden net bir şekilde reddettikleri ve

kapitalizmin en temel halkası olarak gördükleri aile miraslarını kabul ederler; yine önceden reddettiklerinin aksine babalarından, erkek kardeşlerinden hatta kocalarından para isterler. Günlerce ve saatlerce evlerinin içlerinin ve dışlarının dekorasyonu ile uğraşırlar. Falcón, başından geçen bir olayı şu şekilde aktarır: “*Solun ve feminizmin daimi önderlerinden birinin gerçekten güzel ve orijinal evini ziyaretim sırasında böyle bir daireyi inşa etmenin ve dekore etmenin epey pahalı olması gerektiğini söyleyerek şaşkınlığımı gösterdim; o ise sitem ettiğimi düşünerek meydan okurcasına bir karşılık verdi: Niye? Yerde döşekte mi uyumaya devam etmemi isterdin?*” (2000, s. 245-246).

Bahçeli evlerine kavuşan bu kadınlar, yuvalarının devamı için yemek yapmak zorunda kalır ve yemek yapmayı öğrenmeye başlarlar. Büyük bir ilgiyle gazete ve dergilerde yayımlanan, radyolarda verilen ve ülkenin en iyi aşçıları tarafından televizyonlarda detaylıca anlatılan yemek tariflerini takip etmeye başlarlar (Falcón, 2000, s. 247). Serinin başında borca girerek bahçeli bir ev satın alan Petra da evinin içini özenerek dekore ettirir, gösterişli ve son moda teknolojiyle donattığı evinde yemek pişirmenin hayalini kurar:

Taşınmadan önce sonucu inceliyordum; sağlam ve sıradan bir görünüme sahipti: beyaza boyanmış neşeli kapılar ve güzel bir ışık... Mutfakta özel üretim dolaplar ve modifikasyonu takdir edilesi seçkin antika bir soba göze çarpıyordu. Onun yanına son moda teknolojik bir cam seramik set üstü kurmalarını istedim. Orada büyükannelerimizi bile deli eden güveçleri, bütün gün pişirilmesi gereken karışımları ve İspanyol güveçlerini pişirecektim. Hazır yemeğe, telefon pizzasına, sosisli sandviçe, Meksika takolarına, tek tek plastik kaplarda paketlenmiş chop-sueye elveda diyecektim (Giménez Bartlett, 1996, s. 8).

Lidia Falcón, 1990’larda radikal bir dönüşüm yaşayan feministlerin daha önce yücelttikleri feminist değerleri kötülemeye başladıklarından bahseder. Geçmişte yaşadıkları güzel şeyleri, akşam yemeklerini, toplantıları, gittikleri tiyatroları, plajda geçirdikleri tatilleri, gidilen sinemaları unutarak kendilerini feminizme adadıkları dönemde gerçekleştirdikleri etkinliklerin onlara hiçbir şey katmadığını göstermeye çalışırlar. “*Ne mücadelenin heyecanı, ne iktidarın cimriliği ve ahlaksızlığı karşısında kazanılan zaferlerin sevinci, ne de kaydedilen ilerlemelerin mutluluğu, bugün onlar için hiçbir anlam ifade etmemektedir*” (Falcón, 2000, s. 249). Petra’nın da bir zamanlar Falcón’un bahsettiği feministler gibi mücadele ettiği kendi cümlelerinden anlaşılır:

“Erkeğiniz yatakta çok mu utangaç? Onu harekete geçirmenin yirmi yolu.” Bu cümleler günümüzdeki genç kadınların benim kuşağında hiçbir kadının olmadığı kadar özgür olduklarını gösteriyor. Hayat böyle işte dedim; bizim uğruna devrim yaptığımız şeyi şimdilerde oyun gibi yaşıyorlar. Oynamak için bile önce bir devrimin bedelini ödemek zorundasın. Bu bir iç rahatlatması mıydı bilmiyorum gerçekten ama en azından şöyle bir durup düşününce kendimi o kadar aptal hissetmiyordum (Giménez Bartlett, 2005, s. 41-42).

Petra, özgürlük ve eşitlik için mücadele verilen yıllardaki kadınlarla içinde yaşadığı dönemin kadınları arasındaki farka şaşırır ve zamanında büyük mücadelelerle elde etmeye çalıştıkları özgürlüğe artık kadınların kolay bir şekilde sahip olduklarını dile getirir. Böylece yazar, bir yandan İspanyol kadınlarının artık bazı özgürlüklere kavuştuklarına dikkati çekerken, diğer yandan hedeflenenleri başardıklarını düşünüp özgürlük mücadelesinden vazgeçen kadınlara işaret eder. Dolayısıyla Petra, kendini bir zamanlar mücadele verdiği için mutlu ve gururlu hissetmekte, fakat diğer yandan artık mücadeleyi bırakan kadınların söylemini sürdürmektedir. Serinin üçüncü romanı *Mensajeros de la Oscuridad*'da feminist mücadeleyi “*feminist kavg*a” olarak nitelendirir ve uzun zaman önce ondan vazgeçtiğini açıkça dile getirir (Giménez Bartlett, 2015, s. 132).

Petra, serinin birinci romanı *Ritos de Muerte*'de tecavüze uğrayan genç kızların ısrarla tecavüz eden kişi hakkında konuşmak istememeleri ve kendilerini suçlu hissetmeleri karşısında onlardaki feminist bilinç eksikliğine dikkati çekerek (Giménez Bartlett, 1996, s. 45); serinin üçüncü romanı *Mensajeros de la Oscuridad*'da komiseri Coronas ve Fermín'in onu sadece kadın olduğu için sürekli korumaya çalışmalarını “*hakaret*” olarak yorumlayıp onlara karşı çıkararak (Giménez Bartlett, 2015, s. 221, 318); serinin dördüncü romanı *Muertos de Papel*'de komiser Coronas'ın “O.Ç.” kelimesini kullanması üzerine erkeklere yöneltilen ağır küfürlerin neden hep kadınları da alçalttığını sorgulayarak (Giménez Bartlett, 2005, s. 12) açık bir şekilde feminizmin sözcülüğüne soyunsa da, erkek meslektaşları ona “*feministsin*” dediklerinde ısrarla feminist olmadığını söyler:

–Çok çelişkili bir kadın olduğunuzu söylememe izin verin.

–Herkes gibi.

–Aynı fikirde değilim, siz ortalamanın çok üzerindesiniz. Feministsiniz ve kız kardeşinizin biraz takılmasından rahatsız oluyorsunuz. Takıldığı adam polis ve siz, biz polislerin çok güvenilecek insanlar olmadığımıza inanıyorsunuz. Emin olun başka örnekler de verebilirim.

–Yorulmayın. Yüzde yüz hedefi tutturacağınızdan eminim. Ama şunu gerçekten bilin: Ben feminist değilim. Eğer feminist olsaydım polis olmazdım, ne bu ülkede yaşar, ne iki kere evlenir ne de sokağa çıkardım; ne söylediğimi iyi anlayın (Giménez Bartlett, 2005, s. 137-138).

Petra, çelişkili bir kadın olduğunu kabul etmekte fakat feminist olduğunu ısrarla reddetmektedir. İspanya'nın feminist bir kadın için kolay bir ülke olmadığını belirtir. Bu cümleyle ataerkil İspanyol toplumu eleştirilir ve eşitlik mücadelesi veren bir kadın için zorluklarla dolu olduğuna işaret edilir. Bu cümle aynı zamanda ironik bir şekilde ve açıkça bir feministin, Polis Teşkilatı gibi ataerkil gelenekleri devam ettiren işlerde çalışmayı reddeden "*fanatik bir erkek düşmanı*" olduğu yönündeki yaygın inanca da işaret etmektedir (Godsland, 2007, s. 42).

Jacqueline Cruz ve Barbara Zecchi, 2000'li yıllarda İspanya'da feminizmde bir gerileme yaşandığını ve feminizm kelimesinin neredeyse bir küfür gibi algılandığını belirtir. "*Kendimi feminist olarak görmüyorum*" veya "*Etiketler hoşuma gitmiyor*" gibi cümlelerin sık sık duyulduğunu söyleyen Cruz ve Zecchi, bu cümlelerin feminist fikirlere sahip olan kadınlar tarafından bile kullanıldığını ifade ederler (2004, s. 10). Anny Brookbank Jones da aynı şekilde 2000'li yıllara yaklaşırken çok az kadının kendini feminist olarak tanımladığını, büyük bir çoğunluğun bu terimi reddettiğini belirtir. Brookbank Jones, İspanya'da feminizmin olumsuz ününü, sağ eğilimli medyanın feminizmi şeytanlaştırmasına, yaşlı kadın kuşağının kafasındaki modele uymayan yeni kadın kuşağını kötülemek amacıyla feminist sıfatını olumsuz anlamda kullanmasına ve kimi genç kadınların feminizmi bir tür ters maçoçluk olarak yorumlamasına dayandırır (1997, s. 29).

Farklılık feministleri kadınlar için kolektif bir kimlik yaratmanın imkânsızlığından bahsederler. İspanya'da 1993-1996 yılları arasında Sosyalist Hükümet döneminde Kültür Bakanlığı da yapmış olan farklılık feministlerinden Carmen Alborch her kadının farklı olması gerektiğini, benzersizlik, özel ve tek olma savaşının kadınların yüzleşmek zorunda oldukları en derin konular olduğunu ifade eder (2003, s. 37). Petra da "*mahremiyet feministleri*" gibi kız kardeşlik ilkesinin geçerliliğini yıkararak Alborch'un vurguladığı gibi her kadının kendine has bir yapısı olduğunu düşünür. Meslektaşı Moliner, boşandığı karısı hakkında Petra'ya sorular sorduğunda her kadının ayrı bir yapısı olduğunu, bu nedenle kadınlar hakkında bir genelleme yapmanın yanlış olduğunu söyler:

–Bak Moliner, sana şimdi ne diyeyim bilmiyorum. Karını tanımadığım için...

–Tamam ama sen de bir kadın olarak düşünüyorsun, iki kere boşandın, bana söyleyecek bir şeylerin vardır.

Şaşkınlığımı üzerimden atamadım. Meslektaşımın bir kadının diğeriyle aynı düşünmediğini, tek bir kolektif bilincin parçaları olmadığını; karakterlerin, ideolojinin, dönemin ve kalıtımın etkili olduğunu, Marilyn Monroe ile Madame Curie'nin ne aynı ne de eşit olduğunu anlamasını sağlamak güç olacaktı (Giménez Bartlett, 2005, s. 55).

Petra, kadınların tek bir kolektif bilinç taşımadıklarını, dolayısıyla her bir kadının farklı durumlar çerçevesinde farklı özelliklere sahip olduğunu düşünür. Bireyselci bir yaklaşım içinde olan Petra'nın bu şekilde kolektif bilince karşı öz benliğini ön plana çıkarması, 1990'ların kadın yazınıyla da örtüşür. 1990'ların kadın yazarları romanlarında sınırları olmayan ya da sınırları, değerleri, dünyadaki duruşu ve istekleri kendisi tarafından belirlenmiş, kendi benine uygun yeni bir kimlik tanımlamak isteyen kadın kahramanlara yer verirler (Urioste, 2001, s. 285). Petra'nın benliği, evliliği, mesleği ve annelik hakkındaki sorgulamaları, diğer bir deyişle kimlik arayışı, serinin sekizinci romanı *El Silencio de los Claustros*'da açık bir şekilde yansıtılır:

Benim yerim neresiydi, işim mi, evim mi? ... Sıradan ilkelere uygun bir eş miydim yoksa bir daha asla görmeyeceğim bir adama kapris yapmak için mi evlenmişim? Anne değildim ama en azından üvey çocukları tarafından sevilen makul bir üvey anne miydim yoksa bana sadece tahammül mü ediyorlardı? Doktor Jekyll'ın ilk iksirini içtikten beş dakika sonra yaşadığından daha büyük bir kimlik krizi bir kurşun parçası gibi gelip bilincime yerleşmişti (Giménez Bartlett, 2009, s. 271).

Yazarın, kahramanının yaşadığı kimlik krizi karşısında, 1886 yılında Robert L. Stevenson tarafından yazılan ve kişinin kendi içinde iki farklı kişiliğe bölünmesinin ve bu kişilikler arasındaki zorlu mücadelenin anlatıldığı *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* adlı esere gönderme yapması dikkat çekicidir. Mr. Hyde'in Dr. Jekyll'ın öteki benini olarak ortaya çıkışına yapılan göndermeyle Petra'nın içinde yaşadığı toplumda üstlendiği eş ve annelik rolüyle, benliğiyle bütünleştirdiği mesleki kimliği arasındaki uzlaştırma mücadelesine ve yaşadığı kimlik krizine işaret edilir.

Serinin sekizinci romanı *El Silencio de los Claustros*'da Petra, evli ve Marcos'un dört çocuğuna üvey annelik yapan bir kadındır. Evliliklerinin üzerinden bir yıl geçmiştir ve Petra, Marcos tarafından sevilen, korunan ve saygı duyulan bir kadına dönüşmüştür. Fakat zaman içinde Petra, Venkataraman'ın da ifade ettiği gibi (2010, s. 237) mutluluk ve evlilikle birlikte artan sorumluluklarından dolayı duyduğu suçluluk duygusu arasında bocalamaya başlar. Petra'nın kendi içinde yaşadığı sorgulamalar romanın ilerleyen sayfalarında şu şekilde yansımaları bulur:

Polisliği bırakmayı mı istiyordum? Varlığımın geri kalanı boyunca ne yapardım? Birçok şey olabilir: günlük daha fazla kitap okumak, arkadaşlarımı ziyaret etmek, Marcos'a eşlik etmek, güneşlenmek, gezdirebileceğim birkaç tane köpek almak, bizi görmeye geldiklerinde üvey çocuklarımla vakit geçirmek... Tabii diğerlerinin özel hayatlarını, günlük işlerini ve önceliklerini de hesaba katmak zorundaydım... Mesela böyle bir sabah dışarı çıkabilirdim. Alışverişe gidebilirdim. Bir arkadaşım ile yemek yiyebilirdim ve bekleyebilirdim; Marcos'un gelmesini bekleyebilirdim, birinin beni aramasını bekleyebilirdim... beklemek. Beklemek beceremediğim şeylerden biriydi. Bir otobüsün gelmesini beklemeyi, bir dükkânda sıra beklemeyi bile sevmiyordum. Hayır, sevdiğim insanların benim için yarattıkları boşlukta oyalanmayı hiç istemiyordum. Kendi özel hayatımın başrolü olmayı istiyordum, bu da bildiğim tek şeyi yaparak oluyordu: araştırmak. Kalkıp yatak odasına geri gittim. Aynaya baktım; karşımda günün geri kalanında ne yapacağını soran, mavi çizgili bir sabahlık giymiş orta yaşlı bir kadın gördüm (Giménez Bartlett, 2009, s. 326-327).

Evlenip yuvaya, aile ocağına geri dönen Petra, evliliğini ve mesleğini uzlaştırmakta güçlük çeker. Bakıp kendini sorguladığı ayna, yaşadığı krizi ve bölünmeyi sembolize eder. Alicia Giménez Bartlett, bir röportajında "*Petra, barındırdığı çelişkilerle, güçlü kişiliğiyle tam benim dönemimin, kadın olarak kavgamıza başladığımız geçiş döneminin kadınıdır*" (Cerezo, 2009) ifadelerine yer verir. Bu bağlamda Petra, bir yandan kadınlığını ve mesleğini uzlaştırmaya çalışan kadın dedektif figürünü temsil ederken diğer yandan yazıldığı dönemin kadınlarını yansıtmaktadır. Çalışan kadınların artan sorumlulukları karşısında yaşadıkları sorgulamaları ve sıkıntıları gündeme getirir. Kadınların iş ve özel hayatlarını bir arada sürdürebilmelerinin güçlüğüne Petra ve genç doktor Silvia arasında geçen diyalogla dikkat çekilir:

–Yaptığım işte iyiyim biliyor musun? Bir gün en iyisi olacağıma inanıyorum. Uzmanlık derslerimin hepsini çok iyi notlarla geçtim. Bir gün mesleğimin zirvesinde olacağım.

–Geleceğin konusunda çok netsin.

–Evet. Ayrıca çocuk sahibi olmayacağımı ve kariyerimi tehlikeye atacak bir evlilik olması halinde evlenmeyeceğimi de biliyorum. Bu şekilde düşünen birçok kadın var ama kötü gözüktüğü için bunlar dile getirilmiyor.

....

–Sen de polis olurken geleceğin hakkında net olmuşsundur.

–Ben mi? Ben sadece işin başında değil, şimdi de kararsızım. Bu sadece işimde değil, hayatımın geri kalanında da aynı. Eğer A'yı yaptıysam hemen B'yi yapmam gerektiği hissine kapılıyorum. Eğer seçimimi değiştirirsem o zaman da yaygın olan düşüncelerin beni etkilemesine izin verdiğimi düşünüyorum.

....

Hayretle bana bakıyordu; benden böyle ikircikli bir açıklama beklemiyordu.

–Anlıyor musun? diye sordum.

Samimi bir şekilde “Hayır” diye cevapladı.

–Senin kuşağındaki kadınların taş gibi sert olduğunu sanıyordum. Öyle ya da böyle yolu siz açtınız.

....

–Yanılmıyorsun, doğru, sertiz, ama yolu açmak için önce yolu seçmek lazım; asıl sorun işte orada başlıyor (Giménez Bartlett, 2017a, s. 45-46).

2000'li yıllarda İspanya'da kadınların kariyerlerini tercih edip evlilik ve çocuk istememeleri İspanyol toplumunda hoş karşılanmaz. Özellikle Victoria Sendón de León⁹, María Milagros Rivera¹⁰ veya Carmen Alborch¹¹ gibi dönemin farklılık feministleri sınıfına giren kadınlar, kadınların bu şekilde erkekleştiklerini düşünerek bu durumu eleştirirler. Kadınların bedenleriyle, biyolojileriyle, özleriyle bütünleşmeleri ve bu değerlere öncelik vermeleri beklenir (Godsland, 2007, s. 49). Yazar, kariyerlerini tercih edip, evliliği ve anneliği ikinci plana atma niyeti taşıyan genç kadınları temsil eden Silvia ile bu genç kadınlara öncülük eden ve bu seçimi zaten gerçekleştirmiş kadınlardan biri olan Petra'yı karşı karşıya getirir. Petra, Silvia'nın hayalini kurduğu seçimi çoktan yapmış bir kadındır, fakat seçiminin doğruluğundan şüphe duyduğunu dile getirir. Yazarın bu ikilemi kasıtlı olarak yarattığı düşünülmektedir. Bu haliyle Petra, o dönem İspanyol kadınının yaşadığı varoluşsal paradoksları yansıtır (Godsland, 2007, s. 49).

Petra Delicado yaşadığı kimlik krizi ve feminizm konusunda sergilediği muğlak duruşla dönemin İspanyol kadınlarının çoğulcu feminist söylemler arasında yaşadıkları kafa karışıklıklarını ve bocalamalarını yansıtır. Seri boyunca feminizmin sözcülüğünü yapar fakat erkek meslektaşlarına feminist olmadığını söyler. Benzer şekilde feminizmin sözcülüğünü yapmasına rağmen erkeklik kişisine bürünür ve onlar gibi sert davranmaya çalışır; küfür eder, zaman zaman şiddete başvurur, cinsel ilişki yaşadığı erkekleri bedene indirger ve erkeklik metaforu olan silahıyla derin bir bağ kurar. Dolayısıyla Petra, şiddetin yüceltilmesine, cinsiyetin nesnelleştirilmesine ve baskı mekanizmasının korunmasına, desteklenmesine karşı çıkan, erkeklerden bağımsız olarak kadınların kendi benliklerini tanımalarına ve kadınlar arasındaki bağa önem veren feminizm (Gregory Klein, 1995, s. 201) idealiyle çelişir. Bu çelişki, Petra'nın "Ben feminist değilim" sözüyle arka plana itilir gibi gözükse de seri, kadın

⁹ Victoria Sendón de León, İspanya'nın en önemli aktivist, feminist, filozof ve yazarlarından. 1974 yılında Mujeres Universitarias grubuna katılan yazar, Lidia Falcón'un kurduğu *Vindicación* dergisinin de ortağıdır. Victoria Sendón de León, İspanyol feminist hareketinde internetin bir iletişim alanı olarak kullanımına öncülük eden isimlerden biridir. 1996 yılında kurulan İspanya'nın ilk feminist dijital gazetesi olan *Mujeres en Red*'e düzenli olarak katkıda bulunan yazar, 2005-2014 yılları arasında kendi blogundan da yazılar yayımlamıştır.

¹⁰ María Milagros Rivera, İspanya'nın önemli feminist akademisyenlerinden ve aktivistlerindedir. Barcelona Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Rivera, 1982 yılında kurulan DUODA Araştırma Merkezi'nin kurucularından biridir. Rivera, 1991 yılında aynı isimle bir dergi de çıkarır. 1991 yılında Llibreria Proleg de Barcelona, 2002 yılına Fundación Entredós de Madrid, 2011 yılında Biblioteca Virtual de Investigación Duoda'nın kurulmasına da katkıda bulunur.

¹¹ Carmen Alborch, kadın hakları savunucusu, yazar ve İspanyol siyasetçidir. İspanya Sosyalist İşçi Partisi üyesi olan Alborch, 1993-1996 yılları arasında Felipe González hükümetinde Kültür Bakanı olarak görev yapar.

dedektif/erkek yardımcı ikiliğinden başlayarak tecavüz, kadın ticareti, çocuk istismarı, kürtaj, evli kadınların yaşadığı psikolojik şiddet, iş dünyasında kadınların karşılaştıkları zorluklar veya cinsiyet ayrımcılığı gibi konulara yer vererek açık bir şekilde feminist bir gündem ortaya koyar. Böylece Petra Delicado polisiye roman serisi, İspanyol edebiyatında polisiye roman geleneğinin süregelen gelenekselliği içinde bir sapma yaratır.

Sonuç

Petra Delicado polisiye roman serisiyle Alicia Giménez Bartlett, İspanyol edebiyatında erkek hegemonyasında süregelen polisiye roman geleneğini ters yüz eder. Petra Delicado, polisiye roman türünde mitleşen erkek dedektifin bütün iyi ve kötü yönlerine sahip bir karakterdir. Bağımsız, zeki, güçlü ve işini profesyonelce yapan bir kadın dedektif olarak Petra, erkek yazarların elinden çıkma polisiye roman geleneğindeki *femme fatale*, erkeğin yardımcısı veya kurban konumundaki kadın kimliğini yerinden eder. Kendisinden yaşça büyük ve tecrübeli bir erkek polise amirlik yaparak, şimdiye kadar duygusal davranan, sezgileriyle hareket eden, zaman zaman başını belaya sokup soruşturmayı güçleştiren kadın dedektif figürünü geride bırakır ve tür içinde radikal bir girişimin öncüsü olur.

Petra Delicado polisiye roman serisinin tür içinde bir sapma yaratmasının temel dayanağı kurgulanan ana karakterin, dönemin feminist ideolojileri çerçevesinde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Erkek dedektife denk bir kadın dedektif olarak karşımıza çıkan Petra'nın seri boyunca erkeklere ait görülen dedektiflik mesleği ve kadınlık kimliği arasında sürdürdüğü uzlaştırma mücadelesi, serinin yazıldığı dönemin İspanyol kadınlarının yaşadıkları bocalamayla örtüşmektedir. Erkeklerin denetiminde ve yönetiminde olan Polis Teşkilatı, seride, ataerkil İspanyol toplumunun metaforu olarak belirir. Petra'nın bir kadın olarak Teşkilat içinde var olma ve kendine bir yer edinme mücadelesi, İspanyol kadınının 1990 ve 2000'li yıllarda çoğulcu feminist söylemler arasında kendi kimliğini keşfetme ve kendine bir yer edinme mücadelesini yansıtmaktadır. Petra Delicado'nun erkek meslektaşlarına öykünerek onlar gibi olabileceğini gösterme çabası sonucu bir *erkek fatma* olarak ortaya çıkışının ardından serinin ilerleyen romanlarında kendi içinde sorgulamalar yaşaması ve kadınlık kimliğinin ön plana çıkması, İspanyol eşitlik feminizminden farklılık feminizmine geçişin izlerini taşımaktadır. Benzer şekilde 2000'li yıllarda İspanya'da feminizmin gerilemeye başlaması ve feminist kelimesinin kötü imajının yansımaları, Petra'nın feminizmin sözcülüğünü yapmasına rağmen seri boyunca ısrarla feminist olmadığını vurgulamasında kendini gösterir. Bununla birlikte seri,

cinsiyet ayrımcılığı, fırsat eşitsizliği, çocuk istismarı, kadına karşı şiddet, tecavüz, kürtaj, yasadışı göç ve kadın ticareti gibi kadınları ilgilendiren konuları anlatının merkezine taşıyarak feminist bir gündem yaratır ve Petra-Fermín ikiliğiyle toplumsal cinsiyet politikalarını sorgulamaya açar.

Kaynakça

- Alborch, C. (2003). *Malas: Rivalidad y Complicidad Entre Mujeres*. Madrid: Suma de Letras.
- Amorós, C. (2001). *Feminismo: Igualdad y Diferencia*. Universidad Nacional Autónoma de México.
- Brookbank Jones, A. (1997). *Women in Contemporary Spain*. Manchester: Manchester University Press.
- Cerezo, H. (2009, 18 Nisan). *Mientras escribes te metes en un lío del que, finalmente, logras escapar, porque siempre hay una salida*. Erişim tarihi: 10.08.2021, <https://www.diariosigloxxi.com/texto-diario/mostrar/42420/mientras-escribes-metes-lío-finalmente-logras-escapar-porque-siempre-hay-salida>
- Cruz, J., Zecchi, B. (2004). Más que evolución, involución: a modo de prólogo. *La Mujer en la España Actual. Evolución o Involución?* Ed. Jacqueline Cruz ve Barbara Zecchi. Barcelona: Icaria, 7-24.
- Falcón, L. (2000). *Los Nuevos Mitos del Feminismo*. Madrid: Vindicación Feminista.
- Giménez Bartlett, A. (1996). *Ritos de Muerte*. Barcelona: Círculo de Lectores.
- Giménez Bartlett, A. (2002). *Serpientes en el Paraíso*. Barcelona: Editorial Planeta.
- Giménez Bartlett, A. (2005). *Muertos de Papel*. Barcelona: Editorial Planeta.
- Giménez Bartlett, A. (2009). *El Silencio de los Claustros*. Barcelona: Ediciones Destino.
- Giménez Bartlett, A. (2015). *Mensajeros de la Oscuridad*. Barcelona: Editorial Planeta.
- Giménez Bartlett, A. (2017a). *Un Barco Cargado de Arroz*. Barcelona: Editorial Planeta.
- Giménez Bartlett, A. (2017b). *Nido Vacío*. Barcelona: Editorial Planeta.
- Godsland, S. (2007). *Killing Carmens: Women's Crime Fiction From Spain*. Cardiff: University of Wales Press.

- Gregory Klein, K. (1995). *The Woman Detective: Gender&Genre*. Urbana: University of Illinois Press.
- Halberstam, J. (1998). *Female Masculinity*. Durham&London: Duke University Press.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Martín Alegre, S. (2002). El caso de Petra Delicado: La mujer policía en las novelas de Alicia Giménez Bartlett. *Actas del Congreso Internacional. Perversas y Divinas: La Representación de la Mujer en las Literaturas Hispánicas: El Fin de Siglo Pasado y/o el Fin del Milenio Actual*, 2, 415-421.
- Rubio Castro, A. M. (1990). El feminismo de la diferencia: Los argumentos de una igualdad compleja. *Revista de Estudios Políticos*, 70, 185-207.
- Thompson Casado, K. (2002). Petra Delicado, A Suitable Detective for a Feminist?. *Letras Femeninas*, 28, 71-83.
- Tusón Valls, A. (2016). Lenguaje, interacción y diferencia sexual. *Enunciación*, 21, 138-151. Doi: <https://doi.org/10.14483/udistrital.jour.enunc.2016.1.a09>
- Urioste, C. De. (2001). Narrative of Spanish Women Writers of the Nineties: An Overview. *Tulsa Studies in Women's Literature*, 20, 279-295. Doi: <https://doi.org/10.2307/464487>
- Venkataraman, V. (2010). Mujeres en la novela policial: Reafirmación o subversión de patrones patriarcales? Reflexiones sobre la serie Petra Delicado de Alicia Giménez Bartlett. *Textos sin Fronteras. Literatura y Sociedad*. Ed. Hala Awaad, Mariela Insúa. Pamplona: Ediciones Digitales de GRISO, 229-240.

Summary

The Petra Delicado detective novel series, written first in 1996 is the first detective novel series in Spanish literature that introduces a female protagonist in the police procedural subgenre. Detective novel tradition, which identifies the detective figure with male gender and exalts masculinity, is subverted with the female police detective character Petra Delicado. This subversion derives from the creation of the character within the framework of the feminist ideologies of the period. From this point of view, this article aims to trace Spanish feminism in the Petra Delicado detective novel series. As this study aims to analyze 1990s and 2000s, the first novel *Ritos de Muerte* (1996), the third novel *Mensajeros de la Oscuridad* (1999), the fourth novel *Muertos de Papel* (2000), the fifth novel *Serpientes en el Paraíso* (2002), the sixth novel *Un Barco Cargado de Arroz* (2004), the seventh novel *Nido Vacío* (2007) and the eighth novel *El Silencio de los Claustros* (2009) of the ongoing series are examined in this analysis.

In the first novel of the series *Ritos de Muerte*, Petra, who appears as a divorced woman in her forties, is happy with her books and classical music, like Sherlock Holmes. Having experienced it twice, marriage is drudgery for her. For this reason, she only experiences sexual intercourse with men, instead of establishing an emotional bond with them. She is just as independent, keen and intelligent as a male detective. However she is discriminated against

because of her gender in the Police Force in the beginning and although she is a smart woman who worked as a lawyer for fourteen years before she became a police officer, she is assigned to the documentation center. But later, due to the lack of policemen then in the department, she is assigned to solve a rape case and gets the opportunity to display her skills as a detective. Petra carries out her investigations with her assistant Fermín Garzón who is about to retire, has traditional ideas in many ways and is reluctant to take orders from a woman. With all these features Petra diverges from the classical detective novel tradition and appears as a female detective figure who is equivalent of a male detective. In particular, being the superior of an older and more experienced policeman Petra Delicado undermines the sexist structure of the detective novel genre in which the woman is stereotyped as *femme fatale*, the victim or the assistant of the man. However Petra Delicado acts like her male colleagues; she swears, resorts to physical violence, establishes a deep bond with her weapon which is the most obvious metaphor of masculinity in detective novels. Petra's transformation into a tomboy in this way can be interpreted as an attempt to reconcile the female identity and the detective profession which is seen as a male domain. If the Police Force is considered to be a metaphor of the patriarchal Spanish society, Petra's acting like a tomboy can also be thought of as a woman's attempt to find a place for herself in the society. This struggle to find a place for herself is under male hegemony both in the detective novel genre and in the patriarchal Spanish society. Although Petra behaves like her male colleagues, her effort to maintain her feminine identity on the other hand coincides with the ambiguous stance of women in Spanish society at that time.

The feminist conferences that take place in Granada in 1979 marks the beginning of the collapse of Spanish feminism. At these conferences equality feminists and difference feminists put forward different ideas and cause a crisis that continues between 1979 and 1982. Petra Delicado emerges at the beginning of the series as an embodiment of the ideas defended by equality feminists but in the later novels of the series, she turns into a figure which correspond to the thoughts of difference feminists. At the beginning of the series, she avoids the concepts of motherhood and marriage but in the seventh novel of the series she remarries and becomes a stepmother. Similarly, at the beginning of the series she acts like her male colleagues but at the same time buys a house and longs to spend time in it. She has been the voice of feminism against her male colleagues since the beginning of the series but she never admits that she is a feminist. Jacqueline Cruz and Barbara Zecchi state that there was a decline in feminism in Spain in the 2000s and the word feminism was perceived as almost a curse (2004, s. 10). Thus, Petra Delicado represents the Spanish woman who was among the pluralist feminist discourses in the 2000s. Alicia Giménez Bartlett also states in an interview that Petra with her contradictions and strong personality is the woman of her period, the transition period in which they start to fight as a woman (Cerezo, 2009).

With the Petra Delicado detective novel series Alicia Giménez Bartlett reverses the tradition of detective novel that continues under the male hegemony in Spanish literature. Having all the good qualities of the male detective Petra Delicado displaces the female identity as *femme fatale*, assistant or victim in the tradition of detective novels written by male authors. Being a superior of an older and more experienced male police officer, Petra leaves behind the female detective figure who acts emotionally, intuitively, occasionally getting into trouble and complicating the investigation and becomes the pioneer of a radical initiative in the genre. The main reason why the Petra Delicado detective novel series subverts the genre stems from the fact that Petra is shaped within the framework of the feminist ideologies of the period. Additionally, the series reveals a feminist agenda by discussing women's issues such as gender discrimination, child abuse, violence against women, rape, abortion, woman trafficking and examine gender politics with the Petra/Fermín dichotomy.

MARİ KRALİYET BELGELERİNDE SU TAŞKINLARI İLE BARAJ/BENT YAPIMI VE TAMİRATINA İLİŞKİN KAYITLAR*

RECORDS RELATED TO FLOODS AND DAM CONSTRUCTION AND REPAIR IN ROYAL DOCUMENTS OF MARI

İrfan ALBAYRAK

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Ana Bilim Dalı, ialbayrak@ankara.edu.tr

Esmâ ÖZ KIRIŞ

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, esma0443@gmail.com

Hakan EROL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Ana Bilim Dalı, herol@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 27 Eylül 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 September 2021
Date accepted: 27 September 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Mari Metinleri; Zimri-Lim Dönemi; Su Taşkını; Baraj Yapımı

Keywords

Mari Texts; Zimri-Lim Period; Flood; Dam Construction

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.11

Öz

Mari Krallığı, M.Ö. II. Binde Mezopotamya'nın hem siyasi yapılanmasında hem de Orta Fırat bölgesindeki kara ve nehir yolu ticaretinde kilit rol üstlenmiş bir merkezdir. Eskiçağ araştırmalarında Mari Krallığını önemli kılan bir diğer faktör de Mari sarayında ele geçen 20.000 civarında krallığın çeşitli konulardaki idari belgeleridir. Burada açığa çıkarılan metinlerin çoğu, Mari kralı Zimri-Lim ile onun yüksek dereceli memurları arasında farklı konularda yazılmış mektuplardan oluşmaktadır. Mari kraliyet arşivi belgeleri, Eski Yakınoğu arşivleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu mektuplar, Yakınoğu krallıklarının siyasi ve askeri işleri yanında bölgedeki halkların sosyo-kültürel durumları ve aralarındaki etkileşimler hakkında değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca belgeler arasında içeriği bakımından edebî, dinî, mitolojik ve aile içi yazışmalara ilişkin önemli kayıtlar da bulunmaktadır. Mari kraliyet mektupları arasında, Mari ve yakın bölgelerdeki yerleşimlerde meydana gelen sel felaketleri ve taşkına karşı idarenin aldığı tedbirler çerçevesinde yürütülen imar faaliyetleri ile su kaynaklarının kullanımı ve yönetimi konusundaki uygulamaları içeren 25 kadar mektup tespit edilmiştir. Makalenin konusu, bu 25 mektup ve içeriği çerçevesinde şekillenmiştir.

Abstract

The kingdom of Mari played a key role for both the development of the political structure of Mesopotamia and the land and waterway trade of the Middle Euphrates region in the 2nd millennium BC. Another factor of the importance of Mari Kingdom is about 20 thousand that are the administrative documents of the kingdom on various issues, unearthed in the palace of Mari. Most of these documents contain the correspondences regarding a wide range of subjects between Zimri-Lim, the king of Mari, and some of his dignitary officials. The royal archive texts of Mari have a specific importance comparing to the other archives of the Near East. Because these letters provide valuable information about the political and military affairs of the Near East kingdoms as well as the social-cultural status of the people in the region and their interactions. There are also important records of about literary, religious, mythological and prosopography in terms of content among the documents. Among the royal documents, there are about 25 letters about the flood disasters took place in Mari and its periphery and construction activities performed by the palace administrative in the scope of precautions against the floods, and about the practices on the use of water sources and management of them. These twenty-five letters and around their content is shaped the topic of the article.

* Bu makale, 2018 Nisan döneminde başlamış olan 217K124 numaralı "Sumerce ve Akadca Metinlerde Fırat ve Dicle Nehirleri (Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri)" başlıklı TÜBİTAK 1001 projesinin bir çıktısıdır. Desteğinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

“Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle (söyler): İddin-Dagan’ın oğlu dün buraya geldi, onun haberini işittim ve ben baraja gittim ve onu beyime gönderdim. Barajın bulunduğu yere vardım, baraj sağlamdır. (Su), beyimin yaptığı taş bendin savağı(ndan), beş karış (yükseklikten) akıyor. (....) Bent iyi durumdadır. Köprünün altındaki orta bendin alt kısmının kaplamasını su aşındırdığı için (köprünün bir kısmı) yarım kamış (ölçüsünde) çökmüş. Taş bendi böldüm ve bendin içindeki su azaldı. Bendin (zarar gören) yan kaplamaları onarılmıştır. Endişelenecek bir şey yok. (Her şey) iyidir. Beyimin yaptığı taş bent sağlamdır. Beyim, hiçbir şey için endişelenmesin.” (ARM VI, 1).

Giriş

Su, canlıların yaşam döngüsünde ihtiyaç duyulan en önemli doğal kaynaktır. Su, sadece insanların biyolojik ve fiziksel ihtiyaçları için değil, aynı zamanda toplumların tarımsal faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve bu sayede besin üretiminin sürekliliğini sağlamak için de gereklidir. İstisnalar olmakla birlikte herhalde bu yüzden tarih öncesi devirlerde avcı-toplayıcı gruplar, yerleşik yaşama geçerken su kaynaklarına yakın bölgeleri tercih etmiş olmalıdırlar.

Su kaynakları, tarih boyunca siyasi, askerî ve coğrafi sınır olarak belirlenmiş ve su kaynaklarına sahip olmak isteyen gruplar birbirleriyle sürekli mücadele halinde olmuştur. Ayrıca su, tarihin bazı dönemlerinde ritüellerin de ayrılmaz bir parçası olmuştur. Eskiçağlarda denizler, göller, akarsular ve ırmaklar kutsal kabul edilerek tapınım görmüş ve çeşitli hukuki sorunların çözümünde bu kutsal sayılan mercilere başvurulmuştur.¹ Ancak su kaynaklarının doğaya ve canlılara sağladığı büyük yararlar olmakla birlikte iklimsel nedenlerle aniden taşarak çevreye büyük zarar vermesi ve sıkça can ve mal kaybına sebep olması insanlarda dehşet duyguları oluşturmuştur. Genellikle taşkınların sebebi olarak, insanların tanrılara yeterince hizmet etmemesi, onların rızası dışında davranış sergilemeleri ve bu nedenle tanrıları kızdırmaları olarak görülmüştür.²

¹ Eskiçağlarda Mezopotamya toplumlarında, özellikle büyü ve zina suçları gibi hukuki sorunların çözümünde, suçlanan kişinin gerçekten suçlu olup olmadığının tespiti için Nehir tanrısının (d¹ÍD/d¹Nārum) hakemliğine başvurulurdu. Çivi yazılı belgelerde “ana nārim alākum, ana nārim nadānum, ana nārim šalū” “nehre gitmek, nehre vermek, nehre dalmak” tabirleri ile anlatılan bu uygulamada, suçlu olduğu düşünülen kişi hakkında hükmün Nehir tanrısı tarafından verilmesi söz konusudur. Su/Nehir Ordali (Suya Atılma) olarak bilinen bu cezalandırma ve suç tespit yönteminin uygulanış süreçleri hakkında bkz. (Lafont, 2005); (Günbattu, 2000); (D. Florioti ve Demirci, 2013); (Öz, 2015); (Larsen, 2007).

² Eskiçağ tarihinde en iyi bilinen su taşkını Kutsal Kitaplara da konu olan “Tufan Hikâyesi”dir”. Çivi yazılı belgeler arasında Tufan hikâyesinin anlatıldığı ilk belge Gılgamış Destanının 11. tabletidir. Tablette anlatılanlara göre, yeryüzünde insanlar tanrıları rahatsız edecek boyutta gürültü çıkarmışlardır. Bunun üzerine tanrılar kendi aralarında toplanıp, insanlığın cezalandırılması yönünde karar vermişler ve tufanı başlatmışlardır. Destanın 11. tabletine göre Fırat’ın kıyasına kurulmuş Şuruppak kenti, tanrıların bir araya geldiği ve tufan kararının alındığı yerdir. (Bottéro, 2011, s. 188-210).

Nehirler, akarsular ve hatta diğer küçük su kaynakları, yeryüzünde insan nüfusunun dağılımını belirleyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Su kaynaklarına yakın yerleşimler daima cazibe bölgeleri olarak görüldüğü için sık sık istilalara uğramış, zaman zaman su savaşları meydana gelmiştir. Nitekim Eski Mezopotamya’da yerleşik yaşama geçiş aşamasında iskân alanı olarak seçilen Fırat ve Dicle kenarındaki kentler, çevre bölgelerdeki grupların sık sık istilasına uğramıştır. Bu kentlerde nehir ve nehir kolları sayesinde su taşımacılığının oldukça gelişmiş olduğu gözlemlenmektedir. Hem doğal ihtiyaçlar hem de ulaşımda büyük kolaylık sağlayan nehirler ve su kaynakları, yakın alanlarda yaşayan halkların âdeta kaderini belirlemiştir.

Tarih boyunca suyolları üzerinde bulunan yerleşim yerleri, bölgeler arası ekonomik ilişkilerin gelişmesinde kilit rolü üstlenmiştir. Gerçekten de çivi yazılı belgelerden öğrenildiğine göre Fırat Nehri, geçtiği güzergâh üzerindeki pek çok kentin, Mezopotamya’daki diğer yerleşimler ve çevre bölgelerle olan ticari ilişkilerinde temel bir role sahiptir. Bu yerleşimlerden birisi de günümüzde Tell Hariri olarak bilinen Orta Fırat bölgesindeki eski Mari Krallığıdır. Mari Krallığı, Fırat Nehri boyunca devam eden kervan yolları üzerinde bulunması, ayrıca hem kara yolu hem de nehir yolu ulaşımında kilit noktada olması sebebiyle ticari ve siyasi yönden oldukça stratejik bir konuma sahiptir. Mari’yi önemli ve güçlü kılan etmenlerden birisi de batıdaki devlet ve bölgelere mal akışını sağlayan geçiş konumunda bulunmasıydı. Mari kraliyet arşivleri, Mari kentinin Doğu Akdeniz bölgesine ve Girit gibi devletlere daha doğudaki ülkelerden getirilen özellikle kalayın temininde ve tunç üretiminde önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir (Kuhrt, 2010, s. 131).

Mari antik kentinde, 1930’lardan beri Fransızlar tarafından kazılar sürdürülmektedir. Burada, M.Ö. 19. ve 18. yüzyıllara ait büyük bir saray gün ışığına çıkarılmıştır. Sarayda, yaklaşık 20.000 tablet bulunmuştur. Bu tabletlerin çoğu, Mari kralı Zimri-Lim’in valileri ve diğer yüksek dereceli memurlarıyla olan yazışmalarını içermektedir. Sadece siyasi, askerî ve sosyal içerikli bilgiler değil aynı zamanda kehanet ve fal metinleri, aile içi yazışmalar (Zimri-Lim’in karısı Şibtu ile mektuplaşmaları; bkz. Yıldırım, 2018) gibi edebî, mitolojik, dinî ve ailevi konularda, saray yaşamına ait zengin bilgiler içermesi bakımından da Mari kraliyet belgeleri, Eski Yakındoğu arşivleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Mari kraliyet mektupları arasında, Mari kentinde ve Mari Krallığı’nın denetiminde olması muhtemel civar yerleşimlerde meydana gelen su taşkınları ile baraj/bent ve kanal yapımı gibi şehirlerdeki çeşitli imar faaliyetleri hakkında da

önemli bilgi veren metinler vardır. Sarayın su yönetimi ve suyun denetlenmesi konusunda aldığı tedbirler, sulama işlerine gösterdiği hassasiyet, taşkın sonrası hasar gören yapıların imarı amacıyla işçi istihdamının sağlanması, sel neticesinde meydana gelen hasar tespit çalışmaları için denetleme ekiplerinin görevlendirilmesi gibi saray yönetiminin aldığı önlemler ve bütün bu işleri yerine getirmesi gereken görevliler, kral Zimri-Lim'in memurlarıyla karşılıklı yazışmalarında ayrıntılarıyla kaydedilmiştir.

MARİ KRALİYET ARŞİVİNDEN SU TAŞKINLARI İLE BARAJ/BENT YAPIMI VE TAMİRATINA İLİŞKİN METİNLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlkbaharda karların erimesi veya kısa süre içerisinde aşırı miktardaki yağış gibi sebeplerden ötürü nehir yatağındaki su seviyesinin artışı, suyun yatağından taşmasına ve ani sel baskınlarına sebep olmuştur. Taşkınlar, insanların yerleşim alanlarına, tarla ve bahçelerine zarar vermiş, kimi zaman kullanılamaz hale getirmiş ve neticede insanları zorunlu göçe zorlayacak kadar ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurmuştur. En eski devirlerden günümüze kadar insanoğlu, su taşkınlarını denetim altında tutabilmek için farklı önlemler almaya gayret etmiştir. Çivi yazılı belgeler, Eski Mezopotamya'da kralların ve kent yöneticilerinin, Fırat ve Dicle Nehirlerinin ani taşmaları sonucunda meydana gelen zararları en aza indirebilmek için su yönetimi ve suyun denetlenmesi konusunda oldukça titiz davrandıklarını göstermektedir. Krallar, sadece tapınak ve saray değil köprü, kanal ve bent yapımı gibi imar faaliyetlerine de ağırlık vermişlerdir. Eskiçağlarda kralların başlıca düşünceleri arasında hem halkın refah ve mutluluğunu sağlamak hem de iktidarını ve meşruiyetini devam ettirmek gelmekteydi. Dolayısıyla bu tip faaliyetler kralların öncelikli girişimleri arasında yer almaktadır. Nitekim Sumer krallarının gerek kanun metinlerinde³ gerekse inşaat kitabelerinde⁴ ve farklı içerikli metinlerin ilgili satırlarında icraatlarını anlatırken tanrılar için yaptırdıkları imar faaliyetleri ile

³ Urukagina Reformları Kol. XII: ²⁶⁻³³ *Ningirsu ile Urukagina bir sözleşme yaptılar. Bu sene içinde (Urukagina) Ningirsu'ya ait olan küçük Girsu kanalını Tanrı Ningirsu için kazdı. ³⁴⁻⁴⁴ Onun eski adını "Nippur'un dışında da kuvvetli olan Ningirsu Kanalı" koydu. Urukagina ona ad verdi. Nina'ya giden kanala onu bağladı. Temiz kanal, kalbi parlak olan Nina'ya berrak su getirsin.*" (Tosun ve Yalvaç, 1981, s. 28-29).

⁴ Lagaş kralı Ur-Nanše'ye ait bir yapı kitabesi: Lev. 1, "Kol. I: *Lagaş kralı ^dUr-Nanše, GUR. SAR'ın oğlu, Gunidu'nun oğlu (torunu), Tanrıça Nina tapınağını yaptı*". Kol. II: *Tanrıça Nina'yı meydana getirdi. "Alam" kanalını kazdı. Tanrıça Nina'ya heykel adadı. Kol. III: (O heykeli) tapınağa soktu (koydu), 40 erkeği Tanrıça Nina'ya eş olarak tayin etti. "Edin" kanalını yaptı...*" (Tosun ve Yalvaç, 1981, s. 1). Bir başka benzer örnek Lagaş kralı Urukagina'ya ait inşaat kitabesidir: Lev. 8: Kol. II: *"Tanrı Nina için Nina'ya götürülen (adlı) kanalı, Onun sevgili kanalını derinleştirdi. Onun su haznesini, içinin denizini ona genişletti"* (Tosun ve Yalvaç, 1981, s. 10).

övnemeleri geleneği, bu anlayışın yüzyıllardır metinlere yansımış olduğunun bir göstergesidir. M.Ö. II. binde kral Hammurabi döneminde de özellikle baraj ve kanal yapımı en yoğun imar çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Hammurabi'nin, memurları Šamaš-hāzir ve Sin-iddinam ile yaptığı yazışmalar⁵, kralın suyollarının denetimi ve kullanımını konusunda gösterdiği özeni açıkça ortaya koymaktadır.

Su kaynaklarının kullanımını hakkında M.Ö. II. binyıla tarihlenen diğer bir grup belge de Hammurabi'nin çağdaşı Zimri-Lim'in, Mari ve civarında yaptırdığı imar faaliyetlerinin anlatıldığı, krala düzenli raporların sunulduğu Mari kraliyet arşiv belgeleridir. Mari metinlerinde ani su baskınlarına karşı alınan tedbirler, kral Zimri-Lim'e sunulan raporlarda ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. Bu raporlara göre, Fırat ve diğer küçük nehir kolları üzerinde kurulan barajlar ve biriken fazla suyun yönünü değiştirmek için barajlardan açılan kanallar sayesinde sel baskınları önemli ölçüde önlenmiştir. Su taşkınlarından korunmanın bir başka yöntemi de kanalların kenarlarının veya zayıf noktalarının sazlıkla doldurularak şiddetli su akışına karşı güçlendirilmesidir. Yerleşim yerlerinin belli noktalarına inşa edilen yüksek duvarlar da sel baskınlarını önlemede etkili olmuştur.

Mari belgelerinde Fırat ve Habur üzerinde inşa edilen barajların ve kanalların kullanımıyla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Zimri-Lim (MÖ. 1779-1757) dönemine tarihlenen yaklaşık 25 Mari mektubu (Cole ve Gasche, 1998, s. 9), Fırat Nehrindeki taşkınlardan ve başta Habur ve Mari'nin kuzeyindeki Terqa (Tell Aşāra)⁶

⁵ Bazı metin örnekleri şöyledir: Met. No: 80: “Šamaš-hāzir'e söyle Hammurabi şöyle söyler: Eğer Larsa ve Ur için su var ise sana söylediğim kanal ağızlarında tedbir alma! Fakat Larsa ve Ur için su yok ise sana söylediğim kanal ağızlarında tedbir al ki gerçekten Larsa ve Ur için su olsun.” (Kraus, 1968, s. 56-57). Met. No: 85: “Šamaš-hāzir'e söyle Hammurabi şöyle söyler: Nehir güçlü akıyor, su çoktur. Bataklığa doğru kazılmış sulama kanallarını açın (temizleyin) ve Larsa çevresini suyla doldurun.” (Kraus, 1968, s. 58-59). BM 12818, Nr. 445: “Sin-iddinam'a söyle, Hammurabi şöyle söyler: []kanalının tamamı kazılmıştır. (Fakat) Uruk şehrinin içindeki kanalda hafriyat yapılmadı ve (bu yüzden) sular (artık) şehre gelmiyor. Ayrıca Dürum kanalının kıyısındaki [...] su olmadığından ihmal edilmiş durumdadır. Bu kanaldaki toprak (dolgu) fazla değildir. Senin emrinde çalışanlar için 3 günlük bir iş yüküdür. Bu mektubumu gördüğünde senin emrindeki işçi takımıyla Uruk şehrindeki kanalın 3 gün içinde hafriyatını yap. O kanalın hafriyatını yaptıktan sonra sana yazmış olduğum işi hallet.” (Frankena, 1966, s. 4-5).

⁶ Kentin lokalizasyonu için Bkz. (Groneberg, 1980, s. 236).

kentleri olmak üzere Raqqum⁷, Dēr (Sippar-Amnānum)⁸, Mišlān⁹, Bišān¹⁰ gibi civar yerleşimlere verdiği zararlardan söz etmektedir. Bu mektuplardan, ani sel baskınları sonucunda etraftaki evlerin ve tarlaların sular altında kaldığı, barajlar ve köprüler dâhil etraftaki pek çok yapının zarar gördüğü, bu zararın telafisi için binlerce işçinin görev aldığından söz edilmektedir (Cole ve Gasche, 1998, s. 9). Bir metinde (ARM III, 2), Mari ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinde sel baskınlarının olduğu ve bu doğal afetin etrafa ciddi zararlar verdiği kaydedilmiştir. Mari'ye çok yakın konumdaki Terqa kentinin de bu selden etkilendiği anlaşılmaktadır. Terqa şehrinin adı taşkınlarla ilgili olarak Mari metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Terqa kenti valisi Kibri-Dagan'ın, Zimri-Lim'e yazdığı bir mektupta, Habur Suyunun/Çayının taşıdığı ve Habur barajının bu taşkında zarar gördüğü kayıtlıdır. Metnin devamında barajın onarımı için gerekli işçilerin de toplandığı krala bildirilmiştir. Kibri-Dagan, Terqa bölgesi ve Habur barajında selden kaynaklanan sorunlarla ilgilendiğini ve buradaki işleri düzene koyduğunu belirtmek amacıyla mektubun sonunda "*Beyimin yüreği hiçbir şekilde endişelenmesin*" ifadesini kullanmıştır. ARM III, 2 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: "*Beyime söyle, kölen Kibri-Dagan şöyle söyler: Habur taşı ve Yaqqim-Addu, takviye işçiler (getirmem) için bana [yaz]dı. Dolayısıyla benim bölgem[deki] Terqalıları çağırdım... [x x] Habur bar[ajı için] yardım getirdim. Beyimin yüreği hiçbir şekilde endişelenmesin.*" (Kupper, 1950, s. 12-13).

Kibri-Dagan'ın, Zimri-Lim'e yazdığı bir başka mektupta da Terqa kenti ve halkının iyi olduğu ancak Raqqum şehrinde sel meydana geldiği ve kentin verimli ekilebilir tarlalarını su bastığı bildirilmektedir. Zimri-Lim'in memurlarıyla yazışarak sürekli bilgi aldığı, sadece Mari değil civar yerleşimleri de ihmal etmediği anlaşılmaktadır. ARM III, 77 numaralı metinde şu ifadeler yer verilmiştir. "*Beyime söyle, [kölen] Kibri-Dagan şöyle söyler: [Dagan ve İ]krub-il iyilerdir. Terqa şehri ve [civarı] da iyidir. İkinci bir şey: Raqqum şehrinin ekilebilir tarlalarından 300 (akre) tarla, sular altındadır ve ekilebilir tarlalardan aynı şekilde 140 (akre) [tarla] [....] için*

⁷ Raqqum kentinin lokalizasyonu için RGTC 3, Terqa bölgesini işaret etmektedir. (Groneberg, 1980, s. 195).

⁸ Dē/īr kenti, Bağdat'ın hemen güneyinde, Sippar kentinin iki yerleşiminden biridir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mahmood, 2006, s. 14-16). Bu kentin sınır civarlarına Hammurabi'nin oğlu döneminde bir hendek kazıldığı ve bu kentte M.Ö. 1580'lerde meydana gelen bir sel baskınında Annunitum rahibinin kızı olan Lamassani'nin evinin bir bölümünün yıkıldığı çivi yazılı belgelerde kayıtlıdır. (Cole ve Gasche, 1998, s. 8).

⁹ Mišlān antik kenti için lokalizasyon çalışmaları, kentin Mari ve Terqa şehirleri arasında olabileceğine işaret etmektedir. (Groneberg, 1980, s. 169).

¹⁰ RGTC 3'te Bišān kentinin geçtiği Mari metinleri sunulmuştur ancak kentin lokalizasyon çalışmaları verilmemiştir. Bkz. (Groneberg, 1980, s. 42).

[nı]yerleştirildi. (Onu) ihmal etmiyorum, kontrol ediyorum ve (bu konuda) sert talimatlar verdim. Benim görev bölgemdeki sarayın tarlaları (konusunda) ihmal yoktur. (Onlarla) çok (ilgileniyorum). Beyimin yüreği hiçbir şekilde endişelenmesin.” (Kupper, 1950, s. 100-101).

Sel baskınlarının en çok tarlaları etkilediği, Kibri-Dagan’ın bir başka mektubundan da anlaşılmaktadır. ARM XIII, 119 numaralı mektup, yine Terqa şehriyle ilgilidir ve su taşkını sonrası kentin çevresindeki tarlaların kontrolüne ilişkin kral bilgilendirilmektedir. Bahse konu olan metnin ilgili satırları şöyledir: “*Beyime söyle, kölen Kibri-Dagan şöyle söyler: Dagan ve [Yakrub-il] iyilerdir. Terqa şehri ve [civar] da iyidir. [] itibaren kanalı kapatmak için [] gönderdim. Bana gelince, burada kentin çevresindeki ekilebilir tarlaları sulama konusunda özensiz davranmadım.*” (Kupper, 1950, s. 123-124).

Aynı şekilde Zimri-Lim ve Kibri-Dagan arasındaki bir başka mektupta da, nehirdeki taşkından dolayı saraya ait tarlalardaki arpanın erken hasat edildiği ancak bu sayede tahılın kurtarıldığı ve zarar görmediği belirtilmektedir. ARM XIII, 124 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: “*Beyime söyle, kölen Kibri-Dagan şöyle söyler: Kontrol ettim ve nehirdeki taşkın [...] nın önüne doğru geldiğinden 3 gündür sarayın arpalarını hasat etmek için işe el attım. Nehirdeki taşkını [...] ona yaptırdığım [...] meseleyi[...] geri dönsün ve şimdi gelecekte beyim (artık) kralım güvenilir olmayan, güvenmediği (adamları) (oraya) yerleştirmemeli! Benim bölgemde arpa mevcuttur....*” (Kupper, 1964, s. 126-127).

Zimri-Lim’in yazıştığı bir diğer yüksek dereceli memuru Bahdi-Lim’dir. Bahdi-Lim mektuplarında, Dēr ve Mišlān şehrindeki Haqat vadisini su basmasıyla ilgili olarak kralını sürekli bilgilendirmektedir. ARM VI, 3 numaralı belgede bu iki kentin aynı gün içinde sele teslim olduğu ve *muškēnum*¹¹ sınıfından bir şahsa ait olan 100 *iku*¹² tarlayı su bastığı kayıtlıdır. Aynı günde iki farklı kentte sel olması, bu yerleşim yerlerinin birbirine çok yakın mesafede olduğunu akla getirmektedir. Metnin

¹¹ *Muškēnum* kelimesinin kesin anlamı hâlâ tartışmalıdır. Hammurabi kanunlarında toplumun *awīlum* (soylu/yüksek sınıftan biri/ özgür yurttaş), *muškēnum* ve *wardum* (köle) 3 temel sosyal sınıfa ayrıldığı görülmektedirler. *Muškēnum* sözcüğü, “eli ağzın önüne koyarak (tapınma jestiyle) birini selamlayan; boyun eğen” anlamına gelmektedir. *Muškēnum*, yasal olarak, devlet veya krallığın bakmakla yükümlü olarak korumaya aldığı kişi olarak da tanımlanmaktadır. Bu gibi krallık bağımlılıkları, saraya yaptıkları hizmetler karşılığında ya mal yardımı ya da devri mümkün olmayan toprak alırlardı. Eski Babil yasalarında *muškēnum* için özel maddeler bulunmasının ve sarayla bir tutulmasının nedeni, mal sahibi olmadıkları yani “kent vatandaşı olmadıkları” için adet hükmündeki yasalar tarafından korunmamalarıydı (Oates, 2004, s. 73).

¹² *iku*, bir arazi ölçü birimidir (CDA 126).

ilgili satırları şöyledir: “[Beyime] söyle, kölen Bahdi-Lim söyle (söyle): Dêr ve Mişlân vadisindeki taşkın aynı gün meydana geldi. Dêr şehrindeki taşkın, muşkēnum’a ait olan 100 iku’luk tarlayı sular altında bıraktı. Sarayın tarlaları iyidir, hiç hasar yoktur. Mişlân’daki taşkın, kova ile çekilen suyla sulanan (tarlaları) sular altında bıraktı. Bir muşkēnum’a ait olan sarayın tarlası []. Taşkınun sonu gelene kadar beyime yazmadım.” (Kupper, 1954, s. 12-15).

ARM VI, 3 numaralı belgedeki ifadelerin benzerini Bahdi-Lim’e ait bir başka mektupta da görüyoruz. ARM VI, 2 numaralı mektupta, Bahdi-Lim, yine Mişlân’daki Haqat vadisinde meydana gelen su taşkınıyla ilgili Zimri-Lim’i bilgilendirmekte ve aynı şekilde muşkēnum sınıfından birisine ait olan bir tarladan bahsedilmektedir. Metnin ilerleyen satırlarında, Mişlân-Haqat civarlarına lokalize edilen Dagilin¹³ adlı bir şehir adı ile karşılaşmaktayız. Anlaşılan o ki, Fırat’ın taşması neticesinde, Orta Fırat bölgesi üzerinde, birbirine yakın mesafede bulunan pek çok yerleşim yerini etkileyen su baskınları meydana geliyordu. Bahse konu olan metnin (ARM VI, 2) ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: “Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim söyle söyle: Mişlân’daki Haqat vadisini su bastı. muşkēnum’un [] nadasa bırakılmış² tarlasını su bastı. Dagilin’e kadar (heryer) sular altında kaldı ve (sonra) su çekildi. Her şey yolundadır, hasar yoktur.” (Kupper, 1954, s. 12-13).

Benzer şekilde, ARM XIII, 28 numaralı belgeye göre arka arkaya yağan şiddetli yağmurdan sonra nehrin 1 kamış yüksekliğinde taşıdığı krala bildirilmektedir. Taşkınun hangi kentte meydana geldiği kırık satırlar nedeniyle anlaşılamamaktadır. Sarayın üst düzey memuru Yasim-Sumû, beyine şöyle yazmaktadır: “Beyime söyle, kölen Yasim-Sumû söyle söyle: (Arka arkaya yağan) iki yağmurdan sonra sular, 1 kamış yüksekliğinde şiddetle taşı. İkinci günde [x x x] 4 [x x x x] sular [x x x] 2 [x x x]. Sular (şimdi) hızlı akıyor ve gidiyor.” (Kupper, 1964, s. 55).

Sel baskınlarının sadece çevreye zarar vermediği aynı zamanda bazen insan ölümlerine de yol açtığı bir Mari metninde kayıtlıdır. Mari çivi yazılı belgelerinde daha çok ev ve tarlalara verilen zarardan bahsedilmiştir ama bu metin insan ölümüyle ilgili nadir örneklerden birisidir. Memur Yaqqim-Addu’nun krala verdiği bilgiye göre, su taşkını o kadar şiddetlidir ki asker taşıyan bir gemi alabora olmuş ve içindekiler sele kapılıp ölmüştür. Metinde, ölen kişilerden birkaçının isimlerinin krala bildirilmesinden anlaşılıyor ki bazı önemli saray görevlileri de bu gemide bulunuyordu. Ölenler arasında adı geçen Asqudum ve Burqan adlı kişilerin, saray

¹³ Lokalizasyon çalışmaları için Bkz. (Groneberg, 1980, s. 49).

idaresinde çalışan görevliler olduğu tahmin edilmektedir. Metnin devamındaki ifadelerle göre gemide henüz kimliği belirlenmeyen pek çok kişinin de yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır. ARM XIV, 4 numaralı metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: “*Beyime söyle, kölen Yaqqim-Addu şöyle (söyler): 20. günden sonraki gün mesele/haber bana ulaştı. Şöyle ki; onunla (gemide) gelen askerlerle birlikte Asqudum, gemide sele yakalandı ve öldü. Ayrıca beyime hemen yazdım (ki) Burqan (da) onunla birlikte öldü. Üstelik orada onunla birlikte ölen adamlar(ın kim oldukları) hâlâ kesin değil. Durumu öğreneceğim ve beyime yazacağım. Ayrıca onun buradaki evine, kölelerin âmirine ve başka (kimselelere) bir şeyi borçlu olmadığına dair kesin bilgi verdim.*” (Biro, 1974, s. 24-25).

Tarih boyunca barajların yapım amaçları değişmemiştir. Barajlar, sadece taşkınları önlemek amacıyla değil aynı zamanda fazla suyu tutarak kuraklık gibi doğal afetlerde kentlerin su ihtiyacını karşılamak, tarım alanlarına su sağlamak, ulaşım ve taşımacılıkta kullanmak gibi pek çok farklı amaç için de inşa edilmiştir. Barajlar, özellikle kurak zamanlarda veya kentlerde gereğinden fazla su ihtiyacı doğduğunda bünyesinde tuttuğu suyu insanların hizmetine sunmak bakımından oldukça önemlidir. Ancak, yağış miktarının beklenenden çok olması neticesinde barajlarda tahminden fazla su birikince ya da şiddetli sel meydana geldiğinde bazen barajların su basıncına dayanmayıp yıkılması ihtimali de her zaman söz konusudur. Gerçekten de Mezopotamya ovasında, Dicle ve Fırat’ın başlıca kollarının yamaçları, alüvyon miktarının çok olması nedeniyle, kendilerini çevreleyen ovanın daha yüksekledi ve bu yükseklik farkı, yerçekimi sayesinde bitişik tarlaların sulanmasını kolaylaştırmakla birlikte suların yüksek olduğu dönemlerde bentlerin yıkılmasına yol açtığı bilinmektedir (Bordreuil, B. Chatonnet ve Michel, 2015, s. 23). Mari kraliyet arşivinde sel neticesinde yıkılan ya da hasar gören barajlar ve kanallarla ilgili kral Zimri-Lim’in haberdar edildiği pek çok belge bulunmaktadır. Bu belgeler kralın, genellikle Bahdi-Lim, Kibri-Dagan ve Yaqqim-Addu adlı memurlarıyla olan yazışmalarıdır.

ARM VI, 4 numaralı belgede Bahdi-Lim’in kralına verdiği bilgilere göre, Haqat vadisini su basmış ve taşkınlara karşı bu bölgede inşa edilen barajın bir bölümü şiddetli sel nedeniyle zarar görmüştür. Sel o kadar şiddetlidir ki sular, barajı yarıp geçmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “*Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle söyler: aİĞİ.KUR¹⁴ evlerinin aşağısındaki, vadi(deki su) nedeniyle inşa edilen kamış(tan*

¹⁴ aİĞİ.KUR, Habur bölgesinde bulunan bir sulama kanalının adıdır. Bkz. (Groneberg, 1980, s. 288).

yapılmış) barajı, Haqat vadi(sinin suyu) akmaya başladığı zaman vadi nedeniyle o barajı tamir ettiler. Sonra sular yükseldi ve [x x x]. Sular, barajın alt tarafını (yıkıp) götürdü ve (tahliye) savağını 4 kamış (boyunda) genişletti” (Kupper, 1954, s. 14-15).

Zimri-Lim ve Bahdi-Lim arasındaki bir başka mektupta da adı verilmeyen bir kentte (Bahdi-Lim’in mektuplarında sıkça geçen Dēr veya Mišlān kentleri olabilir) meydana gelen sel sonucunda barajda meydana gelen hasarlar hakkında kral bilgilendirilmektedir. Metne göre sular o kadar yükselmiştir ki taş barajı aşmıştır ve barajın belli yerlerinde çökmeler meydana gelmiştir. Ancak Bahdi-Lim barajla ilgilendiğini, zarar gören yerlerin onarıldığını, endişelenecek bir durum olmadığını söyleyerek kralını bilgilendirmektedir. Bahse konu olan metnin (ARM VI, 1) ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: *“Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle (söyler): İddin-Dagan’ın oğlu dün buraya geldi. Onun haberini işittim ve baraja gittim ve onu beyime gönderdim. Barajın bulunduğu yere vardım ve baraj sağlamdır. (Su), beyimin yaptığı taş bendin savağından 5 karış (yükseklikten) akıyor. Bent iyi durumdadır. Köprünün altındaki, orta bendin alt kısmının kaplamasını su aşındırdığı için (köprünün bir kısmı) yarım kamış (ölçüsünde) çökmüş. Taş bendi böldüm ve bendin içindeki su azaldı. Bendin (zarar gören) yan kaplamaları onarılmıştır. Endişelenecek bir şey yok, (her şey) iyidir. Beyimin yaptığı taş bent sağlamdır. Beyim, hiçbir şey için endişelenmesin.”* (Kupper, 1954, s. 10-12).

Benzer içerikli bir başka mektupta da Bahdi-Lim, kullanılmaz hale gelen bir barajı yıkmak zorunda kaldığını, ^aİĞİ.KUR adlı kanalın yakınındaki taş barajın, Şadītum kanalına doğru çöktüğünü ve bu çökmenin su seviyesinin akış düzenini bozduğunu kralına bildirmektedir. Bahdi-Lim, mektubun ilerleyen satırlarında Appān¹⁵ ve Humzān¹⁶ adlı kentlerden topladığı 40 adamla bent onarımı için çalışmaya başladığını da belirtmekte, Mari’ye giden su akışının azalmayacak şekilde devam etmesi için gayret göstereceğini vurgulamaktadır. ARM VI, 5 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: *“Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle söyler: ^aİĞİ.KUR’daki eski (köprünün) ayaklarının karşısındaki taş yapı (bent), Şadītum kanalına çöktü ve (oradaki suyun) seviyesini 1 kubit düşürdü. (Haber) duydum ve Appān ve Humzān’dan 40 adamı görevlendirdim ve bu işe başladım. Şimdi, bu taş yapıyı*

¹⁵ RGTC3’te bu kentin yeri için kesin bir lokalizasyon söz konusu olmadığı ancak Mari’ye yakın bir yerleşim yeri olmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir. Appān kentinin daha çok Humzān ve Hutnum ile birlikte geçtiği de ifade edilmektedir. Bkz. (Groneberg, 1980, s. 19).

¹⁶ Humzān kenti için Mari’ye yakın bir yerleşim yeri olduğu düşünülen Appān civarına işaret edilmektedir. Bkz. (Groneberg, 1980, s. 100).

yıkacağım ve yarın suları önceki seviyelerine getireceğim. Bu yüzden sular Mari için hiçbir şekilde azalmayacak.” (Kupper, 1954, s. 14-17).

Mari ve civar yerleşimleri sıklıkla ani sel baskınlarına maruz kaldığı için kent yöneticileri bölgedeki barajların sağlamlığını belirli aralıklarla kontrol etmek zorundaydılar. Bu iş, kent yöneticilerinin en önemli görevleri arasındaydı. Şehre suyun düzenli ve ölçülü bir şekilde ulaşması önemli olduğu için barajların en kısa sürede onarımı şarttı. ARM III, 7 numaralı belgede Kibri-Dagan, krala, barajın yapımı ile ilgili bilgi vermektedir. Metinden, kralın baraj yapımı için gerekli işçi sevkiyatı talimatını da verdiği anlaşılmaktadır. Metinde şu ifadeler kayıtlıdır: *“Beyime söyle, kölen Kib[ri-Dagan] şöyle söyler: Önceden beyime yazdığım barajdaki çalışmalar hakkında: çok iyi bir şekilde (oraya) ulaştım. Eskiden barajda sular sürekli akıyordu. Şimdi, yardım için yazdım ve Terqa bölgesine yardım geldi. Beyimin bana gönderdiği seçkin ve güvenilir adamlar bana ulaştı. İşimin üzerinde durdum ve sızan sular üzerinde çalışmaya başladım. [x x x] [x x x x]. Bu barajın çalışmalarını 4 gün içinde tamamlayacağım.”* (Kupper, 1950, s. 18-21).

Günümüzde, baraj/bent yapımı dışında su baskınlarına karşı alınan tedbirlerden biri de kanal açarak biriken fazla suyun yönünü değiştirmektir. Bu yöntemin yaklaşık 4000 yıl öncesinde de bilindiğini ve uygulandığını çivi yazılı belgeler ortaya koymaktadır. Nitekim ARM VI, 7 numaralı Mari metninde, Dêr şehrindeki taşkından sonra kent yöneticilerinin, kanalın yönünü değiştirme işine ağırlık verdikleri, bu iş için resmi görevlilerin geldiği ve denetleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Kanal yönünü değiştirme işinin tamamlanabilmesi amacıyla 2000 adamın istendiği ancak bu sayının bu kadar ciddi bir iş için yeterli olmadığı da belirtilmiştir. Bölgedeki sel baskınlarının ani ve şiddetli yağmurlardan kaynaklandığı ve bölgenin şiddetli yağışlara maruz kaldığı, metindeki *“Diğer bir mesele olarak; beyimin huzurundan döndükten sonra iki kez yağmur yağdı”* şeklinde Bahdi-Lim’in krala bilgi vermesinden anlaşılmaktadır. ARM VI, 7 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: *“Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle (söyler): Dêr şehrindeki vadiye (taşkına) gelince, biz eski işi ve (kanalının) yönünü değiştirme işini denetledik. Yazıcılar, günlük işleri hesapladılar. (Fakat) eski işin üzerine (... kanalının) yönünü değiştirme işi için 2000 adam yetersizdir. Müzakere ettik ve (bu kanalın) yönünü değiştirme işine başladık. Başlanan iş çok iyidir. Şimdiye kadar iş hakkında beyime (hiçbir şey) yazmamam konusuna gelince; saray ve Mari kendi paylarını almadığı için beyime yazmadım. Diğer bir mesele; beyimin huzurundan döndükten sonra iki kez yağmur yağdı.”* (Kupper, 1954, s. 16-19).

Bir başka metinde de Habur Suyunun/Çayının su seviyesinin normalde olması gerekenden 2 arşın daha fazla olduğu, bu fazlalığı atmak yani biriken suyun yönünü değiştirmek için kanalların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Habur ve çevresi, Mari metinlerinde sel baskınlarıyla ve kanallarla ilgili adı sık geçen bir yerleşim yeridir. Özellikle Kibri-Dagan'ın ve Bahdi-Lim'in mektuplarında Habur adını sıkça görmekteyiz. ARM VI, 8 numaralı belgede, su taşkınları sırasında nehirlerin ne kadar yükseldiğini verilen rakamlar ve ölçü birimleri sayesinde öğrenmek mümkündür. Metnin ilgili satırları şöyledir: *“Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle (der): İş(in yapıldığı yere) ulaştım ve Habur’(un su seviyesi) ben gelmeden önce 2 arşın kadar yükselmişti. Şimdi Habur’daki yüksek su geri çekilene kadar suyun yönlendirildiği kanalı/savağı kapatmayacağım. Habur’un su seviyesi düştüğünde savağı¹⁷ kapatacağım.”* (Kupper, 1954, s. 18-19).

Kanallar, genellikle düz bir taşkın yatağı alanına kazılırdı. Su, setlerle tutulmalıydı aksi durumda taşkın bölgeye yayılacak ve kanal da amacına hizmet etmeyecekti. Bundan dolayı insanlar ağırlıklı olarak kanalların her iki yakasına toprak ilave ederek kanal kenarlarını güçlendirmeye odaklanmışlardır (Jotheri, 2018, s. 114). Gerçekten de ARM VI, 9 numaralı belgede de suyolunu güçlendirmek ve taşkınların çevreye daha fazla yayılmasını ve zarar vermesini önlemek amacıyla su kaynağının bazı yerlerine kamış demeti yığılacağı anlatılmaktadır. Bahse konu olan metnin ilgili satırları şöyledir: *“Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle (söyler): 9. günde işe geldim ve savağı inceledim; 8 kamış genişliğinde ve 7 arşın derinliğindedir. O savağın suyu(nu kesmek) için) 10. ve 11. günde kamış demetini yığacağım (ve) 12. günde (suyu) kesme işine el atacağım. Beyim endişelenmesin.”* (Kupper, 1954, s. 20-21).

Bir başka Mari mektubunda da Yaqqim-Addu, suları başka tarafa yönlendirmek için yapıldığı anlaşılan Bişan kentindeki destek kanalının uzun süredir bakımsız olduğunu, kimsenin bu kanalla ilgilenmediğini krala rapor etmektedir. Metnin devamında, Habur’daki sel nedeniyle bu kanalın kenarının çamurla dolduğu kaydedilmiştir. ARM XIV, 14 numaralı belgenin ilgili satırları şöyledir: *“Beyime söyle, Yaqqim-Addu şöyle söyler: Suları ...ya doğru taşıyan Bişan kentinin destek kanalı uzun süre önce açılmıştır ve hiçbir zaman (tekrar) kazılmamıştır (temizlenmemiştir). Habur Nehrindeki sel sırasında o destek kanalı, kenarına kadar çamurla doldu ve*

¹⁷ Savak: Bir barajın fazla suyunu akıtmak için yapılan düzenek (Türk Dil Kurumu Sözlüğü)

(dolayısıyla) barajı her yılkinden daha fazla aştı ve sular onun (destek kanalı) içine [.....]" (Biro, 1974, s. 40-43).

Benzer şekilde, Yaqqim-Addu'nun krala yazdığı ARM XIV, 13 numaralı mektupta, kanalların zayıf ya da hasar görmüş yerlerinin güçlendirilmesi gerektiği bildirilmekte, bölgedeki barajın yapımında Mari ve Mari'ye çok yakın Terqa bölgesi sakinlerinin de görev aldıkları kaydedilmektedir. Yaqqim-Addu, Terqa şehrinden geçen İsim-Yahdun-Lim¹⁸ kanalının restore edilmesi için 200 adamın kendisine gönderilmesini istemektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: *"Beyime söyle, kölen Yaqqim-Addu şöyle söyler: "Mari ve Terqa bölgesi insanları (işçileri) aİĞİ.KUR'dan baraj yapımı için ayrıldıklarında ben de onlarla ayrıldım. Beraber çalıştığım adamlar işi bıraktılar, evlerine gittiler. Ben de aİĞİ.KUR'dan ayrıldım ve hemen Habur'u düzenlemeye gittim. Bu bölgelerin işçileri İsim-Yahdun-Lim kanalı için (kanalda çalışmak için) ayrıldıklarında ben de geri döndüm. Onlar çalışmayı bırakıp evlerine gittiler, ben de ayrıldım ve Habur'u düzenlemek için beraberimdeki adamlarla yola çıktım. Habur'un arda kalan işini yapacağım. Beyim Bahdi-Lim'i göndersin (görevlendirsin) ve buraya 200 işçi gönderilsin ki Habur'un zarar görmüş kısımlarını güçlendireyim. Bu sette bir delik açılması durumunda, kimse onu (gediği) kapatamaz."* (Biro, 1974, s. 36-41).

ARM III, 79 numaralı metinde de İsim-Yahdun-Lim kanalının yarım kalan işiyle ilgili Kibri-Dagan, Zimri-Lim'i bilgilendirmektedir. İsim-Yahdun-Lim kanalı bu metinde de Terqa kenti ile ilişkili olarak geçmektedir. Nitekim bu kanalın, bahsettiğimiz üzere Terqa bölgesinden geçen bir su yolu olduğu bilinmektedir. İsim-Yahdun-Lim'in, Terqa şehri için önemli bir kanal olduğu metinlerde sıklıkla Terqa kenti ile anılmasından da anlaşılmaktadır. Metne göre Terqa bölgesinde, çakıl taşından yapılmış bent artık kullanılmadığı için, su baskınlarına karşı bu kanalın çok geniş kazılması gerektiği de Kibri-Dagan'ın verdiği bilgiler arasındadır. Barajların yanında kanalların da su baskınlarında önemli bir rol oynadığını bu metin de doğrulamaktadır. Gerçekten, Kibri-Dagan da bu kanalın kazılması işinin çok önemli olduğunu özellikle vurgulamıştır. Söz konusu metnin ilgili satırları şöyledir: *"Beyime söyle, kölen Kibri-Dagan şöyle söyler: Dagan ve İkrub-il iyilerdir. Terqa şehri ve civarı da iyidir. İkinci olarak, yaptıracağım İsim-Yahdun-Lim kanalının işi hakkında; Ab ayının 5. gününde o işe başladım. O iş çok çetindir. Çok fazla kazı yapacağım (çünkü)*

¹⁸ İsim-Yahdun-Lim kanalı için bkz. (Groneberg, 1980, s. 291).

nehirin, büyük kanala akmasına izin veren, çakıl taşından (yapılmış) bu bent, artık mevcut değildir.....” (Kupper, 1950, s. 102-105).

Nitekim yine bir Mari metninde de Dēr şehrindeki kanal çevresinin ve vadi alanının yarıldığı bu sebeple Dēr kentinde su sıkıntısı yaşandığı anlaşılmaktadır. Bahdi-Lim’in hasar görmüş kanalı onardığı ve bu sorunu hallederek kente su getirdiği kaydedilmektedir. Bu bağlamda ARM VI, 6 numaralı metinde şu ifadeler kayıtlıdır: “*Beyime söyle, kölen Bahdi-Lim şöyle (söyler): Dēr şehri vadisinin kenarındaki vadiyi ayıran Rākibum kanalını toprak yığarak tamir ettim. (Kanal) önceki haline gelmiştir. Bu mektubu beyime gönderdiğim gün suları Dēr şehrine akıttım (yönlendirdim). Dēr şehrine su akıtmadan önce beyime yazmadım.*” (Kupper, 1954, s. 16-17).

Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Eski Mezopotamya’da su baskınlarını önlemek için kullanılan tekniklerden birisi de bazı yerleşim yerlerine yüksek duvarlar inşa etmektir. Yaqqim-Addu tarafından Zimri-Lim’e yazılan ARM II, 101 numaralı mektupta, Habur Suyunun yükselmesi sonucu olsa gerek Habur civarında hasarlı bir yapının olduğundan ve Saggarātum¹⁹ kentindeki duvarın çöktüğünden söz edilmektedir. Duvarın 7 kamış boyu çöktüğü ve duvar işçisine acil ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Metinden Habur’da şiddetli bir sel olduğu ve yakın çevredeki bazı yapılara da zarar verdiği anlaşılmaktadır. Bu durum ilgili belgede şöyle anlatılmaktadır: “*Beyime söyle, kölen Yaqqim-Addu şöyle söyler: Saggarātum’a geldim. Habur’daki barajda zarar görmüş bir yapı vardı. (Hasarlı kısmı tamir etmek için) bölgenin adamlarını Habur’a seferber ettim. Şimdi bu günlerde, bu mektubu beyime gönderdim. Saggarātum duvarı, bu şehrin tepesinin ön duvarı 7 kamış boyu çöktü ve bölgede hiç duvar işçisi yoktur. Önceden (duvar ustası olan) Dagan-aşraya..... öldü ve bu adam hayatta ve adam sağlıklı iken hiçbir şey yapmadı. Beyim buz evi yapma konusunda bana talimat verdiğinde beyimden bir duvar ustası istedim ve duvar ustası Ahum’u, bana bir duvar ustası verdiler ve (o adam) buz evinin yapımını tamamladı ve Mari’ye geri gitti. Şimdi, Yahdun-Lim, Saggarātum ve iki sarayın duvarı için bir duvar ustası yoktur. Beyim talimat versin ki, hem iki duvarı hem de iki sarayı onaracak, işinde başarılı bir duvar ustasını bana göndersinler.*” (Charles, 1950, s. 176-179).

¹⁹ Saggarātum kenti için (Groneberg, 1980, s. 199-200)’de farklı görüşler vardır. Terqa’ya bir günlük mesafede olduğunu düşünenler olduğu gibi Habur harabeleri de işaret edilmektedir.

Mari ve civar yerleşimlerdeki su kaynakları ile ilgili metinlerde geçen bu sıkıntıların, Zimri-Lim'in Mari tahtına çıkmadan önce başlamış olabileceği yönünde fikirler bulunmaktadır. Bir metinde, “*Zimri-Lim'in, Fırat'ın kıyısını düzenlediği yıl*” ifadesinin geçmesi buna kanıt olarak gösterilmektedir (Cole ve Gasche, 1998, s. 9).

Sonuç

Mari kenti, M.Ö. II. Binde, Doğu'dan Batı'ya mal akışının sağlandığı kervan güzergâhları üzerinde bulunan, yaşamsal ticari yolları denetleyen önemli bir kentti. Fırat Nehri üzerindeki konumu dolayısıyla nehir taşımacılığının da kilit noktalarından birini oluşturuyordu. Ancak Mari ve yakın çevresindeki kentler, Fırat üzerinde bulunduğu için sıklıkla ani su baskınları yaşıyordu. Zimri-Lim yönetiminin, bu önemli kentlerde doğal afetlere karşı tedbirler aldığı ve su kaynaklarının kullanımının ciddiyetle takip edildiği Mari kraliyet arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Zimri-Lim'in emrindeki memurların, Mari ve civar kentlerde meydana gelen taşkınları tüm ayrıntılarıyla, kralla olan mektuplaşmalarında haber verdikleri görülmektedir. Barajların hasar görmüş ya da daha önce yıpranmış bölümlerinin onarıldığı, kanalların açık yerlerinin sazlık, kamış gibi ürünlerle desteklendiği de yine Mari mektuplarından anlaşılmaktadır. Taşkınlar sonrası hasar tespit çalışmaları ve suyollarının kontrolü için gerekli durumlarda yetkin kişilerden oluşan bir ekibin de görevlendirildiği, onların teknik incelemeler yaptığı mektuplarda krala verilen bilgiler arasındadır. Bu durum, Zimri-Lim yönetiminin su kaynaklarının kullanımı ve yönetimi konusundaki ciddiyetine işaret etmektedir.

Zimri-Lim'in sel baskınlarıyla ilgili memurlarıyla yazışmalarını incelediğimizde, Mari civarlarına lokalize edilen ve Zimri-Lim döneminde Mari Krallığının denetiminde oldukları anlaşılan Terqa, Habur, Raqqum, Haqat, Dēr, Mişlān, Bişān gibi kentler, su taşkınlarıyla ilgili adları sıklıkla geçen yerleşimler olarak öne çıkmaktadırlar. Hatta bir metinde (ARM VI, 3) aynı gün içinde iki yerleşim yerinde (Dēr ve Mişlān) ortaya çıkan taşkınlardan bahsedilmesi bu bölgelerin birbirine çok yakın olduğunu ve taşkınların oldukça geniş bir bölgeyi etkilediğini akla getirmektedir.

Fırat Nehri güzergâhı üzerinde bulunan Mari'deki ve yakın yerleşimlerdeki su taşkınları sonrasında, hasar görmüş baraj ve kanalların yapım çalışmaları için sayıları 2000'lerle ifade edilen yoğun bir iş gücü gerektiği ve istenilen işçilerin bölge halkından oluştuğu da yine Zimri-Lim dönemi mektuplaşmalarından öğrenilebilmektedir. Mektuplarda en çok adı geçen kanallar, Terqa bölgesindeki İşim-Yahdun-Lim ve Habur bölgesindeki 𐎠𐎵𐎠.KUR'dur. Zimri-Lim ve yüksek dereceli

memurları arasındaki yazışmaların içeriğine ve kullanılan üsluba bakıldığında, karşılıklı bir güven olduğu ve kralın adamlarının saraya sadık, işini iyi yapan, disiplinli yöneticiler olduğu söylenebilir. Yöneticiler, su taşkınları sonrasında kentte zarar gören yapılarla ilgilendiklerini, baraj/bent ve kanalların onarıldığını ve endişelenecek bir durum olmadığını söyleyerek kralın endişelerini gidermeye çalışmışlardır. Gerçekten de mektuplaşmaların son cümlesi olarak geçen “*Beyimin yüreği hiçbir şekilde endişelenmesin*” ifadesi bu durumu doğrulamaktadır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Biot, M. (1974). *Lettres De Yaggim-Addu, Gouverneur De Sagaratum*, Archives Royales De Mari XIV. Paris: Imprimerie Nationale.
- Bordreuil, P., B. Françoise C., Michel. C. (2015). *Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları* (L. Başaran, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bottéro, J., (2011). *Gilgameş Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan* (O. Suda, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Charles, F. J., (1950). *Lettres Diverses*, Archives Royales De Mari II. Paris: Imprimerie Nationale.
- Cole, S. W., Hermann G. (1998). Second and First-Millennium BC Rivers in Northern Babylonia, H. Gasche ve M. Tanret (yay. haz.). *Changing Watercourses in Babylonia, Towards A Reconstruction of the Ancient Environment in Lower Mesopotamia* (s. 1-64). Ghent: University of Ghent-The University of Chicago.
- Eco, U. (2018) *Antik Yakındoğu* (L. T. Basmacı, Çev.), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Florioti Duymuş, H. H., Gözde D. (2013). Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/ 54, 25-40.
- Frankena, R. (1966). *Briefe Aus Dem British Museum*, Altbabylonische Briefe In Umsschrift Und Übersetzung. Leiden: E.J. Brill.
- Groneberg, B. (1980). *Die Orts-und Gewässernamen der altbabylonischen Zeit, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes (RGTC 3)*, Beihefte Zum Tübinger Atlas Des Vorderen Orients. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Günbattı, C. (2000). Eski Anadolu’da Su Ordali, *Archivum Anatolicum* 4, 73-88.

- Jotheri, J. (2018). Recognition Criteria for Canals and Rivers in the Mesopotamian Floodplain. Zhuang ve Altaweel (yay. haz.), *Water Societies and Technologies from the Past and Present* (s.108-126). London: UCL Press.
- Kraus, F. R. (1968). *Briefe aus dem Archive des Šamaš-hāzir*, Altbabylonische Briefe In Umschrift Und Übersetzung. Leiden: E.J. Brill.
- Kuhrt, A. (2010). *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)* (D. Şendil. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kupper, J. R. (1950). *Correspondance De Kibri-Dagan*, Archives Royales De Mari III. Paris: Imprimerie Nationale.
- Kupper, J. R. (1954). *Correspondance De Bahdi-Lim*, Archives Royales De Mari VI. Paris: Imprimerie Nationale.
- Kupper, J. R. (1964). Lettres De Kibri-Dagan (No: 102-138). G. Dossin, J. Bottéro, M. Birot, M.M. Lurton Buke, J.R. Kupper, A. Finet (yay. haz.) *Archives Royales De Mari XIII. Textes Drivers* (104-136). Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner.
- Lafont, B. (2005). Mezopotamya'da Nehir-Tanrı'nın Yargılaması. J. Bottéro (yay. haz.). *Eski Yakındoğu, Sümer'den Kutsal Kitap'a* (Çev. A. Kâhiloğulları, P. Güzelyürek ve L. A. Özcan, Çev.). (200-209). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Larsen, M. T. (2007) Going to River. M. T. Roth, W. Farber, M. W. Stolper ve P. von Bechtolschein (yay. haz.). *in Studies Presented to Robert D. Biggs* (173-188). Chicago: The University of Chicago.
- Mahmood, L. (2006) *Two Cities of Sippar: Tell Abu-Habbah and Tell ed-Dēr*, Masters of Arts in Antropology. New York: Stony Brook University.
- Oates, J. (2004). *Babil* (F. Çizmeli, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Öz, E. (2015). Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması. İ. Albayrak, H. Erol, M. Çayır (yay. haz.). *Cahit Günbattı'ya Armağan* (185-202). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Tosun, M., Yalvaç, K. (1981). *Sumer Dili ve Grameri, Sumerce'den Örnekler*, 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tosun, M., Yalvaç, K. (2002). *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, sozluk.gov.tr; Erişim Tarihi: 21.08.2019

Yıldırım, N. (2018). Eski Mezopotamya'da Kadınların Diplomasideki Rolü Bağlamında Mari Kraliçesi Şibtu'nun Yazışmalarından Örnekler. *Archivum Anatolicum* 12/2, 201-217.

ARM: Archives Royales de Mari

BM: Tablets in the Collections of the British Museum

CDA: A Concise Dictionary of Akkadian, 1999, Wiesbaden.

RGTC: Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, 1980, Wiesbaden.

Summary

Water is the main source of life for the living creatures in the nature. For this reason, sedentary human communities have primarily preferred places close to water resources as their living places. Water is not only a physical need for human beings, but also a fundamental need to ensure the continuity of agricultural production. At the same time, water resources have been accepted as political, military and geographical boundaries throughout the history. Moreover, they were worshiped as sacred places at times, and important rites were usually performed around water sources. Water resources also appear as the basic element of physical and spiritual purification in rituals.

Settlement areas on waterways have played a key role in the development and continuity of interregional economic relations. Indeed, according to cuneiform texts, it can be said that many cities on the route of the Euphrates had a main role in the commercial relations with other settlements in Mesopotamia and surrounding regions. One of these settlements was the ancient Kingdom of Mari (modern Tell Hariri) in the Middle Euphrates region. The Mari Kingdom had a very strategic position in terms of trade and politics, as it was on the caravan routes along the Euphrates River and was a key point in both land and river transportation.

The importance of the Mari Kingdom cannot be explained by its strategic position alone. At the same time, around 20,000 cuneiform texts were discovered in the palace of Mari, forming an important group among the archives of the Ancient Near East. Most of the texts unearthed at this site are of administrative content and mainly consist of letters written on different subjects between Zimri-Lim, king of Mari, and his high officials. Among the royal letters of Mari, there are documents that give important information about the floods that took place in the city of Mari and in the surrounding settlements that are likely to be under the control of the Mari Kingdom, and about various reconstruction activities in the region, such as the construction of dams / dikes and canals. Within the framework of this study, about 25 letters were identified, covering the (re)construction activities carried out in the context of the measures taken by the administration against flood disasters and overflows that occurred in Mari and in the settlements nearby areas, and the practices on the use and management of water resources. In the context of the sensitivity shown to water management and control of water and irrigation works, the measures taken by the palace administration such as employing workers for the reconstruction of the structures damaged after the flood, assigning an inspection team for the damage assessment caused by the flood, and the officials who have to fulfill all these works are recorded in detail in this correspondence of the king Zimri-Lim with his officers.

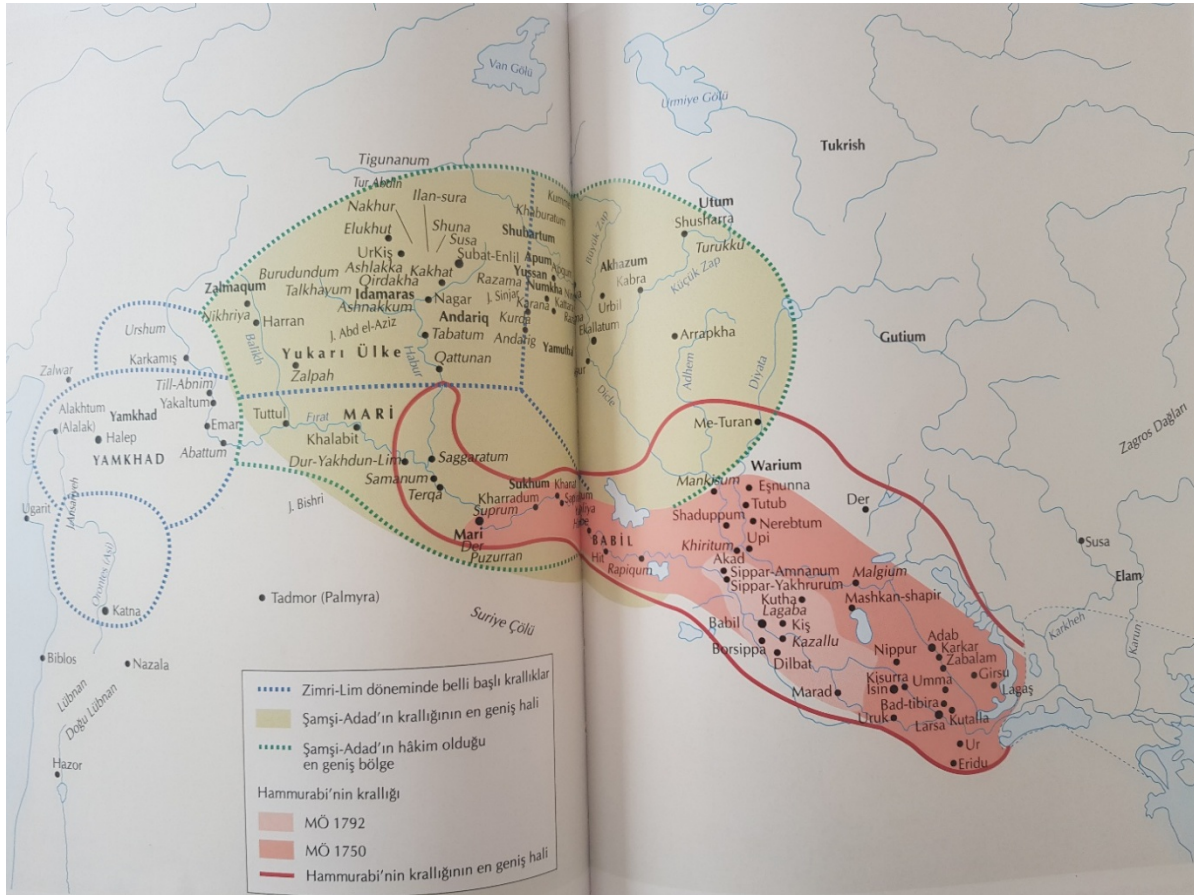
There were frequent flash floods in Mari and the nearby towns on the Euphrates. It is clear from the Mari royal archive documents that the administration of Zimri-Lim took precautions against natural disasters in these important cities and that the use of water resources was monitored seriously. As a matter of fact, in the letters sent to the king by the officers under Zimri-Lim's command, it is seen that they gave full details of the floods that occurred in Mari and the surrounding cities. Some of the Mari letters record also that the damaged or worn parts of the dams were repaired, and the open parts of the canals were supported by products such as reeds and canes. It is among the reports given to the king in

the letters that a team of competent people is also assigned for the damage assessment studies and the control of the waterways after the floods, and they conduct technical examinations. This situation indicates the seriousness of the Zimri-Lim administration regarding the use and management of water resources. All these works and actions point to the seriousness of Zimri-Lim management regarding the use and management of water resources.

About 25 Mari letters dated to the period of Zimri-Lim (1779-1757 BC) mention about the floods in the Euphrates and their causes to the cities especially Habur and Terqa (Tell Ashāra) in the north of Mari and Raqqum, and to the surrounding settlements of Dēr (Sippar-Amnānum), Mišlān, and Bišān. The water sources called Īsim-Yahdun-Lim in the Terqa region and 𐎠𐎢𐎵.KUR in the Habur region occur as the most mentioned channels in the Letters.

The heavy rainfall and, of course, the melting of snow in the spring caused floods in the river beds, and from time to time, people's residential areas, fields, vineyards and gardens might have been perished. From the earliest times to the present, humans have tried to take various measures to keep the floods under control. As it is inferred from the cuneiform texts, floods have been prevented to a great extent by the dams built on the Euphrates and other small river tributaries and the channels opened from the dams to divert the surplus of the accumulated water. As mentioned in the Mari documents, another method of protection from the floods was to strengthen edges and/or weak points of the canals with reeds against heavy water flow. The high walls built at certain points of the settlements were also effective in preventing floods.

In ancient times, some of the main duties of kings were to ensure the welfare and happiness of the people and to maintain their power and legitimacy. The kings not only focused on construction of temples and palaces but also on construction activities such as bridges, canals and embankments. The cuneiform documents show that the kings and city administrators of Ancient Mesopotamia were very meticulous about water management and water control in order to minimize the damages caused by the sudden flooding of the Euphrates and Tigris Rivers.

M.Ö. II. Binde Mezopotamya'nın siyasi yapılanmasını gösteren harita. Mari kenti ve civar yerleşimleri ile önemli su kaynakları da haritada yer almaktadır. (Eco, 2018, Harita: 4).

PASSAGES OF ECONOMIC MIGRANTS IN CARYL PHILLIPS' *THE FINAL PASSAGE* AND TÜRKLER ALMANYA'DA BY BEKİR YILDIZ

CARYL PHILLIPS'İN *THE FINAL PASSAGE* VE BEKİR YILDIZ'IN *TÜRKLER ALMANYA'DA ROMANLARINDA EKONOMİ GÖÇMENLERİNİN YOLCULUKLARI*

Abdullah Nejat TÖNGÜR

Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
nejattongur@maltepe.edu.tr; anejatt@yahoo.com

Yıldırım ÇEVİK

Dr. Öğr. Üyesi, Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
yildiraycevik@arel.edu.tr; cevikyildiray@yahoo.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 18 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 18 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Caryl Phillips; *The Final Passage*;
Bekir Yıldız; *Türkler Almanya'da*;
Göçmenler; Misafir İşçiler

Keywords

Caryl Phillips; *The Final Passage*;
Bekir Yıldız; *Türkler Almanya'da*;
Immigrants; Guest Workers

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.12

Abstract

Caryl Phillips' The Final Passage (1985) is about the Caribbean characters from St.Kitts who immigrated to Britain in 1958 and Bekir Yıldız's *Türkler Almanya'da* (1966) depicts the characters who went to Germany in the early 1960s in the first wave of the move of the Turkish guest workers. Although Phillips' and Yıldız's novels reflect the lives of individuals from two different cultures and two different countries who had totally different life styles, cuisines, traditions, rituals, flora, fauna, climates and histories, there are many parallels between the novels. Because the patterns, dynamics, push and pull factors of immigration of people from all the Caribbean countries including St.Kitts and Nevis to Britain which began in the late 1940s and recruitment of guest workers from Turkey to (Federal) Germany which started in the early 1960s were based on economic reasons. Despite the hardships suffered in the host countries these passages transformed into a chain migration soon. So, the aim of this study is to make a textual and comparative analysis of the flow of the Caribbean people and Turkish people from the standpoint of the 'economic immigration' and show that the migration from developing to developed countries was physically, emotionally and mentally demanding, excruciating and challenging whether there was a colonial bond or not. The study concludes that in spite of the differences between the sending countries, living and working in another country for all the 'economic migrants' from different parts of the world required perseverance, endurance, flexibility and adaptive skills on the part of the guest workers and immigrants in addition to basic needs of work, shelter, food and respect.

Öz

Caryl Phillips'in The Final Passage (1985) adlı romanı, 1958'de St.Kitts'den Britanya'ya göç eden Karayipli karakterleri anlatırken Bekir Yıldız'ın *Türkler Almanya'da* (1966) romanı ise 1960'ların başlarında Almanya'ya yönelen ilk dalga Türk misafir işçi hareketliliğindeki karakterleri betimler. Phillips'in ve Yıldız'ın romanlarında tamamen farklı hayat tarzları, mutfakları, gelenekleri, adetleri, bitki örtüleri, hayvanlar, iklimleri ve tarihleri olan iki farklı kültürden ve iki farklı ülkeden gelen bireyleri yansıtmalarına rağmen iki roman arasında pek çok paralellik bulunmaktadır. Çünkü hem 1940'ların sonlarında St.Kitts ve Nevis dahil tüm Karayip adaları ülkelerinden Britanya'ya başlayan göçün hem de 1960'ların başında Türkiye'den (Federal) Almanya'ya başlayan misafir işçi istihdamının tarzları, dinamikleri ve itme ve çekme faktörleri, ekonomik sebeplere dayanmakta idi. Göç edilen ülkelerde çekilen zorluklara rağmen kısa zamanda bu hareketlilik zincirleme göçe dönüştü. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı 'ekonomi göçü' bakiş açısıyla Karayiplilerin ve Türklerin hareketliliklerinin metinsel ve karşılaştırmalı analizini yapmak ve geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göçün sömürgecilik bağı olsa da olmasa da fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak çok zor, yıpratıcı ve yorucu olduğunu göstermektir. Gönderen ülkeler arasındaki farklılıklara rağmen, bir başka ülkede yaşamının ve çalışmanın dünyanın farklı yerlerinden gelen 'ekonomi göçmenlerinin' çoğu için iş, barınak, yiyecek ve saygı temel ihtiyaçlarının yanı sıra azim, dayanıklılık, esneklik ve uyum becerilerini de gerektirdiği sonucuna varılır.

Introduction

Caryl Phillips is a writer from St.Kitts and Nevis whose parents came to Britain when he was four. He lived in Ghana, Sweden, Singapore, Barbados, India, and the United States for teaching posts. He has been a professor at Yale University and his plays, screenplays, novels and non-fiction have been translated into many languages. His novels were short-listed and long-listed for and won several prestigious awards. The novels he wrote are *The Final Passage* (1985), *A State of Independence* (1986), *Higher Ground* (1989), *Cambridge* (1991), *Crossing the River* (1993), *The Nature of Blood* (1997), *A Distant Shore* (2003), *Dancing in the Dark* (2005), *Foreigners* (2007), *In the Falling Snow* (2009), *The Lost Child* (2015), and *A View of the Empire at Sunset* (2018) in which he explored issues of imperialism, colonialism, independence, slavery, racism, immigration to Britain, dislocation, Nazi camps, tribal wars in Africa, identity and poverty.

Bekir Yıldız was an award-winning Turkish writer who went to Germany for four years as a guest worker in the 1960s and wrote prolifically about the Turkish society, oppression of women, blood feuds, traditions, smugglers, poverty, the relationship between land owners and peasants, guest workers, *gastarbeiter*, in Germany and familial problems in his novels and stories besides his books for children, interviews and non-fiction. His novels are *Türkler Almanya'da* (Turks in Germany) (1966), *Halkalı Köle* (Slave with a Ring) (1980), *Aile Savaşları* (Family Wars) (1984), *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbela* (And Cruel and Faithful and Kerbela) (1987), and *Darbe* (Coup d'état) (1989).

The protagonist in *The Final Passage* is a 19-year-old woman, Leila, who is married to Michael and they have a son, Calvin. After offering information about Leila, her family, her life on St.Kitts and the people on the island, the setting of the novel moves to England with Leila and her family migrating to London after her sick mother. 5 months later, Leila goes back to St.Kitts disillusioned, dispirited and heartbroken after her mother dies, her marriage ends and she loses her aspirations to stay in England in the late 1950s. In an interview, Phillips stated that he told the stories of the first generation immigrants from the perspective of the second generation immigrants as “*none of the children had ever told the story of what happened to their parents*” (Bishop and McLean, 2007, p. 146). In Yıldız's autobiographical novel, *Türkler Almanya'da*, Yüce is the protagonist who went to Federal Germany in the early 1960s among the first guest workers in Germany who narrated the adaptation stages, working conditions and remarkable events he

observed during the four years he worked in Federal Germany. Although Yüce went alone at first, his wife and two children joined him in Germany after some time. Yüce, too, returned to Turkey after he achieved his aim to save money to afford a printing machine.

Economic Immigration – Pull and Push Factors

Although Phillips' and Yıldız's novels reflect the lives of individuals from two different cultures and two different countries who had totally different life styles, cuisines, traditions, rituals, flora, fauna, climates and histories, many parallelisms between the novels can be drawn. Because the patterns, dynamics, push and pull factors of immigration of people from all the Caribbean countries including St.Kitts and Nevis to Britain which began in the late 1940s and recruitment of guest workers from Turkey to (Federal) Germany which started in the early 1960s were based on economic reasons which turned these mobilities into a chain migration soon despite the hardships suffered in the host countries. Indeed, both the immigrants in *The Final Passage* and the guest workers in *Türkler Almanya'da* fit Martin's (1996) category of "economic migrants" in which he describes the reasons of international migration as "demand-pull factors that draw migrants into industrial countries, supply-push factors that push them out of their own countries" (p. 28).

In the aftermath of the 2nd World War, the warring countries which suffered immense casualties and destruction during the war needed labour force to rebuild the war-torn countries and to revive their economies. St.Kitts and Nevis had been an island of contest among France, Spain and Britain after the 15th Century until all parties recognised the British dominance in the 17th and 18th Centuries. The country secured independence from Britain in 1983; however, they recognised the British monarch as the head of the state and chose to remain in the Commonwealth so as to preserve cultural and historical ties with Britain. Meanwhile, the soaring demand for work force in Britain coincided with the prevalent poverty, unemployment and lack of resources in the Caribbean. The Caribbean people who had British passports enjoyed the legal rights of the 1948 Nationality Act to come, to work and to settle in Britain without any restrictions. According to the census in 2011 in Britain, the number of people with Caribbean origin reached almost 1% of the whole population with more than 600,000 people living in Britain.

On the other hand, Turkey, which was founded on the ashes of the Ottoman Empire in 1923, did not actively participate in the war but suffered from the economic depression during and after the war because of the mobilization of troops and rising

costs of military expenditures. Of course, the colonial link between the Caribbean countries and the United Kingdom was still intact and accelerated the migration from the West Indies to the 'mother country'. But Turkey's relations with (Federal) Germany were based on mutual agreement of the parties and the recruitment of the Turkish guest workers was possible only after the 1961 Treatment between Turkey and (Federal) Germany which initiated a massive scale of move to Germany from Turkey which both helped alleviate the unemployment problem in Turkey and provide labour force for German industry and mines. Although Turkey signed recruitment treaties with Austria, Belgium, the Netherlands, France and Sweden, the destination for the majority of the guest workers was Germany (Acar, 2020, p. 336; Kutlay, 2017, p. 550; Oner, 2014, pp. 72-74; Şen, 2003, p. 209). The number of people from Turkey is calculated to have exceeded 3,000,000 in Germany after 50 years the flow began in 1961 when there were just 6700 Turkish people living in Germany. The number of Turkish people rocketed to 172,000 in 1967, to 1,531,000 in 1987, to 2,107,426 in 1997 and to 2.8 million in 2010 (Abadan-Unat, 2002, pp. 53, 54; Pekin, 1989, p. 70; Orendt, 2010, p. 169).

Both moves from the Caribbean and Turkey were triggered by the demand in industrialised countries in Europe and pushed by the bad economic condition of the sending countries. Initially the majority of the Caribbean immigrants and the Turkish people were single men who intended to stay in Germany and Britain for a definite period of time until they saved enough to make a living in their countries of origin (Acar, 2020, pp. 332-334; Brah, 1996, p. 24; Hennesy, 1988, p. 40; McFarlane, 2009, pp. 62-63). The number of passages grew in an unprecedented and unpredicted scale which made the receiving countries of Germany and Britain to restrict, to limit and to curb the flow which proved unsuccessful to a large extent because the number of Caribbean and Turkish people swelled with the addition of spouses, children and grandchildren. The common goal for the Turkish and Caribbean people was economic as they wished to make sufficient savings and to have a better life for themselves and for their children (Brah, 1996, p. 24; Cross and Johnson, 1988, p. 75; Pangmeshi, 2013, p. 188). The duration of the stay in Britain was not clear and premeditated for the Caribbean people. But the Turkish people were obviously sojourners whose presence in Germany was limited with their contracts. Although Turkish guest workers went to Germany with prearranged jobs, Caribbean emigrants went to Britain on their own to escape from the misery, monotony and poverty of the islands.

Economic Migration in *The Final Passage* and *Türkler Almanya'da*

In parallel to the dynamics of the moves from the Caribbean countries and Turkey and in a similar manner to the sojourners and immigrants in the 1950s and 1960s, the characters in *The Final Passage* and *Türkler Almanya'da* were depicted to be suffering from and pushed by poverty, unemployment and underemployment in their own countries. In *Türkler Almanya'da*, Yüce was so much troubled by their financial situation that they had to leave their house two weeks earlier to pay less rent. His wife and children went to their hometown and they were unable to bid him goodbye from the station. Among the many characters in the novel, Garip Recep was brought to the foreground with his extreme poverty. His nickname could be translated as Recep the Poor, because he was an orphan who had to live with his in-laws because he had nowhere else to go before he decided to try his chances in Germany. The crowd in the Employment Office in Turkey to be able to go to European countries was another proof of the push factors which were manifest with unemployment, lack of opportunities and poverty.

The Final Passage, too, “outlines the causes of Diasporic movement and the effects of this movement on the psyche of the individuals as predominantly push factors that initiate emigration from countries (home) to the mother countries (Europe and America)” (Pangmeshi, 2013, p. 186). Leila’s house, Alphonse’s house, Beverley’s house and Michael’s grandmother’s house were all marked with little furniture, smallness, few kitchen utensils and derelict condition. Life on the island made only few people like Millie happy and comfortable. Despite the fact that she was the smartest girl in the school, Leila could find only a clerical job in the Government Headquarters because of lack of opportunities. Michael, Bradeth and Beverley were trying to make a living by selling fruits and men spent most of their free time drinking alcohol as they were unemployed. Soon everybody on the island learned that Michael and Leila “done gone off to England like the rest of the damn island” (Phillips, 1985, p. 99) like many people who believed in the stories which drew colourful pictures of America and Britain. There are several characters in *The Final Passage* believing America was a “land of milk and honey! Land of plenty!” (Phillips, 1985, p. 79). The immigrants tried to suppress their hesitations and anxieties about Britain and America for leaving the safety of their friends, relatives and family.

In a similar manner, Leila’s basic motive to go to Britain was her conviction that there was work and opportunity there and she wanted “to escape the life she was trapped in” (Phillips, 1985, p. 95). Leila hoped to make a new beginning to life in

Britain where she thought there were opportunities for them to work and save money for a few years. Her relationships with her mother and husband were always tense and loveless for her and her move to Britain is triggered by a desire to repair these failing bonds. Michael intended to return in 5-10 years and he aspired for having a car, a big house, power and decent employment but he still bought a one-way ticket as a sign of his solemnity. Likewise, having a car was the main impulse behind the move of the Turkish workers like Hasan Bey and Nihat. Garip Recep is another character who got later obsessed with buying a car and showing off in his village in Turkey, a passion which ended tragically as he was killed in a traffic accident.

Passages

In both novels, the passages to Britain by ship and to Germany by train are given in detail focusing on the expectations, uncertainties, doubts and fears of the passengers about the countries they were travelling to. Both Phillips and Yıldız made analogies of their departure from St.Kitts and Turkey to flight of refugees from war-torn countries (Phillips, 1985, p. 16; Yıldız, 2002, p. 20). Leila and her family, and Yüce travelled with few items and nothing to declare at the customs like most other passengers. Leila took as little as possible with her in her baggage just like Yüce as she was not sure what she would need in Britain. Both Leila and Yüce hastened in order to find cabin and car to travel in as they knew that they would be travelling on the deck or on the corridor if they were late which took 15 days and two days and one night respectively because of the crowd.

In the post-war migration from the sending countries the majority of the immigrants from the Caribbean Islands and the guest workers from Turkey were single males; however, in both novels, there were female passengers who would like to try their chances in Britain and Germany. In *The Final Passage*, during the 15-day voyage on 'SS Winston Churchill', the passengers shared their superficial and shallow knowledge about Britain they got from *History of the English People* by Churchill and *Encyclopaedia Britannica*. It was evident that although they were coming from the colonies these people were "strangers in England" (Silku, 2009, p. 164). In Phillips' novel, their first observation about Britain was the high number of cars on the roads and the chimneys inland as she felt that "The houses and the streets and the cars seemed to be going on forever" (Phillips, 1985, p. 144). In a similar manner, as the Turkish guest workers were travelling in Germany, the high number of commuters and cars on the roads early in the morning attracted their attention (Yıldız, 2002, p. 18).

Expectation vs. Reality

Evidently, “*the grim reality of the coin’s other side [is ...] the immigrant experiences disillusionment and dissatisfaction*” (Erol, 2019, p. 594) in contrast to their expectations and aspirations. Even before Leila’s departure, the novel portrayed some failures in the islands. Many people like Arthur and Alphonse chose to work and live in the United States and the United Kingdom as they were dispirited with the bleak future on the islands and attracted by the fascinations of America and Britain. The first person mentioned as a failure was Alphonse who worked in Britain in heavy industries with the machines which produced a lot of noise, had an accident, got his compensation pay-out, left the country and was living a parasitical life on St.Kitts as a confirmation of Millie’s idea that none of the people who returned brought any profits other than the clothes they came with. But few people seemed to learn from Alphonse and they were mystified with the colourful but false stories about Britain. Like many others, Arthur went to America for two years to save money to start a business and to marry Leila but he never came back.

The Caribbean and the Turkish characters in the novels started to feel that the reality of the host countries was different from their expectations. As a first blow, the “*the cold grey mist*” in Britain (Phillips, 1985, p. 139) and smog hovering over the industrial cities in Germany were discouraging and demoralising for the Caribbean immigrants and Turkish workers who were accustomed to sun shine and hot weather. The arrival of the Caribbean immigrants was broadcast by TVs and newsreel cameras, and the Caribbean immigrants saw a lot of white men looking at the emigrant ship whom they thought were greeting and welcoming them because they all had “*the same flag, the same empire*” (Phillips, 1985, p. 142). One of the immigrants was so excited and blissful to be in Britain that he knelt and kissed the British soil as he regarded Britain as the ‘mother country’ due to colonial education and conditioning. As for the Turkish workers, the representatives of the mills, plants and mines met the Turkish people on the train station and grouped them and took them to the barracks, *heim*, they would be staying after a parade on the platform. Obviously, they were “*curiosities for the natives*” (Maier, 2013, p. 135) in the early months of the flow which did not turn into a chain migration yet.

But the reality of the host countries was painful and disappointing. On the first night in Britain, Leila had to sleep in the bathroom of the house her mother was staying with her child as Michael slept head to foot with the host in the same bed. Although she was dreaming that her sick mother was privately taken care, her mother

was in a public hospital. Her dreams about her marriage, her future and her mother shattered soon and Britain became a challenge to be tolerated for some time like her marriage. Leila got a job as a collector of bus fares. On the first day, because she was hungry, sleepless and pregnant she was about to fall out of the bus she was working in and she lost her job. Michael, too, had his first job as the last man in the quota for coloured men in a mill with machines producing a lot of work and requiring physical strength. The racist graffiti on the walls and poverty on the streets discouraged them and Edwin told Michael that they were treated worse than dogs in Britain and “*the white man in this country kills off the coloured man*” so he would start dreaming of returning home soon (Phillips, 1985, p. 168).

On the other hand, the Turkish workers, without any exception, were sent to plants of metallurgy, coal and steel industry and mines without any regard to their qualifications or skills although 42.3% of them were qualified workers (Abadan-Unat, 2002, p. 115; Mueller, 2006, p. 419). Unlike the Caribbean people who could speak English well, except for a few workers like Yüce, the Turkish workers could not speak German and lack of communication between the Germans and the Turkish workers was obviously a detriment to the Turkish workers who were unable to demand their rights and who were afraid of losing their jobs which would bring their children a better life and their acceptance of “*humiliations, the most degrading jobs, intolerance and insults*” (Maier, 2013, p. 137). Kutlay (2017) supported the claim saying the Turks behaved submissively and obediently lest they may be unemployed (p. 551). Yüce realised that although Germany was seen like a paradise by unemployed people in Turkey, the reality was different and the Turkish workers were doing the menial and the hardest manual work in the most unpleasant circumstances in the mills and mines. Although Yüce was an experienced and trained printer, his physical strength was needed so he was sent to a mill producing printing machines. He had to carry loads of iron bars with a wheelbarrow to an assembly line which worked with loud noise although he proved to be a skilled printer later. Yüce also likened the Turkish workers in Germany to unskilled manual labourers who came to Istanbul from rural areas as both groups aimed at saving sufficient money and so they endured hardships, inhuman conditions and worst treatment without integrating into the mainstream society. He concluded that Germany preferred low-skill workers on the assembly lines and mass production who would not learn German, who would accept their condition without questioning and who would return eventually having spent his money on German merchandise.

The colourful and often fabricated stories about the white English women's passion for black men and the German women's attraction to the Turkish men made another similarity in the novels. Not only the men but also the Caribbean women and Turkish women came to believe in the rumours that white English and German women were fond of black and Turkish men and they liked the stories about the affairs between black men and white women, and German women and Turkish men. Both novels are replete with falsified and frequently exaggerated anecdotes about the native women's sexual interest in the male immigrants and guest workers. Bradeth thought the black men dated with three-four girls a week and the coloured men had all well-paying jobs. Millie was concerned about white women who "*do anything to get their hands on a piece of coloured men*" (Phillips, 1985, p. 114). Leila's mother was also convinced that they could not trust white people and said to Leila that "*White women never sleep with both eyes closed if a coloured woman is around, and they never see a coloured man without something moving inside of them*" (Phillips, 1985, p. 129). Leila and Michael's marriage had already been problematic because of his having a second wife, Beverley, and a baby by her. Even on their wedding day and he learned about Leila's pregnancy, he deserted Leila for some time and went to live with Beverley. Their souring relationship got worse during the two-week journey and Michael started cheating on her in England with a blonde. She began to suspect every woman in England as "*she had been led to believe that all white women in England loved coloured men*" (Phillips, 1985, p. 190) as she was convinced that "English women she had seen who always seemed to comb their hair when coloured men were around, or smile their crooked smiles, their lips like dried wood, as if they were trying to attract something" (Phillips, 1985, p. 194).

About the Turkish workers in Germany, Abadan-Unat (2002) hinted that "*some of them lived in isolation, abstinence, celibacy with a negative attitude to such liaisons*" (p. 127). However, Yıldız's novel showed that the clichés and preconceptions about the German women were prevalent among the single male workers as some of them started womanising soon after their arrival after the first escapades were circulated among the Turkish workers. Kivilcim, ironically his name means spark, provided the spark to move the Turks out of their barracks for women into the nearby towns like Leimen and the close cities like Heidelberg after he told his affair with a very young German girl. Although most of them initially did not do anything apart from gazing at the women, they learned to take the initiative and made friendships with German women in time. Particularly, the Carnival – Fasching allowed the male Turks including Yüce and Garip Recep to have acquaintance, to drink and to dance with

women. Later some people like Recep had long-lasting affairs with German women. When Yüce went to Turkey for his annual leave, he met a lot of men asking about the clichés and rumours about the German women.

Another analogy could be drawn between the novels as regards accommodation. The great majority of the Turkish workers who came to Germany with contracts were located in the barracks which were prepared for them (Abadan-Unat, 2002, p. 115; McFarlane, 2009, pp. 64-65). Although the condition of the barracks was comfortable, they were isolated from the rest of the society. After Nihat was deported because of molesting a German woman and Ayşe was murdered on a street by her husband because she refused to go back to Turkey with him, life became harder for the Turkish workers. They were treated with suspicion and it became difficult for them to find a house. When Yüce's wife and children went to Germany, they had to stay in a hotel until they found a small house with one room and a kitchen by the help of the hotel owner. In a similar manner, it was a common concern for the Caribbean immigrants to find proper houses with adequate facilities. Besides, the coloured immigrants in Britain faced discrimination and racism particularly when they needed accommodation (Cross and Entzinger, 1988, p. 23; Cross and Johnson, 1988, pp. 73, 83-84; Modood et al., 1997, p. 340; Ratcliffe, 1988, p. 129). Leila and Michael began to look for a room and a job for Michael. But the signs said 'No coloureds', 'No vacancies', 'No children', 'No vacancies for coloureds', 'No blacks' and the ones which did not specify refused on different pretexts (Phillips, 1985, p. 156). With her mother's nurse's help, Leila found a room for 3 £ a week without seeing the house which was filthy, cramped and uncomfortable with no curtains, an old settee, scratched and battered table, a bathroom with no bath, a small kitchen, a filthy cooker, ill-matching and ill-fitting cupboards (Phillips, 1985, pp. 161-162). Michael reacted "*We don't travel halfway around the world to live in a place like this*" (Phillips, 1985, p. 162) and they had to be pleased with whatever they could find.

Disillusionment, Alienation and Frustration

McLeod (2000) claims that "*Migrants tend to arrive in new places with baggage; both in the physical sense of possessions or belongings, but also the less tangible matter of beliefs, traditions, customs, behaviours and values. This can have consequences for the ways in which others may or may not make migrants feel at home on arrival in a new place*" (p. 211). Because some of the Caribbean countries were colonised by the British ages ago, for the Caribbean immigrants psychological and cultural baggage may not be as heavy as that of the Turkish guest workers. Due to

the colonial history of the islands, the Caribbean people were expected to be familiar with the cultural and social codes of the British society. It was true that there were no language or religion issues for the Caribbean people but the basic problem they encountered was racism and discrimination because of their skin colour. Most Turkish people, on the other hand, inevitably encountered many challenges as they did not speak German, they were Muslims and culturally and socially they had few similarities with the Germans and they wished to preserve their traditions, habits, rituals and faith under all circumstances. Most Turkish people refused to drink beer or eat pork although they were thirsty and hungry. They drank tap water despite the warnings that it was not good for drinking. There were also many Turkish workers who refused to receive interest of their money in the bank even if it was the compensation pay-out. The Turkish workers also rejected becoming a member of the unions and paying the due fees as they regarded it a kind of cheat because of their faith and belief. All these hardships increased the burden upon their shoulders and made their lives harder.

Whether the immigrants and guest workers were keen on integrating into the host society or not, they unavoidably changed to some extent. Michael in *The Final Passage* adapted very fast to the new condition in Britain and changed so much personally that he left his work and decided to make business with a friend blaming Leila for having no ambition and being contented with her life style. He obviously found a blonde woman, left his family and plunged into the life. The Turkish workers, too, started to fraternise with the Germans outside their barracks soon although their work was exhausting. They understood that they had to go to bed early, shave and prepare breakfast in the evening. Yüce appreciated the punctual, law-abiding Germans as well the greenness, lack of cronyism, organisation and discipline in Germany and he began to criticize the chaotic situation in the Turkish Consulate, the trend among the Turkish workers to buy Made-in-Germany items to take with them to Turkey, the attitude of the Turkish police officers and the customs officers towards the guest workers, and the crowd on the streets of Istanbul when the streets in Germany were vacant as most people were at work or at school. Their change was expected but as Yüce frequently criticised, some guest workers changed negatively to the point of degeneration which ended in deportation, humiliation or death.

Even the death of a 52-year-old Turkish worker, Osman Baba, and Leila's mother's death in the hospital demonstrated that they were foreigners and they did not belong to the country they were living in. In *Türkler Almanya'da*, Osman Baba's

death caused unprecedented problems because of the Muslim religious rites, the collective desire of the Turkish workers to transfer the body to Turkey and the German red tape which regulated the funeral processions. Indeed, his death was a tragedy because although he had a heart disease he concealed from the authorities. Because he was working in a toxic place his heart problems deteriorated and he died. The efforts to send the body to Turkey proved futile and his body was buried in Germany saddening all the workers from Turkey, Italy and Spain. Similarly, Leila's mother's burial in a mass grave disheartened and distressed her to the utmost degree because she sensed that *"for the English authorities who put her in a common grave, she is nobody. In their opinion, even in death, she is an alien for the English society, one who does not count in any statistics. She cannot be British because she is black and as a marginal, she does not deserve an honourable burial place"* (Maier, 2013, p. 137). The death of Leila's mother severed Leila's emotional links with Britain after her failure to work a collector, Michael's desertion, racism and discrimination she faced and the unfavourable conditions she found herself in hastened her decision to return. She decided to leave England as she was unable to get accustomed to the people's attitudes, insensitivity, weather (Phillips, 1985, p. 198). Although Michael was happy in England, she lost all her hopes for a better life and longed for the safety and predictability of her island five months after her arrival (Phillips, 1985, p. 203).

Another parallelism between Leila and Yüce is traced when Yüce felt frustrated in Germany and started thinking about returning to Turkey for good. Yüce's wife started working in a textile company but due to a missing signature on her papers, she was dismissed. Therefore, they needed to go back to Turkey on Yüce's annual leave for her papers. Their travel by train to Turkey and their short stay there allowed Yüce to reconsider his aim in Germany and his prospects for future. Unlike the majority of the Turkish guest workers whose rotational stay in Germany was lengthened and their return was delayed indefinitely, Yüce took a drastic step by buying a printing machine from the company he was working for and decided to return to Turkey for good.

Conclusion

Both novels have a lot of similarities as far as the themes are concerned because the expectations of the characters crumbled with the harsh reality of the industrial countries which reiterated the novels with inadequate and inappropriate housing, inconsequential relationships and lives at the margins of the host societies. Despite the national, cultural, social, religious and geographical differences of St.Kitts and

Turkey, the incentives for both flows were economic in the post-war era. The loud sound of the machines vibrating in the novels help create the merciless, non-stop, aggressive capitalist economic systems which worked thanks to the overseas and Turkish workers but to the detriment of their physical and psychological health. The protagonists in the novel went to and left the countries with few possessions and relatively sooner than their fellow country people as they were displeased with the misery they were led into in the host countries. Unlike the majority of the Turkish workers who hoarded electronics, durables and textiles from Germany and in a dissimilar manner to the most Turkish workers who intended to stay in Germany indefinitely, Yüce bought only a printing machine and a refrigerator. He came alone but now returning with his wife and children hopeful about the future after the four years of heavy work and disillusionment with Germany. Leila came only with a small suitcase and with Calvin and Michael but she left disenchanted and disappointed without her husband but expecting another child after burning all the items she bought in Britain five months later. It is remarkable that the Caribbean people's perception that Britain was their 'mother country' as a result of hundreds of years of colonial indoctrination and education, and imperial legacy, they were equally, if not more, miserable with the Turkish guest workers who regarded Germany as 'the bitter land'. The joy of the Caribbean people which was exemplified and taken to the extreme with one of them kissing the ground upon their arrival in Britain contrasted with the Turkish workers who kissed the Turkish ground upon their return to Turkey as an expression of happiness and gratefulness after their stay in Germany. So, the migration from developing to developed countries was triggered by economic reasons and these passages were demanding, excruciating and challenging whether there was a colonial bond or not. In spite of the differences between the sending countries, living and working in another country for all people from different parts of the world was difficult and required perseverance, endurance and adaptive skills on the part of the guest workers and immigrants and these passages ended with disappointment, disillusionment and distress for most immigrants and guest workers.

References

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Acar, Ü. (2020). Avrupalı Türklerin yabancı düşmanlığına ve asimilasyona karşı kimlik mücadelesi. *Academic Journal of History and Idea*, 7(1), 328-354.

- Bishop, J. and McLean, D. (2007, August 25). (Re) Rooted: An Interview with Caryl Phillips. *Calabash: A Journal of Caribbean Arts and Letters*, 4(2), 139-154.
- Brah, A. (1996). *Cartographies of diaspora: Contesting identities*. London: Routledge.
- Cross, M. and Entzinger, H. (1988). Caribbean minorities in Britain and the Netherlands: Comparative questions. In M. Cross and H. Entzinger (Eds.), *Lost illusions: Caribbean minorities in Britain and the Netherlands* (pp. 1-33). London: Routledge.
- Cross, M. and Johnson, M. (1988). Mobility denied: Afro-Caribbean labour and the British economy. In M. Cross and H. Entzinger (Eds.), *Lost illusions: Caribbean minorities in Britain and the Netherlands* (pp. 73-105). London: Routledge.
- Erol, B. (2019). Destination England: Buchi Emecheta's *second class citizen* and Caryl Phillips's *the final passage*. *Neohelicon*, 46, 591-599. <https://doi.org/10.1007/s11059-019-00492-3>
- Hennesy, A. (1988). Workers of the night: West Indians in Britain. In M. Cross and H. Entzinger (Eds.), *Lost illusions: Caribbean minorities in Britain and the Netherlands* (pp. 36-53). London: Routledge.
- Kutlay, K. Ş. (2017). Almanya'nın Türk işçileri kabulünden günümüze kadar olan süreçte Almanya'da yaşayan Türklerin yaşadıkları kimlik problemlerinin değişimi üzerine bir araştırma. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (13), 547-556. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11898>
- Maier, A.I. (2013). Home and exile in Caryl Phillips' *the final passage*. *Studia Ubb Philologia*, LVIII(3), 127-139.
- Martin, P. L. (1996). Immigration and integration: Challenges for the 1990s. In J. Tanton et al. (Eds.) *Immigration and the social contact: The implosion of Western societies* (pp. 27-34). Averbury: Hants.
- McFarlane, E. (2009). From guest workers to permanent residents: German history, citizenship reform, and Germany's Turkish immigrant population. *Interdisciplinary Undergraduate Law Journal*, 2, 53-89.
- McLeod, J. (2000). *Beginning postcolonialism*. Manchester: Manchester UP.
- Modood, T., Berthoud, R., Lakey, J., Nazroo, J., Smith, P., Virdee, S., and Beishon, S. (1997). *Ethnic minorities in Britain*. Policy Studies Institute.

- Mueller, C. (2006). Integrating Turkish communities: A German dilemma. *Population Research and Policy Review*, 25(5/6), 419-441.
- Oner, S. (2014). Turkish community in Germany and the role of Turkish community organisations. *European Scientific Journal*, 10(29), 72-88.
- Orendt, M. (2010). The integration of the Turks into German society: Turks on their way to parallel societies or to true integration? *Bilge Strateji*, 2(3), 165-182.
- Pangmeshi, A. (2013). Signals of trauma and exilic consciousness in Caryl Phillips' *the final passage*. *Labyrinth*, 4(3), 186-193.
- Pekin, H. (1989). Göç, dışarda çalışma, geri dönüş, hakların örgütlü korunması ihtiyacı. In Y. Fincancı (Ed.). *30. yılında yurtdışındaki Türkler: Varolma savaşımının anatomisi, Zentrum für Turkeistudien - Centre for Turkey studies conference proceedings, 24-25 October 1989* (pp. 56-71). İstanbul: Anadolu Matbaa.
- Phillips, C. (1985). *The final passage*. London: Faber and Faber.
- Ratcliffe, P. (1988). Race, class, and residence: Afro-Caribbean households in Britain. In M. Cross and H. Entzinger (Eds.), *Lost illusions: Caribbean minorities in Britain and the Netherlands* (pp. 126-146). London: Routledge.
- Silku, R. K. (2009). Postcolonial routes and diasporic identities: Belonging and displacement in Caryl Phillips's *the final passage and a distant shore*. *Journal of Postcolonial Writing*, 45 (2), 163-170.
- Şen, F. (2003). The historical situation of Turkish migrants in Germany, immigrants & minorities. *Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 22 (2-3), 208-227. DOI: 10.1080/0261928042000244835
- Yıldız, B. (2002). *Türkler Almanya'da*. İstanbul: Everest. (Original work published 1966).

Summary

In the 20th Century, after the World War II, a massive scale of flow of people from developing and underdeveloped countries to developed countries began. The move gained momentum in time when the pull/demand and push/supply factors which were manifest with unemployment, poverty and deprivation in the sending countries coincided with the need for labour in the war-stricken European countries. Although there were also social and political reasons behind this move, the economic issues were the most significant causes which displaced millions of people. The colonial legacy of the British Empire with the (former) colonies like the Caribbean countries like St.Kitts and the agreements between Federal Germany and Turkey for the recruitment of guest workers eased and fastened the move. Both the United Kingdom and Germany attempted to curb the flow with strict measures later, the number of Caribbean people and Turkish people soared. These flows from the Caribbean

countries and Turkey found an echo in literature with authors writing about the immigration, travel to the host countries, challenges the guest workers and the immigrants faced, their life styles, adaptation problems, survival strategies, dreams, aims, disillusionments, despairs, and anxieties.

Caryl Phillips' *The Final Passage* (1985) is about the Caribbean characters from St.Kitts who immigrated to Britain in 1958 and Bekir Yıldız'ın *Türkler Almanya'da* (1966) depicts the characters who went to Germany in the early 1960s in the first wave of the move of the Turkish guest workers. Although Phillips' and Yıldız's novels reflect the lives of individuals from two different cultures and two different countries who had totally different life styles, cuisines, traditions, rituals, flora, fauna, climates and histories, there were many parallelisms between the novels. Because the patterns, dynamics, push and pull factors of immigration of people from all the Caribbean countries including St.Kitts and Nevis to Britain which began in the late 1940s and recruitment of guest workers from Turkey to (Federal) Germany which started in the early 1960s were based on economic reasons which turned these passages into a chain migration soon despite the hardships suffered in the host countries.

The protagonist, Leila, in *The Final Passage* and the protagonist in *Türkler Almanya'da*, Yüce display a lot of similarities in terms of their move and presence in the United Kingdom and Germany respectively as the main push factor for them was the economic problems they had in St.Kitts and Turkey and their prospects to have a better life for themselves and for their families with the money they were hoping to accumulate in the host countries. In other words, they were economic migrants whose presence in the host countries was due to lack of opportunities in their homelands and their high expectations from Britain and Germany. Another analogy between the books is drawn with the female immigrants in both books because the great majority of the immigrants and guest workers was single young males who were fit for hard, manual labour. Their first travels from St.Kitts to Britain by boat and by train from Turkey to Germany is given in detail so as to show their dreams, aspirations and hopes which is to shatter upon their arrival in Britain and Germany with poor amenities, lack of social ties, estrangement, alienation and loneliness in varying degrees.

The colourful and often fabricated stories about the white English women's passion for black men and the German women's attraction to the Turkish men made another similarity in the novels. Not only the men but also the Caribbean women and Turkish women came to believe in the rumours that white English and German women were fond of black and Turkish men and the stories about the affairs between black men and white women, and German women and Turkish men. Both novels are replete with falsified and frequently exaggerated anecdotes about the native women's sexual interest in the male immigrants and guest workers. In addition to all, decent accommodation became an unexpected challenge for Leila because of prevalent racism in Britain and although Yüce and the Turkish workers were enjoying the safety of their prearranged jobs and their designated quarters, Yüce and his family had a similar problem and it took weeks for him to find a house. Another similarity of the novels is seen when Leila and Yüce returned to their countries in the novels in contrast to the great majority of the immigrants in Britain and the guest workers in Germany who stayed despite all the hardships.

It is concluded that despite the national, cultural, social, religious and geographical differences of St.Kitts and Turkey, the incentives for both flows were economic in the post-war era. The economic migrants who were portrayed in the novels left came to the host countries with few possessions and left Britain and Germany again with few possessions relatively sooner than their fellow country people as they were displeased with the circumstances they were led into in the host countries. Both countries were no more than 'bitter lands' for the Caribbean and Turkish people whose passages were demanding, excruciating and challenging whether there was a colonial bond or not. In spite of the differences between the sending countries, living and working in another country for all people from different parts of the world was difficult and required perseverance, endurance and adaptive skills on the part of the guest workers and immigrants and these passages ended with disappointed, disillusionment and distress for most immigrants and guest workers.

KLASİK YA DA MODERN? DÜRRENMATT'IN DEDEKTİFİ KOMİSER BÄRLACH¹

CLASSICAL OR MODERN? DÜRRENMATT'S DETECTIVE COMMISSAR BÄRLACH

Betül YALÇINKAYA AKÇİT

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, byalcinkaya@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 5 Aralık 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 5 December 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Polisiye Romanı; Friedrich Dürrenmatt; Klasik Dedektif; Modern Dedektif; Yargıç ve Celladı; Şüphesiz; Komiser Bärlach

Keywords

Crime Novel; Friedrich Dürrenmatt; Classical Detective; Modern Detective; The Judge and His Hangman; Suspicion; Commissar Bärlach

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.13

Öz

Suç ve suçlu anlatılarının edebiyattaki temsilcisi olan polisiye türü, ortaya çıkışından günümüze kadar çeşitli gelişim ve değişim evrelerinden geçmiştir. Bu süreç içerisinde hem biçim ve kurgu hem de kişiler kadrosunda farklılıklar meydana gelmiştir. Belirli bir şablona dayalı olan klasik polisiye anlatının bu şablonu kırılmasıyla birlikte polisinin en önemli figürü olan dedektif de artık klasik dedektif özelliklerinin dışına çıkmaya başlamıştır. Dedektifler de çağın değişimine ayak uydurmuş ve zamanla klasik dedektifin yerini "modern" olarak tanımlanan dedektif figürü almıştır. Friedrich Dürrenmatt'ın "Yargıç ve Celladı" ile "Şüphesiz" adlı polisiye romanlarının dedektifi olan komiser Bärlach da ilk bakışta klasik dedektifler arasında sayılabilecek bir izlenim vermektedir. Ancak iki roman boyunca sergilediği değişim aşamaları incelendiğinde her iki dedektif türüyle de kesişim noktaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kesişim noktalarını belirlemek için klasik dedektif ve modern dedektifin özellikleri genel hatlarıyla ortaya koyularak komiser Bärlach'ın yetenekleri, kişilik özellikleri ve alışkanlıkları bu özelliklerle karşılaştırılmıştır. Dürrenmatt'ın dedektif figürü komiser Bärlach'ın hangi yönleriyle klasik, hangi yönleriyle modern dedektifler arasında sayılabileceği "Yargıç ve Celladı" ile "Şüphesiz" adlı eserlerinden yapılan örneklerle de desteklenerek gösterilmiştir. Nitekim Dürrenmatt'ın her iki eserde de görülen komiser Bärlach figürünün, "Yargıç ve Celladı" romanının ilk bölümlerinde genel anlamda klasik polisiye roman dedektifleriyle kesişim noktalarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak romanın kalan bölümlerinde ve "Şüphesiz" romanı boyunca artarak devam eden ve klasik dedektifin aksi yönünde bir gelişim süreci gösteren komiser Bärlach'ın, klasik dedektifin o "mükemmel" özelliklerinden uzaklaşarak giderek daha fazla modern dedektif özellikleri taşıdığı görülmüştür.

Abstract

The detective genre, which is the representative of crime and criminal narratives in literature, has gone through various stages of development and change from its emergence to the present day. During this process, various developments and changes took place both in form and fiction and in the characters. With the breaking of the template of classical detective narratives, the detective, who is the most important figure of the crime novel, has started to go beyond the classical detective characteristics. Detectives have also kept up with the change of the age and in time, the classical detective has been replaced by the detective figure, which is defined as "modern". Commissar Bärlach, the detective of Friedrich Dürrenmatt's "The Judge and His Hangman" and "Suspicion", gives the impression that he can be counted among the classical detectives at first glance. However, when the stages of change he exhibited throughout the two novels are examined, it is understood that there are intersections with both detective models. In this study, to determine the intersection points in question, the characteristics of the classical detective and the modern detective were revealed in general terms and the abilities, personality traits and habits of commissar Bärlach were compared with these features. In which aspects Dürrenmatt's detective figure commissar Bärlach can be counted among classical detectives and in which aspects he can be counted among modern detectives is shown, supported by examples from his works "The Judge and His Hangman" and "Suspicion". As a matter of fact, it is understood that commissar Bärlach, seen in both works of Dürrenmatt, has intersections with classical detective novel detectives in general in the first parts of the novel "The Judge and His Hangman". However, in the remaining parts of the novel and throughout "Suspicion", it has been seen that commissar Bärlach, who shows a development process in the opposite direction of the classical detective, shows more and more modern detective features by moving away from those "perfect" features of the classical detective.

¹ Bu makale, Betül Yalçinkaya Akçit tarafından Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Alman Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. M. Osman Toklu danışmanlığında hazırlanan "Dürrenmatt'ın Polisiye Romanlarında Üslup Özellikleri" başlıklı, yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Suç ve suçluyu konu edinen metinleri, kutsal kitaplarda yer alan Habil ve Kabil anlatısına kadar geri götürmek mümkündür. Ancak edebiyatta suç ve suçluyu işleyen polisiye roman türünün ortaya çıkışı 19. yüzyılda sivil hukuk devletinin temellerinin atılmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Birçok toplumsal gelişmeyi de içinde barındıran bu yüzyılda, toplumsal yaşama ilişkin hukuk ve düzenlemeler tamamlandığında özellikle İngilizce konuşulan bölgelerde polisiye roman türü görülmeye başlamıştır. Aynı dönemde yönetim şekillerinde görülen farklılaşmalarla birlikte toplumdaki suç ve suçlu kavramları yeniden sorgulanır olmuş; basın özgürlüğüyle birlikte gazete, dergi ve kitaplarda yayımlanan cinayet davalarıyla ilgili konular büyük ilgi görmüştür (Mandel, 1996, s. 19-24).

Özetle suçun ve görgü tanıklarının tespiti ile cezalandırma yöntemlerindeki değişiklikler, özel veya kamuya bağlı dedektiflik ofislerinin kurulması ve giderek gelişen kriminal araştırma yöntemlerinin ortaya çıkışı 19. yüzyılda kurulan sivil hukuk devletlerinin kurulmasının ardından gerçekleşmiştir (Nusser, 2009, s. 72). Tüm bu gelişmelerle birlikte suçu işkence yoluyla itiraf ettirme gibi geleneksel ve bilimden uzak yöntemler yerini görgü tanıklarının sorgulama ve kanıt toplama gibi bilimsel yöntemlere bırakmıştır. Bunun ötesinde parmak izi analizi, kızılötesi fotoğraflama, elektronik mikroskoplar ya da yalan makinalarının sorgulamalarda kullanılması, daha sonra bir bilim dalı olarak anılacak olan *kriminoloji* teriminin altında toplanmıştır. Kriminolojinin yöntemlerini kullanmak artık hem özel kuruluşlarda hem de kamu kuruluşlarında bir sorumluluk olarak görülerek uygulanmıştır (Hilse, 1999, s. 16). Bu yüzyılda meydana gelen değişim ve gelişmeler edebiyata da yansımış ve “*bilim adamı gibi, gözlem, deney ve soyutlama aşamalarından geçen çalışma yöntemi takip eden bir romancı ve bunun sonucu olarak da insanın kişiliğini yaratan, yazgısını belirleyen gücün, maddesel gerekircilik olduğunu gösteren polisiye roman ortaya çıkmıştır*” (Çelik, 2015, s. 1).

Mandel (1988, s. 19) polisiye romanın ilk örneklerini “iyi haydut” öykülerine kadar geri götürürken farklı bir görüş polisiye romanın ana konusu olan suç ve suçlu kavramlarına olan ilginin özellikle Aydınlanma döneminde dikkat çekmeye başladığını öne sürmektedir (Neuhaus, 2021, s. 76). Bu görüşün temelinde, o dönem yalnızca bir suçu değil suçun arkasında yatan motivasyonu da işleyen ve bu bağlamda faili özel bir figür olarak ele alması nedeniyle Schiller’in *Der Verbrecher aus verlorener Ehre* (1786) adlı anlatısı yer almaktadır.

Polisiye edebiyat, konusunu suçtan alan edebi eserleri tanımlamada kullanılan bir üst kavram olarak değerlendirildiğinde üç alt başlığa ayrıldığı bilinmektedir (Vikman): suç romanı, dedektif romanı ve gerilim romanı. Bu üç alt tür, her ne kadar ilk bakışta birbirine benzer görünse de biçim ve içerik bağlamında birbirinden farklılaşmaktadır. Dedektif romanı ile suç romanı terimlerinin tanımlarını yapmak ya da bu türlere özgü özellikleri birbirinden ayırt etmek, kesişim noktalarının fazlalığı sebebiyle güçtür. Bu türlerin geçmişine bakıldığında popüler roman başlığı altında sınıflandırılan diğer eserlerden farklı olarak polisiye romanın kendine özgü bir tipoloji ortaya koyması ve geniş bir yelpaze içeren belli bir geleneğe dayanması dikkat çekicidir (Schulz-Buschhaus, 1975, s. 1). Suç romanı odak noktasında suçu işlerken dedektif romanı odak noktasına suçu aydınlatacak olan dedektifi almaktadır. Gerilim romanında ise kurgusal ayrımlar ortaya çıkmakta ve suç romanı ve dedektif romanından farklı olarak bilinen bir suçlunun yakalanma süreci ele alınmaktadır. Suç romanı, dedektif romanı ve gerilim romanını birbirinden ayıran en büyük özellik, konuları işleyiş biçimlerindeki farklılıklarıdır. Nitekim anılan türler özelinde ortaya çıkan bu farklılıklar ilgili türün belirleyicisi olan karakteristik özelliştir.

Klasik Dedektif Romanı

Bahsi geçen karakteristik özelliklerin yanı sıra dedektif romanlarını *klasik* olarak nitelendirmek için belirli ölçütler bulunmaktadır. Romanlarda dedektif, mekân, dil, suçun işleniş biçimi hatta romanın amacı eserin klasik dedektif romanı olarak anılıp anılmayacağını belirlemektedir. Buna göre klasik dedektif romanlarında *amaç*, okuru eğlendirerek bulmacalı bir gizemi çözme fırsatı sunmaktır. *Dedektif* figürü toplumda saygın bir yere sahiptir ve daima devlete ait emniyet güçlerinin yanında yer alarak onlara olayların çözümlenmesinde yardımcı olmaktadır. Dedektif, vakalarını mantıklı düşünme becerisi ve dahiyane sezgileriyle çözmektedir. *Mekân* kır evi, ada, tren, vapur, vs. gibi suçluların bulunmadığı izole yerlerden seçilmektedir. Romanda *dil* geleneksel ve sadedir. Yeni dil denemelerine yer verilmemektedir. *Suçlu* konusunda ise belirli kişiler tabu olarak görüldüğünden, örneğin üst tabakaya mensup olanlar, suçlu olarak işlenmemektedir (Götting, 2000, s. 17). Klasik polisiye romanda bu özelliklere sadık kalınmalı ve hiçbirinde büyük değişiklik yapılmamalıdır. İlginçtir ki bu kadar şablona bağlı olmasına rağmen klasik dedektif hikayelerinin her biri okurda heyecan ve bulmacayı çözme merakı uyandırmaktadır. Zira olayların akışı farklılık gösterdiğinden sonuç beklenen gibi gelişse de olayı çözme süreci oldukça heyecan vericidir.

Klasik Dedektifler

Anlatının vazgeçilmez ve mükemmel figürü olarak nitelendirilebilecek dedektif, katille birlikte olayın sonunda bulmacanın ve gizemin çözümünün tamamına vakıf olan tek polisiye kişisidir. Günümüz modern dedektifleriyle kıyaslandığında fazlaca şablon ve insanüstü özelliğe sahip olan klasik dedektifler² klasik polisiyelerin adeta süper kahramanıdır. Bu önermeden hareketle Van Dine'e göre (1928), dedektif romanında yalnızca bir dedektif yer almalı ve dedektifliği de meslek olarak icra etmelidir. Temel görevi ise ilk bölümdeki suçu işleyen kişiyi ortaya çıkaracak ipuçlarını toplamaktır.

E. A. Poe'nun Dupin'inden A. C. Doyle'un Holmes'una ve hatta Agatha Christie'nin Poirot'suna kadar klasik dedektiflere sıra dışı bir zekâ atfedilmiştir. Bu sayede çözülmesi zor olan her türlü olayı mantıkları ve ipuçlarını birleştirebilme yetenekleri arasında kurdukları bağla aydınlatabilmektedirler. Nitekim polisiyenin ilk zamanlarında üstün zekâları ve öngöruları nedeniyle dedektiflere neredeyse insanüstü özellikler yüklenmiştir. Örneğin Poirot'nun olaylara yaklaşırken hem çözümleyici zekâsıyla hem de içgüdüleriyle insanî sınırları zorladığı bilinmektedir. Bu özellikleriyle dedektifler roman dünyasının diğer kişilerinden, özellikle de kendisinin de dahil olduğu araştırmacı grupta yer alan kişiler olan yardımcılardan ve polislerden çok daha akıllıdır. Dedektif araştırmalarının genel hatlarıyla düşünme işine dayandığı varsayılırsa, düşünme süreçlerinin de belirli bir yöneme bağlı olduğunu kabul etmek işten bile değildir. Bu yöneme göre, “*elde edilen sonuçlar, bağlantılar vs., titiz gözlem, ölçüm, tanık ifadelerine dayanmakta ve olabildiğince deneylerle kontrol edilmektedir*” (Nusser, 2009, s. 46). Zekaya dayalı bu odaklanma ve olayları çözme yeteneği büyük dedektiflerin özelliklerindedir ve bunlar bu nedenle koltuk dedektifi / masa başı dedektifi (armchair detective) olarak da anılmaktadır (Jarosch ve Scharf, 2014, s. 44). Örneğin, Dupin gerçekten hareketsizken Holmes etkin bir biçimde olay yerlerini inceleyerek zekâsını bilimsel gözlemlerle birleştirmektedir. Diğer yandan Poirot'nun sıklıkla evde oturduğu görülse de olay yeri keşifleri ve sorgulamalar yaptığı da göz ardı edilmemelidir. Neticede, hareket halinde ya da durağan olmaları fark etmeksizin bulmacayı sahip oldukları düşünce ve akıl gücüyle çözümlediklerinden Holmes ve Poirot'nun araştırmalarında odak noktası aksiyon değil, akıl gücüdür (Jarosch ve Scharf, 2014, s. 44-45). Klasik dedektifler

² Klasik dedektiflerin önemli temsilcileri arasında E.A. Poe'nun Dupin'i, A. C. Doyle'un Sherlock Holmes'u, Agatha Christie'nin Miss Marple'ı ve Hercule Poirot'su, D.L.Sayers'ın Lord Peter Whimsey'i, Chesterton'ın Father Brown'ı ve G. Simenon'un komiser Maigret'ı saymak mümkündür.

aktif olarak olay yerinde bulunabiliyorsa da klasik polisilerde şiddet ya da aksiyon sahnelerine yer verilmemektedir.

Her bir klasik dedektifin kendine özgü düşünme süreci ya da çıkış noktası bulunmaktadır. Öyle ki Dupin, hipotezini mantığıyla kurarken Poirot içgüdüleriyle kurmaktadır. Çıkış noktaları farklı olsa da ikisi de diğer tüm gerçekleri kendi hipotezleriyle birleştirerek gerçeklerin peşine düşmektedir. Elde ettikleri sonuca göre de hipotez reddedilmekte ya da yeniden kurulmaktadır. Holmes, gerçeklerin peşine düşerken deneysel yaklaşımı tercih etmekte ve elde ettiği bulgular arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu sayede mevcut şüpheleri gidermekte ve kurduğu bağlantılarla en sonunda kanıtlanan bir kuram ortaya koymaktadır (Nusser, 2009, s. 46). Burada değinilmesi gereken önemli konu, dedektiflerin çalışma yöntemlerinin tündengelim ya da tümevarım olarak adlandırılmasından ziyade olayları çözümleyici bir yöntemle ve okurun da anlayabileceği bir biçimde aydınlatmaya çalışmalarıdır. Bir diğer önemli konu ise çözüme kavuşturulmuş olayların mantığa uygun olmasının yanı sıra mümkün olan tek çözüme yalnızca dedektifin kendine özgü yöntemiyle ulaşılabilmesinin de kanıtlanmış olmasıdır (Riedlinger, 2007, s. 89). Dedektifler bu sıra dışı hipotez kurma ve mantık yürütme özellikleri sayesinde en zor olayları bile aydınlığa kavuşturabildiğinden hikâyenin sonunda polisin, yardımcısının ve okurun hayranlığını kazanmaktadır. Burada sakıncalı olarak nitelendirilebilecek durum, dedektifin bu şekilde salt mantıktan oluşan ve insanî olmayan, fonksiyonu yalnızca düşünmek olan bir makinaya indirgenme tehlikesidir. Böyle bir algıya neden olmamak için yazar, eserindeki dedektifin insanî yönlerini de ortaya çıkarmalıdır. Böylece okur kendini dedektifle özdeşleştirebilecek noktalar bulabilecektir. Bu özdeşleşmenin yanı sıra okur elbette her zaman başarı gösteren dedektifin karşısında kendisini yetersiz hissetmeden onun çalışma yöntemine hayranlık da duymalıdır. Okurun dedektif karşısında bir üstünlük hissi kazanabilmesi ve dedektifin de neticede yalnızca bir insan olduğunu gösterebilmek için yazarlar ender de olsa dedektiflerinin komik davranışlarını eserlerde yansıtmaktadır (Riedlinger, 2007, s. 40).

Suç karşısında takındıkları tavır da klasik dedektiflerin önemli özelliklerindedir. Schulz-Buschhaus'un (akt. Jarosch ve Scharf, 2014, s. 45) tespitine göre klasik dedektifler için suç vakaları salt düşünsel meydan okumalardan ibarettir. Çözüme kavuşturdıkları vakaları seçme nedenleri adaleti sağlamak ya da suçluları cezalandırmak değildir. Vaka ya da kurbanla herhangi bir duygusal bağ kurmadıkları gibi mesafeli bir tavır içinde olayları dışarıdan, üçüncü bir kişi olarak

gözlemlerler. Dolayısıyla büyük dedektifler olarak da bilinen klasik dedektiflerin elde ettiği başarılar entelektüel çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim bulgulara da herhangi bir ahlaki kaygı ile yaklaşmazlar.

Dedektiflerin uyuşturucu madde kullanması, sanatla ilgilenmesi, pipo içmesi ya da anormal alışkanlıklara sahip olması Jarosch ve Scharf (2014, s. 45) tarafından *eksantrik* özellikler olarak nitelendirilmektedir. Ancak Nusser (2009, s. 44) bu alışkanlıkları mantık düzleminde ele alarak büyük dedektifleri günlük hayatın tekdüzeliğinden uzaklaştıran bir yabancılaştırma etkisi olarak değerlendirmektedir. Bu dedektifler aristokrat kökenli ya da en azından üst tabakaya mensup kişiler olarak soyutlanmış bir yaşam sürmektedirler. Örneğin Dupin ve Holmes yalnızlığı bir tercih olarak yaşarken Poirot'nun sürdürdüğü izole yaşam yabancı olmasındandır. Evli olmamalarının ya da kadınların onların yaşamında herhangi bir rol oynamamasının pekiştirdiği yalnızlık, başarıları olmalarında en büyük paya sahip değilse de kayda değer bir özelliktir. Dedektiflerin kadınlarla ol(may)an ilişkileri, elbette onların yalnızlaştırılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Zira yalnızlıkları, ilginin farklı yönlerine dağılmasına neden olacak dış etkenleri bertaraf edecektir (Nusser, 2009, s. 44). Dahası, kendilerini toplumdan mümkün olduğunca izole etmeleri, dedektife hiçbir etki altında kalmadan elindeki bulguları tarafsız bir biçimde analiz etme olanağı da tanımaktadır (Riedlinger, 2007, s. 40). Nitekim dedektifi başarıya götüren başat unsurlar izole bir yaşam, olayları analiz edebilme gücü ve elbette en önemlisi kıvrak zekâdır.

Modern dedektif romanı

Dedektif romanlarını *modern* olarak nitelendirmek için de belirli ölçütler bulunmaktadır. Aynı şekilde burada da dedektif, mekân, dil, suçun işleniş biçimi ve romanın amacı onların modern dedektif romanı olarak anılıp anılmayacağını belirlemektedir. Buna göre modern dedektif romanının *amacı* toplumsal eleştiri ile adalet ve düzenin sorgulanmasıdır. Farklı olarak vakalar dedektif için maddi geçim kaynağıdır ve *dedektif* çoğunlukla toplumdan izole bir kişilik olarak emniyet birimlerine karşı çalışmaktadır. Vakalarını, ipuçlarını takip ederek, veri toplayarak ve psikoloji bilimiyle çözmektedir. *Mekân* genellikle çok sayıda şüphelinin bulunabileceği büyükşehirdir. Eserlerin *dili* ise karmaşık bir biçimde sunulan gerçeklikle eştir. *Suçlular* konusunda herhangi bir tabu bulunmamaktadır ancak genellikle alt ve orta tabakadan kişiler tercih edilmektedir (Dusleag, 2011, s. 28-35).

Klasik bulmaca romanından ayrılan *hard-boiled* türünü, *thriller* ve polis romanı takip etmektedir. Modern polisyede dedektifin uğraşı artık çoğu olayda suçluyu yakalamayı hedefleyen klasik sorunsalı amaç edinmekten çıkmış özellikle *thriller* türünde daha çok suçlunun yakalanma süreci ve başka suçlar işlememesi için alt edilmesi haline gelmiştir. Zaman ve mekân arasındaki ilişkinin değişmesiyle, yani suç ve soruşturma olaylarının eş zamanlı olarak işlenmesiyle daha açık bir biçimde oluşturulmuş ve değişime uğramış karakter yapıları ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu durum, modern dedektif romanında kurban, suçlu, şüpheli ya da olayla ilgisi olmayan figürler arasında ayırım yapmak şöyle dursun onlar arasında giderek artan bir bulanıklık yaratmaktadır (Dusleag, 2011, s.36). Nitekim bu bulanıklık, roman figürlerinin fonksiyonları arasında bir geçişkenlik oluşturarak türe adını veren dedektif figürünün şablon özelliklerini ve belirlenmiş kalıp fonksiyonlarını ortadan kaldırmaktadır.

Klasik dedektiften modern dedektife

Bahsedildiği gibi klasik dedektif anlatıların figürleri, özellikle de dedektif figürü, genel anlamda kendini tekrarlayan, şablon özellikler taşıyan, yani stereotipleştirilmiş figürlerdir. Örneğin dedektifin fonksiyonu cinayeti çözme işine indirgenmiştir (Broich, 1978, s. 98). Türün kalıplaşmış özellikleri nedeniyle klasik dedektif romanında figürler kendilerine verilen roller dışında hareket edememektedir. Ancak Amerikan polisiye geleneğinde özellikle 1930'lar ve 1940'lardan itibaren polisiye roman figürleri az da olsa farklı özellikler göstermeye başlamıştır. Dashiell Hammett ya da ondan biraz sonra Raymond Chandler gibi yazarların dedektif figürlerini kahraman olarak stilize ettikleri inkâr edilemese de o dönem İngiliz polisiyesinde hala devam ettiği biçimde, *kötüye* karşı savaşıyan *iyi* dedektifin siyah-beyaz tasviri en azından Hammet'in Sam Spade'inden sonra kırılmaya başlamıştır. Bunun yerini yine sert adam olarak tasvir edilen ancak melodramatik ve romantik yönüyle dikkat çeken bir dedektif almaktadır. Böylece bu *büyük dedektif* zamanla bir tür *sıradan insana* evrilmektedir. Chandler (akt. Perk, 2021, s.596) "*dedektifin dünyadaki en iyi kişi, sıradan insanlarla muhatap olabilecek kadar da sıradan olması gerektiğini dile getirmiştir.*" Ancak bu sıradanlık onun üstün yeteneklerine aykırı olarak değil destekleyici olarak düşünölmelidir, zira dedektifin sıradanlığı diğer bütün üstün yetenekleri gibi çözüme ulaşma yolunda sıradan insanları sorgulama ve düşünce biçimlerini anlamak için gerekli bir özellik olarak görölmelidir. Örneğin Patricia Highsmith ve John Bingham gibi yazarlar dedektiflerini dikkat çekmeyen, devlet kurumlarının yardımlarından kaçınan, varoluşsal korkuları olan modern insan

olarak tasvir etmektedir (Dusleag, 2011, s. 36). Bunların ötesinde özellikle Raymond Chandler, dedektifini bir de kanun ve düzeni sağlamak için kendi başına kaba kuvvete başvuran ıslah olmaz, uzlaşmaz bir adam olarak betimlemektedir. Öyle ki dedektif, bu dönüşüm sürecinde daha çok araştırmacı bir gazeteci tipinde, bütün bir araştırma ekibi olarak ya da dizi halinde okurun karşısına çıkmıştır (Spörl, s. 7-11).

Böylece 1930'lardan beri dönüşen polisiye romanla birlikte dedektif de tartışmasız kahraman figüründen ne kişisel ne de profesyonel başarısızlığa karşı başışıklığı olan bir araştırmacıya evrilmektedir. Bunların da ötesinde dedektif, araştırmaları çoğu durumda artık toplum tarafından tanınmayan, hatta rahatsız edici bulunabilen ve toplumdan izole edilmiş bir figür haline gelmektedir.

Araştırmacı rolünü kaybetmeyen dedektifin ölümü de artık tabu olmaktan çıkmaktadır. Bunun anlamı elbette açıktır: ahlaksızlığın bertaraf edilmesini sağlayacak olan, ahlak ve düzenin geriye kalan tek temsilcisi dedektifin ölümüyle birlikte artık okur için eserin sonunda adaletin yeniden sağlanacağına dair güvence yok olmaktadır (akt. Dusleag, 2011, s. 37).

Edebiyatta klasik dedektif modelinin yerini zaman içerisinde modern dedektifin almasıyla eserlerde uygulanan inceleme yöntemlerinde de değişiklikler olmuştur. Özellikle modern dedektiflerin artık kahramanlık fonksiyonlarını yitirmesiyle hatta eserde kurbanlardan biri olarak görülebilmesiyle birlikte klasik dedektifi kahraman yapan özellikler de yerini sıradan insanî özelliklere bırakmıştır. Böylece modern dedektif figürü incelenirken klasik dedektiflerin sahip olduğu üstün özellikler değil sıradan insana özgü buhranlı ruh hali, kaygı, korku, kurnazlık gibi doğal, içgüdüsel ve tepkisel özelliklerin öne çıktığı bilinmektedir.

Friedrich Dürrenmatt'ın 1950'lerde yayımladığı *Yargıç ve Celladı* ile *Şüpheli* adlı polisiye eserlerinin de dedektif figürü olan komiser Bärlach, ilk bakışta klasik bir dedektifmiş gibi görünse de özellikle *Şüpheli*'de klasik dedektiften oldukça uzak bir görüntü çizdiği anlaşılmaktadır. İlk bakışta yanıltıcı bir görüntü veren dedektif figürünün hangi dedektif modeli altında değerlendirilebileceğini tespit edebilmek adına komiser Bärlach figürü hem klasik hem de modern dedektiflerin özellikleri bağlamında değerlendirilecek ve eserlerden örneklerle de desteklenerek incelenmeye çalışılacaktır.

Yargıç ve Celladı'da komiser Bärlach

Komiser Bärlach, Dürrenmatt'ın 1950'de yayımlanan ilk polisiye romanı *Yargıç ve Celladı* (*Der Richter und sein Henker*) adlı eserin dedektifi ve ana figürüdür. Eserden edinilen bilgilere göre İsviçre doğumlu olan Bärlach daha sonra uzun süre İstanbul ve Almanya'da yaşamış ve burada önemli bir kriminolog olarak adını duyurmuştur. Bern'e geri dönen Bärlach'ın yaşı altmışın üzerindedir ve 1993 yılından beri Altenberg sokağındaki evinde ikamet etmektedir (Dürrenmatt, 2002, s. 8, 10, 24). Bärlach, Dupin ve Holmes gibi klasik dedektiflerle karşılaştırıldığında belirli ortak özellikleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bärlach da öncülleri olan klasik dedektifler gibi onu meslektaşlarından farklı kılan karakteristik alışkanlıklar sergilemektedir. Örneğin, bir şeylerin çalınıp çalınmadığı merakıyla eve dönmeyi heyecan verici bulduğundan kapısını hiçbir zaman kilitlememektedir (Dürrenmatt, 2002, s. 25). Klasik bir polisiye dedektifinden beklendiği biçimde komiser Bärlach çok fazla sigara içmektedir. İyi yemek yemekten ve aşçılıktan hoşlanır, ayrıca bekarıdır. Sık sık mide rahatsızlığı çekmesi, şiddetli ağrı nöbetleri geçirmesi, hastalık izni kullanması, acilen ameliyat olması gerekliliği (Dürrenmatt, 2002, s. 15, 89) ve bu hastalıklar nedeniyle yalnızca bir yıllık ömrünün kalması ise klasik bir polisiye dedektifinden beklenmeyecek özelliklerdir (Dürrenmatt, 2002, s. 74, 87). Bärlach'ın bu hastalıklı hali, modern dedektife özgü olan sıradan insanî özellikler arasında değerlendirilmelidir zira klasik polisiyenin kahramanı hakkında bu tür insanî bilgilere yer verilmemelidir. Klasik dedektifler adeta yenilmez ve mekanikleşmiş kahramanlardır ve fiziksel hatta ruhsal koşulları hikâyenin gidişatını etkilemeyeceğinden detaylandırılmamalıdır.

Dedektif ve yardımcısı arasındaki ilişki incelendiğinde ise klasik dedektifler ve yardımcıları arasındaki alışlagelmiş ve bu ilişkinin temelindeki sadakat, nezaket ve güvenin *Yargıç ve Celladı* romanında yerini güvensizliğe bıraktığı ortaya çıkmıştır. Komiser Bärlach'ın olayla ilgili bulguları ve diğer bilgileri yardımcısı Tschanz'tan gizlemek için izlediği strateji, yardımcısının kendisini güvensiz hissetmesine neden olmuştur. Bärlach burada çok akıllıca davranarak yardımcısını hata yapması için onu tuzağa düşürmeye çalışmaktadır. Nitekim Tschanz da bu hataya düşer ve komiser Bärlach'tan gizli bir biçimde onun evine girerek aralarındaki güvensizliğin sebebini somutlaştırmaktadır. Yardımcının hamlesi, kendisine duyulan güvensizliğin boşa çıkmadığını göstermekle kalmayıp dedektifin zekâsının altını çizmekte ve öngörülü olduğu kadar sezgisel bir zekâyâ sahip olduğunu da okura aktarmaktadır. Bu, klasik ilişkilerde beklenmedik bir durum olduğundan okurun Komiser Bärlach'a

hayranlık geliştirmesini de sağlamaktadır zira o, en yakınındakine bile kuşkucu bir tavırla yaklaşmaktadır. Merkezde tuttuğu benliği ve olayı çözümlene güdüsü dışında her şey sorgulanabilir. Bu da onu iyice toplumdan uzaklaştırmakta ve yalnızlaştırmaktadır. Suerbaum (1984, s. 78) polisiye roman dünyasının özelliklerinden bahsederken tam da bu nitelikte bir özelliğe vurgu yaparak durumun iki taraflı bir tutarsızlık gösterdiğini belirtmiştir. Bir yanda roman figürlerinin görünürdeki statüleriyle asıl sahip oldukları insanî ve ahlaki erdemler arasındaki tutarsızlık diğer yanda ise onların görünürdeki sosyal ilişkileriyle birbirlerine karşı asıl davranışları arasındaki tutarsızlığı ele almaktadır. Ona göre klasik dedektif romanı salt bulmaca değil aynı zamanda olayların iç yüzünü gösteren bir oyundur. Suerbaum kimsenin görüldüğü gibi olmadığına işaret ederken bu eleştirisini bütün topluma yayar ve toplumun tamamının görüldüğü gibi olmadığını da belirtir. Nitekim incelenen eserlerdeki olayların iç yüzü belirginleşirken Bärlach ve diğer figürlerin gerçek iç dünyasının da zamanla ortaya serildiği görülmektedir.

Bekar olan Bärlach'ın arkadaşı da yoktur, hatta ev işlerine yardımcı olacak birisinden de eserde söz edilmemektedir. Klasik dedektif özelliklerinden biri olan bu denli yalnız ve soyutlanmış bir yaşam, kapalı bir kutuyu andırmaktadır. Nitekim Tschanz da gizlice komiser Bärlach'ın evine girdiğinde anlatıcının betimlemesinden dedektifin dışarıdaki hayattan tamamen soyutlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşının uyuması ve kitapların fazlalığı ona korkutucu geliyordu.
Dikkatlice etrafına bakındı. Odanın penceresi yoktu, ancak her
duvarda muhtemelen başka odalara açılan kapılar vardı.
(Dürrenmatt, 2002, s. 24)

Eserde komiser Bärlach klasik polisiye roman sınırları içinde tutuluyor gibi görünse de eserin ilk satırlarından bu figürün klasik polisiye dedektiflerinden ayrıldığı ve tam tersi bir biçimde hastalıklı ve sürekli mide rahatsızlığından mustarip biri olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Böylece klasik polisiye romanlardaki dedektiflere kıyasla fiziksel sağlığı bakımından oldukça yetersiz bir imaj ortaya çıkmaktadır. Aslında içinde bulunduğu stresli durum nedeniyle mide rahatsızlığı çeken dedektifin tam da bu özelliğiyle başarısızlığı ve zayıflığı hazmedemeyen modern dedektiflerle benzeştiği görülmektedir.

Dürrenmatt romanın genelinde komiser Bärlach'ın yetersizliğine ve güçsüzlüğüne vurgu yaparak onun karşıt figürü olan ve her konuda Bärlach'tan daha üstün olduğu görülen Gastmann'la çatışma içine sokmaktadır. Bärlach'ın bu denli zayıf karakterli yansıtılması okurda da bir yetersizlik hissine neden olmakta ve

araştırması gereken Schmied cinayetinin Bärlach'ın yeteneklerini aştığı düşüncesini uyandırmaktadır. Rakibi Gastmann'ın Schmied dosyasını ele geçirmesinin ardından komiser Bärlach'ın elindeki somut bulguların yok olması okurun bu tavrını destekleyen en belirgin gelişmedir. Dürrenmatt dedektifinin çaresizliğini bir adım daha öteye taşıyarak komiser Bärlach'ı kendi kurnazlığına ve Gastmann'ın ince hesaplarına kurban etmektedir.

Gastmann, komiser Bärlach'ın evde olmayışını fırsat bilerek Schmied dosyasını almak üzere dedektifin evine girer. Eve döndüğünde Gastmann'la karşılaşan Bärlach, Gastmann'a evde bıraktığı silahındaki mermileri çıkarıp çıkarmadığını sorar. Gastmann'dan 'evet' yanıtını alınca da silahına yeltenmekten vazgeçer. Ancak Gastmann gittikten sonra mermilerin hala silahta olduğunu görünce Bärlach hayal kırıklığına uğrar (Dürrenmatt, 2002, s. 72). Gastmann tarafından kandırılan komiser Bärlach küçük düşmüş, aşağılanmış ve bu olayla birlikte mide ağrısı da nüksetmiştir. Bu çaresizlikle birlikte Gastmann'la olan mücadelesini yasal düzlemde uzaklaştırıp Tschanz'ı adeta bir yem olarak ortaya atarak Gastmann'ı tuzığa düşürmek istemektedir. Kriminolojinin yöntemlerini bir kenara bırakan Bärlach, olay yerini etrafıca incelemeyen öznel bir bakış açısıyla kendi şüphelerinin/hislerinin yönlendirdiği biçimde hareket etmektedir. Burada klasik bir dedektifin aksine Bärlach'ın, yasal olmayan yollara başvurarak ve devlet kurumlarının yardımlarını kabul etmeyerek modern dedektif davranışları sergilediği görülmektedir.

Gastmann ve Bärlach'ın mücadelesi yıllar önce ikisinin girdiği bir iddiaya dayanmaktadır. Keyfi bir şekilde girilmiş bu iddianın amacı, faili belli olmayan bir suçun işlenip işlenemeyeceği ya da suçun araştırılmasında salt tesadüfün yön verici olup olamayacağını kanıtlamaktır. O günden beri karşılıklı olarak birbirlerini alt etmeye çalışan Gastmann ve Bärlach, Schmied cinayetinde yeniden karşı karşıya gelmektedir. Bu sefer komiser Bärlach da rakibi Gastmann gibi yasa dışı yollara başvurarak yardımcısı Tschanz'ın Gastmann'ın peşine düşmesine neden olarak tam bir suçlu imajı çizmektedir. Knox (1998, s. 7) klasik dedektifin figürünün görevini yerine getirirken herhangi bir suça karışmaması gerektiğini öne sürmektedir. Chandler (akt. Bernhard ve Georg, 1997, 25-30) de yine klasik dedektifi tasvir ederken, eğitilmiş bir dedektifin mesleğinin gerektirdiği ahlaki, fiziksel ve zihinsel ilkeler çerçevesinde davranması gerektiğini belirtmektedir. Adaleti sağlayacak kişi olarak komiser Bärlach'ın yasaları ihlal etmesi elbette ki bir kanun adamından beklenmemektedir. Burada da yine modern dedektif davranışları görülmektedir.

Bärlach, Schmied'in katilinin Tschanz olduğunu başından itibaren bilmesine rağmen Tschanz'a bunu sezdirmez ve onu Gastmann'dan intikam almak için kullanır. Nitekim Gastmann, Schmied cinayetinden tutuklanmaktadır ve komiser Bärlach, asıl suçlu olan Tschanz'ın şehri terk etmesine göz yummaktadır. Bir yanda sayısız suç işleyen Gastmann işlemediği bir suç nedeniyle tutuklanırken diğer yandan Bärlach bir cinayet zanlısı olan Tschanz'ı kendi kişisel hırsları uğruna kullandıktan sonra onun gitmesine izin vermektedir. Bir süre sonra, şehri terk eden dedektif yardımcısı Tschanz'ın hayatını kaybettiği haberi gelmektedir. Tschanz'ın ölümü bir kaza gibi görünse de intihar etmiş olma olasılığı da zayıf değildir. Bunun nedeni Schmied'i öldürdükten sonra kolay ve refah içinde bir hayat süreceğini düşünen Tschanz'ın aslında hiç beklemediği biçimde komiser Bärlach'ın maşası haline gelmesi ve hayalini kurduğu yaşamı sürememesidir. Bu bağlamda Bärlach'ın kriminolojinin yöntemleriyle ilgisi olmayan ve kişisel hırslarını takip ederek ulaştığı adalet bir kurban daha vermiştir. Adeta kendi mahkemesini kuran *yargıç* Bärlach'ın eline artık *celladı* Tschanz'ın da kanı bulaşmıştır. Eserdeki dedektif yardımcısı olan figürün sonunda hayatını kaybetmesi ve buna çok yüksek ihtimalle eserin dedektifinin sebep olmuş olması modern dedektiflerle ilişkilendirilebilecek bir özellik olarak görülmektedir. Oysaki klasik dedektiflerin emniyet mensupları ile hareket ettikleri bilinir. Bu nedenle bu davranış klasik dedektif modelinden tamamen uzaklaşıldığının ve davranışlarda yasaların değil kişisel tercihlerin ön planda tutulduğunu ortaya koymaktadır.

Şüphede komiser Bärlach

Dürrenmatt'ın ikinci polisiye romanı olan *Şüphede (Der Verdacht)* 15 Eylül 1951 ile 29 Şubat 1952 arasında *der Schweizerische Beobachter* adlı Almanca bir İsviçre dergisinde gazete romanı olarak yayımlanmış ve 1953 yılında kitap olarak basılmıştır. Dürrenmatt'ın bu eserinde de yer alan komiser Bärlach'ın geçmişi, aile yaşantısı ya da önceki görevleri gibi bilgilere yer verilmemektedir. Dolayısıyla *Yargıç ve Celladı* adlı eserin devamı olarak nitelendirilebilecek *Şüphede*, öncesinde herhangi bir olay ya da bilgi verilmeden komiser Bärlach'ın hastalığı nedeniyle hastanede bulunduğu sahneye başlamaktadır. Hastanede müdürüyle yaptığı konuşmada komiser Bärlach yaş haddinden emekli edileceğini öğrenmektedir (Dürrenmatt, 1989, s. 15). Yerine daha genç bir dedektif getirilmesi komiser Bärlach'ın kendisini gereksiz ve işe yaramaz hissetmesine sebep olmuştur. Devamında tepkisel olarak da bu durumu yeni nesil dedektiflerin yozlaşmasından şikâyet ederek eleştirmektedir.

Memuriyetine geride bıraktığına sevinmişti (...) Bunun asıl sebebi, medeni dünya düzeninin artık eskisi gibi gerçeğe dayanmamasıydı. (...) Pazarları Ayasofya'ya da gitseler, Bern Katedraline de gitseler insanlar hep aynıydı. Büyük caniler serbest bırakılıyor küçükler ise içeri tıkılıyordu. (Dürrenmatt, 1989, s. 16).

Komiser Bärlach bu sözleriyle o gün sonlanacağını öğrendiği kariyerinde “doğru” olarak addettiği olguların ve yasaları çiğnemek pahasına da olsa peşinden gidilmesi gerektiğini düşündüğü gerçekliklere olan tutkunun yeni nesil dedektiflerde bulunmadığına vurgu yapmaktadır. Komiser Bärlach, kendine özgü adalet anlayışını *Yargıç ve Celladı* eserinde olduğu gibi *Şüpheli*'de de sürdürmektedir. Onun için adalet salt yasalara bağlı bir olgu değildir. Burada odak noktaya koyduğu gerçeklik, suçluların cezalandırılmasıdır. Verilen örnekte toplum, kurum ve kişilere yönelik olarak ortaya koyduğu eleştiri modern dedektif romanının amacı ve modern dedektif figürünün davranışlarıyla örtüşmektedir.

Komiser Bärlach, onu yetersiz ve güçsüz gösteren olayların ardından bir kez daha şüphelerini kanıtlayabilecek ve gereken araştırmaları yapabilecek güçte olduğunu göstermek için bir toplama kampı hekimi olduğundan şüphelendiği Dr. Emmenberger'in peşine düşmektedir. Sonnenstein Sanatoryumunun yöneticisi olan Dr. Emmenberger'in peşinden gitme hırsı Bärlach'ın hayattaki tek amacıdır. Öyle ki ölümü bile göze alarak kendini Sonnenstein Sanatoryumuna sevk ettirmektedir. Tüm bu hırs ve çabanın ardından Bärlach şüphelerinde haklı çıksa da elde ettiği sonuç bir zaferden ziyade hayat dersi niteliğindedir.

Hesaplarını doğru yapmıştı; ancak yanlış hareket etmişti (...)
(Dürrenmatt, 1989, s. 89).

Komiser Bärlach aldığı yanlış kararlar neticesinde sanatoryumda neredeyse ölmesine sebep olacakken arkadaşı Gulliver tarafından kurtarılmaktadır. Gulliver, Nazi savaş suçlularının izini sürüp onları ortadan kaldırırken Bärlach bir emniyet mensubu olduğu halde bu cinayetlere göz yummaktadır. Gulliver'in kaba kuvvetle adaleti sağlama girişimlerine ortak olan Bärlach'ın, bu yönüyle kaba kuvvete başvuran modern dedektiflerden bir farkı kalmamaktadır. Karşılıklı çıkara dayanan bu ilişki Bärlach'ın öznel adalet anlayışının peşinden gittiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Ancak bir yanı bu durumdan rahatsız olmuş olacak ki emekli olunca bu cinayetlere göz yumarak suça ortak olmaktan kurtulacağını düşünüp emekliliğine sevinmektedir.

“Emekli olmam iyi işte.” diyerek başını salladı Bärlach. “Senin gibi bir şeyle vicdanım rahatsız olmayacak artık. Seni uzun zaman önce kilitli parmaklıklar ardına koymalıydım (...)” (Dürrenmatt, 1989, s. 27).

Bärlach ve Gulliveri’in farklı kişilikleri madalyonun iki yüzü gibidir. Bärlach, bir emniyet mensubu olarak suçluların peşine yasal yollardan düşmesi gereken bir dedektifken Gulliver, karanlık entrikalarını adeta yasaların etrafından dolanarak uygulayan ve böylece de ceza almayan suçluları etkisiz hâle getirmek zorundadır. Her ikisi de adaleti sağlama peşinde olsa da uygulamalarındaki kişisel yorum farkları yasalara aykırı adımlar atmalarına neden olmaktadır. Bärlach, yasaları göz ardı ederek adaleti sağlamak için devletin kurumlarının ona sunduğu imkanları kabul etmeyerek kendi yolunu izlemekte ve böylece yine modern dedektiflere özgü bir davranış biçimi ortaya koymaktadır.

Eserin sonunda gücü tükenmek üzere olan Bärlach, peşine düştüğü Dr. Emmenberger’den kaçamayacak kadar solgun ve bitkin düşmüştür. Ameliyat masasında Dr. Emmenberger tarafından öldürülmeyi beklerken Gulliver onu zehirleyerek öldürmüştü ve komiser Bärlach’ı kurtarmıştır. *Yargıç ve Celladı* eserinde genel hatlarıyla klasik bir dedektif olarak sunulan komiser Bärlach’ın *Şüphe* eserindeki bu sahneye kadar klasik dedektif özelliklerinden sıyrılıp giderek nasıl güçsüz ve yetersiz bir dedektif haline geldiği gözler önüne serilmektedir. Klasik dedektiflerin üstün zekâ ve analiz yeteneği burada işe yaramamış, değişen dünya düzeniyle birlikte tek başına adaleti sağlamaya çalışanların devri artık sona ermiştir. Gulliver’in, adaleti sağlama yöntemlerinin değiştiğini vurgulayan sözleri bunu desteklemektedir.

(...) Senin yalnız başına felakete sürüklenmene izin mi verseydim? Bu günlerde bir zamanlar şövalyelerin herhangi bir ejderhaya karşı sefere çıktıkları gibi artık kötülükle tek başına savaşmak mümkün değildir. Bugün karşı karşıya olduğumuz suçluları dize getirmek için biraz öngörülü olmanın yeterli olduğu o günler geride kaldı. Seni dedektif delisi; zamanın kendisi seni anlamsızlıklara sürükledi! (Dürrenmatt, 1989, s. 117).

Bir dedektifin bu denli çaresiz kalması ve ölümden kurtulmak için başka birine ihtiyaç duyması elbette klasik bir dedektifin içinde bulunmayacağı bir durumdur. Bu son sahnede Bärlach, modern dedektifin yenilgilere karşı hazırlıksız olan o ruh haline bürünmüş ve son kurtarıma çarpınışlarına Gulliver cevap vermiştir. Neticede bu ikinci romanda da rakibinin elinden kurtulmayı başarsa da dedektiflik kariyerindeki

bu son çarpınışı mide kanserine karşı galip gelmesine yetmemiş ve ölümü mide kanserinin elinden olmuştur.

Sonuç

Suçtu aydınlatan ve suçluyu adalete teslim eden dedektif figürünü odak noktasına alan dedektif romanı, öğelerinin işleniş biçimine göre klasik ya da modern dedektif romanı olarak değerlendirilebilmektedir. Öğelerden en önemlisi, türün de belirleyicisi olan ve klasik ile modern olarak ayrılan dedektif figürüdür.

Klasik dedektif, sıra dışı zekâsı ve neredeyse insanüstü yetileriyle üzerinde çalıştığı vakayı kendine özgü yöntemlerle aydınlatmaktadır. İncelediği vakaları salt adaleti sağlamak için değil, aynı zamanda düşünsel meydan okumalar olarak nitelendirdiği bulmacayı çözmek için de seçmektedir. Nitekim büyük dedektifler olarak da anılan klasik dedektiflerin başarısı entelektüel çabalarının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Klasik dedektif figürü olaylara yaklaşımında sergilediği öznel yöntemlerin yanı sıra şahsiyet olarak da fazlaca kendine özgüdür. Toplumdan izole bir yaşam süren klasik dedektifler uyuşturucu madde, sigara, pipo vs. kullanımını gibi alışkanlıklara sahip, sanatla ilgilenen entelektüel kişilerdir. Tür genel hatlarıyla değerlendirildiğinde ise dedektif romanlarında işlenen suçların sıra dışı bir analitik zekaya sahip entelektüel kişilikler tarafından çözüleceği fikri kabul edilebilirdir. Zira incelenen eserlerde bulmacayı çözmeye ve suçluyu bulma süreçleri bunu göstermektedir.

Modern dedektif ise, amacı toplumsal eleştiri ile adalet ve düzenin sorgulanması olan modern polisiye türüne paralel biçimde toplumdan izole bir kişilik olarak emniyet birimlerine karşı çalışmaktadır. Vakalarını da kişisel ve bilimsel yöntemler kullanarak - örneğin veri toplayarak veya psikoloji biliminden yararlanarak çözmektedir. Modern dedektif, modern mekân, yani büyükşehirde ikamet etmektedir. İzole bir yaşam sürse de oldukça fazla suçun ve insanın olduğu bir yerdedir. Bu kalabalık hal ve geçişkenlik de modern dedektif için kurban, suçlu, şüpheli ya da araştırmacı figürler arasında ayırım yapmayı zorlaştırmaktadır.

Bu kapsamda bu çalışmada Friedrich Dürrenmatt'ın *Yargıç ve Celladı* ve *Şüpheli* adlı eserlerindeki ortak dedektif figürünün hangi dedektif modeliyle örtüştüğü sorusuna cevap olacak biçimde eserlerdeki dedektif figürü incelenerek ayrıntılı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. İlginç olarak bu figürün bir taraftan klasik dedektif özellikleri taşıdığı, diğer taraftan ise modern dedektif davranışları - örneğin toplumsal eleştiri gibi - sergilediği görülmüştür. Bunun da ötesinde aslında komiser

Bärlach figürünün bu iki dedektif modeli arasındaki geçiş ve evrilme sürecini yansıttığını söylemek mümkündür.

Aşağıda verilen tablo incelenen dedektif figürünün iki yönlülüğü başat yönleriyle ortaya koymaktadır. Tabloda klasikten moderne dönüşen dedektifin özellikleri yer almaktadır. Klasik özelliklerde komiser Bärlach'ın özellikle analitik zekâsı, kötüyeye karşı duruşu, toplumsal saygınlığı, sessiz tutumu, tuhaf karşılanan alışkanlıkları, medeni durumu, ilgi alanları gibi özellikler üzerinde durulmuştur. Modern dedektif özellikleri bağlamında ise suça yatkınlık, kötü karşıdaki durum, fiziksel sağlık, adalet ve cezalandırma anlayışı, en yakınlarla karşı güvensizlik hissi ve toplumsal eleştiri gibi özellikler ele alınmıştır.

KOMİSER BÄRLACH'IN KLASİK DEDEKTİFLERLE ÖRTÜŞEN ÖZELLİKLERİ	YARGIÇ VE CELLADI	ŞÜPHE
ANALİTİK ZEKÂ	x	
KÖTÜYE KARŞI SAVAŞ	x	x
SAYGIN KİŞİLİK	x	
AZ KONUŞMA	x	x
TUHAF ALIŞKANLIKLAR	x	
TÜTÜN KULLANIMI	x	
BEKARLIK	x	x
ANTİKA MERAKI	x	
YEMEK VE SANATA İLĞİ	x	
İZOLE YAŞAM	x	
KAHRAMAN	x	
KOMİSER BÄRLACH'IN MODERN DEDEKTİFLERLE ÖRTÜŞEN ÖZELLİKLERİ		
SUÇ İŞLEMEK	x	x
KÖTÜ KARŞISINDA AŞAĞILANMA		x
HASTALIKLI HAL, FİZİKSEL ZAYIFLIK GİBİ	x	x
SIRADAN İNSAN ÖZELLİKLERİ		
BAŞARISIZLIĞA TAHAMMÜLSÜZLÜK		x
ADALETİ HUKUKSUZ YOLLARDAN SAĞLAMA	x	x
VEYA SAĞLANMASINA İZİN VERMEK		
YARDIMCISIYLA GÜVEN SORUNU	x	
TOPLUMSAL ELEŞTİRİ	x	x

Tablodan anlaşılacağı üzere komiser Bärlach'ın *Yargıç ve Celladı* eserinde klasik dedektif özellikleri ağırlıklı olarak görülürken modern dedektif özelliklerine sahip olduğu da anlaşılmaktadır. *Şüpheler* eserinde ise daha yoğun ve okurun da fazlaca dikkatini çekecek biçimde daha fazla modern dedektif özelliği ortaya çıkarken başat klasik dedektif özellikleri neredeyse hiç görülmemektedir. Bu bilgiler ışığında komiser Bärlach'ın salt klasik ya da salt modern bir dedektif olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki aslında komiser Bärlach'ın, birbirinin devamı niteliğinde olan bu iki eser boyunca klasik dedektiften modern dedektife doğru bir gelişim/dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Buradan hareketle, Dürrenmatt'ın edebiyattaki klasik dedektifin modern dedektife evrilme sürecini komiser Bärlach üzerinden yansıttığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Bernhard R., Georg S. (1997). *Cinayet Sineması Polisiye Sinemanın Tarihi ve Mitolojisi, Sinemanın Temelleri-3*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Broich, U. (1998). *Der entfesselte Detektivroman*. J. Vogt, (Yay. haz.). *Der Kriminalroman: Poetik – Theorie – Geschichte* içinde (s. 97-110). München: Fink.
- Çelik, E. (2015). Batı Edebiyatında Polisiye Romanın Gelişimi Sürecinde Düşünsel ve Sosyal Etkiler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs, 1-14.
- Dusleag, e. (2011). *Gesellschaftskritik in portugiesischen Kriminaltexten. Clara Pinto Correias Adeus, Princesa als Anti-Detektivroman*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Wien: Universität Wien.
- Dürrenmatt, F. (2002). *Der Richter und sein Henker*. Zürich: Rororo.
- Dürrenmatt, F. (1989). *Der Verdacht*. Köln: Rohwolt.
- Götting, U. (2000). *Der deutsche Kriminalroman zwischen 1945 und 1970, Formen und Tendenzen*. Marburg: Tectum.
- Hilse, C. (1999). *Die Geschichte des Kriminalromans im Spiegel des aktuellen Medienmarktes*. Diplomarbeit, Stuttgart: Fachhochschule Stuttgart – Hochschule für Bibliotheks- und Informationswesen.
- Jarosch, H., Scharf, H. (2014). *Wolf Haas und der Kriminalroman: Unterhaltung zwischen traditionellen Genrestrukturen und Innovation*. Hamburg: Diplomica.
- Mandel, E. (1996). *Hoş Cinayet*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.

- Neuhaus, S. (2021). *Der Krimi in Literatur, Film und Serie: eine Einführung*. Tübingen: UTB.
- Nusser, P. (2009). *Der Kriminalroman*, Stuttgart: J.B. Metzler.
- Perk, D. (2021). Edebiyattan Beyaz Perdeye Tür Belirleyici Kişiler. *DTCF Dergisi*, 61.1, 583-602.
- Riedlinger, S. (2007). *Tradition und Verfremdung-Friedrich Dürrenmatt und der klassische Detektivroman*. Marburg: Tectum.
- Schulz-Buschhaus, U. (1975). *Formen und Ideologien des Kriminalromans. Ein gattungsgeschichtlicher Essay*. Frankfurt/M.: Athenaion.
- Spörl, U. (2004). *Die Chronotopoi des Kriminalromans. Erlanger Digitale Edition 2004*. Erişim Tarihi: 10.10.2021, <http://www.erlangerliste.de/ede/krimi.pdf>
- Suerbaum, U. (1984). *Krimi. Eine Analyse der Gattung*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Van Dine, S. S. (1928) Twenty Rules for Writing Detective Stories. *American Magazine*, 106.
- Vikman, S. (2008). *Zur Subkategorisierung der Kriminalliteratur am Beispiel von zwei Kriminalromanen: Happy birthday, Türke! (1987) von Jakob Arjouni und Der Hahn ist tot (1993) von Ingrid Noll*. Vaasa: Universität Vaasa Institut für Deutsche Sprache und Literatur.

Summary

The detective genre, which is the representative of crime and criminal narratives in literature, has gone through various stages of development and change from its emergence to the present day. During this process, various developments and changes took place both in form and fiction and in the characters. With the breaking of the template of classical detective narratives, the detective, who is the most important figure of the crime novel, has started to go beyond the classical detective characteristics. Detectives have also kept up with the change of the age and in time, the classical detective has been replaced by the detective figure, which is defined as "modern". Commissar Bärlach, the detective of Friedrich Dürrenmatt's crime novels *The Judge and His Hangman* and *Suspicion*, gives the impression that he can be counted among the classical detectives at first glance. However, when the stages of change he exhibited throughout the two novels are examined, it is understood that there are intersections with both detective models. In this study, to determine the intersection points in question, the characteristics of the classical detective and the modern detective were revealed in general terms and the abilities, personality traits and habits of commissar Bärlach were compared with these features.

Before examining the works, it is useful to explain the detective figure, which is the determinant of the genre and the most important element of the detective novel, in the context of its classical and modern features. The classical detective, with his extraordinary intelligence and almost superhuman abilities, illuminates the case he is working on in his own unique ways. He chooses the cases he examines not only to ensure justice, but also to solve the puzzle, which he describes as intellectual challenges. He chooses the cases he examines not only to ensure justice, but also to solve the puzzle, which he describes as intellectual

challenges. As a matter of fact, the success of classical detectives, also known as great detectives, emerges because of their intellectual efforts. The classical detective figure is unique in terms of personality as well as the subjective methods he displays in his approach to cases. Classical detectives, who lead a life isolated from society, may have habits such as drugs, cigarettes, and pipes and are intellectuals interested in art. When the genre is evaluated in general terms, it is acceptable that the crimes committed in the detective novels will be solved by intellectual personalities with an extraordinary analytical intelligence. Because the processes of solving the puzzle and finding the criminal in the analyzed works also support this proposition.

The modern detective, on the other hand, works against the police units as an isolated personality from the society since the purpose of the modern detective genre is social criticism and the questioning of justice and order. The modern detective also solves his cases using individual and scientific methods - for example, by collecting data or using the science of psychology. The modern detective resides in the modern place, that is, in the metropolis. Although he lives in isolation, he is in a place with a lot of crime and crowds. This crowdedness and passivity also make it difficult for the modern detective to distinguish between victims, criminals, suspects, or unrelated figures.

In this context, in this study, the common detective figure in Friedrich Dürrenmatt's novels *The Judge and His Hangman* and *Suspicion* were examined, and a general picture of the detective model was drawn. Interestingly, it was seen that this figure had classical detective features on the one hand and was influenced by modern life and the scientific studies it brought, on the other hand. When commissar Bärlach is examined in the context of classical detective features, it is seen that he has dominant features such as analytical intelligence, war against evil, respectable personality, little speech, strange habits, being single, tobacco use, interest in antiques, food and art, isolated life, and heroism. When the commissar Bärlach is examined in the context of modern detective features, dominant features such as committing crimes, humiliation in the face of evil, morbid state, physical weakness, ordinary human characteristics, intolerance of failure, providing justice unlawfully or condoning it, trust issue with his assistant and social criticism emerge. While the classical detective features of Bärlach are predominantly seen in *The Judge and His Hangman*, it is also understood that he has modern detective features. In the work *Suspicion*, more modern detective features appear, which are more intense and attract the attention of the reader, while the dominant classical detective features are almost never seen. In the light of this information, it becomes clear that commissar Bärlach is not a purely classical or a purely modern detective. Beyond that, it is seen that commissioner Bärlach has undergone a development/transformation from a classical detective to a modern detective during these two works, one of which is a continuation of the other. From this point of view, it would not be wrong to think that Dürrenmatt reflects the evolution of the classical detective in literature to the modern detective through commissar Bärlach.

OSMANLI DEVLETİ'NİN TORPİDOLAR HAKKINDA WHITEHEAD VE SIMS ŞİRKETLERİ İLE YAPTIĞI YAZIŞMALAR

THE NEGOTIATIONS OF OTTOMAN STATE WITH THE WHITEHEAD
AND SIMS COMPANIES ABOUT TORPEDOES

Derya GEÇİLİ

Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
degecili@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 13 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 13 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Elektrikli Torpidolar; Sims-Edison
Torpidoları; Robert Whitehead;
Osmanlı Donanması

Keywords

Electric Torpedoes; Sims-Edison
Torpedoes; Robert Whitehead;
Ottoman Navy

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.14

Öz

On dokuzuncu yüzyıla kadar deniz savaşlarında sadece top ve tüfek kullanılmıştır. Büyük devletlerin silahlanma yarışları ve savaşlar sonucunda bunların yeterli gelmemesinden dolayı yeni tip silahlar üretilmeye başlanmıştır. Bunların en önemlisi düşman gemilerinin yaklaşmasına engel olabilmek amacıyla kullanılan torpidolardır. Savunma amaçlı kullanılmaya başlanan torpidolar, bir süre sonra saldırılar sırasında da etkili bir silah haline almıştır. Torpidolar, düşman belirlendikten sonra onu en zayıf noktasından vurabildiğinden savaşta büyük etki meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin askeri alanda modernleşme girişimleri çerçevesinde Avrupa'dan getirtilen Hobart Paşa ve Woods Paşa gibi uzmanların yönlendirmesiyle denizlerde güvenliğinin sağlanabilmesi için torpidolar satın alınmasına karar verilmiştir. Bahriye Nezareti tarafından bir Torpido Komisyonu oluşturularak incelemelere başlanmıştır. Önce Whitehead, daha sonra Sims-Edison şirketleri ile görüşülmüş ve İstanbul boğazında deneme atışları yapılmıştır. Bu incelemelere bağlı olarak torpidolar satın alınarak Osmanlı donanmasının geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu çalışmada Sims ve Whitehead şirketleri ile yapılan görüşmeler ve satın alınan torpidoların özellikleri ele alınmıştır.

Abstract

Only guns and rifles were used in naval wars until the 19th century. As a result of the armament races and wars between major powers, new weapons were designed and introduced in the armament. The most important among these were the torpedoes used to prevent the attack of hostile vessels. While used for defensive purposes in the beginning, they soon became effective as offensive weapons. Since torpedoes could hit the weakest hostile targets, they could have major impacts in wars. Within the framework of military reforms undertaken by the Ottoman State, experts such as Hobart Pasha and Woods Pasha were invited from Europe to supervise the modernization of the military. Under their guidance, the state decided to purchase torpedoes to ensure safety at sea. The Torpedo Commission was formed within the Ministry of the Navy to start investigations for this purpose. Negotiations were first held with the Whitehead company then with Sims-Edison company. Torpedoes were experimented in the Istanbul straits. These investigations led to the purchase of torpedoes and contributed to the reinforcement of the Ottoman navy. In the present article, the negotiations with Sims-Edison and Whitehead companies and the characteristics of the torpedoes purchased have been focused.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda torpido kelimesi bütün sualtı patlayıcı silahlar için kullanılmıştır. Saldırı ve savunma sistemlerinin her alanında olduğu gibi suyun altında da sürekli yenilikler yapılmıştır. (Sleeman, 2014, s.30) Bunun sonucunda su altında durabilen patlayıcılara mayın; suyun altından veya üstünden suya atılan ve hedefini belirleyenlere ise torpido* adı verilmiştir. (Colonel, 1908, s. 61) Torpidolar,

* Torpido, sıcak ve ılıman denizlerin 100-150 metreye varan diplerinde göç etmeden yaşayan bir köpek balığı türüdür. Genelde avlanmak için veya tehlike halinde 100-220 volta varan, insan için tehlikeli fakat öldürücü olmayan kısa süreli elektrik çarpması yapar (Atalar, 2009, s.2).

torpido istimbotlarından, savaş gemilerinden veya sahile özel olarak inşa edilen bataryalardan atıldıktan sonra denizin altında ilerleyerek hedefi vuran taarruz silahlarıdır. (Sleeman, 2014. s. 30) 1864 yılına kadar savunma amaçlı kullanılan torpidoların, savaşlarda saldırılar sırasında kullanılmasını düşünen ilk kişi, Avusturya-Macaristan Donanmasında görev yapan mühendislerden Miralay Giovanni Luppis'dir. Luppis, dört yıl boyunca torpidosunun planlarını hazırlamak ve tamamlamak için çalıştı. İlk torpido, beş metre uzunluğunda olup, baş tarafında, yirmi kilo ağırlığında sıkıştırılmış pamuk barutu ile doldurulan bir muhafazası vardı. Bu muhafaza içinde bulunan patlayıcı maddenin, herhangi bir noktaya çarpması üzerine alev alacağı iddia edilmişti. Avusturya-Macaristan Hükümeti, deniz subaylarından oluşturulan bir heyete bu torpidonun tecrübelerini yaptırmış, ancak başarılı sonuçlar elde edilememişti. Luppis, 1860'lı yıllarda, Fiume'de (günümüzde Hırvatistan'da Rijeka) Stabilimento Tecnico Fiumano torpido ve gemi imalat fabrikası müdürü olan İngiliz mühendis Robert Whitehead ile tanıştı ve iki mühendis, torpidoların eksiklikleri ile ilgili incelemeler yaptılar. En önemli konu, torpidonun uzaktan idaresinin mümkün olmaması ve su yüzeyinde görünür olarak seyretmesiydi. Whitehead, iki sene sürekli çalışarak çok sayıda plan ve model yaptı, denemelerde bulundu. Nihayet, sıkıştırılmış hava ile işleyen, makinesi ve dümenleri hareket ettirebilen ve deniz yüzeyinin altında seyir edebilecek bir torpido imal etti. Bu torpidonun genişliği 355 milimetre, uzunluğu 3,35 metre, ağırlığı 136 kilogram, barut hakkı 8 kilogram, haznesindeki havanın basıncı 25 milibar idi. Makinesi iki silindirli olup sürati saatte 6-7 mil, ulaşabildiği azami mesafe 640 metre idi (Mahmud Celal, 1912, s. 120). Bu torpido, 1867 senesinde bir Avusturya zırhlısına atılmış, ancak iyi sonuç alınamamıştı. Bu denemenin sonucunda, torpidoyu denizin altında seyir ettirmek için tasarlanan bölümün görevini iyi yapmadığı anlaşıldı. Torpido, seyri sırasında 8 metre derinliğe kadar inip çıkmak suretiyle düzgün olmayan bir yol izliyordu. Ancak torpidonun etkili olması için suyun altında yatay olarak düzgün doğrusal hareket etmesi gerekiyordu. Whitehead, bu önemli eksikliği tamamlamak için yeniden incelemeler yaparak torpidonun aşağı yukarı dalıp çıkmasına engel olmak üzere alt kısmına ağır bir sarkaç ilave etmiş ve böylece torpido mükemmel hale getirilmişti (DMA, BN 328/10963-1). 1869'da Avusturya-Macaristan Hükümeti üretim haklarını Whitehead'den bilinmeyen bir fiyata satın aldı, ancak Whitehead'in torpidolarını diğer hükümetlere satmasına da izin verildi. 1868'de Whitehead torpidosu, dünya donanmalarında iki model halinde satışa sunuldu. Torpidonun küçük modeli 600, büyük olanı ise 1.000 Dolardı (Jolie, 1978, s. 8). Bunu öğrenen büyük devletler, Whitehead torpidosunu elde etmek için büyük bir yarışa girdiler.

Whitehead, yaptığı uzun denemelerin ardından, 1870 yılında, İngiltere’de, nehir ağzına demirlemiş bir tekneyi, torpidosuyla tamamen tahrip edebilmişti. Bunun üzerine İngiltere Bahriye Nezareti, yapılacak yeniliklerden de haberdar edilmek şartıyla torpidonun imal hakkını 70.500 Sterlin’e Whitehead’dan satın aldı. İngiltere’de Woolrich’teki Kraliyet laboratuvarında kendi versiyonlarını üretmeye başladılar. Daha sonra Fransa, İtalya ve Almanya hükümetleri de bu yeni silahı imal etmek için büyük miktarda para ödediler. Almanya, 550 m mesafeyi alabilecek ve 16 mil süratle seyir edebilecek yeni bir torpido talep etti. Bir sene kadar devam eden denemeler sonunda, 760 m mesafeyi alabilen ve hızı 17 mil olan bir torpido imal edildi. Ardından İsveç, Danimarka ve Rusya devletleri de torpido yarışına girdiler (DMA, BN 328/10963-1). 1870’li yıllarda torpidoların menzili 914 metreye çıkmış ve tahrip gücü artmıştı. Bu torpidolar ile uzak mesafelerdeki çok büyük gemiler bile kolaylıkla yok edilebilirdi. Böylece, Avrupa tezgâhlarında 1860 ve 1875 yılları arasında, patlama gücü yüksek, büyük gemilere taarruz edebilecek torpidolar ile bunları taşıyacak torpido gemilerinin inşasına başlandı (BOA, Y.PRK.MYD 26/68, 4/C/1325). Kısa süre içinde yüksek süratli torpido ve seri ateşli küçük toplardan oluşan taarruz silahları bütün Avrupa devletlerinin donanmalarında önemli bir yere sahip oldu. Deniz savaşlarında kullanılmakta olan torpidolar, toptan sonra ikinci derece öneme sahip bir silah halini aldı (BOA, DH.MKT 289/13-1-1).

Whitehead Torpidolarının Teknik Özellikleri

On dokuzuncu yüzyılda iki tip torpido vardı: Atıldıktan sonra ya denizde kontrolsüz seyir ve hareket edenler veya sahildeki bir memurun idaresi altında kontrollü olarak hedefe yönlendirilenler. Bazılarının sevk kuvveti, torpido içindeki bir motora sahilden elektrik ceryanı verilerek sağlanırdı. Bazıları da iki dolaba sarılmış bir telin süratle boşalmasından meydana gelen kuvvet ile hareket ederek diğer iki tel vasıtasıyla sahilten idare olunurlardı. Kontrolsüz (Zatülhareke) torpidolar, İngiliz Whitehead ve Alman Schwartzkopff torpidolarıydı: Çelikten veya fosfor bronzdan üretilip baş tarafında cephaneye yeri, ortasında hava haznesi ve arkasında da makine kısmı olmak üzere başlıca üç bölümden oluşurdu. Torpidolar, istimbot veya savaş gemilerinde bulunan kovanlarda sıkıştırılmış hava veya bir miktar barut ile doldurulduktan sonra pervane yardımıyla hareket ederdi. Bunlar, hedefe çarptıkları anda cephaneye kısmına istif edilmiş olan pamuk barutunun alev almasıyla etkisini gösterirdi. Bu torpidoların, yaklaşık 302 metrelik bir etkisi vardı. Torpidonun seyir yönü, duruma göre tayin edilirdi. Denizde yönünü koruyabilmesi için oldukça süratli bir şekilde kovandan atılırdı. Whitehead torpidosunun sürati, torpidonun

büyüklüğüne göre değişirdi. 14 pus (35,5 cm) genişliğinde ve 15 kadem (4,5 m) uzunluğundaki torpido 90 libre (40 kg) pamuk barutuna sahip olup 28 mil (45 km) süratle 800 yard (730 m) uzaklığa gidebilirdi. 1895 senesinde üretilen, 18 pus (46 cm) genişliğinde ve 16 kadem 7 ½ pus (5 m) uzunluğundaki Whitehead torpidosu, 175 libre (79 kg) pamuk barutunu taşıdığı halde 31 mil (49 km) süratle 1000 yard (910 m) mesafe kat etmişti. 4,64 metre uzunluğunda ve 355 milimetre genişliğinde olan küçük boyuttaki Schwartzkopff torpidosu ise, cephanesiyle beraber 331 kg ağırlığında olup 400 metreye kadar 26 mil (41 km) süratle ve 400-600 metre arasında 24 mil (38 km) süratle seyir ederdi. 600-800 metre mesafeler için bunun büyük modeli olan 32 mil (51 km) süratinde torpidolar kullanılmıştı (İsmail Zühdü, 1900, s. 116).

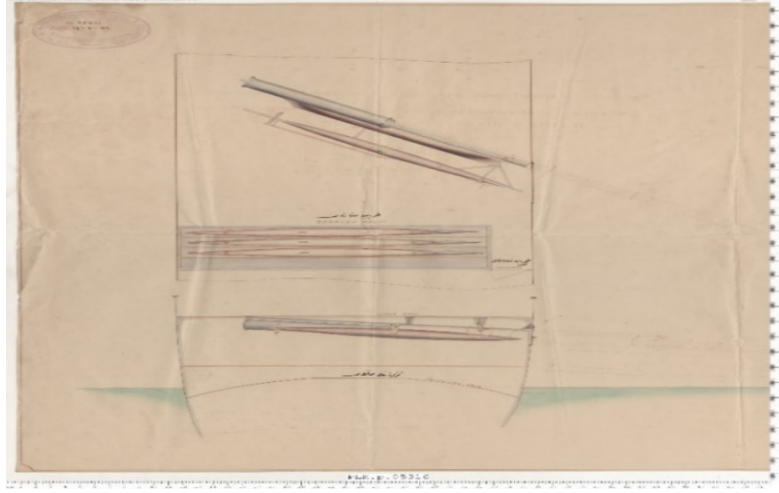
Whitehead torpidosu; başlık, hava haznesi, makine, kuyruk kısmı, sephiye haznesi (sephiye: torpidonun denizde yüzmesini sağlayan kuvvet), dümen ve pervanelerden oluşuyordu (Sabit ve Seyyar Torpidolar, 1909, s. 21).

Başlık; cephaneliği de içine alan bu bölüm bir pistol düzeninde olurdu. Torpidoların cephanesi olan pamuk barutu (75 ile 120 kg) bu bölümdeydi. Torpido, geminin denizin altında bulunan bir yerine çarptığı zaman, başlık ateşlenirdi.

Hava haznesi; yakıcı kuvvet olarak 125-150 hava-yı nesimi (atmosfer) arasında basınçlı havaya sahipti.

Makine; havanın basıncının makinede düzenli bir halde olup kontrol edilebilmesi için bir hava valfi bulunurdu. Hava haznesinden bu valf, makineye bağlanırdı. Torpido makineleri üç ya da dört silindirli idi. Bu makine, kış pervanesinin bağlı bulunduğu kof (içi boş) bir şaftı ileri hareket ettirir, şaft kovanına bağlı bulunan ön pervane ise dişliler vasıtasıyla daha öncekinin aksi tarafına dönerdi. Böylece pervanelerin devrinden meydana gelen sapmalar yok edilirdi.

Sephiye haznesi; bu bölümün içinde şaft tertibatı, ufki dümen rodlarına sahip borular bulunurdu. Bir süre sonra her türlü ufki sapmaları düzeltmek üzere kullanılan jireskop aleti de yerleştirilmişti. Bu alet, iki çember içine gayet az delik ve temas ile işleyebilecek bir suretle yerleştirilen çark veya pervaneden oluşurdu. Çarkın devir hareketi dakikada 2000 idi. Daha önce kurulan kuvvetli bir yay veya hava haznesinden gelecek havaya verilecek alet ile yönü sabit olacağından torpidonun sağa ve sola sapmalarından çark değil etrafındaki çemberler ve bunlar vasıtasıyla dümen makinesine bağlı dikey dümenler etkili olurdu.

Resim 1. Gemide Torpido Planı (BOA, PLK. p 5316/2).

Kuyruk kısmı; sephiyeye bağlı olan bu kısım ön pervaneyi hareket ettiren dişlere sahipti. Bunun gerisinde ise üzerinde pervane ile dümenler bulunan çerçeve kısmı vardı. Torpidoların, istimbot ve bazı savaş gemilerine yerleştirilmesi çok masraflı oluyordu. Ayrıca, savaş sırasında torpidolardan iyi bir şekilde istifade edilemiyordu. Sadece manevi bir güce hizmet ettikleri düşünülüyordu. Bunun en önemli sebeplerinden biri torpidoyu hedefe emniyetli bir şekilde isabet ettirmek için düşmana 500 metre yaklaşılmasının zaruri olmasıydı. Diğer sebebi ise torpidonun seyirini tanzim eden tertibatın mükemmel olmasına rağmen verilen istikametten sapmasıydı. Bu iki soruna engel olmak için torpido içine özel bir jireskop aleti yerleştirildi. Böylece torpidonun yönünü koruması sağlanmıştı. Diğer taraftan yakıcı hava elde etmek için daha yüksek basınçlı hava kullanılması düşünülmüştü, bunun için petrol gibi yanıcı sıvılar ile dolu ve emniyetli bir lamba hazırlanarak torpido içine yerleştirildi. Böylece, bazı tecrübeler yapılarak torpidonun sürati 46 mile kadar çıkarılmıştı. Bir torpido 3-5 kilometre ve daha uzak mesafelere atılabilse de haznesindeki hava için makinesinin az basınç altında işlemesi ve süratinin de o nispette az olması gerekirdi. Özellikle mesafe ne kadar az olursa makinesine o kadar fazla basınçlı hava sevk olunabileceğinden sürati fazla olurdu. Ayrıca mermi de hedefe o nispette kısa bir sürede ulaşabileceğinden isabet kesinleşirdi. Buna göre 18 pusluk (46 cm) ve daha büyük torpidolar, 4000 yard (3.600 m) mesafeye 36 mil süratle gidebilirdi.

Nazım-1 umk (Derinlik düzenleyicisi); torpidonun uygun derinliklerde seyir edebilmesi için ayrı bir tertibatı vardı. Muhtelif derinliklere göre dümenleri idare etmek maksadıyla nazım-1 umk lastiklerle su geçirmez bir hale getirilmiş ve yaylar yerleştirilmişti. Aynı amaçla bir de sarkaç bulunurdu. Derinliği değiştiği ve torpido

yönünden saptığı zaman harekete geçerdi. Sarkaçın hareketini dümenlere nakletmek için de bir manivela tertibatı ile bir dümen makinesi bulunurdu.

Sims-Edison Torpidoları en fazla kullanılan seyyar torpidolardan biri olmuştur. Bunlar, denizaltında az bir derinlikte seyir ve hareket ettikleri gibi düşman gemisinin en korumalı ve güvenli kısmı olan su kısmı hizasına isabet edebilirlerdi (İsmail Zühdü, 1900, s. 114). Dalgalı denizlerde torpidonun yükselmesi veya alçalması, seyir ve hareketi sırasında salıverdiği gazın düşman tarafından fark edilmesi, tellerinin kırılması, seyir yönü ve hedef istikametinden sapması ihtimali sebebiyle, istenilen etki derecesi her zaman mümkün olamamaktaydı. Ancak hiçbir özel müstahkem mevkie konulmasına ihtiyaç duyulmaması ve bir sahilin veya kanalın bütün noktalarına hızla nakledilmeleri gibi bazı özelliklere de sahiptiler (Ali Galip bin Ali, 1906, s. 20).

Osmanlı Devleti'nde Torpidoların Kullanılmaya Başlaması

Askeri alanda yapılması planlanan yenilikleri gerçekleştirmek için yabancı danışmanların Osmanlı ordusunda istihdamı 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmıştır (BOA, İ.HR 241/14307-1-1, 5/Ş/1286, 10 Kasım 1869). Bu ıslahat hareketlerinde Hobart Paşa (1822-1886) ve Woods Paşa (1843-1929) gibi yabancı uzmanların önemli katkısı olmuştur. Hobart Paşanın istihdamı ile ilgili görüşmeler 1867 senesinde yapılmış ve kendisiyle beş senelik mukavele imzalanmıştır (Hampden, 2009, s. 20). Islahat hareketlerini başarıyla yürütmesi sonucunda görev süresi iki sene daha uzatılmıştır. Osmanlı donanmasının güçlenmesine önemli katkılarda bulunan Hobart Paşa, görevinin yedinci yılında İngiltere parlamentosunda görev yapmak üzere Londra'ya davet edilmiştir. Bunun üzerine, kontratosunun feshini talep ederek İstanbul'dan ayrılmıştır. Osmanlı donanmasında yapılan yeniliklerde önemli bir rol oynayan bir diğer İngiliz danışman Woods Paşa'dır. Woods Paşa ile Tersane-i Amire Meclisi arasında imzalanan mukaveleye göre, bazı şartlara bağlı olmak üzere dört sene Bahriye Mektebi'nde görev yapmayı kabul etmiş ve 12 Aralık 1869'da aylık 50 lira maaş ile göreve başlamıştır (BOA, İ.HR 241/14307-3-1). Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış ve rütbesi miralaylığa yükseltilmiştir.

Woods Paşa, Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Karadeniz Boğazının ıslahına görevlendirilen Torpido Komisyonu'nun (Ceride-i Bahriye, 1891) bir üyesi olmuştur. (BOA, İ.HR 241/14307-3-1). Torpido Komisyonu, Karadeniz boğazında olabilecek her türlü saldırılara karşı devlet tarafından savunma ve korunma tedbirleri hakkında çalışmalara başlamıştı (BOA, Y.MTV 46/33-1). Komisyon, bir kişinin kontrolü

altında, on iki üyesi bulunuyordu. Komisyona üye olmayanların görüşmelere katılarak kararlarda söz sahibi olmaları mümkün değildi. Savaş sırasında torpido kumandanı, torpidoların ihtiyaçlarını donanma komutanının kontrolü altında komisyona bildirecekti. Komisyonun, torpidonun imalat ve inşaat ile ilgili konularını, özel bir emir olmadıkça yayınlaması yasaktı. Ayrıca, komisyonun kontrolü altındaki torpido mağazasının torpido sınıfına mensup olmayanlarla sivil ve gayr-i müslim memurlara gösterilmesi de Bahriye Nezareti'nin emri olmadıkça mümkün değildi. Torpidolara ait gizli bilgiler sızdırılırsa bundan komisyon başkanı sorumlu tutulacaktı. Komisyon, torpidoların kullanım usulleri, idareleri ve değişimleriyle ilgili Avrupa'da basılmakta olan kitap ve dergileri inceleyecekti. Avrupa devletlerinin donanmalarında kullanılan torpidolara ait eserler, bu sınıfa mensup askerler için tercüme edilecekti. Denize seyre çıkacak torpido gemileri ile istimbotların genel durumları, torpido komisyonu tarafından kontrolden geçirilecekti. Ayrıca, komisyon bunların görevlerini yapmaya her şekilde elverişli olup araç-gereç bakımından hiçbir eksiklikleri olmadıklarına dair torpido memurlarıyla kaptan ve çarkçılardan geniş açıklamalı raporlar alacaktı. Bu raporlar, komisyon başkanının yaptığı düzenlemelerden sonra Bahriye Nezaretine gönderilecekti. Bahriye Nezareti de komisyonun görüşlerini esas alarak torpidolar hakkında değişiklik ve yenilikleri yapmaya çalışacaktı. Bu kararlara göre Woods Paşa ve komisyon, Avrupa'da torpidolarla ilgili dergi ve kitapları inceleyerek tercüme edilmelerine çalıştı. Torpidolarla ilgili incelemelere dayalı olarak raporlar hazırlandı (BOA, Y.MTV 308/204-7-1). Bu raporların sonucunda torpidoların satın alınmasına karar vermiş ve şirketlerle görüşmelere başlamıştır (BOA, İ.HR 241/14307-2-1, 5/Ş/1286). Woods Paşa, bu komisyondan başka ayrıca, Avrupa'daki denizcilik okullarında okutulmakta olan ders kitaplarının Türkçeye çevrilmesi için kurulan komisyonun da üyesidir (BOA, İ.HR 241/14307-9-1).

Whitehead Şirketi ile İlk İlişkiler: Torpidoların Tamiri

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar, Osmanlı filolarına karşı güçlü torpido taarruzunda bulunmuşlardı. Hücum için tasarlanmış torpidobotlar kullanarak Osmanlı gemilerini Tuna ağzında ve Karadeniz'de batırmayı başarmışlardı. Ruslar, Batum'da bulunan Hobart Paşa'nın komutası altında bulunan Osmanlı donanmasına düzenledikleri saldırılarda üç Whitehead torpidosu atmışlar, ancak bunlar herhangi bir tahribata sebebiyet vermemişti. Bu torpidolardan biri patlamamış ve sahile vurmuştu. Hobart Paşa durumu İstanbul'a bildirmiş, Woods Paşa ise Said Paşa vasıtasıyla patlamamış torpidonun Bahriye Nezaretine

gönderilmesini sağlamıştı. Rusya, Whitehead torpidosunun hemen teslim edilmesini ve inceleme yapılmamasını talep etmişti. Ancak, bu silah ganaim-i bahriyeden olduğundan Rusya'nın talepleri kabul edilmemişti. Whitehead torpidosunun ele geçirilmesinden sonra yabancı uzmanlar tarafından bir heyet oluşturularak tersaneye getirildi (Hampden, 2009, s. 20). Woods Paşa'nın hatıralarında anlattığına göre; makine mühendisi İngiliz Warren'in yardımıyla bir heyet tarafından torpido söküldü ve incelendi. Heyet, Whitehead torpidosunun bazı eksikliklerini görmüş olmasına rağmen yine de müthiş bir donanma silahı olduğunu anlamıştı. Deniz savaşlarında çok önemli değişim meydana getiren bu icadın Osmanlı donanmasında da bulunması gerekirdi. Özellikle Karadeniz'de güvenliğin sağlanması için önemli olduğu düşünüldü. Bu durumu öğrenen Mr. Whitehead, sırlar elden gidecek diye torpidoyu geri almak için hemen İstanbul'a yanlarında önemli bir miktarda para ile heyet göndermişti. Ancak torpidonun söküldüğünü görünce sırların açıklanmaması şartıyla yarı fiyatına elli torpido ve iki Türk subayının Fiume'de eğitime gelmesini istemişti. Amiral Fahri Çoker'e göre; Kasımpaşa Tersanesinde muhafaza altında tutulan ve kimseye gösterilmeyen torpidoyu incelemek için makine üsteğmeni İdris Hilmi izin istemiş, ancak izin verilmemişti. İdris Hilmi de geceleyin gizlice depoya girerek torpidoyu sökmüş ve daha sonra yeniden monte etmişti. Ertesi günü Bahriye Nezaretine bir dilekçe yazmış ve kendisinin bir torpido projesi geliştirdiğini belirterek, Kasımpaşa fabrikalarında imal edilmesi için izin istemişti. Bu konu hemen yabancı elçilikler tarafından Robert Whitehead'e bildirilmiş ve kendisi İstanbul'a gelerek torpidonun patentinin kendisine ait olduğunu, izin almadan kimsenin bunu imal edemeyeceğini ileri sürmüştü. Mr. Whitehead, torpido hakkında dava açsa da, silahın düşmandan istirdat edilen bir silah olmasından dolayı davayı kazanamamıştı (Gülen, 2001, s. 128). Ayrıca, torpidonun parçalara ayrılıp incelendiğini ve önemli parçalarının krokilerinin çizildiğini öğrenmesinden dolayı çok üzüldü. Sonunda Avusturyalı Kaptan, Mr. Whitehead adına imzalanmış bir mukavelenin kopyasını bırakarak gitti. Whitehead torpidolarının Osmanlı donanmasında kullanılmaya başlaması ile ilgili farklı yorumlar olsa da arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre; 21 Mart 1878 tarihinde Osmanlı Hükümeti adına Bahriye Nazırı Said Paşa ile Robert Whitehead adına Mr. G. Poş arasında bir mukavele imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre,

1. Osmanlı Donanması tarafından Batum'da bulunan torpido, Mr. Whitehead tarafından Fiume'de mükemmel bir şekilde tamirden geçirilecektir.
2. Bütün tamir masrafları tamamen fabrikatöre aittir.

3. Mr. Whitehead torpidoyu Osmanlı Devleti için parasız ve belirli bir zaman zarfında teslim eylemeği taahhüt etmektedir.
4. Osmanlı Devleti'nin her zaman talep etmesi durumunda 20-22 tane torpido, gayet aşağı fiyatla fabrikatör tarafından imal edilecektir (DMA, ENV 1901-132, 14/R/1295).

Bu mukavelenin imzalanmasıyla taraflar kendi üzerlerine düşen şartları yerine getirmeyi kabul ediyordu. Bunun için hükümet tasarrufunda bulunan torpido Mr. Poş'a teslim edilecekti. Daha sonra bu torpidolara dair hükümetin veya memurların elinde bulunan resim ile haritalar Mr. Poş'un huzurunda yok edilecekti. Mr. Whitehead'in, bu görüşmelerin boşa çıkmaması için gerekli tedbirleri alacağını ve Osmanlı Devleti'nin de kabul ettiği gibi bu konu hakkında açıklamalarda bulunulmayacağını bildirmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti, Whitehead torpidosu satın almak isterse, doğrudan Mr. Whitehead'a sipariş vereceğini kabul etmişti (DMA, ENV 1901-132, 14/R/1295, 18 Mart 1878). Bu durum devletin diğer torpidolardan satın almasına engel değildi. Sadece, mukavelenin imzalandığı tarihten itibaren beş sene sonra başka fabrikalarda Whitehead torpidosu imal olunur ise gizli konuların ortaya çıkmaması için gerekli tedbirler alınacaktı. Torpidoların bakımlarında dikkat edilmesi gereken konular hakkında büyük devletlerin şirkete ödedikleri ücreti, Osmanlı Devleti'nin de ödemesi zorunlu değildi. Torpidoları teslim almak ve kullanımlarını öğrenmek için iki subayın, Mr. Whitehead'in gemi ve torpido fabrikasının bulunduğu Fiume'ye gönderilmesine Osmanlı Devleti'nin hak ve yetkisi vardı. Bu subayların Mr. Whitehead tarafından kabul edilmesi zorunluydu (DMA, ENV 1901-132). Fiume'ye staja gönderilen subaylar vasıtasıyla torpido silahı artık Osmanlı Donanmasına girmişti. Bir süre sonra Bahriye Mektebinde bir torpido sınıfı açılarak öğrencilere gemilerde doğrudan eğitim verildi. Ayrıca, torpidoların bakım, onarım ve yapımları hakkında tersanelerde Torpido Bölümleri oluşturuldu (Woods, 1976, s. 89).

Torpido Okul Gemileri

Osmanlı Donanması için yüz binlerce lira harcanarak temin edilen torpidoların istasyonlarda düzenlemelere ve kontrollere tabi tutulmaları gerekiyordu. Bu dikkatin gösterilebilmesi için özellikle torpido okul gemilerde uygulamalı eğitim verilmiştir. Torpido okul gemilerinde eğitim için çoğunlukla İzmit Körfezi tercih edilmişti. İzmit'te torpidoların süratlerini, uygun bir mesafeyi kat edecekleri zamanı, sapma payının önceki denemelerin aynı olup olmadığını kontrolünü tespit edecek bir Torpido

İstasyonu'na ihtiyaç vardı. İstanbul'a yakın, sakin bir alan olmasından dolayı tersanenin kontrolü altında İzmit Torpido İstasyonu kurulmuştu (Mercan, s.735).

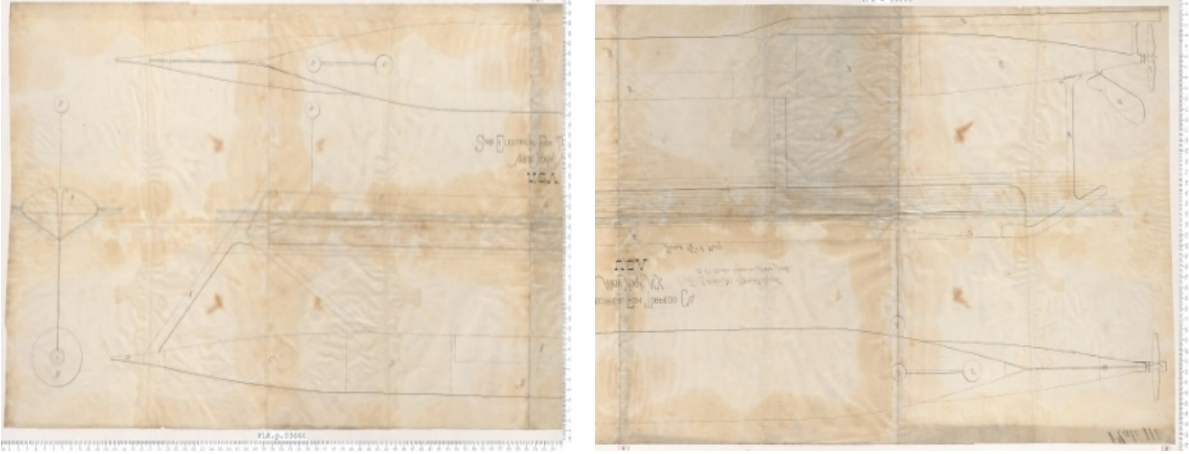
Torpedo okul gemilerinde ve istimbotlarda verilen eğitim ile denizcilerin hem mesleklerini tam olarak öğrenebilmelerine hem de Osmanlı Devleti ile yabancı devletlere ait sahil ve limanlarda seyir halindeki gemi makinelerinin işleyişi hakkında bilgi sahibi olabilmelerine çalışılırdı. Bunun için Muhbir-i Sürur gibi bazı gemiler torpedo okul gemisi olarak seçilip süvari, öğretmen ve öğrencilerin eğitim sırasındaki görevleri ile hal ve hareketleri bazı kurallara bağlanmıştı. Mesafeye bağlı olarak torpedo okul gemilerine üç, istimbota bir sağ kolağası, torpedo posta kumandanı, makine enspektörü adıyla bir çarkçı sağ kolağası ve bir binbaşı görevlendirilirdi. Ayrıca altı kişiden oluşan bir sağlık heyeti ile bir kaymakam veya miralay, filo kumandanı tayin olunurdu. Öğrenciler, torpidolarla ilgili mesleki eğitim kadar intizam, düzen ile zamanında iş başında bulunmaya alıştıdırıldı. Torpedo okul gemilerinde görevli olan memur ve kaptanlar yutub, hava tulumbası ve diğer aletlerin temiz, her an kullanılabilir bir durumda olmalarından sorumlu oluyordu. Bakıma alınan veya karaya çekilen gemilerin alet, araç, gereç ve elektrik bataryaları torpedo mağazasına teslim edilene kadar o geminin malı olarak kabul edilmişti. Deniz harp gemileri ve istimbotlara verilen torpidoların kontrolleri, kullanılma yetkileri mağaza memuru tarafından tasdik edilerek cins, numara ve işaretleri mağazanın defterine kayıt edilirdi. Bunları teslim alan kaptan ve asker tarafından mühürlenmesi ve mağaza tarafından iadesi sırasında da aynı işlem yapılmıştır. Muayenesi tamamlanmadan torpidonun mağazadan çıkarılması mümkün değildi. Torpedo okul gemilerinde öğrencilere torpidolarla ilgili uygulamalı mesleki eğitim verilmişti. Torpidolar ile yapılan silah atışlarında süratleri ile belli bir mesafeyi kat edip etmediklerine dikkat edilirdi. Ayrıca, bu atışların kış şartlarına uygun olmasına da çalışılmıştı (Geçili, 2017, s.4).

Sims-Edison Elektrikli Torpidoları için Görüşmeler

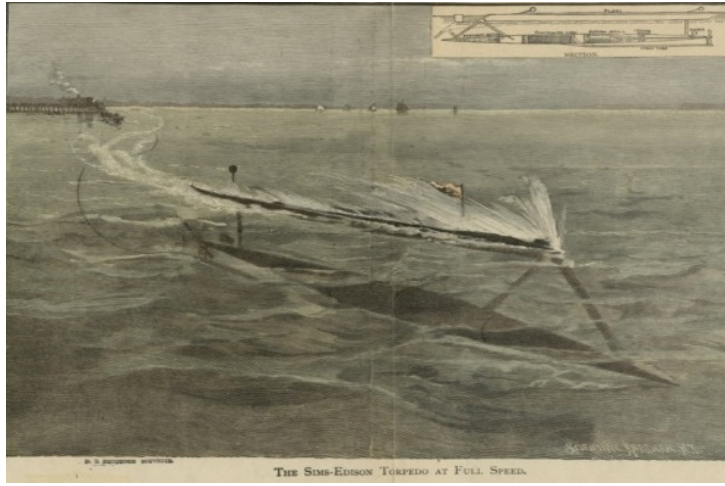
“Balık Torpedo” olarak da bilinen Sims-Edison Elektrikli Torpidosu (Sims-Edison Electric Torpedo), Winfield Scott Sims tarafından icat edilerek Edison tarafından geliştirilmiştir (Everett, 2015, s. 45-52). Torpedo içinden geçirilen elektrik teli sahilde bulunan gözlemciye bağlanmıştı. Torpidonun hızı ve seyir yönü sahilten tel vasıtasıyla idare olunabildiği gibi, içindeki patlayıcı maddeler de patlatılabilirdi. Osmanlı Devleti, torpidolarla ilgili olarak 1881 yılında Amerika Birleşik Devleti'nin New York şehrinde mühendis taburu karargâhında The Sims Electrical Fish-Torpedo Company ile görüşmelere başlamıştı. Şirket sorumlusu Willeta Point, 15 Aralık 1882

tarihinde “Sims Elektrikli Torpido” [Sims-Edison Electric Fish Torpedo] hakkında ilettiği dosyada, torpidoların resimlerini göndermiş ve özelliklerini açıklamıştı (BOA, Y.PRK.TKM 4/66-3-1).

“Size Sims elektrikli torpidolar hakkında bilgi verirken, şirketimizin bu silahlarla ilgili açıklamalarına dikkat etmenizi rica ediyorum. Size sunacağım grafik ve raporlarda torpidolarla ilgili denemelerin açıklamaları yapılmaktadır. Sims torpidolarına ait çizelgelerin tasdikli kopyaları ile dış görünüşlerine ait bir de çizim (Resim 2) gönderiyoruz. Sims elektrikli torpido, 1880 senesinde Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından denemeler ve testler yapılarak inşa edilmeye başlanmıştır. Torpido konusunda en yetkili isim Yarbay Henry L. Abbot’un kapsamlı denemeleri ve testleri, Sims sisteminin uygulanabilirliğini göstermiştir. Böylece, Sims elektrikli torpidoları, iyi bir pratik silah olarak Amerika’nın sahil savunma sistemine kabul edilmiştir. Bu torpidolar, özellikle pratikliği sayesinde sahil güvenliğinin önemli bir parçasını oluşturmuştur (Y.PRK.TKM, 7/81-1-1). Size, Sims elektrikli torpidoları, baş harflerini (Sims) kullanarak anlatmaya çalışacağım. Mösyö Sims tarafından bundan on yedi yıl önce icat edilen Sims torpidosunun ilk defa yapılan tecrübesinde elektrik teli 4.000 kadem [1,219 km] idi. On iki sene önce Amerikalı bir general bu torpidonun düşmanın saldırılarına karşı sac madeni kullanılarak etkisinin daha da artırılabilceğini iddia etmişti. Bu torpidonun tecrübesi sırasında 9 milden [14,5 km] oldukça fazla bir sürati görülmüş ise de idare tarafından yeterli bulunmadığından doğal olarak nazar-ı dikkate alınmamıştı. Elektrik konusunda uzman Mösyö Sims, bu torpido hakkında bazı değişiklikler yapılmasına karar verdi. Böylece altı, yedi yıl içinde sürati 10 milden 16 mile [16 km’den 25 km’ye] kadar artırılmıştır. Ayrıca, torpidonun sahip olduğu barut 135’den 225 kilograma kadar da yükseltilmiştir. Amerika Hükümeti için imal edilen bu yeni torpidoların zamanla 20 mil [32 km] kadar sürate ulaştıkları görülmüştür. Sims torpido, vidalı bir pervane ve dümen ile konik uçlu silindirik gövde borusuna sahiptir. Torpidonun gövdesi kablo, halat ve diğer engellerden korunabilmektedir. Gövdenin başından kış uçlarına kadar uzanan keskin bir çelik bıçak bulunmaktadır. Bu bıçak veya muhafaza, torpidoyu korumak üzere ayarlanabilmektedir. Böylece, Sims torpido sahile doğru gelen buz kütleleri ya da kayalara karşı da kullanılabilir. Bu torpidonun her bir aksamı aşağıda tarif edilmeye çalışılmıştır” (Y.PRK.TKM, 7/81-1-2).

Resim 2. Sims -Edison Şirketi'nin elektrikli balık torpidosunun teknik çizimi (BOA, PLK.p, 3600/1, 3600/2).

Resim 3. Sims-Edison Şirketi'nin ürettiği elektrikli balık torpidonun resmi (BOA, HR.SFR3 401/5-47-1, 10/Te/1308).

Sims elektrikli torpido, kilit dübelleri vasıtasıyla birleştirilen vidalı bir pervane ile konik uçlu silindirik bir bakır gövdeye sahiptir. Gövde, belirli bir su altı derinliğinde direklerle tutturulmuştur, tahrip edilemeyecek bir şamandıra yardımıyla belirli bir derinlikte desteklenmiştir. Şamandıraya, sinyal ışıkları, otomatik olarak çalışabilecek şekilde yerleştirilmiştir. Torpido, engellerle karşılaştığında hemen harekete geçmekte, sorun düzeldiğinde ise sinyalin etkileri sona ermektedir. Gövde ve şamandıra kablolardan, halatlardan, kütüklerden ve diğer engellerden korunmaktadır. Gövdesinin yayından şamandıranın başlığına ve ayrıca kış uçlarına kadar uzanan keskin bir çelik bıçak bulunur. Bu bıçak veya muhafaza, torpidoyu engellerden korumak için ayarlanabilmektedir. Böylece, sahile doğru gelen buz kütleleri ya da kayalara karşı da Sims elektrikli torpido kullanılabilir. Sims elektrikli torpido, çok basit bir şekilde depolanarak kullanılabilir ve kolaylıkla taşınabilir.

Bu durum savaş zamanı oldukça büyük bir öneme sahiptir. Torpidonun inşaatında paslanmaya karşı dikkatli hareket edilmiştir. Torpido, bir dinamo ile sahilden ya da elektrik üretilerek gemiden kullanılabilir ve patlatılabilir. Böylece, her zaman sahilde ya da gemide bir teknisyenin kontrolü altında bulunur (Y.PRK.TKM, 7/81-1-3, 1882).

Sims torpidosunun dümen tertibatı şu şekilde hazırlanmıştır; dâhili tel vasıtasıyla rasıdın bulunduğu mevkideki bataryanın kolu sağa çevrildiği anda torpido sağa, sola çevrildiği anda ise sola doğru yönelir. Bunun miktarı en çok 25 dereceden ibarettir. Torpidonun sağ kısmı, bakırdan, sol kısmı sacdan imal edilmiştir. Üç adet demir çubuk, torpidoya gayet sağlam olarak bağlanmıştır. Sac kısmının, düşmanın çarpmasıyla delinip batmış olabileceği düşünülerek iç tarafı sıkıştırılmış barutla doldurulmuştur. Sac kısmı üzerinde iki adet dikey demir çubuk olup bunlardan biri yeşil ve diğeri kırmızı ışığa sahiptir. Bu vasıta ile rasıt tarafından gece ve gündüz kerteriz yapılarak yön tayin edilebilir. Ayrıca, bu torpido sac kısmından itibaren 5 kadem [1,52 m] denizaltında durmaktadır. Gövde ve şamandıra; tekne pruvasından şamandıra pruvasına kadar uzanan ve ayrıca kış uçlarında bulunan, keskin bir çelik bıçak tarafından, kablolardan, torpidonun herhangi bir yüzen engelin altına dalmasına veya engeli kesebilmesine olanak sağlayabilecek bir açıdan ayarlanmaktadır. Böylece, Sims elektrikli torpidosunun dost gemiler arasında yüzen ipler, kablolar veya buzlar arasında istenmediği bir anda patlama riski olmaksızın kullanılmasını sağlamaktadır.

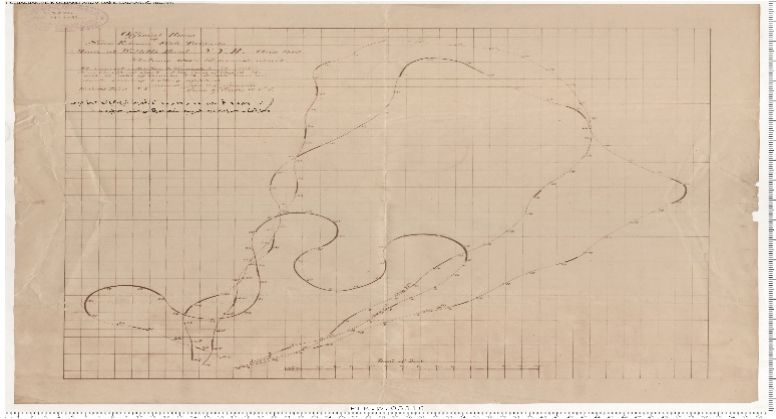
Sims elektrikli torpidonun yapımı çok basit ve kolaydır. Savaş zamanında hızlı bir şekilde hazır hale getirilerek taşınabilmekte ve kullanılabilir. Galvanize edilmiş olsa bile demirin kısa sürede paslanması ve torpidoyu kullanılamaz bir hale getirmesini ve hasar vermesini önlemek amacıyla yapımında bakır kullanılmıştır. Sims elektrikli torpidosunun hareket enerjisi, yönlendirilmesi ve gerektiğinde patlatılması, kıyıda veya gemide bulunan bir dinamo-elektrik makinesi tarafından üretilen elektrik enerjisi ile sağlanmaktadır. Torpidonun enerjisi kendi kendine değil, kıyadaki veya gemideki operatör tarafından sağlanmakta ve yönlendirilmektedir. Elektrikle çalışan ilk torpido olan Sims torpidosunun gücü, ilk defa bir operatör tarafından enerji verilerek sağlanmıştır, bu nedenle mükemmel bir şekilde kontrol edilebilmektedir. Dinamo makinesi tarafından üretilen elektrik akımı,

torpido da sarılmış olan ve hedefe doğru hareket ettikçe dışarıya doğru çekilen bir kablo vasıtasıyla torpidoya iletilmektedir. Elektrik akımı, her zaman sabit kaynaklıdır ve daima sınırsızdır. Ayrıca, bir klavye yardımıyla operatörün tam ve eksiksiz kontrolü altındadır. Torpido, operatör tarafından her zaman en iyisi hangisi olduğu düşünülerek, isteğe bağlı olarak, başlatılabilir, durdurabilir, limana veya bir gemi pruvasına yönlendirilebilir, istenildiğinde veya bir temas ile patlayacak şekilde de düzenlenebilir (BOA, Y.PRK.TKM 7/81-2-2, 1882).

Sims elektrikli torpidosunun pruva bölümü, torpilin boyutu veya gideceği mesafeye göre miktar olarak değişebilen bir yük taşımaktadır. Bir mil [1,6 km] uzaklığındaki bir hedef için torpido yaklaşık 250 libre [113,4 kg] dinamit, iki mil [3,2 km] aralığında bir mesafe için de yaklaşık 400 libre [181,4 kg] dinamit alabilmektedir. Bu miktar, kısa bir mesafede patlatıldığında, en ağır demir-zırhı tamamen parçalayabilmek demektir. Muhtemelen, bir savaş gemisi, Sims elektrikli torpidosunun tahrip gücünden korunabilmek için bu derece uzaklıkta bir kalkan bulundurmaz. Kıyı tahkimatının farklı kısımlarında, Sims torpidosunun elektrik kabloları vasıtasıyla veya bomba korumalı kanallar içinde, kilitli kapılı yerlerde, demirlemesi önerilmektedir. Bu bölümlerde aynı zamanda, buhar makinesi veya pilotlar tarafından telefonla yönlendirilebilecek olan operatörler de yer alacaklardır. Operatörler ve güç üreten makinalar her zaman mükemmel güvenli bir yerde ve tamamen kontrol altında olacaklardır.

Deniz saldırıları için, 100 fit [30,48 m] ilerideki hedefe doğru kendi gücüyle hareket edebilen bir Sims elektrikli torpidosu, savaş gemisinin her iki tarafından da hareket edebilecek şekilde aynı elektrik kablolarıyla bağlanmış olmalı ve görevlinin kontrolü altında bulundurulmalıdır. Bu düzenleme, Sims elektrikli torpidosunun gemilerde taşınmasını ve harekete geçmesi istendiğinde eklemeli kablosu ile bir seferde ve tam hızda serbest bırakılmasını ve yola çıkmasını sağlamaktadır. Bu durum ateş altında iken bir gemiye fırlatmada harcanacak önemli bir zaman tasarrufu sağlamaktadır. Bu manevra sadece, Sims elektrikli torpidosu ile mümkündür; hareket ettirme gücü torpidonun kendi içinden değil, operatör tarafından dışarıdan sağlanır ve bu güç miktarı sınırsızdır. Diğer tüm torpidolar, itici güçlerini kendi içlerinden elde ettiklerinden ve miktar olarak kısıtlı kaldıklarından dolayı, güçleri kısa sürede tükenmektedir. Bundan dolayı bu tür torpidoların ateş altında, düşmanın önünden ve

kısa bir mesafeden fırlatılması gerekir. Sims elektrikli torpidoları, herhangi bir savaş gemisinde dahi kullanılabilir. Torpidoların, ağır demir plakaları tahrip etmekte zorlanmamasından dolayı, torpidoları geçebilecek kadar hızlı gemilerin yapılması tavsiye edilmektedir. Diğer bir deyişle, deniz taarruzunda, Sims elektrikli torpidosu güçlü bir gemiden gönderilerek patlatılırsa düşman savaş gemilerini tamamen ortadan kaldırılabilir. Bu büyük hedefe, ancak Sims torpidosu ile ulaşmak mümkün olabilir, çünkü bu torpidolar su içinde uzun bir süre kalsalar da bozulmazlar. Sims elektrikli torpido, savaş gemisinden bir elektrik akımı ile açılacak eklemeli kablolarla çok uzaklara gönderilebilmektedir (BOA, Y.PRK.TKM 7/81-1-3, 1882).

Resim 4. 13, 16, 18 Ağustos 1886 tarihlerinde New York limanında tecrübesi yapılan Sims-Edison torpidosunun hareketlerini gösteren harita (BOA, PLK.p 5316/1).

Torpidolar, güçlü makine ve motorlar içerdiğinden böyle bir fırlatma geminin baş tarafında büyük bir sarsıntıya neden olabilir. Diğer torpidolardan daha küçük ve ucuz olan Sims torpidosunu rahat bir şekilde fırlatmak mümkündür. Her zaman 2000 fite [609 m] kadar herhangi bir mesafeye ulaşabilecek ve operatör tarafından derhal aşağıya dibe doğru batırılarak patlatılabilecektir. Bu nedenle ortaya çıkan sarsıntı, ortamda bulunan sabit mayını patlatarak imha eder ve ağır savaş gemileri için güvenli bir geçit açar. Sims torpidosu, zırhı vasıtasıyla ateşli saldırılara karşı koruma altına alınmıştır. Bir kanalın temizlenmesi sırasında ilerideki hedefe bir liman ya da gemi pruvasına gönderilebilmesi açısından oldukça güvenlidir.

Sims elektrikli balık torpidosu, düşman savaş gemilerinin saldırısından korunmak için ileri karakol hattı olarak demirlenmiş olan bir savaş gemisi tarafından da kullanılabilir. ABD Hükümeti, Sims torpidosunun incelenmesi ve denemeler yapılarak yeterliliğinin anlaşılması amacıyla farklı devletlere birer örneğini göndermiştir

(BOA, Y.PRK.TKM, 7/81-1-4). Resmi incelemeler; Sims elektrikli torpidosunun aşağıda belirtilen özelliklere sahip olduğunu kanıtlamıştır;

1. Tamamen pratik ve kolay kontrol edilebilir bir alettir
2. Sahilden veya gemiden ne zaman talep edilirse edilsin hemen harekete geçirilebilir (BOA, Y.PRK.ASK 24/65-1, 24/65-4, 26/R/1310)
3. Torpidonun makine ve cephanesi denizin altından beş adım [1,52 m] hatta daha aşağıda bulunduğu için düşman tarafından tahrip edilemez (BOA, Y.PRK.ASK 24/65-1-3, 26/R/1310)
4. Güç torpidoda değil, operatörün elindedir, bu nedenle kontrolü mükemmeldir (Y.PRK.TKM, 4/66-3-1, 1883).
5. Torpido, uzun süre su altında bulunmasına rağmen muayeneye gerek kalmadan hemen kullanılabilir (BOA, Y.PRK.ASK, 24/65-1-4)
6. Torpido, herhangi bir yüzen engelin altına doğrudan girdiğinde onu parçalayabilir
7. Şamandırası tahrip edilemez
8. Süratinde herhangi bir değişiklik olmadan torpido, tesadüf ettiği her engelin altından geçebilir
9. Torpido, her zaman görevini yapmaya sonuna kadar hazırdır
10. Patlayıcısı maksimum gücü elde edebildiğinde düşman gemisini 5 metre hatta daha fazla derinliğe kadar batırılabilir.

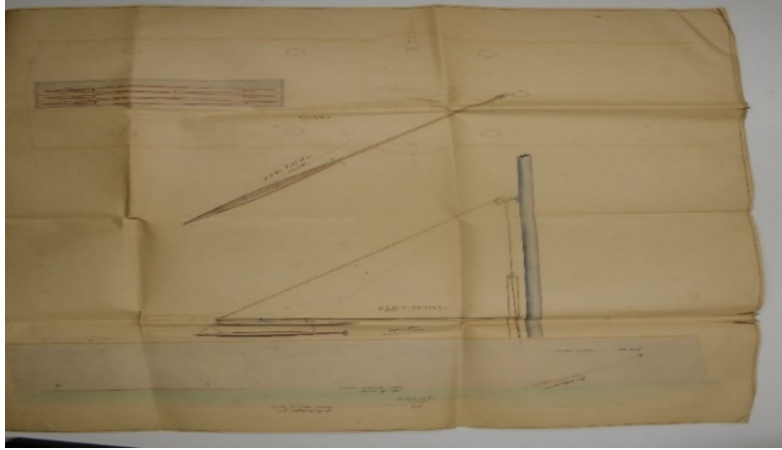
Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin en yetkili memurları tarafından Sims elektrikli balık torpidosu üzerinde incelemeler yapılmaktadır. Bu incelemelere bağlı olarak verilecek raporlar ile testlerin sonuçlarına güveniyoruz. Şirketimiz, Sims torpidosu hakkındaki tüm bilgilerin kamuoyundan saklanması gerektiğini düşünmektedir. Hükümetlerin personelleri, silah ticareti yapılırken kamuoyunun fikirlerine göre değil, kendi değerlendirmeleri doğrultusunda karar vermelidir. Bu nedenle Sims torpidosu ile ilgili hiçbir ayrıntılı bilginin, gazetelerde yayınlanmamasına dikkat edilmektedir. Dünya silah ticaretinde Sims torpidosunu tanıtmak için özel bir çaba gösterilmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri Hükümet görevlilerinin bu son eseri, sadece yüksek derecede desteklenmiş taşınabilir bir torpido olarak düşünülmemelidir, aynı zamanda su altında yüksek hızda normal savaş gemileri tarafından kullanılabilen,

kolay manevra kabiliyetine sahip mükemmel bir torpido olarak kabul edilmelidir.

Saygılarımızla,

Sims Elektrikli Balık Torpido Şirketi

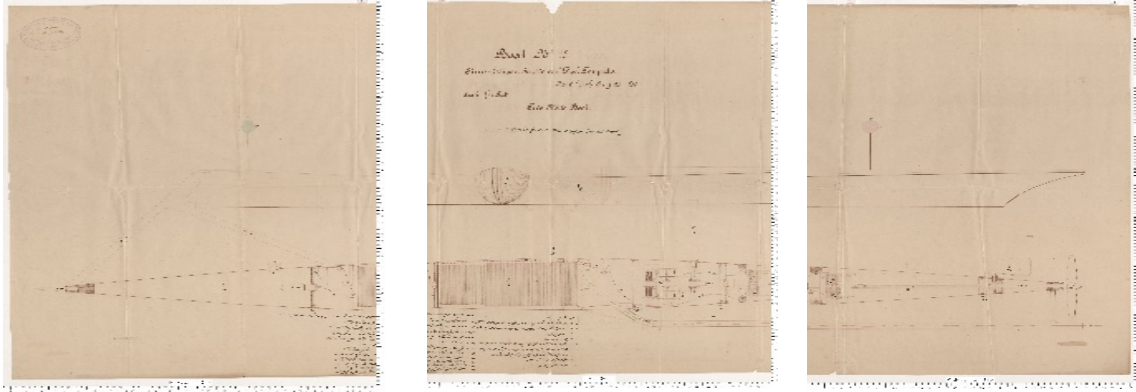
(BOA, Y.PRK.TKM 7/81-2-3)

Resim 5. “Sefain-i harbiyenin hareketi esnasında Sims-Edison Elektrik Torpidosunun güverteden endaktını müş’ir (atılmasını gösteren) resimdir” (BOA, PLK.p, 3802/p, 1310).

Sims elektrikli balık torpidoları, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi bazı devletler tarafından incelenmiştir. Rusya deniz ataşesi, torpidoların özellikleri yanında aynı zamanda hangi devletler tarafından sipariş edildiklerinin bildirilmesine dair şirkete (Sims-Edison Electric Torpedo Company) bir mektup göndermiştir. Şirket yetkilisi, Amerikan heyetleriyle iki senedir görüşmeler yapıldığı için bu konular hakkında bilgi verilemeyeceğini; sadece, Amerika Hükümetinin sahillerin muhafazası için 10 adet torpido satın aldığını bildiren resmi bir yazı göndermiştir. Ayrıca, torpidolar hakkında hükümet tarafından gönderilen diğer ayrıntılı konular da ataşemilitere takdim edilmiştir. Sims torpidosu, İngiltere’de kullanılan Brenan torpidosundan her yönden üstün olduğu gibi fiyat olarak da daha uygundur. Bu torpidonun savaş gemilerinin palavra güvertesinden (topların bulunduğu güverte) atışını gösteren resimler de sunulmuştur. Avrupalı devletlerin Sims torpidolarından satın alması üzerine Osmanlı Devleti de şirketle olan görüşmelerini hızlandırmıştır. Sims torpidoları, Sakız boğazı, İzmit ve Selanik körfezi gibi sahillerde yapılacak torpido istasyonlarında gayet müthiş bir silah olabilirdi (BOA, Y.MTV, 60/73-1-3, 23 Mart 1892). Bu istasyonlar vasıtasıyla torpidolar, bir operatör tarafından mükemmel şekilde kontrol edilebilirdi. Operatör, hem limanda hem de gemide işi başlatabilir, durdurabilir ve arzu ederse patlamayı değiştirebilirdi. Operatörlerin yardımıyla

makinelere, her zaman mükemmel bir güvenlik ortamında bulunabilirdi (BOA, Y.PRK.TKM 7/81-2-4).

Resim 6. 23 Ağustos 1890 tarihli New York'da Sims Edison Torpidosunun bir buçuk pus bir kadem itibarıyla resmidir (BOA, PLK.p, 4312/2).

Sims-Edison Elektrik Torpido Şirketi, torpidoların satışı ile ilgili müşterilerine her yıl zam yapmayacağını beyan etmekteydi: Bu torpidolar, uzun süre aynı fiyattan satın alınabilirdi. Torpidonun genişliği 18 pus [46 cm], uzunluğu 28 kadem [8,5 m], şamandırasının uzunluğu 20 kadem [6 m], torpidoya bağlı elektrik telinin uzunluğu 600 kadem [183 m], 200 libre [91 kg] patlayıcı maddeye sahip olanın ağırlığı 3.700 libre [1678 kg] olduğu halde saatte 10 ile 11 mil [16-17 km] kadar bir sürati bulunuyordu (BOA, Y.PRK.ASK 24/65-1-5, 26/R/1302). Bu cins torpidodan 25 adet veya daha fazla satın alınacak olduğunda da fiyatı değişmiyordu. Bir mil [1,6 km] mesafeye kadar seyir edebilir 250 libre [113 kg] dinamite sahip olabilecek büyüklükte mükemmel torpidonun fiyatı 12.000 dolar yani 2.640 Osmanlı lirasıydı. İki mil mesafeye kadar seyir edebilir 400 libre [181 kg] dinamite sahip bir büyüklükte mükemmel torpidonun fiyatı ise 15.000 Amerikan doları yani yaklaşık 3.300 Osmanlı lirasıydı. Sandık ve paket masrafı dışında olduğu halde torpido ve torpidonun diğer malzemeleri, New York limanında teslim edilecekti (BOA, Y.PRK.ASK 24/65-2-2, 26/R/1302).

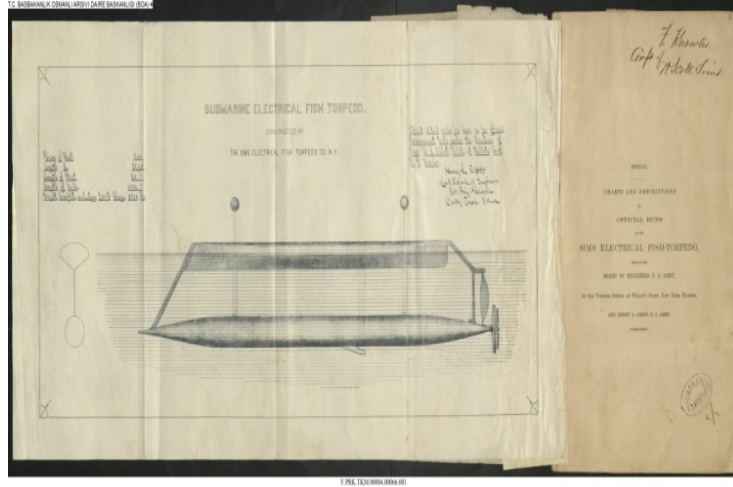
Sims torpidoları, başlangıçta sadece resimlere dayalı olarak incelenmişti. Ancak torpidoların tam olarak anlaşılabilmesi üzerine, kullanılarak denenmesine karar verildi. Böylece Osmanlı Devleti'nin, Bahriye Nezareti aracılığı ile şirketten torpidonun boğazda denenmesini talep etmesi üzerine 28 Temmuz 1892 tarihinde görüşmelere başlandı. Ancak gemilerin dar mahallerde idarelerinin zor ve sakıncalı olacağı deniz ataşesi tarafından torpido komisyonunda yapılan görüşmelerde ifade edildi. Ayrıca, denemelere bağlı olarak masraf da artabilirdi (BOA, Y.MTV 68/8-1-1, 6/R/1310). Şirket, torpido denemeleri sırasında kullanılacak araç-gereç ve diğer

harcamalar için 3.000 lira masraf talep etti (BOA, Y.PRK.TKM, 7/81-6-2)- Torpido Komisyonu, torpidonun posta vapuru ile taşınabileceğine karar verdi ve böylece masrafın 2.500 liraya indirilmesini sağladı (BOA, İ.HUS 4/22-1-1, 6/R/1310). Şirket, görüşmelerin sonunda, torpidoların İstanbul'da tecrübeleri yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti altı torpido sipariş ettiği takdirde, deneme masrafı almayacağını önerdi (BOA, HR.SFR3 392/42-1-1, 10/Te/1308). Bu öneri, Torpido Komisyonu tarafından kabul edilerek Bahriye Nezaretine bildirildi. Torpidonun gerek gemiden ve gerekse sahilten tecrübe edilebilmesi için bütün malzeme vapurlarla gönderildi. Şirket, Boğazda gerçekleştirdiği denemelerde, Sims torpidosunun mükemmel olduğunu kanıtladı. Sims-Edison Şirketi, torpidonun fiyatı ile teslim süresinin incelenmesi hakkında gönderdiği telgrafa hızla cevap verilmesini talep ediyordu. Tophane-i Amire, boğazın güvenliği için bir tane Sims elektrikli balık torpidosundan satın alınabileceğini bildirdi (BOA, Y.MTV 61/89-1-1, 1308). Ancak, boğazın güvenliği için bir adet torpido yeterli olmadığından, en az 7 torpidonun satın alınmasına karar verildi. Sims torpidoları satın alınırken farklı şirketlerle de görüşmeler yapılarak hem fiyat hem de yeterlilikleri kıyaslandı (BOA, HR.SFR3 392/13-2-1, 10/Temmuz/1308).

Sims ve Brennan Torpidolarının Karşılaştırılması

Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı 1877 yılında, Scientific American gazetesinde, Sims-Edison elektrikli torpidosu ile Avusturyalı mucit Louis Brennan'ın 1877'de patentini aldığı torpidosunu karşılaştıran bir yazı yayımlanmıştı. Bu yazı, Torpido Komisyonu'nun çalışmaları çerçevesinde Türkçeye çevrildi. Bu yazıya göre, el ile idare olunan Sims torpidolarına dair birkaç seneden beri incelemeler yapan Sims ile Edison, son tecrübelerinde, ateşlenebilecek maddelere sahip oldukları halde torpidolardan iyi sonuçlar alamamışlardı. Torpidoların, denizden idare edilmeleri mümkün olduğu halde bu başarısız olmuştu. Bu olumsuz sonuçlar, hiç kimse tarafından eleştirilmeyerek hemen konu kapatılmaya çalışılmıştı. Bu sınıfa mensup olan Brennan torpidosunda ise, Sims-Edison torpidosunda iyi sonuçlar alınamayan tecrübeler başarılı bir şekilde yapılmıştı. Her ne kadar Brennan torpidosu sahilde bulunan sabit noktalardan idare edilse de bütün malzemeleri bir vapur veya ganbota kolaylıkla yüklenebilirdi. Fakat bu torpidonun böyle bir gemiden idare edilmesi uygun olmadığından Sims torpidosuna nazaran değeri ve önemi azalmaktaydı. Bu sınıf torpidolar ile kurallara riayet edilerek birçok tecrübeler yapılmıştı. Bahriye Heyeti, bu silaha oldukça güvenmekteydi. Brennan torpidosu, askeri makine mühendisleri tarafından mükemmel bir şekilde ıslah olunarak kullanılmaya uygun bulunmuştu. Ancak Sims ve Brennan torpidolarının idareleri hakkındaki farklılıklar

ile birbirlerine üstünlükleri hakkında karşılaştırma yapmaya gerek yoktu. Bunlardan hangisinin denizaltı savaş saldırılarına karşı diğerlerine nispeten daha üstün olduğu ortadaydı (BOA, HR.SFR3 392/13-2-1, 10/Temmuz/1308).

Resim 7. Sims Elektrikli Balık Torpido Planı. Charts and Descriptions of Official Runs of the Sims Electrical Fish-Torpedo, made by the Board of Engineers U.S. Army at the Torpedo School at Willets Point [1880] ekinde (BOA, Y.PRK.TKM 46/131-8, 10/Temmuz/1308).

El ile idare edilen bütün seyfar torpidolar çelikten üretilirlerdi. Brennan torpidosunda olduğu gibi ya mekanik aletlerle ya da Sims-Edison torpidosundaki gibi elektrik ile çalışırlardı. Her ikisinde de kuvvet kaynağı torpidonun dışında olup kablo vasıtasıyla torpidoya bağlanmıştı. Lakin torpidonun arkasında böyle bir kablonun sürükleniyor olması tehlike yaratabilirdi. Gemi kaptanının en fazla dikkat etmesi gereken konu, dümen, sancak veya iskeleye alındığı sırada torpido kablolarının geminin pervanesine takılmamasıydı. Böyle bir durumun meydana gelmesi yalnız torpidonun değil, geminin de hareketine engel olabilirdi. Bu nedenle el ile idare edilen bir torpidonun savaş gemilerine ve kruvazörlere doğrudan silâh olarak verilmesi uygun değildi. Bu torpidoların kullanılacağı gemiler uygun bir şekilde imal edilmiş olmalıydı. Bu gemilerin düşman toplarının etkili atışlarından korunabilmesi için yakın mesafelere sokulmaması gerekirdi. Torpidoların saldırarak iş görebilecekleri mesafe yaklaşık iki mil [3,2 km] kadardı. Etkili bir savaş için kullanılan menzil, 1.500 yardadan [1371,6 km] fazla olmamalıydı. Bu torpidoların seyir hareketinde hedefe ne kadar yakın buldukları belli değildi. Hava değişimlerinden dolayı mesafe hakkında bilgi sahibi olanların bile yanılabilceği şüphesizdi. Ara yerdeki mesafenin tahmininde yapılacak küçük bir hata nedeniyle hücumdan beklenen sonuçlar elde edilemeyebilirdi. Torpidodan başarılı sonuçlar alınması, geceleri yönünün

belirlenmesi ile mümkündü. El ile idare edilen torpidoların, diğer denizaltı saldırı ve savunma savaş vasıtaları ile mukayeseleri yapıldıktan sonra tercih edilmeliydi.

El ile idare olunan torpidolar çoğunlukla daha fazla ateşleyici malzemelere sahip olsalar da Whitehead torpidolarının en son örneği 200 libre [90 kg] pamuk barutu ile istenilen herhangi bir gemiyi tahrip edebilirdi. Ateşleyici malzemeleri taşıyabilmeleri için torpidoların ebadı biraz büyütülmüştü. Bir süre sonra zırhlı bir geminin 60 libre [27 kg] pamuk barutu bulunan cephanelerle beş dakika içinde batırıldığı görülmüştü. Elektrik ile hareket eden torpilin cephanesi 100 libreyi [45 kg] aşmıyordu. Buna bağlı olarak da çok fazla ateşleyici malzemenin harcanmasına gerek yoktu. Whitehead torpidoları ile yapılan mukayeseye göre el ile hareket edenlerin kablolarının kırılması mümkündü. Bu elektrik kabloları, gerek denizin yüzeyinde engellerle karşılaşarak ve gerekse silindirlerin kendilerini düzgün şekilde sarmamaları nedeniyle kırıldıkları zaman torpillerin yakıcı güçleri zayıflayabilirdi. Brennan torpidosunun kabloları mükemmel derecede kuvvetli ve dayanıklı çelikten üretildiğinden kırılmıyordu. Sadece, bu gibi sorunlar torpidoların yeterliliği ve dayanıklılığına büyük etkileri olmayan ayrıntılardı. Edison torpidosu, istenildiği gibi hareket kabiliyeti, menzil ve mesafesinin geniş sınırı, etkileyciliği yönündeki bazı güçlükler göz önünde bulundurulur ise sağlam tekne ve botlarla istenilen yerlerde rahatça kullanmak mümkündü. Bütün donanmaların önemli silahları arasında bulunan torpidolar, mali olarak da büyük öneme sahipti. Brennan torpidosuna İngiltere Devleti tarafından bir milyon Sterlin sarf olunduğu tahmin ediliyordu. Bu ücretin hemen hemen yarısı Brennan torpidosunun mucidinde verilmişti (Ceride-i Bahriye, 1892, s. 74).

Torpidolar Hakkında Diğer Çalışmalar

Avrupalı devletlerin torpidonun önemini fark etmeleri üzerine büyük bir yarışın içine girilerek Mister Whitehead'e siparişlere başlamışlardı. 1871-1872 senelerinde torpido, Avusturya, Fransa, İtalya, Almanya ve Danimarka donanmasına doğrudan kabul edilmişti. İngiltere ise bazı şartlara bağlı olarak torpidonun kendi tersanelerinde yapılmasını istemişti. Ayrıca, Whitehead'in torpido hakkında yapacağı bütün yenilik ve değişikliklerden haberdar edilecekti. İngiltere, yapılan ıslahatları torpidolarına uygulama hakkına sahip olmak şartıyla Mister Whitehead'in sırrını 17.500 Sterlin'e satın almış ve tecrübe masrafı olmak üzere 2.500 lira daha ödemişti. İngiliz uzmanlar, bu torpidoyu kendi fikirlerine göre ıslah edip "Woolwich Torpidosu" ismi altında başka bir kalıba koydular. Sadece bu torpido, denizin daha derin noktalarından hareket ettiği için fazla tercih edilmemişti. Almanya ise bu torpido yarışına Schwartzkopff Torpidosu ile katılmıştı. (Mecmua-i Fünun-i Bahriye, s. 355)

Osmanlı Devleti, zamanla torpido şirketlerinin artmasından etkilenmişti. Osmanlı Donanmasında bulunan torpido sayısının yeterliliği hakkında Bahriye Nezareti incelemeler yaptı. Torpidoların sayısının yetersizliği fark edilerek yenilerinin satın alınmasına karar verilmişti. Yeni torpidoların sürat ve mesafe olarak soğuk havalı sistemlerden daha etkili olan sıcak havalı sistemlerden olması düşünülmüştü. Torpido Komisyonu, buna göre incelemelere başlayarak şirketlerden aşağıdaki açıklamalar temin edilmiştir.

Amerikalı Mühendis Jozef Williams'ın Ürettiği Torpidolar; Amerika ve Rusya tarafından kabul edilen Lee torpidosu gibi olup Mühendis Jozef tarafından yapılmıştı. Mühendis Jozef, torpido hakkında aşağıdaki tanıtım yazısını göndermiştir (BOA, HR.SFR3 392/77-2-2). Bu torpido;

1. Bir buçuk mil mesafe giderek menzilleri idare edilebilir
2. Her bir saatteki sürati, menzil boyunca 13 milden aşağı değildir
3. Menzil boyunca herhangi bir noktada bulunan, savaş gemisi ebadındaki bir hedefe isabet ettirmek şartıyla, sancaktan iskeleye ve iskeleden sancağa çevrilmek üzere idare edilebilir
4. Seyir sırasında ve hareketlerinde denizaltında bulunur
5. Ağırlığı bir buçuk tonu aşmamaktadır
6. 200 libre ağırlığında dinamit, nitrogliserin veya diğer şiddetli cephaneyi taşıyabilecek tarz ve büyüklüktedir
7. İstenildiğinde cephanesi denizin altından itibaren 6 ile 8 kadem (182, 88 ile 243, 84 cm) derinlikte ateşlenebilmektedir.

Mühendis Jozef ile mukavelenin imzalanmasından beş ay veya mümkün olursa daha kısa süre zarfında iki adet torpido imal edilip tecrübeleri yapılacaktır. Bu torpidoların tecrübe ve muayenesi için Osmanlı Hükümeti tarafından bir vekil veya vekiller tayin edilecekti. Torpidoların kontrat kurallarına uygun olmaları üzerine Mühendis Jozef tarafından belirlenen bir limanda iki tanesi tecrübe sırasında olmak üzere doksan sekiz adet torpido teslim edilecekti. Yüz adet torpidodan her birinin fiyatı 19.000 Sterlin olup bu ücret Londra'da veya New York'ta ödenecekti (BOA, Y.PRK.MYD 4/50-1-2).

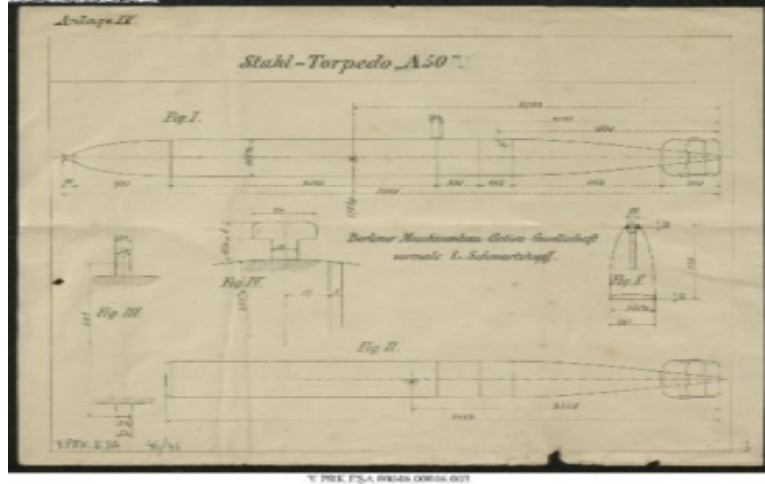
Lee Torpido Şirketi; Amerikalı mimar ve mucit Francis D. Lee (1827-1885)** tarafından “Lee Torpidosu” tasarlanarak üretilmeye başlanmıştı. Lee torpidosu, seyyar olduğu halde doğrudan düşman gemisinin altında patlayacağı zamana kadar tamamen kontrol altında tutulabildiği için diğer seyyar torpidolardan farklıydı. Whitehead torpidosunda olduğu gibi gemiye isabet edip etmeyeceğine dair şüphe, Lee torpidosunda yoktu. Lee Torpidosu herhangi bir yöne doğrudan sevk edilebilirdi (BOA, Y.PRK.EŞA 4/33-1-2). Ayrıca, torpidonun sevk edilmesi gündüz olduğu kadar gece de yapılabilirdi (BOA, Y.PRK.EŞA 4/37-2-1, 1885). Bu durum torpidonun özellikle kanal, boğaz ve limanların muhafaza ve müdafaası için kullanımını zorunlu hale getirmişti. Bundan üç sene önce İstanbul’a gönderilen Lee torpidosuyla tecrübeler yapılmıştı. Boğazın kuvvetli akıntısına karşı bu torpidonun hedefe doğru sevk edilebildiği görülmüştü. Bu torpidolar, Kız Kulesi yakınlarında görevlendirilen iki filikanın arasından geçirildikten sonra geriye çevrilip Saray Burnuna getirilmişti. Bu tecrübelerden birkaç gün sonra başka bir tecrübe de gece vakti yapılmıştı. Bunları gözden geçirmek için görevlendirilen komisyon heyeti, bu torpidonun özellikle Çanakkale ve İstanbul boğazlarının savunması için çok uygun olduğuna karar vermişti. Fakat tecrübe sırasında torpidonun seyir sürati yeterli bulunmamış, bu süratin en az on iki mil olması ve denizaltı sularını daha sessiz bir surette hareket ettirmesi ile pamuk barutundan üretilen daha fazla cephaneyle doldurulması gerektiğine dair bir rapor hazırlamıştı. Lee Torpido Şirketi torpidolarla ilgili düzenlemeler yapmaya devam etmişti. Şirket, Osmanlı Devleti’nin sipariş etmesi durumunda oldukça kısa bir süre içinde yeni ıslah edilmiş olan yüz tane torpido gönderecekti. Bu torpidolar, her şekilde komisyonun isteğine uygun bir surette üretilmişti (BOA, Y.PRK.MYD 4/37-2-1, 1885). 1882 senesinde İstanbul’da Lee Torpidosu hakkında yirmi iki gün kadar devam eden tecrübeler sonunda belirtilen özelliklere sahip olduğuna dair bir rapor hazırlandı (BOA, Y.PRK.MYD 4/37-1-2, 1885). Osmanlı Devleti’nin şirketin İstanbul vekili Mösyö Edvin ile yaptığı görüşmeler sonunda mukavele hazırlanarak torpidolar satın alınmıştır (BOA, Y.PRK.MYD 4/37-2-2, 17 Mayıs 1885).

Schwartzkopff Torpidosu; 1890 senesine kadar büyük devletlerin donanmaları tarafından genellikle 20 ile 57 kilo cephaneyi taşıyabilen 35 cm genişliğinde 5: 4,5 m uzunluğunda torpidolar tercih edilip daha sonra genişlik ve uzunluk bakımından

** Francis D. Lee, torpido başlıklarının içine yerleştirilecek kimyasal madde içeren füyeler üzerinde çalışmıştır. Bkz. James Hamilton Tomb, *Engineer in Gray: Memoirs of Chief-engineer James H. Tomb*, CSN, ed. R. Thomas Campbell (Jefferson, North Carolina, and London: McFarland & Company, Inc., 2005), 65-66.

büyütülerek 90 kiloluk 45 cm genişliğinde 5.200 mm uzunluğunda yeni torpidoların imalatına başlanmıştı. Torpidolarda en fazla dikkat çeken konu, mesafe ve sürat olduğundan fabrikalar bu konuyla ilgilenererek atış sahasını 300'den 2.000 metreye kadar artırmışlardı. Torpidolara uygulanmaya çalışılan yeni malzemelerle süratin 36: 40 mile ve mesafenin 4.000'den 5.000 metreye kadar artacağı tahmin edilmişti. Osmanlı Donanmasında en fazla kullanılan Scwartzkoff torpidoları ise 45 cm genişliğinde ve 2.500 mm uzunluğunda, 90 kg cephaneyi taşıyabilip saatte 2.000 m mesafeye gidebilirdi. Bu torpidolar gerek Whitehead torpidolarına ve gerekse daha önceki 14 pusluk (35,5 cm) Schwartzkopff torpidolarına benzer olsalar da yine de birçok değişiklikleri ihtiva ediyordu. Torpidolar, baş, orta ve kuyruk adıyla üç bölümden oluşuyordu. Müsademe tıpası 135, cephane hazinesi 785, hava hazinesi 2.265 mm, nazım-ı umk 560, makine 223, sephiye 777, kuyruk kısmı ise 455 milimetre idi. Hava ve cephane dahil olduğunda torpidonun toplam ağırlığı 664, başlıksız ve havasız ağırlığı ise 460 kg idi. Schwartzkopff Şirketi, torpidoların imali için ilk önce sadece tunç kullanıyordu. Şirket, bu konuda incelemeler yaparak daha iyi bir tunç vücuda getirmeye çalışmıştı. Bunun sonucunda fosforlu tunç imal ederek torpidolarda kullanılmaya başlanmıştı. Fosforlu tuncun tercih edilmesinin en önemli nedeni daha hafif olmasıydı. Sadece hava kazanının imalinde nikel çelik tercih edilmişti. Nikel çelik, torpidonun ağırlığını artırmadan daha fazla hava basıncına karşı koyabilirdi (Bahaeddin Şakir, s. 32).

Osmanlı Devleti, Almanya'da Torpido fabrikatörü Louis Victor Robert Schwartzkopff, damadı ve fabrikanın direktörü Kazalofski ile görüşmelere başladı. Şirket tarafından torpidonun özelliklerine dair kataloglar gönderildi. Schwartzkopff Torpidosu üzerinde yapılan incelemeler sonucunda satın alınmaya başlandı. 45 cm ve 5 m uzunluğunda 70 kg rutubetli barutu içine alan tunç torpido 11.200, 35,5 cm ve 5 m uzunluğunda 50 kg rutubetli pamuk barutunu içine alan 10.000, 45 cm ve 70 kg pamuk barutunu içine alan çelik torpido ise 12.900 Mark idi. Bu fiyatlar her bir torpido başına olup patlayıcı madde ile sandıklama masrafı ayrı olarak Hamburg'da vapur içinde teslim edilecekti. Sadece her bir torpido için talim amacıyla tek kullanımlık cephane verilecekti. Osmanlı Devleti, Almanya'ya aylık yirmi kuruş maaş ile on tane bahriye zabiti göndererek torpidoların kullanımları hakkında incelemeler yapacaktı (BOA, BEO, 3453/258926).

Resim 8. Schwartzkopff Torpidosu (BOA, Y.PRK.EŞA 46/46).

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılda silah sanayisinin gelişmesi ile güçlü devletler yeni silahlar yapmaya başlamışlardır. Bu silahlardan biri de gündüz muharebelerinde topun yardımcısı bir silah olarak kullanılan torpidolardır. Torpidolar gayet seri hareket ettiklerinden büyük gemileri tahrip edebilecek kuvvete sahip olmuşlardır. Torpidolar ilk kullanıldıklarında sadece savunma amaçlı kullanılmışlardır. Bir süre sonra deniz savaşlarında düşman gemilerinin, torpidonun etkisiyle büyük zarar görebileceği ortaya çıkmış ve taarruz silahı halini almışlardır. Torpidoların taarruz silahı olmasında en önemli rolü Robert Whitehead oynamıştı. Whitehead Torpidosu, su altından gemiyi en zayıf olan yerinden vurabiliyordu. Teknolojik deniz savaşlarında çok önemli bir rol oynamaya başlayan torpidoların Osmanlı donanmasında da bulunması gerekirdi.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında ele geçirilen torpidonun incelenmesi sonucunda deniz savaşlarında çok önemli değişimler meydana getiren bu silahın Osmanlı savaş gemilerinde bulunması için çalışmalara başlanmıştır. Woods Paşa ve Hobart Paşa gibi yabancı uzmanların aracılığı ile ilk önce Whitehead daha sonra ise Sims Edison şirketleri ile görüşmeler yapılarak torpidolarla ilgili incelemelere başlandı. Whitehead ve Sims torpidoları incelenirken İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında denemeleri yapılarak etkilerine ve yüksek sürat kabiliyeti, görünmezlik, hareketlerinde mükemmel komuta sistemi gibi özelliklerine de dikkat edilmiştir. Teknoloji savaşı demek düşmanların kullandıklarından daha üstün bir durum sağlayıp düşmanlara teknik baskınlar yapabilecek silahlar kullanmaktır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu topraklarının hem boğazlardan gelebilecek saldırılara karşı emniyet altına alınmasına hem de deniz savaşlarında saldırı amacıyla torpidolar satın alınmıştır.

Kaynakça

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Babıali Evrak Odası (BEO). Dosya No: 3453, Gömlek No: 258926. “Schwartzkopff Şirketi ile görüşmeler”. Tarih: 1326.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT). Dosya No: 289. Gömlek No: 13-1-1. “Marmara Denizinde güvenliğin sağlanması”

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Hariciye Sefareti (HR.SFR3). 401, Gömlek No: 547-1. 401/547-2, “Sims-Edison Şirketi’nin ürettiği elektrikli balık torpidonun resmi.” Tarihi: 10/Temmuz/1308. Dosya No: 392, Gömlek No: 42-1-1. Dosya No: 392, Gömlek No: 13-2-1. “Sims-Edison Elektrik torpidoları kumpanyasının torpidoların İstanbul’da denenmesi konusunda daha önce yapılan teklifleri kabul etmesi.” Dosya No: 392, Gömlek No: 77-2-2. “Mühendis Jozef’in ürettiği torpidolar.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: İrade Hariciye (İ.HR). Dosya No: 241, Gömlek No: 143-3-1, Dosya No: 241, Gömlek No: 143-2-1, Dosya No: 241, Gömlek No: 143-9-1. “Woods’un Bahriye Mektebi muallimliği.” Tarihi: 5/Ş/1286.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: İrade Hususi (İ.HUS). Dosya No: 4, Gömlek No: 22-1-1. “Edison torpidosundan birinin boğazlarda tecrübe olunması hususundaki müzakere.” Tarihi: 6/R/1310.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD). Dosya No: 4, Gömlek No: 37-1-1. Dosya No: 4, Gömlek No: 37-1-2. Dosya No: 4, Gömlek No: 37-2-1. Dosya No: 4, Gömlek No: 37-2-2. Dosya No: 26, Gömlek No: 68. “Amerikalı inşaat mühendisi Nikson’un projesi” Tarihi: 4/C/1325. Dosya No: 4, Gömlek No: 50-1-2. “Mühendis Jozef”. Dosya No: 4, Gömlek No: 37-1-2. “Lee Torpidosu.” Tarihi: 18/Mayıs/1885.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM). Dosya No: 7, Gömlek No: 81-1-1. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-1-2. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-1-3. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-1-4. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-2-1. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-2-2. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-2-3. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-2-4. Dosya No: 7, Gömlek No: 81-6-2. Dosya No: 46, Gömlek No: 131-8. “Torpedo Planı”. Dosya No: 4, Gömlek No: 66-3-1. “Sabit Torpidoya dair tarifât ve malumat ile torpidonun şemasını gösteren İngilizce doküman”

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK). Dosya No: 24, Gömlek No: 65-1-2. Dosya No: 24, Gömlek No: 65-1-3. Dosya No: 24, Gömlek No: 65-1-4. Dosya No: 24, Gömlek No: 65-1-5. Dosya No: 24, Gömlek No: 65-2-2. “Amerika’nın icadı olan torpidolara ait katalog”. Tarihi: 26/R/1302.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Yıldız Perakende Evrakı EŞA (Y.PRK.EŞA). Dosya No: 46, Gömlek No: 46. “Resim”.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Yıldız Mütenevvi Maruzat Kalemi (Y.MTV). Dosya No: 60, Gömlek No: 73-1-2. Dosya No: 60, Gömlek No: 73-1-3. 11 Mart 1308. “Edison’un yeni icat torpidosu hakkında”. Dosya No: 68, Gömlek No: 8-1-1. Tarihi: 6/Ra/1310. “Edison Torpidosundan birinin boğazlarda tecrübe edilmesi hususundaki müzakere.” Dosya No: 61, Gömlek No: 89-1-1. “Edison torpidosunun Amerika Hükümetince yalnız bir adedi satın alınarak yapılan tecrübeye istenilen sonuç alınamadı.” Tarihi: 1308. Dosya No: 46, Gömlek: 33. Dosya No: 308, Gömlek No: 204-7-1.

Arşiv: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Fon Kodu: Plan (PLK.p). Dosya No: 5316, Gömlek: 1. “Sims-Edison torpidosunun hareketlerini gösteren harita” Dosya No: 5316, Gömlek No: 2. “Gemide torpedo planı”. Dosya No: 4312, Gömlek No: 1. “Sims Torpidosu.” Dosya No: 4312, Gömlek No: 2. “Sims Torpidosu.” Dosya No: 3802, Gömlek No: 1. Dosya No: 3802, Gömlek No: 2. “Sims-Edison Elektrik Torpidosu”

Arşiv: Deniz Müzesi Arşivi (DMA). Fon Kodu: Bahriye Nezareti (BN). Dosya No: 328, Gömlek No: 10963-1. Dosya No: 55, Gömlek No: 1064-1. Dosya No: 55, Gömlek No: 1064-2.

Arşiv: Deniz Müzesi Arşivi (DMA). Fon Kodu: Envanteri (ENV). Dosya No: 1901, Gömlek No: 132.

Arşiv: Deniz Müzesi Arşivi (DMA). Fon Kodu: Şura-yı Bahriye (ŞB). Dosya No: 123, Gömlek No: 92a, Tarihi: 14 Ağustos 1877.

Ali Galip Bin Ali. (1324-1326). *Torpidolar ve Projektörler*, İstanbul.

Atalar, A. (2009). *Balık Kültürü*.

Ceride-i Bahriye. No. 52. 17 Şevval 1308 (26 Mayıs 1891).

Ceride-i Bahriye. No. 82. 25 Zilhicce 1309 (21 Temmuz 1892).

Ceride-i Bahriye. No. 6. 22 Ağustos 1305 (3 Eylül 1889).

Colonel, C. F. (1908). *The Story of the Submarine*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.

Everett, H. R. (2015). *Unmanned Systems of World Wars I and II* (Cambridge Massachussets: The MIT Press,), 45-52.

Hampden, C. H. *Hobart Paşa'nın Anıları*. (2009). Çev: Derin Türkömer, Hazırlayan: Kansu Şişman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İsmail Zühdü. 1318 (1900). *Sahil Muhafazası*. İstanbul: Matbaa-i Bahriye.

Jolie, E. W. (1978). *A Brief History of U.S. Navy Torpedo Development*. Newport Laboratory.

Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye, Cilt. 17, Cüz'i: 11, Kanûnisani 1325 (Ocak 1910).

Geçili, D. (2017). *Torpedo Okul Gemilerinde Eğitim Verilmesi ve İzmit'te Torpedo İstasyonu Açılması*, 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu.

Gülen, N. (2001). *Türk Bahriyesinin İki Yüz Yıllık Tarihçesi 1773-1973*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Mercan, E. (2019). *Denizaltı Seyir ve Torpedo Tecrübe Sahası Olarak İzmit Körfezi, Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V*.

Sabit ve Seyyar Torpidolar. 1325 (1909). İstanbul: Matbaa-i Bahriye.

Seyyar Torpedo Komisyonu Azasından Yüzbaşı Bahaeddin Şakir, *Schwartzgoff Torpidoları*, Matbaa-i Bahriye.

Sleeman. C. W. (2014). *Torpedoes and Torpedo Warfare*. Cheapest Books.

Yüzbaşı Mahmud Celal. 1330 (1912). *Sabit Torpedo Dersleri*. İstanbul.

Woods, H. (1976). *Türkiye Anıları*. Yelken Matbaası.

Summary

The innovations in chemistry in Europe after the fifteenth century led to the discovery of a large number of solid, liquid, and gaseous items to be used in weapons. Among these, it was noticed that gunpowder had a very strong effect on weapons. Although new gunpowder was produced every year to fill the guns, the most effective and preferred one was cotton gunpowder. It was soon proven that cotton gunpowder was the most effective explosive for use in weapons. These innovations in explosives brought with them great changes in both land and sea wars. In actual fact, until the nineteenth century, only cannons and rifles were used in naval warfare. As a result of the races in terms of arms and wars of the great states, novel types of weapons started to be produced because the previous ones were not sufficient. The most important among these were torpedoes that were used to prevent the approach of enemy ships. Innovations were made underwater as in all areas of attack and defense systems. As a result, explosives that could remain underwater were called mines, those that determined the target and were thrown into the water from under or over the water were called torpedoes. Torpedoes are weapons that advance under the sea and hit the target after being fired from torpedo steamboats, warships, or batteries specially built on the beach. After some time, torpedoes, which started to be used for defensive purposes, became effective weapons during attacks. Torpedoes also had great effects in the war, as they could hit the enemy from its weakest point after being identified. With the guidance of experts such as Hobart Pasha and Woods Pasha, who were brought from Europe in the framework of the attempts of the Ottoman Empire to modernize the military, it was decided to purchase torpedoes to ensure security at sea. As a result of the examination of the torpedo that was captured in the Ottoman-Russian War in 1877-1878, investigations were started to find this weapon, which brought with it very important changes in naval wars, on Ottoman warships. A Torpedo Commission was established by the Ministry of the Navy, and investigations were made. Although the delegation saw some of the shortcomings of the Whitehead torpedo, it still realized that it was an amazing naval weapon. It was considered to be important for ensuring security, especially in the Black Sea. Robert Whitehead was immediately informed by foreign embassies that the Ottoman Empire had captured the Whitehead Torpedo in the Russian War. He came to Istanbul, and claimed that the patent of the torpedo belonged to him, and no one could manufacture it without permission. Although Mr. Whitehead sued about the torpedo, he did not win it because the weapon was recovered from the enemy. He also learned that the torpedo was disassembled and examined, and important parts were sketched. An agreement was signed between Mr. G. Pos, the Minister of the Navy Said Pasha on behalf of the Ottoman Government, and Robert Whitehead on March 21, 1878. The Ottoman State had the right and authority to send two officers to receive the torpedoes and learn about their use to Fiume, where the ship and torpedo factory of Mr. Whitehead was located. The torpedo weapon entered the Ottoman Navy through the officers sent to Fiume for internship. After some time, a torpedo class was opened in the Naval School and direct education was provided to students. Also, Torpedo Departments were established in the shipyards for the maintenance, repair, and production of torpedoes. The Sims-Edison Electric Torpedo (Sims-Edison Electric Torpedo), which was also known as the "Fish Torpedo", was invented by Winfield Scott Sims, and developed by Edison. The Ottoman State started negotiations with the Sims Electrical Fish-Torpedo Company at the headquarters of the engineer battalion in New York, the USA in 1881, about the torpedoes. When the Ottoman State requested, Negotiations were held on 28 July 1892 through the Ministry of the Navy to test the torpedoes in the Bosphorus. However, it was stated in the meetings by the naval attaché in the torpedo commission that the management of the ships would be difficult and inconvenient in narrow spaces. At the end of these negotiations, the company suggested that if the Ottoman State ordered six torpedoes after they were tested in Istanbul, they would not be charged trial costs. This proposal was accepted by the Torpedo Commission, and was then reported to the Ministry of Navy.

Attention was paid to their effects and features such as high speed capability, invisibility, and excellent command system in movements during the tests of the Sims Torpedoes in the Istanbul and Dardanelles Straits. The company proved that the Sims Torpedo was excellent in the tests in the Bosphorus. The Sims-Edison Company requested a prompt response to its telegram about the inspection of the price and delivery time of these

torpedoes. Tophane-i Amire reported that it could purchase one of the Sims electric fish torpedoes for the safety of the Bosphorus. However, since one of the torpedoes was not enough for the safety of the strait, it was decided to purchase at least 7. When Sims torpedoes were purchased, interviews were made with different companies, and the price and sufficiency were compared. Technology warfare means using weapons that can provide superiority to those used by the enemies and make technical raids on them. Torpedoes were purchased to secure the Anatolian lands, which are surrounded by seas on three sides, against attacks, which might come from the straits and for the attacks in naval wars. In the present study, the interviews made with Sims and Whitehead Companies, and the characteristics of the purchased torpedoes are discussed.

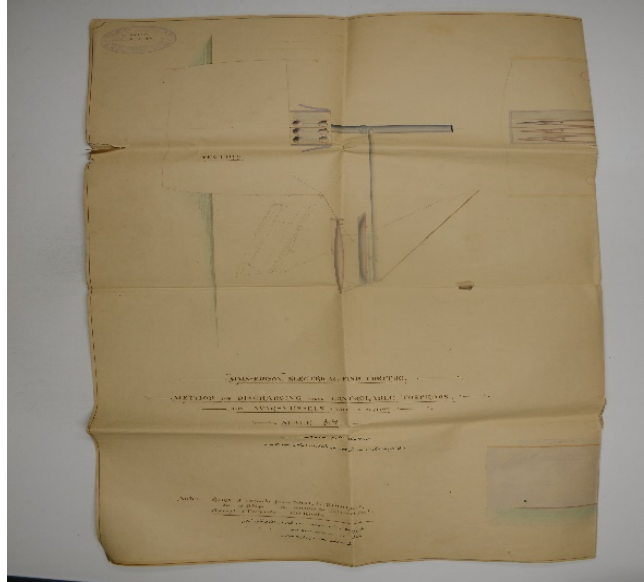
Ekler:

Ek 1. Method for Discharging These Controlable Torpedos from War-Vessels While in Motion (Sefain-i harbiyenin hareketi esnasında zikr olunan torpidonun güverteden endahatını müşîr resimdir)

Torpidonun derununda 7.000'den 1.200 kademe kadar elektrik telinin tanzimi

Sefainin derununda 10.000'den 20.000 kademe kadar elektrik telinin tanzimi

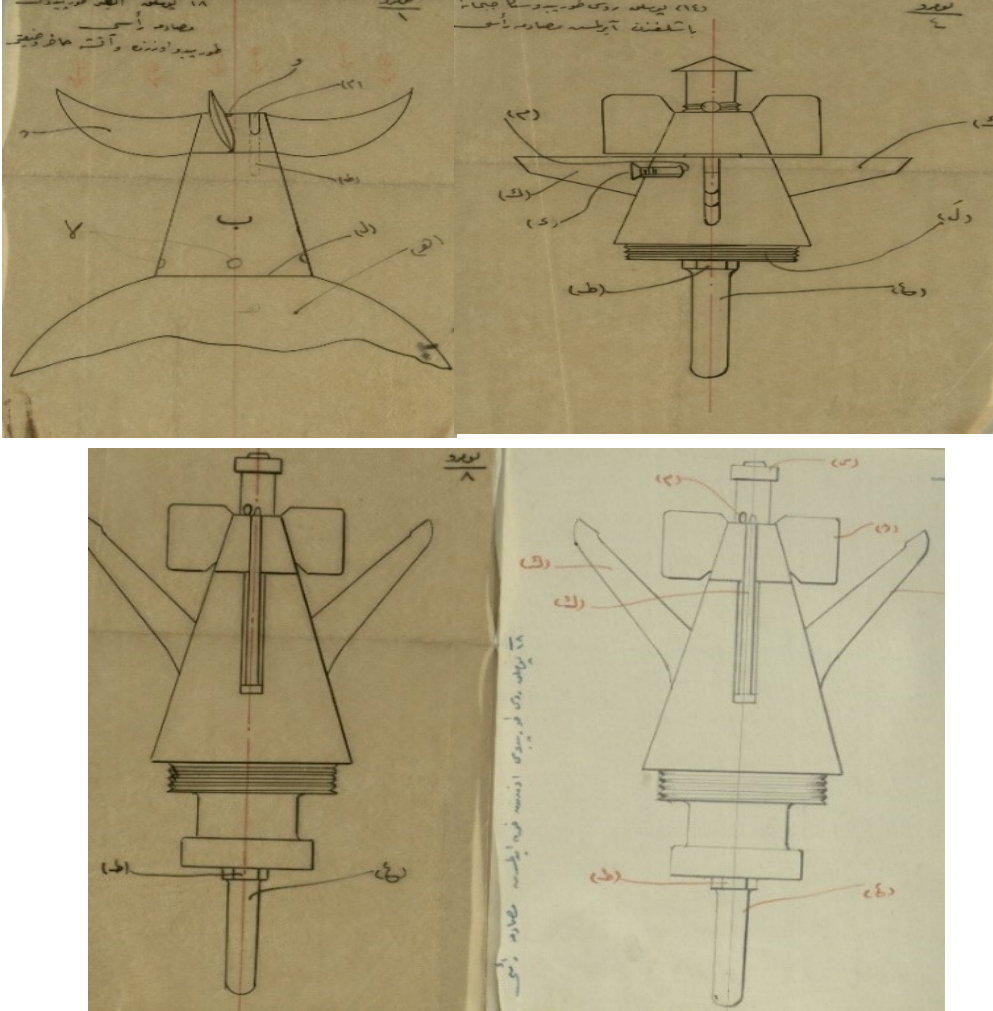
Torpidonun sürati 20 mil bahriyeden ibaret (BOA, PLK.p, 3802/2).

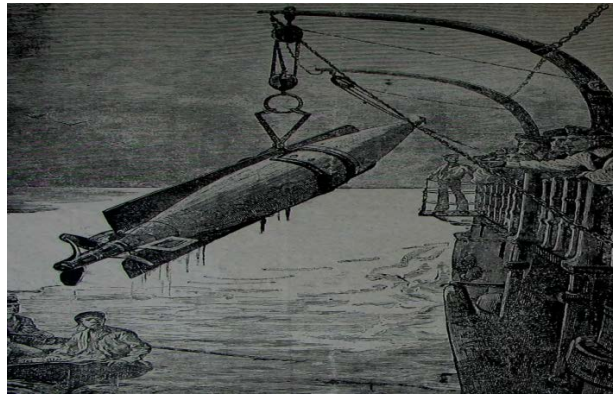
Ek 2. New York'da Sims Edison Torpidosunun bir buçuk pus bir kadem itibarıyla resmidir. 1 Numara; torpidoyu göstermektedir. 2 Numara; Piyade beyinde bulunan sac kısmı olup 3, 4 ve 5 numaralardaki çelik çubuklarla gayet doğru olarak bağlandığı ve sac kısmı üzerinde fanus şeklinde 6 numaralı ve yeşil ve 7 numaralı kırmızı ışığı içermekte olup rasıd tarafından bu vasıta ile yönü tayin edilir. 8 Numara; patlayıcı madde bölmesini gösterir. 9 Numara; iki milden ibaret olan sarılı elektrik telini gösterip sahil veya gemide bulunan dinamo tabir olunan elektrik makinesinden elektrik cereyan edip 10 numaradaki pervane ile 11 numaradaki dümeni harekete geçirir. 11 Numara; elektrik fünüyesine ateş eder ve elektrik teli torpido harekete başladığı anda sağılır. 12 Numara; elektrik makinesi olup pervaneyi tahrik eder. 13 Numara; makinenin şaftı ile pervanenin şaftını harekete geçirir. 14 ve 11 Numara; dümeni tahrik etmek üzere elektrik tertibatını gösterip 15 numaradaki rod vasıtasıyla tahrik olunur. 16 Numara; elektrik teli giymek üzere bakır boruyu gösterir. 17 Numara; patlayıcı mühimmatı doldurmak için olan mahalli gösterir. 18, 19, 20, 21 Numara; torpidonun birbirine bağlandığını gösterir. 22 Numara; çelikten imal olunan torpidonun resmini gösterir. 23 Numara; elektrik fünüyesini gösterir. 24 Numara; torpidonun sac kısmının kesişmesini gösterir. 25 Numara; torpidodan elektrik telinin

harice çıktığını gösterir. 26 Numara; 23 numaradaki füyeye ateş eden elektrik telini gösterir. 27 Numara; 12 numaradaki elektrik makinesinin telini gösterir. 28 Numara; 14 numaradaki dümen tertibatının elektrik telini gösterir. 29 Numara; kerre i arz vasıtasıyla tamamlanan elektrik telini gösterir (BOA, PLK.p, 4312/1).

Ek 3. 18 Müsademe res'i torpidonun cephane başlığından çıkarılıp tahtı emniyete alındığı vaziyeti (DMA, BN, 55/1064-86, BN, 55/1064-88).

Ek 4. Mister Whitehead'in 1868'de Fiume'de Tecrübeler için Hazırladığı ilk Torpido (Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye, 1910, s. 356).

DR. B. R. AMBEDKAR'IN HAYATI VE HİNDİSTAN SİYASİ TARİHİNDEKİ ÖNEMİ

THE LIFE OF DR. B. R. AMBEDKAR AND HIS ROLE AND IMPORTANCE IN INDIAN POLITICAL HISTORY

Esra KÖKDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Ana Bilim Dalı, ekokdemir@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Ekim 2021
Kabul edildiği tarih: 10 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 21 October 2021
Date accepted: 10 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Hindistan; Hint Siyaset Bilimi; B. R. Ambedkar; Dalit Topluluk; Kast Sistemi

Keywords

India; Indian Political Science; B. R. Ambedkar; Dalit Community; Caste System

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.15

Öz

Hindistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından, bağımsızlık sürecine çalışmalarıyla doğrudan etki eden ve 1950 yılında kabul edilen Hindistan anayasasına önemli katkıları olan Ambedkar, dokunulmazlar (untouchables) olarak bilinen toplulukların (dalit) liderliğini yaparak haklarını savunmuştur. Bununla birlikte kadın haklarını da savunarak sosyo-ekonomik ve sosyo-dini yönden ezilen kadınların sorunlarıyla ilgilenmiştir. Hindistan'daki mevcut kast sistemi baz alındığında, alt kasta ait bir birey olarak doğması, Ambedkar'ın özellikle gençlik yıllarında yaşadığı sorunlara kaynaklık etmiş, ancak aynı durum ileride çok önemli bir sosyal reformcu ve politikacı olmasına da vesile olmuştur. Çalışmada, Hint toplumundaki sosyal tabakalaşma örneğini bizzat yaşamış tarihsel kişilik olan Ambedkar'ın hayatı incelenmiş olup, yaşadığı süre boyunca Hindistan tarihine ve siyasetine yaptığı katkılar aktarılmıştır. Diğer yandan ölmeden önceki son yılında Buddhist olan Ambedkar'ın, din değiştirmesiyle birlikte dalit toplumunun dini inanışlarında meydana getirdiği dönüşümler çözümlenmeye çalışılmıştır.

Abstract

Ambedkar who influenced the independence process directly with his studies and made important contributions to the Indian constitution, adopted in 1950, after India gained its independence in 1947, defended the rights of the communities (Dalit) known as the untouchables, as well as women who were socio-economically and socio-religiously oppressed. Based on the caste system in India, the fact that he was born as a lower caste caused Ambedkar face troubles, especially during his youth, but the same situation also led him become an outstanding social reformer and politician in the future. In this study/paper the life of Ambedkar, who was a historical personality and experienced the social stratification himself in Indian society, was examined and his contributions to the history and politics of India during his lifetime were presented. Ambedkar, who converted to Buddhism just before he died, managed to make transformations in the religious beliefs of the Dalit society. In this study, the radical changes which were mainly due to the efforts of Ambedkar were tried to be analyzed.

“I was born as a Hindu, but I will not die as a Hindu”

B. R. Ambedkar

Giriş

Dünyanın ikinci büyük nüfusuna ve yedinci büyük yüz ölçümüne sahip olan Hindistan, -resmi adıyla Hindistan Cumhuriyeti- Güney Asya'nın önemli ülkelerinden biridir. Hindistan devleti, Mohandas Karamchand Gandhi'nin “pasif direniş” anlayışı sayesinde 1947 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 1950 yılında kabul ettiği anayasa ile bugün yirmi dokuz eyaleti ve yedi birlik bölgesiyle federal bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Beş yılda bir yapılan parlamenter seçimi

ile dünyanın en büyük demokrasisine de sahip olduğu bilinmektedir. Araştırmacılar, tarih öncesi devirlere ait bilimsel kaynak ve bilgi eksikliğinden dolayı¹, Hindistan'ın resmî tarihinin başlangıcı olarak, Āri ırkının bölgeye göç hareketinin gerçekleştiği dönem olan MÖ 1500'leri genel olarak kabul etmişlerdir. Āriler yerli halk olan Dravidleri güneye sürerek Hint Alt-Kıtasına yerleşmişlerdir. Daha sonra sırasıyla; Magadha İmparatorluğu'nun yükselişi ile birlikte Mahacānapadalar Dönemi, Akhemenid Dönemi, Makedon Kral III. Alexandros'un Seferleri doğrultusunda şekillenen dönem, Maurya İmparatorluğu dönemi, Gupta Dönemi, Harsha Dönemi, Kuzey ve Güney Krallıklar Dönemi, Arapların, Gazneli Mahmut'un ve Babür Devleti'nin İstila Dönemleri, Portekiz'in hâkimiyet dönemi ve son olarak İngiltere'nin hâkimiyet dönemi (Sharma, 2005, s. vii-xi; Sharma, 1992, s. v-xi) vasıtasıyla, Hindistan resmî tarihi şekillenmiştir. Bu sürecin ardından, Hindistan Cumhuriyeti (भारत गणराज्य- "Bharat Gaṇrācy") 15 Ağustos 1947 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ve Güney Asya'nın önemli ülkelerinden biri olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

Hindistan, 1947 yılındaki bağımsızlığına kadar bölgedeki etnik ve dinî yapı farklılıklarından dolayı resmi tarihleri boyunca birçok sorunsalın içerisinde yer almak zorunda kalmıştır. Tarihte yaşanan Āri ve Dravid ırkının ortaya çıkarttığı sınıf farklılığı, kadın-erkek eşitsizliği; daha geç dönemde ortaya çıkan Hindu-Müslüman çatışmaları bu sorunların başında gelmektedir. 20. yüzyıla taşınan bu tür sorunların yanı sıra, Hindistan'ın iç ve dış siyasetini etkileyen yakın tarih sorunları da mevcuttur. Bu sorunlardan-sorunsallardan biri Keşmir Bölgesi sorunu, diğeri Bangladeş'in bağımsız bir devlet kurma isteğidir. Ancak tüm bu siyasi-sosyolojik sorunlara rağmen, bağımsızlık öncesinde yaşanan İngiliz sömürgeciliğine karşı, farklı etnik-dinî ayrışmalar ve bu ayrışmaların grupları, en sonunda, 1947 yılında, birleşerek bağımsızlık mücadelesini hep birlikte vermişlerdir. Her ne kadar aynı yıl Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesiyle, Hindu-Müslüman çatışmasına bir nebze olsun ara verilse de sömürge döneminde karşılaşılan din-etnisite-sınıf temelli sıkıntılar bugün bile çözölememiş sorunlar olarak güncelliğini korumaktadır.

¹ Bugünkü Pakistan sınırları içerisinde yer alan Hint Alt-Kıtasının ilk yerleşim yeri olan İndus Vadisindeki Mohenco Daro ve Harappa uygarlıklarının modern Hindistan üzerinde ne kadar belirleyici olduğu tam anlamıyla bilinmemektedir.

Hindistan, Keşmir sorunu², yoksulluk, halkın büyük bir kısmının kast sisteminden dolayı eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanamaması, kadına yönelik şiddet ve Müslümanlar ile Hindular arasındaki çatışmalar gibi sorunları hâlen yaşamaktadır. Bu sorunlardan dolayı “*Hindistan, “güçlü ama fakir” imajına da sahiptir, ancak bunu okuyabilen Hindistan yönetimi, son zamanlarda bu imajı ortadan kaldıracak girişimlerini artırmış ve diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde “yumuşak güç” diplomasisine daha fazla yer vermeye başlamıştır*” (Önal, 2019, s. 332).

Bağımsızlık öncesinde ve sonrasında bazı figürler vardır ki; reformcu, sosyal aktivist, ruhani lider gibi sıfatlarla ülkesini çağdaş uygarlık düzeyine taşımak için var güçleriyle çalışmışlar ve bu kapsamlı hizmetleri dolayısıyla Hindistan tarihinde önemli yer edinmişlerdir.

İngiliz emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelesini kan dökmeden, şiddet uygulamadan gerçekleştiren efsanevi lider M. K. Gandhi'nin (1869-1948) “*pasif direniş*” anlayışı ülkesini bağımsızlığa götürmüştü ve bağımsızlıktan sonra da Jawaharlal Nehru (1947-1964), İndira Gandhi (1966-1977; 1980-1984) ve Rajiv Gandhi (1984-1989) başkanlığında olmak üzere yaklaşık kırk yıla yakın bir süre ülkeyi yöneten kurumu, Kongre Partisini (Indian National Congress (INC) ya da Congress Party) miras bırakmıştır (Chandra, 2007, s. 219, 331, 346). Gandhi, kast sisteminin üçüncü sırası olan Vaişya (tüccar) sınıfında yer aldığı için, alt kasttan kişilerin yaşadığı sıkıntıları hayatı boyunca yaşamamış ve bu anlamda halkın bazı kesimleri tarafından eleştirilmiştir. Bütün eleştirileri, hoşgörüsüyle ve barışçıl siyaset anlayışıyla yumuşatan Gandhi, *ahimsā* (şiddetsizlik) öğretisini benimseyerek ülkesinin bağımsızlık kazanmasını sağlamıştır (Chandra, 2015, s. 276-280).

Siyasi faaliyetleri ile ülkeye damga vuran bir başka isim Bhimrao Ramji Ambedkar (1891-1956)'dır. Ambedkar, yaşamı boyunca kast sistemine karşı kampanyalar yürüterek “dokunulmazlar”³ olarak bilinen *dalit*lerin sosyal hak ve özgürlükleri için savaşmış ve aynı zamanda kadın haklarını da savunmuştur. Halk

² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şahbaz, D. (2020), *Keşmir: Uygarlıktan Tutsaklığa*. Ankara: Gazi Kitabevi.

³ Bu kelime İngilizce “untouchable” teriminden çevrildiği için dokunulmaz olarak literatüre geçmiştir. Ancak Türkçedeki dokunulmaz kelimesinin anlamından farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Öyle ki Türkçede “taaruzdan korunmuş; hiçbir biçimde eleştirilemez” (Türkçe Sözlük, 2009, s. 231) gibi üstünlük belirten anlamlara sahipken, Hint toplumu için dokunulmaz terimi, aşağı kasttan kişilere dokunmanın günah olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Bu kişilerin yaptıkları işlerden dolayı pis ve kirli olduklarına inandıkları için bir tür aşağılama ya da dışlama anlamında kullanılmaktadır. Hindistan'da kabile soylarına ait farklı isimde dokunulmazlar bulunmaktadır. Örneğin, Nişâda, Mleçça ve Çañdâla gibi (Basham, 2004, s. 145-147).

arasında *Babasaheb*⁴ olarak anılan Ambedkar, “Dalit Buddhist Hareketi”ne de ilham vererek birçok *dalit*’in din değiştirerek Budhhist olmasını sağlamıştır. Hindistan anayasası oluşturulurken büyük katkıları olduğu için “anayasanın baş mimarı” olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden bugün Hindistan’da birçok kurum ve kuruluş (Nagpur-Dr. Babasaheb Ambedkar Uluslararası Havaalanı, Calandhar-Dr. BR Ambedkar Ulusal Teknoloji Enstitüsü ve Delhi-Ambedkar Üniversitesi) onun adı verilmiş, parlamento binasının önüne 3,66 metre uzunluğundaki bronz heykeli dikilmiştir. Ambedkar ayrıca, bağımsız partiden adalet bakanı olan ilk kişi olarak da Hindistan siyasi tarihine not edilmiştir. “En büyük Hintli”, “en yüksek eğitilmiş Hintli ekonomist”, “Dalit Buddhist hareketinin lideri”, “avukat, ekonomist, politikacı, sosyal reformcu ve profesör” gibi sıfatları bulunan Ambedkar, sosyal hak ve özgürlükleri savunan kişiliği ile bugün büyük bir kesim tarafından saygı görmektedir (Mansingh, 1999, s. 35-36; Kaya, 2017, s. 38).

B. R. Ambedkar’ın Hayatı

B. R. Ambedkar’ın annesi Bhimabai Murbadkar ve babası Subehdar Ramji Maloci Sakpal *mahar*⁵ kastına mensuptur. O dönemde İngilizler “dokunulmazlar” olarak çağrılan alt kasttan kişileri ordusuna savaşmaları için alır. Ambedkar’ın babası da İngiliz ordusuna bağlı olduğu için, İngilizlerin kurduğu bir kasaba olan Mhow⁶ kasabasında yaşar ve 14 Nisan 1891’de ailenin on dördüncü çocuğu olarak Ambedkar doğar. Ambedkar’ın kendinden büyük kardeşlerinden bazıları maddi imkânsızlıklardan dolayı bebeklik döneminde bazıları ise, çocukken ölür. Yaşayan yedi kardeşi ise sırayla; Balaram, Ganga, Ramabai, Anandrao, Mancula, Tulasa ve

⁴ Ambedkar’ın Hintliler tarafından verilen onursal ismidir. Marathî dili kökenli bir kelime olup, Ambedkar’ı büyük kurtarıcı olarak nitelendirdikleri için ona bu sıfatı verirler. “baba + saheb” sözcüklerinin birleşiminden oluşan bu kelime “saygıdeğer/saygın baba” anlamlarına gelmektedir.

⁵ Bazı kaynaklar *mahar*ların kuzey Hindistan’a ait (“*Çhāmbhār, Gāuli, Koli, Kumbhār, Kunbi, Lohār, Mahār, Mālī, Nhāvi, Sutār, Vānī*” Ghurye, 1993, s. 35) kabile olduğunu kaydederken, bazı kaynaklar ise Hindistan’ın batı sahil bölgesinde yer alan Konkan kıyı şeridinde ait olduklarını ileri sürmektedir. Bu bölgedeki Ambavade köyünde bulunan insanların ise *mahar* oldukları bilinir. Portekizlerin Konkan sahiline deniz yolu ile gelmeleriyle Avrupalılarla ilk temasta bulunan kabiledir (Shahare, 2010, s. 2). Ayrıca *mahar*lar Maharashtra bölgesinin en büyük savaşçıları olarak da bilinmektedir. İlk Maratha İmparatoru olan Chhatrapati Şivaji, Babür İmparatorluğu ile savaşırken güçlü ordusu *mahar*lardan oluşuyordu. *Mahar*lar sayesinde birçok savaşı kazanmıştır (Shahare, 2010, s. 4).

⁶ Babasının işi gereği Mhow kasabasında yaşamaktadırlar. Ancak iki aile de Ambavade köyündendir. Bu yüzden iki aile de aşağı kasta mensuptur. İlgili dönemde Hindistan’da farklı kasttan kişilerin evlenmeleri yasaktır. Bu yüzden herkes kendi köyünden ya da kasabasından aynı kasttaki kişi ile evlenmek zorundadır.

Bhim (Bhimrao⁷)'dır. Bhim doğduktan üç yıl sonra babası emekli olur ve kendi kasabaları olan Dapoli'ye geri dönerler. Normal şartlarda alt kasttan çocukların okula gitmelerine izin verilmezken, babası İngiliz ordusundan subay olarak emekli olduğu için Bombay Başkanlığı'nda devlet destekli olan bir okula Bhim'i ve kardeşlerini okumaları için gönderir. İlk eğitimlerini burada alan kardeşlerinin okumaları için bazı şartlar bulunmaktadır. Diğer çocukların bulunduğu sınıfın yan odasından dersi dinlemek, sınıftaki çocuklarla herhangi bir temasta bulunmamak, öğretmene soru sormamak ve en önemlisi okulun suyundan içmemektir. Henüz altı yaşında olan Bhim, kast ayrımcılığı ile ilk olarak burada tanışır.

“Okuldayken, dokunulabilir sınıfların çocuklarının, susadıklarında musluğa gidebileceklerini, musluğu açabileceklerimi ve susuzluklarını giderebileceklerini biliyordum... Ama benim konumum ayrıydı. Musluğa dokunamadım ve dokunabilir bir kişi tarafından açılmadığı sürece, susuzluğumu gidermem mümkün değildi” (Waiting for a Visa⁸).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen kardeşleri içinde sadece Bhim, ilkokulu bitirir. Ancak daha sonra babası Goregaon, Bayındırlık Bakanlığı'nda iş bulduğu için ailesi Satara'ya taşınır. Bu sırada yine maddi imkânsızlıklardan dolayı vefat eden kardeşleri olur ve ailede sadece iki kız (Mancula ve Tulasa) üç erkek (Balaram, Anandrao, Bhim) çocuk hayatta kalır.

Babam bir subaydı ama aynı zamanda çok dindar bir insandı. Beni katı bir Hindu disiplini altında yetiştirdi. Ganapati mezhebine aitti. Aynı zamanda her gün yatmadan önce bize Mahābhārata ve Ramāyaṇa destanı okurdu. Uzun yıllar her akşam bir rutin halinde bu böyle devam etti (Buddha ve His Dhamma, 1956, s.15⁹)

Ambedkar'ın ikinci okul (ortaokul) deneyimi ise Satara'da tek dokunulmaz öğrenci olarak başlar. Bu okulda diğer çocuklarla aynı sınıfta oturmasına, 'onlardan uzak bir yerde kirli bir çuvalın üstünde oturma şartı' ile izin verilir. Hiçbir öğrenci ile konuşamaz ve oyun oynayamaz. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, çok başarılı ve zeki

⁷ Tıpkı Hindî dilindeki “cı” saygı ekinin isimlerden sonra eklenmesi gibi Marathî dilinde de “rao” eki isimlerden sonra eklenerek saygı ifadesi belirtmektedir. Ambedkar'ın asıl adı -babasının koyduğu Hindu olmasından da anlaşılacağı üzere Mahābhārata destanı kahramanlarından olan- Bhim'dir. Böylece ismine “rao” saygı ifadesi eklenerek Bhimrao olarak kullanılmaktadır.

⁸ B. R. Ambedkar ölmeden önce otobiyografik şekilde kaleme aldığı yaklaşık 20 sayfalık bir yazıdır. Öldükten sonra el yazısını okuyan kişi(ler) tarafından derlenerek herkesin okuması sağlanmıştır. Bugün Columbia Üniversitesi'nde ders notu olarak okutulmaktadır. <http://www.columbia.edu> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

⁹ <http://ycis.ac.in> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

bir öğrenci olduğu için öğretmenin dikkatini çeker. Öğretmeni *Brahman* kastından olmasına rağmen Bhim'i çok sever. Nazik ve insancıl birisi olup, her gün yemeğini Bhim ile paylaşır. Bhim'i o kadar sever ki "Sakpal" olan soyadını kendi soyadı olan "Ambedkar" ile değiştirir. Ona "Ambedkar" soyadını veren ortaokuldaki öğretmenidir. Bu sebeple Ambedkar'ın hayatında Brahman öğretmenin her zaman ayrı bir yeri olmuştur.

Kast ayrımcılığı Ambedkar'ın gittiği yerlerde peşini bırakmamış ve yaşadığı kötü olaylar birikmeye başlamıştır. Babası görevde olduğu için Goregaon'da yaşamaktadır. Çok iyi kazandığı için işini bırakıp çocuklarını görmeye gelememiş, ancak onlara para gönderip tatili yanında geçirmelerini istemiştir. Hayatının en kötü hatırasını ve asla unutmayacağı bir olayı bu yolculukta yaşamıştır Ambedkar. Bu olaydan kısa bir süre sonra annesi vefat etmiş ve onlara halaları bakmak zorunda kalmıştır.

Bu olay hayatımda çok önemli bir yere sahip. Henüz dokuz yaşında bir çocuktum ve aklımda silinmez bir anı bıraktı. Daha önce hiç yaşamadığım bir şoku yaşattı ve "dokunulmazlık" kelimesinin anlamını artık düşünmeme neden oldu. Babam Goregaon adında bir yerde çalışıyordu. Çok yoğun çalışıyordu bu yüzden bizi görmeye Satara'ya gelemiyordu. Bir gün bir mektup göndererek Goregaon'a gelip tatili onun yanında geçirebileceğimizi yazmıştı. Biz daha önce hiç trene binmediğimiz için çok heyecanlıydık. Babam yolculuk için ne yapmamız gerektiğini tek tek yazmıştı. İngiliz yapımı yeni gömlekler, bej renkli şapkalar, yeni ayakkabılar sipariş edildi ve artık yolculuk için hazırдық. Babama trene bineceğimiz günü bildiren telgraf çektik çünkü tren istasyonundan bizi alması için kendisi ya da yardımcısı gelecekti. Büyük bir heyecan içinde tren yolculuğumuz başladı ve inmemiz gereken istasyonda indik. Uzun bir süre bekledik, ancak bizi almaya ne babam geldi ne de yardımcısı. İstasyon şefi nazik görünüyordu ve bize kim olduğumuzu ve neden beklediğimizi sordu. Biz de hiç düşünmeden ona 'Mahar olduğumuzu ve babamızı beklediğimizi' söyledik. İstasyon şefinin yüzü bir anda değişti. Daha önce böyle bir ifade hiç kimsede görmemiştim. Bizi götürmesi için tekerlekli öküz arabası tuttu. Ancak dokunulmaz olduğumuz için ödememiz gereken paranın iki katını ödedik ve arabayı biz sürdük, şoför yanımızda yürüyerek geldi. Gideceğimiz yerin uzakta olduğunu bilmiyorduk ve karanlık çökmeye başlamıştı. İyi giyimli ve paralı olduğumuz için şoförün bizi ıssız bir yere götürüp öldüreceğini düşündük ve kardeşlerimle birlikte ağlamaya başladık. Çok

susamıştık. Yolda yanan ışık ve tek bir yerleşim yeri yoktu. Sonra bir ışık gördük ve su almak için bir yerde durduk. Bizim dokunulmaz olduğumuzu anlamasın diye Müslüman gibi davranarak Urdu dilinde konuştum, ancak ‘ben de size verecek su yok diyerek’ dokunulmaz olduğumuzu anlamıştı. Su için de iki katını ödemeye hazırдық, ancak paranın bile hiçbir işe yaramadığını gördük. Dokunulmazsan eğer, paranın bile bir kıymeti yoktu (Waiting for a Visa¹⁰).

Annesi öldükten bir süre sonra babası yeniden evlenmiş ve Ambedkar ailesiyle birlikte Bombay’a taşınmıştır. Bu sırada Ambedkar ortaokulu tamamlamış ve eğitimine Bombay’da Elphinstone Lisesi’nde devam etmiştir. Ancak bu okulda da en arka sırada ve yalnız başına oturmak zorundadır. Burada yaşadığı bir olay olabildiğince ilginçtir:

Bir gün öğretmeni matematik dersinde problemi çözmesi için Ambedkar’ı tahtaya kaldırır. Sınıftaki diğer kasttan bazı öğrencilerin tahtanın yanındaki bölmede yemek tasları olduğu için Ambedkar’ın tahtaya çıkmasına izin vermezler. Çünkü “dokunulmaz” birisi tahtaya dokunduğu anda yemekler de kirlenecektir (Shahare ve Anil, 2016, s. 67).

Derslerine başarılı bir şekilde devam eden Ambedkar, ikinci dil olarak Sanskrit dili öğrenmek istediği için Sanskrit dilini seçmek istemiştir. Ancak dokunulmazların Sanskrit dili öğrenmesi yasak olduğu için bu dil yerine Farsça öğrenmek zorunda kalır (Shahare ve Anil 2016, s. 67). On beş yaşına geldiğinde Ambedkar, kendi köyünden olan dokuz yaşındaki Ramabai ile evlenmiştir. Ambedkar başarılı bir şekilde liseyi bitirmiş ve sınavları geçerek Bombay Üniversitesi’ne girmeye hak kazanmıştır. Bu başarı, “dokunulmazlar” için büyük bir başarıdır ve daha önce kendi köyünde liseyi bitirip üniversiteye giden olmamıştır. Köy halkı onun bu başarısını kutlamak için toplanmış ve bu kutlamada, babasının bir arkadaşı konuşma yapmıştır. Babasının arkadaşı konuşmasının sonunda Ambedkar’a ‘Buddha’nın Hayatı’ isimli bir kitap hediye etmiştir. Ambedkar, Buddha ile ilk olarak bu şekilde tanışmış ve Buddha’nın hayatından çok etkilenmiştir.

Buddha’nın hayatı beni çok büyüledi ve etkiledi. Bir gün tüm cesaretimi toplayarak babama, ‘Brahmanların ve Kshatriyaların büyüklüğünü överken diğer yandan dokunulmazların nasıl aşağılandığını ve dışlandığını anlatan Mahābhārata ve Ramāyaṇa destanını neden bize öğrettin” diye sorduğumda, babam: ‘böyle sorular

¹⁰ <http://www.columbia.edu> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

sormamalısın, sen sadece erkeksin sana söyleneni yapmalısın' diyerek sorduğum soruya cevap vermedi. Buddhist edebiyatın diğer kitaplarını da okuyunca bu etki daha da arttı ve yine bir gün dayanamayarak 'baba neden bize Buddhist edebiyat yerine Mahābhārata ve Ramāyaṇa'yı öğrettin' diye sordum. Babam soruya cevabı önceden hazırlamıştı: 'biz dokunulmazlarız ve bu yüzden nereye gidersek gidelim aşağılanacağız. Bu destanlarda Drona ve Karna'nın aşağı kasttan olmasına rağmen yaptığı büyük işler de anlatılmaktadır. Ya da Ramāyaṇa destanı Koli¹¹ olan Valmiki tarafından yazılmıştır. Bu aşağılık duygusunu ortadan kaldırmak için size ilham olsun diye çocukluğunuzda sadece Mahābhārata ve Ramāyaṇa okuttum ve ezberlettim.

Ambedkar 1912 yılında Bombay Üniversitesi, Ekonomi ve Siyaset Bilimi alanında lisansını tamamlamıştır. O yıllarda Baroda¹² şehrinin kralı (Mahārāja) tarafından Amerika'da eğitim almak üzere öğrencilere burs verileceği açıklanmış, Ambedkar burs için gerekli sınavları geçerek Columbia Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora eğitimi almaya hak kazanmıştır. Ancak eğitimini bitirdikten sonra Baroda'da on yıl çalışma zorunluluğu vardır. "*Ancient Indian Commerce*" başlıklı tezi ile yüksek lisansını, "*The National Dividend of India, A Historic and Analytical Study*" başlıklı tezi ile doktorasını başarıyla savunan Ambedkar bir süreliğine Amerika'da yaşamıştır. Amerika'da yaşadığı süre boyunca şahit olduğu özgürlük ve eşitlik Ambedkar üzerinde çok güçlü bir etki bırakmıştır¹³. Amerika'da eğitimini tamamlayan Ambedkar, hukuk alanında "*Bar-at-Law*" unvanı almak amacıyla oradan Londra'ya geçmiştir. Ancak bu esnada, Baroda'nın kralı geri dönmesini talep etmiş ve Ambedkar eğitimini tamamlamadan Hindistan'a dönmek zorunda kalmıştır. (Shahare, 2010, s. 11-13; Shahare ve Anil, 2016, s. 77).

Baroda'da göreve başlayan Ambedkar, hayatı boyunca yaşadığı "dokunulmazlık" ile burada da karşılaşır. Çalıştığı ofiste kirleneceğini düşündüğü için kimse ona kâğıt ve dosya vermemiş, ortak kullanım alanında yer alan sürahideki

¹¹ Koli de tıpkı *Mahar* gibi dokunulmazlar sınıfında yer alan başka bir topluluğun adıdır (Ghurye, 1993, s. 25).

¹² Bugün Gujarat eyaletinin üçüncü büyük şehri olan Vadodara'dır. Maharashtra bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır.

¹³ Columbia Üniversitesi'nde aslında ekonomi alanında yüksek yapmasına rağmen, sosyoloji, antropoloji, tarih ve siyasi bilimler alanında da dersler olarak çeşitli araştırma ve çalışmalarda bulunur. Bu sayede alanında uzman hocalar tarafından (John Dewey, James Chatwell, Edwin Seligman, James Howe Robinson, Franklin, Golden Wieser) ders olarak onlarla tanışma fırsatı bulur (Shahare ve Anil, 2016, s. 75).

sudan su bile içememiştir. Bu duruma daha fazla dayanamayarak baronun misafirhanesinde kalamayan Ambedkar, oda aramak için otel bakmaya başlasa da oteller de Ambedkar'ın kastını öğrenince oda vermeyi kabul etmemiştir. Ambedkar son çare olarak Farsilerin misafirhanesinde kimliğini gizleyerek yaşamaya çalışmış, ancak bir sabah işe giderken kapısında sopalı adamlar görünce oradan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Başka seçeneği olmadığı için yeni işinde sadece on gün çalışarak Bombay'a dönmek zorunda kalan Ambedkar, ekonomi okuduğu için küçük bir işletme kurmaya karar vermiş ve bu işletme aracılığıyla insanları yatırım konusunda bilgilendirmeye başlamıştır. Ancak müşterileri kastını öğrendikten sonra gelmemeye başlamış ve bu işini de sonlandırmak zorunda kalmıştır.

Ambedkar, 1918 yılında Bombay'da bir lisede öğretmen olarak çalışmaya başlamış ve kısa sürede öğrenciler nazarında önemli bir konuma yükselmiştir. Ancak burada da okulun verdiği suyu içememiş ve öğretmenler odasında bulunan bardakları kullanmasına izin verilmemiştir. Bu sırada dokunulmazların davasını savunmak için Marathi Gazetesi'nin kurulmasına yardım eden Ambedkar, bu gazetede *dalit*lerin dışlandıklarını ve uğradıkları tüm haksızları duyurmaya başlamıştır. Ambedkar, bu gazete ile birlikte çeşitli yerlerde konferanslar düzenleyerek daha büyük kitlelere ulaşmayı hedeflemiş, böylece ilk siyasi mücadelesine başlamıştır. 1920'de Londra'ya, yarım kalan eğitimini tamamlamak için dönmüş ve 1923'te bilim doktoru (D.Sc) unvanını alarak bu unvana sahip olan ilk Hintli sıfatıyla Hindistan'a dönmüştür. Hindistan'a bu şekilde daha güçlü ve kararlı dönen Ambedkar, hukuk konusundaki uzmanlığı, dünyaca ünlü fakültelerden aldığı eğitim ve İngiliz komisyonları önündeki ikna edici kabiliyeti sayesinde, geri kalan hayatını *dalit*lerin sosyo-ekonomik hak ve özgürlüklerini alması için savaşıyor bir kişi olarak geçirmiştir.

Ambedkar'ın Anayasa Kanunları Üzerindeki Rolü

Ambedkar, çeşitli konferanslar sayesinde geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Hedef kitlesi giderek artmış ve artan sayıda takipçisi ile birlikte "Babasahep Ambedkar" olarak anılmaya başlanmıştır. Aldığı eğitimin önemini ve değerini bilerek, hiçbir şeyden korkmadan, 1924 yılında "Bahiskrit Hitakarini Sabha" adında bir dernek kuran Ambedkar, bu dernek aracılığı ile dokunulmazlar için ücretsiz okullar ve kütüphaneler yaptırmıştır. Çünkü *dalit*lerin hayatını iyileştirmek için, önce eğitim almaları gerektiğini tecrübeleriyle çok iyi bilmektedir. Bu sırada, Bombay Yasama Meclisi'nde herkesin halka açık su tanklarını ve kuyularını kullanabilmesine imkân tanıyan yasa tasarısını kabul ettirir. Çünkü hayatı boyunca karşılaştığı en büyük

sorun “su sorunu” dur. Ancak halk tarafından bu yasa o kadar da kolay kabul görmemiştir. Bazı Hindular onların belediyeler tarafından tahsis edilen tanklardan içtikleri suyu görünce tankları devirip eylem yapmışlarsa da Ambedkar sabırlı bir şekilde mücadelesine devam etmiştir. Ambedkar bu doğrultuda, Marathī dilinde çıkan gazete ve dergileri kullanarak orada yazdığı yazılarla halkı bilinçlendirmeye devam etmiştir.

Bu olaylar yaşanırken, diğer taraftan Mahatma Gandhi liderliğinde başlatılan “özgürlük hareketi” de ivme kazanmıştır. 1930’da İngiliz hükümeti tarafından Hindistan’ın geleceğine karar verilmek üzere Londra’da bir toplantı düzenlenmiş ve bu önemli toplantıya, Ambedkar *dalit*leri temsilen katılmıştır. Kısa bir süre sonra ikinci bir toplantı daha düzenlenmiş ve Gandhi de toplantıya Kongre Partisini temsilen katılmıştır. Londra’daki bu toplantı Ambedkar ile Gandhi’nin tanışmalarına neden olan olay olmuş ve aralarındaki ilk görüşme Londra’ya gitmeden hemen önce gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Gandhi, Ambedkar’a ilk konferanstaki konuşmasını okuduğunu ve kendisinin gerçek bir vatansever olduğunu belirtmiştir. İkinci toplantıda ise, Ambedkar “*depressed class*-aşağılanmış sınıf” için ayrı bir seçmen grubunun oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu öneri, Hinduların oylarını ikiye böleceği düşüncesini savunan Gandhi’nin itirazı ile karşılıklı bulmuş ve Gandhi bu görüşmelerin ardından ölüm orucuna girmiştir. Bu olayın üzerine Ambedkar ikna olmuş ve savunduğu görüşten vazgeçerek ortak seçmenleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Gandhi onu Hinduizm’in değişeceğine ve kötü uygulamaların geride kalacağına ikna ederek “पुणे पैक्ट / Pune Paikt/ Poona Pact”¹⁴ anlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşmada, ayrı seçmen grubu yerine, “aşağılanmış sınıflar” için mecliste daha fazla temsil hakkı verilmiştir. Ancak yaşananlar, Hindistan siyasi tarihinin bu iki önemli figürünün aralarının açılmasına ve ilişkilerinin gitgide bozulmasına neden olmuştur. Ambedkar, Gandhi’nin kast sistemini etkisiz hâle getirme ya da “dokunulmazların” hakkını savunma gibi bir çaba içinde olmadığını, sadece ülke de bir reform yaparak “bağımsızlık” ilan etme amacıyla olduğunu düşünmesinden dolayı, onu bu konuda katı bir şekilde eleştirmiştir. Kongre Partisi’nin ve Mahatma Gandhi’nin, dokunulmaz topluluğunu

¹⁴ पुणे पैक्ट / Pune Paikt/ ya da पूना समझौता /Pūnā Samachautā/ 24 Eylül 1932 yılında Ambedkar ile Gandhi arasında imzalanan bir anlaşmadır. Ambedkar “depressed class” “aşağılanmış sınıf” adına imzaladığı bu anlaşma ile onlara mecliste yüz kırk sekiz seçmen koltuğu hakkı elde etmiş olur (Chandra, 2007, s. 632).

“haricanlar” olarak adlandırarak halktan ayırıştırması ve ötekileştirmesi ile birlikte, bu iki önemli tarihî figür arasındaki uzlaşma bağları kopmaya başlamıştır

Ambedkar, aynı yıl Bombay Hukuk Fakültesi'nin müdürü olarak atanmıştır. 1936'da Bağımsız İşçi Partisi'ni kurmuş ve Merkez Yasama Meclisi Seçimlerinde, partisi 15 sandalye kazanmıştır. Bu esnada, Tüm Hindistan için Planlanmış Kast Federasyonu kurulmuş ve “dokunulmazlar” kelimesi anayasanın 17. maddesi gereğince yasaklanmıştır. Ayrıca, *Brahman* (din adamı), *Kshatriya* (savaşçı), *Vaişya* (tüccar), *Şudra* (işçi) sıralaması şeklinde kast düzenlemesi yapılmış, sınıfın dışında tutulan *Parya* (dokunulmaz) sınıfının da tarif edildiği bu kararlar ile birlikte kast sistemi bugün için de kullanılan hâlini almıştır (Chandra, 2007, s. 633):

- General Class (GC) = Brahmanların tamamı ve Kshatriyaların bir kısmı.
- Other Backward Class (OBC) = Vaişyalar ve Şudraların hepsi.
- Scheduled Castes (SCs) = dokunulmazlar
- Scheduled Tribes (STs) = yerleşik hayata geçmemiş kabileler

Babasahep, halkının gözü önünde Hinduizm'den ayrılmanın önemini bu sözlerle ilk kez vurgulamıştır. Çünkü sadece Hindu dininde onlar “dokunulmaz” olarak adlandırılmıştır.

“İnsan haklarını garanti altına alamadık. Ben bir Hindu olarak doğdum, bunu yaşadığım sürece değiştiremedim, ancak sizi Hindu olarak ölmeyeceğime temin ederim” (Dr. Babasahep Ambedkar Writings and Speeches, Vol.17, Part III¹⁵).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Ambedkar, vali tarafından “çalışma bakanı” olarak atanmıştır. Ancak Ambedkar *dalit*lerle temasını hiçbir zaman bırakmamış, onların hak ve özgürlükleri için çalışmaya devam etmiştir.

Hindistan Siyasi Tarihinde Ambedkar'ın Önemi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ambedkar Kurucu Meclis'e seçilmiştir. Seçimlerin yapılması, seçmen hakları ya da uygulanacak kanunlar ile ilgili konular karara bağlanırken Ambedkar'ın almış olduğu yüksek eğitimden yararlanılmıştır. Ambedkar, Hindistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından, Başbakan Nehru tarafından adalet bakanı olarak atanmış ve Bağımsız Parti'den adalet bakanı olan ilk kişi niteliğine erişmiştir. Bu gelişmenin ardından, birçok ülkenin anayasası üzerine çalışma yapan, derin bir hukuk bilgisine ve Hindistan tarihi ve sosyal yapısı hakkında en kapsamlı bilgiye sahip olan Ambedkar, Kurucu

¹⁵ <http://www.bbau.ac.in> (Erişim Tarihi: 21.01. 2021).

Meclis tarafından Anayasa Hazırlama Komitesi'nin Başkanı olarak atanmıştır. Her ne kadar uzman alt komiteler birincil metinleri hazırlasa da Ambedkar, pozisyonu gereği, içeriğin düzenlenmesinde hayati bir rol oynamıştır. 26 Ocak 1950'de onun düzenlemiş olduğu anayasa kabul edilmiştir. Anayasa içindeki demokrasiye olan vurgu, federal yapı, dokunulmazlığın kesin olarak kaldırılması ve kadınlar için sosyal ve ekonomik haklar gibi konulara bakıldığında Ambedkar'ın etkisi açıkça görülmektedir. Ancak Ambedkar da belirli sınırlarının olduğunun farkına varmış, sosyal demokrasi olmadan siyasi demokrasinin mümkün olamayacağını altını çizmiştir. Ambedkar, Kongre Partisi'nin, ülkedeki Hindu-Müslüman çatışmasını layıkıyla yönetemediğini ve bu anlayışla olayların daha da körükleneceğini düşünmesinden dolayı 1951 yılında görevinden istifa etmiştir¹⁶.

“Anayasanın uygulanabilir olduğunu hissediyorum; anayasa esnektir, ülkeyi hem barış zamanında hem de savaş zamanında bir arada tutacak kadar güçlüdür. Nitekim ben böyle söyledikten sonra işler ters giderse, bunun nedeni kötü bir Anayasaya sahip olmamızdan değil, insanlığın kötü olduğundandır (Waiting for a Visa¹⁷).”

İstifasından sonra, Ambedkar'ın hayatı bambaşka bir yola doğru değişmiştir. Hindu doğmuş ve bu geleneklere bağlı olarak hayatını sürdürmüş olmasına rağmen, Buddhizm'e ve Buddha'ya hayranlığı bu süreçlerin ardından daha da artmıştır. Bu hayranlığına bağlı olarak Sri Lanka'ya gitmiş ve Buddhizm konferanslarına katılmıştır. Bombay'a geri döndüğü zaman, Buddhist Tapınağına giderek, hayatının geri kalanını Buddhist olarak geçireceğini açıklamıştır. Bu olay kişisellikten çıkmış, Ambedkar ile birlikte hareket eden destekçileri de din değiştirerek Buddhist olmaya başlamıştır. Böylece bir anda yoğun sosyo-dinî bir hareketle Buddhizm'e kitlesel bir sempati başlamıştır.

¹⁶ İstifa etmesinin en önemli sebeplerinden bir tanesi aslında Cammu ve Keşmir için çıkarılan anayasanın 370. maddesini reddetmesidir. Onun isteği dışında dâhil edilen bu maddede Cammu ve Keşmir eyaletine özel bir statü tanınması yer almaktadır. Ambedkar bu maddeye “Hindistan hükümetinden sınırları korumasını, yollar yapmasını, tahıl ve buğday tedarik etmesini istiyorsunuz, ancak sizin topraklarınızda Hindistan hükümeti sınırlı yetkilere sahip olsun ve Hint halkının orada hiçbir hakkının olmamasını istiyorsunuz. Bu maddeyi kabul etmek Hindistan çıkarlarına aykırı bir durum olduğu için adalet bakanı olarak bunu asla yapmayacağım” diyerek reddetme sebebini açıklayarak istifasını verir.

¹⁷ <http://www.columbia.edu> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

Ambedkar, Buddhist olduktan yedi hafta sonra Delhi'deki evinde sağlık problemleri sebebiyle vefat etmiştir. Hayatının son günlerinde Buddhizm'i benimsediği için, Ambedkar'a Buddhist geleneklere göre bir cenaze töreni düzenlenmiştir.

Sonuç

Hindistan'ın yakın tarihi ya da siyasi tarihi üzerine tam anlamıyla çalışma yapabilmek için, Ambedkar'ı tanımanın ve onun hayatını-siyasi-sosyal-dini icraatlarını çok iyi irdelemenin de elzem olduğu düşünülmektedir. Bu çıkarımın öncelikli nedeni, Ambedkar'ın Hindistan siyasi tarihindeki faaliyetlerinin, bugünkü anayasanın şekillenmesinde ve azınlıkların hak ve özgürlüklerini elde etmesinde büyük bir rol oynamasıdır. Ambedkar'ı, babası Hindu geleneklerine göre yetiştirmesine rağmen, kastı sebebiyle toplum tarafından dışlanmış olması, onun anti-Hindu bir birey olmasına sebep olmuştur. Hindistan'ın sosyolojik¹⁸ ve dini anlamda âdeta bir iskeleti olan kast sistemi, özellikle kast dışında yer alan topluluklar için yaşamın her alanında zorluklar çıkarmıştır. Tüm bu sıkıntılar ile yüzleşen Ambedkar, ilerleyen dönemlerde hayatını bu olumsuz durumları tersine çevirmeye adanmıştır.

Kast sisteminin olumsuzluklarından dolayı anti-Hindu olan Ambedkar, Hinduizm'e ait kutsal kitaplara da eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁹ Kuzeyden gelen Āri istilasını reddetmiştir.²⁰ Bu yüzden Āri, Dasyu ve Dāsa topluluklarının aslında ayrı birer ırk değil inanış biçimleri bakımından farklılık

¹⁸ Sadece Hinduizm'e ait değil Hindistan'da var olan diğer dinler de bu sisteme tabi tutulmaktadır (Chandra, 2007, s. 631; Basham, 2004, s. 152). Örneğin, Hindularda Tiwari ve Tripati, Sikhlerde Singh, Müslümanlarda Khan, Hıristiyanlar da ise Thomas soyadı taşıyanlar kast sisteminin en üstünde yer almaktadırlar.

¹⁹ Aslında eleştirisi sadece *Rigveda*'ya ya da *Mahābhārata* ile *Ramāyaṇa*'ya karşı değildir. Devlet yönetimi ve politika bilgilerinin yer aldığı Kautilya'nın *Arthaśāstra* adlı eserini de toplum yapısını anlatırken sıraladığı Brahman, Kshatriya maddelerinde övgü dolu sözcükler yer alırken, Dokunulmazlar ve Çandalalar maddesinde yer alan "*Çandalalar ve diğer ahlaksız insanlar*" (Kautilya, 2009, s. 49) diyerek aşağılayıcı kelimelerle tanımlamasından dolayı bu eseri de eleştirir.

²⁰ *Rigveda*'nın V (kitap), 29 (ilahi), 10 (beyit) 'da geçen *anasa* kelimesinin Max Müller'in *a-nasa* olarak okuduğu için "burunlu olmayan, düz burunlu" olarak çevirdiğini, ancak Sayanaçarya'nın da *an-asa* olarak okuduğu için "ağızsız" olarak kelimeyi çevirdiğinden bahseder. Bu şekilde kelimenin farklı okuma yoluyla farklı anlamlara gelebileceğinden ve doğrusunun net olarak bilinmediğinden, *Dasyuların* ayrı bir ırk olduğunu görüşünü destekleyecek herhangi bir kanıt olmadığını savunur (Sharma, 2005, s. 849). Ancak yine aynı eserin IV (kitap), 16 (ilahi), 13 (beyit)'te "*Sen elli bin siyah renkliyi vurdun*" (*Rigveda*, 2018, s. 315) cümlesi yer almaktadır. Renk farkının ortaya konduğu bu ifadelerin de yer alması Āri'lerin o bölgedeki varlığının kanıtı olarak nitelendirilmektedir.

gösteren topluluklar oldukları üzerinde durmuştur (Sharma, 2005, s. 863).²¹ Diğer yandan Mahābhārata Destanı'nda tanrı Kṛṣṇa'yı hile yapan bir yalancı olarak görmüştür. Ramāyaṇa Destanı'ndaki Viṣṇu'nun bir bedenlenmesi olan Rāma'ya da eşi Sītā'ya karşı gösterdiği tutum ve davranıştan dolayı kadınların Hint toplumunda aşağılanmasına neden olduğu gerekçesiyle saygı duymamıştır.²² Ona göre Tanrı hiçbir surette kadını aşağılamaz ve yalan söylemez. Bu yüzden de din değiştirmeye karar vermiş ve Buddhist olmuştur.

Ambedkar, Amerika'da kaldığı süre boyunca Hıristiyan toplumunu daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Diğer yandan yine Amerika'da oda arkadaşının İranlı olması sebebiyle, Zerdüşt dinî ile tanışmıştır. Hindistan'a döndüğünde sürekli devam eden Hindu-Müslüman çatışmalarına şahit olmuş, Müslüman toplumun inanış ve davranış biçimini de gözlemledikten sonra, hiçbir dinin ona mantıklı gelmediğine kanaat getirmiştir. Kendisini bilim yolunda da aydınlattığı için sadece Buddhizm inancına yakınlaşmış ve bu nedenle de Buddhist olmaya karar vermiştir. Kendisi ile birlikte büyük bir kitlenin de Buddhizm'e geçişini sağlamasıyla Buddhizm'in yeniden Hint topraklarında canlanmasına sebep olmuştur.

Ambedkar, Hindistan'da dışlanmış ve ezilen milyonlarca kişinin haklarını savunmayı kendine misyon edinmiş, bu sayede bugünkü anayasanın temellerini atmış ve dışlanan toplumun sosyo-ekonomik açıdan hak ve özgürlüklere sahip olmasını sağlamıştır. Eğer anayasayı bu şekilde düzenlememiş ve hâlen “dokunulmazlar” olarak adlandırılan *dalit* topluluğunun dışlanması durumunu sonlandırmamış olsaydı, belki de Hindistan Cumhuriyeti olamazdı. Ambedkar kast sistemini tamamen yok edememiş, ancak alt kastları toplumdan ayırılmaktan kurtarmayı başarmıştır. Tam da bu noktada, Gandhi'nin *haricanlar* olarak

²¹ Bahsi geçen metnin orijinali şöyledir; “अनासो दस्यूर अग्रणो वधेना नि दुर्योण आब्रणडः मरध्रवाचः / anāso dasyūnra amraṇo vadhenā ni duryoṇ āvraṇaṇ mardhravācaḥ/ (Erişim: <https://www.sacred-texts.com/hin/rvsan/rv05029.htm> 30.01.2021). Silahınla burunsuz Dasyuları öldürün, kötü konuşanları evlerinde öldürün (Rigveda, 2018, s. 374).

²² İfrit Ravana tarafından ormanda yalnızken kaçırılan Sītā, Lanka adasına götürülür. Ancak Rāma, ifriti öldürerek Sītā'yı kurtarır ve şu sözleri söyler; Seni artık istemiyorum. İstediyin yere gitmekte serbestsin. Kiminle istersen onunla kalabilirsin. Sen Ravana'nın gözlerinin dediği birisin artık. Seni kabul edemem (Valmiki, 2012, s. 129). Kendini ateşe atıp temiz olduğunu kanıtlayan Sītā saraya döndükten sonra halk arasında dedikodu yayılır. Rāma ise; “Halkın şahsım ve Sītā hakkındaki söylediklerini dinleyin. Bu suçlamalar benim kalbimi yaraladı. Ben şanlı İkshvāku soyundan gelmiş kişiyim. Sītā'da soylu Canaka soyundan gelmektedir. Ancak Tanrılar onursuzluğu ayıplar, insanlar onurluluğu takdir ederler, yüce ruhlu kişiler buna göre davranır. Bu sebeple ne kadar zor olsa da Canaka'nın kızından ayrılmak zorundayım. Yarın erkenden arabacıma söyle onu, Ganj nehrinin karşı yakasındaki ermiş Valmiki'nin çile yerine bırakıp gelsin” diyerek Sītā'yı ormana bıraktırır (Valmiki, 2002, s. 273-274).

adlandırmasına ve farklı isimle nitelendirmesine karşı çıkmış ve bu karşı koyuşu Hindistan toplumunda ve siyasetinde büyük yankı uyandırmıştır.

Ambedkar, günümüz Hindistan'ında aşağı kasttan bir Hintlinin ya da bir kadının eğitim almasının, oy kullanabilmesinin ya da en önemlisi devletin su tanklarından ücretsiz su içebilmesinin en önemli mimarlarından olarak değerlendirilir. Onun çalışmaları sayesinde, bir zamanlar “dokunulmazlar” olarak dışlanan toplum ‘rezervasyon-pozitif ayrımcılık’ sayesinde toplumda birey olma hakkını kazanmıştır.

Hindistan'ın önemli şahsiyetlerinden birinin hayatı ve siyasi-sosyal faaliyetleri, bu şekilde Hint politikasını etkilemiş ve değiştirmiştir. Kendi yaşamında kast sisteminin ve sınıfsal tabakalaşmaların ürettiği acıları deneyimleyen ve ötekileştirme zulmünü derinden yaşayan Ambedkar, hiçbir zaman yılmamış ve ezilenlerin haklarını savunarak gerek Hindistan'daki topluma gerekse dünya toplumlarındaki hakları çalınan insanlara umut olmuştur. Ambedkar, anayasa yapım sürecinde üstlendiği misyon, dinî inanışlar üzerine gerçekleştirdiği çözümler ve Hindistan siyasetine getirmiş olduğu yeni-dönüştürücü politik anlayış ile, modern Hindistan'ın sosyal-anayasal-siyasi ve dinî yapılanmasında hayati bir rol oynamıştır.

Kaynakça

- Basham, A. L. (2004). *The Wonder That was India*. London: Thomas R Trautmann.
- Chandra, B. (2015). *History of Modern India*. New Delhi: Orient Blackswan Private Limited.
- Chandra, B., Mukherjee M., ve Mukherjee A. (2007). *India Since Independence*. Haryana: Penguin Books.
- Ghurye, G. S. (1993). *Caste and Race in India*. Bombay: Popular Prakashan.
- Kautilya. (2009). *Arthaşāstra*. (U. Bulsun, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Kaya, K. (2017). *Buddhizm Sözlüğü*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Mansingh S. (1999). *Historical Dictionary of India*. New Delhi: Vision Books.
- Önal, B. (2019). Hindistan'ın Yumuşak Güç Politikaları ve Türkiye-Hindistan İlişkilerindeki Rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12 (63), 332-340.
- Şahbaz, D. (2020). *Keşmir: Uygarlıktan Tutsaklığa*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Shahare M. L. (2010). *Dr Bhimrao Ambedkar His Life and Work*. New Delhi: National Council of Educational Research and Training.

Shahare, M. L., Anil, N. (2016). *Dr. B.R. Ambedkar Struggles and Message*. New Delhi: Samyak Prakashan.

Sharma, A. (2005). Dr. B. R. Ambedkar on the Aryan Invasion and the Emergence of the Caste System in India. *Journal of the American Academy of Religion*, 7(3), 849-563.

Sharma, L. P. (1992). *History of Ancient India (Pre-historic Age to 1200 AD.)* Delhi: Konark Publishers.

Sharma, R. S. (2005). *India's Ancient Past*. New Delhi: Oxford University Press.

Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Valmiki. (2002). *Rāmāyaṇa*. (K. Kaya, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Valmiki. (2012). *Ramayana*. (A. B. Özcan ve H. D. Can, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

İnternet Kaynakları

<http://www.bbau.ac.in> (Erişim Tarihi: 21.01. 2021).

<http://www.columbia.edu> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

<http://ycis.ac.in> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

Summary

In order to be able to study the recent history or political history of India exclusively, it is considered crucial to know Ambedkar and to examine his life-political-social-religious practices wholesome. The primary reason for this supposition is that Ambedkar's activities in Indian political history played a major role in shaping the current constitution and granting the minorities their rights and freedoms. Even if Ambedkar was raised by his father according to Hindu rituals, his sense of social exclusion caused him to become anti-Hindu. The fact that the caste system is almost the skeleton of India in sociological and religious terms and that other religions are subject to this system, caused many troubles to communities which are out of caste or in the lower layers of the caste. Facing all these burdens, within his life time, Ambedkar devoted his life to reversing these negative situations.

Ambedkar, who became anti-Hindu due to the hostile nature of the caste system, also displayed a critical approach to the holy books of Hinduism. He rejected the theory of the Ari invasion from the North. Consequently, he emphasized that the Ari, Dasyu and Dasa communities were religiously different communities rather than the separate races. On the other hand, in Mahabharata Epic, he argued that the god krshna was a cheating liar/ a hypocrite. He also did not respect Rama, an incarnation of Vishnu in the Ramayana Epic, on the grounds that his attitude and behaviour towards his wife Sita caused women to be humiliated in Indian society. According to him, God does not insult women in any way and does not lie. That's why he decided to convert to Buddhism.

During his stay in America, Ambedkar had the opportunity to establish intimate relations with the Christian community. In the meantime, due to his Iranian roommate, he had the chance to examine the Zoroastrian religion, When he returned to India, he witnessed the ongoing Hindu-Muslim conflicts, and after observing the belief and behaviour of the Muslim community, he came to the conclusion that no religion made sense to him. He also got closer to the Buddhism since it enlightened him on the path of science and therefore

decided to become a Buddhist. Thanks to Ambedkar, Buddhism revived in Indian lands as he had enabled a large mass to convert to Buddhism along with himself.

Ambedkar made it his mission to defend the rights of millions of marginalised and oppressed people in India, thus laying the foundations of today's constitution and ensuring that the excluded society has socio-economic rights and freedoms. If it weren't for his efforts in the process of drafting the constitution, and ending the exclusion of the dalit community still referred to as the "untouchables", India perhaps would not be a developed country today. Ambedkar not only destroyed the caste system, but also succeeded in saving the lower castes from being separated from the rest of the society. At this very point, he objected to Gandhi's naming them as "harjans" which he considered this a kind of humiliation, and this opposition had great repercussions/effects in Indian society and politics.

Ambedkar is known as one of the most important figures in today's India, where a low-caste Indian or woman can get an education, vote, or most importantly, drink free water from the state's water tanks. Thanks to his work which is called "reservation-positive discrimination, the society that was once excluded as the "untouchables" gained the right to be a part of India and its peoples.

The life and political-social activities of one of the most important personalities of India influenced and changed the Indian policy in this way. Ambedkar, who experienced the agony as well as the cruelty of marginalization deeply caused by the caste system and the class stratifications, never gave up and defended the rights of the oppressed and became a hope for the society in India and the people whose rights were violated all over the world. Ambedkar played a vital role in the social-constitutional-political and religious structuring of modern India with the mission he undertook in the constitution-making process, the analyzes he carried out on religious beliefs and the neo-transformative political understanding he brought to Indian politics.

MODERN ÇİN EDEBİYATI YAZARI YE SHENGTAO'IN “BAY PAN SIKINTI İÇİNDE” ADLI HİKÂYESİNİN İNCELEMESİ

AN ANALYSIS ON YE SHENGTAO'S “BAY PAN IN DISTRESS” STORY IN MODERN CHINESE LITERATURE

İsmigül CANTÜRK

Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi,
Hakime Erciyas Yabancı Diller Yüksekokulu,
ismigulavci@duzce.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 3 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 3 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Modern Çin Edebiyatı; Ye Shengtao;
Bay Pan Sıkıntı İçinde; Gerçeklik

Keywords

Modern Chinese Literature; Ye
Shengtao; Bay Pan In Distress;
Reality

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.16

Öz

Modern yazar, eğitimci, gazeteci, yayıncı ve politikacı olarak tanınan Ye Shengtao 叶圣陶 (28 Ekim 1894 - 16 Şubat 1988), -daha önce Ye Shaojun 叶绍钧 olarak bilinen-, 28 Ekim 1894'te Jiangsu Eyaleti, Suzhou'da doğdu. Modern Çin hikâyeciliğinin önde gelen temsilcilerinden biri olarak tanınır. Kısa öyküleri ve çocuk edebiyatına kazandırdığı eserlerle tanınan yazar aynı zamanda eğitim alanında da çok sayıda çalışma yapmıştır. Eğitimci kişiliği, hikâyelerinin temasını etkilerken, halk tarafından daha sevilmiştir. Hikâyelerinde yerel halkın yaşadığı sıkıntıları tema olarak seçerken Çin edebiyatında gerçeklik bakış açısı ile eserlerini kaleme almıştır. Sıradan halkın yaşam öykülerini ve karşılaştıkları zorlukları ustaca kaleme alan yazar, anlatım ve dil-üslup açısından Dört Mayıs dönemi edebiyat akımlarının yazınsal özelliklerini benimsemiştir. Gerçeklik ile kurmaca arasındaki sınırların belirsiz olduğu çok sayıda eseri Çin edebiyatına kazandırmıştır. Dört Mayıs Hareketi'nin etkisi altında, Ye Shengtao kendini edebi çalışmalara adanmış, "edebiyat insan yaşamı içindir" (文学为人生) ve "gerçeklik" (现实主义) felsefesini benimsemiştir.

Bu çalışmada yazarın hikâyeci kimliği ile Bay Pan Sıkıntı İçinde (潘先生在难中) adlı eseri incelenmiştir. Hikâye, tema ve anlatım özellikleri bakımından incelenmiş; başkahraman özellikleri, zaman ve mekân ayrıntılı tahlil edilmiştir. Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâye, ön planda bir öğretmenin savaş sırasında ailesini koruma çabasını anlatırken, arka planda savaşın gerçek yüzünü ve insanın değişken psikolojik ruh halini anlatmaktadır. Hikâyenin yazınsal özellikleri kadar başkahramanın sergilediği bireysellik, zorluk içinde ruh hali, içinde bulunduğu çıkmaz karşısında davranışları hikâyenin dikkat çekici olmasını ve yıllardır okunmasını sağlamıştır.

Abstract

Ye Shengtao 叶圣陶 (October 28, 1894 – February 16, 1988), known as Ye Shaojun 叶绍钧, was born on October 28, 1894 in Suzhou, Jiangsu Province. He was a Chinese modern writer, educator, journalist, publisher and politician. He was recognized as one of the pioneers of modern Chinese storytelling. The author, known for his short stories and stories for children's literature, did a lot of work in the field of education. His educator personality influenced the theme of his stories and was loved more by the public. He chose the troubles of the local people as a theme in his stories and wrote his works with the point of view of reality in Chinese literature. He skillfully wrote the life stories of ordinary people and the difficulties they faced, and used the literary features of the literary movements of the Fourth of May period in terms of expression and language-style. He published numerous stories in which the boundaries between reality and fiction are blurred. Under the influences of the May Fourth Movement, Ye Shengtao indulged himself in his literary career and He subscribed to the philosophy that "Literature is for life" (文学为人生) and reality (现实主义).

In this study, the author's storyteller identity and his work Mr. Pan In Distress (潘先生在难中) were examined. The story was examined in terms of theme and narrative features; character traits, time and place. The story of "Mr. Pan in Distress" narrates the school principal's efforts to protect his family during the war, and and man's volatile psychological mood. The literary features of the story, the individuality of the character, the mood in difficulty and the troubles he experienced made the story interesting.

Giriş

20. yüzyılın başlarından 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulana kadar geçen sürede Çin yazısı ve Çin edebiyatı, geleneksel düşünce biçimlerinden uzaklaşarak içinde bulunduğu siyasi sürecin etkisiyle büyük değişim ve dönüşüm sürecinden geçmiş ve yeniden şekillenmek durumunda kalmıştır. Batı kültürüyle etkileşimin başlamasıyla edebiyatta kullanılan dil tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemin en önemli olaylarından Dört Mayıs Hareketi¹, Çin dilinin sadeleşip basitleştirilmesi; edebiyatta eski, kısa mecazi anlatım biçimlerinin yerine sade, anlaşılır ve konuşma diline bırakmasını hızlandırmıştır. Konuşma dilinin anlatım aracı olarak edebiyatta yer bulması ve geleneksel anlatıdan kopulması bu dönemde gerçekleşmiştir (Gu, 1990, s.18). Geleneksel Çin kültürünü ve eski kültüre temel oluşturan Konfüçyüsçü düşünceleri eleştiren genç yazarlar, edebiyatın yazı dilini sadeleştirmişler ve böylece yenileşme sürecinde en büyük adımı atmışlardır. Buna göre; klasik edebiyatın yazı dili olan “wenyan”den (文言), günlük konuşma dili olan “baihua”ya (白话) geçiş yapılmış ve edebiyat yalnızca soylu ve aydın kesimin anlayabileceği eserler veren bir alan olmaktan sıyrılarak halka ulaştırılmıştır (Ünal, 2017, s.41-42).

Dört Mayıs Hareketi öncülerinden Chen Duxiu (陈独秀) (1879-1942) “Dört Mayıs Hareketi ile ilerici, özgür, yaratıcı, barışçıl, işbirlikçi, eşitlikçi, iyi, çalışkan ve herkes için müreffeh bir toplum oluşturmayı umduklarını, eski gelenekselin muhafazakâr, pasif, kısıtlı, klasikçi, taklitçi, düzensiz, tembel ve sadece birkaç kişi için müreffeh olduğunu” ifade etmiştir. Chen Duxiu halk edebiyatı (国民文学), gerekçi edebiyat (现实文学) ve sosyal edebiyat (社会文学) için halka ve genç aydınlara çağrı yapmış ve kabul görmüştür. Bu ifadeler öncelikle Meiji² dönemi aydınlarından ve Batı kültüründen taşınmış ve Dört Mayıs Hareketini destekleyen aydınlar tarafından da kullanılmıştır (Anderson, 1990, s.28). Bu yeni edebiyat akımıyla uzun, ayrıntılı ve açıklayıcı basit yapıtlar kaleme alınmaya başlamıştır. Çağdaş Çin Edebiyatının temelleri atılmış, yazının ve anlatımın sadeleşmesiyle modern Çin edebiyatı dönüşümü gerçekleşmiştir. Modern edebiyat, toplumun yeniden dönüşüm ve değişim halindeki bakış açılarını yansıtip yeni edebi ifade şekillerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler geleneksel Çin edebiyatının binlerce yıl boyunca geçirdiği gelişmeler ve evrimler sayesinde de gerçekleşmiştir. Ayrıca Modern edebiyat,

¹ Dört Mayıs Hareketi, Pekin yönetiminin karşı Versay Anlaşmasında Shangdong eyaletinin Japonya'ya bırakılması kararına tepki olarak 4 Mayıs 1919 yılında başlamıştır (Goldman, 1977, s.1).

² Meiji dönemi (Japonca: 明治時代 Meiji-jidai) veya Meiji devri, Japonya tarihinde 23 Ekim 1868-30 Temmuz 1912 tarihleri arasında İmparator Meiji'nin saltanatını kapsayan dönemdir.

çeşitli yabancı ülkelerin kültür ve edebiyatını özümseme temeline bağlı olarak gelişmiştir. Hatta birçok yeni yazarın eserleri yabancı edebiyatın etkisi altında ortaya çıkmıştır (Li, 2020, s. 2).

1920 ve 1930'larda ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum bazı Dört Mayıs Hareketi yazarlarının politik eserler vermesine neden olmuştur (Li, 2011, s. 51). Bu dönemde siyasi güçler yazarların, aydınların halkın arasına girmesi ve halkı etkilemesini beklemiştir. Gazete öyküleri yaygınlaşmaya başlamış, Batı tiyatro eserleri çevrilip sahnelenmiştir. Çin'in Japonya tarafından işgal edilmesiyle, olağanüstü şartların etkisiyle, millî ve manevi duyguları güçlendirmek amacıyla eserler verilmeye başlanmıştır. Bu nedenle 1937-1945 yılları arasında edebi eserlerin çoğu Çin-Japon savaşı etkisi altında üretilmiştir (Gu, 1990). Ülkenin içinde bulunduğu durum yazarların kalemine yansımış ve halk edebiyatı ideolojinin hizmetinde yeniden yorumlanmıştır. Edebiyat dünyası, bu yıllardan itibaren kültür hayatını baskı altında tutmaya çalışan politikacılar ile sanat hayatında özgürce eser vermek isteyen yazarlar arasındaki çeşitli çatışmalara şahit olmuştur.

Ye Shengtao, bu dönemin önde gelen yazarlardan biridir. Ye Shengtao, geleneksel bakış açısından sıyrılmış toplumsallıktan bireyselliğe geçişin önemli temsilcilerinden olmuş; gerçeklik bağlamında insanı ön plana çıkaran hikâyeleri ile dikkat çekmiştir. Hikâye ve düz yazılarını halkın sık okuduğu dergilerde yayımlamıştır. Ye Shengtao'nun önemli kısa hikâyelerinden biri olan Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâyesi, 1924 yılında yazılmış ve editörlüğünü Mao Dun'un (茅盾 1896-1981) yaptığı Aylık Hikâye Dergisi'nde (小说月报) yayımlanmıştır. Bu tarz hikâyeler 1920'lerin başında oldukça yaygın şekilde Çin edebiyatında yer almıştır. Ancak Ye Shengtao, diğerlerinden farklı olarak bu hikâyede sıradan halkın psikolojik ve ruhsal durumlarını nesnel bir şekilde kaleme alarak küçük-burjuva entelektüellerin düşüncelerini özetlemiştir. Bu nedenle, Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâyeye, o dönemdeki gri yaşamı³ (灰色生活) tanımlayan önemli eserlerden biri olmuştur (Wu, 1981, s. 69). Okul müdürü olan Bay Pan ve ailesinin savaş sırasında kaçışını konu alan hikâyede, ana kahraman Bay Pan, savaş sırasındaki sergilediği davranışları, ruhsal durumu ve tutarsızlıkları nedeniyle yıllarca eleştirilmiştir. Bu noktadan

³ Gri yaşam, küçük-burjuva entelektüellerinin yaşamını ifade eder. Belli bir sosyal statüleri vardır, ancak toplumun gidişatına öncülük edemezler. Nispeten istikrarlı bir gelirleri vardır, ancak ülkenin ekonomik yaşam çizgisini etkilemek için yeterli değildir. Toplumda belli bir düzeyde tanınırlar ancak devlet aygıtının efendisi değildirler (Li ve Lin, 2012, s. 135).

hareketle yapılacak olan çalışmada, yazarın hayatı, hikâyeciliği, hikâyenin teması, karakter analizi, anlatı kimliği, zaman-mekân ve anlatı özellikleri incelenecektir.

1. Hayatı

Eğitimci ve yazar olan Ye Shengtao, 28 Ekim 1894'te Jiangsu Eyaleti, Suzhou Şehrinin Wu İlçesinde doğmuştur. Ortaokul eğitimini tamamladıktan sonra memleketinde ilkokul öğretmenliği yapan Ye Shengtao, öğretmenlik yaparken kendini edebiyata vermiş ve kısa hikâye yazmaya başlamıştır. 1914 yılında Cumartesi (禮拜六) adlı dergide klasik hikâyeler yayımlamaya başlasa da asıl edebiyat kariyeri 1919 yılında Yeni Akım (新潮) adlı dergide sadeleştirilmiş Çince yayımladığı Hayat (一生) adlı eserle başlamıştır (Wang, 1988, s. 20-21).

1915'te Shanghai'da Çince öğretmeni olarak çalışmış ve kendisi için ilkokul Çince ders kitapları derlemiş ve ders kitapları basımevinde editörlük yapmaya başlamıştır. 1917'de, Luzhi İlçesindeki ilkokulda öğretmenlik yapmak için işe alınmış ve Ye Shengtao'nun Luzhi ilçesine gitmesi onun için dönüm noktası olmuştur. Burada eğitim alanında hedeflerini gerçekleştirmek için uygun ortam bulmuş, eğitim reformu yapıp çok sayıda ders kitabı yazmıştır. En üretken yılları bu dönemde başlamıştır. 1919'da Pekin Üniversitesi'nin yeni edebiyat topluluğuna katılmış; hikâyeler, romanlar, şiirler, edebi incelemeler ve oyunlar yayımlamaya devam etmiştir. En çok bilinen Diyafram (隔膜), Yangın (火灾), Çevrimdışı (线下) ve Şehirde (城中) hikâyelerinin de bulunduğu 70 kısa hikâye yayımlamıştır. Uzun romanlarında Ni Huanzhi (倪焕之) ve Bahar Ziyareti (春宴琐谭) adlı eserleri bu dönemde yayımlamıştır (Alderson, 1990, s.98).

Dört Mayıs Hareketinin halk arasında yayıldığı dönemde Ye Shengtao'nun hikâyeleri, eski ile yeni arasındaki çatışmanın göstergesi ve toplum içinde yaşananların kısa görüntüsü niteliğindedir. Ye Shengtao'nun Diyafram ve Yangın adlı eserleri esas olarak yeni fikirlere bir övgü niteliğindedir. Bilim, demokrasi, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, Dört Mayıs Hareketi sırasında Çin'e Batı'dan gelen yeni fikirlerdir. O zamanlar, ileri gelen aydınlar, gençler bu yeni fikirleri tutkuyla takip etmişler ve kendi başlarına uygulamaya koymuşlardır. Ye Shengtao'nun erken dönem kısa hikâyeleri de onun bu yenilikçi gençlerden sadece biri olduğunu göstermektedir (Wang, 1988, s. 28).

1930'lı yıllarda Çin edebiyatı hızla politikleşmeye başlamıştır. Ye Shengtao ise bu dönemde anti-empyralist ve yurtsever propaganda yürütmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Mao Dun, Zheng Zhenduo (郑振铎) ve diğer arkadaşları ile "yaşam için

edebiyatı" görüşünü teşvik etmek için Edebiyat Araştırmaları Derneği'ni (文学研究会) kurmuştur. Edebiyat Araştırmaları Derneği Pekin'de kurulduğunda, Ye Shengtao, Suzhou'nun Luzhi ilçesinde öğretmenlik yapıyordu. Onu derneğin on iki destekçisinden biri yapan arkadaşı Zheng Zhenduo'dan gelen bir davettir. 1930 yılında Kaiming kitabevine atanan Ye Shengtao, 18 Eylül Olayından⁴ sonra edebiyat ve sanat çevrelerinde anti-emperyalist ve anti-Japon İttifakı'nın kurulmasında yer almıştır. Japon Savaşı sırasında, Kaiming kitabevinin çalışmalarına başkanlık etmeye devam etmek için Sichuan'a gitmiştir (Polland, 2000, s.166). 1946'da Shanghai'a döndükten sonra, tüm Çin Edebiyat ve Sanat Derneği'nin genel işler bölümünün müdürü ve Shanghai ilkokul öğretmenleri Birliği ve Ortaokul Eğitim Araştırmaları Derneği'nin danışmanı olarak görev yapmıştır. 1949'da Beiping'e gelmiş ve burada Çin Halk hükümetinin Ders Kitabı Düzenleme Komitesi'nin başkanlığını yapmıştır (Idema ve Haft, 1997, s. 270).

1949'dan sonra, eğitim bakanlığı bakan yardımcısı, halkın eğitimi basınının başkanı ve baş editörü, edebiyat ve sanat çevreleri komitesi üyesi, Çin yazarlar birliği danışmanı, merkez yöneticisi olarak görev yapmıştır. Ye Shengtao, 1983'te altıncı Ulusal Komitesinin başkan yardımcılığına seçilmiş ve Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesinin bir üyesi olarak siyasi görevlerde bulunmuştur. Hayatını edebiyat ve eğitim çalışmalarına adayan Ye Shengtao, 16 Şubat 1988 yılında 94 yaşında Pekin'de vefat etmiştir.

2. Hikâyeciliği

Edebiyat Araştırmaları Derneği'nin bir diğer kurucu üyesi ve 1920'lerin en önemli yazarlarından biri olan Ye Shengtao, 1921'de Edebi Sanatlar Üzerine denemeler serisinde yazılar yazmaya başlamıştır. Sabah gazetesi (晨报) edebi ekinde seri olarak yayımlanan eserlerde Chen Duxiu ve Hu Shi'nin (胡适 1891-1692) yeni edebiyata yükledikleri eleştirel misyonu, kendi edebi bakış açısıyla bütünleştirmek istemiştir. Dönemin önde gelen yazarları Çin toplumunun içinde bulunduğu değişim ve yenilikleri yansıtırken Ye Shengtao'da onlara uyum sağlamıştır. Çağdaş edebiyat çevrelerinde ortaya çıkan (gerçekçilik dâhil) çeşitli akımları destekleyen Ye, "gerçek edebiyatın" asla taklit, teori veya ticari düşüncelerin ürünü olmadığını, ancak "yazarın derin duygularından kaynaklandığını" savunmuştur. Hikâyeciliğini aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır: "*Hikâyelerimin o kadar saf ve nesnel olmadığını*

⁴ 18 Eylül 1931 yılında, Güney Mançurya Mukden'de patlama gerçekleşmiştir. Bu olayı bahane ederek Japon ordusu Mukden'i işgal etmiştir.

söylemeye cüret ediyorum. Bazı öznel görüşlerim var, ancak bunlar gerekli olduğu yerlere yerleştirilmiştir... Hikâyelerime genellikle kendi gerçek hislerimi çınlıçplak gömdüm ve duygusal dışavurum için lirizmi kullandım” (akt. Li, 2015, s. 45-46).

Gerçeklik ve yaşam için edebiyat anlayışını benimseyen Ye Shengtao, eserlerini gözleme ve araştırma üzerine yazmayı tercih etmiştir. Bu anlamda gözlem Ye'nin ilham kaynağıdır. Düz yazıları, dış dünyanın yapay bir sunumu değil, daha çok gözlem yoluyla edinilen ahlaki bilginin birleştiği ve kelimelerde kendiliğinden ifadesini bulduğu aşamadır. Gözlem yoluyla kurgu yazılar kaleme alması sadece Ye Shengtao'ya özgü değildir, dönem yazarlarının genel özelliklerinden biridir. Gerçekliği yansıtırken toplumun değişim ve dönüşümüne duyarsız kalmayan yazar, toplum meseleleriyle ilgilenip siyasi ortamın verdiği kapanıklık, iletişimsizlik, bunalım, sıkıntı nedeniyle eserlerinde kapalı ve dolaylı bir anlatım da hâkimdir.

Ye Shengtao, liseden mezun olduktan sonra on yıl ilkokul daha sonra ortaokul ve üniversite öğretmenliği yapmıştır. Bu nedenle eserlerinin çoğunluğu eğitime ilgilidir. Üretken bir kurgu yazarı olan Ye Shengtao, 1922 ve 1936 arasında altı cilt kısa öykü yayımlamıştır. Bunlar arasında 1923 yılından yayımladığı Korkuluk (稻草人) Çin edebiyatında ilk peri masalıdır (Gu, 1990). Ye'nin en kapsamlı kurgusal eserlerinden biri Ni Huanzhi günlük konuşma diliyle yazılmıştır. Bu eseri Ye Shengtao memleketi Suzhou'dan çok da uzak olmayan Luzhi kasabesindeki ortaokula öğretmen gitmesiyle yazmıştır. 1921 yılına kadar orada çalışmış; daha sonra Luzhi okulu Ni Huanzhi'deki kurgusal romanı için ilham kaynağı olmuştur. Ye Shengtao Luzhi'de pedagojik ideallerini gerçekleştirip idealist bir müdür olduğunu kanıtlamıştır. Çin eğitim sisteminde "Bilgi ve uygulama; eğitim ve yaşam" görüşü ile sosyal ilerlemenin aslında okullarda sağlıklı bireylerin yetiştirilmesine bağlı olduğunu savunmuş ve eğitim müfredatının bu felsefe ile düzenlenmesi gerektiğine inanmıştır (Xiang, 2017, s.122; Alderson, 1990, s.107). Kurgusal olan Ni Huanzhi adlı hikâyeye, Ye Shengtao'ın Luzhi'daki hayatını ve eğitim anlayışını yansıtmaktadır.

Ye Shengtao, 1914 gibi erken bir tarihte yirmi yaşındayken kurgu yayımlamaya başlamış; sadece o yıl içinde (tümü klasik dilde yazılmış) on dokuz öyküsü Shanghai'nin popüler dergisi Libailiu'da (Cumartesi) yayımlamıştır (Anderson, 1990 s. 93). Bu ilk hikâyeler kısmen Ye'nin geçim derdi nedeniyle yazılmış olsa da yazılarının edebi içeriğine büyük önem göstermiştir. Ye Shengtao'ın ilk eserlerinden olgunlaşma dönemine kadar olan eserleri kurmaca olmasına rağmen otobiyografik materyaller de kullanmıştır. Kurgusal yaşam öyküleri gerçeklikle kurgu arasında ince bir çizgi ekseninde ortaya çıkmıştır.

Kurguları yerel halkın ruh halini ve bireyin psikolojisini yansıtmış ve genellikle anlatılarını kısıtlı bir tema çerçevesinde farklı anlatım teknikleriyle sunmuştur. Olay örgüsü çoğunlukla tanıdık bilindik şekilde ilerlediği için insanın kendisine yakın bir şeyden türetilmiş hissi yaratmaktadır. Ye Shengtao'nun kurgusunda olay örgüsünün sıradanlığında daha sonra psikolojik ve duygusal derin anlam olduğu anlaşılmıştır. Ye'nin ilk eserlerindeki birçok hikâyenin merkezinde "şefkat" ve "acıma" gibi duygular yer almıştır. Bununla birlikte, melodramatik diyebileceğimiz diğer türden öykülerde yazmıştır. Hoş Olmayan Duygular (不快质感) ve Anne (母) adlı hikâyelerinde kötü muamele, kaçış, anne-çocuk hikâyesi, hayatın zorluklarını konu etmiştir. Ye Shengtao, duygusal hikâyelerini sıradan olaylar karşısında kahramanlarının coşkulu davranışları üzerine kurgulamış ve hayatın anlamsız olaylardan başka bir şey olmadığına inanıyormuş gibi psikolojik ve ruhsal gerçekliklerinden hareket etmiştir. Ye Shengtao, küçük burjuva tabakasının hayatını konu eden Diyafram (隔膜) Yangın (火灾) adlı hikâyelerinde kişiler arası yapmacık ilişkiler, sempati eksikliği ve manevi iletişimsizlik konuları üzerinde durmuştur (Yi, 1988, s. 78).

Yemek (饭) ve Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâyelerinde ise sıkıntı ve zorluk içinde olan öğretmenlerin hayatını anlatmaktadır. Bu iki öğretmen görevlerini yerine getirmek için mücadele ederken, dönemin savaş, sıkıntı ve zorluklarından etkilenmişlerdir. Tehlikeli durumlarda tek yapabilecekleri öncelikle kendi ailelerini korumak olmuştur. Her iki öğretmenin de ikilemi aynı anda iki yerde olamamalarından kaynaklanır: koşullar sonunda onları bir seçim yapmaya zorlamıştır. Pirinç hikâyesinde başkahraman Wu, okul günü öğrencilerini bir süre yalnız bırakır, çünkü pirinç pazarda sadece o zaman bulunur. Sınıfını bu şekilde ihmal edip kamu yükümlülüğü yerine getirmeden, kendini ve ailesini düşünmeyi seçmiştir. Öğrencileri "*bizden çok daha zengin; biz çürüdüğümüzde, o hala dolgun, şişko bir göbeğe sahip olacak*" (akt. Alderson, 1990, s. 107) diye düşür. Bay Pan karakteri de benzer şekilde, savaş sırasında ailesini Shanghai'a kaçırarak okul müdürü Bay Pan ailesine karşı sorumlulukları ile okula karşı sorumlulukları arasında bölünmüş durumdadır. Ailesini korumak için kaçmak zorundadır fakat gençlerin eğitimi de yiyecek ve giyecek gibi bir zorunluluktur. Bay Pan'ın yaşadığı ikilem, ailesini koruma çabası ve duygusal değişimler hikâyede ön plana çıkar.

Bay Pan Sıkıntıda adlı hikâye modern romanların basit, yalın anlatım özelliklerini gösterirken gerçeklik anlayışını da yansıtmaktadır. Hikâyede kullanılan zengin ve çeşitli anlatım tarzı, Bay Pan'ın kişiliğini, duygularını ve yaşam felsefesini göstermekle kalmaz, aynı zamanda modern romanların tarihsel değişimini ve estetik

çağrışımlarını da gösterir. Bu iki hikâyede toplumun içinde bulunduğu çıkmaz açıkça ve gerçeklikle gün yüzüne çıkar. Ye Shengtao hikâyelerinin gerçeklik anlayışına ilişkin 1936 yılında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ne zaman yanlış olduğunu hissettiğim bir şeyle karşılaşırsam, kalemimi alıp hicvediyordum... Kendi görüşlerimin ifadesini mümkün olduğunca sınırlamaya çalıştım hep. Gerçekçi unvanını imrendiğimden değil, ama kendi bakış açım çok fazla yer ayırırsam hiciv sınırlarını aşacağımı hissediyorum*” (akt. Alderson, 1990, s. 116).

Ye Shengtao, eserinde gördüğümüz hikâyeciliği, modern Çin hikâyelerinin dönüşümünü ve dönem anlayışını anlamak için oldukça önemlidir. Gerçeklik, bireysellik döneme özgü özelliklerden olarak Ye'nin hikâyelerinde toplumun içinde bulunduğu durumu anlamayı sağlamaktadır. Edebiyatı, insanlara hizmet eden, okuyucunun gerçekliği anlamasını sağlayan, gençlere topluma karşı duyarlılık ve farkındalık kazandıran bir araç olarak görmüştür. Gerçeği yansıtmayan eserleri okumayı “ölü okuma” olarak nitelendirmiş ve klasik eserlere eleştirel görüşünü de bu ifadeyle ortaya koymuştur (Shang, 2020, s. 134).

3. Bay Pan Sıkıntı İçinde Adlı Hikâyenin Çözümlemesi

3.1. Tema

Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâye, bir okul müdürünün savaştan ailesini kaçırmaya çalışırken anlatılmaktadır. Hikâye, başkahraman Bay Pan'ın ailesini tren istasyonuna getirmesiyle başlar. Savaşın başlamasıyla Bay Pan panik ve korku içinde eşyalarının bir kısmını alıp ailesini Shanghai'a kaçırmaya çalışır. Bu kaçış sırasında tren istasyonunda yaşadıkları, çekçek arabacılarla muhabbeti Shanghai'da otele yerleşmeleri ayrıntılı şekilde anlatılır. Bay Pan, Shanghai varınca ailesini güvenli yere getirdiğini düşünür ve yaşadıkları her şeyi unutmuş mutlu olur. Bu hissettiği mutluluk, Mao Dun tarafından geçici bireysel haz olarak tanımlanmış ve eleştirilmiştir. Ayrıca eski toplum küçük-burjuva entelektüellerinin gizli rahatlık psikolojisini gösterdiği şekilde de yorumlanmıştır (Guo, 1982, s. 91). Bay Pan, kalbinde sürekli çelişkiler içinde olan, manevi hayatı çok boş ve kolayca tatmin olan bir küçük-burjuva aydın görüntüsündedir. İkinci bölümde kurtulduklarını düşündüğü anda okulların açılacağını öğrenen Bay Pan, işinden kovulma korkusuyla geri dönmeye karar verir. Bay Pan, kendi mutluluğunu ve güvenliğini bir kenara bırakıp toplumsal yapının emirlerini yerine getirmek durumundadır. Çocuklarını ve karısını bırakıp yalnız geri dönmek zorunda kalması, onda büyük yıkım yaratır. Yalnız geri döner ve Bay Pan'ın yaşadıkları, olaylar karşısında verdiği tepkileri, davranışları ve düşünceleri hikâyeyi ilginç kılar. Üçüncü bölümde okulu açmak için bildiri yayımladığı sırada, savaşın

şiddetlendiğini öğrenir ve kendisi de Kızıl eve sığınır. Bu sırada sürekli karısını ve çocuklarını düşünür, attığı her adımda onların çıkarını hesap eder. Son bölümde savaş biter fakat Bay Pan çocuklarına ve karısına kavuşmadan hikâyeye sonlanır. Son bölümde eğitim ofisine gittiğinde galibiyeti kutlamak için hazırlıklara yardım etmek zorunda kalır. Komutana övgü dolu sözler yazar, bu sözleri yazarken zihninden yaşadığı sıkıntılar ve çocukları geçer, yaşadıklarının sorumlusu olarak savaşı çıkaranlar olarak gördüğü için yazmak istemez. Komutana övgü dolu sözleri yazarken hazırlık yapan diğer memurların konuşmaları ile hikâyeye biter. Yazar hikâyeyi bütünlük içinde öyküleştirilip aktarırken sonunu eksik bırakarak okuyucuya düşünme fırsat tanımıştır. Çocukları ve karısı ne durumda? Bay Pan sonunda yazmaya nasıl devam etti? Konuşan diğer memurlara ne dedi? Gerçek duygularını söyleyebildi mi? Yoksa sadece sıradan halk olarak kabullenip gerekeni mi yaptı? Karısına ve çocuklarına kavuştu mu? gibi soruların cevabı okuyucuya bırakılmıştır. Son bölümde yazar, Bay Pan'ın sessiz protestosunu ve gözyaşı dökmeden hüznelerini okuyucuya hissettirir.

3.2. Anlatıcı kimliği

Anlatıcı kimliği, hikâyede anlatılanların kimin tarafından dile getirildiğini gösterir ve anlatı ile anlatıcı arasında ilişki kurar. Mehmet Tekin'e göre anlatıma dayalı eserlerde "1. tekil kişi", "2. tekil kişi", "3. Tekil kişi" olarak üç anlatıcı türü varken, "Tanrısal Bakış Açısı", "Gözlemci Figürün Bakış Açısı", "Tekil Bakış Açısı" ve "Çoğul Bakış Açısı" olmak üzere dört türlü bakış açısı vardır (2004, s. 25-60). Yazar, Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâyeyi oluştururken birden çok anlatı kimlikleri kullanmıştır ve anlatı açısı sürekli değişmiştir. Temel olarak üçüncü tekil şahıs bakış açısı kullanılmıştır, anlatıyı sınırlamak için üçüncü kişinin anlatısını karakterleri, olayları ve sahneleri anlatmak için farklı iki bakış açısı seçer. İlk bakış açısı, şahıs kadrosunun Bay Pan, Bayan Pan, Ah Er, Wang Ma, Eğitim Bürosu Müdürü bakış açısıdır. İkinci bakış açısı ise yazarın bakış açısıdır. Yazarın bakış açısı gözlemci figür niteliğindedir. Ye Shengtao, açılış paragrafında tren istasyonunun tasvirini, savaş sırasında Rangli'deki sokakların durumunu ve küçük avludaki manzarayı yazarın bakış açısından anlatır. Yazarın bakış açısı hikâyede nadirdir, şahıs kadrosunun bakış açısı daha fazladır (Zou, 2002, s. 42). Yazarın bakış açısına aşağıdaki örnek verilebilir:

Bilgilendirme panosu, batıdan gelen hızlı trenin saat dörtte gecikmeli olarak geleceğini gösteriyordu. Bu açıklamayı birkaç dakika önce insanlar çoktan görmüştü ve şimdi eskimiş bir çalma listesi gibi

duruyor, kimse ona bir daha bakmıyordu. Bu hafta içinde, neredeyse her gün her seferde buna benzer açıklamalar vardı, herkes buna alışmıştı.

Şahıs kadrosunun bakış açısı ile anlatıda iç monolog anlatım tekniği kullanılmıştır. Kaçarken evde bıraktıkları Wang annenin konuşması iç monolog örneğidir:

Ama neden onlarla gitmeme izin vermediler? Muhtemelen çok kalabalık olmak iyi değil diye düşündüler. - - Onlar yabancıların kızıl evinde yaşıyor olmalı, askerler burayı bilir ve savaş başladığında kızıl eve saldırmazlar. —Aslında, dürüstçe söylemek gerekirse, benimle gitmek isteselerdi ben de mutsuz giderdim. Ben burada hiç korkmadım; eğer savaş buraya kadar gelirse diye önceden hazırlığımı yapmışım.

Yazarın üçüncü şahıs kişisi anlatısı Çince dilsel özellikleri nedeniyle anlatıcı çoğu zaman silikleşmekte, olay akışından anlamak gerekmektedir. Bunun nedeni Çincenin dilsel özelliklerinin yanı sıra karakter bakış açısının değişmesi ve yazarın bakış açısının araya girmesi, tüm hikâyenin sabit bir anlatım açısı olmamasıdır. Yazar olayları, insanları ve mekânı farklı açılardan ifade eder. Bay Pan bakış açısı ve üçüncü şahıs bakış açısı ile hikâye de ana kahraman ön plana çıkar ve okur Bay Pan'ın imajını zihninde canlandırabilir. Karakter hikâyelerinin temel özelliği budur. Mao Dun karakter hikâyelerini “hikâyeyi ortaya çıkaran karakter olmalıdır” şeklinde açıklamıştır (Zou, 2002, s. 42).

Metin dili somut çizilen birtakım imgeler dışında konuşma diline dayalıdır. Cümleler bitmemiş ve çoğunlukla konuşma şeklinde ilerler. Devrik ve eksilteli cümleler kullanılmıştır. Betimleme ve tasvirlerle sıkça yer verilmiştir. Karakterin duygusal yönünü ön plana çıkaran ifadeler ve metaforlara sıkça başvurulmuştur. Örneğin; “*Baştan sona doğru el ele tutuşmak gerçekten iyi fikirdi fakat yine de sorun olmayacak anlamına gelmiyordu. Tren durmak üzereyken tüm yolcular eşyalarıyla kapıya akın etti ve Bay Pan ailesini kalabalık nedeniyle birlikte tutmakta, idare etmekte zorlanmaya başladı.*” Bu paragrafta (尾大不掉) kalabalığı yönetmek, idare etmek zor anlamına gelen bir metafor kullanılmıştır.

Olaydan ziyade karakterin psikolojisi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Yazarın anlatım tarzı, anlamsız gibi görünen çoğu detayı anlamlı kılıp, okurun başına gelmiş veya okur o duyguyu yaşamış hissi yaratmaktadır. “*Avludaki üç tavuğu, A Er için diktiği fakat hala bitirmediği pantolonu, mutfaktaki bir kâse ördeği düşündü...*” Bu

cümlede Bayan Pan evdeki önemsiz şeyleri özlüyor. Kişinin kendi evini hatırlaması; insanların ortak davranış ve düşünce betimlemeleri karakterle okur arasında yakınlaşma olmasını sağlamıştır. Bu şekilde duygular önümüzde canlı bir şekilde sergileniyor (Li, 2015). Hikâyede ayrıntılı sıradan betimlemeler önemsiz gibi görünse de gerçekliğin ve gerçek duyguların tasviri olarak okur üzerinde etki bırakmaktadır.

3.3. Bay Pan Karakter Tahlili

Anlatı türlerinden biri olan hikâyede diğer kurmaca türlerinde olduğu gibi kişiler dünyası üzerine kuruludur. “Eserde nakledilen veya değişik şekillerde ifade edilen vakanın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramlara” şahıs kadrosu adı verilir (Aktaş, 1991, s. 148). Şahıs kadrosunun başkahramanı okul müdürü Bay Pan’dır. Hikâyede Bay Pan karakteri olay örgüsünün, zamanın ve biçimin önündedir. Bay Pan oldukça ilginç ve tartışmalara konu olmuş bir karaktere sahiptir. Bay Pan, savaş başlayınca hiçbir şey düşünmeden ailesini güvenli bölgeye kaçırmıştır. Bay Pan, ailesini kaçırmış işini, toplumsal sorumluluklarını ve geride kalan yardımcısını bile düşünmemiş, sadece iki çocuğu ve karısını düşünerek hareket etmiştir. Geride kalan Wang anne içten içe buna içerlemiştir. Pan’ın savaştan kaçıışı, ailesini korumak için olsa da bu durum kendini topluma ait hissetmeyen ve yabancılaşan, sadece kendi için yaşayan bir kimlik görüntüsü çizmektedir. Yabancılaşan kimlik bireyin içsel hisselerinden doğacağı gibi kitlenin, yönetimin, toplumun baskısı veya tehlike nedeniyle de oluşabilir. Bay Pan karakterinin kaçıışı, altında yatan çok sayıda nedenle gerçekleşmiştir. Bay Pan karakterinin iç dünyası olaya yansıtılarak ruhsal ve psikolojik derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bay Pan, gerektiği durumda çocuklarını düşündüğü için yalan söylemiş, gerçek duygularını yansıtmayan samimiyetsiz ve çıkarıcı davranışlar sergilemiştir.

"- *Bana fazladan bir bayrak ve birkaç rozet daha verin, dedi.*" Bay Pan okulun yanda bir girişi daha olduğu için bir bayrak da oraya asmak istediğini, ayrıca bayrakların ve rozetlerin çok küçük olduğunu, beklenmedik bir zamanda kaybolmasından korktuğunu, birkaç tane fazla olmasının iyi olacağını söylüyor. Fakat bayrağı evinin kapısına asıyor. Kaybolmasından korktuğu için fazladan rozet istiyor fakat rozetleri çocukları için alıyor. Hikâyede Bay Pan karakteri yanlış davranışlarla belirgin şekilde ön plandayken savaşın neden olduğu sıkıntılar ve sorunlar arka planda bırakılmıştır.

Hikâyenin başında, Bay Pan karakteri, savaşın yarattığı sıkıntıyı ve yaşamın kasvetli havasını hissettirmek için, sıradan halkın gri olarak tanımlanan yaşamını kasvetli hava betimlemesi ile anlatmıştır (Wu, 1981, s.70). “*Hava çok kasvetliydi ve insanlar nefes alırken bu kasveti hissediyordu, yağmur nerdeyse yağmak üzereydi. İçerideki lambaların ışıkları normalden biraz daha sönükmüş gibi yanıyor ve sanki tüm insanlar rüyada bir sisin içinde gibi görünüyordu.*” Hikâyenin başkahramanı Bay Pan karakteri uzun yıllardır Çin edebiyatı incelemelerine konu olmuş, katı şekilde eleştirilmiştir. Modern Çin Edebiyat Tarihi (中国现代文学史) kitabında bencil, etik olmayan ve toplumsal duyarlılığı olmayan bir karakter olarak tasvir edilmiştir (Hu, 1986, s. 91). Son yıllarda yapılan bazı incelemeler de Bay Pan karakterini değil de savaşı çıkarıcıları eleştirse de geleneksel görüşün değişmediği görülmektedir. Mao Dun, Wang Lu Yanlun (王鲁彦论) adlı eserinde “*Ye Shengtao eserleri arasında en sevdiğim, kent burjuvasını betimleyen hafızalarda derin yer etmiş Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâyedir. Küçük kent burjuvazisinin toplumsal bilinçten yoksunluğu, alçakgönüllü bencilliği, önemsiz, korkmuş ve gölgede kalmış, geçici olarak huzurlu ve mutlu vb. psikolojisini çok iyi anlatıyor*” (Chen, 2005, s. 36) demiştir. Mao Dun’un bu eleştirisi, birçok yazarı ve okuru da etkilemiştir. Bay Pan’ın toplumsal bilincinin olmadığı eleştirilerinin yapılma nedeni savaş sırasında okulunu, işini bırakıp karısını ve çocuklarını Shanghai’a kaçırması ve daha sonra geri dönüp işine devam etmeye çalıştığı sırada sergilediği davranışlardır. Geride kalan insanları düşünmediği için toplumsal bilinci olmayan karakter olarak eleştirilmiştir. Sosyal ve toplumsal benliği oluşmamış karakter olarak tanımlanması ve eleştirilmesi yıllar geçse de devam etmektedir. Bu durumda Bay Pan karakteri eleştirilirken savaşı başlatanların neden arka planda tutulduğu sorusuna cevap bulmak, dönemi, toplum yapısını, bütün hikâyeyi, kişinin sosyal durumunu ve yönetimi anlayıp doğru tahlil yapmakla mümkündür.

Hikâyede Bay Pan’ın karakterine yapılan eleştirilerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Wang Yao’ın (王瑶) Çin Yeni Edebiyat Tarihine Giriş (中国新文学史稿) isimli kitabında Bay Pan “Her durumda değişkenlik gösteren, yanardöner entelektüel” olarak tasvir etmiştir.

Tang Qiang (唐强) Modern Çin Edebiyatı Tarihinin Özeti (中国现代文学史简编) isimli kitabında Bay Pan “savaş sırasında kaçan korkak ve aynı zamanda uysal bir entelektüel” olarak tanımlanmıştır.

Lin Zhihao (林志浩) *Modern Çin Edebiyatı* (中国现代文学) isimli eserde Bay Pan “savaş olduğu yerde, dar görüşlü sıradan bir ilkokul öğretmeni” olarak tasvir edilmiştir.

Han Zhiyou (韩之友), *Modern Çin Edebiyatı Tarihinin Açıklaması* (中国现代文学史题解) isimli kitapta “Hikâye savaşın sivil entelektüellerde yol açtığı acı ve endişeyi gerçekten gösteriyor ve aynı zamanda mükemmel bir psikolojik betimlemeyle Bay Pan'ın vicdansızlığını özetliyor.” şeklinde değerlendirmiştir (akt. Hu, 1986, s. 91).

Editörlüğünü Qian Liqun (钱理群) vd.'nin yaptığı *Modern Çin Edebiyatı'nın 30 yılı* (中国现代文学三十年) isimli kitapta ise ana kahraman Bay Pan, “tipik bir gri insan, bencil, şüpheli, mantıksız, alçak gönüllü ve küçük vatandaşlara özgü tek tip” olarak eleştirilmiştir (Qian, Wen ve Wu, 1998).

Bay Pan karakterine yapılan eleştiriler ve olumsuz tasvirler oldukça fazladır. Tasvirlerin ortak özelliği Mao Dun'ın ifadelerine oldukça yakın olmasıdır. Bir ilkokul öğretmeni, okul müdürü olan Bay Pan'ın küçük-burjuvazi mensubu ve sıradan vatandaş olduğu doğrudur. Bay Pan, öncelikle ailesini korumak ve geçimini sağlamak için doğal olarak ekonomik durumunu korumak için elinden gelenin en iyisini yapmak zorundadır. Savaş sırasında bile, Bay Pan ailesinin hayatını, aile malını ve kendi işini kurtarabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle savaşın patlak vermesi sırasında önce değerli eşyalarını güvenli yere koymuş, daha sonra sığabilecek eşyaları yumuşak şeyleri deri bir çantaya koyup yanına almıştır. Geride kalan Wang anneyi düşünmemiş ve okuldaki öğrencileri önemsememiştir. Bay Pan karakteri incelendiğinde davranışları bencil ve dürüst değil, fakat bu davranışlar toplumsal nedenlerle ortaya çıkmıştır. Yani bu davranışın nasıl bir sosyal ortamda oluştuğu oldukça önemlidir. Sosyal istikrarsızlığa neden olan savaş, sıradan halkı evinden ve okulundan edebilir. Burada suç savaşı çıkarandır fakat insanlar savaşı çıkarıcıları suçlamak yerine yerel halkı suçlamayı tercih etmiştir. Yazarın asıl amacı savaşı ve savaşı çıkarıcıları eleştirmek olsa da karakterin duygu ve davranışlarını vurgulayarak okuyucunun takdirine bırakmıştır. Hikâyede savaşın neden olduğu sıkıntılar karakterin ön plana çıkması nedeniyle geri planda kalmıştır.

Hikâye Bay Pan karakteri ile 1920'ler ve 1930'lardaki Çin toplumunun bir tasviri niteliğindedir. Yarı-feodal ve yarı-sömürge eski Çin'de Çinli aydınların büyük çoğunluğu, Bay Pan gibi özellikle ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin çoğunluğu canlarını, mallarını ve mesleklerini güvence altına alamamışlar ve devlet felaketleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bay Pan Eski Çin'in yarı-sömürge ve yarı-

feodal yapısı toplumun psikolojik durumunu ve alışkanlıklarını göstermektedir. Bu tür karakterler eski Çin'de nadir değildi. Gerçeklerle yüzleşmeyen ve birçok yönden ruhsal rahatlığın peşinden koşan yaşam tarzı, onu entelektüeller arasındaki "Ah Q"⁵ ya benzetilmiştir (Guo, 1982, s. 90).

Bay Pan karakterine yapılan eleştiriler zamanla, yerini sempatiye bırakmaya başlamıştır. Savaşın gerçek yüzü, toplumda yaşattığı sorunlar dikkate alınmış ve modern çağda, hümanizm ve insan hayatına önem verilmesi yorumları değiştirmiştir. Bay Pan, her durumda ailesini korumak ve çocuklarına bakmak için her yolu denemiştir. Çocuğuna karşı davranışları ve tren istasyonunda onları kaybettiğinde hissettikleri ve yaşadığı duygusal anlar şefkatli, sevgi dolu bir aile babası görünümü sergilemektedir. Korkak, çıkarıcı ve ikiyüzlü davranması okuru öfkelenendirirken, baba şefkati ve ailesiyle iletişimi takdirle karşılanmıştır (Li ve Lin, 2012, s. 135-136).

3.3. Zaman ve Mekân

Hikâyede mekân, anlatıyı oluşturan öğelerin ilişki içinde bulunduğu yer, çevredir. Metni anlama ve anlamlandırma açısından karşılıklı ilişkiler dizgesini çözmek, insan-mekân ve zaman bağdaşımalarını birlikte ve karşılıklı değerlendirmekten geçer (Deveci, 2005, s. 57).

Bu hikâyede savaşın başlaması ve bitmesi arasında geçen 20 günlük süre anlatılmaktadır. Zamanın sunumunda kullanılan teknikler, anlatımın sunum hızını değiştirirken kimi zaman yavaşlatmış kimi zaman hızlandırmıştır. Geriye veya ileriye dönük ifadeler düşünce olarak yer almış ve hikâye çizgisel akış düzeninde ilerlemiştir (Zou, 2002, s. 42). Çizgisel akış içinde kronolojik ilerleyen olay örgüsünde zaman düşüncelerle geriye ve ileriye kırılma şeklinde ilerlemiştir. Bay Pan'ın geleceği düşünmesi -oğullarını korumak için rozet alması-, geçmiş yaşadıklarını zihninden geçirmesi zamandan kopma ve sıçrama olarak örneklendirilebilir. Zaman sunumunda tasvirler zamanı yavaşlatırken, genel özetleme zamanı hızlandırmıştır.

Mekân olarak tren istasyonu, caddeler, otel, ev, okul, kızıl ev ve eğitim bürosu ve şehir isimleri kullanılmıştır. Bir yandan sosyal çevre hikâyenin arka planı haline gelirken, diğer bir yandan savaş ortamı tasvir edilmektedir. Shanghai ve Rangli'de geçen hikâyede bahçe manzarası ve istasyon gibi dar alan tasvirlerine yer verilmektedir. Geniş alan olarak şehrin ve sokakların durumu anlatılmaktadır. Hikâyede karakterler yapının merkezi olduğu için olay örgüsü ve mekân yalnızca

⁵ 1921 yılında Luxun tarafından yazılan kısa hikâyedir. Hikâye, kırsal köylü sınıfından, az eğitilmiş ve belirli bir mesleği olmayan bir adam olan Ah Q'nun "maceralarını" anlatmaktadır.

genişlemekle kalmaz, aynı zamanda daralır. İçinde bulunduğu dar mekândan genişleyen mekâna doğru anlatım da mevcuttur. Bay Pan'ın otel odasının penceresinden dışarı bakıp ayrıntıları tasvir etmesi buna örnek verilebilir.

Sonuç

Dört Mayıs Hareketiyle birlikte gelişim gösteren hikâyeciliğin en önemli özelliği, eserlerin dönemin zihniyeti ile paralel olarak gerçeklik temeli üzerine kurulu olmasıdır. Dönem yazarları, dönemin gereği hikâyeyi yazınsal bir tür olarak düşünmemiş, sadece bu formun insanlara ulaşmada en etkili yol olduğuna inanmışlardır. Dolayısıyla asıl amacın düşüncenin iletilmesi olduğu hikâyelerde temel ileti, olay örgüsünde eritlemeden doğrudan okura aktarılmıştır. Gerçeklik ile birlikte hikâyelere olaydan çok basit sıradan insan durumları hâkim olmuştur. İnsanı etkileyen toplumsal olaylardan farklı olarak küçük insanın küçük sorunları hikâyelere konu edilmiştir. Bu dönem yazarları arasında olan Ye Shengtao, gerçekçi hikâyeleri ile dikkat çekmiştir. Ye Shengtao'nun incelediğimiz hikâyesinde olay örgüsüne dikkat edildiğinde gerçeklik bağlamında ilerleyen olay, son bölümde yazarın okur tarafından doldurulmasını istediği boşluklarla son bulur. Yazar, hikâyede ana kahraman Bay Pan'ın yaşamını, hikâye bitiminden sonra da okurun zihninde devam ettirmek istemektedir. Okur, zihninde canlandırdığı metin halkalarını hikâyenin sonuna kendisi ekleyebilir. Bu bakımdan, Bay Pan ile okurları arasında bir etkileşim söz konusudur.

Bay Pan Sıkıntı İçinde adlı hikâye, savaşın insan psikolojisini nasıl etkilediğini açıkça göstermektedir. Ana kahramanın yaşadıkları karşısında duygusal değişimi sıradan ve gerçekçi şekilde sunulmuştur: Savaşı duyunca korktu ve ailesiyle kaçtı; Shanghai'da bir otele yerleştiğinde hemen mutlu oldu, eğlenmek istedi; memleketine geri döneceği için endişelendi. Bay Pan'ın karakteri insan doğasının “değişen” tarafını yansıtmaktadır. Ayrıca Bay Pan'ın ruh halindeki iniş çıkışlar, insan yaşamının kırılganlığını ve savaşta hayatta kalma çabasını açıkça göstermektedir (Zou, 2002).

Bay Pan Sıkıntı İçinde hikâyesinin dikkat çekmesi ve 60 yıldan fazla süredir okunmasının nedeni sıradan insanların görünmeyen taraflarını açıkça ortaya koyması ve ustaca toplumsal eleştiri barındırıyor olmasıdır. Karakterin iç ve dış dünyası betimlenerek psikolojik tasvir ve tahlil örnekleri sunulmuştur. Sıradan olan Bay Pan karakterini insanlar tanımış ve birdenbire sıradan olmaktan çıkmıştır. Böylelikle Ye Shengtao'nun kalemi sayesinde toplumun dibinde yaşayan, sosyal ve politik statüden yoksun olan entelektüellerin bu çalkantılı toplumda sıradan gri

yaşamları daha anlaşılır hale gelmiş ve bu insanların toplumda kendi kişisel hayatlarını kaçırdıkları gerçeği ortaya çıkmıştır (Li, 2015, s. 47).

Hikâyenin anlatım ve üslubu açısından, "Dört Mayıs" yazın üslubunun genel özelliklerini taşımaktadır. Sade ve anlaşılır dili ve sanatsal üslubu, modern edebiyat özelliklerini yansıtmaktadır.

Son olarak tartışmalara konu olan Bay Pan karakteri, yaşadığı dönemin şartları nedeniyle çağdan bağımsız değerlendirilemez. Farklı dönemlerde nesiller tarafından karakterlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi farklı veya birbirinin tam tersi olabilir. İnsanlar arasında tartışma konusu olabilir veya fikir birliğine varılabilir. Bay Pan, ulus bilinci olmadığı, bencil olduğu için eleştirilmiş ve kötü karakter olarak yorumlanmıştır. Savaşın topluma verdiği zararlar göz ardı edilmiştir. Bay Pan karakterini, sergilediği davranışlar nedeniyle katı şekilde eleştirmek veya savaş nedeniyle bu davranışları tamamen hoş görüp ona aşırı sempati duymak, okuru hikâyenin özünü anlamaktan ve objektif değerlendirmeden uzaklaştırır. Her okur için bu değerlendirme farklı açılardan öznel ve okuyucunun hissettiği şekilde olabilir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Anderson, M. (1990). *The Limits of Realism Chinese: Fiction in Revolutionary Period*. Berkeley: University of California Press. Erişim adresi: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft4s2005qm&chunk.id=d0e3261&toc.depth=100&toc.id=d0e3261&brand=ucpress>
- Chen, S. 陈仕持. (2005). 对潘先生，多点理解少点责备 (Bay Pan'ı Daha İyi Anlayıp Daha Az Suçla). *昌吉学院学报* 1.
- Deveci, M. (2005). *Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü'nün Öykü ve Romanlarında Yapı ve İzlek*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ.
- Goldman, M. (1977). *Modern Chinese Literature in the May Fourth Era*. Cambridge: Harvard University Press. Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books?id=6ECUYCdnb2oC&printsec=frontcover&dq=chinese+literature&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=chinese
- Gu, M. G. (2019). *Routledge Handbook of Modern Chinese Literature*. Londra: Routledge.

- Guo, Z. 郭志刚. (1982). 作家和教育家浇灌的花 - 读《潘先生在难中》 (Yazar ve Eğitimci'nin açısından - Bay Pan Sıkıntı İçinde okuma). 齐鲁学刊.
- Hu, W. 户文一 (1986). 《潘先生在难中》新论. (Bay Pan Sıkıntı İçinde Yeni Tartışma) 九江师专学报 (哲学社会科学版) 4.
- Idema, W. ve Haft, L. (1997). *A Guide to Chinese Literature. Minchigan Monographs in Chinese Studies Vol. 74*. Ann Arbor: the University of Michigan. Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books?id=Cko_DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Li, C. (2020). *Eski Çağlardan Günümüze Çin Edebiyatı*. Kaynak Yayınları.
- Li, H. (2011). *Contemporary Chinese Fiction by Su Tong and Yu Hua: Coming of Age In Troubled Times*. Boston: BRILL. Erişim adresi: <https://books.google.com.tr/books?id=vPommpWbM7UC&pg=PA64&dq=Contemporary+Chinese+Fiction+by+Su+Tong+and+Yu+Hua:+Coming+of+Age+In+Troubled+Times.+Boston:+BRILL>
- Li, J. 李建维 (2015). 叶圣陶小说创作的平人生实现主义特色分析-以《潘先生在难中》为例 (Ye Shengtao'nun romanlarındaki yaşam gerçekçiliğinin özelliklerinin analizi - " Bay Pan Sıkıntı İçinde " örneği). 大众文艺: 学术版.
- Li, J. 李建 ve Lin, Q. 林青(2012). 潘先生形象现代解读与当代阐释比较——读叶圣陶《潘先生在难中》 (Bay Pan'ın İmgesinin Modern Yorumu ile Çağdaş Yorumu Arasındaki Karşılaştırma —— Ye Shengtao'nun "Bay Pan Zorluklar İçinde" adlı kitabını okumak). 名作欣赏.
- Polland, D. E. (2000). *The Chinese Essay*. UK: Hurst & Company Ltd.
- Shang, J. 商金林. (2020). *江苏历代文化名人传-叶圣陶 (Jiangsu Kültürel Tarihinde Ünlülerinin Biyografisi-Ye Shengtao)*. 江苏人民出版社. 2020.
- Qian, L. 钱理群, Wen R. 温福敏 ve Wu, Z. 吴福辉 (1998). *中国现代文学三十年 (Modern Çin Edebiyatının 30 Yılı)* 北京大学出版社.
- Tekin, M. (2004). *Roman Sanatı 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları. Erişim adresi: <https://www.scribd.com/document/397612393/Mehmet-Tekin-Roman-Sanat%C4%B1>

- Ünal, G. (2017). 4 Mayıs Hareketi ve Çin Edebiyatında Modernleşme: Modern Çin Edebiyatı Öncüsü Zhu Zi Qing ve Unutulmaz Eseri "Beiying". *Folklor/Edebiyat* 23(89): 41-58.
- Wang, C. (1988). 论叶圣陶的短篇小说 (Ye Shengtao'ın Kısa Hikayelerinin İncelenmesi). *上海大学学报* 1.
- Wu, S. 吴士余. (1981). 写出人的灵魂来: 略谈-潘先生在难中-的心理描写 (İnsan psikolojisini yazmak: Bay Pan Sıkıntı İçinde hikayesinde psikolojik durum üzerine bir tartışma). *名作欣赏* 4.
- Xiang, C. 项春雪 (2017). 基本叶圣陶教育思想下的学校课程开发 (Ye Shengtao'nun Eğitim Düşüncesine göre Okul Müfredatı Geliştirme). *课程-教材-教法* 37:2.
- Yi, H. 一辉. (1988). 关于“潘先生”形象的思考-读《潘先生在难中》札记 (Bay Pan Sıkıntı İçinde hikayesinde Bay Pan karakterini değerlendirme). *名作欣赏* 06.
- Zou, H. 邹 菡. (2002). 《潘先生在难中》的现代体式特点 (Bay Pan Sıkıntı İçinde'nin modern tarz özellikleri). *Journal of Panzhihua University*, 19(5): 41-44.

Summary

Ye Shengtao is one of the Pioneer writers of the May Fourth Movement era. Ye Shengtao has been one of the important representatives of the transition from the traditional point of view to the individuality; It has attracted attention with his stories that bring people to the forefront in the context of reality. He published his stories and narrates in popular magazines. One of Ye Shengtao's important short stories, Mr. Pan is in Trouble, was written in November 1924 and published in the magazine "Monthly Novel" edited by Mao Dun. Such stories were widely written in Chinese literature in the early 1920s. However, Ye Shengtao, unlike the others, summarized the thoughts of petty-bourgeois intellectuals by objectively writing about the psychological and spiritual states of ordinary people in this story. Therefore, the story "Mr. Pan is in Trouble" became one of the important works that defined the "gray life 灰色生活" at that time. In the story about the school principal Mr. Pan and his family's escape during the war, the main character Mr. Pan has been criticized for years for his behavior, mental state and inconsistencies during the war. From this point of view, the life of the author, her storytelling, the theme of the story, character analysis and narrative features were examined in this study.

The story Mr. Pan in Distress tells the story of a school principal's family escape from the war. The story begins with teacher Mr. Pan bringing his family to the train station. With the start of the war, Mr. Pan in panic and fear takes some of his belongings go to Shanghai. During this escape, it is explained in detail that they lived at the train station, chatted with rickshaw drivers and settled in a hotel in Shanghai. When Mr. Pan arrives in Shanghai, he is happy that he thinks he has brought his family to safety. This happiness he felt was defined and criticized by Mao Dun as temporary individual pleasure. It has also been interpreted as showing the hidden psychology of convenience of the petty-bourgeois intellectuals in the old society. Mr. Pan has the appearance of a petty-bourgeois intellectual who is in constant conflict in his heart, whose spiritual life is very empty and easily satisfied. In the second episode, Mr. Pan learns that the schools will open as soon as he thinks they are saved, and he decides to go back for fear of being fired from his job. Mr. Pan has to put aside his own happiness and security and follow the orders of the social structure. He is forced to leave his children and wife and return alone. He returns alone and his experiences, reactions to events,

behaviors and thoughts make the story interesting. When he publishes a leaflet to open the school in the third chapter, he learns that the war is raging and he himself takes refuge in the Red house. In the final episode, the war ends, but the story ends before Mr. Pan reunites with his children and wife. When he goes to the training office in the final episode, he is forced to help with the preparations to celebrate the war victory.

The third person singular point of view was used while telling the story. There were two different point of view: The first point of view is Mr. Pan, Ms. Pan, Ah Er, Wang Ma, Director of the Education Bureau of the persona staff, the second point of view is the author's point of view. Ye Shengtao describes the description of the train station in the opening paragraph, the state of the streets in Rangli during the war, and the scene in the small courtyard outside Bizhuang and the red house from the author's point of view. In this story, the 20-day period between the beginning and the end of the war is narrated. While the techniques used in the presentation of time changed the speed of the presentation of the narration, it sometimes accelerated it.

The story Mr. Pan in Distress clearly shows how war affects human psychology. We witness the emotional change of the main protagonist: Hearing about the war, he was frightened and fled with his family and was immediately happy when he settled in a Shanghai hotel; He was worried that he would return to his hometown. This unpredictable mood occurred because of the war and disappeared with the end of the war. Mr. Pan's character reflects the "changing" side of human nature. Also, the fluctuations in Mr. Pan's mood clearly demonstrate the fragility of human life and his struggle to survive in war.

FROM ECOPHOBIA TO ECOSOPHY IN CHANTAL BILODEAU'S *SILA*

CHANTAL BILODEAU'NUN *SILA* ADLI OYUNUNDA EKOFOBİDEN EKOZOĞİYE

Işıl ŞAHİN GÜLTER

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, igulter@firat.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 26 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 26 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Ekofobi; Ekozofi; Ekolojik Tiyatro; Ekozofik Tiyatro; Üç Ekoloji; Kültür/Doğa İkiliği

Keywords

Ecophobia; Ecosophy; Ecological Theatre; Ecosophical Theatre; The Three Ecologies; Nature/Culture Dualism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.17

Abstract

Ecological thinking, which has recently found expression in a wide range of critical and literary works, has been slow to take hold in the field of theatre and performance arts, both in scholarship and practice. Ecological theatre, placing ecological reciprocity at the centre of its dramatic and thematic content, rejects the humanist paradigm of Western theatre, situating humans and non-humans in a mutually reliant framework. Thus, ecological theatre problematizes the notion of ecophobia that postulates the superiority of humans over non-humans, shoring up culture/nature dualism. Drawing upon Felix Guattari's notion of 'ecosophy' in *The Three Ecologies* (2000), ecosophical theatre emerges as a new kind of ecological theatre, which includes not only human-non-human interactions but also social relations and human subjectivity. Therefore, by bringing into the spotlight the ecosophical theatre qualities, this paper aims at exploring how ecosophical theatre connects subjective, social, and ecological registers through new ethico-political and aesthetic paradigms and allows for fresh modes of existence, social reconfigurations, and original communitarian harmonies. In this context, by analyzing French-Canadian playwright Chantal Bilodeau's *Sila* (2015) from an ecosophical point of view, this paper indicates that Bilodeau participates in the processes of resingularization and social construction by making use of theatre's capacity to modify our subjectivities through the 'ethico-political and aesthetic paradigms' that Guattari suggests.

Öz

Son zamanlarda çeşitli eleştirel ve edebi eserlerde ele alınan ekolojik düşünce, tiyatro ve performans sanatları alanında, hem teori hem gösteri bağlamında, yavaş yavaş yer bulmuştur. Ekolojik karşılıklılığı, dramatik ve tematik içeriğinin merkezine yerleştiren ekolojik tiyatro, insanları ve insan olmayanları birbirlerine karşılıklı olarak bağlı bir çerçevede konumlandırarak, Batı tiyatrosunun insan merkezci yaklaşımını reddeder. Böylece, ekolojik tiyatro, insanın insan olmayana üstünlüğünü varsayarak kültür/doğa ikiliğini destekleyen, ekofobi kavramını sorunsallaştırır. Felix Guattari'nin *Üç Ekoloji* (2000) adlı eserindeki 'ekozofi' kavramına dayanan, ekozofik tiyatro, yalnızca insan ve insan-dışı varlıklar arasındaki etkileşimleri değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri ve insan öznelliğini de kapsayan yeni bir tür ekolojik tiyatro olarak ortaya çıkar. Böylelikle, bu makale, ekozofik tiyatronun özelliklerini ön plana çıkararak, bu tiyatro türünün öznel, toplumsal ve ekolojik boyutları 'yeni etik-politik ve estetik paradigmlar' aracılığıyla nasıl birbirine bağladığını ve yeni varoluş biçimlerine, toplumsal yeniden yapılandırılmaya ve özgün komüniter modellere nasıl olanak sağladığını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, bu makale, Fransız-Kanadalı oyun yazarı Chantal Bilodeau'nun *Sila* (2015) adlı oyununu, ekozofik bakış açısıyla analiz ederek, Bilodeau'nun Guattari'nin önerdiği yeni 'etik-politik-estetik paradigmlar' aracılığıyla, tiyatronun özelliklerimizi dönüştürebilme kapasitesinden faydalanarak yeniden özneleştirme ve toplumsal oluşum sürecine katıldığını göstermektedir.

Introduction

From the beginning of the twenty-first century, humans have witnessed various unpredictable ecological phenomena, including climate change, global warming, polar ice sheets breaking off, earthquakes, frequent hurricanes, and most recently, global fires and floods. It is easy to observe how the media portrays 'non-human

nature' as a hostile opponent to 'human culture'. The adjectives, which define natural incidents such as fierce winds, wildfires, destructive flames, severe flooding, among others, reflect humans' configuration of nature as an uncontrollable and frightening opponent that would cause and be caused by the culture/nature divide. Carolyn Merchant investigates the roots of this division and associates it with the "*far-reaching effect of the Scientific Revolution*," (1980, p. 193) justifying human control and exploitation of nature. In synch with Merchant, Val Plumwood establishes a close relationship between Cartesian philosophy and human control over nature and writes, "[*Cartesian thinking would*] *widen and deepen the chasm between what identifies humanity and what defines the world of nature*" (1993, p. 5). Plumwood lists the problematic dichotomous categorizations, placing the culture/nature divide at the top of the list, and she indicates that the conceptualization of nature as distinct from and subordinate to the realm of culture has positioned humans within the privileged domain of culture since the Industrial Revolution (1993, p. 43). In other words, industrial and scientific progress, which places human beings at the centre of the universe, demands new hostile and chaotic images that sanction the domination of the natural environment. Thus, the privileged position of humans creates a history of controlling the natural environment, which is based on human subjectivity and denial of nature's agency.

As prominent ecocritic Simon C. Estok notes, the relationship between humans and non-human nature "*has largely derived from modernity's irrational fear of nature and hence created an antagonism between humans and their environments*," which he refers to as "*ecophobia*" (2018, p. 1). The prevailing ecophobic values regarding the culture/nature divide have been problematized by recent global large-scale ecological phenomena, which have revealed that the interconnected relationship between human culture and non-human nature must be reconsidered. To put it another way, the ecological crisis, revealing itself in a variety of forms, including extreme weather patterns and unpredictable natural events, has demonstrated that the dichotomous categorization of culture/nature and ecophobia are pushing humanity towards the verge of ecological collapse. It is, therefore, no coincidence that a more thorough reconsideration of the following registers -human, ecology, social relations, and human subjectivity- is the way forward.

Into the new millennium, Paul J. Crutzen and Eugene F. Storer, putting forward the term "*the Anthropocene*," "*emphasize the central role of mankind in geology and ecology*" (2000, p. 17). Thus, it is possible to say that they provide a radical

reconsideration of “*the destructiveness of the human species*” (Clark, 2015, p. 4). The Anthropocene has rapidly become adopted in the humanities in a sense beyond the strictly geological. In other words, human conduct and its effects on ecology have recently found expression in a range of critical and literary works, which intend to raise ecological awareness and foreground the notion of reciprocity. Addressing the significance of the ecological crisis, the distinguished theorist Félix Guattari writes, “*the only true response to the ecological crisis is on a global scale, provided that it brings about an authentic political, social and cultural revolution*” (2000, p. 28). To paraphrase Guattari, he calls for close attention to the global ecological crisis through reconsideration of humanity’s attitude towards non-human nature. He further contends, “*ecosophy – between the three ecological registers (the environment, social relations, and human subjectivity)*” (2000, p. 28) could be the solution to the current ecological crisis.

Guattari’s call has been taken up by many theatre and performance scholars, who concede that “*the arts and humanities – including theatre*” (Chaudhuri, 1994, p. 24) must address the multifarious, dynamic, and interdependent relationships between humans and non-humans. Theatre scholar Wendy Arons revisits the culture/nature divide to investigate what this division means for theatre historiography and invites theatre scholars to reconsider the reciprocal relationship between humans and the non-human environment (2010, p. 156-157). To put it differently, environmental humanities and arts aim at overcoming the nature/culture divide by offering ecological awareness and a caring attitude towards the non-human world. Thus, the potential exists for interpretations of theatrical practices that can speak to the exigencies of our current socio-ecological crisis.

Ecological theatre, or “*ecodramaturgy*,” coined by Theresa J. May, “*puts ecological reciprocity and community at the centre of its theatrical and thematic intent*” (2010, p. 6); thus, it intends to challenge the culture/nature divide with its emphasis on the entanglements of humans and non-humans. In doing so, ecological theatre aims to “*shock us into recognition of the inescapable interdependencies and shared contingencies*” (Arons and May, 2012, p. 6) with the non-human actors of the world. In this regard, ecodramaturgical scholarship is to reconceptualize nature and the purpose of the arts, in which the culture/nature divide has long been functioning paradoxically. In other words, ecological theatre rejects traditional arts’ position as “*a wholly social account of human life*” (Chaudhuri, 1994, p. 24) and calls for a unique position that will offer multiple entry points from which ecological entanglements are

embodied and conveyed to the audience. Ecological theatre playwrights show a keen interest in reflecting global ecological debates in their plays. Some representative British plays include Steve Water's *The Contingency Plan* (2009), Mike Bartlett's *Earthquakes in London* (2010), Richard Bean's *The Heretic* (2011), Duncan Macmillan's *Lungs* (2011) and *2071* (2014), Stephen Emmott and Katie Mitchell's *Ten Billion* (2012), Tanya Ronder's *F*ck the Polar Bears* (2015), Stef Smith's *Human Animals* (2016), and Caryl Churchill's *Escaped Alone* (2016). There has also been a steady flow of excellent theatrical works in Australia, USA and Canada, including Ian Meadows's *Between Two Waves* (2012), Stephen Carleton's *The Turquoise Elephant* (2014), Gordon Dahlquist's *Tomorrow Come Today* (2014), and Chantal Bilodeau's *Sila* (2015). In light of those preliminary observations, this study specifically analyzes French Canadian playwright Chantal Bilodeau's portrayal of the anthropogenic climate change effects on humans, non-humans, and the environment in *Sila*. The main discussion will revolve around Bilodeau's attempt to create an ecosophically aware theatre, which would allow for dynamic, relational, and aesthetic moments that embrace humans, non-humans, and ecological environments. The study, in this context, first illustrates the concepts of 'ecophobia' and 'ecosophy' and then indicates that ecosophical theatre, which is a new kind of ecological theatre, allows for fresh modes of existence, aesthetic paradigms, social reconfigurations, and original communitarian harmonies, making use of the 'ethico-political and aesthetic paradigms' that Guattari suggests.

From 'Ecophobia' to 'Ecosophy': The Emergence of Ecosophical Theatre

The term ecophobia first appeared in a journal article in 1988, which defined it as "*the fear that the planet is increasingly inhospitable*" (as cited in Estok, 2018, p. 10). Then, in *Beyond Ecophobia* (1996), David Sobel illustrates the term as "*a fear of ecological problems and the natural world. Fear of spills, rainforest destruction, whale hunting, acide rain, the ozone hole, and Lyme disease*" (p. 5). In the same year, Simon C. Estok independently uses the term in his PhD dissertation and goes further in defining the term in his article "Theorizing in a Space of Ambivalent Openness" (2009) and his monograph *Ecocriticism and Shakespeare: Reading Ecophobia* (2011). In *The Ecophobia Hypothesis* (2018), Estok defines "*ecophobia*" as an "*antagonism, in which humans sometimes view nature as an opponent, [which] can be expressed toward natural physical geographies [...], extreme meteorological events [...], bodily processes and products [...], and biotic land-, air-, and seascapes [...]*" (p. 1). As Estok observes, ecophobia embodies contempt for nature itself and natural events. Ecophobia's

analytic framework allows for an interpretation that expresses how it has harmed our own environmental consciousness. In this sense, the ecophobia hypothesis explains paranoid delusions of nature and natural phenomena and how these concerns shape interactions that are very harmful to our ecosystem. Estok summarizes the notion as “an irrational and groundless fear or hatred of the natural world, as present and subtle in our daily lives and literature as homophobia and racism and sexism” (2011, p. 4). In this regard, ecophobia, as one of the principle mediums contributing to and shaping the division between culture and nature, lies at the heart of the current ecological crisis and needs to be reimagined by relatively free of hierarchical constructions that would infer superiority to one side of the equation while devaluing the other.

Guattari posits the concept of *transversality* as an activist philosophy that projects possible variant futures to counter dominant paradigms which are based on hierarchical constructions (Guattari, 1995, p. 98). Transversality offers the opportunity to deconstruct contemporary modes of expression, which seduce us into believing what we are and what we have. Transversality further provides a direct mode of altering our lived realities, our truths, dismantling the stratified order of things, and attending to the way in which all things operate ecosophically. In this way, Guattari offers ways out that are ethical and deeply rooted in aesthetic projects – activism as an artistic practice, the inspiration for intersectionality, eco-thought. Malcolm Miles remarks on the phenomenon as follows:

[t]he relation between art and political, social or economic change is neither direct nor causal. Art cannot save the planet or the whale; it can represent, critique and play imaginatively on the problem, and picture futures not prescribed by money. Art is itself produced in this context, too, and always reflects the conditions of its production just as it usually goes beyond them (2014, p. 3).

Miles’s account also serves as a critical analysis of different eco-aesthetic strategies and their limitations as well as their practicalities for opening up possible sustainable futures. In synch with Miles, Guattari argues that art has always been an essential part of the structure of any society and has assumed a crucial role in the expression of individual and collective subjectivities. According to Guattari, art’s appeal stems from its capacity to create a *de-framing*, a dismantling of serialized and standardized meaning, allowing those who have access to it to reinvent and resingularize themselves. This encounter has the potential to have an irreversible effect on the path of one’s life and to create areas potentially far from commonality in

daily life (Antonioli, 2018, p. 77). Art thus resists the decline of subjectivities and environments brought by the instrumentalized world, acting as a negation. Art can do it by working with ideas, space, and the natural environment, making use of the capacity to change materials constantly.

Eco-thought has recently been one of the most influential ideas, which frequently appears in environmental humanities texts. As theatre scholar Una Chaudhuri claims, “*Ecological victory will require a transvaluation so profound as to be nearly unimaginable at present. And in this the arts and humanities – including the theater – must play a role*” (1994, p. 25). Ecological thinking has been slow to take hold in the field of theatre and performance, both in scholarship and practice. However, contemporary ecodramaturgical scholars, including Wendy Arons, Una Chaudhuri, Carl Lavery, Clare Finburgh, Theresa J. May, and Shoni Enelow, place great hope in theatre’s capacity to reflect ecophobic attitudes towards non-human nature and its role in reconfiguring anthropocentrism. As Carl Lavery asserts, “*the diverse modalities of theatre and performance trouble the anthropocentrism*” by “*displacing the human subject from the centre of the ‘world’ and locating it instead in an agential landscape of flows, systems and networks*” (2016, p. 30-31). To say the same differently, ecological theatre, rejecting the humanist paradigm of Western theatre, aims to overcome the pervasive culture/nature division, situating humans and non-humans in a mutually reliant framework. Theatre’s unique position that “*flesh[es] out the way in which the human imagination participates in, and is integral to, our ecological ‘situatedness’*” (May, 2007, p. 95) can open up broader, intimate relations that encompass the non-human. The encounter between humans and non-humans, which should be based on a relational field, allows for a symbiotic relationship between these two entities. Ecological theatre participates in the process of subjectivization by producing a new subject as a decentered singularity in a similar way to the creation of a new art form. Here, Guattari’s notion of ecosophy, which manifests itself as a science of ecosystems encompassing ecology, human, and human subjectivity, promises hope for a new kind of ecological theatre: ecosophical theatre.

The term ecosophy appears in the works of Arne Næss and Félix Guattari independently almost at the same time, never referring to each other (Genosko, 2009, p. 86). However, it is possible to argue that both theorists share common ground and call for ecological responsibility, for they draw attention to the lack of consciousness over environmental issues in the Western world. Ecosophy, in the Guattarian variant

specifically referred in this paper, is a complicated ethico-political articulation “*between the three ecological registers (the environment, social relations, and human subjectivity)*” (Guattari, 2000, p. 28). According to Guattari, humans are being “*mentally manipulated through the production of a collective, mass-media subjectivity*” (as cited in Pindar and Sutton, 2000, p. 6). In other words, Integrated World Capitalism (IWC) is involved in a much more subtle and invisible “*penetration of people’s attitudes, sensibility and minds,*” in addition to damaging the ecological environment and disintegrating social relations (as cited in Pindar and Sutton, 2000, p. 6). In other words, IWC poses a threat to human subjectivity, what Guattari calls ‘singularity’, through mass-media homogenization. Guattari calls for resistance to this desingularization process and creates new modes of accomplishing the resingularization of existence. To achieve it, it is crucial to “*organize new micropolitical and microsocioal practices, new solidarities, a new gentleness, together with new aesthetic and new analytic practices*” (2000, p. 51), writes Guattari. In this sense, Guattari invigorates and encourages to question human conduct on ecology, including modes of production and consumption, and asks for real environmental wisdom, which will “*enhance the links to each other and to our environment*” (as cited in Antonioli, 2018, p. 76), which he refers to as “*mental ecology*” (Guattari, 2000, p. 6). Thus, new spaces can be available, and new modes of expression can be argued against dominant paradigms.

Art, resisting the decline of subjectivities and environments brought by the instrumentalized world and acting as a negation, is ecosophical. In this context, ecosophy, which claims a progressive ecology, productive of new subjectivities, generative of an existential, social, political, and aesthetic praxis, has the potential to be integrated into theatre studies that can be called ecosophical theatre (Garcin-Marrou, 2018, p. 191). The ecosophical stance is distinct in that it treats the environmental, social, and subjective aspects in an entirely global way, with the goal of reformulating our relationships with the rest of the world. It is impossible to handle the dimensions separately from one another. Guattari’s *mental ecology*, which aims to rebuild unique subjectivities, can “*lead us to reinvent the relation of the subject to the body*” (Guattari, 2000, p. 35), emphasizing coexistence with the non-human environment. Thus, ecosophy can find answers to ecological degradation, which parallels the deterioration of human life by new “*ethico-political and aesthetic*” (Guattari, 2000, p. 67) paradigms.

Furthermore, ecosophy can serve as a framework through which ecophobia can be problematized by rendering visible the complexities of and interconnectedness between the dichotomous categorizations mentioned above. It can be speculated with Guattari that the hypothesis of an ecosophical theatre would be a necessary “*pseudo-narrative detour through the annals of myth and ritual or through supposedly scientific accounts [descriptions] - all of which have as their ultimate goal a dis-positional mise en scène, a bringing-into-existence*” (2000, p. 37). Put it clearly, ecosophical theatre reformulates humans’ relationship to their environments, generating new subjectivities and reconfiguring social relations. It is noteworthy to add that ecosophical theatre suggests avenues for socio-political and aesthetic-minded experimentations that “*plunges the body of the spectator inside corporeal ecology, transforms stages into ecosystems and makes theatre into an agent of sensibilization and modification of our subjectivities*” (Garcin-Marrou, 2018, p. 192). It is, therefore, no coincidence that it is through the body – its attitudes and postures – that theatrical practice, through the symbiosis it generates between singularities and the objective world, makes its alliance with the spirit and with thought.

Guattari’s argument in *Three Ecologies*, drawing attention to current inadequate environmental activism, reinforces art and the artist’s creative capacity to reconfigure ecological concerns and resingularize subjectivities. That is, for Guattari, scientific frameworks have been insufficient to deal with these concerns. Thus, he insists on the invention of fresh aesthetic ways of being and “*new paradigms that are instead ethico-aesthetic in inspiration*” (Guattari, 2000, p. 37). In his terms: “*Life is like a performance: one must construct it, work at it, singularize it*” (as cited in Pindar and Sutton, 2000, p. 12). In this regard, artistic reinvention and performative construction, the main components of theatre, can offer possibilities for ecological progress, resingularization and social reconstruction. Chantal Bilodeau intentionally strives to connect Guattari’s three registers ecosophically in *Sila* as the following discussion explores.

Chantal Bilodeau's Ecosophical Theatre: *Sila* (2015)

Non-Indigenous French Canadian playwright Chantal Bilodeau’s *Sila* (2015) premiered at the Underground Railway Theatre in Cambridge, Massachusetts, in 2014. *Sila* was produced by Catalyst Collaborative@MIT to increase public understanding of climate science through theatre (Sandberg-Zakian, 2015, p. i). The play reflects the anthropogenic climate change effects on the Arctic, followed by the hardships of the Inuit people and non-humans via a series of interconnected stories.

Through these stories, Bilodeau connects characters from various backgrounds, including Indigenous, Westerns, and non-humans. The idea of *sila* after which the play is named, represents “*the spiritual relationship between people, climate and ecological processes, and considers it in relation to the politics of climate change and the Arctic*” (Woynarski, 2020, p. 200). It is, therefore, no coincidence that this paper uniquely interrogates the extent to which the idea of *sila* can be related to Guattari’s notion of ecosophy. To put it more clearly, Bilodeau’s attempt to connect subjective, social, and environmental registers through ethico-aesthetic inspiration allows an ecosophical reading of the play.

The characters from different backgrounds, ethnicities, races, and occupations populate the play, set in Nunavut, Canada. The playwright’s incorporation of Inuit characters and Inuit mythology into the play allows us to explore the relationship between climate justice and the oppressed and marginalized populations. Conventionally, Rob Nixon identifies climate change effects as “*slow violence*” (2011, p. 4), which refers to incidents whose effects, although devastating, are not immediate. Thus, for Nixon, “*that is typically not viewed as a violence at all*” (2011, p. 2). However, he draws attention to the certain effects on “*those people lacking resources who are the principal causalities of slow violence*” (2011, p. 4), foregrounding the idea that people, places, and non-humans who have been marginalized have always been more susceptible to the damaging effects of climate change. In this regard, Bilodeau attempts to visualize the narratives and stories onstage to magnify the vulnerabilities of Inuit people and the political and social structures that underpin them. Hence, as an artist, Bilodeau participates in the processes of resingularization and the social reconstruction, problematizing dominant anthropocentric modes of representation. She attains this by making use of theatre’s capacity to modify our subjectivities through the ‘ethico-political and aesthetic paradigms’ that Guattari suggests.

The playwright employs the character breakdown, including three Inuktitut language-speaking Inuit characters, two French-speaking Canadian characters, one English-speaking Canadian character, two polar bears, and an Inuit sea goddess, as an imaginative strategy to make representations of racial, ethnic, and cultural differences onstage more respectful. Bilodeau provides translations and a glossary of Inuktitut terms and phrases at the beginning of the play to broaden and deepen the understanding of this local community. In the play, much of the story is based on the conflict between traditional ways of life and the economic and technological pressures

of modernity, which Bilodeau artistically portrays by using the visual and textual possibilities of theatre. That is, the play resists ecological degradation, which parallels with the deterioration of the modes of human life with regard to the Inuit community. In the play, Inuit climate-change activist Leanna is inspired by real-life activist Sheila Watt-Cloutier, who argues that “*the Arctic is seen as a global barometer for climate change, and Inuit are responsible sentinels that have reached out to warn the world about this important issue that interconnects all of humanity*” (Cape Farewell, 2013, p. 33). Leanna, modelled on an actual activist figure, strives hard to promote global awareness of the anthropogenic climate change effects on the Arctic and local communities. Act I begins at a conference, where Leanna stands at a podium, saying:

This place I come from we call Nunavut. It means “Our Land” in Inuktitut. It’s where we, Inuit, have thrived for more than four thousand years. It’s where we strive to realize our full potential. It’s where we nurture our knowledge of who we are. But Nunavut, our land, is only as rich as it is cold. And today, most of it is melting (Bilodeau, 2015, p. 1).

Leanna’s poetic language attracts attention, and her rhetorical skill encourages the audience to visualize the region and its historical richness. In doing so, she aims to bridge the gap between the audience and the Inuit community, shifting from a global to a localized scale. Leanna’s effort demonstrates that effective environmental activism requires all scales to be considered. She maintains her argument by giving concrete examples, and she says, “*Our hunters can’t feed their families [...] Our roads and houses are sinking, and our traditional knowledge is becoming obsolete*” (Bilodeau, 2015, p. 27). Leanna struggles to reveal that the materialized relationships between human culture and non-human nature have allegedly significant socio-ecological consequences for the Arctic and the local people who dwell there. Indeed, these effects are the direct consequences of ecophobic attitudes towards non-human nature. She further informs the audience about the political challenges she faces during her environmentalist struggles. She has petitioned the US government with “*A hundred and seventy-five pages of thoroughly researched scientific facts and first-hand witness testimonies*” (Bilodeau, 2015, p. 26), blaming the government for not taking action against the violation of the Inuit community’s essential rights for survival. Ironically, the petition and the subsequent request to accept the appeal were both rejected due to the lack of supporting evidence provided. She boldly deduces, “*Industrialized countries that do not recognize this and take action to reduce their emissions violate our basic human rights to life, health, culture, and -*” (Bilodeau, 2015,

p.63). It is evident that Leanna criticizes political authorities who deny ecological realities and overlook human rights on the part of the Inuit. In this regard, Bilodeau's portrayal of the policymakers' ignorance of the warnings and ecological knowledge of the Inuit shows that they adopt an ecophobic attitude; thus, the climate change crisis remains a distant reality for them. However, resisting the decline of the environment brought by the instrumentalized world, theatre can generate a revolutionary political praxis by which ecophobia can be transformed into ecosophy. In similar terms to Guattari, Bilodeau, as an artist, employs the stage as a revolutionary space, through which new micropolitical and microsocial practices can be organized. To put it more clearly, from Guattari's ecosophical point of view, Bilodeau opens up broader, intimate relations that encompass the non-human environment, and it is here where the micropolitical has a catalysing power, activating potentialities to overthrow oppressive power structures. With the audience now occupying equal ground with the artist, Bilodeau is able to connect this to Guattari's search for a 'new aesthetic paradigm' whereby artistic practices are able to create spaces of reconfiguration which extend directly into the politics of everyday life.

Climate scientist French-Canadian Jean, who has been conducting scientific research in the Arctic for 15 years, is in Nunavut. To get a research licence, he needs "to involve the community somehow, New rule from the Nunavut Research Institute" (Bilodeau, 2015, p. 34). Jean meets Veronica, demanding an Inuktitut language course from her. However, Veronica rebukes him due to his apathy toward the local language, saying, "If you want to work in Nunavut, it's not enough to talk AT us anymore. You have to talk WITH us. That's just pitsiaqattautiniq [respect]" (Bilodeau, 2015, p. 41). Veronica criticizes Jean, who has been working for years in the region without learning a single Inuktitut word, and calls him "typical qallunaaq [white man]" (Bilodeau, 2015, p. 39). Here, by local requirements, the playwright intends to connect the scientist with the local community. As a white European man, Jean's indifference to Indigenous local culture and language reveals his ecophobia, which is "present and subtle [in his attitudes] as racism" (Estok, 2011, p. 4). By these requirements, Jean would realize the existence of Inuit culture, which frees it from being a distant reality. In this way, the playwright allows Jean to develop social relations with the local culture, which would transform his subjectivity. Tulugaq, an Inuit elder, guides Jean and helps him carry his equipment, watches polar bears while they are out on the ice, shows the safest route and deploys some CTD sensors to take measurements of ice thickness (Bilodeau, 2015, p. 51). Tulugaq remarks on the significance of traditional knowledge as follows:

That is *Inuit qaujimajatuqangit*. Inuit traditional knowledge. Old learning about living in peace with people, animals, nature. Arctic is not just numbers. Arctic is stories. Like *aqsarniit* story. *Qallunaat* learning: lots of numbers. But it comes here – (*pointing to his head*). Only here. Not good for us. *Inuit qaujimajatuqangit* comes here – (*pointing to his head*), here – (*pointing to his heart*), and here – (*moving hands and feet*). *Inuit qaujimajatuqangit* is alive. Observation, experience. Always changing. Numbers are not enough. We need stories. You understand? (Bilodeau 2015, p. 52).

As the quotation indicates, the playwright offers traditional ecological knowledge as a component of the scientific approach, valuing both ways of knowing about the natural world. In doing so, Bilodeau brings these dilemmas to the forefront and interrogates the extent to which these conflicting types of knowledge have the ability to support one another. In an ecosophical context, Bilodeau combines “*the annals of myth and ritual or [...] supposedly scientific accounts – all of which have as their ultimate goal a dispositional mise en scène, a bringing-into-existence*” (Guattari, 2000, p. 37). In synch with Guattari, the playwright addresses the inadequacy of scientific frameworks to deal with ecological deterioration and offers ecosophy as an alternative to reformulate humanity’s relationships with the rest of the world. By connecting Inuit traditional knowledge and local richness with scientist Jean, Bilodeau generates other ways of perceiving, a creative forging of new, transverse relations with others that resists ecophobia. Thus, Bilodeau’s emphasis on the significance of ‘living in peace with people, animals, nature’ reflects her ecosophical stance by bringing all domains together-in and through the three ecologies- and allowing the multiple dimensions of each to flourish.

Tulugaq and his traditional ecological knowledge are structured as a component of Jean's clear-cut scientific understanding. Tulugaq guides Jean to conduct his research on the ice, but he repeatedly postpones going out on the ice, relying on his intimate knowledge of the ice, which enrages Jean. Jean insists on proceeding, disregarding the Inuit elder’s ability to spot slight changes and predict trends onto the ice, which results in his falling through the ice. While underwater, he comes across Nuliajuk, the Inuit goddess of the ocean and the underworld. Nuliajuk wraps her hair around Jean, immobilizing him, and utters: “*Now the ocean. Is my dominion [...] I can sense. The weakness. Of all. Humanity*” (Bilodeau, 2015, p. 85). The goddess accuses Jean and humans of their ecophobia towards the natural environment, damaging her dominion due to the ice melting. According to Nuliajuk’s mythological

story, she feels relieved when her hair is combed; otherwise, she feels angry and keeps all the sea animals away from hunters (Bilodeau, 2015, p. 93). Jean's encounter with Nuliajuk has two significant points. On the one hand, this encounter enables him to realize that humans are inextricably connected to their environments. Thus, he becomes more sensitive and respectful of cultural differences, deducing he wants to learn more about Inuktitut (Bilodeau 2015, p. 96). He further builds an intimate relationship with Veronica, who has just lost her son, committing suicide, and shares her grief by combing her hair. Then, "*The light shifts to reveal NULIAJUK's hair loosening and releasing the trapped animals [...] Nature knows how to create, and celebrate life with a water ballet*" (Bilodeau 2015, p. 99). The playwright's artistic employment of Inuit mythology onstage reveals that theatre's visual and textual capabilities render it a critical site for the articulation of ecological thought, providing various possibilities for community building and empathy. On the other hand, this gentle encounter, which stresses equal reciprocity between actual individuals and the natural environment, is the catalyst for Jean to develop a different perspective based on his experience rather than on scientific data. To put it more clearly, he feels empathy for Inuit people and shares their concerns about the climate change effects on their living conditions. It is, therefore, no coincidence that he feels sorry for the denial of Leanna's appeal, saying, "*If I knew I could put the data to good use I might consider taking that contract*" (Bilodeau, 2015, p. 98). From an ecosophical perspective, it is possible to argue that the playwright's imaginative space, enriched by traditional characters, stories, and myths, allowing to envision new solidarities together with new aesthetic practices. In this sense, "*Art is the thing upon and around which subjectivity can reform itself, the way several light spots are brought together to form a beam, and light up a single point*" (Bourriaud, 2002, p. 97). To say the same differently, Bilodeau's theatrical practice enhances humans' connectivity to each other and their environment, allowing subjectivity to reformulate itself with an emphasis on coexistence. Bilodeau achieves this by transforming her stage into an ecosystem, in which a variety of cultures, ethnicities, animals, and ideas coexist. It is here that Guattari's notion of ecosophy manifests itself as a science of ecosystems encompassing ecology, human, human subjectivity, and society.

Ecosophical theatre is politically regenerative, ethical, aesthetic, and embraces difference. Humans from different cultural backgrounds, mythological characters, and animals populate the dramatic construction in *Sila*. Non-human actors act alongside humans onstage, dislocating humans from the ontological centre of the world, thus, problematizing Western theatre's obsession with human subjectivity. In

other words, the ecosophical standpoint of the play situates differences in a mutually reliant framework, underscoring the anthropocentric enmeshment in Western theatre, which “*has been coterminous with the history of human subjectivity*” (Lavery and Finburgh, 2015, p. 6). In this way, the play not only reflects the consequences of ecological degradation on humans but also on non-human species in the Arctic. The non-human actors of the play, Mama polar bear and Daughter, serve as “*a portal through which we humans are able to access the grief of our changing climate in surprising, profound ways*” (Sandberg-Zakian, 2015, p. ii). Their initial appearance on the stage happens “*out on the ice. A brilliant and benevolent moon dominates the landscape. Friendly growling and laughter. MAMA and her DAUGHTER play-fight*” (Bilodeau, 2015, p. 41). Mama tells her daughter that,

All life is breath. From the original breath that gave us the miracle of Creation to the world itself, *silā* wraps all around us [...] *silā* reminds us that we are never alone. Each and every one of us is connected to every other living creature (Bilodeau, 2015, p. 43-44).

The quotation is indicative of ecosophy’s importance, which is revealed through the notion of *silā* in the play. Bilodeau’s elaboration of *silā* through non-human characters stresses the significance of the interconnectivity between humans, non-humans, and the ecological environment, recalling Guattari’s concept of ecosophy. The playwright anthropomorphizes Mama’s persona, granting her speech and mythology, and thereby, the polar bears speak and express their emotions, asserting agency. The assertion of agency onstage is highly significant, freeing them from being a mere representation of climate change. In the following scene, the audience witnesses the drowning of the daughter cub due to its inability to swim the distances needed to obtain food in the new reality of the melting ice brought on by climate change. This drowning, Mama’s grief, her “*a series of long desperate wails*” (Bilodeau, 2015, p. 61) and the action of searching for her lost daughter underwater, all enacted onstage, provoke empathy in the audience. Theresa J. May, who directs the 2015 production of the play in the University of Oregon, remarks on the significance of the representation of non-humans onstage as follows:

The polar bears were rehearsed not as objects (puppets), nor even as individual characters, but as possibilities of becoming. “Becoming polar bear” but never “acting” bear, sharing breath and continuous movement, an ensemble shaped and re-shaped, feeling into the question of kinship. Inspired by Inuit depictions of animals and humans as interwoven images of multiple forms, our Mama Bear was

multiple, mutating, always shape-shifting: an intermittent apparition (2016).

As May observes, the representation should situate humans and non-humans in a mutually reliant framework with a focus on ‘becoming’, emphasizing deep ecological connections between species. She further states, “*As we map alternative ways of being and relating, theatre can move us from the terrifying facts through the necessary transformations of self—a newly imagined human expressed in the context of a living, breathing planet*” (2016). To paraphrase May, theatre can reformulate human subjectivity, which Guattari refers to as ‘resingularization’, making humans realize their inherent connectedness to ecology. Thus, it is possible to say that Bilodeau’s portrayal of the disruption of non-humans’ habitat on the stage through nuanced embodiment allows the audience to move beyond empathy and touch on feelings of responsibility.

In *Sila*, the playwright links Veronica’s loss of her son, who commits suicide, and Mama polar bear’s loss of her cub by the parallel storylines, interconnecting the social and ecological effects of anthropogenic climate change on both humans and non-humans. The feelings of loss and grief bring them together, disregarding culture/nature and human/non-human divisions. In this way, the play problematizes dichotomous categorizations, bringing the political and ethical power of the ecosophical worldview to the forefront via aesthetic inspiration. Towards the end, the play informs the audience of another loss, following the incident of the sinking research vessel, the *Poloria*. The Coast Guard Officer Raphaël strives hard to rescue researchers, acting as “*the Polaria’s lifeline*” (Bilodeau, 2015, p. 81); however, his many rescue attempts fail. Finally, he learns that two of the researchers are rescued, but the captain is unable to climb the ladder and dies. Throughout the crisis, he unconditionally takes responsibility for the researchers aboard even though he accepts that weather and ice act beyond human control. Through the sinking vessel incident, the playwright suggests that climate change operates on a scale much beyond the capacity of humans to influence it in terms of both time and scale. Thus, it is vital for humanity to contend with a rise in the frequency of natural events that are no longer completely ‘natural’ as a result of anthropogenic climate change. To put it differently, as Leanna articulates in the play:

The real issue is that we have lost part of our humanity. We have lost our capacity to care [...] But unless we open our hearts and embrace not just people we love, but people we don’t know, people we will never

meet, and people who are not yet even born, we will never value our species enough to make sure it survives (Bilodeau, 2015, p. 64).

The quotation demonstrates that humans' capacity to care can be instrumental in building a more hopeful and livable situation for human beings and non-humans, extending our caring relationships to distant humans and non-human entities. "Caring about [...] moves us from the face to face world into the wider public realm" (Noddings, 2002, p. 22), encouraging our social relations. This point of view is indicative of the inherent connection between culture and nature, since a caring stance in our social relations can bring a revolutionary solution to our common ecological problems. As Guattari suggests, humans need to expand their perspectives on ecological action to include not just ecology but also the complex network of connections between social relations and human subjectivity. Instead of adhering to ecophobia, which shores up the division between these registers, humans should adopt a unique ecosophical position, which has the potential to reformulate our relationships with the rest of the world.

Conclusion

Drawing on Guattari's notion of 'ecosophy,' which he foregrounds in *Three Ecologies* (2000), ecosophical theatre sheds light on the degradation of ecology, the disintegration of social relations, and the decline of subjectivities due to Integrated World Capitalism. As mentioned above, instrumentalized world conditions threaten human subjectivity by desingularizing it. Nevertheless, ecosophical theatre resists this desingularization process by creating new modes of accomplishing resingularization. Ecosophical theatre attains this by generating a symbiosis between singularities and the environment that surrounds them. Considering this point of view, Chantal Bilodeau's *Sila* (2015) provides the audience with a live space, allowing them to experience grief for our planet that, rather than isolating us, connects us and affirms our inter-relatedness. The audiences participate in the grief of loss that can help to find the courage and the energy to act to protect what still remains. It is, therefore, no coincidence that ecosophical theatre allows us to reconsider the effects of ecophobia on humans, non-humans, and ecology. Thus, it provides a framework through which the dichotomous categorizations can be reconceptualized into configurations other than the traditional oppositions produced by the dualistic concepts of Enlightenment beliefs. In this context, Bilodeau's ecosophical theatre endeavors to depict the basic conditions required for alternative representations of all the categories concerned- human, non-human, ecology- by imagining characters

and settings in a manner that rejects ecophobia, fueling dualisms as viable frames for conceiving the various relationships, involved and, instead, embracing difference.

In *Sila*, Bilodeau's emphasis on coexistence reflects her ecosophical stance by bringing all the registers mentioned above together -in and through the three ecologies- and allowing the multiple dimensions of each to flourish. By transforming the stage into an ecosystem where humans, non-humans, and ecology coexist, Bilodeau offers fresh ways of existence inspired by new ethico-aesthetic paradigms. More importantly, Bilodeau invigorates and encourages us to question ecophobia as the reason that lies at the heart of the current ecological crisis, and then she offers ecosophy as a solution to this global phenomenon. Bilodeau achieves this by connecting a wide range of stories, characters, cultures, ethnicities, humans, and non-humans with one another, invoking the anthropogenic climate change effects as common ground. Thus, it is possible to say that her theatre embraces differences onstage to make them more respectful. Bilodeau's portrayals of the Inuit local community, the hardships they face due to climate change effects, and the efforts of Inuit climate change activist Leanna, deserve appreciation. Her portrayal of policymakers' indifference to the violations of Inuit people's rights is highly attractive as it can activate potentialities to overthrow oppressive power structures. With the audience now occupying equal ground with the playwright, Bilodeau is able to connect this to Guattari's search for a 'new aesthetic paradigm' whereby artistic practices are able to create spaces of reconfigurations which extend directly into the politics of everyday life.

References

- Antonioli, M. (2018). What is Ecosophy? In C.V. Boundas (Ed.), *Schizoanalysis and Ecosophy: Reading Deleuze and Guattari* (pp. 74-87). London and New York: Bloomsbury.
- Arons, W. (2010). Beyond the Nature/Culture Divide: Challenges from Ecocriticism and Evolutionary Biology for Theater Historiography. In H. Bial and S. Magelssen (Eds.), *Theater Historiography: Critical Interventions* (pp. 148-161). University of Michigan Press.
- Arons, W., May, T. J. (2012). *Readings in Performance and Ecology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bilodeau, C. (2015). *Sila*. Vancouver: Talonbooks.

- Cape Farewell. 2013. What Does Culture Have to Do with Climate Change? Everything. Carbon 14: Climate is Culture Program Guide. Canada, December 29. Retrieved from: <https://www.capefarewell.com/carbon14/>
- Chaudri, U. (1994). 'There Must Be a Lot of Fish in That Lake': Toward an Ecological Theater. *Theater*, 25 (1), 23-31.
- Clark, T. (2015). *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold Concept*. London: Bloomsbury.
- Crutzen, P. J. and Stoermer, E. F. (2000). The Anthropocene. *IGBP Newsletter*, 41, 17-18.
- Estok, S. C. (2009). Theorizing in a Space of Ambivalent Openness: Ecocriticism and Ecophobia. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 16 (2), 203-225. Doi:10.1093/isle/isp010.
- Estok, S. C. (2011). *Ecocriticism and Shakespeare: Reading Ecophobia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Estok, S. C. (2018). *The Ecophobia Hypothesis*. New York: Routledge.
- Garcin-Marrou, F. (2018). For an Ecosophical Theatre. In C.V. Boundas (Ed.), *Schizoanalysis and Ecosophy: Reading Deleuze and Guattari* (pp. 181-98). London: Bloomsbury.
- Genosko, G. (2009). *Felix Guattari: A Critical Introduction*. New York: Pluto.
- Guattari, F. (1995). *Chaosmosis: An Ethico-Aesthetic Paradigm*. (P. Bains and J. Pefanis, Trans.). Bloomington: Indiana University Press
- Guattari, F. (2000). *The Three Ecologies*. (I. Pindar and P. Sutton, Trans.). London: Continuum.
- Lavery, C. (2016). Introduction: Performance and Ecology – What Can Theatre Do? *Green Letters: Studies in Ecocriticism*, 20 (3), 229-36. Doi: 10.1080/14688417.2016.120669.
- Lavery, C. and Finburgh, C. (Eds.). (2015). *Rethinking the Theatre of the Absurd: Ecology, the Environment and the Greening of the Modern Stage*. London: Bloomsbury Methuen Drama.
- May, T. J. (2007). Beyond Bambi: Toward a Dangerous Ecocriticism in Theatre Studies. *Theatre Topics*, 17 (2), 95-110.

- May, T. J. (2010). Kneading Marie Clements' Burning Vision. *Canadian Theatre Review*, 144, 5-12.
- May, T. J. (2016). Radical Empathy, Embodied Pedagogy, and Climate Change Theatre. *HowlRound*. April 20.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper & Row.
- Miles, M. (2014). *Eco-Aesthetics: Art, Literatures and Architecture in a Period of Climate Change*. London: Bloomsbury Publishing.
- Nixon, R. (2011). *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard University Press.
- Noddings, N. (2002). *Starting at Home: Caring and Social Policy*. Berkeley: University of California Press.
- Pindar, I., Sutton, P. (2000). Introduction. In F. Guattari, *The Three Ecologies* (pp. 1-20). London: Continuum.
- Plumwood, V. (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. New York: Routledge.
- Sandberg-Zakian, M. (2015). Introduction. In C. Bilodeau, *Sila* (pp. i-v). Vancouver: Talonbooks.
- Sobel, D. (1996). *Beyond Ecophobia: Reclaiming the Heart in Nature Education*. Great Barrington, MA: Orion.
- Wojnarski, L. (2020). *Ecodramaturgies: Theatre, Performance, and Climate Change*. New York: Palgrave Macmillan.

Summary

Ecological thinking, which has recently found expression in a wide range of critical and literary works, has been slow to take hold in the field of theatre and performance arts, both in scholarship and practice. Into the new millennium, laying the groundwork for a burgeoning discipline that has coalesced into what one of the pioneers in the field, Theresa J. May, has coined "ecodramaturgy" (2010, p. 6). Ecodramaturgy, which can also be called ecological theatre places ecological reciprocity at the centre of its dramatic and thematic content. Thus, it rejects the humanist paradigm of Western theatre, situating humans and non-humans in a mutually reliant framework. Hence, ecological theatre problematizes the notion of ecophobia that postulates the superiority of humans over non-humans, shoring up culture/nature dualism. According to Simon C. Estok, ecophobia "has largely derived from modernity's irrational fear of nature and hence created an antagonism between humans and their environments" (2018, p. 1). This paper considers the ecophobia hypothesis as one of the principal mediums contributing to and shaping the division between culture and nature and argues that these paranoid delusions of nature need to be reimagined by relatively free of hierarchical constructions to deal with the current ecological crisis.

Félix Guattari, addressing the significance of ecological awareness, notes that “*ecosophy-between the three ecological registers (the environment, social relations, and human subjectivity)*” could be the solution to the current ecological crisis (2000, p. 28). Ecosophy can find answers to environmental degradation, which parallels the deterioration of human life modes by new “*ethico-political and aesthetic*” paradigms (Guattari, 2000, p. 67). Here, Guattari’s notion of ecosophy, which manifests itself as a science of ecosystems encompassing ecology, human, and human subjectivity, promises hope for a new kind of ecological theatre: ecosophical theatre. Drawing upon Guattari’s notion of ‘ecosophy,’ which he foregrounds in *Three Ecologies* (2000), ecosophical theatre sheds light on the degradation of ecology, the disintegration of social relations, and the decline of subjectivities due to Integrated World Capitalism. As mentioned above, instrumentalized world conditions threaten human subjectivity by desingularizing it. However, ecosophical theatre resists this desingularization process, creating new modes of accomplishing resingularization. Ecosophical theatre attains this by generating a symbiosis between singularities and the environment that surrounds them.

Considering this point of view, Chantal Bilodeau’s *Sila* (2015) provides the audience with a live space, allowing them to experience grief for our planet that, rather than isolating us, connects us and affirms our inter-relatedness. The audiences participate in the grief of loss that can help to find the courage and the energy to act to protect what still remains. It is, therefore, no coincidence that ecosophical theatre allows us to reconsider the effects of ecophobia on humans, non-humans, and ecology. Thus, it provides a framework through which the dichotomous categorizations can be reconceptualized into configurations other than the traditional oppositions produced by the dualistic concepts of Enlightenment beliefs. In this context, Bilodeau’s ecosophical theatre endeavors to depict the basic conditions required for alternative representations of all the categories concerned- human, non-human, ecology- by imagining characters and settings in a manner that rejects ecophobia, fueling dualisms as viable frames for conceiving the various relationships, involved and, instead, embracing difference.

In *Sila*, Bilodeau’s emphasis on coexistence reflects her ecosophical stance by bringing all the registers mentioned above together -in and through the three ecologies- and allowing the multiple dimensions of each to flourish. By transforming the stage into an ecosystem where humans, non-humans, and ecology coexist, Bilodeau offers fresh ways of existence inspired by new ethico-aesthetic paradigms. More importantly, Bilodeau invigorates and encourages us to question ecophobia as the reason that lies at the heart of the current ecological crisis, and then she offers ecosophy as a solution to this global phenomenon. Bilodeau achieves this by connecting a wide range of stories, characters, cultures, ethnicities, humans, and non-humans with one another, invoking the anthropogenic climate change effects as common ground. Thus, it is possible to say that her theatre embraces differences onstage to make them more respectful. Bilodeau’s portrayals of the Inuit local community, the hardships they face due to the climate change effects, and the efforts of Inuit climate change activist Leanna, deserve appreciation. Her portrayal of policymakers’ indifference to the violations of Inuit people’s rights is attractive as it can activate potentialities to overthrow oppressive power structures. With the audience now occupying equal ground with the playwright, Bilodeau is able to connect this to Guattari’s search for a ‘new aesthetic paradigm’ whereby artistic practices are able to create spaces of reconfigurations which extend directly into the politics of everyday life.

ANKYRA ÇEVRESİNDE ROMA DÖNEMİ İZLERİ

TRACES OF THE ROMAN PERIOD AROUND ANKYRA

Çiğdem GENÇLER GÜRAY

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı,
cigdemgencler@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Kasım 2021
Kabul edildiği tarih: 24 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 November 2021
Date accepted: 24 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Ankyra; Galatia Eyaleti; Roma
Dönemi; Galatlar; Kırsal Yerleşimler

Keywords

Ankyra; Galatia Region; Roman
Period; Galatians; Rural Settlements

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.18

Öz

Roma İmparatorluğu'nun Galatia Eyaleti'nin başkenti olan Ankyra, MÖ 25 yılından itibaren bölgenin önemli kentlerinden biri olmuştur. Ankyra kenti üzerine bugüne kadar yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır ve bu sayede kentin yapısal, sosyal ve siyasal oluşumu hakkında fikir sahibi olabilmek mümkündür. Ankyra çevresi ile ilgili bilgilerimizin büyük bir çoğunluğu ise Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin yaptığı kurtarma kazıları ve gerçekleştirilen yüzey araştırmalarından gelmektedir. M.Ö. 25 yılında İmparator Augustus ile Roma Egemenliği'ne geçen ve Roma'nın Galatia eyaleti olan bölgedeki, en önemli değişim, Galat yöneticilerinin konumlandığı kale yerleşimlerinin (phrourion) yerine, Roma kültürünü yansıtan planlı kent dokularının ve kentlerle bağlantılı yol ağ sistemlerinin oluşmasıdır. Eyalet, Augustus tarafından, aslında daha öncesinde de benzer bir bölünmenin olduğu, üç polis halinde organize edilmiştir: Pessinus Tolitobog Galatların, Ankyra Tektosağ Galatların ve Tavium ise Trokmii Galatlarının merkezleriydi. Ankyra, Galatia Eyaleti'nin başkenti olmuş ve kentte, Roma İmparatorluğu'nun propaganda yapıları olarak tanımlayabileceğimiz çok sayıda anıtsal yapı inşa edilmeye başlamıştır. Başkentte bu şekilde bir Romalılaşma süreci gerçekleştirilirken, kırsalda ise "Colonia Germa" ve "Kinna" gibi yeni koloni kentleri kurularak buralarda Romalı veteranlara yer veriliyor böylece, bölgenin Romalılaşması sağlanıyordu. Bu koloni kentlerin dışında, Ankyra çevresinde bulunan köy/kasaba ve kale niteliğindeki küçük yerleşimlerde de bir yaşam sürekliliğinin olduğu arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Ankyra çevresinde, bugüne kadar yapılmış çalışmaların ve tarafımca başlatılan yüzey araştırmasının genel bir değerlendirmesini içermektedir. Bütün veriler, ekte verilen haritaya yerleştirilerek Roma Dönemi Ankyra çevresinin genel bir taslağı çıkarılmıştır. Bu yerlerin yayılım alanı, yapısal özellikleri gibi veriler ancak ileride yapılacak detaylı kazı ve yüzey araştırmaları ile anlaşılabilir.

Abstract

Ankyra, the capital city of the Provincia Galatia of the Roman Empire, has been one of the important cities of the region since 25 BC. Based on a numerous amount of studies on the city of Ankyra, it is possible to acquire knowledge regarding the structural, social and political evolution of the city. A great majority of this knowledge is gathered through the salvage excavations and surveys performed by the Museum of Anatolian Civilizations. The most significant change experienced in the region, that had entered the domination of Rome in 25 BC when Emperor Augustus established the province of Galatia, was the replacement of the castle settlements (phrourion) of Galatian Rulers with a planned urban texture reflecting the Roman culture and road network systems connecting the cities. The Galatia Province was organized under three polis divisions by Emperor Augustus being parallel to the tribe based divisions of the past periods. Pessinus was belonging to Tolitobogii, Ankyra was belonging Tektosağii, and Tavium was belonging to Trokmii tribes. Ankyra became the capital of the Province of Galatia and many monumental constructions, which can be defined as the propaganda structures of the Roman Empire, such as a theatre, a stadium, a nymphaeum, and a temple, began to be built in the city. While such a Romanization process was being carried out in the capital, new colonial cities such as "Colonia Germa" and "Kinna" were established in the countryside, where Roman veterans were accommodated; thus, the Romanization of the region was ensured. Thanks to the archaeological finds on which we can testify the continuity of life in the Hellenistic villages/towns and castles in the vicinity of Ankyra. This study includes a general evaluation of the previous researches made around Ankyra and the current survey conducted by myself. A general outline of the Roman Ankyra was visualized by placing all the archaeological finds on the attached map. Information such as the territorial diffusions and structural features of these districts can only be understood through detailed excavations and surface surveys to be carried out in the future.

Giriş

Bugün Ankara ili Altındağ ilçesi Ulus Senti ve çevresini kapsayan bölge, Roma Dönemi Ankyra kentinin merkezini oluşturmaktadır. Ankyra MÖ 25 yılından itibaren Roma'nın Galatia Eyaleti'nin başkentiydi ve içinde yer alan anıtsal yapıları ile tipik bir Roma kenti dokusu göstermekteydi. Kentin kırsalı hakkındaki bilgilerimiz ise çok kısıtlıdır.

Bu çalışma, Ankara çevresinde bugüne kadar yapılmış kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiş Roma Dönemi arkeolojik verilerinin genel bir değerlendirmesi üzerinden, Ankyra kentinin kırsalını anlamaya yönelik bir araştırmadır.

Bu amaç doğrultusunda, 2021 yılında Kuzey Ankara (Kalecik, Akyurt, Çubuk ve Kahramankazan ilçeleri) Bölgesi'nde bir yüzey araştırması projesi tarafımda başlatılmıştır¹. Ankara Kahramankazan ilçesinden başlayan projenin ilk verileri, bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında değerlendirilecektir.

Ankara ve çevresi ile ilgili ilk bilgilerimiz, bölgeyi gezen seyyahlardan gelmektedir. Ankara'nın hem Roma Dönemi'nde hem de daha sonraki süreçlerde merkezi bir kent olmasından dolayı, kent içinde çok sayıda anıtsal ve önemli yapı bulunmaktaydı. Bu nedenle, bölgeyi gezen seyyahların çoğunlukla Ankara hakkında bilgi sundukları ve seyahatleri sırasında Ankara çevresinde uğradıkları diğer küçük yerleşimler hakkında da çeşitli tespitlerde buldukları görülmektedir. Bu tespitler, çoğunlukla, yapı kalıntıları, yerleşimlerin genel özellikleri ve o yerleşimlerde görülen epigrafik verilere dayanır (Ainsworth, 1842; Hamilton, 1842; Humann- Puchstein, 1890; Texier II; Jerphanion, 1928; Ramsay, 1962). Ankara ya da antik adıyla Ankyra kentinin yukarıda bahsedilen özelliklerinden dolayı, kapsamlı ve detaylı çalışmaların büyük bir çoğunluğu, kent içi kalıntıları üzerine yapılmıştır. 2011 yılında M. Kadioğlu, K. Görkay ve S. Mitchell tarafından yayınlanan "Roma Dönemi'nde Ankyra" adlı kitap, o tarihe kadar kentle ilgili yapılmış bütün çalışmaları içermesinin yanında,

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı izni, Ankara Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile tarafımda başlatılan projede yer alan başta bakanlık temsilcimiz Tuğba Bahçivan Şimşek, Prof. Dr. Zeynep Çizmeli Ögün, Doç. Dr. Nilüfer Peker, Doç. Dr. Çağatay Aşkit, Levent Egemen Vardar, Dr. Arş. Gör. İbrahim Ethem Koçak, Dr. Arş. Gör. Yavuz Aydın, Arş. Gör. Banu Güler ve doktora öğrencisi Elif Şahin'e çalışmaya verdiği destekleri için teşekkür ederim. Kahramankazan Belediyesi'nin sunmuş olduğu imkânlar ve Aydoğan Ecza Deposu'nun sağladığı araba sayesinde çalışmalarımızı çok daha rahat yapabildik. Bu nedenle başta Kahramankazan Kaymakamı sayın Abdullah Selim Parlar'a, Belediye Başkanı sayın Serhat Oğuz'a ve belediyenin Kültür ve Sosyal İşler Müdürü sayın Atilla İrkin'e, Aydoğan Ecza Deposu sahibi sayın Emrah Erden'e ve bu imkanlara ulaşmamda bana yardımcı olan sevgili arkadaşlarım Tolga Çelik ve Melih Sanlı'ya gönülden teşekkür ederim.

mimari parçaların detaylı değerlendirilmesi ile Ankyra kentinin yapıları ve bu yapıların konumlandığı bir kent planı önerisi de sunmaktadır (Kadioğlu, Görkay ve Mitchell, 2011). Arkasından, 2015 yılında U. Peschlow'un yayınladığı "Ankara – Die Bauarchäologischen Hinterlassen-schaften aus römischer und byzantinischer Zeit" adlı kitap, kent hakkındaki bir diğer önemli çalışmayı oluşturur (Peschlow, 2015).

Ankara çevresi ile ilgili, çoğunlukla kazı, yüzey araştırması raporları ve Galat yerleşimleri üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara makalenin ilerleyen bölümlerinde değinilecektir. Özellikle S. Mitchell'in yayınları, Galatia'nın toplumsal, siyasal, dinsel sürecini tanımamızı sağlayan en temel referans kaynaklardır. Roma Dönemi Ankyra'sının kırsalında köy ya da kasaba olarak tanımlanabilecek yerleşimlerin olduğu ve bu yerleşimlerin bir süreklilik gösterdiği ele geçen arkeolojik verilerden bilinmektedir. Bu çalışmada, toplanan veriler ışığında, yerleşimlerin tanımlaması yapılmaya çalışılacaktır.

Roma Öncesinde Ankyra ve Çevresi

Ankyra kentinin, Roma Egemenliği öncesinde Galat kabilelerinin yerleşim alanları içinde olduğu bilinmektedir (Mitchell, 1993, s. 13-58; Arslan, 2000; Darbyshire ve diğ. 2000, 87-94; Mitchell, 2003, s. 280-293; Coşkun, 2019, s. 146-163). Hellenistik Krallıklar Dönemi'nin yaşandığı MÖ 3. yüzyılda, Trakya üzerinden Anadolu'ya gelen Galatlar, Orta Anadolu'nun geniş bir alanına, Tolistobog, Tektosag ve Trokmi olmak üzere üç kabile halinde yayılmışlardır. Bu dönemde bölgenin *emporio* olarak tanımlanabilecek en önemli yerleşim alanlarının Tolistobog Galatların yaşadığı Gordion (Yassıhöyük-Polatlı) ve Trokmi Galatlarının yaşadığı Tavium (Yozgat) olduğu, Tektosag'ların kalesi olan Ankyra'nın da stratejik bir öneme sahip olduğu bilinmektedir (Darbyshire, Mitchell ve Vardar 2000, s. 87-88). Pessinus (Ballıhisar-Eskişehir) ise Hellenistik Dönem'de daha çok dini nitelikleriyle önde iken asıl önemini, Roma Dönemi'nde kazanmıştır. Ancak, bahsi geçen her üç merkezde de bu zamana kadar bu bilgiyi kanıtlayacak, yeterli arkeolojik veri ile ne yazık ki karşılaşılmamış olsa da bölgede tespit edilen ve Hellenistik Dönem'i yansıtan kale

duvarları, mezarlar² ve az da olsa küçük buluntular (Coşkun, 2015, s. 129-162; Parachaud, 2018, s. 23-44), Galatlara dair en temel verileri oluşturur.

Strabon'dan da anladığımız kadarıyla Galatlar, yerleşimlerinin büyük bir çoğunluğunu, yerel yöneticilerin idaresindeki, *phrourion* olarak tanımlanan kalelerde oluşturmaktaydı. Bölge kontrolünün sağlanabileceği stratejik öneme sahip ve tarım arazilerine yakın tepeler üzerine kurulmuş olan bu kale yerleşimleri, kuru duvar örgüsüyle bölgenin yerel mimari dokusunu yansıtırken, özellikle MÖ 1. yüzyılda Galatların en güçlü kralı Deiotaros Philoromaios'un kalesi gibi önemli yerlerde ise Hellenistik mimarinin özelliklerini yansıtır şekilde daha özenli yapılmış yerleşimlerle karşılaşılmaktadır (Mitchell, 2003, s. 290-292). Strabon'un da belirttiğine göre Deiotaros'un iki kalesinden biri kralın malikanesini bulunduran Bloukion, diğeri ise hazinesinin korunduğu Peion'dur (XII.5.2) (Mitchell, 1974, s. 61-75). Yapılan çalışmalar ve kazılar, Blucium'un bugün Kahramankazan İlçesi Karalar'da, Peium'un ise Kirmir Çayı vadisinde, üç yanı çay tabanı olan yarımada biçimli sarp tepelik üzerinde kurulmuş Tabanlıoğlu Kalesi'nde yer aldığı sonucuna varılmıştır (Mitchell, 1974, s. 61-75; Vardar ve Akyürek Vardar, 1998, s. 254; Darbyshire, Mitchell ve Vardar, 2000, s. 88-89). Bugün Gölbaşı Oğulbey'de (RECAM II, 27) yer alan tepe üzerindeki Hellenistik duvar kalıntılarının ise Deiotaros'un damadı Kastor'un, krali ikametgahı olan Gorbeios'a ait olduğu düşünülmektedir. Strabon'un bahsettiğine göre yaklaşık MÖ 43 yılında Gorbeus'ta bulunan kale ve yerleşim Deiotaros tarafından yıkılmış, Kastor ve kızını öldürmüştür (XII.5.3.C568) (Darbyshire, Mitchell ve Vardar, 2000, s. 91).

Bahsi geçen kalelerin dışında, adı antik kaynaklarda geçen ya da arkeolojik olarak saptanan başka Galat kale yerleşimleri de bölgede (Harita 1) tespit edilmiştir (Vardar ve Akyürek Vardar, 1997, s. 245-279; 1998, s. 287-295; 1999, s. 163-168; 2000, s. 237-248; Vardar, 2001, s. 297-308; 2002, s. 203-218; 2003, s. 117-132; 2005, s. 267-283; 2006, s. 79-100; Vardar, 2007, s. 453-468; Mitchell, 1993, s. 42-

² Bindirme tekniği ile yapılmış çatı örtü sistemi bulunan mezarlar hem buluntu hem de lokalizasyon nedeniyle Galat Tümülüsleri olarak tanımlanmaktadır (Darbyshire ve diğ. 2000, 85-86). Bu özellikleri yansıtan Tümülüsler, Kahramankazan Karalar'da (Arık, 1934, s. 134-146, ayrıca bkz. dn. 16) ve Çimşit'te (Yağcı, 2021, s. 451-476), Polatlı Belkavak (Taşkıran – Türkmen 2021, s. 198) ve Gordion Kıranharman "O" Tümülüsü'nde (Young, 1956, s. 250-252; Temizsoy – Kaya, 2000a, s. 7-25) görülmektedir. Mezar içinde ele geçen buluntulara dayanarak tümülüslerin Geç Hellenistik Dönem'e ait oldukları tespit edilmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin Kırıkkale Delice ilçesi Çerikli Kasabasına bağlı Tekke Köyü sınırları içinde yer alan Kurt Sivrisi ve yine Kırıkkale'nin Balışehir ve Sulakyurt ilçeleri arasında kalan Seyidin Tepe Tümülüslerinde de benzer özelliklerin görüldüğü belirtilmiştir (Taşkıran-Türkmen, 2021, s. 208). Bu tip mezarların dışında, yine aynı döneme tarihli Karalar'da görülen beşik çatılı mezar odası bulunan Tümülüs örneği de bulunmaktadır (Arık, 1934, s. 122-134).

58; Strobel, 2009, s. 117-144). Bu tür kale yerleşimlerinin dışında, höyüklerde tespit edilen Hellenistik Dönem yüzey buluntuları, Galatlardan önceki yerleşim alanlarında da bir sürekliliğin olduğunu gösterir³.

Bölgede Galatların dışında yaşayan yerli halkların da olduğunu ve bu toplulukların da dönemin modası olan Hellenistik objeleri kullandıklarını unutmamak gerekir. Yerli halk ve Galatlardan oluşan bu karışık demografik yapılanmayı, Hellenistik Dönem için açıklayamamak da özellikle Roma Dönemi mezar stellerindeki isimler ve bu isimlerin onomastik okumaları, bölgenin genel toplumsal yapısı hakkında bilgi vermektedir (Strobel, 2009, s. 122-128; Coşkun, 2012, s. 51-68).

Roma Dönemi'nde Ankyra ve Çevresi

Roma Senatosu'nun MÖ 27 yılında, Octavianus'a "Augustus" ünvanını vermesi ile başlayan Roma İmparatorluğu'nun hemen arkasından, MÖ 25 yılında Galatların yaşadığı Orta Anadolu Bölgesi, Roma'nın "Galatia Eyaleti" haline getirilmiştir. Bu şekilde Galatlar ve bölge bir Romalılaştırma sürecine girmiştir.

Augustus ile başlayan bu süreçteki en önemli değişim, Galat yöneticilerinin konumlandığı kale yerleşimlerinin (*phourion*) yerine, Roma kültürünü yansıtan planlı kent dokularının ve kentlerle bağlantılı yol ağ sistemlerinin oluşmasıdır. Eyalet, Augustus tarafından, aslında daha öncesinde de benzer bir bölünmenin olduğu, üç *polis* halinde organize edilmiştir: Pessinus Tolistobog Galatların, Ankyra Tektosag Galatların ve Tavium ise Trokmi Galatlarının merkezleriydi (RECAM II, s.20). Hellenistik Dönem'de dini bir merkez olarak bilinen Pessinus'un, Roma Dönemi'nde Batı Galatia'nın *emporio*'su olduğu, Gordion'un ise bölgesel hakimiyetini kaybedip Pessinus ve Ankyra arasındaki yol üzerinde yer alan küçük bir yerleşim haline geldiği söylenebilir⁴, A. Goldman, yerleşimde yapılan kazılara dayanarak, Gordion'un Roma Dönemi'nde önerildiği gibi çok da küçük bir yerleşim olmadığını belirtmektedir (Goldman, 2005, s. 56-67).

³ Darbyshire ve diğ., 2000, s. 87-88. Haymana Türkhöyük Köyü Mezarlık mevkiinde yer alan höyükte, Polatlı Malveren ve Eskiköseler Höyüklerinde Hellenistik ve Roma dönemlerine ait buluntuların olduğu belirtilmiştir (Karaduman, 1987, s. 38-39).

⁴ Mitchell, Titus Livius'un "Roma Tarihi" kitabında anlattıklarına dayanarak, M.Ö. 189 yılındaki Manlius Vulso'nun saldırıları ile Gordion'un önemini kaybetmeye başladığından bahseder (Mitchell, 1993, s. 55, 83, dn.26). Gerçekten de Gordion'da yapılan kazılar sırasında tespit edilen tahribat tabakalarının, Vulso'nun tahribatı olduğu kanıtlanmıştır. (Goldman, 2005, s. 56).

Galatia Eyaleti'nin başkenti olan Ankyra'da, Roma İmparatorluğu'nun propaganda yapıları olarak tanımlayabileceğimiz "Augustus ve Roma Tapınağı"⁵, *nymphaeum* (?), *stadium* ve tiyatro gibi yapıların inşa edilerek yeni bir kent oluşturulduğunu (Kadioğlu, Görkay ve Mitchell, 2011, s. 79-243) ve bu kenti, imparatorluk çevresinden gelen bir konsülün başkanlığında, Roma ve Galat aristokratlarından oluşan bir meclisin yönettiğini görüyoruz. Bahsi geçen bu kişilerin yanında, Romalı askerler de kentte önemli bir sınıf oluşturmaktaydı (Kadioğlu, Görkay ve Mitchell, 2011, s. 41-68). Böylece, Galatia Bölgesi, aslında çok da yabancı olmadığı Roma kültürünün yoğun etkisi altına girmeye başlar. Başkentte bu şekilde bir Romalılaşma süreci ile karşılaşılırken, kırsalda ise "Colonia Germa" (Eskişehir, Sivrihisar, Babadat) ve "Kinna" (Tuz Gölü'nün kuzeyinde yer alan Karahamzalı köyünde olduğu düşünülmektedir. Mitchell, 1993, s. 87-88) gibi yeni koloni kentler kurularak buralarda Romalı veteranlara yer veriliyordu. Böylece hem bölgenin Romalılaşması sağlanıyor hem de emekli askerlere bir tür ödül verilmiş oluyordu (Speidel, 1983, s. 282). Ankyra çevresinde tespit edilen veteranlara ait mezar stelleri, bu durumun somut örnekleridir (Mitchell ve French, 2012, s. 335-381).

Romalılar kurdukları yeni eyaletlerde Romalılaşma sürecini işletirken bir yandan da hem askeri hem de idari nedenlerden dolayı yol ağ sistemleri de kurmuşlardır. Günümüze kadar Roma yollarının çok az bir kısmı korunmuş olmasına rağmen ele geçen mil taşları dönemin yol ağ sistemleri hakkında çeşitli öneriler sunulmasını sağlamaktadır. Özellikle mil taşları üzerinde yer alan isimler (yaptıranın ya da onartanın ismi gibi), tarih ve hangi kentler arasında ne kadar mesafe olduğu gibi birçok bilgi, bu yol önerilerinin en temel unsurlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, yollar üzerindeki yerleşimler hakkında bilgi veren bir diğer önemli kaynak ise antik haritalardır (Hofeneder, 2008, s. 210; Albu, 2014, s. 1-4; Belke, 1984). Bütün bu veriler üzerine detaylı bir çalışma yürütmüş olan D. French'in hazırladığı kapsamlı yayın hem bu makalenin hem de Galatia Bölgesi üzerine çalışanların en temel kaynağını oluşturmaktadır (French, 2012). Galatia ve Pontus bölgelerinde ele geçen mil taşlarına bakıldığında, Vespasianus'un tahta geçişinden itibaren yaklaşık elli yıllık bir süreçte üç farklı yol yapım sürecinin olduğu tespit

⁵ İmparatorluk kültürü, temelinde Roma imparatorlarına tapınımı içerir. Roma İmparatorluğu'nun ve imparatorlarının yüceltilmesiyle politik bir amaç içeren bu uygulama, özellikle eyaletlerin Roma'ya sadakatini ve Roma'nın da bu sadakati desteklediğinin bir kanıtıdır. Bu nedenle, Ankyra'da yapılmış olan Roma ve Augustus Tapınağı'nın anta duvarında yazılı olan tapınak rahipleri listesinde çok sayıda Galat soylularının yer aldığı görülmektedir (Coşkun, 2014, s. 35-73; Kadioğlu ve diğ., 2011, s. 25-26).

edilmiş ve bölgede, MS 80-82 yıllarında gerçekleşen yol yapım faaliyetlerinin, Traianus ve Hadrianus Dönemlerinde de devam ettiği anlaşılmıştır (Mitchell, 1993, s. 124).

Roma yerleşimlerine, genel olarak baktığımızda bir kent ve o kentin etrafında konumlanan köylerden oluşan bir yapılaşma ile karşılaşılır. Bu yapılaşmaya ek olarak, özellikle önemli kentlerin yakın ya da uzak çevresinde villalar yer almaktadır (Millet, 2000, s. 175). Kent yönetici ve soylularına ait olması gereken bu yapılar, daha çok ev sahibinin kent yaşamından uzaklaşıp dinlendiği (*Villa urbana*) ya da kent kırsalında bir çiftlik, çiftlik yapıları ve arazi sahibine ait bir villayı içeren komplekslerden (*Villa Rustica*) oluşan alanlardı.

Galatia Eyaleti'nde, Pessinus, Ankyra ve Tavium dışında, klasik anlamda kent dokusu oluşturan bir başka yerin olmadığı görülmektedir. Geniş bir alana yayılmış olan eyalet içinde daha önceki kale, köy gibi yerleşimlerin sürekliliğinin olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Ankara çevresinde tespit edilmiş Geç Kalkolitik/Erken Tunç dönemlerine kadar uzanan çok sayıdaki höyük yerleşimlerinde⁶ ya da Galat kale yerleşimlerinde Bizans Dönemi'ne kadar giden bir yaşam sürekliliği takip edilebilmektedir. Bu tespitler çoğunlukla yüzeyde bulunan seramik ya da duvar kalıntılarına dayanılarak yapılmıştır. Ne yazık ki Ankyra çevresi yerleşimleri üzerine süreklilik arz eden kazı çalışmasının olmaması, bu yerleşimleri tanımlamamızı zorlaştırmaktadır. Yine de Ankara çevresinde yapılan kurtarma kazıları ve yüzey araştırmalarında ele geçen arkeolojik, epigrafik veriler az da olsa yerleşimler hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.

Tarım ve hayvancılığa elverişli geniş topraklara sahip olan bölgedeki köylerin geçim kaynağının temelini de büyük olasılıkla bu aktiviteler oluşturuyordu. Strabon, Galatia Bölgesi'nde “olağanüstü koyun yetiştirildiğinden” fakat “bu koyunların yünlerinin sert olmasına rağmen bazı kimselerin yalnız bunun üzerinden büyük servet elde ettiklerinden” bahseder (XII.6.1). Ankara çevresinde bulunmuş birçok Roma Dönemi mezar taşında tarım aletleri ya da dokumacılıkla ilgili sembollerin

⁶ Gölbaşı ilçesi Karaoğlan Höyüğü'nde (Morçöl, 2007, s. 476) ve Çankaya ilçesi Çayyolu Mahallesi'nde kazılan Çayyolu Höyüğü'nde de üst katmanlarda Klasik ve Bizans Dönemi kalıntı ve buluntuları tespit edilmiştir (Arslan, İlgezdi Bertram ve Bertram, 2013, s. 139-164). Tolgeri, Göl, Çimşit ve Çerkez höyüklerinde de erken dönemlerden Helenistik Dönem'e kadar uzanan bir sürekliliğin olduğu belirtilmiştir (Darbyshire, Mitchell ve Vardar, 2000, s. 88). Ankara Gölbaşı Tuluntaş Höyük'te de Orta Tunç Çağı'ndan Erken Bizans Dönemi'ne kadar uzanan bir sürekliliği gösteren bulgularla karşılaşılmıştır (Ateşoğulları, 2021, s. 167-180).

bulunması, bu durumu kanıtlayan en somut örneklerdir (French, 2003, s.176, no. 65).

Ankyra Çevresi Roma Dönemi Arkeolojik Verileri

Bugüne kadar Ankyra çevresinde yapılan çalışmalar sonucunda, yukarıda bahsi geçen köy yerleşimlerine dair çok olmasa da arkeolojik verilerle karşılaşmıştır. Çalışmanın bu kısmında, toplanan veriler, D. French'in oluşturduğu genel Galatia haritasının üzerine oturtularak, buluntu, yol ve yerleşim bağlantısı anlaşılmaya çalışılmıştır (French, 2012, s. 15-16). Hedeflenen alanda, daha erken dönemlere ait höyük, yerleşim, mezar gibi buluntular da görülmektedir ancak, bu çalışmanın çerçevesi Roma Dönemi olduğu için ele alınacak yerlerde bu unsur dikkate alınmıştır.

Ankyra kentini merkez alırsak, Roma Dönemi'nde Ankyra'dan geçen/çıkan beş yol hattının olduğunu söyleyebiliriz (Harita 1). Bu yollar, Roma'nın Asia, Bithynia, Pontus, Cappadocia ve Ikonion üzerinden Lycaonia ve Isauria Eyaletlerine gitmektedir (French, 1992, s. 12-13; Kadioğlu, Görkay ve Mitchell, 2011, s. 239-242). D. French'in sunduğu haritanın temel kaynağını, bölgede bulunan mil taşları oluşturmaktadır. Bu nedenle, kesinliği olmayan bu haritaya yerleştirilen verilerin, bir öneri olarak sunulduğunu özellikle belirtmek gerekir. Bugüne kadar yapılmış çalışmalar ışığında oluşturulan bu haritaya, yapılacak yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarıyla yeni alanların ekleneceği de kesindir.

Roma Dönemi öncesinde hem bölge güvenliğinin sağlanması hem de Galatların yerleşim alanı olarak kaleleri kullanması nedeniyle, Ankyra çevresinde çok sayıda kale kalıntısı ile karşılaşmakta, bu erken dönem kalelerinin Roma hatta Bizans Dönemi'nde de kullanıldığı ele geçen arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Roma Dönemi'nde ise bu kalelerin yanında, yapılan yolların güvenliği ve kontrolünün sağlanması amacıyla yeni kaleler de kurulmuş olmalıdır. Bugüne kadar sadece yüzey buluntuları üzerinden tanımlanan alanlarda kesin bir tespit yapmak için tarihlendirmeye yönelik buluntu odaklı daha detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Ankara çevresinde bulunan höyük yerleşimlerinin kimilerinde Roma Dönemi katmanları da tespit edilmiştir. Gölbaşı Oyaca Kasabası Külhöyük yakınında yer alan Yaprakinkale ve Boyalık Köyü Kaletpe'de ortaya çıkarılan Roma Dönemi mezarları ve bir mezar steli, höyük yerleşimlerindeki yaşam sürekliliğini gösteren önemli kanıtlardan biridir (Denizli, Sevim ve Cinemre, 2002, s. 76-89; Denizli ve Kaya, 2002, s. 56-75; Çetin ve Kaya, 2009, s. 79-90; RECAM II, no. 236). Bu iki höyüğün batısında

bulunan Eskiköseler ve Türkhöyük'te (Karaduman, 1987, s. 39) de yine Roma Dönemi seramikleri ile karşılaşılmasının yanında bir yazıt (Mitchell, 1982, no. 227) ve iki höyüğün arasına gelen Kayabaşı'nda büyük bir Roma Dönemi mozaik tabanının bulunması (Kopar, 1990, s. 198-208; Temizsoy ve Kaya, 2000b, s. 26-47; Temizsoy ve Kaya, 2001, s. 157-164), köylerin yakınında zengin Romalılara ait çiftlik (*Villa Rustica*) tarzı yerlerin de olma ihtimalini akla getirmektedir.

Polatlı Hacıtuğrul Höyüğü'nde Frig Dönemi'nden MÖ 4. yüzyıla kadar uzanan buluntu grupları ile karşılaşmıştır (Tezcan, 1980, s. 43-45, Yamashita, Tsumura, Hayakawa ve Metin, 2013, s. 37-41). Bölgedeki Roma Dönemi izleri ise Hacıtuğrul köyünün yaklaşık 1 km. kuzeydoğusundaki Hisartepe'de ve köy yakınında yer alan Hacıtuğrul türbesi civarında tespit edilmiştir (Vardar, 2005, s. 328-329). Türbe civarında bir aslan heykeli parçası ve mezar stelleri bulunmuştur (Mitchell, 1982, s. 223-224). Haritada gösterilen höyüklerin dışında, tespiti yapılmamış höyüklerde ya da yakınlarında, bu dönemlere ait yaşam izlerinin bulunacağını söyleyebiliriz.

Ankyra çevresinde Roma Dönemi'ne ait tespit edilen en yoğun grubu, yazıtlar içerir. Bugüne kadar tespit edilmiş olan yazıtların büyük bir çoğunluğunu mezar stelleri, geriye kalanını ise adak yazıtları ve mil taşları oluşturmaktadır (Harita 1). Haymana Yeşilköy'de bulunan bir yazıt, Tanrı Zeus'a (Mitchell, 1982, s. 308), yine Haymana Çatak'ta ele geçen bir başka yazıt ise "*Meter Zizimmene*" (Mitchell, 1982, s. 361)'ye, Kızılcahamam Bağören'de (Mitchell, 1982, s. 191) bulunan bir örnek ise "*Zeus Soulibrogenos*"a adanmıştır. Bu örneklerin dışında, Kalecik Akçataş'ta bulunan bir yazıtta (Mitchell, 1982, s. 203) kendisini "*Zeus Boussurigios*" tapınağının bekçisi olarak tanımlayan birine ait olasılıkla mezar steli ve yine Kalecik Karahöyük'te (Mitchell, 1982, s. 204) ele geçen bir "*Arkhighallos*"un yazıtı bulunmaktadır. İsmi geçen bu tanrılar ve tapınakları ile ilgili bugüne kadar ne yazık ki arkeolojik bir veri ile karşılaşmamıştır. Daha çok köylerdeki yapıların duvarlarında ya da çevrede dağınık halde tespit edilmiş olan bu yazıtlar, *in situ* olmamasına rağmen bulunduğu yerin yakın civarında yer alan bir antik yerleşime/köye ya da bir kutsal alana ait olmalıdır. Yazıtların bulunduğu her köyün bir antik köye mi karşılık geldiği ya da bölgede bulunan merkez bir yerleşimden mi dağıldıkları hakkında bir fikir öne sürmek şu an için zor görünmektedir.

Mezar stellerinin dışında, Ankyra çevresinde ortaya çıkarılmış mezarlar da bulunmaktadır. Bu mezarların bir grubu, Gölbaşı Oyaca Kasabası Yaprağınkale (Denizli, Sevim ve Cinemre, 2002, s. 76-89; Çetin ve Kaya, 2009, s. 79-90), Boyalık Köyü Kaletepe'de (Denizli ve Kaya, 2002, s. 56-75), Haymana Bahçecik Köyü'nde

(Arslan, Ateşoğulları ve Şahin, 2011, s. 235-254) ve Nallıhan İslamalan Köyü Dadastana'da (Arslan, Metin, Cinemre ve Erdoğan, 2011, s. 327-340) ortaya çıkarılanlar gibi basit gömülerken bir başka grubu ise tümülüsler oluşturur. 1998 yılında Balgat'ta inşaat kazısı sırasında ortaya çıkan mezar odası olasılıkla bir tümülüse aittir. Taştan örme iki mekânı bulunan mezarın, ele geçen zengin buluntuya dayanarak, Roma Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu tespit edilmiştir (Temizsoy ve Demirdelen, 1999, s. 24-52; Demirdelen, 2000, s. 35-48). M. Kadıoğlu, Ankyra'nın güneybatısında Roma *nekropol*'ünün varlığının söz konusu olduğunu ve Balgat mezarının da bu *nekropol*'e ait olabileceğini belirtmektedir (Kadıoğlu, Görkay ve Mitchell, 2011, s. 241-242). Bugün modern Ankara kenti içinde kalan bu alanda başka arkeolojik veri ile karşılaşılması, mezarın bulunduğu alanın kente uzak bir noktada bulunması ve yukarıda da bahsedildiği gibi, önemli Roma kentlerinin çevresinde zenginlere ait villaların olduğu fikrine dayanarak, Balgat mezarının böyle bir villa sahibinin son ikametgâhı olabileceğini de düşünebiliriz (Aydınoglu, 2017, s. 297-298).

Aynı Dönem tarihli başka tümülüsler, Kalecik Uyrurca (Cinemre 2013b, s. 350), Akyurt ilçesi Elecik köyü sınırları içindeki Kızıleşik (Mermerci 1988, s. 23-33; Koçak 2021, s. 391-410) ve Kalaba'da (Cinemre 2013b, s. 349-364), Çubuk Akkuzulu (Anlağan, 1968, s. 1-7), Beypazarı Acısı/ Gelinkayası ve Yağmurkayası (Cinemre, 2013b, s. 350; Taşkiran ve Türkmen, 2021, s. 201-202), Nallıhan Yalacık Yenice, Evren Solakuşağı'nda da bulunmaktadır (Mermerci ve Yağcı, 1990, s. 101-115; Taşkiran ve Türkmen, 2021, s. 195-201). Bölgenin Roma Dönemi ölü gömme gelenekleri üzerine en detaylı bilgiyi bulunduran yer Galatia Eyaleti içinde yer alması da Ankyra'ya yakın, bugün Ankara ili Nallıhan ilçesi Çayırhan Bucağı Gülşehir mevkiinde yer alan Iuliopolis kentinin nekropolüdür. Sarıyar Barajı suları altında kalan kent ne yazık ki görünmese de kentin nekropolü, Iuliopolis ve bölge halkı hakkında yeterli bilgi sunmaktadır (Günel, Yurttagül ve Yağcı, 1992, s. 29-70; Arslan, Metin, Cinemre, Çelik ve Devocioğlu, 2011, 271-304; Arslan, Metin ve Cinemre, 2011, s. 271-305; Arslan, Metin, Cinemre, Çelik ve Türkmen, 2012, s. 177-188; Cinemre, 2013a, s. 407-426; Sağır, Metin ve Cinemre, 2015, s. 151-170; Sağır, Metin ve Çelik, 2016, s. 665-683).

Ankyra çevresinde dikkat çekecek tek büyük kamu yapısının Güdül'ün Çağa Beldesi'nde ortaya çıkarılan Roma Hamamı olduğunu söyleyebiliriz. Ankyra-Iuliapolis yolu üzerinde bulunan Hamam kalıntısının, burada yapılmasının nedeni, konumlandığı alanda termal kaynakların bulunması ve olasılıkla yol istasyonlarının

bulunması olmalıdır (Alagöz, 2013, s. 365-386; Sağır, Alagöz ve Eryıldırım, 2014, s. 263-282; Sağır ve Alagöz, 2015, s. 43-56). Romalılar sıcak su kaynakları üzerine kurdukları Termal Hamamlar ve kaplıcalarla önemli tedavi merkezleri oluşturmuşlardı (Yegül, 2006, 136). Çağ'a da ortaya çıkarılan hamam da bu amaçla inşa edilmiş olmalıdır.

Roma Dönemi Ankyra'sının çevresi ile ilgili veriler, yukarıda bahsedilen çalışmalara dayanmaktadır. Bu konuda eksikliği tamamlamak amacıyla 2021 yılında tarafımda başlatılan, "Ankara İli Kalecik, Akyurt, Çubuk ve Kahramankazan Yunan, Roma ve Bizans Dönemi Yüzey Araştırması" projesinin yeni veriler ortaya koyacağı umulmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda başlayan proje, 2021 yılında, Ankara'nın Kahramankazan ilçesinde gerçekleştirilmiştir. İlçede yapılan ilk arkeolojik çalışmalar, 1933 yılında R. O. Arık'ın ve 1987-1988 yıllarında Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin Karalar'da yaptığı kazılardır (Arık, 1934, s. 102-167; Saatçi, 1987, s. 30-33; Saatçi, 1988, s. 19-22). Bu çalışmalar sonucunda ele geçen arkeolojik veriler sayesinde burasının, Strabon'un da bahsettiği Galat Kralı Deiotaros'un sarayının bulunduğu Blucium olduğu kanısına varılmıştır. Bu kanıya varılmasına neden olan en büyük etken ise köyün İkiztepe Mevkii'nde kazısı yapılan iki tümülüsün birisinin (Tümülüs B) yanında Kral Deiotaros'un oğlu, Deiotaros Philopator'a ait yazıtın bulunmasıdır (Ek 1)⁷ (Mitchell, 1982, no.188).

Bu verilerin bizi yönlendirmesiyle, yüzey araştırmamızın ilk çalışma alanı Karalar köyü olmuştur. Alanın hem zaman içinde geldiği durumu tespit etmek hem de yeni verilere ulaşmak amacıyla başladığımız çalışmalar, kalenin konumlandığı Asarkaya ve çevresi, köy içi ve İkiztepeler'e odaklanmıştır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin yaptığı kazılar sonucunda ortaya çıkan Hellenistik duvar kalıntılarını bulduran Asarkaya (Ek 2) ve çevresinde yaptığımız yoğun yüzey araştırmasında, gridleme yöntemi ile topladığımız seramiklerin büyük çoğunluğunun, ön araştırma sonucunda, Geç Hellenistik – Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu tespit edilmiştir (Ek 3)⁸.

⁷ Fotoğraflar "Ankara İli Kalecik, Akyurt, Çubuk ve Kahramankazan Yunan, Roma ve Bizans Dönemi Yüzey Araştırması" projesi arşivine aittir.

⁸ Seramiklerin, yayın amaçlı, detaylı belgelemesi yapılmıştır. Parçalar, proje sonunda yapılacak yayında yer alacaktır.

Köy içinde yapılan araştırmada, yine aynı dönemleri yansıtan mimari parçaların (Ek 4) yanında, bir evin temelinde karşımıza çıkan Hellenistik duvar dikkat çekici bulgulardır (Ek 5). İkiztepeler’de ise R. O. Arık tarafından kazılan Tümülüslerin, ne yazık ki hem doğal süreçten hem de defincilerin verdikleri tahribattan dolayı kötü durumda oldukları belirlenmiştir (Ek 6).

Karalar çevresindeki, Emirgazi, Çimşit ve Bitik köylerinde yaptığımız çalışmalarda tespit ettiğimiz Roma Dönemi yazıt, mimari ve heykel parçalarının, Karalar köyünden getirildiği köylüler tarafından özellikle belirtilmiştir (Ek 7-10). Ayrıca, R. O. Arık’ın köy içi ve mezarlığında tespit ettiği Bizans, Selçuklu ve Osmanlı eserleri Karalar’da Hellenistik Dönem’den itibaren bir yaşam sürekliliğinin olduğunu gösterir (Arık, 1933, s. 108). Karalar çevresindeki ve Kahramankazan’ın 2021 sezonunda gezilen diğer köylerinde⁹ tespit edilen mimari blokların, neredeyse %80’ini Erken Bizans Dönemi eserleri oluşturmaktadır. Geri kalanlar ise Roma Dönemi’ne aittir (Ek 11-12). Roma eserlerinin genel dağılımına bakıldığında, Karalar ve çevresi odaklı bir alana yoğunlaşmaktadır. Şu anki veriler doğrultusunda, bölgenin Hellenistik ve Roma Dönemi merkezi yerleşimini Karalar’ın oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Bugüne kadar yapılmış ve yayınlanmış çalışmalar, Roma Dönemi Ankyra’sının çevresi hakkında genel bir kaniya varmamızı sağlamıştır. MÖ 25 yılından itibaren Ankyra ve çevresinde yaşanan kentleşme süreci ve kentler arasında yapılan yollar gibi birçok yenilik bölgede büyük değişimler oluşturmuştur.

Bölgede Ankyra, Pessinus, Gordion ve Colonia Germa gibi kentlerin yanında, bu kentlerin etrafına dağılmış köy, kasaba ve kale olarak tanımlayabileceğimiz küçük yerleşimlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen kentler ana yol hatları üzerine konumlanmışken, köy ve kale yerleşimlerinin ise hem yol üzerinde hem de iç kısımlarda konumlandıkları eldeki verilere dayanılarak söylenebilir. Bu durum, ana yolların dışında, köy ve diğer küçük yerleşimleri birbirine bağlayan yolların da olduğunu akla getirir.

⁹ Karalar, Kınık, Fethiye, Emirgazi, Çimşit, Yazıbeyli, İymir, Bitik, Sarılar, Soğucak, Tekke, Saryak, Örencik, Yassıören, Akçaören, Aşağı Karaören, Çiğir, Orhaniye, Kumpınar, Güvenç köylerinde çalışma yapılmıştır.

Araştırmacılar tarafından, Ankyra çevresinde tespit edilen toplam otuz iki kale bulunmaktadır¹⁰. Bu kalelerin bir kısmı Galat kökenli Hellenistik kaleler, diğerlerinin ise yüzey malzemesine dayanarak, Roma Dönemi ve sonrasına ait olduğu belirtilmektedir.

Bölgedeki yaşam sürekliliğini gösteren en belirgin yerler ise höyüklerdir. Ankara çevresinde çok sayıda höyüğün olduğu bilinmektedir. Başta Gordion Yassihöyük olmak üzere, yukarıda da belirtildiği gibi, başka höyüklerde ya da höyük civarında Roma dönemi izleri ile karşılaşmıştır.

Frig Dönemi'nden itibaren bölgede sıklıkla kullanılan tümülüs mezarlar, Ankara şehri ve çevresinde çok sayıda karşımıza çıkar. Ancak zahmetli bir kazı çalışmasını gerektiren tümülüslerin hangi döneme ait olduğunu kazı yapmadan tespit etmek çok zordur. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin yapmış olduğu kurtarma kazıları sonucunda, şu ana kadar Ankyra çevresinde belirlenmiş Roma Dönemi'ne ait toplam 10 tümülüs bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Roma Dönemi Ankyra'sı çevresinde köy, kasaba, kale-karakol ve kutsal alan olarak tanımlanabilecek yerlerin olduğu, elimize geçen arkeolojik ve epigrafik verilere dayanılarak, anlaşılmaktadır. Bu yerlerin yayılım alanı, yapısal özellikleri gibi veriler ancak ileride yapılacak detaylı kazı ve yüzey araştırmaları ile anlaşılacaktır.

Kaynakça

- Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and Researchs in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. London: Parker-Strand.
- Alagöz, U. (2013). *Çağa Roma Hamamı 2012 Yılı Kazı Çalışmaları. 22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 14-17 Kasım 2013, Adana (365-386)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

¹⁰ Burada yer alan kalelerin dışında, yine araştırmacılar tarafından belirli bir mimarinin ve dönemin tespit edilemediği ama kale olması gereken yerler de bulunmaktadır. Bu alanlar, çalışma kapsamına eklenmemiştir. Ancak aşağıda belirtilmiştir.

Çubuk: Karadana Köyü, Bodurlar Mahallesi Keçikalesi, Tahtayazı Köyü Kaletepe I ve yine aynı köyde Asartepe ya da Kaletepe II (Vardar-Akyürek Vardar, 1998, s. 261). Kızılcahamam: İnceğiz Köyü Asarkaya'da (Vardar-Akyürek Vardar, 1998, s. 263).

Polatlı: Kayıbaşı Köyü Budumkalesi (Vardar – Akyürek Vardar 1998, 262), Güreş Köyü'nde tespit edilen yerde geç dönem seramikleri tespit edilmiş (Vardar-Akyürek Vardar, 1999, s. 289; Vardar, 2005, s. 316).

Yenimahalle: Alacaatlı Köyü Hisartepe ve Kaletepe (Vardar-Akyürek Vardar, 1998, s. 262).

- Albu, E. (2014). *The Medieval Peutinger Map – Imperial Roman Revival in a German Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anlağan, Ç. (1968). Akkuzulu Tümülüsü Kazısı, *Anadolu*, XII, 1-7.
- Arık, R. O. (1934). Karalar Hafriyatı. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, II, 102-167.
- Arslan, M. (2000). *Galatlar – Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Arslan, M., Ateşoğulları, S. ve Şahin, Y. (2011). Haymana Bahçecik Nekropolü Kurtarma Kazısı 2009. *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 29 Nisan – 1 Mayıs 2010, Ordu (235-254)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Arslan, M., Metin, M., Cinemre, O., Çelik, T. ve Devicioğlu, Ü. (2011). Juliopolis Nekropolü 2009 Yılı Kurtarma Kazısı. *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları, 29 Nisan-1 Mayıs 2010, Ordu (271-304)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Arslan, M., Metin, M., Cinemre, O. ve Erdoğan, T. (2011). Dadastana Nekropolü 2009 Yılı Kurtarma Kazısı”, *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları 29 Nisan – 1 Mayıs 2010, Ordu (327-340)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Arslan, M., Metin, M., Cinemre, O., Çelik, T. ve Türkmen, M. (2012). Juliopolis Nekropolü 2010 Yılı Kurtarma Kazısı, *20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 25-29 Nisan 2011, Bodrum (177-214)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Arslan, M., İlgezdi Bertram, G. ve Bertram, J. K. (2013). Çayyolu Höyük-Ankara’da Bir Geç Kalkolitik/İlk Tunç Çağ Yerleşmesi. *Anadolu/Anatolia* 39, 139-164.
- Ateşoğulları, S. (2021). Ankara İli, Gölbaşı İlçesi, Tuluntaş Höyük 2007-2008 Yılı Kurtarma Kazıları. Y. Kırac, U. Alagöz, Z. F. Taşkiran, A. Alpagut (eds.), *Asırlık Çınar – Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında*, (167-180) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aydınoğlu, Ü. (2017). Doğu Dağlık Kilikia’daki Kırsal Yerleşimlerde Peristyl Avlulu Konutlar. *Adalya*, 20, 291-314.
- Belke, K. (1984). *Tabula Imperii Bizantini 4 Galatien und Lykaonien*. Wien: Verlag: Austrian Academy of Sciences.

- Cinemre, O. (2013a). Juliopolis Nekropolü 2012 Yılı Kazı Çalışmaları. 22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 14-17 Kasım 2013, Adana (407-426). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Cinemre, O. (2013b). 2012 Yılı Akyurt- Kalaba Tümülüsü Kurtarma Kazısı. 22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 14-17 Kasım 2013, Adana (349-364). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Corbier, M. (2000). Kent, Arazi ve Vergilendirme. J. Rich, A. Wallace-Hadrill (ed.) (Çev. L. Özgenel), *Antik Dönemde Kırsal ve Kent*, (212-243) içinde. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Coşkun, A. (2012). Intercultural Anthroponomy in Hellenistic and Roman Galatia, *Gephyra*, 9, 51-68.
- Coşkun, A. (2014a). Neue Forschungen zum Kaiserkult in Galatien. Edition der Priester-Inschriften des Ankyraner Sebasteions (Dittenberger II 1903/70, 533 = Bosch 51) und Revision der frühen Provinzialgeschichte. J. Fischer (ed.), *Der Beitrag Kleinasiens zur Kultur- und Geistesgeschichte der griechisch-römischen Antike, Akten des Internationalen Kolloquiums, Wien, 3.-5. November 2010 (Österr. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Denkschriften 469)* (35-73) içinde. Vienna: OAW.
- Coşkun, A. (2014b) Latène-Artefakte im hellenistischen Kleinasien: ein problematisches Kriterium für die Bestimmung der ethnischen Identität(en) der Galater (Latène Artefacts in Hellenistic Asia Minor: a Difficult Criterion for the Definition of the Ethnic Identity (Identities) of the Galatians)", *Istanbul Mitteilungen*, 64, 129-162.
- Coşkun, A. (2019). Galat Krallıkları /The Galatian Kingdoms, Tekin, O. (ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu/ Hellenistic and Roman Anatolia*, (146-163) içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin, N. ve Kaya, V. (2009). Boyalık Nekropolü 2008 Yılı Çalışmaları. 18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 27-30 Nisan 2009, Sivas (79-90). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Darbyshire, G., Mitchell, S. ve Vardar, L. (2000). The Galatian Settlement in Asia Minor, *Anatolian Studies* 50, 75-97.
- Demirdelen, H. (2000). Balgat Roma Mezarı, 10.Müze Kurtarma Semineri 26-28 Nisan 1999, *Kuşadası* (35-48). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Denizli, H., Sevim, M., Cinemre, O. (2002). Yaprakınkale Sondaj Kazısı. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, 76-89.
- Denizli, H. ve Kaya, V. (2002). Kaletepe Nekropolü. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, 56-75.
- French, D. (1992). Galatya Bölgesi Roma Yolları ve Miltaşları. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı*, 6-31.
- . (2003). *Roman, Late Roman and Byzantine Inscriptions of Ankara – A Selection*, Ankara.
- . (2012). *Roman Roads and Milestones in Asia Minor Vol.3 Milestones, Fasc. 3.2 Galatia* (Electronic Monograph).
- Günel, T., Yurttagül, E. ve Yağcı, R. (1992). Çayırhan – Gülşehir Nekropolü Kazıları, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1991 Yıllığı*, 29-70.
- Goldman, A. (2005). Reconstruction The Roman-Period Town at Gordion. L. Kealhofer (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians –Recent Work at Gordion* (56-67) içinde. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Hamilton, W. J. (1842). *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia Vol.1*. London.
- Hofeneder, A. (2008). *Die Religion der Kelten in den antiken literarischen Zeugnissen: Sammlung, Übersetzung und Kommentierung Band II: Von Cicero bis Florus*. Wien: Austrian Academy of Sciences.
- Humann, K. ve Puchstein, O. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*, Berlin.
- Jerphanion, G. De (1928). *Melanges D'Archeologie Anatolienne*, Mélanges de l'Université Saint Joseph, tome 13. Paris 1928.
- Kadioğlu, M., Görkay, K. ve Mitchell, S. (2011). *Roma Döneminde Ankyra* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaduman, H. (1987). 1986 Yılında Ankara Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1986 Yıllığı*, 38-44.
- Koçak, İ. E. (2021). Ankara Elecik Mahallesi'nde Yer Alan Bir Mezar Anıtına Ait Olabilecek Mimari Elemanlar. Y. Kırac, U. Alagöz, Z. F. Taşkiran, A. Alpagut (eds.), *Asırlık Çınar – Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında*, (391-410) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kopar, A. (1990). Polatlı Kayabaşı Mozaik Kazısı. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı*, 198-208.

- Mermerci, D. (1988). Kızıleşik Tümülüsü Kazısı. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1988 Yıllığı*, 23-33.
- Mermerci, D. ve Yağcı, R. (1990). Y. Bağdere Yalacık Tümülüsü 1989 Kurtarma Kazısı. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı*, 101-115.
- Millet, M. (2000). Roma Kentleri ve Arazileri. J. Rich, A. Wallace-Hadrill (ed.) (Çev. L. Özgenel), *Antik Dönemde Kırsal ve Kent (171-191)* içinde. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Mitchell, S. (1974). Blucium and Peium: The Galatian Forts of King Deiotarus, *Anatolian Studies*, 24, 61-75.
- . (1982). *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II – The Ankara District The Inscriptions of North Galatia*, BIAA, Oxford: B.A.R.
- . (1993). *Anatolia – Land, Men, and Gods in Asia Minor Volume 1 The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Oxford: Clarendon Press.
- . (2003). The Galatians: Representation and Reality. A.Erskine (ed.), *A Companion to the Hellenistic World (280-293)* içinde. Oxford: Blackwell.
- Mitchell, S. ve French, D. (2012). *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ankyra) Vol.I – From Augustus to the End of the Third Century AD*. München: Verlag C.H. Beck.
- . (2019). *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ankyra) Vol.II – Late Roman, Byzantine and Other Text*. München: Verlag C.H. Beck.
- Morçöl, Ç. (2007). Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında, Arşiv Belgeleri'nde, Ankara'da Yapılan Arkeolojik Kazı Çalışmaları. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı*, 459-498.
- Paracahaud, K. (2018). Les Galates en Asie Mineur au regard de la culture Materielle. Hellenisation, Maintien, Acculturation?. *Anatolia Antiqua XXVI*, 23-44.
- Peschlow, U. (2015). *Ankara - Die bauarchäologischen Hinterlassenschaften aus römischer und byzantinischer Zeit, Textband, Tafelband*. Wien: Phoibos Verlag
- Ramsay, W. M. (1962). *The Historical Geography of Asia Minor*. Amsterdam.
- Saatçi, T. (1987). Karalar Kazısı 1986, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1986 Yıllığı*, 30-33.
- . (1988). Karalar Kazısı 1987, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1987 Yıllığı*, 19-22.

- Sağır, E., Alagöz, U. ve Eryıldırım, İ. (2015). Çağa Roma Hamamı 2013 Yılı Kazı Çalışmaları, 23.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 04-07 Mayıs 2014, Mardin (263-282). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sağır, E., Metin, M. ve Cinemre, O. (2015). Juliopolis Nekropolü 2013 Yılı Kazısı, 23. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 04-07 Mayıs 2014, Mardin (151-170). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sağır, E., Metin, M. ve Çelik, T. (2016). Juliopolis Nekropolü 2015 Yılı Kazısı, 25.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 11-15 Nisan 2016, Antalya, (665-683). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sağır, E. ve Alagöz, U. (2015). Çağa Roma Hamamı 2014 Yılı Kazı Çalışmaları. 23.Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı, 23-25 Mart 2015, Şanlıurfa (43-56). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Speidel, M. P. (1983). Cash from the Emperor: A Veteran's Gravestone at Elecik in Galatia. *American Journal of Philology* 104.3, 282-286.
- Strobel, K. (2009). The Galatian in the Roman Empire: Historical Tradition and Ethnic Identity in Hellenistic and Roman Asia Minor”, T. Derks, N. Roymans (ed.), *Ethnic Constructs in Antiquity – The Role of Power and Tradition* (117-144) içinde. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Taşkıran, Z. F. ve Türkmen, M. (2021). Kuruluşundan Günümüze Anadolu Medeniyetleri Müzesi Tarafından Yapılan Katılımlı Kazılar ve Kurtarma Kazıları, Y. Kırac, U. Alagöz, Z. F. Taşkıran, A. Alpagut (eds.), *Asırlık Çınar – Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında*, (183-214) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tezcan, B. (1980). Yenidoğan Höyüğü (Tuğrul Höyük) Kazısı 1979, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2, 43-45.
- Temizsoy, İ. ve Demirdelen, H. (1999). Balgat Roma Mezarı, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı*, 24-52.
- Temizsoy, İ. ve Kaya, V. (2000a). Kıranharman “O” Tümülüsü Nakil çalışması, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı*, 7-25.
- . (2000b). Polatlı Kayabaşı Mozaiği Nakil Çalışması, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı*, 26-47.
- . (2001). Polatlı Kayabaşı Mozaiği Nakil Çalışması, *11.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 24-26 Nisan 2000, Denizli*, 157-164.

- Texier, C. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*” (Çev. Ali Suat), II.Cilt, (2002). Ankara.
- Yağcı, R. (2021). Ankara Kazan Çimşit'te Bir Galat Tümülüsü ve Çankırı Kapı Roma Tümülüsü, Y. Kırac, U. Alagöz, Z. F. Taşkiran, A. Alpagut (eds.), *Asırlık Çınar – Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 Yaşında*, (451-476) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yamashita, M., Tsumura, H., Hayakawa, Y. ve Metin, M. (2013). Archaeological Survey at Hacituğrul Höyük in Central Anatolia, *Anatolian Archaeological Studies*, 18, 37-41.
- Yegül, F. (2006). *Antik Çağda Hamamlar ve Yıkanma*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Young, R. S. (1956). The Campaign of 1955 Gordion, Preliminary Report, *American Journal of Archaeology* 60-3, 249-266.
- Vardar, L. ve Akyürek Vardar, N. (1998). Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1996”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 15(1), 245-279.
- . (1999). Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1997. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16(1), 287-295.
- . (2000). Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1998”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 17(1), 163-168.
- . (2001). Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Kırıkkale İlleri 1999, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 18(2), 237-248.
- Vardar, L. (2005). Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Kırıkkale İlleri 2003, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2003-2004 Yılı*, 309-332.

Summary

Ancyra, the capital city of the Galatia Province of the Roman Empire, has been one of the important cities of the regions since 25 BC. Based on numerous studies on the city of Ancyra, it is possible to acquire knowledge regarding the structural, social and political evolution of the city. A great majority of this knowledge is gathered through the salvage excavations and surveys performed by the Museum of Anatolian Civilizations.

Galatians, who came to Anatolia in the 3rd century BC, had spread over a large area of Central Anatolia in three tribes: Tolistobog, Tektosages, and Trokmi. Ancyra, the stronghold of the Tektosages, has strategic importance, although there is scarce archaeological information on Galatians in modern Ankara. But the archaeological remains such as castles, tombs, and small finds around the city can be considered as essential finds about the Galatian community. Between the 3rd and 1st centuries B.C., the Galatian tribes were spread over the region and began to live with the native population in the region that included the whole of Ankara, Eskişehir, Çorum, and parts of Yozgat. Ancient sources mentioned that the Galatians preferred to settle in the castles positioned in high hills. A few Galatian castle settlements

were identified, thanks to the surveys carried out around Ankara. Apart from these remains, there are also characteristic Galatian tombs reflecting this period.

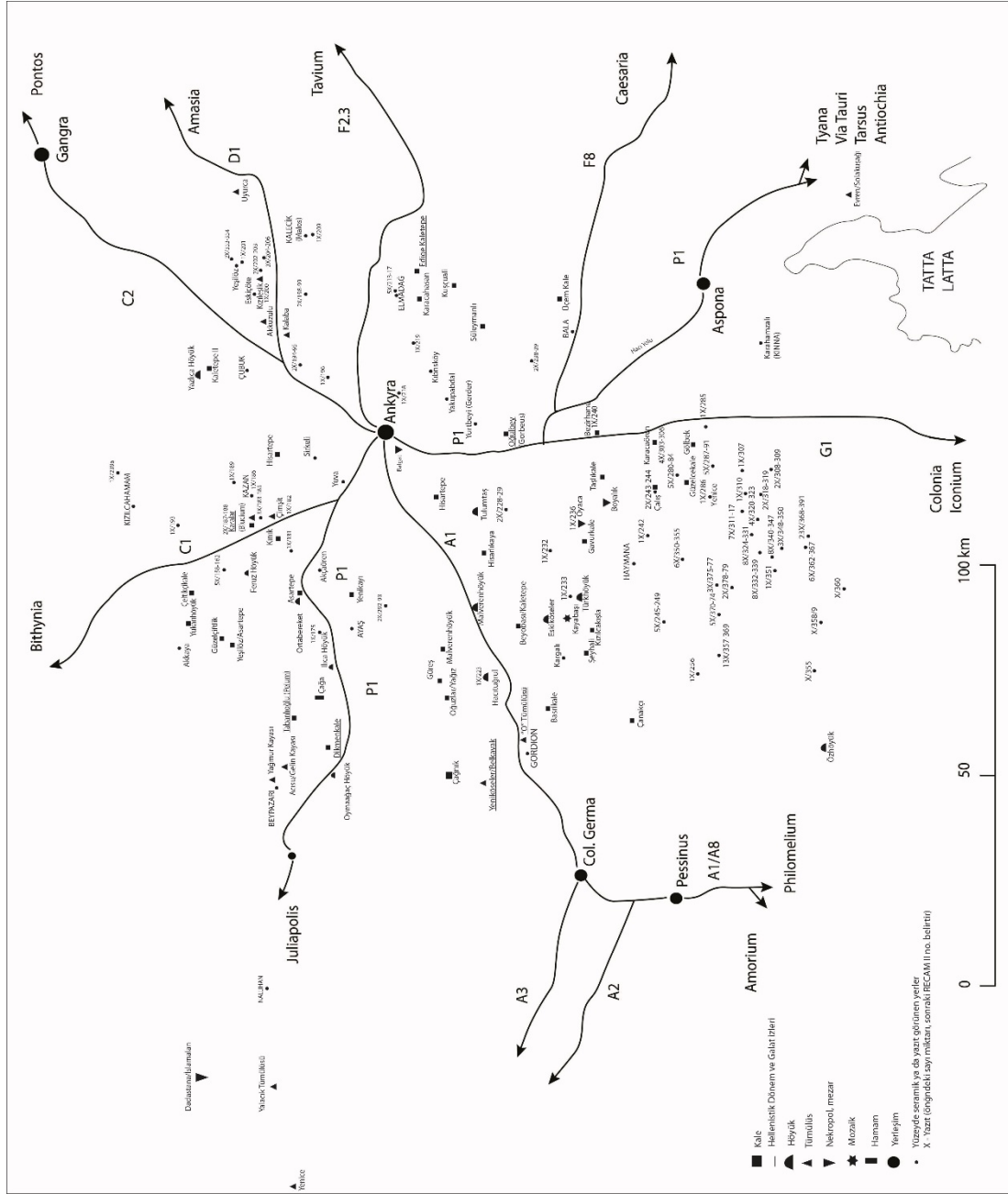
The most significant change experienced in the region, that had entered the domination of Rome in 25 BC when Emperor Augustus established the province of Galatia, was the replacement of the castle settlements (phrourion) of Galatian Rulers with a planned urban texture reflecting the Roman culture and road network systems connecting the cities. The Galatia Province was organized under three *polis* divisions by Emperor Augustus being parallel to the tribal based divisions of the past periods. Pessinus was belonging to Tolitobogii, Ancyra was belonging to Tektosages, and Tavium was belonging to Trocmi tribes. Ancyra became the capital of the Province of Galatia and many monumental constructions, which can be defined as the propaganda structures of the Roman Empire, such as a theatre, a stadium, a nymphaeum, and a temple, began to be built in the city. While such a Romanization process was being carried out in the capital, new colonial cities such as "Colonia Germa" and "Kinna" were established in the countryside, where Roman veterans were accommodated; thus, the Romanization of the region was ensured. Thanks to the archaeological finds on which we can testify the continuity of life in the Hellenistic villages/towns and castles in the vicinity of Ancyra. The Romans also established road network systems and castles between these settlements for security, military and administrative purposes. Although very few of the Roman roads have been preserved in the current time, based on the presence of the milestones we can certify that the road construction activities in the region that had taken place between 80-82 AD also continued during the periods of Traian and Hadrian.

Roman cities spread over a wide area with villages being positioned around a city center. Besides the villas (*villa rustica* and *villa urbana*) had been placed in the close and remote territories of the cities. Kayabaşı mosaic floor unearthed in Gölbaşı, should possibly belong to one of such villas mentioned above. Inscriptions found in the province, especially on tombs are another group of archaeological finds that give us essential information about the demographic, cultural, and theological structure of the Ankyra's Roman Period. In addition, the well-preserved necropolis of Iulipolis and the other tomb remains are important finds to define the population, material culture, and the rural details of the city.

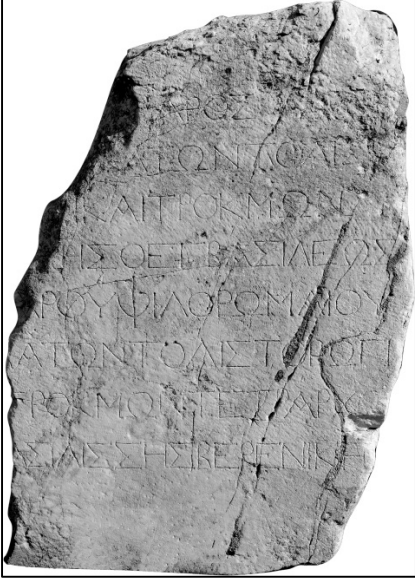
In spite of the details mentioned above, we still have little information about rural Ancyra. For this reason, the "Survey of Ankara Provinces: Greek, Roman and Byzantine Periods in Kalecik, Akyurt, Çubuk, and Kahramankazan" project, which we started in 2021, is aimed to make up for this deficiency and find new clues to define the region. The 2021 season project were started firstly in the Karalar Village of the Kahramankazan town which was adressed to include the palace of the Galatian King Deiotaros by the former studies. The past excavations in the province were performed in the Kahramankazan - Karalar village by R.O. Arık in 1933 and the Museum of Anatolian Civilisations in 1987-1988. As a result of these excavations and research, the importance of Karalar was further emphasized due to the tumulus and remains of the Hellenistic Wall found during the studies. Also as a result of the survey it can be argued that Karalar is the main settlement of the Hellenistic and Roman Periods of the region. At the same time, very few Hellenistic and Roman finds have been determined outside of Karalar. Nonetheless, Early Byzantine architectural blocks make up the majority possibly aroused from a few churches. Detailed examinations on these blocks will be performed in the future.

This study includes a general evaluation of the previous research made around Ankyra and the current survey conducted by myself. A general outline of the Roman Ankyra was visualized by placing all the archaeological finds on the attached map. Information such as the territorial diffusions and structural features of these districts can only be understood through detailed excavations and surface surveys to be carried out in the future.

Ekler:

Harita 1. D.French'in oluşturduğu yol haritası üzerine yerleştirilen Ankyra çevresi Roma Dönemi yerleşimleri ve buluntuları (French, 2012, s. 15-16)

Ek 1. Karalar Deiotaros yazıtı.

Ek 2. Karalar Asarkaya Hellenistik duvar.

Ek 3. Karalar Asarkaya civarında tespit edilmiş seramik buluntular.

Ek 4. Karalar Köyü içinde tespit edilen mermer çift sütun plaster.

Ek 5. Karalar Köyü içinde tespit edilmiş Hellenistik duvar.

Ek 6. İkiztepeler B tümülüsünün 1933 yılındaki ve günümüzdeki hâli (Arık 1933, 133, şekil 30).

Ek 7. Emirgazi köyü, yazıt (Mitchell, 1982, no. 185).

Ek 8. Çimşit köyü, yazıt (Mitchell, 1982, no. 182).

Ek 9. Bitik köyü, mermer çift sütun plaster.

Ek 10. Bitik Köyü, Aslan heykeli.

Ek 11. Örencik Köyü eski okul bahçesinde duran sunak.

Ek 12. Güvenç Köyü camii duvarında yer alan Sunak.

THE SEDUCTIVE FEMININE BEAUTY IN DANTE GABRIEL ROSSETTI'S SONNET "LILITH" AND PAINTING LADY LILITH¹

DANTE GABRIEL ROSSETTI'NİN "LILITH" ADLI SONESİNDE VE LADY LILITH ADLI TABLOSUNDA BAŞTAN ÇIKARICI KADIN GÜZELLİĞİ

Arzu ÇEVİRGEN

Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, arzucevirgen2@gmail.com

Abstract

The Pre-Raphaelite movement was established in 1848 not only as a rebellion against the principles in art of the Royal Academy but also as a reaction to the values of the Victorian Age. Drawing heavily from Dante Gabriel Rossetti's depiction of the sexually attractive and seductive female character as a femme fatale, all other members of the Pre-Raphaelite Brotherhood – such as Victorian poets, painters, designers and illustrators – began portraying female figures in their works as seductive femme fatales, which was indeed in total contrast with the Victorian idea of woman as "the angel in the house." Hence, especially, in poetry and painting, female beauty and sexual yearning had a significant place. Given that, the leading Victorian poet-painter Dante Gabriel Rossetti (1828-1882), a vehement founding member of the Brotherhood, used female figures extensively, and thereby the concept of feminine beauty dominated his poems and paintings. Especially, through his widespread use of unconventional female figures like fallen women and prostitutes, Rossetti manifested his explicit opposition to the Victorian ideals. Furthermore, by emphasising seductive feminine beauty in his works, he tried to break the sexual taboos in Victorian poetry and art. Therefore, he was marginalised in the Victorian Age; yet still, he became the best representative of art for art's sake movement. Accordingly, the aim of this paper is to examine the depiction of women both in Rossetti's sonnet "Lilith" and painting Lady Lilith with reference to his ballad "Eden Bower." Moreover, this paper analyses how Rossetti introduces his femme fatale figure, and hence, concludes that through his unconventional portrayal of woman and her beauty, Rossetti brings a new insight not only to the depiction of women in Victorian poetry and art but also to the condition of women in the Victorian Period in general.

Öz

Ön-Raffaellocu akım sadece kraliyet akademisinin ilkelerine isyan olarak değil aynı zamanda Viktorya dönemi değerlerine karşı çıkan bir akım olarak 1848'de kurulmuştur. Dante Gabriel Rossetti'nin yoldan çıkmış kadın gibi cinsel açıdan çekici ve baştan çıkarıcı kadın karakterinin tasvirinden büyük ölçüde etkilenen- Viktorya dönemi şairleri, ressam, tasarımcıları ve çizimcileri gibi - Ön-Raffaellocular adlı topluluğun tüm diğer üyeleri, baştan çıkarıcı kadınları eserlerinde ortaya koymaya başlamışlardır ki bu figürler Viktorya döneminin kadının "evdeki melek" olduğu fikrine tamamen ters düşmüştür. Bu yüzden, özellikle şiir ve resimde kadın güzelliği ve cinsel istek önemli yer tutar. Ön-Raffaellocular adlı topluluğun başlıca kurucusu ve Viktorya dönemine damgasını vuran İngiliz şair ve ressam Dante Gabriel Rossetti (1828- 1882) eserlerinde kadın figürlerini yoğun bir şekilde kullanmıştır ve bu yüzden kadın güzelliği kavramı şiirlerine ve resimlerine hâkim olmuştur. Özellikle, geleneklere uymayan yoldan çıkmış kadınları ve fahişe figürlerini yaygın bir şekilde kullanarak, Rossetti Viktorya dönemi ideallerine açık bir şekilde karşı çıktığını göstermiştir. Dahası, Rossetti eserlerinde baştan çıkarıcı kadın güzelliğine vurgu yaparak, Viktorya dönemi şiirindeki ve sanatındaki cinsel tabuyu yıkmaya çalışmıştır. Bundan dolayı, Rossetti Viktorya döneminde dışlanmış; ama yine de sanat sanat içindir akımının en iyi temsilcisi olmayı başarmıştır. Bu bağlamda, bu makalenin temel amacı Rossetti'nin "Lilith" adlı Sonesi ve Lady Lilith adlı tablosunda kadın tasvirini Rossetti'nin baladı "Eden Bower"a referanslar vererek incelemektir. Ayrıca, bu makalede Rossetti'nin baştan çıkarıcı kadın figürünü nasıl ortaya çıkardığı analiz edilecektir ve böylelikle, Rossetti'nin kadın ve kadın güzelliğine ilişkin alışılmadık tasviri sayesinde, kendisinin yalnızca Viktorya Dönemi şiiri ve sanatındaki kadın betimlemesine değil, aynı zamanda Viktorya Dönemi'ndeki kadınların genel durumuna da yeni bir bakış açısı getirdiği sonucuna varılacaktır.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 24 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 24 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Ön-Raffaellocu Akım; Dante Gabriel Rossetti; "Lilith;" Lady Lilith; Baştan Çıkarıcı Kadın; Baştan Çıkarıcı Kadın Güzelliği; Viktorya Dönemi Kadınının Sanat ve Toplumdaki Durumu

Keywords

The Pre-Raphaelite Movement; Dante Gabriel Rossetti; "Lilith;" Lady Lilith; Femme Fatale; Seductive Feminine Beauty; The Condition of Victorian Women in Art and Society

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.19

¹ This article is a revised and extended version of the paper entitled "The Seductive Feminine Beauty in Dante Gabriel Rossetti's Sonnet "Lilith" and Painting Lady Lilith," which was presented at the "13th International IDEA Conference: 'Studies in English.'" Gaziantep University, Gaziantep / Turkey. 24-26 April 2019.

Introduction

The Victorian Period, which can be regarded as a period of great dramatic change due to the developments in each and every thing ranging from advances in medicine and science to technology, sheds light on the events in the reign of Queen Victoria (1837-1901). As her reign lasted over sixty three years, Victorian England witnessed great expansion of power, wealth, cultural and social developments as well as the abundance of versatile writers; and hence, it embodied lots of distinguishing characteristics. It can be claimed that one of them, even the most conspicuous one, is the Pre-Raphaelite movement as various changes have been pitched by its members in relation to the condition of women in art and society. Although Victorian society was governed by a female ruler, the status of women did not change, and women were not able to have equal rights with men as Queen Victoria, who accepted her secondary status both in family and society, was always loyal to her husband and children. Indeed, throughout centuries, as in the nineteenth century, women have been expected to be submissive, obedient, silent, and virtuous. In the same fashion, they were expected to preserve themselves for marriage; and after marriage, they were to devote themselves to their husbands and children. In other words, Victorian women, who were explicitly obliged to be submissive to patriarchy, were expected to be “The Angel in the House”². For that reason, especially due to their roles as good wives and good mothers, their lives were restricted to domestic sphere, in which they had many household responsibilities, such as taking care of the cooking, cleaning, and child rearing, among many others. Because of these domestic roles attributed to them by society, women were exempt from indulging in art and poetry, let alone even the basic requirements of education. More specifically, although there were numerous improvements under the law in relation to the condition of women in society, marriage, and moral areas, the place of Victorian women was still secondary, and they were, thus, not allowed to deviate from the strict principles of the Victorian idea of womanhood. Victorian writers like Robert Browning (1812-1889) and Dante Gabriel Rossetti (1828-1882), who were deeply concerned with the subordinate status of women, decided to present women from a different perspective in their works. In this regard, especially the members of the Pre-Raphaelite movement presented

² The title of Coventry Patmore’s poem “The Angel in the House” (1854) is also used to define the ideal woman in Victorian period.

women's evil side instead of their moral side which can be regarded as a shocking innovation in Victorian art and poetry.

The Pre-Raphaelite Movement: A Key Turning Point in English Poetry and Painting

As a literary and artistic creation, the term Pre-Raphaelite movement has been used interchangeably as the Pre-Raphaelite Brotherhood and Pre-Raphaelitism. Founded in 1848 by William Holman Hunt (1827-1910), Dante Gabriel Rossetti (1828-1882), and John Everett Millais (1829-1896), the Pre-Raphaelite movement, which explored medieval, religious, and moral subjects in a non-academic manner, brought about a revolution in English poetry and painting in that it rejected the approaches taught in English Arts Academy where the Italian painter Raffaello's light and composition techniques were followed. Moreover, the Pre-Raphaelites supported the relationship between painting and poetry by emphasising the inherent stories of each painting. In this respect, William Evan Fredeman puts forward that "*the artistic principles, the techniques, the content, and the underlying spirit or tone*", which were carried out in the paintings of the Pre-Raphaelites, "*were absorbed into a literary context*" as the "*Pre-Raphaelite art was almost entirely a 'narrative' or 'literary' phenomenon*" (1956, para. 5). In other words, the Pre-Raphaelite art emphasised the narrative content rather than pure form and technique. It is undeniable that Dante Gabriel Rossetti presented the literary influence of the Pre-Raphaelite movement in his poems and painting. As Mary Bennett suggests, "*[t]he most cultivated of the circle, [the Pre-Raphaelite Brotherhood] he provided the imaginative enthusiasm*", and he, thus, "*pursued the 'mediaeval' and romantic ideals*" (1988, p. 167) in his work. Accomplished as a poet and artist, Rossetti (1828-1882) was born in London as the eldest son of the Italian scholar Gabriele Rossetti and his wife Frances Polidori. It can be assumed that his family background, personal life, the places where he studied and lived gave shape to both his poetry and painting. For example, his sister Christina Rossetti (1830-1894), a distinguished woman poet, and his brother William Rossetti (1829-1919), a biographer, helped Rossetti in his poetic and artistic career. Furthermore, Rossetti "*combined extensive reading among the poets with designing highly-charged romantic illustrations and art training at Sass's School, 1841-4*" (Bennett, 1988, p. 167), and then he entered the Royal Academy Schools as a student in 1845. After a while he started questioning the rules of the Royal Academy and the dominant Victorian culture in relation to their approach to art. More specifically, in

his works he highlighted his critique of strict morality, religion, and didacticism of the Victorian period.

The Transformation of the Portrayal of Female Figures in Dante Gabriel Rossetti's Poetry and Painting

As a member of the Pre-Raphaelite Brotherhood, Rossetti tried to create an aesthetic world in which his concern was beauty rather than usefulness or didacticism. At this juncture, as David Arthur Sonstroem argues, “*some 95% of his poems and 98% of his paintings and drawings treat love and feminine beauty*” (1970, s. 3). He advocated the representation of sexuality in each branch of arts. Therefore, he, who returned to oil painting in 1859, mostly dealt with “*idealised subjects of beautiful women in a richly sensuous style heralding the Aesthetic movement, Art Nouveau and the Symbolists*” (Bennett, 1988, p. 167). Obviously, he presented just the stark opposite of the ideals of the Victorian Age, including strict morals. Furthermore, as Özlem Uzundemir propounds, by associating the seductive feminine beauty with the aesthetic values of the Victorian art, Rossetti, in fact, aimed to criticise “*the conservative understanding of the Victorian art that excludes the representation of sexuality in art*”³ (2010, p. 71). For that reason he used unconventional female figures in his works and presented their tempting beauty instead of dealing with women who have been expected to be virtuous and submissive daughters and wives.

In this regard, Rossetti's marginal female figures share certain common characteristics such as having straight noses, sensuous red lips, prominent jawlines, long necks, voluminous hair, and powerful physical features. In her poem entitled “In an Artist's Studio,” Christina Rossetti criticises Gabriel's women figures by saying that “*One face looks out from all his canvases, / One selfsame figure sits or walks or leans*” (2008, p. 71, 1-2). Yet indeed he wants to describe various characteristics in his paintings and the representation of this particular type of women, thus, has differences in terms of the periods in which Rossetti painted them. In brief, Sonstroem asserts that

at different times in his career Rossetti emphasized different fantasies. For example, the Madonna predominates at first; in 1853 and for a while thereafter, the sinful woman; about 1860, the victimized woman;

³ The translation from Uzundemir's book *İmgeyi Konuşturmak: İngiliz Yazınında Görsel Sanatlar* into English belongs to the author.

in the mid-1860's, the femme fatale; and later something of a combination of Madonna and femme fatale (1970, p. 4).

In effect, in the beginning of his career he focused on the significant religious icons such as Madonna, a common representation of Virgin Mary. However, his representation of women, to a great extent, changed in relation to his own experiences with women. More specifically, in 1852 Rossetti met Elizabeth Siddal, who became his main model, and in 1860 they married. Although Rossetti tried to remain devoted to his wife during the first years of their marriage, he then had a secret affair with Fanny Cornforth (1835-1909) who was a beautiful model and a former prostitute. Becoming Rossetti's mistress, Cornforth, undoubtedly, had a devastating influence on his marriage. After Siddal's death from an overdose of laudanum in 1862, Cornforth became his model. However, Rossetti felt responsible for Siddal's death and blamed Cornforth, who was depicted by Rossetti as a seductive woman like Lady Lilith, of seducing himself. Therefore, while painting his *Lady Lilith*, Rossetti used his mistress Cornforth as his model. Yet, in 1872 he repainted his painting by using Alexa Wilding's face instead of Cornforth's. After ending his affair with Cornforth, he had an illicit love affair with Jane Morris who was his friend William Morris's wife. Accordingly, as pointed out by Kate Moller, the earlier religious figures and themes in Rossetti's poetry and painting like "spiritual salvation through love" replaced "[t]hemes like prostitution and the femme fatale" (2004, para. 24). In other words, in relation to his troubled affairs with women, his representation of the female characters has changed drastically, and in this change, the transition of the portrayal of the female figures from innocent to evil is clear.

In this respect, in his long sonnet sequence *The House of Life*, Rossetti used the title "Soul's Beauty" to express his female figures, who have the spiritual beauty, while he depicts physical feminine beauty with the term "Body's Beauty." The two sonnets, "Soul's Beauty" and "Body's Beauty," were written to accompany the paintings *Sibylla Palmifera* (1864-1870) and *Lady Lilith* (1864-1872), which represented "them as types of ideal and sensual beauty" (Kastan, 2006, p. 417). The sonnet "Body's Beauty," which was published in 1868, was initially called "Lilith." It shows that his sonnet "Lilith" is associated with his painting *Lady Lilith* which was painted in 1864, and amended by Rossetti in 1872. Rossetti wrote to Frederick Leyland, who wanted to purchase his painting, as follows:

As you continue to express a wish to have a good picture of mine, I write you word of another I have now begun, which will be one of my best. The picture represents a lady combing her hair. It is the same size as *Palmifera* [which represents the soul's beauty] – 36 x 31 inches, and will be full of material, – a landscape seen in the background. Its color chiefly white and silver, with a great mass of golden hair (Wildman, 2004, p. 186).

Here, Rossetti describes his painting *Lady Lilith* as one of the best paintings that he has painted. Moreover, in 1869, he published his ballad “Eden Bower” which is also related to his painting. Clearly, in his poems “Lilith,” “Eden Bower,” and the painting *Lady Lilith*, which were published in the mid-1960s, Rossetti presents the seductive beauty of a woman through his *femme fatale* figures. In order to portray the beautiful female figures, Rossetti borrows from the classical mythology. This is because, in all these works, Rossetti uses the Jewish mythical figure Lilith by reinterpreting it in accord with glimmers of his own experiences. According to the Jewish tradition, Lilith, “a seductress and demon woman who gave birth only to devils and who wanted equal rights in everything” (Faxon, 1989, p. 203) was Adam’s first wife, and was created long before Eve. However, she was banished from the Garden of Eden when she refused to obey him. As David Leeming states, Lilith “was too arrogant to lie in the passive position under Adam and chose to leave her husband when he demanded that she do so, thereby becoming the first feminist rebel” (2005, p. 239). After Lilith flew away from Adam, she turned into a demon figure, the sensual snake-woman, because she, in a sense, became the symbol of disobedience as a queen of demons. Therefore, “[i]n Jewish popular etymology” (2007, p. 142), as Eduardo Kac asserts, Lilith means “devil of the night” or “the female devil”. Moreover, in his translation of *Faust*, Rossetti describes Lilith as follows:

Hold thou thy heart against her shining hair,
If, by thy fate, she spreads it once for thee;
For, when she nets a young man in that snare,
So twines she him he never may be free (1970, qtd. in Greene, p. 129).

Here, it can be claimed that through Lilith, Rossetti displays his own mythical version of the appearance of evil for the first time. In this vein, Alice Mills assumes that Lilith “is a female winged night demon [associated with sex], who preys on men, endangers women in childbirth, and strangles children” (2003, p. 335).

Dante Gabriel Rossetti's Painting *Lady Lilith*

In relation to the origins of Lilith as a mythical figure, it is evident that Rossetti presents “*beautiful, sexually inviting (or intimidating) women,*” who can be accepted as the representation of “*the fallen woman and the femme fatale*” (Griffiths, 1997, p. 159). Accordingly, his painting *Lady Lilith* illustrates a young woman sitting on a chair and holding a mirror in her left hand, which is a common image used by Rossetti in his paintings. At first glance, it can be thought that she is in her bedroom. Yet, there is an ambiguity in the setting of the painting which suggests either/both indoors or/and outdoors. At first view, it is unclear whether there is a window or a mirror in the upper left corner of the painting. The reflection of the candles and a branch of poppy and white rose indicate that it is a mirror. However, on the other hand, in the mirror there is a reflection of a forest rather than a bedroom, which manifestly presents an exterior woodland scene suggesting Eden, which is actually Lilith's first home. According to Walter Pater, the obscurity between mirror and window, or in much the same way, between interior and exterior is one of the characteristics of “aesthetic” art (1986, p. 209). As Pater further reiterates, naturalistic scene generally appears in such aesthetic art, which can be described especially in relation to this painting as an “*insanity of realism*” (1986, p. 209). Additionally, J. Hillis Miller remarks that the obscurity between interior and exterior presented through mirror images is displayed in order to give the reflection of “*one's own face in the mirror*” (1991, p. 338). Indeed, in Pre-Raphaelite movement, besides the setting, the figure and landscape are equally important. Therefore, Pre-Raphaelites pay attention to every detail to make it more realistic. In this regard, the symbolism of flowers is remarkable in their poetry and painting as they are fascinated by the “*language of flowers*” (Gordon, 1977, p. 108-109). Like other Pre-Raphaelites, Rossetti, who was influenced by the development of flower symbolism especially in the paintings of the nineteenth century, believed in the distinctive meanings of flowers and used the traditional iconography of flowers as well as his private flower symbolism to create his own associations. In this respect, in his painting *Lady Lilith*, Rossetti uses flower symbolism and Lilith is, thus, surrounded by red poppies and white roses which are the symbols of death and sensual love, or more explicitly, sexuality. In the context of Jewish legend, “*all roses in paradise were white at first, until Eve kissed one because of its great beauty, and all of the roses blushed red with the compliment*” (Smith, 1978, p. 97). As Sarah Hamilton Phelps Smith further states, “*since Lilith was Adam's wife before Eve, the roses in her Eden therefore would be white*” (1978, p. 97). Hence, in the painting she is surrounded by white flowers.

Evidently, the flowers which surround her increase the ambiguity of the setting because she seems to be sitting outside on her own. From another point, the background scene of the painting is dark while the reflection in the mirror introduces daylight. That is, there is a link between death and life.

Given that, the painting *Lady Lilith* mainly focuses on Lady Lilith herself and her seductive beauty through her voluminous hair. She combs out her long, waving and golden hair, which presents sensual absorption. As Algernon Charles Swinburne posits, Lilith, the self-absorbed figure of beauty,

charms and draws down the souls of men by pure force of absorption, in no wise willful or malignant; outside herself she cannot live, she cannot even see: and because of this she attracts and subdues all men at once in body and in spirit (2004, p. 372).

Clearly, she admires herself, and is satisfied with herself by looking at the mirror in her hand. She does not make eye contact with any man. The expression on her face is glassy and her gaze is fixed at her mirror. Hence, in this way, she presents narcissistic contemplation of herself. However, on the other hand, Miller claims that “*Lilith’s subtle contemplation of herself weaves a net, and behind the net there is a gulf*” into which “*the men she fascinates will fall*” (1991, p. 334). This gulf, for Miller, is “*orchard pit’ which was Rossetti’s constant dream, that ugly ditch beside the apple tree with the Lilith or Siren figure in the crotch of its branches, offering a fatal apple and a fatal kiss*” (1991, p. 334).

Unlike the conventional Victorian woman, Lady Lilith wears not a corset; but a white nightdress, which reveals her pale shoulders, long neck and breasts. Besides the white nightgown, a coronet of white flowers lies in her lap. Although the colour white stands for purity, her red lips, her red bracelet and red flower in the vase at her side, have sexual connotations, which reveal her passion. In other words, there is a relationship between them in that they bring her feminine side into the forefront. In order to influence men, Lady Lilith displays her beauty. It is clear that she is suitable for the Pre-Raphaelite depiction of the *femme fatale* with her strong chin, red lips and golden hair. On the toilet table, which is surrounded by pink flowers, there is a pink jar in the form of a heart surmounted by a crown. As Smith argues, Rossetti uses the colour pink on the toilet table “*to reflect the skin tones and emphasize the metaphor between flower and woman*” (1978, p. 97).

Dante Gabriel Rossetti's Sonnet "Lilith"

As Rossetti's "Body's Beauty" or "Lilith," the sonnet 78 of *The House of Life*, was written to accompany his painting *Lady Lilith*, the sonnet was written after the painting was produced. Thus, it is evident that Lilith also becomes the symbol of his sonnet in which she is portrayed as a dangerous seductress:

Of Adam's first wife, Lilith, it is told
 (The witch he loved before the gift of Eve,)
 That, ere the snake's, her sweet tongue could deceive,
 And her enchanted hair was the first gold (Rossetti, 2003, p. 161, 1-4).

By these words, Rossetti again focuses on the seductive feminine beauty through Lady Lilith and describes her as Adam's first wife, a witch and, in a sense, as the serpent of Eden. As a seductress, she "[d]raws men to watch the bright web she can weave" (Rossetti, 2003, p. 161, 7) and she can deceive man easily with her sweet tongue. Clearly, in this sonnet, Rossetti introduces a lady who is strong with her physical beauty. In 1870, Rossetti wrote to his friend Gordon Hake regarding the sonnet as follows:

It represents a Modern Lilith combing out her abundant golden hair and gazing on herself in the glass with that self-absorption by whose strange fascination such natures draw others within their own circle. The idea you indicate (vis: of the perilous principle in the world being female from the first) is about the most essential notion of the sonnet (qtd. in Smith, 1978, s. 98).

As can be deduced from the quotation above, Rossetti introduces "*the New Woman, free of male control, scourge of the patriarchal Victorian family*" (Allen, 1984, p. 286). Besides Lilith's freedom, it is emphasised that she is ageless because "*still she sits, young while the earth is old*" (Rossetti, 2003, p. 161, 5). Moreover, in the poem, her narcissism, in which she is "*subtly of herself contemplative*" (Rossetti, 2003, p. 161, 6) appears. Here, it is clear that Lilith concentrates on herself and her "body's beauty" that concerns both her and man the most. Particularly, Rossetti underlines that Lilith, who has sensual beauty, can cause a man's death through her beauty:

[...] O Lilith, whom shed scent
 And soft—shed kisses and soft sleep shall snare?
 Lo! as that youth's eyes burned at thine, so went

Thy spell through him, and left his straight neck bent

And round his heart one strangling golden hair (Rossetti, 2003, p. 161-62, 10-14).

Hence, Lilith's evil nature and seductive feminine beauty, which is fatal, can destroy men. As pointed out by Çiğdem Kayıhan, Lilith is "*free of strict rules imposed on woman by the society and tradition*" and she is the "*embodiment of ... beauty and sensuality*" (2010, p. 94). Furthermore, her sensuality is, more particularly, represented by her golden hair. In much the same way, Virginia M. Allen describes Lilith as follows:

Lilith, it would seem, is deadly as well as seductive. If not the first, she is certainly an early form of the erotic icon now call the femme fatale, whose flowing hair became an essential part of the design style of Art Nouveau, and whose lethal charms were the primary subjects of the symbolist art (1984, p. 286).

Considering the symbols, it can be obviously understood that both in the painting and the sonnet, there are same elements such as her golden hair and flowers. In the sonnet, it is clear that "*[t]he rose and poppy are her flowers*" (Rossetti, 2003, p. 161, 9). According to Smith, her flowers are symbols of "love" and "death or sleep" which indicate "*love of female beauty leads to destruction*" (1978, p. 96). Unlike the painting in which Lilith uses her coronet made of daisies to deceive man, the sonnet does not include daisies which are the so-called symbol of innocence and purity. Besides the daisies, the purple foxglove on the toilet table in the painting is not mentioned in the sonnet. Yet still, the foxglove can be accepted as one of Lilith's flowers and can be seen as the symbol of insincerity as it is a lovely and beautiful flower that holds a deadly poison. It is evident that the foxglove can be easily attributed to Lilith who is a very beautiful but deadly figure. In fact, the contrasting symbols of love and death in the painting is overtly presented through the foxglove as well as Lilith's beauty especially in his "Soul's Beauty," which can be regarded as a representation of the contrast between two aspects of beauty:

Under the arch of life, where love and death,
Terror and mystery, guard her shrine, I saw
Beauty enthroned; and though her gaze struck awe,
I drew it in as simply as my breath.
Hers are the eyes which, over and beneath,

The sky and sea bond on thee, -which can draw,
 By sea or sky or woman, to one law,
 The allotted bondman of her palm and wreath.
 This is that Lady Beauty, in whose praise
 Thy voice and hand shake still, -long known to thee
 By flying hair and fluttering hem,-the beat
 Following her daily of thy heart and feet,
 How passionately and irretrievably,
 In what fond flight, how many ways and days! (Rossetti, 2003, p. 161,
 1-14).

Dante Gabriel Rossetti's Ballad "Eden Bower"

Similarly, in his ballad "Eden Bower," through a conversation of Lilith with her former lover Snake, Rossetti continues his theme of fallen woman through Lady Lilith and her seductive beauty. However, the theme extends because of its relation to the Eden story and especially the story of the Fall from Paradise through the myth of Lilith. The poem⁴ deals with Lilith's plan for seeking vengeance on Eve. Lilith was a snake at first; but, in order to be the wife of Adam, she was given "*new form and feature*" (Rossetti, 2003, p. 44, 15). As John N. Hobbs puts forward, the poem addresses Lilith's "seductive argument to the snake" which shows that "*she was replaced in Adam's affections by Eve, and she would now reassume the form of a snake to tempt them out of jealousy*" (1968, p. 256-257). Lilith seeks revenge and by using sex in a manipulative manner, she asks the Snake for help and to join her in revenge on Adam, Eve, and even God:

"Help, sweet Snake, sweet lover of Lilith

(Alas the hour!)

And let God learn how I loved and hated

Man in the image of God created.

"Help me once against Eve and Adam!

(Sing Eden Bower!)

⁴ Rossetti's Ballad "Eden Bower" consists of forty nine stanzas and except the last stanza, the first line of each stanza ends with either the name Adam, Eden, or Lilith.

Help me once for this one endeavour,

And then my love shall be thine for ever! (Rossetti, 2003, p. 44, 45-52).

Here, obviously, Lilith promises to be the Snake's lover again as long as he/it helps her in taking revenge. Especially she asks the Snake to exchange physical shapes with her through which she can tempt Eve in order to eat the fruit of "*The Tree of the Knowledge of Good and Evil*" (Rossetti, 2003, p. 45, 88). Here, Lilith, who returns to the Snake after the tempting, foresees the fall of Adam and Eve because for Lilith, who sees the pleasure between Adam and Eve, it is right to punish them:

Two men-children born for their pleasure!

"The first is Cain and the second Abel:

(Sing Eden Bower!)

The soul of one shall be made thy brother,

And thy tongue shall lap the blood of the other." (Alas the hour!)

(Rossetti, 2003, p. 48, 192-197).

Clearly, at the end of the poem, it is seen that Lilith is successful in taking her revenge from the designated figures because she causes not only the fall of Adam and Eve but also of humanity by causing Cain's murder of his brother Abel. Accordingly, Adam thought that Lilith's presence was hell while Eve's was heaven, but Lilith reminded him "*Adam was thrall to Lilith!*" (Rossetti, 2003, p. 44, 21) because of her golden hair and thus, "*Lilith was queen of Adam!*" (Rossetti, 2003, p. 44, 25).

Conclusion

As a founding member of the Pre-Raphaelite Brotherhood, the Victorian poet-painter Dante Gabriel Rossetti presents various women figures in his poems and paintings especially by addressing the concept of feminine beauty. As Rossetti puts forward that both poetry and painting are "*a means of expressing fundamental intellectual and emotional attitudes*" (Doughty, 1963, p. 5) it can be said that the complications in his life related to his affairs with women of different characters and status caused significant changes both in his representation of women and in his interpretation of female beauty. Accordingly, in his painting *Lady Lilith*, his sonnet "Lilith" and his ballad "Eden Bower" in particular, through the myth-figure of the fatal woman, Rossetti introduces his *femme fatale* who is a sexual seductress with her destructive beauty. At this juncture, through his unconventional *femme fatale* figure, Rossetti

brings a new insight not only to the portrayal of women in Victorian poetry and art but also to the condition of women in the Victorian Period in general.

References

- Allen, V. M. (1984). One Strangling Golden Hair: Dante Gabriel Rossetti's Lady Lilith. *The Art Bulletin* 66 (2), 285-294. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3050418>
- Bennett, M. (1988). *Artists of the Pre-Raphaelite Circle*. London: Lund Humphries.
- Doughty, O. (1963). *Dante Gabriel Rossetti*. London: Longmans.
- Faxon, A. C. (1989). *Dante Gabriel Rossetti*. Oxford: Phaidon.
- Fredeman, W. E. (1956). *The Pre-Raphaelites and Their Critics: a Tentative Approach Toward the Aesthetic of Pre-Raphaelitism* (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 0016971).
- Gordon, L. (1977). *Green Magic*. New York: The Viking Press.
- Greene, M. E. (1970). *A Study of D. G. Rossetti's Poetry and Aesthetic* (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 7017953).
- Griffiths, M. (1997). 'Soul's Beauty' and 'Body's Beauty:' *Feminine Figures in the Poems and Paintings of Dante Gabriel Rossetti* (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9731559).
- Hobbs, J. N. (1968). *The Poetry of Dante Gabriel Rossetti* (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 6811193).
- Kac, E. (2007). *Media Poetry: An International Anthology*. Chicago: Intellect.
- Kastan, D. S. (2006). *The Oxford Encyclopedia of British Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Kayıhan, Ç. (2010). *Creating a World of Aesthetics: Dante Gabriel Rossetti's Reaction to the Dominant Victorian Culture* (Master's thesis). Retrieved from <https://library.hacettepe.edu.tr/>
- Leeming, D. (2005). *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford: Oxford University Press.

- Miller, J. H. (Winter, 1991). The Mirror's Secret: Dante Gabriel Rossetti's Double Work of Art. *Contemporary Critics Look at Victorian Poetry*, 29 (4), 333-349. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40003000>
- Mills, A. (2003). *Mythology: Myths, Legends and Fantasies*. Australia: Global Book Publishing.
- Moller, K. (2004). *Rossetti, Religion, and Women: Spirituality Through Feminine Beauty*. Retrieved from <https://victorianweb.org/authors/dgr/moller12.html>
- Pater, W. (1986). *Walter Pater: Three Major Texts*. W. E. Buckler (Ed.). New York: New York University Press.
- Rossetti, C. (2008). *Poems and Prose*. S. Humphries (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Rossetti, D. G. (2003). *Collected Poetry and Prose*. J. McGann (Ed.). London: Yale University Press.
- Smith, S. H. P. (1978). *Dante Gabriel Rossetti's Flower Imagery and the Meaning of His Painting* (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 7917501).
- Sonstroem, D. A. (1970). *Rossetti and the Fair Lady*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Swinburne, A. (2004). *Major Poems and Selected Prose*. J. McGann (Ed.). New Haven: Yale University Press.
- Uzundemir, Ö. (2010). *İmgeyi Konuşturmak: İngiliz Yazınında Görsel Sanatlar*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Wildman, S. (2004). *Waking Dreams: the Art of the Pre-Raphaelites from the Delaware Art Museum*. Art Services International.

Summary

Founded in 1848 by seven young artists including William Holman Hunt (1827-1910), Dante Gabriel Rossetti (1828-1882), and John Everett Millais (1829-1896), the Pre-Raphaelite movement can be regarded as a rebellion against the principles of art of the Royal Academy. The members of this literary and artistic creation such as Victorian poets, painters, designers and illustrators, come out against the stereotyped art of the Royal Academy and by exploring medieval, religious, and moral subjects in a non-academic manner, the Pre-Raphaelite movement, which has been used interchangeably as the Pre-Raphaelite Brotherhood and Pre-Raphaelitism, brought about a revolution in English poetry and painting. In this regard, it can be accepted as a reaction to the values of Victorian Age especially in relation to the condition of woman in art and society. In this respect, drawing heavily from Dante Gabriel Rossetti's depiction of the sexually attractive and seductive female character, the members of the Pre-Raphaelite Brotherhood began to present female figures in their works as seductive

femme fatales, which was in total contrast with the Victorian idea of womanhood. Therefore, especially in poetry and painting, female beauty and sexual yearning had a significant place.

As a significant founding member of the Pre-Raphaelite Brotherhood, Rossetti tried to create an aesthetic world in which his concern was beauty rather than didacticism. Thus, in his poems and paintings, the leading Victorian poet-painter Rossetti emphasised feminine beauty by widely using unconventional female figures like fallen women and prostitutes. It is clear that Rossetti presented his great opposition to the dominant Victorian culture and its ideals in his works. Although he was marginalised in the Victorian Age due to his contradictory approach to the condition of women, he became the best representative of art for art's sake movement and managed to display his challenge for strict morality in his time. Accordingly, the main objective of this paper is to examine the depiction of women both in Rossetti's sonnet "Lilith" and painting *Lady Lilith* with reference to his ballad "Eden Bower." Furthermore, this paper analyses how Rossetti introduces his *femme fatale* figure in his works.

Rossetti supported the relationship between painting and poetry by producing the inherent story of each painting. Hence, it is undeniable that Rossetti's sonnet "Body's Beauty" or "Lilith" (1868) and his ballad "Eden Bower" (1869) are related to his painting *Lady Lilith* (1864-1872). Accordingly, in these poems and painting, Rossetti presents the seductive beauty of a woman through his *femme fatale* figures. In order to portray the beautiful female figures, Rossetti borrows from the classical mythology and in all these works, he uses the Jewish mythical figure Lilith. According to the Jewish tradition, Lilith, who is a seductress woman, and evil character, was Adam's first wife and was created before Eve. However, she was banished from the Garden of Eden when she refused to obey him. Then, she turned into a demon figure, the sensual snake-woman, and became the symbol of evilness. Indeed, Rossetti creates his own version of the mythical figure Lilith, out of Lilith myth of the Jewish tradition. Like Rossetti's other marginal female figures, Lady Lilith has straight noses, sensuous red lips, prominent jawlines, long necks, voluminous hair, and powerful physical features which are associated with sexuality. Furthermore, Lady Lilith is, in fact, an apt choice for the Pre-Raphaelite depiction of the *femme fatale* with her strong chin, red lips and golden hair.

It is evident that in Rossetti's painting *Lady Lilith*, his sonnet "Body's Beauty" and his ballad "Eden Bower," his use of the legend of Lilith is functional in that his version of the mythical figure Lilith provides an insight into the lives and condition of Victorian women in art and society. Lady Lilith is the representation of body's beauty and through her feminine beauty, Rossetti displays women's seductive nature. Indeed, Rossetti's achievement as a poet and painter is related to his courage to use the image of the fallen woman in his poetry and painting instead of dealing with pure women who have been expected to be virtuous and submissive to their fathers and husbands. As a Pre-Raphaelite artist, Rossetti introduces his *femme fatale* who is a sexual seductress with her destructive beauty. Although the destructive effect of female beauty on men is emphasised in his works, Rossetti sees women as a source of inspiration for poetry and art. Moreover, by presenting the female beauty and sexuality, he aims to break the sexual taboos in Victorian poetry and art. Not surprisingly, he brings a new insight not only to the portrayal of women in Victorian poetry and art but also to the condition of women in the Victorian Period in general.

ENVAİÇEŞİT ÜRÜNLER: İBRET VE HADİKA GAZETELERİNDE REKLAMLAR VE BU GAZETELERİN OKUYUCU KİTLESİ

A WIDE ARRAY OF PRODUCTS: ADVERTISEMENTS IN İBRET AND HADİKA AND THEIR READING PUBLIC

Gül KARAGÖZ KIZILCA

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, gkaragoz@yahoo.com

Öz

1839 yılında Babıali, merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla devleti yeniden yapılandıran 1839-1876 yıllarını kapsayan Tanzimat reform programını uygulamaya sokmuştur. Bu süreçte, Babıali daha merkezleşen ve halkın üzerinde kontrolünü arttıran yöndeki yönetim biçimini değiştirmiştir. Ancak merkezleşme girişimleri, Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılması örneğinde görülebileceği üzere Tanzimat'tan önce başlamıştır. Merkezleşme çabalarının ürünlerinden biri de gazete basımıdır. Toplumun ve devletin yeniden yapılandırıldığı bu dönemde devlet, 1831 yılında tamamı Osmanlıca olan ilk gazeteyi basmıştır. 1840 yılından başlayarak ise, Osmanlı toplumu için yeni bir gelişme sayılan gazetelerde reklam basımı başlamıştır. Basım faaliyetlerinin başladığı bu dönemde başka gelişmeler de yaşanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ve kapitalist Avrupa ekonomileri arasındaki ticari ve iktisadi ilişkiler artmıştır. Ulaşım ve iletişim altyapısındaki gelişmeler ve Avrupa ile artan ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da imal edilmiş ve yeni bir tüketici tipine ihtiyacı olan ürünlerin ithal edildiği bir pazar haline getirmiştir. Bu süreçte, Osmanlı halkı gazete ilan ve reklamları aracılığıyla düzenli ve gittikçe artan biçimde, hepsi Avrupa menşeli olmasa da ağırlıklı olarak Avrupa'dan ithal edilmiş albenili ürünler ile tanışmıştır. İbret ve Hadika, zamanının iki önemli gazetesidir. 1872-73 yılları arasında basılan bu gazeteler, yüksek tirajlara ulaşıp ve halkın sesi haline gelmişlerdir. Ancak, bu iki gazetenin reklamlarına odaklanılan ve burada yayınlanan ilan ve reklamlarda Osmanlı'nın değişen gündelik hayat tarzının izini süren çalışmalar bulunmamaktadır. Ancak belki daha önemlisi, Osmanlı basın tarihçilerinin günümüze kadar saklanamaması nedeniyle, gazete okuyucuların abonelik kayıtlarına ulaşma şansından yoksun olusudur. Bu nedenle, bu çalışmada 1872-73 yılları arasında basılan İbret ve Hadika'nın ilan ve reklamları incelenerek, bunların gazetelerin okuyucu kitlesinin tespitinde kullanılıp kullanılmayacağı sorgulanmıştır. Ayrıca, İbret ve Hadika'nın ilan ve reklamları, çalışmanın merkezine alınarak bu reklamların Osmanlı halkının Tanzimat'ın ilanıyla birlikte hayatın her alanda deneyimlemeye başladığı sosyoekonomik değişimleri hangi biçimlerde yansıttığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abstract

Seeking to strengthen the central state, in 1839, the Ottoman government (the Porte) initiated reform program called the Tanzimat (reorganization), a term that also refer to a period in the Ottoman history that lasted from 1839 to 1876. In this process, Ottoman ways of governance changed substantially, being more centralized and extending its control over the public. Yet, centralization attempts of the Porte begun before the Tanzimat as it abolished janissary corps in 1826, for example. One of the products of the centralization attempts of the Porte was the newspaper. In this period of restructuring the state and society, the Porte published the first Ottoman language newspaper Takvim-i Vekayi in 1831. Beginning in 1840, advertisements in newspapers also emerged as a new phenomenon for the Ottoman society. In this process of emerging news publishing activities another developments were already under its way. During this centralization process, the market relationships between the capitalist European economy and the Empire increased. Additionally, improvements in communication and transportation infrastructure and increased contacts with Europeans made the Ottoman Empire an outlet for the exportation of European manufactured goods that needed novel types of consumers. In this process, through newspaper advertisements, the Ottoman public steadily encountered appealing and not only but mostly European products, as the market relationships between the capitalist European economy and the Empire increased. İbret and Hadika were two of the significant newspapers of their time. Published 1872 and 1873, these two newspapers reached high circulation rates and became the voice of the public. However, there is no detailed study which focuses on İbret and Hadika's advertisements that traces the imprints of those of the ads in the changing daily lives of Ottomans. Maybe more importantly, the Ottoman press historians have lack the opportunity for accessing newspaper readers' records of the 19th century as they did not survive. Therefore, in this study by scrutinizing İbret's and Hadika's advertisements published between 1872 and 1873 I attempt to understand whether those of the newspapers' ads can be utilize to obtain the possible profiles of those newspapers' readers. Additionally, by focusing of their advertisements I show the ways in which İbret's and Hadika's advertisements reflect the social and economic changes that the Ottoman public experienced in the every aspects of their lives that they were introduced during the Tanzimat period of the Empire.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 4 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 29 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 4 September 2021
Date accepted: 29 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

İlan/Reklam; Okuyucu Kitlesi;
Osmanlı Basını; İbret; Hadika;
Tüketim

Keywords

Advertisement; Reading Public;
Ottoman Press; İbret; Hadika;
Consumption

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.20

Giriş

Osmanlı tarih yazımında tüketim kültürü üzerine önemli çalışmalar bulunmakla birlikte (Köse, 2016; Akçetin ve Faroqhi, 2017; Exertzoglou, 2003), bu konuya yönelik kimi çalışmalarda da ayrıca gazete reklamlarından yararlanılmaktadır (Köse; 2016). Osmanlı basınında reklamın nasıl doğup, geliştiği üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur (Koloğlu, 1999; Çakır,1997). Bununla birlikte, özellikle Tanzimat Dönemi'nde yayınlanan gazetelerdeki reklamlara ilişkin Osmanlı tarih yazımı incelendiğinde, bu konuya yeterince ilgi gösterilmediği anlaşılmaktadır. Oysaki ilan ve reklamların, Tanzimat'tan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar, nasıl evrildiğini tarihsel bağlama yerleştirmek için bile ayrıntılı araştırmalara, monografilere gereksinim duyulduğu açıktır. Basının ve reklamcılığın geliştiği II. Meşrutiyet Dönemi sonrası için çalışmalar mevcuttur (Odabaşı, 2021; Çamdereli ve Varlı, 2009), ancak bu durum, Tanzimat Dönemi için geçerli değildir.

Reklamları okuyucularının ilgisine sunan Tanzimat Dönemi'nin önemli gazetelerinden iki tanesi *İbret* ve *Hadika*'dır. Her iki gazete de Tanzimat Dönemi'nde Yeni Osmanlılar tarafından basılmış ve etkileyici yayıncılık anlayışları ile hem Osmanlı halkının ilgisini çekmiş hem de Babıali'nin sansürlenmesi ve kapatılmasıyla sonuçlanan olaylarla dikkatleri üzerine çekmiştir. *İbret* ve *Hadika* İmparatorluğun derin bir iktisadi ve mali kriz döneminden geçtiği, halkın bunun etkilerini hissettiği ama aynı zamanda alınan dış borçların ve ekonominin parasallaşmasının da etkisiyle tüketimin farklılaştığı yıllarda yayınlanmıştır. Her iki gazete de siyasal, ekonomik, sosyal sorunları ele alan yazılarıyla halk ve devlet bürokratları düzeyinde ilgi uyandırması nedeniyle çeşitli çalışmalara konu olurken (Karagöz Kızılca, 2012; Karagöz Kızılca, 2016a), yayınladıkları ilan ve reklamlar henüz bir araştırmanın konusu olmamışlardır.

Bu çalışmada ele alınacağı üzere, siyasal etkileri itibariyle *İbret* ve *Hadika* gibi önemli iki Tanzimat Dönemi gazetesinin ilan ve reklamlarının incelenmesi, yeni bir tüketici tipinin ortaya çıktığı 19. yüzyılda, Osmanlı hayat tarzının tüketim üzerinden değişmekte olan kimi noktalarının bu gazetelerin reklam sayfaları aracılığıyla takip edilmesine olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte *İbret* ve *Hadika* gazetelerindeki ilan ve reklamların, tiraj, yayın politikası gibi bir takım farklı verilerle destelenmesi şartıyla, söz konusu gazetelerin okuyucu kitlesinin belirlenmesinde başvurulabilecek içeriklerden biri olarak incelenebileceği de bu çalışmanın odak noktalarından birisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın birbirini tamamladığı düşünülen iki amacı bulunmaktadır. Biri, *İbret* ve *Hadika* gazetelerinde yayınlanan ilan ve

reklamlardan 1870'lerdeki Osmanlı hayat tarzı konusunda fikir edinebilmek; diğeri ise, söz konusu ilan ve reklamların pazarlamaya çalıştığı hizmet ve ürünlerin içeriğine, tanıtım ve pazarlamada kullanılan diline odaklanarak gazete okuyucularının profili hakkında fikir edinmektir.

Osmanlı basın tarihçileri için kimi dezavantajlı konular bulunmaktadır. Bunlardan biri gazetelerin okuyucu kitlesinin kimlerden oluştuğunun tespitidir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu döneminde basılan süreli yayınların okuyucuya ilişkin kayıtlar ile abone listelerinin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Ancak bu zorluğa rağmen, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşanan değişimi yansıtan Osmanlıca gazetelerin rolünün anlaşılması için bu gazetelerin okuyucu kitlesini anlama çabası da önem taşımaktadır. Süreli yayınları çıkartanların arşiv kayıtlarının olmadığı bir ortamda, okuyucu kitlesini tespit etmenin yolları döneme ilişkin gazetecilerin anılarından yararlanarak ilgili gazetelerin içeriğine ve yayın politikalarına odaklanmakla mümkün olabilir. Dolayısıyla bu makale, söz konusu sınırlılıkların mevcut olduğu bir alanda *İbret* ve *Hadika* gazetelerinin reklamlarına odaklanarak hangi tip okuyucunun hedef kitle olarak hedeflendiğini anlama çabasında olan bir basın tarihi çalışmasıdır. Bu nedenle, Osmanlı'da tüketim kültürünün nasıl biçimlendiği konusuna bu çalışmada yanıt aranmayacaktır ki böyle bir sorunsal, kanımca, yalnızca gazete reklamları ele alınarak yanıtlanacak nitelikte değildir. Bununla birlikte, gazete okuyucu kitlesi ile ilişkisi çerçevesinde reklamlarda hangi ürünlerin pazarlandığı, bu ürünlerin muhtemel tüketici kitlesinin kimler olduğu okuyucuların hem ait olduğu toplumsal gruplar hem de cinsiyeti açısından da ayrıca ele alınmaktadır.

Çalışmada önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ve dış etmenlerin birleşimi ile tetiklenen değişimin ana dinamiklerine ilan, reklam ve gazeteler bağlamında değinilecektir. Daha sonra *İbret*'in biçimsel özellikleri ile genel yayın politikasına değinildikten sonra *İbret* gazetesinde yer alan ilan/reklamlara, okuyucu kitlesi ile ilişkisi çerçevesinde odaklanılacaktır. Bunu, *Hadika*'nın *İbret* gazetesinde de yapılacağı üzere yönetsel ve biçimsel özelliklerinin incelenmesi ve *Hadika*'da yer alan ilan ve reklamların yine okuyucu kitlesini odağa yerleştirerek incelenmesi takip edecektir. Her iki bölümde ilan ve reklamların hedef kitlesi ve gazetelerin okuyucu profili arasındaki olası benzerlik veya farklılıklar, *Hadika* ve *İbret*'in yayın politikaları, dönemin ve Osmanlı toplumunun özellikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Dolayısıyla, her iki gazetenin biçimsel ve yönetsel özellikleri kadar Tanzimat toplumuna yön veren

kimi olay ve uygulamaların incelenecek olması da tarihsel çerçevenin çizilmesi için çalışma açısından önem taşımaktadır.

Osmanlı'nın 19. Yüzyılı, Gazeteler ve İlanlar, Reklamlar

19. yüzyıl, yalnızca Osmanlı devlet yapısı için değil ama aynı zamanda Osmanlı tebaası/yurttaşları için de önemli bir değişim dönemidir. Bu değişimin Osmanlı halkı için hissedilir ve bir Osmanlı bireyinin kendi yaşam süresince gözlemlenebilir olması, gündelik hayatını kapsamasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki varsayalım 1820 yılında doğan bir Osmanlı tebaası, 1826 yılında yani henüz altı yaşında iken İmparatorluğun hem askeri hem de ekonomik yapısında önemli bir değişim anlamına gelen Yeniçeri Ocağı'nın lağv edilmesine tanıklık edecek, 1831 yılında tamamı Osmanlıca ilk gazetenin basımına, 1853-1856 Kırım Savaşı'na ve bu savaş sırasında önce 1854 yılında ilk dış borçlanmaya ve daha sonra 1855 yılında telgraf hatlarının kurulmasına (Davison, 1990, s.133), 1856'dan itibaren İmparatorluğun farklı coğrafyalarında şehirciliğin mekan tasavvurunu dahi değiştiren demiryolu hatlarının (Davison, 1990, s.133; Toprak, 2007, s. 27-28) faaliyete geçmesine, 1860 yılında ilk özel gazetenin basılmasıyla halkın taleplerinin dillendirilmesine ve 1861 yılında finansal krizin ve son olarak da 11 Aralık'ta halkı da ekmek fiyatları düzeyinde etkileyecek bir duruma gelişine (Al ve Akar, 2008, s.39-47) tanıklık edecektir. Bunların tümü, bir bireyin 41 yaşına gelene kadar tanıklık ettiği gündelik hayatını doğrudan etkileyen gelişmelerdir. Ancak değişim, tüm bu sıralananlarla sınırlı değildir.

Değişen Osmanlı devlet politikasının bir yansıması olarak, Tanzimat ile birlikte bir Osmanlı tebaasının yasalar önünde eşit vatandaş kabul edilmesi yine bu dönemde gerçekleşmiştir.¹ Belki değişim baş döndürücü hızda değildir ve tüm Osmanlı halkı için ulaşım ve iletişim olanakları göz önünde bulundurulduğunda², aynı anda ve boyutta yaşanmamıştır. Ancak, özellikle İmparatorluğun başkenti İstanbul'da yaşayan halk için değişim gözle görünür biçimde somuttur. Bu değişimin bir boyutu, özellikle ticari açıdan gelişmiş kıyı şehirlerinde yaşayan ama yalnızca bu şehirlerle sınırlı olmayan yerlerde ikamet eden Osmanlı halkının, Tanzimat Dönemi'nde hız kazanan ve Osmanlı iç piyasalarının Avrupa kapitalizminin yeni pazar arayışına

¹ Tanzimat Fermanı'nın farklı yorumları için örneğin bkz., Abadan, Y. (2006). Tanzimat Fermanının Tahlili. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 37-63; Mardin, Ş. (2006). Tanzimat Fermanının Mânası Yeni Bir İzah Denemesi, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 109-124.

² Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım altyapısı üzerine odaklanan bir çalışma için örneğin bkz., Engin vd., (2012).

açılmasının da etkisiyle saç boyaları, resim ve duvar kağıtları, gazlı limonata gibi yeni ve farklı tüketim ürünleri ile tanışmasıdır. Dolayısıyla, her ne kadar pratikte sorunlu olsa da yasalar önünde eşit yurttaşlığın tanınmasıyla başlayan Osmanlı bireyinin dönüşümü aynı zamanda farklı ürün ve hizmetleri tüketmesi beklenen bir tüketici tipini de kapsayacaktır.

Aslında Osmanlı’da tüketimde değişimin yapısına bakıldığında, 17.yüzyılda tütün ve kahve tüketimi ile başladığı, 18. yüzyılda Osmanlı imalat sektöründeki hareketlilik ve Hint tekstil ürünlerinin ithalatındaki artış ile büyüüp geliştiği ve 19. yüzyılda Avrupa menşeli ürünlerin ithalatında yaşanan patlama ve yerel endüstriyel ürünlerin imal edilmesine devam edilmesi ile geliştiği görülmektedir (Quataert, 2000, s. 10-11). 19. yüzyılda, Tanzimat Dönemi’nde, yine tüketimi hızlandıran ve tüketimin niteliğinde değişim yaratan önemli gelişmeler arasında ekonominin ticarileşmesine neden olan yapısal yenilikler de bulunmaktadır ki bunlar arasında ekonominin parasallaşması yani kaimenin kullanılmaya başlanması, borsanın işlemlere başlaması, özel ve kamu bankalarının açılması sayılabilir (Toprak, 1992, s. 62). Bunlara kentleşmenin gelişimi, İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentlerinde ticaretle uğraşanların Osmanlı orta sınıfının çekirdeğini oluşturmaya başlaması da eklenince artık ürün ve hizmetlerin yüz yüze ve bireysel ilişkiler çerçevesinde müşteriye tanıtılmasının yeterli olmadığı bir süreç başlamıştır.

Osmanlı yurttaş/tüketicisinin “envai çeşit”³ yeni ürünle ama aynı zamanda talep edecekleri farklı hizmetlerle karşılaşmasının, bunların içeriği, kullanımı ve bunlara nasıl ulaşılacağına ilişkin bilgiyi edinmesinin yollarından biri de 19. yüzyılda yaşanan değişimin ürünlerinden olan gazetelerde yayınlanan ilan/reklamlardır. Artık “Paris dış etubbâsından tabib”lerin⁴ “eğreti diş”⁵ takma konusunda maharetlerinden yararlanmak isteyen, “Amerikan bezi”⁶, “seyahat için lazım gelen eşyalar”⁷ arayanlar, “şampanya”⁸ içmek isteyenler, söz konusu hizmet ve ürünlerin bilgisine 1840 yılından itibaren *Ceride-i Havadis*’te yayınlanan Osmanlıca gazete ilanları ve reklamları yoluyla ulaşacaktır (Koloğlu, 1999, s. 32). Osmanlı gazete okuyucusu, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren, bir taraftan gazeteler

³ *Hadika* 16 Şevval 1289 (17 Aralık 1872).

⁴ *İbret* 28 Ramazan 1289 (29 Kasım 1872).

⁵ *İbret* 28 Ramazan 1289 (29 Kasım 1872).

⁶ *İbret*, 6 Şaban 1289 (9 Ekim 1872).

⁷ *İbret* 13 Rebiülahir 1289 (20 Haziran 1872).

⁸ *Hadika* 12 Ramazan 1289 (13 Kasım 1872).

sayesinde iç ve dış olaylara ilişkin habere ulaşırken bir taraftan da gazetelerdeki ilanlar ve reklamlar yoluyla, kimi albenili kimi cazibesi pek de ön plana çıkarılmadan sunulan kendisi için yeni ve farklı ürünlerle tanışmıştır.

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk gazete 18. yüzyılın sonlanmasına kısa bir süre kala 1793 yılında Fransız elçiliğince İstanbul'da basılan *Bulletin de Nouvelles*'dir. Bunu yine Fransızca birçok bülten ve gazete takip ettiyse de (Koloğlu, 2010, s. 31-34) bu gazeteler Osmanlı toplumunun beklentileri çerçevesinde değil, 19. yüzyıl emperyalizminin kendi kapitalist birikimi çerçevesinde yeni pazarlar yaratma ve bulma çabasında birer araç olarak yayın hayatına başlamışlardır (Alemdar, 1980, s. 7-8). Osmanlıca basın ise önce 1828'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın girişimiyle yarı Osmanlıca yarı Arapça çıkartılan *Vekayi-i Mısriye* ile (Koloğlu, 1989, s. 28) daha sonra 1831 yılında Osmanlı devleti tarafından basılan *Takvim-i Vekayi* ile başlamıştır. Eleştirel Osmanlı basın tarihi yazımında farklı bir bakış açısıyla açıklandığı üzere, Osmanlıca basının ortaya çıkışı Batı tarzı modernleşme hedefinden çok Babıali'nin devletin yeniden yapılandırılması sürecinde, merkezileşme ve bunun bir parçası olarak devletin halkı ile farklı bir yöntemle iletişim kurma çabalarının bir sonucudur (Karagöz Kızılca, 2016b, s. 76-77).

Bu yaklaşıma göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa devletlerinin basın faaliyetlerine başlaması, bu devletlerin yeni pazarlara açılma çabasında dünya ile yapılan ticaretin önemli merkezi olan İstanbul'un yanısıra İzmir, Trabzon, Beyrut, Selanik gibi liman şehirlerinin önem kazanması (Kasaba vd., 1986, s.121-124) ve dolayısıyla ticari faaliyetlerin devamı için güncel haberlere olan ihtiyacının artmasının beklenir bir sonucudur (Karagöz Kızılca, 2016b, s.76). Ama aynı zamanda, Avrupa kapitalizminin hem ekonomik hem de siyasal biçimde Osmanlı'ya nüfuzu çabası da bunda etkili olmuştur. Kuşkusuz, Osmanlı merkezileşme çabalarının biçimlendirdiği ve 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması öncesine giden liberal ekonomik politikalar bu nüfuz sürecini hızlandırmıştır. Tanzimat reformları öncesinde başlayan ancak onu da kapsayan bu dönem, Osmanlı iç piyasaları ve hammaddelelerinin Avrupa sermayesi ve ticari çevrelerinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için hukuksal düzenlemelerin yapılması yoluyla Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmine eklemlendiği (Pamuk, 1984, s. 18), Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıklarında değişimlerin yaşandığı ve bunun görünümünden olarak reklam ve büyük mağazaların (Toprak, 1995, s. 25) ortaya çıktığı derin bir değişim dönemidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete basımı söz konusu iç ve dış faktörlerin etkileşimi çerçevesinde düşünüldüğünde, gazetelerde yayınlanan reklamları farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek mümkün olacaktır. Şöyle ki, bir Osmanlıca gazetede ilk reklamlar İngiliz William Churchill tarafından 1840 yılında yayınlanan *Ceride-i Havadis*'te basılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilanın yayınlandığı ilk gazete ise 1821'de İzmir'de çıkartılmaya başlanan *Spectateur de l'Orient*'dir (Koloğlu, 1999, s.23). Ancak *Spectateur de l'Orient* ve Osmanlı tebaasını oluşturan milletlerin konuştuğu diller dışında basılan gazeteler, genel Osmanlı okuyucusunu değil Avrupalı tüccar ile bunların yerel ortaklarını hedefleyen ve sınırlı sayıda okuyucuya seslenen gazetelerde basılan ilanlar ve reklamlardır.⁹ *Ceride-i Havadis*'in yayınlanması ile Osmanlıca okuyabilen kişiler bu gazeteyi satın aldıklarında hem aşına oldukları hem de yeni bir hayat tarzının yansıması olarak değerlendirilebilecek ve genel olarak Avrupa menşeli çatal kaşık takımları, piyano gibi müzik aletlerinin ilan/reklamlarına da ulaşmışlardır.¹⁰

Ceride-i Havadis'in okuyucunun pek ilgisini çekmeyen içeriğinden kaynaklı sınırlı kalan tirajı¹¹, muhtemelen yayınlanan ilan ve reklamların çok sayıda kişiye ulaşmasını engellemiştir. Ancak *Ceride-i Havadis*'in tirajının düşük olması gazetenin her gün ilan ve reklam yayınlamasına engel teşkil etmemiştir. Gazetenin koleksiyonu incelendiğinde bu durum gayet açık görülmektedir. Bu durum, bunun gazete açısından mali bir kaynak yaratması bir yana, gazete okuyucularının ilan ve reklamlar aracılığıyla hizmet ve ürünler hakkında bilgi için başvurduğunun bir işareti olarak okumak mümkündür. Aslında ilan ve reklam ayrımının ne olduğunun ne reklamı verenler ne yayıncılar ne de okuyucular arasında pek de bilinmediği bir dönemde bu tutarlık ilgi çekicidir.

⁹ Bu dönemde gazetelerde kullanılan dil itibariyle ilan ve reklam arasında çizgi belirsizdir. Şöyle ki ilan da bir tür reklam olarak kabul edilse de reklamda ürünün ya da hizmetin övülmesi, özelliklerinin abartılması söz konusuyken ilan daha çok ürün ya da hizmetin tanıtımına yöneliktir. İlan ve reklam ayrımı konusunda bkz. (Balkanlı, 1961: 663). Osmanlı'nın ele aldığımız 1870'li yılları ilan ve reklam açısından bir geçiş dönemidir. Dolayısıyla bu çalışmada genel olarak ilan ya da reklam sözcüklerinden birini kullanmaktan kaçınılacak ilan/reklam birlikte kullanılacaktır. Ancak reklama daha çok benzeyen metinlerde reklam terimi kullanılacaktır.

¹⁰ Söz konusu reklamlar için bkz., Çakır, H. (1997). *Osmanlı Basınında Reklam*, Ankara: EliÇamdereli, M. ve Varlı, M: (2009). *Reklam Gazete ve Dergileri*, 109-110, 120.

¹¹ Tiraj bilgileri için bkz., Çakır, 1997.

Ceride-i Havadis'in başlattığı ilan ve reklam basımı uygulaması, daha sonra basılan gazetelerde de devam etmiştir.¹² 1860 yılında *Tercüman-ı Ahval*'in yayınlanmasıyla özel gazetecilik başlamış ve gazetelerin “ilânât” başlığı altında ilan ve reklam yayınlamaları neredeyse gelenek haline gelmiştir. Hem Osmanlı halkının gazete okuyucusu haline geldiği hem de gazetelerin ilan ve reklam bastığı bu dönem, Avrupalı imalatçı ve tüccarın Osmanlı pazarına reklam yoluyla da girmesinin, Osmanlı tüketicisinin ithal ürünlerle ve Batı tarzı hayat ile tanışıklığı ve deneyiminin artmasının, yerel ya da uluslararası üreticilerin reklamı kullanmaya başlamasının kesiştiği bir noktada durmaktadır.

***İbret*'in Yayın Politikası, Fiyatı, Tirajı**

İbret gazetesi, 1872 yılında Namık Kemal, Nuri, Reşad ve Ebüzzıya Tevfik tarafından haftada beş gün yayınlanmak üzere çıkarılmıştır. İmparatorluk'ta Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle “hatırı sayılır bir efkâr-ı umûmiyye”nin (Tanpınar, 1988, s. 249) olduğu 1861-1873 yılları arasında basılan gazetelerin en çok satanı *İbret*'tir. *İbret* başlangıçta günde 5000 adet satılırken dokuzuncu nüshası yayınlandığında tirajı 12 bine (Ebüzzıya Tevfik, 1973, s. 126) ve baş yazar Namık Kemal'in verdiği bilgiye göre, kısa sürede 24 bin tiraja ulaşmıştır.¹³

Elimizde dönemin gazetelerin tirajlarına ilişkin net bilgiler bulunmamakla birlikte, *İbret*'in satış rakamı, *Hadika*'yı bizatihi çıkarmış olan ve *İbret*'i çıkaranlarla Yeni Osmanlı olması nedeniyle yakın olan ve aynı zamanda Yeni Osmanlıların tarihlerini yazan Ebüzzıya Tevfik'in anılarına göre en yükseğidir. Gazetenin satış rakamının yüksek olması, beklenebileceği üzere, reklam ve ilanlarını *İbret*'e verenler açısından önem taşımaktadır. Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda okuma yazma oranı düşüktür.¹⁴ Ancak kahvehaneler, kıraathaneler, gece toplanılan evler gibi gruplar halinde insanların bir araya geldiği mekanlarda gerçekleştirilen sesli okuma pratiği nedeniyle, süreli yayınlar gazete satış rakamlarından daha fazla kişiye ulaşmaktadır (Georgeon, 1999, s. 71). Dolayısıyla, *İbret*'te yayınlanan ilan ve reklamların da anılan satış rakamlarından daha çok sayıda kişiye ulaşması beklenir.

¹² Örneğin, Tanzimat Dönemi'nin önemli gazeteleri olan *Tasvir-i Efkar*, *İbret*, *İstikbal*, *Vakit*, *Basiret*'te ilan bölümü bulunmaktadır.

¹³ “Terakki”, *İbret*, 3 Ramazan 1289 (4 Kasım 1872), No: 45.

¹⁴ Davison, Müslümanlar arasında okuma yazma oranının 1860 yılında %2 olduğunu iddia etmektedir (1963, s. 69).

İbret'te daha fazla sayıda okuyucuya ulaşılmasında belirleyici bir etken de gazetenin fiyatıdır. *İbret*, ilk sayısında ilk sayfanın sağ üst köşesinde gazetenin abonelik ve günlük fiyatlarını duyurmaktadır. Buna göre bir seneliği üç yüz, altı aylığı yüz elli, nüshası ise bir kuruştur. Gazeteye eğer posta ile ulaşıyorsa posta ücretinin ayrıca alındığı belirtilmektedir. Değişik meslek grubundakilerin satın alma güçlerine dair henüz çalışmalar yeterli olmadığından, gazeteyi kimlerin alabileceği konusunda kesin bilgi sahibi olamazsak da 11 Aralık 1861'de ekmeğin fiyatının 3-4 kuruş olduğunu biliyoruz (Al ve Akar, 2008, s. 43). Yine 1873 yılında Trabzon'da bir bekçi başının aylık maaşının dört lira ve bekçinin ise iki lira olduğu bilgisine sahibiz (BOA,İ.DH 665/46304, 18/ S/ 1290). Dolayısıyla, *İbret*'in okurlar için ulaşılabilir olduğunu düşünmek mümkündür.

İbret gazetesi dört sayfa olarak basılmıştır. İkinci sayısından itibaren gazetenin son sayfasında ilan ve reklamlara yer vermeye başlanmıştır. Gazetenin ilk sayısında ilk sayfanın sol üst köşesinde "ilânın her satırından bir defalık ise üç guruş ziyade ise iki guruş alınır" ifadesi yer almaktadır. Aslında belirtilen rakam, gazetenin nüshasının bir kuruş olduğu düşünüldüğünde hiç de düşük değildir. Dolayısıyla, reklam verenlerin *İbret*'e verdikleri ilan/reklamlar yoluyla satışa sundukları ürün ya da hizmetlerden, gazetelere verdikleri reklam ücretlerini karşılayacak kadar kâr ettikleri düşünülebilir. *İbret*'te ilan ve reklamlara gazetenin son sayfasında yer verilmektedir. Bunlar ilk yayınlanmaya başladıkları nüsha olan gazetenin ikinci sayısından itibaren 1,5 sütun kaplamaktayken, ilerleyen nüshalarda kapladığı yer itibariyle artış göstermektedir. Henüz üçüncü sayıda 2,5 sütundan biraz daha az yer kaplayan ilan ve reklamlar, dokuzuncu ve onuncu nüshalarda rastlandığı üzere 1 ya da 1,5 sütun ile azalma eğilimine girmiş, bazen 13. nüshada olduğu gibi hiç reklam yayınlamamış, 19. nüshadan itibaren dört sütun ilan ve reklam almaya başlamıştır. İlan/reklam metninin her bir satırının basımı için *İbret*'in talep ettiği ücret göz önünde bulundurulduğunda, gazetede yayınlanan ilan ve reklamların kapladığı alanın giderek artışı, bunun gazete yönetimi için de bir gelir kaynağı haline gelmeye başladığını ve gazete okurlarının ilan/reklamlarla ilgilendiğini göstermektedir.

Dördüncü sayıya kadar, görsel kolaylık açısından *Ceride-i Havadis*'te olduğu gibi, bunların *İlânât* başlığı altında sınıflandırılması yoluna gidilmemiştir. Dördüncü sayı itibariyle, okuyucunun "*İlân*" başlığı altında ilan ve reklamlara ulaşması mümkündür. Bu da görsel olarak okuyucuya kolaylık sağlaması açısından önemli bir düzenlemedir ki böylece ilan/reklamlar daha görünür hale gelmişlerdir. Muhtemelen bu düzenleme, reklam verenlerin *İbret*'e daha fazla ilan ve reklam vermesine yol

açmıştır ki bu durum, yukarıda anlatıldığı üzere, gazetede ilan bölümünün kapladığı alanın giderek artması ve gazetenin toplam alanının neredeyse yüzde 25'ini kaplamasıyla sonuçlanmıştır.

Bir gazetenin okunabilmesi, tirajının artması ve dolayısıyla gazetede basılan reklamların daha çok kişiye ulaşabilmesi için gazetenin fiyatı ve sayfa düzeninden belki daha önemlisi genel yayın politikasının niteliğidir. *İbret*'in yüksek satış rakamlarına ulaşmasında kuşkusuz Babıali'nin politikalarına karşı aldığı eleştirel tavır da bulunmaktadır. *İbret*, kısa süren yayın hayatı boyunca Babıali'nin Tanzimat ve Islahat Fermanları ile belgelenen reformları hayata geçirmekteki isteksizlik ve yavaşlığını, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmasını ve bu devletlere verilen imtiyazlar nedeniyle genelde Osmanlı halkının özelde Osmanlı tüccar, esnaf ve köylüsünün olumsuz etkilenen refahını ve halkın refahının özellikle içinde bulunulan mali ve iktisadi kriz nedeniyle giderek bozulduğu vurgusunu yayın politikasının merkezine almıştır. Bu konulardaki yazılar kısa sürede yüksek satış rakamlarına ulaşmasını sağlamıştır (Karagöz Kızılca, 2012, s. 341). İlan ve reklamların daha fazla sayıda okuyucu ve potansiyel tüketiciye ulaşmasına da imkân sağlayan yayın politikasının *İbret*'te okuyucunun ilgisine, beğenisine sunulan hizmet ve ürünlerin içeriğine yansıyor yansımadağı ise okuyucu profilini belirleyebilmek açısından yine üzerinde durulması gereken bir noktadır.

***İbret*'te İlan/Reklamlar ve Okuyucu Kitle**

Bu bölümde *İbret*'in ilan sayfasında yer alan ilan ve reklamların biçim ve içeriğinin incelenmesi yoluyla, gazetenin okuyucu kitlesini meydana getiren ekonomik, mesleki gruplar ve kişiler hakkında olası bir profil sunulacaktır.

Gazetelerde reklam yayımlanmasının ilk yılında reklamlar, biçimsel ve söylem olarak duyuru formundadır ve reklam başlığı altında değil “*ilânât*” başlığı altında toplanmıştır. Söz konusu ilanlar, reklam dili açısından tek düze ve sıkıcı denilebilecek bir biçimde yazılmış ve bu ilanlarda muhtemel/hedeflenen tüketiciler için ürünün tanıtılmasına yönelik yalnızca gereken bilgiler paylaşılmıştır. Bu nedenle, ilk ilanların/reklamların ürünün cazibesini ortaya çıkarmaktan çok bilgilendirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, özellikle ilk ilan/reklam yayımlayan gazetelerde görülebilir.¹⁵ Osmanlıca ilan/reklamların gazetelerde ilk kez yayımlandığı 1840 yılından 1872'e ilan/reklamların dili sadeleşmeye başlamış, çizim şeklinde kimi görseller kullanılmasına gidilmiş, ilan/reklamları birbirinden ayıran

¹⁵ Bu tür örnekler için bkz., (Çakır, 1997; Koloğlu, 1999).

çizgiler ya da yıldızlar kullanılır olmuştur. Bu durumun, ilanların gazete sayfasında daha kolay bulunması ve okunurluğunun artmasında diğer bir ifade ile daha fazla kişiye ulaşmasında etkili olduğu düşünülebilir.

İbret'in son sayfasında yer alan *ilan* başlığı altında dönem için zengin sayılabilecek çeşitte ürün ve hizmetin ilan ve reklamlarına rastlamak mümkündür. Bunlara ek olarak *İbret*'e bulunup getirildiği takdirde ödül verileceği duyurulan zâyi (kayıp) ilanları da verilmektedir. Örneğin, 5 Ramazan 1289 (6 Kasım 1872) tarihinde 48 numaralı *İbret*'te basılan bir ilan ile “küçük kise” içinde kaybedilen mühür bulanların “Camlı Han'da müretteb Hamdi Efendi'ye götürerek ikramiyesini” almaları için teşvik edilmiş ve mühür sahibi, söz konusu mühür kaybedildiği “günden sonra bir evrak ve senet üzerinden basılmış görülür ise amel ve mugayyir” tutulamayacağını duyurmuştur. Osmanlı tiyatrosunun kurucularından Güllü Agop da *İbret*'e kayıp mühür ilanı verenler arasındadır¹⁶. 56. sayıda Osmanlı Tiyatrosu Direktörü Güllü Agop imzasıyla yayınlanan ilanda, kaybedilen mühür ile “yalnız tiyatro oyuncularından Ahmed Necip Efendi ile olan mukâvele-nâme”nin geçerli olduğu bundan başka kayıp mühürün basıldığı evrak ve senedin geçerli olamayacağı ve eğer bu mühürün basıldığı bir evrak ortaya çıkarsa buna “sahte nazarıyla bakılacağı” ilan edilmektedir. Bu iki kayıp ilanının içeriği itibariyle, gazetenin okuyucuları arasında senet ve evraklarda mühür kullanılmasına aşına olan Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde çalışanlar ki bu her düzeyde memuru kapsamaktadır, ticaretin herhangi bir alanı ile iştiğal edenler, muhasebeciler olduğu varsayılabılır. Ancak Güllü Agop'un ilanından da anlaşılacağı üzere, en azından bir tiyatroçunun iş yapabildiği çevreler de gazetenin okuyucu kitlesi arasında yer almaktadır.

Hemen her nüshada basılan ilanların başında kitaplar, kiralık ve satılık evler gelmektedir. Örneğin, 27, 28, 30, 31 numaralı nüshalarda Kâğıtçı Hacı Abdülkadir Efendi'nin “Cerrahpaşa civarında” bulunan dokuz odası, mutfağı, bahçesi olan “bâb-hâne” ya da 48 numaralı nüshada “istenildiği takdirde mefruşatıyla satılık” olan konak, 7 numaralı nüshada “Tophane'de akarsu yokuşunda” beş odalı, mutfağı, bahçesi ve kuyusu, taraçası, sofası bulunan satılık hane bunlardandır. Söz konusu çok sayıda odalı konak ve ev ilanları, *İbret*'in bu büyüklükte evleri satın alabilecek Osmanlı yönetici sınıfına mensup ya da değil ancak belli bir geliri olan örneğin iltizam sahipleri gibi toprak geliri olanlar, artan ticaret nedeniyle varsıllaşan kimi tüccar

¹⁶ Güllü Agop hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., And, M. (1976). *Osmanlı Tiyatrosu*, 14-98.

grupları, üst düzey bürokratlar, ulema sınıfı mensuplarının gazetenin okuyucu kitlesi arasında yer aldığını düşündürmektedir.

Kitaplara ilişkin ilanlar da *İbret*'in birçok sayısında yer almaktadır. Bunlar arasında 28, 48, 56, 116 numaralı nüshalarda bulunan “Gelibolu mutasarrıfı” Kemal Bey’in “*Âsâr-ı Siyâsiyye ve Edebiyyesi’nden (Evrâk-ı Perişan) neşrine ibtida eylediği külliyyâtın cild-i evvelinün devr-i istilâ ile Selahaddin Eyyûbi’nün tercüme-i hâlini hâvî olan birinci cüz’ü*” ne ait ya da gazetenin 56. nüshasında yer alan Camlı Han’da birinci cildi basılan ve “*ikişer kuruşa bilcümle kitab satılan mahallerde ve gazete mevzi’lerinde*” satılmakta ve “*ikinci cildi dahı bu günlerde hitâm bulmak üzre*” olan “*Emsile-i müştehibe yahud Hurûs-u Kardaş nâm kitab-ı*”, 48 numaralı nüshada yer alan “*Müttehizân-ı ulemâdan El-Cevâib muharriri faziletlü Ahmed Fâris Efendi kavâ'id-i sarf u nahv üzerine*” yazdığı kitabı ve yine aynı sayıda yer alan “*Batakhânenin Dehşetli Hikayesi*” ismiyle basılan risale, 91 numaralı nüshada Namık Kemal’in “*Kemal Beyin*” “*Bârîka-yı Zafer*” isimli risalesini duyuran ilanlar sayılabilir. Bu ilanlarda kitapların nereden ve ne fiyata edinilebileceğinin bilgisi verilmektedir. Bunlar, Gelibolu mutasarrıfı Kemal Bey’in kitabı örneğindeki gibi yarım mecdiyeye veya Ahmed Fâris Efendi’nin kitabı örneğinde görüleceği üzere 20 kuruşa Köprübaşı Barakası’nda ve Bahçekapısı’nda Hasan Ağa’da, Çemberlitaş’da, Celil Ağa ve Sahhaflar’da, Kitapçı Mustafa Efendi ve Sarafim Kiraathânesi’nde, Bahçekapı karşısında İngiliz mağazasında bulunabilmektedir. Kitap ilan/reklamlarının kullandığı dilin çeşitli kumaşlar, içecekler, çikolata ya da konak ve çeşitli hane ilan/reklamlarında kullanılan dilden daha ağdalı olduğu göze çarpmaktadır. Muhtemelen söz konusu ilanlarda, kitap okuyan kitlenin daha entelektüel olduğu düşünülmektedir. Bu kitle aynı zamanda İstanbul’da yeni basılan, basımı tükenip yeniden basılan kitaplara nereden ve hangi fiyatla edinebileceklerinin bilgisi için gazetenin *ilan* bölümüne bakan kişilerden oluşmaktadır.

Yine bu bölümde değerlendirilebilecek bir ilan/reklam da “*Dersaadet ile Kordon dâhilinde bulunan*” yerlerin haritasıdır. Gazetenin 26, 27, 28, 48, 52 numaraları gibi birçok sayısında basılan ilan/reklam, söz konusu haritanın o güne dek yapılan haritaların “*en muntazam ve mükemmeli*” olma iddiasındadır. “*Litografya destgâhında tab*” edilen ve “*bir beyaz mecdiyeye*” satılan harita, Rumeli ve Anadolu demiryolları hatları ve istasyonlarını göstermekle övünmektedir. İşleri gereği sık seyahat etme gereği duyanlar, özellikle demiryolu hatlarından yararlanan gazete okurlarının kalitesi ön plana çıkarılan bu harita ile ilgilenmesi muhtemeldir.

Kısa sürede Babıali siyasasına muhalefetiyle büyük bir okuyucu kitlesi toplayan ve aynı zamanda siyasal iktidarın huzursuz bakışlarını da üzerine çeken *İbret*, 1872 yılında basıldığında, Zafer Toprak'a göre (1992, s.64-65), Osmanlı toplumunda ithal malların kullanımı ve bunların adapte edilmesine dayalı yeni bir tüketim kültürü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştı. Söz konusu tüketim kültürünün gelişip gelişmediği tartışmasına girişmeksizin, *İbret*'te yayınlanan reklamlar incelendiğinde yeni ve farklı ürünlerin reklamları ile karşılaşmak mümkündür. Bu dönemde, orta ve daha üst gelir gruplarını hedefleyen ürün ve hizmet tanıtımlarına ilişkin ilan/reklamlar *İbret*'te gözle görülür şekilde artmıştır. Örneğin, *İbret*'in 27 numaralı nüshasında rastlanacağı üzere Hindistan'dan ve Çin'den getirilen ürünlerin reklamları bulunmaktadır. Hint tüccarından Hacı Hasan Efendi'nin ismiyle yayınlanan ilan/reklamda Beyoğlu'nda Hacopulo Çarşısı'nda 22, 23, 24 numaralı mağazada rengarenk ve çiçek işlemeli çeşitli Hint ipeği kumaşlar, “*elvân ince harîrler*” (rengarenk ince ipekler), “*altun ve gümüş zarflar ve küpe ve bilezük ve broşlar*”, “*fil dışından oyma musavver satranc taşları*”, “*fil dışından antika insan tasvîrâtı*”, deniz kaplumbağası kabuğundan tabaklar “*bağadan ma'mul tabaklar*”, “*küçük küpler cinsi mürekkeb ve la'l ve kalemler, arûsun rahleler, tuz ve nâfia misk, zencebîl reçelleri, yeşim taşından kâse ve fincânlar ve mücessem tuhaf tasvîrler, büyük ve küçük pirinç kâğıdı üzerine acib çin resimleri, mütevevvi' râyihâlî yağlar*” gibi malların satıldığıнын duyurusu yapılmaktadır. Bu ürünlerin daha çok üst gelir gruplarına hitap ettiği tahmin edilebilir. Bununla birlikte, bu ilan/reklamda yer alan ürünler incelendiğinde gazete okurları arasında yalnızca erkeklerin değil ama küpe, bilezik, broş gibi takılar ya da yeşim taşından kase ve fincanlara ilgi duyan kadınların da olduğu düşünülebilir. *İbret*'te yayınlanan bu ilan/reklamda, yeni hayat tarzına uygun olarak, kadın tüketiciler de hedeflenmektedir¹⁷; ancak bu potansiyel müşterilerin çoğunun varlıklı Osmanlı kadınları olması beklenebilir. Şöyle ki pazarlanmaya çalışılan ürünler, reklamlarda belirtildiğine göre, kaliteli ve pahalı mallardan oluşmaktadır. Aynı zamanda bu tür reklamların bize anlattığı, *İbret* okurları arasında kadınların da bulunduğuudur.

¹⁷ Bu çalışmada, kadınların reklamlarda nasıl temsil edildiği konusuna odaklanılmamaktadır. Tartışılan, *İbret* ve *Hadika* gazetelerinde yayınlanan reklamlardan bazılarının kadınları da hedef kitlesine içine aldığıdır. Kadınların basında temsiline değinen veya reklamlarda temsiline odaklanan çalışmalar, ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet sonrasında yayınlanan dergi ve gazetelerden yararlanmaktadır. Örneğin bkz., (Brummett, 2000; Micklewright, 2000; Başçı, 2005; Akagündüz, 2013).

İbret'te, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan değişime paralel olarak, Hint ve Çin menşeli ürünleri satan mağazalardan çok Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden ithal edilmiş ürünlerin tanıtımına hatırı sayılır ölçüde yer ayırdığı görülmektedir. Örneğin, "*Sultan hamamında yeniden açılan*" bir mağaza *İbret*'in 5. sayısına verdiği reklamında kaliteli (âlâ) ithal malların satıldığını duyurmaktadır. Dükkânın sahibi, aynı zamanda reklamda, malların Paris menşelerine dikkat çekmektedir. Mağazada satılanlar ilanda şöyle sıralanmaktadır:

Âlâ kokular ve gümüş erzan plaka çatal bıçak takımları ve gümüş işlemeli takımlar ve mütenevvi ve zarif şamdan ve kandiller ve her nevi' sigara ağızlıkları tütün kutuları ve muhafazası ve seyahat için lazım gelen eşyalar matbah edevatı resim kâğıdı çini ve saksonya tabak ve bardaklar ve billur kadeh ve serahiler (sürahiler) meşin ve astar çantalar boyunbağı gömlek yakalık furça tuvalet takımları...

Yine aynı sayıda bu ilan/reklamın hemen altında elle çizilmiş bir karyola görseli eşliğinde "*Emtia gümrüğü karşısında Dimitriyadi'nin (45 numarolu) İngiliz mağazası*"nın "*İngiltere'nin portland madeninden çimento toprağı gerek fuçuyla ve gerek okka ile İngiliz kibriti gece kandili çivid kola mektup kâğıdı ve zarfı kokulu sabun sinek kağıdı nane vesair baharlı şekerler*" sattığını duyurmaktadır.

İbret'e verilen çeşitli ilan/reklamlarda, Avrupa'dan getirilen ürünlerin satıldığı birden fazla dükkânın olduğu görülmektedir. Örneğin gazetenin 48 numaralı nüshasında, "*Yeni Cami havlinde*" "*Hanımoglu Biraderlerin mağazasında*" her tür "*beyaz patiska*", "*Amerikan bezî*", "*gayet enli cinsten keten çarşılık*" ve "*keten mendiller*"in "*ehven fiyatla satılmakta bulunduğu*"nu ve satın alacakların her açıdan "*hoşnud olacaklarını*" duyuran bir reklam; yine aynı sayıda "*Mahmut Paşa başında Kaşıkçı Hanı üst katında 10 ve 11*" numaralı mağazalarda, "*Paris'in birinci fabrikalarından olmak şartıyla her cins askeri ve mülkiye elbisesine mahsus kajmir çuha, kastor ve pantolonluklar*"ın "*hem terzilere ve hem de mezro hesabıyla istenildiği mikdar*" satıldığını anlatan bir başka reklam bulunmaktadır.

İbret'in 48. nüshasında ithal ürünlerin satışını duyuran dükkânlar ve reklamlar bunlarla sınırlı değildir. Üç mağaza daha Avrupa menşeli ürünlerin satışını yaptıklarına dair reklam vermişlerdir. Bunlardan biri "*Paris Fabrikası Namıyla*" üst başlığını taşıyan "*Sultan Hamamı ittisalinde*"ki 43 ve 44 numaralı mağazada satılanların "*Paris emtiası*" ve fiyatlarının gayet iyi olduğunu belirtmektedir. Ancak bu reklamda ilgi çekici bir ayrıntı bulunmaktadır: Buradan alışveriş yapanların memnun olmadıkları takdirde "*bir gün mühlet*" ile isterlerse paralarını geri

alabilecekleri isterlerse de “*diğer mal ile*” değiştirebilecekleri duyurulmaktadır ki bu müşteri memnuniyetinin hedeflendiğini göstermektedir.¹⁸ Bu küçük görünen ayrıntı, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı’da tüketim kültürünün nasıl evrildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Yine 48 numaralı nüshada basılan diğer bir reklamda “*Köçekyan Kardeşlerin*” üst satırda reklam metnine dikkat çekmek için ayrı yazıldığı, metnin kalanının aşağıdaki satırda devam ettiği görülmektedir. “*İstanbul’da Sultan Hamamı’nda Yeni Geçid*” bitişiğindeki “*Kain eczahanesiyle*” deposunda mevcut “eczaların” müşterileri tazeliği ve “*ehveniyet*” ile memnun bırakacağı belirtilmektedir. Okuyucuya, bu mağazada perakende ve toptan olarak her tür çilek şurup ve şaraplarının, balık yağlarının, çikolatanın, iksirlerin, maden sularının, Bordo şarapları, şampanyalar ve arpa suyu (biralar) ile koku, sabun “*vesaire*”nin satıldığı duyurulmaktadır. Köçekyan kardeşlerin mağazalarında satışını yaptıklarını duyurdukları bu ürünler, 19. yüzyılın ikinci yarısında en azından İstanbul’da yaşayan Osmanlı halkının neler tüketmeye başladığı, hangi tür ürünlerle tanıştığını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Reklamda anılan bira, şampanya ve şarapların satışının *İbret* aracılığıyla duyurulması, *İbret*’in yalnızca İmparatorluğun Müslüman okurları tarafından değil gayri Müslim okur tarafından da satın alındığına işaret edebilir. Zaten bu dönemde *İbret*’te yazarların bir Osmanlı üst kimliği çerçevesinde Osmanlı’nın tüm unsurlarını bir arada tutmaya çalışan makaleler kaleme aldıkları hatırlandığında aksini düşünmemizi gerektirecek bir durum bulunmamaktadır¹⁹. Ancak diğer taraftan, bu dönemde Osmanlı’nın Müslüman halkının içki içmediğini düşünmek yanıltıcıdır. 1858 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunu’nda içki içmenin ve meyhaneye gitmenin Müslümanlar için suç unsuru sayılmaması ile artık Müslümanlar gizlice meyhaneye gitmek ya da gizlice içmekten vazgeçmişlerdir. Bu öncelikle yönetici sınıf arasında gerçekleşmiş ancak aşamalı olarak alt sınıflara da kapsayacak biçimde genişlemiştir (Erdinçli, 2020, s. 20-22). Dolayısıyla, toplumda Müslümanların içki içme pratiklerinde yaşanan değişim, gazete reklamlarına da yansımaktadır.

Yine 48 numaralı sayının ilan sayfasında, Paris’ten yeni gelmiş Musevi bir arabacının “*Tophane civarında Salı Pazarı caddesinde Feyziye Mektebi ittisalinde*”ki dükkânda, Paris işi (kârı) ve yeni “*icad her türlü*” arabalardan talep edenlerin “*gerek arabaların biçim*” ve güzelliğince “*ve gerek fiyatının ehveniyetince*” memnun kalacağı

¹⁸ Bu ilan/reklama gazetenin birçok sayısında rastlanmaktadır. Örneğin bkz., 7, 8, 9, 25, 26.

¹⁹ Osmanlı üst kimliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mardin, Ş., (2000). *The Genesis of Young Ottoman Thought: A study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, 13-75.

bildirilmektedir. Görüldüğü üzere, gazetenin yalnızca bir nüshasında beş farklı mağaza sattığı ithal ürünlerin reklamını yapmaktadır. Bu durum, 19. yüzyıl Osmanlı pazarına daha fazla ithal ürün girmesi sonucunda bu “*emtia*”ların satışını yapan mağazaların daha fazla sayıda potansiyel müşterilere ulaşmak için gazete sayfalarından yararlanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Reklam verenler Osmanlı toplumunda tüketim alışkanlıklarının değiştiğini gözlemlemekte, aynı zamanda sattıkları ürünleri talep edeceklerin süreli yayınları takip ettiğini düşünmektedir. Sıralanan beş farklı reklamın okuyucunun/potansiyel müşterinin ilgisine sunduğu ürünler, hangi ülkenin “*emtiyası*” olduğu bilgisinin mutlaka verildiği, dolayısıyla bir kalite vurgusunun yapıldığı ama aynı zamanda uygun fiyatla satışa sunulduğunun bilgisine yer verildiği reklamlarla müşterilerine ulaşma çabasıdır. Dolayısıyla, *İbret*'i alan kişilerin Avrupa menşeli ürünlere ilgi gösteren, kalitenin peşinde olan gazete okuyucuları olduğu düşünülebilir. Ama aynı zamanda hemen tüm reklamlarda görülen “*ehven fiyat*” vurgusu, *İbret* okurlarının ve dolayısıyla reklamların hedef kitlesinin yalnızca Osmanlı üst gelir seviyesine ya da belirli bir varıllığa sahip gruptan ve kişilerden meydana gelmediğini düşündürmektedir. İktisadi olarak Osmanlı orta sınıfının belirmeye başladığı bu dönemde (Toprak, 1992, s. 62) ithal ürünleri satan mağazaların satışlarının ya da reklamlarının yüksek gelir gruplarıyla sınırlı kaldığını düşünmek yanıltıcı olabilir. Bunların içerisinde yalnızca, Toprak'ın sözünü ettiği, ticaret yoluyla servet edinenler değil ama devletten maaş alan örneğin, bürokrasinin çeşitli katmanlarında çalışan memurlar, *İbret*'i çıkarıcılar gibi, yurtdışı deneyimleri ya da farklı nedenlerle ithal ürünlerle tanışıklığı olanlar bulunabilir.²⁰ Diğer taraftan 1872-1873 yıllarının, tam da *İbret* gazetesindeki makalelerin konularının odaklandığı mali kriz dönemi olduğu hatırlanmalıdır. de Vries'in erken modern dönem Avrupa'sını anlattığı çalışmasında ele aldığı üzere, bazı malları elde etmek üzerine artan vurgu kişilerin ekonomik durumundan garip bir biçimde bağlantısız hale gelebilir ve bu bazen kriz dönemlerinde de gerçekleşebilir (1993, s. 101). Dolayısıyla, bu dönemde bollaşan ithal ürünleri yalnızca üst sınıfların tükettiği, *İbret*'teki ilan/reklamların varlıklı kesimleri hedeflediği ve okurlarının da yalnızca belli bir varıllığa ulaşanlardan oluştuğunu düşünmek yanıltıcı olabilir.

İbret'in 48. nüshasına reklam veren mağazaların tanıttıkları, okur/müşterilerin beğenisine sundukları ürünlerin Avrupa, ama dikkat çekeceği üzere, ağırlıklı olarak Paris menşesine yapılan vurgu, bir hizmet ilan/reklamında da ön plana çıkmaktadır

²⁰ *İbret*'i çıkarıcılardan Namık Kemal, Nuri, Reşad Yeni Osmanlılar hareketinin parçası olduklarından bir süre Paris ve Londra'da sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmışlardır.

ki bu ilan *İbret*'in birçok sayısında yayınlanmıştır.²¹ İlgili ilan/reklamda, gazete okuruna, “*Paris dış ettibasından tabib Dö Reyni²²’nin Köprübaşı ihtisab karşusunda Balık Pazarı caddesinde*” 58 numaralı mağazada her sabah saat ikiden akşam on bire kadar bulunacağı bildirilmektedir. Devam eden satırlarda, okurların diş hekiminin muayenehanesini ziyaret etmelerinin sağlanması için uzun uzadıya sağlıklı dişlere sahip olamayanların neler ile karşılaşacağı anlatılmaktadır:

İnsanın dişleri tam ve sağ olmadığı halde hem ağı çirkin gösterüp telaffuzı tebdil ider ve hem de nefese fena bir koku peydâ idüp hazmı güçleştirür ve ilâ âhirü'l-ömr adamı hasta bir fena halde bırakur. Bunun için eğreti diş kullanmak âdet olup genc ü ihtiyarların bu misüllü ârizadan kendülerini vikâye ve muhâfaza zımında ehl ü erbâb bir dişçiye mürâcaatla tabîî dişlerinden fark olunmaz derecede yakaşuklu ve salâbetlü eğreti diş vaz' itdirmeli ve fakat konulacak dişler halkasız ve bağısız ve paysız olduğu hâlde bile dişleri tutmağa medâr olmalıdır.

Metin burada sona ermemekte, yukarıda son cümlede ifade edilen yaptırılan dişlerin takma olduğunun belli olmaması için başvuru olan diş hekiminin “*san’atunda mahâret-i kâmile*” bulunmasının şart olduğu işinde maharetli olmayan hekimlere gidenlerin çektikleri tüm zahmete rağmen bir fayda görmediği belirtilmektedir. Devamında, “*Dersaadet’de pek çok adam*”ın (kişinin) güvenemediğinden ya da cesaret edemediklerinden takma diş yaptırmaktan çekindikleri belirtilmektedir. Ancak bu kişilerin çekinmeleri için neden olmadığını anlatmak üzere söz konusu ilan/reklamda, yirmi seneden beri Paris’te ve iki seneden beri İstanbul’da “*icrâ-yı san’at iderek*” beş yüz bine yakın takma diş yapmış “*doktor Dö Reyni*”nin dişlerin faydası ve “*muhassenâtı görülmedikçe bir akçe ücret almamak şartıyla*” ve uygun fiyatla diş yapacağı belirtilmektedir. Ayrıca, aynı ilan/reklamda *Dö Reyni*’nin on sekiz sene Paris’te diş hekimliği yapıp İstanbul’a gelmiş olan kardeşinin de aynı hizmeti verdiği duyurulmaktadır. Bu ilan/ reklamda da açıkça görüldüğü üzere, okur/ müşterinin (hastanın) sunulan hizmete güveninin sağlanması diş hekiminin Paris’te yıllarca mesleğini icra etmiş olduğunun vurgulanması yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bir diğer üzerinde durulan nokta, takma dişlerin uygun fiyata yapılacağıdır. Bu ilan/reklam metninin hedef kitlesi düşünüldüğünde, *İbret*’in pozitif

²¹ Örneğin bu sıraladıklarımla sınırlı olmamakla birlikte bkz., no: 8, 11, 12, 27, 56.

²² Osmanlıca’da Fransızca sözcükler okunduğu gibi yazıldığından muhtemelen adı anılan doktorun ismi Dé Réinit’tir.

bilimlere güvenen ama aynı zamanda hem estetik hem rahatlık hem de uygun fiyat arayan bir okuyucu kitlesinin bulunduğu sonucuna varılabilir.

Hadika'nın Yayın Politikası, Fiyatı, Tirajı

Ebüzziya Tevfik tarafından 9 Kasım 1872 tarihinde *havadis ve maarife dair yevmi gazete* ibaresiyle çıkartılmaya başlanan *Hadika* dört sayfa basılmıştır. Gazetenin son sayfasının en alt satırında görülebileceği üzere, Tasvir-i Efkâr matbaasında basılan *Hadika'nın* içeriğinin büyük kısmını günlük siyasal ve iktisadi gelişmeler üzerine yazılan makaleler oluşturmaktadır.²³ Söz konusu siyasi ve iktisadi konulara ilişkin haber ve makaleler, *İbret* ile paralel bir çizgide ilerlemekte ve *İbret'in* başyazarı Namık Kemal *Hadika'ya* da yazılar vermektedir. Gazetenin yayın politikası Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya nüfuzundan duyulan rahatsızlık, Babıali'nin reform programını uygulamadaki isteksizliğinin eleştirisi, iktisadi ve mali alanda yaşanan krizin Osmanlı halkına verdiği zararlar çerçevesinde belirlenmiştir (Karagöz Kızılca, 2016a, s. 589, 597). *Hadika'nın* yayın politikası, ele aldığı konular nedeniyle, hükümet için rahatsızlık vericidir.

Hadika, 3000 kopya ile *İbret'in* tirajına erişemediyse de (Ebüzziya Tevfik, 1973, s. 222), Osmanlı İmparatorluğu'nda toplu buluşulan mekanlardaki sesli okuma pratiği nedeniyle satış rakamının tek başına bir anlamın olmadığı *İbret* ile ilgili bölümde tartışılmıştı. *Hadika'nın* ulaştığı okur sayısında gazetenin içerik açısından kimlere hitap etmeye çalıştığı kadar, dili ve fiyatı da önem taşımaktadır.

Aslında *İbret* ve *Hadika'yı* çıkarana Osmanlı'nın geleceği konusunda birbirine benzer fikirlere sahip, İmparatorluğun dağılacağı endişesini taşıyan, bunu engelleyebilmek için üretmeye çalıştıkları politika önerilerini halkın sesi oldukları iddiasıyla gazete yayınlayarak duyuran, gevşek bir biçimde örgütlenmiş ve dolayısıyla fikir uyuşmazlıklarına da sahip Yeni Osmanlılar grubunun üyesidirler. Ancak *İbret'te* kullanılan dil, *Hadika'dakine* göre daha ağırdır. Dolayısıyla, *Hadika'da* yayınlanan siyasi makaleler ve haberlerin köylüler, işçiler, okuma yazma bilmese bile kendilerine sesli olarak gazete okunduğunda anlaşılabilir bir dil nedeniyle dinleme hevesinde olanlara ulaştığı söylenebilir. Aslında Tersane işçilerinin maaşlarının ödenmesi için

²³ Aslında *Hadika*, 1870 yılında Aşir Efendi tarafından *maârif, sanâyiî, fûnûn* konularında yayın yapmak üzere haftalık dergi olarak basılmıştır. Ebüzziya Tevfik, Aşir Efendi'den isim hakkını kiralayarak 1872'de gazeteyi günlük çıkarmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde Hariciye Nezareti'nden süreli yayın çıkarma izni alınmadığında, daha önceden ruhsatı alınmış gazete ve dergileri kiralamak sıkça başvurulan bir yöntemdir. Bu konuda bkz., (Karagöz Kızılca, 2016a).

Babıâli'ye yazdıkları dilekçeyi başka bir gazetede değil de *Hadika*'da yayınlamak istemeleri bunun bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır (Karagöz Kızılca, 2016a, s. 592-597).

Hadika'nın fiyatı *İbret* ile kıyaslandığında düşüktür. Gazete, ilk sayısında sağ üst köşede “*pâyitaht*” ve “*vilâyat*” için farklı fiyatlar belirlediğini duyurmaktadır. Buna göre İstanbul için üç aylığı 40, altı aylığı 80, yıllığı 150 kuruştur. Gazetenin adı ilk sayfanın üstünde ve tam ortada yer almaktadır. Hemen üstünde ise gazetenin günlük nüshasının 20 para olduğu yazılıdır. Sol üst köşede ise taşra için bedeli belirtilmektedir. Buna göre üç aylığı 53, altı aylığı 105 ve yıllığı 200 kuruştur. Belirtilen bedeller, *İbret* ile kıyaslandığında *Hadika*'nın ne kadar ucuz ve dolayısıyla daha fazla okur için ulaşılabilir olduğunu göstermektedir.

***Hadika*'da İlan/Reklamlar ve Okuyucu Kitle**

Gazetenin ilk sayısı incelendiğinde, son sayfasının tamamında ilan/reklam olduğu görülmektedir ki bu ilk sayı için ilginç bir durumdur. Muhtemelen, *Hadika*'nın çıkacağı başka mecralarda duyuruları yapılmış ve gazetenin ilk sayısı çıkmadan reklam da alınmıştır.

Hadika'nın ilk sayısında ilan/reklam sayfası incelendiğinde ilk göze çarpanlardan biri, *İbret*'ten daha profesyonelce hazırlanmış bir ilan/reklam bölümü olduğudur. Son sayfanın reklamlara ayrıldığını belirtmek üzere sayfanın üstüne “*ilân-ı mahsus*” ibaresi altında ilan vermek için nasıl bir yol izleneceği anlatılmaktadır: “*Hadika Gazetesi'ne İstanbul'da müşteri olmak isteyenler arzu iderlerse Bâb-ı Âli civârında Tasvîr-i Efkâr Matbaası'na ve yâhud İstanbul'da Köprübaşı Barakası'na mürâcaat idebilirler. Hadika nâmına gönderilecek her nev' muharrerât şu iki mahalden hangisine yazılırsa vâsıl olur.*” Devam eden satırlarda önemli bir ayrımı bulunmaktadır. *Hadika*'nın habere ayrılan sayfalarında her ne ad altında olursa olsun ilan basılamayacağı bildirilmektedir: “*Hadika-yı havâdise mahsûs olan sahîfelerine her ne nâm ile olursa olsun i'lân derc edemez.*” Bu açıklama, gazeteyi çıkaran Ebüzziya Tevfik'in ilan/reklam ve haber arasındaki ayrımın farkında olması, ilan/reklamdan gazetenin elde edeceği mali kaynağın gazetenin asıl işlevi olan kamu çıkarını gerçekleştirmesinin önüne geçemeyeceğini açıkça ifade etmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla, kamu çıkarını kişisel çıkarların üzerinde tutan okuyucu kitlesi için bu açıklama muhtemelen önem taşımaktadır.

Gazetedeki ilan/reklamların nasıl olacağına ilişkin “*ilân-ı mahsus*” ibaresiyle verilen açıklama, aynı zamanda ne kadar ücret ödeneceğini de ayrıntılı olarak

belirtmektedir. Buna göre, “*Senelik veya altı aylık i’lânlar isti’âb idecegi yire göre meselâ on öşür zirâ’ murabba’ında bir i’lân yevmi derc olunmak üzre senelik olarak kırk liraya ve gün aşırı ise yigirmi liraya*” kabul edilmektedir. Satır hesabına ilişkin de bilgi verilmektedir: “*üç def’aya kadar satırdan yüz pâre alınur. Daha ziyâde ise ikişer guraşa derç idilür*”. Ancak kitap ilanlarında indirimine yönelik ayrıcalık uygulanmaktadır ki bu durum aslında *Hadika*’nın maarifi desteklemeye yönelik genel yayın politikası ile de uyum içindedir: “*Fakat kitâb i’lânlarınınun gerek bir kerelik olsun gerek bir aylık olsun ale’l-seviye satırından altmış pâre alınur.*” Eğitime önem veren, yeni çıkan kitapları takip eden okuyucu kitlesi için bu tür ilanları yayınlayan gazeteleri takip etme isteği de beklenebilir bir sonuçtur. Muhtemelen bu nedenle, *İbret*’te olduğu gibi *Hadika*’da da her gün kitap ilan/reklamları basılmıştır. Örneğin, 4 numaralı nüshada “*Ankara mektûbcısı Sâbık Nûr*” Bey’in Hint tarihine giriş mahiyetinde ve “*İngilizler’ün Hind istilâlarından sonra ne sûretle zâlimâne hükümet itdiklerine dâir*” Fransızca’dan çevirdiği risale, yine aynı nüshada Ebüzziya Tevfik’in “*Ecel-i Kazâ unvânıyla beş fasl üzerine tertîb*” ettiği “*fâci’a*”, örneğin 8. nüshada yer alan Ahmet Mithat’ın *Dağarcık*’ı veya 45. nüshada yer alan ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas’ın *Monte Cristo*’su bunlar arasında sayılabilir.

Kitaplara ilişkin ilan/reklamlar tanıtılma biçimi ve kullandıkları dil açısından *İbret*’tekilerle benzerlikler ama aynı zamanda kimi küçük farklılıklar da taşımaktadır. Örneğin, gazetenin 4, 13, 22, 32 numaralı sayılarında yayınlanan ama bu nüshalarla sınırlı olmayan Namık Kemal’in “*Âsâr-ı Siyâsiyye ve Edebiyyesi’nden (Evrâk-ı Perîşân)*”ı, Gelibolu mutasarrıfı Kemal Bey’in değil “*Edîb-i Meşhûr Kemâl Beg’ün*” takdimiyle yazılmıştır. Kitapların fiyatı ve nereden temin edileceği de yine ilan/reklamlarda verilen bilgiler arasındadır ki bunlar o dönemde kitap satışlarının gerçekleştirildikleri yerler ve fiyat farklılıklarını görmek açısından da önemlidir.

Hadika’da yayınlanan ilan/reklamlardan birine bakıldığında, gazeteyi satın alanlara arasında tiyatro izleyicilerinin de olduğu düşünülebilir. 4 numaralı nüshada (Ek-1) “*Gedik Paşa Tiyatrosu’nda üç perdeden ibâret olan (Karı Adama Ne Yapar) ve bir perde üzerine müretteb (Deri Lokantası) unvânıyla iki komedi ile (Gayret-i Askeriyye) üzerine bir şansonet icrâ*” edileceğinin duyurusu bulunmaktadır.

Hadika’yı belli bir varsılığa ulaşmış okurların da takip ettiğini düşündüren ilanlardan biri, bir süre üzerinde ustaca çizilmiş denilebilecek bir at görseli eşliğinde yayınlanmaya devam eden satılık Arap atı ilanıdır. Gazetenin ilk kez 13 numaralı nüshasında basılan bu ilan atın yaşını, rengini ve cinsini belirtirken, fiyatı

konusunda herhangi bir bilgi vermemekte yalnızca isteyenlerin *Hadika* idarehanesine başvurması gerektiğini duyurmaktadır.

İbret'te olduğu üzere *Hadika*'da da sağlık ile ilgili ilan/reklam bulunmaktadır. Gazetenin 4, 13, 44, 49 gibi farklı nüshalarında rastlayabileceğiniz Güneşli Eczâhâne ilan/reklamı bunlardandır. Bu ilanda “Her nev’ meşrûbât-ı kimyeviyye ve eczâ-yı tıbbiyyenün enfes ve ehveni”nin bulunduğu ve getirilen reçetelerin uygun fiyat ve “gâyet temiz eczâ ile tertib” olunacağı okurlara duyurulmaktadır.

Hadika'nın ilan/reklam sayfalarına göz gezdirildiğinde, dikkat çeken noktalardan biri hemen her sayıda aynı ilan ve reklamların yayınlanmasıdır. Bir diğeri de *İbret*'te yayınlanan ilan ve reklamlarının ya aylarının bu gazete de yayınlanması -ki bu durum eş zamanlı olarak reklam verenin her iki gazete de reklam verdiğini göstermektedir- ya da benzer ürünlerin farklı reklam verenler tarafından *Hadika*'da yayınlanmasıdır. Bunlar arasında kitap ilan/reklamları bulunmakla birlikte asıl olarak ithal ürünleri pazarlamaya çalışanlar öne çıkmaktadır. Örneğin, *İbret*'e ilan/reklam veren Köçekyan Kardeşler *Hadika*'da aynı reklamı yayınlamaktadırlar ki bu reklama 1, 2, 3, 4, numaralı nüshalarda rastlanabilir: “*İstanbul'da Sultan Hamâmu'nda yeni geçid ittisâlinde Kâin Eczâhânesi'yle depozitosında mevcûd eczâların tâzeligiyle ehveniyeti müşterilerini memnûn idecek sûrettedir...*” Bu dükkânda perâkende ve toptan “*çilek şurûbları ve şarâbları, balık yağları, çikolata, iksirler, maden suları*” ve *Bordeux şarapları, şampanya, bira, parfüm, sabun “ve sâire”* satılmaktadır.

İbret gazetesinde rastlanmayan ancak *Hadika*'nın 25 numaralı nüshasında yayınlanan, önce üst satırda Latin alfabesiyle “Ala Parisienne” daha sonra da aşağıdaki satırda bunu Osmanlıca yazan bir ilan/reklam bu niteliği ile kendini diğer ilan/reklamlardan ayırmaktadır. İlan/reklamın içeriğinde Beyoğlu'ndaki mağazada çeşitli mektupluk kağıtlar, zarflar ve herkesin işine göre istediği resim ve şekilde damga bulunduğu ve ayrıca “cüzdan ve para kisesi vesair şeylerin” satıldığı duyurulmaktadır. Parisli tarzına vurgusu ve Latin harfleri kullanmasıyla bu reklam, İstanbullu *Hadika* okurlarından dil bilen, Avrupa kültürünün farkında olan, Paris tarzına beğeni ile yaklaşan ve dolayısıyla daha üst gelir seviyelerine sahip Osmanlı vatandaşı/tüketicilerini hedeflemektedir. Ancak gelişmeye başlayan Osmanlı orta sınıfının, bürokrasi içerisinde yetişen, çalışan, Avrupa kültürünü en azından okudukları itibarıyla tanıyan, okuyan yazan grupların bu ilan/reklamların hedef kitlesi içerisinde yer almadığını düşünmek yanıltıcı olur ki Namık Kemal örneğinde

olduğu gibi²⁴ bu dönem aydınının mektuplarla iletişime girdiği, dolayısıyla bu aydınların mektup kâğıdı ve zarf satan mağazaların hedef kitlesi arasında yer aldığı tahmin edilebilir.

İthal ürün reklamı verenlerden biri de 2, 3, 4, 7 gibi birçok sayıda yayınlanan Perşembe Pazarı'ndaki "Minasyanın Amerika" mağazasıdır. Reklamı yapılan Amerikan mağazası, her çeşit dikiş makinesi, bahçe ve ev için sandalyeler, duvar saatleri, demir ve çini sobalar, yazlık ve kışlık giysiler dikmek ve "mefrûşâta" (ev döşemeye) yönelik her çeşit kumaş, piyanolar, petrol lambaları, "Amerika'nun hâlis ve kokusuz petrol gazı", "keten pişkir ve mendiller lasdik kundura ve nisvân ile çocuklara mahsûs potinler", rengarenk mektup kağıtları ve zarflar, her renkte kaliteli mürekkep, her çeşit karyola ve "tezyînâta mahsûs" her çeşit eşya sattığını duyurmaktadır. Ancak bu mağazanın reklamı görsel olarak ilgi çekmek üzere tasarlanmasıyla, görselleri ve açıklamalarıyla ve özellikle kadınları hedef kitlesi olarak kabul etmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Kalın çizgilerle çerçevelenen reklam metninin sağ üst kısmında büyükçe çizilmiş bir dikiş makinesi görseli ve hemen altında "her nev'i dikiş makineleri" ibaresi ile sol üst köşede uzun dalgalı saçlı bir kadın çizimi yer almaktadır. Kadın görselinin hemen altında saç boyası yazmakta ve köşeli parantez içerisinde yıldız ile okuyucu/müşteri, metin sonundaki açıklamaya yönlendirilmektedir. Bu açıklamaya göre saç boyası, saçları uzatıp ağırmışlarını doğal rengine götürüp, köklerini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, "bir nev'i su" açıklaması da bulunmaktadır. Fark edilebileceği üzere reklamda, alafranga ürünlere aşına ya da bu ürünlerle ilgilenebilecek kadınlara yönelik olarak yeni ve farklı bir hayat tarzının tanıtılması ve bunun için bir teşvik söz konusudur.

Amerikan mağazasının reklamı örneğinde görüldüğü üzere, *Hadika*'da doğrudan kadınları hedefleyen reklamlar yayınlanmıştır. Örneğin, 53 numaralı nüshada yer alan ilanda uzun saçlı ve cazibeli bir kadın çizimi eşliğinde her türlü alafranga saç modeli yapabilen ve saçları bu tarzda kesebilen bir kuaförün güzellik salonunun tanıtımı yapılmaktadır. Aynı ilanda başa, yüze ve kıyafetlere sürülebilecek parfümün (Başa ve yüze ve elbiseye sürülecek güzel kokulu sular) satıldığı da belirtilmektedir. Beyoğlu'ndaki kuaför (ilan/reklamda *perukar* denilmektedir) Hacopulo çarşısında verdiği hizmeti: "Alafranga her yolda saç keser. Başa ve yüze ve elbiseye sürülecek güzel kokulu sular satar" "saçları uzatıp yumuşatır saçları

²⁴ Namık Kemal'in yazdığı mektuplar daha sonra derlenip yayınlanmıştır. Örneğin bkz., (Akyıldız ve Özcan, 2013).

dökülmekten muhafaza eder bir nevi su dahi verir” açıklamasıyla okuyucu/müşterilere duyurmaktadır.

Sonuç

İbret ve *Hadika*'nın ilan/reklam sayfaları incelendiğinde bazı özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri gazetelerin ilan/reklam sayfasında Osmanlı ekonomisinin Batı pazarlarına eklenme sürecinin izleridir. Artık Avrupa'da imal edilen ya da imal edildiği düşünülen ürün ve hizmet ilan/reklamları gazete sayfalarını kaplamaktadır.

İbret ve *Hadika*'da, yayınlanan ilan ve reklamlarda, Avrupa menşeli hizmet ve ürünlerin kalite, dayanıklılık ve zarafetinin ön plana çıktığı görülmektedir. Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonları ve imtiyazları Osmanlı üretici, zanaatkar ve tüccar gibi gruplara zarar verdiği iddiasıyla eleştiren *İbret* ve *Hadika* yönetiminin, söz konusu ilan ve reklamları yayınlamasının ise, gazetenin genel yayın politikası ile çeliştiği düşünülebilir. Ancak bu durumun, gazetelerin yayın hayatlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları mali kaynaklarla bağlantılı olduğunu düşünülmemelidir. Reklamlar gazeteler için önemli bir kaynaktır. Gazeteler bu ilan ve reklamlar sayesinde, basımlarına devam edebilmek için gerekli mali kaynağı yaratabilmektedirler. Bununla birlikte, Avrupa menşeli ürünleri satışa sunduğunu iddia eden mağazaların, uygun fiyat vurgusu da düşünüldüğünde, Avrupa'da üretilmiş görüntüsü altında yerel firmalar tarafından üretilip, piyasaya sunulması da mümkündür ki bu durum ancak reklam veren firmaların kimler olduğuna bakılarak tespit edilebilir ancak böylesi bir tespit bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.²⁵

Yerel ya da Avrupalı kim tarafından üretilmiş olursa olsun Avrupa'da imal edilmiş izlenimini veren her ürünün, kalite vurgusuyla birlikte, *İbret* ve *Hadika*'da ilan/reklamlarının yayınlanması söz konusudur. *İbret* ve *Hadika*'nın Avrupa'da imal edilmiş malların kalitesini ön plana çıkaran ilan/reklamları yayınlaması, bunların gazeteler için önemli bir mali kaynak yaratmasının yanı sıra okurların özellikleri ile de açıklanabilir. Bu gazeteler, her ne kadar toplumun farklı kesimlerine hitap ediyorlarsa da ve *Hadika*'ya tersane işçilerinin yayınlaması için açık dilekçelerini vermeleri örneğinde görüldüğü üzere gerçekten farklı toplum katmanlarından okura sahiplerse de okuyucularının bir kısmının, Avrupa kültürü ve dolayısıyla Avrupa menşeli ürünler hakkında fikir sahibi olmaları ya da Avrupa'da üretilmiş malların

²⁵ Bunun için farklı Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya ilişkin ticaret yıllıklarına bakılabilir. Örneğin bkz., (Köse, 2016; Aktar, 1998).

kalitesine kani olmaları beklenir. Bununla birlikte, Avrupa’da imal edilmiş ürünleri talep etmeleri, tüketmeleri ile Avrupa’nın Osmanlı’ya nüfuzunu onayladıkları arasında doğrudan bir bağlantı kurmak da güçtür. Şöyle ki, Donald Quataert’ın belirttiği gibi, tüketim çalışmalarının açıkça gösterdiği üzere Batı menşeli saat, silah ya da giysiler gibi ürünleri satın almak, onlara sahip olmak bunları tüketenlerin ya da kullananların Batılılaşacağı, diğer bir ifade ile bunlar üzerinden Batılılaştığı anlamına gelmemektedir. Quataert’a göre kimsenin 18. yüzyıl boyunca Osmanlı köylülerinin Hindistan’da üretilmiş malların tüketimini arttırdığında, bu köylülerin Hintlileştiğini varsaymaması gibi İngiltere’de üretilmiş ucuz kumaşların köylüler tarafından satın alınması da köylünün İngilizleşmek istediği anlamına gelmemektedir (2000, s. 5). Osmanlı tebaa/vatandaşları hem yerli hem de yabancı menşeli ürünleri tüketmişlerdir (Quataert, 2000, s. 9). Benzer biçimde, *İbret ve Hadika*’da giderek daha fazla sayıda Avrupa ya da Amerika gibi Batı menşeli ürünlerin tanıtımı ve reklamının yayınlanması, bu gazetelerin okurlarının yalnızca Avrupa dillerini bilen, kültürüne aşina olan, Avrupa’da imal edilmiş ürünleri talep eden ve dolayısıyla belli bir gelir düzeyine sahip kişilerden ibaret olduğunu düşündürmemelidir.

Avrupa menşeli ürünlerin reklamlarının gazete sayfalarında giderek daha fazla yer alması, 19. yüzyılda yaşanan dönüşüm sürecinin bir parçasıdır. 19. yüzyılda Avrupa devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret on katına çıkmıştır (Pamuk, 2002, s. 246). Artık Osmanlı piyasasında Avrupa ürünlerine daha sık rastlanması, daha kolay ulaşılması söz konusudur. Bu süreçte, gazetelerdeki reklamlar aracılığıyla Osmanlı tüketicileri daha önce bilmedikleri ve çoğunlukla lüks olarak tanımlanabilecek ürünler hakkında fikir sahibi olurken, aynı zamanda yavaş yavaş da olsa farklı bir hayat tarzı ile tanışmışlardır.

Söz konusu hayat tarzı, *İbret ve Hadika*’nın ilan/reklamlarından da takip edilebileceği üzere, Batı tarzı giyimi ve mobilyalarla evleri döşemeyi de içermektedir. Bir yandan da İzmir, Selanik, İstanbul gibi liman şehirlerinde orta tabakanın ortaya çıkması sonucu bu ürünlerin talep edilmesi söz konusudur. Bununla birlikte, uygun fiyata bulunduğu halkın farklı kesimlerinin bu ürünlere talep göstermesi de söz konusudur ki bu talep Osmanlı’nın mali ve iktisadi krizi ile kesişmektedir. *İbret ve Hadika* gazetelerinde yayınlanan ilan/reklamlarda bu süreci ve Avrupa menşeli ürünlere talep olduğunu izlemek mümkündür. Ama aynı zamanda bu ilan/reklamları incelemek, *İbret ve Hadika* okurlarının meslek grupları, cinsiyeti, Avrupa kültürlerine ilişkin en azından mamul ürünler düzeyinde aşinalığı, kitaba ilgileri, olası sınıfları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre her iki gazeteyi de kitap

ile ilgisi olan entelektüel olarak tanımlanacak bir kesim okumaktadır ki bunun örneğin öğretmenleri, ulema sınıfını mensuplarını, mahalle imamını dahi kapsamı muhtemeldir. Çeşitli düzeyde bürokrasi mensupları ki bunlar arasında memurlar, katipler, üst düzey bürokratlar, mültezimler, yerel yöneticiler, kadıların da bu iki gazetenin okurları arasında yer aldığını düşünmemek için neden bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında hem kadınları hem de erkekleri kapsayan bir okur profilinin var olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, okuyucu kitlesinin kimlerden oluştuğunun tespiti için yayın politikası, gazete içeriği önem taşımaktadır. Özellikle *Hadika*'nın tersane işçilerinin dilekçesini yayınlaması, dolayısıyla işçilerin gazeteyi takip ettiği düşünüldüğünde gazetede işçileri hedefleyen herhangi bir ilan ya da reklama rastlanmaması dikkat çekicidir. Bu nedenle belki son söz olarak belirtilmesi gereken, okur profilinin tam anlamıyla açığa çıkarılabilmesi için tüm sıralananlara ek olarak abone kayıtlarına ulaşılmasının gerekliliğidir ki bu olanaktan Osmanlı basın tarihçileri ne yazık ki yoksundur. Dolayısıyla, Osmanlı basın tarihi alanında, reklamların okur profilini tespit için kullanılması ancak gazetelerin içeriği, gazeteyi çıkaranlar ile o dönemde yaşayanların yazdıkları ile desteklendiğinde bir fikir sunabilir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

İbret

7 Rebiülahir 1289 (14 Haziran 1872).

9 Rebiülahir 1289 (16 Haziran 1872).

12 Rebiülahir 1289 (19 Haziran 1872).

13 Rebiülahir 1289 (20 Haziran 1872).

16 Rebiülahir 1289 (23 Haziran 1872) .

18 Rebiülahir 1289 (25 Haziran 1872).

21 Rebiülahir 1289 (28 Haziran 1872).

23 Rebiülahir 1289 (30 Haziran 1872).

5 Şaban 1289 (8 Ekim 1872).

6 Şaban 1289 (9 Ekim 1872).

8 Şaban 1289 (11 Ekim 1872).

12 Şaban 1289 (15 Ekim 1872).

13 Şaban 1289 (16 Ekim 1872).

“Terakki”, *İbret*, 3 Ramazan 1289 (4 Kasım 1872).

5 Ramazan 1289 (6 Kasım 1872).

12 Ramazan 1289 (13 Kasım 1872).

28 Ramazan 1289 (29 Kasım 1872).

12 Zilkade 1289 (11 Ocak 1873).

16 Muharrem 1290 (16 Mart 1873).

Hadika

8 Ramazan 1289 (9 Kasım 1872).

10 Ramazan 1289 (11 Kasım 1872).

11 Ramazan 1289 (12 Kasım 1872).

12 Ramazan 1289 (13 Kasım 1872).

17 Ramazan 1289 (18 Kasım 1872).

18 Ramazan 1289 (19 Kasım 1872).

25 Ramazan 1289 (26 Kasım 1872).

11 Şevval 1289 (12 Aralık 1872).

16 Şevval 1289 (17 Aralık 1872).

25 Şevval 1289 (26 Aralık 1872).

13 Zilkade 1289 (12 Ocak 1873).

14 Zilkade 1289 (13 Ocak 1873).

20 Zilkade 1289 (19 Ocak 1873).

25 Zilkade 1289 (24 Ocak 1873).

Arşiv Belgesi

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Fon Kodu:İ.DH. Dosya No: 665, Gömlek No:46304, Tarihi: 18/ S/1290.

Makale ve Kitaplar

- Abadan, Y. (2006). Tanzimat Fermanının Tahlili. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (2. Baskı) içinde (37-63). Ankara: Phoenix.
- Akagündüz, Ü. (2013). Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918). *Folklor/Edebiyat*, 19 (73), 63-80.
- Akçetin, E. and Faroqhi, S. (ed.). (2017). *Living the Good Life: Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteen Century*, Leiden: Brill.
- Aktar, A. (Bahar 1998). Şark Ticaret Yıllıkları'nda "sarı sayfalar": İstanbul'da Meslekler ve İktisadi Faaliyetler Hakkında Bazı Gözlemler, 1868-1938. *Toplum ve Bilim*, 76, 105-143.
- Akyıldız, A. ve Özcan, A. (Yay. haz.). (2013). *Namık Kemal'den Mektup Var*, İstanbul: İşkültür.
- Al, H. ve Akar, Şevket K. (2008). Söylentinin Gücü İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*. 7 (Bahar Yaz), 23-59.
- Alemdar, K. (1980). *İstanbul (1875-1964), Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yayınları.
- And, M. (1976). *Osmanlı Tiyatrosu*, Ankara: AÜ DTCF Yayını: 258.
- Başçı, P. (2005). Advertising "The New Women": Fashion, Beauty, and Health in *Women's World*, *International Journal of Turkish Studies*. 11 (1 ve 2) (Fall), 61-79.
- Balkanlı, R. (1961). *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Brummett, P. (2000). *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, New York: State University of New York Press.
- Çakır, H. (1997). *Osmanlı Basınında Reklam*, Ankara: Elit Reklamcılık.
- Çamdereli, M. ve Varlı, M: (2009). *Reklam Gazete ve Dergileri*, İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Davison, Roderic H. (1963). *Reform in the Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press.

- . (1990). The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire. *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West*, Texas: University of Texas Press, 133-165.
- de Vries, J. (1993). Between Purchasing Power and the World of Goods: Understanding the Household Economy in Early Modern Europe. J.Brewer and R. Porter. (Ed.). *Consumption and the World of Goods* içinde (85-132), London.
- Ebüzziya Tevfik. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. 2. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Engin, V., Uçar, A., Doğan, O. (Ed.) (2012). *Osmanlı'da Ulaşım: Kara, Deniz, Demiryolu*. İstanbul: Çamlıca.
- Erdoğan, İ. (Bahar 2020). Yasaklardan Modern Denetime Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 1-32.
- Exertzoglou, H. (2003). The Cultural Uses of Consumption: Negotiating Class, Gender, and Nation in the Ottoman Urban Centers during the 19th Century. *International Journal of Middle East Studies*, 35(1) (Feb.), 77-101.
- Georgeon, F. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri, Helene Desmet-Gregoire ve François Georgeon (Ed.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* içinde (43-85). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karagöz Kızılca, G. (2012). Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi: Malî Kriz Günlerinde *İbret*'in Gözünden Babiâli, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (33), 339-352.
- . (2016a). Giving an "Active Voice" to Ottoman Urban Workers: Hadika and Forming Public Opinion for Resistance in 1872-73, Selim Karahasanoğlu ve Deniz Cenk Demir (Ed.). *History From Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert* içinde (585-604). İstanbul: Bilgi University Press.
- . (2016b). Osmanlı /Türk Basın Tarihi yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *İlef Dergisi*, 3(1), 71-90.
- Kasaba, R., Çağlar Keyder, and Faruk Tabak (1986). Eastern Mediterranean Port Cities and their Bourgeoisies: Merchants, Political Projects and Nation-States. *Review* 10. no. 1 (Special Anniversary Issue: The Work of the Fernand Braudel Center), 121- 135.
- Koloğlu, O. (1986). *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, İstanbul: Müteferrika.

- . (1989). *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriye'nin Öyküsü ve Takvimi Vekayi ile Tartışması*, Ankara: ÇGD Yayınları:5.
- . (1999). *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940*, İstanbul: Reklamcılık Vakfı.
- . (2010). *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Köse, Y. (2016). *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mardin, Ş. (2000). *The Genesis of Young Ottoman Thought: A study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton: Princeton University Press, 1962; reprint, Syracuse: Syracuse University Press.
- Mardin, Ş. (2006). Tanzimat Fermanının Mânası: Yeni Bir İzah Denemesi. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. 2. Baskı. (s.109-124). Ankara: Phoenix.
- Micklewright, N. (2000). Public and Private for Ottoman Women of the Nineteenth Century, Fairchild Ruggles (Ed.). *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies* içinde (155-176). New York: State University of New York Press.
- Odabaşı, A. (2021). Cemiyet Kütüphanesinin Reklam Gazetesi: Beni Okuyunuz/Lisez Moi. *Müteferrika*, 59, 123-142.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*. Ankara: Yurt Yayınları.
- . (2002). Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi,1820-1914. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Yay. haz). *Türkler*. C. 14 içinde (s. 241-252) İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Quataert, D. (2000). Introduction. Donald Quataert (Ed.). *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922 An Introduction* içinde (1-14). New York: State University of New York Press.
- Tanpınar, Ahmet H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı*, 7. basım. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Toprak, Z. (1988). Tanzimattan Cumhuriyet'e Reklamcılık, *Boğaziçi Dergisi*. 2, 22-29.
- . (Spring 1992). Modernization and Commercialization in the Tanzimat Period: 1838-1875. *New Perspectives on Turkey*, 57-70.
- . (1995). Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları. *Cogito*, 5, 25-28.

---. (2007). Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir 'Modernite' Metaforu. *Toplumsal Tarih*, 168, 26-31.

Summary

The publication of newspapers was a recent development for the Ottoman Empire in the nineteenth century. Similarly, beginning in 1840, advertisements in newspapers also emerged as a new phenomenon. Indeed, the emergence of newspaper publications and advertisements were products of a larger nineteenth century transformation of the Empire's economic, social, and political structures. The structural transformation of the empire had two compatible internal and external dynamics. First, with the aim of centralization and to strength the Ottoman state, the central government initiated a reform program, called Tanzimat, in 1839. One tangible product of this change was the publication of the first Ottoman newspaper, Takvim-i Vekayi in 1831, by the state that allowed the central government to communicate with its public in a different novel way. With the construction of the first telegram lines in 1855 and the railways in the 1850s, the centralization program of the Porte paved the way for the development of Ottoman communication and transportation infrastructures and hence the publication of the first private newspaper, Tercüman-ı Ahval in 1861. Therefore, it can be argued that the novel way of communicating with the public was adopted and utilized by the Ottoman intellectuals who published those private newspapers.

In this process of emerging news publishing another developments were already under its way. During this centralization process, the Ottoman state structure as well as the daily lives of Ottoman public changed substantially while the market relationships between the capitalist European economy and the Empire increased. Additionally, improvements in infrastructure and increased contacts with Europeans made the Ottoman Empire an outlet for the exportation of European manufactured goods that needed novel types of consumers. Although the first Ottoman newspaper Takvim-i Vekayi was published in 1831, the first newspaper ads appeared with the publication of Ceride-i Havadis in 1840. Through newspaper advertisements, the Ottoman public steadily encountered appealing and not only but mostly European products, as the market relationships between the capitalist European economy and the Empire increased.

Although there are well written studies on the Ottoman consumer culture, there is no detailed study which focuses on İbret and Hadika's advertisements that traces the imprints of those of the ads in the changing daily lives of Ottomans. Furthermore, the Ottoman press historians have lack the opportunity for accessing newspaper readers' records of the 19th century as they did not survive. Therefore, in this study by scrutinizing İbret's and Hadika's advertisements published between 1872 and 1873 I attempted to understand whether those of the newspapers' ads could be utilize to obtain the possible profiles of those newspapers' readers. Additionally, by focusing of their advertisements I showed the ways in which İbret's and Hadika's advertisements reflected the social and economic changes that the Ottoman public experienced in the every aspects of their lives that they were introduced during the Tanzimat period of the Empire.

The analysis of the advertisements in İbret and Hadika shows the evolution of ads, provides many clues about the readers of the newspapers as well as gives us a glimpse about the changing Ottoman daily life. For example, as in the first years of newspaper advertising, in 1870s ads were similar in style to announcements and were published under the title of announcements (ilânât), not advertisements (reklamlar). Furthermore, these announcements were written with a relatively dull style and only provided necessary information for the possible customers about the product. Therefore, advertisements were informative rather than appealing and mostly marketed imported goods. In accordance with the spirit of the time, consuming imported goods such as high quality fabrics for men and women, furs, shoes, diamond necklaces, earrings as well as fragrances and soaps became popular among upper and middle income Ottomans in the nineteenth century. Therefore, advertisements that praised and promoted imported products of India, China, Europe and later on America occupied the pages of newspapers. In these years, for marketing imported objects and products as well as offering health related services, European origins and identities

particularly were accentuated in newspaper advertisements. For example, as could be seen on the ads pages of *İbret* and *Hadika*, pharmaceuticals and health services appeared in newspaper ads highlighted doctors' or pharmacists' European origins or education. Maybe surprisingly, in *İbret* and *Hadika* that criticized European intervention, ads that promoted the high quality, endurance and elegance of European produced objects and services were published regularly. Indeed, this partly stemmed from the fact that newspaper owners required the financial sources received from ads in order to continue to publish their papers. Furthermore, part of the reading public of these newspapers consisted of people who were familiar with European products and culture as well as had the financial resources to spare for European items. The analysis of *İbret* and *Hadika* shows that through the ads of these newspapers Ottoman consumer became acquainted with new and imported items even in the days of financial and economic crises.

The analysis of *İbret*'s and *Hadika*'s advertisements gives the Ottoman press historians many clues about the readers' profile. Accordingly, the readers of *Hadika* and *İbret* consisted of wealthy groups of the society such as tax farmers, land owners merchants, bankers, high ranking officials, and high ranking military and religious class (ulema) members; affluent Ottoman women; middle ranking officials, clerks, teachers, manufacturers, intellectuals and the educated groups. Yet comparing with the contents of the *Hadika* and *İbret* there is no indication that these newspapers' ads targeted either peasants or workers. Therefore in order to present the possible readers' profile of the 19th century newspapers, the Ottoman press historians not only need in depth analysis of newspaper ads but also analysis of content of the newspapers, and memoirs of editors who published the newspapers as well as contemporary individuals.

Ek-1 Hadika No: 4

حدیقه

اعلان مخصوص

حدیقه غزته سنه استانبولده مشهور اولوق استنبول آرزو ایلدیرلرله باب عالی چوانده تصویر افکار مطبعه سنه و یا خود استانبولده کوبری باشی باراقه سنه مراجعت ایله بیولور . حدیقه نامه کوندر به چک هر نوع حررات شوایی خندان هانکسنه باز بلورسه واصل اولور . مطبوعه خفته موجب سهولت اولوق اوزره ولانده مخصوصاً وکلا اختاری مقرر اولدیغندن بالشاره یقینه نامری اعلان اولدیجقدر . حدیقه حوادته مخصوص اولان صحیفه لر یته هرته نام ایله اولورسه

اوسون اعلان درج ایلمه من . سنه نیک و یا آتقی ایلق اعلانلر استیجاب ایدمچی یه کوره مسلا اون عشر ذراع می بعده بر اعلان بومی درج اولوق اوزره سنه نیک اوله رقی فرق لایله وکون آشوری ایسه بگری لایله قبوله اولور . سطر حسابله اوج دفعه به قدر سطریندن بوز باره آلتور . دها زیاده ایسه ایکبشر غروشه درج ایلدیلور . فقط کتاب اعلانلر نیک کرک بر کرک اولسون اولسون کرک بر ایلق اولسون علی السویه سطریندن آغش باره آلتور .

اویب شهرکال بتک منظوم و مشور آثار اویب و سیاسیه سنن شامل اوله رقی (اوراق پریشان) نامه نشرینه ابتدا ایلدیکی کتابک اوج جرؤدن عبارت اولان برتشی جلدینک **دراستیا ایله صالح الهمین** ک ترجمه سالیق حاوی بوتان جرؤل طبع اولدیغندن کتاب صایلان یلر ده باره تجدید فی ایله صایقنده در .

آفره مکتوبی سالیق نورس بک افتدینک جعده مباشرت ایسدیکی هند نار یخته مقدمه اوله رقی - انگلیزک هنده استیلارندن سکره نه صورته ظالمه حکومت ایندگری نه دار - فرانسوزجه دن نتیح طریقه ترجمه ایسدیکی رساله ۳ غروش فی ایله باراقه ده و یا یخه قیوسته صایقنده در .

ایچاقصیا حشوایله بش فصل اوزرینه ترتیب ایلدیکم فاجعه ۷- غروش فی ایله با یخه قیوسته حسن الفا ایله کوبری باشی باراقه سنه صایقنده در .

چاقشام کدک باشا نیترو سنه اوج برده من عبارت اولان (قاری آده نه بیار) و بر برده و زنده به مرتب (دری اوقاطله سی) عنوانله ایکی قومدی ایله (غیرت عسکر به) اوزرینه بر شاسونت اجرا ایلدیله چکدر .

دیشیک پاشا مر حومک آتاشیاسیه سنندن برتشی و ایکبچی جرؤل ایکبشر غروش فی ایله صایقنده در . اوج ایسیله در دیشیک دخی در دست طبعدر .

نام تاریخ نویسی و نالی احمد مدحت افتدینک علی وادی اون پیش بگری جلدین عبارت اولان مدونانی با یخه قیوسته تئبا کوی حسن الفا ایله کوبری باشی باراقه سنه صایقنده در .

قرانسه مشاهیر حکایه نو و ساندن آکسندر دوماک موته فریستو نامنده اولان تالیف اطنقی دوزن هیلت غزیر به سی طرفسندن ترجمه ایلدیکمدر .

طبع اولان جرؤلری ایکبشر غروش فی ایله هر برده صایقنده در .

کوبری باشیسنه اسکی احتساب قاروشوشه

اویب شهرکال بتک منظوم و مشور آثار اویب و سیاسیه سنن شامل اوله رقی (اوراق پریشان) نامه نشرینه ابتدا ایلدیکی کتابک اوج جرؤدن عبارت اولان برتشی جلدینک **دراستیا ایله صالح الهمین** ک ترجمه سالیق حاوی بوتان جرؤل طبع اولدیغندن کتاب صایلان یلر ده باره تجدید فی ایله صایقنده در .

آفره مکتوبی سالیق نورس بک افتدینک جعده مباشرت ایسدیکی هند نار یخته مقدمه اوله رقی - انگلیزک هنده استیلارندن سکره نه صورته ظالمه حکومت ایندگری نه دار - فرانسوزجه دن نتیح طریقه ترجمه ایسدیکی رساله ۳ غروش فی ایله باراقه ده و یا یخه قیوسته صایقنده در .

ایچاقصیا حشوایله بش فصل اوزرینه ترتیب ایلدیکم فاجعه ۷- غروش فی ایله با یخه قیوسته حسن الفا ایله کوبری باشی باراقه سنه صایقنده در .

چاقشام کدک باشا نیترو سنه اوج برده من عبارت اولان (قاری آده نه بیار) و بر برده و زنده به مرتب (دری اوقاطله سی) عنوانله ایکی قومدی ایله (غیرت عسکر به) اوزرینه بر شاسونت اجرا ایلدیله چکدر .

دیشیک پاشا مر حومک آتاشیاسیه سنندن برتشی و ایکبچی جرؤل ایکبشر غروش فی ایله صایقنده در . اوج ایسیله در دیشیک دخی در دست طبعدر .

وشن الازنی

کوشلی اجرا خانه

هر نوع مشروبات کوبه و اجزای طبیه نیک اتقس واهونی بو انور . کلان رجندر اهون فیات

بازارنده یکی جامعه میناسیک

آیرتقا مغازوسه

هر نوع دیکش ما کدیری

یازنق و قشاق ایسه و مقر و شاه معان هر نوع قاش . با یخه و اویله صدالیدی . اصمه و اویطوره ساعتر . تیور و چینی صوبه زله هر نوع (شومینه) یعنی برلی او جا قور و ادواقی . (آرموتیق) تعبیر اولور بیانور . بتول لایه لری . وامر شاک خالص و قوقوسز بتول قازنی . ستره طاقتری کتان پیشکیر و معدبلر . لاسدیک قوندرو و نسوان ایله چوجغر مخصوص بوتینلر . مکتوب ایچون الوان کاغده نظر قلی . هر رنگ اعلامر کب هر نوع قاز بوله و زینتا نه مخصوص صا ر کونه اشیا .

[*] صاچری و زاد و باغر مشلرین رنگ طبیه سنه کتور و کورک بر قوتله در بر نوع صو .

باجالی جاده سنه تصویر افکار مطبعه سنه طبع اولغسدر

BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK AKIMININ TAŞRADA İZLERİ: CUMHURİYETİN DEMİRYOLU ANITLARINDAN “KAYSERİ İSTASYONU 31 PLAN NUMARALI LOJMAN”

TRACES OF THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURAL STYLE IN PROVINCE: “31 PLAN NUMBER LODGING BUILDING OF REPUBLIC'S RAILWAY MONUMENTS IN KAYSERİ STATION”

Serkan SUNAY

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ssunay@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Ekim 2021
Kabul edildiği tarih: 8 Aralık 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 21 October 2021
Date accepted: 8 December 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı;
Demiryolu Binaları; Kayseri Tren İstasyonu; Lojman

Keywords

The First National Architecture Movement; Railway Buildings; Kayseri Train Station; Lodging Building

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.21

Öz

Osmanlı'nın son döneminde Avrupa mimarisinden yansıyan üsluplara bir karşı duruş olarak gelişen söylemler ve milli bir üslup yaratma çabaları neticesinde gelişen Birinci Ulusal Mimarlık Akımı, 1908'den 1930'lu yıllara kadar etkisini hissettirmiştir. Bu anlamda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin idealleri ile de örtüşen bu akım, sadece cumhuriyetin metropollerini donatan bir üslup olarak nitelendirilemez. Ayrıca taşradaki birçok kamu yapısının mimari karakterine de yön vermiştir. Bu taşradaki kamu binalarından bir grubu da demiryolu binalarıdır. Genç cumhuriyetin demiryolu altyapısını süratle tesis etmek istemesi bir tesadüf değildir. Memleketin savunması ve ekonomik kalkınması için bu gereksinim, olmazsa olmaz bir politika olarak görülmüş; gerekli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda istasyon binaları, lojmanlar, su depoları, gibi demiryolunun ihtiyaçlarına yönelik pek çok eser yapılmışsa da bunlar arasında görece istasyon binaları araştırma ve inceleme konusu olmuş, diğer eserlere büyük ölçüde değinilmemiştir. Lojman binalarının mekânsal tasarım yönü, mimari özellikleri ve tipolojik sınıflandırmasının anlaşılabilmesi adına belirli bir tip tercih edilerek inşa edilen bu eserlerin daha iyi analiz edilmesi gerekmektedir. İstasyon binaları haricindeki diğer binalar, demiryolu taşımacılığının sürdürülebilir olmasını sağlamakla kalmaz; aynı zamanda fiziki yapıları ile istasyonun silüetini tamamlayıcı bir rol de üstlenirler. Bu çalışmada, Kayseri tren istasyonu sahasında mevcut, asli halinde iki katlı ve iki kullanıcı için tasarlanmış 31 plan numaralı lojman binası rölevelleriyle birlikte mimari ve sanatsal yönü vurgulanarak tanıtılacak, söz konusu binanın mimari öyküsü ile Birinci Ulusal Mimarlık Akımı kapsamındaki yeri ortaya çıkarılacaktır.

Abstract

The First National Architecture Movement, which developed as a result of the discourses that developed as a stance against the styles reflected in the European architecture, in the last period of the Ottoman Empire, and the efforts to create a national style, made it's impact felt from 1908 to the 1930's. In this sense, this trend, which also coincides with the ideals of the newly established Republic of Turkey, can not be described as a style that only equips the metropolises of the republic. It also shaped the architectural character of many public buildings in the countryside. A group of public buildings in this province are railway buildings. It is not a coincidence that the young republic wanted to establish the railway infrastructure quickly. This need for the defense and economic development of the country was seen as an indispensable policy; necessary steps have been taken. In this context, although many works such as station buildings, lodgings, water tanks have been built for the needs of the railway, relatively station buildings have been the subject of research and examination, and other works have not been mentioned to a large extent. In order to understand the spatial design aspect, architectural features and typological classification of residential buildings, these works, which were built by choosing a certain type, should be analyzed better. Other than the station buildings, other buildings not only ensure the sustainability of rail transport; they also play a complementary role to the silhouette of the station with their physical structures. In this study, the lodging building with plan number 31 existing in the Kayseri train station area, originally two-storey and designed for two users, will be introduced, emphasizing it's architectural and artistic aspects, and the architectural story of the building in question and it's place within the scope of the First National Architecture Movement will be revealed.

Giriş

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'ten 1930'lu yıllara dek uzanan süreçte Türk Mimarisi içerisinde ayrı bir önemi olan Birinci Ulusal Mimarlık Akımı, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinde ve diğer merkezlerinde de önemli eserlerle karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'nın son döneminde inşa edilmiş bazı binalarda beliren ve Avrupa mimarisinden devşirilen yabancı üsluplara bir tepki halinde yansıyan bu milli üslup (Yavuz, 1976, s. 14), Ziya Gökalp'ın prensipleri ve çağın yükselen Türkçülük değerleri temelinde, başta Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde görülen ve Türk mimari mirası içerisinde öne çıkan karakteristik yapı elemanlarının eklettik anlayışla bir bedende toplanması halinde yorumlanabilir. Buna ek olarak bu binalar, yine aynı prensipler dikkate alınarak Türk süsleme sanatları içerisinde öne çıkan çini, alçı, kalem işi gibi süslemelerle dekore edilmiştir. Mimar Vedat ve Kemalettin Bey'lerin öncülük ettiği bu akımda Muzaffer Bey, Arif Hikmet Koyunoğlu, Tahsin Sermet, Ahmet Kemal, Falih Ülkü, Necmettin Emre gibi yerli mimarlar yanı sıra Gulio Mongeri gibi yabancı mimarlar da görev alarak, yeni cumhuriyet için çeşitli eserler üretmişlerdir (Aslanoğlu, 2001, s. 30; Sözen, 1984, s. 39).

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın hangi sebep ve koşullarda ortaya çıktığı, Türk Mimarisi içerisinde nasıl yorumlanması gerektiği, bu konuda birinci ve ikinci hatta üçüncü kuşak mimarlık tarihçilerinin konuyu nasıl ele aldığı, yeni cumhuriyet ideolojisinin bütünleştirici bir mimari eğilim oluşturma gayreti ve tercihi ile desteğinin sebepleri ve sonuçlarının hangi ideallerle örtüşüp örtüşmediği kuşkusuz çok daha kapsamlı ve farklı bir çalışmanın konusudur. Bununla birlikte şu vurguyu yapmak yerinde olacaktır.

Başlangıçta batıdaki mimariden bağımsız, salt "biçim ve ideoloji" çerçevesinde ele alınan Sözen, Aslanoğlu, Yavuz gibi ilk kuşak mimarlık tarihi çalışmalarında, söz konusu hareket, modern mimarinin toplumsal temellerinden kısmen yoksun bir temsili olduğu görüşüyle eleştirilmiş ve daha çok eklettik bir üslup halinde yorumlanmıştır (Çıkış, 2011, s. 46). Kullanılması tercih edilen tarihi mimari elemanların seçmeci bir üslupla bir arada yorumlanmasının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan Bozdoğan, Cengizkan, Tanyeli gibi ikinci kuşak mimarlık tarihçileri ise tarihi unsurların ve biçimlerin mimari içinde bilinçli kullanımının modern bir bakış açısı getirdiğini vurgulamışlardır (Çıkış, 2011, s. 46). İdeolojiler ve değişen dünya siyasetinin İkinci Dünya Savaşı arifesinde getirdiği sosyo-

kültürel başkalaşım, yeni cumhuriyetin devrimleri ideolojisinde yetişen genç ve heyecanlı mimarların tarihi ve gelenekçi olana uzak yaklaşımı (Balamir, 2003), yabancı mimarlara artan tepki, o günün koşulları içerisinde moderniteden kopmamak gibi kaygılar, daha yeni ulusal mimariyi arama çabalarını tetiklemiş ve İkinci Ulusal Mimari olarak tanımlanan hareketin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Bir yandan kent merkezlerinde Birinci Ulusal Mimarlık Akımı doğrultusunda yeni cumhuriyetin mimari silüetinin nüvesi filizlenirken diğer taraftan Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, savaştan çıkmış yorgun ülkeyi ekonomik açıdan ileriye taşıyacak atılımlar ve politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Bu itibarla memleketi demiryollarıyla donatmak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hedefleri arasında kabul edilmiştir (Süreyya, 1933, s. 56; Turan, 1933, s. 198; Erem, 1938, s. 164; İybar, 1938, s. 844; Yıldırım, 2001, s. 29). Erken Cumhuriyet döneminin sınırlı imkânlarıyla gerçekleştirilen bu hedef sayesinde değişen ve gelişen ticaret, endüstriyel ve ekonomik alanlarda önemli gelişmeler sağlamış; buna paralel olarak da kentsel mekânların ve yeni yapılaşmaların önü açılmıştır.

Osmanlı'nın son döneminden itibaren demiryolları ve ulaşım ile ilgili uygulanan politikalar (Gülsoy, 2012, s. 237; Satan, 2012, s. 209; Yıldırım, 2001, s. 5) ve devamında yeni cumhuriyetin bu konuyu nasıl bir milli bir mesele halinde gördüğü düşünüldüğünde (Turan, 1933, s. 198; Süreyya, 1933, s. 56; Erem 1938, s. 164; İybar, 1938, s. 844; Yıldırım, 2001, s. 29) , bu imar hareketinin aynı zamanda memleket savunmasının ve kalkınmasının temelini oluşturacağı, şuurla idrak edilmiştir. Memleketi demir ağlarla donatmayı amaçlayan bu imar hareketi kapsamında kuşkusuz yeni istasyon binaları ve demiryolu hizmetinin sürdürülebilirliği için diğer binalara da gereksinim doğmuş; Osmanlı'nın son döneminde yapılan Rus ve Alman karakterli birtakım binaların (Yavuz ve Tavukçu, 2014, s. 568-582 ; Bozkurt, 2012, C.4, s. 363-364) tarzından farklı olarak dönemin hâkim mimari üslubu Birinci Ulusal Mimarlık Akımı anlayışında istasyon sahalarına çeşitli diğer binalar da inşa edilmiştir.

Bunlardan bir kısmı, demiryolu taşımacılığında hizmet verecek istasyonlarda görevli personelin hem istasyon alanı içerisinde yaşamasının avantajı hem de dakikanın önemli olduğu böyle önemli bir görevde aksaklıklar yaşanmaması için inşa edilen “*çavuş lojmanı*”, “*hizmetevi*” veya “*amele ikametgâhi*” namıyla anılan binalardır.

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı ile hakkında yapılan bütüncül çalışmalar (Aslanoğlu, 2001; Sözen, 1984; Yavuz, 1976; Bozdoğan, 2002) ve kavramsal tartışmalar (Güngören ve Tuztaş, 2014; Ergut, 2009) dâhilinde gerek istasyon binalarının gerekse bağlantılı diğer binaların yeterince irdelenmediği ve henüz belgelenmediği anlaşılmaktadır. Kayseri ile ilgili yayınlanmış eski fotoğraflar, (Karakaya, 2006; Erkiletlioğlu, 2006) modernleşme sürecinde demiryolunun önemini belirterek kentin gelişimindeki katkısını ortaya çıkaran çalışmalar (Sönmez ve Selçuk, 2018), Kayseri istasyon lojmanlarına yönelik poster bildiri (Kılıç ve Van, 2007) gibi araştırmalar, kent gelişiminde önemli transit popülasyonun sosyolojik boyutlarını da içeren değerli bilgiler verse de mevcut binanın ayrıntılı niteliğini, mimari ve sanatsal yönünü konu edinmemektedir.

Bu çalışmada Kayseri İstasyon Sahası içerisinde mevcut, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı üslup özelliklerini taşıyan 31 plan numaralı Lojman hakkında detaylı mimari ve sanatsal inceleme yapılacak, söz konusu binanın rölöveleri, arşiv belgeleri, restorasyon aşaması öncesi mevcut durumu bilim dünyasına takdim edilecektir.

Yeri, Konumu, İnşa Tarihi ve İnşayı Hazırlayan Süreç

Eser, Kayseri İli, Kocasinan İlçesi, İstasyon Mahallesi sınırları dâhilinde kuzeydoğu-güneybatı aksında uzunlamasına dikdörtgen bir alanı kaplayan istasyon sahası içerisinde, Bağdat Caddesi'nin doğu tarafında kalan 2968 Ada 1 Parsel'de yer almaktadır¹.

Mülkiyeti TCDD'na ait söz konusu bina, ilgili istasyon sahasındaki diğer binalar arasında demiryolları kayıtlarına göre 31 plan numarası ile tanımlı olup, istasyon binasının yaklaşık 300 m. batısında konumlandırılmıştır.

Kayseri İstasyonu içinde yer alan hâlihazırda lojman fonksiyonunda olan 31 plan numarasıyla kayıtlı bina Erken Cumhuriyet Döneminin sanatsal ve mimari vasıflarını halen taşıyan ve bu anlayışla inşa edilmiş özgün fonksiyonu lojman olan dikkat çekici bir binadır.

Eserin, kesin inşa tarihi bilinmemekle beraber ne zaman yapıldığının tespiti, demiryolu hattının faaliyete geçtiği dönemden, hattın yönelişi ile paralel diğer istasyon binalarının takip edilebilen inşa sürecinden ayrıca mevcut binanın TCDD arşivindeki bina fişleri üzerindeki bilgiler ile sanatsal ve mimari bakımlardan üslup tetkiki neticesinde kabaca yıl olarak mümkündür.

¹ Bina, korunması gerekli kültür varlığı kıstaslarını taşıması nedeniyle, Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunca 27.04.2006 tarihli toplantıda 515 karar sayısıyla tescillenmiştir.

1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde alınan kararlar² sonrasında Ankara Kayseri hattının Türk müteahhitler tarafından yapıldığı, hattın Kayseri ve Sivas arasında kalan bölümünün önce Belçikalı bir işletmeciye verildiği (Yıldırım, 2001, s. 75) daha sonra işin bazı yerli taşeronlara dağıtıldığı ve ilk trenin Kayseri'ye dönemin Başvekili İsmet Paşa'nın (İnönü) katılımı ile 29 Mayıs 1927'de geldiği çeşitli kaynaklardan bilinmektedir (Yıldırım, 2001, s. 76).

Fotoğraf 1. 29 Mayıs 1927 tarihinde Kayseri'ye trenin gelişi (Karakaya 2006'dan)

Bununla beraber Halit Erkiletlioğlu'na ait arşivden edinilmiş fotoğrafların neşrinden ve buradaki detaylardan, ilk trenin geldiği 1927'den iki yıl sonra bile söz konusu istasyon binalarının henüz inşa aşamasında olduğu, istasyon binalarının ise 1930-1931 yıllarında tam anlamıyla faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.

² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C.17, Sıra No:28, s.6 da kayıtlı ifadelerden ve bu bilgileri nakleden İsmail Yıldırım'ın çalışmasından (Cumhuriyet Dönemi Demiryolları (1923-1950), Ankara 2001, s. 76) söz konusu Ankara ile Sivas'ı birbirine bağlayacak ve Kayseri'den geçecek demiryolunun inşası ile ilgili 1924 yılı bütçesinden gerekli ödeneğin ayrılarak malzemelerin tedarik edildiği ve 10 Ekim 1924'de Ankara-İzzettin dar demiryolunun normal hatta dönüştürülmesi ile Ankara-Musaköy demiryolunun inşasına başlanıldığı öğrenilmektedir.

Fotoğraf 2. 7 Temmuz 1929 tarihli fotoğraf (Halit Erkiletlioğlu Arşivi'nden)

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen hızlı inşaatın amacı demiryolunun faaliyete bir an evvel geçmesi yanı sıra süregelen demiryolu binaları inşaatı için lojistik devamlılığı ve kolaylığı sağlamak açısından da önemlidir. TCDD arşiv kayıtlarındaki bina fişleri bu bakımdan değerli bilgiler barındırmaktadır. Bu fişlerde binaların inşa tarihlerine dair kıymetli ipuçlarına rastlanmaktadır. Söz konusu bina ile ilgili arşiv fişinde şu anda 31 plan numaralı lojman olarak kayıtlı eserin vaktiyle 30 plan ve 13, 15 kapı numarasıyla kaydedildiği dikkat çeken bir husustur.

Buradaki diğer bilgilerden binanın 1928 yılında inşa edildiği ve esas fonksiyonunun “Lojman” olarak tanımlandığı tespit edilmektedir. Yapının cinsi bölümünde binanın kargir ve iki katlı olduğu bilgisi de verilmektedir. Ayrıca binanın lojman kısmının iki bağımsız bölümden oluştuğu görülmektedir. 21/7/1947 tarihli T.C.D.D. Arşiv Fişinde anılan tarihte söz konusu binanın lojman fonksiyonunun yanında ayrıca “Hareket Müfettişi Yazıhanesi” olarak kullanıldığı da bir diğer önemli veridir. Bu bilgilerde binanın bu dönemde hangi demiryolu mensupları tarafından kullanıldığı da mevcuttur. Buna göre 1947’de binanın 11037 sicil no.lu Cer Müfettişi Kerim Bulğun ve 2884 sicil no.lu Hareket Müfettişi Arif Altan’a tahsis edildiği açıktır.

T. C. DEVLET DEMİRYOLLARI		Fiş No. 187	
3 üi İşletme mülakasında Kayseri da 379+508 Km. de bulunan Kârgir lojman a ait			
F İ Ş			
Plândaki sıra numarası	Kapu No. sı	K A D A S T R O	
		Ada No.	Parsel No.
yeni 31 eski 30	yeni 15, 13 eski 13, 15		
		C İ N S . İki katlı kârgir lojman	
Kilometre mevki	Câri halta mesafesi	İnşa planı proje No.	İnşa tarihi
379+508 sağda	120.00		1938
		İnşa ve istinâk bedeli	veya Tahmin olunan değeri
			33721.00
Mukayyet kaymete tamirler dolayısıyla ilâveler ve tarihi		Şâhlinin adı, vazifesi	
		11037 Cer müfettişi Kerim Bulğun 2884 Hareket müfettişi Arif Altan	
Ne olarak kullandığı		İçerde ise aylık miktarı	Vergiye tabi ise gayrisafi iradı
Lojman ve hareket müfettişi yazıhanesi			120.00
Hangi tabakkuk dairesinin kaç No. lı hesabında olduğu	Bina, arazi vergisi miktarı	Buhran vergisi miktarı	
kayseri: 295	Bina 11.52	Buhran müdafaa 3.84 3.84	
Tanzifat resmi miktarı	Tenvirat resmi miktarı		
4 Numaralı ekip üyelerinin imzaları		Tarih : 21/7/947	
Ekib şefi Muhasebe müfettişi 21065 Cevat Üyegil	Mühendis S.2 Fen Memuru 43462 Osman KÜkbudak	Mühendis Şube 32 şefi 39815 Osman Kağan	
<i>C. Üyegil</i>	<i>Osman Kükbudak</i>	<i>Osman Kağan</i>	

Fotoğraf 3. 31 numaralı binaya ait TCDD Arşivindeki I87 numaralı belge

PLAN NO 31

TAPU SENEDİ SURETİ

İLİ	İLÇESİ	BUCAĞI	MAHALLESİ
K Ö Y Ü	CADDESİ	SOKAĞI	Meşhur semti

Me

Plan:31, Fig: 187

Sonradan yapılan tadilatla üç lojman haline getirilmiştir.

1 numarada : Altta üstte iki koridor, altta bir oda (Mutf. yazıhanesi) bir mutfak, bir hela, bir kiler, bir merdiven, üstte, iki oda, bir banyo, bir hela, bodrumda bir kömürlük, bir çamaşırık ve bir merdiven altı.

2 " : Bir koridor, iki oda, bir hela, bir kiler bodrumda bir mutfak, ve bir merdiven altı.

3 " : Bir merdiven, bir koridor, iki oda, bir mutfak, bir hela bodrumda bir kömürlükten ibarettir.

20/4/1950

3/IV. Eylem Amiri
15090 Salih Kozak

Bölge Mühendisi
34537 Nihat Aykan

Şube 32 Mühendisi
30615 Osman Kayman

Evsaf

Tasdik Olunur.
3. İşletme Müdürü, M.
28150, Sami Cıngı

Sahiller :

Hudud

1 Numara : 2884 V. Müfettişi Arif Altan

2 " : 8470 Vesnedar Abdulkadir Gürbora

3 " : 9125 Teknikel Celal Şorman

İhtisaf

Vukuat

Mal sahibinin adı, soyadı

Senedi veren tapu sicil muhafızlığı

Senedin tarihi

D Ü Ş Ü N C E L E R

İki taraflı lojman olup bir tarafı 2 koridor, 3 oda, 1 mutfak, 1 kiler
1 banyo, 2 hela, Diğer tarafı, 2 koridor, 3 oda (birisi müfettiş yazıhanesi)
1 mutfak, 1 kiler, 2 hela dan ibarettir.

Not: İlgili Binanın kayseri Tapu dairesinde bina olarak kaydı yoktur.

20. kat 138.62
I kat 138.62

Fotoğraf 4. 31 plan numaralı binanın Tapu Senedi Sureti (TCDD Arşivi)

Tapu Senedi 1928'den sonra binanın mekân taksimatında ve kullanıcı sayısında nasıl değişikliklerin yaşandığına dair bir fikir vermektedir. Burada kayıtlı bilgilerden, 20.04.1950 tarihinden önce özgün halinde iki kullanıcı için tasarlanmış binanın, üçüncü bir kullanıcı için yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır. İlgili belgede her bir kullanıcıya tahsis edilmiş mekânların sayıları ve fonksiyon bilgileri de

belirtilmiştir. Buna göre özgün halinde her bir aileye üçer oda düşmekteyken artık bu düzenleme ile üç kullanıcıya ikişer oda paylaştırılmıştır. Bir süre üç kullanıcıya hizmet veren bina, ihtiyaç hâsıl olduğu için şu anda dört ayrı lojman birimine sahiptir. Buna yönelik olarak iç mekân taksimatında da kısmî değişiklikler yapılmıştır.

Kütle, Siluet, Genel Cephe Karakteristikleri

Bina ilk izlenimde bodrum üzerine iki katlı, plan özellikleriyle uyumlu dikdörtgen biçiminde prizmalı gövdesi ve Marsilya tipi kiremitlerle kaplı kırma çatısıyla sade bir bina olup, gar sahasındaki benzerleri arasında fazla dekorasyondan uzak, yalın tarzdadır. Kondisyonu pek de iyi olmayan duvar yüzeyleri sarı renkte boyalı ve sıvalıdır.

Gövde ve bölme duvarları yığma tekniği ile elde edilmiştir. Tabliye betonları ve katlar arası ulaşımı sağlayan merdiven kolu ise betonarme inşa edilmiş olup karma yapım tekniğine sahiptir.

Kapı ve pencere açıklıkları; zemin katta lentolarla, birinci kat düzlemindeki pencere açıklıklarında ise sivri kemerlerle geçilmiştir. Gerek kemerli gerekse lentolu olarak geçilmiş kapı ve pencere açıklıklarının üst kısımlarında yer alan profilsiz yarım söveler betondan yapılmıştır. Birinci kat düzlemindeki sivri kemerli pencere açıklıklarını üst başından saran yarım söveleri üzengi noktasında birbiri ile bağlayan betondan imal edilmiş silmeler oluşturulmuştur. Pencereleri birbirine bağlayan silmenin yanı sıra, cephelerde yatay izlenim oluşturmak için saçak altında, kat arasında ve subasman kotunda betondan imal edilmiş silmeler yer almaktadır. Yatay izlenimi pekiştirmek üzere silmelere paralel, yalancı derzler görülmektedir.

Dış denizliklerin alt kısımları profilli olup beton ve tuğla malzeme kullanılarak imal edilmiştir. Ahşap malzemedен imal edilmiş doğramalar özgün olmasına karşın yapılan tadilatlar esnasında kısmen karakterini yitirmiştir. Kapı ve pencerelerde mevcut ispanyolet, mandal, kapı kolu, tutamak gibi aksesuarlar genelde özgün halini korumaktadır.

Kırma çatısı Marsilya kiremitlerle kaplıdır. Saçak altında lambri şeklinde kaplama mevcut olup, alın tahtası da saçak altı gibi düz ahşaptan imal edilmiştir. Gerek saçak altı kaplaması gerekse alın tahtası yapılan tadilatlarda değiştirilmiş olup, işçilikleri çok niteliksiz ve malzemedeki bozulmuşluk oranı hayli yüksektir. Saçak alnında hali hazırda çok büyük ölçüde deforme olmuş çinko oluklar ile

uzantısında pek çoğu PVC malzemeden yağmur iniş boruları yer almaktadır. Kimi iniş borularının ucunda pikdöfen demir boru yer almaktadır.

Zemin kat ve birinci kat plan şemalarında da görüleceği üzere çatı üzerinde 6 grup halinde dikdörtgen prizma formunda bacalar yer almaktadır. Bu bacaların uç kısmında birbiri ardı sıra elde edilmiş olan profilli bileziklerle bacaya şapka oluşturulmuştur. Deformasyonları uzaktan algılanmasına rağmen yüzey kaybı çok büyük olmayan bacalar sıvalı ve boyalıdır.

Plan Tasarımı ve Mekân Taksimatı

Kayseri Gar sahası içerisinde mevcut 31 numaralı lojman binası, planı bakımından anahatlarıyla doğu-batı doğrultusunda boyuna dikdörtgen bir oturma alanına sahip olmakla birlikte bu dikdörtgen şemaya, dik açılı bir geometri teşkil ederek kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelere konumlu ve kuzey ve yan cephelere taşınılı daha geniş birer kare biçimli bölümler ile güney kenarının her iki yanına kare biçiminde bitişik mekânların teşekkülünden meydana gelen kuzey-güney aksında muntazam simetri arz eden kademeli bir plana sahiptir.

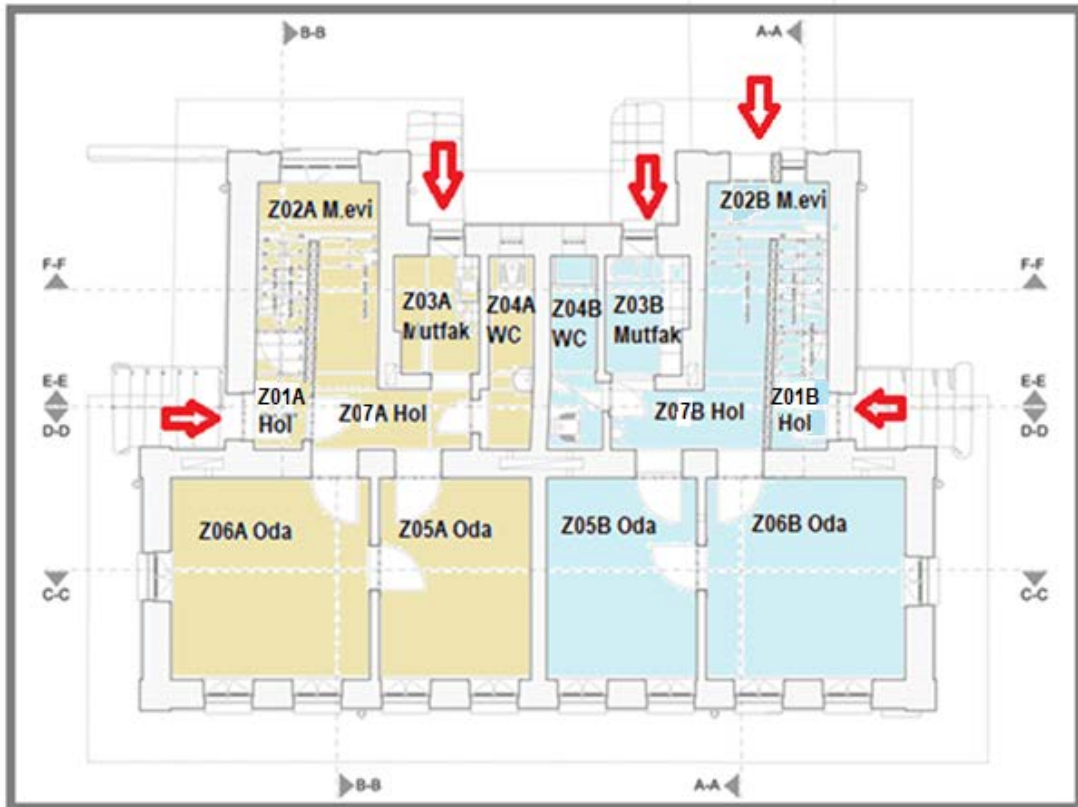
Hâlihazırdaki kullanımı 4 dairesel lojman fonksiyonundaki yapının, önceki kullanımının (1950'li yıllarda) 3 kullanıcı, özgününde ise 2 kullanıcı lojman olduğu TCDD arşivinden elde edilmiş bina fişlerinden anlaşılmaktadır. Her ne kadar fonksiyonda değişiklik yapılmamakla birlikte, kullanıcı sayısındaki artış sebebiyle cephe düzeninde bazı değişiklikler yapıldığı, aynı zamanda iç mekân taksimatı için ilave edilmiş bir takım bölme duvarları nedeniyle aslı plan şemasının kısmen farklılaştığı görülmektedir. Zemin ve birinci katta 2'şer bağımsız bölüm olmak üzere toplam 4 kullanıcıya göre tadil edilmiş yapının tamamı boş ve atıl durumdadır.

Dikdörtgen formunda ve uzun kenara göre ters simetrik düzeni içinde elde edilmiş plan şemasında zemin kat düzleminden yapıya iki ayrı giriş verilmiştir. Kuzeydoğu-güneybatı aksına uzun kenarı ile paralel konumlandırılmış yapıda, girişlerden biri kuzeydoğuya, diğeri güneybatıya konumludur. Özgününde bodrum kat dâhil 3 kat boyunca 1 kullanıcıya hizmet eder durumdaki kısmına bu kapılardan ulaşılmaktaydı. Hali hazırda her bir kapısından zemin kata ve birinci katta konumlandırılmış iki ayrı bağımsız bölüme ulaşılmaktadır.

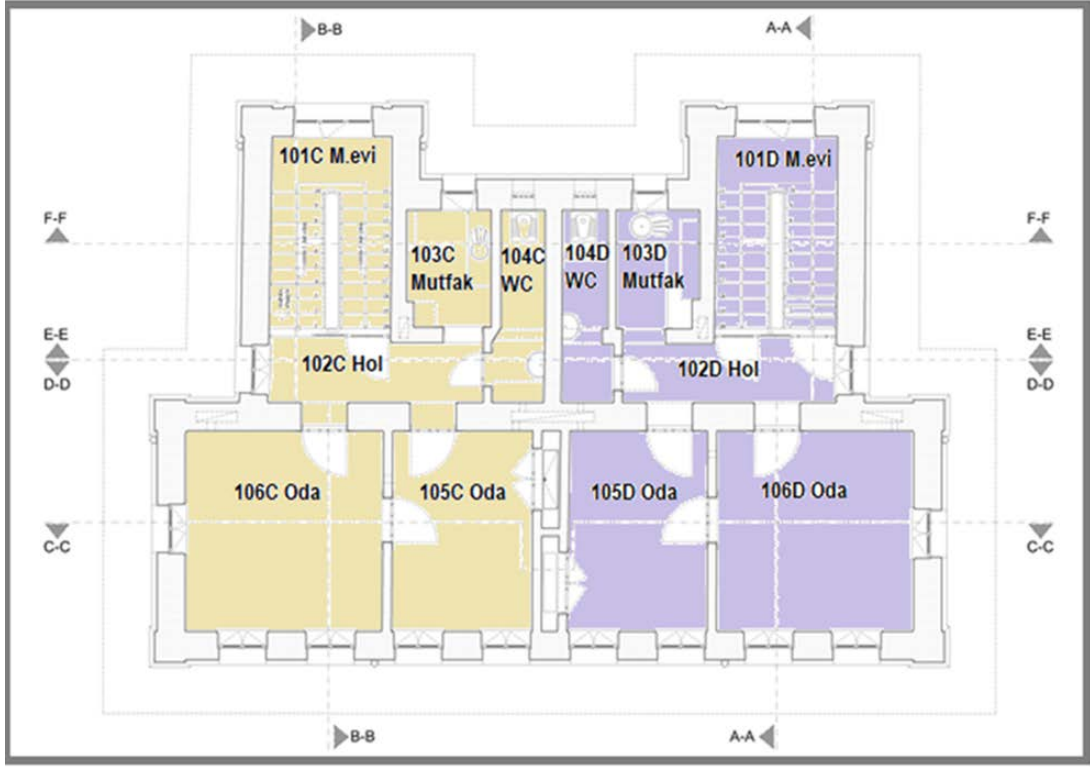
Çizim 1. Bodrum Kat Planı

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Çizim 2. Zemin Kat Planı

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Çizim 3. Birinci Kat Planı

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Çizim 4. E-E Kesiti

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Cepheler

Kuzeybatı cephe, Depo Caddesi'ne paralel binanın uzun kenarını teşkil etmektedir. Alt seviyede bodrum kata dair altı adet dikdörtgen biçiminde pencere görülmektedir. Zemin katta ve birinci katta birbiri ile aynı aksı paylaşarak sekizer pencere açıklığı vardır. Her bir kattakiler kendi içinde eş ölçülerde olup zemin kattakiler dikdörtgen biçiminde ve üst kısmı "U" biçiminde profilli birer açıklıktır. Üst kattakiler ise sivri kemerli pencereler olup, kemer kavsi ve pencereler arasındaki mesafeler beyaz renkte profilli silmelerle dekore edilmiştir. Binada kat ayırımının vurgulandığı ve saçakların genişçe cephe hizasından taşıntı yaptığı görülmektedir. Karma teknikle inşa edilmiş binada bütün cepheler sıvalı ve boyalıdır. Yapı bütününde olduğu gibi cephe bütününde boyada ve sıvada yer yer dökülmeler mevcuttur. Kıрма çatı formuna sahip yapıda mahya kotu farklılık arz etmektedir. Bununla beraber 5 adet baca, cephe üstünde algılanan unsurlar arasındadır.

Saçak altı kaplaması ahşap yapıda saçak uçlarında çinko malzemedan yapılmış oluklar yer almaktadır. Deformasyon oranı hayli yüksek oluk uçlarında bir kısmı mevcudiyetini yitirmiş PVC malzemedan mamül yağmur iniş boruları bulunmaktadır. Ayrıca muhdes bir takım kablolar (telefon, anten, elektrik gibi) ile anten çanakları ve sac elektrik panosu bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. Kuzeybatı Cepenin Genel Görünüşü

Çizim 6. Kuzeybatı Cephe

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Güneydoğu cephe özgün yapısında simetrik bir cephe düzenlenişine ve karakterine sahiptir. Cephenin yan sınırlarına hakim taşıntılı kütleler ve orta bölümün gerideki silueti kademeli bir algı ortaya koymaktadır. Binanın tüm cephelerinde olduğu gibi sarı renkli duvar yüzeyleri, pencere söveleri, lentoları ile üst kat pencerelerindeki sivri kemerlerin beyaz rengi ile kontrast teşkil etmektedir. Alt kat seviyesinde yan kütlelerin genişçe birer pencereye sahip tasarlandığı görülse de bunlardan güneybatıdaki değişikliğe uğratarak daraltılmış, ve kazanılan duvar yüzeyine muhdes ve nitelsiz bir kapı açıklığı ve sundurma yapılmıştır. Cephenin orta kısmında alt seviyede, bodrumdaki mekanlara dışardan intikali sağlamak üzere yapılmış iki adet kapı açıklığı yine muhdesdir. Alt kat seviyesinde ıslak hacimlerin cepheye yansıyan pencere açıklıkları vardır. Toplamda dört adet olan bu pencerelerden iki yandakiler boyuna dikdörtgen formda ve daha geniş, ortadakiler ise benzer formda fakat bunlara oranla daha küçük birer açıklıktır. Kat ayırımı cephe boyunca bir silme ile geçilmiş; yan taraftaki taşıntılı kütlelerin dış ve alt kenarları ise cepheden az taşıntılı derzli taş örgü görünümünde malzeme ile vurgulanmıştır. Üst katın orta bölümünde aşağıdaki pencerelerle aynı düzen, boyut ve aksı paylaşan dört adet pencere mevcuttur. Bu kısımda alt kattakilerden farklı olarak beyaz renkte betondan imal pencere söveleri, arasında kalan duvar yüzeyi boyunca aynı doğrultuda birleştirilerek dekoratif bir etki yaratılmıştır. Yan taraftaki taşıntılı

kütlelerin aksına sivri kemerli birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Beyaz renkteki taşıntılı dekorasyonun her iki kemer için de kavsi boyunca ve üzengi hizasından dışa doğru sürdürüldüğü görülmektedir.

Fotoğraf 6. Güneydoğu Cephenin Genel Görünüşü

Çizim 7. Güneydoğu Cephe

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Kuzeydoğu cephe, pencere ve kapı açıklıklarına sahip olup kuzey taraftaki taşınılı küttleden dolayı kademeli bir düzende algılanır. Cephenin kuzey tarafındaki kısımda bodrum, zemin ve birinci kat seviyesinde aynı aksı paylaşan üç adet pencere farklı boyutlardadır. Bodrum kat seviyesindeki enine dikdörtgen biçimindedir. Zemin kat seviyesindeki diğer cephelerde aynı seviyedeki pencerelerle ortak özellikler taşır. Birinci kattaki ise sivri kemerlidir. Cephenin doğu tarafında alt kat seviyesinde ise yüzeyi dökme taşlı mozaik kaplı yedi basamaklı bir merdiven ve gerisinde kapı açıklığı, bunun yukarısına üst kata ise kapı ile aynı aksı paylaşan sivri kemerli bir pencere yerleştirilmiştir. Kapı, tek kanatlı ve ahşaptır. Diğer cephelerde olduğu gibi bu cephede de katlar arasında betondan mamül kat silmesi ve zemin kat düzleminde kat silmesinin yatay izlenim bırakan mevcudiyetine paralel yalancı derzler mevcuttur. Cephe sıva ve boyasında yer yer dökülmeler gözlenmektedir. Cephenin üst seviyesinde Marsilya tipi kiremit örtülü kırma çatı, yüzeyi sıvalı ve boyalı şapkalı bacalar ve bir kısmı muhdes bir kısmı deforme olmuş yağmur oluk ve iniş borularının betimlemesi de diğer cephelerle benzer karakterdedir.

Çizim 8. Kuzeydoğu Cephe

(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Güneybatı cephe kuzeydoğu cephe ile benzer özelliklerde olup bodrum kat seviyesinde enine dikdörtgen formunda bir adet pencere açıklığı mevcuttur. Zemin ve birinci kat seviyelerinde profilasyonlu beton silmeler, sivri kemerli pencereler gerek adet gerekse konumu bakımından simetriği olan kuzeydoğu cephedeki gibidir. Binanın diğer cephelerinde olduğu gibi bu bölümde de kat silmesinin yatay hattına uygun yalancı derzlerin yapıldığı, denizliklerin betondan imal edildiği anlaşılmaktadır. Örtü sisteminin kırma çatısı Marsilya tipi kiremitlerle kaplı olup, yüzeyi boyalı ve sıvalı şapkalı baca kütleleri, bir kısmı mevcudiyetini yitirmiş olsa da yağmur iniş ve oluk borularının genel karakteri diğer cephelerle ortak özellikler taşımaktadır.

Çizim 9. Kuzeydoğu Cephe

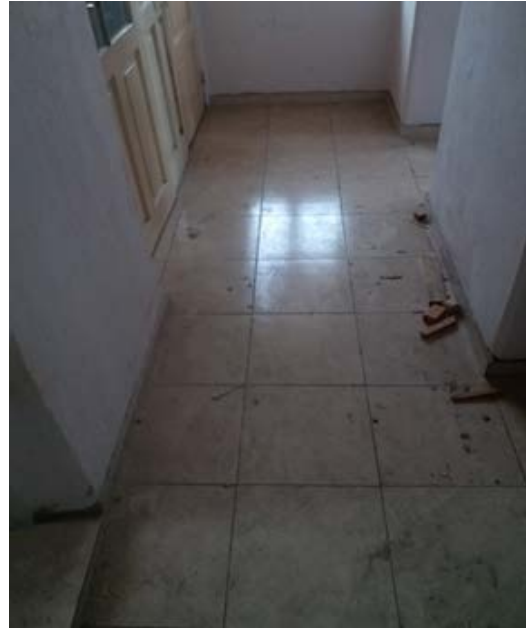
(Rölöve ve Çizim: Göz Mimarlık)

Binanın iç mekânlarına dair genel durumu pek de iyi değildir. Bodrum katta duvar yüzeylerinin sıvalı olduğu fakat sıvaların iyi durumda olmadığı, alt seviyelerin bordo boya, üst seviyelerin ise beyaz kireçle badanalandığı görülmektedir.

Zemin kata dair mekânların duvar yüzeylerinde ve tavan kısmında da yer yer nemden kaynaklanan bozulmalar mevcuttur. Zemin katın koridor bölümlerinde karo mozaik uygulaması görülmektedir. Bununla birlikte ıslak hacimlerde niteliksiz

seramik kaplamalar dikkati çekmektedir. Oda fonksiyonu taşıyan birimlerde döşemenin süpürgelikli ve perdahlı beton olduğu görülmektedir.

Birinci kata dair mekânlar da zemin katla benzer döşeme ve duvar yüzeyi özelliklerine sahiptir. Çift kollu ve ara sahanlıklı merdiveni, yüzeyi dökme mozaik kaplamalı ve demir korkulukla donatılmıştır. Sivri kemerli pencerelerin ahşap doğramalı olduğu, iç denizliklerinin de yine ahşaptan yapıldığı görülmektedir. Tek kanatlı kapılar özgün karakterini sergilemekte olup yüzeyler yağlı boyalıdır.

Fotoğraf 7-10 İç Mekândan Görünüşler

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen demiryolları için yapılan binalar fonksiyonları bakımından çeşitlilik göstermektedir. İlk akla gelmesi çok doğal olan istasyon binalarından başka yapılar da önem arz etmektedir. Zira su depoları, su cendereleri, makine depoları, atölyeleri, lojman binaları gibi çeşitlenebilen fonksiyonlarıyla bu eserler, demiryolu taşımacılığının sürdürülebilir olmasını sağlamakla kalmaz; aynı zamanda fiziki yapıları ile istasyonun silüetini tamamlayıcı bir rol de kazanırlar.

Bu anlamda I.Ulusal Mimarlık Akımı üslubunca inşa edilmiş lojmanlar, ne yazık ki istasyon binalarına nazaran daha önemsiz gibi algılanmıştır. Bu dönemde yurt sathında inşa edilen lojmanların ve diğer yapıların genel tip, mimari ve sanatsal özellikleri ile ilgili belgeleme ve sınıflandırma çalışmalarımız devam etmekte olup, kapsamlı bu çalışmanın neticesinde daha fazla eserle tipolojik bir tasnif yapabilmek amaçlanmaktadır.

Birinci ulusal mimarlık akımının genel üslubu ve özellikleri içerisinde karşımıza çıkan simetrik planlar, taşıntılı köşe kütleleri, kademeli cephe algısı, Türk mimarisinde kullanılan ve karakteristik haline gelen kemer formları ve diğer dekoratif öğelerin kullanımı lojman binaları için de geçerlidir.

Genel olarak dikdörtgen biçiminde bir oturma alanına sahip demiryolu lojman binaları içerisinde kat ve asli halindeki kullanıcı sayısı ile birlikte, sadece lojman veya hem lojman hem de demiryolu işi için tasarlanmış binaları da dikkate alarak buna göre bir sınıflandırma yapmak yerinde olacaktır. Tek katlı lojmanlar, sadece lojman olarak tasarlananlar, bir kısmı lojman bir kısmı ofis olanlar, iki katlı olanlar, kullanıcı sayısına göre düzenlenen şekillenen mekân taksimatı binaların da tasarım kriterlerini teşkil etmiştir.

Kayseri Gar sahasında yer alan 31 numaralı lojman binası TCDD arşiv kayıtlarında da belirtildiği üzere 1928 yılında inşa edilmiştir. Erken Cumhuriyet Döneminin demiryolu yapıları arasında kemerli ve vurgulu sövelerle oluşturulan yalın dekorasyonu ile dönem üslubu içerisinde arkaik bir örnek gibi algılanabilirse de fonksiyon özellikleriyle önem kazanarak öne çıkan, sahip olduğu plan ve mekân tasarımıyla dönemi içinde lojman olarak tasarlanan iki katlı, iki kullanıcıya göre inşa edilmiş tip yapılarıdır. Bu tipin kat ve kullanıcı sayısı bakımından benzerlerini bulmak mümkündür. Nazilli'de 15 plan numaralı lojman binası, yine Kayseri istasyon sahasında mevcut 27 ve 29 plan numaralı lojmanlar buna örnek verilebilir.

Kaynakça

- Aslanoğlu, İ. (2001). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*. Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi.
- Balamir, A. (2003). *Mimarlık ve Kimlik Temrinleri- I: Türkiye’de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili*, *Mimarlık Dergisi*, 313(Eylül-Ekim 2003) Erişim tarihi: 1.12.2021
<http://www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=6&RecID=66>
- Bozdoğan, S.(2002). Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.
- Bozkurt, T. (2012). İstasyon Lojmanları Son Dönem Osmanlı Yapıları. *Konya Ansiklopedisi*. (C.4: 365-366).Konya: Erman Ofset.
- Cengizkan, A. (2002) *Modernin Saati*, İstanbul: Mimarlar Derneği 1927 Ankara ve Boyut Yayınları.
- Çıkış, Ş. (2011).Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi İzmir Konutu: Yerellik ve Melezlik, *METU JFA 2011/2 (28:2)*,45-61.
- Erem, A.R. (1938). Cumhuriyet 15-D.D. Yolları 11 Yaşında. *Demiryollar Dergisi*, C.14,164,165 (*Cumhuriyetin XV inci Yıl Dönümünde Türkiye Demiryolları*), 831-843.
- Ergut, E. A. (2009). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7. 13: 121-130.
- Erkiletlioğlu, H. (2006). *Geniş Kayseri Tarihi*. Kayseri.
- Gülsoy, U. (2012). Hicaz Demiryolu. V.Engin-A.Uçar-O.Doğan (Editörler). *Osmanlı’da Ulaşım*, İstanbul: 237-260.
- Güngören, E.-Tuztaşı, U. (2014). Türk Mimarlık Tarihi Yazıcılığında Ulusal/Milli Olanın Eklektisizm ve Modernizm Ekseninde Ayrış (-tırıl-)ması Üzerine, *Tasarım Kuram*,18, 117-133.
- İybar, T. (1938). Demiryolu Tarihine Bir Bakış. *Demiryollar Dergisi*, C.14,164,165 (*Cumhuriyetin XV inci Yıl Dönümünde Türkiye Demiryolları*), 844-845.
- Karakaya, N. (2006). *Fotoğraflarda Kayseri: 1880–2006*, Kayseri: Kayseri Kocasinan Belediyesi Kültür Yayınları.

- Kılıç, F.- Van, D. (2007). Kayseri İstasyon Lojmanları, (Poster Bildiri)DOCOMOMO (Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the Modern Movement) Erişim Tarihi: 1.12.2021
<http://www.docomotr.org/uploads/2020/02/e550bcc98750b069ad289c71230d47d1.pdf>
- Satan, A. (2012). Osmanlı'nın Demiryolu Çağına Girişi. V.Engin-A.Uçar-O.Doğan (Editörler). *Osmanlı'da Ulaşım*, İstanbul: 209-218.
- Sönmez, F.,-Selçuk ,S.A. (2018). Kayseri Tren İstasyonu ve Çevresinin Kentin Modernleşme Sürecine Katkısı Üzerine Bir Okuma, *Megaron*, 13, 1, 85-101.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Süreyya, A. (1933). Demiryolu Siyasetimiz. *Ülkü*, C.1, 1, 56-62.
- Tanyeli, U. (1998) Türkiye'de Mimari Modernleşmenin Büyük Dönemeci, *Arredemento Mimarlık*,100+7,64-67.
- Turan, K. (1933). Yeni Demiryollarımızın Büyük Hedefi. *Ülkü*, C. 1, 3, 198-200.
- Yavuz, Y. (1976). İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi 2.1*, 9-34.
- Yavuz, M-Tavukçu, A.Y. (2014) Doğukapı-Akyaka-Kars-Sarıkamış-Erzurum Eski Demiryolu Hattı ve Mimari Yapılanması (II) Mimari Eserler. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7,34, 568-582.
- Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Ankara.

Summary

The First National Architecture Movement, which has a special importance in modern Turkish Architecture, appears with important buildings in the capital and the other centers of the newly established republic in the period from the IInd Constitutional Monarchy of Ottoman Empire to the 1930's.

This movement, which also coincides with the ideals of the newly established Republic of Turkey, can not be described as a style that only equips the metropolises of the republic; it also shaped the architectural character of many public buildings in the countryside. A group of public buildings are railway buildings. It is not a coincidence that the young republic wanted to establish the railway infrastructure quickly. This need for the defense and economic development of the country was seen as an indispensable policy. In this context, although many works such as station buildings, lodgings, water tanks have been built for the needs of the railway, relatively station buildings have been the subject of research and examination, and other works have not been mentioned to a large extent.

In order to understand the design aspect and architectural and typological classification of residential buildings, which were built by choosing a certain type, should be analyzed better. Other buildings not only ensure the sustainability of rail transport. They also play a complementary role to the silhouette of the station with their physical structures.

In this study, the lodging building with plan number 31, existing in the Kayseri train station area, originally two-storey and designed for two users, will be introduced, emphasizing

it's architectural and artistic aspects. The architectural story of the building in question and it's place within the scope of the First National Architecture Movement will be revealed.

In this sense, the lodgings built in the style of the First National Architecture Movement were unfortunately perceived as less important than the station buildings. The symmetrical plans, protruding corner masses, gradual façade perception, arch forms used in Turkish architecture and the use of other decorative elements, which we encounter in the general style and features of the First National Architectural Movement, are also determinative for residential buildings.

It would be appropriate to make a classification accordingly, taking into account the number of floors and main users, as well as only lodging or buildings designed for both lodging and railway work.

The lodging building number 31, located in Kayseri railway station location, was built in 1928 as stated in the TCDD archive records. It is understood from the building receipts obtained from the TCDD archive that the current use of the building, which functions as a four user lodging, was previously used as a three user lodging (in the 1950's) and originally a 2 user lodging. Although there is no change in the function, it is seen that some changes have been made in the facade layout due to the increase in the number of users, and at the same time, the main plan scheme has been partially differentiated due to some partition walls added for the interior division. The building, which has been modified for a total of four users, two independent sections on the ground and first floor, is completely empty and abandoned.

Two separate entrances to the building are given from the ground floor in the plan scheme obtained in rectangular form and in reverse symmetrical order with long side. In the structure, which is positioned parallel to the northeast-southwest axis with it's long side. One of the entrances is located to the northeast and the other to the southwest. Originally, the part that served single user throughout three floors, including the basement, was accessed through these doors. At present, one can reach the ground floor and two separate independent sections located on the first floor from each door.

Although it can be perceived as an archaic example in the style of the period with it's plain decoration created with arched and accented jambs among the railway structures of the Early Republic Period, it is one of the two-storey type structures built for two users. It stood out with its functional features and was designed as the lodging of the period with it's plan and space design. It is possible to find similars of this type in terms of floor and number of users. The lodging building with plan number 15 in Nazilli and the lodgings with plan number 27 and 29 in the Kayseri station area can be given as examples.

TÜRKİYE TOPONİMİ ÇALIŞMALARINDA SEMANTİK TASNİF SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON SEMANTIC CLASSIFICATION PROBLEM IN TURKEY TOPONYMY STUDIES

Sevil TOP YILMAZ

Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Bölgesel Coğrafya Ana Bilim Dalı,
seviltop48@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 26 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 Eylül 2021
Date accepted: 26 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Toponimi; Türkiye Toponimisi; Tasnif;
Yer Adı; Yerleşme Adı

Keywords

Toponymy; Turkey Toponymy;
Classification; Place Name;
Settlements Name

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.22

Öz

Adbilim, genellikle her dilde özel ad olarak kabul edilen ögeler üzerinde duran ve bu özel adları köken bilgisi, tarihsel gelişim, dil ve kültür açısından inceleyen bilim dalıdır. Adbilimin bir alt dalı olan "toponimi" ise, yerleşme merkezleri ya da yeryüzündeki herhangi bir fiziki özelliğe verilen adları anlam, oluşum, köken ve dağılışı açısından ele alınmasıdır. Yer/yerleşme adları sadece belirli mevkileri ifade eden birer isim olmaktan öte; tarih, arkeoloji, folklor, coğrafya, jeoloji, botanik, antropoloji, sosyoloji ve benzer diğer bilimlerin de ilgi alanına girmektedir. Toponimi temelde bir adı konu almasından dolayı dilbilimin, taşıdığı tarihi birikim sebebiyle tarihin, doğal ve beşeri ortamın izlerini taşıması sebebiyle de coğrafyanın araştırma alanı içine dâhil edilmektedir. Dünyada 19. yüzyılda ortaya çıkan toponimi çalışmalarını Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. O zamandan bu yana hem yurt dışında hem de ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında semantik açıdan toponimlerin çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülür. Yapılan tasnifler incelendiğinde çalışmaların bir kısmında bazı eksiklikler olduğu dikkati çeker. Bu noktadan hareketle, elinizdeki çalışmada hem yurt dışında hem de Türkiye'de yapılan tasnif çalışmalarını titiz bir eleştiri süzgecinden geçirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Toponimi çalışmalarının yurt dışında daha erken dönemlerde başladıkları dolayısıyla bu alanda daha önde olduklarını dikkate alarak; çeşitli değerlendirmeler yapılmış ve özellikle son dönemde yapılan tasniflerden yola çıkarak Türkiye toponimisi için bir tasnif denemesi ileri sürülmüştür. Önerilen tasnif modeli kişisel ve toplumsal toponimler, fonksiyonel toponimler, betimleyici toponimler ve diğer toponimler olmak üzere dört ana başlığa ayrılmaktadır.

Abstract

Onomatology is a discipline, focuses on the elements that are generally accepted as proper names in every language and examines these names as origins, historical development, language and culture. "Toponym", a sub-branch of onomatology, is the study of names given to place and settlements as meaning, formation, origin and distribution. Toponyms are more than names expressing locations; are also of interest to history, archeology, geography, geology, anthropology, sociology and etc. Since it basically about a name, it's included in linguistics and included in history for its historical background and also included in the field of geography due to the traces of natural and human environment. Toponymy studies, appeared in 19th century in the world, has occurred since Republic's early years in Turkey. Considering the studies both abroad and in Turkey thenceforward, it's seen that the toponyms are classified in various ways semantically. When the classifications are examined, it's noteworthy that there are some deficiencies in some studies. Thus, classification studies, made both in Turkey and abroad, tried to evaluate exactly. Considering that toponym studies started abroad earlier, they're lead the field; evaluations have been made especially on the basis of recent study, a classification-model has been proposed for Turkey toponymy. The proposed classification model is divided into four main titles as personal and social toponyms, functional toponyms, descriptive toponyms and other toponyms.

Giriş

TDK güncel Türkçe sözlüğünde ad, "Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam" şeklinde tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Ad terimi, kısaca her türlü canlı ve cansız varlığı, düşüncüyü, duyguyu, olayı ya da olguyu ifade eden dil ögesi olarak açıklanmaktadır. Göstergesi

oldukları nesnenin tek bir kişi, belirli bir varlık ya da düşünce oluşuna göre özel ad ve aynı türden varlıkları ifade edişlerine göre cins ad olarak ikiye ayrılmaktadır (Şahin, 2015a, s. 11). Başka bir tanımlamada ad, bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, hatıra getirmeye yarayan kelimedir (Aksan, 1980, s. 87). Adbilim yani onomastik (Yunancadan: onomastikê), kişi adları (antroponim), coğrafi unsurların (toponomastik) adları dâhil olmak üzere isimlerin anlamı, kökeni ve dağılışı ile ilgilenen bilim dalıdır. Dilbilimin bir alt disiplini olarak, onomastik, özel adların belirli özelliklerini (adlar, soyadları, yerlerin adları, sular, alanlar, ticari adlar vb.) tanımlar. Hayatın birçok alanında karşılaştığı ve önemli birer kaynak oldukları için adlar hem sosyal bilimler hem de doğa bilimlerinin araştırma alanına girmekte olup interdisipliner bir çalışma gerektirir (Zavoral, 2008, s. 6).

İnsanlar, hayvanlar, yapılar, kuruluşlar, eserler ve yerler gibi tek tek nesnelere atıfta bulunduğumuzda isimler kullanırız. Dilin vazgeçilmez unsurlarından olan adlar, yalnızca belirli nesnelere atıfta bulunan ifadeler olarak değil, aynı zamanda bilişsel, duygusal, ideolojik ve sosyal olarak iletişim kurmanın bir yolu olarak da çeşitli işlevlere sahiptir (Helleland, 2012, s. 99). Kişileri, yerleri, yerleşmeleri, eşyaları ayırt etmek amacıyla başlayan ad verme geleneğinin tam olarak ne zaman başladığına dair net bir bilgi yoktur ancak bu geleneğin çok eski olduğu söylenebilir. Yer adlandırma tarihinin, insanoğlunun yaşadığı yöreni ve civarını, bununla birlikte hayati ihtiyaçları ve bağlı bulunduğu cemiyetin ekonomisi için önem taşıyan avlanma sahalarını adlandırmasıyla başladığı kabul edilmektedir (Kadmon, 2000, s. 4). Topos (yer) ve onomia (ad) kelimelerinden türetilmiş olan toponimi, yer ve yerleşme adlarının etimolojik, tarihi ve coğrafi verilere göre sınıflandırılarak incelenmesi olarak tanımlanabilir. Toponimi içindeki bu adlar, yerleşme adları ve özellik adları olarak iki gruba ayrılmaktadır. İnsanların yaşadığı ya da yaşamış olduğu köy, kent gibi birimleri gösteren adlar yerleşme adlarıdır. Özellik adları/yer adları ise, bir yerin doğal ya da fiziki özelliklerini gösteren su özelliklerine, yeryüzü yükseltilerine ve doğal bitki örtüsü özelliklerine ilişkin adlardır (Gümüşçü, 2010, s. 252-253). Onomastiğin bir dalı olan, yer ve yerleşme adlarının araştırılmasıyla ilgilenen toponimi, çoğu bilim insanı tarafından sentez bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Yani pek çok farklı perspektiften incelenebilen bilgi çokluğu ve çeşitliliği olan bir disiplindir (Donada ve Reinoso, 2014, s. 1987).

Toponim, yer/yerleşme adıdır, toponimi ise yer ve yerleşme adlarının tarihinin ve kökeninin sistematik olarak araştırılmasıdır. Bir yere verilen ad, oranın fiziki yapısı, kültürü, tarihi ve nüfusu hakkında oldukça açıklayıcı unsurlar

taşıyabilmektedir. Bu bağlamda, isim yer/yerleşmenin ayırt edici bir özelliğinin önemli bir işareti olabilir (Medway ve Warnaby, 2014, s. 154). Yeryüzündeki topografik unsurlara, yerleşilmiş yerlere ve mekânlara verilen özel adlar olan ve hem yazı hem de konuşma dilinde oluşan toponimler, dünyadaki toplumlar ve bireyler tarafından kullanılan önemli bir referans sistemini temsil etmektedirler. Toponimler, haritalardaki ya da genel işaretlerdeki özellikleri tanımlamak için bir etiketleme kolaylığı sağlamasının yanı sıra bir ülkenin veya bölgenin dilsel, kültürel ve tarihi karakterinin ayrılmaz bir parçasını oluştururlar. Toponimi çalışmaları bir yer/yerleşme adının sadece anlamını ya da dilsel özelliklerini incelemeyi aynı zamanda o yerin kültürünü ve tarihini de ele alır. Böylelikle ismin arkasındaki hikâye ortaya konmaya çalışılır zira her adın anlatacak bir hikâyesi olduğu kabul edilir (Handcock, 2011, s. 1).

Toponimi araştırmaları, uzun geçmiş dönemlerde oluşup bugüne ulaşan önemli bakiyeler durumundaki yer ve yerleşme adlarını inceler (Gümüşçü, 2018a, s. 94). İnsanlar, yer ve yerleşmelere isimler verirken kendi geçmişleri, kültürleri, özelemleri, gelenek ve göreneklerini yansıtan isimleri tercih etmişlerdir. Bu sebeple toponimler tarihi, coğrafi, kültürel, etnoloji, sosyoloji ve başka açılardan da önemli bir araştırma sahası olup tarihi-güncel bütün belge ve bilgileri kullanarak oldukça geniş bir disiplin yelpazesine yayılmıştır (Gümüşçü, 2002, s. 358-364). Yerel adlar, bir kültürel coğrafi görünümdeki en önemli özelliklerden birisidir; oranın neresi olduğu hakkında bilgi verirken nasıl bir yer olduğuna dair de ipuçları vermektedir. Yer ve yerleşme adlarının incelenmesi olan toponimi, belirli bir lokasyondaki insanlar ya da onların kültürleri hakkında çok şeyi açığa çıkarır. Toponimi, diğer deliller ortadan kalkmışsa bile bir geçmişi ortaya koyabilir; bir yere hangi insanların yerleştiğini açıklayabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2010, s. 183-185). Toponimler, tarihi çalışmalar için oldukça bilgilendirici ve faydalı bilgiler sunmaktadır. İlk bakışta toponimler de diğer yazılı kaynaklar gibi metinsel unsurlar gibi görünse de tasvir ettikleri yerle ilgili eşsiz bilgiler sunduğu bir gerçektir. Başka herhangi bir kaynakta bulunamayacak bir kelimeyi muhafaza etmesi ya da kaybolmuş bir dili koruması bakımından önemli kaynaklardır. Toponimi çalışmaları, dilbilim, coğrafya, tarih, arkeoloji araştırmalarının birbiriyle ilişki kurmasına ve birbirlerini tamamlamasına olanak sağlayan interdisipliner bir yaklaşımı harekete geçirir (Langford, 2012-2013, s. 32).

Adlar, bir yerleşmenin coğrafi, tarihi, dini gibi çeşitli yönlerine ve yerleşmelerin nasıl başladığına, insanları yerleşmeye iten diğer doğal kaynaklara ışık tutar. "Arazinin pasaportu/kimliği" olan toponimik veriler bir ülkenin tarihini, dilini,

diyalektolojisini, coğrafyasını, jeolojisini, arkeolojisini ve etnografyasını incelemek için değerli kaynaklardır (Daredjan, 2015, 20). Toponimler üzerine yapılan araştırmalar, yerleşimlerin tarihi, şehirlerin topografik yapısı ve geçmişin sosyal, dini ve ekonomik faaliyetleri gibi çeşitli bilgilerin gün yüzüne çıkmasını sağlar. Geçmişin yeniden inşasının bir kaynağı olarak toponimi, yerleşmelerin topoğrafyasının yanı sıra bu yerleşmelerin kurulması, gelişmesi ve sürekliliğine katkı sağlayan tarihi kişilerin ve bu yerleşmelerde yaşayan çeşitli grupların dağılımını ve diğer önemli tarihi alanların doğru bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştırır (Aleru ve Alabi, 2010, s. 152-153).

İsim teorisinin temel konularına giriş, yer isimlendirmenin arkasındaki olası nedenlere, yani insanların belirli bir yeri isimlendirme isteklerinin ardındaki olağan motivasyonlara genel bir bakışla başlar. Daha önce, isimlendirmenin temel nedeni, insanların kendilerini mekânda yönlendirmelerinin bir yolu olarak açıklanmış ve böylece önemli yerlere isim verilmiştir. Ancak daha yakın zamanlarda, isim vermenin nihai nedeninin insanların iletişimsel ihtiyaçlarıyla ilgili olduğu ve bir isim için gerçek talebin, belirli bir durumda ortaya çıkan iletişimsel ihtiyaçlar tarafından sağlandığı tartışılmaktadır. Dahası, yer isimlendirmenin nedenleri hakkında konuşurken, kültürel motivasyonların da önemli bir rol oynadığı vurgulanmalıdır, çünkü isim binlerce yıldır kültürün temel bir parçası ve evrensel bir bileşeni olmuştur (Hoffmann ve Toth, 2018, s. 285).

Yer ve yerleşme adları, hem doğal hem de kültürel peyzajdaki geçmiş koşullar hakkında bazen yazılı kaynaklarda dahi olmayan değerli bilgiler sunan unsurlardır. Toponimler, geçmiş dönemlerdeki insanla yer arasındaki ilişkiyi yansıtan yaşayan aynalardır. Toponimlerin bugünkü hali genellikle uzun bir gelişmenin sonucunda oluşmuştur (Binggeli, 1964, s. 1). Yer ve yerleşme adlarını sadece dilsel unsurlar olarak değerlendirmek onların geçmişten bu yana taşıdıkları kültürel mirası görmezden gelmek olur. Kültürel mirasın “İnsanın yaşadığı tüm zamanlar boyunca oluşturduğu, biriktirdiği; geliştirerek, yeni sentezlerle zenginleştirdiği ve sürekliliğini sağlayarak kendinden sonraki nesillere aktardığı tüm bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan nesnelere” (Gümüşçü, 2018b, s. 108) tanımından yola çıkarak, toponimlerin aslında bir ülkenin, bir toplumun hafızası olduğu dolayısıyla geçmişten bugüne yansıyan kültürel mirasın önemli bir unsuru olduğu söylenebilir. Toponimlerin araştırılması hem tarihe hem de coğrafi geçmişe ışık tutması açısından önemlidir.

Bu düşünceden hareketle giriştiğimiz “Türkiye Toponimisi: Topografya Haritaları Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı devam etmekte olan doktora tez çalışmamızı da burada belirtmek isteriz. Zira elimizdeki toponimik tasnife ilişkin araştırma bahsedilen çalışmamızda kullanılan veriler ışığında hazırlanmıştır. Tez çalışması kapsamında alanımız dâhilindeki topografya haritalarından coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla kendi verilerimizi üreterek elde ettiğimiz yer ve yerleşme adlarının tasnif işlemi sürmektedir. Şimdiye kadar tasnif ettiğimiz verilerden ve yapmış olduğumuz literatür taramasından hareketle hazırladığımız bu çalışmada öncelikle, konuyu tartışmaya açılması hedeflenmiş, hem de literatürde daha önceden yapılmış tasnifler incelenerek Türkiye toponimisi için bir tasnif denemesi yapılmıştır. Fakat ön değerlendirme sonuçlarını içerdiğinden, yapılan tasnifte bazı eksiklikler olabilir. Söz konusu muhtemel eksikliklerin hem kendi çalışmamız ilerledikçe hem de bu alanda yapılan çalışmalar arttıkça giderileceği ümit edilmektedir.

Çalışma, kavramsal ve kuramsal çerçevenin ele alındığı giriş, teorik temelin oluşturulduğu literatürde yapılmış tasnif örnekleri ve Türkiye toponimisi için önerilen tasnif modelinin yer aldığı sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Söz konusu çalışma nitel bir araştırma olup doküman analizi yöntemi ile araştırma konusu ile ilgili daha önceden yapılmış çeşitli basılı ve elektronik materyaller incelenip değerlendirilmiştir. Konuya ilişkin dokümanlar incelenerek olgu hakkında detaylı bilgi elde edilerek Türkiye toponimisi için bir tasnif denemesi yapılmıştır.

Literatürde Yapılmış Tasnif Örnekleri

Aslına bakılırsa, toponimi çalışmaları her bir yer ve yerleşme adı için 5N1K sorularına cevap bulmaya çalışır. Yani “ne?, nerede?, ne zaman adlandırıldı?, nasıl, neden bu ad verildi? ve kim tarafından adlandırıldı?” şeklindeki sorulara cevap vermeyi amaçlar. Bu sorular, topoğrafik özelliklere, tarihsel ve dilsel araştırma yöntemlerine yanıt vermesinin yanı sıra özellikle üzerinde durulan temel soru ise “neden o ad verildi” olmaktadır. Bu soru toponimdeki belirli bir ögeye odaklanır ve genellikle belgelenemediği için adlandırma sürecindeki motivasyon üzerinde durur (Tent ve Blair, 2011, s. 68-69). Adların sınıflandırılması ve ad ile adı veren kişinin niyeti arasındaki ilişki ve toponimlerin hangi motivasyonla verildiği, toponimi çalışmaları için önemli konulardandır. Tüm adlandırma eylemlerinin anlamsal olarak bilinçli olması ve mevcut ad kalıplarını, ad modellerini işlevsel-anlamsal ve sözcüksel-morfolojik bir bakış açısıyla takip etmesi, ad vermenin altında yatan doğal bir yaklaşımdır. Anlamsal bilinç, isim verme anında, adlandırılacak göndermenin özelliklerinden birinin yaratılan isimde görünmesi ya da ona bağlı başka bir anlamsal

içerik olması anlamına gelir; dolayısıyla kesinlikle motive edilmemiş bir isim yoktur (Hoffmann ve Toth, 2018, s. 285-286).

Yer adı verme geleneği her kültür için özeldir. Yer ve yerleşme adları, bir ülkenin tarihiyle yani kişi adlarıyla, unvan ve lakaplarla, aile ilişkileriyle, toplumun uğraşlarıyla yakından ilişkilidir. Toponimlerin, zihinsel yapı ve kültürel etkiyle birlikte oluştuğu düşünülür. Bu sebeple de toponimlerin kökeni ve kaynağı kültürel miras olarak kabul edilir (Khvesko, 2014, s. 402-403). Toponimlerin oluşumunda morfolojik özellikler, bölgede geçmişten günümüze etkili olan ekonomik faaliyetler, dini kültürler, göç olgusu ve yaşanmış tarihi süreçler gibi doğal ve beşeri pek çok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Toponimlerin kökeninin araştırılmasında ana rol onomastik analiz yapan dil bilimcilere ait olduğu düşünülse de bu analiz tek başına adların ortaya çıkışını, kökenini ortaya koymada yeterli değildir. Bu noktada haritalardan, tarihi belgelerden toponimlerin incelenmesi varsa değişimlerin takip edilmesi iyi bir alternatif yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Tsinkoburova, 2014, s. 161). Teorik açıdan, toponimler bize bir yerin fiziki coğrafyası, kültürü ve tarihi ile belirli bir bölgeye bağlı insanlar hakkında çok şey söyleyebilir. Sonuçta, bu isimleri verenlerin insanlar olduğu göz önüne alındığında bu durum oldukça normaldir. Mekânlar sadece fiziksel özellikleri için değil, aynı zamanda yerel olaylardan, önemli kişiliklerden, etnik, edebi veya dini kaynaklardan ve mizahi olaylardan sonra da adlandırılır. Mekanı ve dili birbirine bağlayan toponimler, maddi ve mecazi olmakla birlikte aynı zamanda önemli ve sembolik unsurlardır (Ryu, 2012, s. 5).

Dünyada 1800'lü yıllarda ortaya çıkan toponimi çalışmaları Türkiye'de 1920'li yıllarda başlamıştır. O zamandan bu yana hem yurtdışında hem de ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında toponimlerin tasnifi bakımından farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Günümüze kadar toponimi alanında pek çok çalışma yapılmış ve çeşitli toponimik tasnifler ileri sürülmüştür. Toponimlerin tasnifine ilişkin ulaşılan ilk örnek 1834 yılında Çek asıllı F. Palyatskiy tarafından yapılmıştır. Palyatskiy, "Çekoslavakya Adlarının Etimolojik Çözümlemesi" isimli çalışmasında toponimlerin sınıflandırılması ile ilgili olarak yer adlarını "kurucusunun veya sahibinin adını taşıyan yer adları" ve "bölgelelerin coğrafi konumuna göre adlandırılan yer adları" olarak iki gruba ayırmıştır (Aktay, 2018, s. 67). Oldukça net ve sade başlıklara sahip bu sınıflandırma, detaylı bir tasnif modeli olmasa da günümüzde yapılan tasniflerdeki başlıklardan ikisine sahip olduğu düşünülürse yol gösterici olduğu söylenebilir.

Daha sonra 1865 yılında onomastik üzerine araştırmalar yapan Avusturyalı dil bilimci Franz Mikloschich de toponimleri tasnif etmiştir. Ona göre toponimler, “özel adlardan oluşan yer adları” ve “cins isimlerden oluşan yer adları” olarak temelde iki gruba ayrılmaktadır. Daha sonra bu iki başlığı da kendi içinde aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır (Neweklowsky, 2015, s. 198-200).

1. Özel adlardan oluşan toponimler
 - 1.1. İsimler
 - 1.2. Sıfatlar
2. Cins isimlerden oluşan toponimler
 - 2.1. Toprak özellikleri ile ilgili toponimler
 - 2.2. Su ile ilgili toponimler
 - 2.3. Bitki örtüsüyle ilgili toponimler
 - 2.4. Hayvan adlarında oluşan toponimler
 - 2.5. Bölge yapısı ile ilgili toponimler
 - 2.6. Bölge insanın uğraşlarını yansıtan toponimler
 - 2.7. Sanayi gereçleriyle ilgili toponimler
 - 2.8. Etnik tanımlar
 - 2.9. Toplumsal yapıyla ilişkili olan ya da olmayan toponimler.

Dil bilimci Henry Louis Mencken, ilk baskısını 1921 yılında yayınladığı, “The American Language: An Inquiry into the Development of English in the United States” isimli eserinde Proper Names (Özel Adlar) üst başlığı altında coğrafi adlar olarak nitelendirdiği toponimleri 8 başlık altında tasnif etmiştir. Mencken’in tasnifi şu şekildedir (1921, s. 288).

1. Kişi adlarından oluşan toponimler,
2. Diğer yerlerden ya da eski yerlerden aktarılan toponimler,
3. Yerli Amerikan toponimleri,
4. Yabancı dildeki toponimler,
5. İncil’e ait ve mitolojik toponimler,
6. Yerelliği tanımlayan toponimler,
7. Yerel flora, fauna ve jeolojiden hareketle oluşan toponimler,
8. Tamamen hayali isimlerden türetilmiş toponimler.

Dil bilimci ve toponimist olarak ün salan George Steward ise yer ve yerleşme adları ile ilgili 9 basamaktan oluşan bir tasnif öne sürmüştür. Ona göre yer ve yerleşmelere ad verme geleneği, tek bir temel nedene dayanmaktadır. O da bir yeri diğerinden ayırt etme arzusudur. Bunu yapabilmek için de adlandırıcı birkaç farklı

mekanizmadan ve tanımlamadan faydalanmaktadır. George Steward'a göre toponimler, tanımlayıcı/betimleyici toponimler, iyelik belirten toponimler, vaka toponimleri, çağrışımsal toponimler, öfemistik toponimler, uydurulmuş toponimler, yer değiştirmiş toponimler, halk etimolojisiyle ilgili toponimler, hatalı toponimler olmak üzere dokuz farklı gruba ayrılmıştır. Onlar da kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Stewart'ın yapmış olduğu ayrıntılı toponimik tasnif şu şekildedir (1954, s. 1-13).

1. Betimsel adlar

- 1.1. Saf betimleme olan toponimler

- 1.2. Çağrışımsal betimleme olan toponimler

- 1.3. İlişkisel betimleme olan toponimler

2. İyelik belirten toponimler

- 2.1. Kişi adlarından oluşan toponimler

- 2.2. Etnik toponimler

- 2.3. Mitolojik toponimler

3. Vaka adları

- 3.1. Doğal afetlerle ilgili toponimler

- 3.2. Önemli gün ve tarihlerle ilgili toponimler

- 3.3. Hayvan Adlarıyla oluşan toponimler

4. Çağrışımsal toponimler

- 4.1. Kişi adlarını hatırlatan toponimler

- 4.2. Başka yerleri hatırlatan toponimler

5. Övgü içeren toponimler; Bunlar, geçmişe veya şimdiye değinmektense, geleceğe referansla verilen sayıca nispeten az olan isimlerdir. Verilen isimleri idealize etmek amaçlanmaktadır.

6. Uydurulmuş toponimler; Bunlar, yeniden birleştirilen seslerden veya harflerden, eski kelimelerin parçalarından, baş harflerinden, geriye doğru yazımlarından, hecelerin tersine çevrilmesiyle ve benzeri yeni kelimeler oluşturmak için oluşturulmuş toponimlerdir.

7. Yer değiştirmiş toponimler

8. Halk etimolojisinden oluşan toponimler

9. Hatalı toponimler.

“Onomastica” isimli derginin 1958 yılındaki sayısında dil bilimci Rudnyčkyj, Kanada ve Kuzey Amerika yer adlarını kategorize etmek için bir sınıflandırma yapmıştır. Ona göre toponimler tarihi, dilsel ve onomastik olarak temelde 3 gruba

ayrılmaktadır. Tasnifin ilk basamağı olan tarihi toponiminin daha önce Armstrong ve Kirkconnell tarafından geliştirildiğini belirtmiştir. Diğer iki tasnif türünü 1949 yılında yapmış olduğu bir çalışmada kendisinin geliştirdiği ileri sürülmektedir. Rudnyčkyj tarafından ileri sürülen toponimik tasnif aşağıdaki gibidir (Tent ve Blair, 2011, s. 72).

1. Tarihi toponimler

1.1. Kızılderili toponimler

1.2. Portekizce, İspanyolca ve Fransızca keşif döneminden betimleyici toponimler

1.3. Fransız keşif döneminden dini karakter adları

1.4. İngiliz yönetimine ait toponimler

1.5. Modern ya da ulusal döneme ait toponimler

2. Dilsel toponimler

2.1. Aborjin Kızılderili toponimler

2.2. Roma tanrıları ile ilgili toponimler

2.3. Kelt kökenli toponimler

2.4. Slav kökenli toponimler

2.5. Diğer toponimler (İbranice, Latince vb.)

3. Onomastik toponimler

3.1. Yerli Kızılderili toponimler

3.2. İthal edilmiş toponimler

3.3. Yeni Kanada toponimleri

Yukarıda verilen tasnifte öncelikle 3 farklı yaklaşımın tek bir sınıflandırma yöntemi içinde verildiği belirtilmelidir. Yani semantik bir sınıflandırma yapılıyorsa dilsel ve onomastik toponimlerin burada olmaması gerekir. Onlar ayrı araştırılması gereken unsurlardır. Bunun yanı sıra yapılan tasniflerin milli taraflarının olduğu da ortadadır. Aborjin isimleri, Kızılderili toponimler gibi sadece o bölgeye özel sınıflandırmaların olması söz konusu tasnifi milli bir tasnif yapmış ve dolayısıyla genele uygulanması söz konusu değildir.

Türkiye’de toponimi çalışmaları Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlamış olsa da tasnife ilişkin çalışmalar daha geçtir. 1968 yılında Ahmet Belce tarafında hazırlanan Manisa İli Yer Adları isimli lisans tezinde bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Burada toponimler, “tarih terimleriyle, kişi adlarıyla, meslek isimleriyle, ayrı ırk ve yabancı adlarla, hayvan adlarıyla, dini adlarla, ziraatla, renk adlarıyla ve coğrafi terimlerle ilgili toponimler” başlıkları altında sınıflandırılmıştır (Şahin, 2015b, s. 12).

1970 yılında ise Özcan Başkan tarafından yapılan “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme” isimli çalışmada da bir sınıflandırma örneği öne sürülmüştür. Buna göre toponimler, tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar ile insanlara ve topluluklara dayanan adlar olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar da yine kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmaktadır (Başkan, 1970, s. 241-247). Özcan Başkan’ın söz konusu tasnifi Türkiye’de ondan sonra yapılan pek çok toponimi araştırmasında kullanılmış ve bu anlamda en fazla bilinen çalışma olduğu görülmektedir.

1. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar

1.1. Çevreyle ilgili adlar (Doğrultular, coğrafya adları, madenler, değerli taşlar, mevsimler, günler, sayılar, renkler)

1.2. Bitkilerle ilgili adlar (Ağaçlar, meyveler, sebzeler, tahıllar, çiçekler, bitki parçaları)

1.3. Hayvanlarla ilgili adlar

2. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar

2.1. Kişilerin fiziksel yaşayışı il ilgili adlar (yiyecekler, içecekler, eşya konacak kaplar, kesici aletler, savaş ile ilgili adlar, koşum takımı, kumaş maddeleri, yapı kısımları)

2.2. Kişilerin duygusal yaşayışı ile ilgili adlar (duyular, aile bireyleri, dinle ilgili adlar)

2.3. Kişilerin kendi varlıkları ile ilgili adlar (vücut kısımları, rütbelere ve mevkiler, insanı ilgilendiren sıfatlar, meslekler, insan adları)

Yukarıda yapılan tasnif ülkemizde toponimi çalışmaları için önemli ve yol gösterici olmuştur. Dönemi içinde değerlendirildiğinde oldukça başarılı ve bu alanda çalışma yapanların başvurduğu ilk eserler arasındadır. Her ne kadar yapılan çalışmalarda en fazla atıf olsa da bazı eksikliklerin olduğunu belirtmeden geçmek mümkün değildir. Öncelikle çevreyle ilgili adlara bir alt başlık açıp içine doğrultular, madenler, renkler, mevsimler dahil edilip bitki ve hayvan adlarının dışarda bırakılmasının eksiklik olduğu ortadadır. Zira bitkiler ve hayvanlar da çevrenin unsurlarıdır. Bu sebeple ya söz konusu başlığa dâhil edilmesinin ya da çevreyle ilgili adlar başlığını kaldırıp bunları tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar başlığı altında ayrı ayrı sınıflandırmanın daha doğru olacağı düşünülebilir. Bunun yanı sıra insanlara ve topluluklara dayanan adlar olarak bir üst başlık oluşturulduğu, ancak alt başlıklarında da eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu anlamda ilk akla

gelen Anadolu'da adlandırma yaparken sıkça başvurulan boy, oymak, cemaat, aşiret adlarına yer verilmediği görülmektedir.

1974 yılında Doğan Aksan tarafından "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar" isimli bir çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmada kendisinden önce Özcan Başkan tarafından yapılan sınıflandırma da ele alınarak yeni bir tasnif örneği ileri sürmüştür. Türk halkının oturduğu, yurt tutacağı yere ad verirken hangi öğelere önem verdiği, hangi kavramlara başvurduğunun aşağı yukarı belli olduğunu belirten Doğan Aksan'a göre Anadolu köy adlarında adlandırma yolu aşağıdaki gibidir (1974, s. 187).

1. Çevreyle ilgili adlar

1.1. Çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı

1.2. Çevredeki renkler

1.3. Çevrenin genel nitelikleri

1.4. Çevredeki varlıklar

1.4.1. Bitki örtüsü

1.4.2. Hayvanlar

1.4.3. Yapılar

2. Bireyle ilgili adlar

2.1. Kişi adları

2.2. Dinle ilgili adlar

2.3. Meslekler

Doğan Aksan kendisinden 4 yıl önce Özcan Başkan tarafından yapılmış olan tasnife bazı katkılarda bulunarak yeni bir sınıflandırma ortaya koysa da söz konusu çalışmada da eksikliklerin olduğu belirtilmelidir. İlk olarak göze çarpan eksiklik Özcan Başkan'da da olduğu gibi Anadolu'da yaygın olarak başvurulan atadan yadigâr isimlerin verilmesi geleneğine yer verilmemesidir. Yani boy, oymak, cemaat, aşiret isimleri gibi toponimi türü maalesef ki bu çalışmada da kendine yer bulamamıştır. Bunun yanı sıra çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı başlığının da geniş kapsamlı olduğu ve detaylandırılmadığı söylenmelidir. Yukarıda belirtildiği üzere eksiklikleri bulunsa da her iki çalışmanın da toponimi alanında öncü çalışmalar olduğu ve bu alana önemli katkılar sağladığı aşikârdır.

Toponimik sınıflandırma konusunda katkı yapan bir diğer eser ise halk bilimci, ad bilimci Baker ve Carmony tarafından kaleme alınan "Indiana Place Names" isimli çalışmadır. Burada toponimler 13 sınıfa ayrılmıştır. Aslına bakılırsa, Baker ve Carmony'nin tasnifi, Stewart'ın öne sürdüğü sınıflandırmanın bazı küçük

değişikliklerle biraz daha genişletilip, geliştirilmiş hali olarak nitelendirilebilir. Baker ve Carmony tarafından ortaya konulan toponimik tasnif aşağıda verilmiştir (Tent ve Blair, 2011, s. 73).

1. Kişi adlarından oluşan toponimler
2. Başka yerlerin isimlerinden hareketle oluşan toponimler-transfer edilmiş toponimler
3. Konumla ilgili toponimler-yer yön belirten adlar
4. Betimleyici toponimler- bir özelliğin ya da çevrenin niteliğini belirten adlar-kişisel deneyim ve yargıları belirten
5. İlham veren toponimler
6. Mizahi toponimler
7. Yerli toponimler- özgün yerli adlar, kişisel yerli adlar, değiştirilmiş yerli adlar, betimleyici isimler.
8. İngilizceden başka dillerden oluşan toponimler- transfer edilmiş adlar, yabancı dildeki betimleyici adlar.
9. Herhangi bir vakadan hareketle oluşan toponimler
10. Halk etimolojisi ile ilgili toponimler-bilmediğiniz bir ismi bildiğiniz bir isimle yeniden biçimlendirmek; bozuk yabancı isimler içerir.
11. Uydurulmuş toponimler-başka isimlerden üretilmiş, harfleri tersine çevirerek ya da başlatıcılar değiştirilerek üretilen adlar.
12. Hatalı toponimler-yazım ve imla hatalarından kaynaklı oluşan adlar.
13. Efsane ve hikâyelerle ilgili toponimler-yerli halk efsanelerinden çıkan isimler.

Yukarıda verilen tasnife bakıldığında bazı kategorilerin birden çok başlık altında tekrar ettiği görülebilir. Özellikle betimleyici adların üç farklı başlıkta verildiği dikkati çekmektedir. Dördüncü başlık tasviri toponimlere ayrılmış ancak yedinci ve sekizinci başlıklarda tekrar edilmiştir. Tasviri toponimlerin tekrar edilmesi yerine alt başlıklar olarak dördüncü grupta verilmesinin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Tekrara düşen bir diğer başlık ise kişi adlarından oluşan toponimlerdir. Yedinci başlıkta verilmiş olan yerli kişi adları, birinci grupta yer alan kişi adlarının altında alt başlık olarak verilmesi daha uygun görünmektedir (Tent ve Blair, 2011, s. 74). Ayrıntılı bir tasnif gibi görünse de birbiriyle çakışan ve tekrar eden başlıklar bulunması karışıklığa sebep olmaktadır.

1985 yılında Randolph Freeman tarafından yayınlanan çalışmada *The United States Geographic Board* ve *The Geographic Board of Canada* 'nın (Amerika Birleşik Devletleri Coğrafya Kurulu ve Kanada Coğrafya Kurulu)1900'lerin başında yer/yerleşme adları için toponimik bir yapılandırmayı kabul ettiği belirtilmektedir. Buna göre toponimler 3 ana gruba ayrılmıştır (Freeman, 1985, s. 9-10).

1. Açıklayıcı/Betimleyici adlar: Adlandırılan yer veya yerleşmenin bazı özellikleri nedeniyle açıklayıcı olması amacıyla verilen adlardır.

2. Açıklayıcı olmayan adlar:

2.1. Kişi adları; önemli bir kişiyi onurlandırmak ya da oraya ilk yerleşenleri anmak için verilen toponimler

2.2. Aktarılan adlar; başka bir ülkeden veya yerden alınan toponimler

2.3. Bir olayı ya da tarihi anımsatan adlar; yerle ilişkili bir olay ya da keşif tarihi ile ilgili toponimler

2.4. Dini adlar; ilk yerleşen toplulukların inançlarını yansıtan toponimler

2.5. Gündelik veya tuhaf adlar; genellikle küçük köylere ya da özelliklere verilen toponimlerdir

2.6. Dönüştürülmüş adlar; başka dilden kendi dillerine dönüştürülen toponimler

3. Karışık adlar

Söz konusu bu tasnifte açıklayıcı adlar başlığının detaylandırılmamış olması önemli bir eksikliktir. Burada toprak, bitki örtüsü, hidrografya gibi pek çok özellikten hareketle isim verildiği düşünülürse sadece açıklayıcı adlar şeklinde alt başlıkları bulunmayan bir tasnif oldukça yüzeysel kalacaktır. Tıpkı ikinci kategoride yapıldığı gibi alt başlıklara ayrılması açıklayıcı adlar derken neyin ifade edildiğinin daha net anlaşılmasını sağlardı.

Dil bilimci Rosemarie Gläser, 1998 yılında yayımlanan çalışmasında Avustralya toponimisine ilişkin bir tasnif yapmıştır. Öncelikle yer ve yerleşme adlarını Aborjin yer/yerleşme adları ve Anglo-Avustralya yer/yerleşme adları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Söz konusu sınıflandırmada yerli ve göçmen kökenlere atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu tasnifi de kendi içinde tekrar sınıflandırmış olup Aborjin adlarını genellikle tanımlayıcı/betimleyici adlar olarak belirtmiştir. İkinci başlık olan Anglo-Avustralya isimlerini ise kendi içinde aşağıdaki gibi 6 sınıfa ayırmıştır (Tent ve Blair, 2011, s. 74).

1. İngiliz İmparatorluğu'na olan sadakati ifade etmek için kullanılan toponimler

2. Kâşifleri anmak için kullanılan toponimler

3. Avustralya'nın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunanları anmak için kullanılan toponimler

4. Kadınları anmak için kullanılan toponimler
5. Transfer edilmiş toponimler
6. Yaygın isimler (tanımlayıcı, çağrışımsal, olay vb.)

Gläser'in yapmış olduğu bu tasnifin ilk dört kategorisi tek başlık altında toplanabilecekken ayrı ayrı dört farklı gruba ayrılmıştır. Birinci gruptaki toponimler İngiliz İmparatorluğu'na olan bağlılığı göstermek için devlet adamlarının, kraliyet üyelerinin isimlerinin verilmesini ifade etmektedir. İkinci kategoride kâşifleri anmak için onların adlarının yer ve yerleşmelere verilmesinden söz edilmekte olup üçüncü kategoriye gelindiğinde ise yine Avustralya'nın kalkınmasına katkıda bulunan kişi isimlerinden hareketle oluşturulmuş toponimler karşımıza çıkmaktadır. Tasnifin dördüncü basmağı ise kadınlara ayrılmış olup onların isimlerinin yer ve yerleşmelere verilmesiyle oluşan toponimlerden söz etmektedir. Avustralya toponimisine ilişkin bu tasnif incelendiğinde ilk dört grubun kişi/şahıs adları olarak tek bir üst başlık altında toplanabileceği gerekirse alt başlıklara ayrılacağı görülmektedir. Bunun yanı sıra son başlık da o kadar geniş bir çerçeveye sahiptir ki tasnif esnasında karışıklığa sebebiyet verebileceği düşünülmektedir.

“Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış” isimli çalışmasında, konuya Tuncer Gülensoy da değinmiş olup araştırmacı temelde Özcan Başkan'ın yapmış olduğu sınıflandırmaya dayanan yeni bir tasnif örneği sunmuştur. Söz konusu tasnif şu şekildedir (Şahin, 2015b, s. 104).

1. Çevreyle ilgili olarak tabiat ve fizik koşullarına dayanan adlar
 - 1.1. Çevreyle ilgili adlar
 - 1.2. Bitkilerle ilgili adlar
 - 1.3. Hayvanlarla ilgili adlar
2. İnsanlara ve toplumlara dayanan adlar
 - 2.1. Fiziksel yaşayışla ilgili adlar
 - 2.2. Duygusal yaşayış ile ilgili adlar
 - 2.3. Kişilerin varlıkları ile ilgili adlar
3. Orta Asya'dan getirilen yer adları
4. Moğolcadan Türkçeye geçen yer adları
5. Arapça yer adları
6. Farsça yer adları
7. Öteki dillerden Türkçeye geçen yer adları

Gülensoy'un bu tasnifine bakıldığında yedi başlıktan dördünün toponimlerin dil kökenlerine göre yapıldığı görülmektedir. İlk üç başlık semantik bir tasnif olarak değerlendirilebilir ancak son dört başlık için bunu söylemek mümkün değildir. Müellif tek bir sınıflandırmada birden fazla tasnif ölçütü kullanmış ve bu da bir karmaşıklığa yol açmıştır. Dolayısıyla yukarıda verilen toponimi sınıflandırmasının, semantik tasnif başlığı altında herhangi bir çalışmada uygulanamayacağı belirtilmelidir.

Robert Rennick, 2005 yılında yapmış olduğu çalışmasında 8 ana başlıktan oluşan bir toponimik sınıflandırma örneği sunmuştur. Bunu yaparken de ilk kez yer ve yerleşme isimlerinin birbirinden ayrılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Rennick'e göre insanlar tarafından meydana getirilen köy, kasaba, şehir gibi yerleşme birimlerine verilen isimler yerleşme adları; dere, göl, vadi, ova gibi doğal unsurlara verilen adlar da özellik adı/yer adı olarak ifade edilmelidir. Rennick'e göre toponimler öncelikle anlamsal ve çağrışımsal olarak ikiye ayrılır. "Anlamsal" bir isim bize refere ettiği şey hakkında bilgi verir: açıktır; en azından orada yaşayan kişiler için yer ya da yerleşme adı tanımlayıcı olmaktadır. Bir "çağrışımsal" ad ise yalnızca uygulandığı yer veya yerleşme ile ilgilidir. Bir yabancı için açık olmaz ve bize yer ya da yerleşme hakkında hiçbir şey söylemez. Rennick'e göre sınıflandırma yaparken önemli olan bir diğer unsur basit açıklamalardan kaçınılmasıdır. Yer ve yerleşme adları her zaman gördükleri kadar basit ya da derin anlamlara sahip olmayabilirler. Bazen bize iyi bir hikâye anlatıyor gibi görünen bazı isimler daha sıradan bir kökene sahip olabilir. Rennick'in tüm bu açıklamalardan sonra toponimleri aşağıda verildiği gibi 8 ana başlığa ayırdığı görülmektedir (2005, s. 291-301).

1. Kişi adlarından oluşan toponimler
 - 1.1. Tam adlar (aile adı, lakap, kaşifler, ilk yerleşenlerin adları gibi.)
 - 1.2. Yerel halkın adı
 - 1.3. İlk yerleşenlerin akrabalarının, arkadaşlarının adları
 - 1.4. Yerle bir ilişkisi ve yerel olmayan isimler.
 - 1.5. Yerle birebir ilişkisi olmayan ama önde gelen insanların isimleri(ulusal liderler ve tarihi şahsiyetler gibi)
2. Başka bir yerden ya da özellikten alınmış toponimler
 - 2.1. İlk yerleşimcilerin önceki yerlerinden ithal edilen isimler
 - 2.2. Yakındaki özelliklerden aktarılan adlar
 - 2.3. Yer veya bölge sakinleriyle ilişkisi olmayan başka yerlerden alınan isimler
3. Yerel ya da betimleyici toponimler

3.1. Diğer yerlere veya özelliklere göre konum, yön, konum veya mesafe belirten adlar

3.2. Şekil, boyut, koku, renk ile ilgili adlar

3.3. Doğal çevrenin diğer özelliklerinden türetilen isimler (peyzaj, arazi, topografya; toprak, mineraller; su kütleleri; hayvanlar; bitki yaşamı)

3.4. Açıklayıcı, tanımlayıcı ve mecazi isimler

4. Tarihi olaylar ile ilgili toponimler

4.1. Yerel olmayan adlar (Hatıra)

4.2. Yerel adlar(bir bölgede ya da çevresinde meydana gelen olayları yansıtan toponimler)

4.3. Yerel adlar (yerel halkın karakteristik özelliğini yansıtan toponimler. Bunlar madencilik, kerestecilik, at yetiştirme gibi ekonomik faaliyetleri yansıtan isimlerdir.)

4.4. Ünlem/nida olarak değerlendirilen toponimler

5. Öznel isimler; adlandırılan yer veya özellikten daha çok adlandıran hakkında bilgi veren toponimler

5.1. İlham verici ve sembolik isimler (örneğin ilk yerleşenlerin isteklerini ve ideallerini yansıtan adlar)

5.2. Yaşayanların takma adları/lakapları (karakterlerine veya davranışlarına atıfta bulunarak)

5.3. Yüksek kültürü, zevkleri, ilgi alanlarını veya özlemleri yansıtan edebi, dinsel isimler

5.4. Yerleşim / isimlendirme sırasındaki olayları / koşulları anımsatan mizahi ve çeşitli tuhaf isimler

6. Hatalı toponimler

7. Birden fazla kaynağı olan toponimler

8. Orijinal kalmış toponimler- Etimolojisi bilinmeyenler dahil

Avustralya'daki Fransız deniz keşifleri üzerine olan araştırmalarıyla bilinen tarihçi Leslie Ronald Marchant, 1998 yılında Avustralya kıyı şeridinde verilen Fransız toponimlerini incelemiş ve onları tasnif etmiştir. Marchant'a göre Avustralya kıyı şeridinde verilen Fransız toponimleri şu şekilde gerçekleşmiştir (Tent ve Slatyer, 2009, s. 21).

1. Keşif gemilerinden sonra verilen toponimler

2. Bölgedeki daha önceki Fransız gezginlerinden etkilenen toponimler

3. Fransız bilimi, edebiyatı ve savaşındaki önemli tarihsel figürlerden etkilenen toponimler

4. Fransız siyaseti, bilimi ve savaşındaki çağdaş önemli isimlerden kaynaklı toponimler

5. Fransız devrimci ve Napolyon askeri zaferlerinden etkilenen toponimler

6. Fiziksel görünümünden kaynaklı toponimler

7. Yaşanan bir olaydan kaynaklanan toponimler

8. Flora veya fauna kaynaklı toponimler

9. Keşif üyelerinden alınan toponimler

Yukarıda verilen toponimik sınıflandırma özel bir bölge için yapılmış ve büyük oranda bölgenin kendi geçmişini yansıtan bir sınıflandırma olup bir bakıma milli bir tasnif denilebilir. Fransız kültürünü, politikasını ve döneminin değerlerini yansıtan bu sınıflandırmayı genel toponimik bir analiz olarak değerlendirilmek mümkün değildir.

Dil bilimci Peder Gammeltoft 2005 yılında Uluslararası Onomastik Bilimleri kongresinde sunduğu çalışmasında, tıpkı Stewart gibi adlandırmadaki motivasyonu merkeze aldığı bir toponimik sınıflandırma örneği ileri sürmüştür. Gammeltoft'un yapmış olduğu sınıflandırma çok daha komplike olmasına rağmen sınıflandırmanın kendi içinde daha tutarlı olduğu ve çakışma yaşanmadığı söylenebilir. Gammeltoft'un kendisinin de ifade ettiği gibi yaptığı sınıflandırmanın temeli Kurt Zilliacus 1966 yılında yayınladığı çalışmasına dayanmaktadır (Gammeltoft, 2005, s. 155).

1. İlişkili/Bağlantılı Toponimler

1.1. Topografi ile bağlantılı toponimler

1.1.1. Lokasyona göre belirlenen toponimler

1.1.2. Konumun ad taşımayan bir konuma göre belirlenmesi

1.1.3. Göreceli konuma göre belirlenen toponimler

1.2. Kurumsal ya da idari bir yere göre verilen toponimler

1.3. Kişiyle/kişilerle ilişkilendirilen toponimler

1.4. Dış bir olayla ilgili verilen toponimler

2. Nitelik Belirten Toponimler

2.1. Boyut/ölçü ile ilgili toponimler

2.2. Şekil belirten toponimler

2.3. Renklerle ilgili toponimler

2.4. Yaşla/çağla ilgili toponimler

2.5. Malzeme ve dokudan hareketle verilen toponimler

2.6. Orada ya da yakınında olanlarla ilgili toponimler

2.6.1. Canlılar

2.6.2. Yetiştirilen bitkilerle ilgili toponimler

2.6.3. Cansız nesnelere ilgili toponimler

2.7. Algılanan niteliklerle ilgili toponimler

3. Kullanıma göre verilen toponimler

Gammeltoft'un yapmış olduğu bu tasnif kendinden öncekilere bakıldığında ad verme motivasyonu hakkında yol gösterici olduğu söylenebilir. Özellikle ilk iki ana grubun alt başlıklarla detaylandırılması da okuyuculara bir perspektif sunmaktadır. Ancak üçüncü grup için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Yeterince detaylandırılmamış ve açıklanmamıştır.

Dil bilimci Jan Tent ve Helen Slatyer 2009 yılında yaptıkları "Naming Places on the 'Southland': European Place-Naming Practices from 1606 to 1803" adlı araştırmalarında toponimi tipolojisi ile ilgili bir örnek sunmuşlardır. Onların yaptığı tasnif 7 temel gruba ayrılmaktadır (Tent ve Slatyer, 2009, s. 27-28).

1. Betimleyici Toponimler

1.1. Topoğrafik toponimler

1.2. Göreceli/Rölatif toponimler

1.3. Sayısal/ölçü bildiren toponimler

1.4. Bölgesel toponimler

2. Çağrışımsal Toponimler

2.1. Çevreyle ilgili toponimler

2.2. Yapılarla ilgili toponimler

3. Yaşanmış Olaylarla İlgili Toponimler

3.1. Olaylarla ilgili toponimler

3.2. Önemli günlerle ilgili toponimler

4. Değer Yansıtan Toponimler

4.1. Övgü içerikli toponimler

4.2. Kınayıcı toponimler

5. Değiştirilmiş Toponimler

5.1. Transfer edilen toponimler

5.2. Yeri değişen toponimler

6. Yerli Toponimler

6.1. Toponim olmayan kelimeler

7. Bir Yere/Yerleşmeye Kendi Adını Veren

7.1. Kişi adlarından oluşan toponimler

7.1.1. Keşif üyelerinden hareketle oluşmuş toponimler

7.1.2. Diğer toponimler

7.2. Cansız varlıkların adlarından oluşan toponimler

7.2.1. Gemi adlarından oluşan toponimler

7.2.2. Diğer toponimler

2009 yılında coğrafya alanında İbrahim Altunışık tarafından Prof. Dr. Yalçın Karabulut danışmanlığında ‘Coğrafi Bakımdan Batman İli Yer Adları’ adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmada çalışılan alan ile ilgili olarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu tasnif kendinden öncekilerden izler taşısaya da daha çok coğrafya biliminin alt başlıklarından hareketle oluşturulmuş bir toponimik sınıflandırmadır. Buna göre tasnif aşağıdaki gibidir (Altunışık, 2009, s. 22-23).

1. Fiziki Coğrafya Bakımından Yer Adları

1.1. Jeomorfolojiden etkilenen yer adları

1.2. Hidrografyadan etkilenen yer adları

1.3. Kayaçlardan etkilenen yer adları

1.4. Bitkilerden etkilenen yer adları

1.5. Hayvan varlığından etkilenen yer adları

1.6. Klimatolojiden etkilenen yer adları

1.7. Toprak yapısından etkilenen yer adları

2. Beşeri Coğrafya Bakımından Yer Adları

2.1. Yerleşme şekillerinden etkilenen yer adları

2.2. Nüfustan etkilenen yer adları

2.3. Kişi adlarından etkilenen yer adları

2.4. Aile-aşiret varlığından etkilenen yer adları

2.5. Din varlığından etkilenen yer adları

2.6. Etnik yapıdan etkilenen yer adları

3. Ekonomik Coğrafya Bakımından Yer Adları

3.1. Hammaddeden etkilenen yer adları

3.1.1. Tarımdan etkilenen yer adları

3.1.2. Hayvancılıktan etkilenen yer adları

3.1.3. Madenlerden etkilenen yer adları

3.2. Hizmetler bakımından etkilenen yer adları

3.2.1. Ulaşımından etkilenen yer adları

3.2.2. Ticaretten etkilenen yer adları

3.3. Sanayiden etkilenen yer adları

3.4. Yayılacılıktan etkilenen yer adları

- 3.5. Acılıktan etkilenen yer adları
4. Matematiki Coğrafyadan Etkilenen Yer Adları
5. Tarihi Coğrafya Bakımından Yer Adları
6. Diğer Yer Adları
- 6.1. Anlamına ulaşılan diğer yer adları
- 6.2. Anlamına ulaşılamayan diğer yer adları

2011 yılında Jan Tent ve David Blair “Motivations for Naming: The Development of a Toponymic Typology for Australian Placenames” ismiyle yayımlanan çalışmalarında da toponimik sınıflandırma yapmışlardır. Toponimi çalışmaları için standart ve pratik bir tipolojinin olmamasının yer ve yerleşme adlarını analiz etme konusunda önemli bir eksiklik olduğunu belirterek bu çalışmada ad verme motivasyonu ile ilgili 9 ana grup belirlenmiş olup onlar da kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır (Tent ve Blair, 2011, s. 85-86).

1. Bilinmeyen adlar— Toponiminin kökeninin, nerden türetildiği bilinmeyen adlar
2. Betimleyici adlar— bir yerin doğasında olan bir özelliği gösteren adlar
 - 2.1. Topoğrafik adlar — yerin fiziksel görünüşünü tasvir eden adlar
 - 2.2. Konumla ilgili adlar — bir yerin kronolojik veya uzamsal olarak diğerine göre konumunu gösteren adlar
 - 2.3. Yer yön adları - bir yerin konumunu veya yönünü gösteren adlar
 - 2.4. Sayısal/ölçüyle ilgili adlar— ölçüyle ya da sayıyla bir yeri adlandırma
3. İlişkisel adlar- özellik veya fiziksel bağlamı ile her zaman veya sıklıkla ilişkili olan bir şeyi belirtme
 - 3.1. Yerel adlar - yerle birlikte görülen veya bu yerle ilişkili topoğrafik, çevresel veya biyolojik nitelikteki bir şeyi belirten adlar
 - 3.2. Meslek / Etkinlik adları - yerle ilişkili bir mesleği veya alışılmış etkinliği gösteren adlar
 - 3.3. Yapı adları – yer ile ilişkili üretilmiş bir yapıyı gösteren adlar
4. Vaka/Olay adları— yerle ilgili bir faaliyeti, durumu, kazayı veya olayı kayıt altına almak için kullanılan adlar
 - 4.1. Olay adları— yerle ilgili bir olayı ya da faaliyeti belirten adlar
 - 4.2. Zamanla ilgili adlar — yerle ilgili bir zaman dilimini hatırlatmaya yönelik verilen adlar
5. Değer belirten adlar- ismi verenin duygusal reaksiyonunu ya da yerin çağrıştırdığı anlamı yansıtan adlar

- 5.1. Çağrışımsal adlar — yere olumlu çağrışımlar yapan adlar
- 5.2. Çağrışımsal adlar — yere olumsuz çağrışımlar yapan adlar
6. Yer değiştiren toponimler- başka bir konumdan veya özellikten kısmen veya tamamen bir toponim kullanımı
 - 6.1. Transfer edilen toponimler— başka bir yerden transfer edilen toponimler
 - 6.2. Çevredeki başka bir türün adından oluşturulan toponimler
 - 6.3. Yerle bağlantılı adlar
7. Yerli toponimler
 - 7.1. Toponimik olmayan kelimeler — toponim olmayan, yerli bir kelimeyi kullanma
 - 7.2. Orijinal yer adları —daha önceden bir lokasyon ya da yer için kullanılmış yerli toponimlerden üretilen adlar
 - 7.3. İkili adlar — ikili adlandırma işleminin bir parçası olarak orijinal bir yerli toponimin geri yüklenmesi.
8. Kişi adları, kavim adları ya da unvanlardan türemiş toponimler— özel adların, unvan ya da bir kavim adının toponim olarak kullanılarak bir kişiyi ya da diğer varlıkları hatırlatma ve onurlandırma
 - 8.1. Kişi adlarından oluşan toponimler — bir insanın ya da grubun adını kullanarak oluşturulan toponimler
 - 8.1.1. Keşif üyelerinden hareketle verilen toponimler — keşif üyesi olan birinin adını o yere verme
 - 8.1.2. Diğer adlardan oluşan toponimler— bir politikacıdan, seçkin bir kişiden, yerin soylu ailelerinden türetilmiş toponimler
 - 8.2. Diğer canlı varlık adları - bir yeri adlandırmak için insan olmayan canlı bir varlığın uygun adını kullanma
 - 8.3. Cansız varlık adları - bir yeri adlandırmak için cansız bir varlığın uygun adını kullanma
 - 8.3.1. Gemi adı — keşif gemisinin adını verme
 - 8.3.2. Diğer adlar — cansız varlıkların adını verme
9. Dilsel İnovasyon - dilin manipülasyonu ile yeni bir dilsel formun tanıtılması
 - 9.1. Harman - iki toponim, kelime veya biçim biriminin harmanlanmasıyla oluşan toponimler
 - 9.2. Harflerin yerini değiştirerek oluşan toponimler — yeni bir anagramatik form oluşturmak için başka bir toponiminin harflerini kullanma
 - 9.3. Mizahi toponimler - yeni bir toponim oluşturmak için mizah amacıyla dil oyununu kullanma

10. Hatalı toponimler – hatalı transfer, yazım yanlış ve yanlış anlama yoluyla yeni bir form oluşturma

10.1. Popüler etimoloji - bir toponimin orijinalinin yanlış yorumlanması, dil biçiminin bozulmasına yol açar

10.2. Biçim karışıklığı - orijinalin yanlış anlaşılmasından veya kötü iletilmesinden kaynaklı dilsel formun değiştirilmesi

Inge Bily 2011 yılında yaptığı “Geographische Namen zwischen Saale und Neisse” isimli çalışmasında yer ve yerleşme adlarının genellikle topoğrafyanın durumu, araziye tahsis eden ve yerleşim yeri kuran kişiler hakkında bilgiler içeren unsurlar olduğuna değinmiştir. Söz konusu çalışmada toponimleri yapılarına, oluşumlarına ve semantiğe göre sınıflandırmıştır. Semantik açıdan yaptığı tasnifte ise toponimleri doğal adlar ve kültürel adlar olmak üzere iki temel kategoriye ayırmıştır. Doğal toponimler, peyzaj ve toprak özelliklerinden, bitki örtüsünden ve hayvanlardan türetilmişlerdir. Kültürel toponimler ise, insanların yerleşim faaliyetlerine, tarıma, el sanatlarına, dini ve sosyal yaşam vb. unsurlara atıfta bulunan adlardır (Bily, 2011, s. 169).

Coğrafyacı Alpaslan Aliğaoğlu ve Alper Uzun tarafından 2011 yılında yayımlanan toponimik tasnife ilişkin çalışma da burada zikredilmesi gereken bir diğer araştırmadır. Şehirsel toponimi için bir tipoloji denemesi sunan çalışmada cadde adları Türkiye şehirleri ölçeğinde irdelenerek bir tipoloji geliştirilmiştir. 24 şehirde yer alan 4825 cadde, bulvar yol adı değerlendirilmiş olup aşağıdaki tasnif modeli ortaya çıkmıştır (Aliğaoğlu ve Uzun, 2011, s.131);

1- Cumhuriyetle ilgili caddeler

1.1. Cumhuriyet caddeleri

1.2. Cumhuriyetin önemli şahısları ile ilgili caddeler

1.3. Zafer caddeleri

1.4. Kurtuluş günü caddeleri (Cumhuriyet takvimi caddeleri)

1.5. Kavramsal cumhuriyet caddeleri

2- Şehitler caddesi

3- Dostluk-kardeşlik caddeleri

4- Yer/Yön belirten caddeler

4.1. Nirengi noktaları ile ilgili caddeler

- 4.2. Eski ve yeni arazi kullanım ile ilgili caddeler
- 4.3. Fosil caddeler
- 5- Sayısal caddeler (Matematik adlandırma ile ilgili caddeler)
- 6- Önemli şahıslar
 - 6.1. Yerel şahıslar
 - 6.2. Ulusal şahıslar
- 7- Diğer

Yun-Tsui Yeh, 2013 yılında bir vaka çalışması olarak Singapur'da 1960'lardan beri silinmiş veya yeniden adlandırılmış olan yer adlarını incelemiştir. Mevcut yer/yerleşme adlarından ziyade çalışmada silinmiş yer adlarına ve toponimik politikalara değinilmiştir. Bunun yanı sıra yer adları özelde sokak adları üzerine toponimik tasnif de sunulmuştur. 4 temel kategoride sınıflandırılmış olan toponimler şu şekildedir (Yeh, 2013, s. 137).

1. Sömürge adları
2. Yerel adlar
3. Sayılardan oluşan adlar
4. Diğerleri

2013 yılında İlker Yiğit ve Musa Salan tarafından yapılan "XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi" başlıklı çalışmada öncelikle 1530 yılı Çerkeş Kazası tahrir defterinde yer alan yerleşmelerin lokalizasyonu yapılmıştır. Daha sonra tamamlayıcı nitelikte olarak, söz konusu yerleşme adlarının toponimik analizine yer verilmiştir. Toponimik analiz semantik, morfolojik ve etimolojik analiz olarak üç ayrı şekilde yapılmıştır. Bu çalışma için önem taşıyan kısmı ise semantik açıdan yapılmış olan tasniftir. Çalışmada tasnif üç ana başlıktan oluşup onlar da kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmaktadır (Yiğit ve Salan, 2013, s. 843).

1. Çevre ile ilgili yerleşme adları
 - 1.1. Çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı
 - 1.2. Çevredeki renkler
 - 1.3. Çevrenin genel nitelikleri
 - 1.4. Çevredeki varlıklar
 - 1.4.1. Bitki ve bitki örtüsü
 - 1.4.2. Hayvanlar
2. Kişi ve topluluklar ile ilgili yerleşme adları

- 2.1. Fiziksel yaşayış ile ilgili yerleşme adları
 - 2.1.1. Yapı-mekân ve bunlara ilişkin unsurlar
 - 2.1.2. Yerleşim birimleri
 - 2.1.3. Giyim-kuşam
 - 2.1.4. Araç-gereç vb.
- 2.2. Kişilerin varlıları ile ilgili yerleşme adları
 - 2.2.1. Vücut kısımları
 - 2.2.2. Meslek erbapları
 - 2.2.3. Unvanlar
 - 2.2.4. Kişi adları
 - 2.2.5. Kavim, kabile, boy, soy, oymak, cemaatler
 - 2.2.5.1. Oğuz boy adları
 - 2.2.5.2. Öteki Türk boylarının adları
 - 2.2.5.3. Cemaatler
 - 2.2.6. İnsanı ilgilendiren diğer nitelikler
3. Diğer yer adları

Haji Mohd Rozan bin Dato Paduka Haji Mohd Yunos 2013 yılında “An Introduction to the History of Geographical Place Names in Brunei” adlı çalışmasında toponimleri 6 gruba ayırarak sınıflandırmıştır (2013, s. 2).

1. Tasviri toponimler
2. Çağrışımsal toponimler
3. Tarihi toponimler
4. Hatıra toponimler
5. Övgü içerikli toponimler
6. Sayısal toponimler

Yukarıda verilen sadece temel başlıklardan oluşan tasnif yüzeysel yapılmış bir sınıflandırma gibi durmaktadır. Her bir başlık birden fazla unsuru barındırabileceği için alt başlıklara ayrılması uygun olabilirdi. Örneğin tasviri toponimler başlığı altında çevrenin fiziki özellikleri, renkler, bitki ve bitki örtüsü, hayvan varlığı vb. ile ilgili birçok alt başlık yer alabilir. Bu gibi durumları daha net kılmak için detaylandırılmış bir tasnif örneği daha işlevsel olabilirdi.

2014 yılında Elvira Assenza tarafından yapılan araştırmada toponimlerin oluşumları açısından genellikle açıklayıcı, betimleyici bir niteliğe sahip oldukları ve toprağın şeklini, flora ve faunayı, yerleşme çeşitlerini yansıttıkları ifade edilmiştir. Bu

bağlamda çalışmaya göre toponimler 6 kategoride sınıflandırılmıştır (Assenza, 2014, s. 974-975).

1. Geotoponimler; bunlar genellikle arazi ölçümleri, mineraller ya da toprak ve su özellikleri ve iklim koşullarıyla ilgili toponimlerdir.

2. Fitotoponimler; yabani ya da yetiştirilen bitki türleriyle ilgili toponimlerdir.

3. Zootoponimi; yerel hayvan varlığıyla ilgili toponimlerdir.

4. Agrotoponimler ve Ekotoponimler; beşeri faaliyetlerin varlığıyla ilgili toponimlerdir.

5. Antrotoponimler; insan adlarından türetilmiş toponimlerdir.

6. Agiotoponimler (Dinle ilgili adlar); Orta çağda köyler kilisenin etrafına kurulduğundan genellikle kiliseyle aynı adı alırdı. Bu gibi kiliseye, şapele ya da tanrıya atıfta bulunan toponimlerdir.

2015 yılında İbrahim Şahin tarafından yayımlanan Adbilim isimli kitapta tasnif konusuna da yer verilmiştir. Kendinden önce yapılan tasnifleri incelemesinin yanı sıra müellif kendisi de bir tasnif örneği ileri sürmüştür. Genel çerçevesini Sovyet dilciliğinden aldıklarını ve Türkiye'ye uygun olacak şekilde düzenlediklerini ifade eden Şahin aşağıdaki gibi sınıflandırma yapmıştır (2015a, s. 107-115).

1. İnsan ve İnsan Faaliyetleriyle Coğrafi Objeler Arasındaki Bağlı Doğrudan Yansıtan Yeradları

1.1. Antropotoponimler (Kişi adlı yer adları): Önad, Soyad, Önad-Soyadlarla Oluşanlar; Lakaplarla Oluşanlar; Unvanlarla Oluşanlar.

1.2. Etnotoponimler (Kökadhyeradları): Millet adlarıyla oluşanlar; Boy, aşiret adlarıyla oluşanlar; Mezhep, tarikat adlarıyla oluşanlar.

1.3. Topotoponimler (Yeradlı yeradları): Oykotoponimler (orunadlı yeradları); Hidrotoponimler (suadlı yeradları); Orotoponimler (dağadlı yeradları); Agrotoponimler (bağadhyeradları); Horotoponimler (eladlı yeradları); Dirimotoponimler (ormanadlı yeradları); Dromotoponimler (yoladlı yeradları).

1.4. Fitotoponimler (bitkiadlı yeradları): Yabani bitki adlı yeradları; Zirai bitki adlı yeradları.

1.5. Zootoponimler (hayvanadlı yer adları): Evcil hayvanlarla ilgili yer adları; Vahşi hayvanlarla ilgili yer adları.

1.6. Avcılığa bağlı yer adları

1.7. Hayvancılığa ve konar-geçer hayata bağlı yer adları

1.8. Tarıma bağlı yer adları

1.9. Maden ve madencilige bağlı yer adları: Metal madenlere bağlı yer adları; Metal dışı madenlere bağlı yer adları; Yakıt madenlere bağlı yer adları.

1.10. Araç-gereç, giyim-kuşam, eşya adlarıyla ilgili yer adları

1.11. Ergotoponimler (Örgütadlı yer adları): Kurum, kuruluş adlarına dayalı yer adları; Yapı adlarına dayalı yer adları.

1.12. Bir olaya bağlı yer adları

1.13. Mitotoponimler

1.14. Yiyecek, içecek adlarına bağlı yer adları

1.15. Meslek adlarına bağlı yer adları

1.16. Hastalık adlarına bağlı yer adları

1.17. Sosyal, dini hayat ve aktiviteye bağlı yer adları

1.18. Hrematoponimler (yapıt / eser adından türetilmiş yer adları)

1.19. Anemotoponimler (rüzgâr adlı yer adları)

1.20. Astrotoponimler

1.21. Hronotoponimler (zaman adlı yer adları)

1.22. Arzu ve dilekten oluşan yer adları

2. İnsan ve İnsan Faaliyetleriyle Coğrafi Objeler Arasındaki Bağlı Dolaylı Yansıtan Yeradları

2.1. Coğrafi terim ve coğrafi terim niteliğindeki sözcüklerle kurulan yer adları

2.2. Yerin konumuna bağlı yer adları

2.3. Renk adlarıyla kurulan yer adları

2.4. Sayı adlarıyla kurulan yer adları

2.5. Coğrafi nesnelere görünümüne ve yapısına bağlı yer adları

2.5.1. Metaforik yer adları (Bağırsakdere, Büyükkayık tepe vb.)

2.5.2. Coğrafi nesnenin dış görünümüne dayalı yer adları

2.5.3. Coğrafi nesnenin iç özelliğine dayalı yer adları

2.6. Yansıma adlarla kurulan yer adları

3. Anlamı ya da Kaynağı Tespit Edilemeyen Yeradları

3.1. Sadece veriliş sebebi tespit edilemeyen adlar

3.2. Anlamı ve veriliş sebebi tespit edilemeyen adlar

Ekolojik çeşitlilik, kültürel algılar ve diyalektik zenginlik toponimlerin oluşmasında birbiriyle etkileşim içinde olan unsurlardır. Yer ve yerleşme adları çeşitli şekillerde tasnif edilmektedir. Vinod Singh ve Leela Kumari ise 2012 yılında yaptıkları çalışmada toponimleri doğal çevreyle ilgili toponimler ve kültürel unsurlarla ilgili toponimler olmak üzere iki temel gruba ayırmıştır. Doğal çevreyle ilgili adlar da kendi içinde jeolojik, topoğrafik, hidrolojik ve bitki-hayvan varlığı ile ilgili adlar olarak alt

kategorilere ayrılmaktadır. Kültürel unsurlarla ilgili toponimler de sosyal-etnik sınıflarla ilgili toponimler, kişi adları ya da dini adlarla ilgili toponimler, kültürel yapı/tarihle ilgili toponimler yerleşme süreciyle ilgili toponimler ve karışık toponimler olarak tasnif edilmektedir (Singh ve Kumari, 2016, s. 46).

Yer adları, kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi hatırlatan unsurlardır ve bölgenin tarihi hakkında bilgi veren zengin kaynaklardır. Aynı zamanda bir ulusun kültürel ve dilsel mirasının ayrılmaz parçalarıdır ve birçok bölgenin keşfedilme ve yerleşme tarihine ilişkin kronolojinin ortaya çıkarılmasında katkı sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Dil bilimci Jan Tent de, 2015 yılında yapmış olduğu bir çalışmada toponimlerin anlamlandırılmasına ve tasnif edilmesine yardımcı olacağını düşündüğü toponimik bir sınıflandırma yapmıştır. Toponimleri 7 kategoriye ayıran söz konusu tasnif aşağıdaki gibidir (Tent, 2015, s. 71).

1. Tanımlayıcı/Betimleyici toponimler; yerin ya da yerleşmenin doğal bir özelliğini gösteren adlardır.

2. Çağrışımsal toponimler; özellik veya fiziksel bağlamı ile ilişkilendirilen bir şeyi belirtir.

3. Bir durum ile ilgili toponimler; bir olayı, kazayı, durumu ya da önemli bir tarihi vakaya işaret eden adlardır.

4. Değer belirten toponimler; isimlendirenin duygusal tepkisini yansıtan adlar- Hope Island, Beauty Point gibi.

5. Yeri değiştirilmiş toponimler; başka bir yerin/unsurun ismini bir yere verme

6. Yerli toponimler; bilinen bir kelimeyi ya da toponimi verme

7. Bir ırka, ulusa, kavime ya da yere kendi adını verme; özel bir ismi toponim olarak kullanarak bir kişiyi onurlandırma ya da hatırlatma.

2016 yılında coğrafyacı Frédéric Giraut ve Myriam Houssay-Holzschuch ise “Place Naming as Dispositif: Toward a Theoretical Framework” isimli çalışmalarında yer ve yerleşme adlarını 3 ana başlıkta sınıflandırmıştır. Bu tasnif jeopolitik bağlamla, yaygın kullanılan teknoloji ve etkili aktörlerle ilgili toponimlerdir. Bu sınıflandırma Foucault’un dispositif yaklaşımıyla yapılmıştır. Foucauldian dispositif yaklaşım, yer ve yerleşme adlarının, adlandırma süreçlerini şekillendiren söylemlerin, aktörlerin, kurumların, maddi nesnelerin vb. yer alan kombinasyonlarının karmaşıklığını anlamının teorik bir yolu olarak ifade edilebilir. Söz konusu çalışmaya göre yapılan toponimik tasnif aşağıdaki gibidir (Giraut ve Holzschuch, 2016, s. 1-21).

1. Jeopolitik bağlam

1.1. Fetihler

- 1.2. Devrim
- 1.3. Yeni yerlerin oluşması
- 1.4. Nesneleştirme
2. Teknoloji
- 2.1. Etnik arındırma
- 2.2. Yeni bir yerin kuruluşu
- 2.3. Yeniden inşa/yeniden düzenleme
- 2.4. Tanıtım
3. Aktörler
- 3.1. Devlet gücü
- 3.2. Özel sektör
- 3.3. Sivil toplum

Coğrafyacı Ayar Rodrigues de Castro ve Antonia Vazquez Hoehne, “Decoding of Place Names as Geographical Information Tools” isimli çalışmalarında toponimik sınıflandırmaya dair bir örnek sunmuşlardır. Onlara göre her yer/yerleşme adının taşıdığı bilgileri deşifre etmek ve onların oluşturulmasının, değiştirilmesinin ya da ortadan kalkmasının arkasında yatan motivasyonları anlamak için toponimik analize ve sınıflandırmaya ihtiyaç vardır. Bu anlamda yapmış oldukları 10 kategoriden oluşan tasnif aşağıdaki gibidir (Castro, 2016, s. 283).

1. Ad, çekicilik/itcilik ya da yerle olan yakınlık derecesini yansıtır. Yerel halk, kişisel deneyimleri sonucu yerin adı aracılığıyla o yeri hatırlar.

2. Ad, referans unsurudur. Yerel sakinler, mekânsal referans işlevi gören bir yere bağlı olduğu için belirli bir adı tanır.

3. Ad hatırlatıcı güce sahiptir. Yerel sakinler, normalde kişisel deneyimler veya dolaylı bilgiler aracılığıyla hatırlatıcı bir değere sahip yer adını hatırlar.

4. Ad, kişisel hatıraları ve kimlik duygusunu etkinleştirir. Yerel sakinler, kişisel anılarını ve yaşam deneyimlerini çağırma yeteneği ile toponimi duygusal etiket olarak kullanırlar.

5. Ad, günlük yaşamın bir parçasıdır. Yerel sakinler bir ismi / yeri vurgulamaktadır çünkü günlük yaşamlarının önemli bir parçasıdır.

6. Adın fonetik ve / veya dilsel algısı, sakinlerin hayali üzerinde bir etkiye sahiptir. Yerel sakinler, adın dilsel / anlamsal ve / veya fonetik anlamı nedeniyle adın yer hakkındaki fikirlerini etkilemesine izin verir.

7. Ad, yerin bugünkü anlamına atıfta bulunur.

8. Ad, yerin tarihi anlamına atıfta bulunur.

9. Ad, toponimik konuları harekete geçirir. Yerel sakinler genellikle, adın atıfta bulunduğu yeri dikkate almadan, yer adıyla ilgili kendi değerlendirmelerini yapar.

10. Ad, spontane fikri canlandırır. Toponim, yerel sakinlerde, yerle veya adla hiçbir ilişkisi olmayan, bilinen bir köken olmaksızın spontane bir fikri canlandırır.

2016 yılında “Combining Place Names and Scientific Knowledge on Soil Resources Through an Integrated Ethopedological Approach” adıyla yayımlanan çalışmaya göre toponimler farklı dillerden ve kültürlerden etkilenen ve içinde bulunulan koşullara göre değişebilen unsurlardır. Söz konusu çalışmada toponimler 6 gruba ayrılmıştır (Capra, Ganga, Filzmoser, Gaviano ve Vacca, 2016, s. 91-92).

1. Toprak kaynaklarıyla ilgili toponimler
2. Toprakörtüsü /arazi kullanımı ile ilgili toponimler
3. Morfolojik toponimler-morfolojik birimleri, özellikleri tanımlayan adlardır
4. Jeolojik toponimler- doğrudan jeolojiyle ilgili adlar
5. Vegetasyonve bazı spesifik bitki türleriyle ilgili toponimler
6. Fauna/hayvanlarla ilgili toponimler

Söz konusu tasnife bakıldığında çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere toprak kaynaklarından hareketle verilen toponimleri incelediği için sadece fiziki özelliklere göre, hatta özelden toprakla ilgili olarak gruplandırıldığı görülmektedir. Araştırma toprak ve yer adları arasındaki ilişkiye odaklandığından beşeri ve kültürel unsurlar dâhil edilmemiştir. Toprak, vegetasyon, morfolojik unsurlar ve fauna gibi doğal unsurların dahil edildiği bir tasnif modelini bütün toponimi çalışmaları için genellenemese de araştırmacılara fiziki özelliklere göre bir tasnif örneği sunduğu için burada yer verilmiştir.

2017 yılında dil bilimci Alexandra V. Urazmetova ve Julia Kh. Shamsutdinova birlikte yayınladıkları “Principles of Place Names Classification” isimli makalede toponimleri sınıflandırmada kullanılan ilkeler üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmaya göre toponimler 11 temel prensibe göre sınıflandırılır (Urazmetova ve Shamsutdinova, 2017, s. 28).

1. Bir nesnenin parametrik özelliklerine dayalı sınıflandırma; yer/yerleşme adlarının makrotoponimlere ve mikrotoponimlere ayrılmasıdır.

2. Bir nesnenin ontolojik özelliklerine dayalı sınıflandırma

2.1. Doğal unsurların adları

2.2. İnsan yapımı unsurların adları

3. Toponimik temele dayanan sınıflandırma; toponimlerin ait oldukları türlere göre antropotonimler, topototonimler, etnototonimler, zoototonimler, fitotonimler, ergotonimlervb.şeklinde ayrılması.

4. Toponimlerin etimolojik yapısına dayanan sınıflandırma; yerel toponimler, başka bir dilden aktarılmış toponimler ve melez toponimler.

5. Toponimlerin motivasyonel özelliklerine dayanan sınıflandırma

6. Toponimlerin kronolojik özelliklerine dayanan sınıflandırma; antik adlar ve modern adlar.

7. Toponimlerin yapısal özelliklerine dayanan sınıflandırma; basit, türemiş, bileşik ve kompleks adlar.

8. Toponimlerin çok anlamlı olmalarına dayanan sınıflandırma

9. Birincil ve birincil olmayan toponimlere göre sınıflandırma

10. Toponimlerin çeşitliliğine dayanan sınıflandırma

11. Toponimlerin yerel ve yerel olmama durumlarına göre sınıflandırma; bir nesnenin yerelleştirme ilkesine göre yer isimlerinin sınıflandırılmasıdır.

Yüzyıllar boyunca yer ve yerleşmeler değişen etnik gruplar, dini öğretiler, coğrafi manzara gibi sebeplerden dolayı birçok kez adlandırılmıştır. Bu açıdan incelemesi ve araştırılması gereken zengin bir toponimik miras söz konusudur. 2017 yılında Alice Assadorian tarafından yapılan “On the Systematic Classification of Iranian Toponymy” adlı çalışmada İran toponimisi üç farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Müellif, İran yer adlarını incelemede bölgenin antik yapısı, çok sayıda tarihi olaya ev sahipliği yapması, geniş etnik bir kökene sahip olması ve pek çok farklı unsurlardan dolayı böyle bir tasnife gittiğini belirtmektedir. İlk olarak toponimleri kökenine göre, daha sonra anlamına göre ve son olarak da kelime yapılarına göre tasnif etmiştir. Çalışmanın kapsamı gereği burada incelenecek olan tasnif türü anlama göre yapılandır. Müellif anlamları açısından toponimleri aşağıda verilen beş farklı sınıfa ayırmıştır (Assadorian, 2017, s. 53-54).

1. Bölgesel özelliklerden kaynaklı verilen toponimler (görülen bitki ve hayvan türlerine, coğrafi işaretlere ve iklime göre verilen toponimlerdir)

2. Hidronimi adlarından oluşan toponimler

3. Doğal olguların, meslek ve etnik grupların adlarından oluşan toponimler

4. Kişi adlarından oluşan toponimler

5. Dinle ilgili toponimler

Istan Hoffmann ve Valeria Toth 2018 yılında yayınladıkları “Theoretical Issues in Toponym Typology” adlı makalede toponimi ile ilgili olarak ad vermenin anlamsal temelini sadece dilbilimsel, dile özgü kategorilerden ibaret olmadığını, aynı zamanda dil dışı ilişkilere atıfta bulunduğunu da ifade eder. Çalışmaya göre oluşturulan yer-yerleşme adı her durumda gerçeklikten etkilenir: referanslar, verilen yer-yerleşme isimlerini bir şekilde motive eder yani bir anlamda onların içsel karakteristik özellikleri (insanlar tarafından yansıtılan) ad vermenin temeli olarak kabul edilir. Hoffmann ve Toth, bu bakış açısına göre toponimleri üç ana kategoride tasnif etmişlerdir (2018, s. 299).

1. Beşerî çevreyle ilgili toponimler; kişi adlarından oluşan toponimler, etnik grup adlarından oluşan toponimler, kabile, soy adlarından oluşan toponimler, meslek adlarından oluşan toponimlerdir.

2. Yapılarla ilgili toponimler; kale, köprü, dini yapıların adlarından oluşan toponimlerdir.

3. Doğal çevreyle ilgili toponimler; bitki örtüsü, hayvan varlığı, dağ, akarsu gibi doğal unsurlardan hareketle oluşmuş toponimlerdir.

Sonuç

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında, yerleri ve özellikleri adlandırmaya yönelik içgüdüsel itici gücün onlara bir kimlik sağlama ihtiyacından kaynaklandığı söylenebilir. Hayatlarımızı ve sosyal yapılarımızı organize etmek için her zaman bir kimliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden yeryüzünde bir özellik fark edildikten ya da yerleşme kurulduktan sonra, ona isim vererek bir kimlik yansıtılmaktadır. Söz konusu bu adların incelenmesi, analizi, tasnifi toponimi çalışmaları başlığı altında yapılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, toponimi çalışmaları, yer ve yerleşme adlarının toplanmasını, anlamlarının çözülmesini, yapılarına veya anlamlarına göre sınıflandırılmasını, kökenlerini ve tarihini takip etmeyi içerir.

Şehirler, kasabalar, köyler gibi yerleşmeler ile ekilebilir alanlar, dağlar, tepeler, su kütleleri, otlaklar, kayalar gibi fiziki unsurlar geçmişten bu yana adlandırılmışlardır. Bir yerin kimliği olarak toponimler, tarihi, coğrafi, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini bağlamda araştırmacılara kıymetli bilgiler sunmaktadırlar ve dolayısıyla bu veriler tarih, coğrafya, dil, arkeoloji, jeoloji ve etnografi için önemli kaynaklardır. Yer ve yerleşmelere verilen isimler seslerin rastgele yan yana gelmesi ya da anlamsız kelime uyumundan ibaret değildirler. Hem kültürel hem de doğal görünümü yansıtan toponimler, tarihi ve kültürel coğrafya çalışmaları için önemlidir. Coğrafyacılar için yer adları, insanların çevrelerini algıladıktan sonra ürettikleri

zamansal ve mekânsal izlenimlerdir; insan-yer etkileşiminin ürünüdürler ve yer adlarını incelemek çoğu zaman geçmişteki doğal veya yapay ortamları ortaya çıkarmaya yarar. Toponimler, ortadan kaybolan unsurların göstergesi olmasının yanı sıra fiziki ortamın, beşeri yapının ve ideolojilerin yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Bir yeri/yerleşmeyi işaret eden toponim, kültürel peyzajın bir unsurudur. İlk başlarda bilim insanları, toponimlerin kültürel, politik sorumluluklarını göz ardı ederek toponimik kökene ve taksonomiye odaklanıyorlardı. Ancak 1980'lerde bilim insanları, yer adları ile toplum, güç ve şartlar arasındaki etkileşimi incelemeye başlamışlar ve daha sonra toponimik araştırmalar eleştirel konular haline gelmiştir. Antik dönemlerden bu yana, geleneksel toplumlar doğal ve kültürel çevrelerinden hareketle adlandırmalar yapmışlardır. Yer adları, yerel insanların duygularının, hatıralarının ve yerle ilgili tarihlerinin karışımının bir yansıması olarak kabul edilmektedir (Yeh, 2013, s. 120-124).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde yer ve yerleşme adlarını analiz etme konusunda toponimi çalışmaları için standart ve pratik bir sınıflandırmanın olmadığı görülmektedir. Her çalışma kendine ve uygulandığı yere özgü bir tasnif ortaya koymuştur. Yukarıda verilen çalışmalarda kullanılan tasniflerin hemen hemen hepsinde milli bir taraf olduğu görülmekte ve dolayısıyla başka yerler için yapılacak çalışmalarda söz konusu tasnifler tam anlamıyla kullanılamamaktadır. Zaman zaman daha önce uygulanmış toponimi sınıflandırmalarının bazı başlıkları bir başka çalışmada kullanılsa da yine de tam anlamıyla standart bir tasnif modelinden söz etmek mümkün değildir. Buradan hareketle daha önceden yapılan tasnif modelleri incelenmiş ve aşağıda Türkiye Toponimisi için uygun olacağı düşünülen bir tasnif örneği ortaya koyulmuştur.

Tablo 1: Türkiye Toponimisi İçin Semantik Tasnif Modeli

1. Kişisel ve toplumsal toponimler	1.1. Kişi adı, lakap, unvandan oluşan toponimler	Ağaköy, Caferaga, Halilçavuşlar, Kelömer, Topaloğlu vb.
	1.2. Boy-oymak, aşiret adlarından oluşan toponimler	Afşar, Bayındır, Beydili, Göçerli, Kayı, Sarılar vb.
	1.3. Etnik grup adlarıyla ilgili toponimler	Arnavutlar, Çerkez, Kürtdamı, Zazalar vb.
	1.4. Vücut kısımları ile ilgili toponimler	Parmaklı, Ayaklı, Parmaksız vb.
2. Fonksiyonel toponimler	2.1. Yapı, mekân ve bunlara ilişkin unsurları belirten toponimler	Ahır, Ambarlı, Çeşmegeğiği, Değirmenbaşı, Sarnıçköy vb.
	2.2. Yerleşim birimlerini işaret eden toponimler	Ağılönü, Beşdam, Dalyan, Yaylacık, Kışlakköy vb.
	2.3. Meslek adlarından oluşan toponimler	Çobanlı, Demirci, İmamlar, Nalbant, Terziler vb.
	2.4. Dini adlardan hareketle verilen toponimler	Hacılar, Dedeler, Ermişler, Şeyhli, Tahtacı vb.
3. Betimleyici toponimler	3.1. Morfolojiyle ilgili toponimler	Adatepe, Akboğaz, Çukur, Dikyamaç, Ovacık vb.
	3.2. Su adlarından oluşan toponimler	Akbulak, Denizköy, Derebaşı, Ilıca, Öz vb.
	3.3. İklimle ilgili toponimler	Bahar, Güneşli, Karlı, Rüzgârlı vb.
	3.4. Renk belirten toponimler	Açaköy, Bozalan, Karaköy, Kızılcalı, Sarıalan vb.
	3.5. Yer-yön belirten toponimler	Aşağıoba, Başalan, Güneykaya, Ortaköy, Yukarıoba vb.
	3.6. Eski-yeni adlı toponimler	Eskiahır, Yeniagıl, Yenice, Yeniyayla vb.
	3.7. Ölçü belirten toponimler	Küçükçay, Uzunalan, Büyükköy vb.
	3.8. Sayılarla ilgili toponimler	Beşkaya, Dörtöl, Üçköy vb.
	3.9. Bitki-ağaç adlarından oluşan toponimler	Ağaçlı, Ahlatlıhoba, Gülistan, Kozlu, Meşedibi vb.
	3.10. Hayvan adlarından oluşan toponimler	Arılı, Balıklı, Boğabaşı, Çakaltepe vb.
	3.11. Madenlerle ilgili toponimler	Bakırlı, Demirtaş, Gümüşyurt, Tuzluca vb.
	3.12. Araç-gereç adlarından oluşan toponimler	Baltalı, Beşikli, Çıkrıklar, Çiviköy, Tekneli vb.
4. Diğer toponimler	Herhangi bir sınıfa dâhil edilemeyen ya da toplam sayı içinde yekûnu az olan toponimler	

Eldeki verilerden hareketle Türkiye toponimisi için ileri sürülen tasnif toplumsal toponimler, fonksiyonel toponimler, betimleyici toponimler ve diğer toponimler olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. Toplumsal toponimler, kişi adları, boy-oymak, aşiret adları, etnik grupların adları ve vücut kısımları ile ilgili adlardan oluşmaktadır. İkinci başlık fonksiyonel toponimlere ayrılmış olup bu grup, yapı-mekân adlarından, meslek adlarından, dini adlardan hareketle verilmiş özünde bir fonksiyonu barındıran toponimlerdir. Betimleyici toponimler ise daha çok renk, yer-yön, morfoloji, çevrede bulunan hayvan ve bitki varlığı açısından çevreyi tasvir eden adların toponim olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Son başlık ise herhangi bir sınıfa dahil edilemeyen ya da toplam sayı içinde yekûnu az olan yer/yerleşme adlarına ayrılan diğer toponimler başlığıdır. Geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran, kültürel

devamlılığın sağlanmasında önemli payı olan toponimlerin verilmesinde tercihler ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte benzeştikleri noktalar da vardır. Hemen tüm araştırmalarda bir yere ad verilirken yerin konumu, orada egemenlik sürmüş toplulukların adı ya da önemli kişilerin adları ile çevrede bulunan unsurların etkili olduğu görülmektedir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi geçmişten bu yana yapılan toponimi çalışmalarında ileri sürülen tasnif örneklerinin milli taraflarının olduğu ve sadece yapıldığı yer için kullanılabileceği de bir realitedir. Buradan hareketle söz konusu çalışmada Türkiye'ye özgü bir tasnif denemesi yapılmıştır. İleri sürülen tasnifin toponimi alanında araştırma yapanlar için faydalı, kapsayıcı ve kullanışlı olacağı düşünülmektedir.¹

Kaynakça

- Aksan, D. (1974). Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 185-193.
- Aksan, D. (1980). *Her Yönüyle Dil II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aktay, S. (2018). *Sovyet Döneminde Yeradbilim: Kuramlar ve Alan Örneklemeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aleru, J.O., Alabi, R. A. (2010). Towards A Reconstruction Of Yoruba Culture History: A Toponymic Perspective. *African Study Monographs*, 31 (4), 149-162.
- Aliağaoğlu, A., Uzun, A. (2011). Şehirsel Toponimi (Hodonimi):Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (2), 123-133.
- Altunışık, İ. (2009). *Coğrafi Bakımdan Batman İli Yer Adları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Assadorian, A. (2017). On the Systematic Classification of Iranian Toponyms. *American Journal of Linguistic*, 5 (3), 51-56.
- Assenza, E. (2014). Official Toponymy and Popular Toponymy: The Contribution of Dialect Forms and Ethnotexts in the Etymological and Motivational Reconstruction of (micro)Toponymys. *Actes del XXIV Congrès Internacional d'ICOSobre Ciències Onomàstiques*, 972-982.

¹ Makale yazım sürecinde eleştiri ve yönlendirmeleri ile yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Osman Gümüşçü'ye ve yine çalışma sürecinde değerli bilgilerini paylaşarak yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Bilal Çakıcı'ya teşekkür ederim.

- Başkan, Ö. (1970). Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 237-251.
- Bily, I. (2011). Geographische Namen zwischen Saale und Neiße in der Landeskundlichen Bearbeitung. Denkströme, *Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*, 7, 151-175.
- Binggeli, V. (1964). Beiträge der Toponomastik zur Landschaftsgeschichte (Waldentwicklung) um Langenthal. *Geographica Helvetica*, 19, 1-11.
- Capra, G. F., Ganga, A., Filzmoser, P., Gaviano, C., Vacca, S. (2016). Combining Place Names and Scientific Knowledge on Soil Resources Through an Integrated Ethopedological Approach. *Catena*, 142, 89-101.
- Castro, A. R., Hoehne, A. V. (2016). Decoding of Place Names as Geographical Information Tools. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 158. Jg., 263-288.
- Daredjan, K. (2015). Author's Interpretation of Toponyms of the Historical Sources and the Hagiographic Literary Works. *Earth Sciences*, 4 (5-1), 19-23.
- Donada, J. T., Reinoso, A. S. (2014). Toponyms as 'landscape indicators'. *Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*, 1987-2016. DOI: 10.2436/15.8040.01.200.
- Freeman, R. (1985). *Geographical Naming in Western British North America 1780-1820*. Edmonton, Alta: Alberta Culture.
- Gammeltoft, P. (2005). In Search of Motives Behind Naming: A Discussion of a Name-Semantic Model of Categorisation. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Science*, 1, 151-160.
- Giraut, F., Holzschuch, M. H. (2016). Place Naming as Dispositif: Toward a Theoretical Framework. *Geopolitics*, 21 (1), 1-21.
- Gümüştü, O. (2002). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler. *Türkler*, 6, 358-364.
- Gümüştü, O. (2010). *Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüştü, O. (2018a). *Kaynaklarıyla Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüştü, O. (2018b). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. *Erdem*, 75, 99-120.

- Handcock, W. G. (2011). An Introduction to Geographical Names and the Newfoundland and Labrador Geographical Names Board. *NLGBN Reports*. Erişim tarihi: 25.08.2021, <https://www.gov.nl.ca/landuseatlas/documents/1%20%20An%20Introduction%20to%20Geographical%20Names%20and%20the%20NLGNB.pdf>.
- Helleland, B. (2012). Place Names and Identities. *Oslo Studies in Language* 4 (2), 95-116.
- Hoffmann, I., Toth, V. (2018). Theoretical Issue in Toponym Typology. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 160, 281-302.
- Kadmon, N. (2000). *Toponymy*. Newyork: Vantage Press.
- Khvesko, T. V. (2014). Interdisciplinary Approach to British Place-Names Studies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 154, 402 – 406.
- Langford, G. (2012-2013). Examine the Value of Place-Names as Evidence for History, Landscape and Especially Language(s) of your Chosen Areas. *Leading Undergraduate Work in English Studies*, 5, 24-38.
- Medway, D., Warnaby, G. (2014). What's in a Name? Place Branding and Toponymic Commodification. *Environment and Planning A*, 46, 153-167. Doi:10.1068/a45571.
- Mencken, H. L. (1921). *The American Language: An Inquiry into the Development of English in the United States*. New York: Alfred A. Knopf.
- Neweklowsky, G. (2015). *Franz Mikloschich-Begründer der Österreichischen Slawistik*. Wien: Austrian Academy of Sciences Press.
- Rennick, R. (2005). How to Study Placenames. *Names*, 53 (4), 291–308.
- Ryu, J.H. (2012). A Cultural History of Korean Toponymy. *Korea Journal*, Spring, 5-10.
- Singh, V., Kumari, L. (2016). Toponymy or the Geography of Place-Names in the Aravalli Hills and Semi-Arid Plains of Rajasthan. *Periodic Research*, V (II), 44-48.
- Stewart, G. R. (1954). A Classification of Place Names. *Journal of the American Name Society*, 2 (1), 1–13.
- Şahin, İ. (2015a). *Adbilim (Çerçeve, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*. Ankara: Pegem Akademi.

- Şahin, İ. (2015b). Türkiye Yer Ad Biliminde Leksik-Semantik Sınıflandırma Meselesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 3(1), 10-21.
- Tent, J., Blair, D. (2011). Motivations for Naming: The Development of a Toponymic Typology for Australian Placenames. *Names*, 59/2, 67-89.
- Tent, J. (2015). Approaches to Research in Toponymy. *Names, A Journal of Onomastics*, 63 (2), 65-74.
- Tent, J., Slatyer, H. (2009). Naming Places on the 'Southland': European Place-Naming Practices from 1606 to 1803. *Australian Historical Studies*, 40 (1), 5-31.
- Tsinkoburova, M. (2014). Geological and Geographical Features of the Region as Factor Forming the Place Names (On The Example of Ingermanland). *SGEM 2014 Conference Proceedings* içinde (s.161-168), Albena, Bulgaria.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2010). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Urazmetova, A. V., Shamsutdinova, J.Kh.(2017). Principles of Place Names Classifications. *XLinguae*, 10 (4), 26-33.
- Woodman, P. (2014). The Interconnections Between Toponymy and Identity. *Review of Historical Geography and Toponomastics*, IX (17-18), 7-20.
- Yeh, Y. T. (2013). Erased Place Names and Nation-building: A Case Study of Singaporean Toponyms. *Asia-Pacific Research Forum*, 59, 119-155.
- Yiğit, İ., Salan, M. (2013). XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu Ve Toponimik Analizi. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (6), 825-852.
- Yunos, R. (2013). An Introduction to the History of Geographical Place Names in Brunei. *Seminar United Nationsgroup Of Experts On Geographical Names Asia, Southeast Division*, The Empire Hotel and Country Club, Brunei Darussalam, 1-27.
- Zavoral, O. (2008). *Geographische Namen und Ihre Stelle In Der Deutschen Grammatik. Einwohnernamen, Geographische Adjektive*. Diplomarbeit, Brünn: Masaryk Universitaet Paedagogische Fakultaet.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 25.08.2021).

Summary

Onomatology is a branch of science that focuses on the elements that are generally accepted as proper names in every language and examines these special names in terms of origins, historical development, language and culture. Names, which are indispensable elements of language, have a variety of functions not only as expressions referring to specific objects, but also as a way of communicating cognitively, emotionally, ideologically and socially. Names are used when referring to individual objects such as people, animals, structures, organizations, artifacts and places. Although there is no clear information about when the naming tradition started with the aim of distinguishing people, places, settlements and objects, it can be said that this tradition is very old. It is accepted that the history of the place naming began with the naming of the region where human beings lived and its surroundings, as well as their vital needs and hunting areas that are important for the economy of the society to which they belong. Toponym, which is a branch of onomatology, is derived from the words (Greek) *topos* (place) and *onomia* (noun), and it is a science that deals with names given to settlements or any physical feature in terms of meaning, formation, origin and distribution. In the general framework, the research subject of the toponym, which is also called "geographical names", includes the names of the morphological elements such as mountains, hills, plains, valleys, slopes, ridges, places, strait that are naturally found in nature, and the names given to them in general are called place names. At the same time, the names given to all settlement centers such as cities, towns, villages, hamlets, summer pastures, winter pastures, kom, sheepfold, which are formed by people, are also called settlement names.

Place / settlement names are more than just names expressing certain locations; it is also of interest to history, archeology, folklore, geography, geology, botany, anthropology, sociology and other sciences. Toponym is included in linguistics because it basically refers to a name and it is included in history because of the historical background it carries and also it is included in the research field of geography because it carries the traces of the natural and human environment. During the time that has passed since the first human being, wherever and in what date range people live, the most influential issue in naming has been the geographical environment they live in. In this context, place and settlement names have an important place in understanding the history of human and natural environment interaction. Place and settlement names are elements that contain various information about both the physical and cultural characteristics of the environment and society. Toponyms are important sources that provide information about human factors such as the language, history, population distribution of the first people who settled a place, and physical characteristics such as morphological structure, location, climate and vegetation cover of the environment.

Toponymy studies, which appeared in 19th century in the world, has come in sight since the Republic's early years in Turkey. We see that toponyms are classified in various ways, when we look at the studies both abroad and in our country since then. Classification examples were examined by following the national and foreign literature in chronological order. When the factors affecting the given names to places and settlements are examined, it is seen that there are some common trends all over the world, although they differ from country to country / region to region. These trends are generally related to the state of the settlement, its location, a community or a person that has been there and prevailed, common occupation, and natural features in the environment. Since ancient times, traditional societies have named the place based on their natural and cultural environment, where they live in. Place and settlement names are considered to reflect the mix of local people's emotions, memories, and history of the place. While naming the places and settlements around, people preferred names reflecting their own past, culture, missings, traditions and customs. In the examined studies, it is seen that besides these basic trends, some specific titles are also included in line with the unique characteristics of the research field.

Classification studies were carefully examined and tried to be evaluated both abroad and in Turkey. Considering that toponym studies started abroad earlier, they are ahead in this field; various evaluations have been made and based on the classification, especially in the recent period, a classification test for Turkey toponymy has been proposed. The classification Turkey toponymy consists of four main title be about social toponyms,

functional toponyms, descriptive toponyms and other toponyms. Social toponyms consist of personal names, clan, tribal names, names of ethnic groups and names related to body parts. The second title includes functional toponyms, and this group is the toponyms given from building-space names, occupational names, religious names, and clothing related names and it contains a function in essence. On the other hand descriptive toponyms, mainly were formed by using the names that reflect the physical environment in terms of color, location-direction, morphology, animal and plant existence in the environment and describe the place / settlement. The last group is the title of other toponyms that can not be included in any class or reserved for the names of places / settlements with less than the total number. Although the preferences differ between countries, there are also similar points in giving toponyms, that establish a bridge between the past and the future and have an important role in ensuring cultural continuity. While a name is given in almost all researches, it is seen that the location of the place, the names of the communities that dominated there, or the names of important people, and the elements in the environment are effective. However, it is also a reality that the examples of classification put forward in toponym studies since the past have national sides and can only be used for the place where they are made.

MEKÂN OLARAK MUTFAĞIN SOSYAL KULLANIMI VE MUTFAK PRATİKLERİ: ANKARA ÖRNEĞİ

SOCIAL USE OF KITCHEN AS A SPACE AND KITCHEN PRACTICES:
THE CASE OF ANKARA

Ercan GEÇGİN

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı,
ercangeccin@ohu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 22 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 22 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Mutfak Mekânı; Mutfak Pratikleri;
Orta Sınıf; Mutfak Habitusu; Ankara

Keywords

Kitchen Space; Kitchen Practices;
Middle Class; Kitchen Habitus;
Ankara

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.23

Öz

Ankara'da orta sınıfa mensup olup mutfağı aktif olarak kullanan 23 kişi (21 kadın, 2 erkek) ile derinlemesine görüşmelere dayalı şekilde, 2019 yılında gerçekleştirilen bu araştırma, mekân olarak mutfağın sosyal kullanımına ve mutfakta gerçekleştirilen pratikleri anlamaya yöneliktir. Görüşmecilerin mutfağı kullanmalarına, deneyimlemelerine ve onu anlamlandırma biçimlerine göre üç kategori ortaya konulmuştur: Mutfağı olumlayanlar, mutfağı olumsuzlayanlar ve mutfağa göreli bakanlar. İlk kategoridekiler, mutfak işlerini sevmekte ve mutfakta huzur bulmaktadırlar. İkinci gruptakiler mutfak işlerini zorunluluktan yaptıklarını; üçüncü kategoridekiler ise göreli durumlarda mutfak işlerinden keyif aldıklarını ifade etmişlerdir. Kullanıcıların çoğunluğu için mutfak, birincil ihtiyaçların etrafında örülen sosyal ilişkilerin mekânına, başka bir ifadeyle yaşam ortamına dönüşmüştür. Kullanıcıların küçüklüklerinden itibaren öğrenip içselleştirdikleri davranış örüntüleri onların mutfak habitusunu oluşturmaktadır. Bu habituslar kullanıcıların hem kendi hem de başkalarının mutfaklarında sergiledikleri kalıp davranışlar ile mutfak düzenliliklerinden meydana gelmektedir. Düzenlilikler, kullanıcılar tarafından mutfakta içe dönük ve dışa dönük şekilde örgütlenmekte, kendine has ritimle tekrarlanmaktadır. Düzenlikle, kullanıcıların sergiledikleri pratiklerin doğrusal tekrarlarıyla her mutfağın bir gramerinin olduğu söylenebilir. Sosyal kullanımının artmasıyla birlikte mutfak hem bellek mekânına hem de bireylerin kimlik performanslarını sergiledikleri tiyatro-mutfak statüsüne dönüşmektedir. Ayrıca araştırmada, mutfağın sosyal kullanımında önemli değişimlerin yaşandığı da keşfedilmiş; söz gelimi kadınla özdeşleştirilen mutfak imajının giderek parçalanmakta olduğu bulgusu bunlardan biri olmuştur.

Abstract

This study is a field study based on in-depth interviews conducted in Ankara with 23 people (21 women, 2 men) who belong to the middle class and actively use the kitchen. The research conducted in 2019 focuses on the social use of the kitchen as a space and understanding the practices carried out in the kitchen. We divided kitchen users into three categories according to the way they use, experience and make sense of the kitchen: Those who approach kitchen positively, those who approach the kitchen negatively and those who approach it relatively. Those in the first category love kitchen work and restful in the kitchen. Those in the second category stated that they did kitchen work out of necessity, and those in the third category said that they enjoyed kitchen work in relative situations. For the majority of users, the kitchen has turned into a living environment or organization of social relations built around primary needs. Behaviour patterns that kitchen users learn and internalize from their childhood constitute their kitchen habitus. These habitus consist of some stereotypical behaviours and kitchen layout that the users exhibit both in their own kitchens and in the kitchens of others. The order of the kitchen is organized by the users in an introverted and extroverted way and repeated in its own rhythms. Every kitchen has a grammar formed by the regularity of the users and the linear repetition of their kitchen practices. The increased social use of the kitchen is transforming it into both a place of memory and a theatrical-kitchen status where individuals perform their identity performances. Significant changes have been discovered in the social use of the kitchen, and the fact that the image of the kitchen, which is identified with women, is being disintegrated has been one of these determinations.

Giriş

'Ev', yalnızca fiziksel mekânın ötesinde, insanın kendini evcilleştirme tarihinin sosyal ortamlarından biridir. Keza ev, toplumsal hayatın kültürel birikimlerinin bir uğrağı; inşa edilmiş anlam şemalarının, aidiyetlik biçimlerinin, bireysel ve kolektif kimlikler ile belleklerin üretiminde etkili kültürel örüntülerin mekânıdır.

İnsan, kendi 'yuva'sını değişik kültür örüntülerinde var edebilir ve biçimlendirebilir. Douglas'ın da (1991, s. 289) işaret ettiği gibi yerelleştirilmiş bir fikir olarak evi sabit bir alan şeklinde değil, uzamdaki konumlanışıyla, insanın yaşam alanı haline gelişle birlikte kavramak gerekir. Başka bir ifadeyle ev, kültürel sürekliliğin dinamik alanlarından biridir. Dolayısıyla ev, bireylerin deneyimleriyle, zihinleri ve duygularıyla hissettikleri, onu değiştirdikleri, biçimlendirdikleri, kimliklendirdikleri, mekânsal imgelerinin parçası kıldıkları ve anlamlandırdıkları çok yönlü bir dinamiğe sahiptir. Evdeki gündelik yaşamın zaruri uğraklarından ve sosyo-dinamik parçalarından biri de mutfaktır.

Mutfak, sosyal bilimlerde çoğunlukla yiyecek tüketimi, yemek kültürü veya beslenme biçimleri bağlamında (Douglas, 1972; Goody, 2013; Akarçay,2016; Beşirli, 2017) gündeme geldiğinden dolayı 'mutfak kültürü' denildiğinde zihindeki ilk çağrışım da beslenme olabilmektedir. Yiyeceğin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin kritik durağını teşkil eden mutfak, beslenmenin sadece tüketimiyle değil, onun etrafındaki mekânsal düzenlenişin, sosyal ilişki ve etkileşimlerin, ekseriyle toplumsal kullanımı ve kültürel örüntülerin birtakım görüngülerini ve yeniden üretimini ifade eder. Sanayinin gelişimi, kapitalizmin ilerlemesi, kentlerin mekânsal ve toplumsal dönüşümü yiyecek tüketimini etkilediği gibi bunun etrafında örülü kültürel haleyi de dönüştürebilmektedir. Birincil ihtiyaç olan gıda tüketimi, giderek akışkan hale gelen ikincil durumlar etrafında yeni anlamlar kazanabilmektedir. Bu bağlamları dikkate almakla birlikte bu çalışmanın temel odağını ise mikro mekân olarak mutfaktaki pratiklerin anlamını kavramak ve mutfağın sosyal kullanımına dair bir fotoğraf ortaya koyabilmek oluşturmaktadır. Zira ev ve evin bölümleri olarak mikro mekânların sosyal kullanımlarında nasıl örüntülerin inşa edildiğine dair çok fazla detaylı sosyolojik betimleme (Türkiye özgülünde) bulunmamaktadır.

Türkiye'de mutfaktaki pratiklere odaklanan çalışmaların sayısı sosyal bilimlerde henüz azdır. Akgökçe'nin (1996), mutfağın tarihsel dönüşümü ekseninde kadının değişen rollerini inceleyen çalışması; yine tarihsel yönden, Yaşın'ın (2000) Türkiye'nin ilk yıllarındaki evin Taylorizm bağlamında rasyonelleşmesine odaklanan ve bu süreçte mutfağın dönüşümünü de anlatan çalışması konuya sistematik

eğilenlerdendir. Karaosmanoğlu ise (2012), mutfak teknolojileri ile toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiye ve değişime odaklanmıştır. Bunlardan farklı olarak saha araştırmalarına dayalı çalışmalara da rastlamaktayız. Trabzon'daki alt ve orta gelir grubundan kadınların mutfakla ilişkilerini karşılaştırmalı olarak inceleyen Yavuz (2009), mutfaktaki becerilerinin ev kadını olmanın temel vasıflarından sayıldığını, alt gelir grupta yer alanların mutfak işlerini çoğunlukla zorunluluk, orta gelir grubundakilerinse eş ve çocuklarına yönelik sevgi bağının yansımaları şeklinde görme eğiliminde olduklarını keşfetmiştir. Beslenme alışkanlıkları ile mutfak düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi Gaziantep örneğinde inceleyen Nahya (2012), zengin menülü misafir ağırlamaya açık geleneksel örüntünün mutfağın düzenlenişinde etkili olduğunu, mutfağın beslenmenin ötesinde, çoklu ihtiyaçlara karşılık geldiğini ortaya koymuştur. İnce'nin (2013; 2014; 2015) Ankara'nın merkez semtlerinde gerçekleştirdiği etnografik araştırmalar da mutfağın kullanımı biçimi ve anlamıyla ilgili önemli bulgular içermektedir. Gündelik hayatın içinde mutfağı ve ona yüklenen sosyal anlamı merkeze alan İnce (2014); kadınların eve yüksek bağlılık gösterdikleri, mutfağı evi yuva yapan ortam, kimlik inşalarının bir parçası, hâkimiyet alanı ve bunun yanı sıra bir araya gelmenin ve sosyalleşmenin de mekânı olarak gördüklerini göstermiştir.

Mutfaktaki faaliyetlerin genelde kadınlar tarafından yapılmasının sosyal ve kültürel bir durumdan kaynaklandığını belirten Giard (2009, s. 184), buradaki etkinliklerin güçlü duygusal yatırımlar olabildiğini ve mutfağın mutluluk, zevk ve keşif alanı olarak sıradan kültürün güçlü yönlerinden birini teşkil ettiğini belirtir. Buradaki pratiklerin farklı toplum kesimlerine özgü birtakım örüntüleri olabilmektedir. Bu noktada gündelik hayatın akışkanlığında sosyal olarak anlamlı ancak çok fazla bilincinde olmadan gerçekleştirdiğimiz faaliyetlere işaret eden ve

sınıfsal çerçeveye 'habitus¹', mutfaktaki örüntüleri açıklamaya yardımcı kavramlardan biri olarak düşünebilir.²

Mekân olarak mutfağın günümüzdeki sosyal kullanımını egemen üretim ve tüketim ilişkilerinden, sınıfsal kompozisyondan, kültürel farklılıklardan, teknik ve diğer toplumsal değişme dinamikleri gibi geniş ölçekli bağlamdan bağımsız düşünülemez. Bu çalışma, belirtilen bu geniş bağlamı da ihmal etmeden ama esas olarak mikro alan olarak mutfak pratiklerini alan araştırması temelinde anlama ve açıklama gayretindedir. Çalışmada, Ankara'da orta sınıf içinde yer alıp aktif mutfak kullanıcılarının mikro mekân olarak mutfaktaki öznel deneyimlerinin nesnelleşmiş boyutları keşfedilmek istenmiştir. Kullanıcılar için mutfağın ve mutfaktaki deneyimlerin anlamı, mutfak pratiklerinin nasıl bir ritme veyahut rejime sahip olduğu ortaya konmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla araştırmanın ana eksenini mutfağın sosyal kullanımındaki kültürel örüntüyü açığa çıkarmak ve betimlemek oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda mutfak pratiklerinin kültürel örüntüsünü resmetmeye yardımcı olacağı düşünülen anahtar kavramlardan (ritim, habitus, yaşam ortamı vd.) yeri geldiğinde istifade edilmiş ve bulguların yorumunda işe koşulmuştur.

Makalede, öncelikle mutfağa ve pratiklerine nasıl bakılacağına eğilecek, sonra araştırmanın yöntem ve çalışma grubu hakkında bilgilere yer verilip bulgular kısmında öne çıkan tematikler çerçevesinde betimlemeler, yorumlar ve analizler ortaya konulacaktır.

MUTFAĞI VE MUTFAK PRATİKLERİNİ NASIL KAVRAMALI?

Mekân olarak mutfağın deneyimlenmesine odaklanan bu çalışmada mekân-insan ilişkisini sağlıklı bir zemine oturtabilmek açısından Lefebvre'nin (2014) mekânın üretimi ve ritimanalizi ile Tapie'nin (2018) yaşam ortamı sosyolojisinden yararlanılacaktır. Ayrıca Goffman'ın (2014) gündelik yaşamı teatral sahneye benzeten

¹ Habitusları "kalıcı yatkinlikler sistemi" olarak tanımlayan Bourdieu (2018:158), kavramı yapılandırıcı yapılar şeklinde, sonuçları bilinçli olarak hedeflemeden, nesnel şekilde "düzenlenmiş" ve "düzenli" olabilecek pratiklerin ve temsillerin üretilmesi ve yapılandırılma ilkesi olarak tarif eder. Habituslar, toplumsal konumlarla (sınıflar) bağlantılı olarak farklılaşmakta ve aynı zamanda farklılaştırıcı olmaktadır. Cinsiyete, yaşa, verimliliğe göre farklılaşan, doğurma biçimlerinden çocuk yetiştirme ve beslenme biçimlerine kadar toplumsal hayatta öğrenilen ve sonraki kuşaklara aktarılan 'bedensel teknikler'in özgül düzenlilikleri (Mauss, 2005), bireylerin davranışlarına yön veren ve içselleştirilmiş görgü kurallarını işaret eden 'adabı muaşeret' (Post, 1922) 'habitus'un doğasını anlamaya yarayan çerçeveler sunar. Keza Elias'ın (2013) davranışların inceltilmesi süreci olarak betimlediği uygarlaşma da bu eksendedir. Daha kapsamlı çerçevede, içselleştirilmiş kabiliyet ve yatkinlikler düzeni olarak kavradığı 'habitus'u toplumsal sınıfların pratikleri, tercih ve beğenileri üzerinden Fransa örneğinde inceleyen ve sınıfsal farklılıklara göre değişen habitusları alana özgü sermaye kavramlarıyla açımlayan Bourdieu'nün (2015) bu konudaki katkısı da değerlidir.

² Çalışmanın bulgular kısmında kavram 'mutfak habitusu' yönünde inşa edilmeye çalışılacaktır.

dramaturjik yaklaşımı ile mutfak pratiklerinin meydana getirdiği düzenlilik ve 'gramer' de mutfak pratiklerini anlamada devreye sokulacaktır.

Mekân, zaman ve toplum arasındaki ilişkinin epistemolojisini ortaya koyan Lefebvre (2014) mekânı tarihsel üretim tarzlarının karakterlerine göre '*mutlak mekân*', '*kutsal mekân*', '*tarihsel mekân*', '*soyut mekân*', '*çelişkili mekân*' ve '*diferansiyel mekân*' şeklinde kategorikleştirir. Doğal durumdaki mutlak mekânın devlet, siyaset, din ve piyasa gibi mekanizmaların müdahaleci etkisiyle tasarlanan, kutsallaştırılan ve kapitalizme doğru emek-sermaye çelişkilerinin değişen doğasına uygun şekilde soyut mekâna ve uzantısı olan çelişkili mekâna doğru gittiğini savunur. Konu odağımız açısından kapitalist ilişkilerin egemenliğindeki soyut mekânın devamı, niceliksel manipülasyonlara tabi, yani değişim değeri üzerinden niteliksel tarafının zayıflatıldığı ve metalaştırıldığı *çelişkili mekân* (Lefebvre, 2014, s. 353-357) kamusal alan ile özel alan ayırımında, ev içi özel alanın bir bölümünün de bu ekseninde tüketimine ışık tutmaktadır. Bu dönemselleştirmelerin dışında Lefebvre (2014) mekânın deneyimlenişine dair de analitik ayırım ortaya koyarak birbiriyle diyalektik açıdan bağlantılı mekânsal üçlüden (*mekânsal pratik*, *mekân temsili* ve *temsil mekân*) bahseder. *Mekânsal pratik*; fiziksel açıdan ampirik olarak gözlemlenebilir olanın algılanışını, deneyimlenişini; tasarlanan mekân olarak *mekân temsillerinin* ise egemen ekonomi-politik yapıda teknokratların elinden çıkan mantığa karşılık geldiğini belirtir (Lefebvre, 2014, s. 68-70). Yaşanan mekân olarak *temsil mekânı* ise toplumsal hayatın yeraltını, zamanı doğrudan içeren, konut, oda, yatak, meydan gibi eylem ve yaşanan durumların yerlerini kapsayan ve karmaşık sembollerle örülü olanıdır (Lefebvre, 2014, s. 63-71)³.

Mutfaktaki pratiklerin güncel anlamını açıklamada Lefebvre'nin (2018) 'ritimanaliz'i de yol göstericidir. Lefebvre ritmi, müziğin teorikleştirildiği modelden, doğanın işleyişinden, beden ritimlerinden yola çıkarak soyutlar. Ritmi, zaman ve tekrardan ayrı düşünmeyen Lefebvre ritimleri, birbirine diyalektik ilişkiyle bağlı 'döngüsel' ve 'doğrusal' tekrarlar olarak ikiye ayırır. Döngüsel ritimler kozmik olandan, doğadan gelir (günler, geceler, mevsimler, denizin dalgası, gelgitler vb.) doğrusal olanlarsa insan faaliyetleriyle şekillenmişlerdir ve sosyallığın tazyiklerini taşırlar, eylem ve jestlerin monotonluğunu kapsarlar (Lefebvre, 2018, s.32). Bu ayırımı paranın iki yüzü gibi düşünülebilir. Temel fizyolojik ihtiyaçlardan olan yiyeceğin döngüsel yönünün, zaman ve mekân ilişkisi çerçevesinde nasıl bir doğrusal

³ Birbirleriyle kopuk değil, bilakis sürekli etkileşim içinde olan bu üç mekânı analitik ayrımlar olarak görmekle birlikte Avrupa-merkezci bakışın uzantıları olabildiklerini de unutmamak gerekir (Gyulyan, 2014, s. 25).

(sosyal) ritimle dönüştürülerek hayat bulduğunu mutfak pratikleri özelindeki analizde işe koşulabilir.

Yaşam ortamı açısından Tapie (2018, s. 207, s. 216-217), konutun iç mekân örgütlenmesinin çeşitli ihtiyaçlara karşılık gelen işlevlere göre evrim geçirdiğini, mekân düzenlemesinin hem karmaşıklaştığını hem bireyselleştirdiğini belirtir ve 20.yüzyılda, düğüm noktasını oturma odasının oluşturduğu kullanım biçimine göre örgütlenen 'yaşam katı'ndan söz eder. Bundan hareketle, Türkiye'deki makro ve mikro boyuttaki toplumsal değişimlere (geniş aileden çekirdek aileye geçiş gibi) paralel ilerleyen mekânsal değişimlerin mutfağı giderek daha fazla yaşam katının düğüm noktasına doğru ittiği söylenebilir.

Çalışmada 'pratik' sözcüğü, yemek yapmak veya mutfağı düzenlemek gibi davranışların yanı sıra sosyal öğrenme, taklit ile belleği şekillendirmeye yönelik kapsamlı eylemlilikleri ve uygulamaları işaret etmek için kullanılmaktadır. Zira mutfaktaki pratikler; mekânın organizasyonu gibi bireylerin bu mekândaki organizasyonunu ve belleğin organizasyonunu da etkileyen, çeşitli öğrenme biçimleri sayesinde tekrarlanarak zamanla kendine has bir tarza/style dönüşen yordamlar veya habituslar meydana getirebilmektedir. Tekrarlanan pratikler; mutfak kullanıcısının taktik repertuarlarını geliştirebilmektedir. Örneğin yemek yapma tarzı, zaman ve malzeme eksikliği gibi durumlarda ne tür taktikler geliştirmesi gerektiğini bu kabiliyet birikimiyle sağlar. Keza olağanüstü durumlarda buzlukta kısa sürede pişirilecek yedek veya alternatif yemek bulundurmada da söz konusu taktikler arasında sayılabilir. Bütün bu karmaşık süreçlerde mutfak, kişilere özgü pratik rejimlerin inşa edildiği, teknolojik ve diğer gelişmelerle dönüşebildiği, başkalarına aktarılabilirdiği etkileşim mekânı haline gelebilmektedir.

YÖNTEM VE ÇALIŞMA GRUBU HAKKINDA

Mutfaktaki pratiklerini belirli mekân (Ankara), zaman (Temmuz-Ağustos 2019) ve toplumsal kesimle (orta sınıf mutfak kullanıcıları) ile sınırlı çerçevede ele alan bu araştırmada nitel vaka (durum) çalışması deseniyle hareket edilmiştir. Diğer nitel çalışmalar gibi nitel vaka çalışmalarında da olguya dair anlam ve anlayış arayışı esastır ve birincil veri toplama ile analiz aracı araştırmacının kendisidir. Vaka çalışması, metodolojik bir seçim olarak tek bir varlığın, bir olgunun, bir kurumun, bir programın veya özel bir politikanın, yani sınırları olan birimin, başka bir ifadeyle 'sınırlı bir sistemin' derinlemesine betimlenişidir (Merriam, 2018, s. 39-40). Punch'a göre vaka/durum çalışması "temel fikir, bir olayın (veya belki de az sayıda olayın) uygun gelebilecek herhangi bir yöntemle ayrıntılı bir biçimde incelenmesidir" (2014, s. 144).

Durum çalışmasında belirli bir durumun veya olgunun analiz birimi olarak seçilip gerçekleştiği bağlamıyla birlikte yoğun betimlemeler yapılabilmektedir. Belirli bir mekânı, zaman aralığını ve süreci kapsamı dolayısıyla mutfak pratikleri de sınırlı bir sistem olarak vaka/durum olarak görülebilir. Mutfak pratiklerini anlamak, betimlemek ve açıklamak açısından Ankara'nın merkez ilçelerinde ikame edenlerden amaçlı örneklem stratejisine göre (orta sınıf niteliği gösteren) kişiler seçilmeye çalışılmıştır. Sıra dışı bir durumdan ziyade gündelik hayatın olağan seyrinde olup bitenlerin sağduyulu bir şekilde betimlemeyi amaçlamasından ötürü, Patton'ın kategorikleştirmiş olduğu örneklem türlerinden maksimum çeşitliliğe ve 'tipik' olan amaçlı örneklemelere (2002, s. 243) dayalı araştırma yapılmıştır. Araştırmada, olanakların sınırlılığı ölçüsünden orta sınıftan mutfak kullanıcılarının maksimum çeşitliliği temel alındığından dolayı farklı ilçelerde oturanlara tanıdık kişilerden ulaşarak (kartopu tekniğiyle) gidilmek durumunda kalınmıştır. Gelir düzeyinin 5 bin TL ile 15 bin TL arasında olan, yaşam şartları ve sosyo-kültürel sermayesi ile kendisini tanımlama biçimi açısından Türkiye ve Ankara gerçekliğinde orta sınıfta yer alan ve aktif olarak mutfağı kullanan kişiler amaçlı örneklem olarak seçilmiş, kartopu tekniğiyle de kişilerden kişilere gidilmeye çalışılmıştır. Mutfağı aktif olarak kullanan bireylere yönelik amaçlı örneklem seçildiğinden dolayı ilk etapta tanıdık çevreden harekete geçme anlamında bu teknik kullanılmıştır. Araştırmada yarı-yapılandırılmış soru formlarından hareketle bazıları ile yüz yüze (çalıştığı iş yerinde, kafede) bazıları ile internet üzerinden derinlemesine görüşmeler yapılmış, bazılarında gözlemler⁴ de gerçekleştirilmiştir. 21'i kadın, 2'si erkek, toplam 23 kişi ile görüşülmüştür. Örneklem çeşitliliği açısından aktif mutfak kullanıcısı erkeklere ulaşılmaya çalışılsa⁵ da erkek sayısı az kalmış, bu durum araştırmanın sınırlılıklarından birini oluşturmuştur.⁶

Görüşmecilerin yaş, eğitim, medeni durumu, ev sahipliği, meslekleri, kiminle yaşadıkları ve *Bulgular ve Yorum* bölümünde ayrıntılı ele alınan mutfağa yaklaşım⁷ biçimleri Tablo 1'de sunulmuştur. Esas amaç mutfak pratiklerindeki çeşitliliği anlamak olduğu için -Ankara'da orta sınıfla sınırlı olmak üzere- demografik nitelikler

⁴ Gözlemler bazı katılımcıların kahvaltı ve yemek davetlerinde, kendi doğal ortamlarında yapılmıştır.

⁵ Cinsiyete göre farklılığı keşfetmek araştırmanın çıkış noktasını teşkil etmemekle birlikte mutfağın kullanımına dair deneyim çeşitliliğini yakalayabilmek amacıyla erkek kullanıcılar araştırmaya dâhil edilmiş ve bu sayede bazı farklılıklar ve benzerlikler keşfedilebilmiştir.

⁶ Maddi imkânlar ölçüsünde daha kapsamlı kullanıcı kümelerinin örneklemeye dâhil edilmemesi de not edilmesi gereken sınırlılıklar arasındadır.

⁷ Makalenin sınırları ölçüsünde sadece mutfağa bakış tarzı, olumlayıp olumlamadığına göre üçlü sınıflandırmaya gidilmiştir. Nesil ve diğer hususlar dikkate alınmamıştır.

bakımından –ulaşılabilirlik ölçüsünde- farklılıkların temsili ele alınmaya çalışılmıştır. Tablo 1’de, aile ile yaşayıp bekâr olanlar anne babasıyla ikamet edip hane içinde aktif kullananlardır. Evli olup aktif mutfak kullanıcısı olanlar ise eş veya çocuklarla birlikte yaşadıkları not edilmiştir. K1 Mamak’ta, K3, K7 ve K13 Etimesgut’ta, K6 Yenimahalle’de, diğerinin tamamı Çankaya ilçesinde ikamet etmektedir. Ayrıca, çalışma verilerinin 2020 yılı öncesine ait olmasından dolayı etik kurul iznine gerek görülmemiştir.

Tablo 1. Görüşme Yapılan Kişiler Hakkında Bilgiler

Cinsiyeti	Kodu	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Ev Durumu	Meslek	Mutfaka Yaklaşımı	Kiminle Yaşadığı
Kadın	K1	27	Lisansüstü	Bekâr	Kira	Memur	Negatif	Kız Kardeşiyle
Kadın	K2	28	Lisans	Bekâr	Kira	Memur	Pozitif	Yalnız
Kadın	K3	38	Lisans	Evli	Kira	Memur	Negatif	Eşiyle
Kadın	K4	27	Lisans	Bekâr	Kira	Turist Rehberi	Nötr	Aile
Kadın	K5	39	Lisans	Bekâr	Sahibi	Serbest Çalışan	Pozitif	Aile
Kadın	K6	28	Lisans	Bekâr	Sahibi	Memur	Nötr	Aile
Kadın	K7	44	Lise	Evli	Sahibi	Memur	Nötr	Eş ve Çocuk
Kadın	K8	25	Lisansüstü	Bekâr	Sahibi	Memur	Nötr	Aile
Kadın	K9	28	Lisansüstü	Bekâr	Sahibi	Memur	Nötr	Aile
Kadın	K10	37	Lisans	Bekâr	Sahibi	Memur	Pozitif	Aile
Kadın	K11	48	Lisans	Boşanmış	Sahibi	Eczacı	Pozitif	Çocuklarla
Kadın	K12	34	Lisans	Evli	Sahibi	Memur	Pozitif	Eş ve Çocuklar
Kadın	K13	39	Lisans	Evli	Sahibi	Eczacı	Pozitif	Eş ve Çocuklar
Kadın	K14	27	Lisansüstü	Bekâr	Sahibi	Çankaya	Nötr	Aile
Kadın	K15	19	Lise	Bekâr	Sahibi	Çalışmıyor	Pozitif	Aile
Kadın	K16	36	Lisansüstü	Bekâr	Sahibi	Akademisyen	Pozitif	Aile
Kadın	K17	38	Lisans	Bekâr	Kira	Memur	Negatif	Aile
Kadın	K18	53	Lise	Evli	Sahibi	Çalışmıyor	Pozitif	Eş ve Çocuklar
Kadın	K19	34	Lisansüstü	Bekâr	Kira	Akademisyen	Negatif	Aile
Kadın	K20	27	Lisans	Bekâr	Sahibi	Özel Sektör	Pozitif	Aile
Kadın	K21	23	Lisans	Bekâr	Sahibi	Memur	Nötr	Aile
Erkek	E1	28	Lisans	Bekâr	Kira	Öğretmen	Pozitif	Yalnız
Erkek	E2	42	Lisans	Boşanmış	Kira	Öğretmen	Nötr	Yalnız

BULGULAR VE YORUM

Araştırmada, mutfakın mekân olarak kullanımına ve bu kullanımdaki pratiklerin nasıl bir örüntü meydana getirdiğine odaklanıldığı için öncelikle mekânsal boyuta ve mekân olarak mutfaka dair bulgulardan hareket edilecek, daha sonra bazı

tematikler ekseninde alt başlıklar halinde sınıflamalara ve betimlemelere gidilecektir. Betimlemelerde daha önce dile getirilen kavram setleri, yorumlayıcı araçlar olarak kullanılacaktır.

Konutların iç mekân tasarımında, diğer odalar gibi ergonomik, kullanılabilirlik, işlev ve konfor açısından mutfak da giderek daha çok önemsenmektedir. Diğer odalara nazaran mutfağın statüsünün arttığı, görüşmecilerin ev alırken veya kiralarırken mutfığa çok dikkat ettiklerini ifade etmelerinden de çıkarsamak mümkün. Konut yapım tekniklerinin gelişmesi, ısınma gibi sorunların giderilmesi gibi fiziksel konfor ortamlarının artışı, mutfağı yemek yapılan yer olmaktan çıkartıp sosyalleşmenin etkileşim dünyasına dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Türkiye’de genel olarak konut alanlarının çarpık bir gelişim içinde olduğu, bütüncül bir planlamadan ziyade parçalı plan görünümü egemendir (Alkan ve Uğurlar, 2015:61). Öte yandan konutlarda faydalanılan alanlar ve oda sayısı açısından 102,3 m² ile Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ortalaması (96 m²) üzerindedir ve konut kalitesi bakımından alt gelir grubundan orta gelir grubuna doğru bir sosyo-ekonomik gelişim ivmesine sahiptir; ancak konuttan memnuniyet bakımından hala AB gerisindedir (EUROSTAT’ın 2012 verilerinden hareketle; % 33,4’e karşılık Türkiye’de %5,8 düzeyindedir) (Aydın, 2019:298). Ayrıca kısmen de olsa önceki yıllara göre daha kontrollü bir yapılaşma eğilimi görülmektedir. 03.07.2017 tarihinde çıkarılan Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği’ne göre yeni konut yapı ünitelerinde mutfak ve yemek pişirme yerlerinde dar kenarının en az 1,50 metre, net alanının ise en az 3,30 m² olması gerektiği belirtilmiştir (30113 Sayılı Resmî Gazete). Görüşme yapılan kişilerin ikamet ettiği konutlar 2017 öncesine ait olmakla birlikte görüşmecilerin konutlarındaki mutfak ölçülerinin 5 m² ile 16 m² arasında değişmektedir. Mutfak tezgâhı, dolaplar, buzdolabı, bulaşık makinesi, masa ve sandalyeler ve diğer araç gereçlerle bu alan daha daralabilmektedir. Konutların yapım tarihi ile ilgili belirgin bilgi alınamamış olsa da 10 ile 40 yılları arasında oldukları tahmin edilmektedir. Görüşmecilerin bazılarında izin alınarak çekilen bazı fotoğraflara aşağıdan bakılabilir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Bazı Görüşmecilerin Mutfaklarından Görüntüler

Görüşmecilerden mutfağının büyüklüğünden memnun olanlar kadar memnun kalmayıp daha geniş ve ferah mutfak isteyenler de vardır. Örneğin E1, masanın sığmadığını, en azından masanın sığabilecek büyüklükte olmasını arzuladığını belirtmiştir. Hemen hemen tüm görüşmeciler mutfağın geniş, ferah, güneş alan, temiz, sade, şık ve konforlu olması gerektiğini ve yeni ev alma imkânları olduğu takdirde bunlara dikkat edeceklerini vurgulamışlardır. Keza balkonu olmayanların mutlaka balkonlu bir evi tercih etmek istediklerini de not etmek gerekir. Vaktinin çoğunu mutfakta geçiren ve orayı yaşam alanına dönüştürenler için çoğu zaman mutfak diğer odalara göre ev tercihlerinde daha çok dikkate alınabilmektedir. E11, *“bir keresinde annemle yeni bir eve bakmaya gitmiştik. Mutfağı genişti ve bana “burada çok güzel dönülür” demişti”* ifadesiyle mutfağın genişliğinin önemine vurgu yapmıştır. “Mutfakta dönmek” bir anlamda mutfağı yaşam döngüsünün bir parça kılma gayesi taşıması olarak yorumlanabilir.

Mutfak Kullanıcılarını Sınıflandırmak

Mutfak kullanıcılarının öznel deneyimlerini anlamlandırma biçimlerinden hareketle bazı tematik ortaklıklar temelinde bir sınıflandırma ortaya konulabilir. Mutfak deneyimlerine ve mutfağın gündelik hayattaki yerine ve ona yüklenen anlama dair cevaplardan yola çıkarak mutfak kullanıcıları basit düzeyde üç sınıfa ayrılabilir: mutfağı olumlayanlar (pozitif), mutfağı olumsuzlayanlar (negatif) ve mutfağa göreli bakanlar (nötr). Bu üç kategorinin bir eğilimi tespit edebilme açısından Weberyen anlamda ideal tipler/saf tipler olduklarını, çok keskin sınırlar olmasa bile mutfağı kullanma pratikleri ölçüsünde birbirinden ayırt edilebildiklerini belirtmek yararlı olacaktır. Ayrıca, her bireyin yaşamı boyunca aynı değerle mutfak mekânını deneyimlediğini söylemek güçtür. Zamana ve toplumsal koşullara göre mutfağın

gündelik yaşamdaki kullanım biçimi ve ona yüklenen anlam da değişebilmektedir. Çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi her yaşın farklı mutfak evreleri olabileceği gibi öğrencilik, çalışma hayatı, evlilik, annelik, babalık, emeklilik gibi farklı statülerin etkisiyle de mutfak deneyimi değişim gösterebilmektedir. Sınıflamalarla ilgili detaylar aşağıdaki başlıklarda verilmiştir.

Mutfağı Olumlayanlar: Bir Huzur Durağı Olarak Mutfak

Mutfak işlerini seven ve onu yaşam alanı olarak görünler mutfağı evin kalbi olarak tarif etmenin yanında huzur yeri şeklinde de kodlamaktadırlar. Örneğin yemek yapmak terapi gibidir bazı kullanıcılar için. Bazıları için, hayatın ta kendisi, bazılarındaysa evin vitrini gibidir. Bu sınıftakilerden bazılarının görüşleri şöyledir:

K2: *“Hayatın ta kendisi. Deney alanı. Pek çok malzemeyi bir araya getirerek uyumlu bir lezzet ortaya çıkarabilmek mükemmel bir şey bence. Mutfak benim için hoşça vakit geçirdiğim bir yer. Yemek yemeyi de çok seviyorum. Sevdığım monotonum.”*

K18: *“Mutfak benim için ev halkını yedirip doyurduğum için mutlu olduğum bir alan. Kendimi huzurlu hissediyorum mutfaktayken.”*

K20: *“Mutfak deyince aklıma ilk önce yemek yemek geliyor. Elbette bunun yanı sıra yemek yapmak da geliyor. Yemek yapmayı seviyorum. Benim için terapi gibi oluyor. Yemek yaparken sadece yaptığınız yemeğe odaklanmanız gerekiyor çünkü aksi halde tüm emeğiniz çöp olabilir.”*

K15: *“Yemek yemeyi çok seviyorum ve yapıyorum, hamur işleri, tatlılar, zeytinyağlı, çorbalar her türlü yemeği yapmayı çok seviyorum mutfak benim için evdeki en eğlenceli yer.”*

‘Huzur’, mutfağın anahtar sözcüklerindedir. Mutfak, kendini bulma ve kimliğini inşa etme alanlarındandır. Keza yakın aile bağlarının pekişmesinde de etkilidir. Ailesiyle birlikte yaşayan K5 için stres atma yeridir: *“Mutfak benim için evin kalbi rolünde. Benim huzur durağım. İnsanları ne olursa olsun bir araya toplayabilen güzel sofraların oluşturulduğu yerdir mutfak. Stresliysem genel olarak güzel pasta kokuları sarar mutfağımı çünkü tüm stresimi alır bir şeyleri ortaya çıkarmış olmak.”*

Mutfak, bireysel veya kolektif benlik ve kimlik tasarım ve sunumlarının ortamı da olabilmektedir. Örneğin K11 mutfağı kendisi için bir ‘vitrin’ olarak tarif ederek mekânın toplumsal kimliğin önemli kültürel görünümünden biri olabildiğine işaret etmiş, Goffman’ın (2014) teatral analogisini akla getirmiştir. Buradaki performans sadece hanede değil, hane dışında da dile gelen bir kabiliyet etiketi sunabilmektedir. Yaşam dünyasının anahtar rolü olmasa da kimlik ve benlik repertuarını güçlendirici yönü vardır. Mutfağa bakış farklı zaman eşiklerinde veyahut ‘geçiş ritleri’nde önemli

değişimler gösterebilmektedir. K13'ün evlilik öncesi ve sonrasındaki değişimi şöyledir:

“Eskiden sadece ayda yılda bir dostlarım için hazırladığım yemekler dışında yemek yapmayı tercih etmeyip bir evde bulundurulması gereken her şeyi bulundurduğum mekândı, şimdi ise özellikle çocuklarım ve eşim için her gün girmek zorunda kaldığım, misafirin de eksik olmadığı evimde zamanımın çoğunu geçirdiğim yaşam alanım olan mekân.”

Bazıları için mutfak özel bir anlam taşımaya da en rahat edilen yerlerdendir.

K16: *“Oturmayı, kafa dinlemeyi sevdiğim bir mekân, bir penceresi yahut balkonu olsaydı daha çok severdim. Mutfak özel bir anlam taşımıyor benim için. Ama nereye, kimin evine gitsem, en rahat ettiğim alan. Mümkünse hemen kendimi mutfağa atıyorum.”*

Bu kategoridekiler, yeme yapmaktan ve sunumdan haz duyarlar, keza mutfakta çay-kahve içmeyi severler. Bazıları yemek sürecinin tamamını, bazılarıysa yemek yapmanın alt pratiklerini (sebze ve et doğrama gibi) daha keyifli bulabilmektedir. Ayrıca bazısı mutfağı çalışma ortamı olarak da kullanabilmektedir.

En fazla dikkat ettikleri konuların başında temizlik ve düzen gelmektedir. En çok nefret edilen ise dağınık, kalabalık ve telaşlı bir mutfak atmosferi; yani genel olarak düzensiz ve temiz olmayan görüntülerdir. Düzen en vazgeçilmezleri arasındadır. Diğer yandan yemek yapmaktan hoşnuturlar; ancak sofranın kaldırılması ve temizlik pek çoğuna sıkıcı gelebilmektedir.

Mutfak temizliğini sevdiğini belirtenler içinde bunun aynı zamanda biraz takıntılı durum olduğunu söyleyenler de vardır. Temizlikten duyulan rahatsızlıktan ziyade mutfağın kolay ve rahat temizlenebilir olmasına daha çok dikkat edilmektedir.

E1: *“Yemek yapmayı ve temizliğini seviyorum. Sevdiklerimle kahve keyfi de tabii. Nefret ettiğim bir şey yok ama yorucu oluyor bazen çünkü temizlik takıntım var.”*

K16: *“Pasta yapmayı, bunun için yine mutfakta masada oturup internette pastanın pişmesini seyretmeyi seviyorum. Sonra ilginç mutfak gereçlerini denemeyi seviyorum. Öyle pahalı şeyler değil, yumurta doğrayıcı gibi küçük aparatlar... Ve bir iki kadeh bir şeyi mutfakta içmek çok keyiflidir de. Televizyon yok, dikkati dağıtacak başka hiçbir şey yok. O anlar müzik bile istemiyorum. Arkadaşlarımı da genelde mutfakta ağırlarım. Bence çok daha samimi bir ortam kendiliğinden oluşuyor. Eve iş getirdiysem çalışma mekânım çoğu kez mutfak oluyor. Oradaki izolasyon çalışma odasında bile yok. Annemin*

mutfak gereçlerinin yerini değiştirmesinden pek hoşlanmıyorum. Bu düzen takıntısı hoş değil belki ama en iyisi benim düzenim çünkü.”

Mutfakta diğer malzemelerle iç içe olmaktan ve onlarla bir şeyler yapmaktan da keyif alınabilmektedir. Örneğin buzdolabının içini amaçsızca açıp bakmaktan keyif aldığını belirten olmuştur.

Mutfak işlerine eşlik eden veya onu keyifli kılan pratikler de olabilmektedir. Müzik dinleyerek iş yapmak bunlardandır. Öyle ki, müzik ile mutfağı artık hayatının ikilisi haline geldiğini belirtenler de olmuştur (K15). Ayrıca teknolojik yenilikler, mutfağı giderek daha çok yaşam alanına dönüştürebilmektedir. Örneğin K10 evdeki tek televizyonun mutfakta olduğunu söylemiştir. Medya kanallarını beşeri ortam yaratma hasebiyle kullananlar da vardır.

K18: “Bazen müzik dinliyorum ama televizyon her an açıktır hiç kapatmam, haberler ya da bazı programlar döner. İzlemem ama kapatmam da. TV’yi kapatınca canım sıkılıyor, TV benim arkadaşım. En çok izlediğim haber programlarıdır. Sonra en çok takip ettiğim ise Müge Anlı’nın programıdır. Akşamdan da haber programlarındaki tartışma programlarını takip ederim. Arada bir de dizi izlerim.”

Dizüstü bilgisayar, tablet ve cep telefonlarının mutfaktaki kullanımı da artmaktadır.

K2: “Kaçırdığım programları Youtube’dan izleyerek kayıp gibi görünen vakti de bir şekilde doldurmaya çalışıyorum. Ruşen Çakır’ın YouTube kanalını çok dinliyorum. Zaman zaman dizi de izliyorum. Müzik zaten hayatımın her alanında olmazsa olmazım.”

Yemek videolarından müzik, haber, dizi, sinema ve başka programlara değin çok geniş repertuar sunması hasebiyle internet önemli etkileşim kaynaklardan biri haline gelmektedir. Yemek yaparken, yemek yerken ve temizlik pratiklerine eşlik eden teknolojiler mutfaktaki etkileşimin biçimini ve süresini de arttırmaktadır. Ayrıca iş üzerindeyken kulaklık takıp dijital medyayı/radyoyu dinlemek veya telefonda konuşmak da tercihler arasındadır. Bazılarıysa yemeğe odaklanmayı olumsuz etkilediğini düşündüklerinden sadece müzik dinlediklerini ifade etmişlerdir.

Mutfağı olumlayanlarda genel olarak mutfağı terapi veya stres atma yeri gibi görme eğilimi baskındır. Ama bakmakla yükümlü oldukları kişilerin çokluğunda bazen yorucu olduğunu dile getirenler de vardır. Keza terapi olsa da, bazı pratikleri (bulaşık makinesini doldurmak gibi) sevmediklerini belirtenler de bulunmaktadır.

Mutfağı Olumsuzlayanlar

Mutfaktan pek hoşnut olmayanların ortak özelliği mutfağı yaşam alanı olarak kodlamaktan ziyade sadece yemek yapma-yeme işleviyle sınırlı bir ‘zorunluluk’ çerçevesinde bakmalarıdır. Kiracı olmak ve mekânı çok fazla değiştirme olanağına sahip olmamak gibi hususlar olumsuzlamanın gerekçeleri olarak bazıları tarafından dile getirilmiştir.

Bu kategoridekiler de diğerlerinde olduğu gibi görelidir; biyografik gelişimlerine ve etkileşim şekillerine göre mutfak algısı da değişebilmektedir.

K1: *“Mutfağın benim için çok bir şey ifade ettiğini söyleyemem. Evin bölümlerinden biri ancak vakit geçirilmesi zorunlu bölümlerden biri bence. Bu nedenle ben de mecburen zamanımın bir kısmını burada geçiriyorum.”*

K3: *“Mutfakta zaman geçirmekten hoşlanmadığım için ve sadece yemek yapmak için girdiğim bir yer olduğundan zaman ayırdığım bir alan değil.”*

K17: *“Sürekli yapılması gereken işlerin olduğu alan. Yemek, bulaşık vs. pişir, servis et, toplu, yıka, kurut, kaldır. Tam bir kısır döngü.”*

K17’nin de belirttiği gibi mutfak, çoğu insan için ‘kısır döngü’ merkezi haline gelebilir. Bu mecburiyet daha çok beslenme gibi birincil ihtiyaçlar etrafındaki pratiklerle sınırlıdır ve bunun ötesindeki sosyalleşmelere çok fazla uzanamamaktadır. Ayrıca mutfağın kadınla özdeşleştirildiği ataerkil kültürün eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerini taşıma ağırlığından ötürü de mutfağa olumsuz bakış geliştirebilmektedir. Her kadından mutfağı sevmesini bekleyen ve eşitsiz ilişkileri meşrulaştıran anlayışa mesafeli duranlar da söz konusudur. Keza ataerkil kültürde, erkekten çoğunlukla beklenen de mutfak işlerinden uzak durması ve ona olumsuz bakmasıdır. Oysa mutfaktan keyif alan erkeklerin de giderek arttığına yönelik ifadeler bulgularda rastlanmıştır. Bunlar, en azından mikro alan örneklerinden olan mutfağın eşitsiz toplumsal cinsiyetlerin parçalanmasında önemli zeminlerinden biri haline geldiğini de işaret etmektedir.

Mutfak pratiklerinden hazzetmeme gerekçeleri değişkenlik göstermektedir. Kimi yemek kokusundan, et, balık gibi şeylerin pişirilmesinden, kimi mutfak düzenlemesinden nefret ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla mutfak vazgeçilmezleri değildir ve evdeki hayatlarının odağını teşkil etmemektedir. Başkasının yemek pişirmesini bekleyebilirler veya dışarıda yemekten hoşnut olabilirler. Keza her pratikten nefret ettiklerini söylemek de zordur. Örneğin K1 kahvaltı yapmaktan keyif aldığını, K17 bütün işleri bitirdikten sonra kahve içmeyi çok sevdiğini belirtmiştir.

Özellikle kahve ve çay içmedeki keyfin önemi, hemen hemen her görüşmeci (üç kategoride de) tarafından vurgulanmıştır.

Mutfakta çalışırken veya yemek yerden müzik dinlemek, TV izlemek (sırf ses olsun diye açık bırakmak), internetten haber, dizi vb. videolar izlemek de yaygındır. Kimisi de (K17) hareketli müzikler tercih ettiğini, işi bitirmeyi kolaylaştırdığını, enerjiyi arttırdığını belirtmiştir. Genel olarak bu gruptakilerin mutfağı terapiden ziyade ‘çilehane’ gibi görme eğilimi de vardır. Örneğin sadece K19 bazen bulaşık yıkmanın kendisine iyi geldiğini söylemiştir.

Mutfağa Göreli Yaklaşımlar

Mutfağı kullanma ve onu ev hayatında anlamlandırmada göreliliği tutum sergileyenlerde çoğu zaman bir zorunluluktur mutfak; ama bazı durumlarda ondan keyif almak da söz konusu olabilmektedir. Mutfağın kendi yaşam dünyalarındaki anlamını evin diğer odalarına göre daha yukarıda tutmalarına rağmen olumsuzlayanların mutfağı diğer bölümlerden daha alt statüde anlamlandırdıkları daha önce dile getirilmişti. Göreliliği tavırda olanlarda ise evin diğer bölmelerine göre mutfağı daha eşit seviyede görme eğilimi göze çarpmaktadır. Mutfağa çok önem vermemekle birlikte onu tüketim mekânı olarak görmekteyiz.

K6: *“Yemek ve bulaşık aklıma gelen ilk şey. Hayatımdaki yeri ve önemi temel ihtiyaçların karşılandığı alanla sınırlıdır.”*

K8: *“Mutfak benim için ‘hayatta kalmak için ye’ felsefesinin bir aracıdır. Taze sebzelerim ve kahvaltılıklarım geliyor aklıma. Banyomun bile daha büyük önemi vardır benim için. Bazen mutsuz olduğumda yemek pişiriyorum ama sonra onun da beni mutlu etmediğini fark ediyorum. (...) Mutfakta sosyalleştiğim tek zaman eve misafirim geldiği zamanlar. İnsanlar benim yemek zevkime uzak olduğundan içecek hazırlama faslı haricinde mutfakta pek vakit geçirilmiyor.”*

K9: *“Mutfağa genelde çok önem vermem, basit yemekler yapar tüketirim. Mutfak benim için çay kahve demek.”*

Mutfaktan keyif aldıkları pratiklerde de görelilikler göze çarpmaktadır. E2 misafirler için bir şeyler hazırlamaktan, o esnada sohbet edip sosyalleşmekten keyif aldığını belirtirken, K6 kahvaltı yapmaktan ve bitki çayları hazırlamaktan, radyo dinlemekten; K4 yemek yaparken müzik dinlemekten keyif aldığını belirtmiştir. K8’nin göreliliği tutumuysa şöyledir: *“Mutfağın en güzel yanı diğer odalara dönüşümlüdür derler. Yemeği pişirip bulaşıkları makineye yerleştirdikten sonra mutfağın temiz halini görmek beni rahatlatır. Ayrıca kahvaltı ve sebzeler vazgeçilmezimdir. Kahvaltı kutsalımdır ve kahvaltının mutlulukla hakikaten bir ilgisi var, tabii yalnız yemiyorsan”.*

Diğerleri gibi bu gruptakiler de temizliğe ve düzene çok önem vermektedirler. Mutfak araç gereçlerin sağlam ve kaliteli olmasına, eşyaların yerinin değişmemesi gerektiğine yönelik vurgular da vardır. En nefret edilen şeyler arasında ise temizlik yapmak, sinmiş yemek kokusu ve dağınıklık bulunmaktadır.

Bu gruptakiler de mutfakta çalışırken müzik dinlemeyi ilk sıralara koymaktadır. Genel olarak çoğu pratik benzer örüntülere sahiptir. Sırf ses ve gürültü olması hasebiyle TV'yi açık bıraktığını belirtenler de var ki bunun beşerî ortam yaratma isteğinin bir yansıması olabildiğine yönelik bir yorum getirilebilir. Diğer taraftan günümüz toplumunda geçerli 'hızlı yaşam' tazyikinden ötürü birden fazla işi aynı anda yaparak zaman kazanma istenci de mutfak pratiklerinde etkisini göstermektedir. Örneğin K8, yemek hazırlarken telefon görüşmelerini de yaptığını ve böylece iki işi (ikisini de 'angarya' olarak ifade etmiştir) aynı anda yapıp zaman kazandığını belirtmiştir.

Mutfağı, duruma göre terapi veya çile şeklinde değerlendirebilmektedirler. Örneğin E2, bulaşığın, temizliğin, yemek hazırlamanın genelde çile olarak görmesine karşılık doğum günü, evlilik yıldönümü veya sevdiği birini yemeğe çağırma gibi durumlarda mutfağın olumlu anlamlar taşıdığını ifade etmiştir.

Mutfağın Sosyal Kullanımı

Mutfağın giderek sosyalleşme mekânına dönüşen durumunun ayrıntılı ele alınacağı bu bölümde, mutfağın etkileşim ve müzakere alanı olarak kullanımına ve dayanışma ortamı niteliğine odaklanılacaktır.

Sosyalleşme Mekânı Olarak Mutfak

Mutfak, birincil ihtiyaçların etrafında örülen sosyal ilişkilerin de organize merkezlerindedir. Görüşmecilerin çoğunluğu hane üyeleri ile en sık akşam yemeklerinde ve sabah kahvaltılarında (bazılarında hafta sonu) bir araya geldiklerini belirtmişlerdir. Sabah kahvaltısında günün planı, olası gelişmeler, akşam yemeğinde neler yapılabileceği gibi konular konuşulabilmektedir. Akşam yemeklerinde ortalama 1-1,5 saat bir araya gelmeler olabilmektedir. Mutfak gündeminde günü nasıl geçirdiklerine dair sohbetlerin yanı sıra TV açıksa gündeme (haber vb.) veya programlara dair sohbetlerin yer alabildiğini belirtmişlerdir. Pazar kahvaltısında daha sık bir araya gelenlerde ise mutfak gündemi haftalık konular (iş, tanıdıklarla ilgili gelişmeler vs.) veya varsa olağanüstü gelişmeler üzerinedir.

Kullanıcılar; günlük, haftalık, bayram ve özel günler ile mevsimsel birtakım sosyalleşme rutinleri gerçekleştirebilmektedirler. Rutinler, duruma göre bireysel veya kolektif olabilmektedir. Mutfak ortamının paylaşılan anlam dünyası olma özelliğini pekiştiren bu pratikler, kalabalık aileler ve mutfağı özelleştirenler için adeta 'mutfağın

mutfağı' ('derin mutfak' da denebilir) olabilmektedir. Böylesi ritimler çoklu olabilir, iç içe girmiş mutfak sahneleriyle hayat bulabilmektedir. Örneğin komşuyla ayrı, iş arkadaşlarıyla ayrı ritimlerde cereyan eden mutfak sosyalleşmeleri olabilmektedir. Keza mevsimsel döngülerdeki kışlık hazırlama gibi pratikler de bir ritim ve bir örüntü teşkil edebilmektedir.⁸

Gerek mutfağı olumlayanlarda (K20 hariç, işe odaklanamadığı gerekçesiyle), gerekse olumsuzlayanlarda mutfakta sosyalleşmeyi ve tanıdıklarla sohbet etmeyi tercih ettiklerini belirtenler olmuştur. Bazıları arkadaşlarını mutfakta ağırlamayı daha çok sevdiğini, onların da bundan hoşnut olduğunu belirtmişlerdir. Mutfağın rahat havalandırılabilir olması ve kokuyu tutmaması dolayısıyla rahat sigara içip sohbet ettiklerini dile getirenler de vardır. Bunların yanı sıra yalnız yapılan aktivitelerde de (örneğin kitap okumak, TV izlemek vb.) mutfağı tercih edenler de (örneğin K2 masa başında olmayı sevmektedir) vardır. Keza bu tür sosyalleşmeleri sevmeyenler de bulunmaktadır. Göreli bakanlarda ise sosyalleşmelerin ekseriyetle arkadaşlarla gerçekleştiğini, ortak ilgilere göre sohbet içerikleri değişkenlik gösterebilmektedir. K7, bu hususta mutfağın özel alan anlamını yükseltici yönüne işaret etmiştir: *"Genelde mutfakta oturmayı tercih ediyorum. Yanımızda erkek olmuyor kendi özerk alanım. Daha rahat oluyoruz daha samimi ve özel konuşmalar yapabiliyoruz."* K21, aileyle ve arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi sevdiğini, bazen yalnız yemek yememek için onları mutfakta alıkoyduğunu söylemiştir. Öte yandan mutfak pratiklerine göreli bir yaklaşım sergileyen K4 ve K14 ise mutfaktan ziyade salonda oturmayı tercih ettiklerini nakletmişlerdir. Bunda salonu daha konforlu bulmalarının yanında mutfak işlerini başkalarının gözü önünde yapmama istekleri de etkilidir. Zira mutfağı bir gösteri sanatı olarak sunma eğilimine çok fazla sahip değildirler.

Mutfakta günlük ortalama geçirilen süreye hanedeki sayıya, yardımcının olup olmasına, çalışma temposuna, hafta içi ve hafta sonuna, misafir durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Yine de genel eğilimde olumlu yaklaşanların daha fazla süre tüketme eğiliminde olduklarını görülmektedir.

Mutfaktaki Yardımlaşma ve Dayanışma

Mutfak işlerinde diğer hane üyelerinin yardımları çeşitlilik gösterebilmektedir. Olumlayanlardan K11 ve K13 çocuklardan dolayı ücretli yardımcı tuttuklarını, temizlik ve yemek işlerinde kendilerine katkı sağladıklarını belirtmişlerdir. K13, bazen eşinin toplama işlerine yardım ettiğini, K10, K20 ile K15 ise anne ve bazen de kardeşlerinin kendilerine yardımcı olduklarını aktarmışlardır. K18 ise evdekilerin pek

⁸ Sonraki başlıklarda bu konu açıklanacaktır.

yardımcı olmadıklarını dile getirmiştir. Mutfağı olumsuzlayanlarda yalnız yaşayan K1, kız kardeşi kendisinde kaldığı zamanlarda yemek ve temizlikte yardım ettiğini, K3 bazen eşinin yemekte yardım ettiğini, K17 ile K19 ise bir yardımcıya ihtiyaç duymadıklarını dile getirmişlerdir. Göreli bakanlardaysa K8 yardımı beklediğini ama kimsenin etmediğini, K6 bazen annesiyle birlikte bazen babasının; K7, nadir de olsa eşinin (malzeme getirme, salata yapma vb.); K9 kardeşinin yemek ve temizlikte yardım ettiğini; K14 ve K21 ise mutfakta yalnız çalışmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Mutfakta iş bölümünün ve dayanışmanın varlığı da yokluğu da söz konusudur. Bazı ailelerde tüm mutfak işleri kadının sırtına yüklenebilmektedir. Buna mukabil bazı evli çiftlerde (özellikle de gençlerde) mutfak iş bölümünün daha yaygın olduğu keşfedilmiştir. Aile ortamında, eşler arasında veya çocuklar ile birlikte ve göreli durumlarda mutfak işlerinde paylaşım ve dayanışma görülebilmektedir. Erkek çocuklara göre kız çocuklarının annelerine yardımları daha sık görülmekle birlikte eşler arasında bazı erkeklerin salata hazırlama, bulaşık yıkama, bazı günlerde kahvaltı hazırlama gibi katkılarının olduğu da söylenebilir. Bazı çiftlerdeyse genel olarak mutfak pratiklerinde iş bölümlerine gidildiği de görülmüştür. Ancak evlilerde erkeklerin çok aktif katılım göstermediklerini dile getirenlerin çoğunlukta olduğunu, yani mutfağa ilişkin toplumsal cinsiyet rollerinin eşitsiz bir şekilde devam etmekle birlikte, bu eğilimin genç çiftlerde daha adil bir seyir izlediğini not etmek gerekir. Keza görüşülen bekârlarda da gelen misafirler içinde mutfak işlerine yardımcı olanların çıkabildiğini, hakeza kendileri de misafirlğe gittiklerinde mutfakta yardımcı olduklarını söylemişlerdir.

Kışlık Hazırlama Sürecinde Dayanışma

Eski Çağlardan günümüze, her toplumun çevreye uyarlanma şekline göre yiyecekleri koruma ve saklama pratikleri geliştirdiği söylenebilir. Türkiye’de de yaygın bir şekilde kış mevsiminde yenilmek üzere çeşitli depolama faaliyetleri bulunur. Biber kurutma, salça hazırlama, nohut pişirme, yemeklik veya menemenlik domates konserveleri hazırlamak gibi pratikler en yaygınlarındandır. Araştırmadaki görüşmecilerin bazıları bu pratiği gerçekleştirdiklerini ve genellikle de imece usulü ile yaptıklarını aktarmışlardır. Ancak yalnız yapanların yanı sıra yardımcısıyla yapanlar da bulunmaktadır. İnşa edilen bir ortaklık üzerine kurulu olan bu mevsimsel rutinde kimileri akraba, kimileri ise komşu ağırlıklı bir dayanışma birimine sahip olagelmiştir. Örneğin K1, reçel, ezme, turşu yapımı gibi durumlarda komşularından yardım aldığını, bazen tarif, bazen de malzeme sağlayabildiklerini belirtmiştir. K18,

önceden kız kardeşi ile planlayarak bir iş bölümüyle; K5 ve K15 de akrabalarından ziyade komşularıyla birlikte kışlıkları hazırladıklarını söylemişlerdir.

Kış hazırlıkları veya özel durumlardaki mutfak dayanışmasının sınıfsal, kültürel ve mekânsal farklılaşmayla değişen yönleri de bulunmaktadır. K11, Kayseri'den Ankara'ya uzanan hayat hikâyesinde, yaşadığı sınıfsal ve mekânsal değişim ile birlikte komşularla sosyal mesafenin de arttığını ve bu durumun mutfak ilişkilerine de yansıtıldığını şöyle belirtmiştir:

“Ankara’da evliliğimin ilk zamanlarında Yenimahalle’deyken komşuluk ilişkileri yakındı. Evlilikten sonra kayınvalidelerde de dayanışmamız olurdu mutfakta. Onlar da bayram öncesinde iki üç komşu bir araya gelip tatlı yaparlardı mesela. Siteye taşındıktan sonra o komşuluk ilişkilerini bulamadım. Hatta bende mi bir sorun var diye düşünmüştüm. Adım attım, mesela bayramlarda ziyarete gittim ama onlar gelmediler iade-i ziyarete. Her yıl aşure yapıp dağıtırdım ama bana bugüne kadar yapıp getiren hiç olmadı. Ne Kayseri’deki gibi ne de kayınvalidemdekiler gibi bulabildim.”

Mevsimsel bir araya gelişlerin sosyal etkileşimleri arttırıcı yönü olabildiği gibi sosyal bilginin daha etkili dağılımına kaynaklık etmesi açısından da işlevsel tarafları olabildiği söylenebilir. Söz gelimi K11, özellikle yaşı büyük olanların bu etkinliklerde, gelinlere, gelin adaylarına, çocuklara yönelik dolaylı da olsa otorite kurma sinyalleri verme imkânlarına eriştiklerini dile getirmiştir. Bu açıdan sosyal kontrol işlevi de gösterebilen etkinliklerdir.

Etkileşim ve Müzakere Alanı Olarak Mutfak

Mutfak durağan değil, insanların etkileşimleri ile her gün yeni anlamlar kazanan ve yeniden inşa edilen sosyal ve dinamik bir mekândır. Ayrıca mutfak, modern zamanlarda ve Türkiye'nin kent kültürü özgülünde 'aile' kavramıyla da yakın ilişki içerisindedir. Çocukluk, ergenlik, gençlik, olgunluk ve yaşlılık gibi her dönemin mutfak kullanımı belirli eğilimler taşımakla birlikte ailenin kurulumunda ve aile üyelerinin etkileşimlerinde de önemli işlevler üstlenebilmektedir.

E2: *“Mutfak deyince her şeyden önce “aile” kavramı aklıma geliyor. Sevinçlerin, üzüntülerin, özel konuşmaların yapıldığı bir alanı çağrıştırıyor. Topluca oturulan salonlardan kaçmak için bir "arka oda" gibi. Babadan, anneden gizli içilen sigara için bir yardım-yataklık merkezi de olabilir, çocuklar için bir keşif alanı, komşu kadınlar için bir denetleme alanı, sevgililer için kaçak bir buluşma yeri de diyebilirim.”*

“Arka oda” tabiri, Goffman’ın (2014) gündelik yaşamı dramaturjik yaklaşımında dile getirdiği ‘arka bölge’/ ‘sahne arkası’nı akla getirmektedir. Kullanıcıların performansı (mutfak düzeni, yemek yapmak vb.) zamanın örgütlenişinde (öğünlerde) sahne arkasından vitrin sahnesine dönebilir. Bunun dışında, kalabalık evlerin bazı durumlarında (tartışmalar vs.) bir kaçış yeri işlevi de görebilir veyahut kalabalık misafirleri ağırlarken kulis vazifesi de üstlenebilir.

Geleneksel aile ortamında mutfak, bir anne için hane bireylerinin en keyifli şekilde doyurulması, bir baba için zenginlik, bir çocuk için eğlence, bir genç için kaçamakların mekânı olabilmektedir. Hane üyelerinin birbirleriyle etkileşimlerinde mutfak buluşma noktası, santral veya müzakere ortamı haline gelebilmektedir. E2’nin belirtmiş olduğu yönleri açacak olursak, mutfak, salon veya oturma odasına nazaran daha rahat konuşma iklimine sahiptir. Esasında her kültürde yemek yemenin iletişimi kolaylaştıran, zamana yayan ve diyalogları daha sağduyulu kılan bir tarafı vardır. Sözelimi “*tatlı yiyeğim tatlı konuşalım*”, “*bir kahvenin kırk yıl hatırı olur*” gibi sözler, yeme-içme pratiği ile iletişim kurma arasındaki yakın bağlantıyı ifade eder. Mutfak bu zemini hem somut hem de sembolik açıdan hissettiren ortamlardandır. Sorunların tartışılabildiği, dertlerin paylaşılabilirdiği, çeşitli meselelerin müzakere edilebildiği bir atmosfer imkânı verir. Elbette evdeki tüm etkileşimin mekânsal odağı mutfak değildir; ancak evin hangi bölümünde olursa olsun, gerçekleştirilen her diyalogun bir yemek misali, ısındığı veya soğutulduğu anlar vardır ki mutfak bunun sembolüdür. Yemek yapmanın ve yeme pratiklerinin repertuarı ne kadar genişse mutfaktaki konuşmaların ve tartışmaların ritmi de o ölçüde hareketli olabilmektedir. Örneğin bazı kullanıcılar, kalabalık misafirlerin olduğu durumlarda veya çocukların da olduğu oturma odasındaki bir tartışmanın alevinin mutfaktaki müzakere sürecinde düşürülebildiklerini aktarmışlardır.

Mutfağı bireysel kullanımıyla önemseyenler de vardır. Görüşmeciler içerisinde - özellikle de mutfağı olumlayanlarda- yalnız çalışma tercihi baskın olmakla birlikte misafirlerin de mutfakta oturup onlarla sohbet etmeyi sevdiğini belirtenler de vardır. Yalnızlığı tercih edenlerde işe konsantre olma, müdahalelerden hoşlanmama, yemekleri bütünüyle kendi emeği ile hazırlama gururu, müzik dinlemekten keyif alma, bazen kulaklık takarak telefonda konuşma gibi gerekçelerin bunda etkili olduğu söylenebilir.

Mutfak Pratiklerinin Ritimlerini Anlamak

Fizyolojik ihtiyaçların giderilme tekrarına karşılık gelen döngüsel ritimlerin (biyolojik ritimler) toplumsal terbiyeyle, adapla veya uygarlaşmayla inceltilerek doğrusal bir ritim inşa edilmekte ve bu ritimler sonraki kuşaklara da aktarılmaktadır.

Kültür tarafından dönüştürülen biyolojik ritimler örgütlenirken bireyi pasif alıcı-nakledici olarak değil, birtakım özgün dönüştürücü güçleriyle hareket edebildiğini de unutmamak gerekir.

Mutfaktaki pratiklerin örgütlenişinde sosyo-kültürel aktarımlar, hane içi ve dışı üyelerle bireylerle etkileşimler, pratiklerin frekansları gibi iç içe geçmiş çok boyutlu faktörler etkili olabilmektedir.

Mutfağın Grameri: Düzenleme ve Öğrenme

Mutfak; nesnelere, gıdaların ve insan davranışlarının biçimlendirildiği ve sonraki kuşaklara sosyalleşme yoluyla aktarıldığı uğraklardandır. Kullanıcıların küçük yaşta gözlemlenmesiyle ve izlenmesiyle elde edilen birikim ve yatkınlıklar taklit ve tekrarlarla şekillendiği gibi bireyler yeni etkileşimlerle bunu daha dinamik hale dönüştürebilmektedir. Bazı pratik bilgiler veya kazanımlar (bilinçli olmayabilir), otomatik şekilde gerçekleşir ki bunlar mutfak kullanıcısının habitusuna işarettir.

Fransız mimar Le Corbusier (1986, s.107) evi, “yaşamak için bir makine” şeklinde tanımlamıştır. Bundan hareketle, sanayi toplumunun evi de kendi üretim mantığının bir parçası kıldığını, makine gibi işleyen, sürekli yenilenen bir dinamiğe ve aynı zamanda tüketilen metaya dönüştürdüğü ifade edilebilir. ‘Makine’ metaforu evin diğer mekânları için de kullanılabilir. Söz gelimi Giard (2009s, s.236), yemek masasının hem karmaşık hem etkili bir ‘toplumsal makine’ olduğunu düşünmüştür. Fransız sofrada masa örtüsünün kötü niyeti saklama şüphesinden dolayı her iki elin de masanın altında tutulmasının hoş karşılanmadığını, sofrada seremonisinde ağzın yüceltildiğini, yemenin dışında para ve gönül işleri gibi konuların konuşulabildiğini ve itirafların burada dile gelebildiğini belirtmiştir. Yalnızca masa değil, mutfağın genel düzeni ile buradaki pratiklerin kalıplaşmış ritmik hareketler (örüntüler) de bir makine gibi yorumlanabilir. Bu düzenliliği dilsel yapının analogisi üzerinden, Barthes’ın (1979) göstergebilimsel açıdan moda gibi beslenmenin de bir ‘gramer’i olduğuna yönelik kavrayışı gibi de düşünmek mümkündür. Her kültür ve her zaman mutfağının kendine has bir dili, bir grameri söz konusu olabilir. Dil gibi mutfak materyalleri ve mutfak pratikleri yapılabilir, zaman içinde etkileşimlerle bir gramer oluşturabilir. Paralel şekilde, Lefebvre’nin (2018) ritimleri ödünç aldığı müzik alanından teşbihle, bu pratiklerin bir şarkının nakaratı gibi işlem gördüğü de not edilebilir. Küçükken sosyal çevreden (taklitle) öğrenilen bu şarkılar, pratiklerle tekrarlanıp içselleştirilmiş ancak orada bırakılmamış, ilerleyen yaşlarda tanıdıklardan ve kitle iletişim araçlarından öğrenilenlerle, üzerine yeni yorumlarla geliştirilebilmiştir. Dolayısıyla üzerine yeni şeylerin eklenme biçimi de şarkının ritmine, mutfak pratiğinin gramerine dâhil nitelikte olabilir.

Mutfak düzenleme biçimi genellikle anneden öğrenilir; ancak ilerleyen zamanda başkalarından da çok etkili öğrenmeler gerçekleşebilir. Zamanla kimisi kendi özgün düzenini bina edebilmektedir. Yine de çoğunlukla sosyo-kültürel bir aktarımın ve sosyal çevre etkileşimi ağır basar.

K11: “Evlendikten sonra, mutfak işlerinde kayınvalidemden çok şey öğrendim. Onun koltuğu altındaydım diyebilirim. Mesela buzdolabına sebze ve meyvenin nasıl yerleştirileceğini ondan öğrendim. Domatesleri, dolabın alt kısmına, sapağını aşağı gelecek şekilde sıralı dizerdi. Onları tek tek, hiç sıkılmadan diziyordu. Salatalıkları da öyle dizerdi, meyveleri de. Başlarda pek anlam vermesem de zamanla ben de böyle yapmaya başladım. Hem buzdolabında daha çok yer açılmış oluyor hem de düzenli kalıyor. Mesela yoğurdu, ambalajını açtıktan sonra, yani kaşıkladıktan sonra, kaşığın arkasıyla geri kalanını düzeltirdi. Salçayı da öyle. Belki bunu annem de yapıyordu ama ben hiç dikkat etmemişimdir. Kayınvalidem bu düzeltirmeleri yaptığında içim bayılırdı, sıkılırdım. Ama sonra ben de yapmaya başladım. Bana hiç pratik gelmezdi, zaman kaybı gibi gelirdi. Sonra hepsinin bir nedeni olduğunu anladım. Kendim yapıyorum hatta yardımcı yapmadığında da uyarıyorum.”

K11’in serencamına benzer durumların pek çok kişide görülmesi muhtemeldir. Mesela fincan altının veya bardağın hamuru kesmede ölçek olarak kullanılması gibi pratik bilgiler unutulmazdır. Keza alınan kıymanın bir kısmının köfte yapılarak buzluğa atılması, keza yaprak sarması, mantının konulması, yani hazırda yemeğin bulundurulması gibi. Davetsiz misafir geldiğinde veya olağanüstü bir durumda bir alternatifin her daim olmasının da planlama ve düzenlemenin bir parçasıdır.

Mutfakta öğrenme ve öğretme de yaşam boyudur. TV’deki yemek programlarından veya internetteki videolardan da yeni pratik bilgiler ve yemekler, mutfak düzenlenişleri öğrenilebilir ve başkalarına da aktarılabilir. Sözelimi K11 evi işine gelen yardımcısının kendisine, “*abla mutfak işlerinde senden çok şey öğrendim. Mesela bazı sebzelerin nasıl yapıldığını bilmiyordum*” dediğini, keza kendisinin de yardımcısından çok şey öğrendiğini (hamur işleri vb.) aktarmıştır.

Mutfaktaki Habitus

Pratiklerin örgütlenişinde içselleştirilmiş yetenekler, yatkınlıklar sistemi olarak ‘habitus’ kavramı işaret edilebilir. Mutfakta aileden devralınan kültürel sermaye kadar, sonradan etkileşimle elde edilenlerin harmanlanmasıyla bir stil inşa edilmektedir. Mutfak işiyle sürekli uğraşan kadının izlemiş olduğu yolun kendine özgü bir ‘stil’ yarattığını dile getiren Giard (2009, s.189), bunu müzik besteleme

tarzına benzetmiştir. Keza Giard (2009, s.190) yemek yapma gibi basit pratiğin devamlı; zamanda ve mekânda yenilenen, çocukluk ve sonraki anılarla da harmanlanan, tekrarlanan ritimlerin (Lefebvre'ye paralel şekilde) ve kişinin hem kendisi hem hane üyeleriyle oluşturduğu hikâyenin veya 'aile romanının' aracı olabildiğini belirtmiştir. Aslında sadece yemek yapmak ve yemek yemek değil, genel anlamda mekân olarak mutfak, pratikleri sergileyen kişinin biyografisinde hem bir stil/tarz hem de bellek mekânı işlevi gösterebilir. Bütün bu stiller, pratikler 'mutfak habitusu'na dâhildir.

Yemeği pişirmedeki bazı teknikler, tüyolar, mutfak araç-gereçlerinin düzenlenişi hem mutfağın hem de mutfağa giren bireylerin ağırlanışı, yemekleri sunma biçimleri, mutfağın temizliği gibi pratiklerin organizasyonunda aileden aktarılanların mı, yoksa bireysel öğrenmelerin mi daha etkili olduğuna dair elde ettiğimiz bulgularda çeşitlilik göze çarpmaktadır.

Ev ve mutfağın zaman içinde yaşadığı değişimi de ihmal etmeden, genel olarak mutfaktaki pratiklerde annenin taklit edilmesi veya onun rol model alınması daha yaygın eğilimdir. Pratiklerin taklidi, zaman içindeki tekrarı ve bir ritme dönüşmesinde annenin dışında yakın sosyal çevre ile etkileşimin belirleyiciliği de yüksektir. Annenin yanı sıra, teyze, kuzenler, yenge, evlilik sonrasında kayınvalide gibi aktörler en çok rol model alınanlardandır. Bazı talimatlar zihinde bir çivi gibi çakılı kalabilmektedir. Örneğin E1, *"tepsi sürekli lavabonun arkasında olacak, pilavın oranı bire iki olacak"* şeklinde zihnine nakşedildiğini aktarmıştır.

K16: *"Rol modelim biraz annem, biraz dayımın eşi. Annemden öğrendiklerimin genelde dışında hareket ediyorum. Annem daha pratik bir kadın, ben daha törensel davranıyorum gibi. Örneğin pasta yaparken ben bütün malzemeleri ayrı kaplarda tezgâha dizerim. Yemek ve sofrayı düzenini eski sevgilimden öğrendim. O bu tür şeylerden çok iyi anlardı. Ondan kalan bir hastalık, kaşığın, çatalın, bardağın durduğu yerlere önem veririm."*

K1: *"Annemin dışında genellikle hem mutfak düzeni hem de yemek, temizlik vs. gibi konularda çevremde bu konularda oldukça yetenekli ve titiz bulduğum kişileri de örnek alırım. Ayrıca çeşitli televizyon programları (özellikle yemek konusunda), duruma göre yemek ve mutfak temizliği konusunda internetten yapmış olduğum araştırmalar da oldukça faydalı oluyor."*

E2: *"Rol modelim çoğunlukla annem olmuştur. Çocukluğumdan beri evin temizlik işlerine beni kardeşlerimi dâhil ettiği için oldukça tecrübe kazandım mutfak konusunda. Teflon tava ile metal/çelik kaşık"*

kullanılmayacağını, kokuyu ve nemi önlemek için mutfak dolap kapaklarının bazen açık bırakılması gerektiğini, sararan lavaboların çamaşır suyu ve sert fırça ile nasıl temizleneceğini, hangi ürünün dolapta nasıl saklanacağını, yemekler için ölçü miktarlarını vs. bu süreçte öğrendim.”

Pek çok görüşmeci gibi ilk bilgileri annesinden aldığını belirten K11, çocuklukta verilen sorumluluğun önemli değer olduğunu ancak kayınvalidesinden de öğrendiği bilgiler olduğunu dile getirmiştir. Sosyal öğrenmenin ve etkileşimin yanı sıra kitle iletişim araçlarının da etkisiyle (TV, internetteki videolar vb.) da mutfağın genel organizasyonu yenilenebilmekte ve dinamik bir ortama büründürülebilmektedir. Keza öğretilenlerle hareket etmek yerine yenilikleri (yeni tatlar, yeni sofraya düzeni vb.) sevdiğini, yeri geldiğinde bunları öğretmekten keyif aldığını ifade eden de olmuştur (K12).

Kullanıcıların mutfak işlerini çocuklarına öğretme durumlarına ilişkin cevaplarda cinsiyetçilik gütmeden erkek ve kız çocuklarına eşit düzeyde öğretme eğilimi göze çarpmaktadır. Çocuklu olanların (veya ileride olması durumunda olanların) ilk öğretmek istedikleri şeylerin başında temizlik ve düzenlilik gelmektedir. Bunun yanı sıra sofraya adabı, yemek pişirme, bulaşık yıkamak gibi pratikleri öğretmeye çalıştıklarını ifade edenler de vardır. Çocuğu olanlar içinde oyunla karışık şekilde öğretmeye çalıştığını dile getiren de vardır öğretmek istemesine karşın bundan sürekli kaçan çocukları olduğunu belirtenler de vardır.

Mutfak, zamanı örgütlenme ve öğrenme/öğretme mekânıdır da. Wittman'ın (2018, s. 16) belirttiği gibi, çocuklara acıktıklarında hemen saldırmamaları ve buzdolabını yağmalamamaları, kararlaştırılan zamanda aileyle birlikte yemek yemenin gerekliliği ve çeşitli ihtiyaçların giderilmesinin ertelenmesi öğretilir. Bu açıdan mutfak hangi zaman diliminde nelerin yapılması gerektiğinin belirlendiği, zamanın kültüre göre deneyimlendiği, daha doğrusu zamanın mekânsal olarak örgütlendiği yerlerdendir. Çocukların içsel ve dışsal davranış kontrollerini ve beklemeyi öğrenmenin de önemli momentlerinden biri olmaktadır.

Mutfakta İçe Dönük ve Dışa Dönük Pratiklerin Örgütlenişi

Lefebvre (2018, s.120), söylem biçimlerindeki iki tür ifadeden (formel, retorik, cephesel ile dolaysız/ kendiliğinden) ve Robert Jaulin'in terimlerinden hareketle, 'kendinin ritimleri'nden (daha çok özel hayata dönük zamanı düzenleyen ritimler) ve 'ötekinin ritimleri'nden (dışa/kamuya dönük faaliyetlerin ritimleri) söz eder. 'Ötekinin ritimleri'nin 'temsilin ritimleri' olarak daha ihtiyatlı ve daha formelleşmiş olduğunu (söylemdeki cephesel ifadeye karşılık gelir); 'kendinin ritimleri'nin ise temsilin

karşısına kendinde mevcudiyeti veya daha mahrem biçimleri koyduğunu belirtir. Kendi ile Öteki arasındaki kutupsal karşıtlığın birden çok geçişi ve üst üste binmelerinin olabildiğini, yani birbirlerinden kopuk olmadıklarını da ekler.

Bu ikili ayrım (aralarında karmaşık geçişleri ve üst üste binmeleri de dikkate alarak), mutfak pratiklerinin ritimleri için de devreye sokulabilir. Mutfakta da dışa/dışsal ilişkilere karşılık gelen ötekinin ritimlerinden ve bireyin/bireylerin kendi özel mevcudiyetlerine karşılık gelen kendinin ritimlerinden bahsedilebilir. Dışa dönük olan, hem kendi mutfağında misafirlerin (çok yakından uzak tanışıklığa/yakınlığa göre ritimler değişebilir) ağırlanmasını hem de başkasının mutfağındaki pratikleri içerir. Başkalarının gözünde görünmek istedikleri gibi hareket etmelerinden ötürü mutfaktaki temsilin ritimlerini taşırlar. Misafirlere mutfak düzeninin, dekorun, yemeklerin teatral açıdan sunumu ile konuşma şekli gibi edimler ötekinin gözünden temsil edilecek pratiklerdir. Bu pratikler doğal bir refleks şeklinde mutfak habitusunun pratik göstergesi de olabilir kendi sınıfına uygun şekilde görüntüyü kurtarmak niteliği de olabilir.

İçe dönük mutfak pratiklerde gündelik kişisel veya kolektif rutinleri göze çarpılmaktadır. Yemek yaparken şarkı söylemek veya telefonda konuşmak içe dönük ritimlerden sayılabilir. Bunlar özel alanın örgütlenmesini içerir. Tanıdık çevreye veya 'ağır' misafirlere dönük pratiklerin örgütlenişi ise dışa dönük ritimlerdir. Bazı gözlemlerden hareketle (yakın kişilerin evinde), beklenmedik bir anda kapı çalındığında ev kapısı açılmadan önce mutfak kapısının kapatılma refleksi de dışa dönük pratiklerden biridir. Bu refleksin bir çeşit mahremiyet alanı olarak kodlanan mutfağın ifşa korkusu şeklinde bir anlamı olabilir. İçe dönüklüğü bu açıdan sahne gerisi gibi görmek de mümkündür. İçe dönük örgütlenişte çocukluktan itibaren öğrenilip içselleştirilmiş buyruklar karşımıza çıkmaktadır ki temizlik, düzen bunların başında gelir. İçe dönük örgütlenişte mutfak kimi zaman bazı savunma mekanizmalarının uğrağı da olabilmektedir. Örneğin K9, "*bazen yapmam gereken bir şeyi ertelemek için de temizlik yaparım mutfakta*" sözünüyle bir kaçış veya erteleme durağı olarak mutfağı kullandığını beyan etmiştir.

Çocuklukta öğrenilip buyruğa dönüştürülmüş bazı içselleştirilmiş kuralların dışa dönük yönelimlerinde habitusa dönüşebilmektedir. "*Başkasının buzdolabı açılmaz!*" buyruğu bunlardandır. Başkasının buzdolabı tabu olarak görülür; bir anlamda o evin mahremi kabul edilir. En yakın akrabalarda bile izin alarak açtığını belirtenlere rastlanmıştır.

Misafir varken mutfakta tabak çanak sesinin çıkarılmaması gerektiği de başka bir normdur. Eğer ses çıkarılırsa bu durumun misafirler tarafından “bir daha gelmeyin” mesajı taşıdığı ifade edilmektedir. Bir bakıma Schütz’ten (2018) ödünçle ifade edersek, mutfak dünyalarına dair karşılıklı anlam inşasıyla vücuda gelmiş bir bilgi stoğu söz konusudur. Ev sahibi de misafir de çıkartılan sesin anlamını bilmektedir ve mesaj bu ortak anlamlar dünyasına göre verilmektedir.

Aile içinde ve mutfak özelindeki eğitimde, kültürel bağlamdan ötürü dışa dönüklüğün önemli ölçüde belirleyici etkisini görebiliyoruz. Bu konuda K2 şunları aktarmıştır:

“Benimle birlikte tüm akrabalarımın kızları modern geysa gibi yetiştirildik. Ama bu kendimiz için değil, misafiri hoş tutmak içindi. Misafir için, bunun dışında evdeki erkeklerin konforu için köpüklü kahveler, tozlu yer kalmasınlar, tezgâhta bulaşık beklemesinler vs. Bizde yemek yedikten sonra sofraya bekleme, toparlanmalı hemen mesela. “Şeytan gelir” denirdi. Tabi bu öğretinin ilmek ilmek işlendiği bir sözlü kültür de var. “Biz eksilttik, Allah artırsın, sofrayı da kuran kaldırsın” vb. Misafir geldiğinde önüne evde ne varsa yığılır mesela bizde. “yemeyeceğim” demesi hiç dikkate alınmaz. Çünkü eskiden “birey” kültürü yerleşmediği için ağızından çıkan hür iradeyle söylenmiş söz olarak değerlendirilmeyormuş. Açım, yiyeceğim demek ayıp karşılanırmış.”

Sadece misafirler için hazır tutulan ‘misafir odası’nın bir devamı şeklinde hazır tutulan yemek takımı gibi K2’nin işaret ettiği, misafire, bir ‘yabancı’ya yönelik özenle saklanan ortam ve araç gereçler, kültürel kodlarda gömülü olan dışa yönelik tutumun bir kalıntısı olarak okunabilir. Dışarıdan içeriye doğru, ötekinin gözünde görünmek istendiği gibi davranma yordamı –ki bu da öğrenilen ve sosyalleşme sürecinde aktarılan habitus- mutfak pratiklerinde de açığa çıkabilmektedir. Alt sınıfların kültürel sermayesinde yoğun beklenen bir eğilim olsa da bu davranış biçimi, orta sınıfta da (değişim eğilimine rağmen) varlığını hissettirebilmektedir.

Mutfak Geçmişe Çağrı Gibidir: Bir Anımsama Mekânı Olarak Mutfak

Düzen, pratiklerin tekrarı, mutfağı aynı zamanda bellek mekânı haline getirir. Ritim, bellekle de yakından ilişkilidir. Kendinden önceki hareketi yeniden üreten mekanik tekrardan farklı olarak ritim, süreci başlatan ölçüyü korumanın yanı sıra bu sürecin ölçünün çeşitliliği ve çoğulluğuyla yeniden üretir (Lefebvre ve Régulier, 2005).

Mutfaktaki bellek, çocukluktaki beslenme alışkanlıkları ve mutfağı bir oyun sahası, keşfedilecek bir dünya şeklinde görme evrelerinden başlayarak şekillenir. Emekleyen bir bebek için mutfak, barındırdığı malzeme, araç gereç, elektronik eşya ve yiyecek çeşitliliği ile diğer odalara göre daha fazla keşfedilecek cazipliktir. Çocuklara insan yüzünün karmaşıklığı nasıl çekici geliyorsa, mutfağın çeşitliliği de o kadar ilgi çekici olabilir çocuklar için. Annenin mutfakta geçirdiği sürenin diğer odalara göre daha fazla olması, en azından bebeklikten çocukluğa giden üç dört yıllık sürede mutfaktaki etkileşim pratiklerinin izlerini diğer ev bölmelerine göre daha fazla karakteristik hale dönüştürebilmektedir. Keza çocukluktan itibaren ebeveynler ile kurulan duygusal bağ açısından da mutfak önemli mekânsal anımsama çerçevesi sunabilmektedir.

Anne ile çocuk arasındaki ilişkinin mutfakta bıraktığı izin geçmişe bir çağrı şeklinde cereyan edebildiğini belirten Giard (2009, s.230), bu etkiyi mutfağı eski usulüne göre dekore etme veya eski eskiden kalma bir eşyayı mutfağa yerleştirme pratiğinde görülebildiğini işaret etmiştir. Araştırmada bu türden pratiklere de rastlanılmıştır.

Buzdolabını düzenleme, geçmişte şekillene gelen zihin haritasının bir uzantısı sayılabilir. Buzdolabı düzeni bir nevi mutfak düzeninin küçültülmüş halidir. Dolap, çekmece gibi yerlerin düzenliliğine paralellik içerir ve yatkınlıkları yansıtır. Görüşmecilerin çoğunluğu bir buzdolabı düzeni olduğunu, evdekilerin ekseriyetle buna uyduğunu aktarmışlardır. Lakin düzende ısrar etmelerine karşın evde buna ayak diretenlerin olduğunu dile getirenler de olmuştur.

K1: *“Evde herkes buna tam uymasa da evet, evde bir buzdolabı düzenim var. Kahvaltılık en üst rafa yerleştiriyorum. Tencereler orta rafta. Meyve ve sebzelik kısmına yeşillikleri ve meyveleri yerleştiriyorum. Domates, salatalık gibi sebzeleri büyük saklama kapları ile sebzeliklerin hemen üstündeki rafa yerleştiriyorum. Buzdolabının kapağına yumurta, içecekler, soslar, reçeller ve çikolataları koyuyorum.”*

K9: *“Genelde kahvaltılık bölümü ve en alttaki sebzelik bölümü düzenledir onun dışındaki alanlarda belirli bir düzen yok. Kardeşim de aynı düzeni kullanır.”*

K12: *“Dağınıktır. Kategorik ayrımlar var sadece. Sebze meyve gibi. Onun dışında neyi nereye koyduğum pek belli değil. Nişanım da buna uyuyor.”*

Buzdolabındaki düzen, mutfaktaki diğer düzenliliklerin bir devamı, gündelik kullanımların en canlısıdır. Ev sakinlerinin düzene ne kadar uyduğu elbette tartışmalı olsa da buna riayet etmemenin gerisinde sürekli bir düzen sağlayıcısına duyulan güven olabilir.

Çocukluktaki mutfak düzenini taklit eden düzenlenişlerin yanı sıra buzdolabındaki magnetler de evlilik sonrasında anıların canlı tutulduğu sahnelerden olabilmektedir. Aile fotoğrafları, kendi evlilik fotoğrafları, çocukluk fotoğrafları kendi çocuklarının fotoğrafları, gezilip görülen yerlerin fotoğrafları ya da magnetleri gibi anımsatıcı nesnelere görüşme yaptığımız çoğu katılımcının buzdolabında yer alabilmektedir.

Mutfağı düzenleme şekli, nesnelere yerleri, fotoğraflar, süslemeler, sosyalleşmeden arda kalan anılar gibi pek çok detay mutfakla duygusal bağı ören öğelerdir. Her pratik 'şimdi' kadar 'geçmiş'i de canlı tutar. Nesnelere ve dekorasyon ile pratikler sadece anımsama işlevi üstlenmez, aynı zamanda bütünsel mutfağı teatral sahneye de dönüştürür. Goffman'ın (2014) dramaturjik yaklaşımından hareketle, kullanıcıların dışı dönük ritmik performansları ve mutfak dekorasyonlarıyla tiyatro-mutfak alanının biçimlenmekte olduğu söylenebilir.

Değişen ve Dönüşen Mutfak

Mutfağın dinamik ve canlı yönü onu her geçen gün daha fazla tüketim mekânı haline getirebilmektedir. Mutfak; yaşam alanı statüsüyle, değişen toplumsal cinsiyet rolleriyle, yeni teknolojilerle sürekli değişen ve dönüşen bir yaşam ortamı hüviyetine bürünmüştür.

Yaşam Alanına Dönüşen Mutfak

Neo-liberal kentleşmenin soyut ve çelişkili mekânı yaratan doğasından ev de nasibini almaktadır. Yemeğin pişirildiği 'ocak' statüsünden yaşam ve tüketim alanı statüsüne doğru kayan mutfakla ilgili reklamlardaki 'yaşam alanı' vurgusu da tüketim ideolojisinin burayı çelişkili mekâna dönüştürmesinin bir göstergesidir. Sınıfsal hareketlilikler, mekânsal dönüşümler ve yeni teknolojiler piyasa ilişkilerinin formatında mutfağı biçimlendirmekte, araç gereçlerden pratiklere kadar hızlı tüketimin yaygın etkisinde mutfak sürekli canlı ve dinamik kılınmaktadır. Giyim modasındaki piyasa mantığı neyse birincil ihtiyaçların giderilmesinin ötesine dönüşen mutfaktaki metalaşma/piyasalaşma da öyle olmaktadır.

Mutfakta tekrarlanan gündelik pratikler, yeni teknolojilerle birlikte eski standardını da değiştirmiştir. Örneğin bulaşık yıkamaya harcanan emek, enerji ve zaman makineler sayesinde başka pratiklere tahvil edilmiştir. Seracılık, uluslararası ticaret ve ulaşım teknolojileri gibi gelişmeler mutfaktaki ürünlerin çeşitliliğini

arttırmış ve her mevsim benzer yemekler yapma olanağını sağlamıştır. Teknoloji, mutfak pratiklerini kolaylaştırırsa da mutfak için geçmişte harcanan enerjinin ve sergilenen hünerin değerinde bir aşınma da meydana getirmiştir. Mutfaktaki beceri sermayesinin kaynaklarına internet etkileşimleri de girmiştir. Ürün çeşitliliği ve etkileşimler arttıkça pratiklerin çeşitliliği de artabilmektedir. Teknoloji, mutfak becerisini arttırabildiği gibi hazır tüketimden dolayı köreltebilmektedir de. Başka bir ifadeyle, teknolojinin mutfaktaki pratikler üzerinde hem bozucu hem de düzenleyici etkisi olabilmektedir.

Görüşmeciler kendi çocukluklarını, deneyimlerini, gözlemlerini dikkate alarak önceki kuşaktan farklılaşan mutfak ve mutfak pratikleriyle ilgili de bilgiler vermişlerdir. Örneğin konfor, ürün çeşitliliği, teknoloji ve artan hız, daha sağlıklı beslenme, bireysellik, lezzet ve sunum estetiğinde daha fazla inceliğin aranması, yerel mutfağın dışında uluslararası mutfak kültüründen etkilenmelerin artması, erkeklerin de mutfak pratiklerine katılması, hazır yemeklerin daha fazla tüketilmesi gibi hallere ilişkin ifadeler öne çıkmıştır.

K4: *“Gecekondu evlerinde genelde mutfak küçük ve kış aylarında da soğuk olduğu için yemek genelde oturma odasında yer sofrasında yenilirdi. Şimdi mutfaklar oldukça geniş ve konfor açısından insanları cezbediği için masa etrafında toplanılıp yemek yeniyor.”*

K2: *“Özellikle eski kuşak erkekler için mutfak kadının özel alanı gibi. Ama bizim kuşakta işlerin biraz değiştiğini gözlemliyorum. Her şeyden önce yaşam tarzlarımız değişti. Dışarıda yemek çoğu zaman daha ekonomik ve pratik hale geldi.”*

K20: *“Hatırladığım kadarıyla eskiden mutfakların dizaynına bu kadar önem verilmiyordu. Yemek yeme ya da sohbet alanı değildi.”*

E2: *“Mutfak artık sadece yemek hazırlanan ve bulaşık yıkanan bir yer değil, bir hobi, zevk, yaşam alanına dönüştü. Kadınla özdeşleştirilen mutfak sanırım bu algıdan da uzaklaşıyor artık. Mutfak artık, üç öğün yemeğin hazırlandığı bir yer değil, her türden yiyecek ve içeceğin tarifine uygun biçimde hazırlanmaya çalışıldığı bir laboratuvar, kahve çay keyfinin yapıldığı, kitap okunan, sohbet edilen, dinlenen, vakti gelince yenilene, tadilat gören bir mekân. Belki de evin en önemli yaşam alanı.”*

Mutfaktaki değişimin olumsuz bir seyir izlediğini ifade edenler de vardır:

K5: *“Artık herkesin bir şeylere acelesi olduğunu ve teknoloji çağında olduğumuzu düşünürsek sofralar daha özensiz, daha az bir arada, daha geçiştirilerek ve daha telaşlı oluyor maalesef.”*

Teknolojinin gelişmesiyle hem mutfak işleri kolaylaşmakta hem de pişirilen ürünlerin çeşitliliği artabilmektedir. Dolayısıyla mutfak ekonomisinde bir genişleme söz konusudur. Mutfağın değişimini malzeme çeşitliliğinde ve onun hızlı tüketiminde de gözlemlemek mümkündür. Dayanıklı mallar (buzdolabı, bulaşık makinesi, fırın vb.) haricinde mutfak malzemelerinin alışverişinde hız artış eğilimindedir. En sık yenilenen ürünlerin başında tava, demlik, doğrama tahtası, su ısıtıcısı, çatal bıçak ve tabak takımları gelmektedir. Ekseriyeti, bozulmadıkça ürünlerini yenilemediklerini belirtmişlerdir. Ancak yeni çıkan ürünleri aldıklarını belirtenlerin sayısı da az değildir.

Bazı kullanıcılar mutfakta oturmaktan ve çalışmaktan keyif almakta; çalışırken çay ve kahve gibi içecekler ile çerez, meyve gibi yiyecekleri ve atıştırarak şeyleri sürekli masada bulundurabilmektedirler. Böylece başka odada çalışırken sık sık mutfığa gidip gelme derdinden de kurtulabilmektedirler. Çok üyeli hanelerdeyse mutfak işlerinde yalnız çalışmaktan keyif alanların yanı sıra birlikte çalışmayı tercih edenlere (duruma göre yakın akraba veya komşularla) de rastlanmıştır. Yalnız çalışmayı tercih edenlerde işlerine karışılmasından pek hoşnut kalmamalarının yanı sıra mutfığı kendi özel alanı olarak kodlamasının da payı bulunmaktadır.

Mutfaktaki Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Değişimi

Mutfığı kadınlıkla özdeşleştiren (kadının özel alanıymışçasına) ataerkil değerlendirmenin tartışmalı hale gelmekte olduğu dile getirilebilir. Mutfakta erkeğin varlığının artmasının kadınla özdeşleştiren anlayışı ne derece yardığı da araştırılan konulardandır. Öncelikle iki erkek görüşmecinin de mutfığı genel anlamıyla sevdiğini not etmek isabetli olacaktır. Geleneksel yapının sosyo-kültürel aktarımında erkeğin mutfığa uzak durması gerektiği fikrinin bir uzantısı olarak erkek için daha çok “pragmatist bir mekân” anlamı taşıdığını ifade eden E2 şunları söylemiştir: “O, sadece gidecek yemeğini yiyecek ve hızlıca uzaklaşacak oradan. Orası kadına ait, "kadınsı" bir mekân. Orada fazladan geçirilecek her zaman, sanki onun erkekliğine bir "halel" getirecekmiş gibi bir duygu ile yaklaşıyorlar çoğunlukla. Mutfakta çalışan erkekten daha güzel ne olabilir ki...”

Kadın görüşmecilerin söylemlerinde, çoğu erkeğin mutfak işlerinden hoşlanmadığı görüşü öne çıkmakla birlikte kendi evlerindeki erkeklerin (eşi veya oğlu) de çoğu zaman mutfak işlerine ilgi duydukları elde edilen bulgulardandır. Kadınların mutfaktaki erkekle ilgili izlenimleri genelde olumludur. Böylesi erkekler kendini yetiştirmiş, ideal erkek, çekici bulanabilmekle birlikte buna şerh düşenler de vardır.

K8: “Bazen, acaba kadınlar olarak yemek yapan erkekleri yücelttiğimizde eleştirdiğimiz bu sisteme hizmet mi ediyoruz diye

düşünmeden edemiyorum. “Yemek yapan kadın da çekicidir erkek de” diyelim”.

Sevgiliyle veya eşiyle birlikte mutfakta yeni yemekler denemenin, yeni şeyler keşfetmenin ve zamanı birlikte paylaşmanın hoş bir sosyalleşme yarattığını vurgulayanlar da vardır (K9).

Erkekler için mutfağın anlamının sadece yemek olduğunu (bir lokanta gibi kullandıkları) belirtenler olsa da genel görüş artık erkeklerin giderek daha fazla mutfak işlerinde rol aldıkları yönündedir. Ancak bu rolün yemek hazırlama ve tüketmekle sınırlı kaldığını, asıl sonrasının önemli olduğunu, toplama ve temizlik aşamasındaki zayıf rollerine eleştiriler de vardır (mutfağı dağıtmasından duyulan çekince).

K1: “Erkekler için mutfak eşittir yemek. Temizlik konusunda da biraz baştan savma davranıyorlar; çünkü her zaman arkalarını toplayan bir kadın (eş, kız kardeş ya da anne) oluyor veya olmadığında da umursamıyorlar. Mutfakta çalışan, büyük bir keyifle lezzetli yemek yapan erkekleri hoş buluyorum, tabi temizlikte hassasiyet şartıyla.”

Hane nüfusunun niceliği ve niteliği de mutfağın cinsiyet rollerindeki yerini etkileyebilmektedir. Özellikle kalabalık ailelerde mutfağın sosyal kullanımında birtakım işlevsel farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

K16: “Eğer ev kalabalıksa erkekler için mutfak bir kaçış mekânı olabilir. Genelde erkeklerin ayaküstü atıştırdıkları, ardını toplamadıkları bir ilişki biçimi aklıma geliyor. Rahmetli babam içkisini mutfakta sanki gizliymiş gibi ayakta içerdi. Ama kardeşimin en az eşi kadar mutfakta vakit geçirdiğini görüyorum, bu beni mutlu ediyor. Kardeşimi de gözlemlerim, erkekler mutfakta ne kadar çalışsalar da kadınlardan çok yavaşlar. Sonunda yine bir kadın dokunuşu gerekiyor. Yine de insanın yaşamındaki erkeklerle mutfakta ortaklaşa bir şeyler yapması çok güzel.”

Ataerkil yapının hâkimiyeti oranında mutfak işlerinin kadının görevleri arasında kodlanması kültürel bir durumdur. Mutfak için alışverişten tutalım da yemeğin pişirilmesi, hazırlanması, sunulması, kaldırılması, temizliği gibi pek çok pratik kadınlıkla özdeşleştirilmiştir. Ancak toplumsal değişimin çok yönlü boyutlarıyla birlikte mutfakta cinsiyete özgü iş bölümlerinde de değişimlerin gözlemlendiği, mutfak-kadın özdeşliğinin veya cinsiyetleştirilmiş mekân imgesinin parçalanmaya başladığı ve dönüştüğü söylenebilir. Erkeğin de kadın gibi mutfak kullanıcısı olabileceği veya olması gerektiği fikrinin yaygın eğilim olduğu keşfedilen bulgulardandır.

Mutfağın kadının kendini gerçekleştirdiği ve vitrine dönüştürdüğüne dair mekânsal imgeye de onamalar kadar ciddi itirazlar da vardır.

E1, “*aslan yemek yediği yerden belli olur, mutfak düzeni de öyle*”; K11, “*yemeği iyi yapan mutfacı temiz olan kadın beğeni alır çevresinden*”; K2 ise “*hayatın başka alanında aktif olmayan kadınlar için, kendini kanıtlama imkânı olmadığı için vitrin olmasına katılıyorum bir ölçüde*” diyerek vitrin imajını onamışlardır. Buna itiraz edenlerden K8, “*Çoğu kadın için öyle. Sunum becerileri, mutfaktaki gereç çeşitliliği, yemek çeşitliliği vs. inanılmaz bir gösteriş sahası. Instagram’da fotoğraf paylaşmadan yemek yiyemiyorlar, üzülüyorum. Benim içinse evdeki diğer odalardan hiçbir farkı yok*” ifadesini kullanırken K19, “*toplumsal cinsiyet belası yüzünden öyle algılanıyor tabii! Kadın her yerde kendini göstermeli*” şeklinde bir tepkide bulunmuştur.

Sonuç

Ankara’daki orta sınıfa mensup mutfak kullanıcılarından sınırlı sayıda temsille gerçekleştirilen bu araştırmada, mutfağın birincil ihtiyaçların ötesine giden anlamlar uğrağı olduğu ve hem üretim hem tüketim açısından çok yönlü yaşam alanına dönüştüğü keşfedilmiştir.

Elde edilen bulgulardan hareketle ve bunlarla sınırlı bir çerçevede, mutfak pratiklerinin sosyal etkileşimlerin ve sosyal öğrenmelerin ürünü olduğu ve farklı çerçevelerle dinamik bir yapı teşkil ettiği söylenebilir. Mutfak kullanıcılarının mutfak pratiklerinin biçimlenişinde çocukluktan itibaren görüp taklit ettikleri kadar sonradan yakın çevreden ve teknolojik kaynaklardan öğrendikleri de etkilidir. İçselleştirilen pratikler belli ritimde tekrar edilebilmekte ve bir örüntüye dönüşebilmektedir. Bu örüntüler aynı zamanda mutfak habituslarını oluştururken bu habituslar da aynı zamanda pratiklere yön verebilmektedir.

Mutfak habitusları, günlük ritimleri yönlendiren güç kaynaklarıdır. Zaman döngülerine göre ayarlı ritimlere enerji veren habitus, mutfağın örgütlenişinden sosyal etkileşimlerin organizasyonuna değin çoklu pratiklere kılavuzluk edebilmektedir. Mutfağın düzenlenişi, davranışların şekillenmesi, birtakım normlar ve pratikler önceki kuşaktan miras alınıp kısmen de olsa sürdürülerek ‘mutfak örüntüsü’, başka bir ifadeyle ‘mutfak rejimi’ meydana getirebilmektedir. Kullanıcıların mutfaktaki pratiklerini rejime dönüştüren doğrusal tekrarların ritmi içe dönük ve dışa dönük şeklinde örgütlenmektedir. Yakın çevreyle kurulan etkileşimle şekillenen mutfak rejimleri güçlü bir yapısal nitelikten ziyade birtakım ortak kültürel örüntülere karşılık gelmektedir. Önceki kuşakların, yakın çevrenin

mutfak rejimine daha az ilgi gösterip kendi kaynaklarıyla daha özgün stiller inşa eden kullanıcılar da bulunmaktadır.

Mutfak, her geçen gün daha fazla sosyalleşme mekânına dönüşme eğilimine sahip niteliğiyle evin diğer bölümlerinden pozitif ayrılmaktadır. Bu haliyle mutfak hem bellek mekânı olma niteliği artmakta hem de bazı kullanıcılar için kimlik performanslarını sergiledikleri tiyatro-mutfak niteliğine bürünebilmektedir. Diğer taraftan, gelişen yapı teknikleri, çeşitlenen mutfak teknolojileri, yeni kitle iletişim araçlarının yarattığı etkileşimler gibi faktörlerin etkisiyle mutfak deneyimlenişinde farklılaşmalar olmakla birlikte sınıfsal bazda bazı ortak örüntüler de belirlemektedir. En tipik göstergelerinden biri, orta sınıf içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden beslenen mutfakla kadının özdeşleştirildiği imgenin parçalanmaya başlamasıdır. Günümüzde artık erkekler de daha fazla aktif mutfak kullanıcısı olabilmektedir. Keza, orta sınıftaki bireyselleşme mutfak yaşam mekânına dönüştürmekte, teknolojik imkânlarla daha sanal bir beşerî atmosfer yaratılabilmektedir. Yüz yüze olunmasa dahi sosyal medya üzerinden mutfaktaki performanslar görsel sahneye çıkarılabilmektedir.

Mutfak yaşam alanına dönüşmesi sadece gıdanın daha estetik şekilde tüketilmesini, zamana yaymayı değil, aynı zamanda bir üretim-çalışma sahasına gelmesini de içermektedir. Çok yönlü işlevsel kullanımlarıyla öne çıkan mutfak evin diğer bölümlerine kıyasla daha fazla anlam, değer ve statü kazanmaya doğru gitmesinin gerisinde kuşkusuz geniş ölçekli bağlamın (piyasa ve tüketim biçimleri vb.) da etkisi bulunmaktadır. Ancak bu başka çalışmanın konusu olabilir. Bu araştırmanın odak noktasını mikro mekân olarak mutfak sosyal kullanımı oluşturmuştur. Elde edilen bulgularda mutfak daha fazla etkileşimlerin sahnesi, daha fazla bellek inşasının mekânsal çerçevesi, daha fazla keyif alınan veyahut duygu birikimine olanak tanıyan bir statüye doğru kaydığı görülmektedir. Keza evin diğer bölümlerini kısmen de olsa soğurabilmektedir. Oturma ve çalışma odalarının rollerini üstlenmeye başlamaktadır. Yaşam alanına dönüşme eğilime sahip mutfak aynı zamanda bireylerin yaşam döngülerinin biçim kazandığı veya örüntüye dönüştüğü uğraklardan biri olmaktadır.

Kaynakça

- Akarçay, E. (2016). *Beslencenin Sosyolojisi: Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri*. Ankara: Phoenix.
- Akgökçe, N. (1997). *Bir Kadın Alanı Olarak Mutfak Tarih İçinde Değişen Anlamı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aydın, K. (2019). "Türkiye’de Konut Sahipliği, Konut Koşulları ve Konut Kalite Endeksi". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 39(2):277-301. DOI :10.26650/SJ.2019.39.2.0107
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. Çev. B. Vardar, Mehmet Rifat. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Beşirli, H. (2017). *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*. Ankara: Phoenix.
- Bourdieu, P. (2018). *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak: Kabiliye Üzerine Üç Etnoloji Çalışması*. Çev. N. Ökten. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Türkçe Söy. F.D. Şannan, A.G. Berkkut. Ankara: Heretik.
- Douglas, M. (1991). 'The idea of home: a kind of space'. *Social Research*. 58(1): 287–307.
- Douglas, M. (1972). "Deciphering a Meal". *Daedalus*. 101(1): 61-81. Retrieved July 3, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/20024058>
- Elias, N. (2013). *Uygurlık Süreci-I*. Çev.: E. Ateşman. 7. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Ghulyan, H. (2017). "Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*. 26(3):1-29.
- Giard, L. (2009). "Mutfak İşleri". *Gündelik Hayatın Keşfi-II: Konut, Mutfak İşleri*. Der. M. De Certeau, L. Giard, P. Mayol. Çev. E. Ataçay. Ankara: Dost.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Çev. B. Cezar. 3. Baskı. İstanbul: Metis.
- Goody, J. (2013). *Yemek, Mutfak, Sınıf: Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması*. Çev. Müge Günay Güran. İstanbul: Pinhan.
- İnce, Ş. (2015). "İki Kadın Bir Mutfak: Kadınlararası İktidar İlişkileri." *Moment Dergi*. 2(2): 135-156. DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2015.2.135156>
- İnce, Ş. (2014). *Toplumsal ve Kültürel Dönüşümlerin Gündelik Hayata Yansımaları: 2000'lerde Türkiye'nin Mutfağı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, Ş. (2013). "Bir Tasarım Etnografisi Çalışması: Mutfakta Biri Var". Hakan Ergül (Ed.). *Sahanın Sesleri İletişim Araştırmalarında Etnografik Yöntem*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi. s. 225-250.
- Karaosmanoğlu, D. (2012). "Mutfak Alanında Teknobilimsel Kontrol, Teknoloji ve "Özgürleşen" Kadınlar". B. Çelik ve Z. Tül Akbal Süalp (Ed.). *Devrim Yahut Vasat Üretim, Deneyim ve Teknoloji*. İstanbul: Bağlam. s. 237-251.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. Çev. I. Ergüden. İstanbul: Sel.

- Lefebvre, H. ; Régulier, c. (2005). “Gündelik Hayat ve Ritmleri”. Çev. Elçin Gen. *Birikim*, Sayı: 191. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-191-mart-2005/2376/gundelik-hayat-ve-ritmleri/3326>
- Lefebvre, H. (2018). *Ritimanaliz: Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat*. Çev. A.L. Batur. 2.Baskı. İstanbul: Sel.
- Le Corbusier (1986). *Towards a new architecture*. Translated from the thirteenth French edition by F. Etchelles. New York: Dover Publication.
- Mauss, M. (2005). *Sosyoloji ve Antropoloji*. Çev. Ö. Doğan. Ankara: DoğuBatı.
- Merriam, Sharan B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Çev. Ed. S. Turan. Ankara: Nobel.
- Nahya, Z. N. (2012). “Evin Kalbi: Gaziantep’te Bir Kültürel Mekân Olarak Mutfak”. *Folklor/Edebiyat*. 18(69): 9-24.
- Patton, Michael Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. 3rd ed. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Post, E. (1922). *Etiquette in Society, in Business, in Politics, and at Home*. New York: Funk & Wagnalls.
- Punch, Keith F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. Türkçe Söyleyenler: A. Akan, S. Kesikoğlu. Ankara: Heretik.
- Tapie, G. (2018). *Çağdaş Yaşamortamın Sosyolojisi*. Çev. A. Tümertekin. İstanbul: Janus.
- Wittman, M. (2018). *Hissedilen Zaman: Zamanı Nasıl Deneyimleriz?.* Çev. Ö. D. Gürkan. İstanbul: Metis.
- Yaşın, Y.N. (2000). “Evde Taylorizm: Türkiye’nin İlk Yıllarında Evin Rasyonelleşmesi (1928-40)”. *Toplum ve Bilim*. 84:51-74.
- Yavuz, Ş. (2009). “Mutfak ve Kadınlar: Mutfak Kadınlara Ne İfade Eder?”. N. Türkoğlu ve S. Toprak Alayoğlu (Der.) *Karaelmas 2009 Medya ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. İstanbul: Urban.s.439-455.
- Resmî Gazete (03.07.2017). Sayı No: 30113
(<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23722&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>)

Summary

Purpose and Scope:

This research focuses on active kitchen users who are members of the middle class living in Ankara. This research, which aims to understand and describe the subjective experiences of kitchen users in the kitchen, wanted to explore how users' kitchen practices have an order. The sampling participants were asked questions about how they made sense of kitchen, the degree of importance in their lives, how they shaped their kitchen practices, and the overall character of their kitchen habitus in general.

Design/methodology/approach:

This research was conducted according to a case study pattern from qualitative research methods. Case studies are aimed at an in-depth description of a single entity, a phenomenon, an institution, a program, or a special policy, that is, a unit with borders, in other words, a 'limited system' as a methodological choice (Merriam, 2018:39-40).

In the study, the kitchen was accepted as a limited system, and the practices and forms of socialization of individuals here were put under the lens. Based on purposeful sampling, in-depth interviews were conducted with 23 people (21 women, 2 men) who were active kitchen users living in the central districts of Ankara; and also apart from the interviews, some observations were also used. The people who were intended to be interviewed were reached by snowball technique. These interviews were held in July and August 2019, mostly face-to-face and some online. The interviewees are in the middle income category and are pharmacists, academics, teachers, but the majority are civil servants. The youngest of them is 19 years old and the oldest is 53 years old. Instead of names, codes were used in the analysis. The findings obtained in the research were categorized and analysed within the framework of certain common themes.

Findings:

Based on the findings, the interviewees were divided into three categories according to their state of use and meaning of the kitchen: Those who approach kitchen positively, those who approach the kitchen negatively and those who approach it relatively. Those who approach the kitchen positively are those who enjoy being in the kitchen or love kitchen work. Those in this category see the kitchen as the heart of the house, feel peace from doing kitchen work, and also see the kitchen as a showcase of their own identity, being organized is indispensable for them. In addition, they transform the kitchen into a living space. They spend more time in the kitchen with devices such as laptops and mobile phones. In the second category, which is composed of those who approach the kitchen negatively, stated that they are bored with their kitchen work. They usually do their kitchen work out of necessity. Although they enjoy it in some situations, they generally see the kitchen work as negative and interpret it as an ordeal. The third category, those who approach kitchen work relatively positively or negatively, take a more flexible approach. Despite everything, the status and value of the kitchen is higher for them than the other rooms of the house. The most obvious common feature of the three groups is that they attach great importance to cleanliness and order.

Apart from categorization, other findings that stand out are (for all users): For the majority of users, the kitchen means a place of social relations or socialization, in other words, a place of life, organized around primary needs. Kitchen users can perform a number of seasonal socialization routines with daily, weekly, holiday and special occasions in the kitchen. These routines are the rhythms of kitchen practice. Behaviour patterns that users learn and internalize from their childhood constitute their kitchen habitus. These habitus consist of the automatic behaviours that the users exhibit both in their own kitchens and in the kitchens of others and the kitchen order. In the learning of habits, the interaction of people in the immediate environment as well as what they learn through the Internet and TV play a role. The repetitions that regulate the versatile, lively and dynamic aspect of the kitchen, which turns into a living space, and the practices that transform it into a memory space constitute the grammar of the kitchen. Significant changes have been discovered in the social

use of the kitchen, and the fact that the image of the kitchen, which is identified with women, is being disintegrated has been one of these determinations.

The limitations of the research are that only 23 people were interviewed within the scope of the conditions in the research, that they could not be interviewed with other middle class professionals and the number of interviewed men was low.

Conclusion and Discussion:

In parallel with the social change, the structures of the house and kitchen are also changing, and the social use of the kitchen and the meanings attributed to the kitchen are also being transformed with new consumption patterns. Exploring kitchen practices also means exploring social change in Turkey and, with it, the everyday life of the middle class at home.

In this research, based on the representation of the middle class in Ankara, we find that the kitchen, which is becoming more and more a place of socialization every day, increasingly separates positively from other parts of the house. The increased social use of the kitchen and its functional diversification make it both a place of memory and, for some users, a theatrical-kitchen status where they demonstrate their identity performances. In addition, in the research, the signals of change in traditional gender roles that identify the kitchen with women were also found in the research.

Conducting in-depth research on the social use of kitchen, both from different classes and cultures of different ethnicities or geographies, will allow healthier comparisons to be made in the future. In addition, ethnographic research on this subject can enrich the literature on the use of kitchen.

AKADEMİK ARAŞTIRMALARDA OKUL TEMELLİ VERİ TOPLAMA SÜREÇLERİ: TÜRKİYE İÇİN YÖNTEMSSEL ÖNERİLER

SCHOOL-BASED DATA COLLECTION PROCESSES IN ACADEMIC RESEARCH: METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR TURKEY

Huri Gül BAYRAM GÜLAÇTI

Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Ana Bilim Dalı, hurigulbayram@gmail.com

Ayşe Büşra İPLİKÇİ

Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Ana Bilim Dalı, busraiplikci@akdeniz.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 11 Kasım 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2021
Date accepted: 11 November 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Gelişim Psikolojisi; Veri Toplama; Okul Temelli Araştırma; Güncel Uygulamalar.

Keywords

Developmental Psychology; Data Collection; School-based Research; Current Practices

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.24

Öz

Okul ortamları çocuklardan, ergenlerden, ailelerden ve/ya öğretmenlerden veri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Bilimsel araştırmalar için okul temelli çalışmalarda geçerli ve güvenilir verilerin toplanması çocuk ve ergen araştırmaları, geliştirilmesi planlanan araştırma uygulamaları ve müdahale programları için büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda, Türkiye’de okul araştırmalarının yaygınlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı’nun okul temelli araştırmalardaki standardizasyonun sağlanması ile ilgili çalışmaları sayesinde bu süreç araştırmacılar için daha gelişmiş ve belirli olsa da uygulamacılar için süreci aktaran çok az Türkçe bir bilimsel kaynak bulunmaktadır. Ayrıca, araştırmacılar makalelerinde okullara başvuru ve veri toplama süreçlerine yöntem bölümünde kısaca değinmektedir fakat bu bilgilerde genellikle uygulamanın pratikleri yer almamaktadır. Bu makalede, Türkiye’de ve dünyada uygulanan okul temelli veri toplama sürecindeki çeşitli prosedürleri son yıllarda farklı şehirlerde ve farklı yaş gruplarıyla yaptığımız araştırmalardaki deneyimlerimizle harmanlayarak araştırmacılar için önerilerde bulunmayı hedeflemekteyiz. Bu amaçla, ilk olarak, okul temelli verilerin araştırmacılara sağladığı avantajlar ve araştırmacıların yaşayabilecekleri güçlükler anlatılmıştır. Daha sonra, güncel uygulamalar ve bilimsel çalışmalar ışığında veri toplama sürecine hazırlık, verilerin toplanması ve verinin korunması süreçleri beş ana başlıkta (Gerekli Kurumsal Onayların Alınması, Okul Yönetimi ve Öğretmenlerle İş Birliği, Katılımcılara Ulaşma ve Araştırmaya Katılım, Veri Toplama Sürecinin Planlanması, Veri Toplama Süreci ve Sonrası) anlatılmıştır. Bahsedilen konuların ve önerilerin, araştırmacılara okul temelli yürütmeyi planladıkları bilimsel araştırma süreçlerinde yardımcı olmasını umuyoruz.

Abstract

Researchers frequently prefer school environments to collect data from children, adolescents, families, and/or teachers. Collecting valid and reliable data in school-based studies for scientific research is of great importance for child and adolescent research, research development practices, and intervention programs. In recent years, this process has become more advanced and specific due to the widespread use of school research in Turkey and the efforts of the Ministry of National Education of the Republic of Turkey to ensure standardization in school-based research. However, there have been very limited Turkish scientific resources which convey these processes in detail. In addition, articles briefly cover methods of applying to school permissions and data collection processes in their articles. In the current study, we aim to make suggestions for researchers and educators by integrating the various procedures in the school-based data collection process in Turkey by providing examples from previous data collection experiences. For this purpose, first, the advantages of school-based data for researchers and the difficulties that researchers may experience are explained. Then, in the light of current practices and scientific studies, the prior steps to the data collection process, details of the data collection procedures, and data protection issues are covered under five main headings (Obtaining Required Institutional Approvals, Cooperation with School Administration and Teachers, Reaching Participants and Participation in Research, Planning the Data Collection Process, and Data Collection Process and Afterwards) are explained. We hope that the mentioned topics and suggestions will guide researchers in the scientific research processes they plan to conduct with school-based research.

Giriş

Okul ortamları çocuklardan, ergenlerden, ailelerden ve/ya öğretmenlerden veri toplamak amacıyla araştırmacılar (örneğin, gelişim psikologları, sağlık araştırmacıları, eğitim araştırmacıları) tarafından sıklıkla tercih edilebilmektedir. Bunun başlıca nedeni, okul temelli verilerin araştırmacılara sağladığı birtakım yararlarıdır. Okul temelli araştırmalarda; hedef katılımcıların ulaşılabilirliği, potansiyel katılımcı ihtimalinin yüksek olması, katılımcı başına düşen maliyetin azalması, okul ortamının öğrenciler, veliler, öğretmenler ve çevre ile ilgili sosyo-ekonomik ve bağlamsal bilgi sağlaması, müdahale programlarının kolaylıkla uygulanabilirliği, kuşak araştırmaları ve kesitsel veri toplanabilmesi için ortam sağlaması gibi avantajlar oluşabilmektedir (Smit, Zwart, Spruit, Monshouwer ve van Ameijden, 2002, s. 268-269). Örneğin, araştırmacıların çalışmalarını belirli bir yaş grubundaki katılımcılarla yürütmeyi veya temsili örnekleme ulaşmayı hedeflemesi okullar aracılığıyla veri toplamanın önemli motivasyonları olarak değerlendirilmektedir (Plummer ve diğerleri, 2014, s.15). Araştırma deneyimlerimiz de ailelerden okullar aracılığıyla veri toplamanın daha pratik olabildiğini göstermektedir. Araştırmacı hedef katılımcıların ailelerine ulaşmak için kartopu tekniği ile daha uzun sürede hedeflediği sayıda katılımcıya ulaşabilecekken okullar aracılığıyla bunu daha kısa sürede gerçekleştirebilir.

Okullar aracılığıyla araştırma yürütmek yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü araştırmacılara kolaylık sağlasa da bu yöntem birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Okul temelli araştırmalarda araştırmacı; hazırlık, veri toplama ve analiz aşamalarını planlama, araştırma sürecindeki koordinasyonu sağlama, katılım oranının düşük olması, araştırmanın bulgularının genellenebilirliğinin sınırlı olması gibi durumlarla karşılaşabilmektedir. (Smit ve diğerleri, 2002, s. 269-272; Taylor ve Owen, 2021, s. 108-113). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, olası zorluklara rağmen, okulların araştırmacılara birçok yönden avantaj sağlaması nedeniyle, okullar aracılığıyla gerçekleştirilen araştırmaların önemli olduğunu düşünmekteyiz. Son yıllarda, Türkiye’de okul araştırmalarının yaygınlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (T.C. MEB)’nin bu sürecin standardizasyonu ile ilgili çalışmaları sayesinde bu süreç araştırmacılar için daha gelişmiş ve belirli olsa da uygulamacılar için süreci bütün ayrıntılarıyla özetleyen az sayıda Türkçe bilimsel kaynak bulunmaktadır (örneğin; Soley ve Tahiroğlu, 2020). Örneğin, Soley ve Tahiroğlu (2020) bebeklik, okul öncesi ve çocukluk dönemini kapsayan araştırmalardaki veri toplama sürecini özetlemekte, önemli noktalara

vurgu yapmakta ve araştırmacılara öneriler sunmaktadır. Bu çalışmadan farklı olarak, bu makalenin odak noktası ise okul ortamındaki öğrencilerin ve/ya öğretmenlerin katılım sağlayabileceği çalışmalar için veri toplama öncesinde alınması gereken izinlerin aşamaları, veri toplama sürecinin planlanması, veri toplama süreci ve sonrası ile ilgili süreçleri ayrıntılandırmak ve yöntemsel önerileri ele almaktır. Bunun yanı sıra, araştırma makalelerinde okullara başvuru ve veri toplama süreci yöntem kısmında özetlenmektedir fakat bu bilgiler genelde uygulama pratiklerini içermemektedir. Bu nedenle, bu makalede, okullar aracılığıyla yürütülecek araştırmaların süreçlerini özetleyip, deneyim paylaşımı ve çözüm önerileri ile veri toplama sürecini araştırmalar için daha pratik ve etkili hale getirmeyi umuyoruz.

Bu amaçla, güncel uygulamalar ve bilimsel çalışmalar ışığında veri toplama sürecine hazırlık, verilerin toplanması ve verinin korunması süreçleri için toplam beş ana başlıkta ele alınmaktadır. Bunun için ilk olarak, araştırma için gerekli onayların alınma süreci ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Takip eden bölümlerde veri toplama aşamasına dair adımlar, veri toplama süreci ve sonrasında yapılması gerekenler sıralanmıştır.

1. Gerekli Kurumsal Onayların Alınması

Veri toplama sürecine hazırlık aşamasında ilk olarak ilgili kurum/kuruluşlardan araştırmanın yapılabilirliği hakkında iki temel onay alınması gerekmektedir: Üniversitelerin İnsan Araştırmaları Etik Kurul Onayı ve T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınması gereken Araştırma Uygulama İzni (T.C. MEB, 2020). Okullarda yapılacak bilimsel araştırmalar insanlarla birebir etkileşim (örn. çocuklar, ergenler, öğretmenler ve veliler) ve insanlar aracılığıyla veri toplamayı gerektirdiği için etik onay alınması -diğer tüm insan araştırmaları gibi- araştırmaya başlamadan önce yapılması gereken önemli bir adımdır. Araştırmacıların etik bağlamda kurumsal onay için İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurması gerekmektedir. Sosyal ve beşerî bilimler alanlarında yapılacak başvurular çoğunlukla üniversitelerin etik araştırma kurullarından alınmaktadır. Bu kurullara başvuru için genellikle ilgili üniversite mensubu olma gerekliliği olmadan bölgede yer alan herhangi bir etik kurula başvurulabilmektedir. Daha etkili ve hızlı bir çözüm olarak araştırmacıların öncelikli olarak bağlı oldukları üniversiteye başvurmaları önerilmektedir.

Bu başvuruların kapsamı etik kurullara göre farklılıklar gösterse de temel olarak başvuru araştırma önerisi hakkında bilgiler ve araştırmanın alanyazına ve topluma katkısı, veri toplama araçlarını ve tekniklerini içeren veri toplama planı (hedeflenen örneklem, veri toplama yöntemi-anket, görev, gözlem, deney- ve

prosedürleri, araştırma deseni, analiz planı, vb.) kullanılması planlanan veri toplama araçlarının kopyaları, çevrimiçi platformda uygulama yapılacak ise hangi platformun kullanılacağı, bilgilendirilmiş onam formları ve veli onam formları (çocuklardan ve ergenlerden veri toplandığı için) ve katılım sonrası bilgi formu (katılımcılara araştırma sürecinde eksik bilgi verilmesi gerektiği veya araştırma süreci herhangi bir kandırma içerdiği durumlarda gerekli) gibi bilgileri içermektedir. Deneysel ve görev temelli araştırmalarda işlem kısmının ve uygulamanın nasıl yapılacağı (örneğin, görevlerin uygulandığı bir çalışmada görevin açıklanması, uygulanması, elde edilecek puanların hesaplanması vb.) detaylandırılması etik izin açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte, en önemli noktalardan biri de araştırma sürecinin her aşamasının şeffaflıkla açıklanması ve olası olumsuz sonuçlarının ele alınmasıdır. Sonuç olarak, İngiliz Psikoloji Topluluğu (British Psychological Society, BPS), etik kurullara başvurunun temel amacının araştırma süreci hakkında katılımcıların bilgilendirildiğini ve araştırmanın katılımcılarda fiziksel ya da psikolojik herhangi bir zarara yol açmadığını etik açıdan değerlendirmek olduğunu belirtmiştir (BPS, 2004). Araştırma önerisi herhangi bir kandırma içeriyorsa örneğin katılımcılar arasında çelişki yaratmak için oyun kuralları katılımcılara farklı şekilde anlatılıyorsa-araştırmacının uygulama sonrası katılımcıları araştırmanın amacı hakkında bilgilendirmeleri ve bu durumun özellikle yaratıldığını bildirmeleri beklenmektedir. Bunun için yaygın olarak kullanılan bir yöntem olan katılım sonrası bilgilendirme formu hazırlanmalıdır.

Etik kurul belgeleri hazırlanırken önemli olduğu düşünülen bir husus ise etik kuruldaki değerlendiricilerin sosyal ve beşerî bilimlerin farklı alanlarındaki üyelerden olabileceğinin göz önünde bulundurulup, gerekli belgelerin hazırlanması sürecinde alanyazının, araştırma amaçlarının ve kullanılacak yöntemin anlaşılabilir bir şekilde hazırlanmasıdır. Bilimsel terimlerin açıklanması, mümkünse her terimin işevuruk tanımının belirtilmesi ve sürecin ayrıntılandırılarak yalın bir dille aktarılmasının oldukça önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Araştırmacıların veri toplama sürecine başlamadan önce alması gereken bir diğer izin ise Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Uygulama iznidir. Kreş, anaokulu, ilkokul, ortaokul ve liseler gibi eğitim kurumları aracılığıyla veri toplamayı planlayan araştırmacıların T.C. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen usul ve esaslara göre uygulaması gerekmektedir. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan genelge kapsamında araştırmacıların izlemesi gereken adımlar belirtilmektedir (T.C. MEB, 2020; genelge

ayrıntıları için bkz. 2020/2 nolu ve Araştırma Uygulama İzinleri konulu Genelge). Bu kısımda ise, Araştırma Uygulama İzni başvurusunda araştırmacılar için önemli noktalar ve süreç özetlenmekte ve bu doğrultuda öneriler sunulmaktadır.

Araştırma Uygulama İzni başvurusunda araştırmacılardan ilk olarak T.C. Millî Eğitim Bakanlığı internet adresinden (<https://ayse.meb.gov.tr/basvurudev/>) sanal olarak ön başvuru yapmaları beklenmektedir. Bu ön başvuru bireysel olarak yapılırken, asıl başvuru sürecindeki ilk ve en önemli nokta başvurunun araştırmacının bağlı bulunduğu kurumdan bakanlığa iletilmek üzere yazılmış resmî yazı ile gerçekleştirilmesidir. Ayrıca, Araştırma Uygulama İznine başvuran araştırmacıdan etik kurul iznindeki belgelerle paralel olarak izin talebi hususunda kuruma verilen dilekçe, araştırma önerisi/proje hakkında bilgi, veri toplama araçlarının kopyaları ve kullanım izinleri, araştırmanın işlem kısmının ayrıntıları, eğer çevrimiçi bir çalışma ise araştırmaya ulaşılacak internet adresi, bilgilendirilmiş onam formları ve veli onam formları (örneğin, çocuklardan ve ergenlerden veri toplanıyorsa), katılım sonrası bilgi formu (gerekli ise), araştırma izni başvuru taahhütnamesi gibi belgelerin bakanlığın başvuru sürecinde istenmektedir. Bunlara ek olarak, Araştırma Uygulama İzni başvurusu etik kurul onayı alındıktan sonra gerçekleştirileceği için bakanlık araştırma için alınmış etik kurul onayını ve uygulamanın hangi okullarda gerçekleştirileceğine dair bir listeyi de araştırmacıdan talep etmektedir. İlgili izin başvurusundaki bir diğer önemli hususun ise başvurunun bakanlığın hangi birimine yapılacağıdır. Örneğin, araştırma yalnızca bir ilden veri toplamayı gerektiriyorsa araştırmacının başvuruyu ilgili il millî eğitim müdürlüğüne yapması gerekirken, birden fazla ilden veri toplanması halinde ilgili genel müdürlüğe yapılmalıdır. Bununla birlikte, araştırmanın iki veya daha fazla bakanlık birimini ilgilendirmesi veya uluslararası bir araştırma olması durumunda başvuruların Strateji Geliştirme Başkanlığı'na yapılması beklenmektedir (T.C. MEB, 2020). Başvuru yapmadan önce araştırmacıların bu hususu da göz önünde bulundurmalarının başvurunun doğru kanala iletilmesi ve izin sürecinin herhangi bir aksama yaşanmadan yürütülmesi açısından önemlidir.

Komisyon değerlendirmesi sonucunda uygulamaların belirtilen okullarda gerçekleştirilebileceğine dair onay verildiğinde araştırmacı bilgilendirilmektedir. Eğer araştırmada kullanılacak veri toplama aracı anket ise ve araştırmacı kâğıt-kalem yöntemi ile veri toplamayı planlıyorsa anketlerin her bir sayfası ilgili birim tarafından mühürlenmekte ve araştırmada bu anketlerin kullanılması gerekmektedir (T.C. MEB, 2020). Bununla birlikte, araştırmacıların uygulamalara dair sürelerin genelgede

sınırlandırılmış olması ve eğitim-öğretimi aksatmayacak biçimde gerçekleştirilmesi hususlarını göz önünde bulundurarak başvurularını ve planlamalarını dikkatli bir biçimde yapması önerilmektedir. Örneğin, Araştırma Uygulama İzni başvuru zamanları için dikkat edilmesi gereken iki husus MEB kuralları gereğince araştırma başlamadan en az bir ay önce MEB başvurusunu teslim edilmiş olması ve araştırmanın dönemin son üç haftasından önce tamamlanmasıdır. Bu sebeple araştırmacıların veri toplama takvimlerini buna göre planlamaları önermekteyiz.

Son olarak, etik kurul başvurusunda olduğu gibi Araştırma Uygulama İzni için de araştırmacının kullandığı dil önemlidir. Araştırma önerisine dair içeriğin ayrıntılı, anlaşılır ve yalın bir dille yazılmış olması (örneğin, amaç ve hipotezler, hedeflenen örneklem, veri toplama araçlarının geçerliği ve güvenilirliğine dair bilgiler, veri analiz planı, araştırmanın katkıları ve sınırlılıkları ve çalışma takvimi) başvuruyu inceleyen komisyonun değerlendirme sürecini kolaylaştırabilir ve iznin yenilemeye (revizyona) ihtiyaç duyulmadan verilebilmesini sağlayabilir. Etik kurul onayı ve Araştırma Uygulama İzni alındıktan sonra araştırmacıların okul temelli veri toplama sürecini başlatabilmeleri için belirtilen okullarla iletişime geçmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, okul yönetimi ve öğretmenlerle kurulacak iletişim ve iş birliği ile ilgili öneriler bir sonraki bölümde detaylandırılmıştır.

2. Okul Yönetimi ve Öğretmenlerle İş birliği

Okul temelli araştırma süreçlerinde araştırmacıların en önemli işbirlikçileri okul yönetimi ve öğretmenlerdir. Araştırmanın okullarda gerçekleştirilebilmesi için izin alındıktan sonra ilgili birim tarafından Araştırma Uygulama İznine dair resmî yazı başvuruda belirtilmiş okul listesindeki okullara iletilmektedir. Bu aşamada, araştırmacıların veri toplama sürecine başlamadan önce okul yönetimi ile bir ön görüşme yapmaları gereklidir. Bu görüşmede araştırmacı uygulama izninin resmî yazıyla okullara ulaştığını teyit etmeli, okul yönetimine kendisini ve araştırmasını tanıtmalı ve uygulama için sözlü onay almalıdır. Okul yönetimi ile görüşmeler planlanırken eğer mümkün ise yüz yüze, değilse telefonla iletişim kurmaları büyük önem taşımaktadır. Görüşme telefonla gerçekleşecek ise, araştırmacı gerekli izinleri ve araştırma tanıtım dosyalarını okul yönetime ilettiğinden emin olmalıdır. Yüz yüze görüşmenin mümkün olduğu durumlarda ise, önceden randevu talep ederek bir görüşme ayarlamak ve bu görüşme için gerekli resmî izinleri ve veri toplama araçlarını içeren bir araştırma tanıtım dosyası hazırlamak okul yönetimi ile görüşmenin daha olumlu bir biçimde sonuçlanmasına yardımcı olacaktır. Örneğin, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Araştırma Uygulama İzni okullara iletilmiş olsa bile

araştırmacının iznin bir kopyasını bu görüşmeye getirmesi faydalı olacaktır. Bazı ülkelerde okul yönetimi ile iletişim için genellikle önerilen öncelikli yol elektronik posta olsa da (Kristjansson, Sigfusson, Sigfusdottir ve Allegrante, 2013, s. 665) ülkemizde yüz yüze görüşmenin hem veri toplama sürecini hızlandırmasına hem de araştırmacının kendisini ve araştırmasını daha iyi tanıtmaya olanak sağladığı düşünülmektedir.

Bunun yanında, okul temelli veri toplama sürecinde araştırmacının okul yönetimi dışında iletişim kurması gereken diğer kişiler öğretmenlerdir. Bu nedenle, okul yönetiminden onay alındıktan sonra araştırmacının veri toplamayı planladığı sınıflarda ders veren öğretmenlerden de veri toplama süreci öncesinde sözlü onay alınması önemlidir. Bazı okul yönetimleri rehber öğretmen/psikolojik danışmanlarla veri toplama sürecini birlikte yürütmeyi önerebilmektedir. Bu durumlarda, rehber öğretmen/psikolojik danışmanlarla ve diğer sorumlu öğretmenlerle gerekli görüşmeler sağlanarak ve onay alınarak eğitim-öğretimi aksatmayacak şekilde (örneğin, öğretmenlerin ve okul yönetiminin önerdiği ders saatlerinde) araştırmanın uygulaması planlanabilir.

Okullarda veri toplama sürecinde okul ile gerçekleştirilecek iş birliği oldukça önemlidir (Taylor ve Owen, 2021, s. 111). Önceki araştırmalar, araştırmaya katılımı destekleyen okullarda (örneğin, velilere destek mektubu yollaması, veri toplama sürecinde öğretmenlerin aktif rol alması gibi) velilerin araştırmaya katılım izni oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Ji, Pokorny ve Jason, 2004, s. 588). Bu bağlamda, okulla kurulacak ilişkiler veri toplama sürecini kolaylaştırmak ve hızlandırmak adına araştırmacıya önemli bir yarar sağlayabilmektedir (Taylor ve Owen, 2021, s. 111). Bu iş birliği için yukarıda bahsedildiği gibi okul yönetimi ve öğretmenlere araştırmanın anlatılması ve rehber öğretmen/psikolojik danışmanların veya sınıf öğretmenlerinin de süreçte aktif rol almasının sağlanması önerilebilir. Geçtiğimiz yıllarda okullarda yürüttüğümüz veri toplama süreçlerinde, okul yönetimi ve öğretmenlerle kurduğumuz sıcak ilişkiyle paralel olarak araştırmalarımıza gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrencilerin ve ailelerinin sayısının arttığını gözlemledik. Örneğin, araştırma süreçlerine aşina olmayan ebeveynlerin okul yönetimine olan güvenleri sayesinde katılım motivasyonlarının arttığını veya bu konuda tedirginlik yaşayan ebeveynlerin araştırma öncesi yetkili öğretmenlerle de görüşüp fikirlerini değiştirdiğini tecrübe ettik. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, araştırmacının okul yönetimi ve öğretmenlerle resmî, fakat sıcak bir ilişki kurarak

araştırma sürecine dahil olmalarını sağlaması ve onların motivasyonlarını artırmak amacıyla teşvikler sunması önerilmektedir.

Unutulmamalıdır ki araştırma süreci ilk andan itibaren resmî kurumlarda yürütülmektedir. Bu sebeple kılık kıyafet yönetmeliği gibi kurallara hassasiyet göstermeli, yukarıda bahsettiğimiz gibi, okul yönetimi ve öğretmenler ile ilk görüşme esnasında araştırma ile ilgili bir dosyanın hazırlanmış olması, araştırmacının giyiminin özenli olması, kendisini iyi ifade edebilmesi ve çalıştığı kurumu temsil edecek şekilde davranışlar sergilemesi ve (eğer var ise) zararlı alışkanlıklarını okul sınırları dışarısında bırakmış olması sıcak bir ilişki kurulabilmesi için önemli ölçütler olarak değerlendirilebilir. Araştırma sürecinde gerekli yazılı izinlerin alınması ve okul yönetimi ile görüşülmesi sürecinden sonraki adım katılımcılara ulaşmayı hedeflemektir. Bir sonraki bölümde katılımcılara ulaşmada önemli noktalar ve önerilere değinilmiştir.

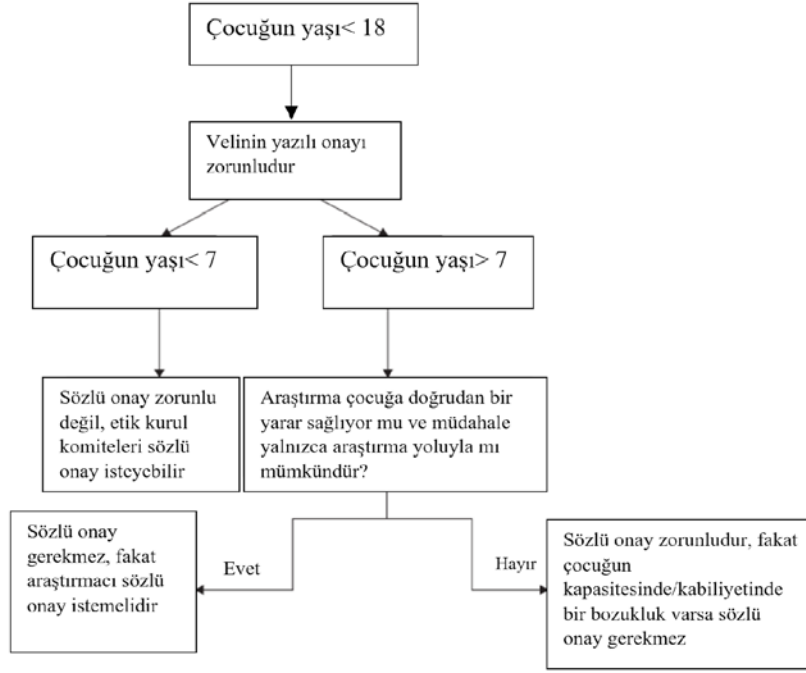
3. Katılımcılara Ulaşma ve Araştırmaya Katılım

Okul temelli veri toplama sürecinde katılımcılar öğrenciler, aile bireyleri veya öğretmenler olabilmektedir. Araştırma önerisi gereğince bazı durumlarda yalnızca öğrencilerden, anne/babalardan veya öğretmenlerden veri toplanırken, bazı durumlarda ise belirtilen grupların birlikte katılım sağladığı bir veri toplama süreci gerçekleşmektedir. Araştırma önerisi doğrultusunda araştırmacının önerdiği örnekleme yaklaşımı (ör. Sistematik, tabakalı, küme, olasılıklı olmayan) okul yönetimine açıklanmalı ve bu yönteme sadık kalınarak okul idarecilerinin de katkıları ile belirlenen hedef katılımcılara ulaşılmaktadır. Bu süreçte araştırmacının öncelikle yapması gereken hedef katılımcılara kendisini ve araştırmasını anlaşılır bir dille tanıtmasıdır.

Hedef katılımcıların yalnızca “öğretmenler” olduğu araştırmalarda araştırmacı kendini tanıttıktan sonra araştırmaya katılmayı sözel olarak kabul eden öğretmenlerden bilgilendirilmiş onam/gönüllü katılım formunu imzalamalarını talep etmelidir. Hedef katılımcıların yalnızca “aileler/ebeveynler” olduğu durumlarda da, okullar aracılığıyla ebeveynlere ulaşmak daha pratik olabilmektedir. Benzer biçimde, araştırmacı katılımcı aile üyelerinden yine bilgilendirilmiş onam/gönüllü katılım formunu imzalamalarını talep etmelidir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcılardan araştırmanın yapılabileceği uygun bir ortam oluşturularak gizlilik çerçevesinde verilerin toplanması sağlanmalıdır. Araştırma ortamının oluşturulması ve süreçle ilgili detaylı bilgi Veri Toplama Sürecinin Planlanması bölümünde anlatılmaktadır.

Öğrencilerden veri toplanacak araştırmaların veri toplama sürecinde önemli bir nokta katılımcılarla ilk görüşme ve katılımcıların/velilerin onayıdır. Manti ve Licari (2018, s. 149) çocukların ve gençlerin katıldığı araştırmalarda yaşı 18'den küçük katılımcılar için veli onayı alınması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'de de reşit olmayan katılımcıların, yani 18 yaşından küçüklerin, velilerinden araştırmaya katılım için yazılı onay alınması gerektiği belirtilmiştir (Çakmak, 2018, s. 32; T.C. MEB, 2020). Genel olarak velilerin yazılı onayının yanı sıra yedi yaş üstü çocuklardan ve gençlerden de sözlü onay alınması gerekmektedir. Yedi yaş altı için zorunlu olmasa da sözlü onay alınması önerilmektedir (Leibson ve Koren, 2015; Manti ve Licari, 2018, s. 151) (Bakınız Şekil 1). Ayrıca, araştırmacının amacını, istediği takdirde araştırmadan ayrılabilceğini ve araştırmadaki veri toplama araçlarını anlayabilecek yetkinlikteki öğrencilerden de yazılı onam alınması önerilebilir.

Bazı durumlarda veli onayı alınsa dahi kimi öğrenciler yabancı birinin sınıflarına gelmiş olması, daha önce bilimsel bir araştırmaya katılmamış olmaları veya mizaç özelliği bakımından çekingen olmaları gibi nedenlerle araştırmaya katılım konusunda çekinceler yaşayabilir. Bu gibi durumlarda öğrencilerin çalışmaya katılımını artırmaya yönelik araştırmacılar tarafından bazı uygulamalar gerçekleştirilebilir. Örneğin, araştırmacı ilk başta kendini tanıtip bir öğretmen olmadığını, araştırmaların amacının derslerdeki test ve sınavlardan farklı olarak onların fikirlerini öğrenmek olduğunu ve verilen anketlerde doğru veya yanlış cevapların olmadığını belirtebilir. Görev temelli çalışmalarda da araştırmacı çocuklarla oyun oynamaya geldiğini belirtebilir. Araştırmalar, çocuklarla yapılacak aktiviteler öncesi yapılan ısınma etkinliklerinin de çocukların dikkat ve motivasyonunu artırdığını göstermiştir (Dornyei, 2001, s. 44). Bu bağlamda araştırmacının sınıfta öğrencilerle birlikte belirli bir zaman geçirmesi ve bu zaman içerisinde direkt araştırmaya başlamak yerine birtakım ısınma oyunları oynaması (örneğin kısa bir tanışma oyunu) öğrencilerin tanımadıkları araştırmacıya ısınmasını ve çalışmaya teşvikini sağlayabilir. Lise öğrencileri gibi daha büyük yaş gruplarında ise araştırmaya katılımlarının ve kendi fikirlerini belirtmelerinin önemi vurgulanabilir. Bu önerilere rağmen öğrenciler katılmaya istek göstermeyebilir. Böyle bir durumda eğer mümkünse başka bir zamanda katılmak isteyip istemediği sorulabilir veya fikrini değiştirirse araştırmacıya bildirebileceği belirtilebilir. Öğrencinin bu teklifleri kabul etmediği durumlarda ise ısrar edilmemelidir.

Şekil 1. Çocuklarda Yazılı ve Sözlü Onay Gerekliliğine Dair Akış (Manti ve Licari (2018, s. 151)'den Türkiye'ye adapte edilmiştir).

Araştırmacılar ailelere ulaşma ve araştırmaya katılım için onay alma sürecinde birtakım engellerle karşılaşabilmektedir. Okul temelli araştırmalarda genellikle, öğrenciler aracılığıyla velilere/ebeveynlere mektuplar gönderilmektedir fakat bu yöntemle gerçekleştirilen araştırmalarda katılım oranının düşük olduğu söylenebilir (Blom-Hoffman ve diğerleri, 2009, s. 7). Araştırma süreçlerinde önerilen ve çocuk aracılığıyla ebeveynlere ulaştırılan veli onay mektuplarının, okul-ev-okul döngüsünde velilere ve/ya araştırmacılara iletilmesi bakımından sıklıkla aksaklıklar yaşanabilmektedir (Blom-Hoffman ve diğerleri, 2009, s. 7; Jones vd., 2014, s. e505). Bu duruma çözüm olarak, araştırmacının velilerle birebir iletişim kurma şansı yaratması önerilebilir. Veri toplanması planlanan okullarda eğer mümkünse özellikle küçük yaş grupları için- veli toplantılarına katılmak ve araştırmayı velilere araştırmacının içeriği ve sürecini anlatmak önemlidir. Bu toplantılar sayesinde katılımcılar araştırmacıya soru sormak için ortam bulabilmektedir ve bu yöntem katılım oranını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Blom-Hoffman ve diğerleri, 2009, s. 3; Jones ve diğerleri, 2014, s. e504). Bu toplantılarda araştırmacının tanıtılması ve sürece dair endişelerin giderilmesinin yanında kişisel ve kimlik belirleyici bilgilerin kullanılmayacağı vurgulanması gerektiğini düşünmekteyiz. Bazı araştırmalar gözleme veya görüşmeye dayalı yürütüldüğü için bu araştırmalarda ses ve/ya video kayıtları alınması gerekmektedir. Araştırmacılar, ses ve/ya video kaydı alması

gerektiği durumlarda, velilere ve öğrencilere bu kayıtların gizliliğini araştırmaya başlamadan garanti edilmelidir.

Kayıtların bilimsel toplantılar veya makalelerde görsel veya işitsel olarak kullanılacağı durumlarda veya araştırma tanıtımı için kullanılması planlanan fotoğraf vb. medya için katılımcılardan sözlü onay alınması ve gerekli bilgilendirmeler yapıldıktan sonra kullanılması gereklidir. Örneğin, araştırmada yapılacak bir uygulamanın/görevin açıklaması için kullanılması planlanan bir görsel için hem ebeveynlerden hem de çocuktan sözlü onay alınmalı veya görseller çocuğun yüzü göstermeyecek şekilde kullanılmalıdır.

Ayrıca, verilen anketlerin bireysel bir değerlendirme olmadığı, anketlerde herhangi doğru veya yanlış cevabın olmadığı altı çizilmelidir. Bunlara ek olarak, veliler ve öğrencilere gönüllü olarak katıldıkları ve araştırmanın herhangi bir aşamasında sebep belirtmeksizin vazgeçebilecekleri hatırlatılmalıdır. Araştırma sürecinde ve sonrasında araştırma ile ilgili sorularını iletebildikleri bir iletişim adresi sağlanmalıdır (örneğin, e-posta adresi).

Ji ve arkadaşları (2004, s. 588) araştırmaya katılım oranını etkileyen bir diğer mekanizmanın da okul düzeylerindeki farklılık olduğunu ifade etmektedir. Araştırma bulguları, okul yönetimi ve öğretmenlerin desteğinden bağımsız olarak ortaokullardaki katılım oranının liselerdeki katılım oranlarından daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu bulguyla benzer nitelikte, gerçekleştirdiğimiz araştırmalardaki deneyimlerimize dayanarak okul düzeylerinin katılım oranlarındaki rolünü vurgulamamız gerekmektedir. Deneyimlerimize göre okul düzeylerine göre en fazla katılım oranı anaokulu ve ilkokullarda iken; en düşük katılım ise liselerdedir. Bunun yanı sıra, aynı okul düzeyinde fakat farklı okul türlerinde (fen lisesi, anadolu lisesi, meslek lisesi vb.) de katılım oranlarının değişebildiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, farklı okul türlerinden ve düzeylerinden veri toplamayı hedefleyen araştırmacıların velilere ulaşma ve katılım oranlarını artırmada farklı yöntemler önerilebilir. Örneğin, araştırma duyurusunun okulun internet sayfası (Corder, Brown, Schiff ve van Sluijs, 2016) ve diğer iletişim kanalları aracılığı (örneğin öğretmenler ve velilerin bulunduğu bir mesaj grubu) (Blom-Hoffman ve diğerleri, 2009, s. 7) ile iletilmesinin katılımcı oranını artırmada rol oynayabileceğini önerilmektedir. Benzer şekilde, biz de önceki çalışmalarımızda araştırmayı kısaca tanıtan, görsellerle zenginleştirilmiş broşürler kullanmanın ve araştırmanın öğrencilere ve ailelere kolektif katkısını vurgulamanın katılım oranını artırabilecek bir yöntem olduğunu tecrübe ettik. Çalışmanın katılımcılara tanıtılması ve

katılımcıların onayından sonra veri toplama sürecine geçilmelidir. Veri toplama sürecinin ayrıntıları ve öneriler bir sonraki bölümde açıklanmıştır.

4. Veri Toplama Sürecinin Planlanması

Veri toplama sürecinde araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcılar belirlendikten sonra araştırmanın yapılacağı yer ve zaman planlanmalıdır. Verinin okul ortamında toplanması planlanıyorsa, yukarıda belirttiğimiz gibi, araştırmacılar okul yönetimi ve sorumlu öğretmenlerle görüşerek araştırmanın yapılması için uygun bir ortam belirlemelidirler. Araştırmacılar, okul ortamında farklı ve öngörülemeyen dinamiklerle karşılaşabilirler. Laboratuvar ziyaretleri gibi daha kontrol edilebilir ortamların aksine okul ortamında veri toplama kalitesini etkileyebilecek zorluklar ortaya çıkabilir (Plummer ve diğerleri, 2014, s. 15).

Genel olarak, okullarda sınıflar dışında araştırma uygulaması için bir alan bulmak zor olabilir. Bu durumlarda öğretmenler sınıfın bir köşesini ayırmayı önerebilir, bu gibi çözümlerin anket çalışmaları veya sınıf çoğunluğunun katılım sağladığı araştırmalar için uygun olmasına karşın görüşme veya uygulama yoluyla veri toplanan durumlarda veri toplama sürecinde gizliliğin sağlanması konusunda problem oluşturabilir (Taylor ve Owen, 2021, s. 113). Önceki tecrübelerimize göre fiziksel koşulları uygun olan okullarda kütüphane ve bilgisayar odası gibi sessiz ortamların kullanılması hem diğer katılımcıların yaratacağı dikkat dağınıklığını azaltması hem de oyun, görev gibi verilerin toplanmasını kolaylaştırması bakımından veri kalitesine katkıda bulunmaktadır. Bunun için veri toplama süreci öncesi okul yönetimi görüşmelerinde verinin toplanacağı alanların görüşülmesi önerilmektedir. Örneğin, okul içerisinde daha az kullanılan toplantı odası gibi alanların kullanılması hakkında okul yönetimi ile görüşülebilir. Bu planlama için en önemli nokta belirtilen alanları hangi gün ve saatlerde kullanılacağını araştırma başlamadan önce okul yönetimine bildirilmesidir.

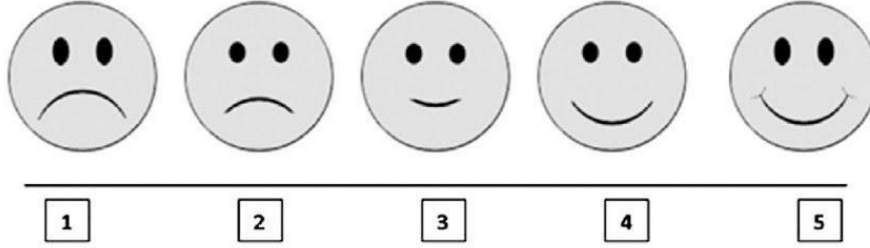
Buna ek olarak, araştırmanın hangi gün ve saatlerde toplanacağı öğretmenlerle de önceden planlanmalıdır. Araştırmacıların, öğretmenlerin onayladığı gün ve saatlerde veri toplama sürecini yürütmesi, uygulama için belirlenen saat(ler)in dışına çıkmaması ve bir plan değişikliği olduğunda ilgili öğretmene bildirmesi okul düzenini sekteye uğratmamak için araştırmacının dikkat etmesi gereken bir konudur. Bu planlama yapılırken bakanlığın genelgesinde belirtildiği gibi veri toplama süresinin en fazla bir ders saat olması ve eğitim-öğretimi aksatmaması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır (T.C. MEB, 2020). Bu durum aynı zamanda veri kalitesi için de önem arz etmektedir. Örneğin, ders saatleri içerisinde toplanacak veriler için, okul

ortamının özellikle teneffüslerde oldukça sesli olacağı düşünüldüğünde katılımcı öğrencinin dikkatini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Buna ek olarak, çocuklardan veri toplarken çocuğun yaşı ve bilişsel kapasitesi de veri kalitesini etkileyebilmektedir. Çocukların dikkat süreleri yaşla birlikte artmaktadır (Küçük, Dolu ve Erdoğan, 2009, s. 22). Özellikle okul öncesi ve ilkökul çocuklarıyla çalışan araştırmacıların veri toplama süresini mümkün olduğu kadar kısa tutmaları veya uygulamaları birden fazla oturumda kısa molalar vererek gerçekleştirmeleri önerilir. Araştırmacıların bu konuda azami özen göstermesi elde edilecek verilerin kalitesi bakımından oldukça önemlidir. Veri toplama sürecinin planlanmasının akabinde araştırmacıların veri toplama uygulaması başlamaktadır. Öğrencilerin hedef katılımcılar olduğu araştırmalarda planlama ve uygulama süreçlerinde vurgulanması gereken bazı noktalar olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla, bir sonraki bölümde özellikle öğrencilerin katılımcı olduğu durumlarda veri toplama süreci ve sonrasındaki süreçlere ve önerilere değinilmektedir.

5. Veri Toplama Süreci ve Sonrası

Bu kısımda, araştırmacının veri toplama sürecinde dikkat etmesi gereken konulardan bahsedilmektedir. Okullarda araştırma yaparken araştırmacıların katılımcı öğrencilerle bir öğretmen veya otorite figürü olarak davranmadan yakınlık kurması önerilmektedir. Bu sayede, öğrenciler kendilerini daha rahat hissedebilir ve sorulan sorulara daha dürüst yanıtlar verebilirler (Rix, 2014, s. 31). Bunun yanı sıra, verilerin toplanması sürecinde öğrenciler araştırmacı ile iletişime geçmek veya soru sormak isteyebilirler. Örneğin, öğrenciler sorular hakkında araştırmacının fikrini sorabilir, ya da soruyu anlamadığını beyan edebilir. Bu gibi durumlarda araştırmacıların katılımcının bilmediği bir kelimenin anlamını kısaca açıklamaları önerilebilir fakat bunu yaparken yönlendirmeden kaçınılmalı veya yorum katılımcıya bırakılmalıdır. Buna ek olarak, bazı araştırmalarda, katılımcı grubunu anaokulu veya ilkökul öğrencileri gibi küçük yaştaki çocuklar oluşturmaktadır. Bu durumda, araştırmacılar çocukların yönergeleri doğru anladığından emin olmalıdır. Bunun için farklı yollar izlenebilir. Örneğin, okuma-yazmayı bilmeyen veya yakın zamanda öğrenmiş çocuklar için Likert tipi sorulardaki derecelendirmenin yazı yerine surat ifadeleri ile gösterilmesi (Mouw, van Leijenhorst, Saab, Danel ve van den Broek, 2017, s. 7) (Bakınız Şekil 2) veya anket yöntemi aracılığıyla yapılan araştırmalarda soruları/ifadeleri animasyon karakterleri kullanılarak seslendirilmesi (veri tablet/bilgisayar ile toplanıyorsa) gibi çözümler önerilebilir. Görev içeren araştırmalarda da asıl uygulama başlamadan hemen önce deneme uygulamaları

yapılarak çocuğun yönergeleri ve görevi anladığından emin olunabilir. Bunların yanı sıra, ana veri toplama süreci başlamadan ölçeklerin, soruların/ifadelerin ve görevlerin araştırma örnekleme uygun olacak kişilerle denenmesi (pilot çalışma) ve anlaşılmayan/problemlili olduğu düşünülen kısımların veri toplama sürecinden önce düzeltilmiş olması araştırma sürecinde soruların anlaşılmamasına yönelik problemleri ortadan kaldırmak için önerilen bir yöntemdir.

Şekil 2. Küçük Çocuklar İçin 5'li Likert Tipi Derecelendirme Örneği (Mouw vd., 2017, s. 7).

Ayrıca, gelişen teknoloji ile veri toplama süreci tablet veya bilgisayar gibi teknolojik cihazlar ile çevrimiçi platformlar aracılığı ile yapılabilmektedir (Adiguzel, Vannest ve Zellner, 2009). Bu tür çalışmalarda, araştırmacıların diğer araştırma yöntemleriyle benzer şekilde öğrencilere verilerin gizliliği sağladığını teyit etmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, bu yöntemlerin temel problemlerinden biri olarak katılımcıların ilgili popülasyonun doğru bir temsili olduğunu -yani gerçek katılımcılar olduğunu- teyit etmek için araştırmacılar değişimleme (manipülasyon) kontrolleri, geçerlilik ve dikkat kontrolleri gibi yöntemlerden faydalanabilir (Wood, 2021). Örneğin, deneysel bir çalışmada katılımcıların değişimlemeyi doğru anladıklarından emin olmak için kontrol sorusu eklenebilir. Örneğin, değişimleme okutulan bir metin ile yapılıyorsa metnin konusunu soran basit bir çoktan seçmeli soru kontrol için yararlı olacaktır. Buna ek olarak, uzun anket uygulamalarında belirli aralıklarla dikkatle ilgili sorular da araştırma paketine eklenebilir. Örneğin, anket içlerinde “Lütfen, bu soruyu X işaretleyiniz” gibi sorular eklenmesi verilerin teyidi için araştırmacılara yardımcı olabilmektedir. Küçük yaştaki katılımcılar için ise araştırmanın birebir etkileşim sağlanarak (örneğin, çocukla birebir ilgilenme) uygulamanın kalitesi ve etkinliği artırılabilir.

Özellikle, COVID-19 pandemisi ile birlikte okul temelli araştırmaların da çevrimiçi platformlara taşındığı ve bu şekilde uygulamaların yapıldığını görmekteyiz. Bu nedenle, verilerin bu platformlarla toplanması planlanıyorsa araştırmacıların bazı

hususlara dikkat etmesi gerekmektedir. Araştırmaların çevrimiçi platformlar aracılığıyla yürütülmesi birçok avantajı beraberinde getirmektedir. Örneğin, daha kısa zamanda daha çok katılımcıya ulaşılabilen, veriler daha hızlı toplanabilmekte ve veriler bu ortamlarda daha kolay ve güvenilir şekilde saklanabilmektedir (Rice, Winter, Doherty ve Milner, 2017, s. 58). Ek olarak, verilerin çevrimiçi bir yöntemle veya tablet bilgisayarlarla toplanması verilerin aktarımında - araştırmacının verileri yazılı formattan bilgisayar ortamına elle aktarmaması sayesinde- hata payını da azaltmaktadır (Adiguzel, 2008, s. 226; Walker ve diğerleri, 2004, s. 703). Buna rağmen, çevrimiçi platformlar aracılığıyla yapılacak araştırmalar verilerin güvenliği ve gizliliği ile ilgili bazı endişeler de yaratmaktadır. Örneğin, araştırma verisi toplanabilmesi için birçok farklı çevrimiçi platform bulunması (Qualtrics, Sciebo, Surveymonkey, Google Forms vb.) güvenlik seviyelerine dair de farklılıkları beraberinde getirmektedir. Henüz güncel bir yöntem olması ve standardı bulunmaması nedeniyle bazı güvenlik açıkları olabileceği düşünülmektedir. Bu konu T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2020 yılındaki genelgesinde yer almamış olsa da COVID-19 pandemisi sürecinde çevrimiçi platformlar aracılığıyla veri toplama taleplerinin artmış olmasıyla birlikte il millî eğitim müdürlükleri çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Örneğin, 30.07.2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü uzaktan (çevrimiçi) anket uygulama izinleri konulu bir yazı yayınlamıştır (T. C. İstanbul Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2021). Bu yazıda, araştırmacıların çevrimiçi uygulamalarını üniversite uzantıları/kendi alt alanlarını içeren internet bağlantı adresi üzerinden gerçekleştirmesinin verilerin gizliliğinin korunması için önemli bir ön koşul olduğu belirtilmiştir. Bunun için araştırmanın en başından itibaren yetkili merciler verilerin bu şekilde toplanacağı hususunda bilgilendirilmelidir. Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Uygulama İzni için anketlerin basılı kopyalarının yanı sıra araştırmanın internet bağlantı adresleri de başvuru dosyasına eklenmesi önerilmektedir. Yüz yüze uygulamalara paralel olarak bu bağlantı adresi üzerinden gerçekleştirilen araştırmalarda da kişisel verileri açığa çıkaracak sorulara (örneğin katılımcı öğrencinin okul numarası) yer verilmemelidir.

Veri toplama sürecinin en önemli adımlarından biri de uygulamanın hemen sonrasında araştırmacıların iş birlikleri için hem katılımcılara hem de okul yönetimlerine ve öğretmenlere teşekkür etmeleridir. Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association, APA) araştırmalarla ilgili etik yönergesinin 8.06 numaralı maddesinde araştırmalara katılma karşılığında katılımcılara ayırdıkları vakit için küçük ölçekli teşvikler verilebileceğini belirtmiştir (APA, 2017). MEB araştırma yönergesine bu teşviklere yönelik bir madde bulunmamakla birlikte

araştırmacının Araştırma Uygulama İzni başvurusunda katılımcılara verilmesi planlanan teşvikleri belirtilmesi gerekmektedir. Önceki araştırmalar katılımcılara ve okul yönetimlerine teşvik sağlamak da onların akademik araştırmalara katılımını etkileyebilecek önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Esbensen, Melde, Taylor ve Peterson, 2008, s. 358). Özellikle bazı gruplar için, düşük sosyoekonomik düzeydeki katılımcılar ve/ya araştırmaya katılmaya istekli olmayan katılımcılar için, bu teşviklerin işe yaradığı ve katılımı arttırdığı (Guyl, Spoth ve Redmond, 2003, s. 38) fakat bu teşviklerin maddi teşvik olduğu durumlarda artan meblağların etkisinin olumlu yönde olmadığı belirtilmektedir (Neal, Neal ve Piteo, 2020, s. 790). Ayrıca, katılımcılara yüksek meblağlar veya daha büyük hediyeler sunmak araştırmaya katılım motivasyonlarını yanıltılabilmektedir (Fisher, 2003, s. 328). Örneğin, sadece hediye almak için katılımcıları katılım şartlarını sağlayamamaları bile teşvik almak için araştırmaya katılmak isteyebilirler. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin katıldığı bir araştırmalarda araştırmacılar öğrencilerin yaşlarına uygun olarak kalem, defter gibi küçük hediyeler; öğretmenlerden ve ebeveynlerden veri toplanıyorsa da bir miktar maddi teşvik veya hediye çekleri verilebilir.

Veri toplama süreci sonrasında ayrıca okul yönetimine, öğretmenlere öğrencilere ve/ya ailelere bilgilendirme yapılması önemli bir konudur. Bu durumun hem elde edilen bilimsel bulguların ilgili evrenle (popülasyonla) paylaşılması hem de araştırmaya katılımı artırması açısından değerli olduğu düşünülmektedir (Soley ve Tahiroğlu, 2020, s. 271). Bu amaçla, okul yönetimine, öğretmenlere ve/ya ailelere bir broşür veya e-posta yoluyla araştırma bulguları akademik dilden uzak, anlaşılabilir bir biçimde aktarılabilir. Ayrıca, araştırma bulgularını içeren bir seminer düzenlenerek hem araştırmaya katılan hem de katılmayan gruplar bilgilendirilebilir.

Diğer araştırmalarda olduğu gibi okul temelli araştırmalarda da veri toplama sürecinden sonra verilerin takibi, gizliliğinin sağlanması ve korunması hususları oldukça önemlidir ve bu konuda bütün sorumluluk araştırmacılara aittir. Boylamsal verilerin eşleştirilmesi, veri takibinin ve gizliliğin sağlanması amacıyla veri toplama sürecinde her katılımcı için bir kod numarası oluşturulması önerilebilir (Taylor ve Owen, 2021, s. 112). Araştırmacı, bu kodu, öğrencinin kişisel bilgileriyle eşleştirilemeyecek şekilde oluşturmaya dikkat etmeli ve kişisel bilgilerin gizliliğini sağlamalıdır. MEB Yönergesinde de belirtildiği üzere araştırmadan elde edilen veriler ve öğrencilere ait her türlü kişisel bilgi, velilerin yazılı izni ve mahkeme kararı olmadan üçüncü şahıs veya kurumlarla paylaşılmamalıdır. Araştırma verilerinin

saklanması hususu ise APA'nın araştırmalarla ilgili etik yönergesinin 6.01 numaralı maddesinde verilerin araştırmanın yayınlanması itibarıyla en az 5 yıl saklanması gerektiği şeklinde ifade edilmiştir (APA, 2017). Bu saklama sürecinde verilerin harici disklerde şifreli bir şekilde veya yazılı anket vb. kaynakları kilitli dolaplarda saklamaları önerilebilir. Son zamanlarda verilerin saklanması için bulut hesaplarının yaygın olarak kullandığı görülse de bu hesapların kişisel verileri koruma güvencesi veremediği göz önünde bulundurulmalıdır (Arockiam ve Monikandan, 2014). Kullanılacak bulut hesaplarında araştırmacının bağlı olduğu kurumlar tarafından korunuyor olmasına dikkat edilmelidir (Örneğin Sciebo veya Qualtrics platformları). Son olarak, araştırmacıların T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilgili birimine uygulama bittikten sonra bir sonuç raporu yazması ve bir ay içerisinde bu sonuç raporunu kendilerine göndermeleri beklenmektedir (T.C. MEB, 2020). Dolayısıyla, okul temelli araştırmalar yürütülürken araştırmacıların bu konuya azami önem göstermesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu makale, okul ortamında çocuklardan ve gençlerden veri toplamayı içeren okul temelli araştırmalarda önemli olduğunu düşündüğümüz temel konulara değinmekte ve araştırmacılara öneriler sunmaktadır. Gelişim psikologları olarak araştırmalarımızda okullar aracılığıyla veri topladığımız için birçok durumu deneyimleme fırsatı elde ettik. Bu deneyimlerle birlikte “okul temelli araştırmalarda araştırmacılar hangi süreçlerden geçer?”, “okul temelli araştırmalar nasıl yapılır?” ve “okul temelli araştırmalarda kaliteli bir veri seti nasıl elde edilir?” sorularını yanıtlayarak ve alan yazındaki ilgili çalışmalarla destekleyerek bu alanda ülkemizdeki süreçleri aktaran yöntemsel yayınların eksikliğini giderdiğimizi düşünmekteyiz. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, araştırmacılar okul temelli araştırmaları yürütürken ilk olarak gerekli kurumsal onayları almalıdır. Ayrıca, onayların alınması ile birlikte okul yönetimi ve öğretmenlerle iş birliği süreci başlamaktadır. Bu noktada, okul temelli araştırmalarda okul-araştırmacı iş birliğinin katılımı sağlama ve veri kalitesi gibi durumlar açısından önemi bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu iş birliği ile birlikte araştırmacılar katılımcılara ulaşma ve araştırmaya katılım aşamasına daha güvenli bir biçimde geçebilmektedir. Bunun yanında, vurguladığımız bir diğer husus veri toplama sürecinin planlanmasıdır. Araştırmacıların uygulamalarını eğitim-öğretimi aksatmayacak şekilde gerçekleştirmek üzere yer ve zaman planlaması yapmaları oldukça önemlidir. Son olarak, araştırmacıların veri toplama süreci ve sonrasında potansiyel uygulama pratikleri, verilerin takibi, gizliliğinin sağlanması ve

korunması gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında, veri toplama sürecinin başından itibaren okul yönetimi, öğretmenler ve katılımcılarla iş birliği içerisinde yürütülmesi, veri toplama takviminin planlanması yönergelerin katılımcılara açık bir şekilde verilmesi, veri toplanacak ortama ve süreye özen gösterilmesi (örneğin, uygulamaların bir ders saatini geçmeyecek şekilde ve sessiz bir ortamda gerçekleştirilmesi), uygulamaların anlaşılabilirliğinin sağlanması gibi etkenler okul temelli verilerin kalitesini artıracığı söylenebilir.

Bu hususlar ve çözüm önerilerinin, özellikle lisans ve lisansüstü öğrenciler ile kariyerinin başındaki araştırmacılar için faydalı olacağı düşünmekteyiz. Bu makalenin, özellikle okul ortamlarında çocuklar ve gençlerle okul temelli çalışmalar söz konusu olduğunda, uygulama ve deneyimlerin paylaşılmasını teşvik etmesi umulmaktadır. Bu kapsamda okullarda araştırma yürüten araştırmacıların deneyim paylaşımına dair önerilerimiz, psikoloji araştırmalarının da gündeminde olan açık bilim platformlarında okullarda veri toplama sürecine dair yöntemlerin daha ayrıntılı bir şekilde paylaşılması ve sosyal medya kanalları aracılığıyla bilgilendirmelere yer verilmesi (örneğin; podcastler- sesli sosyal medya yayın serileri) olabilir. Bunlara ek olarak, genellikle deneysel çalışmalarda daha ayrıntılı olarak anlatılan fakat diğer çalışmalarda çok fazla detaylandırılmadığını düşündüğümüz işlem kısımlarında da veri toplama sürecinin ayrıntılarına yer verilmesi veya kongrelerde veri toplamaya dair yönetsel öneri ve deneyim aktarımı seminerlerine teşvik edilmesi önerilebilir. Ayrıntılı veri toplama süreçlerinin ve araştırmaya katılım oranını artırmaya yönelik yöntemlerin paylaşılması ülkemizde okullarda yürütülen araştırmaların geliştirilmesi ve verimliliği için yardımcı olacaktır¹.

İleri Okuma Önerileri

Çakmak, Z. (2018). Çocukların katılımıyla yürütülen araştırmalarda etik. *Türk Psikoloji Yazıları*. 21(41), 30-40.

Sargeant, J. ve Harcourt, D. (2020). *Çocuklarla yapılan araştırmalarda etik* (S. Rakap, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Soley, G. ve Tahiroğlu, D. (2020). Bebeklik ve çocukluk dönemine odaklanan araştırmacılar için yol haritası: Bilimsel çalışmalar için etik ve pratik öneriler. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 260-280. Doi:10.24130/eccd-jecs.1967202041172

¹ Geribildirimleri için Dr. Nur Elibol-Pekaslan'a, şekillerin kullanımı için A. Licari ve J.M. Mouw'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Adiguzel, T. (2008). Advantages of using handheld computers against other methodologies for data collection. *School Science and Mathematics*, 108(6), 225-227.
- Adiguzel, T., Vannest, K. J., Zellner, R. D. (2009). The use and efficacy of handheld computers for school-based data collection: A literature review. *Computers in the Schools*, 26(3), 187-206. Doi:10.1080/07380560903095147
- APA (2017). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. Erişim tarihi: 28.10.2021, <https://www.apa.org/ethics/code/>
- Arockiam, L., Monikandan, S. (2014, January). Efficient cloud storage confidentiality to ensure data security. *International Conference on Computer Communication and Informatics* (pp. 1-5). Coimbatore, INDIA.
- Blom-Hoffman, J., Leff, S. S., Franko, D. L., Weinstein, E., Beakley, K., Power, T. J. (2009). Consent procedures and participation rates in school-based intervention and prevention research: using a multi-component, partnership-based approach to recruit participants. *School Mental Health*, 1(1), 3-15. Doi:10.1007/s12310-008-9000-7
- BPS (2004). *Guidelines for minimum standards of ethical approval in psychological research*. Leicester: The British Psychological Society.
- Corder, K., Brown, H.E., Schiff, A., van Sluijs, E. M. F. (2016). Feasibility study and pilot cluster-randomised controlled trial of the GoActive intervention aiming to promote physical activity among adolescents: Outcomes and lessons learnt. *BMJ Open*, 6(11), e012335. Doi:10.1136/bmjopen-2016-012335
- Çakmak, Z. (2018). Çocukların katılımıyla yürütülen araştırmalarda etik. *Türk Psikoloji Yazıları*. 21(41), 30-40.
- Dornyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the English classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Esbensen, F. A., Melde, C., Taylor, T. J., Peterson, D. (2008). Active parental consent in school-based research: How much is enough and how do we get it? *Evaluation Review*, 32(4), 335-362. Doi:10.1177/0193841X08315175
- Fisher C. B. (2003). Adolescent and parent perspectives on ethical issues in youth drug use and suicide survey research. *Ethics & Behavior*, 13(4), 303-332. https://doi.org/10.1207/S15327019EB1304_1

- Guyll, M., Spoth, R., Redmond, C. (2003). The effects of incentives and research requirements on participation rates for a community-based preventive intervention research study. *Journal of Primary Prevention*, 24(1), 25-41.
- Ji, P. Y., Pokorny, S. B., Jason, L. A. (2004). Factors influencing middle and high schools' active parental consent return rates. *Evaluation Review*, 28(6), 578-591. Doi:10.1177/0193841X04263917
- Jones, R. A., Lubans, D. R., Morgan, P. J., Okely, A. D., Parletta, N., Wolfenden, L., ..., Waters, E. (2014). School-based obesity prevention interventions: practicalities and considerations. *Obesity Research & Clinical Practice*, 8(5), e497-e510. Doi:10.1016/j.orcp.2013.10.004
- Kristjansson, A. L., Sigfusson, J., Sigfusdottir, I. D., Allegrante, J. P. (2013). Data collection procedures for school-based surveys among adolescents: The youth in Europe study. *The Journal of School Health*, 83(9), 662-667. Doi:10.1111/josh.12079
- Küçük, A., Dolu, N., Erdoğan, H. (2009). İlköğretim öğrencilerinde yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik seviye farklılıklarının dikkat düzeyine etkileri. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(1), 18-24.
- Leibson, T., Koren, G. (2015). Informed consent in pediatric research. *Pediatric Drugs*, 17(1), 5-11. Doi: 10.1007/s40272-014-0108-y
- Manti, S., Licari, A. (2018). How to obtain informed consent for research. *Breathe*, 14(2), 145-152. Doi:10.1183/20734735.001918
- Mouw, J. M., van Leijenhorst, L., Saab, N., Danel, N.S., van den Broek, P. (2017). Contributions of emotion understanding to narrative comprehension in children and adults, *European Journal of Developmental Psychology*, 16(1), 66-81. Doi:10.1080/17405629.2017.1334548
- Neal, Z., Neal, J. W., Piteo, A. (2020). Call me maybe: using incentives and follow-ups to increase principals' survey response rates. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 13(4), 784-793. Doi:10.1080/19345747.2020.1772423
- Plummer, B. D., Galla, B. M., Finn, A., Patrick, S. D., Meketon, D., Leonard, J., ..., Duckworth, A. L. (2014). A behind-the-scenes guide to school-based research. *Mind, Brain and Education*, 8(1), 15-20. Doi:10.1111/mbe.12040

- Rice, S., Winter, S. R., Doherty, S., Milner, M. (2017). Advantages and disadvantages of using internet-based survey methods in aviation-related research. *Journal of Aviation Technology and Engineering*, 7(1), 58-65. Doi:10.7771/2159-6670.1160
- Rix, K. (2014). The practicalities of collecting data in primary schools: Ten top tips. *PsyPAG Quarterly*, 91, 30-33.
- Smit, F., Zwart, W., Spruit, I., Monshouwer, K., van Ameijden, E. (2002). Monitoring substance use in adolescents: School survey or household survey?. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 9(3), 267-274. Doi:10.1080/09687630210129529
- Soley, G., Tahiroğlu, D. (2020). Bebeklik ve çocukluk dönemine odaklanan araştırmacılar için yol haritası: Bilimsel çalışmalar için etik ve pratik öneriler. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 260-280. Doi: 10.24130/eccd-jecs.1967202041172
- Taylor, S., Owen, M. (2021). Challenges to school-based physical activity data collection: Reflections from English primary and secondary schools. *Health Education Journal*, 80(1), 106–118. Doi:10.1177/0017896920959092
- T. C. İstanbul Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü (2021, 30 Temmuz). *Uzaktan (online) anket uygulama izinleri*. <https://lisansustu.biruni.edu.tr/wp-content/uploads/2021/08/Uzaktan-Online-Anket-Uygulama-Izinleri-1.pdf> (Erişim tarihi: 28.10.2021).
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı [T.C. MEB] (2020). *Araştırma uygulama izinleri (2020/2 nolu genelge)*. <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/2034.pdf> (Erişim tarihi: 28.10.2021).
- Walker, I., Sigouin, C., Sek, J., Almonte, T., Carruthers, J., Chan, A., ..., Heddle, N. (2004). Comparing hand-held computers and paper diaries for hemophilia home therapy: A randomized trial. *Haemophilia*, 10, 698-704. Doi:10.1111/j.1365-2516.2004.01046.x
- Wood, S. (2021). *Collecting behavioral data online: A brief guide for psychological scientists*. <https://www.apa.org/science/leadership/students/collecting-behavioral-data> (Erişim tarihi: 28.10.2021).

Summary

Introduction: School environments are preferred by researchers to collect data from children, adolescents, and/or teachers due to the easy access to potential participants, reduced cost per participant, providing socio-economic information about students, easy applicability of intervention programs, providing an environment for cohort research and cross-sectional data (Smit et al., 2002, pp. 268-269). In this article, we aim to give suggestions for researchers by integrating the various procedures in the school-based data collection process applied in Turkey by providing examples from our previous experiences. In the light of current practices and scientific studies, we explained prior steps of the data collection process, details of the data collection procedures, and data protection issues under five main headings.

1. Obtaining Required Institutional Approvals: Before conducting research, researchers should obtain two necessary approvals regarding the feasibility of the research: Human Research Ethics Committee Approval of universities and Research Implementation Permission of the Ministry of National Education in Turkey (T.C. MEB). Ethics committee applications require information about the application research proposal and the contribution of the research to the literature, data collection plan including data collection tools and techniques, informed consent forms, parental approval, and debriefing forms (if necessary). Within the scope of the circular published by the General Directorate of Innovation and Educational Technologies of the Ministry of National Education in Turkey, the steps to be followed by researchers are specified (T.C. MEB, 2020; for details of the circular, see Circular no. 2020/2 on Research Application Permits). In this article, we summarized the essential points and process for the researchers in the application for the Research Application Permission.

2. Cooperation with School Administration and Teachers: The most important partners of researchers in school-based research processes are school administration and teachers. Researchers are required to have a preliminary interview with the school administration, in which the researcher should confirm that the permission has reached the schools in an official letter and obtain verbal approval for the data collection. When planning meetings with the school administration, a face-to-face meeting is suggested, if it is possible. Additionally, researchers should obtain a verbal consent from the teachers. We suggest that cooperation with school administration and teachers in the data collection process in schools is crucial (Taylor & Owen, 2021, p. 111). Previous studies show that parents' participation in research is higher in schools that provide more support for the research (for example, sending letters of support to parents, teachers taking an active role in the data collection process) (Ji et al., 2004, p. 588). In this regard, the relations to be established with the schools can provide a significant benefit to the researcher to facilitate and accelerate the data collection process (Taylor & Owen, 2021, p. 111).

3. Reaching Participants and Participating in Research: The other important point in the data collection process is the consent of the participants/parents. In Turkey, like in other countries, written consent of parents is required for younger participants, that is, those under the age of 18, to participate in the research (Çakmak, 2018, p. 32; T.C. MEB, 2020). Additionally, researchers should obtain verbal consent from children. (Leibson and Koren, 2015; Manti and Licari, 2018, p.149). Usually, consent letters, sent to parents through students, have a low return rate (Blom-Hoffman et al., 2009, p. 3). As a solution to this situation, it can be suggested that the researcher create a chance to communicate with the parents one-on-one, such as teacher-parent meetings, where participants have a chance to ask questions to the researcher and researchers have an opportunity to explain the research to parents about the content and process of the research first hand (Blom-Hoffman et al., 2009, p. 3; Jones et al., 2014, p. e504). Additionally, using brochures that briefly introduce the research, are enriched with images, and emphasize the collective contribution of the research to students and families can be a method that can increase the participation rate.

4. Planning the Data Collection Process: In the next step, researchers should plan the place and duration of the research. Researchers should make pre-arrangements with the school administration and responsible teachers to determine a place for data collection. If accessible, quiet environments such as libraries and computer rooms in schools could enhance a better data collection process. In addition, researchers should plan the data

collection schedule with the teachers in advance and should notify teachers in the cases of change in the plan.

5. Data Collection Process and Afterwards: Researchers should establish rapport with participating students without acting as a teacher or authority figure. In addition, students might want to contact the researcher or ask questions during the data collection process. In such cases, researchers should briefly reply to participants without making any interpretation. Moreover, researchers should ensure that children correctly understand the questionnaires or tasks when working with younger children. For example, researchers could run pilot studies or trials before the main data collection. Lastly, researchers should ensure and protect the confidentiality of the data by using secure data-storages.

Conclusion and Recommendations: This article explains the main issues in school-based research and offers some suggestions to researchers. We believe that these issues and solutions will be helpful for researchers who aim to collect data from schools. The mentioned issues are open to discussion in more detail with different aspects; therefore, we hope that this article will encourage sharing practice and experience such as using online platforms to share experiences or there could be seminar sessions regarding the details of data collection procedures. Sharing detailed data collection procedures and methods to increase participation in research will help improve the efficiency of research conducted in schools in Turkey.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

ÇOCUK YAZINI ÇEVİRİSİNDE SES YANSIMALARI

ONOMATOPOEIAS IN TRANSLATED CHILDREN'S LITERATURE

Dilek TURAN

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Mütercim Tercümanlık Bölümü, Almanca Ana Bilim Dalı,
dilekt@hacettepe.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 16 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 16 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Ses Yansımaları; Çocuk Yazını
Çevirisi; Çevirmen Kararları;
Yabancılaştırma; Yerleştirme

Keywords

Onomatopoeias; Translated
Children's Literature; Translator
Decisions; Foreignization;
Domestication

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.25

Öz

Yansıma sesler, dilsel göstergelerle oluşturulan ve duyulan sesi taklit eden veya onu çağrıştıran kelimeler olarak tanımlanırlar. Anlatıma canlılık katan ve okurun ilgisini metne çeken bu yansıma seslere çoğunlukla çocuk kitaplarında rastlanır. Dolayısıyla Çocuk Yazınında önemli bir yeri olan ses yansımaları sözcüklerin çevirisi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Yansıma sesler her ne kadar çeviribilim alanında az ilgi gösterilmiş konulardan biri olsa da, çeviribilim ve dilbilimin kesiştiği önemli bir disiplinlerarası çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı diller arası karşılaştırma yapmak ve yansıma seslerin Almanca-Türkçe dil ikilisindeki ilişkiyi örnekler eşliğinde göstermektir. Bu amaçla bu çalışmada Almanca-Türkçe örneğinde, Ulrich Hub'un "An der Arche um Acht" (2020) ("Saat Sekizde Gemide", 2021) adlı Almanca çocuk kitabından yola çıkılarak kaynak metindeki ses yansımaları kelimelerin erek metinde/dilde (Türkçede) nasıl karşılık bulduğu incelenecektir. Bu diller arası karşılaştırmada erek metinde yansıma seslerin hangi çeviri yaklaşımlarıyla çevrildikleri, "çocuğa göreliğine" ne kadar dikkate alındığı irdelenecektir. Bu çalışmayla diller arası karşılaştırmalarda ses yansımaları kelimelerin benzerlik ve farklılıkları incelenerek çeviri ve çeviri çocuk yazını için açılımlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Abstract

Onomatopoeias are defined as words created using linguistic signs that imitate or evoke the sound heard. Onomatopoeias produces a vivid narrative and attract readers' attention and are often found in children's books. Therefore, the translation of onomatopoeias, which hold an important place in children's writing, is a subject to focus on. Although onomatopoeias have attracted very little attention from translation studies scholarship, they constitute an important interdisciplinary field of study where translation studies and linguistics intersect. This study aims to make comparisons between languages and show the relationship between the onomatopoeias in the German-Turkish language pair with examples. To this end, the study analyses how onomatopoeias in the source text are rendered in the target text and language (Turkish) on the basis of Ulrich Hub's German children's book "An der Arche um Acht" (2020) ("Saat Sekizde Gemide", 2021). This cross-language comparison is aimed at analysing translation approaches by which onomatopoeias are translated in the target text, and the extent to which "child appropriateness" is considered in the translation. By doing so, this study attempts to examine similarities and differences between onomatopoeias in cross-language comparisons and offer some insights into translation and translated children's literature.

Giriş

Ses yansımaları kelimeler üzerine yapılmış çalışmalar, Türkiye Türkçesinde sınırlı olmakla beraber, özellikle de çeviribilim çalışmaları kapsamında da az ilgi gösterilmiş konulardan biri olduğu söylenebilir.

Çocuk Yazını için ses yansımaları kelimelerin ayrı bir önemi vardır, çünkü bu kelimeler anlatıma ve özellikle de çocuk okurun algısına yönelik anlatıma canlılık ve renklilik katar, konuşma diline yakınlık sağlar. Bu özellikleriyle de çocuk okurun ilgisi okuduğu veya ona okunan hikâyeye çekilir.

Yansıma sözcükleri tanımak kolaydır, örneğin suyun şırl şırl akması. “Şırl şırl” yansıma sesini duyduğumuzda onu bir durumla ilişkilendirdiğimizde bu durum zihnimize canlanır. Çocuk yazını çevirisinde belli yaş gruplarında yansıma seslere sıkça başvurulduğu görülür, çünkü çocuklar için anlatımı görselleştirir, hikâyeyi daha canlı ve eğlenceli hale getiren unsurlardır. Çocuk yazını çevirisinde ise yansıma sesler çevirmenleri birtakım çeviri kararlarıyla karşı karşıya bırakır ve akıllara bazı soruları getirir: Bir dildeki ses yansımaların (mesela hayvanların çıkardıkları sesler) başka bir dilde karşılığı nedir veya bu sesler nasıl karşılanmalıdır? Her ne kadar birtakım yansıma seslerin farklı dillerde karşılıkları yerleşmiş ve bilinen sesler olsa da (mesela miyav, hav hav, vb.), ses yansımalarının tamamının çevirisinin kolay olduğunu söylemek zordur. Çocuk Yazınında sıkça karşılaşılan ses yansımaları kelimelerin çevirisinde hangi stratejilerin izlenebileceğini ortaya koymak amacıyla bu çalışmada Alman yazar Ulrich Hub’un “An der Arche um Acht” (2007/2020) adlı çocuk kitabında yer alan ses yansımaları kelimeler eserin Türkçe çevirisiyle (“Saat Sekizde Gemide” 2021) karşılaştırılacak, ses yansımaları kelimelerin çevirisi ve erek dildeki karşılıkları incelenecektir. Bu kelimelerin nasıl karşılandığı, erek dilde de kaynak dildeki yansıma sese benzer bir yansıma sesle mi, yoksa farklı bir stratejiyle (farklı fiiller, açıklamalar vb.) mi karşılandığı incelenecektir.

Yansıma sesler veya ses yansıması (Onomatopoeia)

Ses yansımaları kelimelerin dilbilim alanındaki tanımlamalarında Yunanca bir terim olan *onomatopoeia* karşımıza çıkar. Onomatopoeia sözcüğü Yunanca *onoma* (isim, ad) ve *poiein* (yapmak, etmek) kelimelerinden oluşmaktadır. Almanca *Lautmalerei* (ses yansıması) sözcüğü ile karşılık bulan bu kavram, Batı dillerinde ses taklidi, yansıma sözcükler için kullanılmakta ve dilbilimin bugüne kadar çok ilgi görmemiş bir çalışma alanı olan ve dilimizde de *ses yansımaları kelimeler*, *ses taklidi*, *ses sembolizmi*, *yansıma sözcükler* (Wissemann, 1954, s.8; Georges, 1992, s.1349; Busch ve Stenschke, 2007, s.23; Schuppener, 2009, s.107; Elsen, 2014, s.185) şeklinde adlandırılmaktadır.¹

Yansıma seslerle ilgili Vardar’ın tanımı şu şekildedir: “(Alm. Onomatopöie, Lautmalerei, Schallnachahmung, Fr. Onomatopée, İng. Onomatopoeia, es.t.savt-ı taklidi: Dış gerçeklik düzleminde var olan bir ses ya da görüntüyü işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten

¹ Türkçenin ses yansımaları ile ilgili Hamza Zülfikar (2018) dışında çok sayıda Rus Türkologların çalışmalarına rastlanmaktadır. Bu alanda ülkemizde ve yurtdışında yapılan çalışmalar için bkz. Zülfikar (2018), ayrıca bkz. Demircan (1996), Omuralieva (2020).

dilsel öge. (Ör. Pat, şak, tık tık, vb.) Yansımalar, her zaman yaklaşık bir öykünmenin ürünüdürler, bundan ötürü de belli oranda saymacılık içerirler. Göstergenin nedensizliği, buyrutusallığı, dillerin kökenini yansıma sözcüklerde arayan görüşe karşı çıkar. Yansımaların seçilişinde bile nedensizlik, buyrutusallık görüldüğü gibi, bu türlü sözcükler dile girdikten sonra öbür sözcükler gibi belli oranda evrim geçiririler” (Vardar, 1982, s. 157-158).

Akyıldız Ay'ın (2017) tanımına göre ses yansımali kelimeler “sözcükteki ses ve anlam arasındaki uyumdur. Yani sözcüğü oluşturan sesbirimlerle veya ses dizgesiyle sözcüğün insan zihninde beliren anlamsal boyutu arasındaki ilişkidir” (Akyıldız Ay, 2017, s. 18) ve “bireyin refleks olarak çıkardığı yahut dışarıdan işittiği sesleri, dildeki en yakın sesbirimlerle taklit etmesi şeklinde oluşmuştur. Ses sembolizmi türleri içinde ses-anlam uyumu bakımından en az uzlaşımsal görünümde olan sözcük yapıları bunlardır. Bu sesler insanın çıkardığı hıçkırık, öksürük, hapşırma gibi refleksel sesler olabileceği gibi, hayvanların çıkardıkları sesler, rüzgârın sesi, suyun sesi veya günümüz çağında teknolojinin ilerlemesiyle birlikte türlü aletlerin çıkardıkları sesler de olabilmektedir” (Akyıldız Ay, 2017, s. 21). Yansıma seslerin, diğer ses sembolik öğelere göre ses - anlam uyumunun daha belirgin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu sözcüklerin ses - anlam ilişkisi bakımından daha keyfi olmayan bir durum gösterdikleri için ses ve anlam ilişkisi söz konusudur (Akyıldız Ay, 2017, s. 18-21).

Bu kavram ile hem doğadaki seslerin (doğa olayları, hayvan sesleri vb.), hem de çevreden gelen her tür sesin (cansız doğa) taklit yoluyla ve dil aracılığıyla sese dönüştürülmesi tanımlanmaktadır. Yansıma kelimeler, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi tanımlar: Bazen doğadaki sesi taklit eder, bazen de ona işaret eder (ses sembolizmi). Bu ilişki (dilsel gösterge) bazen gösteren ve gösterilen arasındaki ses benzerliğinden ötürü benzeyebilir. Mesela ses yansıtma: hav hav veya ses taklidi: hırlamak (Schuppener, 2010, s. 132) şeklinde görülebilmektedir. Bununla birlikte gösteren ve gösterilen arasında yapısal bazı benzerlikler vardır: Mesela birçok dilde ses yansımali kelimeler (fiiller), hayvanların seslerini taklit edilerek, insanların duygularını sınıflandırmak için insanlara yüklenmiştir (Kavinová, 2005, s. 47). Bu fiillerde ses yansımali kelimelerde gerçek sesle yansıma kelime arasında bir benzerlik söz konusudur: Bu fiillere *meleme*, *kükreme*, *uğultu*, *ıslama*, *kıkırdama*, *homurdanma*, *uluma*, *homurtu*, *gıcırta*, *inilti*, *gıcırta*, *ıslama* örnek verilebilir. Ayrıca sadece cansız doğadan gelen sesleri taklit eden ve insanların duygularını ifade eden bazı fiiller vardır. Örneğin *gök gürlmesi*, *guruldama*, *gürlemek*, *gıcırdama*,

fısıldamak. Bu örneklerde ise kaynak sesin fonetik motivasyonu net bir şekilde anlaşılmamaktadır (Schuppener, 2010, s. 132).

Bu bağlamda Lewandowski (1979) ise ses yansımaları kelimelerle seslerin arasında nedensizlik ilişkisinden bahseder, dilsel göstergenin, gösteren ve gösterilen arasında doğal bir ilişkisinin olmadığı söyler (Lewandowski, 1979, s. 528) ². Bu bağlamda ses yansımaları kelimelerin doğrudan seslerin taklidinden ses sembolizme kadar uzandığını belirtir. Dilsel göstergenin doğal sesin sadece yaklaşık bir taklit olduğu, doğal sesi tümüyle karşılamadığını, mesela “Hav hav” gibi taklitlerin akustik bir örnekten ziyade sembolik soyutlamalardan ibaret olduğunu vurgular (Lewandowski, 1979, s. 528).³

Hamza Zülfikar “Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler. İnceleme-Sözlük” (1995/2018) adlı kapsamlı çalışmasında ses yansımaları kelimeleri ele almakta ve tanımlamaktadır: “Türkçenin söz varlığı içinde, özellikle ağızlarında önemli bir yer tutan bu kelimeler, yapıları, işleyişleri, görevleri ve kavramları bakımından ayrı bir kelime grubu oluşturur. Düzenli ve kurallı bir yapı içinde gelişen ses yansımaları kelimeler, anlatıma canlılık ve renklilik katar” (Zülfikar, 2018, s. VII).

“Tabiatta canlı ve cansız bütün varlıklar, dolaylı veya doğrudan birtakım hareketlerin, gürültülerin kaynağı durumundadırlar. Tabiatın bu hareketliliği ve canlılığı karşısında onu sürekli gözleyen, onun bir üyesi olan ve konuşma yeteneğine sahip olan insan, tatma, koklama, duyma, görme ve dokunma duyularının yardımıyla tabiattaki bu canlılığı ve hareketliliği tarih boyunca adlandırmaya, söz biçimine getirmeye çalışmıştır. Bu sözler, ihtiva ettikleri uyumlu ve özellikli seslerden, kurallı yapılarından dolayı insanların daima ilgisini çekmiştir” (Zülfikar, 2018, s. 1). “Birtakım seslerin, gürültülerin insanda yarattığı duyuların adlandırmasında, bunların söz biçimine getirilmesinde ana dili, kılavuz olmuş, dilin yapısına yaklaşılarak ses yansımalarına has bir sistem içinde tabiattan elde edilen bu gürültüler, kelimelere dönüştürülerek bu yolla canlı ve renkli anlatımlar

² Dil göstergelerinin “nedensiz” oluşuyla ise, gösteren (ses dizgesi) ve gösterilen (anlam) arasındaki bağı hiçbir ilişkiye dayanmadığı, yani saymaca olduğu ifade edilmektedir. Yansıma sözcüklerde çoğu kez ifade edilmek istenen ile dildeki ses birimleri arasında birtakım anlamlı eşleştirmeler yapılabilmesi, bu sözcüklerin dildeki “nedensizlik” ilkesine uygun diğer sözcüklerden ayrı bir noktada değerlendirilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Fakat yansıma sözcüklerin ifade ettikleri kavramlar, bütün dillerde aynı olmadığından bu sözcüklerin tam olarak “nedenli” olduğu da söylenememektedir. Yansıma sözcüklerin diller arasında farklılıklar göstermesi, taklit edilecek ses veya görüngünün o dili konuşanlar tarafından algılanış biçimiyle ilgili olduğu gibi dilin kendi ölçütleri doğrultusunda ses birimlerine çevrilebilmesi ve dolayısıyla bu sesbirimlerinin bir araya getirilip sözcük oluşturulabilmesi ile de yakından ilgilidir (Akyıldız Ay, 2017, s. 22). Ayrıca bkz. dilsel göstergelerin nedensizliği Saussure (1916/1998).

³ Ayrıca bkz. Linke, Nussbaumer ve Portmann (2004).

sağlanmıştır. Adlandırmalarda tabiattaki hareketliliğin çıkardığı seslerle canlıların çeşitli gürültüleri, seslenişleri birinci sırayı alır” (Zülfikar, 2018, s. 1).

Zülfikar bu seslere aşağıdaki örnekleri verir: “Suların *şırıltı’sı* (TSöz), *çır çır* (TSöz), *şır şır* (TSöz), *cır cır* (-Isp) akışı, *fokur fokur* (TSöz) kaynaması, yerden *büngüldeme’si* (-Af); göğün *gürleme’si* (TSöz), *gümbürdeme’si* (TSöz); rüzgârın *püfür püfür* (TSöz), *küfür küfür* (TSöz) esmesi; yanan nesnelere *cızırtı’sı* (TSöz), birbirine çarpan nesnelere *çakıltı’sı* (TSöz), *şakırtı’sı* (TSöz), öte yandan insanların *inleme’si* (TSöz); *vidı vidı* (TSöz), *bıdı bıdı* (-Nş) konuşması; hayvanların *böğürme’si*, *meleme’si* (TSöz), kuşların *cıvıltı’sı* (TSöz) gibi daha pek çok hareketliliğin ve canlılığın ortaya çıkardığı sesleri, insanoğlu, duyu organlarının el verdiği ölçüde dile getirmeye, adlandırmaya uğraşmış, türlü mecazî anlatımlarla, benzetmelerle bunları zenginleştirmiş, herhangi bir varlığın çıkardığı sesi, bir başka varlığa aktararak onun da hareketliliğini ve canlılığını farazî olarak karşılamaya çalışmıştır. Yapılan adlandırmalarda, tabii seslerle olan ilgi, asıl kök durumunda bulunan birincil (primary) veya ikincil (secondary) biçimlerin sınırları içinde kalmış, öteye geçmemiş, bunları yapım ekleri tamamlamıştır. Öte yandan herhangi bir tabii sesin meydana çıkmasına sebep olan hareketin türüne bağlı kalınmış, adlandırmalar, çeşitli nitelikteki gürültülerin tarzına ve kaynaklarına uygun düşen seslerle yapılmıştır. Yapılan bu adlandırmalarla tabii sesler arasında çağrışımı kolaylaştıran bir yol gözetilmiştir” (Zülfikar, 2018, s. 1).

Zülfikar ses yansımaları kelimeleri “tabiat seslerini az veya çok andıran, herhangi bir tabii sesle mecazi olsa bile ilgisi sezilebilen bu sözler, bulundukları sesler bakımından tabii sesleri hatırlatmakta, gösterdikleri karakteristik yapıları, sınırlı anlamları ve taşıdıkları belirli görevleri bakımından öteki kelimelerden ayrılarak değişik bir grup oluşturmaktadırlar” şeklinde tanımlar ve “Tabii seslerin yaklaşık karşılıkları olan ve ses yansıması (sound symbolism) adını verdiğimiz bu sözlerin incelenmesi için, ses birimlerinin (phoneme), biçimlerinin (form), görevlerinin (function) ve anlamlarının (meaning) birlikte göz önünde bulundurulması” gerektiğini vurgular (Zülfikar, 2018, s. 6).

Zülfikar doğadaki hareketliliğin ve ayrıca insan ve hayvanların çıkardıkları seslerin özelliklerine yakın bir şekilde adlandırılmaya çalışıldığını belirtir. Bu adlandırmalarla ilgili kapsamlı örneklemeler yapar. Mesela belirli bir sesin veya gürültünün dilin yaklaşık yansıması olan sözlerin Türkçenin yapısına uygun bir şekilde oluşturulduklarını söyler. Bunlar daha çok tek heceli ve en yalın biçimde ortaya çıkmıştır. Buna nesnelere yanarken veya kızarıırken çıkardıkları sesleri örnek

verir, mesela “cız” sesi veya insanların çıkardıkları “ığ” sesi ve hayvanların çıkardıkları “hav” sesi. Bunun yanı sıra doğal seslerin de, tek heceli adlandırmaları vardır (çat pat). Türkçede buna benzer çok sayıda varyasyondan bahseder. Birincil biçimler adını verdiği adlandırmaları şu şekilde açıklar: “Bütün bu varyasyonlar insanın duyma ve buna bağlı olarak adlandırma yeteneği ile ilgili olduğu gibi, çıkan sesin kalitesi, dalgalanışı, ses yüksekliği veya ses alçaklığı daha doğrusu sesin tonu, kısaca rezonansı, frekansı ile ilgili olup adlandırmalar, bu çok yönlü niteliklere bağlı olarak o ölçüde tek heceli yalın birimlere yansiyarak çeşitlenmektedir. Türkçenin karakteristik yapısına uygun olan bu tek heceli yalın biçimlere (primary) biçimler adını vermekteyiz” (Zülfikar, 2018, s. 6-7). “Tabiattaki gürültülerin yaklaşık karşılıkları olan ve birincil biçimler adını verdiğimiz ses dizilerinden birçoğu daha çok aynı olayın, aynı hareketin ortaya çıkardığı sesin sürekliliğini sağlamak amacıyla -ır (-ir, -ur, -ür) ve -ıl(-il, -ul, -ül) ekleriyle biçimce gelişmişlerdir. Şarıl (şarıltı, TSöz, şırıl (şırıltı, TSöz) ... Bu yapıda olanlara ise ikincil (secondary) biçimler adını vermekteyiz” (Zülfikar, 2018, s. 7). Zülfikar birincil ve ikincil biçimlerde daha belirgin yapıların ortaya çıktığını ve bunların çeşitli türeme ekleriyle fiil, sıfat, ad, zarf görevle, zarf görevlerindeki yapıların ortaya çıktığını vurgular. Birincil ve ikincil biçimlerin “ikileme” şeklinde de ortaya çıktığını söyler (“şırıl şırıl”, “tıkır tıkır” (Zülfikar, 2018, s. 8).

Zülfikar sadece ses taklidi yansıma sözcükleri ele almamış, işitme duyusu dışında farklı duyular yoluyla ses-anlam ilişkisi sağlayan diğer ses sembolik öğeleri de ses ve yapı bakımından incelemiştir: “İnsanların yalnızca işitme duyusu ile değil, öteki duyu organlarının da yardımıyla yarattığı ya da sinirsel tepkilerin sonucu belirli bir tabii sestem yararlanarak adlandırdıkları biçimler de vardır. ... gıdıklan- (TSöz), parıl- (TSöz) vb.” (Zülfikar, 2018, s. 8). Zülfikar, bu kelimelerin “tabiattaki karşılıklarıyla sürekli varlıklarını koruduklarını” söyler (Zülfikar, 2018, s. VII).

Ses Yansımali Kelimelerin Sınıflandırması

Ses yansımali kelimelerle ilgili kabul edilmiş bir sınıflandırmanın yapıldığı söylenemez (bkz. Senftleben, 2019, s. 32; Akyıldız Ay, 2017, s. 20). Farklı kaynaklarda kelime türlerine (ad, fiil, sıfat) göre bir sınıflandırmalara da rastlanmaktadır (Zülfikar, 2018, s. 8; Senftleben, 2019, s. 32).

Zülfikar çalışmasında yansıma seslerle ilgili ayrıntılı bir sınıflandırma yapmış ve ses yansımali kelimeleri 1. Ses bilgisi açısından yansımalar (ünlüler, ünsüzler), 2. Yapı bilgisi açısından yansımalar, 3. Yansımalarda İkilemeler (Zülfikar, 2018, s. 23-165).

Yansıma seslerle ilgili bir diğer sınıflandırma aşağıda yapılmıştır:

1. Ses Yansımali Kelimeler (fiil, isim, sıfat): Bu kelimeler geleneksel anlamda sesleri yansıtan kelimelerden oluşur (Fleischer ve Barz, 1995, s. 348-349; Lohde, 2006, s. 269). Bunlara sus sesini ("şıp şıp") veya hayvanların çıkardıkları sesleri ("miyav") taklit eden ses yansımali kelimeler örnek gösterilebilir.

2. Ünlemler: Söz dizimi bakımından duygu ve direktifleri ifade ederken çıkarılan kelime benzeri seslerden oluşur. Belirli bir anlamı olmayan, birtakım sesleri taklit eden kelimelerdir. Bu sözcükler belli bir kelime grubuna dahil edilememektedir ("pat").

3. Açıklamalar: Açıklamalar sesi taklit etmekten çok, anlatılmak istenen atıfta bulunarak sesleri tanımlarlar (trompet gibi ses çıkarmak). Örneğin, bir trompetin gürültülü bir müzik aleti olduğunu bilinir. Bu nedenle, "trompet" kelimesinin yüksek, parlak bir sesi tanımladığını hayal edilebilir. Çocuk Yazınında yansıma seslerin sıkça kullanılmasının birçok sebebi vardır. Ses yansımaların en yaygın etkisi, çevrede, doğada veya hayvan seslerinde olduğu gibi bir sesi olabildiğince kesin olarak yeniden üretmektir ve böylece çocuğun dikkat ve ilgisini sürekli olarak hikâyeye çekmektir. Ayrıca yansıma sesler eserde belirli bir ruh hali yaratırlar. Yansıma sesler ile kelimelerin sesine dikkat çekilir. Bir diğer etki de anlamlandırmadır. Mesela temelde anlamsız olan seslerin yalnızca sesleriyle anlam kazanması söz konusudur (Fleischer ve Barz, 1995, s. 348-349; Lohde, 2006, s. 269; Senftleben, 2019).

Akyıldız Ay (2017) dilde, sözcükte ses-anlam ilişkisi bakımından üç farklı uyumdan söz etmektedir. Çalışmasında ses sembolizmi kavramını üçe ayırdığı bir ses-anlam-uyumu sınıflandırması (Akyıldız Ay, 2017, s. 24) yapmıştır: 1. Çağrışımsal uyum, 2. Ahenksel uyum, 3. Doğal uyum.

1. Doğal uyum: Bir dil göstergesinin göstereni ile gösterileni arasındaki uyumdur. Ses sembolizminin temel ögesi sayılan ses taklidi yansıma sözcükler bu kategoriye girer. Dil dışı seslerin, dildeki en yakın sesbirimleriyle temsili söz konusudur.
2. Çağrışımsal uyum: Bir dil göstergesinin göstereni ile gösterileni arasındaki uyumdur. Çağrışımsal uyumda doğal uyuma nazaran daha uzlaşımsal / keyfi bir görüntü sergilenmektedir. Sözcükteki sesbirimler ile temsil ettiği nesne veya kavram arasında direkt bir bağlantı yoktur. Yani sözcükteki sesbirimlerin özelliklerinden yola çıkılarak dil dışı temsil ettiği kavram veya

nesne hakkında sadece tahmin (çağrışım) söz konusudur. Örneğin rüzgârın efil efil, ıgıl ıgıl, küfül küfül esmesi.

3. Ahenksel uyum: Birden fazla sözcüğün bir arada kullanılarak yaratıldığı parçalar üstü bir uyumu ifade etmektedir. Tekerlemelerde, bilmeceelerde ve özellikle şiir dilinde bu uyumdan oldukça yararlanır (Akyıldız Ay, 2017, s. 24-25).

Diller arası Yansımali Kelimeler

Lewandowski farklı dillere bakıldığında ses yansımali kelimelerin ses benzerliğinden bahseder (Lewandowski, 2018, s. 528-529). Örneğin Türkçe, Almanca ve İngilizcede “miyav, miauw, meow”. Zülfikar da ses yansımaları konusunda farklı diller arasında birtakım benzerliklerden bahseder (Zülfikar, 2018, s. 19). Bu benzerlik hem kelimeleri oluşturan seslerde hem de anlamlarda vardır, fakat tüm ses yansımali kelimeleri kapsamadığı gözlemlenmiştir: “Bir kısım kelimelerde açık bir benzerlik görülürse de diğer bir kısım kelimeye, ancak fonetik açıklamalarla böyle bir benzerlik kurulabilir. Aynı dil ailesinden olmayan diller arasında görülen bu yoldaki benzerlik, akrabalık demek değildir. Şekiller geliştikçe, yapılar olgunlaştıkça benzerlikler azalır. Aynı ayrı dilleri konuşan insanlar tabiattaki sesleri birbirine yakın adlandırmalarla dile getirmektedir. Bunlar tabiattan elde edilen seslerin yalın tasvirleridir” (Zülfikar, 2018, s. 19). Dillerarası bu tür ses yansımali kelimelerin birbirine benzemesi söz konusu olsa da “yapı geliştikçe, türevler oluştuğunda bu benzerlik giderek kaybolmuş olsa da kökteki benzerlik yine de korunabilmiştir” (Zülfikar, 2018, s. 19). Türkçe, İngilizce ve Farsça örneklerde bu açıkça görülebilir: “bang (Bağırma sesi, Kaş), bang (Yüksek ses, İng.), bang (Yüksek ses, Far.) vb. Yapı geliştikçe, türevler oluştuğunda her dilin kendi kuralları içinde değişik biçimler ortaya çıkmıştır. Zırılma – (TSöz), طان ندرک (=zırıldamak, Far.), fısıltı (TSöz) fısılda- (TSöz), flüstern (Fısıldamak, Alm.), whisper (Fısıltı konuşmak, İng.), whispering (Fısıltı, İng.)” (Zülfikar, 2018, s. 19).

Ses yansımali kelimelerin insanların bulunduğu çevreden veya ortamdaki gelen sesleri nesnel olarak yeniden ürettiği ve bu seslerin tüm alıcılar için aynı olduğu gibi görüldüğü varsayımı, diller karşılaştırıldığında çürütülür. Bu kelimeler farklı dillerde kültürel olarak gelenekselleşen farklı algıların yanı sıra dilsel-tarihsel gelişimin ve işitsel sosyalleşmeyi yansıtır. Bütün bu değişkenler çok sayıda tesadüften etkilenir. Ses yansımali kelimelerin belli bir dilin dilbilimsel kurallarına uyum göstermesinin yanı sıra duyguları ifade etmek için de aynı şekilde işler. Duygusalılığı göstermenin farklı yolları vardır: İfadeleri hayvan veya diğer doğal seslerle ilişkilendirme. Duygusal seslendirmeler, doğası gereği dilsel ya da dil dışı olsun, ses yansımali kelimelerle

dilsel olarak tanımlandıkları andan itibaren dilbilimsel olarak ilgili dilin kurallarına uyum sağlarlar. Diller arasında genellikle belirli bir uyum olmadığı için, duyguları tanımlamak için dilsel göstergeler/araçlar mevcuttur. Duygusal ses yansımaları fiillerde, bunu görmek mümkündür. Genellikle dilden dilde tamamen farklı duygusal seslendirmelerle karşılanırlar. Dil edinimi ve özellikle yabancı dil öğrenimi için sonuçlar böylece sadece duygusallığın dilsel ifadesinin öğrenilmesinin yeterli olmadığı dil ve kültüre özgü duygusal yeterliliğin de öğrenilmesi gerektiği sonucuna varılır. Ancak bununla birlikte duygusal dilsel ifadeleri uygun şekilde kullanmak ve anlamlandırmak mümkündür (Schuppener, 2010, s. 136). Ses yansımaları kelimeler, bir sesin taklit edilmesiyle oluşturulur. Sesler, tınılar, tonlar ve ses dalgaları insan konuşmasıyla yeniden üretilir. İnsanlar sahip olduğu ses organları ile orijinal tonu, orijinal sesi hatırlatan veya mümkün olan en büyük durumda onu taklit eden sesler ve kelimeler oluşturmaya çalışırlar. Bu kelime oluşturma süreci, dilbilimde özel bir konuma sahiptir. "Bu şekilde üretilen yansıma kelimeler, ilgili dilin dilsel repertuarına bağlıdır. Bir dilin fonetik koşullarına uyum gösterirler" (Schuppener, 2009, s. 107). Bu (ilk) taklit daha sonra bu dilde baskın ses birimlerine dönüştürülürse, taklit edilen sese belirli bir ölçüde benzeyen bir kelime oluşturulur. "Amaç, bu dil dışı ses olaylarını dilsel bir form aracılığıyla, yani orijinal sese mümkün olduğunca yakın bir dilsel taklit yoluyla yeniden üretmektir." Bir sesin yerleşik bir kelimeye ilk saf taklidi birçok farklı aşamada gerçekleşir ve kültürel ve dilsel olarak farklıdır. Bu nedenle kuşa farklı isimler verilir: Guguk kuşu denilir, çünkü "Guguk kuşu öter" (Schneider, 1938, s.140). Bir köpek bile farklı dillerde wau veya wuff (Almanca, İngilizce, İsveççe) diyebilir", ayrıca hav hav (Türkçe) veya haff (Çekçe) da diyebilir. Dilin ilgili ses varlığına dayanarak, yansıma kelimeler gelişiminin sınırları vardır. Ses yansımaları kelimeler farklı dillerde farklılık gösterir, çünkü insanlar farklı dillerde konuşma araçlarını farklı şekillerde kullanır. Bu nedenle aynı seslere (örneğin karga sesi) rağmen farklı yansıma ifadeler ve kelimeler oluşur. Wissemann (1954, s. 9) konuşma diliyle türetilmiş, uzun bir süre boyunca birkaç kez değiştirilmiş ve sonunda bize tamamlanmış bir şey olarak sunulmuş ses yansımaları kelimelerin kökeninden bahseder. "Neredeyse her zaman, arkasında belki de uzun tarihsel değişiklikleri olan, hatta bazı durumlarda kanıtlayabileceğimiz, ancak nadiren yeni bir şey olan hazır bir şeye sahibiz" (Wissemann, 1954, s. 9). Georg Schuppener de bu yansıma sözcüklerin belirli bir şekilde gelenekselleştirilmesi gerektiği görüşündedir. Schuppener'e göre bunda belli bir keyfilik (nedensizlik) de söz konusudur (Schuppener, 2007, s. 107).

Çocuk Yazını Çevirisinde Yaklaşımlar

Çocuk dilinde ses yansımalarına sıkça rastlanmaktadır, çünkü yansıma kelimeler anlatıma renk, hareket ve canlılık katar ve ayrıca çocuğun dil edinimi için önem taşımaktadırlar. Çocuklar bu kelimeleri genellikle dil gelişimin ilk dönemlerinde öğrenirler (örneğin kedi yerine pisi pisi vb.). Bu süreç anadilinin edinimi esnasında doğal olarak gelişir ve sözlü dilde kullanımı oldukça yaygındır. Çocuklar dili ve dolayısıyla anadillerindeki yansıma sesleri de içgüdüsel olarak edinirler (bkz. Senftleben, 2019, s. 8-9).

İkinci bir dilin (yabancı dil) edinimi esnasında ise yansıma seslerin edinimi doğal bir süreç olarak gelişmemektedir. Dolayısıyla birtakım öğrenme zorlukları ortaya çıkmaktadır. Bazen anadil ile açık etkileşimler gösterdiği ikinci dil (yabancı dil) ediniminde bu kelimeleri öğrenmek daha zordur. Genel olarak çocuk kitaplarını okurken (masallar dahil), yansıma kullanımının arttığını fark ederiz. Dilbilimci Renate Schuppener'in (2005) bir incelemesinde açıkladığı gibi, çocuk kitaplarında (resimli kitaplar) diğer yazın türlerine göre çok daha fazla yansıma kelimeler buluyoruz. Genellikle bu kelimeler (pat, küt, hop gibi ünlemler) çocuk kitaplarında önemli rol oynadıkları için, onların göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna varır. Çocuklar, hayvanların nasıl "konuştuğunu", biri yere düştüğünde nasıl ses çıkardığını veya yağmurun çatıya nasıl damladığını okumayı ve duymayı severler. Özellikle resimli kitaplarda resim ve metin arasındaki ilişki oldukça önemlidir ve yansıma sözcüklerin kullanılmasını gerekli kılar (Schuppener, 2005, s. 140).

Çocuk dili ve kelimeleri dilbilimin araştırma alanına girmiş ve bu alanda yapılan birçok araştırmanın konusu olmuştur (Aksan, 1998, s. 96). Çocukların ses yansımalarını sıkça kullandığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Zülfikar, 2018, s. 17-18; Schuppener, 2005; Schuppener, 2010). Çocuk dili ve ses yansımaları sesler çoğu zaman birlikte anılır, çünkü çocuk dilini de belirleyen unsurlardan biridir.

Her ne kadar birtakım benzerlikler görülse de, her dilde ses yansımaları kelimelerin farklı sesler oluşturduğu bilinmektedir. Bu yüzden yansıma sesler farklı dillerde farklı şekillerde karşımıza çıkar: Almandada kikeriki, İngilizcede cock-a-doodle-doo, Fransızcada cocorico ve Türkçede ü-ürü-üü denilmektedir. Bu farklılıklar çocuk yazını çevirisinde yansıma kelimelerin çevirisinin zorluğunu beraberinde getirmektedir (Schuppener, 2005, s. 149). Dolayısıyla çocuk yazını çevirisi söz konusu olduğunda çeviri sürecinde çevirmen birtakım kararlarla karşı karşıya kalır. Bu kararlar genel olarak ele alındığında kaynak metne ve erek metne

odaklılık çerçevesinde alınması gereken kararlarla ilgilidir. Bu yaklaşım yansıma sesler için de geçerlidir. “Çevirmen kimi zaman metnin yabancı bir kültüre ait olduğunu ve okunan metnin çeviri metni olduğunu hissettirerek yabancılaştırıcı çeviri stratejilerine başvurmayı, kimi zaman ise çocuk yazını çevirisinde yazınsal metni olabildiğince yerlileştirmeyi, dolayısıyla yabancı unsurları ortadan kaldırmayı tercih edebilmektedir. Amaç ise, çocuk okuyucuların metni okurken herhangi bir yabancılık veya zorluk yaşamamasıdır” (Turan, 2021, s. 117).

“Çeviribilim araştırmacısı Lawrence Venuti yerlileştirme/yabancılaştırma (domestication/foreignization) kavramlarını Schleiermacher’ın (1813/1963) çeviri konusundaki düşünceleri doğrultusunda yeniden ele almıştır. Venuti, yerlileştirme stratejisini kaynak metnin yabancılığının en aza indirgenmesi şeklinde tanımlar ve böylece çeviri metnin erek dil okurları tarafından kolaylıkla kabul gördüğünü ileri sürer. Bu stratejide kaynak metnin kültürel ve dilsel farklılıkları azaltılır, yazar okura yaklaştırılır. Çevirmenin yerlileştirme stratejisini benimsemesinin çeşitli sebepleri olabilir. Burada erek dizgenin sosyo-kültürel veya siyasi kısıtları söz konusu olabilir (Venuti, 1998, s.240–241). Bu strateji doğrultusunda çeviri sürecinde farklı görünen kültürel unsurları çevirirken, kültürel unsurları çıkarma, atlama, değiştirme, ekleme, uyarlama (adaptasyon), kültürel eşdeğerini bulma gibi daha serbest çeviri stratejilerine başvurulabilir. Yerlileştirme stratejisi erek kültür dizgesinin amaç ve değerlerinin sürdürülmesine hizmet eder” (Venuti, 1998, s. 240-241, aktaran Turan, 2021, s. 108).

Erek veya kaynak odaklı çeviri yaklaşımlarının yanı sıra hem özgün çocuk yazınında⁴ hem de çeviri çocuk yazını konusundaki yaklaşımlarda “çocuğa görelilik” kavramı ile karşılaşırız.⁵ Çocuk yazını çevirisinde, aynen özgün çocuk yazınında olduğu gibi “çocuğa göre’lik” ilkesi dikkate alındığı, dolayısıyla çeviri eyleminde “erek odaklı” yaklaşımın (Holmes, 1972) ağırlık kazanmakta olduğu görülmektedir. Çünkü çocuğun dünyayı algılama ve tanıma süreçleri henüz tamamlanmamıştır. Dolayısıyla çocuk okurun algısına ve yaşına, hayatla ilgili deneyimlerinin kısıtlı oluşu dikkate alınmalıdır. Çevirmen kaynak metinde çocuk okur için yabancı olan unsurları (kültürel, dilsel) erek dile yine yabancılaştırıcı unsurları koruyan bir yaklaşımla çevirdiğinde, erek okurun ana dilinden ve kültüründen aşına olmadığı kültürel ve dilsel (yansıma seslerde olduğu gibi) unsurlarla karşı karşıya kalması, okuduğu

⁴ Bkz. Günay Köprülü, 2015, s. 22-28.

⁵ Bkz. Neydim (2006a), Kurultay (1994), Dilidüzgün (1993), Klingberg (1986), Reiss (1982), Shavit (1986), Nord (2003), Oittinen (2000), Puurtinen (1995).

kitaba karşı ilgisini azaltacaktır. Bu bağlamda birçok kuramcı Çeviri Çocuk Yazını konusunda “çocuğa göre’liğin” öncelikle dikkate alınması gerektiğini vurgular. Riitta Oittinen (2000) çeviride öncelikle erek kitlenin önemini vurgulamakta, çocukların nasıl düşündüğünü, neyi anlayabileceklerini bilinmesi gerektiğini; erek metnin çocuk okur tarafından okunabilirliğine önem verilmesi gerektiği üzerinde durur. Çocuklar için yapılan çevirilerde bazı unsurların uyarlanabileceğini savunur. Zohar Shavit (1991) de benzer bir yaklaşımla çocuk yazını çevirisinde “çocuğa uygunluk”tan bahseder ve kısaltma, ekleme ve uyarlamaların yapılabileceğini vurgular. Necdet Neydim’in (2006 b) de belirttiği gibi, “çocuk edebiyatı söz konusu ise çeviriye müdahale edilir.” Göte Klingberg’e (1986) göre metin, sözcükler, tümceler, normal anlamlarıyla çevrilmemiş ise metin (çocuklar için) uyarlanmış demektir. Klingberg uyarlamayı, çıkarma, ekleme, açıklama, basitleştirmeyi çeviri çocuk yazınında kabul edilebilir olduğunu vurgular. Bu yaklaşımlar bize çocuk yazını çevirisi anlayışının çevirmene yetişkin yazını çevirisine kıyasla çok daha fazla özgürlükler tanıdığını göstermektedir. Çevirmen erek kitlesine (çocuk okur) göre çeviri metninde ekleme, çıkarma, değiştirme, uyarlama, yerelleştirme, modernleştirme gibi birçok değişikliği yapabilmektedir. Bunun yanı sıra çevirmen, çocuk yazını çevirisinde “çocuğa göre”lik ilkesinden hareket ederken sadece metnin dilini ve anlatımını “çocuğa göre”leştirip uyarlamalar yapması bir ölçüde uygun görülmektedir.

Çocuk yazınında ses yansımali kelimelerin çevirisi konusunda her dilin kendi kurallarına göre karşılıklarının bulunduğu ve çevirinin erek odaklı yaklaşımla çevrilmesinin çocuk okur ve okunurluğu sağlamak açısından gerekliliği kendini gösterir. Renate Schuppener (2005, s.149) ise makalesinde çevirideki zorlukları, örneğin yansıma seslerin karşılıklarının sözlükte bulunmaması, ünlemlerin veya yansıma sözcüklerin zamanla meydana getirdiği anlam değişikliği, bölgesel farklılıklar ve dilbilgisel özelliklerden bahseder. Schuppener’e göre, dil duyarlılığı ve ilgili kültür ve tarih bilgisi, çocuk yazını çevirisi için önem taşıyan unsurlardandır. Dolayısıyla yansıma seslerin öznel olanı aktaran algılar olduğu söylenebilir. "Bu öznel algı, büyük ölçüde kültürel bağlam ve sosyalleşme ile şekillendirilir" (Schuppener, 2009, s. 107). Ses yansımali kelimeler sadece belirli bir topluluğun üyeleri tarafından ses taklidi olarak algılandığında ve kabul edildiğinde, yansımali dilsel araç olarak adlandırılabilirler (Kubczak, 1994, s. 134).

Çocuk Yazınından Bir Örnekle Ses Yansımaları Kelimelerin Çevirisi

Bu çalışmada ses yansımaları kelimelerin sıkça kullanıldığı ve Alman yazar Ulrich Hub'ın 2007 yılında kaleme aldığı "An der Arche um Acht" adlı çocuk kitabı incelenecektir. Hikâye, İncil'de geçen "Nuh Tufanı"nın bir uyarlamasıdır. Ana karakterler hayvanlar ve özellikle de üç penguen ve bir güvercinden oluşmaktadır. Güvercin, tufanı gerçekleştirmekten birinci derecede sorumludur. Gemideki diğer hayvanlar ve Nuh Peygamber hikâyede geri planda kalmaktadırlar. Hikâyede yer alan bütün hayvanlar kendi dillerinde "konuşur".

Kitap için önerilen okuma yaşı sekiz-on iki arasındaki çocuklardır, bu yaş okuma yazmayı öğrendikten hemen sonraki aşamayı kapsamaktadır. Çocuklar ana dillerini öğrenirken yansıma sesleri de doğal bir şekilde edinirler, dolayısıyla bu sesleri tanımaları oldukça kolaydır. Çalışma Alman yazar Ulrich Hub "An der Arche um Acht" (2007/2020) adlı çocuk kitabının Türkçeye çevirisinde ("Saat Sekizde Gemide" 2020) ses yansımaları kelimelerin çevirisinde hangi çeviri yaklaşımlarına başvurulduğu, kaynak dilde yer alan ses yansımaları kelimelerin erek dilde yine ses yansımaları kelimelerle mi karşılandığı ya da farklı bir stratejiyle çevrildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ses yansımaları kelimelerin neyi ifade ettiği, neyi hissettirdiği ve ilgili kelimenin erek dildeki karşılıkları tartışılacaktır. Schuppener'in belirttiği gibi yansıma sesler "kültürel bağlam" (Schuppener, 2009, s. 107) içerisinde kabul gören dilsel göstergelerdir, dolayısıyla yansıma seslerin çevirisinde erek odaklı yaklaşımın (Toury, 1995) değerlendirilmesi uygun olacaktır, çünkü "çeviri sadece bir dilden diğerine yapılan bir aktarım değil, aynı zamanda bir kaynak dizgesinde yer alan kültürel öğelerin erek kültür dizgesine taşınmasıdır. Kaynak metinde yer alan yansıma sesler her kültürde farklılık göstermekte ve o kültürün bir ürünüdür, dolayısıyla kültürel öğe kapsamında ele alınır ve çeviride çevirmeni birtakım seçimlerle karşı karşıya bırakır. "Çevirmen, bu öğelerin çevirisinde kaynak metin odaklı veya erek metin odaklı bir yaklaşım benimseyebilir. Bu bağlamda Gideon Toury'nin Betimleyici Çeviri Kuramı çevirmenin seçimleri konusunda yol gösterici olabilir. Toury çevirmen kararlarını belirleyen birtakım kısıtlayıcı normlardan bahseder. Çeviri yaklaşımını belirleyen bu normlar, çevirmen kararlarının ve çeviri stratejilerinin temelini oluşturur. Toury'nin yaklaşımına göre, öncül normlar çevirinin kaynak metne mi, yoksa erek metne mi daha yakın duracağını belirler. Kaynak metin odaklı yaklaşımı, "yeterli", erek metin odaklı yaklaşımı ise "kabul edilebilir" çeviri olarak tanımlar" (Toury, 1995, s. 53, aktaran Turan, 2021, s. 110).

İncelenen kaynak ve erek metinlerde yer alan yansıma sesler karşılaştırmalı bir yaklaşımla, erek odaklı çeviri yaklaşımı, yabancılaştırıcı-yerlileştirici çeviri yaklaşımı ışığında incelenecektir. Bu amaçla kaynak ve erek metinde yer alan ses yansımaları kelimeler karşılaştırılmış ve dört farklı karşılama olduğu görülmüştür:

1. Erek dilde benzer bir yansıma sesle karşılama
2. Erek dilde yansıma ses dışında, farklı bir fiille karşılama
3. Erek dilde açıklama yaparak karşılama
4. Kaynak ve erek dilde yansıma ses olarak isimlerle karşılama

Erek dilde benzer bir yansıma sesle karşılanan kelimeler

Kaynak metinde yer alan bir grup yansıma ses erek dilde de yansıma seslerle karşılanmıştır. Erek metindeki yansıma sesler, erek dilin yaygın kullanıma uygun, yerleşmiş yansıma seslerden oluşmaktadır. Erek okur açısından yabancılık veya açıklama gerektirmeyen sesler seçilmiştir. Hem kaynak hem de erek metinde kelime grubu olarak fiiller seçilmiştir. Dolayısıyla yerlileştirici çeviri yaklaşımıyla okurun ilgisini metne çekmeyi başarmıştır. Böylelikle çocuk okur için anlatımın canlılığı ve yansıma seslerin somutlaştırılması sağlanmıştır.

Kaynak Metin	Erek Metin
stöhnen (s.9)	sızlanmak (s.9)
flüstern (s.12)	fısıldamak (s.12)
murmeln (s.16)	mırıldanmak (s.16)
kreischen (s.21)	ciyaklamak (s.21)
murmeln (s.25)	mırıldanmak (s.25)
Seine Stimmme scheppert wie eine Trompete (s.28)	trompet gibi çınlamak (s.28)
murmeln (s.28)	fısıldamak (s.28)
grummeln (s.28)	homurdanmak (s.28)
herumducken (s.33)	gevelemek (s.32)
stammeln (s.36)	kem küm etmek (s.34)
keuchend (s.37)	oflaya puflaya (s.36)
schnaufend (s.38)	nefes nefese (s.37)
raunen (s.39)	homurdanmak (s.38)
knacken und knarren (s.39)	gıcirtı, çıtirtı (s.38)
stolpern (s.39)	seğirtmek (s.37)
keinen Mucks (s.41)	çıt çıkarmak (s.39)

prasseln des (Regens) (s.51)	yağmurun tıptırtısı (s.49)
meckern (s.57)	dırdır etmek (s.54)
kichern (s.56)	kikirdemek (s.54)
schluchzen (s.58)	sarsıla sarsıla ağlamak (s.55)
donnern (s.59)	gümbürdemek (s.57)
grummeln (s.62)	mırıldanmak (s.61)
knurren (s.66)	homurdanmak (s.64)
gurren (s.66)	guruldamak (s.63)
murmeln (s.69)	mırıldanmak (s.66)
trampeln, scharren (s.70)	tepinmek, eşinmek (s.68)
zwitschern (s.74)	cıvıldamak (s.71)
kreischen (s.80)	ciyaklamak (s.76)
wispern (s.80)	mırıldamak (s.77)
kichern (s.80)	kıkırdamak (s.77)
kichern, schnarchen (s.82)	kikirdemek, horlamak (s.78)
funkeln (s.82)	gözleri çakmak çakmak (s.79)
kichern (s.85)	kikirdemek (s.81)
schnarchen (s.85)	horlamak (s.82)

(Tablo 1)

Yukarıda verilen örneklerde kaynak ve erek dilde yansıma seslerin birebir karşılıklarının olduğu görülmektedir. Kaynak dilde olduğu gibi erek dilde de çocuğun algısına uygun ve ilgisini çekecek nitelikte yansıma seslerin yer aldığı söylenebilir. Çeviride yerleştirici bir yaklaşımla bu fiillerin (mesela “kikirdemek”, “mırıldanmak”, “kıkırdamak”) erek okurun bildiği, tanıdık sözcüklerle karşılanması, çocuk okur için kendi dilinden aşına olduğu ve yaygın kullanımı olan yansıma seslerle karşılaşması okurun ilgisini hikâyeye çekecektir.

Erek dilde yansıma ses dışında, farklı bir fiille karşılama

Kaynak metinde yer alan bazı yansıma sesler ise erek metinde yansıma ses dışında, farklı fiillerle karşılanmıştır. Bu örneklerle her ne kadar erek metnin anlaşılabilirliği korunsa da erek metin anlatımdaki canlılığını yitirmektedir. Bu çeviri stratejisiyle ne yabancılaştırıcı ne de yerleştirici bir yaklaşım benimsenmiş, kaynak metindeki fiiller nesnel bir yaklaşım ve anlatım seçilerek, yansıma ses dışında fiillerle karşılanmıştır.

Kaynak Metin	Erek Metin
watscheln (s.9)	gelmek (s.10)
schnüffeln (s.34)	koklamak (s.34)
stöhnen (s.34)	inlemek (s.34)
zischen (s.39)	azarlamak (s.37)
brüllen (s.40)	haykırmak (s.39)
watscheln (s.46)	yürümek (s.44)
schluchzen (s.47)	iç çekmek (s.45)
krächzen (s.50)	demek (s.48)
wimmern (s.52)	feryat etmek (s.50)
krächzen (s.53)	şarkıya katılmak (s.51)
schmetterten (s.54)	inlemek (s.52)
flöten (s.66)	devam etmek (s.63)
jauchzen (s.66)	demek (s.63)
watscheln (s.74)	inmek (s.72)
stöhnen (s.81)	demek (s.77)
flöten (s.81)	demek (s.77)
piepsende Stimme (s.82)	atılmak (s.79)
trippeln (s.85)	gitmek (s.82)

(Tablo 2)

Yukarıda verilen örneklerde kaynak metindeki yansıma sesler erek dile aktarılırken yansıma seslerle karşılanmadığı görülmüştür. Mesela “watscheln” fiili (Hub, 2020, s. 9), erek metinde “gelmek” (Hub, 2021, s.10) ve “yürümek” (Hub, 2021, s. 44) şeklinde çevrilmiştir. Almandada “watscheln”, Türkçede “badi badi yürümek”, “paytak paytak yürümek”, “ördek gibi yürümek” şeklinde karşılığı vardır. Başka bir örnekte kaynak metindeki “piepsende Stimme” (Hub, 2020, s. 82), “atılmak” (Hub, 2021, s.79) kullanılmış, ancak erek dilde bilinen ve kullanılan “cik cik ötmek” şeklinde karşılanabilirdi ve bu ses taklidi ile çocukların da çokça bildiği kuş sesiyle eğlendirici bir anlatım yaratılabilir.

Erek dilde açıklama yaparak karşılama

Kaynak metinde yer alan yansıma seslerin kısmı ise erek dilde yapılan açıklamalarla karşılanmıştır. Erek metinde uygun bir yansıma sesin olmayışı, çevirmeni – çocuk okurun yabancılik çekeceği ve algısına uygun olmayan, yeni

oluşturulan ve erek dilde var olmayan bir takım seslerle/kelimelerle karşılaştırmak yerine, açıklama yaparak karşılama stratejisine başvurmuştur. Bu yöntemle çocuk okur yansıma ses yerine yapılan açıklamalarla anlatılmak istenen seslerin zihninde canlanması amaçlanmıştır.

Kaynak Metin	Erek Metin
plumpsen (s.9)	popo üstü düşme (s.9)
flattern (s.15)	kanat çırpma (s.15)
watscheln (s.20)	hızlı adımlarla yürümek (s.18)
plumpsen (s.21)	kendini karın içine bırakmak (s.21)
sturzbachartig (Regen) (s.30)	herunterprasseln bardaktan boşanırcasına yağan yağmur (s. 29)
quieken (s.39)	dehşetle çığlık atmak (s.38)
krächzen (s.50)	demek (s.48)
prasseln des (Regen) (s.51)	yağmurun tıptırtısı (s.49)
wimmern (s.52)	feryat etmek (s.50)
flattern (s.59)	kanat çırpma (s.58)
trippeln (s.78)	yavaş adımlarla yaklaşmak (s.75)
purzeln, plumpsen (s.81)	yuvarlanmak, yere serilip kalmak (s.78)
schwirren (s.85)	daire çizmek (s.81)
nachflattern (s.85)	peşinde uçmak (s.81)

(Tablo 3)

Yukarıdaki örneklerde yer alan yansıma sesler erek metinde açıklama yoluyla çevrilmiş, erek dilde karşılığı olan yansıma sesler ise kullanılmamıştır. Mesela kaynak metinde yer alan “schwirren” (Hub, 2020, s.85) kelimesi, erek metinde “daire çizmek” (Hub, 2021, s. 81) şeklinde açıklanarak karşılanmıştır. “Schwirren” kelimesi Türkçede kullanılan “pır pır uçmak”, “vızlamak”, “vızıldamak” yansıma seslerle karşılanabilir.

Kaynak ve erek metinde yansıma ses olarak isimler

Bir başka grup olarak yansıma seslerin fiil veya sıfat dışında isimle oluşturulması ve bu seslerin erek dildeki karşılanması aşağıdaki örnekte gösterilmiştir. Hayvan sesleri, erek dilde farklı hayvan sesleriyle karşılanmış, kaynak metinde yer alan bazı hayvan sesleri erek metinde atılmış, onun yerine erek dilde yaygın olan ve bilinen hayvan sesleriyle yer değiştirmiştir. Bunda erek çocuk okurun

aşına olduğu bilip tanıdığı seslere yer verilmenin daha uygun olacağı, okuru metne daha fazla çekeceği amacı güdülmüş olabilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<p>“Bärenbrüllen, Schafsblöken, Schweinegrunzen, Elefantentrompeten, Gänseschnattern, Affenkreischen, Ziegenmeckern, Pferdewiehern, Hundebellen, Hahnenschrei, Froschquaken, Huhngegacker, Käuzchenrufe, Schlangenzischen, Nilpferdrülpsen, Reheschweigen, Das Muhen der Kühe, Das Heulen der Wölfe, Das Miauen der Katzen ... “ (Hub, 2020, s. 42, 70).</p>	<p>“Ayı homurtuları, koyun melemeleri, domuz ciyaklamaları, fil haykırıışları, deve bozlamaları, kaz bağırtiları, ördek vaklamaları, maymun çığlıkları, geyik böğürtüleri, aslan kükremeleri, at kişnemeleri, eşek anırmaları, köpek havlamaları, horoz banlamaları, kurbağa vıraklamaları, tavuk gıdaklamaları, baykuş ötüşleri, yılan tıslamaları, su aygırı geçirmeleri, inek mölemeleri, kurt ulumaları, kedi miyavlamaları...” (Hub, 2021, s. 40-41, 67-68).</p>

(Tablo 4)

Kaynak metinde bulunan bazı yansıma sesler (Ziegenmeckern, Käuzchenrufe) ise erek metinde atılmış, yerine kalın harflerle belirtilen, kaynak metinde olmayan fakat erek metinde yaygın kullanımı olduğu için tercih edilen fiillerle (deve bozlamaları, ördek vaklamaları, aslan kükremeleri, eşek anırmaları, baykuş ötüşleri) karşılanmıştır.

Yukarıdaki örneklerde çoğunlukla yerlileştirici çeviri yaklaşıma başvurulduğu, çocuk okuru kendi anadilinde kullanımı olmayan veya yabancı olduğu ses veya ses yansımalarla karşı karşıya bırakılmadığı görülmüştür. Çeviri kararlarında kültürel bağlam ve çocuğun algısına uygun çeviri yaklaşımlarının benimsendiği söylenebilir.

Yansıma sesler, ifade ettiği şeyle bağlantı kurar. Bu yüzden çoğunlukla belirli şeylere ve seslere atıfta bulunurlar ve bu yüzden anlaşılmaları kolaydır. Belli bir duyguyu yaratmak amacıyla dil dışı sesleri dilsel göstergelerle taklit eden kelimeler olarak tanımlayabileceğimiz ve incelenen kaynak metinde çok sayıda yer alan ses yansımaların çoğunlukla fiillerden oluştuğu ve bu fiillerin üç başlık altında ele alınabileceği görülmüştür. Ayrıca hem kaynak hem de erek metinde bir dördüncü başlık da isimlerden oluşmaktadır.

Çocuklar yansıma seslerle ister çevrelerinden ister çocuklar için yazılmış kitaplarla çok erken yaşlardan itibaren karşılaşurlar. Çocuk kitaplarının içeriği çoğunlukla hayvan dünyası ile çok fazla ilgili olduğundan, bu yansıma sözcükler, deyimler ve ifadeler erken bir aşamada öğrenilebilir. Dolayısıyla çocuklar yansıma seslerle çok erken yaşlarda aşınadır. Yansıma seslerin çevirisi ise erek okur kitlesinin (çocuk okur) algısına ve erek dildeki yaygın kullanıma uygun bir şekilde karşılanmasına dikkat edilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmayla yansıma seslerin yapısı ve sınıflandırmasından ziyade yansıma seslerin çevirisinde nasıl bir yol izlendiği veya izlenebileceği, erek dilde ne gibi seçeneklerin mümkün olabileceği konusu üzerinde durulmuştur. Erek metnin bu çeviri kararları neticesinde çocuk okur açısından canlılığını korumuş mudur? Bilindiği gibi çocuk kitabı yazarlarının yansıma seslere başvurmasının sebebi anlatıma canlılık katmak ve çocuk okurun ilgisini ve dikkatini sürekli olarak hikâyeye çekmektir. Çeviri çocuk yazınında da bu unsurların korunması ve erek okurda benzer etki yaratması beklenir. İncelenen erek metinde çevirmenin yansıma seslerin bir kısmını erek dilde yine yansıma seslerle karşıladığı, ancak büyük bir kısmını farklı fiillerle veya açıklama yaparak karşıladığı görülmüştür.

Kaynak ve erek metin karşılaştırıldığında erek metinde daha az yansıma seslere rastlanmaktadır. Çevirmen erek dilde yansıma sesle karşılayamadığı veya kaynak dildeki yansıma sesin karşılığı erek dilde bulunmadığından dolayı, bazı sesleri açıklayarak karşılamıştır. Dolayısıyla çeviride erek metinde de canlılığı yaratmak için, açıklama yaparak yansıma sesin çocuk okurun zihninde canlandırılmasını sağlanmıştır. Mesela “quieken” (Hub, 2020, s. 39) kuşların çıkardığı sesi taklit eden bir fiil, erek metinde “dehşetle çığlık atmak” (Hub, 2021, s. 38) şeklinde çevrilmiştir. Bir başka çeviri stratejisi de yansıma sesin yansıma ses dışında fiillerle karşılanmasıdır. Bu yaklaşımla erek okur için fiiller anlatımda hareket veya canlılık yaratmazken, sadece anlatılmak istenen eylem aktarılmıştır. Kaynak metinde yer alan “flöten” (Hub, 2020, s. 66) Türkçede “ıslık veya flüt çalar gibi” şeklinde karşılanabileceken, erek metinde “devam etmek” (Hub, 2021, s.63) olarak karşılanmıştır. Erek metinde daha fazla yansıma ses kullanmak, anlatıma canlılık katılabilir, çocuk okurun ilgisi metne çekilebilir.

İster özgün çocuk yazını, ister çeviri çocuk yazını olsun, ses yansımaların kullanımı çocuk okur için önem taşımakta, çocuğun erken yaşlarda edindiği ve aşına olduğu bu sözcüklerle okuduğu özgün veya çeviri çocuk kitaplarında karşılaşması

akıcılığı sağlayacaktır. Dilbilimin bu az ilgi gösterilmiş alanı çocuk yazını ve çocuk yazını çevirisinden bir örnekle başka çalışmalara da ışık tutması ve özellikle çocuk yazını çevirmenlerine/çevirmen kararlarında ipuçları sunabilecek bir konudur.

Kaynakça

- Aksan, D. (1998). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyıldız Ay, D. (2017). “Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 17-27.
- Busch, A., Stenschke, O. (2007). *Germanistische Linguistik -Eine Einführung*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Demircan, Ö. (1996). “Türkçede Yansımaların Özüne Doğru”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 7,1996, 175-191.
- Dilidüzgün, S. (2005). *Çağdaş çocuk yazını: Yazın eğitime atılan ilk adım*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Duden. (2006). *Deutsches Universalwörterbuch*. 6. Überarbeitete und erweiterte Aufl., Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Elsen, H. (2014). “Lautsymbolik – ein vernachlässigter Forschungsgegenstand der Sprachwissenschaft”. *Glottology: International Journal of Theoretical Linguistics*, Vol. 5, No. 2, 185-218.
- Fleischer, W. ve Barz, I. (1995). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Max Niemeyer Verlag.
- Georges, K. E. (1992). *Ausführliches Lateinisch Deutsches Handwörterbuch*, Bd.2, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Günay Köprülü, S. (2015). “Çocuk Yazını Çevirilerinin Çocuğun Dil Gelişimine Etkisi”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, Sonbahar 2015, 19-37.
- Hub, U. (2007/2020). *An der Arche um Acht*. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag.
- Hub, U. (2021). *Saat Sekizde Gemide*. (S. Akhuy, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.

- Kavinová, A. (2005). *Onomatopoetische Verben im Deutschen und ihre Lexikographische Erfassung für das neu entstehende große Deutsch-Tschechische akademische Wörterbuch*. Doktora Tezi. Prag: FF UK.
- Klingberg, G. (1986). *Children's fiction in the hands of the translators*. Lund, Malmö: CWK Gleerup.
- Kostrzewa, F. (2014). "Onomatopöie am Beispiel des Koreanischen". *Kontrastive Linguistik und interkulturelle Kommunikation*, Nr. 13.
- Kurultay, T. (1985). "Çeviri Yöntemi Üzerine Düşünceleriyle F.Schleiermacher". *Dün ve Bugün Çeviri* 1, 191-217.
- Kurultay, T. (1994). "Probleme und Strategien bei der kinderliterarischen Übersetzung im Rahmen der interkulturellen Kommunikation". Ewers, H.-H., Lehnert, G., O'Sullivan, E. (yay. haz.). *Kinderliteratur im interkulturellen Prozess. Studien zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft* içinde, 119-201. Stuttgart, Weimar: Metzler Verlag.
- Lewandowski, T. (1979). *Linguistisches Wörterbuch*, Band 2. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Linke, A., Nussbaumer, M., Portmann, P. R. (2004). *Studienbuch Linguistik*. 5.erweiterte Auflage. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Lohde, M. (2006). *Wortbildung des modernen Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Neydim, N. (2003). *80 Sonrası Paradigma Değişimi Açısından Çeviri Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Bu Yayınevi, Umut Matbaacılık.
- Neydim, N. (2006a). *Çeviri Çocuk Edebiyatı ve Çocuk Edebiyatı Çevirisi Üzerine*. <https://ceviribilim.com/2006/06/01/ceviri-cocuk-edebiyati-ve-cocuk-edebiyati-cevirisi-uzerine/>, erişim 15.06.2021.
- Neydim, N. (2006b). "Masumiyetini Tamamen Kaybeden Seçki: 100 Temel Eser", *Radikal Gazetesi*, 30/08/2006.
- Nord, C. (2003). *Kommunikativ handeln auf Spanisch und Deutsch. Ein übersetzungsorientierter funktionaler Sprach- und Stilvergleich*. Wilhelmsfeld: Gottfried Egert Verlag.
- Oitinnen, R. (2000). *Translating for children*. Londra: Garland Publishing.

- Omuralieva, A. (2020). "Türkiye Türkçesinde Ses Yansımaları Fiillerin Yapısı". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl: XIII- Sayı:2-2020, 141-155.
- Puurtinen, T. (1995). *Linguistic acceptability in translated children's literature*. Joensuu: University of Joensuu.
- Reiss, K. (1982). "Zur Übersetzung von Kinder-und Jugendbüchern". *Theorie und Praxis. Lebende Sprachen*, 27:1, 1-13.
- de Saussure, F. (1916/1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Schleiermacher, F. (1813/1963). "Ueber die verschiedenen Methode des Uebersetzens." Störig, H. J. (yay. haz.). *Das Problem des Übersetzens (=Wege der Forschung 8)* içinde, 38-69. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Schuppener, R. (2005). "Möglichkeiten und Probleme der tschechisch-deutschen Übersetzung von Interjektionen und Onomatopoeia in der Kinderliteratur". *Spojrzzenia. Literatura polska, czeska i niemiecka. Problemy translacji* içinde. Krakau, 137-150.
- Schuppener, G. (2009). "Onomatopoeia – ein vernachlässigtes Gebiet der Sprachwissenschaft und Sprachdidaktik". *Aussiger Beiträge. Germanistische Schriftenreihe aus Forschung und Lehre 3* içinde, 105-123.
- Schuppener, G. (2010). "Onomatopoeia im Deutschen und Tschechischen als emotionales Ausdrucksmittel". *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis Studia Germanistica Nr. 6/2010*.
- Senftleben, K. (2019). *Plumpsen, klatschen, watscheln! Kontrastive Analyse onomatopoeischer Wörter im Deutschen und im Schwedischen anhand eines Kinderbuchs*. Kandidat-uppsats, Stockholms universitet/Tyska.
- Shavit, Z. (1986). *Poetics of Children's Literature*. London: The University of Georgia Press.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Turan, D. (2021). "Yazınsal Onomastik ve Çocuk Yazını Çevirisinde Kişi Adlarının Çevrilebilirliği Üzerine." *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 45, 101-122.

- Vardar, B. (1982). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 157-158.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Londra: Routledge.
- Wisseemann, H. (1954). *Untersuchungen zur Onomatopöie – sprachwissenschaftliche Versuche, 1. Teil*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Zülfikar, H. (2018). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler. İnceleme-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Summary

Existing research on onomatopoeias is limited to Turkey Turkish and onomatopoeias are among the topics that have attracted little attention from Translation Studies. Onomatopoeias are of special importance for children's literature because they make the narrative vivid and vibrant and evoke associations with colloquial language, thereby boosting children's perception. Onomatopoeias, thereby, attract child readers' attention to the story at hand. Onomatopoeias are easy to recognise, for example, burbling water. When we hear the burbling sound and we associate it with a situation, the image is visualised in our mind. Onomatopoeias are defined as words created using linguistic signs that imitate or evoke the sound heard. Onomatopoeias that add to the vitality of the narrative and direct readers' attention to the text are often found in children's books because they visualize the narrative for children, making the story more vivid and fun. Therefore, the translation of onomatopoeias, which hold an important place in children's writing, is a subject to focus on. Onomatopoeias confront translators of children's literature with translation decisions and raise some questions: What are the equivalents of onomatopoeias (e.g., animal sounds) in another language? How should these sounds be rendered? Although a number of onomatopoeias have their well-established counterparts in different languages (e.g., meow, woof, etc.), it would be unfair to say that all onomatopoeias are easy to translate. To explore the strategies that can be used to translated onomatopoeias commonly found in children's literature, this study compares the onomatopoeias in German author Ulrich Hub's children's book "An der Arche um Acht" (2020) and their Turkish translation ("Saat Sekizde Gemide" 2021) and analyses the translation of onomatopoeias in the target language. Thus, the study analyses how the onomatopoeias in the source text were translated into the target text and whether they were transferred using an equivalent or similar onomatopoeia or using a different strategy (e.g., different verbs, explications, etc.)

This study aims to make comparisons between languages and show the relationship between the onomatopoeias in the German-Turkish language pair with examples. To this end, the study analyses how onomatopoeias in the source text are rendered in the target text and language (Turkish) on the basis of Ulrich Hub's German children's book "An der Arche um Acht" (2020) ("Saat Sekizde Gemide", 2021). This cross-language comparison is aimed at analysing translation approaches by which onomatopoeias are translated in the target text, and the extent to which "child appropriateness" is considered in the translation. By doing so, this study attempts to examine similarities and differences between onomatopoeias in cross-language comparisons and offer some insights into translation and translated children's literature. The study focuses on the way that is or can be followed in the translation of onomatopoeias and the options that may be available in the target language rather than focusing on the composition and classification of onomatopoeias. Did the target text preserve the vitality of the source text for child readers as a result of translation decisions? As is known, the reason why children's book authors use onomatopoeias is to make the narrative vivid and to constantly draw child readers' attention to the story at hand. Translation is expected to preserve these elements in children's literature and to have a similar effect on the target reader. It was observed in the analysed target text that the translator transferred some of the

onomatopoeias in the source text into onomatopoeias in the target language while rendering most of the onomatopoeias using different verbs or explications. The number of onomatopoeias in the target text was smaller compared to the source text. The translator explicated some onomatopoeias because they do not have equivalents or counterparts in the source language. Therefore, to create vitality in the target text, the translator explicated such onomatopoeias so that they could be visualised in children's minds. For example, "quieken" (Hub, 2020, p. 39) is a verb that imitates the birds' sound was translated as "screaming violently" ("dehşetle çığlık atmak") in the target text (Hub, 2021, p.38). Another translation strategy is to use verbs that refer to things other than onomatopoeias. In this strategy, only the action in question is rendered while verbs do not reflect vividness or vitality in the narrative. For example, "flöten" in the source text (Hub, 2020, p. 66) was translated as "to continue" ("devam etmek") (Hub, 2021, p. 63) although it could have been translated as "like whistling or playing the flute". These examples give a number of clues in terms of translator decisions in translating children's literature and show that the narrative can be made more vivid using more onomatopoeias to direct child readers' attention to the text.

The use of onomatopoeias, whether in original or translated children's literature, is important for child readers. If children encounter, in original or translated children's literature, with onomatopoeias that they learn at an early age and are familiar with, it will promote retention. The study of onomatopoeias is an under-appreciated field of linguistics that can shed light on other studies with an example from translated children's literature. This interdisciplinary field of study where translation studies and linguistics intersect can offer clues to translators of children's literature.

AKADEMİDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK SÖYLEMİNİN TEZAHÜRLERİ

MANIFESTATIONS OF SUSTAINABILITY DISCOURSE IN ACADEMIA

Ozan UŞTUK

Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü,
Genel Kültür Dersleri Bölümü, ozanustuk@iyte.edu.tr

Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL

Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü,
Genel Kültür Dersleri Bölümü, yaseminozcan@iyte.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 3 Aralık 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2021
Date accepted: 3 December 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Sürdürülebilirlik; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri; Kalkınma İdeolojisi; Akademi; Eleştirel Söylem Analizi

Keywords

Sustainability; Sustainable Development Goals; Development Ideology; Academia; Critical Discourse Analysis

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.26

Öz

Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ile birbirinin yerine kullanılan çok katmanlı bir terimdir. Sürdürülebilirlik konusunun, Türkiye'deki üniversiteler ve yerel yönetimlerin gündeminde olduğu, bu kavram setini projelerine sıklıkla dâhil ettikleri görülmüştür. Sürdürülebilirlik söyleminin akademideki artan popülerliğine rağmen, söylemin akademisyenler tarafından nasıl alındığı ve akademisyenlerin konunun bilimsel çıktıları ile nasıl ilişkilendiğine yönelik detaylı bir inceleme mevcut değildir. İlgili kavramın; kalkınma, ilerleme, aydınlanma gibi kapitalizmin ideolojik olarak beslediği söylem setleri ve argümanlar tarafından araçsallaştırılması, kapitalizmle ne ölçüde iç içe olduğu üzerine düşünmeyi de gerektirmektedir. Zira günümüzde tekno-bilimsel-ekonomik söylemin temelini oluşturan aydınlanmacı düşünce ve bu düşüncenin temellendirdiği pozitivist paradigmanın akademik söyleme yansması, sürdürülebilirlik kavramının eleştirel bir irdelenmeye muhtaç olduğunu göstermektedir. Literatürdeki bu irdelenmenin noksanlığından hareket ettiğimiz çalışmamızda, akademisyenlerin sürdürülebilirlik kavramına yönelik algısı ve bu kavramın doğası itibarıyla sahip olduğu pratik ve kuramsal çelişkilerle nasıl bir ilişki kurdukları ve bu çelişkilere yönelik tutumları eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. Böylece sürdürülebilir kalkınma söyleminin akademide nasıl dolaşıma girdiği, küresel bir söylem olan sürdürülebilir kalkınmanın yerelde nasıl yeniden inşa edildiği ve bu insanın tutarsızlıklarına odaklanılmıştır. Zira akademide özellikle 'sürdürülebilirlik' konusunu çalıştığını iddia eden akademisyenlerin 'neyi ürettiğimiz, neye güç verdiğimiz, ne yöne ilerlediğimiz sorusuyla baş başa kaldığında bu meseleyi eleştirel bir bakışla değerlendirmelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik söyleminin, daha iyi bir gelecek için çalıştığına inanan akademisyenlerin pratikleri aracılığıyla kalkınmacı ideolojinin yeniden üretimine sebep olup olmadığı sorguya açılmıştır.

Abstract

Sustainability is a complex term, which is often used interchangeably with sustainable development. We observed that sustainability is on the agenda of universities and local governments in Turkey, and frequently included in scientific projects as a keyword. Despite the growing popularity of the concept of sustainability in Turkish academia, there is no detailed examination on how it is understood by academics and how this reflects on their scientific outputs. Since the notion of sustainability is instrumentalised by discourses such as development, progress and modernism, on which capitalism nourishes, it also requires thinking about how closely it intertwined with capitalism. The reflection of the positivist paradigm on the academic discourses, which is the basis of contemporary techno-scientific-economic discourse, requires critical scrutiny on sustainability as a concept and a practice. For Turkey, this kind of critical inquiry is lacking in the literature. Therefore, we examined the perceptions of the academicians towards the concept of sustainability and how they relate to the practical and theoretical contradictions that this concept has through critical discourse analysis. Thus, we focused on how the sustainable development discourse circulates in academia and reconstructed in local circles. We believe that academics who claim to work on 'sustainability' need to critically engage the questions of what we produce, what we empower, and in what direction we are moving in a critical manner. In this context, we questioned whether the sustainability discourses cause the reproduction of development ideology through works of academics who believe that they work for a better future.

İnsanların doğadan öğrenmek istediği şey, doğaya ve insanlara tümüyle egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 20).

Giriş

Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ile birbirinin yerine kullanılan çok katmanlı bir terimdir. Genel olarak sürdürülebilirlik terimi, doğa ve toplum arasındaki dengeyi sürdürmek ve toplumsal talepleri yerine getirmek olarak kabul edilmektedir. Bir problem çözme aracı olarak gelişen terimin anlamı, uygulaması popüler hâle geldikçe dönüşmüştür (Bhandari, 2019, s. 100). Bu dönüşümde 20. yüzyılda hızla artan insan nüfusu ve bu artışa bağlı olarak gelişen ekonomik aktivite, kaynak kullanımı, ulaşım, iletişimin yanı sıra bilgi, bilim ve teknolojiadaki sınırsız ilerleme önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç aynı zamanda; İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze doğru belirginleşen modern ulus devletleri ile çokuluslu şirketlerin ve uluslararası siyasi kurumların ortaya çıkışı arasındaki gerilim, değişen insan-çevre ilişkisinin bir yansıması olarak da okunabilir (Costanza et. al., 2007). Güner ve Taşçı'nın da vurguladığı gibi (2020, s. 25) 21. yüzyıldaysa kapitalist sistem, neoliberal ideolojinin etkisi altında 'geç kapitalizm'e, ardından da ulus aşırı bir niteliğe bürünerek, küresel kapitalizme evrildiğinden artık devlet kontrolünden de çıkmış bu "azman ve talepkâr" dönüştürücü türbülansı durduracak neredeyse hiçbir güç kalmamış görünmektedir.

Küresel kapitalizm, adaletsiz dağıtım ve eşitsiz paylaşım üzerine inşa edilmiş modernite ve gelişme söylemleri aracılığıyla entelektüel ve politik bir proje olarak çerçevelediği 'sürdürülebilir kapitalist kalkınma' fikrini meydana getirmiştir (Escobar, 2006). Bu bağlamda "sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi veya 'Yeşil Yeni Düzen' gibi alternatif ancak sistem karşıtı bir mücadele hedefi taşımayan, büyüme odaklı ekonomik modellerin nihayetinde hammadde, toprak, su vb. yanı sıra; bilgi, değerler ve kültürel öğeleri sermaye döngüsü içine entegre ederek piyasa dolaşımına sokmaları (Hoşgör, 2020, s. 17) sürdürülebilirlik söylemlerini güncel tartışmalar içerisinde eleştirilerin hedefi hâline getirmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının; kalkınma, ilerleme, aydınlanma gibi kapitalizmin ideolojik olarak beslendiği söylem setleri ve argümanlar tarafından araçsallaştırılması, sürdürülebilirlik söyleminin kapitalizmle girmiş olduğu "suç ortaklığı" (Adorno, 2007) üzerine düşünmeyi gerektirmektedir.

Eleştirel söylem analizi yöntemiyle akademisyenlerin sürdürülebilirlik söylemi ile nasıl ilişkilendiğine odaklanan bu çalışmada öncelikle sürdürülebilirlik söyleminin literatürde hangi kavram setleriyle birlikte tartışıldığı incelenmiş; ardından akademik mecrada nasıl dolaşıma girdiği ve yerelde yeniden üretildiği irdelenmiştir.

Sürdürülebilirlik ve Kalkınmanın Çelişkili Birlikteliği

Sürdürülebilirlik olgusu ile neredeyse eş anlamlı olarak kullanılan ‘Sürdürülebilir Kalkınma’ kavramı, (*World Commission on Environment and Development-CMMAD*, 1987), Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun küresel kaygılar çerçevesinde ürettiği anahtar bir kavram olarak literatüre girmiştir (Araujo vd, 2020, s. 2). Sürdürülebilirlik kavramının, 1987’de Brundtland Raporu’nun yayımlanması ve ardından 1992’de Birleşmiş Milletlerin Rio de Janeiro’da düzenlediği Çevre ve Kalkınma Konferansı’ndan günümüze doğru izlediği 30 yıla yakın evrim sürecinde; bilim, politika ve çeşitli aktörleri ve bu aktörlerin çoklu çıkarlarını birbirine bağlayan bir terim olarak şekillendiği anlaşılmaktadır (Scoones, 2016, s. 2007). BM’nin 2030 Gündemi kapsamında yer alan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), “küresel toplulukların karşı karşıya kaldıkları, yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği ve iklim değişikliği gibi problemlere dönüşümsel bir çerçeve” sağlamayı amaçladığını ortaya koymuştur (BM, 2015). Böylece ilk defa ekonomik, sosyal ve çevresel bağlamlarda, ‘gelişmiş’ ve ‘gelişmekte olan’ ülkeler açısından bağlayıcı ve ilişkilendirilmiş bir çerçeve ile karşımıza çıkmıştır (Cummings, 2015; Cummings vd. 2018, s. 728).

SKH’nin evrensel bir proje olarak çerçevelenmesi ve ilgili politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamayı amaçlayan kurumsal izleme mekanizmalarının devreye sokulması, önemli sosyal ve politik sonuçlar üretmeye yönelik bir dönüşüme işaret etmektedir (Weber, 2017, s. 400). Bu dönüşüm; ekoloji, toplum ve ekonominin önem sıralamasında görülmektedir. Sürdürülebilirlik söz konusu olduğunda önem ve önceliğin ekolojiye atfedilmesi SKH açısından dikkate değer bir değişimdir. Öte yandan birçok yazar için 2030 gündeminde yer alan, toplamda 60 amaç ve 200 gösterge içeren 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi dokümanı, Milenyum Kalkınma Amaçları (*Millenium Development Goals: MDGs*) çerçevesinin geliştirilmiş bir versiyonundan ibarettir (Araujo vd, 2020). Bu sebeple önceliklerdeki dönüşüm iddialarının kâğıt üstünde kaldığına, toplumsal ve ekonomik pratiklerde bir dönüşüm yaratmadıklarına yönelik itirazlar mevcuttur.

Güncel sürdürülebilirlik tartışmaları genelde limitli kaynaklar çerçevesinde temellendirilmektedir. Bu bağlamda küresel kalkınma için bir çerçeve olarak SK, 1980'lerden günümüze gelişen neoliberal kalkınma projelerinin evrimleşmiş hâline tekabül ettiği (Weber, 2017, s. 409) yönünde eleştirilerin hedefi hâline gelmiştir. Özellikle 2000'li yılların sonlarına doğru besin, yakıt ve finansal krizlerin yoğunlaşması ile finansal aktörlerin, devlet elitlerinin ve yerel işbirlikçilerin, arazi (White, vd, 2012; Edelman vd. 2013), su kaynakları (Mehta vd, 2012) yeşil alanlar (Fairhead vd. 2012) gibi kaynak olarak tanımladıkları doğa varlıklarına yönelik “ele geçirme” politikaları (*grab policies*) (Scoones, 2016, s. 297) SKH'nin pratikte nasıl somutlaştığını örneklemektedir. Tüm bu eğilimleri David Harvey (2005), neoliberal ekonomik yaklaşımın fırsatları, tüketim ve büyüme endeksinde biriktirme yönündeki çabası olarak değerlendirmektedir. Bu çabanın yanı sıra; sürdürülebilirliğin çalışma prensipleri itibariyle doğa varlıklarını kullanmak adına bir meşrulaştırma zemini yaratması tehlikeli bir yanılsama üretmektedir (Radkau, 2008). SKH, aslında ticaret hukukunu kalkınmanın düzenleyici ilkesi olarak destekleyen, son derece tartışmalı bir makro politik çerçeveyi uygulamayı amaçlamaktadır. Nihayetinde bu amaç, belirlenmiş hedeflere ulaşmak için en faydalı yöntemin ekonomik büyüme olduğu üzerine temellenerek gerekçelendirilmektedir (Weber, 2017, s. 407). Radkau (2008, 321), sürdürülebilirlik kavramının özünde ‘ekolojik’ değil ‘ekonomik’ öncelik ilkesiyle hareket ettiğini hatırlatır. “Kapitalist büyümenin, doğanın her seferinde daha yoğun sömürsüyle mümkün olduğu” (Bahçeci ve Görmez, 2019, s. 2315) gerçeği düşünüldüğünde “sürdürülebilirliğin, kapitalizmin ve kurumlarının kendi sürdürülebilirliği için bir strateji” (Aydoğan Boschele, 2020, s. 20) olarak kullanıldığı görülür. Bu konuda en keskin eleştirilerden birini ortaya koyan Ümit Şahin (2004), sürdürülebilir kalkınma kavramını, “başta yeşil politik hareketler olmak üzere, tüm ekolojik ve özgürlükçü akımlar için iyice tasarlanmış, üzerinde dikkatlice çalışılmış ve düşman topraklara gönderilmiş bir Truva atı” olarak tasvir etmektedir.

Günümüzde temel bilimlerin yeşerdiği Altın Çağ'ın “hâkim ilerleme ideolojisi, insanın doğa üzerindeki artan hâkimiyetini, insanlığın ilerleme ölçüsü olarak kabul etmekteydi” (Hobsbawm, 1996, s. 304).

Aydınlanmanın nesnelere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumuyla aynıdır. Diktatör, insanları güdümleyebildiği ölçüde tanır. Bilim adamı da nesnelere, onları yapabildiği ölçüde tanır. Böylece nesnelere ‘kendileri için’ var olmaktan çıkar, ‘bilim adamı için’ var olurlar. Bu dönüşüm sırasında nesnelere öz, her defasında aynı

biçimde yani egemenliğin dayanağı olarak ortaya çıkar. Doğanın birliğini bu özdeşlik oluşturur (Adorno ve Horkheimer, 2014).

Doğa ile bilim arasında kurulan ilişkinin böyle şekillenmesi, sürdürülebilirlik tartışmalarının merkezinde yer alan ve etraflıca değerlendirilmesine ihtiyaç duyduğumuz felsefi bir yoksunluğa işaret etmektedir. Günümüzde tekno-bilimsel-ekonomik söylemin temelini oluşturan aydınlanmacı düşünce ve bu düşüncenin temellendirdiği pozitivist paradigmanın akademik söyleme yansması ise sürdürülebilirlik kavramının eleştirel bir irdelenmeye muhtaç olduğunu göstermektedir.

Amaç ve Yöntem

Sürdürülebilirlik konusunun, Türkiye'deki üniversiteler ve yerel yönetimlerin bir süredir gündeminde olduğu, bu kavram setini etkinlik ve projelerine sıklıkla dâhil ettikleri görülmüştür. Sürdürülebilirlik söyleminin akademideki artan popülerliğine rağmen, söylemin akademisyenler tarafından nasıl alımlandığı ve akademisyenlerin konunun bilimsel çıktıları ile nasıl ilişkilendiğine yönelik detaylı bir inceleme mevcut değildir. Literatürdeki bu irdelenmenin noksanlığından hareket ettiğimiz bu çalışmada, akademisyenlerin sürdürülebilirlik kavramına yönelik algısı ve bu kavramın doğası itibarıyla sahip olduğu pratik ve kuramsal çelişkilerle nasıl bir ilişki kurdukları ve bu çelişkilere yönelik tutumları incelenmiştir.

Bu bağlamda 11 devlet üniversitesinden (Adıyaman Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi) araştırma alanları içerisinde sürdürülebilirlik anahtar kelimesi olan 30 öğretim üyesi (13 kadın, 17 erkek) ve bir bağımsız araştırmacı ile ortalama bir saat süren derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Tablo 1: Görüşmeciler Listesi).

Görüşmelerden derlenen veriler, eleştirel söylem analizi yöntemi ile irdelenerek sürdürülebilir kalkınma söyleminin akademide nasıl dolaşıma girdiği ve yerelleştirildiği incelenmiştir. Başka bir deyişle, küresel bir söylem olan sürdürülebilir kalkınmanın yerelde nasıl yeniden inşa edildiği ve bu inşanın tutarsızlıklarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda kapitalist kalkınma ideolojisi ile iç içe geçen sürdürülebilirlik söylemlerinin, daha iyi bir gelecek için çalıştığına inanan akademisyenlerin pratikleriyle sistemin yeniden üretimine sebep olup olmadığı sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Görüşme yapılan akademisyenlerin sürdürülebilirlik söylemi ile farklı biçimlerde ilişkilendikleri görülmüştür. İdeoloji ve söylemleri, yekpare bir bütün olarak algılama eğilimimize rağmen, “her söylemsel oluşum bir ölçüde açıktır ve dağılmayla, seçimle, bölünmeyle ve muhalefetle nitelenir.” Bu da bize “aynı söylemsel oluşum içinde farklı söylemlerin ortaya” çıkabildiğini göstermektedir (Purvis ve Hunt, 2014, s. 30). Böylece “bütün söylemsellik alanına egemen olma, farklılığın akışına el koyma, bir merkez inşa etme çabası olarak ortaya çıkmalarına” (Laclau ve Mouffe, 2012, s. 181) rağmen, söylemlerin her zaman alternatiflerin ve mücadelenin etkilerine tâbi olduklarını göstermektedir (Purvis ve Hunt, 2014, s. 30). Aynı söylemsel oluşumun içinde farklı söylemlerin ortaya çıkması, söylemsel oluşumun alımlanma biçimlerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Gardiner’e göre de Certeau, tüketim eylemini bile bir tür “sessiz üretim” olarak nitelendirmektedir. Böylece edebi bir metin bile yazarının amaçladığı niyetlerin dışında okunmasıyla bir tür üretime dönüşmektedir (Gardiner, 2001, s. 174-175). Bu bağlamda kalkınma ideolojisi çerçevesinde sürdürülebilirlik söylemini kuran yapıların ideolojik etkilerini anlamak amaçlı eleştirel/muhafif bir okuma ya da müzakereci bir okuma aracılığıyla ters yüz edilebilir (Hall, 2005). Hall’un ürettiği müzakereci okuma kavramı, kapitalist sistemin içinde kendine mücadele alanları açan, direnişin mümkün olup olmadığı üzerine düşünen iyimser bir ses tonu barındırmaktadır. Zira farklı okuma konumları, metnin kodlayıcısının niyetinin olduğu gibi aktarılacak sabitlenemeyeceğini göstermektedir (Oğuz, 2014, s. 131-132).

Bu bağlamda, akademisyenlerin sürdürülebilirlik söylemi ile ilişkilene tarzlarını incelerken, televizyon mesajlarının tüketimi ya da alımlanmasına odaklanan “Kodlama, Kodaçımılama” makalesinde Stuart Hall’un (2005) gösterdiği okuma biçimlerine referans vermenin faydalı olduğunu gördük. Hall için *egemen/baskın okuma*, iletilerin sorgulanmadan, iletiildiği şekliyle doğrudan kabul edildiği okuma biçimidir. *Muhafif/eleştirel okuma* ise okuyucunun, iletilerin yüklendiği bütün anlamları çözdüğü ve ideolojik etkilerini tümüyle reddettiği bir okumadır. Bu iki zıt yönelimin arasında yer alan *müzakereci okuma*, egemen anlamların alıcı üzerinde kısmen etkili olduğu, kod açanın ideolojik etkilere kısmen eleştirel bir mesafe alırken, kısmen de kabul ederek okuduğu bir tarzdır (Hall, 2005). Televizyon mesajlarının alımlanmasında, üretim yapılarının, söylemin başlangıç noktasını oluşturmasına rağmen kapalı bir yapı kuramadıkları ve mesajın sadece arzu ettikleri biçimde alımlanmasını kontrol edemedikleri gibi (Hall, 2005, s. 87)

sürdürülebilirlik söylemi de konuyla ilişkilenen akademisyenlerin, söylemi okuma ve ilişkilendirme biçimleri çerçevesinde farklı tarzlar ve tutumlar üretmektedir.

Sürdürülebilirlik Söyleminin Anlamı Üzerine

Görüşmecilerden sürdürülebilirliği tanımlanmaları istendiğinde çoğu akademisyenin, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP) [United Nations Development Programme (UNDP)] güncel tanımını neredeyse ezbere aktardıklarını gördük. Egemen okuma tarzını benimseyenler sürdürülebilirliği, 'enerjinin doğaya zarar vermeden temini' (09; Enerji Müh.), 'çocuklarımıza bırakabileceğimiz miras' (03; Enerji Müh.) ve 'pazarı genişletmek, ürünün devamını sağlamak, kaynağı etkin kullanmak ve çevreye zarar vermemek' (14; İşletme) olarak nitelendirdiler. Kapitalist büyüme ile sürdürülebilirlik arasındaki çelişkiyi görmezden gelenler, büyümenin sürdürülebilirlik ile çelişkili olmadığını iddia ettiler. Hatta bir akademisyenin güncel tartışmaların göbeğinde yer alan dirençlilik kavramını daha önce duymamış olması, sürdürülebilirlik konusunun popüler olmasından dolayı araştırma projelerinde adının geçirildiği ancak konuyla ilgili güncel tartışmalara aşina olunmadığını göstermiştir.

Özellikle mühendislik alanlarında çalışanların sürdürülebilirliği açıklarken, kapalı sistemler üzerinden örnekler vermeleri, ekolojik ve bütüncül bir bakış yerine kontrol edebildikleri uzmanlık alanlarının dışından soru üretmeye yatkın olmamaları, söylemin ideolojik etkilerinin en çok hissedildiği grup olduklarını düşündürmüştür. Bu konuda eleştirel düşünme pratiğinin eksik olduğu yönünde yönünde öz eleştiri yapan mühendisler de mevcuttur. Örneğin bir görüşmeci kendi alanı için, "bu alanlarda yetişen, çalışan insanlar meselenin sosyo-politik bağlamıyla ilgilenmedikleri için sürdürülebilirliğin toplumsal çıktıları üzerinde düşünmüyorlar" (04; İnşaat Müh.) diyerek sürdürülebilirliğin ekolojik ve politik boyutlarına yönelik okuma ve düşünme pratiklerinin eksik olduğunu itiraf etmiştir:

Türkiye'de kanun ve mevzuatta sorun yok ancak uygulama problemleri ve denetleme eksik. ÇED'in uygulanmadaki sorunları çok. (23; Kamu Yönetimi)

Yeşil enerji ve atıkların kontrol edilebilirliği sürdürülebilir ekonomi ile mümkün. Ama konunun çevresel boyutu politik. (07; Enerji Müh.)

Öte yandan meseleyi 'politik' olarak kabul eden ya da politika-bilim ilişkisini reddeden pozitivist (aydınlanmacı) konumlanmanın, 'bilim, politikadan uzak olmalı' söyleminin dillere pelesenk olmasının katkısı olduğu söylenebilir. Böylece sürdürülebilirlik onların incelediği mikro bağlama hapsedilmekte ve bilimsel

çıktıların etik sonuçlarından kendilerini muaf tutmalarına ve bir tür vicdani hesaplaşmadan kaçınmalarına yardımcı olmaktadır. Bu durum; egemen okumayı benimseyenlerden bazılarının, sürdürülebilir kalkınmanın da ciddi anlamda savunuculuğunu üstlenmeleri, ekolojik sınırlar konusunu göz ardı etme eğilimleri olduğunu göstermektedir:

Petrol zengini olan bir ülke düşünün. Rezervlerinin tamamını şimdi çıkarıp rasyonel kullanmadığını düşünün. Gelecek nesillerin hakkı olan zenginlikten niçin faydalanmasın? (24; Ekonomi)

İktisatçıların bir kısmı da -ben katılmıyorum- çevreye ve doğal kaynaklara duyarlı olacaksak o zaman şu anki insanların refahlarını artırmadan devam edeceğiz diyor. Hayır efendim, öyle bir şey yok! Hem bugünkü insanların refahını artırıp hem gelecek nesillerin ihtiyaçlarını, refahını sağlayacak yol ve yöntemleri ortaya koyuyoruz. (24; İktisat)

Aydınlanma sonrasının insan merkezli (antroposentrik) düşünce içinde gelişen modernite projesinin kültürel birikimi, sanayi devriminin aracılığıyla üretim ve tüketim hızını artırmıştır. Dönemin insan merkezli ahlakı, ekolojik sistemin parçalarına salt araçsal olarak yaklaşılmasına ve doğanın sadece insanların hazzını artırmanın, refahını geliştirmenin aracı ya da nesnesi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Aydoğan Boschele, 2020: 13).

Egemen okuma pratiğinin yanı sıra “liberal, Marksist ve orta yolcuların” (23; Kamu Yönetimi) olduğunu ifade eden görüşmecilerin, müzakereci bir konumlanmayı tercih ettikleri görülmüştür¹. Bu şekilde konumlanmayı seçenlerin, alan itibariyle bilimsel çıktılarının pratik uygulamalarıyla uğraşanlar olduğu belirtilmelidir:

Marksistler, iktisadi kalkınma söz konusu olduğunda çevre sorunları görmezden geliniyor, diyorlar. Sürdürülebilir kalkınma değil, gelişim diyorlar. Tümünden sürdürülebilirliği reddetmek mümkün değil. BM, sürdürülebilir kalkınma ve çevre sorunları konusunda gündem oluşturdu. (23; Kamu Yönetimi)

¹ Kimi görüşmecilerin kayıt altında olmanın baskısı ile eleştirel söylemlere temkinli yaklaştıkları görülmüştür. Ancak çoğu satır aralarında da olsa eleştirmekten geri durmamış ve görüşme sürecinde açılarak daha cesur ifadeler kullanmaya doğru meyletmışlerdir. Yine de net bir eleştirel duruş sergilememeleri dolayısıyla müzakereci grup içinde düşünülebilirler çünkü mesleki açıdan güvenceye ilişkin endişeleri, radikal dönüşümsel bir okuma yapmaları önünde engeldir.

Bu alanda üreten akademisyenlerin yer yer ‘umut’ adı altında ekolojik krize yönelik içinde bulunduğumuz durum karşısında naif bir tutum içerisinde kaldıkları görülmüştür. Öte yandan sürdürülebilirlik ekosistemini üreten kavramsal ve politik bağlama yönelik eleştirel bir iyileştirme hedefi belirlemeden, sorunu üreten mekanizmaların söylemlerini olumlu bir gelişme olarak okumanın naif bir kabullenmeden öte bir etkisi olmayacağı düşünülmektedir. Zira, Cummings’in de (2017) vurguladığı gibi SKH, ‘evrensel’ bir gelişme gündemi içinde kurgulanmasına rağmen önemseydiğini iddia ettiği yerel gerçeklikler ve bilgidan aslında faydalanmadığı için samimi ve elle tutulur bir dönüşüme doğru ilerlediğimizin habercisi olarak kabul edilemez.

Sürdürülebilirlik söylemini müzakereci bir tarzda okuyanlar, kavramı “gezegenin devamlılığı için bir tür zorunluluk” (02; Çevre Müh.) olarak değerlendirmekte ve eleştirel bakışlarını merkezi ve yerel yönetimlerin uygulama ve denetleme biçimlerine yöneltmektedirler. Başka bir deyişle; sürdürülebilirlik ideallerine bağlı kalıp sürdürülebilir kalkınma hedeflerini, pratiğe dönüşme biçimleriyle eleştirmektedir:

Sürdürülebilirliği, koruma ve kullanım dengesini sağlamak üzerine olarak algıyorum. Kaynakların kısıtlı olmasını kabul ederek, iklim değişikliğinin etkisi vs. bütün bunların varlığını hesaba katarak gelecek nesilleri bunlardan mahrum etmemek olarak tanımlıyorum. (10; Şehir ve Bölge Planlama)

Bu yaklaşıma sahip akademisyenler, sürdürülebilirliğin yapısal eleştirisi yerine kapitalist üretim ve tüketim biçimlerinin meydana getirdiği ekolojik tahribatı azaltmaya yönelik revizyonist ve liberal yeniden düzenleme arayışına meyletmektedirler. Bu eğilim, ekonomik bir yeniden yapılanmaya pek sıcak bakılmadığından bazı ekonomik maliyetlerin kaçınılmaz olduğunun kabulü ile doğanın tahribatını göz adı ederek bu hususta bir körleşme yaratmaktadır:

Toplumsal, ekonomik ve çevre boyutlarının kesişim alanında sürdürülebilirlik yer alır. Çevreye yapılan her etkinin ekonomik bir maliyeti var. (02; Çevre Müh.)

Müzakereci okumanın içerisinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin, yapısal eleştiriden muaf ele alındığı durumlarda, retorik açıdan güçlü ancak çelişkileri gizlemeye yönelik ve bireysel çözümlere meyleden bir tarzla karşılaşılıyor:

İnsan olarak üretim ve tüketim biçimimizi, dünyayı kavrayış biçimimizi değiştirmedığımız sürece uçurumdan aşağı yuvarlanan bir

teknedeyiz hep birlikte, o hedefler gazı almak değil, en azından çorbada bir tuzumuz var demek. Bir umut olma şansı var. Bir fark yaratmak mümkün mü? Benim pozisyonum o. (21; Mimarlık)

En sorunlu taraf ise çözüm önerilerinin, ekonomi-politik alandan bireysel çabalara indirgenmesinde görülmektedir. Sürdürülebilirlik pratiklerini eleştiren ancak akademi dışındaki pazarlarda yeniden üretenlerin, buldukları çelişkili pozisyonu, dirençlilik kavramını işe koşarak ikame etmeye çalıştıkları görülmüştür:

Dirençlilik sürdürülebilirlikten daha önemli. Sürdürülebilirlik, modası geçmiş, anlamını yitirmiş bir kavram. Türkiye’de bir balon! Bence şu an için sürdürülebilirlik anlamını yitirmiş, bugünün dünyasında bir anlamı yok. (17; Şehir ve Bölge Planlama)

Öte yandan sosyal bilimciler, dirençliliği neoliberalizmin yeni fetişi olarak görmekte (Neocleous, 2013) ve bu kavramın da sürdürülebilirlik kadar eleştirilerin hedefinde olduğunu düşünmektedirler. Nihayetinde dirençlilik söylemleri de politik-ekonomi bağlamında bir dönüşüm önermek yerine sorumluluğu, bireysel çaba ve farkındalığa teslim etme hususunda sürdürülebilirlik söyleminden çok da farklı bir yere konumlanmamaktadır:

Dirençlilik kavramı daha çok Amerika Katrina Kasırgası sonrası gündeme geldi. Konu yine ekonomik dirençlilik üzerine geliyor. Fiziksel altyapı, doğal afetler karşısında kentler nasıl güçlü olur evet önemli ama öte yandan en büyük dirençlilik sosyal dirençlilik yani Japonya’da çok örnekleri var. Mahallelik bilinci, deprem sırasında kimin, hangi görevi vs., en yakın toplanma alanı nerde (bu alanlar da alışveriş merkezi oldu) o zaman lafta kalıyor, pratik karşılığı olan bir şey olarak kalıyor. Bir görev dağılımları yapsak, apartman olarak görevimizi bilsek, kim kimden sorumlu... Sosyal dirençlilik böyle bir şey. (30; Mimarlık)

Sürdürülebilirliğin BMKP’nin SKH çerçevesinde belirlediği baskın tanımına eleştirel yaklaşanlar, kavramı bir “rant kapısı” (06; Halkbilim), “balon” (15; Şehir ve Bölge Planlama) ve “makyaj” (08; Mimarlık) olarak değerlendirmiştir:

“Neyi nasıl koruyacağız? Vahşice sömürmek, köksüzlük... Pastadan payını alamayanlar sürdürülebilirlik konusunda gönüllü olmazlar”. (06; Halkbilim)

Sürdürülebilirliği modern yaşamı bir tür revize etme, ayar verme süreci, modernleşme sürecinde çevresel, kültürel, sosyal problemleri

revize etme... Sistem, makyaj olarak sürdürülebilirliği kullanmaya devam edecek. (08; Mimarlık)

Sürdürülebilir şehircilik, sürdürülebilir mimarlık, kaynakların sürdürülebilirliği gibi temalarda karşımıza çıkmaya başladı. Burada benim dikkatimi çeken sürdürülebilirliğin kavramsal, ideolojik ve toplumsal, hangi tarihsel bağlamda ortaya çıkan ve dolaşıma giren bir kavram, hangi pratiklerle nasıl ilişkilendiğine dair derin bir düşünce ve kavrayış yok. (18; Sosyoloji)

Dönüp dolaşıp iş hep ekonomiye geldiği için sürdürülebilirlik söyleminin içinin boş olduğunu düşünüyorum. (30; Mimarlık)

Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ile ekolojik sürdürülebilirlik çelişiyor, klasik iktisatta konunun çok fazla yeri yok. (19; Ekonomi)

SKH gündeminin çevre, toplum, ekonomi arasındaki ilişkiyi yeniden örgütleyerek ekonomiye görece daha az ve çevreye de en büyük önemi attığına ilişkin paradigma değişikliğine yönelik çerçevesinin, akademisyenlerin gerek anlatılarına gerekse de uygulamalarına yansımadağı görülmüştür. Bu bağlamda paradigma dönüşümünün hayata geçmediği açıktır:

Kim için sürdürülebilirlik sorusunu sormadan ve onun içerisindeki güç ve menfaat ilişkilerini sorgulamadan politika ajandalarına hizmet etmiş oluyorsunuz. Ben bu kavrama başından beri mesafeli olmuş bir akademisyenim. (22; Şehir ve Bölge Planlama)

Sürdürülebilir kalkınma bir kalkınma anlayışıdır, sürdürülebilir turizm de bir turizm anlayışıdır, bir bakış açısıdır. Kendimizi sorgulamamız gereken bir dönemden de geçiyoruz. (27; Turizm)

Eleştirel okuma biçimini benimseyenlerin vurguladığı önemli bir noktanın da sürdürülebilirliğin özünde insan türüne yönelik bir çaba olduğunun ayrımına varmaları ve bu kavrayıştan hareketle sürdürülebilirliğe yönelik pratikleri ve idealleri özünde insan merkezci (antroposentrik) ve türcü bir yaklaşım olmakla eleştirmeleridir:

Benim bakış açım, en nihayetinde neyi sürdürmek istiyoruz dediğimizde işin şeyi belli olur. Nihayetinde insanoğlu ve esasında kapitalizmin devamlılığı sürdürülmek istenen. Brundtland Raporu bile BM'nin ekonomi zirvesinin bir çıktısı. Asıl sürdürülmek istenen ekonomik sürdürülebilirlik ve insan türünün devamlılığı. Bütün bu söylem havuzundan baktığımızda insanı her şeyin önüne koyan, hümanizm ve aydınlanma da insanı öne alan şeyler. Diğer türler

gözden çıkarılabilir, bu da ayrımcı, türücü bir yaklaşım! (...) Türkiye doğayı hep ağaç üzerinden söylemleştiriyor. Faunası, yer altı su kaynakları vs. yok. Yasal mevzuatlar da hep bu yönde. Ağaç sevdalıyız ama gelin görün ki doğayı algılayışımız bile ne kadar sınırlı. (30; Mimarlık)

Sürdürülebilir Bir Gelecekte Üniversitenin Rolü Üzerine

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de yükseköğretimin 1980’li yıllardan günümüze gelişen “bilgi ekonomisi” ideolojisinin metalaştırma ve özelleştirme politikalarına maruz kalarak, rekabetçi bir tavır çerçevesinde yeniden örgütlendiğine şahit olmaktayız (Callinicos, 2006b, s. 8, 12). Özellikle 2012 yılında TÜBİTAK 1513 programı desteği ile öncü üniversitelerde Teknoloji Transfer Ofislerinin (TTO) kurulmasıyla yerleşen ‘üçüncü kuşak üniversite’ ideolojisi, bilimsel bilginin anlamı ve bilim insanının rolü üzerinde büyük bir dönüşüm öngörmekteydi. İnovasyon kavramı öncülüğünde yol alan bu ideolojik yönelimi benimseyen akademisyenlerin, üniversitenin rolünü doğrudan ekonomik bir model ile ilişkilendiren ve üniversitelerin ‘ekonominin değişen ihtiyaçlarına tabi olması’ ve ‘bilginin refah yaratmada kullanımında daha iyi bir ilerleme’ (Department for Education and Skills, 2003) olarak yeniden tanımlanmasına yönelik neoliberal dönüşümü sorgulamadan içselleştirmiş oldukları görülmüştür:

Eğitim sistemlerinde inovasyonla bu işlere girmek gerek, doğal kaynakların doğru yönetimi. (04; İnşaat Müh.)

Bu bağlamda Sarı ve Karabağ Sarı’nın (2014, s. 58), “Eleştirel bilgi, hakikat ve akıl gibi temel kavramların değersizleştirilerek özgür üniversite anlayışının aşındırıldığına” yönelik tespitleri bizce yerindedir. Bunun yanı sıra, “doğa bilimlerinde hâkim olan bilginin metalaşması, sosyal ve beşerî bilimler için de geçerli hâle gelmiş görünmektedir.” Üniversitelerin ‘girişimcilik, rekabetçilik ve kalite’ ideolojileri etrafında geçirdiği neoliberal dönüşüme paralel olarak üniversiteli gençlik de kapitalist piyasaya uyumlu, tüketim ve haz peşinde, bireyci ve kariyerist bir profille görülür olmuştur” (Sarı ve Karabağ Sarı 2014, s. 49).

Üniversitenin sürdürülebilirlik gündemi ile ilişkisine yönelik baskın okuma biçimine sahip akademisyenlerin bilginin metalaşması yönündeki mülkiyetçi kabullerden yola çıkan tutumları, onları bu kalkınmacı ideolojinin dolaylı ya da dolaysız savunucuları hâline getirmektedir. Bu nedenle BMKP’nin gündem değişikliğinde iddia ettiği gibi ekolojiyi ekonomik modelin önüne koymasına rağmen, sürdürülebilir kalkınmanın alternatif modelleri (küçülme kuramları, müştereklere ve

yerel yönetimlere odaklanan akımlar vb.), kalkınmacı ideolojinin baskın sesi altında kendilerini duyurmakta güçlük çekmekte, duyuldukları yerde ise “ekonomik gerçeklikler” olduğu iddiası ile küçümsenip yok sayılmaktadırlar:

Toplumlarda kitlesel yok olmalar var, doğal sistemlere adaptasyon şart. Optimum noktaları belirlemek, kaynakları iyi tanımlamak belirlemek, üst sınır koşulları iyi konulmalı. Toplumlara adapte etmek lazım yoksa sürdürülemez. (04; İnşaat Müh.)

Girişim güzel ama planlamada sıkıntılar var. Türkiye’de birçok alanda tecrübe sahibi insanlar var ama işin başında kimler uzman onlarla yola çıkılma planlaması eksik. Sürdürülebilirlik baştan tam öngörülemediği için bazı şeyler yara alıyor ya da uzmanların söylediği dikkate alınmadığı için. (03; Enerji Müh.)

Uzmanlık vurgusuyla kapitalizmin çelişkilerinin üstünün örtülerek sorunun teknik bir meseleye indirgenmekte olduğunu görmekteyiz. Adorno, teknik akılsallığı, “teknik toplum üzerindeki iktidarının, ekonomik açıdan en güçlü olanların iktidarına dayandığı gerçeğini” hatırlatarak “kendine yabancılaşmış toplumun karakteri” olarak yorumlamıştır (2007: 49). UNESCO’nun ‘teknolojik-bilimsel model’ (UNESCO, 2005: 5) olarak söylemselleştirdiği kalkınma modelinin, bilginin parasal değerine ve bireysel mülkiyete yönelik içerdiği vurgular nedeniyle ‘teknolojik-bilimsel-ekonomik’ olarak tanımlanması gerektiği ileri sürülmektedir. (Cummings vd. 2017, s. 738). Bu söylemin ABD, Japonya ve Avrupa’da olduğu gibi (Hornidge, 2011) Türkiye’de de hâkim olduğu görülmektedir. BM Kalkınma Programı’nın SKH gündemi, problemlerin politik sebepleri ve dolayısıyla da kalkınma kavramının uzlaştırılmaz çelişkileriyle yüzleşmekten kaçınmaktadır. Bu kaçınmanın özünde, ‘az gelişmişlik’ olgusunu, bir tahakküm dinamiğinin ve uluslararası politik kararların bir sonucu olarak değerlendirmek yerine konu ‘teknik’ bir meseleye indirgenerek (Ziai, 2016, s. 49) küresel kapitalizmin çelişkilerinin üzeri örtülmektedir. Bu indirgemeci söylem irdelendiğinde, sürdürülebilir kalkınmanın özünde uzlaşmaz iki kavramı bir araya getirerek “rakip politik görüşlerden insanların üzerinde uzlaştığı büyümlü bir anahtar sözcüğe dönüştüğü”, bu yolla “siyasal bir tutkal” gibi işlev görerek (Şahin, 2004, s. 1) dönüşümsel bir sistem analizinin etrafından dolandığı, böylece kapitalist sistemi yeniden ürettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan eleştirel bir konumlanma içerisinde yer alan akademisyenler konuyu farklı değerlendirmektedir:

Hep puana göre çalışıyoruz şu an. Özellikle idareler açısından bakarsanız kaynakları nasıl dağıtacaklarına yönelik bir

derecelendirme olarak görüyorlar bu şeyleri. (17; Şehir ve Bölge Planlama)

Ekolojik kentler deniyor, dirençlilik deniyor, sanki bu mesele sadece teknik çözümlerle üstesinden gelinebilecek bir meseleymiş gibi algılanıyor. (...) Tekno-bilimselcilik. Bu da bir ideoloji esasında. Kentteki toplumsal ve mekânsal sorunlara sadece teknolojik çözümler bulma yani teknik olmayan sorunlara teknolojik çözümler bulmaya çalışma şeklinde görüyoruz. Bu bir ideolojik pozisyon. Ama belirli bir problemi teknolojik araçlarla çözebilirsiniz ama bu problemin çözüldüğü anlamına gelmez, yerini değiştirirsiniz. (18; Sosyoloji)

Üniversitelerdeki neoliberal dönüşüm, üniversitelerin rekabet ve kâr mantığı içerisinde kendisini endekslerde yukarı çekme gayretiyle görünür hâle gelmektedir:

Sürdürülebilir kampüs girişimlerinin, birtakım endekslerde sıralamaya girmek adına ele alındığını görüyoruz. (01; Mimari Restorasyon)

'Bilimi, bilim için yaptığını' iddia eden bazı akademisyenlerin, kariyer planlarına 'akılcı' bir biçimde yön vermeleri, üniversitelerdeki dönüşümün bireyseldiği ve mülkiyetçiliği nasıl körüklediğini örneklemektedir.

Doçent olana kadar bizim sistemimiz kimseyle iş birliği yapmamızı teşvik etmiyor. Şu an iş birliği yapanlar aşırı idealist, kendini harcayan insanlar. Puanlamaların vs. değişmesi gerekiyor. (26; Kimya Müh.)

Disiplinler arası çalışma ve sürdürülebilirliğin etraflıca tartışılmasının önemi belirginleşirken, güncel üniversite modelimizin bu dönüşüme aracılık edecek altyapı ve ortamı sağlamadığı görülüyor:

Ne kadar farklı disiplinle bir araya gelip üretirseniz konuya daha geniş bir perspektiften bakabiliyorsunuz. Üniversitelerimizde insanları sosyal olarak bir araya getirip yeni fikirler üretebileceğimiz mekânlarımız yok. (15; Şehir ve Bölge Planlama)

Disiplinler arası çalışmaların yaygınlaşması ve sürdürülebilirlik konusunda kamusal farkındalık yaratılması önemli ancak bunu yapmanın kısa vadeli çıkarlar ile örtüşmemesi nedeniyle uygulanması zor. (23; Kamu Yönetimi)

Farklı disiplinler farklı amaçlarla kullanıyor o da bir karmaşa yaratıyor. Hiçbir mühendis politik ekolojiden haberdar değildir. Sosyal bilimleri kabul etmemek gibi bir tavır var. Böyle problemler

sürdürülebilirlik konusundaki çalışmalar da yansıyor. (20; Şehir ve Bölge Planlama)

Ben böyle bir paradigma değişikliği hissedemedim. Daha yeni 1001 projesi yazdık, biz bu kadar şey vereceğiz ama bunun ekonomiye katkısı olmayacak şekilde bir anlayışla karşılaştık. Kâğıt üstünde kalacak bir yaklaşım gibi. İyi niyetli çabalar var ama liyakate dikkat ederek fonları vermeyi, onları geliştirmeyi öncelemeyi başaramıyoruz. (25; Ekonomi)

Özetle, üniversitelerin sürdürülebilirlik ile kurduğu ilişkinin, derecelendirme (*ranking*) sistemlerinin yarattığı yarışma ekosisteminin ötesine gidemediği anlaşılıyor. Bu konuda en sorunlu konumlanmanın ise müzakereci alan olduğunu düşünmekteyiz. Bu tavır, akademisyenleri neoliberal ideoloji içerisinde kendilerine yer açmaya, bu ideolojinin sermayenin kâr dolaşımına sokmaya çalıştığı üniversite ve bilginin dönüşümüne daha eleştirel gibi görünmekle birlikte destek verdikleri bir pozisyona konumlanmaktadır:

Yeşil ekonomi de bir sektör, bazı okullar buna dayanarak çok güzel çalışmalar yapıyor. Bir taraftan ekonomik sektör bu ve onu da destekliyor. İki ucu farklı değnek, çok kötüdür de diyemeyiz, çok iyidir de. (20; Şehir ve Bölge Planlama)

Biz BMKP'nin kalkınma programının tanımına sadık kalıyoruz, kamu yönetimi olarak. Kamu yönetiminin iki boyutu var, sürdürülebilirliğe dört elle sarılmış bir liberal bakış açısı var, her şeye bir cevap olabileceğini düşünenler var. Bir de karşısında olanlar var. Sürdürülebilirlik kavramı, iktisadi anlamda aslında piyasa sistemi içerisinde çevre sorunlarına çözüm üretmeye çalışan kamu yararını gözetten bir kavram değil diyenler var. Bir üçüncü yol da var; daha ılımlı, sürdürülebilir kalkınma demeyen, gelişme diyenler var. İktisadi temel üzerine böyle bir yaklaşım kurarsanız çevreyi ve doğal kaynakları nasıl sürdürülebilir bir biçimde yöneteceksiniz. Önceliğiniz iktisadi büyüme ise gayrisafi milli hasılanın artmasıysa bunu nasıl sürdürülebilir nitelikte koruyacaksınız. Buna tümünden karşı olanlar Marksist yaklaşım. Ben biraz orta yoldayım, sürdürülebilirlik üzerine Rio zirvesinden bu yana BM'nin sürdürülebilirlik konusunda çok yol kat ettiğini düşünüyorum. (23; Kamu Yönetimi)

Sürdürülebilirliğin bir 'moda' (*hot topic*) terim olarak yaygınlaşmasına paralel olarak gerek kavramın içinin boşaltılması gerekse bir çıkar aracına dönüşmesi konusundaki endişeler de kimi akademisyenler tarafından sıkça dile getirilmektedir:

Bu konuda da ticari firmalar, pür kapitalist terminoloji içinden (ısı yalıtımı, yenilenebilir enerji vs.) tam odağına yerleşmiş durumda. Her gün sertifika duyuruları geliyor. Kavram olarak çok popülist, içi doldurulmaya çok müsait bir kavram. (21; Mimarlık)

Çok geniş bir çatıyı kapsadığı için neresine savrulursak savrulalım bir miktar altında kalıyoruz. Ekonomik, sosyal, çevresel birçok alanda sürdürülebilirlik kapsayıcı bir çatı hâline gelmiş durumda. (29; İnşaat Müh.)

Bir de kendini sürdürülebilirlik uzmanı olarak satanlar var. Mekâna, doğaya, kente dair araştırma yapan bir insan sürdürülebilirlikle ilgili çalışıyordur zaten. Sürdürülebilirliği 'şey'leştiriyorlar. İnsan yaşamının çeşitli alanlarında vuku bulan ya da bulmayan bir şey sürdürülebilirlik. Sürdürülebilirliğin uzmanı olmaz. Bu anahtar kelimeyi yazmayan bu konuyu çalışmıyordur da değildir. (22; Şehir ve Bölge Planlama)

Eleştirel konumlanan bir akademisyenin, müzakereci konumlananlar hakkındaki keskin eleştirisi, içinde bulunduğumuz mecranın durumunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

Cehennemnin yolu iyi niyet taşlarıyla doludur der, Goethe. Akademik olarak bu safdillliği ve politik şeyin bir aracı olmayı biraz da öğrenmemiz gerekiyor. O yüzden karşılığı olmayacak bir şeye hem tavır hem muhalif söylem geliştirmek gerekiyor. Türkiye'nin en büyük eksiği bu, olmayacak duaya âmin dememek gerekiyor. Çünkü neoliberal sistemde çok yeni bir şekilde post-truth bir çağda yaşadığınız için bu hakikat sonrası çağda bilen kişinin erozyonu var. Akademiye liyakat bambaşka bir mekanizmayla çalışıyor şu an. (30; Mimarlık)

Eleştirel olmayan tüm konumlanmaların ortak özelliği, bilgi ile iktidar ilişkisini yok sayan ve akademik üretimin politika ile ilişkisini kesen bir söylem seti içerisinden konuşmalarıdır. Öte yandan birçok sosyal bilimcinin dikkat çektiği üzere, günümüz toplumu açısından sürdürülebilirlik; ekolojik, toplumsal ya da ekonomik bileşenleriyle birlikte aynı zamanda politik bir olgudur. Sürdürülebilirlik yönündeki tüm pratikler de nihayetinde uluslararası düzlemde yerele siyasetin içinden geçmektedir. Sürdürülebilirlik gündemi sadece insanı değil tüm doğayı merkeze alması gereken yeni bir anlayışın, bu katmanların tamamına sirayet etmesi ile mümkündür. Ancak bu sancılı dönüşüm, sosyal-ekonomik-siyasi modellerimizde de büyük değişiklikleri talep etmektedir. Bu nedenle sürdürülebilirliğin, kalkınma

temelinde inşasının en büyük silahlarından birisi de bu düzlemler arası bağı koparmasıdır:

Üniversite dediğimiz yer sınırları topluma kapalı bir yer olur, yoksa çürür. Hayatı değiştirmek için siyasetin içinde olmalı. Siyaset ve toplumun dışına koyduğunuzda burası çürüyor. (22; Şehir ve Bölge Planlama)

Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Karnesi Üzerine Düşünceler

Yükseköğretim kurumlarındaki neoliberal dönüşümün, bilgi ve akademik çalışmaların yapısı üzerinde yarattığı dönüşüm, Türkiye'nin merkezî ve yerel yönetimlerinin sürdürülebilirlik açısından pratikleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Egemen okuma içinde konumlananların konuyu teknik bir alandan okuma çabalarına rağmen, şahit oldukları olumsuz gidişatın kendilerinde bir endişe hâli de yarattığı görülmektedir:

Şu an sadece teknik boyuttan görüş bildiriyorum, bu konuda hiç düşünmedim ama makyaj olmamasını diliyorum. (29; İnşaat Müh.)

Öte yandan eleştirel okuma biçimi içerisinden Türkiye'nin sürdürülebilirlik politikalarının temelsiz, bilimsel ve felsefi birikimden faydalanmadan yüzeysel bir biçimde kurulması da eleştirilerin hedefi hâline gelmektedir:

Eleştirel bir sorunsallaştırma görülüyor. Ne adına sürdürülebilirlik? (18; Sosyoloji)

Akademisyenlerin Türkiye'nin sürdürülebilirlik iklimine yönelik bakış açılarının genellikle olumsuz olduğu görülmüştür. Egemen anlatıyı benimseyenler, sürdürülebilirlik alanında gördükleri sorunları, Türkiye'nin 'gelişmişlik seviyesi' ile ilişkilendirmektedirler.

Gelişmişlik şöyle tarif edilir: Kişi başına düşen gelir, ortalama ne kadar okul okuduğu, beklenen yaşam süresi, gelir düzeyi iyiyse gelişmiş kabul edilir. BMKP'ye göre 2003 yılında Türkiye 94. sıradaymış, 2019 tahminlerine göre 54. sıraya gelmişiz. Dünyada belki milyarlarca insan ekonomik gelişmeyi öne almak zorunda çünkü temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundalar. Bu konular (sürdürülebilirlik) biraz ileri konular. Ülkemize de birkaç dönem sonra gelebilir. (19; Ekonomi)

Bu konuda "Latin Amerika kökenli Bağımlılık Okulu, Samir Amin, Andre Gunder Frank, I. Wallerstein olmak üzere yeni Marksizmin öncü kuramcıları kalkınmacı retoriğin eleştirisini yapmış ve kapitalist sistem içinde kalınarak az

gelişmiş ülkelerin kalkınmasının olanaksızlığı üzerinde ısrarla durmuşlardır”. Zaman içerisinde öngörülerinde haklı oldukları anlaşılan kuramcılar, kapitalizmin mantığının toplumsal sorunlara ve kaygılara yabancı olduğunu iddia etmekteydiler (Başkaya, 261). Dolayısıyla sanayileşmeyle denk düşünülen ‘gelişmişlik seviyesi’, Türkiye’nin sürdürülebilirlik yönünde at(a)madığı adımların bir gerekçesi olarak görülmekte, bu durum gelişmiş-gelişmemiş ülke ayrımının ekolojik sömürüyü de kapsayan sömürgeci politikalarından ayrı tutamayacağımız gerçeğini gölgelemektedir. Bu anlayışı benimseyen akademisyenler, ekonomik sürdürülebilirlik ile ekolojik sürdürülebilirliğin çelişkili olduğu gerçeğini reddetmeseler dahi, sürdürülebilirliğin ‘gelişmiş’ ülkelerin dert edinebileceği bir refah seviyesini gerektirdiği, bu sebeple ‘gelişmekte olan ülkelerin bu ‘hassaslıktan’ muaf olabileceklerini ima etmektedirler:

Özellikle gelişmesini tamamlayamamış ülkelerde şöyle bir sorun var: Sürdürülebilirlik konusunda ortaya çıkan alternatiflerin maliyeti çok yüksek. Yapılması gereken yatırımların finansmanı karşılanamıyor. Yapılan kalkınma planları daha kısa dönemli, iktidarların sandığa gittiği dönemlerde yapıldığı için sürdürülebilirlik pek fazla göz önüne alınmıyor yani çevrenin, ağacın, suyun korunması çok ciddiye alınmıyor. Her iktidar kendine oy getirecek, iktidarda kalmasını sağlayacak popülist politikalara daha fazla yöneliyor. (24; Ekonomi)

İkinci eleştirel alanın ise merkezi ve yerel yönetimlerin pratikleri ekseninde kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda doğal alanların sermayenin tekeline büyük miktarlarda kâr elde edilecek şekilde tahsis edilmesi ve bu alanları kullanan yerel halkın mülksüzleştirilmesine yönelik eleştiriler, akademisyenler arasında yaygındır:

Rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, güneş enerjisi sürdürülebilir enerji olarak düşünülüyor. Bir defa bu enerjiler deregüle edilmiş bir enerji piyasasında üretiliyor yani kamu üretmiyor, teşviklerle, kamu arazilerinin, ormanların, meraların hatta köylülerin özel mülkiyetlerin acele kamulaştırılmasıyla oluyor. Devlet buna alım garantisi veriyor. Hepimize ait olan doğal alanlar sadece onlara tahsisi ediliyor. Bir sürü projede ÇED’in olumsuz raporlarına rağmen üretimi durdurmuyorlar. (18; Sosyoloji)

Bu bağlamda mevzuatların yeterli olduğu ancak ceza sisteminin uygulanmadığı konusunda hemfikir olunduğu görülmektedir. Yeni çevre politikası söylemlerinin yasa ve yönetmeliklere girse de uygulamalara sirayet etmediği ve kurumsallaşmadığı anlaşılmaktadır:

Türkiye’de olumlu gelişmeler var. Planlar çok başarılı, iklim eylem planımız var, biyolojik çeşitlilik vs. Yasal anlamda olumsuz bakmıyorum. Asıl problemimiz uygulamada. Mesela ÇED projeleri ekolojik sürdürülebilirlik açısından denetleyen bir kamu politikası aracı aslında. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde sizin inşa faaliyetlerinizi ekolojik sürdürülebilirlik açısından denetleyen bir birim. Çevre konusunda çok tutarlı açıklamaları var. Yasal anlamda çok başarılı. Ama uygulamada güçlü bir firmanın yaptığı HES projesini onaylayabiliyorsanız, ciddi ekolojik zararı olabilecek bir projeyi siyasi ve iktisadi ilişkileriniz dolayısıyla kabul edip o bölgedeki tüm canlıların yaşam alanlarının tahrip edilmesine sebep oluyorsunuz. (23; Kamu Yönetimi)

Buna mukabil merkezî ve yerel yönetimlerin akademisyenlerin idealizmini körelttiği ve akademik birikimden faydalanmayı reddettikleri de akademisyenler tarafından sıklıkla eleştirilen bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır:

Karar mercilerinde olan kurumlar mesela yol yapıyorlar, yanlış, eksik yapıyorlar. Bunu bilinçli yapmıyorlar. Akademik toplumsal fayda ayağı olduğunu biliyorum. Akademik hayatımın başlarında Belediye’nin ilgili birimiyle görüştüm, birkaç seferden sonra kabul edildim. Biz teorisyeniz siz icracısınız, dedim ve teknik olarak kendilerine destek olacağımı söyledim. Sırtımız sıvazlandı, “biz işimizi iyi yapıyoruz” denilerek Türkiye’deki akademik düzen eleştirildi. Şevkimin daha önce bu kadar kırıldığını hatırlamıyorum. Yetki ile farkındalık arasında ters bir orantı var. (29; İnşaat Müh.)

Öte yandan egemen anlatı içerisinde hareketle, konuyu teknik bir meseleye indirgeyen mühendislik alanlarının, sürdürülebilirliği etraflıca ele almamasından doğan riskler, sosyal bilim alanlarından gelen akademisyenler tarafından açıklıkla fark edilmektedir.

Çevreci dernekler rüzgâr enerjisine neden karşı çıkıyor? Ağaç kesimi, gürültü, tarlalar vs. mevzuatla düzenlenmiş meseleler. Türbin için alan açmak gerekiyor. Eskiden daha büyük alan açılıyordu şimdi o kadar açmaya gerek olmadığı görüldü. Oraya bir kömür santrali yapılmasa bambaşka bir kıyım oluyor. Hiçbir enerji doğaya dost değil, biz en az zarar vereni yapmaya çalışıyoruz. Ağaç kesildiği zaman Orman Genel Müdürlüğüne tebligatta bulunuyor başka bir yere 10 katı kadar ağaç dikmek zorundasınız. Ağacı kestığınız yerlerin belli vergisi var. Sadece kesip oraya oturmuyorsunuz. (09; Enerji Müh.)

Ekosistemleri parçalıyor bölüyorsunuz, siz oradan yol geçirerek, bölerek vs. aynı ormanı başka bir yerde oluşturamazsanız. Oradaki ağaçları keserek ekosistemi parçalıyorsunuz, ağaçları başka yere taşımak bir şey ifade etmez. Oradaki tahribatı çözmüş olmuyorsunuz. Tekno-bilimselcilik burada da kendisini gösteriyor. Mühendislerin kendiliğinden ideolojisini görüyoruz burada. (18; Sosyoloji)

Öte yandan ekonomi-politik bir sorunu teknoloji aracılığıyla çözüme fantezisi de 'aydınlanmacı aklın' pelesenk olduğu kalkınmacı söylemlerde kendisini göstermektedir:

Var olan ekonomik sistemlerin teknolojiyle entegre olması sonucu yeşil ekonomiye dönüşüm gerçekleşebilir. (20; Şehir ve Bölge Planlama)

İklim krizinin başta Türkiye olmak üzere günümüz toplumlarını daha sürdürülebilir yaşam formlarına yönelmeye zorlayacağı ve dönüşümü mecbur kılacağına inanan müzakereci pozisyonlananlar, kapitalizmin kendini ve sömürü biçimlerini sürekli yeniden üreten yapısına ve bu tarihsel gerçeğin tekerrür ettiği son yüzyıla aşına görünmemektedir:

Bizim ülkemizde her şey günlük, kâğıt üzerinde. Gelen kişiyle 10 yıl sonra değişebilir. Ülkemiz de mecburen politika üretmek zorunda kalacak. Bizi artık rahatsız ediyor. Bugün Irak, Suriye'de su yok. Artık her şeye para gözüyle bakmayacağız, daha insanca yaşanacak bir dünyaya geçmek zorundayız. (28; Kimya Müh.)

Çözüm Arayışları

Son yıllarda etkileri her geçen gün daha da görünür hâle gelen ekolojik krize yönelik bir çözüm olarak öne sürülen sürdürülebilir yaşam söylemi, genellikle kalkınma ideolojisinin içine çekilmiş bir söylemsel alanda kurulmaktadır. Bu bağlamda gerek doğa sömürsünün sebepleri gerekse de çözümlerine yönelik arayışlarda eleştirel konumlanma ile egemen ve müzakereli konumlanma arasındaki en temel farkı, arayışı sürdürdükleri mecrada keşfettik. Egemen ve müzakereci konumlardan konuşan akademisyenlerin genel eğilimi, sürdürülebilirlik yönündeki çabaları bireysel eksende okumaları olmuştur.

Bu konuda "vatandaşlık görevi" ve "bilinç eksikliği" (05; Enerji Müh.), "yöneticilerin şahsi eğitimsizliği ve kültürsüzlüğü" (10; Şehir ve Bölge Planlama) vurguları ön plana çıkarken, "halkı bilinçlendirme çalışmaları yapılması" ("11; Elektrik-Elektronik Müh.) da çözüm arayışı olarak karşımıza çıktı. Daha müzakereci

yaklaşanlar ise “halkı sürece dâhil ederek, çözümün parçası hâline getirmek” (15; Şehir ve Bölge Planlama) gibi çözüm önerileri ile toplumsal-siyasal süreçlerle bireyler arasında bir ilişki kurmaya daha meyilli olduklarını gösterdiler.

Ekolojik krize yönelik arayışlarda ekonomik refahın artırılması, sürdürülebilir bir yaşama doğru dönüşümü incelemektedir. Bireysel farkındalığı ekonomik ilerleme ile koşut gören bu yaklaşım, sürdürülebilir bir yaşama dönüşü bireysel bir sorumluluk olarak kodlanmasına ve uluslararası, ulusal ve yerel siyasetin sorumluluklarını ve etki gücünü ikinci plana atan liberal bir ideolojik tutuma işaret etmektedir.

Bütün gelişmekte olan ülkelerin sorunu. Nasıl refahı elde edelim ve o sınıfa geçelim. Sürdürülebilirlik bu yüzden ikinci planda. (...) Orta gelir tuzağına düşmemek için gelişmekte olan ülkeler bu konuyu ikinci planda tutuyor. Ekonomik gelişme patikasını tamamladıkça, okullaşma oranı, beklenen yaşam süreleri arttıkça sürdürülebilirlik konusu önümüze gelecektir. Son yıllarda bu bilinç arttı ama yeterli değil. İlerde daha iyi olacaktır. (19; Ekonomi)

Bu engel sadece muhafazakâr okuma içinde yer alan gruba ait değildir. Birçok müzakerecinin de ekonomi-politika denklemi içerisindeki çaresizliklerine bir arayış olarak bireysel farkındalığa tutunmaya çalıştığı görülmektedir.

Bizim iktisadi ve toplumsal alana gösterdiğimiz önem, ekolojik ve çevresel alana göre daha üstte, bu konuya aynı düzeyde önem atfedilmiyor. Ekolojik konular bizim için lüks bir politika konusu. (23; Kamu Yönetimi)

Egemen okuma biçimlerinin, uluslararası siyasetin gündeminde olması gereken ekolojik krizi bireysel sorumluluk alanına taşıması, kapitalist sistemin yükünü dağıtmaktadır. Bu yolla ekonomik alternatifleri aramak yerine yerel çözümler öne sürülmektedir. Bu yerel çözümlerin kıymetsiz olduğu anlamına gelmiyor elbette ancak sorunu üreten sisteme yönelik müdahalelerin önünü kapatarak kapitalist sömürünün devam etmesine de alan açmaktadır. Ekonomik düzeni dönüştürmeden sürdürülebilirlik konusunda müzakereci bir konumlanma içerisinde yer alan bir akademisyenin sözleri, bu meseleye güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Hep büyüme odaklı söylemlerdense büyümeye limitler var artık. Post-growth gibi bir anlayış var, yeşil ekonomiden bahsediyor, teknolojiyle entegre olup daha yeşil, düşük karbonlu sistemlere geçelim deniyor, bir yandan da artık büyümeyelim diyenler var. Büyüme seviyemiz hiç değişmesin, değişmeden de refah sağlanabilir diyorlar. Ben daha çok

ortadayım. (...) Var olan ekonomik düzeni kendi içerisinde yenilemek ve daha sürdürülebilir kılmak. (20; Şehir ve Bölge Planlama)

Halkın ekolojik farkındalık düzeyi zaten düşük. Bunu kamu politikası biçimlendirebilir. İktisadi ihtiyaçlar karşılanmadan halk, sen burada ekolojik yıkım yapıyorsun deme noktasından çok uzak. Sivil toplumu önemsiyorum, bunun üzerinden halk eğitilebilir. (23; Kamu Yönetimi)

Ben açıkçası bunu kapitalist açıdan göze almıyorum, yaşamın sürdürülebilirliği açısından değerlendiriyorum. Gönül ister ki hümanist yaklaşımlar içinde olalım, insan haklarını ön plana alalım, herkes eşit koşullarda olabilsin ama bu çok olabilecek bir şey gelmiyor bana. Hiç yoktan iyidir deyip olan göre elimizden geleni yapmak önemli. Biz bu işin hâkimi pozisyonunda değiliz. (25; Biyoloji)

Müzakereci okumanın en büyük risklerinden birisi de gönüllü bir kaderciliğe teslim olmasıdır. Bu noktada politik ekonomik ve yer yer umut kıran bir tartışma içerisinde kafa yormak yerine suya sabuna dokunmadan çözüm bulunacağına dair naif bir tutum ortaya çıkmaktadır.

Müzakereci ve egemen okuma biçimlerine yönelik bu eleştiriler, yerel mücadelelerin önemsiz olduğunu iddia ettiğimiz anlamına da gelmemeli. Nihayetinde yeni bir toplumsal düzen arayışı makro-mezo-mikro tüm düzlemlere müdahaleyi gerekli kıldığından taban siyasetinin bu bağlamda öneminin büyük olduğunu düşünmekteyiz.

Bunun metalaşma, mülksüzleşme, mutenalaşma etkisi var. Kapitalizm sonrası perspektifiyle bakıp bunlara izin vermeden yerelde çevre mücadelesini verirseniz bunun değerli olduğunu düşünüyorum. Müşterekler perspektifinden, küçülme perspektifinden vurgu yapmak istiyorum. Bu mücadele, jeopolitik tıkanmaya yardımcı olabilir. Kent mücadelesi, çevre mücadelesi, mutenalaşma mücadelesinin değerli olduğunu düşünüyorum. Toplumun kıyı alanlarını savunması, meraları savunmak adına RES'lere karşı çıkması, bunlar çok önemli şeyler. (22; Şehir ve Bölge Planlama)

Eleştirel konumlanma içerisinde akademisyenler ise sürdürülebilirliğe eşlik eden pratiklerin amacını sorgulamaktadırlar.

Ne adına sürdürülebilirlik? Doğal alanların tahribatı, su kaynaklarının, toprağın, havanın kirlenmesi bizim bireysel tüketim alışkanlıklarımızdan mı kaynaklanıyor? Tabii ki ilişkisiz değil. Ancak kapitalizm diye bir olgu var. Sermaye birikimini devam ettirmek için

sürekli yeni alanlara doğru ilerlemesi daha önce meta olmayan şeyleri metalaştırması gerekiyor. Hiçbir sınırı yok, sınırı sadece kendisi. Doğanın ve insanın emeğinin tüketilmesi üzerine işleyen bir sistem bu. Bunu gözden kaçırıp mahalle ölçeğinde kentin belirli bir alanıyla sınırlı olarak bizim sürdürülebilirlik pratiklerini düşünmemiz ya da bunlara yönelik çözümler önermemiz öbür taraftaki devasa yapısal sorunları çözümüyor, yapısal sorunların görünmez olmasına da neden oluyor. Onunla ilgili diğer kavramlar ve söylemleri de bu ideolojik işlevi üstlenmiş olarak görüyorum. (18; Sosyoloji)

Mars'a gitme var şimdi, bu gezegeni sömürdük bitti, şimdi başka bir gezegeni bozalım. Kapitalist sistemin sorunlarıyla yüzleşip bunu eleştirmek yerine daha önce bunu sol söylem şiddetli yapıyordu artık bu da kalmadı, bunun muhalefeti yapılmadan teferruat gibi geliyor bana. Büyük resmi saklayan ayna yüzey gibi geliyor bana sürdürülebilirlik. (30; Mimarlık)

Çözüm önerileri konusunda baskın ve müzakereci okuma ve alımlama yapanların, bireysel çözümlere meylettikleri görülmüştür. Bu çözümler, orta ve orta-üst sınıfın sıklıkla vurguladığı, her sorunun bireylerin eğitilmesi ile çözülebileceğini öngören liberal ideolojik söylemin yansımasıdır. Öte yandan eleştirel bakanların, sürdürülebilirliği mikro bir alan içerisinden görmek yerine ekonomi-politik bağlama taşıdıkları ve sorunu yaratan toplumsal-siyasal alanda üretilen yapısal sebepler ile ilişkilendirmektedirler.

Sonuç olarak kapitalizmin yarattığı soruna, kapitalizmin söylem setleri aracılığıyla çözüm üretmeye çalışmak adeta bir çıkmaz sokak gibi görünmektedir. Bu hâliyle kapitalizmin söylemsel etkileri üzerine etraflıca bir irdeleme olmaksızın, sadece sistemi yeniden üreten bir araca dönüşmemiz kaçınılmaz görünmektedir.

Sonuç

Sürdürülebilir kalkınma söyleminin akademide nasıl dolaşıma girdiği, küresel bir söylem olan sürdürülebilir kalkınmanın yerelde nasıl yeniden inşa edildiğine odaklanılan bu çalışmada görüldüğü üzere ilgili kavram, içinde bulunduğumuz ekolojik krize bir çözüm üretmediği gibi, aksine daha naif ve idealist bir dil içine gömülerek krizi gizlemekte ya da ötelemektedir. Nihayetinde SKH'nin 'yapısal olarak neoliberal bir kalkınma siyasetine hapsoldüğü' (Weber, 2017, s. 402) söylenebilir. Gelişme ve ilerleme söylemi sivriliklerinden arındırılarak yeniden kullanıma sokulmakta, küresel kapitalizme yönelik herhangi bir müdahale ve dönüşüm önermemektedir.

Akademi içerisinde de bu söylemin genellikle egemen ve müzakereci okumaya maruz kaldığı ve bu sebeple arzu edilen dönüşüme aracılık edemediği anlaşılmaktadır. Sürdürülebilirliği sadece teknik açılardan çalışanlar, konunun politik ve felsefi boyutu ile ilişkilenecekten çekinmektedir. Öte yandan neoliberal ideolojinin sarmaladığı üniversiteler, “bilgiyi (rekabetin ve kârın mantığına göre) zenginlik yaratma uğruna kullanmanın” (Callinicos, 2006b, s. 16) aracına dönüşmektedir. Yine de neoliberal ideoloji, yekpare olmadığı gibi bu ideoloji ile ilişkilenecek biçimleri de şüphesiz tutarsızlıklarla dolu olacaktır. Nihayetinde akademide özellikle ‘sürdürülebilirlik’ konusunu çalıştığını iddia eden akademisyenlerin ‘neyi ürettiğimiz, neye güç verdiğimiz, ne yöne ilerlediğimiz sorusuyla baş başa kaldığında bu meseleyi eleştirel bir bakışla değerlendirmelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sürdürülebilirliği bir anahtar kelime kabul eden akademisyenler açısından sorulması gereken en önemli sorulardan biri şu: Çalışmalarımız ve kavram setlerimizi daha iyi bir dünya için radikal dönüşüme aracılık edecek biçimde mi kullanıyoruz yoksa kalkınma ideolojisini yeniden üreterek sistemin bekasını mı sağlıyoruz?

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi*. (Çev. M. Tüzel-N. Ülner-E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. (Çev. Ülner, N.). Kabalıcı: İstanbul.
- Aydoğan B. F. (2020). Sürdürülebilirlik, tüketim ve medya. *İnsan ve İnsan*, 7 (26): 11-23. DOI: 10.29224/insanveinsan.757873
- Bahçeci, H. I. ve Görmez, K. (2019). Sürdürülebilir kalkınma vs. ekolojik düşünce. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 2299-2323.
- Başkaya, F. (2005) Kalkınma. In F. Başkaya (Ed.), *Kavram sözlüğü: Söylem ve gerçek* (pp. 257-266). Ankara, Turkey: Maki Basın Yayın.
- Bhandari, M. (2019). Sustainable development: Is this paradigm the remedy of all challenges? Does its goals capture the essence of real development and sustainability? With reference to discourses, creativeness, boundaries and institutional architecture. *SocioEconomic Challenges*, 3 (4), 97-128. [http://doi.org/10.21272/sec.3\(4\).97-128.2019](http://doi.org/10.21272/sec.3(4).97-128.2019).

- Brandner, A., Cummings, S. (Eds.) (2017). Agenda knowledge for development: Strengthening agenda 2030 and the sustainable development goals (p. 22). Vienna: Knowledge for Development Partnership.
- Callinicos, A. (2006a). Alternatives to neoliberalism, *Socialist Review*, July.
- Callinicos, A. (2006b). *Neoliberal bir dünyada üniversiteler*. London: Bookmarks Publications.
- Department for Education and Skills. (2003). The future of higher education. HM Stationery Office.
- Costanza, R., Graumlich ve L., Steffen, W. (2007). Sustainability or collapse: What can we learn from integrating the history of humans and the rest of nature? *Ambio*. <http://wtf.tw/ref/costanza.pdf>
- Cummings, S., Regeer, B, de Haan, L., Zweekhorst, M. ve Bunders, J. (2017). Critical discourse analysis of perspectives on knowledge and the knowledge society within the Sustainable Development Goals. *Development Policy Review*. 36 (6), 727-742. <https://doi.org/10.1111/dpr.12296>
- Cummings, S. (2015, July). Policy coherence in the post-2015 development agenda. ROSA News No. 48, 2-7. Retrieved from <https://europa.eu/capacity4dev/file/26291/download?token=GYXH0d4i>
- De Araujo, A. K., ve di Giulio (2020). Sustainable development: A narcissistic strategy to cope with the environmental crisis?. *Ambiente & Sociedade*, 23, e00503. Epub December 04, 2020. <https://dx.doi.org/10.1590/1809-4422asoc20190050r3vu2020l6ao>
- Edelman M., Oya C., Borrás S. M. Jr. (2013). Global land grabs: Historical processes, theoretical and methodological implications and current trajectories. *Third World Quarterly*. 34 (9), 1517-31.
- Escobar, A. (2006). Difference and conflict in the struggle over natural resources: A political ecology framework. *Development*, 49 (3), 6-13.
- Fairhead J., Leach M., Scoones I. (2012). Green grabbing: A new appropriation of nature?. *Journal of Peasant Studies*. 39 (2), 285-307.
- Gardiner, M. (2001). *Critiques of everyday life*. London: Routledge.
- Güner, D., Taşçı B. G. (2020). Sürdürülebilirlik üzerine ekoeleştirme, *Yeniden Akdeniz: Ekoloji Sayısı*, Aralık (pp 24-25).

- Hall, S. (2005) Kodlama, kodaçımılama (Çev. Yavuz, Y.), *Medya ve izleyici: Bitmeyen tartışma* (Der: Şahinde Yavuz) (pp. 85-97). Ankara: Vadi Yayınları.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa yirminci yüzyıl aşırılıklar çağı 1914-1991*, (Çev. Alogan, Y.), İstanbul: Everest Yayınları.
- Hoşgör, E. (2020). Yeşil kapitalizmin gölgesinde ekolojik eleştiri. *Yeniden Akdeniz: Ekoloji Sayısı*, Aralık (pp 16-19).
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2012). *Hegemonya ve sosyalist strateji: Radikal demokratik bir politikaya doğru*. (A. Kardan, Trans). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lélé, S. M. (1991). Sustainable development: a critical review. *World development*.19(6), 607-621.
- Mehta, L., Veldwisch G. ve Franco J. 2012. Water grabbing? Focus on the (re)appropriation of finite water resources. *Water Altern*. 5(2), 193-207.
- Neocleous, M. (2013). Resisting resilience. *Radical Philosophy* 178: 2-7.
- Oğuz, H. Ş. (2014). Stuart Hall... *Moment Dergi*. 1(1), 125-136. <https://doi.org/10.17572/mj2014.1.125136>
- Purvis, T., ve Hunt, A. (2014). Söylem, ideoloji, söylem, ideoloji, söylem, ideoloji... (Çev. Coşar, S.) *Moment Dergi*. 1(1). 9-36.
- Radkau, J. (2008). *Nature and power: A global history of the environment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarı, E., ve Sarı, Ç. K. (2014). Öğrenciler için üniversitenin anlamı: Bizim düşlediğimiz üniversite... *Mülkiye Dergisi*, 38(2), 35-65.
- Scoones I. 2007. Sustainability. *Development in Practice*. 17 (4-5): 589-596.
- Şahin, Ü. (2004). Truva atı olarak sürdürülebilir kalkınma. *Üç Ekoloji*, 2, 1-16.
- UN. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. Retrieved from United Nations website: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf
- Weber, H. (2017). Politics of 'leaving no one behind': contesting the 2030 sustainable development goals agenda. *Globalizations*, 14:3, 399-414, DOI: 10.1080/14747731.2016.1275404

White, B., Borras, S., M. Jr., Hall, R., Scoones, I., Wolford, W. (2012). The new enclosures: critical perspectives on corporate land deals. *The Journal of Peasant Studies*, 39(3-4): 619-47.

Ziai, A. (2016). *Development discourse and global history: from Colonialism to the sustainable development goals*. Abingdon: Routledge.

Summary

Sustainability is a complex term, which is often used interchangeably with sustainable development. We observed that sustainability is on the agenda of universities and local governments in Turkey and frequently included in scientific projects as a keyword. Despite the growing popularity of the concept of sustainability in Turkish academia, there is no detailed examination on how it is understood by academics and how it reflects on their scientific outputs. The establishment of the Sustainable Development Goals as a universal project has indicated a paradigm shift based on the importance of ecology towards producing significant social and political change (Weber, 2017: 400), which has not engendered a significant impact as expected. According to Araujo et al (2020), these were mere “an elaboration and an enhancement of the Millennium Development Goals (MDGs).” For this reason, there are strong objections regarding the so-called paradigm shift, which is built on the idea that we should set the ecological priorities before the economic ones.

Since the notion of sustainability is instrumentalised by discourses, such as development, progress and modernism, on which capitalism nourishes, it also requires thinking about how closely it is intertwined with capitalism. The reflection of the positivist paradigm on the academic discourses, which is the basis of contemporary techno-scientific-economic discourse, requires critical scrutiny on sustainability as a concept and a practice. In terms of Turkey, this kind of critical inquiry lacks in the literature. Therefore, we examined the perceptions of the academicians towards the concept of sustainability and how they relate to the practical and theoretical contradictions that this concept has through critical discourse analysis. Thus, we focused on how the sustainable development discourse has circulated in academia and reconstructed in local circles. In this context, we questioned whether the sustainability discourses cause the reproduction of development ideology through works of academics who believe that they work for a better future.

In this line of inquiry, we conducted in-depth interviews, an average of 1 hour, with 30 faculty members (13 women, 17 men) from 11 state universities and an independent researcher, who use sustainability as their keywords. We draw our analysis from Stuart Hall’s work on coding and decoding (Hall, 2005). We employed the terms dominant reader, negotiated reader, and oppositional reader to examine academics engagement with the sustainability discourse. According to Hall, dominant reading is a type of reading in which messages are accepted directly, as they are transmitted, without questioning. In contrast, oppositional reading is a reading in which the reader deciphers all the meanings of the messages and completely rejects their ideological effects. Alongside these two opposite orientations, negotiated reading is a type of reading in which dominant meanings are partially effective on the receiver. While the decoder is taking a somewhat critical distance to ideological influences, at the same time accepts some messages as intended. Hall emphasizes that inscribed meanings of discourses “are never entirely fixed or closed” (Hall, 2005). Consequently, the sustainability discourse also produces different engagement styles and attitudes among the academics who use it. It opens up a possibility to reproduce the concept of sustainability to reimagine and act on the environmental crises in a transformative manner. Unfortunately, our interviews showed that the dominant readers and the ones that we could categorize under negotiated readers, who internalized the developmental discourses hidden in the Sustainable Development Goals framework, indirectly advocate developmental ideology. The discourse of sustainability could produce new ways to impose the logic of capitalist ideology by softening the edges of the developmental and economic frame of the Millenium Development Goals while avoiding any intervention and transformation towards the working

principles of global capitalism. The mainstream sustainability discourse justifies exploitation by naturalizing the assumption that economic growth is the only way to achieve advancement and prosperity. However, in terms of nature and its sustainability, it only establishes a ground for legitimation in order to reframe and use the nature as a resource for capitalist interests. Hence, in this article, we tried to uncover the implicit reproduction of the capitalist agenda under the discourse of Sustainable Development Goals. One of the most important questions to be asked is whether we mediate radical transformation for a better world or become the vessels of reproduction for the capitalist system.

TABLolar**Tablo 1:** Görüşmeci Listesi

Sıra No	Cinsiyet	Unvan	Bölüm
1	K	Doç. Dr.	Mimari Restorasyon
2	K	Dr. Öğr. Üy.	Çevre Mühendisliği
3	E	Dr. Öğr. Üy.	Enerji Sistemleri Mühendisliği
4	E	Prof. Dr.	İnşaat Mühendisliği
5	K	Prof. Dr.	Enerji Sistemleri Mühendisliği
6	E	Prof. Dr.	Halkbilim
7	E	Dr. Öğr. Üy.	Enerji Sistemleri Mühendisliği
8	K	Doç. Dr.	Mimarlık
9	E	Dr. Öğr. Üy.	Enerji Sistemleri Mühendisliği
10	K	Doç. Dr.	Şehir ve Bölge Planlama
11	E	Prof. Dr.	Elektrik-Elektronik Mühendisliği
12	K	Doç. Dr.	Halkbilim
13	E	Doç. Dr.	Halkbilim
14	K	Doç. Dr.	İşletme
15	K	Öğr. Gör. Dr.	Şehir ve Bölge Planlama
16	E	Öğr. Gör. Dr.	Metalürji Mühendisliği
17	E	Doç. Dr.	Şehir ve Bölge Planlama
18	K	Doç. Dr.	Sosyoloji
19	E	Doç. Dr.	Ekonomi
20	K	Arş. Gör.	Şehir ve Bölge Planlama
21	K	Prof. Dr.	Mimarlık
22	E	Dr.	Şehir ve Bölge Planlama
23	K	Prof. Dr.	Kamu Yönetimi
24	E	Prof. Dr.	İktisat
25	K	Prof. Dr.	Biyoloji
26	E	Dr. Öğr. Üy.	Kimya Mühendisliği
27	E	Dr. Öğr. Üy.	Turizm
28	E	Prof. Dr.	Kimya Mühendisliği
29	E	Doç. Dr.	İnşaat Mühendisliği
30	E	Prof. Dr.	Mimarlık

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: 1942-2020

THE BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ANKARA UNIVERSITY THE
JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGE AND HISTORY-
GEOGRAPHY: 1942-2020

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 8 Aralık 2021
Kabul edildiği tarih: 19 Aralık 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 8 December 2021
Date accepted: 19 December 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Bibliyometrik Analiz; Ankara
Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Dergisi; 1942-2020, Dil ve
Tarih-Coğrafya Fakültesi

Keywords

Bibliometric Analysis; Ankara
University The Journal of the Faculty
of Language and History-Geography;
1942-2020; Faculty of Language and
History-Geography

DOI

10.33171/dtcjournal.2021.61.2.27

Nevzat ÖZEL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, nozel@ankara.edu.tr

Zeynep Zeren ATAYURT FENGE

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, atayurt@humanity.ankara.edu.tr

Çağrı EROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, eroglu@ankara.edu.tr

Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, nkosker@ankara.edu.tr

Fatoş SUBAŞIOĞLU

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, subasioglu@ankara.edu.tr

Derya CAN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Ana Bilim Dalı,
hdcan@ankara.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin bibliyometrik açıdan analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Dergi'nin misyon ve vizyonu tarihsel süreçte ele alınmıştır. Bu değerlendirmeden sonra Dergi'de yayımlanan makalelerin yıllara ve dillere göre dağılımı ile yayımlanan makalelerin konu dağılımı, yazar profili, yazar sayıları ve en sık atıf alan yazar ve yayımlar incelenmiştir. Çalışma kapsamında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde 1942-2020 yılları arasında yayımlanmış toplam 1668 makale değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, ayrıntılı bir biçimde analiz edilerek araştırma bulguları oluşturulmuş ve sunulmuştur.

Abstract

This study aims to offer a bibliometric analysis of Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography. To this end, initially the mission and vision of the Journal have been explored within the framework of the Journal's publication history. Following this assessment, the Journal has been examined in the context of the distribution of articles by year, by language, in relation to the range of topics, author profile, the number of authors, and the most cited authors and articles. Within the scope of this study a total of 1668 articles published in Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography between 1942 and 2020 have been evaluated. The data obtained is analysed in detail, in the light of which research findings are created and presented.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün adını verdiği ve onun yüksek uygarlık idealini gerçekleştirme isteği üzerine, 14 Haziran 1935'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 2795 sayılı Kanun'un 22 Haziran 1935 tarih ve 3035 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Cumhuriyet Türkiye'sinin benimsediği misyon ve vizyonun en önemli parçalarından biridir. 23 Mayıs 1935 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulan kanun tasarısında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş gerekçesi şöyle belirtilmiştir: "Hükümet merkezimizde bir taraftan Türk kültürünü bilgi metodu ile işleyecek tetkik ve araştırma kurumlarına olan ihtiyaç, diğer taraftan orta öğretim kurumlarımıza ulusal dil ve tarihimizin bilimsel ve en yeni anlayışlarına göre hazırlanmış öğretmen yetiştirmek ve bugünkü öğretmenlerimizin bu yönden bilgilerini tamamlamak gereği, Ankara'da bir Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmasını icâb ettirmiştir."¹

Fakülte'nin süreli yayını olan *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* de, sosyal ve beşerî bilimler alanında bilimsel bilginin üretilmesine, yayılmasına ve aktarılmasına aracılık etmek üzere 1942 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır ve 2022 yılında 80. Yıldönümünü kutlayacaktır. Bu doğrultuda, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 1942-2020* başlıklı araştırmada Dergi'nin öncelikle misyon ve vizyonunun tarihsel süreçte ele alınması ve ardından Dergi'de yayımlanan makalelerin yıllara ve dillere göre dağılımı ile yayımlanan makalelerin konu dağılımı, yazar profili, yazar sayıları ve en sık atıf alan yazar ve yayınlar üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşundan yedi yıl sonra Fakülte'nin süreli yayını olan *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1942 yılının Eylül ayında yayın hayatına başlamıştır.² Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun dekanlığı döneminde, Yazı İşleri Müdürü Suut Kemal Yetkin³ ile Yazı

¹ Bkz. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. (2021). *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Tarihçesi, Vizyon ve Misyonu*. <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/kurumsal/fakulte-hakkinda/>

² Fakülte'nin kuruluşunun ardından, süreli bir yayın çıkarma çabasının sonucunda ortaya çıkan derginin öncesinde 1940 yılında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I (1940-1941)* başlıklı bir dergi İstanbul'da yayımlanmış, ancak ikinci sayısı çıkmadan derginin yayın hayatı son bulmuştur (Şakiroğlu, 1994, s. 295).

³ İlerleyen dönemde Yazı İşleri Müdürlüğünü Şevket Aziz Kansu üstlenmiştir.

İşleri ve Yönetim Kurulu Üyeleri (Cemal Alagöz, Bekir Sıtkı Baykal, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Şevket Aziz Kansu, Olivier Lacombe, Benno Landsberger ve Melahat Özgü) tarafından hazırlanan ve iç kapağında “Fakültenin Profesörleri, Doçentleri ve Asistanları DERGI’nin tabii yazıcılarıdır” ibaresini taşıyan Dergi’nin I. cildi Eylül 1942-Ağustos 1943 tarihleri arasında beş sayı olarak yayımlanmıştır.⁴

Dergi’nin 1942 yılında yayımlanan 1. cildinin 1. sayısı Şevket Aziz Kansu’nun “Dergimiz” başlıklı sunuş yazısıyla okurlarına tanıtılmıştır. Yazısının girişinde “Fakültemiz, kendi adını taşıyan dergisinin ilk sayısını aydınlara sunuyor. Bu dergi Fakülte içindeki ve dışındaki bilim ve düşünce adamlarımızın ortak eseri olacak ve böylece devam edecektir” diyen Kansu, devamında, Mustafa Kemal Atatürk’ün, Fakülte’nin ana giriş kapısı üzerinde de yer alan “Hayatta en hakikî mürşit ilimdir” sözü ile İsmet İnönü’nün “Millî dil ve millî tarih bir millî varlık ve hattâ bir millî müdafaa mes’elesidir” ifadesine vurgu yapmış ve bu cümlelerin ortaya koyduğu “sade ve fakat derin gerçeklerin” izinden gidilmesi gerekliliğini belirtmiştir (Kansu, 1942, s. 5-6). Şevket Aziz Kansu, Cumhuriyet’in 20. yılı anısına Cumhuriyet sayısı olarak çıkarılan ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin yetiştirdiği edebiyat doktorlarının tezlerine yer verilen 2. cildin 1. sayısına göndermede bulunduğu “Fakülte 1943-1944 Öğretim Yılı’nın Açış Söylevi”nde de Fakülte bünyesinde çıkarılan yayınların Türk bilim dünyasında üstleneceği rolü, “fakültelerimizin yayınları yüksek Vekilliğin yayınları ile birlikte memlekette hakikî bir ilim ve hümanite havasının şartlarını yerine getirecek, ilim dilimiz kökleşecek, zenginleşecek ve millî ilmin temellerinden birisini teşkil eden eserlerimiz ağır basan bir yekûn tutmak yoluna girecektir” sözleriyle ifade etmiştir (Kansu, 1944, s. 200). Bu bağlamda, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Mustafa Kemal Atatürk’ün, 1 Kasım 1937 tarihinde, 5. Dönem 3. Yasama Yılı Açılış konuşmasında vurguladığı “okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, ülkenin büyük kalkınma savaşının ve yeni yapısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak, kişi ve kurumları yaratmak” ideali ve bu ideali “Türk gençliğinin beyninde ve ulusun bilincinde her zaman canlı tutmak” sorumluluğu ile Afet İnan’ın “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine” başlıklı makalesinde belirttiği “kendi millî ve yurt tarihimizin öz kaynaklarından istifade edecek ve bizzat tetkikler

⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, TDV İslâm Ansiklopedisi’nin “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi” maddesinde, Dergi’nin, tatile rastlayan aylar dışında yılda beş sayı ve bir ciltten oluşacak biçimde yayımlanmasının planlandığını ancak VII. ciltten itibaren (1949) üç aylık periyodlarla dört sayı halinde çıkarılmasının kararlaştırıldığını ve 1951’den itibaren de genelde iki ya da üç sayıyı bir arada sunacak biçimde yılda iki defa yayımlandığını belirtmektedir (1994, s. 295-296).

yapacak yeni bir nesil yetişmeli ki, yalnız ecnebi mütehasşsısların eserlerine muhtaç olmayalım” (İnan, 1957, s. 5) amacı doğrultusunda, yayına başladığı tarihten günümüze kadar sosyal ve beşerî bilimler alanında gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların bilim dünyası ile paylaşılmasına, söz konusu alanlarda bilimsel bir literatür oluşturulmasına, genç kuşakların yetiştirilmesine aracılık etmiştir.

Bu bağlamda, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, kuruluşundan itibaren sosyal ve beşerî bilimler alanındaki çalışmalarla Türk bilim dünyasında öncü rol üstlenmiş ve hem ulusal hem de uluslararası düzlemde bilimsel bilginin üretilmesine ve yayılmasına katkıda bulunmuştur. Dergi, bilim insanlarının tarihten arkeolojiye, antropolojiden etnolojiye, felsefeye, psikolojiden sosyolojiye, klasik filolojiden Doğu ve Batı dillerine uzanan geniş bir alana yayılan özgün çalışmalarının yayımlandığı süreli bir yayın olarak bilimsel literatüre katkı sunmasının yanı sıra Cumhuriyetin en önemli getirilerinden olan aydınlanmanın bilimsel boyutunu ve döneme egemen olan idealizmi de ortaya koymuştur.

Dergi'nin kuruluş dönemindeki bir diğer önemli özelliği, Avrupa'da, özellikle Almanya'da güçlenmeye başlayan baskıcı siyasal ortamdan uzaklaşarak Türkiye'ye gelen ve burada üniversite reformuna, akademisyen yetiştirilmesine ve bilimsel üretime katkı sunan yabancı bilim insanlarının yazılarına da yer verilmiş olmasıdır.⁵ Türkçe'nin yanı sıra İngilizce, Fransızca ve Almanca yayınlarla çok dilli bir yapıya sahip olan Dergi'de, yabancı bilim insanlarının çalışmaları sıklıkla Türkçe çevirileriyle yer almıştır. Türk bilim insanları tarafından kaleme alınmış bazı yayınlar da yukarıdaki dillerden birine çevirisiyle birlikte sunulmuştur. Kimi zaman tam metnin bire bir çevirisi, kimi zaman da kısaltılmış biçiminin ya da uzun bir özetinin çevirisiyle birlikte yayımlanan bu iki dilli yayınlar ile yabancı dilde kaleme alınmış diğer çalışmalar Dergi'nin uluslararası niteliğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, Dergi'de, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yürütülen bilimsel ve kültürel faaliyetlere, arşiv çalışmalarına, kurulan enstitülere dair bilgiler de sunulmuş; yeni açılan kürsüler, enstitüler, düzenlenen kongreler, görevde yükselmeler ve görev değişiklikleri, serbest derslere ait bilgiler gibi konular “Haberler” başlığı altında okurlarla paylaşılmıştır. Dönemin Fakülte içi ve dışı kültürel yaşamı hakkında bilgi veren bu haberler aynı zamanda Fakülte tarihi açısından da belge niteliğindedir.

⁵ 1940'lardan itibaren Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görev yapmış yabancı bilim insanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Çelebi, N. (2003). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(1), 259-272.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi'nin 1942-1950 yılları arasındaki ciltleri, "Makaleler", "Yayınlar Üzerinde/Arasında" ve "Haberler" başlıkları altında, bilimsel makalelere, eleştiri yazılarına ve güncel kültür olaylarını duyuran haberlere ayrılmıştır. Bu üç ana başlık altında toplanan yazılar dışında çeviriler, tebliğler, bilimsel seyahat raporları ve doktora tezlerine ait raporlar ile özetler de Dergi'de yer almıştır. Bu yazılara ek olarak, karşılıklı tenkit yazıları da yayımlanmış ve böylelikle Dergi, okuruna sadece bilimsel bilgiyi değil, aynı zamanda bilimsel tartışmaları da aktaran bir yayın organı görevi üstlenmiştir. 1950'li yıllardan itibaren ise yazılar ağırlıklı olarak bilimsel makalelerden oluşmuştur.

Dergi'nin 1942-1943 yılları arasında beş sayı olarak basılan 1. cildinde yayımlanan makaleler arasında, Suut Kemal Yetkin'in "Leonardo da Vinci 1452-1519" (1943, s. 35-43), Şevket Aziz Kansu'nun İngilizce çevirisi ile birlikte sunulan "Anadolu'da Türk Mütefekkirlerinin Coğrafi Yayılışı Üzerine Bir Araştırma" (1942, s. 21-30), Pertev Naili Boratav'ın "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Halk Edebiyatı ve Folklor Arşivi" (1942, s. 99-111), Olivier Lacombe'un Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanan "Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Felsefe Öğretimi" (1942, s. 7-12), Herbert Louis'nin Türkçe ve Almanca yayımlanan "Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nün Öğretim Gezintileri" (1942, s. 91-96), Behice Boran'ın "Sosyal Evrim Meselesi" (1943, s. 59-65), Halil İnalçık'ın "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak" (1943, s. 89-96), Cevdet Perin'in "Türk Romancılığında Fransız Tesiri Nasıl Başladı?" (1943, s. 39-50), Muzaffer Şerif Başoğlu'nun "Farklar Psikolojisine Giriş" (1943, s. 71-80), Hans Gustav Güterbock'un "Eti Hieroglif Yazılarının Çözümü Bugün Ne Durumdadır?" (1943, s. 67-70), İsmail Hakkı Tonguç'un "Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri" (1943, s. 137-147), Ernst Reuter'in "Şehirlerimizin Gelişme Problemleri" (1943, s. 149-163) başlıklı makaleleri yer almıştır.

1943-1944 yıllarında yine beş sayı olarak basılan 2. ciltte yayımlanan yazılar arasında, Şevket Aziz Kansu'nun "Cumhuriyetin XX inci Yılı ve Türk İlminin Hizmetinde Gençlerimiz" (1943, s. 1-16) başlıklı konuşması ile dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yetiştirdiği edebiyat doktorlarının diploma töreninde yaptığı konuşma metninin (1943, s. 365-366) yanı sıra Suat Sinanoğlu'nun "Bukolik Şiirin Menşei Üzerinde Araştırmalar" (1943, s. 169-176), Cemal Alagöz'ün 1943-1944 Eğitim-Öğretim yılı açılış dersi olarak sunduğu "Coğrafya Gözüyle Hatay" (1944, s. 203-216), Benno Landsberger'in

“Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu” (1944, s. 419-429), Azra Erhat’ın “Vergilius Tefsirlerinin Gelişmesi” (1944, s. 451-460), Ekrem Akurgal’ın “İslam sanatında Türklerin Rolü” (1944, s. 527-533), Walter Ruben’in “Doğuda ve Batıda Ortaçağ Felsefesi” (1944, s. 569-584), Saadet Şakir Çağatay’ın “Uygur Yazı Dili” (1944, s. 77-88) başlıklı makaleleri bulunmaktadır.

1944-1945 yıllarında arasında yayımlanan 3. cildin ilk sayısı, 1943-1944 eğitim-öğretim yılında, Fransız Dili ve Edebiyatı, Hindoloji, Sinoloji ve coğrafya alanlarında doktora tezlerini savunarak edebiyat doktoru unvanı alan Hatice Özçörekçi, Necdet Bingöl, Mustafa Köymen, Abidin İtil’in doktora tezlerinin özlerine ve danışman raporlarına ayrılırken, 1945 yılının 3.cilt 5. sayısının bir kısmında, 1944 yılında hayatını kaybeden yazarımız Hüseyin Rahmi Gürpınar ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Söz konusu ciltte, Wolfram Eberhard’ın “Çin Romanının Çin Hayatındaki Yeri” (1945, s. 193-203), William Mc Callien’in “Modern Dünyada Jeoloji’nin Yeri” (1945, s. 351-360) ve Mediha Berkes’in “Hüseyin Rahmi Romanlarında Kadın Tipleri” (1945, s. 539-552) başlıklı makaleleri de yer almıştır. Reşat İzbirak, Nermin Aygen, Pertev Naili Boratav, Nusret Hızır, Necati Akder, Jean Camborde da yazılarıyla bu cilde katkı sağlamışlardır.

Dergi’nin 4. cildinde ise, İlhan Başgöz, Pertev Naili Boratav, Halil İnalçık, Walter Ruben, Tahsin Özgüç, Niyazi Berkes, Saffet Korkut, Saim Apay ve Nermin Aygen gibi bilim insanlarının makalelerinin yanında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 10. kuruluş yıldönümü dolayısıyla 9 Ocak 1946 tarihinde düzenlenen törende yapılan konuşmalara ait metinlere de yer verilmiştir.

Öncülü ciltlerin sonbahar dönemine denk gelecek biçimde yayımlanmış 1. sayılarından farklı olarak, 1947 yılının Ocak-Şubat aylarını kapsayacak şekilde yayımlanan 5. cildin 1. sayısında doktora tez özetleri, seyahat raporları, bilimsel çalışmalar ve tebliğler bir arada sunulmuştur. İlhan Başgöz’ün seyahat raporu olarak sunulan “Doğu Anadolu’da Folklor Derlemeleri” (1947, s. 109-115) ile Cemal Alagöz’ün “Deprem, Seylâplar ve Meteoroloji İşleri” (1947, s. 45-59), H. G. Güterbock ve Sedat Alp’in birlikte kaleme aldıkları “Şırzı’da Bulunan Hitit Hiyeroglif Kitabesi” (1947, s. 147-158), Pertev Naili Boratav’ın “Çukurova’da Folklor Derlemeleri” (1947, s. 255-273) ve Ferruh Sanır’ın “Türkiye’de Sıcaklığın Yıllık Gidişi” (1947, s. 553-561) başlıklı makaleleri 1950’li yıllara yaklaşılırken halkbilim, coğrafya ve arkeoloji alanlarında Türkiye’de yapılan önemli çalışmalara örnek teşkil etmektedir.

1948 yılında yayımlanan 6. cildin ilk iki sayısı bir arada, diğer üç sayısı ise ayrı olarak basılmıştır. 6. cildin makale yazarları arasında Wolfram Eberhard, Saadet Çağatay, Bahaeddin Ögel, Halil İnalçık, Seniha Tunakan, Reşad Nuri Darago, Nusret Hızır, Abdülkadir İnan, Emin Bilgiç gibi bilim insanları yer alırken, 1949 yılında, 4 sayı olarak basılan 7. ciltte, Georg Rohde, Afet İnan, E. V. Gatenby, Halil Demircioğlu, W. J. McCallien, Tibor Halasi Kun, Adnan Sayılı gibi bilim insanlarının çalışmalarına yer verilmiştir. 6 ve 7. ciltler incelendiğinde, söz konusu çalışmaların yanında çeşitli tenkit yazıları dikkati çekmektedir. Enver Ziya Karal'ın "Prof. Dr. Akdes Kurat'ın 'Düzeltilmesi Lâzımgelen Bir Ders Kitabı Hakkında' Başlıklı Yazısında Yaptığı Tenkitlere Cevap" (1948, s. 97-206), Akdes Nimet Kurat'ın "Prof. E. Z. Karal'ın 'Osmanlı Tarihi V. Cilt' ine Dair" (1948, s. 361-371) yazıları ile Afet İnan'ın Dergi'nin 6. cildinin 1. sayısında yayımlanmış "Antropoloji ve Tarih" başlıklı çalışmaya cevaben kaleme aldığı "Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine" (1949, s. 203-235) başlıklı yazısı Dergi'nin bilim insanlarına sunduğu demokratik, bilimsel tartışma ortamını gözler önüne sermektedir.

1950 yılında dört sayı olarak yayımlanan 8. cildin ilk iki sayısı bir arada basılmış ve tarih, arkeoloji, coğrafya ağırlıklı çalışmaların yer aldığı bu cildin 4. sayısının bir kısmı Farabî ile ilgili çalışmalara ayrılmıştır. Söz konusu cilde katkı sağlayan bilim insanları arasında Ekrem Akurgal, Hasan Eren, Orhan Burian, Melâhat Özgü, Muhaddere Özerdim, Şükrü Akkaya, Nusret Hızır, Saadet Çağatay ve Adnan Sayılı bulunmaktadır.

1951 tarihli 9. ciltte Şerafettin Turan'ın "1829 Edirne Antlaşması" (1951, s. 111-151), Fûruzan Kınal'ın "Eski Önasya Haritaları" (1951, s. 75-83), V. Kılıçoğlu'nun "Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar" (1951, s. 261-275) başlıklı yayınları ile Güzin Dino'nun "Araba Sevdası' Kuruluşu Hakkında Bir Deneme" (1951, s. 381-384) başlıklı yazısı, tarih, coğrafya, dil ve edebiyat alanında yayımlanmış farklı çalışmalara örnek teşkil etmektedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin yayın hayatına başlamasının 10. yılında basılan ve yazı işleri müdürlüğünü Fakülte Dekanı Prof. Dr. Şinasi Altundağ'ın üstlendiği 10. cildin ilk iki sayısı, Akdes Nimet Kurat, Muzaffer Ş. Şenyürek, Şinasi Altundağ, Fûruzan Kınal, Mebrure Osman Tosun, Oğuz Erol, Enver Y. Bostancı ve Hüseyin G. Yurdaydın'ın tarih, arkeoloji, eski çağ dilleri ve coğrafya alanındaki çalışmalarına ayrılmıştır. Cildin ilk iki sayısı gibi bir arada basılan 3. ve 4. sayılarında ise Sedat Alp, İ. Kılıç Kökten, Osman Turan,

Muhaddere Özerdim ve Saadet Çağatay'ın arkeoloji, antropoloji, tarih, Sinoloji ile Türk dili alanındaki önemli çalışmalarına yer verilmiştir.

1953-1954 yıllarına tarihlenen 11. ve 12. ciltlere bakıldığında, dil, edebiyat ve kültür alanındaki çalışmalar dikkati çekmektedir. Melâhat Özgü'nün Türkçe ve Almanca yayımlanan "Modern Alman Şiirinde Yeni Sanat Anlayışı" (1953, s. 17-40), Annemarie Schimmel'in "Alman Gözüyle Divan Edebiyatı" (1953, s. 355-361) başlıklı yazıları, Sir Richard Livingstone'in 30 Mart 1954 tarihinde Fakülte'de sunmuş olduğu "1900'den 1945'e kadar İngiltere'de Eğitim" (1954, s. 233-238) başlıklı konferansa ait metin, yine Arthur Sewell'in 4 Kasım 1954'te sunduğu "The State of English Letters To-day" (1954, s. 153-162) başlıklı konferans metni ile Suat Sinanoğlu'nun Türkçe ve İtalyanca yayımlanan "Klasik Filolojide Metod" (1954, s. 1-13) başlıklı makalesi, 1950'lerin başında beşerî bilimler alanında yayımlanan çalışmaların çeşitliliğini ortaya koyan çok sayıda yayının küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

1955 tarihli 13. ciltte de önceki ciltlere koşut olarak Türk dili, Hindoloji, Sinoloji, halkbilim, antropoloji, arkeoloji, tarih, Eski Çağ, Alman ve Amerikan edebiyatlarına ait çalışmalar yayımlanmıştır. Enver Bostancı, Ahmet Temir, Kemal Çağdaş, Muhaddere Özerdim, Seniha Tunakan, Robert B. Downs, Esine Yener, Yaşar Önen, Robert B. Hamilton, Samim Sinanoğlu bu cilde katkı sağlayanlar arasındadırlar.

1956 yılında yayımlanan 14. ciltte, Hans Freyer'in Nusret Hızır tarafından çevrilmiş "Yunan Felsefesinin Menşei Üzerine" (1956, s. 31-38) başlıklı makalesine, "Cihan Tarihinin Yeni İmajı" (1956, s. 10-16) başlıklı konuşma metnine, Arthur Sewell'in "Şiir ve Sentaks" (1956, s. 19-40) başlıklı makalesine yer verilmiştir. Füzuran Kınal'a ait "Konya Seyahat Raporu"na (1956, s.55-66) da yer verilen ciltte, Cevat R. Gürsoy'un "Arzın Şekli ve İrtisamı Hakkında" (1956, s. 205-223), Kemal Çağdaş'ın "Rtusamhara'dan Altı Kıta" (1956, s. 57-61) başlıklı yazılarının yanı sıra Emin Bilgiç, Nusret Hızır, Adnan Sayılı, Hasibe Mazıoğlu ve Mubahat Türker'e ait çalışmalar yayımlanmıştır.

1957 tarihli 15. cilt ile 1958 tarihli 16. ciltte, özellikle Selçuklu ve Osmanlı tarihini konu alan makalelerin yanında coğrafya, antropoloji, arkeoloji alanındaki çalışmalar ağırlıklı yer tutmaktadır. Söz konusu ciltlerin makale yazarları arasında Mehmet Köymen, Enver Ziya Karal, Talip Yücel, Cevat R. Gürsoy, Mustafa Akdağ, Şerafettin Turan, Refakat Çiner, Bahaeddin Ögel bulunmaktadır.

1959 yılında yayımlanan 17. cilt ise ağırlıklı olarak dil ve edebiyat üzerine çalışmalar ile arkeoloji alanında kaleme alınmış yayınlardan oluşmaktadır. Muhsin Yenim, “Une statue archaïque trouvée à Çandarlı” (1959, s. 135-137), Lâmia Kerman, ilk bölümü 15. ciltte yayımlanmış olan “Lamartine et la Turquie” (1959, s. 209-260), Terry Haass, “Le début de l’art assyrien et ses relations avec celui des colonies cappadociennes” (1959, s. 562-645) başlıklı makaleleriyle bu cilde katkıda bulunmuşlardır.

1960-1970 yılları arasında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*’nde yayımlanan makale sayısının önceki yıllardan farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. Mahmut Şakiroğlu, yayın sayısındaki azalmayı “1960’lı yıllardan itibaren Fakülte’deki bölümlerin kendi dergilerini çıkarmaya başla[masına]” (1994, s. 296) dayandırmıştır. Her ne kadar yayın sayısında azalma gözlemlense de 1960’lı ve 1970’li yıllarda da *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cumhuriyet aydınlanma ruhunun bilimsel izdüşümü olma niteliğini korumuştur. Bu bağlamda, yabancı dilde yazılmış makaleler yine Türkçe çevirileri ile birlikte yayımlanmış; İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Sanskritçe ve Latince gibi çeşitli dillerde yazılmış bilimsel metinlerin Türkçe çevirilerine yer verilmiştir. Fakülte bünyesinde yürütülen akademik çalışmalar, bu yayınlarla geniş kitlelerin erişimine sunulmuştur. Bu doğrultuda Fakülte’nin akademik yapısındaki gelişim de Dergi’de yayımlanan çalışmalarla kayıt altına alınmış ve bu yayınlar yeni araştırmalara ışık tutmaya devam etmiştir.

1960’lı yıllarda Dergi, iki sayı birleştirilmiş olarak yılda iki kere ve toplam dört sayı şeklinde yayımlanmıştır. 1960 yılında basılan 18. ciltte çoğunlukla antropoloji, edebiyat, tarih ve coğrafya alanlarında makalelerin yayımlandığı görülmektedir. 18. cildin 1-2. sayısında Fikret Ozansoy’un Fransızca kaleme aldığı “Ankara Çevresinin Genel Jeolojik İncelemesi” (1960, s. 65-84) başlıklı bir makalesi yer almaktadır. Aynı sayıda Kemal Çağdaş, “Bhagavadgîtâ” (1960, s. 93-121) başlıklı makalesi ile Hint edebiyatına ilişkin ayrıntılı bir inceleme sunmuştur. Bu sayı ayrıca, Yaşar Önen ve Melahat Özgü’nün Alman dili ve edebiyatı üzerine incelemelerini, Mubahat Türker’in İslam felsefesi üzerine kapsamlı araştırmasını ve Seniha Tunakan’ın antropoloji alanında bir çalışmasını içermektedir. 18. cildin 3-4. sayısında Cemil Ziya Şanbey, Sevim Tekeli, Mevrure Osman Tosun, Refakat Çiner, Orhan Acıpayamlı, Necati Akder, Ahmet Temir gibi alanlarına değerli bilimsel katkılar sunmuş olan araştırmacı ve akademisyenlerin çalışmaları yayımlanmıştır. Söz konusu sayıda Refakat Çiner’in “Türkiye Kadınlarının Antropolojisi” (1960, s. 161-

206) başlıklı çalışması 1960'lı yıllarda antropoloji alanında yürütülen çalışmalara bir örnek sunmaktadır. Ayrıca bu sayıda "Fakülte Dekanlığına Rapor" başlıklı bir yazısı ile Mubahat Türker, "bilgi ve görgü" (1960, s. 305) artırmak üzere gittiği Fransa ve İngiltere'de felsefe alanında yaptığı araştırmaları aktarmıştır. Türker'in, raporunda, üniversiteliyi, "ders çalışan"dan çok "inceleyen" (s. 305) şeklinde altını çizmesi, yükseköğretimin temel eğitim-öğretim ilkelerine vurgu yapması bakımından önemlidir.

"Fakülte'nin 25. Yıldönümü" sayısı olarak 1961 yılında yayımlanmış olan 19. cildinde İngiliz Dili ve Edebiyatı kürsüsü profesörü ve Fakülte Dekanı Prof. Dr. Hâmid Dereli, Dergi'nin Yazı İşleri Müdürü'dür; Dergi'nin Yayın Komisyonu'nda ise Nimet Özgüç, İrfan Şahinbaş, Yaşar Önen, Samim Sinanoğlu ve İ. Kılıç Kökten gibi saygın profesörlerin yer almış oldukları görülmektedir. Bu sayının en başında yer alan "Fakültemiz 25 Yaşında" başlıklı yazıda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşundan 1961 yılına kadar olan zaman diliminde Fakülte'nin istikrarlı gelişimi; öğrenci, öğretim üyeleri ve yardımcıları, bölümler, kütüphane, yayımlar ve idare başlıkları altında ayrı ayrı ele alınmıştır. 19. cildin 1-2. sayısında Seniha Tunakan, Mecdi Emiroğlu, Selahattin Olcay, Talip Yücel, Ahmet Uysal, İ. Kılıç Kökten, Erol Oğuz ve Saadet Çağatay gibi bilim insanlarının antropoloji, coğrafya, halkbilim, dilbilim, İngiliz edebiyatı alanında yayınları yer almaktadır. Bu yayınlara ek olarak Heinz Kristinus'un Almanca dilbilgisi üzerine Almanca yazılmış makalesi dikkat çekmektedir. Bu cildin 3-4. sayısında Kemal Çağdaş, Orhan Acıpayamlı, Hüseyin Dağtekin ve Engin Uzmen'in, Hindoloji, halkbilim, tarih ve İngiliz edebiyatı alanlarında kapsamlı yayınları bulunmaktadır. Ayrıca bu sayıda Heinrich Otten'in kütüphane tarihine ilişkin bir çalışmasının Fûruzan Kınal tarafından Türkçeye çevirisi bulunmaktadır.

1962 yılında yayımlanan 20. ciltte de önceki sayılarda olduğu gibi halkbilim, Alman edebiyatı, felsefe, sosyoloji, arkeoloji, tarih ve coğrafya alanlarında makaleler yer almıştır. Bu yayınlar arasında Mubahat Türker'in İslam felsefesi alanında Fransızca yazılmış makalesi, Faruk Sümer'in Türk kültür tarihini ele aldığı kapsamlı çalışması ile Cevat R. Gürsoy'un 1950 ve 1960 yıllarında gittiği Kıbrıs'ın tarihçesi, demografik ve coğrafi özelliklerine dair bilgi ve gözlemlerini aktardığı makalesi göze çarpmaktadır. Yine bu ciltte yayımlanan Osman Ersoy'un "İstanbul Üniversitesinde Kurulacak Kütüphanecilik Kürsüsü Konusunda Düşünceler" (1962, s. 271-274) başlıklı yazısı, Dergi'nin 1960'larda yurtdışı yürütülen pek çok bilimsel

çalışmaya erişilmesine ve bilgi paylaşımına olanak sağlayan akademik bir zemin görevi üstlendiğini göstermektedir.

Dergi'nin 21. cildinde de yine çok değerli akademisyenlerin araştırmaları bulunmaktadır. 21. cildin 1-2. sayısında Osman Acıpayamlı, Kadriye Yalvaç, Özdoğan Sür, Oğuz Erol, Abidin İtil gibi bilim insanlarının özgün incelemelerinin yanı sıra, Sedat Veyis Örnek'in Japonya kültür tarihini ele aldığı çalışması ve İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'nin çalışmalarının Ahmet E. Uysal tarafından Türkçeye çevirisi yer almaktadır. Dergi'nin biçimsel özelliklerine ve bilgiyi yayma misyonuna paralel olarak bu sayıda da yabancı dilde yazılmış makalelerin sonuna makalenin bulgularını özetleyen Türkçe metin eklenmiştir. 21. cildin 3-4. sayısında ise Sümeroloji, Hindoloji, coğrafya ve kütüphanecilik gibi Fakülte'nin köklü kürsülerinde yürütülen çalışmalara ilişkin makaleler yer almaktadır. Osman Ersoy'un Türkiye'deki çeşitli müzelerden derlediği şer'îye sicillerini sunduğu katalog çalışması, bu ciltte dikkat çeken çalışmalar arasında önemli yer tutmaktadır.

22. cildin (1964) 1-2. sayısında Mecdi Emiroğlu, Müjgân Cunbur, Ahmet E. Uysal, Osman Ersoy, Abidin İtil gibi bilim insanlarının coğrafya, tarih, İslam felsefesi, Hindoloji gibi çeşitli alanlarda yazılmış makalelerinin yanı sıra Harald Svensson'ın coğrafya alanında bir çalışmasının Oğuz Erol tarafından Türkçeye çevirisi yer almaktadır. 22. cildin 3-4. sayısında Şerafettin Turan, Orhan Acıpayamlı Refakat Çiner, Ahmet Uysal, Hayri Ertem gibi değerli bilim insanlarının Osmanlı tarihi, halkbilim, antropoloji, İngiliz edebiyatı ve Hititoloji üzerine yazılmış makaleleri yer almaktadır. Bu sayıda ayrıca Hindistan büyükelçisi K.L. Mehta'nın "Inter-play of Cultural Contacts with Special Reference to India" (1964, s. 295-301) başlıklı Hindistan'da kültürel etkileşim konusunu ele alan bir makalesi yayımlanmıştır. Yine bu sayıda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Enstitüsü'nün davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Belçikalı arkeolog Prof. Dr. Charles Delvoye'nin Bizans resim sanatı üzerine 28 Mayıs 1964 tarihinde verdiği konferansın Yener Boran tarafından Türkçeye çevrilmiş konferans metnine yer verilmiştir. Bu yayın, Dergi'nin, bilimsel aydınlanma faaliyetlerinin tanıtılmasında üstlendiği görevi ortaya koyan örneklerden biridir.

Dergi'nin 23. cildinin (1965) 1-2. sayısında Refakat Çiner, Nermin Erdentuğ, Kadriye Yalvaç, Osman Ersoy, M. Yaşar Yücel ve Yücel Özkaya'nın antropoloji, sosyal antropoloji, eski Mezopotamya tarihi, kütüphanecilik eğitimi, Selçuklu Devleti tarihi, Osmanlı tarihi gibi konuları içeren makaleleri yer almaktadır. Bu sayıda da bir çeviri metin olarak B.B. Piotrovskiy'nin Urartu dini üzerine bir

çalışması İsmail Kaynak'ın Türkçe çevirisiyle yayımlanmıştır. 23. cildin 3-4. sayısında uluslararası ilişkiler, arkeoloji, coğrafya, tarih ve Hindoloji alanlarında Akdes Nimet Kurat, Cevdet Bayburtluoğlu, Mecdi Emiroğlu, Füzuzan Kınal, Kemal Çağdaş ve Muzaffer Arıkan tarafından kaleme alınmış akademik araştırmalar yayımlanmıştır. Ayrıca bu sayıda, Doğu Avrupa çalışmalarına önemli bilimsel katkılarda bulunmuş George Henry Bolsover'in 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı-Rus ilişkileri hakkında bir çalışmasının Yuluğ Tekin Kurat tarafından Türkçeye çevrilmiş metni yer almaktadır.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin 24. cilt (1966) 1-2. sayısı Nermin Erdentuğ, Kemal Çağdaş, Ali Rıza Karahan gibi önemli bilim insanlarının etnoloji, Hindoloji ve tarih alanlarındaki makaleleri ile Ayhan Ataman ve Şevki Güler'in Türkçeye çevirdikleri yayınları içermektedir. Ayrıca bu sayıda Doğan Aksan'ın kaleme aldığı bir kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yer almaktadır. 24. cildin 3-4. sayısında Akdes Nimet Kurat, Yücel Özkaya, Saadet Çağatay ve Gürsel Aytaç gibi akademisyenlerin tarih ve Alman edebiyatı alanlarındaki kapsamlı çalışmaları yayımlanmıştır.

Dergi'nin 25. cilt (1967) 1-2. sayısında Nermin Erdentuğ, Engin Uzmen, Paolo Angeleri, Süleyman Arısoy'un makaleleri ile Semahat Şenaltan'ın Almandan Türkçeye bir çevirisi yer almaktadır. Dergi'nin önceki sayılarında yabancı dilde ağırlıklı olarak İngilizce, Almanca ve Fransızca yazılmış makalelere bu sayıda İtalyanca yazılmış bir makalenin de eklenmiş olması Fakülte'de kurulan yeni filoloji kürsüleri ile dil, kültür ve edebiyat alanlarındaki araştırmaların giderek artan kapsamını ve filoloji alanında özellikle Fakülte'de yürütülen çalışmaların Dergi'deki yansımalarını ortaya koymaktadır. 25. cildin 3-4. sayısında Nevin Selen, Özdemir Nutku, Nermin Erdentuğ ve Tayfun Tepiltepe ile Paolo Angeleri'nin makaleleri yer almaktadır. Bu sayıda ayrıca Kemal Aytaç, Gürsel Aytaç ve Vural Ülkü'nün Almandan Türkçeye çevirileri ile Ayşe Sarıgöllü'nün Latince'den Türkçeye bir çevirisi yayımlanmıştır. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin seçkin yükseköğretim kurumlarında tiyatro alanında yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin ve Türkiye'de ilk olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurulmuş olan Tiyatro Bölümü'nün müfredatının detaylı bir incelemesini sunması açısından Özdemir Nutku'nun "Üniversitelerde Tiyatro Öğretimi" (1967, s. 128-155) başlıklı kapsamlı makalesi, tiyatro eğitiminin gelişimine ışık tutan yenilikçi çıkarımları ile bu sayıda dikkat çeken rehber niteliğindeki yayınlar arasındadır.

Dergi'nin 26. cilt (1968) 1-2. ve 3-4. sayılarında Orhan Acıpayamlı, Nevin Selen, Doğan Aksan, Gürsel Aytaç, Muallâ S. Genez, Enver Bostancı, Zeynep Korkmaz, Beynun Akyavaş, Paolo Angeleri ve Nejat Kaymaz'ın halkbilim, dilbilim, Alman edebiyatı, Fransız edebiyatı, antropoloji ve tarih alanlarında Türkçe, Almanca ve İtalyanca yazılmış makale ve incelemeleri yer almaktadır. Bu ciltte ayrıca Süheyla Öncel'in İtalyancadan Türkçeye bir çevirisi yayımlanmıştır.

27. cildin (1969) 1-2. ve 3-4. sayılarında Cemil Göker, Hande Demirel, Süleyman Arısoy, Salâh Birsell, Paolo Angeleri, Yaşar Coşkun, Güngör Öner, Necla Aytür, Engin Uzman, Necdet Adabağ, Beynun Akyavaş'ın coğrafya, tarih, arkeoloji, Amerikan edebiyatı, İngiliz edebiyatı, İtalyan edebiyatı ve Fransız edebiyatı alanlarında yazdıkları makaleler yayımlanmıştır. Bu ciltte, çeviri yayın olarak Ellist P. Skinner'in iş göçü üzerine bir çalışmasının Zafer İlbars tarafından Türkçeye çevirisi sunulmaktadır.

28. ciltte (1970) makale sayısında artış görülmektedir. 28. cildin 1-2. sayısına katkı sağlayan yazarlar arasında Herbert Louis, Şerif Baştav, Nevin Selen, Rudolf Fahrner, Carrol C. Pratt, Kemal Çağdaş, Necla Aytür, Mecdi Emiroğlu gibi akademisyenler dikkat çekmektedir. Ayrıca, söz konusu sayıda Ahmet Aslan'ın Fransızcadan Türkçeye üç farklı çeviri metni de yayımlanmıştır. Coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, Amerikan edebiyatı, Alman edebiyatı, Hindoloji ve felsefe konularında Türkçe, İngilizce ve Almanca yazılmış makaleler ve Türkçe çeviri metinler, Dergi'nin zengin içeriğini ve konu çeşitliliğini bu ciltte de örneklemiştir. Bu cildin 3-4. sayısında Özdoğan Sür, Ejder Kalelioğlu, Alâeddin Tandoğan, Ünal Aytür, Nadire Safdari Karahan, Sadettin Kocatürk, İnci Koçak, Hamide Demirel, Mecdi Emiroğlu, Kemal Çağdaş, Musa Çadırcı, Ayşe Sarıgöllü, Adil Alpman ve Yücel Özkaya gibi akademisyenlerin çalışmalarını içeren yayınlar yer almaktadır. Bu yayınlar arasında İngilizce yazılmış makale olarak İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında Ünal Aytür'ün "Evelyn Waugh and The Picaresque Tradition" (1970, s. 157-185) başlıklı çalışması dikkat çekmektedir.

1971-1977 yılları arasında Dergi yayın hayatına ara vermiştir. 1978 yılında tekrar yayımlanmaya başlayan Dergi, bir önceki sayıyı takiben 29. cilt olarak ve dört sayı birlikte yayımlanmıştır. Bu ciltte dilbilim, edebiyat tarihi, Fransız edebiyatı, İngiliz edebiyatı, coğrafya ve tarih alanlarında Türkçe, Almanca ve Fransızca yazılmış yayınlar bulunmaktadır. Bu cildin toplu halde yayımlanmış 1-4. sayılarındaki makale yazarları arasında, Gürsel Aytaç, Neriman Eratalay, Işın

Yalçınkaya, Yüksel Baypınar, Zeki Cemil Arda, Jacques Huré, Alâeddin Tandoğan, Nermin Erdentuğ ve Ömer Çapar yer almaktadır.

Kuruluşundan itibaren Cumhuriyet aydınlanmasını sürdüren misyonuyla *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sosyal ve beşerî bilimler alanlarında bilgi üretimine ve paylaşımına yenilikçi ve çağdaş katkılar sunmayı hedefleyen yayın politikasını, 1980 ile 2000'li yıllar arasında yayımlanan makalelerin araştırma alanlarının çeşitliliğiyle hem ulusal hem de uluslararası düzeyde devam ettirmiştir. 1982 yılında 1-2. sayı olarak basılan 30. cilt, Ocak 1979 ile Haziran 1982 yıllarında kabul edilen makaleleri kapsamakta olup, “*Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan*” adı altında yayımlanmıştır. 30. cilt, Türk-Macar ilişkileri, Türkoloji, dilbilim, Türk tarihi, kentleşme, Amerika-Tunus ilişkileri, antropoloji ve halkbilim üzerine çeşitli çalışmaları kapsamaktadır. 31. cilt ise “*Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı*” adı altında 1987 yılında iki sayı olarak yayımlanmıştır. Amerikan, İtalyan, İngiliz, Rus, Macar, Arap, Fars edebiyatları ile Hun siyasi tarihi, coğrafya, Anadolu ve Hitit uygarlıkları, tarih, coğrafya, tiyatro, Hindistan klasik dansları, dilbilim, sosyoloji gibi birçok farklı alanda dönemin önde gelen bilimsel araştırmalarını kapsayan 31. ciltte göze çarpan yayın, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde bilimsel faaliyetlere ayrılan bütçe ile ilgili araştırmadır. “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Bilimsel Araştırmalara Ayrılan Bütçesi ve Gerçek Harcamaları” başlıklı Zehra Yaşın Dökmen’in kaleme aldığı ayrıntılı çalışmada, 1973 ile 1981 yılları arasında Türkiye’de ve diğer ülkelerde araştırmalara ayrılan bütçeler ışığında Ankara Üniversitesi ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki araştırma harcamaları irdelenmiştir. Söz konusu yayın, bu zaman diliminde “araştırmalara ayrılan ve gerçekten harcanan paraların genelde çok az olduğu ve bu yetersiz miktarın da giderek daha da azaldığı” (Dökmen, 1987, s. 507) kanısına varan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi araştırma bütçesi incelemesi örneği ile üniversitelerin durumu, araştırma politikaları ve bilimsel araştırma harcamalarının önemine dikkat çeken önemli bir çalışmadır.

1988 yılında, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*’nin 32. cildi iki sayı hâlinde yayımlanmış ve daha önceki yıllarda yayımlanan sayılardaki konu çeşitliliğini sürdürmüştür. 1990 yılında yayımlanmış 33. cildin 1-2. sayılarında tarih, felsefe, coğrafya, arkeoloji, sosyoloji, psikoloji, halkbilim, kütüphanecilik, tiyatro ve edebiyat araştırmalarını içeren çok sayıda makale yayımlanmıştır. Söz konusu sayıda, Altan Aykut, Sevda Şener, Gönül Yılmaz, Tuna Ertem, Ali Özçağlar, Hüseyin Gazi Topdemir, Aygül Süel, Aydın Süer, Melek Dosay,

Berin U. Yurdadoğ ve Rahmi Er'in çalışmaları dikkat çeken yayınlar arasında yer almaktadır. 1990 yılında yayımlanan diğer bir cilt ise 34. cilttir ve bu cildin 1-2. sayısında Uygurca yazma eserler, Ezen Hadauri adlı Hitit bayramı, 1988 yılı Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Mısırlı yazar Necib Mahfuz'un kısa öyküsü, Frederico Garcia Lorca, Abu Kamil Şuba'nın cebiri, eski eser kaçakçılığı ve bu eserlerin korunması, Alaçatı kasabasının korunması ve sağlıklılaştırma süreci, doğal anıtlar, mimari anıtlardaki tahribat gibi konular ile sanat tarihi, sosyoloji ve Türk edebiyatı alanlarında özgün çalışmalar öne çıkmaktadır. 1991 yılında yayımlanan 35. cildin 1. sayısında ise Ayşegül Yüksel'in Ankara'nın bir Osmanlı şehriden Modern Türkiye'de Batılı bir başkent hâline dönüşümünde tiyatroların rolüne dikkat çektiği makalesi göze çarpmaktadır. Bu makalenin yanı sıra Sema Ege'nin "Jules Verne and H. G. Wells" (1991, s. 91-96) başlıklı incelemesi, Belgin Elbir'in "Tayfun: Kaptan Mac Whirr'ün Zaferi" (1991, s. 97-103) başlıklı makalesi ve Yusuf Eradam'ın Amerikan toplumuna eleştirel bir bakış sunduğu "Arthur Miller Wrestles with the American Dream" (1991, s. 123-130) başlıklı çalışması Batı edebiyatları alanında dikkat çeken dönemin özgün çalışmaları arasında yer almaktadır. Mısır, Arap, Hint ve Çin felsefesi ile edebî eserleri üzerine de çeşitli çalışmalar içeren bu sayı, basıldığı dönem için Doğu edebiyatları alanında da önemli araştırmaları barındırmaktadır. Han-Woo Choi'nin "Korece ile Türkçenin Durum Eklerinin Karşılaştırılması" (1991, s. 35-47) başlıklı çalışması bu bağlamda öne çıkmaktadır. Bu cildin 2. sayısı da Bengal edebiyatından Fransız edebiyatına, Kültepe tabletlerinden psikolojiye, dilbilimden coğrafyaya olmak üzere dil, edebiyat, kültür ve sosyal bilimler alanlarında Dergi'nin araştırma çeşitliliğini devam ettirmektedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin 1993 yılında basılan ve iki sayı içeren 36. cildi, eski eserlerin tahribatı, korunması ve bu konulardaki eğitimin ve onarımın önemi üzerine araştırmalar, Türkiye'de arkeolojinin yeri, sorunları ve önemi, Zeus Sunağı'nın kaçırılış hikâyesi, tarihi ile sunağın arkeolojik ve fiziki özellikleri, kentsel alanlar ve bu alanların korunması, tarihi çevre ile kentsel bölge koruma ve yenileme çalışmaları, eski eserlerin korunmasında radyografi yöntemleri, İstanbul sebillerindeki tahribat ve koruma önerileri, Kütahya, Bolvadin, İznik bölgelerindeki tarihi konut ve eski eser tahribatları gibi makaleler ile ergenlik çağında şişmanlık, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve Türk kadınının kamu hayatındaki konumu ile sosyolojide kavram tanımlamaları gibi alanına önemli katkılar sağlayan araştırmaları içermektedir. 36. cildi takiben 1995 yılında yayımlanan 37. cilt, Battal İnandı'nın Freidrich Neumann'ın yazdığı "Hartmann Von Aue'nin *Erec* Romanında Konya" (1995, s. 39-

55) başlıklı makalesinin çevirisi ile öne çıkmaktadır. İlk olarak *Zeitschrift Für Deutsches Altertum* adlı dergide Almanca olarak yayımlanan bu makaleyi, Battal İnandı, Türk araştırmacılarına kazandırmıştır. Dünyanın farklı yerlerinde yayımlanan çalışmaları Türkçeye ve Türk okurlarına kazandırma yönünde önemli bir görev gören *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* bu bakımdan Türk araştırmacılarına ve akademisyenlerine bilgi erişiminde de kolaylıklar sunan süreli bir yayın niteliği taşımaktadır. Dergi'de yayımlanan ciltlerdeki konu ve alan çeşitliliğine ek olarak 37. cilt, Japon dili, Mısır edebiyatı, Bektaşî gelenekleri, gecekondu kavramı, Meşrutiyet Dönemi İran şiiri, Edirne Sarucapaşa Camii haziresindeki mezar taşları, Namenkunde, yükseköğretim öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları, Türk ve Macar türküleri, Türk halk müziğindeki sekvensli olgular, Endülüs şiiri, Hint destanları, Arap ay takvimi, Abbasi devri çeviri çalışmaları, eski Tunç çağı gibi farklı konularda araştırmaları da içermektedir.

1990'lı yıllarda Sosyal Bilimler ile Türk ve Dünya dilleri ve edebiyatları alanlarında değerli katkılar sunan *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nin 1996 ve 1997 yıllarında yayınına ara verdiği görülmektedir. 1998 yılında iki sayı hâlinde basılan 38. cildiyle Dergi yine 90'lı yıllardaki araştırmalara öncülük eden önemli bir süreli yayın olarak yayın hayatına devam etmiştir. Zooarkeoloji, kentlerdeki çevre sorunları, Samsat yöresinin paleolitik özellikleri, Karain ve Öküzini Mağaraları, Doğu Kapadokya bölgesi seramikleri, Hitit dini, çocuk oyunları, din antropolojisi, kültürel bir öge olarak hukuk, antropolojide genetik danışmanlık, Osmanlı dönemine ait kafataslarında antropolojik ve arkeolojik açılardan cinsiyet farklılıkları ve bunların metopizm ile ilişkisi, Kuruçay höyüğünde trepanasyon olgusu, Kütüphanecilik mesleğinde etik, bilgi merkezlerinde çağdaş teknoloji kullanımı, kamu çalışanlarının örgütlenmesinde anayasal ve yasal düzenlemeler, Fergani'nin astronomi üzerine eseri, üç Müslüman bilim adamı İbnü'l-Heysem, Kemalüddin El-Farisi, Takiyüddin B. Maruf'un ışık doğası hakkındaki teorileri, paleoantropolojide beyin ve dil evrimi, neolitik dönem beslenmesi ve bunun insan morfolojisine yansımaları gibi sosyal bilimler alanlarında; Azerbaycan edebiyatı, Mevlana ve Ömer Hayyam'ın Eş-Şabbi'ye etkileri, D.H. Lawrence, Ortaçağ İngiliz edebiyatı, Fransız doğu seyyahları, Türk lehçelerinde (Uygur-Karluk) şahıs zamirleri, Seyidnazar Seydi, dilbilimde ezgi kavramı analizi gibi dil, kültür ve edebiyat alanlarında da bu zamana kadarki araştırma çeşitliliğini genişletmiştir.

Dergi'nin, "Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan" başlığı ile 1999 yılında iki sayı olarak yayımlanan 39. cildinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit'in 28 Nisan 1998 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde gerçekleştirdiği konuşma metni ilk sıradaki yayın olarak yer almaktadır. "Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs" (1999, s. 1-24) başlıklı konuşmasında Bülent Ecevit, Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi ilişkilere dikkat çekmiş, Kıbrıs sorununun gelişim süreci ile Barış Harekâtı ve Avrupa Birliği konularını incelemiştir. Kendisi de 1944 ile 1946 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı kürsüsü öğrencisi olan Bülent Ecevit'in makalesi, kaleme alındığı dönem için siyasi bir rehber niteliğindedir. Bülent Ecevit'in yazısı ile birlikte 39. cilt, Cicero, André Gide, Anne Herbert, Antonio Munoz Molina, Alman fıkraları ve efsanevi öyküleri, psikolojide Lev Vygotsky'nin gelişim kuramı, Türkiye'de sosyal ve siyasi gelişimler, Kayseri Ayını Mağarası, İran, Arap, Türk ve İngiliz edebiyatı ile Pakistan Müslümanlarının gelenek ve görenekleri, antropometri ve üniversite kütüphanelerinde kullanıcı beklentileri üzerine farklı konu ve alanlarda makaleler içermektedir.

Birçok alandaki detaylı araştırmalar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nin 2000'li yıllardan sonra da sosyal bilimler, kültür, dünya dilleri ve edebiyatları alanlarında bilime değerli ve özgün katkılar sunan kimliğini sürdürmesini sağlamıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde eğitimi verilen sosyal bilimler ve Türkiye'de öğretimi diğer alanlara göre nispeten az sayıda olan Filoloji alanlarında makaleler içeren *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nin, 2000'den sonra yayımlanan sayılar ile üretilen çalışmalarla, Türkiye'de bu alanlarda yapılan araştırmalara öncülük eden süreli yayınların başında geldiği söylenebilir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2000 yılından günümüze toplam yirmi bir cilt ve kırk dört sayı olarak yayımlanmıştır. Bu zamandan itibaren yayımlanan makalelerin sayısındaki artışta *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nin önemli alan indekslerinde taranmasının rolü büyüktür. 40. ciltte Nil Ünsal'ın "Eduardo Mendoza'nın 'Mucizeler Kenti' Adlı Yapıtındaki Pikaresk Özellikler" (2000, s. 51-69), 41. ciltte Rezan Kızıltan'ın "Tarihte Çeviri" (2001, s. 37-68), 42. ciltte Turgut Yiğit'in "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler" (2002, s. 211-219), 43. ciltte Nilgün Çelebi'nin "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler" (2003, s. 259-272), 44. ciltte Zuhal Yılmaz'ın "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Çağdaşları Arasında Giorgio Bassani" (2004, s.

53-64), 45. ciltte O. Fırat Baş'ın "Çevirinin Diyalektiği" (2005, s. 85-94), 46. ciltte Yasemin Altaylı'nın "Budin Paşalarının Macar Dilini Kullanımı" (2006, s. 255-269), 47. ciltte Ahu Köksal'ın "Minimalist Sanatta Bir Ressam ve Besteci: Stella ve Glass" (2007, s. 31-42), 48. ciltte Hayriye Erbaş'ın "Identity Dilemma: Gender and a Sense of Belonging or of Alienization" (2008, s. 1-26), 49. ciltte Ömer Gökçümen ve Timur Gültekin'in "Genetik ve Kamusal Alan" (2009, s. 19-31), 50. ciltte Ebru Balamir'in "İtalyan Yazarı Luigi Pirandello'nun Tiyatroya Bakışı" (2010, s. 19-34), 51. ciltte İlhan Karasubaşı'nın "Sicilya Sanat Şiiri'nden Boccacio'ya Kadın Kavramı" (2011, s. 145-153), 52. ciltte İsmail Özer, Mehmet Sağır, Zehra Satar ve Erksin Güleç'in "Gümüşlük (Milas) İskeletleri ve Anadolu Klasik-Helenistik Dönem Toplumlarının Sağlık Profili" (2012, s. 29-42), Gülhan Kırilen'in "Eski Çin Metinlerinde Yer-Gök ve Yabancılar" (2012, s. 55-71), Murat Kadiroğlu'nun "A Genealogy of Antihero" (2012, s. 231-249), 53. ciltte Aybike Kılık'ın "Muhafif Yönüyle XX. Yüzyıl Adamı Czesław Miłosz" (2013, s. 315-328), 54. ciltte Bülent Korkmaz'ın "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu" (2014, s. 61-80), Fatma Dore'nin "Jean-Paul Sartre'in Varoluşçu Felsefesinden Gül-Bülbül İlişisine Bir Bakış" (2014, s. 19-36), 55. ciltte Betül Yalçınkaya'nın "Almanca ve Türkçe Ad Verme Gelenekleri" (2015, s. 363-379), 56. ciltte Ayda Büyükaşahin Sunal, Afife Başak Ok ve Seçil Keskin'in "İş-Aile Çatışması Boyutları ile Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişkide Evlilik Doyumunun Düzenleyici Rolü" (2016, s. 144-162), 57. ciltte Sedef Bulut ve Miray Vurmay Güzel'in "Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: 'Mısır Örneği'" (2017, s. 1-49), Elif Arıca Akkök'ün "Turkish Metaphors of Anger" (2017, s. 302-326), 58. ciltte Demet Karabulut'un "Modernite ve Mekân İlişkisinin Virginia Woolf ve Arnold Bennett Üzerinden Okunuşu" (2018, s. 440-461), Candan Kızılgöl'ün "Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Bellek Kavramı ve Gizem Oyunları: York Döngüsü" (2018, s. 1023-1044) başlıklı çalışmaları Dergi'nin alan ve konu çeşitliliğine örnek sunmaktadır.

Batı edebiyatı alanında çok sayıda makale ile öne çıkan 59. ciltte Ayşegül Demir'in "Scotland, Nation-States and Beyond: National Identity and Culture in Kathleen Jamie's Poems 'Interregnum' and '23/09/14'" (2019, s. 497-510), Funda Hay'ın "Reflections of Medievalism in Utopian Fiction: William Morris's *A Dream of John Ball*" (2019, s. 559-574), Gamze Katı Gümüş'ün "*Ten Days in a Mad House: Incarcerating the In/Sane Immigrant Body Within the American Correctional System*" (2019, s. 575-594), Derya Perk'in "Osman Engin'in 'Deutschland Allein Zu Haus' ve Hatice Akyün'ün 'Einmal Hans Mit Scharfer Soße' Eserlerinde Kalıp Yargılar" (2019, s. 758-771), Emine Ceren Çerçioğlu'nun "Llull ve Cervantes'e Göre

İdeal Şövalye Kimdir?” (2019, s. 989-1003) ve 60. ciltte İsmail Serdar Altaç'ın “Community Purified by Com-mutiny: Remapping the Path to Dystopia in J.G. Ballard's *High Rise*” (2020, s. 97-118) başlıklı çalışmaları Dergi'de son yıllarda yayımlanmış olan filoloji alanındaki incelemelerin konu çeşitliliğini örnekler niteliktedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makale sayısında 2012 yılından itibaren kayda değer bir artış görülmektedir. Dergi'nin yayımlandığı ilk yıllara kıyasla özellikle 2000'li yıllarda profesör ve doçent unvanlı akademisyenlerin yanı sıra doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi unvanlarına sahip araştırmacıların da Dergi'ye önemli ölçüde katkı sağlamış olmaları Dergi'nin dinamik yapısı ile birlikte yenilikçi ve çağdaş kapsamını ortaya koymaktadır.

Dergi'yi özel ve ayrıcalıklı kılan zengin konu içeriği ve yazar çeşitliliği, 2005 yılında yapılan bir çalışma ile yayınların elektronik ortamda erişime açılmasıyla görünür kılınmıştır. Ancak, bu çalışma kapsamında Dergi'nin sadece bir kısmı elektronik ortama aktarılmış ve indekslenmiştir. Bu çalışmayı takiben 2017 yılında “Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin Açık Dergi Sistemi ile Yeniden Yapılandırılması, Üstveri Tanımlamalarının Gerçekleştirilmesi ve Uluslararası Görünürlüğünün Sağlanması” başlıklı bilimsel araştırma projesi ile Dergi'nin 1942-2018 yılları arasında yayımlanan tüm sayıları (58 cilt, 1429 makale) PDF formatında elektronik ortama aktarılmış; taranan tüm makaleler yazar adı, başlık, konu ve anahtar sözcüklerden Türkçe ve İngilizce arayüz ile erişilebilecek şekilde indekslenmiştir. Prof. Dr. Fatoş Subaşıoğlu tarafından yürütülen söz konusu altyapı projesinde Prof. Dr. Derya Can, Prof. Dr. Hakan Anameriç, Doç. Dr. Nevzat Özel, Doç. Dr. Zeynep Z. Atayurt Fenge ve Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Eroğlu, araştırmacı olarak görev almışlardır. Proje kapsamında Dergi için bir web sitesi de oluşturularak tüm sayılar dctfdergisi.ankara.edu.tr adresinden erişime açılmıştır. Bu proje ile gerçekleştirilen tüm bu çalışmaların temel amacı, Dergi'nin ulusal ve uluslararası görünürlüğünü ve erişimini artırmak olmuştur. Proje kapsamında, Dergi'nin yeniden ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı'nda yer alması sağlanmıştır ve Dergi'nin indekslendiği Modern Language Association (MLA) International Bibliography ile ilgili güncellemeler yapılmıştır. Görünürlüğünün atmasıyla Dergi uluslararası tanınırlığı olan Index Copernicus International (Master List), Directory of Open Access Journals (DOAJ), European Reference Index for Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) gibi veritabanı/alan indekslerinde taranmaya

başlamıştır.

61. cilt itibariyle DergiPark bünyesinde yayımlanan *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* günümüzde Modern Language Association of America (MLA), International Bibliography, European Reference Index for Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Social Science Research Network (SSRN), Index Copernicus International (Master List), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Tübitak Ulakbim TR Dizin'de indekslenmekte ve araştırmacılara geniş perspektifler sunan hakemli bir dergi olma niteliğini sürdürmektedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi

Amaç, Yöntem ve Kapsam

Bu araştırmada, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin* bibliyometrik açıdan analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* yayımlanan makalelerin dillere göre dağılımı ne şekildedir?
- *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* yayımlanan makalelerin konu dağılımı nasıldır?
- *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* yazarlarının profili (en fazla yayın yapan yazarlar, yazarların kurumu, cinsiyeti) nasıldır?
- *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* yayımlanan makalelerin yazar sayıları nedir?
- *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* yayımlanan makaleler arasında en sık atıf alan yayınlar ve yazarlar hangileridir?

Çalışma kapsamında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde* 1942-2020 yılları arasında yayımlanmış olan toplam 1668 makale incelenmiş, elde edilen veriler ayrıntılı bir biçimde analiz edilerek araştırma bulguları oluşturulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

1942 yılında 10 makaleyle yayın hayatına başlayan *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde, değerlendirmenin yapıldığı 2020 yılı dâhil toplam 1668 makale yayımlanmıştır. Makalelerin yıllara göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre en az makalenin yayımlandığı yıl 1966 (6 makale) ve en fazla makalenin yayımlandığı yıllar ise 1943 (64 makale), 1990 (91 makale), 2017 (76 makale) ve 2018 (86 makale)'dir.

Tablo 1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı*

Yıl	Makale Sayısı	Yıl	Makale Sayısı	Yıl	Makale Sayısı
1942	10	1962	12	2001	14
1943	64	1963	15	2002	15
1944	40	1964	13	2003	31
1945	29	1965	14	2004	27
1946	13	1966	6	2005	16
1947	25	1967	14	2006	34
1948	32	1968	12	2007	24
1949	46	1969	12	2008	19
1950	29	1970	12	2009	13
1951	24	1971-1978	12	2010	19
1952	10	1979-1982	13	2011	15
1953	20	1987	27	2012	31
1954	25	1988	25	2013	51
1955	19	1990	91	2014	46
1956	17	1991	50	2015	40
1957	14	1993	41	2016	40
1958	17	1995	38	2017	76
1959	18	1998	30	2018	86
1960	14	1999	22	2019	57
1961	16	2000	29	2020	44
				Toplam	1668

* Yıl, cilt, sayı ve makalelere ilişkin tüm veriler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nden elde edilmiştir.

Makalelerin Dillere Göre Dağılımı

1942-2020 yılları arasında yayımlanan toplam 1668 makalenin dillerine göre yapılan araştırmada, ilk sırada Türkçe (1415 makale), ikinci sırada İngilizce (189 makale), üçüncü sırada ise Almanca (30 makale) yer almıştır. Makalelerin dillere göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Makalelerin Dillere Göre Dağılımı

Dil	Sayı	%
Türkçe	1415	84,8
İngilizce	189	11,3
Almanca	30	1,8
Fransızca	16	1,0
İtalyanca	11	0,7
İspanyolca	3	0,2
Farsça	2	0,1
Lehçe	1	0,1
Latince	1	0,1
Toplam	1668	100

Makalelerin Konulara Göre Dağılımı

1942-2020 yılları arasında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*’nde yayımlanan 1668 makale incelendiğinde, Fakülte’nin çalışma alanına giren her konuda çalışmanın bulunduğu tespit edilmiştir. En çok yayımlanan 20 konu Tablo 3’te verilmiştir. İlgili tablo, Tarih, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Coğrafya ve Antropoloji konularında yayınların yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Makalelerin Konulara Göre Dağılımı (*en çok 20 konu*)

Konu	Sayı
Tarih	218
İngiliz Dili ve Edebiyatı	141
Coğrafya	124
Antropoloji	106
Felsefe	88
Alman Dili ve Edebiyatı	71
Türk Dili ve Edebiyatı	69
Sanat Tarihi	62
Arkeoloji	61
Bilgi ve Belge Yönetimi	50
Psikoloji	46
Sosyoloji	44
Fransız Dili ve Edebiyatı	43
Hindoloji	41

Arap Dili ve Edebiyatı	38
Halkbilim	38
Latin Dili ve Edebiyatı	38
Sümeroloji	37
Dilbilim	35
İtalyan Dili ve Edebiyatı	35

Yazar Profili

1942-2020 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan 1668 makaleden; Nusret Hızır 20 makale, Galip Akın 15 makale, Akdes Nimet Kurat 14 makale ve Melahat Özgü 14 makale ile ilk dört sırada Dergi'ye katkıda bulunmuşlardır. Diğer katkı sağlayan yazarlar ise Tablo 4'te yer almaktadır.

En Fazla Yayın Yapan Yazarlar

Tablo 4. En Fazla Yayın Yapan Yazarlar (ilk 20 yazar)

Yazar Adı	Makale Sayısı
Nusret HIZIR	20
Galip AKIN	15
Akdes Nimet KURAT	14
Melahat ÖZGÜ	14
Saadet ŞAKİR ÇAĞATAY	13
Bekir Sıtkı BAYKAL	11
Muhaddere N. ÖZERDİM	11
Reşat İZBIRAK	11
Seniha TUNAKAN	11
Mebrure OSMAN TOSUN	10
Muzaffer Süleyman ŞENYÜREK	10
Orhan Aydın ACIPAYAMLI	10
Başak KOCA ÖZER	9
Füruzan KINAL	9
İnci KOÇAK	9
Mehmet Altay KÖYMEN	9
Oğuz EROL	9
Aydın SAYILI	8
İ. Kılıç KÖKTEN	8
Kemal ÇAĞDAŞ	8

Yazarların Kurumları

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'ne farklı kurumlardan yazarlar katkı sağlamıştır. Yazarların çalıştıkları kurumlara göre yapılan araştırmada, ilk üç sırada Ankara Üniversitesi (1232 makale), Hacettepe

Üniversitesi (44 makale), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (30 makale) yer almaktadır. Diğer katkı sağlayan yazarların kurumları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Yazarların Kurumları (ilk 20 kurum)

Kurum Adı	Sayı
Ankara Üniversitesi	1232
Hacettepe Üniversitesi	44
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	30
Gazi Üniversitesi	13
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	13
Bilkent Üniversitesi	8
Atılım Üniversitesi	7
Çankırı Karatekin Üniversitesi	7
Aksaray Üniversitesi	6
Başkent Üniversitesi	6
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	6
Erciyes Üniversitesi	6
Mersin Üniversitesi	6
Sakarya Üniversitesi	6
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	6
Adnan Menderes Üniversitesi	5
Ahi Evran Üniversitesi	5
Cumhuriyet Üniversitesi	5
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	5
Marmara Üniversitesi	5

Yazarların Cinsiyeti

1942-2020 yılları arasında yayımlanan 1668 makalenin 566'sı (%55) erkek yazarlar, 464'ü (%45) kadın yazarlar tarafından yazılmıştır.

Tablo 6. Yazarların Cinsiyeti

Cinsiyet	Kişi Sayısı	%
Erkek	566	55
Kadın	464	45
Toplam	1.030	100

Makalelerin Yazar Sayıları

Dergi’de toplam 1668 makalenin 1473’ü tek yazarlıdır. 148 makale iki, 24 makale üç, 11 makale dört yazarlıdır. Beş ve daha fazla yazarlı makale sayısı ise 12’dir.

Tablo 7. Makalelerdeki Yazar Sayıları

Yazar Sayısı	Makale Sayısı	%
Tek Yazarlı	1473	88,3
İki Yazarlı	148	8,9
Üç yazarlı	24	1,4
Dört Yazarlı	11	0,7
Beş ve daha fazla yazarlı	12	0,7
Toplam	1668	100

Atıflar

1942-2020 yılları arasında Dergi’de yayımlanmış 1668 makaleye yapılan atıflar, Web of Science, Google Scholar / Akademik ve TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin’de araştırılmış ve sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Atıf Sayıları

Kaynak	Atıf sayısı
Google Scholar / Akademik	7333
Web of Science	496
TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin	184
Toplam	8013

Google Scholar/Akademik- En Fazla Atıf Alan Yayınlar ve Yazarlar

Google Scholar/Akademik’te yapılan araştırma sonucunda Mutluhan Akın ve Galip Akın’ın ortak çalışması olan “Suyun Önemi, Türkiye’de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği” adlı makalesi 192 atıfla ilk sırada yer almaktadır. Zehra Dökmen’in “Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” adlı makalesi 104 atıfla ikinci, Galip Akın’ın “Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları” isimli makalesi ise 98 atıfla üçüncü sırada yer almıştır.” Google Scholar/Akademik’te en fazla atıf alan ilk 20 yayın ve yazarları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Google Scholar/Akademik- En Fazla Atıf Alan Yayınlar ve Yazarlar (İlk 20 Yayın)

Sıra	Yazar/Yazarlar	Makale Adı	Yıl	Cilt/ Sayı/ Sayfalar	Atıf Sayısı
1	Mutluhan AKIN, Galip AKIN	Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği	2007	47(2), 105-118.	192
2	Zehra DÖKMEN	Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	1991	35(1), 81-87.	104
3	Galip AKIN	Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları	2006	46(2), 29-43.	98
4	Tevfik EKİZ	Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?	2007	47(2), 119-127.	97
5	Malik YILMAZ	Enformasyon ve Bilgi Kavramları Bağlamında Enformasyon Yönetimi ve Bilgi Yönetimi	2009	49(1), 95-118.	81
6	Korcan DOĞAN, Sacit ARSLANTEKİN	Büyük veri: Önemi, Yapısı ve Günümüzdeki Durum	2016	56(1), 15-36.	70
7	János ECKMANN	Anadolu Karamanlı Ağzlarına Ait Araştırmalar	1950	8(1), 165-200.	66
8	Mustafa AKDAĞ	Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar	1955	13(1-2), 27-51	64
9	Ali Fuat DOĞU, Mehmet SOMUNCU, İhsan ÇİÇEK, Harun TUNÇEL, Gürcan GÜRGEN	Kaçkar Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm	1993	36(1-2), 53-78.	64
10	Salahaddin ÇETİNTÜRK	Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri	1943	2(1), 107-116.	61
11	Orhan Aydın ACIPAYAMLI	Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar	1962	20(1-2), 1-40.	59
12	Wolfram EBERHARD, İkbal BERK (Çev.)	Eski Çin Kültürü ve Türkler	1943	1(4), 19-29.	57
13	Paşa YAVUZARSLAN	Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si	2004	44(2), 185-202.	56
14	Hakan ANAMERİÇ	Yönetim Bilgi Sistemlerinin Yönetim Fonksiyonları Üzerine Etkisi	2005	45(2), 25-43.	56
15	Mustafa AKDAĞ	Timar Rejiminin Bozuluşu	1945	3(4), 419-431.	52
16	Necmettin ÖZERKMEN	İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına	2002	42(1-2), 167-185.	52
17	Orhan Aydın ACIPAYAMLI	Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikler	1968	26(1-2), 1-9.	52
18	İ. Kılıç KÖKTEN	Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler	1947	5(2), 237-239.	51

19	İ. Kılıç KÖKTEN	Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma	1952	10(3-4), 167-188.	51
20	Abdülkadir İNAN	Eski Türklerde ve Folklorlarda "Ant"	1948	6(4), 279-290.	50

Web of Science - En Fazla Atıf Alan Yayınlar ve Yazarlar

Web of Science'da en fazla atıf alan makaleler arasında, Zehra Dökmen'in "Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" adlı makalesi 32 atıfla birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada Neşet Çağatay'ın, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler" adlı makalesi (15 atıf), Mutluhan Akın ve Galip Akın'ın ortak çalışması olan "Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği" adlı makalesi (12 atıf) üçüncü sırada yer almıştır. Web of Science'da yapılan diğer atıflar Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Web of Science - En Fazla Atıf Alan Yayınlar ve Yazarlar (İlk 20 Yayın)

Sıra	Yazar/Yazarlar	Makale Adı	Yıl	Cilt/ Sayı/ Sayfalar	Atıf Sayısı
1	Zehra DÖKMEN	Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	1991	35(1), 81-87.	32
2	Neşet ÇAĞATAY	Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler	1947	5(5), 483-511.	15
3	Mutluhan AKIN, Galip AKIN	Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği	2007	47(2), 105-118.	12
4	Nilhan SEZGİN, Gülbahar BAŞTUĞ, Sibel YARGICI KARAAĞAÇ, Banu YILMAZ	Wechsler Yetişkinler İçin Zekâ Ölçeği Gözden Geçirilmiş Formu (WAIS-R) Türkiye Standardizasyonu: Ön Çalışma	2014	54(1), 451-480.	9
5	Türkan ÖNCÜ	Torrance Yaratıcı Düşünme Testleri-Şekil Testi Aracılığıyla 12-14 Yaşları Arasındaki Çocukların Yaratıcılık Düzeylerinin Yaş ve Cinsiyete Göre Karşılaştırılması	2003	43(1), 221-237.	9
6	Erksin GÜLEÇ, Galip AKIN, Mehmet SAĞIR, Başak KOCA ÖZER, Timur GÜLTEKİN, Yener BEKTAŞ	Anadolu İnsanınin Antropometrik Boyutları: 2005 Yılı Türkiye Antropometri Anketi Genel Sonuçları	2009	49(2), 187-201.	6
7	Halil İNALCIK	Yaş Muhaedesinden Sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri (Rasih Efendi ve General Kutuzof Elçilikleri)	1946	4(2), 195-203.	5
8	Tevfik EKİZ	Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?	2007	47(2), 119-127.	4

9	Galip AKIN, Nursel DOSTBİL	Türkiye'de Kan Grubu Araştırmaları	2005	45(2), 1-15.	4
10	Ejder KALELİOĞLU	Van Ovasının İklim Özellikleri	1991	35(2), 155-166.	4
11	Orhan Aydın ACIPAYAMLI	Anadolu'da Nazarla ilgili Bazı Adet ve İnanmalar	1962	20(1-2), 1-40.	4
12	Refakat ÇİNER	Türkiye Kadınlarının Antropolojisi	1960	18(3-4), 161-206.	4
13	Erol OĞUZ	Trabzon Şekilleri Hakkında Bir Not	1952	10(1-2), 125-133.	4
14	İ. Kılıç KÖKTEN	Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler	1947	5(2), 237-239.	4
15	Mustafa AKDAĞ	Timar Rejiminin Bozuluşu	1945	3(4), 419-431.	4
16	Halit ÇAL	Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri	1990	34(1-2), 353-378.	3
17	Şerafettin TURAN	1829 Edirne Antlaşması	1951	9(1-2), 111-151.	3
18	Benno LANDSBERGER, Mebrure O. TOSUN (Çev.)	Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu	1944	2(3), 419-437.	3
19	Şinasi ALTUNDAĞ	Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd	1943	1(2), 33-40.	3
20	Malik YILMAZ	Enformasyon ve Bilgi Kavramları Bağlamında Enformasyon Yönetimi ve Bilgi Yönetimi	2009	49(1), 95-118.	3

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin- En Fazla Atıf Alan Yayınlar ve Yazarlar

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin'de yapılan araştırma sonucunda Korcan Doğan ve Sacit Arslantekin tarafından hazırlanan "Büyük Veri: Önemi, Yapısı ve Günümüzdeki Durum" adlı makale 9 atıfla ilk sırada yer almaktadır. Melike Kaplan ve Seda Karaöz Arihan'ın ortak çalışması olan "Antikçağdan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı" başlıklı makale 8 atıfla ikinci, Gökhan Ak'ın "Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" makalesi ise 4 atıfla üçüncü sırada yer almıştır. TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin'de en fazla atıf alan ilk 20 yayın ve yazarları Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin- En Fazla Atıf Alan Yayınlar ve Yazarlar (İlk 20 Yayın)

Sıra	Yazar/Yazarlar	Makale Adı	Yıl	Cilt/ Sayı/ Sayfalar	Atıf Sayısı
1	Korcan DOĞAN, Sacit ARSLANTEKİN	Büyük Veri: Önemi, Yapısı ve Günümüzdeki Durum	2016	56(1), 15-36.	9
2	Melike KAPLAN, Seda KARAÖZ ARIHAN	Antikçağdan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı	2012	52(2), 1-15.	8
3	Gökhan AK	Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi	2014	54(2), 419-486.	4

4	İrfan ELMACI	Bilim Politikası Çalışmalarında Bütünsellik Arayışı ve “Türk Bilim Politikası 1983-2003”	2015	55(1), 55-68.	4
5	Ülkü ÇETİNKAYA	Bir Kadın Şehrengizi: Azizi'nin İstanbul Şehrengizi	2014	54(1), 229-268.	4
6	Sedef BULUT, Miray VURMAY GÜZEL	Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: “Mısır Örneği”	2017	57(1), 1-49.	4
7	Esat AYYILDIZ	El-Ahtal'in Emevilere Methiyeleri	2017	57(2), 936-960.	3
8	Kadriye ÖZÇELİK	Ege Bölgesi'nde Neandertal İnsanın İzleri	2017	57(1), 524-537.	3
9	Tilla Deniz BAYKUZU	T'ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-Ku Huai-En	2014	54(1), 377-400.	3
10	Tolga BOZKURT	Konya-Hatunsaray (Lystra) ve Çevresindeki Cami Ve Mescitler	2015	55(1), 1-54.	3
11	Seda GÖKMEN, Özay ÖNAL	Ön-Tür Kuramı Çerçevesinde Türkçede Anlamsal Ulamların İncelenmesi	2012	52(2), 1-19.	3
12	Seda GÖKMEN	Kavramsal Ulamlama ve Öntürler	2013	53(2), 165-179.	3
13	Betül YALÇINKAYA AKÇİT	Almanca ve Türkçe Ad Verme Gelenekleri	2015	55(1), 363-379.	3
14	Hüseyin ODABAŞ, Zuhal Yonca ODABAŞ, Hasan SEVMEZ	Üniversite Öğrencilerinde Dijital/E-Kitap Okuma Kültürü: Selçuk Üniversitesi Örneği	2018	58(1), 139-171.	3
15	Necla TÜRKOĞLU, Onur ÇALIŞKAN	Nevşehir ve Ürgüp'te Şehirleşmenin Biyoklimatik Koşullar Üzerine Etkisi	2011	51(1), 45-63.	2
16	Zerrin EREN	Karnavalesk Roman Örneği Olarak Ayfer Tunç'un Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi	2011	51(2), 207-229.	2
17	Mine MISIRLISOY, Suzan CEYLAN, Nart Bedin ATALAY	Hayatta Kalma Bağlamının Bellek Yanılmaları Üzerindeki Etkisi	2016	56(2), 214-237.	2
18	Çağrı EROĞLU	Travma, Korku ve Yazı Arasında: Hélène Cixous'nun "Gizli Melek" Başlıklı Yapıtı	2013	53(2), 315-325.	2
19	Zafer CEYLAN	Modern Arap Edebiyatında İlk “Serbest Şiir” Deneyimleri	2015	55(1), 185-206.	2
20	Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA	Tasmasor ve İkiztepe Arkeolojik Topluluklarında Mine Hipoplazilerinin İncelenmesi	2012	52(2), 1-17.	2

Sonuç

1942 yılından günümüze Türkiye’de sosyal ve beşerî bilimler alanında öncü ve önemli dergilerden biri olan *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*’nin bibliyometrik açıdan incelendiği bu çalışmada, yıl, dil, yazar, konu ve atıf unsurları bağlamında dergi profili ortaya konulmuştur.

1942-2020 yılları arasında Dergi’de toplam 1668 makalenin yayımlandığı, yayın hayatının bazı dönemlerinde yılda dört-beş sayının yayımlandığı; genellikle yılda iki sayı çıkartıldığı, Türkçe-İngilizce başlık, öz, anahtar sözcük gibi uluslararası standartların gerektirdiği unsurların 2001-2002 yılından itibaren makalelere eklendiği görülmüştür. Tüm yıllar, ciltler ve sayılara dayalı olarak yıllık makale ortalaması 28 olarak belirlenmiştir.

Dergi’nin, farklı dillerde yayımlanmış makaleleri ile ulusal ve uluslararası alanyazına önemli katkılarda bulunduğu tespit edilmiştir. 2015 yılından itibaren yayın dili Türkçe ve İngilizce olarak belirlenen Dergi’de yayımlanan makalelerin büyük çoğunluğu Türkçe’dir. Diğer diller arasında İngilizce, Almanca ve Fransızca bulunmaktadır.

Konu açısından ele alındığında Dergi’de, sosyal ve beşerî bilimler alanındaki tüm konulara yönelik makalelerin yayımlandığı; en çok “Tarih”, “İngiliz Dili ve Edebiyatı”, “Coğrafya” ve “Antropoloji” konularında makalelerin bulunduğu gözlenmiştir.

Dergi’de makaleleri yayımlanan yazarların tamamına yakını öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Yazarların büyük çoğunluğu Ankara Üniversitesi’nde çalışmaktadır. Bunun dışındaki yazarların büyük kısmı Hacettepe Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nde görev yapmaktadır. Türkiye dışında yaşayan ve çalışması yayımlanan yazar sayısı oldukça azdır. Cinsiyet açısından ele alındığında yazarların yarısından fazlasının erkek olduğu görülmektedir. Nusret Hızır, Galip Akın, Akdes Nimet Kurat ve Melahat Özgü ise en fazla yayına sahip yazarlardır.

Dergi’deki makalelerin tamamına yakını tek yazarlı çalışmalardır. İkiyden fazla yazara sahip makalelerin sayısı ise düşüktür. Çok yazarlı makalelerde, yabancı araştırmacılarla ortak çalışmaların yapılmadığı dikkat çekmektedir.

Google Scholar/Akademik, Web of Science ve TR Dizin gibi en bilinen atıf kaynaklarından elde edilen veriler doğrultusunda, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nin uluslararası görünürlüğünün düşük olduğu, daha çok ulusal ölçekte atıflar aldığı anlaşılmaktadır.

Google Scholar/Akademik, Web of Science ve TR Dizin'de en fazla atıf alan yazarlar Zehra Dökmen, Neşet Çağatay, Mutluhan Akın, Galip Akın, Korcan Doğan, Sacit Arslantekin, Melike Kaplan, Seda Karaöz Arıhan ve Gökhan Ak; en fazla atıf alan konular ise cinsiyet rolleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi uygulamaları, su havzaları/su kirliliği, küresel ısınma, büyük veri, zeytin/zeytinyağının halk tıbbında kullanımı ve Niyazi Berkes'tir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'ne yönelik olarak yapılan bu bibliyometrik analiz çalışmasının Dergi'nin gelecekte yayın süreçlerinin planlanmasına önemli katkılar sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1944). İslam Sanatında Türklerin Rolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(4), 527-533.
- Alagöz, C. (1944). Coğrafya Gözüyle Hatay. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(2), 203-216.
- Alagöz, C. (1947). Deprem, Seylâplar ve Meteoroloji İşleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(1), 45-59.
- Altaç, İ. S. (2020). Community purified by com-mutiny: Remapping the path to dystopia in J.G. Ballard's *High Rise*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1), 97-118.
DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.6>
- Altaylı, Y. (2006). Budin Paşalarının Macar Dilini Kullanımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 255-269.
- Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem 3. Yasama Yılına Açış Konuşmaları.(1937).
https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/5d3yy.htm
- Arıca Akkök, E. (2017). Turkish metaphors of anger. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 302-326.
- Aytür, Ü. (1970). Evelyn Waugh and the Picaresque Tradition. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 28(3-4), 157-185.

- Balamir, E. (2010). İtalyan Yazarı Luigi Pirandello'nun Tiyatroya Bakışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50(1), 19-34.
- Baş, O. F. (2005). Çevirinin Diyalektiği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 45(2), 85-94.
- Başgöz, İ. (1947). Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(1), 109-115.
- Başoğlu, M. (1943). Farklar Psikolojisine Giriş. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 71-80.
- Berkes, M. (1945). Hüseyin Rahmi Romanlarında Kadın Tipleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(5), 539-552.
- Boran, B. (1943). Sosyal Evrim Meselesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 59-65.
- Boratav, P. N. (1942). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Halk Edebiyatı ve Folklor Arşivi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-111.
- Boratav, P. N. (1947). Çukurova'da Folklor Derlemeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(3), 255-273.
- Bulut, S., Vurmay Güzel, M. (2017). Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: "Mısır Örneği". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 1-49.
- Büyükşahin Sunal, A., Ok, A.B., Keskin, S. (2016). İş-Aile Çatışması Boyutları İle Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişkide Evlilik Doyumunun Düzenleyici Rolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(1), 144-162.
- Choi, H.W. (1991). Korece ile Türkçenin Durum Eklerinin Karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 35-47.
- Çağatay, S. (1944). Uygur Yazı Dili. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(5), 77-88.
- Çağdaş, K. (1956). Rtusamharadan Altı Kıta. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 57-61.
- Çağdaş, K. (1960). "Bhagavadgîta." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18(1-2), 93-121.

- Çelebi, N. (2003). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(1), 259-272.
- Çerçioğlu, E. C. (2019). Llull ve Cervantes'e Göre İdeal Şövalye Kimdir? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 989-1003. DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2019.59.2.12>
- Çiner, R. (1960). Türkiye Kadınlarının Antropolojisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18(3-4), 121-206.
- Demir, A. (2019). Scotland, Nation-States and beyond: National identity and culture in Kathleen Jamie's poems "Interregnum" and "23/09/14". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 494-510. DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2019.59.1.25>
- Eberhard, W. (1945). Çin Romanının Çin Hayatındaki Yeri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(2), 193-204.
- Ecevit, B. (1999). Türkiye - Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 39(1-2), 1-24.
- Ege, S. (1991). Jules Verne and H. G. Wells. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 91-96.
- Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. (2021). *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Tarihçesi, Vizyon ve Misyonu*. <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/kurumsal/fakulte-hakkinda/>
- Dino, G. (1951). "Araba Sevdası" Kuruluşu Hakkında Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(4), 381-384.
- Dore, F. (2014). Jean-Paul Sartre'in Varoluşçu Felsefesinden Gül-Bülbül İlişkisine Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 19-36.
- Elbir, B. (1991). Tayfun: Kaptan Mac Whirr'ün Zaferi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 97-103.
- Eradam, Y. (1991). Arthur Miller wrestles with the American dream. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 123-130.
- Erbaş, H. (2008). Kimlik açmazı: Toplumsal Cinsiyet ve Aidiyet ya da Yabancılaşma Duyusu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 48(1), 1-26.

- Erhat, A. (1944). Vergilius Tefsirlerinin Gelişmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(3), 451-460.
- Ersoy, O. (1962). İstanbul Üniversitesinde Kurulacak Kütüphanecilik Kürsüsü Konusunda Düşünceler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20(3-4), 271-274.
- Freyer, H. (1956). Yunan Felsefesinin Menşei Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 31-38.
- Freyer, H. (1956). Cihan Tarihinin Yeni İmajı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14(3-4), 10-16.
- Gürsoy, C. R. (1956). Arzın Şekli ve İrtisamı Hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 205-223.
- Gökçümen, Ö., Gültekin, T. (2009). Genetik ve Kamusal Alan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49(1), 19-31.
- Güterbock, H. G. (1943). Eti Hiyeroglif Yazılarının Çözümü Bugün Ne Durumdadır? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 67-70.
- Güterbock, H. G., Alp, S. (1947). Şırzı'da Bulunan Hitit Hiyeroglif Kitabesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 147-158.
- Haass, T. (1959). Le début de l'art assyrien et ses relations avec celui des colonies cappadociennes. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17 (3-4), 562-645.
- Hay, F. (2019). Reflections of medievalism in utopian fiction: William Morris's *A Dream of John Ball*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 559-574. DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2019.59.1.29>
- İnalcık, H. (1943). Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 89-96.
- İnan, A. (1949). Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7(1), 203-235.
- İnan, A. (1957). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0(1), 1-16.
DOI: https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000338
- İnandı, B. Hartmann Von Aue'nin *Erec* Romanında Konya. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 67-70.

- Kadiroğlu, M. (2012). A genealogy of antihero. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(2), 231-249.
- Kansu, Ş. A. (1942). Anadolu'da Türk Mütefekkirlerinin Coğrafi Yayılışı Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-30.
- Kansu, Ş. A. (1942). Dergimiz. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(1), 5-6.
- Kansu, Ş. A. (1944). Fakülte 1934-44 Öğretim Yılı'nın Açılış Söylevi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(2), 199-201.
- Kansu, Ş. A. (1943). Cumhuriyetin XX inci Yılı ve Türk İlminin Hizmetinde Gençlerimiz. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-16.
- Karabulut, D. (2018). Modernite ve Mekân İlişkisinin Virginia Woolf ve Arnold Bennett Üzerinden Okunuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 440-461.
DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2018.58.1.22>
- Karal, E. Z. (1945). 1944 - 1945 Ders Yılı'nın Açılış Söylevi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(2), 123-128.
- Karal, E. Z. (1948). Prof. Dr. Akdes Kurat'ın 'Düzeltilmesi Lâzımgelen Bir Ders Kitabı Hakkında' Başlıklı Yazısında Yaptığı Tenkitlere Cevap. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(3), 197-206.
- Karasubaşı, İ. (2011). Sicilya Sanat Şiiri'nden Boccaccio'ya Kadın Kavramı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51(2), 145-153.
- Katı Gümüş, G. (2019). *Ten Days in a Mad House: Incarcerating the in/sane immigrant body within the American correctional system*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 575-594.
DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2019.59.1.30>
- Kerman, L. (1959). Lamartine et la Turquie. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 209-260.
- Kılıçoğlu, V. (1951). Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(3), 261-275.

- Kılık, A. (2013). Muhalif Yönüyle XX. Yüzyıl Adamı Czesław Miłosz. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 315-328.
- Kınal, F. (1951). Eski Önasya Haritaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 75-83.
- Kınal, F. (1956). Konya Seyahat Raporu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14(3-4), 55-66.
- Kırilen, G. (2012). Eski Çin Metinlerinde Yer-Gök Ve Yabancılar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(1), 55-71.
- Kızılgöl, C. (2018). Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Bellek Kavramı ve Gizem Oyunları: York Döngüsü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 1023-1044.
DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2018.58.1.47>
- Kızıltan, R. (2001). Tarihte Çeviri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1-2), 37-68.
- Korkmaz, B. (2014). Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), 61-80.
- Köksal, A. (2007). Minimalist Sanatta Bir Ressam ve Besteci: Stella ve Glas. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(1),s. 31-42.
- Kurat, A. N. (1948). Prof. E. Z. Karal'ın "Osmanlı Tarihi V. Cilt"ine Dair. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(4), 361-371.
- Lacombe, O. (1942). Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Felsefe Öğretimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(1), 7-12.
- Landsberger, B. (1944). Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(3), 419-437.
- Livingstone, R. (1954). 1900'den 1945'e kadar İngiltere'de Eğitim, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 233-238.
- Louis, H. (1942). Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nün Öğretim Gezintileri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(1), 91-96.
- McCallien, W. (1945). Modern Dünyada Jeolojinin Yeri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 351-360.

- Mehta, K. L. (1964). Inter-play of cultural contacts with special reference to India. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 22(3-4), 295-301.
- Neumann, F. (1995). Hartmann Von Aue'nin Erec Romanında Konya. Battal İnandı (Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), 39-55.
- Nutku, Ö. (1967). Üniversitelerde Tiyatro Öğretimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 25(3-4), 128-155.
- Ozansoy, F. (1960). Ankara Çevresinin Genel Jeolojik İncelemesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18(1-2), 65-84.
- Özer, İ., Sağır, M., Satar, Z., Güleç, E. (2012). Gümüşlük (Milas) İskeletleri ve Anadolu Klasik-Helenistik Dönem Toplumlarının Sağlık Profili. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(1), 29-42.
- Özgü, M. (1953). Modern Alman Şiirinde Yeni Sanat Anlayışı” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 11(1)17-40.
- Perin, C. (1943). Türk Romancılığında Fransız Tesiri Nasıl Başladı? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(4), 39-50.
- Perk, D. (2019). Osman Engin'in “Deutschland Allein Zu Haus” ve Hatice Akyün'ün “Einmal Hans Mit Scharfer Soße” Eserlerinde Kalıp Yargılar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 758-771. DOI: <http://dx.doi.org/10.33171/dtcjournal.2019.59.2.2>
- Reuter, E. (1943). Şehirlerimizin Gelişme Problemleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(5), 149-163.
- Ruben, W. (1944). Doğuda ve Batıda Ortaçağ Felsefesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(4), 569-584.
- Sanır, F. (1947). Türkiye’de Sıcaklığın Yıllık Gidişi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 553-561.
- Schimmel, A. (1953). Alman Gözüyle Divan Edebiyatı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 11 (2-3-4), 355-361.
- Sewell, A. (1954). The State of English Letters To-day. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12 (3-4), 153-162.
- Sewell, A. (1956). Şiir ve Sentaks. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14 (3-4), 31-40.

- Sinanoğlu, S. (1943). Bukolik Şiirin Menşei Üzerinde Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 169-176.
- Sinanoğlu, S. (1954). Klasik Filolojide Metod. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12 (3-4), 1-13.
- Şakiroğlu, M. (1994). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. *İslâm Ansiklopedisi*, (C. 9, s. 295-296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tonguç, İ. H. (1943). Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(5), 137-147.
- Turan, Ş. (1951). 1829 Edirne Antlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), 111-151.
- Türker, M. (1960). Fakülte Dekanlığına Rapor. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18(3-4), 305-306.
- Ünsal, N. (2000). Eduardo Mendoza'nın "Mucizeler Kenti" Adlı Yapıtındaki Pikaresk Özellikler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 51-69.
- Yalçınkaya, B. (2015). Almanca ve Türkçe Ad Verme Gelenekleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1), 363-379.
- Yaşın Dökmen, Z. (1987). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Bilimsel Araştırmalara Ayrılan Bütçesi ve Gerçek Harcamaları (1973-1981 Yılları). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 495-509.
- Yenim, M. (1959). Une statue archaique trouvée à Çandarlı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 135-137.
- Yetkin, S. K. (1943). Leonardo da Vinci 1452-1519. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(5), 35-43.
- Yılmaz, Z. (2004). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Çağdaşları Arasında Giorgio Bassani. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(1), 53-64.
- Yiğit, T. (2002). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1-2), 211-219.
- Yücel, H. A. (1943). Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in Fakültemizin Yetiştirdiği Edebiyat Doktorlarına Diploma Dağıtma Törenindeki Söylevi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 365-366.

Yüksel, A. (1991). Küçük Osmanlı Şehri Ankara'nın Modern Türkiye'nin Batılı Başkentine Dönüşümünde Tiyatronun Rolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 305-313.

Summary

The Faculty of Language and History-Geography whose name was coined by Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Turkish Republic, and which, upon his desire to fulfil his high civilisation ideal, was established following the article 2795 agreed by the Grand National Assembly of Turkey on 14th June 1935 and which took effect by its publication on the Official Gazette numbered 3035 on 22nd June 1935, constitutes a fundamental aspect of the mission and vision adopted by Republican Turkey.

Seven years after the foundation of the Faculty of Language and History-Geography, the periodical of the Faculty entitled *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography* began its publication life in September in 1942. With a history spanning 80 years from its publication in 1942 to the present day, the Journal has served as a medium where academic studies carried out in the fields of social sciences and humanities are shared with the world of science, facilitating the formation of academic literature in these fields and educating the new generation.

Thus, this study aims to conduct a bibliometric analysis of *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography*. To this end, the study seeks to answer the following questions:

- What is the distribution of the articles published in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography* by year?
- What is the distribution of the articles published in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography* by language?
- What is the topic range of the articles published in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography*?
- What is the author profile of publications in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography*?
- What is the number of authors of articles published in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography*?
- What are the most cited articles published in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography*, and who are their authors?

Within the scope of this study, a total of 1668 articles published in *Ankara University The Journal of the Faculty of Language and History-Geography* between the years 1942 and 2020 have been examined, and through the analysis of the data, research findings are created.